

BUDAPEST

SZABAD KIRÁLYI VÁROSOK

LEÍRÁSA.

ÍRTA

ifj. PALUGYAY IMRE,

CS. KIR. PEST KERÜLETI TANÁCSOS, S MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁGI LEVELEZŐ TAG

Idegen elemek valának azok, mikből kir. városaink egykor alakulni kezdettek, és őseink elmulasztották ezen idegen elemeket a nemzettel egybeolvasztani.

Deák Ferencz
1840-ki o. g. követjelentésében.

PEST.

NYOMATOTT LANDERER ÉS HECKENASTNÁL.

1852.

„Tu! si quid pragmaticon habes, scribe.“ Tulliusnak az Atticusok egyikéhez eme felhívását liallám igénytelenségemhez intézteni, a hazánk közigazgatási ügyei vezetésével megbízott b. Geringer Károly ö nagy méltóságának, statisztikai adatok gyűjtésére szerencsétlőtő buzdítgatásaiban, mellyeknek — minden eröm feszítésével is — nem hódolva, bizonyára polgári bünt követendtettem el. A legfelsőbb szolgálat, s a hazai irodalom érdekében ragadám meg tehát az alkalmat olly irodalmi műnek létesítéséhez, inelly nemzeti fejledezésünkelső percei óta sajnosán nélkülöztetve, korábbi viszonyaink fel nem ismerhetése miatt egyre csak szavakban nyilatkozott óhajok tárgya— de biztos valósággá érlelhetett nem vala. A véletlen is elősegelleni látszék törekvésemet; a legjobb Fejedelem kegyelméből nyert jelenlegi hivatalos helyzetem azon férfin tisztí köréhez juttatott, ki ama korban már a minden állodahni intézkedés egyedüli biztos alapjául az „önismerés“t tudva, a korán elhalt derék Sréterrel ¹⁾ első tünt fel, megyéje belviszonyainak országszerte elismerést s követést kivívott élet hű felmutatásában;²⁾ a Tolna megyei alispáni székről fokonkint nyert cs. k. Pest kerületi főispáni hivataloskodásának, 614^{22/32} m.földre terjedő kerület felismerésére irányzott első teendőinél, igénytelenségemnek jutott meghordani az alap-anyagokat, gyűjteni s összeállítani a kerületstatis-

¹⁾ 1. Nógrádingeye beligazgatása állapotjárói hivatalos jelentés a második alispán által. Pest, 1842. 162. 1.

²⁾ 1. Tek. Nem. Tolna vármegye alispánjának évi jelentése a megye 1847. évbéli állapotáról Szegzárdon 1848. 50.1.

VI

tikai adatait; Fáy-kint „ki építeni nem ért is, vihet egy két követ a csarnokhoz.“

Ím, midőn hivatalos helyzetem kedvező körülményeinek kifolyásául mutatom fel jelen, érzem: ereimet tulmuló vállalatomat, mellynél sajátom csupán az ipar s valósítási akarat; mindenek előtti kedves kötelességemnek ismerem vállalatom érdekében a legőszintébb hálát nyilvánítani az azt létesítő illetőségek, s különösen a császári királyi helytartóság, annak olly igen tisztelt alelnöke gr. de la Motte Antal úr ő méltósága ama kegyes intézkedéseiért, mellyekkel az országbeli valamennyi cs. kir. hatóságok főnökeit, az eleve kidolgozott s alább felhozandó tervezetem szerinti történeti, földirati s állami adatok beküldésére utasítani kegyeskedett.

Folyó évi jan. hó 6-án valék szerencsés venni maguri Augusz Antal Pest kerületi cs. kir. főispán ő méltóságának következő hivatalos levelét:

„Eln. 19. Nagyságos Palugyay Imre, cs. kir. Buda-Pest kerületi „tanácsos úrnak. — A cs. kir. helytartóságnak f. hó 5-ről kelt 23640. „szám alatti bocsátványát, — mellyben Magyarországot tárgyazó terjedelmes statietikai munkának Nagyságod által czélba vett szerkesztése „tárgyában, az ahoz szükséges adatok közvetlenül leendő beküldése „végett, ez ország több rendű hatóságainál elrendelt intézkedések értékemre adatnak; örömmel sietek Nagyságodhoz mellékleteivel együtt, „másolatban kedves tudomás vételül ezennel átteni. “ Pesten, 1852. jan. 6-án. — Augusz s. k.

Az ennek kíséretében vett cs. kir. helytartósági intézvény tartalma pedig következő:

„K. K. Statthaltereí für Ungarn, Abschrift (23640.) — An Seine „des Herrn k. k. Distrikts-Obergespans Anton v. Augusz, Hochwohl- „geboren in Pest. — Aus den beiliegenden Schriften wollen Euer „Hochwohlgeboren ersehen, welche Einleitungen bei den Komitats- „Vorständen dér Distrikte Ödenburg, Pressburg, Raschau und Gross- „wardein, dann bei den 5 Steuerdistrikts-Commissioncn und dér k. k. „ungar. Landesbau-Direktion, wegen Lieferung von Daten fiit das „statistische Werküber das Königreich Ungarn, welches dér Distrikts- „rath Emerich v. Palugyay, herauszugeben beabsichtigt, von hieraus

„getroffen wurden.— Die Statthalterei hat übrigens das mühevoll und „lobenswerthe ÍStreben von Palugyay's, welches er durch die Vorbereitung des obigen Werkes im Interessé dér Literatur und des Verwaltungsdienstes beurkundet, mitvoller Befriedigung aufgenommen, und „ist ihm dieses als Beweis dér hierortigen beifälligen Aufnahme seines gemeinnützigen Unternehmens umsomehr bekannt zu gebén, ale man nicht zweifelt, dass demzufolge dem Verfasser es gelingen werde, bei „den verschiedenen Behörden des Landes auch unmittelbar jene Verbindungen anknüpfen zu können, welche dazu führen würden, uni „zür Vervollständigung seines statistischen Werkes in den Besitz dér „gewünschten Daten und Hilfsquellen zu gelangen.“ — Ofen, am 5. Jänner 1852. Gr.de la Motte. m. p.

Es mielőtt az ezen kir. rendeletben érintett adatokat illetőleg, ide igtatandónak vélném az azok részleteit tartalmazó két rendbeli A. B. jegyzéket, mellyeket a es. kir. helytartóság a megyei es. kir. főnökségekhez küldeni kegyeskedett; tisztemnek tartom vállalatom tervezetét kevés szavakkal előtűtetni:

„Magyarország; történeti, földirati s állami legújabb leírása“ cím alatt megindított jelen feladatomban tartalmazandja hazánk valamennyi megyéinek külön külön füzetek — kötetekben! leírását; és pedig azon rendszerrel: miszerint mindenik megye leírása két részre leendvén különítve, egyik (I. rész) tartalmazandja a megye általános leírását A. — a másik (II. Rész) megyében létező valamennyi egyes községek sor szerinti leírását, B. alatt mindjárt felismertetendő tervezeteim szerint. Lássuk ezeket:

A) NN. megye *általános* leírásában előadandók: A megye történetére vonatkozó megyei levéltári adatok — A megye fekvése, határai, szomszédai. — Területe (ittkülönösen az 1849. év óta történt bekebelezésck, s átkebelezésck is előadandók). — Éghajlat, természeti tulajdonok. — A megyében létező hegyek. — Folyók, tavak, mocsárok. — Ásvány- s gyógyvizek. — Termékek, növények, állatok, ásványok országából. — Kereskedés, ipar, szorgalom. — Gyárak, gőzgépek. — Iskolák, nevelő-intézetek, iskolai alapítványok. — Egyéb közhasznú-, magán-intézetek, egyletek, alapítványok, egyleti alapszabályok. — Közlekedési eszközök, kö-utak stb. — Adóügy: személyes-, kereseti-, föld-, épület-, jövedelmi-adó, közvetlen adók mennyisége, 18^{9/10}-dik

VIII

év előtti hadi- s házi-adó mennyisége, évről maradt adó-hátralék, mennyi fizettetett le a közelebbi katonai év alatt a folyó adókból? — Egyéb, az eddig megyei pénztárba kezelt pénzek, alapítványok czélja s kimutatása. — Börtön-ügy: börtönök állapota, rabok élelmezése, ruházata, felügyelési s őrszemélyzetre szükségelt évi kiadások, rabok száma osztályozva. — Egészségi ügy. — Népesség, válás, nyelv tekintetben járásonkint a születtek, meghaltak s házasultak évi száma kimutatásával, a lakosok sajátságai, viselete. — Házak száma járásonkint. — A megye felosztása, hajdan és most, közigazgatási, törvénykezési, egyházi, adói tekintetben. — Főnöki hivatal, járasok székhelyei s középületek. — Államhivatalok. — Cs. kir. katonaság. — Cs. kir. csendőrség. — A megye területében létező mindenféle hivatalok személyzetének névjegyzéke. — A megye térképe az új felosztás iránt.

B) NN. megye *egykes községeinek leírásában* előadandók: A község neve. — A község történetére vonatkozó adatok, megtelepedés ideje. — Szomszédai. — Határának összes területe: hold; ebből szántóföld: h. legelő, h. rét, h. kaszáló, h. erdő, h. haszonvehetlenség. — A határ minősége, s termékeinek évi mennyisége: Népessége: családfő: összes lélekszám? ebből a) férfi? nő? b) magyar? német? tót? rác? zsidó? cigány? c) r. kath.? görög.? reform, evang.? görög n. e.? zsidó? d) nőtlen? nős férfi? férjnél nő? özvegy férfi? özvegy nő? e) a községből távol van? a községben idegen van? — Házak: urasági? telkes ház? kér. zsellér? zsidó zsellér? lelkész s tanító-lak? község-ház? egy telken két ház? megyei épület? — Szentegyházak: minő vallásu? anya- vagy fiók-egyház? az utóbbi, mellyik anya-egyházhoz tartozik? — Telkek: egész telkek? $\frac{3}{4}$ telek? $\frac{2}{4}$ telek? $\frac{1}{4}$ telek? — Vásárok: országosak, vagy lietiek tartatnak-e s mikor? — Adóügy: személy-kereseti, s föld-adó? ft.? kr.? épület-adó? ft.? kr.? jövedelmi adó? ft.? kr. összesen? ft.? kr.? ebből a lefolyt évben lefizetett? ft.? kr. s így hátralékképp maradt? ft.? kr. 1849/50. év előtti adójárandósága volt: ? ft.? kr. ebből 185 $\frac{*}{a}$. évre fizetetlen maradt? ft.? kr. természetnyek iraputatója történik-e? Adó-confrontatio, mikor volt legutolszor? — Közmunka: az igás marha darabjától járó kezvontatási napszáma; — Házzal birók által kötelezett hat kézi napszáma: ? — Házatlanok által tartozott három kézi nap száma: ? — Szolgál vontatási- és kézi ? napot. Ebből készpénzül megváltott 40 pngkrral vontatási? és 15

IX

pkrral kézi? napot. Jár érette? ft.? kr. A természetben leszolgáltatni kellett? igás, és? gyalog napokból leszolgáltatott igás, és? gyalog nap. Maradt leszolgáltatandó? gyalog nap. — Az álladalomnak? igás, és? gyalog nap adatott át. — Község jövedelmei: községi adó? ft.? kr. köztelkekből:? ft.? kr. korcsmáltatásból:? ft.? kr. egyéb javadal-makból:? ft. kr. összesen? ft.?. kr. — Község kiadásai:? ft. kr. — Községi számadások: meddig vizsgálva? — Arvaügy:? atyától szár-mazott? árvának összes vagyontéke:? ft. kr. — Tűzoltó eszközök: mi? mennyi, s minő állapotban? — Tanoda állapot: hány s minő val-lásbeli iskola? mindenikben hány osztály? vallások szerint hány ta-nító, és hány fi:? leány:? összesen hány tanuló .? az iskola-épület minő karban:? — Cs. kir. csendőrség, cs. kir. katonaság: van-e,? mellyik ezredhez tartozó s mennyi a községben? lovas? és mennyi gyalog? — Községi előljáráóság neve s évi fizetés járandósága:?
— Utolsó posta-állomás: hol, s mi távol?

Mennyiben sikerült ezekben kitűznöm a vállalat részleteit? s mennyiben felelend meg a kivitel sükere az igényeknek? dol-gozatom béltartalma határozandja el; részemről a legfelsőbb szolgálat s hazám iránti tartozásom lerovására érzem hivatva magamat, midőn a cs. kir. helytartóság fentebbi kegyes intéz-kedése által azon kedvező helyzetbe szerencséltetve lévő, mellyben Magyarország eme célba vett legújabb leírását az ország minden részeiből beérkezendő hivatalos adatokból, úgy a legfelsőbb szolgálat használatául, mint az irodalom érdeké-ben is eddig senki által sem adhatott biztossággal eszközöl-hetni: ipart, fáradságot, s lankadást nem ismerő feladatommá választóm.

Mielőtt azonban az egyes vármegyék leírását a minden órán bekövetkezendőnek remélt vég-szervezéstől szükségkép feltételeznem kellett, s ezért azt sikerrel, csak e szervezés bekö-vetkeztével indíthatom meg: vállalatom érdekében hittem or-szágunk fővárosainak jelen kötetben tartalmazott leírásával tenni meg a kezdetet; évkönyveink kimeríthetlen forrásait ké-pezik ama előkori eseményeknek, mellyeknek a két főváros színhelye vala; s innen ez első kötetünk jóval nagyobb iv-számra terjedett, mint eredetileg terveznék; nyugodt öntu-

dattal nyújtom át a t. ez. olvasó közönségnek, melly könyvem egyéb tartalma között a hazai történet előkori egyes képeiben, mint a múltkor olly igen kedves emlékeiben, minden esetre a vállalatot létesítő szándokot, a kivitel úgy egyéni, mint köriilményszerű gyarlóságain túl emelkedve, szigorral bár — de őszintén inérlegezendi; s ez egyedül az, mit mint kiindulási szempontot, csekélységem irányában a t. ez. olvasó részéről kérek és elvárok.

Íram Budán Sz. Péter és Pál apostolok ünnepén 1852.

Ifj. Palugyay Imre.

BUDA

SZABAD KIRÁLYI VÁROS

LEGÚJABB LEÍRÁSA.

„ut ad parent, quomodo urbium
imperlorumque, Ha gentium nunc
florere fortunam, nunc aoneacere,
nunc inted re”.

Villam Pnterenl
II. II.

Nil diu felix inquieta
Urbiiiiii currant hominumqne fata:
Totque vix horis jaeuere, surgunt
Kegna quot annis.

Superbius.
Lyr. II. 7.

1. Buda elneveztetése.

Buda elneveztetése- s szó szerinti jelentőségének meghatározásában eddigelé íróinkat nem épen mondhatni szerencséseknek. *Thuróczi* állítása nyomán *Bonfin* ¹⁾ a mostani Ó-Buda területére Attilával letelepült lakosok által, ennek Buda nevű testvérétől származtatja országunk fővárosa elneveztetését; holott Attilának öcscse, az e részben legtekintélyesebb *Priscus Rhetor* — mint a ki „in Attilae castris menses exegit, et Hunnorum penitiora noverat, et apud viduam Bledae diversatus — est“ — megjegyzése nyomán Bledának inkább mint Budának neveztetett. A tudós *Deseric* ²⁾ pedig már igen régen megmutatta: hogy Bléda nem Ó Budán, hanem a Tisza folyó egyik táján tartózkodott s itt meg is halt légyen. — *Wernher György* ³⁾ azonban úgy vélekedik: hogy Buda, az itteni meleg fürdöket „Bad“nak nevező német lakosok által az „a“ betűnek „u“ betűre könnyen átváltoztatásával épen úgy neveztetetett el, mint „Veisprun“tól Veszprém. — Vannak továbbá mások, kik a tótoktól is származtatni akarják Buda elneveztetését, minthogy ezek a vizet „Vuda“ majd utóbb „Voda“nak nevezvén, ismét a betűknek könnyen történhetett felcserélése által eredményezhették a „Buda“ szót. Nevezetesen *Podhradcsky* ⁴⁾ is azt hiszi: hogy az egykori Aquincumban tanyázott dalmát lovasság anya nyelvén Aquincum-ot „Voda“nak hívta volt, miből később jött a „Buda“nevezet. Ebbéli állításának támogatásául felemlítvén: miként a tótoknak e tájon léteieről élő bizonyosságok Osztrihom

1) Decad. I. Lib. 1. p. 24.

2) De Attila. Lib. IV. Toui. III. 1*. II. Cap. IV. pag. 202—203. — Azé részbeni népmonda azt tartalmazza: miszerint Attila egyedül azért ölette volna meg testvérét Budát, mivel ez a várost, mellyct Attila Etel várnak akart neveztetni, saját nevével akarta volt felrnáztatni.

De admirandis Hungáriáé aquis, in collect, script, p. 597.

4) 1. Buda és Pest szabad királyi városoknak volt régi állapotjukrol. Pest. 1833. 5. 1.

(Esztergom), Vissegrád, Novigrád, Légrád, Cseringrád, (Csongrád), Beligrád sat., s több más városainknak szláv neveik, s van is több oklevél, mellveekben Buda „Wuda“-nak iratik; igv 1309-dik évről:

„Capitulum Jaurinensis Eeelesiae etc. Fráter Mauritius quandam possessionem suam Papuch — relictæ filiae scilicet Omoilei Palatini, sororum de insula Virginis gloriosae 11 *udtnsii* — dedit“ etc.—1334-dik évről „Fráter Bartlioiomæus prior et Conventus Cruciferorum Eeelesiae sanetae Trinitatis de ealidis aquis — et pro nostra Uuiversitate ab una et Comitem Kunelinum filium Joannis jurationem et civem castris H'wrfm»i« ratione predii — quasdam litteras transscriptionales Capituli Eeelesiae Bwd»nsú.“ etc. — 1356-dik évről: „Nos Ludovicus D. G. rex Hungáriæ etc. videlicet honorabilem Virum D. Stephanum *II iudensis* Eeelesiae Praepositum“ sat.

Így van e város német nyelveni elneveztetésével is; vannak kik *Oláh* Miklós¹⁾ vélekedése nyomán a hajdan ott volt mészégető kemenczéktől származtatják; „Hungari eam arcem et urbem etiam in praesentia (1536-dik év) *Budám*: Teutones veró nunc *Etselburg*, id est arcem Attiláé: nunc a furnis calcis, quae olim ex lapidibus illic coquebantur, *Ofen* vocant. — Mások ellenben *Svaitjer* Salamon²⁾ után a III-dik Henrich császár korában élt bizonyos „Ova“tól akarnák eredtetni, de mint *Vályi*³⁾ jegyzé meg ép olly alap nélkül, mint a hogy szinte teljesen alaptalannak látszik *Kopitár*³⁾ abbeli fejtegetése is: miszerint Pest bolgár nyelven téglavetőt értelmezvén azon helyet jelenti: hol Aquincum építése idején a bolgárok a rómaiak számára téglát égettek. Es minthogy később Budának újabb része „Új-Pest“nek neveztetett, szerinte hihető: mikép a beköltözött német kézművesek a bolgár, „pest“ szót németre fordítván, nevezték el városukat, „Ofen“ kemenezének.

De vannak *háza* Simonnal⁵⁾ azt is állítok; miszerint Ó-Buda, mielőtt Attilának hódolna, „*Sicambria*“nak neveztetett. E tétel igazságában bízva a XVI-dik században élt *Verantius* Antal és *Bornemisza* Tamás is krónikájukban Sicambiát anyanyelvünkön „Samborjá“nak nevezik⁶⁾. — *Bonpn*⁷⁾ pedig azt akará elhítenni: hogy midőn 1486 —1490-dik év táján Budán

1) Attila iu Boufinii appendicibus. Cap. XII. p. 880.

2) I. Thermographia Budensis. Cap. VII. §. 1. p. 44.

3) I. Magyarországnak leírása. Első kötet. Budán 1796. 282. 1.

4) I. I dlnsnak nemzeti Encyclopoediijá 111. füz. 284. I.

5) Cap. III.

6) I. *Id din adckiy* i. m. 10 l. *) alatt.

7) Dec. I. Lib. Í.

léte közben Beatrix királyné palotájának alapkövét Ó-Budán letették, oly vésett köre akadtak, mellyen nyilván olvasta volt: hogy az itt tanyázott Sicambria légió e helyen „Sicambria“ nevű várost épített. Ezek ellenében azonban sikerült *Podhradca/cynknak* ¹⁾ történet irodalmunk terén czáfóli diadalt kivívni; megjegyezvén ugyan is: hogy már *Thuróczy* ²⁾ szerint hajdanában egy az ó-budai bérezek közül „Sican“nak neveztetett; s így a „Sicambria“ elneveztetés nem a hason nevű légiótól, melly itt soha sem tanyázott, hanem a mondott „Sican“ bércztől kölcsönöztek. — Azonban e „Sicambria“ nevezet nem csak krónikáinkban, hanem az oklevelekben is előfordul; jelesül Buda város tanácsa azon tért, melly Ó-Buda felett vonúl el, 1515-dik évben, Pilis vármegye rendéihez intézett, s a Hevenesy Gábor-féle kézirat gyűjteményből ugyan csak *Podhradczky* ³⁾ által egész terjedelmében közlött levelében „Sicambria“ elnevezéssel említi. — Egyébiránt

Podhráczky hosszasan fejtegetett nézetei végmegállapodását *Buda elnereztetése* iránt abban pontosítja: miszerint *O-Biidá*-nak eredeti magyar neve „/i/e/“ azaz: *Víz-vár*; német neve pedig „*Etselburg*“ ⁴⁾; se német elneveztetése Ó-Budáiak megmaradt egész a tatárok berohanásáig; ezután pedig, miután IV-dik Béla király alatt 1245-1247-dik évek táján a pesti hegy újvára (*castrum novum montis Pestiensis*) felépült; és azt — ha bár közbeszédben a Duna más félén fekvő Ó-Pest városától könnyen megkülönböztette is a nép: de mivel a már ekkor úgynevezett Buda részén épült, minden ok nélkül „t//B«dd“nak, nagyobb terjedése miatt pedig „*Nagy-Budá*“nak; — a tulajdon képi *Bi/dá-t* ellenben „*Ó-Biid*“nak kezdé elnevezni; a mint szűz Margit élete leírásából ⁵⁾ is kitetszik: „Mykoron Béla kyal rakatta volna ez boldog Azzonnak dastromat (a nyulak — mai Margit szigetében) es meg ayandokozta volna keulemb ereuksegeukkel, zerze némely jámbor vytezt, kynek vala neve Karoly, es lakozyk vala o Budán, es vala Béla kyal kepeben való bijro az nagy vagy uy Budában, hog ez Karoly vytez zolgalna ez clastromnak“. —Későbbben csupán csak „*Budá*“nak nevezték. A városi

¹⁾ 1. i. m. 12. lap.

²⁾ *Chronicon*. P. I.

³⁾ 1. i. m. 13. 1.

⁴⁾ 1. u. o. 1—15. 1.

⁵⁾ 1. 347-348 lapon.

hatóság azonban mindenkor „*pesti nagy új várá*“nak írta s nevezte magát hivatalos irataiban, míg csak 1541-dik évben török rabságba nem esett. Kitészik ez Zápolya István nádornak 1496-dik évben kiadott ítélő levele következő ‘) szavaiból:

„Ipsa Civitas Pesth, quae aliter nunc *Buda* appellatur, quae quidem Pesth ipsa in suburbio castris seu civitatis Budensis, nullo intervallo mediante, dempto solo muro castris, seu civitatis Budensis, adiacere, sub cuiusque nominis vocabulo et titulo ipsa Civitas Budensis successu temporum, populorum et civium multitudine, sub specie praemissae libertatis (a IV-dik Béla által 1244-dik évben adottat érte) amplificata, magnificata, et aggregata, in hanc praesentem opulentiam antea civitatem excrevisse: et quamvis ipsa vulgari denominatione *Buda* appellatur; tamen in *cinclis suis* rebus et agendis negotiis, sed et privilegiis ipsorum, *literis* etiam et codicillis, *non hujus denominatio in is Buda: sed ipsius vocabuli Pesth* titulo semper et ab antiquo usa, et praedictis libertatibus ac praerogativis gavisus fuisse, et nunc gaudere, et frui, literae praedictae condam Domini Michaelis (Ország)Palatini seriose testantur.“ —

Hasonlólag az új német lakosok a pesti hegy újváranak „*Ofen*“ nevét Ó-Budára is reá ruházták, s azt a pesti hegy újvárától! megkülönböztetés végett „*Alt-Ofen*“nek nevezték²⁾. — így tehát valamint a „*Biida*“ elneveztetés az ország fővárosának nem saját neve, hanem „*Pest*“: úgy az „*AU-Ofen*“ is nem Ó-Budának, hanem a mostani „*Pestinek*“ neve³⁾.

Mellyik korszakban vette légyen pedig kezdetét a „*Buda*“ elneveztetés? voltaképp szinte meg nem határozhatni, ha csak nem feltétlenül osztozunk íróink legtöbbször által elfogadott ama nézetben: miszerint országunk fővárosa legelőször Béla király névtelen jegyzője által neveztetik, „*Buda-vár*“nak vagy „*Budu-ír*“nak; „*Attila regalem sibi locum constituit juxta Danubium supra calidas aquas* (a mai császárfordókat érte) et omnia antiqua opera, quae ibi invenit, renovari praecepit, et in circuitu muro fortissimo aedificavit, quae per linguam hungaricam nunc „*Buduár*“ et a teutonig „*Ecilburgu*“ vocatur⁴⁾. — E „*Bud*“ szót néhai *llorráth* István⁵⁾ magyar eredetűnek állítja „világosak — úgymond — csak érteni akarjuk Béla király névtelen jegyzőjének iene szavai, „melly magyar nyelven most *Bud-vár*“nak hivatik (quae per linguam hungaricam nunc „*Budu-ár*“ — — vocatur). Nem írja a történetíró: mely németül vagy tótul *Bud-várnak* hivatik, hanem a „*Bud*“ szavat egyenesen magyar

1) n Poson város levéltárában létező eredetiből *Pndhradcthy* i. m. 81—82. 1.

2) I. u. o. 19-20. I.

3) I. u. o. 8. I.

4) Cap. I.

5) I. „*Pest városának német Ofen nevérol*“ című munkája 57. 1.

eredetűnek hirdeti¹⁾; — s ha bár okleveleinkben, főleg a XI és XII-dik századbeliekben, nem egyszer említetnek *Búd. Buda* nevű egyének²⁾, s ha bár a magyar eredetű gyarmatok többnyire birtokosaiktól nevezettek el, mint Balás-Gyarmat, Csák-vár, sat. s hihető az is: hogy Buda falva, Budamér, Budák, Buda-telke is hasonlóan illy nevű egykori földes uraiktól vették neveztetésüket; mindezek ellenére *Podhradczy* a „Buda“ szót tót eredetűnek tartva, bizonyosnak vallja: hogy országunk fővárosának ekkénti elnevezetése Béla király névtelen jegyzője koránál régiebb, mert már szent Gellért nagyobb legendájának, a XI-dik században élt szerzője e városról szókéban . azt nyilván Budának hívta volt²⁾).

II. Buda történetére vonatkozó adatok.

Jelesen:

a) *Kezdetől az Árpád házból származott királyaink korszakából.*

A világ hatalmas rómaiak, Pannóniának meghódítása után, Flavius Vespasianus császár vezérlete alatt, Krisztus születése után 69 — 70-dik év körül, a mai Ó-Buda táján letelepültek, s az itteni meleg forrásról nevezett Acincuin vagy Aquincum nevű várat építették; s hogy e név alatt, egész a negyedik század végéig, nevezetes római város létezett légyen, mellynek ne-

¹⁾ Így *Buda* nevű volt, Egruth fia, a kit szent István király, halála dóit azzal bízott meg: hogy a fogságban lévő Vazult a nyitrai tömlöczből hozzá vigye. — Másik *Uuda* lehetett pedig, a kivel Gizella észrevévcn, hogy István Vazult örökösének szánta, tanácsot tartott, annak fiát Selust hasonlóan Vazulhoz küldötte, s ez által Budát megelőztetvén, Vazulnak szemeit kiszuratta, s füleit ólommal beöntette.— Egy harmadik *Hada* főispán volt II-dikBéla király idejében. Midőn 11-dik Béla Borics ellen a Sajó vize mellett 1132-dik évben táborba szállott, ezt a Budát küldöttek a magyarok ez ellenség táborába, hogy a lengyeleknek és oroszoknak adná tudtára, mikép ók Boricsot törvényes uroknak elismerni soha nem fogják. Béla hűségében pedig állhatatosan megfognak maradni, s kéri amazokat . hogy az egyedül őket, illető dolgokba ne avatkozzanak; a minthogy ekkor Boricsot a vele hozott segítő seregek el is hagyták s a dolog ütközetre nem került. Ugyan ezen *liuda*, *Húd*, vagy *liiid* lehetett, a kinek fegyverhordozója Sámsonnak, a ki Bélát a gyűlésben szemtől szembe szidalmazta, lóra kapván, utána eredt, azt n Sajó vizébe ugratta, és megölte. I. Γ'όϋ/π i. m. 328. I.

²⁾ I. i. m. 16. 1.

melly nyomai még mai nap is fellelhetők; ezt a régiségek, emlékkövek, a földgyomrából felásott épületmaradványok s téglák eléggé bizonyítják ¹⁾).

Igy kétségtelen az is: hogy e város utóbb Attila nevéől, írónk által, bár nem tudni mióta ²⁾ „Etelvára“nak, németül „Etelburg“nak neveztetett. ³⁾ .

Az „Isten ostoráéának nevezett Attila halála után csak hamar feldúlva lőn a Hunnok roppant birodalma, s Buda is elpusztítva, míg végre a „hont foglaló“ diadalmas Árpád Krisztus sz. u. 896-dik év táján Csepel szigete felől érkezve az Etelvárának nevezett erösítvényt is hatalma alá kerité; — ki hozta légyen azonban új életre a feldúlva talált várost? ez iránt ismét haboznak írónk; vannak, kik Geyzának tulajdonítják; de inkább érdemel hitelt azok nézete, kik *Bed* Mátyással *Inchoffer* ⁴⁾ után a város emelkedését szent István első magyar királynak korába juttatják; s minden kétségen kívüli is: hogy e most nevezett szent király ide nagy egyházat kezdett építtetni szent Péter és Pál apostolok tiszteletére; neje — Gizella királynének pedig kedves lakhelye volt e város ⁵⁾; — valamint utóbb szent László királyunknak is, ki a szent István király által megkezdett szentegyház építését 1085-dik év táján bevégeze, ahoz káptalant s prépostságot is alapítván. — II-dik Geyza király idejében a budai prépost várat emelt a mostan úgynevezett „Buda-ujlak“ (Neustift) külváros feletti emelkedett helyen. — Utóbb lál-dik István és III-dik Béla királyaink alatt már olly tetemesen épült s nagyobbodott Buda, hogy az akkori város a mai Ó-Budától kezdve a mostani Császárfürdőig kiterjedett volt; — és mialatt ekként Buda északfelől Pest városához terjedésében mindinkább közeledett, az alatt a város déli része is, mely mint Pest városához tartozott gyarmat „Új-Pest“ neve alatt támadt, a mostani rácsvárostól s a várhegyen lévő részétől (pesti új hegy) kiindulva, mindinkább északfelé épült.

¹⁾ Az ó-budai határban többször már talált téglákon „Légió II. A. P. F.“ azaz: „Légió secunda, adjutrix, Pia, Fidelis“¹¹ szavak olvashatók, melyl őrsereg a nevezett Flavius Vespasianus császár alatt Ó-Buda táján táborozott.

²⁾ Vannak Írók, kik az elnevezést csak Árpád hódítása után történtenek állítják.

³⁾ 1. a 4. 6. lapon előadottakat.

⁴⁾ 1. *Annaliura Ecclesiastic.* 828. 1.

⁵⁾ *Timim* szerint (1. *Novae Sinopseos Chronologicae* P. I. p. 7.) Szent István király is lakott volt Ó-Budán.

IV-dik Béla királyunk pedig különösen megkedvelvén Buda városát, mind ezt, mind az átellenében fekvő szigetet különféle jeles épületekkel ékesítette fel; sőt a kis pesti hegyre várat is épített; ez által akarván a Duna bal partján helyezett s a tatároknak évkönyveinkbe gyászosan felrótt kegyetlensége által földig lerontott Pest városát korábbi fényéhez segíteni; mint-hogy ennek, a tatárok dühe elől keresett rejtekeikből visszatérő» lakosai, rettegvén ezeknek ismétli visszakerülbetésétől a Duna jobb partjára kezüének letelepülni; mit látván a király, de saját tapasztalásából is tudva: hogy a hegyen épült várak- és városokat a tatároknak bevenni s feldúlni nem sikerül; önkényt ébrült fel benne a gondolat: hogy a kis pesti hegyre várat építetne. „Nos consideratis periclitacionibus et confusionibus — úgymond 1256-dik évben kelt oklevelei egyikében — quas fuimus perpassi per insultus tartarorum, combustionibus, caedibus, et vastationibus populorum nostrorum in regno nostro commorantium usque modo, in locis fortibus et inexpugnabilibus incepimus, post nostrum reversionem, munitiones et fortalitia construere, pro defensione populi, et certitudine nostri status, ex fervore charitatis ferventer operari, ut ab insultibus inimicorum, tam tartarorum, quam schismaticorum, protelato tempore defendamur, et pacis tranquillitate perfruamur, nos, et successorum nostrorum persona“; s egy másik, 1255-dik évben kelt oklevele¹⁾ szavai szerint: „Cum — nos post vastitatem, quam culpae exigentibus regno Hungariae invexit feritas Tartarorum, reformationi, reparationi, solidationi ac corroborationi ipsius regni, ex debito sollicitudinis regiae, efficaciter curessemus apponere manus nostras, inter alia castra, defensionem regni congrua, *in monte Pestiensis castri* quoddam *erstrui fecimus*, refertum multitudine hominum numerosa“. — Iszonyéi feladat volt valóban, a dalmát szigetekről, hova rejtett, visszatérő királynak a rommá s pusztasággá vált országot megújítani, helyre állítani. Béla férfias erővel, dicséretes buzgalommal fogott e nagy munkához; de a tömérdek akadályok miatt, mellyekkel szembe szállania kellett, előre csak lassan haladhatott. A néptelen hon vadak tanyájává lőn; inellyek az erdők rengetegeiből s hegyek barlangiból visszatérő lakosokban ismét nagy csorbát ejtenek; a földművelés elmulasztása éhséget szült, melly a szám-

¹⁾ Schier Buda sacra 101).

talán temetetlen halottak dögleletes párolgásiból .származó betegségekkel párosulva a kevés lakosságot még kevesebbre olvasztó, végre még a sáska csapás által is sanyargattaték a szerencsétlen hon. A derék király szilárdsága s buzgalma utóbb még is győzött minden akadályokon. Oda fordítá mindenek előtt gondjait: hogy az elpusztult országot minél elébb benépesítse; e czélra a szomszéd országokból kiváltságok által édesgetett új lakosokat az elpusztult tanyákra; *németeket* hívott be Buda város megnépesítésére is, és minő becses kiváltságokban részeltette őket? tanúsítja a következő 1244-dik evben kelt, s Buda lakosai által — mint alább látandjuk — olly sokszor hivatkozott „arany bulla“ nevet viselő oklevele:

„In nomine sanctae Trinitatis, et individuae Vnitatis. Amen. BELA Dei gr. Hnng. Dalm. Croat. Kam. Sera. Gallic. Lodomer. Cumanieque Rex in perpetuum.’ Omnibus Christi lidelibus, praesentem paginam inspeetutis, salutem in omnium Salvatore. Quum in multitudine populorum regum ac principum gloria summopere attendatur; non immerito regalis decreuit sublimitas, subditos promissionibus amplioribus ordinare, ut populus sibi seruiendo, fidelitate et numero augeatur. Ad universorum igitur notitiam, praesentium ac posterorum, baruni tenore volumus peruenire, quod quum tempore perseeutionis Tartarorum, quorum impetus et saevitia, Domino permittente, grande dispendium intulit regno nostro, hospites nostri de Pesth priuilegium super ipsorum libertate confectum et concessum amisissent; nos seriem libertatis memoratae, quum esset notoria, duximus renovandum, et praesentibus annotandam, quae tails est: videlicet quod in expeditionem, in quam personaliter ibimus, debent nobiscum mittere decern milites decenter armatos. *Item:* intra limites Regni nostri ab omni tribute, salua tricesima, et saluo Jure Ecclesiae Budensis (Vet. Budensis) quantum ad tribute, de salibus exigenda, sint exempti. *Item:* de vineis eoruni, cibrones nullatenus exigantur. *Item:* nullus Principum nostrorum violentum descensum facere possit super eos, nec aliquid contra eorumdem recipere voluntatem; sed descendens justo pretio sibi necessaria <iebeat comparare. *Item:* quod nullus hospes ex ipsis possessiones suas vel domos vendere valeat, alicui extraneo, nisi in eadem villa volenti a modo habitare. *hem:* quicumqu ex eis possessiones emerit, si per annum et diem nullus eum super hoc impetierit, de caetero eas sine contradictione aliqua possideat pacifice et quiete. *hem:* habeant liberam clectionem Plebani, quum eoruni Ecclesia vacauerit., nec plebanus vicarios constituet iis inuitis. *hem:* ipsi majoréin villae sibi eligant, quern volent, et nobis electum praesentent, qui omnes causas eoruni mundanas debeat iudicare; sed si per ipsum debita justitia alicui non fuerit exhibita, ipse villicus, et non villa debeat conveniri coram nobis, vei illo, cui duxerimus committendum. *hem:* Vicepalatinus violenter descendere non possit super eos, nec eosdem iudicare. *Item:* omnia, quae post recessum Tartaronum eis contulimus, possint sine contradictione qualibet possidere. *hem:* quicumque cum eis habitare voluerit, habendo ibi possessiones; cum iis teneatur servitia debita exercere. *hem:* duellum inter eos non indicitur; sed secundum qualitatem, et quantitatem comissi, super quo quis impetitur, purgationem exhibeat congruentem. *hem:* quum impetiti fuerint, per quempiam extraneuin, non possint product testes contra eos, nisi ex ipsis, vel aliis, habentibus consimilem libertatém. *Item:* turn terrain Kuer, quam eis de nouo contulimus, quam alias, quas prius habuerunt, diuidant in conimuni, habita contemplatione facultatum cujuslibet, quantum possit facere araturam, ue terrae supra dictae incultae maneant, et inanes. *hem* naues et carinae descendentes et ascendentes eum mercibus, et currus apud eo descendant, et forum, sicut prius.

habeant quotidianaum. *Item* . minor Peet ultra Dunubium sita. quantum ad nanos ascendentos et descendentes, et cibiosos non soluendos, consimili gaudeat libertate. *Item*: homo magistri Tauernicorum nostrorum non debeat stare enni monetariis inter ipsos, sed unus ex ipsa villa fide dignus illis associetur, qui super receptionem monetarum regalis curam habeat peragere, et undique diligentem. ut autem hujus praenominatae libertatis series salva semper et in eo. eussa perseueret in posterum . nec aliquo successu temporum possit aliquatenus retractari, praesentem eis paginam duximus concedendum, caractere bullae nostrae aureae perenniter roboratam. etc. Datum per nianus venerabilis Patria Benedict! Colocensis Archiepiscopi, aulae nostrae Cancellarii etc. — Anno ab incarnatione Domini millesimo ducentesimo quadragiesimo quarto, regni autem nostri anno nono, et octavo Kai. Decembris“).

Szóval: IV-dik Béla királyunk uralkodása alatt kezdett *Buda* hazánk történetében kitünőbb szerepet játszani, s azóta nincsen hazánkknak — de talán — *Podhradczky* ²⁾ kitételével élve: „Rómán kívül Európának“ is városa, melly annyiszor említettnek a történet lapjain majd jó, majd balsorsában; s ha a szerencsétlensége által edzett, s ez által országának második alapítójává lett IV-dik Béla király irányában méltányló hálát nem ébresztenének egyéb tettei; bizonyára *Buda lakosai* a kegyelet kétszeres emlékével adóznak e király emlékének; feledniük nem szabadván, hogy *a pesti hegyen általa épített újvár*, mindjárt keletkezte után fővárosává lőn hazánkknak, fejlődemi lakásul szolgálván IV-dik Béla, V-dik István, Kun László, III-dik Endre, cseh Venczel, s bajor Ottó királyainknak.

1279-dik évben Kun László királyunk alatt Fülöp formánói püspök és apostoli szentszéki követ elnöklete alatt, az egyházi fegyelem s jogok helyreállítása végett Budán nevezetes egyházi zsinat tartatott. III-dik Miklós pápa ugyan is a nevezett király kicsapongásai s az egyházi rend elfajulásától indítva a végett küldé az említett, főpapot Magyarországba, hogy általa a király példájából eredhető féktelenség és vallástalanság, a mennyire lehet, ideje korán meggátoltassák. Kezdetben a király, talán egyházi átoktól féltében, vagy Rudolf császár, s ipa Károly, sicíliai király intéseire is indulván, a pápai követ minden kívánságában megegyezett: a kunokat, s nejeiket elhagyta, nejét magához vette, az elfoglalt egyházi javak kiadatását esküvel ígérte, s ennél fogva a célba vett egyházi zsinat megtartását sem ellenezte; a mellyen csakugyan az egyházi fegyelem helyreállítására, s az egyházi dolgokba avatkozók korlátozására al-

¹⁾ 1. *Fejér* György Codex Diplomat. Tom. III. Vol. I. 826. 1.

²⁾ 1. i. m. elő szavában.

kötött fő czikk élénk színekkel festi az akkori idők szokásait s ama nagy visszaéléseket, mellyek a magyar statustesten rá gódának¹⁾ De miután ez egyházi határozatok közzé olyanok is csúszttak, mellyek a királyi hatalom korlátozását, főleg pedig mi a királyt nem kevésbé bosszantá — az ő kedves kicsapongó kunjai fékezését czélozák; a Buda városi tanácshoz parancsot bocsáta: hogy több papot be ne bocsássanak a várba, s az élelmi szerek elvonása által a zsinatot szétoszlatni kényszerítsék. Mire a szentszéki követ szelíden és kitűnő szónoklattal kérvén a királyt rendelete visszavonására, annyira felingerlé maga ellen, hogy esküvel tett ígéreteit s a pápai követ egyházi átkait megvetve a követet is elfogatta²⁾; s maga ismét a kunok társaságába, s előbbi életmódjára tért³⁾.

1295-dik évben az ó-budai polgárokkal határvillongást folytatott új budai polgárokat az esztergomi érsek egyházi átok alá vetette.

b) *A vegyes házakból származott királyok korszakából.*

III-dik Endre, az Árpád nemzetség utolsó férfiának alig elhunytá után, miként hazánk évkönyveiből tudjuk — a pártok, mellyeknek ő, mint nem ok nélkül lehet gyanakodni, áldozatul esett; a fejtelenség zavargásaival s a nemzetre visszaesett királyválasztás jogának gyakorlatában támasztott viszályokkal tölték el az elárvult hazát. A szétágazott pártok közül egyik anjónemzetségi s inég III-dik Endre éltében megkoronázott Robert Károlyt, a kihalt fejedelmi házzal nagyanyjáról, az árpádi Máriáról, V-dik István rokonáról rokont törekedett, segítve a pápától is, ültetni a királyi székbe; a mint is pápai követ Miklós, ostiai püspök közremunkálásával, nevezett Robert Károly Esztergomban másodsor megkoronáztatott. — Ellenben a másik, a hazafiabb párt, az Árpád nemzetséggel rokon fejedelmek közül Venczelt, cseh és lengyel ország királyát, IV-dik Béla unokája — Kunigundának fiát választotta fejedelmük Az utóbbi a cseh és lengyeltartományokkal elfoglaltságát okolván, a koronát saját

¹⁾ I. Péterfy Cone. S. Hung. 1. 108.

²⁾ I. Peti Script, rer. Austr. 1. 1098. ée 3. 224.

³⁾ I. Pray Annál. 1. 349. 1.

személyére el nem vállalta, hanem fiát a 12 éves Venczelt, Erzsébet, Endre leányának jegyesét, ajánlá királyul, ki is cseh hada kíséretében, Székes-Fehérvárra megérkezve s nevét nemzetesebb Lászlóra változtatván János kalocsai érsek által megkoronáztatott. Mire Károly hívei Venczelt nyugtalanítandók több Dunántúli megyében, sőt *Buda* határában is egész nyarat-szaka pusztítást űztek¹⁾). 1302 dik évben pedig a nevezett pápai követ *Budára* érkezvén az ott összegyűjtött püspököket Károly pártjára téríteni iparkodott. De ebben nem csak célját el nem érthette, hanem midőn a parancsára nem hajlott Buda várost egyházi átok alá vetné, az a miatt támadt zavarban életét is csak futással menthette meg. A budai kisebb papság pedig az átkot a követre, s magára a pápára sújtotta vissza²⁾). „In suo recessu (szól a pápai követről) Civis Civitatis Budensis, pro quodam casu, in interdict» reliquerat. Interdictum quippe, religiosus et plebanis stricte servantibus, surrexerunt *pseudo sacerdotes* et perfidi, qui manifeste divina populo celebrabant, et sacramenta ecclesiastica ministrabant interdictis. Insuper malum malo cumulantes, perniciosius, convocato populo, accensis lucernis, summum pontificem, Christi Vicarium, Archiepiscopos, et Episcopos universos regni Hungáriáé, ac viros religiosos, communiter excommunicatos, altis vocibus promulgabant“³⁾). — A pápa e közben a inár másod ízben maga elébe idézett Venczel követei előtt, Magyarország koronáját Robert Károlynak ítélvén, Venczel híveit felmentette a hűség eskü kötelezése alól, s egyházi átokkal fenyegette mindazokat, kik négy hónap alatt pártját el nem hagynák. A pápa ezen ítélete csak inkább bátorítá Robert Károly pártját, annyira, hogy az Venczelt *Budán* még azon évben (1303) ostromolni kezdette, s a *budai polgárok szőlőhegyeit* a Miklós ostiai püspökön elkövetett sértések miatti bosszúból elpusztította⁴⁾). Mire az öreg cseh király sereg kíséretében az országba jött; *Budán* a minapi zavarok okozóit megbüntette, Verner Lászlót, a város bírót, Csehországba fogságba küldötte; s kívánságát fejezé ki a hozzá *Budára* gyúlt nagyoknak, fiát királyi diszöltözetben láthatni; s midőn azok óhajtását teljesítvén, az ifjú királyt koronás fővel vezetnék hozzá, fegyve-

¹⁾ Codex Dipl. Vili. 1. 92. *Katona*. 8. S2.

²⁾ Thuróczy: P. II. Cap. 86.

³⁾ Codex Dipl. Vili. 1. 121.

⁴⁾ Codex Dipl. VIII. 1. 120.

réséi által őt azonnal körilvéttette, s őt az így lefoglalt koronával együtt Csehországba visszavitte¹⁾, — budai bírónak Peterinannal nevezvén „non coronam solum — miként Dubraviusnál²⁾ olvashatni: — verum et filium secum in Bohemiam absportavit, Petermanno Budae relicto, qui praefecturam velut antea turn arcis tūm urbis gereret“. — Venczelnek e rablóhoz inkább mint királyhoz illő tette által felingerlett egyházi s világi nagyok mintegy 20 ezernyi haddal Csehországba törtek, s azt kegyetlenül pusztították. Itthon pedig az esztergomi érsek *Budát*, melyet Petermann, a Venczel által nevezett bíró, az ez iránti hűségben megtartott, újonnan egyházi átokkal sújtotta; — a budai papság, főpapjai iránt most engedelmesebb az egyházakat becsukatta; de Petermann talált más papokat, kik nem csak folytatták a nyilvános isteni szolgálatot, hanem még az átkot is visszasújtották a pápára s a Károly párti főpapokra³⁾.

E közben Ottó bajor fejedelem, szinte IV-dik Béla unokája hivattatván Magyarország királyi trónjára, miután a koronát s egyéb királyi ékszereket némi váltság díjért Venczeltől visszaszereznie sikerült, s Székes Fejérváron 1305-dik év végén megkoronáztatott, a koronázás után *Budára* jött, a várost teljes királyi disz öltözetben körüllovagolta⁴⁾ s ezóta vált — úgy látszik — a koronázási szertartás egyik részévé az új királynak a városon körül lovaglása⁵⁾.

Róbert Károly s pártja nem tudta nyugton nézni az új vetélytárs trónra emeltetését, — Albert osztrák császár is haddal fenyegetődzék; — mindezek ellenében magát biztosítandó Ottó Apor erdélyi vajdát törekedett megnyerni, s e célból leányát kérte nőül; a már rég trónra vágyakodott Apor azonban a hozzá Erdélybe utazott Ottót elfogatta s a féltékenységből mindig magával hordott koronától megfosztotta⁶⁾. — Ottónak e fogása alatt a pártviszályok iszonyúan zaklatták a fejetlen országot. Az esztergomi s kalocsai érsekek részint hogy Robert Károly ügyét elősegéljék, részint, hogy a tőlök egyházi- s politikailag egyiránt elszakadt *Budát* engedelmességre szorítsák, Ud-

1) *Thuróczy*: II. Cap. 84.

2) 1. *Hist. Bohem. Lib. XV*111.

3) 1. *Chronicon Budense. Budae. 1838. 225. 1.*

Thuróczy: Part. II. Cap. 87.

4) 1. *Horváth Mihály a magyarok története II. k. 8. 1.*

5) *Thuróczy II. Cap. 87.*

vardon zsinatot tartanak. Negyvennapos bűcsű ígértetett itt azoknak, kik az engedetlen budai papokat elfogják. Épen ekkor (1307-dik évben) szabadult ki prágai börtönéből a még Venczeltől fogságba vitt Verner László, egykori budai bíró. Károly pártja őt, a bosszútól különben is égőt, választá eszközeül. Verner az Omode nádortól és Csák Mátétól nyert sereggel, néhány egyetértő budai polgárok segedelme által, éjjel a zsidó zsinagóga melletti város kapun belopódzott, Petermann bírót megszaszaltá, Hermann és Martin nevű tanácsbelieket lófarkára kötötven, így hurczoltatta az utczákon szét, a papokat pedig Tamás esztergomi érsekhez küldötte¹.

1309-dik évi juniushó 14-kén végre Robert Károly harmadszor megkoronáztatott *Budán* a Mária templomában. Verner László budai főbíró, e korból „Comes Budensis“ kitétellem-lítettik; s a már e korban Róbert Károly részéhez csatlakozott *Budaiakat* a most nevezett király megjutalmazandó, a korábbi királyoktól nyert szabadságaikat megerősíté, minek emlékére kisdéd ezüst emlék-pénzek is verettek, mellyek derék *Érdijük* által következőkép íratlak le ²): „*Előlapjának kör irata ez: f LIBERTÁS. BVDENSIV. képrerete* pedig imez: koronás sisakból két toll között jobbra fordultán patkót tartó struez emelkedik; *hátlapján képrerete:* tornyos boltíves védfalak, mint a régi s újabb erősegek szokott czimere, az ezek fölötti három tornyon szintúgy mint a védfalakon boltíves kapuk látszanak, a tornyokat hármás ormú homlokzat ékesíti, de a középső csúcsán delfín is látható⁴⁴.

1331-dik évben Buda vásári szabadalmat nyert.

1352-dik év táján Lajos királyunk Visegrádról Budára — a mai Újlak felett épített nagyszerű várpalotába tette át lakását, mellynek a királyi udvar csillogó fénye s miveltsége olly hirt szerzett, hogy a szomszéd fejedelmek is nyereségnek tartották leányaikat ott neveltetni ³), s mcllybe számos mindkét nemű ifjúságot vett fel magának, nevének s anyjának szolgálatára s az udvar fényének emelésére.

Buda gazdagságát is felette emelé Lajos királyunk az e vá-

¹) Péterfy Concil. ad Anniim 1308. 8 *Thuróciy* II. Cap. 85. 86.

²) I. *Tiidoindnylár* 1841-dik évi folyam. 89. 1.

³) Hlyének voltak: Dorottyá, a bolgár fejedelem leánya, később bosny.n királynő; Henrik schweidniezi herczeg leánya, később IV-dik Károly császár neje set.

rosnak 1367-dik évben adott *áru megállító joggal*.¹⁾ (jus stapulae), mivel hazánkban akkor még egyedül e város vala felruházva²⁾.

Lajosnak, kit utókor „nagy“ melléknévvel tisztelt meg, 1382-dik évben közbenjött halála után leányának trónöröklési joga elismertetvén³⁾, mindjárt a temetés utáni napon a 12 éves Mária közakarattal királynévá koronáztatott, s férje Zsigmond az „ország gyámja“ czimmel tiszteltetett meg, a kormány azonban Mária nagykorúságáig Erzsébet özvegy királyné kezébe adván. A nagy király alatt nyugalomhoz szokott nemzet eleinte megelégteltnek látszék a női kormánnyal, mindenfelől hódolat s hűségigéret érkezek a királynékhoz. De a béke csak színleges vala. Horváthy Jánosnak a társországokban viselt báni hivatalától, személyes ellene Gara nádor tanácslatára a királyné általi megfosztása köz-elégületlenséget ébresztett Dalmátországban, utóbb nyilvános lázadásban kitörőt, mellynek pártfőnökei: a nevezett Horváthy János s testvére Pál a zágrábi püspök sat. a nápolyi királyt, Durazzói Károlyt, a magyar trón elfoglalására ismételve felhívák, és a gyenge fejedelem nem hajtvá neje ellenzésére, nem az esküre, melylyel magát Lajosnak lekötötte volt, a meghívást elfogadta s 1385-dik év őszén Dalmátországba érkezett. E közben Zsigmondnak azon tette: hogy kiürült pénztárán segitendő a Duna s Vág folyók közti tájat Jodok és Prokop rokoninak, morva határgrofoknak elzalogosította, az országban is átalánossá tette a sok másban szinte Önkényes kormány elleni ingerültséget. S így lön: hogy az érkező Károlyt a nemesség tárt karokkal fogadva *Budára* vitte. A királynék és Gara, ellenállással csak ügyöknek még inkább veszélyeztetését

¹⁾ Olly jog, miszerint az áruk e joggal biró helyekre érkezvén, ott lerakattak, tovább vagy épen nem — vagy csak bizonyos idő múlva vitethettek. Bécs városa illy joggal, már 1198-dik évben élt, meily által a magyarországgali kereskedés, bécsi kereskedők részére biztosított. — E jégtől látszik származni ama zálogító s visszatoló jog, melly szerint egyik város lakosa adósságot tévén más városban, ha el nem fogathatott, ugyan azon város bár mellyik polgára az adós helyett letartóztathatott. Ezen Németországban divatozott szokás 11-dik Ferdinand által töröltetett el 1632-dik évben. S hogy hazánkban sem volt ismeretlen, onnan következtethetni: mivel az 1518. 65. t. czikk által, — tehát egy századdal előbb, mint amott, tiltatik.

²⁾ 1. *Bredeciky* Topogr. Bég. 4. 13.

³⁾ Máriának nem választás, de örökségképen lett trónrajutását a *Katona* (11, 21.) és *Kotackirk* által (Sittpl. ad Vers. Comit. 1, 286. 1.) 1383, és 1386-dik évekről kelt oklevelek tanúsítják.

tudva, cselhez folyamodának. Aranyos kocsiban mentek Károly elébe¹⁾, s őt abba felvevén, hálálkodások közt rokoni szeretetéért, mellytől indítatva, a lázadók ellen segedelmekre jött légyen, vitték be a városba. Károly nem soká viselte az álarezt; pártja által kormányzónak, majd királynak kiáltatván ki, a királynékat a koronáról lemondásra szólította fel. A kedvezőbb pillanatra váró ravasz anyakirályné maga tudatja Károlylyal, hogy leánya a neki különben is kellemetlen, bajos kormányról önkényt lemond. Mire Károly tüstént, az év utolsó napjára Fehérvárra koronázási országgyűlést hirdet, mellyre a meghívott királynék is nehogy bosszútervöket idő előtt elárulják, kénytelenek voltak megjelenni, — innen mind Károly, mind a királynék Budára, a királyi palotába tértek vissza. — 1386-dik évi február hó 6-kán Károlyt királyságának 36-dik napján Erzsébet magához kéréte, vele, miként izente, Zsigmondtól érkezett fontos irományokat közlendő. A gyanútlan Károly kevés olasztól kísértetve jelent meg, s miután a terembe Gara Forgáchchal s Bebek Imrével belépett, azokat is eltávoztatni kérétt, mivel hogy magyar országos titkok fognának felhozatni. A színlett tanácskozás ezután mindaddig nyújtaték, míg az unatkozott olaszok a várba elszéledtek. Ekkor Gara int Foraáchnak, s ez a ruhája alatt rejtett csákánnyal Károlyt fejbe sújtja, s a zajra öszszefutott olaszokon keresztül vergődvén Gara fegyvereseivel a palotát megtölti, s az olaszokat részint leöli, részint megszaszolja. Károly, ki sebe daczára önerejéből ment át lakába, a bekövetkezett éjjelen hálóteremből börtönbe, majd Visegrádra vitetett, hol 18 nap múlva megfojtatott, mások szerint méreggel öletett meg, s mivel kevéssel azelőtt egyházi átokkal sujtatott volt, tetemei temetetlenül hagyattak²⁾.

Durazzói Károly szerencsétlen elhunya után magok az ország nagyai is érzették már, hogy a zajlongások között kifáradt honnak királyra van szüksége; s illyenné Máriának *Budára* a zavargások lecsillapítása iránt értekezés végett összegyűlt pártja által Zsigmond választaték. A inegkoronáztatásával kissé csillapodó forrongások, a királyné halála után ismét felbujtattak. Zsigmond szigorral bünteté a pártokat, így a Száva vidékén

¹⁾ *Cornides* szerint (1. Ungarische Magazin 1. 15. — 2, 412 1.) Illy kocsik Magyarországon kívül niég nem léteztek egyebütt Európában a XVI-dik század előtt.

²⁾ 1. *Horváth* i. m. II. k. 83—85. 1.

Konth István vezérlete alatt kalandozó harminczkét pártost csel által kézre kerítettvén, a foglyokat, adott szava ellenére, s kihallgatlanul *Budán* a szent György terén lenyakasztatta¹⁾, s vérrükben a nápolyi párt erejét elfojtotta. Ez eljárása Zsigmond-iak, más részről pedig ama részrehajló kedvezés, melylyel néhány hatalmas családot magához csatolni akart¹⁾, annyira nagyíták a zavart, hogy 1399-dik évben az összeesküdt egyházi s világi urak nagy számmal s fegyveres kísérettel *Hildára* gyűltek, s a királyt palotájában felkeresvén, szemrehányások után elfogták, s előbb Visegrádon, majd Siklóson elzárták, s csak 18 héti fogsága után, előbb megeskettetvén, hogy fogsága okozóin bosszút soha nem áll, s a múltakat elfeledi, szabadon bocsátották³⁾ s míg utóbb Zsigmond csehországi hadaival foglalkozott, az ország-lakosok Zsigmond azon eljárásában, miszerint 1402-dik évben Posonban 110 egyházi s világi úrral, Poson és Sopron városok követeivel olly tartalmú szerződést íratott alá nem minden kényszerítés nélkül²⁾, mellynélfogva magtalan halála esetében az ország öröksége, Albert osztrák herezegre szálljon⁵⁾; a nemzet szabad király-választási jogát sértettnek, az alkotmányt eltapodottnak látván, IX. Bonifáczpápa bullájában ajánlott nápolyi Lászlót. — Kis Károly fiát — kiáltották ki királynak. Mire a Csehországból erős haddal visszatért Zsigmond 1403-dik év nyarán *Budáról* kibocsátott kegyelemlevelében bünfeledést Ígérve mindekinek, ki a határnapig fegyverét lete-szi, s engedelmességre tér, biztosít: a nemességet, hogy a kormányt ezután törvényszerűbben vezetendi s tartózkodni fog minden önkényes elfogatások- s kivégeztésektől. És ezen ígéretét teljesíté is, — s miután 1404-ben *Budára* hirdetett országgyűlésen a hosszas zajlongások alatt megzavart birtokjogot külön törvény által szabályozta, — 1405-dik év tavaszán a városok követeit *Budára* országgyűlésre hívta meg, s azoknak tanácsában a kizárólag városokat illető törvénykönyvet alkotta, mellynek tárgya a városok szerkezetének szabályozása, foglalkodásaiknak, ipar es kereskedelemnek előmozdítása. A kir. városok száma szaporítottatott, s azoknak falakkal körülvétele elrendeltetett.

¹⁾ *Thurócij* Cap. VII.

²⁾ 1. u. o.

³⁾ 1. *Pray* Annl. II. K. 202. 1. *Kotackick* Vestig. Cotnit. 194. 1.

⁴⁾ 1. *Pray* i. m. II. K. 20-1. 1.

⁵⁾ 1. *Kovachich* Suppl. ad vestig. Com. I. K. 295. 1.

Budát illetőleg különösen „nehogy a Lajos királytól nyert áru megállító joga egyéb belföldi kereskedőknek kárára váljék, rendeltetek: hogy a megállítás! tehertől, minden honi kereskedők mentek legyenek, áruikat Budán keresztül is akár hová szabadon szállíthatandók; s a város ezen jogát csak a külföldi kalmárookra nézve tartsa meg“. 1411-dik évben, és ismét a következőben is a lublói béke emlékére, s Erzsébet leányának Albert osztrák herceggeli összekelése végett fényes fejedelmi Őszszejöveleteket tartott Zsigmond *Budán* Jagell lengyel királylyal, s az osztrák hercegekkel, kiken kívül még más 19 fejedelem és herceg, 24 gróf, 58 főnemes, 1400 nemes volt jelen. Az ünnepélyek, lovagi játékok, vadászatok, és kirándulások június hónaptól fogva septemberig tartónak. — 1416-dik évben Párisban mulatósa alkalmával francia kőműveseket fogadott fél s küldött Magyarországra, s az új pesti hegyen (mai várhegyen) pompás királyi palota alapját veté meg, de a melly kertjeivel, halastavaival, fedett sétányaival s tornyaival csak félig készült el, belül butorozatlan s lakhatatlan; — épen úgy mint az ennek ellenében Pesten megkezdett torony alakú kőépítmény is. Mi czélja volt e kőépítménynek? biztosan nem tudhatni, *Bonfin* hídépítési szándékot tulajdonit Zsigmondnak; „Ex altera Danubii ripa móléin posuit — ut hinc *supra Danubiinn perpetuo ponté utramque* (Bnda-Pestet) *conjungerel*“ de *Berlrandon de la Brocquiére* francia s az úgynevezett jó Fülöp burgundi hercegnek a szent földről Magyarországon keresztül utazott.¹⁾ lovásza írja: mikép az volt volna ezen torony építésében — melly már három ölnyi magasságra viteték fél — a királynak czélzata: hogy a bourgognei zár hasonlatosságára a Dunát egy, ezen tornyon megerősítendő lánczczal elzárhassa. „Ich kehrte (von Ofen) zürück nach Pest, da fand ich sechs, bis acht französische Familien, welche dér Kaiser (Zsigmond) dahin geschickt liatte (Franciaországból tudniillik, hol 1416-dik évben megfordult) urn an dér Donau, gegenüber seinem Pallaste *einen grossen Thurm* zu errichten. Seine Absicht war, hier *eine Kelte* zu befest igen, mit dér er den Fluss sperren konnte.“ Azért akarta pedig — így okadatulja *Podhradczy* ²⁾ a nevezett francia utazó állítását— Zsigmond elzárni a Dunát: hogy a hajók

¹⁾ 1. *Engel* Geschiclite des Uugarischen Reiehs. P. II. 374. 1.

²⁾ 1. i. ru. 66. 1.

vám nélkül túl ne övezhessenek. Régi időben tudniillik Szent László és II-dik Geyza királyaink adományzásából az ó-budai prépost és káptalan szedte a Dunáni vámot; de később annyira megszorodott Buda mentében a vámszedés: hogy azt nem csak az ó-budai mondott egyháziak, az itt volt, és a nyulak szigetében élt apácák; de az ó-budai várnagy nem különben a Felhévizi prépost is szedette. Az innen eredeti sok, nem egyszer gyilkossággal is végzett pörpatvar eltávolítása, s a vámszedés könnyebbitése tekintetéből a kérdéses torony építéséhez fogott, de azt is, valamint több másféle intézeteit félbenszakasztotta. — Valóban igaza van egyik történetírónknak: midőn Zsiginond kormányának eredményeit Ó-Budán kezdett, de bevégzetien hagyott építéseihez hasonlítja *)· Egyébiránt

Zsigmond uralkodása alatt telepedtek meg *Buda* külvárosaiban a rácztartományokból ideköltözött *rácsok*, kiknek igazgatójuk György azért, mivel Nándorfehérvárat, Zsiginondnak átadó, ettől Szaliinkelement, Bechét, Kelpent, Világosvárat, Tokajt, Munkácsot, Tályát, Regéczet, Szathmárt, Böszörményt, Debreczent, Kis Varsányi nyéré halála napjáig birtokul. Végre

1388-dik évben Zsigmond *Ó-Biidán* egyetemet alapított -') s ugyancsak neki tulajdoníthatni a Szent Görög piarcon állott Zsigmond egyház építését, melyet a hozzá tartozott kolostorral együtt roppant jószágokkal megajándékozott.

1438-dik évben a különböző nemzetbeli lakosoknak egymás irányában felzaklatott nemzetisége féltéséből keletkezett véres összeütközés színhelyévé lőn Buda. Történeti Íróink szerint ³⁾ eddigelé évek bosszú során át a budai bírónak felváltva magyarnak s németnek kellett lennie. De a Robert Károly, I. Lajos, Zsigmond királyainknak a budai német lakosok irányában! kedvezéseik Albert alatt annyira ment: hogy ezek a magyarokat végkép kiakarák zárni a birói hivatal viselhetéséből⁴⁾; a magyarok ezt nem tűrték; különösen *Euthire*» (ötves) János

¹⁾ 1. *Enyel* i. ni. 1. K. 368. 1.

²⁾ 1. *Fejér* György: His. Acad. Scientiaruin Budáé 1835. függelék 6. 1.

³⁾ *Bonfin*, *Thurócy Katona*, *Fessler* sat.

⁴⁾ Adjuk e tényt úgy mint történetíróink hagyományozák; azonban Buda városának a XII—XV-dik századbeli szokásait s jogviszonyait részletesen előadó s majd illető helyen felemlítendő Cronner Lenárdféle s posoni Codexek egészen ellenkezőleg adják elő a tény alapját, határozottan állítván: hogy e korszakban a budai bíró egyéb szinte maga helyén elősorolandó képesség! kellékein kívül *csak német* hely-beli polgár lehetett.

nevű magyar polgár ellenszegült a német rész erőszakolásának; történt azonban, hogy e most nevezett egyszerre eltűnt s csak nyolcz nap múlva találtatott a Dunában holtteste, sebhelyekkel megrakva. A magyar lakosok különösen kedvelt emberüknek meggyilkoltatását a német polgárok gyűlölségének tulajdonítván, dühösen támadják meg ezeket, s többeket leölnek közülök a Kapisztrán Ferencz társaságában Olaszországból jött, s egyébkor a lakosság köztiszteletében részesült Jakab nevű ferenczi szerzetesnek, a vallás békéltető szavaival sem sikerült csillapítani az ingerülteket, s a krcrlhetlen vérontást abban hagyásra rábírní. Ez esetet *Thurócy* 1) után *Katona* következőleg adja elő:

„Quum eniin ipsa Civitas ex bino populo, Hungarico scilicet. et Teutonico, habeat ineolatum: Teutoni sui idionuitis pncipe tuiuidi, Hungaros omnino suae dit.ioni subdere, et illám consvetudiuem, Civitale in endein ab oliin observatnm. quod videlicet altero annorum Ilungarus, altero veró Teutouus in iudicem praeficeretur, abolere satagentes, interdum, quum illis tempus idoneum praestabatur. Ilungarus túm opprobrio, túm veró vi ofneiebant. Hungari veró . qui ab antiquis in sui vindictain tarde moveri, séd aliquando tarditatem vindictae. potentis turbinis ad instar, satisfaction» gravitate in sui olfensores exercere.«(dent, omnia, vclut quodam gravi somno occupati dissimulabant, quidnam insnlsa Teutonorum pareret praesumptio, exspectantes. Erat tune eivitate in eadem Ilungarus quidam. Joannes *Eirlhmr* (Eötvös) denominál us: homo praestntiae non parvae nec ultimis in eivitate, qui solus totius Hungáriáé plebis opprobrium praeter omnes graviter ferebat. et quantum in illó erat, Hungarorum civium honored voce et ví tutebatur. Quum igitur in oculis Teutonicoium ndinodum gravis haberetur, Teuton! opportunitate potíli, ílium furtim cnptivarunt. et captum domus eoruui in penentralibus diversis tormentorum generibus affeecerunt: tandem nimiaim tormentorum per tortúrám mortuum, alligato illius collo ingentis lapidis mole, in Danubiurn ílium demerserunt. Tacuit hoc enorme scelus octavum infra diem; donee scilicet cadaver illius. pondere solutum lapidis, aqua suis exposuit rippis. Inventum igitur corpus examinatum et múltúin suae calamitatis exhibens cicatrices, credibile de suis testimonium praebuit infectoribus. Eadem tempestate Curia Regis multo fervebat nobile: Quapropter Hungari. hocenormi scelere viso. frementes nnamister, ingenti elamore concrepuerunt, magnopere furoris cum impetu in sui vindictam in eivitatem irruentes. dum interfectores illius reperire nequeunt. illorum ingerunt se in palatia, et testudinum ferrata confringentes ostia, thesauros Teutonuni rapaci exponcbaut pmedue. Erat diebus in eisde.m in eivitate Budensi fráter quidam, nomine Jacobus *) homo devotus et religionis perfectae, natione ítalus, ordinis S. Franciáéi, quem Hungari praedicationis in doctrine haud partim sequebantur. Hie ingentibus excitatusclamoribus, quum eidem facti iunotuit series, arrepta divina crucifix! imagine, nudis pedibus, inter Hungaros cursitabat, et Christi imaged illis ostendens . ac illos. ut ab inceptis pro illo, qui pro eis ita crucitixus esset, desisterent, voce querulosa pariter et lamentabili rogabat. Illi, eo magis elamoribus invalescentes, diebant: ..Deus etiam nobiscum est“ directionique rerum dediti, de illius precibus curabant minimé. Et quum fráter ille nil pronocere, sed magis tmultum se facere agnovit, in claustrum S. Joannis Evangélistáé, unde cxierat, reitruavit. Hungari vero, tali a Teutonis scelerati illorum

1) F. III. Cap. XXIV.

2) de monte Brandono. 1. *Pettier* „Die Geschichten dér Ungern. IV. K. 1268.1.

facinoris exacta talione, quum amplius res eorum invenire non valuerunt, a direptione. earumdem cessaverunt“¹⁾. —

Ezen több történetírók által²⁾ felemlített vérengző esemény következtében hogy csakugyan szabályoztatott légyen a budai lakosoknak egymás irányában! jogviszonyaik, s hogy azóta a két nemzet a bíróválasztásra nézve egyenlő joggal bírt légyen a majd alább³⁾ következő oklevél minden kétségen kívülivé teszi.

1439- dik évben *Budán* tartott országgyűlésen Albert király magyarországbani lakásra kötelezé magát⁴⁾.

1440- ben a Budán tanácskozott fő urak által a magyar trónra lengyel Ulászló hivatott meg.

1441- dik évben több *budai* polgár a titkon Erzsébet, Albert özvegyéhez szítás miatt, halállal büntettetett.

1443- és 1444-dik években országgyűlések tartattak *Budán* s az utóbbi évben Hunyady János a török felett kivívott ropant győzelem fényes jeleivel tartá *Budára* ünnepélyes bémenetét.

1457-dik évi mártius 16-kán este ismét szomorú vérjáték színhelye lőn *Buda*. Történetíróink részletesen adják elő ama aljas fondorkodásokat, mellyek által a Cilley gróf a Hunyady ház minden ivadékát kiirtani törekedett; s csak eme fondorko-

1) b. *Eöloif* Józsefi, ni. 837-ik lapján Thuróczy előadását az ismeretes budai „Rechtsbucrl“ tartalmával tökéletes ellentétben lenni állítja, midőn a Thuróczy Chroniconjába tartalmazót tak ellenében a felhívott budai Rechtsbuch szerint bíró csak német lehetett volna; azonban „nem foglalatik e? — mond a tisztelt író — itt az utóbbiban, mnelly németül s a németek érdekében szerkesztetek, talán egy kis fálsum is“?

2) 1. *Bonfin* Dec. III. Lib. IV. — *Naddny* János Flor.Hung. Libr.III. Cap. VI.

3) 1. Buda helyhatósági jogviszonyai czimü rovat alatt.

4) Kinek királyi családjában mennyire divatozott légyen a magyar nyelv? egy a bécsi cs. udvari könyvtárban létező 16 lapnyi kézirat következő két tétele legjobban tanúsítja: „Do war dieTuer an dem Kor (a székes Fehérvári megyés templomban) zugetlossen, und die Purger warn Innerhalb, und meiner Frauen gnad di was ausserhalb dér tür mit irm sun dem edln Kunig, und meiner Fraun gnad die redat ungriseben mit in, und die Purger desgleichen antburkten ungrischen irn Gnaden hern ider aus. Also daz in gnad swuer nnnstatt irs suns Edéin Kunigs“, » alább: „Und da nam dér von dér Freinstnt das Swert in die hant, und flug den Kunig zu Ritter und war im de sing wol, daz ieh (maga Kottanerné ki a kis királyt ölében tartá) sein wol enphand an den armb, das het die edel Kunigin gemeerkeht, die stund neben mein, und sprach zu dem von Freiftstat.t also: *hlemernem minertem*. das heisst zu deutsch also . durch Gets will tue im nicht wee; de sprach er also herwieder: „*nem*“. — E kéziratka magyar tudós társasági rendes tag s kir. tanácsos CwA János figyelmeztetésére ugyan ezen tudós társaság számára még 1834-dik évben lemásoltatott. I. Tudománytár 1844. I. K. 238. 1.

dúsai eszközlék: hogy a nagy Hunyady János fia László s ennek barátai méltó bosszúja áldozatává lőn. „Credutum est — mond az akkori közvéleményt kifejező Aeneas Sylvius:¹⁾ non minus filium profuisse reipublicae Christianae in occisione Comitum, quam patrem in occisione Mahometis“. Az uralkodott V-dik László király, a véres tény után a Hunyadyak birtokában volt Temesvárra utaztában, Írásban adott esküvel is Ígérte, hogy a Hunyadyakon Cilley miatt bosszút nem fog állani. Temesvárról azonban a testvéreiül vallott Hunyadyak kíséretében *Budára* visszaérkezvén Gara nádor, Hunyady László kitűzött ipa, s Újlaki Miklós, titkon legveszélyesebb ellenei s irigyel a fényes Hunyady nemzetségnek, rágalmaikkal annyira felingerlék a király gyanúra hajló lelkét, hogy végre már hinni kezdé, miképen élete s koronája ellen a Hunyadyak valóban összeesküdtek, s a gonoszok tanácsára őket s barátait — a városban azon hirt terjesztve: hogy összeesküvésen érettek s a királyt három nap múlva megölni szándékoztak; — elfogatta, s a következő napon Hunyady Lászlót minden védelem s törvényes eljárás mellőztével háláira ítélte. — Mint mondánk: 1457-dik évi mártius 16-kán este a királyi palota előtti Szent György terén a várban hajtatott végre a véritélet. Háromszor csapott a bakó az áldozatra, míg a herold kiáltozá: ekként bünhesztetnek, kik a király iránt hűtelenek. De a 24 éves László, fiatalsága erejében, a harmadik csapás után felállott s hangos szóval hivatkozott ártatlanságára s a szokásra, melly a három csapást kiállott bármilly bünösnél is tiltja a negyediket. Midőn azonban néhányat előre lépne, épen a királytól Temesvárott testvérei frigy emlékéül ajándékba nyert hosszú bíbor köntösébe elbotlott, mire a bakó a végrehajtó bírák parancsára, negyedik csapással a földön vetett véget fiatal, reményteljes életének ²⁾). A kivégeztetés hírére mind nagyobb csoportokba gyűlőngő városi nép kiáltozni kezdé: hogy Hunyady ártatlanul öletett meg s csak katonai erővel vala szétverhető. — Azonban hogy a király mennyire hagyta volt magát vezetetni ezen esküszegéssel elkövetett vértény eszközésében? kitetszik a Hunyadyékkal együtt elfogott Vitéz püspökhöz, ennek szabadon bocsátása alkalmával intézett

¹⁾ *Katona* XIII. köt. 127. 1.

²⁾ *Thuráczy* IV. Cap. 60 .Aeneas Sylvius: Hist. Frid. Imp. Pray. Annál. III. K. 193. 1. HoredM i. m. II. K. 189—190 1.

eme megalázó vallomásából: „Míg Budán valók, tennem kelle, mit elleneitek akarának, elfogatástok az ő mivök; szabadon bocsátástok az enyém“¹⁾).

1458-dik évi februárhó 16-kán, az ez évi januárhó 24-kén, királylyá választott Corvin Mátyás Budára megérkezvén, a nemzeti lelkesedés lehangosabb de egyszersmind legőszintébb nyilatkozatai között fogadtatik; még a zsidók is az ó testamentum elővitelével járatának elébe, az előbbi királyoktól nyert kiváltságaiak megerősítését, esengők. A mit Mátyás király még az évi juniushó 19-kéről Budán kelt ki válságlevele által teljesített is²⁾). S a Buda vára kapujához érkezett királyt a városi polgárság üdvözlé, szinte korábbi szabadságai, kiváltságai, törvényei, szokásai sértetlen fentartását kérve; s mennyire nem is késett a király fő városa irányában kegyeit nyilvánítani? tanúsítja a következő oklevele is, mellyben Buda város határait a visegrádi várhoz tartozott *sassadi* javadalommal nagyobbítá.

„Nos MATHIAS Dei gracia, Rex Hungarie et Bohemie etc. Ad perpetuam rei memóriám. Pulchrum est, et utile, in Principibus, si majoros suos imitantur, et suas virtutes illorum virtutibus nituntur coequare, sive illos in edifications, atque restauracione, ampliandisque Urbibus, sive aliis bonis facinoribus virtutes ipsas conspexerint cumulasse. Proinde, quia hec Civitas nostra Bndensis per antiques Reges Hungarie, suinino cum studio, ut apparet, edificata, ex inercia quorundam Regum nos post se se immediate precedenciuni, qui ei rec dono, nee aliquo alio juvamine occurrere seivere, et per multa tempóra dissidiorum, obeuntibus, vei etiam viventibus aliquibus ex Regibus ipsis sepius interposita, patuit mine non parve, cujus quidem ruine causa major hec; sed addit etiam ei non parvam incommoditatem *anyustia le/mmoium el lerrarum, de quibus lantion habéi, quantum ipsa cum menibus* comprehendit, et si quid extra menia habét, modicum est pro sustentacione ejus. Nos igitur cupientes mores, et virtutes antiquoruin Regum, eciam fundatorum, qui condicionem ejus bonam reliquerunt, imitari, ipsam, que est sedes, et solium Regie dignitatis, caputque Regni mnstri, et, ut ita dicamus; salus et recreatio populi; si quidem in ea sola invenitur, quod languidis remedium³⁾ quod sanis prestat solarium: inter alia donaria, quibus de ruinis suis relevaretur, primum terris remunerare statuimus. Terra vero, seu predium est *Sarsad*, quod in Comitatu Pilisiensi adjacet, in cujusque facie adhuc manet Ecclesia lapidea, quod et matúra deliberacione, ac de Prelatorum, et Baronum nostrorum consilio, cum ejusdem terris arabilibus, cultis et incultis, sub iisdem terminis, et metis, quibus ad castrum Wissegradiense tenebatur, ab eodem castro sequestrando, eidem Civitati nostre Budensi annectimus, ita, ut in perpetuum ipsiue sit, et eo ad libitum suum utatur, sive populose velit, sive deserte, illudque eidem subjiciatur, tanquam verum jus Civitatis. Hoc priinum nostrum donum de terris, ut tanto magis studeat reformacioni sue intendere; quanto se conspexerit singulari nostro Fa-

¹⁾ Aeneas *Sylvius* i. m. — *Kollar*. *Analecta Vindob.* II. K. 467. 1.

²⁾ 1. minden tekintetben olvasásra érdekes okiratot terjedelmes tartalmában 1. *Stephan. Kaprinay* Hungária Diplomatics temporibus Mathiae de Hunyad regi* Hungariae P. I 461—478. 1.

³⁾ A gyógy forrású fördökét érti.

vote premiati, et a nobis jam ease remunerati. In cuius rei memoriám el firmitatem perpetuum presentes literes nostras etc. Datum Bude etc. ·).

Hogy Mátyás a Zsigmond király által megkezdett királyi Palota felépítése, s annak olasz s francia remek művekkel páratlan fényűző felékitése által²⁾ ‘ *itdál* koronájává einelé Europa akkori városainak ³⁾, úgy a hazai, mint külföldi Írók egyiránt tanúsítják. „Quis fűit in tota Europa locus, qui se Budáé comparare potuerit, sive situs amoenitatem, sive solifoecunditatem, sive aliarum quarumcunque rerum ad quoslibet usus, ad splendorem, denique ad luxum pertinentium ubertatein et affluentian species ⁴⁾.

De hogy az igazságos király haragját is kegyei arányában tudá éreztetni az illetőkkel, így « *budaiakkal* is, következő rövid leveléből láthatjuk: „Mathias, Dei Gratia Hungarorum Rex. Bonum mane Cives! ad Regem oinnes. Si non venietis, capita perdetis. Budáé. Rex ⁵⁾.

Bár mennyire óhajtottam volna, e helyt kitűzött feladatomhoz képest előadni, mi szolgáltatott légyen okot a nagy királynak a Budaiak irányában eme felgerjedésére? azonban minden e részbeni fürkészkedésem óhajtott eredményre nem vezethetett. Maga *Balbiniis* — ki e rövid levelet 1677 évben kiadott munkájában — mint mondja: csak általa látott előkori kéziratokból legelső közidé, — azt Mátyásnak könnyen haragra gerjedékenységét tanúsító adatkép hozta fel.

Budán tartott országgyűlései közül csak az 1459-dik évben tartottat említjük fel, úgy is mint Mátyás jellemét ismertetőt. Még nem volt Mátyás megkoronázva, midőn a királylyá megválasztásában meg nem nyugvóGara párt (számszerint 24) a mondott év elején Német Újváron összegyűlvén a királyi székre Fridrik osztrák császárt hívta meg. Miről Mátyás értesülve az országnagyokat tüstént *Budára* hívá össze. Össze is gyűlt 12 főpap, 19 főhivatalnok és 17 tonemes. Mátyás szabad s ő szinte nyilatkozatra szólítá fel őket; akarnának-e elébbi választásuknál

1) 1. *Kaprinai* i. m. I. K. 479—480. 1. és *Kovachick* Formulae Solennes 531. 1.

2) Erről majd alább.

3) „Urbium atque arcium per Europain celcberrinia“.

4) H'ernAer, „de admirandis Hungariae aquis“.

5) 1. *Balbinut* Epitome historia rerum Boheinarum. Prágáé 1677. in folio. L. V. Cap. XI.

megmaradni, s őt, ki a koronát sem nem kereste, sem nem igényelte, ezután is királynak ismerni? különben késznek nyilatkozott a honpolgárok bizalma nélkül az illy időben magának csak terhére, az országnak kárára válandó királyságról önkényt lemondani. A 48 ur erre hűség esküvel válaszolt; ellenben Mátyás is Ígérte: hogy ha az ország java az alkotmányos törvények és szokásokban változásokat kívánand, azokat tanácsuk és megegyeztük nélkül tenni nem fogja ¹⁾.

1476-dik évben Mátyás roppant pompával, fehér lovon, igen gazdag német szabású öltözetben vezette nejét Beatrixet *Buda* falai közé; a város előtt ismét a zsidók jövének a királyi nász-nép fogadására, egy ezüst kardot, tartó lovas ősz zsidótól vezetve; a kardon tiz font ezüstöt tartalmazó, „Vasculum“ csüngött. Mellette fia lovagolt hasonló karddal s erszénnyel, utánok 24 lovas zsidó selyem öltönyben strucztollal, 200 gyalog zsidó pedig veres zászlóval s a zsidó törvény táblákkal ²⁾.

Mátyás végórája szinte nem maradt el; — s 1495-dik évi augusztushó 10-kén II. Ulászló király tiz ezer lovas s öt ezer gyalog kíséretében érkezett meg *Budára*: — se perez óta *Buda* fény és fokonkint szállott alá; haladás nem vala többé benne észrevehető: hatalmas tölgyként, melly nagyságának tetőpont-jára ért, a nemzet megállt kifejlődésében, mi a nemzetekben, mint iánál, csak a bizonyos romlás kezdete. Az élénk mozgalom, mellyben a haza a nagy király előre haladott, vele együtt megszűnt s az utas, ha Pestnek falain s kertjein túl ment, ismét ázsiai pusztán képzelheté magát, melly fölött a távolból átlát-szó királyi várnak tornyai s fényes kúpjai, csak mint a délibábnak a jövő pillanatban elosztó képei tűntek fel szemei előtt³⁾.

1495-dik évben a *budai* keresztény és zsidó gyermekek egymás között összekoczanván, a közbe vegyült köznép a zsidókat sorba ölte s rabolta.

1506-dik évben született *Budán* a már mint gyermek olly annyira gyenge II. Lajos király, hogy teljes megéréseig egyik megölt, de még életmeleg sertés hasából a másikéba kell vala áttenni.

1514-dik évben a *budai* Zsigmond egyházban adta át Ba-

¹⁾ *Kovachich* Vestigia Comitiorum 348—352. I.

²⁾ I. *Hr.* I Mátyás után *Vállas* i. ni.

³⁾ I. b. *Eötvöi* József: Magyarország 1514-bn. I. K. 2. 101. 1.

kacs Tamás esztergálni érsek a Rómából hozott, nagy bíbor keresztel kivarrott fehér zászlót Székely, máskép Dósa Györgynek, — mint évkönyveinkből tudjuk: — a szerencsétlen kereszties paraszt hadvezérének.

Ugyan ez év közben lón megerősítve Verbőczynek hármes törvénykönyve.

Az 1516-dik évi mártius 13-kán meghalázott Ulászlónak Székes-Fehérvárott eltakarittatása után a királyi székbe ült, s már 1508-dik évben megkoronázott tíz éves II-dik Lajos király uralkodása alatt kezdvén terjedni hazánkban is a reformatio, a király rokona s udvarmestere György brandenburgi határgrof a királynét igyekvék megnyerni az új vallásnak, s ennek következtében *Budára* hivott Grynaeus Simon, Winsheim Vid, és C'ordatus Konrád külföldi híres tudorok nyilván kezdték itt hirdetni Luther fanjait. Azonban

Az 1523-dik évben *Budán* tartott országgyűlés halálos büntetést és jószágvesztést mondott ki Luther követői ellen, s

1524-dik évben a Luther könyveit áruló György budai könyvkereskedő, könyveivel együtt elégettetett.

c) .4 *habsburgi házból származott királyok korszakából*
1848-dt'k érig.

Az 1526-dik évben bekövetkezett mohácsi vész új korszakot következtetett úgy az ország — mint Buda városa történetei életében is. S ha volt korszak a világtörténetben, bizonyosan e most érintett hazánkban az, mellyben *Sallustiusként* *) „coepere nobilitas dignitatem, populus libertatem in Inbidinem vertere, sibi quisque ducere, trahere, rapere. Ita omnia in duas partes abstracts sunt; respublica, quae media fuerat, dilacerata“.

Lélekszakadva — miként *Jászai/* Pál munkájában ²⁾ olvasuk — csaknem félőriilten érkezett a fent mondott év augustus 30 kán vecsernye után egy német szolga a budai várhoz. Mohácsról az ütközetből jött. A királyné épen Thurzóval beszélgett Az utóbbi csak hamar paripáján némán lecsüggesztett fölvel

¹⁾ 1. In Ingnrth. XLI.

1. A magyar nemzet napjai a mohácsi vesz után. Első füzet. Pest 1846. 5 - 6 és 16—18. 1.

vágtatott ki a királyi várból. Csend lön, az éj beköszöntött, nyugodni ment minden. Szerémy György, az udvari káplán az esztergomi érsek palotájába tért és Zsigmond deákkal a kincses szoba mellett választott nyughelyét. A virasztó, István pohárnok volt. Éjfél kongott. „Keljete fel! — rivallá a lépcsőkön felszaladó István — a törökök mind egy lábíg leverték a magyarokat“. A mély álomba merült Szerémyek felriadtak. Egö szövétnekkal látták szaladozni az utcákon a német lakosokat, karjaikon feketés szekrényeket, kincsekkel megrakott ládákat czipelve. A magyarok bámultak, nem tudták mi történik; kérdezősködtek, a németek nem feleltek, mert féltek, ha a titkot elárulják, megfosztatnak kincseiktől. Mindemellett sem kerülhették el, hogy némelly csapiárok s kóborok egyetmást el ne szedjenek tőlök: majd a királyné jött lóháton ki a várból a logodi kapun *). Ötven lovas kísérte. Szobaleányai kezében egy egy égő fáklya. Logodra ²⁾ sietett, Thurzó Eleket ottan bevárando, ki mind háromszáz legényét neki állította a rakodásnak. A hajnal felhasadt, — már csak nem 6 óra volt. És miután mind az, mi drágának és becsesnek látszott, jól lezárolt edényekben a várhegyről a logodi völgybe lehordatott, Thurzó is megindult. Lógódtól a királyné, Burgio János, Szalaházy Tamás, Thurzó Elek, és Bornemissza János kíséretében a bécsi útra tért. Tömérdek málhás ló és szekér vitte utánnok a poggyászt. Példájokat követte a város csak nem egész német lakosság x — a magyarok azonban ekkor még mozdulatlan maradtak, mert othonos és elszigetelt nyelvű nép voltak; sokan a szájról szájra terjedő hír szerint Buda felé közelgő erdélyi vajdába is bíztak. Nekik még nagyobb rettentés kellett, mi felbirja riasztani hideg melájokból. „Inde quidem Hungari nil movebantur in semet ipsi, quia domestic!: gens erat, et quia solam lingvam habebant, et in Joanne vajvoda Budenses et Pestienses contidebant. Ipse quidem juxta fluvium Tiza pro spatio inorabatur“ ezek Szerémynek Jászay ³⁾ által idézett, Buda akkori magyar lakosait jellemző szavai. September 11-dikén Szulejman hadserege Buda alatt a Kelenföldén termett. És csak most, midőn a szétvert magyar, német, lengyel és cseh hadak maradványai, s a felfele hajtott

¹⁾ A mai fehérvári kapu. 1. tí. o.

²⁾ Logod egyik külvárosa volt Budának. 1. u. o.

³⁾ 1. u. o.

lakosság csoportjai naponként újabb meg újabb rémítő hírekkel érkeztek majd gyalog majd lóháton, egy teljes egész hétig, midőn Szulejman már Tolnához közel járt, az erdélyi vajdában vetett bizodalom pedig füstbe ment, gondolkoztak a budapesti magyar polgárok szabadulásukról. Mentett mindenki a mit menthetett, szaladt merre szaladhatott. IV-dik Béla király 1244-diki aranyfüggő pecsétés levelét a többi kiváltságokkal együtt, gondosan elrejtették a tanácsbeliek; a mint ezt utóbb I. Ferdinánd király is 1528-dik évi január hó elsejéről a budaiak részére kiadott, s majd alább egész terjedelmében közlendő oklevélben ezen szavakkal megismeri: *In rebus trepidis cives liudenses dum arma ef barbari kostis seciciam fugiunt, pririlegiu ac publica liberlatis eorum mo niment a, quibus maximé secrecio-ribns locis Ma fore existimabant, recondimt**. Alamizsnás szent János tetemeit Pozsonba hajón, onnan Máriavölgybe szállították az udvari káplánok s remete szent Pál szerzetesei a várkáplánából. Az ország fővárosa üresen maradt; kulcsai Földvárig eleibe küldettek Szulejmánnak, ki a Kelenföldre érkezte utáni szerdán, September 12-dikén, hadainak nyugnapot engedve, maga Ibrahim nagyvezérével együtt Budát ment megtekinteni, hol azon 50 gyalog, kiket a Pozsonba szaladt Bornemissza János a vár őrizetére hagyott, minden ellentállás nélkül feladta magát; a városban maradt néhány vak, sánta, erőtlen, vagy teljesen szegény lakosért pedig, kik hirtelen sem lovat, sem szekeret nem kaphattak a menekülésre, egy helybeli kereskedő járult közbe a szultánnál, s ő ezeket nem csak személyben s vagyonban megsérteni keményen eltiltotta, de mint ügyefogyotakat 10 darab arannyal mégis ajándékozta. Csütörtökön (September 13-kán) ismételte minden felöli vizsgálódását; a gyönyörű fekvésű, szép épületekkel diszlő királyi várakat megdicsérte, aztán tanácsot tartott: felégettesse-e Budát vagy ne? „A várost igen— mondának tanácsosai — hogy emlékül legyen minden nemzet előtt, miszerint ő ott járt, de a várnak kegyelmezzen, mert a fejedelmek székhelye“. Nem lehetett a szultán egy véleményen tanácsosaival a város felégetésére nézve sem, sőt tűzgyújtó szolgálójának, Antalnak, megparancsolta, hogy e részben gondosan vigyázzon; azonban míg Buda regényes vidékén usztatá szemeit, míg a fa piacznál a Dunán hid kezdeték veretni, háromszáz török neki látott a gyújtogatásnak, s a város éj szaki része lángba borult, következő reggel (sept. 14-kén)

a nagy templommal s elrejtett kiváltság-levelekkel együtt, az egész város el hamvaztatván; Szulejmán akarata s az oltásra siető Ibrahim nagyvezér minden ügyekezete ellenére. Csak a királyi várak¹⁾, istálók távolabb eső vadaskert és szép vadaskastély maradtak épen. A tábori zenét, melly kedden, szerdán, és csütörtökön éjjel, oszmán szertartással alá s fel harsogott Buda utczáin, pénteken éjszaka a felgyújtott nagy templom lobogása váltotta fel, mellynek 215 lépcsőit magas tornya, messze világított tűzével a vidéken. A nagyszerű tűzijáték még harmadnap szombaton (sept. 15-kén) is tartott, s miután a városban, a boltozott házakat kivéve, minden alángok martalékává lett, Szulejmán, mulatságait folytatva, a királyi vadaskertbe indult lóháton. — Majd a zsákmánylás következett, a királyi várak kifosztatott. Minden ott talált táborszerek, ágyuk, ezek között különösen azon két nagy, melly a nándorfehérvári első megszálláskor II-dik Mohamedtől elvétellett, s győzelemjelül a várak előtt felállítatott; aztán a Herkules, Diána és Apolló szinte ott állott jeles réz szobrai, mellyck Mátyás király meghagyására a traui Jakab ügyes mester-kezeből kerültek, minden harangok, sőt inég a vártetőn s egyebütt lévő aranyozott gombok is összegyűjtettek s hajókon Nándorfehérvár felé szálltatnak. A zsákmánylás között avelencezi kémnek, ki majd Magyar Miklós majd Cseh Antal néven fordult elő, s kinek atyja ezen egész idő alatt Budán maradt, sőt Ibrahim pasát személyesen is látta, egy rokona, az ország egyik zászlóját a királyi várban köntöse alá rejtette, de kilógván alóla, a törökök észrevették s tűzbe vetették. Budának illy szomorú semmivétele után vasárnap (sept. 16-kán), a szultán fenn a királyi váriakban, diadala dicsőítéséül, valamennyi hangászeit egybegyűjtván, nagy ünnepélyt tartott, s fejenként mindeniket megajándékozta, kedden (sept. 18-kán) a Kis-Bejram ünnepét tartván, a pasáktól,

¹⁾ A király palota fel nem gyűjtésének okát akkori író *Cvtpinianus* János (1. Beszéde Budának s véle Magyarországnak 1541-dik esztendőben lett romlása emlékezetére és harmad századára kiadta Podhradczky József. Budán 1841. a 35 lapon) eme szavakkal írja le: „Prius, quam *Sülömet* Turcus urbem Budám intraret, ducenti forte ex pauperibus, quibus fuga non erat eoneessa ob inopiam, Regiani arcem occupabant, et cum linperator veUet ingredi, tanto nrdore ac impetu tormentorum ingressum ejus areuerunt (licet vix annona in dies paucos iis sufficeret) ut vitám iis salvam promitteret, si ejus ingressum baud impedirent, quod ratuui tenuit, quoad oocupata arcé, in solio resedit; tandem svasionibus iuduxit, ut secum in Turciam proficiscerentur“.

rumili és anatóli bégektől kézcsókot fogadott; szerdán (sept. 19-kén) végre még egy nagy ünnepélyt tartott a budai királyi várakban, újólaj mindenik bangászának álláshozképesti ajándékot osztott, s a királyi kertben lévő függő szőnyeget és sátorokat elfoglaltatta. A Lajos és Mária mellképei előtt sajnálkozását nyilvánította az ifjú király gyász esetén, mint a ki nagy fontosságú dolgaiba, ügyetlen tanácsadók közé jutva, az ütközetet elhamarkodta; „holott ő — mint mondá — nem azért jött, hogy Lajost megfossa országától, hanem csak hogy a rajta elkövetett gyalázatot megboszulja; és ha Lajos életben marad vala, ő bizonyos mennyiségű adóval megelegetvén, Magyarországot neki ismét visszaadta volna, miután nem saját, hanem mások hibája által vesztette el az ütközetet. E nyilvánítást az özvegy királynénak is tudára hagyta adatni.

Így folyt le Budán a mohácsi ütközet múltának harmadik hete, a midőn a Drávától Győrig pusztító fegyverével mindent kiirtó Szulejmán félelmes nevével Bécét is megreszkedtetvén September 19-dikén az elkészített Dunaiadon seregeit a Duna-Tisza közötti földnek is feldulására megindította, s még az nap estvére a híres Iszkender cselebi defterdárt, az alatta lévőekkel s egész irodával együtt a pesti oldalra táborba szállította. Másnap csütörtökön a pasák sátora tétetett át, s a túlhaladt nagyszámú hadi nép a pesti vár tövében telepedett meg. Pénteken egész éjjel viradtig költöztek a seregek; 9 óra felé Ibrahim nagyvezér is átment, s őt a Szultán délutáni 3 óra tájban maga is követte, a budai királyi várak őrizésére, nehogy a féktelen száguldók által felgyujtassék, jancsár csapatokat rendelvén. Szombaton végre (September 22-dikén) míg a hadak s mindenfelől hozott számtalan foglyok átmenete reggeltől estig szakadatlan folyt, a budai és esztergomi zsidók száműzetvén, Mátyás király világhírű könyvtárának egy részével együtt hajókra rakattak, a magyarok pedig egy begyűjtöttek s a várakat őrzött jancsárok felváltására rendeltettek¹⁾.

Két hónappal utóbb, vagy is oktober 28-dikán sok ország-nagy, nemes és 6000 fegyveres nép kíséretében lovagolt Zápolya János erdélyi vajda Buda felé, s October 31-dikén Budapest előtt állt. Es a török által elhamvasztott ikerváros, mellynek egykori fényét, s dicsőségét ismerte, olly szomorú képből

¹⁾ 1. U. o. 24—25. 1.

tűnt fel előtte, a leégett feldúlt házak égbe meredező magas kőkéményeivel, s az utczákon szerteheverő keresztény és török holttestek undorító maradványaival, hogy szive, mely a Dózsa Görgy példátlan kínjain meg nem indult, ellágyult, s könyek peregtek szemeiből. A Duna jobb partján az előre küldött Kun Gothárd, immár budai várnagy fogadta, s maga vivén előtte az égő szövétneket a számára csak néhány nappal előbb elfoglalt királyi váilakba felvezette, hol esti ebédvel váraték. —,Gondoskodjatok az estveli énekről' szóla a vajda ebéd végével. És e pillanatban hét kitűnő férfi lépett be a Kun Gothárd vezérlete alatt, kezükben, miként hajdan Álmos és társai, ejrv euv buzo-gánynyal. Udvözlétökül a vajdának térdet és fejet hajtottak törökösen, aztán röviden mondák: „Miket nagyságod parancsolt, véghezvittük s teljesítve vannak“. Erre az első ágyudörgés hallatszott.,Menjetek, készüljete a vecsernyéhez' parancsolá ismét Zápolya Szerénynek.,„Im vajda ur! —szóla vidáman Verbóczy — ugyan bátran s szabadon bejöttünk Buda várába, honnan nem rég kizárattunk volt. Szerémy es káplán társa István indultak; a királyi várkápolnába, hol már a pesti születésű hires öreg egyházi szónokot György papot találták. Elsőt, majd másodikét harangozták. Harmadik harangszóra a várnagy másodsor süttötte el az ágyút. A vajda jött, főemberei csoportjával be a szentegyházba. Ének s imádság tartaték minden szentekhez. Egy harmadik ágyulövés végét jelentette a vecsernyének.

E szavakkal írja le Jászay Budának a Székes-Fehérvárott november 11-dikén Podmaniczky nyitrai püspök által Magyarország királyává koronázott Zápolya birtokába jutását *), ki is hogy a Buda városából elköltözött lakosokat visszatérésre bír-hassa, adómentességet Ígért nékiek; ezenfelül a várost magát többféle kiváltságokkal, számos helységek, u. m. Solymár és Kis-Kovácsi, Paty (Paath) birtokával ajándékozá meg s a már előbbi királyoktól nyert, de az idők viszályai közben elvesztett szabadalmak s kiváltságok élvezetében megerősité. Úgy az e részben 1538-dik évben kelt, — mint a Budaiak részére egyéb 1530, 1531 (4 rendbeli) 1533, s 1538-dik évben kiadott s utóbb — mint látni fogjuk: I. Ferdinánd király által is megerősített. összesen nyolcz rendbeli kiváltságleveleit tartalmazó oklevele következőleg szóll:

1) I. i, m. 112-113. 1.

„Nos JOANNES Dei gratia Rex Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, ac Marchio Moraviae, et Dux utriusque Silesiae. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit, Universis: Quod fideles nostri Egregius, ac Nobiles Petrus Palezan Judex, ac Petrus Seren sub judex, nec non Joannes Sai hajw, Matthaecus Pynter, Hieronymus Adam, Joannes Trombitás, Paulus Zalay, Benedictus Zekerés, Emericus Sartor, Joannes Kalmár, Albertus Simon Thornay, Britius Kalmár et Petrus Barkas Jurati Consoles Civitatis hujus nostrae *Budentit*, alias Castri novi. Montis Pestiensis, Nostrae Majestatis venientes in conspectum, in eorum, ac aliorum universorum Civium, et Inhabitorum eiusdem Civitatis nostrae Budensis, suburbiique sui nominibus, ac personis proposuerunt, declarareque curarunt hoc modo: Quod quamvis ipsi, et eorum Praedecessores per Serenissimos hujus regni nostri Hungariae Reges, et novissime, per nostram quoque Majestatem, diversis Libertatibus, et Immunitatum Praerogativis dotati, provisque, et illis usque modo freti, ac usi fuissent, et uterentur etiam in praesentium; Litteralia tamen eorum Instruments atque Privilegia super ejusmodi libertatibus et exemptionum Immunitatibus per haec superiora tempora, tumultibus bellieis plena, praesertim post infelicem illam, et memorabilem eundem Mohaciensem, in qua praeclarae memoriae Serenissimus quondam Dominus Praedecessor noster *Ludovicus rex* Hungariae et Bohemiae etc. una cum majori parte regni hujus Militiae, Juventutisque flore interit, per conflagrationem. exustionemque Civitatis istius, partim periclitata, et partim fragmentata fuissent: nihilominus tamen ingenti cura, laboreque et diligentia adhibita, plures ex hujusmodi Litteris, ac Privilegiis ipsorum conquisivissent, et comportare curassent: quae Nostrae Majestatis in praesentiam specietenus producentes, et exhibentes supplicarunt humillime Majestati Nostrae: ut pensata, in memoriaque nostri revocata fidelium servitorum ipsorum Majestati nostrae, tum antea saepe, tum vero tempore Obsidionis praedictae Civitatis nostrae Budensis, non absque caede, ac sanguinis effusione eorum constanter et laudabiliter exhibitione, hujusmodi litteralia instruments ac Privilegia ipsorum, partim verbotenus, et partim in illis duntaxat articulis, qui Libertati eorum potissime suffragan videntur, de eisdem privilegiis excerpto, in unum corpus et volumen redigere, roborareque, et confirmare, et Aureae Bullae nostrae caractere communire dignemur.

I. In quorum quidem Privilegiorum Primo, Illustrissimi videlicet Principis, quondam Domini Quart! *Belae* regis sub Aurea Bulla sua in anno 1244-to, regni sui anno 9-o, et octavo Kalendas Decembris confecto, et pro parte praenominatorum Civium, ac Inhabitorum hujus Civitatis nostrae Budensis, quos ipse Pestienses tunc nominavit; eorundem Dominus *Bela rex* in aliis Litteris suis, super constructione Monasterii religiosarum Dominarum Sancti-Monialium de insula Leporum editis, Civitatem hanc, castrum. populi multitudinem refertum, atque decoratum appellando, in monte Pestiensi se construxisse testatur, et exinde, nostro quoque aevo, haec eadem Civitas in cunctis privilegiis suis, se Castri Novi Montis Pestiensis, intitulare, scribereque solet; emanato hos articulos subscriptos vidimus contineri“.

„Item . quod infra limites regni nostri, ab omni, iuquit, tribute sint exempti. Item, nullus Principum nostrorum“ sat. *mini mar a 10-dik lapon kötõire tolt, ten stanakij*: „Item naves, et carinae descendentes, et ascendentes cum mercibus et curru apud eos descendant, et forum, sicut prius, habeant quotidianum“.

II. In secundo nempe eorum Privilegio, Serenissimi scilicet Principis quondam Domini *Ladislai* regis, nepotis videlicet ejusdem Domini *Belae* regis, quem Hungaria natio Kun László solet usque modo vocitare, anno salutis 1276-0, quinto decimo Kalendas July, regni autem sui anno 4-o edito, et praenatarum privilegium ipsius *Belae* regis, avi sui confirmaute, ultra praescriptos articulos, in eodem privilegio contentos, et conscriptos, articuli subnotati sunt inserti:

„Insuper nos, habito tractatu, de Consilio Baronum nostrorum, ex gratia concessimus special!: Utsi qui ex ipsis habentes haeredes vel proximos, pro homicidio, vel alio excessu casual!, vel maleficio, seu quocunque grandi nocumento commisso,

pro defensione personae suae recesserint fugitive; de bonis et possessionibus talium nec per nos, seu per Barones nostros, nec per iudicem eorum aliquid auferatur; sed Integra, et salva apud uxorem, seu haeredes, seu proximo! eorum conserventur; ne possessionibus eorum receptis, seu distractis. ipsis fugitivi redeundi omnino apes tollatur; sed ut laesis satisfacere valeant de eisdem. Si vero haeredibus aut proximis ipsi fugitivi caruerint, de possessionibus et bonis eorum, Cives laesis satisfacere teneantur secundum commissi qualitatem; residuum vero, si quid fuerit, ad opus castrum Budensis expendatur. Si vero quispiam ex praedictis hospitibus nostris intestatus decesserit, possessiones, et bona eorum in tres partes dividantur; et una distribuatur per cives in eleemosynas pro remedio animae decessentis; duae vero partes ad munimenta, et aedificia castrum Budensis reserventur. Ad haec concessimus eisdem, ut non cogantur recipere aliquem Iudicem per nos datum, sed ex electione sua libera assumant in Villieum, quem volunt; prout in tenore privilegii avi nostri superius est ¹⁾ expressionem; qui quidem Villicus in anni revolutione Villicatum debeat in manus civium resignare. Caeterum, ut iidem Cives nostri, ut merito, sic et numero augeantur, valeantque honestius et commodius Sublimitati nostrae deservire, concessimus, et concedimus: quod pro nullo gravi excessu ipsorum, possessiones eorum alienentur per manus Begins, aut Barones, seu per Iudicem ipsorum; sed excedentibus inferatur debita poena in personis, haereditates vero, seu possessiones ipsorum, vel bona uxoris, haeredibus, proximis, vel cognatis indemniter censerventur.

Ulterius quaedam Litterae Excellentissimi Principis, quondam Domini *Sigitmundi* Imperatoris et Regis etc. *super tributorum* ab ipsis Civitatensibus non *e .r .fictione* Praeceptoriae patenter emanatae, hanc verbalem servabant continentiam:

III. „SIGISMUNDUS Dei Gratia Romanorum Imperator, semper Augustus, ac Hungariae, Bohemiae, Dalm. Croat, etc. Rex. Fidelibus nostris, Tributariis nostris, ipsorumque Vice-Tributariis, in Tributis nostris: in Mor, Onond, Igar, Pazman, Bun, Bana, Over, Rayk, Posony, Bythke, Banbyda, Kényé, Komoron, Zun, Nezmel, et sub Castro Vizegrad, Civitatibus, et Villis crigi solitis, et consuetis, constitutis, et existentibus praesentium notitiam habituris, Salutem, et Gratiam. Quia Nos ex continentis quarundam Litterarum Fidelium nostrorum, Reverendissimi in Christo Patris Domini Georgii Archi Episcopi Strigoniensis, per obitum quondam Magnifici Matthii de Palócz Palatini, alias Iudicis Causarum in Sede Palatinali venturi per Nostram Majestatem deputati, et Magnifici Comitis Stephani <le Bathor Iudicis Curiae Nostrae, ad quoddam Litteratorium nostrum Mandatum ipsis pro parte Fidelium nostrorum Iudicis; et Juratorum, ac caeterorum Civium, nec non totius Communitatis Civitatis nostrae Budensis, per nos directum, et injunctum, Vobis per eisdem Dominum Georgium Archi Episcopum, ac Comitem Stephanum de Bathor Iudicem Curiae nostrae rescriptarum, et per formam Iudicis Curiae Commissionis emanatarum, per memoratosque Iudicem, et Juratos, ac caeteros Cives, Nostro in conspectu in specie productarum clare comperimus et manifeste, ipsos Iudicem et Juratos, ac caeteros Civos, nec non Mercatores, Hospitesque et incolas dictae Civitatis Nostrae Budensis, antiquis eorum Praerogativis, Libertatibus, et Exemptionibus, eisdem per Divos Reges Hungariae, nostros videlicet Praedecessores, et. etiam per Nostram Majestatem gracie concessis, et indultis rejuventibus, in Locis praefatorum Tributorum nostrorum, cum eorum rebus mercimonialibus, et venalibus transeuntes, in eundo et redeundo, ab omni Tributaria Exactione fore, et esse exemptos, absolutosque, ac penitus supportatos. Igitur Nos memoratos Iudicem, et Juratos, caeterosque Cives, nec non Mercatores, Hospitesque ac Incolas ipsius Civitatis Nostrae Budensis in hujusmodi eorum Libertatibus, ac Exemptionibus et Praerogativis indemnes volentes conservare; Vestrae, et Vestrum cuilibet Fidelitati, firmissimo nostro sub edicto, districte praecipientes, mandamus: quatenus a modo imposterum, temporibus successivis uni-

¹⁾ 1. a 10-dik lapon IV-dik Béla oklevelében.

versis, a praefatis Judice, et Juratis, ac caeterie Civibus, nec non Hospitibus, Mercatoribus, et Incolis annotatae Civitatis Nostrae Budensis, ipsorumque Mercantys, ac rebus, et bonis quibusvis, dum, et quaecumque, ac quotiescunque ydem cum bujusmodi mercantys, ac rebus, et bonis suis ad Loca praescriptorum nostrorum Tributorum accesserint, tarn in eundo, quam et redeundo, nullum Tributum, nullatenus Tributariam Solutionem petere, et exigere, petique, et exigi facere praesumatis; sed sinatis ipsos, et quemlibet ipsorum absque omni Tributaria Exactione, ad Loca, quae ydem maluerint. accedere, et proficisci et secus, sub poena Rotationis Personarum vestrarum, seu Tormentationis in Rota, quae in Locis Tributorum exigi solet, facere non praesumatis modo aliquali. Et hoc idem injungimus futuris Tributarys, et Vice Tributarys Nostris, in Locis praenotatorum Tributorum Nostrorum pro tempore constitutis, seu constituendis, temporibus successivis universis, firmiter, et inviolabiliter, sub poena praenotata, observare. Volumus tamen, et praesentium Litterarum Nostrarum vigore decernimus manifeste: ut praelibati Judex, Jurati, ac caeteri Cives. nec non Mercatores; hospitesque et incolae ipsius Civitatis nostrae Budensis, cujuscunque status, et conditionis existant, cum eorum mercantys, et quibuscunque negotiationibus, res, bona, et merces quoruncunque aliorum Hominum Forensium Regnicolarum nostrorum, vel quarumvis Terrarum extranearum, sub nomine rerum et mercantiarum suarum propriarum deferre, occultare, seu celare, aut quovis quaesito colore eorum proprias res, et mercantias dicere, et nominare, non praesumant, sub poena Ablationis, et Amissionis omnium talium rerum, et mercantiarum suarum propriarum praedictarum. Adjicientes nihilominus per expressum: quod, quicumque ex praetactis ipsius Civitatis Nostrae Budensis, bujusmodi fraudulentiae, et iniquae perpetrationis rei, et culpabiles inventi, et comperti exstiterint, praescriptae Exemptionis Privilegio in aevum penitus privati, et destituti sint, et habeantur ipso facto. Praesentes autem, post earum lecturam semper reddi jubemus praesentanti. Datum Praegae Secundo die Festi Beati Michaelis Archangeli Anno Domini Millesimo, Quadringentesimo, Tricesimo Septimo. Regnorum nostrorum Anno, Hungariae etc. Quinquagesimo Primo, Romanorum Vigesimo Septimo, Bohemiae Decimo Octavo, Impery vero Quarto“.

Item Litterarum Nostrarum *super eadem trikularia non exactione* in pergameno privilegialiter emanatarum, sigilloque nostro impendent! communitarum et subscriptione manus nostrae propriae roboratarum, talis est tenor:

IV. „Nos JOANNES Dei Gratia Rex Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. Memoriae commendamus, tenore praesentium significantes, quibus expedit, Universis: Quod Fideles Nostri Nobiles, et circumspecti Petrus Palczan alias Judex, ac alter Petrus Seren Juratus Civis Civitatis nostrae Budensis in eorum, ac aliorum universorum Civium, et Inhabitorum ejusdem Civitatis nostrae Budensis nominibus et personis querulose Nobis Aposuerunt: Quod quamvis ipsi, et eorum praedecessores per Serenissimos quondam Principes, Divos Reges Hungariae, Praedecessores scilicet Nostros; et priinum quidem per Excellentem Principem olim Quartum Bel a m Regem, bonae memoriae, Fundatorem scilicet ipsius Civitatis, ab omni, et quavis Tributaria Solutione ubivis intra ambitum Regni nostri Hungariae et Partium Regnorum, sibi subjectorium exempti, et supportati habeantur, et hujusmodi Exemptionem eorum Nos quoque ratificaverimus et confirmaverimus: essent tamen nonnulli a Vobis, qui non curata ejusmodi ipsorum Exemptione, privilegiataque Libertate, eosdem ad solutionem Thelony, Tributariamque, diversimode compellerent, et astringerent, in eorum praedictum, damnumque manifestum. Unde supplicatum exstitit Majestati Nostrae pro parte memoratorum Civium, ac Inhabitorum praefatae Civitatis nostrae Budensis, ut ipsi circa praemissa, de condigno remedio providere dignemur. Cum autem ydem Cives nostri, ipsorumque Haeredes, et Successores uni versi, ultra praemissam ipsorum notoriam, privilegiatamque Exemptionem, etiam Titulo, Libertateque mrae Nobilitatis, exigentibus eorum praeclaris, laude dignisque fidelium servitorum meritis, cum antea semper, potissime vero tempore Obsidionis ipsius Civitatis nostrae Budensis, qua per hostilem Exercitum cum eis una inclusi premebamur, strenue, constant

que, et alacri itnimo Nobis exhibitis, et impensis, per Nostram Majestatem deccorati, condonntique, et coetni, ac numero verorum Regni nostri Nobilium aggregati, ascriptique existant; Nobites autem Regni nostri nullum penitus Tributum de personis, vei rebus eorum, ctiarn mercimonialibus solvere tenentur; Quapropter Vobis, Fidelibus nostris, univrsis et singulis Domini» Praelatis, et Baronibus, Comitibus, Vice Comitibus, Castellanis, Vicc Castellanis, Nobilibus ipsorumque Officialibus; item Tributary's, siveTheloniatoribus tani nostris, quam alioruin quorumcunque; nec non Prudentibus et C'ircumspectis Judicibus et Juratis, caeteriaque Civibus, et Inhabitoribus quarumcunque (ivitatum, Oppidorum, Villarum, et Possessionum, ac alterius cujusvis status, et conditionis Ilominibus, ubivis constitutis, et cominorantibus, praesentium notitiam habituris, harum serie mandamus firmissime: quatenus, habits praesentium notitia, nullus omnino Vestrum, sub amissione Tributorum suoruin, et IUortim Oppidorum, sen Possessionum, in quibus ipsa Tributa, et l'helonia exiguntur, a praefatis Civibus, et Inhabitoribus dietac Civitatis nostrae Budensis, contra ipsorum praenarratam Consuetudincm, ac manifestam notoriam Libertatém, et Exemptionem, aliquod Tributum, aut Thelonium petere, et exigere, petique, et exigi facéré; ac eosdem, ob non solutionem ejusmodi Tributi, in personis, aut rebus ipsorum venalibus, ecu mercimonialibus, et alys quibuseunq; impedire, turbareque, vei damuificare praesumat, nec sitis ausi, modo aliqui; nam certi estote; quod,siquispian contrarium ex vobis facéré attentaverit, ex tunc, eomperta mox per Ilominem Nostrum ad id transmittendum, mera rei veritate, et theta per eundern citatione, extra omnes Tenninos Octavales, et aliorum brevium Judiciorum ejuscemodi Tributum, et Locum Tributi, ubi videlicet transgressio Mandati nostri commissa, patrataque fuerit, pro Nobis occupari, Fiscoque nostro Régió applicari faciemus. Secus igitur, poena sub praemissa, non facturi. Praesentes autem, quas Secreto Nostro sub Sigillo impendent! communiri fecimus, post earum locturam, semper, et ubicjue reddi jubemus Exhibeuti. Datum in Civitate nostra Regia Segeswar, secundo die Festi Benti Andrae Apostoli, Anno Domini 1531-v Regnorum vero nostrorum Anno 6-o*^c.

Aliorum siquidem Litterarum nostrarum Privilegialium, subscriptioneque pariter manus Nostrae propriae communitarum, *super Violent» non descensione* in *Domot* ipsorum *Civitalmsium* editarum verbális tenor est:

V. „Nos JOANNES Dei Gratia Rex Hungariae Dalm. Croat, etc. Memoriae commendamus tenere praesentium significantes, quibus expedit, Univrsis: Quod Fidelis nostri Nobiles et Circumspect! Petrus Palezan, alias Judex, ac alter Petrus Seren Juratus Civis Civitatis Nostrae Budensis, Nostrae Majestatis accedentes in conspectum, in eorum, ae aliorum univrsorum Civium et Inhabitorum eiusdem Civitatis Nostrae Budensis nominibus et personis, querulose Nobis exposuerunt: Quod quamvis ipsi, eortimq; Praedccessores uni versi, hac Lege, Libertatisque Praerogativa ab olim semper usi fretique fuerint, ut Judex Budensis pro tempore constitutus cum Juratis consulibus eiusdem Civitatis Nostrae, cunctis Dominis Praelatis, Baronibus, Nobilibus, Proceribus, et alterius cujusvis status et conditionis hominibus, tarn indigenis, quam extraneis et advenis, ad eandem Civitatem Nostrum Budensem, quacunq; de causa, venientibus, domosque proprias non habentibus hospitiu pro Personarum Dignitate, et Fiuniliae eorum conditione, dederit, demptis domibus Dominorum, Praeiatorum, ac Baronum; et nemo propria auctoritate, praeter ipsius Judicis voluntatem et consensual, pro se, vei familia sua, hospitia vendiendi habuerit facultatem; Essent tamen nonnulli Domiuorum, Praeiatorum, ac Nobilium, et praesertim Militaris conditionis Curiae Nostrae homines, qui non curata ipsorum Civium Nostrorum praemissa Libertate, temeritate quadam ducti, praeter ipsius Judicis, et Ilospitum voluntatem hospitia pro se, qualiu veilent, usurpare venditare, et ini uriose habi tare in illis coepissent, in praejudicium et periclitationem praenarratae libertatis eorum manifestum. Unde supplicatuin exstitit Majestati Nostrae pro parte uuivrsorum Civium, et Inhabitorum praefatae Civitatis Nostrae Budensis, ut ipsis circa praemissa, de condigno remedio providere dignaremur; Et quia Nos eosdem Cives Nostros et ipsorum haeredes,

successoresque universes, in praemissa eorum veteris Lege, eoudonataque Nobilitate semper conservare volumus: Ideo vobis, Fidelibus Nostris Universis et singulis Dominis: Praelatis Baroibus, Egregiis Nobilibus, et praesertim Militaris Conditionis Curiae Nostrae, ac alterius eujusvis Status et Conditionis hominibus, praesentium notitiam habituris, harum serie mandamus firmissime: quatenus a modo deinceps, nullus omnino Vestrum in dicta Civitate Nostra Budensi, praetereiusdem Civitatis Nostrae, vel contra spontaneam cessionem Dominorum et Hospitum quarumcunque domorum, hospitia pro se vindicare, usurpareque, quovis modo praesumat. Nam, si quis proesumptionis audacia ductus, contrarium facere attentaverit, et tunc Nos, comperta supcrinde mera rei veritate, de tali poena providere volumus, ut haec Nostra Mandate illum violasse poeniteat. Secus igitur nulla ratione facturi. Praesentes autem, quas secreto Sigillo Nostro impendent! comnuni fecimus, post earum lecturam, semper et ubique reddi iibemus Exhibenti. Datum in Civitate Nostra Segeswar, Secundo die Festi Beati Andreae Apostoli, Anno Domini 1531-0 Regnorum Nostrorum Anno Sexto¹¹.

Tenor deiude Tertiarum Litterarum Nostrarum in Pergameno, modo simili privilegialiter, super *nun Arettaliuni*, neque *Delentune* praedictarum *Cirilalemium* emanatarum, appositioeque manus nostrae propriae consignatarum, hoc modo sequitur:

VI., Nos JOANNES Dei Gratia Bex Hungariae Dalm. Croat, etc. Memoriae commendamus tenore praesentium signiGcantes, quibus expedit, Uiversis: Quod Fideles nostri Nobiles et Circumspecti Petrus Palezan, alias Judex, ac alter Petrus Seren, Juratus Civis Civitatis Nostrae Budensis, in eorum, ac aliorum universorum Civium et Inhabitorum eiusdem Civitatis Nostrae Budensis nominibus et personis Nostrae Majestatis accedentes in conspectum, querulose nobis exposuerunt: Quod quamvis ydem Cives, ipsorumque liaeredes et successores universi, Titulo merae Nobilitatis, exigentibus eorum praeclaris ddelium servitiorum mentis, tarn antea semper, potissimum vero tempore obsidionis ipsius Civitatis Nostrae Budensis, qua per hostilem Exereitum eum eis una inclusi premebamur, strenuo, constantique et alacri animo Nobis exhibitis et impensis, per Nostrum Majestatem decorati, condonatique, et coetui, ac numero verorum Begni Nostri Nobilium aggregate adscriptique existent; Nobiles autem, requirente vetnstLibertate eorum. non debeant ad Instantiam nlicuius, in personis, rebnsque eorum, nisi primuin citati, et ordine judiciario convicti fuerint, detineri, seu arestari: et antea quoque liac Lege et Libertatis Praerogativa usi i'uerint, ut nullus Dominorum ac Nobilium, alteriusve, cuiusvis status et conditionis homium Regni Nostri, Partiumque Sibi subjectarum, ipsos Cives Nostros, eorumque Praedecessores, ad Instantiam quorumcunque, et occasione quorumvis negotiorum, demptis duntaxat factis criminalibus recenter patrandis, pro quibus etiam caeteri Nobiles Regnorum Nostrorum in loco delicti captivari consveverunt, praetereiusdem Juratosque Consoles ipsius Civitatis Nostrae Budensis pro tempore constitutes, in personis ac rebus eorum dotinere, vel arestare potuerit: Nunc tamennonnulli Nobilium, non eurata eorum praemissa Nobilitate, et veteri Libertate, plerosque ex cisdem Civibus et Inhabitoribus ipsius Civitatis Nostrae Budensis, in personis detinere, resque ipsorum arestare, et juxta libitum suum tractare coepissent, in praejudicium et damnum, perelitationemque Jurium ipsorum manifestum. Unde supplicatum extitit Nlajestati Nostrae pro parte universorum Civium et Inhabitorum praefatae Civitatis Nostrae Budensis, ut ipsi circa praemissa. de condigno remedio providere dignarcmur. Et quia Nos eosdem Cives et ipsorum haeredes, successoresque universes, in praemissa eorum veteri Lege, condonataque Nobilitate semper conservare volumus: Ideo Vobis Fidelibus Nostris universis et singulis Dominis: Praelatis . Baronibus, Comitibus, Vice-Comitibus, Castellanis, Vice-Castellanis, Nobilibus, ipsorumque Officialibus; item Judicibus, Juratis, caeterisque Civibus et Inhabitoribus quarumcunque Civitatum, Oppidorum, Villarum, et Possessionum, ac alterius cuiusvis status et conditionis hominibus, nbivis constitutis, intra ambitum Regni Nostri praedicti Partiumque sibi subjectarum, praesentium notitiam habituris; praec-

terea Provisori, Castellanisque Castri Nostrī Budensis, pro tempore constitutes, et alys Officialibus et Curialibus Nostris, harum serie mandamus firmissime: quatenus a modo deinceps, nullus omnino Vestrum, sub amissionē illorum Oppidorum, seu Possessionum, in quibus ipsi Cives Nostrī contra praenaratam ipsorum Libertatē forsitan detinerentur, vei arestarentur, eosdem Cives Nostros et Inhabitantes dictae Civitatis Nostrae Budensis, in personis ipsorum, exceptis factis criminalibus, recenter patrandis, pro quibus etiam Nobiles in loco delicti commissi captivari consueverunt; demptis etiam manifestis debitoribus, detinere, resque eorundem arestare, seu quovis modo damnificare praesumat, nec sitis ausi modo aliqui. Nam certi estote, quod si contrarium quispiam ex vobis facere attentaverit, et tunc comperta mox per hominem Nostrum, ad id per Majestatem Nostram transmittendum, mera rei veritate, et facta per eundem citatione, extra omnes terminos Octavales, et aliorum brevium Judiciorum, eiuscemodi Loea et Bona, ubi videlicet transgressio praemissi Mandati Nostrī patrata fuerit, pro Nobis occupari, Fiscoque Nostrō Regio applicari faciemus. Secus igitur, poena sub praemissa, non facturi. Praesentes autem, quas Secreto Sigillo Nostrō impendent! communiri fecimus, post earum lecturam. semper et ubique reddi iubemus Exhibenti. Datum in Civitate Nostra Segeswar, Secundo die Festi Beati Andreae Apostoli, Anno Domini 1531-0, Regnorum verō nostrorum praedictorum Anno Sexto“.

Quartarum de hinc Litterarum Nostrarum, super non l'rnafione in Kínéi* annotatorum *Citialeineium* in duplici Papiro patenter confectorum, Chirographoque proprio Nostrō roboratarum continentia verbális haec est:

VII. „JOANNES Dei Gratia Rex Hungariae Dalm. Croat, etc. Fidelibus Nostris Universis et Singulis Dominis: Praelatis, Baronibus, Comitibus, Castellanis. Provisoribus, Officialibusque Nostris, item Nobilibus, Officialibusque ipsorum, nec non Curialibus Nostris, ipsorumque Servitoribus, aut alterius etiam cuiusvis status et conditionis hominibus, praesentium notitiam habituris, Salutem et Gratiam. Ex querulosa supplicatione Fidelium Nostrorum Nobilium et Circumspectorum Judicis ac juratorum Civium Civitatis Nostrae Budensis, Majestati Nostrae facta accepimus: qualiter plerique essent ex vobis, qui Vineas ipsorum insequendis Leporibus, non sine magno damno eorundem, destruerent; quod Nos illis admittere nolentes; Fidelitati igitur Vestrae, et Vestrum cuilibet harum serie committimus et mandamus: quatenus a modo deinceps nullus omnino Vestrum Lepores in Vineis praefatorum supplicantium inquirere, vel insequi debeat, nec sit ausus modo aliqui. Praesentibus perlectis, Exhibentibus restitutus. Datum Varadini in Festo Beati Anthony Confessoris, Anno Domini 1538“.

Privilegy nempe Nostrī, *tuper confirmatione univertarum Libert alum*, tam videlicet earum, quae in praetactis Litteris, seu Privilegio annotati quondam Domini Quarti *Belae* Regis¹⁾ caractere (ut praenarratum est) Aureae Bullae suae consignatis, denotantur; quam etiam alys quibuslibet, etiam illis, quibus praenotati Judex et Jurati, ac universi Cives et Incolae ipsius Civitatis Nostrae Budensis, de approbata consuetudine ipsorum ab antiquo usu fuissent et modo quoque uterentur, ad propriam Comissionem Nostram confecti verbális tenor est:

VIII. „Nos JOANNES Dei Gratia Rex Hungariae, Dalm. Croat, etc. Memoriae commendamus tenore praesentium, quibus expedit, Universis: Quod fideles Nostrī Prudentes et Circumspect!, Judex et Jurati Cives Civitatis Nostrae Budensis, in ipsorum ac aliorum universorum Civium et Incolarum, ac totius Communitatis eiusdem Civitatis Nostrae nominibus et in personis Nostram venientes in praesentiam, exposuerunt Nobis: Quod *dum Noi* iam pridem Dei excelsi nutu, atque praedinatione, regale fastigium hujus Incliti regni Nostrī adepti, *racraque mrona* eiusdem *redimiti fuiesemus*; tunc licet ad supplicationem praefatorum Judicis et Juratorum ac aliorum Universorum Civium et incolarum dictae Civitatis Nostrae Budensis per eosdem Majestati nostrae factam, ex speciali Gratia Nostra,

¹⁾ l. a 10-dik lapon.

qua Fideles subditos Nostros amplecti solemus, universes libertate ipsius Civitatis Nostrae Budensis, et per consequens Civium et incolarum ejusdem, super quibus ydem Cives et incolae certas litteras privilegiales eisdem a Divis regibus hujus regni Nostri, Praedecessoribus videlicet Nostri, gratiose datas et concessas babuissent, et penes quas ipsa Civitas Nostra Budensis, universique Cives et incolae in eadem Civitate pro tempore constituti, libertate ipsorum vetusta, semper usi fuissent et gavisi; sed cum bujusmodi litterae superioribus disturbiorum temporibus per Turcos igne combustae et incineratae exstitisset, dictae Civitati Nostrae Budensi, consequenterque praefatis Judici et Juratis, et alys Uni versis Civibus, et toti Communitati eiusdem Civitatis Nostrae, modernis videlicet et futuris, per Litteras Nostras Privilegiales, de novo dederimus, donaverimus et contulerimus; intelligimus autem, bujusmodi litteras Nostras Privilegiales, in proximo praeterito adventu potentissimi, et invictissimi Caesaris Turcorum casualiter amissas esse: Supplicarunt itaque Majestati Nostrae annotati Judex et Jurat! Cives, praefatae Civitatis Budensis, in ipsorum (ut praemittitur) et aliorum Civium et incolarum ac totius Communitatis ejusdem Civitatis Nostrae nominibus et personis: ut nos praescriptas libertates ipsorum, tam videlicet Illas, quas Litterae Serenissimi Principe quondam Domini Belae regis Hungariae, caractere Aureae Bullae suae consignatae specificassent, et denotassent; quam etiam alias quaslibet, etiam illas, quibus praenotati Judex et Jurati ac aly universi Cives ipsius Civitatis Nostrae Budensis, consuetudine ipsorum requirente, ab antiquo usi et gavisi exstissent, raodoque eisdem uterentur et gauderent; praefatae Civitati Nostrae Budensi, consequenter praenotatis Judici, et Juratis, ac alys universis Civibus et incolis, totique Communitati ejusdem Civitatis Nostrae, modernis et futuris, mediantibus Litteris Nostri Privilegialibus, rursus et iterum de novo gratiose dare et concedere dignemur. Nos igitur acceptis bujusmodi supplicatione, annotatorum Judicis et Juratorum Civium, dictae Civitatis Nostrae Budensis, per eosdem, modo praeraiisso, Nobis porrecta, et benigno exaudita, cum animadvertamus Principum Dignitatem hoc potissimum exposcere in terris, ut sui providentia circumspecta, Fideles Subditos suos, cuique, quid expediât, liberal! munificentia retribuat, casusque infortuitos, debita reformatiois beueficio restauret: Nos igitur praemissa universes libertates, tam videlicet illas, quas praedictae Litterae annotati quondam Domini Belae regis, caractere (ut praemittitur) Aureae Bullae suae munitae et consignatae denotassent; quam etiam alias quaslibet, etiam illas, quibus videlicet praenotati Judex et Jurati, ac universi Cives et Incolae Civitatis Nostrae Budensis praedictae, de consuetudine ipsorum ab antiquo usi fuissent et gavisi, modo quoque uterentur et gauderent, eidem Civitati Nostrae Budensi, per consequensque annotatis Judici et Juratis, ac alys universis Civibus et Incolis, totique Communitati ejusdem Civitatis Nostrae, modernis et futuris, pro quietiori statu et cominodo eorundem, autoritate Nostra regia, ac de plenitudine Nostrae regiae potestatis, de novo duximus dandas et concedendas; iino damus, donamus et conferimus Imrum Nostrarum Secreto Sigillo Nostro, quo (ut rex Hungariae) utimur impendent! consignatarum vigore et testimonio Litterarum mediaute. Datum Budáé Feria 6-a proxima post Dominican! Lactare, Anno Domini 1530-O. Regnorum autem Nostrorum praedictorum anno quarto⁴¹.

Demum Litterarum Nostrarum, super possessione nostra *Solmdr* appellatae, ac fortalio lapideo in facie eiusdem constructo, nec non totali possessione h'u-Koeechy, et medietate possessione *Paalh* nuncupatae in pergamento privilegialiter emanatarum, chvographoque Nostro communitarum verbális tenor sic habetur:

IX. „Kfos JOANNES, Dei gratia Rex Hungariae, Dalm. Croat, etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit, Universi»: Quod Nos cum saepe in hanc cogitationem incidissemus, quaenam esset inter casus virtutes, quas quilibet Princeps in subditis considerate debet, maion laude, atque remuneratione dignissima; nihil profecto sanctius, nihil laudabilius; nihilque magis locupletandum ipsa fide et sinceritate animi, non in humanis solum, verum etiam in rebus Divinis, reperimus: nam caeterae fere humanae naturae dotes, ut-

note fortitude, atque temperantia, aliaeque harum comites, in rebus pene vulgari-ans versantur, Nosque(si eis recte usi fuerimus) apud homines laudabiles efficiunt: Fides vero in cordibus mortalium habitans, cum hoc idem efficit; turn praeterea ipsi quoque *Deo* Altissimo (cuius ipsa alumna est) conciliat et gratos reddit; quae hac. tempestate nostra quam rara sit, et quam toto pectore amplectenda, Nos ipsi Nobis conscy sumus. Nam posteaquam, mortuo Serenissimo Domino Ludovico rege, immediate praedecessore Nostro, felicis memoriae, ad hanc dignitatem regium, annuente *Deo* Optimo, Maximo, evecti fuisset, daremusque opram, quo animos Subditorum Nostrorum, pro facultate Nostra, omni munificentia regia, iideliores Nobis redderemus, pauci admodum reperti fuerunt, qui in rebus adversis, Nobis fidem servarent; unde non veremur dicere: omnes eas calamitates, quae per hos annos in hoc regno Nostro acciderunt, iure ac merito accidisse, cum Deus ipse violatae Fidei graves poenas exigat, servatae vero aeterna praemia constituat. Haec itaque omnia eo pertinent, ut omnibus persvasum esse velimus, nullum genus hominum apud Principes accepting eo esse debere, quos hoc genere Virtutis, quae apud Deum quoque est acceptissima, inter caetera excellere cognoverit. Ex quibus Nos Fideles Nostros Prudentes et Circumspectos Petrum Palczan Judicem Supremum, nec non Michaelem Aromatarium, Joannem Sarhajw, Georgiui Ni-rew, Hyeronimum Adam, Joannem Pinther, Franciscum Aurifabrum, Joannem Thorday, Georgiui Baboos, Antonium Kalmar, Benedictum Zekeres, et Joannem Trombitás Juratos Consules, caeterosque Cives et Inhabitatores hujus Civitatis Nostrae Budensis, cum multis alys argumentis, turn vero in proxime praeterita obsidione eiusdem Civitatis Nostrae, non ex aliorum relatu, s>-d propria nostra experientia perspeximus ; nam cum inimici nostri sub ipso praetextu pacis et concordiae, quam Ferdinandus Rex Bohemian, hostis Noster, taedio iniustorum aratorom (quae libidine dominandi contra Nos, Regnaque Nostra excitaverat), afflectus, Nobiscum iniri volebat, et ad quam tuendam Oratores Nostros insignes Poznaviam, locum scilicet hujusmodi concordiae deputatum, destinaveramus; ipsam Civitatem Nostrum, Nosque in ea, obsidione cinxissent, murosque machinis bellicis usque ad arbitrium destruxissent, ipsi Judex et Jurati Cives, caeterique Inhabitatores dictae Civitatis per 80 continuos dies, quibus ipsa obsidio duravit, non inedia(qua, praetor caetera incommoda premebantur) non frigore, non imbribus hybarni temporu, non fratrum caede (quos passim cadere videbant) non vulneribus, ac sanguinis sui effusione, non denique promissis, quae magnifica per hostes offerebantur, a vera tude et constantia abduci potuerunt; sed cum caetens Fidelibus Nostris, quos Nobiscum eadem Fides incluserat, tanta fide et fortitudine, per nocturnos, diurnosque labores versati sunt, ut eosdem hostes Nostros, una cum alys infidelibus Nostris, bis ab impetu murorum, non minóre strage, quam ignominia repulerint et ad sol vendnni obsidionein illos, strenuis quibusque amissis, eoegerint; ac. tandem, maledicentibus ysdem hostibus fortunae suae , Civitati Nostrae praedictae perpetuum titulum fidelissimae, ac fortissimae defensionis, sua constantia, pepererint.

Ut igitur ipsi quoque sentiant, quam chara, quamque accepta fuerit haec ipsorum erga Nos fidelitas, et haeredes ac posteru eorum apud Serenissimos successores Nostros inonumento testimony Nostri, ac remuneratione virtutum suarum perfruantur; totalem possessionem Nostram *Solmar* appellatam, in Comitatu Pylisiensi habitant, simul cum fortalio lapideo in facie eiusdem possessionis constructo, nec non total. possessione *Kis-Kooachy* uominata, ac medietate possessionis *Paalh* nuncupate¹ in eodem Comitatu Pylisiensi adjacentibus, ac pariter cum ipsarum ntilitatibus et pertinentiis quibuslibet, terris scilicet arabilibus cultis et incultis, agris, fluvys, piscinis, piscaturis, pratis, pascuis, campis, foenilibus, sylvis, montibus, vallibus, vineis, vinearumque promonthorys, aquis, fluvys, piscinis, piseaturis, aquarumque decursibus, molendinis, et eorandom locis, generaliter vero quarumlibet utilitatum, et pertinentiarum suarum integritatibns, quovis nominis vocabulo vocitatis, ad easdem totales possessiones, ac medietatem dictae possessionis, de iure et nb antique spectantibus et pertinere debentibus, memoratis Petro Palczan Judici, nec non Michaeli Aromatario, Joanni Sarhajw, Georgio Nyircw,

Hieronimo Adam, Joanni Pynther, Francisco Aurifabro, Joanni Thorday, Georgio Baboos, Antonio Kalmar, Benedicto Zekeres, et Joanni Trombitás Juratis, (ul praefertur) Consulibus, caeterisque universis Civibus et Inhabitoribus, praedictae Civitatis Nostrae Budensis, ipsorumque haeredibus et posteritatibus, ac successaoribus Universis, pro praemissis fidelibus et laude d ignis servits tpsorum. Non obstante eo, si easdem totales possessiones, ac medietatem posscssionis praedictae alicui fideli Nostro, quocumque titulo, vel hire, hactenusdedissemus et contulissemus, eni, loco earundem in futurum alia bona et infra possessionaria aequivalentia dare et conferre pollicemur; dedimus, donavimus et contulimus: immo damns, donamus et conferimus iure perpetuo et irrevocabiliter tenendas. possidendas, pariter et habendas. Assesurantes nihilotninus do Gratia Nostra speeiali, inemoratos Judicem, ac Juratos, cacterosque Cives et Inhabitorcs praedictae Civitatis Nostrae Budensis, haeredesque ac posteritates, etsuccessores ipsorum universos in pacifico dominio earundem totalnim possessionum ac medietatis dictae possessionis, contra quoslibet legitimos et il legitimos impetitores, causidicosque et actores, futuris semper temporibus, tueri, protegere et conservare, propriis Nostris, ac Successorum Nostrorum regum Hungária laboribus et expensis; Harum Nostrarum Sigillo Nostro Secreto impendent! communitarum, subscriptioneque manus nostrae propriae roboratarum vigore et testimonio Litterarum mediante. Datum Budae praedicta, in Festo Conversionis Beati Pauli Apostoli, Anno Domini 1531-0, regnorum vero Nostrorum Anno Quinto¹¹.

Penultima siquidem Litterae Nostrae Privilegiales, *niptr Habilitate* pariter et *Iniignis*, seu *armis Nobilitanbue* praedictorum Civitatisensium corroboracione manu-um Nostrarum editae, tali sequuntur verborum formn:

X. „Nos JOANNES Dei Gratia Rex Hungariae, Dalm. Croat, etc Marchio Moraviae, Lusatae ac utriusque Silesiae Dux. Vobis fidelibus Nostris Egregys et Nobilibus Petro Palczan Judici, item Michaeli Apothecario, Mathaeo Pynther. Hyeronimo Adam. Joanni Pynther, Benedicto Zekeres, Petro Seren, Ambrosio Chontos, Paulo Zalay, et Ladislao Aurifabro Juratis, alysqe universis Civibus et Incolis Civitatis Nostrae Budensis salutem, et omnis favoris Nostri Regy continuum incrementum! Cum nos saepe, ac diligenter, (ut par est;) animo versaremns, quibusnam rebus Principatum Gubernatio maximé constaret; non immerito inter eas virtutes, quae principales vocantur, et ad hanc rem sunt neecessanae, Fortitudini quoque suum locum, suasque laudes, a sapientibus viris attributas esse reperimus: alia enim pleraque, quae vel hominibus vel rectac institutae gubernacioni publice, ac privatim laudem pariunt, sunt talia, quae in pace tantum valent, in bello vero occidunt, et pene sepulta, conclamataque habentur, neque suis offices fungi possunt, nisi illius, quam praetulimus, opera, tamquam e inortuis excitata, in tranquilluin statum redigantur; ilia autem fortitudo, quae in virtutibus nominator. in omni statu temporum viget, non in prosperis insolescit, non frangitur in adversis, non spe, non timore, non anxietate aniini, non alys naturae humanae affectibus a bono institute dimovetur; sed constans, suarum virium conscia, ad eas semper artes sui amatores inipellit, quibus bona fama, hoc est, vera gloria paratur. quibusque homines ex mortalibus aeterni, et immortales fiunt, cuius vel unius causa in omnibus regnis, ac rebus publicis, quae rectae administrationis nomine ad nostrum usque memóriam celebratae fuerunt, natum atque institution fuisse arbitramur; ut ignavi a strenuis, et magnanimts Viris publicis virtutis titulo secernerentur, et, uti euitisque meritum exigeret, quasi per gradus quosdam, ad altiora honorum nomina proveherentnr. Hinc apud Romanos quoque, quorum vel una respublica abunde omnibus, in utramque partem exempla praebere potest, haec titulorum distributio diligenter est observata; quorum institute . non est dubium. Majoré» etiam Gentis nostrae, fortes illos, et sapientes Viros fuisse imitatos. Qiiemadmodum enim tota Civitas, et respublica Romana ex tribus hominum ordinibus: Plebejo . Equestri, et Senatorio censebatur; ita et eodem quasi ordine incolas, atque inabitatores hujus regni nostri, a priscis regibus divisos fuisse, nulli non est menifestum, num cum rudis ilia, atque

inculta majorum nostrorum multitudine ex ipsis Scythiae penetralibus (ut annales nostri continent) ac haec loca migrasset, et quocumque se verteret, omnia eibí armis victricibus subjiceret, non tamen in rebus arduis eadem omnium appareret fortitudo, hoc uuiin remedium, ad depellendam ignauiam, efficax, et necessarium, est adhibitum, ut aly Plebeji, aly Nobiles, Egregii aly, ac Magnifici nominarentur, et unicuique secundum virtutem dignus titulus adscriberetur. Quare nos quoque, qui *l)ei* Bcngnitate hoc régió munere fungimur, recte fecerimus, si eorum exempla, in ordinandis fortibus Viris, secuti, hanc probe excogitata consuetudinem, quasi per manus Posteris, et Successoribus Nostris tradiderimus, strenuosque, ab improbis, hoc nomen, et statuum discerniculo segregauerimus, ut cognoseant omnes, apud nos nullis hominibus majora proemia esse constituta, quam illis, qui hac virtute, ad omnium aliarum administrationem, conservationemque maximé necessaria, excelluerint. Ex quorum numero Vos universos Cives, et Incolas *lludentes* iure optimo censere non dubitamus: nam ram alias saepe fidei, eonstantiae, fortitudinis manifesta argumenta praestiteritis, túm veró maximé tempore regiminis Nostris, et usque adeo in proxima obsidione Civitatis huius NostraeBudensis, quam a Germania, nominis Hungarici perpetuis hostibus, passi sumus, in qua una Nobiscum Vos quoque eum uxoribus, et liberis inclusi, famem, frigora, sanguinis fusionem, vigiliam, mortis pericula, aliasque calamitates, quas ipsa fért obsidio, tanta perseverantia, tam forti pectore per 60 continuis dies pertulistis, ut omnibus, qui interfuerunt, vestra patientia deelaraveritis, nullám esse in rebus humanis difficultatem, quae vos a vera fide posset abducere, in ipso veró impetu, quem hostes ipsi bis frustra, et non sine maxima strage suorum experti sunt, tanta item raagnitudine animi cum aly fidelibus nostris, quos eadem tides, idemque casus nobis conjunxerat, a muro Civitatis rejecistis, ut illis obsidionis exitus ignoniam sempiternam, Vobis vero et Patriae Vestrae, perpetuum laudem, atque glóriam pependerit. Licet igitur his vestris virtutibus satis famae, nominis, et gloriae paraveritis; ut tamen nomina Vestra ab eo ignobilitatis statu, in quo Natalium Vestrorum obscuritate hactenus delituerunt, eruantur, et largientibus nobis hoc Nobilitatis titulo etiam apud Posteris celebrentur; decernimus: Vos, Liberosque, et Posteris Vestros, ob ista egregia merita vestra, in numerum, ac coetum veroruin, et perfectorum Nobilium huius regni Nostris aggregare, atque ascribere, ut Vos, Posterisque Vestri, praeter jura, libertatém, praerogativamque eacterorum huius regni Nostris Nobilium, etiam a bellis, et eorum laboribus exempti sitis, sed ea tantum ad Vos, et Posteris Vestros pertineant, quae ad restaurationem, munitionemque, et conservationem, et defensionem huius Civitatis Nostrae successus temporum suppeditabit; quo virtutum proemio, nullum a Nobis ad eommemorationem Posteritatis praeclearius Vobis praestari potest; opum enim, atque aliarum rerum (ut videmus) formae fluxae sunt, atque fragiles, Virtutis nomen solidum, atque aeternum habetur, et nihil est minoris animi, quam amare divitias, quas nemo unquam sapiens concepivit; Immo aggregamus, adscribimus, praeseutum per vigorem. In signum vero huiusmodi Nobilitationis Vobis, Liberisque Vestris noviter concessac, haec *arma*, seu Nobilitatis *Insignia*: *Scutum* quinquae angulare violacei coloris, in cuius inferiore parte inurus est depictus propugnaculis aliquot, et tribus turribus erectis, portis bipotentibus, et cataractis, de more, suspensis. Quae praedictae Civitatis nostrae vetera stemmata intelleximus fuisse. His adjeeimus pro Vestra erga Nos fidelitate, et in Pátriám ainore, simulacrum leonis, tria hominum capita, tribus pedibus sustentis, uno vero vexillum rubrum in altum erigentis; ut sint manifesta testimonia, donec Civitas ista habitabitur, Vestrae Virtutis, Vestrarumque Calamitatum, quas in conservanda, eustodiendaque haeCivitate perpassi estis; Leo enim ille, animal omnium generosissimum, non aliud designat, quam leoninain illám fortitudinem vestram, quam in praeterita ipsa obsidione, in propellendis hostibus Nostris, ostendistis. Vere enim dictum illud esse, nemo dubitet, fortes, et magnanimos eos esse, non qui inferunt, sed qui propulsant injurias. Vexillum autem illud erectum rubri coloris, argumentum est illius perseverantiae Vestrae. qua usque ad copiosam sanguinis eflusionem, intjgra, constant!, firmaque fide erga

nos fuistis. Tria item hominum capita, non solum hostium nostrorum caedes, et cadavera, quae passim sub pedibus propugnatorum sunt volutata, repraesentant, sed etiam fratrum et consanguineorum vestrorum interitus: quorum, et si plerosque, (ut fit in tali periculo) cadere videbatis, obdurati tamen, et alienato a vestris affectibus sensu, omnia incommoda, incredibili quadam patientia, sub penetrabilibus cordium vestrorum premebatis, et ea solum prae oculis habebatis, quae ad perfectam et consummatam fidelitatem pertinebant. In dextra Clypei parte Lily, in sinistra Rosae est effigies, altera candido colore. rubro altera depicta; quae candore animi Vestri, atque sanguinis, quem pro Nobis, et Patria Vestra fudistis, sunt indicia. Supra scutum Galea est argeutea; extrema quasi fimbria, pro ornamento deaurata, supra quam Leo assidet quiescent! similis, tribus item capitibus humanis subtus se positus, et uno pede Vexillo in altum elevato. Ex quibus cognoscimus: eo tendere animum vestrum, idque de vestra virtute polliceri, ut donec vivatis, una cum liberia vestris eodem tenore, fidem, et constantiam Vestram erga Nos, et futuros Reges Regni Hungariae, Patriamque vestram firmam, atque inconcussam sitis servaturi et in omni temporum, et fortunarum statu ea omnia facturi. quae fortes, constantes, probosque Viros decent. Duo Hominum nuda Simulacra ipsum Clypeum sustinent, cujus omnem exteriorē marginem, variae florum, foliorumque effigies ambiunt, et undique decentissime exornant. Prout haec in principio Litterarum Nostrarum suis coloribus depicta cernuntur. Animo deliberate et ex certa scientia nostra, ac de plenitudo nostrae potestatis regiae dedimus, donavimus, et contulimus: Imo damus, donamus, et conferimus, elargimurque lute perpetuo, et irrevocabiliter, ut Vos, haeredesque vestri, et posteritates utriusque sexus universae, praedicto in unum Nobilitatis, more aliorum Nobilium, a nido deinceps, ubique praedicta Stemmata ipsius Civitatis, in omnibus locis publicis, et privatis, vexillis, aedificiis, aulaeis, peristomatibus, tentoriis, et aliis expeditionis, exercitationisque generibus, sub verae et sinceræ Nobilitatis titulo, qua Vos, Vestrosque haeredes et posteritates, ab universis et singulis, cujuscunque ordinis, praeminentiae, status, et gradus, et dignitatis existant, insignitos dici, et veros Nobiles nominari, tenerique, et reputari volumus, omnibusque et singulis gratis, honoribus, privilegiis, indultis, immunitatibus, praerogativis et libertatibus, quibus caeteri proceres, nobiles, militesque, et Clientes Regni Nostri armis quomodolibet de jure vel consuetudine utuntur, et gaudent, uti, frui, et gaudere possitis, et valcat, vestrique haeredes et posteritates universae possint, et valeant, ex praesenti Nostra Regia Liberalitate, et Gratia Speciali. Praeterea, ut et majori cumulo Gratiam, et benignitatem Nostram erga Vos, et liberos, posterostque vestros declararem, et a malefactoribus, et facinorosis hominibus in locis circumvicinis praedictae Civitatis, Jure omnibus pax, et quies daretur; id quoque ex eadem plenitudine potestatis Nostrae Regiae annuendum, et concedendum duximus; plenamque facultatem, et auctoritatem nostram regiain in eo dandam, et attribuendam: ut Vos, Vestrique haeredes, et posteritates Universae, ubique in territorio dictae Civitatis Nostrae, et earum possessionum, quas Vobis in supra dictae Nobilitationis Vestrae Signum dedimus, in quibuscunque Comitibus hujus regni nostri habitantium, omnes fures, latrones, incendiarios, homicidas, incantatrices, veneficos, intoxicatores, aliosque quoscunque, non solum malefactores, et scelerosos; sed etiam, qui talium scelorum, et maleficiorum suspitione laborant, publice in locis sceleratis, vel suspectis, in personis detinere, detentosque, et deprehensos, prout Juri videbitur expedire, laqueis suspedere, rotis frangere, palo affigere, plectere capite, comburere, et juxta eorum excessus, et demerita aliis condignis poenis extinguere, et necari facere, omniaque et singula, quae in praemissis juxta regni nostri consuetudinem fieri solita sunt, exequi, et expedire possitis, atque valeatis, haeredesque vestri possint, atque valeant, ex praesenti concessione Nostra, et Gratia Speciali. In cujus rei memoriam, firmitatemque perpetuum, praesentes Litteras Nostras Secreto Sigillo Nostro, quo ut Rex Hungariae) utimur, impendent! communitas duximus concedendas. Datum Budae in Festo Annuntiationis Beatissimae Virginis Mariae, Anno Domini 1533. Regnorum vero Nostrorum praedictorum Anno 70

Ultimarum deinde Litterarum similiter Nostrarum Privilegialium, super per *pr.lun exemptione omnium Censuum ordinariorum, et extraordinariorum* praenotatorum Civitatis, et super alijs quoque certis eorundem libertatibus editarum, appositione pari modo manus Nostrae propriae consignatarum, forma verbalis huc est:

XI. „Nos JOANNES Dei Gratia Rex Hungariae, Dalm. Croat, necnon Marchio Moraviae ac Lusatae, et Dux utriusque Silesiae etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit, Universis: Quod nos cum saepe in hanc cogitationem incidissemus, quanam esset inter eas Virtutes, quas quilibet Princeps in Subditis considerare debet, maiore laude, atque remuneratione dignissima; nihil profecto sanctius, nihil laudabilius, nihilque magis locupletandum ipsa Fide, et Sinceritate animi, non in humanis solum, verum etiam in rebus divinis reperimus: nam caeterae ferè humanae naturae dotes, utpote fortitudo, atque temperantia, aliaeque harum comites, in rebus pene vulgaribus versantur, nosque, si eis recte fuerimus, apud homines laudabiles efficiunt; Fide vero in Cordibus mortalium habitans, cum hoc idem efficit: tum praeterea ipsi Deo Altissimo, (cujus ipsa alumna est) conciliat et gratos reddit; quae hac tempestate Nostra, quam rare sit, et quam toto pectore amplectenda, Nos ipsi Nobis conscy sunius. Nam posteaquam mortuo Serenissimo quondam Domino Ludovico rege, immediate Praedecessore Nostro, bonae memoriae, ad hanc regiam dignitatem electi, puriter et coronati fuisset, daremusque operam, quo animos Subditorum Nostrorum pro facultate Nostra, omni munificentia regia, fideliores Nobis redderemus, pauci admodum reperti fuerunt, qui in rebus adversis Nobis servarent fidem; unde non veremur dicere: omnes eas calamitates, quae per hos annos in hoc regno Nostro acciderunt, jure ac merito accidisse, cum Deus ipse violatae fidei graves poenas exigat, servatae vero aeternae praemia constituat. Haec itaque omnia eo pertinent, ut omnibus persuasum esse velimus, nullum genus hominum apud Principem acceptius eo esse debere, quod hoc genere virtutis (quae apud Deum quoque est acceptissima) inter caetera excellere cognoverit. Ex quibus Nos, fideles Nostros Prudentes et Circumspectos Petrum Palezan Judicem Supremum, nec non Michaelem Aromatarium. Joannem Saarahajw, Georgium Nyirew, Hieronimum Adam, Joannem Pynther. Franciscum Aurifabrum, Joannem Thorday, Georgium Baboos. Antonium Kalmár. Benedictum Zekeres, et Joannem Trombitás Juratos, ac caeteros Cives Civitatis Nosiae Budensis, cum multis argumentis, tum vero in praeterita obsidione ejusdem Civitatis Nostrae Budensis, non ex aliorum relate, sed propria nostra experientia perspeximus. Nam cum inimici nostri, sub ipso praetextu pads concordiae, quam Ferdinandus Rex Bohemiae, hostis Noster, taedio in justorum arinorum (quae libidine dominandi contra nos et regna nostra excitaverat) affectus, Nobiscum inire volebat, Civitatem hanc Nostram, Nosque in ea, obsidione cinxissent, murosque machinis bellieis usque ad arbitrium eorum destruxissent, ipsi Cives per continuos 50 dies, quibus ipsa obsidio duravit, ab ultimo scilicet die Octobris, usque ad decimum nonum diem Decembris, non inedia (qua praeter caetera incommoda, vehementer premebantur) non frigore, non imbribus hyberni temporis, non fratrum caede, quos passim cadere videbant, non vulneribus ac sanguinis sui copiosa effusione, non denique promissis (quae magnifice per hostes offerebantur); a vera fide et Constantia abduci potuerunt. Imo inter ista incommoda, utpote, inter varia hominum genera, quae tunc in eadem obsidione Nobiscum erant, ex quibus alij defensionem, cum ipsis Civibus intenti, alij, ne in tanto quidem periculo rapinae immemores, alimenta eorum, saepedirripiebant; ydem Cives, ut omnes numeros verne fidelitatis implerent; tantum aberant, ut talibus injuriis affecti, commoverentur; ut domos quoque suas, non solum lignis ad aedificandum fabricatis, sed etiam portis, januis, laaulis, scrinis, aliisque id genus necessariis ornamentis evacuarent; via etiam sua, quae ad sustentandam vitam, utpote in Civitate aquarum penuria laborante, maxime necessaria ex dolis effludentes (quae per portas Civitatis, tantum velocissima ymbrium pluvia, abundanter effluerunt) pro obicibus murorum destructorum magna sollicitudine inferebant; cum vero iam ad extremum inopiam commeatuum ventum esset, ipsarum rerum nonnulli privatim aliquid pro suis do-

mesticis haberent, illo quoque se, ut suos defraudare, et cum alijs fulelibus Nostris dividere, soli autem, aut furfuribus, aut carnibusequinis fainem depellere, et omnia difficilia pro Majestate Nostra, proque conservatione Patriae suae. constantissimo animo sustinuerunt, qua perseverantia uno, eodemque tenore cum caeteris fidelibus Nostris, quos Nobiscum eadem fides incluserat, ad ultimum usque duraverunt, et una cum liberis et uxoribus (ut in quoquo secus Nostro Testimonio suis laudibus ellernntur) nunc reficiendo murorum ruinas, interdum Propugnatoribus lapides subministrando, tanta fide et fortitudinis per nocturnos, diurnosque labores versati sunt, ut eosdem hostes, (Moenibus Civitatis in pluribus locis per machinas, tormentaque bellica solo jam aequatis) ab impetu Murorum et Moeniorum dirutorum non minore strage, quam ignominia illorum bis repulcrint, et ad solvendam obsidionem (strenuis quibusque eorum missis) coegerint. Ae tandem maledicentibus ysdem hostibus fortunatae suae, Civitati Nostrae praedictae, perpetuum titulum fideiissimae, ac fortissimae defensionis sua Constantia pepererint. Utigitur ipsi quoque sentiant, quam accepta, quamque chara fuerit haec ipsorum erga Nos fidelitas, et liaeredes ac posterum eorum apud Serenissimos Successores Nostros monumento Testimony Nostri, ac remuneratione virtutum suarum perfruantur, volumus ante omnia, de Gratia Nostra Speciali, Regiaeque Potestatis Nostrae plenitudine, matúra deliberatione, sanoque consilio Dominorum Praelatorum et Baronum, ac aliorum Consiliariorum Nostrorum necedente, memoratis Civibus, ac Incolis, et Inhabitatoribus dictae Civitatis Nostrae Budensis, annuendum duximus et concedendum: Ut ipsi ob hanc egregiam Virtutem et Fidelitatem suam in omnibus eorum antiquis libertatibus et immunitatibus a Divis Regibus Hungariae, Praedecessoribus Nostris eisdem, et progenitoribus suis gratiose concessis, et in Litteris ipsorum, praesertim veto Serenissimi Principis quondam Domini IV. Belae Regis, Aurea Bulla sua roboratis, quae post mortem praefati quondam Ludovici Regis, in primu captivitate Civitatis praedictae Budensis, per potentissimum Principem Solymannum Turcorum Caesarom, mox, Interempto per eum ipso Domino Ludovico Rege, fato perissent, expressis et specificatis, perpetuo serventur et manu teneantur. Item, ut unusquisque Incolnum, cujuscunque Status, conditionis et praemineutiae, existat, qui in hae Civitate Nostra Budensi domum habuerit, Indici, Juratisque Consulibus eiusdem, pro tempore constitutis, semper in omnibus rebus et negotiis, ad conservationem et commodum eiusdem Civitatis pertinentibus, obtemperet, et obediens sit, unaque cum eis felicitia, ac adversa, frigus et calorem (ut dici solet) perferre, ac tolerare teneatur; in his autem rebus, quae reipublicae istius Civitatis augmentum et commodum concernere videbuntur, etiam Iudex et Jurat! Cives universitatem incolarum eiusdem Civitatis convocare, consulereque, et omnia ingruentia negotia unanimi voluntate, bono modo, determinare et expedite teneantur. Item, quod nemo Domiuorum Praelatorum et Baronum et Nobilium hujus regni Nostri, etiam domos in hae Civitate Nostra habentes, nulla vana in eandem Civitatem ad vendendum et educendum inferendi, importandique habeat facultatem. Quisquis autem importata temerarie vendere, aut educillare praesumpserit, ex tunc Iudex et Jurat! Consoles talium vinorum latera rumpendi, excusandi et eflundendi plenariam babeant potestatis iacultatem. Praeterea, ut maiore augmento gratiam et munificentiam Nostrum Regiam in se et posterum suos sentiant, atque cognoscant, id etiam. animo deliberate et ex certa Nostra scientia, et de praemissa plenitudine potestatis Nostrae Regiae adiiciendum duximus, et gratiose conferendum (Quod eisdem a futuris quoque Serenissimis Successoribus Nostris, Regibus Hungariae, Jure Regio, petimus observari; qui vero non observaverit, illi, eodem Jure regio, iram Dei Altissimi inprecamur): ut ipsi Cives, univrsique Incolae et Inhabitatores dictae Civitatis Nostrae Budensis, eorumque omnes haeredes, et posteritates, ac successores utriusque sexus, ab omnibus censibus, taxisque ordinary» et extra ordinary's, alijs etiam quibusvis solutionibus et exactionibus, quas bactenus Nobis et Fisco Regio de jure vel consuetudine solvere erant eoacti, perpetuis semper temporibus successive liberi, atque exempti habeantur. Ita tamen, et ea conditions: ut eandem Fidelitatem suam erga Nos, et eosdem

Successors Nostros, veros et legitimos Reges Hungariae illó eodem, quo in praeterita obsidione, tenore, colant, atque observent; Imo annuimus, concedimus, et conferimus, harum Nostrarum secreto Sigillo Nostro impendent: communitarum, subscriptioneque manna Nostrae propriae roboratarum vigore, et testimonio litterarum mediante. Datum Budae per manus Spectabilis ac Magnifici Stephani de Werbewcz Summi et Secretary Cancellary Nostri, Fidelis Nostri syncere dilecti, Dominico die proximo post festum Epyphaniarum Domini, Anno eiusdem 1531. regnorum vero nostrorum Anno quinto.

Nos igitur praemissa supplicatione memoratorum Judicis, ac Juratorum Consulium, caeterorumque Civium, ac Inhabitorum praescriptae Civitatis Nostrae Budensis, et Suburby sui, Nostrae, modo, quo supra, porrecta Maiestati, Regia Benignitate exaudita et clementer admissa, praescriptos articulos, simul et praesertim litteras tam Nostras, quam praedecessorum Nostrorum Hungariae Regum, quoad omnes earundem continentias, clausulosque et articulos, eatenus, quatenus eadem rite, et legitime existunt emanatae, viribusque earum veritas suffragatur, acceptamus, approbamus, et ratificamus, pro annotatisque Iudice, ac Juratis Consulibus, nec non caeteris Civibus et Inhabitoribus saepe dietae Civitatis Nostrae Budensis, ac Suburby sui, eorumque haeredibus et successoribus universis perpetuo valituras, confirmamus praesentium Litterarum Nostrarum patrocinio atque testimonio. Quas manus Nostrae propriae subscriptione et aureae Bullae Nostrae confirmatione, in testimonium omnium praemissorum, duximus concedendas. Datum per manus Spectabilis ac Magnifici Stephani de Werbewcz Summi, ac Secretary Cancellary Nostri, fidelis Nostri syncere nobis dilecti. Budae tertio die festo Annunciationis Sacratissimae Virginis Marine, Anno Virginei Partus Eiusdem 1538-0. Regnorum vero Nostrorum duodecimo. Joannes Rex manu pr. Lecta per me Stephanum de Werbewcz Cancellarium Regium cum originalibus“¹⁾.

János király e terjedelmes Kegylevele által — mint látszik — a budaiakat minden áron meg akará magának nyerni. Azonban mielőtt Buda annak birtokába s az ezzel nyert jogok, kiváltságok élvezetébe juthatott volna, az adományozó János királynak 1540-ik évben közbenjött halála után Buda csakhamar a török által elfoglaltatván, ez időben maga e kegylevél a Szirmay család levéltárába tévedt, honnét nem elébb, mint a török kiűzetése után került Buda város birtokába; egyébiránt János király ez oklevele öt nagy pergamen lapból áll, könyv alakban fekete bőr táblába kötve, erről arany sodrott sinóron aranyból verett kettős pecsét függ, melylyen ülő farkas, a Zápolya család czimere látható.

Zápolya elősorolt diadalai (?) közben, a mohácsi téren elesett II. Lajos özvegye Mária királynő s Báthory István nádor által nov. hó 25-re Komáromba hirdetett, de miután ez Zápolyától elfoglaltatott, Posonba áttett országgyűlésen, a számosabban mint elébb a Székes Fehérvárait összegyülekezett országnagyok által

¹⁾ 1. *Podkradcskynil* is „Cuspinianus János Beszéde, Budának s vele Magyarországnak 1541 esztendőben lett romlása emlékezetére és harmadszázndára. Budán 1841. 57—90 l. és *Vállas* i. m. 315 322. lapjain kivonatban.

1526-dik évi december 16-kán közakarattal királylyá választott Ferdinánd 1527-ki mártius 17-kére *Hadára* országgyűlést hirdetett; azonban az évlapjainkból ismeretes körülmények miatt csak e mondott évi július 27-kén küldhető be hazánkba Katzianer vezérlete alatti hadseregét, mellynek közeledtére az Egerfele futott János királytól védetlenül elhagyott *Buda* Szent István király ünnepén tárt kapukkal fogadta be Ferdinándot; ki is a vár kapitányául e hadmenet alatt tett szolgálatai jutalmául Nádasdy Tamást nevezvén, Szent Mihály napra *Badara* újra országgyűlést hirdetett, melly October hó 6-kán megnyittatván, s ezen Ferdinándnak Posonbani megválasztatása megerosítottván, a koronázás napja 1527-ki novemberhó 3 kára tüzetett ki, mellyen csakugyan Ferdinánd, neje pedig, Anna királyné a következő napon, az országnagyok s vármegyék nagyszámú gyülekezetében, Podmaniczky István nyitrai püspök által Székes-Fehérváratt ünnepélyesen megkoronáztatott. .

A szerencsétől s számos párthiveitől mindinkább jobban elhagyott János király e közben külségelem után látva, a magyarországi gazdagabb püspökségek egyike jövedelmének ígéretével megnyert Laszky Jeromost, a tudós, hadban és politikában egyiránt ügyes szirádiai Vajdát Szulejmánhoz küldötte segedelemért, ettől 1528-ki február végső napjaiban olly tartalmú szövetségi okirattal visszabocsátottat: miszerint Szulejman a különös pártfogása alá fogadott János királyt minden ellensége ellen egész hatalmával s olly sikeresen védelmezendi, hogy mindkét oldalán nyugodtan alhatik¹⁾. Szulejmán mit Ígért, teljesíté is. 1529-ki juliushó közepén már Mohácsnál táborozott, hol juliushó 20-kán János királyt a védenczi kéz csók után pasáinak fényes gyülekezetében maga mellé ültetvén, kegyelméről újonnan biztosította. így lőn Mohács mezeje másodsor is színhelye a nem rég dicső nemzet mély meggyaláztatásának, temetője egykori nagy voltának²⁾.

Septemberhó 3-kán már *Buda* alatt táborozott az iszonyú török hadsereg.

Ferdinánd ezenben mindent elkövetett, a hatalmas ellen irányában, maga s országa megvédésére, smiután a *Budán* 1525-dik év elején tartott országgyűlésen a rendek nyíltan megváltották,

¹⁾ 1. *Horváth Mihály*: a Magyarok története III. k. 11. 1.

²⁾ 1. u. o. 16.1.

hogy noha szükség esetében mind magok fejenkint felülnek, mind jobbágyaikból minden 20 telek után egy egy vitézt állítanak: magok még is *idegen segedelem* nélkül már elégtelenek az ország megvédésére — a német birodalmi rendeket hívá fel segélyezésre; azonban ezek nem akarták hinni, hogy az országot Szulejmán ismét magtámadta, s azon hitben lévén, hogy csak János király ellen kér tőlök segedelmet, az ügy állásáról hiteles tudomást szerzendők, az országba követeket küldöttek, de mire ezek beérkeztek, a török már Buda alá közeledett ²⁾). Ferdinánd ennél fogva segély hadat a birodalomból nem kaphatván, alig tehetett annál többet, minthogy *Budára* Besserer Kristóf vezérlete alatt mintegy ezer német vitézt küldött Nádasdy segedelmére. S az országa alattvalóinak vonzalmát s szeretetét kezdettől óta minden utón s módokon megnyerni ³⁾ óhajtó Ferdinánd király, a közelgő vész percei eltávolítására irányzott törekvései közben is alattvalóiban kívánván bírni a legfőbb véderőt, úgy egyesek- mint testületeket számos kegyadoinányzásaival ⁴⁾ halmozá; ezek egyikének emléke örökítettik a *Buda* város hajdankori, de a mohácsi vész után elveszett kiváltságainak megerősítését tartalmazóig 1528-dik évi januárhó 1-jéről kelt következő kegylevelében is.

FERDINANDUS Dei gratin Rex Hungariae, et Bohemiae etc. Infans Hispaniarum, Archidux Austriae, Dux Burgundiáé, et Slesiae, Marchio Moraviae, Comes Tirolis, ac Sacri Romani Imperii Locumtenens Generális etc. Ad perpetuam rei memóriám, praesentibus literis nostris volumus pervenire, quod cum his diebus nos ex Dei dementia unanimi consensu, ac paribus suffragiis Dominorum Praelatorum, Baronum, Regnique Procerum in Regem Hungariae electi, et sacra corona insigniti fuisset, inter caeteras hujus Regni nostri ruinas, civitatisque nostrae Budensis deformitatem, ac cineres, non sine animi nostri dolore conspexit, et hanc Civium Fortunám, et calamitatem sumus commiserati: Nam Solymanus Turcarum tyrannus, anno abhinc tertio, contractis omnibus undique viribus, ingenti, et pene innumera hominum multitudine, atque incredibili turn terrestri, túm navali apparatu, quin etiam ab usque mari Pontico per Danubium subvctis navibus multis onerariis hoc Regnum invaserat, et primo quidem arcé Varadíni Petri expugnata, aliisque locis munitioribus partim vi, partim per deditionem potitus, cutn omnibus copiis, ad Mohács oppidum consedit, cui Serenissimus olini Domius Ludovicus Rex Hungariae et Bohemiae etc. felicis memoriae Praecessor, et Sororius noster Charissimus, úti fortissimum Principem ac Regem decuit, pro patria, pro fide, proque ovibus suis dimicaturus occurrit, praelioque infeliciter eommisso, cum toto fere exercitu interiit. Quo successu elatus hostis maximum Regni partem fiámá, acferro longe ac late pervagatur. et in hanc facidissimam vastitatem redegit.

¹⁾ 1. *Horváth* Mihály i. m. 12. 1.

²⁾ 1. u. o. 16. 1.

³⁾ 1. *Jászay* Pál i. m.

⁴⁾ 1. u. o.

Quo tempore, cum salutem sibi quisque in pedibus et fuga poneret, ut in rebus trepidis Cives Budenses, dum arms, et barbari hostis saevitiam fugiunt, privilegia, ac publica libertatis eorum monimenta, quibus, maximé secretioribus locis tuta fore existimabant, recondunt; sed per hostes urbe capta, incensa, diruta, excise, has quoque eorum literas, et Diplomata a Divis nostris Praecessoribus data, cum fortunis eorum publicis, et privatis amiserunt. Nolentes itaque Civitatem Regni nostri primariam, ubi nobis Regia Sedes est, post tantas aerumnas, et calamitates, quae pertulit, libertate quoque sua destitui. Cupientes autem, ut Civitas ipsa, atque adeo ipsi etiam Cives in pnsinam, ac feliciorum conditionem nostra dementia restituntur, supplicationem dictorum Civium Budensium, cum literarum seu Bullae Aureae, Serenissimi quondam Regis Belae exemplo fideli, et in quod nulla prorsus cadere poterat snspicio, benigne accepimus. Habent hae literae, seu Bulla aurea, veteres dictae Civitatis nostrae praerogativas, ac libertates, qunrum hie tenor est:

In nomine Sanctae Trinitatis, et individuae Unitatis Amen, stb. mint már fentebb olvasható¹⁾).

Nos veró frequentiac, et commodis ipsorum Civium Budensium, praesentium, et futurorum volentes consulere, hujusmodi bullam auream cum omnibus articulis, de gratia nostra special, ac animo deliberate. maturoque, Dominorum Fraelatorum, ac Baronum consilio renovamus, eisdemque Civibus de novo concedendas, donandas, et confirmandas duximus; imo concedimus, donamus, et conferimus, ac easdem libertates, et privilegia eatenus, quatenus eisdem libertatibus temporibus Praecessorum nostrorum sunt usi, auctoritate nostra Regia ratificamus, approbamus, et confirmamus, quas bulla nostra aurea, cujus altera in parte effigies nostrae personae in throno sedentis cum insignibus Regiis, corona, sceptro, ac porno; altera in parte quatuor fluminum, et Crude duplicatae imago, vetera Hungariae stemmata conspiciuntur, extat utriusque titulus, ac praecipuorum Regnorum nostrorum inscriptio, et cordula item aurea munitas, et ornatas eidem Civitati Budensi, Civibusque praesentibus, et futuris in perpetuum valituras dari jussimus. Datum Strigonii per manus Venerabilis in Christo Patris, Domini Thomae de Zalahaza Episcopi Wesprimiensis, et postulati Agriensis, Aulae nostrae Cancellarii, fidelis, sincere dilecti, Kalendis Januárit. Anno Domini millesimo, quingentesimo, vigesinio octavo, Regnorum nostrorum anno secundo, coronationis veró primo. Venerabilibus in Christo Patribus, Dominis, Paulo de Ward* Strigoniensi Archiepiscopo Primate Hungariae, summo Cancellario nostro, Colocensi sede vacante, praefato Domino Thoma Agriensi, Simone s Zágriénál, Nicolao de Gherend Transylvanensi, Ladislao de Macedonia Waradiensi, Georgio Swlyok Quinque Ecclesiensi, Martino de Kecheth Wesprimiensi, Jaurinensi sede vacante, Joanne Orszdg Wadensi, Joanne Chanadienst, Stephano Podmaniezky Nitricsi, Lazaro Bosncusi, Segniensi sede vacante, Sirmiensi sede vacante, Andrea Tininiensi, Simone Modrusiensi, Ecclesiarum Episcopis, Ecclesias Dei feliciter gubernantibus: Item Spectabilibus et Magnificis: Stephano de Biithor Regni nostri Hungariae Palatino, Petro de Peren Comite Abaujvariensi, Wajwoda Transilvano, et Sicularum Comite, Alexio Thurzo de Bethlemfl'alva Judice Curiae nostrae, Joanne Torquato, et Francisco de Bathjan Regnorum nostrorum Dalmatiae, Croatian et Slavonian Banis, Andrea de Bathor Thavnicorum, Emcrico Orziig de Gwth, et Nicolao de Thwroc Janitorum, Georgio de Bathor Agazonum, Anthonio de Lossoncz Pincernaruin, Joanne Lengyel de Thoty Dapiferorum nostrorum Magistris, Valentino Therek de Ennyng Themensiensi, Joanne Zalay do Krecchen Psoniensi, Comitibus, aliisque quamp plurimis Regni nostri Comitatus tenentibus et honores²⁾).

¹⁾ 1. a 10-dik lapon.

²⁾ 1. *Kaprinay* i. m. 483—488. 1.

Azonban Ferdinándnak legszentebb czélzatú eme adományzásaai legfeljebb későn, vagy épen nem is eredményezének óhajtott siikért; a magyarok részint a miatti boszuságból, hogy Ferdinánd az ígért német haddal elő nem áll, részint Szulejmannak a János királyhoz szegődők részére mind személyök, mind javaikban bán tatlanságot ígérő felszólítása következtében zászlók alá nem gyűltenek. — S a Besserer Kristóf vezérlete alatt, — mint fentebb mondatott ¹⁾ *Budára* küldött német haddal sem érhető czélját Ferdinánd. Nádasdy, a budai várkapitány, az érkezőket egyáltalában nem akarta a várba befogadni s csak a városban szállásoltatá el őket; hol azonban kevés nap alatt, midőn az ellenség betört, majd mindnyájan elhullottak; a mintegy 60 felmenekültet Nádasdy könyörületből végre befogadá. A várat mintegy ezer magyar vitézzel körömszakadtáig szándékozott ugyan védelmezni Nádasdy; de önvitézei-e, vagy a várba szorult nagy számú polgárság, bizonytalan, árulásra vetemedvén, a feladás iránt a törökkel alkuba bocsátkoztak, s az azt határozottan ellenző várkapitányt börtönbe zárván, a kapukat szabad költözés föltétele alatt megnyitották. A török betódulása közben bű emberei által kiszabadított Nádasdy élet-veszély közt János király táborába menekült, kitől olly feltételek alatt nyert kegyelmet, hogy pártjához csatlakozzék. Szulejmán a várat bevévén a rablást és pusztítást megtiltotta, de aminapihoz hasonló gazdag martalékot reménylett jancsárok e miatt zúgolódní kezéiének s bosszujokban a várbelieket nagy részben levágták. Ezután a szultán táborát Bécsfelé útnak indítván, s mentében a rövid ellentál lás után magát megadott Vissegráddal együtt a koronát is kezére kerítvén ²⁾ szeptemberhó 27-kén Bécset szállotta meg, honnan azonban a roppant török erőnek halálíg ellentállani eltökélt mintegy 16 ezernyi őrség által mindannyiszor folytonos nagy veszteséggel visszaveretve October 15-kén visszavonulót hivatott, s *Budára* érkezvén János királyt a korona, s az ország többi ékszereinek átadása mellett, a vár s magyar királyság birtokába helyezé, s öt testvérének s Magyarország királyának nyilatkoztatá; „Te in fratrem et amicum mcum recipio, Regemque Budáé et in Hungária declaro, opem et tu-

¹⁾ 1. a 48-ik lapon.

²⁾ 1. *Horváth* i. m. 17. 1.

³⁾ 1. u. i. ni. 18. 1.

telam meam in posterum quoque polliceor. Habes hie coronam, sceptrumque, et cetera regia ornamenta, quae ut accipias, et beneficium mei inemor esse velis, partoque, mea opera regno diu fruaris, illudque ad posteros feliciter transmittas, hortor et cupio“ — ezek valának szavai a Szultánnak János királyhoz; — az öt pártoló országnagyokhoz pedig következőket intézé: „Vos verò Proceres aequè jubeo, ut nisi Ultorem huncgladium experiri velitis, huic regi vestro omnem honorem deferre, et obcidere contendatis“. S October hó végön 50 ezernél több fogollyal indult vissza Konstantinápolyba.

Az ekként ismét birtobába jutott *Budrira* János király 1530-dik év elején országgyűlést hirdetett, melynek eredményeiből azonban az országos tisztségek betöltésén kívül mind eddig semmit sem tudunk. — És alig takarodott ki az országból a Szultán, midőn Ferdinánd a magára hagyott Jánost könnyebben elnyomhatni reménylven, Rogendorft 10 ezer vitézzel *Buda* ostromára köldötte. Octoberhó 31-kén érkezett meg a had *Buda* alá, mellynek őrsége már 3 ezer törökkel megerősítettet. Rogendorf támadásai ennél fogva sükeretlenné levének, s miután az ostromlottvár felszabadítására mindunna segély-seregek közelegének, decemberhó közepén kénytelen lón a rász időjárástól s betegségek-től különben is sokat szenvedett hadat nagy veszteséggel visszavezetni. Ez ostrom alatt a várbelieket olly nagy éhség sanyargatá, hogy végre lovaikat is felelni kénytelen!tettek. E közben bizonyos Hoberdanacz a várba lopódzott fel olly czélből, hogy Jánost meggyilkolja; de elfogatván, börtönbe vettetett. Rogendorf Bodóval akarta kiváltani, de János párthívei ebben nem egyeztek meg, s Hoberdanacz a Dunábojtatott ¹⁾). — Eközben egy bolognoi építész által emelte János király a budai várnak tömérdek új bástyáit és tornyait ²⁾). 1540-ki juliushó 22-kén, a már korább Erdélyben kiütött zavarok fékezése végett oda sietett János király azon hir vétele után, hogy *Budán* neje Izabella királyné Zsigmond Jánosnak keresztelt fiat szült, szélhüvésben meghalálózván, Ferdinánd, ki az özvegy Izabellával s ennek atyja-, a lengyel királylyal az ország iránt némileg már meg egyezett; *Buda* elfoglalására hadat küldött. Septemberhó közepén érkezett meg a város alá Fels Lénárt tábornagy, de a ko-

¹⁾ 1. u. o. 21. 1.

²⁾ *Jotius* Lib. XXXIX p. 256.

rán beállott hideg miatt egy hónap múlva visszavonulni kényszerítettett.

Ez évi Szent Márton napján Ferdinánd a János király által a Budaiak részére kiadott s fentebb ¹⁾ egész terjedelmében közlőit kiváltságleveleket oklevéllel erősíté meg; mielőtt ez oklevelet szinte egész terjedelmében közlenék, megjegyzendőnek véltük: miként ugyan ezen János királyféle kiváltságleveleket a következő 1541-dik évben is — mint alább felemlitendjük — egy új, a mindjárt közlendő oklevél tartalmával majd nem *szó-ról szóra* azonos oklevéllel újra megerősíté; s ezért az 1540-be kelt oklevélnek mindjárt) közlésénél — nehogy a két szóról szóra majd nem egy oklevelet közölni kénytelenítettünk — világosan megfogjuk jegyezni ama, mint maga helyén látni fogjuk, időközben változott körülmények szükségelte eltéréseket, melyekkel az utóbbi oklevél az előbbitől különbözik. Ugyanis az 1540-dik évi oklevél tartalma következő:

Nos FERDINANDUS Divina favente dementia, Roianorum, Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Bulgáriáé, Cumaniaeque Rex, semper Augustus, Infans Hispániáé, Ardii Dux Austrian etc. Memoriae conimendanius tenoré praesentium. Quod nos ad supplentioirem primariorum Consiliariorum Nostrorum Hungarorum, Praelatorum scilicet et Baronum; Confirmationem antiquae Libertatis et Privilegiorum Civium Civitatis nostrae Budensis; item Donationem Privilegiorum Nobilitarium, ac Baronum omnium, juri inque Possessionariorum intra et extra muros Civitatis ubivis et in quibuscunqve Comitatus Regni Nostri Hungariae liaborum, quas Serenissimus quondam Rex *Juannei* eisdem Civibus, tarn scilicet Communitati, quam etiam privátig personis bene meritis, his nempe, quae membra diétáé Civitatis Nostrae Budensis, in obediendis muniis omnibus, et oneribus civilibus se se exhibere censentur, fecisse dignoscitur; retus et jrratas habentes, Litteras omnes Confirmationis et Donationis hujusmodi, quoad omnes earum clausulas et articulos, non secus, ac si hisce Litteris nostris ad verbum insertae essent, in perpetuum valituras confirmamus. ratificamus, et approbamus, illisque omnibus, quae in eisdem litteris conlirmationalibus et Donationalibus Regis Joannis expressa sunt, Nostrum Regium Consensum praebuimus, imo praebemus benevolum pariter et assensum. Nihilominus debitum habentes respectum ad eam fidem et fidelitatem, qua cum Turearum Imperator ⁴ Arem et Civitatem ipsam Budensem expugnando, adimeret nobis, plerique eorundem Civium mortem oppetere non dubitarunt; multi denique eorum, uxoribus et liberis, bonisque omnibus amissis, laethalibus item vulneribus acceptis. *magno sui et eorum sanis* ²⁾ Nobis et toti republicae Christianae inservire conati sunt ³⁾; ipsa Nobilitatis privilegia, quibus praefatus Rex .Toannes, nuncioratus Civis, et

¹⁾ 1. a 33—46-dik lapokon.

²⁾ Az 1541-ki kiváltságlevélben, a fentebbi kitétel helyett: *magno sui et eorum tangeinie effiutione* kitétel foglatatik.

³⁾ Az 1541-ki oklevélben még ezeket találjuk közbe igtatva: „et de praeientli etiam tolis viribui conlendunt, et in futurum quoqve omni tempore conaluros este plene confidimus! alább látandjuk ugyan is: hogy ez utóbbi oklevél kelésekor Buda már török kézen volt légyen.

totam communitatem Hospitum et Inhabitorum dictae Civitatis Nostrae Budensis in coetum et numerum verorum regni nostri Hungariae Nobilium asciscere et agere dignatus est; praesentibus litteris Nostris volentes reddere mngis explicite, eosdem Cives, totamquo Communitatem Hospitum et Inhabitorum dictae Civitatis Nostrae Budensis, tamquam veros et indubitatos regni Nostrae Hungariae Nobiles, instar aliorum ejusdem regni Nobilium, ab omni solutione Censuum, taxarum ordinariarum et extraordinarum, tributorum item ac vectigalium, specialiter veró a solutione Tributi illius, quod per nautas Pesthenses in Vado Danubii ab ipsis Budensibus, et hominibus eorum exigi sólet; denique ab omni solutione decimarum Vini, frumenti, et aliarum quarumcunque rerum decimari solitarum, intra veras metas et terminos ejusdem Civitatis Nostrae Budensis, ex Consilio Dominorum Praelatorum et Baronum Hungarorum, in perpetuum gratiose duximus eximendos, supportandos, modisque omnibus libertandos; imo eximimus, supportamus, et libertamus, et ad praemissa omnia perpetuo, ac inviolabiliter observanda, Nos, et Successores nostros Hungariae Reges, in verbo Nostro Régio obligamus, et de facto obligatos et obnoxios reddimus; de his autem omnibus Donationibus, Legationibus, et Exemptionibus, illis, quorum interest, ne ulla inferatur injuria, justam offerimus compensationem. Quo circa Vobis omnibus, Dominis Praelatis, Baronibus, aliisque Statibus et ordinibus Regni Nostrae Hungariae, praesentibus et futuris, hisce Litteris Nostris seriose committimus et mandamus: quatenus a modo deinceps praemissas Immunitates, ac Privilegia Nobilitatis universe, memoratis Inhabitoribus omnibus dictae Civitatis Nostrae Budensis, praesentibus et futuris, inconcussa, ac inviolabiliter, modis omnibus, intra et extra iudicium, in perpetuum observare, et observari facere debeatis, ac teneamini. In quorum praemissorum fidei et testimonium praesentes Litteras Nostras, quibus Sigillum nostrum, quo, ut Rex Hungariae in secretis utimur, est appensum, et quas etiam subscriptione manus Nostrae Regiae muniendas curavimus, praefatis Inhabitoribus Civitatis Nostrae Budensis, nunc potestatis, et indubitatis Regni Nostrae Hungariae Nobilibus, duximus concedendas; ita tamen: ut et ipsi in eiusdem Regni Nostrae Gubernaculo integre recuperando, ac pariter in tranquillitate publicis in eodem Regno Nostrae, Deo optimo, maximo, auctore restituenda, praesertim veró, in assequenda *) Sede Nostra Regia, Arce videlicet et Civitate Budensi, ipsi Budenses, per omnem modum, fideles, et obediens Nobis, et Capitaneis Nostris se exhibeant. Datura²⁾ in Civitate Nostra Nova Austriae, in festo Divi Martini Episcopi et Confessoris Anno Domini 1540-O. Regnorum Nostrorum Romani 10-O, aliorum vero decimo quarto. *Ferdinand*“. m. p.

Ferdinánd eme kiváltságlevelét is ugyan azon sors érte, mint a *János királyét* ³⁾. Ugyan is a hazára, de főleg Budára nehézkedett idők nem engedék, hogy Buda város akár egyik, akár másik király kiváltságlevelének csak birtokába is juthatott volna. Mi történt *János király kiváltságlevelével?* fentebb láttuk ⁴⁾. Ferdinánd kegylevelét pedig a közben, midőn Ferdinánd

1) Az 1541-ki oklevélben szinte közbeszöve még ezek olvastatnak: „et er ma mbót Turcarum vindicanda, atque adeo ad polettatem Nottram reducenda.

2) Az 1541-ki oklevél végzavai: „Da/wm Oppido Lynli, die eeeunda menet Oclobri', Anno Domini 1541-o, Regnorum Nostrorum, Romani 11-o, aliorum vero decimo iuinto. Ferdinánd. m. p. Ad mandatum Sacrae Regiae Uajeetatis proprium Jo. Jordanus. R. Gienger. D. Vicecantiler. Relata Justus dr. argento“. Ez oklevél eredetie a bécsi cs. k. udv. levéltárban létezik.

3) 1. a 46-ik lapon előadattakat.

4) 1. u. o.

s Izabella, János király özvegye, mint mindjárt látandjuk, 1541-dik évben Buda vára átadása felől egymással alkudozának, a császári táborba Révay vitte magához, azt a budaiaknak azonnal átadandó lévén, mihelyt a vár a császár birtokába jutott volna. Ez nem sikerülhetvén, a kedvezőbb időkre váró Révay az oklevelet saját családi levéltárába tette le. Harmadfél század folyt cl', és a Budaiak mit sem tudának kiváltságleveliik kinél s hol léte felől?; — míg végre a Révay család levéltára meg vizsgáltatása alkalmával kézre kerülvén, szepesi püspök gróf Révay az 1790-edik évi országgyűlésre magával vivé, hol is a budaiaknak átadá, s ezóta e város levéltárába őriztetik.

A polgári háborúnak magára nézve is mindegyre károsabb következményeit átlátó Izabella özvegy királyné, atyja tanácsára, a Ferdinánd királylyal megkezdett alkudozásokat titkon folytatván, 1541-diki tavaszon Ferdinánd seregét Rogendorf alatt ismét *Buda* alá küldötte. De az Izabellához atyjától a lengyel királytól a béke kieszközlésére érkezett követek az egyezkedés útját még egyszer megkísérteni javaslották; az ostrom tehát elhalasztatott, s a lengyel követek naponta kijártak Rogendorf táborába. Fráter György azonban — János király fiának gyámja — kijelentvén: hogy készebb törökké lenni, mint Budát németek kezébe adni ¹⁾, a lengyel követeket a városból kiűzte s kimentükben kövekkel dobáltatta. A királyné haragjában cselhez folyamodott: Turkovics Miklós város-birótól, s az egész városi tanácstól hűségesküt vön s általok titkon kezde szerződni a város átadása iránt. Junius 13-ka éjjelén Bornemissza Gergely és Korcsolyás Péter tanácsosok Rogendorf táborába lopózzának, hogy szerződés szerint egy hadosztályt titkon a várba vezessenek. De a terv egészen meghiúsult. A szerződés szerint ugyan is 600 magyar puskást és két zászlóalj német lándzsást kellett volna Révay Ferencz vezérlete alatt beküldeni; Rogendorf azonban csak németeket küldött saját fia vezérlete alatt. Ezek a kijelent kis kapun szerencsésen bejutottak ugyan a vár piaczára; de midőn észrevették, hogy vezérük kin maradt, és sem dobjok, sem zászlójok nincsen, mindjárt ismét kifutamodának. A zajra ott termett Martinuzzi, s a további kísérletet

¹⁾ Horváth Mihály: m. 51. 1.

megakadályozta; másnap a polgárok közül többeket elfogatott, az elfutott tanácsosok házait feldúlatta, s a kézre kerített Bácsi Ferencz tanácsost elevenen négygyé vágatta¹⁾ Rogendorf a cset meghiúsulta után a vár ostromát keményebben megkezdte. — A történekről értesült Szulejinán, míg maga megérkeznék, Mahomed pasát 100 ezer emberrel s 150 álgúval sietve kiildé Buda segedelmére. Hasztalan tanácslá Ferdinándnak a már ekkor a cs. táborhoz szegődött Laszky, hogy e hadmunkálatok megnehezítése végett az aldunán erős hajóhadat szedjen. De Ferdinánd a későn érkezett jó tanácsot nem követhette, s Mohamed akadály nélkül vezette hadát Buda alá. Perényi Péter, Török Bálinttól megintetvén, hogy magát s a magyar hadat még idejében mentené meg a veszedelemtől, sürgette Rogendorfit, hogy miután a vár bevételéhez reményük nem lehet, a hadat minél előbb Pestre szállítaná; de a tábornagy ezt mindaddig halasztotta, míg végre augustus hó 21 ke estéjén, minden álgúinak s mintegy 1G ezer vitézének vesztével lehetett csak átvonulnia. Rogendorf maga is súlyosan megsebesítettvén, ennek következtében, mások szerint megveretése szégyenében mérget vévén, Somorján nem sokára meghalt²⁾.

Ötöd napra Rogendorf megverettetése után (augustus 26-kán) érkezett meg Szulejinán *Buda* alá; s a kised János herczegnek s anyjának augustus 29-kén ajándékokat küldvén, a királyi gyermeket, a várat olly dicséretesen oltalmazott magyar urakkal (kik között Martinuzzi György, Fráter György, Török Bálint, Petrovich Péter, Battyán Orbán és Werbőczy István valának) együtt, táborába magához vitetni kívánta. Könyek közt engedelmeskedett Izabella, s fia még az napon déltájban, a nevezettek kíséretében a táborba vitetett. Szulejinán nyájas udvarsággal fogadá az érkezőket, azonban míg ezek nála valának, a törökök a vár megszemlélésének ürügye alatt csoportosan mentek fel a várba, s midőn már kellő számmal valának benn, a vár kapuit elfoglalók s kihirdetek: hogy Buda jövőre nem Izabelláé, hanem Szulejmánné; s estefelé ez a gyermeket olly izcnettel küldötte vissza anyjának, hogy Buda török kézben marad. Fráter György azonban, Török, Petrovich s Werbőczy a

¹⁾ 1. *Ibri váli* i. m. 51.1. — *Podhradciky*: Eredeti két magyar krónika 34. 43. kóv. — *Epist. Proc.* 2. 106. 1.

²⁾ 1. u. o. 52. 1. s *Podhradciky* i. m. 49. 79. 1.

táborban marasztaltak. — September hó 2-kán Szulejman maga is felnyargalt a várba, s a nagy sietséggel moséává alakított főegyházban végezte imáját. 4-kén pedig kihirdetteté: hogy Jánosnak, ha 20 évet érend, Budát visszaadandja s öt is, mint egykor atyját, királylyá teszi az országban, Werböczit budai kadivá, azaz: a török birtokon főbíróvá tévén. — A királyné másnap September 5-kén hívei kíséretében Budát elhagyni kénytelen ittetett. —

így csel által jutott *Buda* török járom alá, s ez óta 145 évig csak a diadalmas félhold úrkodott agg tornyain Buda várának, mellyet egy gyenge királynő s az országban! pártos egyenlenségek játszódtak a másfél századon át le nem győzhetett ellen kezére. Nehéz lenne leírni a sorvasztó nyomort, mellyet ez időben Budára mért végzete. Döghalál, vészes mirigyek, bel s külszavarok, tűz, vizár, éhség s a legocsmányabb erkölcsi sülyedés bélyegzik a lófarkok uralma alatti hosszas korszakot. E közben látott *Bocacitts* — Buda siralmas állapotát leíró kassai tanácsnok — a budai vár előtt kutyák martalékaul oda vetett törökholt testet, amidőn épen fátyolozott nők fürdésről térének a várba vissza.

Említetlenül nem hagyhatom, hogy noha Buda az előadottak szerint már Augustus 29-kén török kézre került, Ferdinand még is ez évi October 2-án a budaiaknak János királytól nyert s már egyszer— 1540-ki november 14-én kelt oklevele által megerősített kiváltságleveleit újra megerősítő; a mint ezt e részben kelt okleveléből láthatni ¹⁾.

1542-dik évi július hó közepén Vitellio Sándor alatt 3 ezer pápai, Ungnad alatt 10 ezer osztrák, stájer gyalog, Perényi, Serédy, Báthory, Bánft'y s más urak alatt mintegy 15 ezer magyar lovas majdnem türelem vesztve várakoztak Mosonnál a német haddal érkező Joachim brandenburgi herczegre. A keresztény sereg roppant volt, több 80 ezernél; és az ország reményleni kezdé, hogy a magát befészkelte török kiüzetik kebeléből. De e remény csak hamar meghíusult! A magyar főemberek, Medicis Jakab, a hajóhad fővezére, Vitellio Sándor, s Ungnad *Buda* ostrom alá vételét sürgették; de Joachim herczeg s< rege vérét kímélendő, a gyöngébben védett Pestet határozd,

1) 1. a 52 — 53-dik lapon koz lótt oklevél ²⁾ ³⁾ és ⁴⁾ ⁵⁾ jegyzeteit.

megszállani; azonban ennek ismételt megtámadása soha kellő időben meg nem kísértetett, inig végre török had jöttének hírére „szégyennel s az egész kereszténység kárára“ — mond egy német kútfő *) — a 15 ezerrel kevesedett német sereg egészen visszavonult.

Szulejman zászlói 1543-dik év tavaszán ismét Magyarország felé lobogának, s július hónapban *Budára* fényes bemenetét, tartá, s elfoglalt országrészt 14 szandzsákságra osztotta, inelyeknek székhelyei voltak: *Buda*, Esztergom, Fehérvár, Nógrád, Hatvan, Veszprém, Mohács Pécs, Szegszárd, Simontornya, Szeged, Pozsega, Szerem. Mind a 14 szandzsák a *budai* Ceglérbég hatósága alá vettetett.

1545-ben Szulejman Chalil defterdárt, hogy a szandzsákok adóját szabályozná, a pasa mellé *Budára* küldötte. Az ettől készített defter, azaz: adószabály, „Chalil könyve“ név alatt 140 évig szolgált a *budai* helytartóság finacnyszabályául, s örökös vizsály tárgya lón a magyar s török udvar közötti békealkudozásokban ²⁾).

A *budai* vár visszafoglalása 1598-dik évi September hó elején kísértetett meg másodsor: de süker nélkül, mert noha a Mátyás ausztriai főherczeg által vezérlett, s Gyórt, Tatát, Veszprémet több apró várakkal szerencsésen visszafoglaló császári sereg, Ó-Budán vert táborából a felső fürdőkiq győztesen előhaladva a Vízivároost s szent Gellért hegyi erősséget bevette is; a a beállott esős idő miatt azonban, melly az ostromot a hegylejtőjén lehetetlenné tévé, a vár alól már a mondott hó közepén kénytelen volt visszavonulni.

1602- dik évben Russwurm császári vezér *Budának* megkezdett ostroma közben az ellenségtől meg vesztegettet vén, az ostrommal felhagyott, miért is 1604-dik évben Prágában fejvesztéssel bűnhődött.

1603- dik évben Kara Mustafá roppant seregével Bécset környezé, de a már már biztos eredményű ostromtól Sobieszky lengyel királynak, a legaggasztóbb perczekbeni megérkezte által visszaveretve *Budára* hozta le táborát.

1684-dik évben a vitéz Lotharingi Károly *Budát* tűzte ki hadai fő czéljaul, s miután elébb Érsekújvárt a nádor által be-

1) *Schörtlein Felieméi* VI. 615. 1.

2) 1. *Horváth* i. m. 64. 1.

kerítette, maga pedig Visegrádot bevette, s egy török hadat Vácznál megvert volna, júliushó közepén *Budát* szállotta meg. A hős azonban itt legyőzhetlen akadályokra talált; s ámbár a környezett vár felszabadítására siető török hadat Hamzsabég táján nagy csapással visszaverte; részint mivel hadát betegségek sanyargatták, részint mivel elég készülete sem volt, a vár alól novemberhó 1-sőjén seregét téli tanyákra bocsátotta szét.

Végre 1686-dik évben tűnt fel valahára a 150 év óta rab-szolga járom alatt nyögő hon egén a szabadulás fény csillaga, s a mondott évi szeptemberhó 2-kán — az 1841-dik évben csel ¹⁾ elősegítette elfoglalás 145-dik évnapiján juttatja vissza a zsarnokuralmat zsinte már sokalló mennyei gondviselés, ²⁾ a basája rangjánál fogva az összes török birodalomban negyedik, meleg fordói s az ország többi részei feletti uralma miatt a törököknek *ólig igen kedves és szent várost* ³⁾ *Budát!* mellynek a majdnem másfél százados török járom alóli felszabadulása Europa diadal ünnepe volt! egy okkal több, hogy felőle részletesebben szólhassunk.

A Bécsben tartott császári hadtanácsban a hős lotharingi Károly egyetlen szavzatával vívta ki *Buda* vár ostromlásának elhatározását. Az összes hadsereg feletti parancsnokság közte, s a császár veje, a harczí babér után szomjazó Miksa Emanuel bajor választófejedelem között lón megosztva; a herczeg mellé 25 ezernyi sereg rendeltetvén, mellyben Eszterházy Pál nádor az összesen 14 ezer harczosból állott ⁴⁾ magyar sereget vezénylő; kivüle Eszterházy János, Miklós és Zsigmond, Pálfty János, Miklós és Károly, Batthyány Adám, Draskovics Miklós, Nádasdy Tamás, Petneházy Dániel és számos vármegyék saját zászlóikkal ⁵⁾ valának jelen. Melly hadsereghez angol, olasz, de

¹⁾ 1. az 55-dik lapon előadottakat.

²⁾ Ugyanis 1606-ki június hó 1-sőjén a villáin a *budai edr* egyik lóportárába csapott, sok épületet a levegőbe röpített; ezek között az úgynevezett csonka tornyot is, mellynek légbe röptével a benne szenvedő számos német fogoly egyről egyre agyon zuzatott. — 1660-ba újra lecsapott a villáin e várba, s 100-nál több híz lón lángok martalékává.

³⁾ A mai császártrfordó feletti hegyen épült — még most is álló Mosche-t, mellyben Gül-baba (rózsaatyá) török szent tetemei vannak eltemetve, még jelenkorunkban is folytonosan látogatják minden másod-harmad évben nem csupán a török birodalomból, de Arábiának nap égette pusztáiból érkező dervisek is.

⁴⁾ 1. *Pálma* notitia rerum llungaricar P. 111. p. 364.

⁵⁾ 1. *Timon* Epitome rcrutn Hung. 266. 1.

kivált spanyol ¹⁾ országból összcserglett számos önkénteseken kívül, kiket a saracenok elleni gyűlölet készítetett a török elleni barczra, a német rendek is több ezerre menő harczosaikat küldék, jelesen 8 ezer bajor, ugyanannyi brandenburgi Schöning Ádám — 6 ezer sváb Lajos bádeni határgrof — 3 ezer frank Thuringen Károly alatt, 5 ezer szász érkezék az összes európai kereszténység dühöngő ellenségének Magyarország fővárosából! kiűzésére. A sereg összes száma 90 ezerre tétetik. A bécsi császári fegyvertárból a temérdek ostromszereken kívül 60 legnagyobb, 30 kisebb ágyú, és 40 mozsár hozatott le. 1662-dik évi junius 15-kén Úrnap utáni szombaton indult meg Komáromtól le e hadsereg; főherczeg Károly öveivel a Duna jobb — Miksa választó fejedelem pedig a balparton; ez utóbbinak Pestre megérkeztével a törökök Pestet már elhagyva Budára vonultak össze. Junius 18-án már az összes császári sereg Buda közelében yolt felállítva, mellynek vára védelmére Abdurrahman, Abdi basa 16 ezer próbált vitézzel várta az ostrom megkezdését; a várnak egyszerre két oldalról megtámadása volt elhatározva, a bécsi kapu felől, hol a kevésbé meredekes hegy az ostrom munkálatokat könnyíteni látszott Károly főherczeg, és alól a vár megöl a Gellérthegy alatt, hol már több nehézség mutatkozott, a bajor herczeg vezénylete mellett, a német birodalmi had a vízi városban települt meg. Margit szigete a sebesültek számára kórházá alakíttatott, Csepel szigetét pedig könnyű magyar lovasság szállotta meg, hol Batthyányi Ádám a pasának mintegy száz nőből állott háremét, benne magát a pasa nejét is, nagy martalékkal elfogta. Az első rohanás junius hó 24-én a bécsi kapunál a város külső falára irányoztatok, melly makacs ellentállás után be is vétetvén, az ostromlottak a felső várba vonultak vissza. A második rohanáskor azonban, melly csak a tűzagnak elkészülte után július hó 13-kán tétetett, mintegy másfél ezernyi veszteséggel volt kénytelen visszavonulni a keresztény sereg; a bajorok mindazáltal e közben a Gellért hegy felől a legerősebb bástya árkát elfoglalták, a faltörés ezután újra inegkezdeték; a löszereket leginkább Gonzales Antal, s a lőporrontó hatalmának kifejtésében leleményes eszű Gábor ferenczi

¹⁾ e *apanyolok* közül a mai Buda-Ujlak (Netistift) nevű külvárosba számosán települtek le utóbb a vár bevétele után, kik közül azonban ma már alig maradt fenn eredeti nemzetiségére emlékező.

szereztes, igazgatta, kit a magyarok e miatt tüzes Gábornak neveztek; emez elolthatlan görög tűzzel rombolta le a várfal védkaróit, amaz pedig saját találmánya tüzes golyókat lődöfött a várba, mellyek közül egy julius 22-kéu a fegyvertárba szállt, a boltozatot áttörte, s a lőportárba hatván, azt a légbe röpítette. A rázkódás, mit ez okozott, olly heves volt, hogy még a Duna is kicsapott partjain; a földbástyán pedig 60 lépésnyi rést nyitott. Károly herczeg e szerencsés esemény után a törökök rémületére számolván, Abdi pasát Königszeegg gróf által feladásra szólította fel. De a pasa adott eme büszke válaszában kívül „Nondum ea se urgeri necessitate, quaurgeretur de ürbe dedanda, suscipere cogitationem, tantum sibi et virium superare, et commeatus, qui ferendae non solum, séd propulsandae etiam ulteriori obsidioui sufficiat, sin coeteroquin captivos sibi porro velint Caesariani Duces, gratuito reddere, non commissurum, utsuam jure possint humanitatem desiderare“ — száz keresztény fejét, kiket egy kicsapásnál fogtak el, egy fára függeszteté. Ót nap múlva tehát a herczeg ismét rohanásra hivatva meg a tárogatókat. A várbeliek négy tűzaknája mindjárt a harc elején olly romlást okozott az ostromlókban, hogy azokat csak Eugen savoyeni herczeg s a bádeni fejedelem fordíthatták vissza a már megkezdett futásból. A harc e hősök lelkesítő példájára újabb hévvel megkezdett, s egy győri hajdú vala első, ki a királyi zászlót a vár külső falára felfűzte. E fal megvétele 4 ezer közvitéz és 200 tiszt életébe került a keresztényeknek, de birtoka új reményt, új erőt öntött ezek keblébe. Károly herczeg ezután ismét felszólította Abdi pasát a vár megadása iránt, de ez tudósítva lévén, hogy a nagy vezér már csak 4 mértfoldnyire van 80 ezernyi seregével, három órányi időt kért a dolognak megfontolására. Azonban ideje korán értesült a török hadjöttéről Károly főherczeg is, s mire a nagy vezér august, hó 11-én Hamzsabég és Buda-Eörs között tábort ütött, a keresztény tábor Buda körül már olly mesterileg meg volt erősítve, hogy az ellenségnek minden megtámadásait nagy csapással visszaverte, s minden kísérleteit, mellyek által a várat megsegíteni igyekezett, annál könnyebben megghiúsította, minthogy serege a Scherfenbergtől Erdélyből, s a Caraffától felső Magyarországból visszaveretett hadakkal tetemesen megszorodott. Látván ezt Abdi pasa, két agát küldött Károly főherczeg táborába, kérvén egy császári tisztnek sictöleg felküldését a várnak feladása fe-

löli értekezlet végett; — minek folytán a várba felküldött báró Kraitz előtt, az egybegyűjtött török hadi tanács jelenlétében keservesen panaszkodott Abdi pasaTököly és a nagyvezér ellen, s átkokkal szidalmazva késedelmüket e szavakra fakadt: „Nunc demum se adverte, in quod sit conjectus diserimen, quantumvis autem incipiti si circumventum periculo videat, non posse tamen inducere animum, uti acropolim Turcici imperii Budam, Germanis dederet, maximé quod capto licet turo extimo, urbis pars maxima superesset, inconcussa. Attenderent sibi Christiani!, neque successu nuperi adsultus, infiantur, pronos in utramque Fortunam belli casus esse solere, sin eo res producta fuerit, ut spes nulla sit super, Urbis servandae posse tunc rationem iniri, quemadmodum et obsessis satis fiat, et obsessores, nominaret inodo Christianorum Vezirius Urbem et Arces, quas vellet, optima fide Turcas iis decessuros, modo Buda sibi relinqueretur“ mire báró Kraitz magát fel nem hatalmazottnak mondván, a pasa által saját szobájába vezetettet, hol ez a Mufti előtt megvallotta, hogy a várnak feladatásától nem annyira irtóznék, csak ha ez által békességet szerezhetne; erre báró Kraitz magarészéről a béke kieszközlésére kitelhető szolgálatát ajánlva, a bécsi kapun kibocsátatott. ¹⁾ Sikere nem lévén ekkint az alkudozásnak, az ostromlottak felszabadítására megérkezett Szulejman is — a fentebb mondottak szerint, munkátlanul kénytelenült nézni: miként intézé három hónapi szakadatlan ostrom után September hó 2-án Károly főherceg a harmadik általános rohanást is a „prófeta szent hitének előháza“ ellen. Esti hat órakor hat álgyű szó adott jelt a közrohanásra, a harezot egyrésztől a győzelem biztos reménye, más részről a kétségbeesés megátalkodottsága minden addiginál hevesebbre tette; az ostromlónak minden lépésnyi tért vérrel kelle megvenniük; legelőbb a királyi palota s ezután a vár maga rohammal lőn bevéve a császáriak által. Az egy év előtt még kuruevezér Petneházy, a vezénylete alatt, halált nem ismerve harczolt hajdúkkal legelső volt a vár kőfalai meglógásában, első a vár fő utcáján, s az oroslányiig harezolónak példája új erőt önt az Abdi pasa halál csapásai alatt lankadó német harezosokba. A várbeli őrsereg ekkor már csak 200 főből állott; ²⁾ a pasa maga is a holtak

¹⁾ 1. *Vályi* András Magyarországnak leírása I. köt. 316. lap. .

²⁾ Az elfogott törökök között volt, s utóbb kereszténységre térvén császári

között találtatott sebekkel borítva. De a vár, mellynek bevétele annyi embervérbe került, s melylyel a török uralom Magyarorszában örökre megtörve lón, olly annyira megvala rongálva, hogy a bevonult győzelmek fedetlen házaknál elhamvadott üszköknél, s vészmirigyét gerjesztő India ezreknél egyébre nem találván, nem maradhattak benne, — „és beállott az éj, mellynek csöndét a győzők diadal zaja, s a legyőzött haldoklók halálhörgése felriasztá, a megváltás harmat csöppjeit hinté le a megkönyörült égből a sokat szenvedett hazára, és a felkelő nap, melly 145 évig tükröző magát a város tornyain ragyogó félholdban, most a megszabadult magyarnak öröm könnyiben fűrészté sugárait, a vértől párolgó utczákon) s ugyanez állapotban voltát Buda várának a töröktől visszafoglalás után oklevélszerűleg is tanúsíthatni I. *Leopold* királynak, azon évi October 29-ről a magyar kamarához kibocsátott következő rendeletéből.

„Nos LEOPGLDVS — — spectabilis ac maguifice; Egregii, fídelis nobis dilecti! Postquam perfacile nobis persvasum haberemus, ac elinni per nonnullos Fideles Nostros demisse informariemur: Praesidiuni, Civitatemque Nostram Regiam Budensem, per diuturnani, acerrimamque annorum Nostrorum infestationem et vitn adeo concussam et disjectam esse, ut *locut in ca, tine dticrimine lamtatie, imo et vitae, commorandi, siipersil fere nulltu*; consequenter verendum sit, ne militia nostra ibidem praesidiaria. nisi aliunde eidem de necessariis, quibus se contra prae foribus jam existentis liyemis frigora, aliasque incommoditates conservare et tueri possit, tempestive provideatur, variis morborum generibus infestetur; ac cum gravi nostro reipublicae damno emoriatur; quod ipeum malum in tempore praevenire volentes, benigne resolvimus . attactae militiae nostrae praesidiariae Budensi, certis lectisterniis, prouti etiam pro vigiliis agentibus nonnullis penulis. sen gausape, per vos quantocyus et sine perditione temporis comparandis, sticcurandum esse, in reliquo“ stb. stb.

Egy másik kir. rendeletében ugyancsak I. Leopold király a visszafoglalás után, mindjárt September hó 10-én, a még mindenfelé füstölő várost illetőleg, az iránt intézkedett: hogy mielőbb épületre való elegendő fa a Vágh vidékéről Budára szállíttassák ²⁾).

A félholdnak a szellem műveltségre s haladásra ismert káros befolyása, az örökös bel s külharcz, a bár még csak csirájából fakadozott ipart s művészetet nem csak akadályozá, de a

szolgálatba többször vitézül harczolt Csonka bég állítása szerint a budai vár s város összes őrsége az ostrom előtt 10 ezer jancsár, s 6 ezer gyalog harcosból állott.

¹⁾ I. *Horváth* Mihály: a magyarok története Pápan 1844 III. köt. 337. lap. és *Pettier* die Geschichte dér Ungern IX. 368 — 387. 1.

²⁾ I. mindkét rendeletet a Tud. Gyűjtemény 1826-ki XII. füzetében *Podhrad-siky* Józsefnek a „budai várról“ értekezésében 75—76. lap.

szónak teljes értelmében végkép megsemmisité. Természetes tehát: hogy Budának visszafoglalása után mindkettő: művészet és ipar — újra kezdett éledezni, tengeni a kereskedés, mert a mindezek léteitét egyedül biztosító békének áldott napjai kezűnek újra viradni olly igen s olly soká sanyargatott hazánkra.— A vár bevétele után I. Leopold minden polgári vagyont összeíratott, s 12 éven át a vár és város kamarai igazgatás alá helyeztetett.

1687-dik évben porosz származású finkensteini Fink Konrad cs. hadnagy a székes fehérvári pasával 2000 darab aranyért /?<í>anak török kézre visszajuttatása iránt szövetkezett, de ezt tartalmazó levele egy Sz.-fehérvárra küldött paraszt csizmájában megtalálván, árulása kitudatott, s ezért feje vétetett, s teste négyfelé vágatott. A levelet vivő paraszt pedig az akkor úgynevezett Naphegyen fel nyársaltatott, honnét is e hegy azóta „Spiessberg“-nek neveztetett el.

Ugyenez évben különféle nemzetbeliek nagy számban érkeztek Budára az elpusztult népesség lakhelyeit elfoglalandók; házaiknak megújításán felül három évre minden adófizetéstől mentesítettén.

1689, 1692, 1709, 1710, 1723 és 1738-dik években mindannyiszor döghalál pusztitá *Buda* vár s város lakosait.

1703-dik octoberhó 23-kán Nagy Leopold fejedelmi kegye újra szabad királyi várossá emelé *Budát*, s jelenre fenn maradt szabadságait az ekkor nyert oklevélnek köszöni. E nevezetes oklevél következőleg szól:

Nos LEOPOLDUS Divina favente dementia electus Roinanorum Imperator, semper Augustus, ac Germanise, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Ramae, Serviae, Gallieiae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque, etc. Bex. Archi-Dux Austriae, Dux Burgundiáé, Brabantiae, Styriae, Curiuthiae, Carnioliae, Marehio, Moravian, Dux Lucembergae ac superioris et inferioris Silesiae, Wierthembergae et Thelkae, Princeps Svctiae, Comes Habsburgi, Tyrolis, Ferreti, Kyburgi et Goritiae, Landgravius Alsatae, Marcio Sacri Romani Imperii, Supra Anasum, Burgoviaeac utriusque Lusatiac, Dominus Marehiae Sclavonicae, Portus Naonis et Salinarum etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis: Quod Nos penitius considerantes, quantum Gloriae accedat Regibus, et Principibus ex multitudine populorum, quantum decoris, et roboris acquirant Regna, et Provinciáé in divitiis, et amplitudine Civitatum, quam expediens sit Principibus ut Populis gervandia beneficiisque tribuendis, ac Civitatibus magnificandia et fo vendig omni stud eant diligentia, utpote ex quibus Regum, et Regni procedunt conunoda, has pro suig Obsequiis liberalissime condignis studeant decorare honoribus, quatenus et Regnantiuin ex hae laudetur providentia, et Regni ipsorum Status uberioris Coinmodi, et profectus suscipiat Incrementum. Dignum insuper existimantes, ut Principes ea, quae fidelibus Subditis suis liberaliter largiuntur, quo, iisdem stabiliter uti va-

leant, Regiorum Privilegiorum suorum Patrocinio memoriae commendent sempiternae. Hinc posteaquam superioribus non ita dudum evolutis temporibus Deo Ter Optimo Maximo Rei Christianae miserto, justaeque causae nostrae opitulante, eam gloriosis Armis nostris Caclitus Clementer piacuit impertiri benedictionem, ut non solum ferocissimos immanissimi hostis Turcarum, et Otthomaunici Imperii insultus, (quibus praetor ampins praefati Regni nostri Hungariae Partes, ipsum quoque inferiorem Archiducatum Austriam ferro, flamma, et ultimo propemodum excidio hostiliter devastaverat, ipsamque Provinciarum nostrarum Metropolim, Residentiamque nostram Viennam, arctissima aliquot Septimanarum Obsidione eintam, ad extremum fere constrinxerat) feliciter repressissemus, verum etiam offensive contra eundem naturalem Hostem, bello felicibus Auspiciis suscepto, et in plures Annos gloriose continuato, tot fere Victorias, quot Praelia numerassemus, et Universe quasi in praefato Regno nostro Hungariae ac adjacentia Sclavoniae fortalitia, et Munimenta, ipsamque fumosissimam Regiam olim Sedem et Metropolim Hungariae Budam ab immuni iugo Otthomnico, cui prope semialterum Saeculum misere subjecta gemebat, feliciter eripuissemus, et vindicasset, jamque per Dei Gratiam numerosis Incolis, et Hospitibus popular fecissemus, pristinoque Statui quasi postliminio asseruissemus. Benigno revolventes animo, quod eiusdem Urbis Budensis Cives ab antiquo et Incolas, vel ex eo: quod Eadem inter primarias Liberas, et Regias praefati Regni nostri Hungariae Civitates numerabatur, Sedis vero Regiae dignitate reliquis praecellebat. universis iis, si non amplioribus Libertatibus, et Praerogativis, quibus a line Libere, ac Regiae Civitates nostrae, tum ex Indulto Divorum condom Hungariae Regum tum etiam positivis Regni Constitutionibus usos, et fructos fuisse manifesto constaret, sed et Privilegii sub Aurea Bulla per Serenissimum condom Principem Belum Hungariae Regem Praedecessorem nostrum in Anno ad huc Domini Millesimo ducesimo quadagesimo quarto, octavo Calendis Decembris, pro Incolis, et Hospitibus olim Budensibus in forma Renovationis dudum emanati, et per Serenissimum condom Principem Ferdinandum primum itidem Hungariae Regem felicitis recordationis aeque Praedecessorem nostrum in Anno Domini Millesimo quingentesimo vigesimo octavo Calendis Januarii sub Bulla pariter Aurea gratiose confirmari tenore et contenta eosdem Cives, et Incolas, variis et amplius Libertatibus, Gratiis, Praerogativis, et Concessionibus munificentissime dotatos, et donatos fuisse sat superque testatum redderet. Tum igitur ob id, tum etiam ad nonnulorum fidelium nostrorum pro parte Prudentum, et Circumspectorum modernorum Consulibus Judicibus caeterorumque Senatorum ac Juratorum Civium, et Inhabitorum adeoque totius Comunitatis praefatae Civitatis nostrae Budensis demissam supplicationem, nostrae propterea factam Majestati, sed et attentis, et consideratis fidelitate, et fidelium Servitorum mentis in eorumdem Incolarum, Hospitum, et Civium, quae ipsi a tempore eiusdem Civitatis gloriosae recuperationis, suae in eandem Collocationis, et Inhabitationis, ac alias etiam semper pro posse suo, et Virittu facultatumque exigentia, specialiter semper sollicitudine, et cura Sacrae praepriis praefati Regni nostri Hungariae Coronae, uli et Majestati nostrae pro locorum, et temporum varietate constanter, etalacriter exhibuissent, et iependissent, parique posthac etiam promptitudinis Obsequio si. met exhibituros, et impensuros pollicentur, imo in contestationem debitae suae et homagialis fidei, gratique obsequii specimen pro *redemptione Juris armorum certam Summam pecuniam r/frelive persolvendam* et in publicas necessitates convertendam obtulissent. Volentes Nos quoque Benignitatis, et Munificentiae nostrae eosdem Cives, et incolas nostros participes reddere, ac ut ipsi in pristinum decus feliciterque conditionem nostra dementia restitui, taliterque stabiliri valeant, ac in sera etiam posteritate sua, fidelitatem et fidelia servitia per Majestatem nostram remunerata fuisse experiantur, ac eadem quoque ad future de Majestate nostra Augusta domo Austriaca Sacroque Regni Diademate bene mendi studio eo magis incitetur, et calcar acquirat, ac stimulum, praementionatam Civitatem nostram Budensem enim suis Civibus, Hospitibus, et Incolis in antiquum postliminii jure Statum reponendam, et praefato Regno nostro Hungariae, eiusdem-

que Statibus, et Ordinibus reincorporandam ac insuper id iisdem clementissime concidendum, et annucndum essexduximus: ut universis, et singulis, Juribus, Praerogativis, et Immunitatibus, et Privilegiis, tūm Regni Articulis, tūm etiam generali reliquarū Liberarū, Regiarūque Civitatum Nostrarū conevetudine Eidem conipetentibus libere ūti, frui, et gaudere valeant. et quarto Regni Statui rursus cum sessione et voto prout antiquitus fuissent, uniantur, ac ad generales Regni Diētās per Regales evocentur, pro Peculio Sacrac Coronae habeantur, nec ab ea unquam separari, alienari, vei oppignorari ullo pacto possint, ac valeant, Magistratus et Cives colectivo nomine sumpti pro verō et indubitato Regni Nobile censeantur, publican Contributiones, non secus quam cum Regno et Taxas Diaetales, ad instar reliquarū Civitatum Nostrarū Liberarū et Regiarū praestare sint obligati; Jus Territorial! in suis Territoriis et Praediis haetenus etiam quiete possessis, signanter vero Terra Kneer voeitata cum univrsis eo spectantibus, alias per Lege Regni nomine pertinentiarū intelligendis, ad instar aliorū Dominorū Terrestrium cum Jurisdictione, dominio, fructu, et utilitatibus appertinentibus habeant, et super liujusmodi fundis ac Aedificiis Urbārium conficere, et illud licito, et legitimo mode dirigere, impositaque Servitia velut Dominis Terrestribus consveta a quocunque Possessore exinde colligere ipse Magistratus imperturbate possit et valeat, prout et in Possessionibus, Pagis, et Bonis quibusvis, quae ab antiquo ad se bono jure pertinuisse praetenderent, respectu quorum tamen prius coram sub delegata Commissione nostra quoad bujusmodi bona Neoacquistica clementer ordinata, ejusmodi praetensa Jura sua edocere, et legitimate iisdem incumbet. Ad Decimas verō minores utpote Agnellorum et Apum ipsi Cives Budenses, sēd nec ad Nonam, vel invicem liujus aliam quampiim praestationem, contra antiquam Civitatum libertatē per neminem ullo pacto cogi possint. Et quia Cominerium Civile in educillando praecipue et maceliando, aut alio quocunque nomine appellutum, nemiū in Civitate aut ejus Territorio competit, hinc nulli pariter prout nec ClurD.pnrCfērquam ab antiquo Privilegiato, nec Comitatu, Nobili, Cameratico, aut Militi, nisi qui Jus Concivilitatis solito more consecutus fuerit, tale Cominerium aperte vel occulte, ac directe vel indirecte exercere, nec vina externa ad educillandum, sine praevio Magistratus consensu in vehere liberum crit, attentandū vero per quemcunque hocce educillandi beneticium, plenum ipse Magistratus Civilis id impediendi, et turbandi babēnt lacultatem. Pro bono porro, et publico commodo Civitatis, singulis Angariis intra Annum per quatuordecim dies sola Civitū haetenus etiam usitati Jure educilli fruetur; intrea vero nulli Civium nisi in Diversoriis pro solis Divertentibus educillare liberum erit. In suis porro propriis Territoriis Jus Paseuationis, Lignationis, Venationis, Aucupii et Majorum pariter ac minorū Piaciam Piscationis, cum redditibus similium Piscationum etiam in Danubio ad medietatem usque iluvii, extensionem videlicet Territoriisui, ac ibidem comprehensis Insulis, ad ipsam Civitatem aliūdo pertinentibus, Molendinis item nec non Jure Ripparum, portus, seu Trajectus Danubialis, Veetigalisque turn a Navium Statione turn etiam transmigrantium, rebusque et Personis Vectigalium Solution! obnoxii colligendo, et percipiendis praeterea Diversoriis, Tabernis, Pharmacopoliis et Balneis cum potestate quoque ibidem inquirendi, et corrigendi uti et Physico seu Medico Ordinario pro Communitate suscipiendo, ac etiam Officina Pistrana, Domibus seu Aediciis, ad cocturam et udustionem Calcis, Laterum, Tegularum, et similium extractis, cui fructu inde emergente, uti et omnibus proventibus pro Communi Civitatis bono applicandis, similiter Lapidinis, in teritorio existentibus, Tbeatris, Domibus jaculatoriis, et Aquae ductibus, aliisque locis publicis, et foris. Jus item braxandi sine ullo onere cum facultate ad extraneam, et alienigenam Cerevisiam invehendam, erga tamen jam practieatū nonnullorū grossorum, pro llospitalis, seu Xenodocii duntaxat conservacione colligendorum concedenda, pro memoratis Civibus salvum, et illaesum permanent. Autoritatis etiam solius erit Magistratus Pondera, et Mensuram Aridorum, et liquidorum observare, ac hunc in finem Libram etiam publicam, et Mensuram legalem erigere, et statuere et his injuste tentes, vel defraudantes puiire, nec non in ordinariis Nundinis, forisque publicis, ad

actus Tumultuarios et violentos curam habere, adventantibus Mercatoribus, In-
 stitoribus, aliisque llominibus protectionem territorialem adhibere, ad opera quo-
 que, et manufactures, ut sine dolo, fucō, et fraude, sed et juxta cuiushbet Artis
 Leges solidae sint, attendere, etprovidere, de Pergulis, Stationibus, venditisque
 Pecoribus moderatam, et alibi etiaui consvetam Collectam, acTelonimn, penes Spe-
 ciale superinde obtentuū benignum Privilegium nostrum, exigere (lives etiam et
 Incolas in medium sui recipere, Judaeos et Zingaros admittere, vel non admittere,
 super Orphanos, et bona eorum curam habere, Tutores, et Curatores Rationibus
 dandis obnoxios constituere, Parochum, seu Plebanum, cum Beneficiis, et Oneribus
 Canonice legalibus denominate, et Cui competit, paesentare, Cives ipsos pro eom-
 inuni Civitatis necessitate, et ad Jurisdictionis tuitionem, ad praestandas operas
 adigere, Collectas iisdem Legibus Regni conformes,ac in reliquis etiam Liberis et
 Regiis Civitatibus receptas, imponere, et municipalia inter seStatute, Constitutioni-
 bus tamen Patriis minus contraria, condere. Denique jure Caducitatis, et Retractable
 Jurisdictioneque privative in Civitate, ejusque Territorio, Magistratualique Judi-
 catu, inPolitieis, Civilibus, et Criminalibus, virtute Juris Gladii Eidem plene
 competentis, cum potestate super quibuscnnque Delictis cognoscendi, incaptivandi,
 et exequendi, Signaque Jurisdictionalia erigendi, in Criminalibus quidem sine
 Appellatione juxta Leges Regni, et Statuta, ac Jura Municipalia, et Communia,
 salva ad Sedem Tavernicalem, juxta veterem usum, et consvetudinem, Provoeati-
 one, uti, frui et gaudere, Judicatuī porro Magistratuali omnes et Singuli Cives, et
 Incolae inhabitantes, ibidemque ex Opificio, Artificio, Quaestura, vel ex fundo
 Civili, sive Nobiles, sive Ignobiles, et cujuscunque Nationis, et signanter quidem
 Rasciani, et Judaei (qui non in alterius, quam ipsiusmet Civitatis protectionem
 seu Jurisdictionem amplius assummi possint) et praeter Communia Onera com-
 muniter sufferenda, quoad cunctas Causarum Species in proprio Territorio exor-
 tas Civiles, et Criminales, reales, et Personales, (exemtis tamen legaliter Privile-
 giatis) Judicio tam Possessorio quam Petitorio subesse debeant, hoc per expressum
 declarato, ut Nemo a vbra Orthodoxa Romano Catholica Religione alienus in Con-
 civem nullo sub praetextu admittatur, aut toleretur. Praedeclarati demum Cives,
 Hospites, et incolae memoratae Civitatis nostrae Budensis liberam etiam Judicis,
 vel Consulis, praesente nihilominus Regio Commissario nostro, ad Restuurationem
 Magistratualem de More in aliis Liberis, ac Regiis Civitatibus nostris observato,
 i xmittendo, Electionem in die consveto, Singulo biennio habituri sunt, ita ut
 Selectus Civium rite a Judice vel Console convocatus, in Domo Civics, Officii prius
 resignatis, juxta Votorum pluralitatem, inpraesentia, ut praemissum est, Comis-
 sarii nostri Regii, Civium Oratoris, et jurati Notarii, singillatim a Civibus colli-
 gendorum, vei priorēin confirmare, vel alium ex Senatu electum pro Consule, et
 Judice, medio etiam Juramenti Ordinarii in Parochial! Ecclesia ante Al tare desum-
 mendi, in cademdicdenominarc valeant. Similiter Magistratus ex numero duodecim
 Senatorum uno, vel altero demortuo alium idoneum, habita virtutis et prudentiae
 ratione, in locum eius substitucndi, uti et contra Senatus Jura delinquentem a
 functione suspendendi, munia Civilia distribuendi, Curam super Proventibus Ci-
 vitatis habendi, et ab officialibus debitas Rationes exigendi, et exequendi habeat
 facultatem. Quo vero praefati Cives Hospites, et Incolae praespecificatae Civitatis
 nostrae Budensis supra dclaratis benignis Concessionibus, Libertatibus, et Prae-
 rogativis aliis aequae liberis et Regiis Civitatibus nostris communibus, et Legibus
 ac Constitutionibns Regni potissimtim contends, et approbatis, omni cum tranquil-
 litate, et quiete, secureque et imperturbate frui, et gaudere valeant, omneque eatenus
 impedimentum, et cujusvis dissensionis ansa submoveatur, omnem omnino Domo-
 rum, et Fundorum in vel extra Civitatemexistentium, sine consensu, aut in praedjudi-
 cium ipsiusmet Communitntis excmptionem, et Libertationem cautam esse volumus
 et vetitam; imo per expressum statuimus, ut si'quae Bona immobilá, sive Haeredi-
 tatis, sive alio quocunque titulo ad Ecclesiasticnm, vel exteram, et alienigenam
 Personam devolvi contingeret, talis similiaBona intra Annum, nisi medio tempore
 de Jurium et Beneficiorum Civilian consortem et participant reddiderit, Civibus

divendere teneatur, secus penes Magistratuni stabit, praevia aestimatione, et pretio eorumdem Possessor! exoluto, eundem ab ejusmodi Bonis amovere. Ac ut Juris municipalis Cursus, et Jurisdictio Civilis sarta tecta couervetur, et binc ne utiquam turbetur, aut confundatiir, per expressum volumus, et declaramus, ne ullus alius, seu Militares, seu Camerales Officiates nostri, nec etiaru Comitatus cutn praejudicio Legum, et diétáé Civitatis nostrae Budensis quampiaín Jurisdictionem exercere, Judicium contra Cives ferre, vei aliis actibus jurisdictionalibus, iu specie Vecturarum vulgo Forspon indebita linpositione, et similibus in cos procedere, et semet immiscere, ac in exequendo Actu Criminal!, in Portis, seu alibi Judicium Civile impedire praesummant. Cumque justí proinjustis, ac innoxii pro Reorum excessibus non debeant quoquomodo impediri, binc prout saepefatos incolae, Hospites et Cives praefatae Civitatis nostrae Budensis, ubique locorum propter aliorum Debita in Persona, vei Rebus suis arestari, et detineri facéré, imo et Debitorem Civetn absque postulate praevie, et denegata Justitia turbán, et arestari cautum omnino, et vetituín esse volumus, et jubemus; ita a quibuslibet Vectigalilibus, Tributis, Teloniis, et Tricesimis intra Ambitum praefati Regni nostri Hungáriáé prout et violenta in domos ipsorum invitis Hospitibus, et praeter Magistratuaelem assignationemcujuseunque couditionis boininum condensatione, Quarterns, et hospital!taté, antique eoruin, et reliquarum Liberarum ac Regiarum Civitatum nostrarum Libertate, id exigente, exemptos, et supportatos esse declaramus. Ita turmén et ea Conditione, ut praerepetiti Cives, Incolae et Hospites, in omnibus aliis Civitatibus nostris Regiis se conformare, et ab ingratitude ac infidelitatis Nóta, et macula, sub poena amissionis, et ablationis honim ac aliorum omnium Privilegiorum et Libertatum suarum perpetuo sibi cavere, hocque insigne Beneficinm, et non vulgareni Oratiam, et Clementiam nostrum in ipsos collatam de Majestate nostra, Haeredibusque etSuccessoribus nostris, legitimig videlicetHungariaeRegibus omni fide, Constantia, et fidelitate jugiter demereri studeant, et debeant. Imo reponimus, reincorporamus, eximimus, supportamus, decernimusque etconfirmamus, salvo tumen quoad omnia et singula praemissa Jure alieno praesertim vero Ecclesiarum Dei. Quo veró perpetuum et celebrius hujus nostrae Benignitatis, et Clementiae erga praefatam Civitatem nostrum declaratae exstet Documentum, eademque pleniore Beneficio decorate, clarius in oculos incurrat boininum, antique Arriorum ejusdem, quibus antehac dudum a Divis olim Hungariae Regibus condecorata, et nobilitnta ac iisdem usafuit, Insignia, etiamnumexstantia, clementer approbaverimus, roboraverimus, ratificaverimus, et conlirmaverimus, ac Sigillum in hanc ut sequitur Normám imposterum etiam futuris, ac perpetuis semper temporibus, ac usum Cerae rubrae in sigillaudo, et quavis Sigilli eorumdem impressione, benigne concesserimus; Scutum videlicet erectum. summa quidem ejusdem parte angulare, ab ima vero in forma Lunae rotundum violacei coloris, laciniis et lemmisicis, hinc quidem candidarum inde vero rubrarum rosarum manipulis, Toga videlicet, et Sago fidelitatemeorundem Civiumin Regemet Pátriám innuentibus, abutroque latere stipatum fundum ejusdem solido e quadratis lapidibus muro, et propugnaculis exindeque eminentibus tribus Turribus, Portaque in Bifariam aperta, et patente, Catarnctisque de more intra ipsius Portae introitum suspendis et pendulis oocupantibus, *supra Scutum pono, et praealtactas Turret aliud Scutum rolundum ocra, et ge.mina mentiunats liegni nostri Hungariae Insignia, praecipuos utpolo quatuor h'lucius et ex oiridi Tricolle Corona aurea redimito, praeeminentem auream duphcem crucem continent, et Caput sine Melropolim Regni ipsarn Civitatem Budensem desiyans.* Quemadmodum haec omnia in Principio, sive Capita praesentis benigni Diplomatis nostri, Pictoris edocta n.anu, et arteificio propriis et genuinis suis coloribus clarius depicta, et ob oculos intuentium lucidius positaesseconspiciuntur. Decernentes, et ex cert· nostra Scientia aninoque deliberato coucedentes, ut menioratae Civitatis nostrae Budensis Cives, Hospites, et Incolae ac eorum Poster! et Successores universi Sigillo eiusdem Civitatis praevio modo Armorum Insigniis notato et exsculpto universas, et quaslibet Literas, quacunque de causa in medio eorumdem emanandas Cera rubra sigillare, hujusmodique Sigillo in Cera coloris

praenotuti, quibuscunque Literis Ipsorum appensa seu appressa, perinde sicut Literis seu Sigillis aliarum Liberarum ac Regiaruin Civitatum nostrarum Cera similis coloris in Sigillo utentium, vigor, et tides adhibeantur, adhiberique debeant, electivae, et indubitanter. In cujus rei memoriam limitenturque perpetuum, praesentes Litteras nostras Secret! majorie Sigilli nostri impendence, quo ut Rex Hungariae utimur, munimine roboratas, ijedem Civibus, et Incolis annotata Civitatis nostrae Budensis, pro Ipsis eorumque Posteris, et Successoribus in nevum valituras dandas duximus, et concedendas. Datum per manus fidelis nostri Nobilis dilecti Reverend! laudislai Mattyasovszky Episcopi Nitriensis, Locique ac Comitatus ejusdem Nominis Supremi, ac perpetui Comitatus, Consiliarii nostri, et Aulae nostrae per Hungariam Cancellarii. in Civitate nostra Vienna Austriae, die vigesima tertia mensis Octobris Anno Domini Millesimo Septingentesimo tertio, Regnorum nostrorum Romani Quadragesimo Sexto, Hungariae, et reliquorum Quadragesimo nono, Bohemian verò Quadragesimo Septimo, Reverendissimis ac Venerabilibus in Christo Patribus Dominis Leopoldo Sanctae Romanae Ecclesiae Tituli Sancti Hieronymi Illyricorum Praesbytero Cardinale a Kolonicis, Metropolitanae Strigoniensis, et Fratre Paulo Széchény Colocensis, et Bacsensis Ecclesiarum Canonice unitarum Archi Episcopis, Stephano Telekessy Agriensis, Martino Braikovics Zagradiensis, praenominato Ladislao Mattyasovszky mentionatae Nitriensis, Comite Emerico Csáky Varadiensis, Ulustre Christiano Augusto Saxoniae Duce Jaurinensis, Andrea Illés Transilvaniensis, dicto Fratre Paulo Széchény Administratore Veszprimiensi, Stephano Dolny electo Csanadiensi, Michaeli Dvornikovics Vaciensi, Vilhelmo Francisco Joanne Bertramo a Nesselrod electo Quinque-Ecclesiensi, Andrea Mattusck electo Scopiensi, Ferdinando Rtimell Thininiensi, Paulo Balassa electo Rosonensis, Fraire Josepho Maria Tavini electo Sirmiensi, Georgio Patacsies electo Bosnensis, Stephano Kaso electo Belgradiensi, Georgio Gilany electo Noviensi, Stephano Illés electo Samandriensi, et Benedicto Bedekovics electo Segniensi et Modrusiensi seu Corbaviensi, Ecclesiarum Episcopis Ecclesias Dei feliciter Gubernantibus. Item Illustre, Spectabilibus ac Magnificis Paulo Estoraz de Galantha Sacri Romani Imperii Principe, Aurei Velleris Equite, dieti Regni nostri Hungariae Palatino, Officiis Judicatus Curiae nostrae Regiae, ac Banatus antelatorum Regnorum nostrorum Dalmatian, Croatiae et Slavoniae vacantibus, Comite Georgio Erdódy de Monyorokérék Tavernicorum, Comite Christophoro Antonio Erdódy a modofata Monyorokérék Dapiferorum, Comite Marco Czobor de Czoborszentmihály Janitorum, Comite Nicolao PalfTy seniore ab Erdód Cubiculariorum, Comite Francisco de Battydn perpetuo a memorata Németujvár Pincernarum, Comite Michaeli Eszterhiizy de memorata Galantha Curiae, Comite Joanne Kéry de Ipolykér Agazonum nostrorum Regalium in Hungaria Magistris, et dicto Comite Nicolao Palfi seniore a mentionata Erdód Comite Poseniensi, Caeterisque quam plurimis saepefati Regni nostri Hungariae Comitatus Tenentibus, et Honores. *Leopolus* m. p. Ladislaus Mattyasovszky Episcopus Nitriensis, Ladislaus Hunyady m. p.

1706-dik évben a Rákóczy Ferencz párthívei *Budái* is nyugtalaníták s a polgárok marháit elbújták, inig Pfeffershofen budai várparancsnok a várórséggel ellenük kirohanván, őket elvonulásra nem kényszeríté.

1711-dik évi aprilhó 17-kén I. József császár s király himlőben meghalálózván, addig inig a Habsburg fejedelmi háznak életben lévő egyetlen férfi ivadéka, mint császár VI-dik, mint magyar király III-dik Károly Spanyolországból, mellynek koronájáért a francia Fiilóp ellen több év óta harczolt, őseitől öröklött birodalmainak átvétele végett csak a következő év ele-

jére megérkezete, országunkat Eleonora anya-császár nő kormányzó, s valamint a történeteinkből olly igen ismeretes s a vallási viszályoknak legalább egy időre véget vető szathmári békekötést 1711-diki május 26-kán ez anya-császárnő írá alá, úgy a *budaiak* is mint szinte Pest sz. kir. város lakosai benne tisztelik a részökre most mondott évi augustushó 28-kán kelt okirat nagylelkű adományzóját. Ez okiratot, minthogy *Buda* viszonyaira leginkább vonatkozik, e helyt tartottuk felveendőnek.

ELEONORA, Magdalena, Theresia Dei Gratia Romanorum Imperatrix, Regina Hungariae, ac Serenissimi, et Potentissimi Domini Caroli Tertii Hispaniarum, Hungariae et Bohemiae haereditarii Regis, Archiducis Austriani Mater, ac ejusdem Regnorum, et Provinceiarum pro tempore Rectrix.

Spectabiles ac Magnifici et Egregii Fideles nobis dilecti! Viventibus charissimo Marito nostro Leopoldo, et Filio nostro Josepho primo Romanorum Imperatoribus, e Turcico jugo Deo favente inter alias etiam quatuor Regiae Civitates Buda, Pestinum, Strigonium, et Albaregalis posteaquam eliberatae essent, Hae Privilegiorum Territoriorum, ac Fuudorum Civitatum iisdemque legitime inhaerentium Jurium, nec non Proventuum primo a dicto Domino Marito nostro eorum assignationem demisse ordinandam suo modo inst iterant; Quam erga pactatain certam Summám pecuniariam dum obtinuissent, eatenus debitas expeditiones consecuti sunt, uti idipsum ex reproductione talium vobis constabit, virtute eiusmodi expeditionum dum effectual earundem ab attune adhuc durante Camerali Administratione Budensi indubium sperassent, mentionata Administratio Budensis in nonnullis antelatae expeditionis continentis egit considerationes, formavitque eatenus praetensiones, quarum reflexione rationepraevia desideratus memoratarum Civitatum finis, et quidem in specie Budensis, ac Pestiensis sequi minus potuit. Facto hoc modo mentionatae ambae Civitates remedium quaerentes etiam ad Majestatem nostram recursum fecerunt, ea quae per priores expeditiones conclusa tractataque fuissent, ilia quo effectuentur supplices exorarunt; hujusmodi earundem binarum Civitatum Budensis et Pestiensis denuo factarum Instantiarum intuitu, certa Commissio, superstite adhuc mentionato Filio nostro charissimo, clementer ordinata erat, in qua trutinatis pro et contra occasione praemissarum expeditionum iuterventis considerationibus, et praetensionibus, ruminato etiam eo, quod a repetitis quatuor Civitatibus de summa in sese assumptaquota. mentionata Civitas Budensis in termino designato aliquot florenos supernumerarie deposuisset. Hine pro mutua ab utrinque rei facilitatione et consequendo fine cum exmissis mentionatae Civitatis, Viennae pro tunc constitutis Plenipotentiaris, modo amicabili objectae difficultates complanatae sunt. Quae suo ordine dum in pleno Camerae hicce aulicae Consilio relatae approbataeque fuissent, adque benignam nostram ratificationem pernetae essent, Nos quoque noviter factam praeviam complanationem acceperimus, et acceptamus, confirmamus, ac modo sequent! illám praesentibus concedimus:

Primo cum antelata Civitas Budensis contingens summa ex quota, quae ipsi proportionaliter per tractatum cum antelatis quatuor Civitatibus initum obtigerat, designato tempore deposuisset, ob id Proventus hicce specificati eisdem assignentur, memoratis quidem duobus Civitatibus respective trajectus liber fiendi, Jus montanum, et quod eidem adnexum, nec non piscatura, praeterea Civitati Budensi antiquae eiusdem ad librum fundi debita restantia (quae alias exiguum summám constituerent) remittantur, nulla eatenus imposterum exactio sequatur neque vos praetactas Civitates contra Tenorem privilegiorum (in quantum legibus Regni haec Privilegia consontanea essent) gravare, aut ab aliis gravari admittere, rerum easdem tamquam peculium regium considerare, et in omnibus occurrentis

iuxta aequitatem, legesque Regni manutenere debeatis. Praoterea in signum uberioris reginalis Clementiac nostrae receditur ab impositione ilia Camerali, quae de Ccrevisia vulgo (Aufschlag) nominata habebatur, eatenus pro parte Fisèi Regii nullum reservatur Jus, hac tamen lege, ut pro et contra, ab admminstratione dicta Camerali Budensi contra meutionataui Civitatem Budensem, et e converse ab eadem contra hane Cameralem administrationem Budensem formatae practensiones nullius sint vigoris sed ab utrinque pro cassatis habeantur, ita quidem ut neutra partium eatenus quidpiam quaerere possit.

Secundo: Praerecensita Regia Civitas Budensis ambos aquae ductus tarn in Machine aquae tractoria ad Danubium posita, quain ctiam vicino monte Svcvorum dicto, restaurandos in sese mox suscipere etpro possibilitate virium propriis suis sumptibus successive *perfectum in statum lediyere* sicque posthac semper acre suo *conservare* teneatur, quos quidem binos aquae ductus, et cum iisdem omnia tarn ad praedictam Machinam quain etiam aquae inductionem speetantia, et illuc pertinentia Instrumenta, Canales tubos caeteraque hujusmodi requisita, nec non omnia penes Danubium prope domum annonariam situate, et eo destinata loca, pariter cum adjacentibus aedibus horreis, stabulationibus, et aliis cujuscunq̄ generis aedibicis, nec non ipsis etiam Machinis tractoriis, sicuti Imctenus ab Aquilege possidebantur(nisi forsā horum aliquid una cum traxatoriis dividitum foret) nec minus etiam tria in fortalicio specialiter erecta aquae forniimenta simul cum Turri aquatica, e regione arcis situata,Regiae LiberaequeCivitati Budensi o.nmino possidenda mox assignari facietis.

Tertio: Praedicta Civitas Budensis inter alia puncta de eo specialiter conqtieritur Rascianos ibidem habitantes, Zingaros et Judaos, contra expressura privilegiorum suorum tenorem, a Contributione et Jurisdictione Civitatensi variis sub praetextibus avelli, et prorsus eximi voile, qui tamen non solum doinos, et. fundos Civiles possident, sed etiam varia Civilia Comineracia et publicas ibidem negotiationes exercent, ac per hoc ipsis Civibus magnadamna praepjudiciaque inferunt; hinc desuper Nos benignissime resolvimus et vobis ornniuō fideliter exequendutn eommittimus, ut inentionata Civitas Budensis in sua, ut supra Privilegiis inserta, Jurisdictione Civitatensi, quovis modo protegatur ac in iisdem nullo sub praetextu perturbetur, minusque aggravetur, consequenter omnes in fundo ejusdem Civitatis Regiae habitantes Rasciani, Zingari, et Judaei, praesertim vero illi, qui Civilia Commercia exercent, Jurisdiction! Civitatensi tarn bene quam aliiCives, Inhabitatores et Incolae subjecti habeantur, non obstantibus quibusvis mandatis, ac Ordinibus in Ipsorum,et praesertim Judaeorum favorem hactenus expeditis, qui solummodo ad illos, si et in quantum annonarii Caesarèi seu liferantes dicti non autem privatae Quaestores, seu negotiatores erant intelligendi, nullatenus vero in praepjudicium Jurisdictionis Civitatis extendendi sunt, qua de causa non solum a praememorata Jurisdictione Civitatensi, veruin etiam a proportionato Contributionum pro publicis necessitatibus praestandarum nentiquam eximi possunt, quin imo penes haec etiam non minus ipsi in eodem Civitatensi Territorio, quemadmodum et omnes alii in Regno Hungariae, praesertim vero in Civitatibus liberisque peculis Regiis habitantes Judaei, juxt'a priores et signanter illám a charissimo quondam Mnrito nostro Leopoldo primo gloriosae reminiscentiae Romanorum Imperatore, et Hungarian Rege jam dudum emanatam, ant inposterum taliter vel qualitercunq̄ ac quandocunq̄ forsā promulgandam resolutionem, Aerario Regio Camerali certum pro corum toleratione tributum pecuniariuinannuatim pendere debebunt, quibus sub praedeclaratis modis ac conditionibus voseosdem nunc et quidem mox sine ulteriori dilatione, Jurisdiction! Civitatensi extradare cunque tali dependentia subijcere noveritis.

Quarto: Majestati nostrae queruloseexpositum est, quod non solum Catnerales, sed etiam Militaresac alii officiales nostri ibidem fundos Domorum, balnea aliaque aedificia seu loca possidentes, a praestatione oncrum Civilium sese exemptos haberi velint, quod tamen contra omnem aequitatem, ac in provinciis etRegionibusdomui Austriae haereditariis nullibi alias permissum est, hinc superinde Nos beuignis-

sime resolvinius, et deterniiiiaviinus, ut omnes ac singuli cujuscunque Status Conditionis, et ordinis sint, aut esse possint, qui in toties recensita Regia Civitate Budensi vei co spec tan tibusSuburbis caeterisque liinitibus, domes, balnea, hortos, vineas aliosque fuudos possident (nisi Speciales Donationes, et legitima Privilegia hactenus usu roborata desuper in contrarium pro sose habent, et haec suo mode constarent) solis tamen Molendinis, bra.xatorio, caeterisque aedeficiis Regiis, et publicis, item Cameralibus, et Militaribus nec non Ecclesiasticis et Monastieis aedibus, suis cum appertinentiis, duntaxat execeptis illis, quae ab ante mode debito immnes erant, et observabantur haec et amplius qua tides habeantur, et observentur, quoad domos et fundos tam Jurisdictione quam collectatiouc Civili. et instar aliorum Civium a Magistratu dependeant, ac de illis omnes Contributionee et ónéra Civilia consimul ferre, ac a proportione aliorum otnnia praestanda praestare teneantur, quam benignam Resolutionem nostram Vos saepefatac Regiae Civitati Budensi quantocius intimare, eandemque per omnia ut supra dictum manuteneare firmiterque tueri non minus, quam et

Quinto: Crebrius attactam Regiam Civitatem Budensem, quam optime dicta modalitate protegere scietis, quominus in sua privilegiata Jurisdictione Civili a Commendantibus Regiis Militaribus aut turbetur, aut gravetur, prout desuper etiam congrui Ordines ad Consilium Auláe Bellieum pariter emanarunt.

Sexto: Sub nona Octobris anni Millesimi Sexcentesimali nonagesimi octavi dum praeteriti jam sic resolutum, prout et ipsismet Regni constitutionibus tam consentaneum, quam et privilegiis ejusdem liberae Civitatis Budensis expresse insertuin est, quod ilia jam fata Civitas ejusdemque Cives a propriae culturae vinis (nisi Quaestus causa ex Regno evehantur) neque Tricesimam, neque Telonium pendere debeant; sic et Nos iterum benigne decrevimus fidelitatibus vestris simul atque serio demandantes, ut superinde congruos ad loca debita signanter autein ad Officinas Tricesimales exmittatis ordines, quatenus imposterum ab hujusemodi Tricesimali simul atque Teloniali exactione (quantumvis eadem quo fieri debeat, in eatenus praehabita Instructione, quae hie loci non amplius attendenda sed juxta leges Regni Regiumque Vectigal corrigenda est, per expression contineatur) prorsus abstineatur et nullum hoc in passu damnum seu praedudicium saepius dictae liberae Civitati Regiae Budensi inferatur, prout etiam ratione ulterior! intra ambitum Regni Hungariae a fut ura praestatione Tricesimae et Telonii consimiliter praetensae exemptionis, in secutura Regni Diaeta res determinabitur, superindeque finalis benignissima Resolutio Re^ia paulopost promulgabitur.

Septimo: volumus ae fidelitatibus vestris benigne demandamus, ut super nobilium, Civium, et Incolarum praeteritae R.ikdczianae rebellion! adhaerentium facultatibus mobilibus, si et inquantum tides perpraementionatam Civitatem Budensem apprehensae, distractae, autconsumtae essent, de iisdem a praememorata Civitate Budensi Conscriptionem exigere, eatenusque res Vobis ussignari facéré debeat; cum hujusmodi occurrentes facultates non Civitatem verum fiscum Regium de lege Regni Hungariae concernerent, demum

Octavo: et ultimo, fidelitatibus vestris aequae benigne comittimus ac serio demandamus, ut Civitati Budensi jam antea quoque benignissima collatum olim Turcicum Templum, vulgo Moscheam Salinariani dictam in Suburbio alias Civitate Aquatica situm, una cum illuc spectante fundo pro suburbana similiter, et aliam in superior! Civitate jacentem ac Jesuitarum Collegio vicinam desertam Ecclesiam pariter cum contigua Turri et Aedibus pro Civitatensi Ecclesia, et Residentia Parochiali, quam cidem ad divinam glóriam magis magisque promovendam (salvo tamen jure alieno) praesentibus quoque clementer conferimus, absque ulla dilatione seu tergiversatione aliquali mox possideudam assignari, nec non eandem rite, constanterque manuteneare faciatis. Cui praedeclaratae benignissimae resolution! nostrae in omnibus ac singulis debitum morém gerere cteractis de pnemissis peragendis per Cameram hicce Aulicatn scripto relationem Majestati nostrae transmittre noveritis secus haud facientes; in eo benignam mentem seriamque voluntatem nostram obsequenter expleturi. Dabatur in Civitate Viennac, die Vigesima

Octava Augusti Anno 1711-o *Eleonora* Magdalena Theresia m. p. Comes a Stahrenberg, ad Mandatum Suae Caesareae Majestatis propriuni. Don Ferd. Carolus Comes Carrafa m. p. Jacobus Mesko m. p. Praesentem banc Copiam cum suo originali per omnia concordare testor infrascriptus Viennae 30-o Septembr. Anno 1711. Joannes Michael a Pulchpero m. p. SaeraeCaes. Regiae Majestatis Josephi primi piissimae memoriae relictae Camerae Aulico Registrator et Taxator.“

De hogy királyainknak illy sokszor ismételt kegnyilvántásai mellett a magyar törvényhozás is figyelemmel viseltetik Buda város irányában, tanúsítják az 1715: 37 t. ez következő szavai is:

„Licet quidem Regiae et Liberac Civitates B«d«, *Pe'e*, Albaregalis, Strigonium, et Szegeginum, alias justis Caesareo — Regiis Ármín e turcica potestate ereptae, ac Civibus Antiquis, et eorum Posteritate penitus destitutae, denuo veró nonnbsi novis incolis populatae, ex Gratia et dementia Regia *PnvilegHi* suffieienter donatae essent; Nihilominus Sua Majestas Regia, accepta de ulterioribus earundem Civitatum petitis informatione, institnto eatenss examine, ad demissam Statuum et Ordinum supplicationem, pro exigentia rei, ex circumstantia temporis ulteriorem adhuc reflexieméin habere, et gratiam iisdem demonstrare velle; benigne resolvit.**

Az 1715-ben Károly császár parancsára megkezdett újjáépítését a *budai várpalotának* a törökkeli gyakori harezok bevégezni gátolák.

1722- dik évben a *Buda* városi tisztviselők s polgárok között keletkezett viszályok csak 15 év múlva azzal végződnek: hogy a 15 ezer forintban elmarasztalt tisztviselők hivatalaikból elbocsátatnak.

1723- ban döghalálon kívül tűz is pusztitá Budának nagy részét, jelesen a hídhoz közelfekvő Víziváros egész a kapuczinus kolostorig majd egészen hamuvá lön; — melly alkalommal löpor is fellobbanván, a fehérvári kapu megrongáltaték; felépítésekor számos feliratos régi kövek ásattak ki.

1732-ben és 1775-ben árvíz miatt a víziváros- s Tabánban a lakosok csak csolnakokon közlekedhettek egymással, s a viz ekkori állása a harminczad épületen most is feljegyezve találattik.

1739-ben a ráczvárosban támadt zavargás okozóinak halálra s illetőleg életfogytiglani fogságra elíteltetését a mihamar trónra lépett Mária Theresia királyné megkegyelraezé; — I. Ferdinánd óta első lévén királyaink közt, ki

1751-ben Ferencz császár férjével együtt Budát személyes látogatással szerencséteté.

1780-ban a magyar királyi Egyetem Nagyszombatból Budára rendkívüli pompával áttétetik, de ittléte csak rövid ideig tartott, — innen Pestre, — a hittani kar pedig Posonba tétet-

vén át. Ennek pótlásául azonban Posonból a magyar királyi helytartótanács, a királyi kincstár, Budára hozatott.

II. József császárnak, ezen *Buda* anyagi jólétére czélzó intézkedését, mellynek folytán a helytartó tanács, s kincstári hivatalokat Posonból Budára lehozá, Buda a vár disz terén emelendő emlék-szobor által kívánta örökíteni; azonban a nagy császár, miként nyilatkozik a Budaiaknak e részbeni felterjesztésükre? következő válaszleveléből érthetjük:

An dem Magistral dér königl. Stadt Ofen in Ungarn.

Ich danke dem Magistral und dér Biiргerschafti fiir die mir zugeдachte Ehre, auf einem ihrer Hauptplítze meine Bildsüule zu errichten. Dass ich zür Beforderung dér Geschafte, und besseren Übersicht dér Reichsainter dieselben in Ofen vereinbaret, und hiedurch der Stadt zufhlligerweise einige Vortheile verschafft habé, dass verdient. in dér That ciné solche Ehre nicht.

Wenn ich es jedoch eintnal werde dahin gebracht habén, dass die Hungaren die wahren Verhülnisse zwischen dem König und Unterthanen allgmein anerkennen; wenn ich allé geistliche und weltliche Missbrüuche werde abgestellt; wenn ich Thatigkeit und Industrie erwecket, den Handel in Flór gebracht, das Land von einem Ende zu dem andern mit Strassen und schiffbaren Kanklen werde versehen habén, wie ich es hoffe; wenn dann die Nation mir ein Monument errichten will, dann inöchte ich es vielleicht verdient habén, und dann werde ich es auch mit Dank annehmen. Wien, im Juni 1784. JOSEPH *).

1790-dik évi februárhó 21-kén a magyar szent korona Becsból Budára nagy pompával lehozatott.

S miután már az 1514. 55. t. ez. a királyi személynök állandó lakául *Budát* jeleie ki, az 1765. 2. t. ez. az országgyűlésnek *Budáni* tartását rendelö el. Az 1791. 6. t. ez. szerint pedig a királyi korona örzési helyéül ugyancsak *Buda* határozott²⁾.

1772-ben a mostani várörsegi (Garnison) egyházban boldog emlékü Ferencz ünnepélyesen megkoronáztaték.

1795-dik évi májushó 10-kén Martinovits apát, gr. Zsigray, Hajnóczy, Laczkovits, és Szentmárjai a vár és Krisztina nevű külváros között elterülő vérmезőn bakó által kivégezi ettek.

Az 1807. 15. t. ez. a nádor s országbíró levéltárait *Budára* helyezé.

1810-ben a Víziváros, és tabán nevű külvárosokban 600 ház láng martalékává lön; a kár az akkor érvényes bankóczédula szerint 6 millió forintra becsültetett. — 1838-diki mártius hó-

¹⁾ I. a magyarhirlap 708. sz.

²⁾ A Verböczy Hármас törvénykönyv II. 14. szerint a királyi pecsétnek szinte *Budán* kellett tartatnia az Árpád házból származott királyok alatt.

napban nagy árvíz. A rendkívüli nagy víznél megállóit jég martins 13-kán zaliani kezd, a víz magassága ekkor a budai vízmérték 0 pontja felett 22 láb, 11 hüvelyk és 9 vonal volt, más nap már a város alantabb fekvő részei víz alatt valának. Mártius 15-kén pedig este a víz 29 láb, 3 hüvelyk és 6 vonal magasságot érte el; mi esteli 10 óráig szüntelen növekedett. Ekkor ugyan is magassága, — melly legnagyobb vala ez alkalommal — 29 láb, 4 hüvelyk, és 6 vonal volt. A több milliónyi kárt okozott ez árvíz által Budán 207 ház egészen, 262 pedig részben dőlt le ¹⁾). Emlékét a később századok mutatják az alsó város részek házain sok helyen látható kőablak.

1846- ki novemberhó 12-dik napjára volt határozva néhai *József* cs. k. főherceg s a Magyarország nádorai egyik legnagyobbikának ötven éves nádorispáni emlékünnepe. Pestvármegye e nemzeti ünnep emlékére arany, ezüst, réz emlékpénzt veretett, mellynek egyik oldalán a nádor jóltalált arcza s mellképe huszár öltözetben illy körirással „*József Magyarország Nádora és főkapitánya választatott* nov. 12. 1796“. — a másik oldalon: „*Emlékiül félszázados érdemért 1846*“. Azonban az ünnepély a Nádornak hirtelen közbejött súlyos betegsége miatt elhalasztatott, s a mindenható Istennek tetszett baláltakarót vonni az oltár felébe, mellyen a nemzet *hdiája* tiizét óhajta felgyújtani. Ugyan is

1847- ki január 13-kán *József* Magyarország Nádor-ispánja Budán a királyi várban életének 71-dik évében meghalálozott, s dicső hamvai a vári egyház alatti főhercegi sírboltba takarítottak el. Koporsója födelére tűzött családi czimerén e magyar felírás vala olvasható: „*József cs. kir. örökös herceg, Ausztriai főherceg, Magyarország Nádorispánja* τ 1847“. Mit vesztett benne a nemzet? ki a hazának félszázadon túl, minden pártokon felül álló Jóltevője volt! Jelen s az utókor évlapjai tanusítandják. A magyar királyi helytartótanács, s az ország valamennyi hatósága a dicsőült emléket gyászolandó, három hónapon át fekete szegélyű papírra adák ki mindenemű kiadványaikat. — A nagy nádor emléke irányában a haza minden igaz fia keblében rokon érzéssel nyilatkozott kegyelet kedves kötelességünkke teszi e lapokban is örökíteni a boldogult elszunyadása után harmadnapra a magyar királyi helytartótanácsához érkezett következő legfelsőbb rendelet szavait:

¹⁾ 1. Vállas i. m 284—291. 1.

^{1362/62} Ő cs. kir. apostoli Felsége nevében sat. kegyelmesen tudatandó: Ő császár! királyi Felsége mint annyira szeretett, mint hón tisztelt Bátyjának, fenséges cs. kir örökös főherceg József Magyarország Nádorának halálán mély gyászba borult szívének bús érzetében azt: hogy benne nein csak Bátyjának, hanem egyszersmind leghívebb barátjának, Magyarország alkotmánya felett mindenkor éber gondossággal örkösd legbecsesb tanácsadójának, s felséges kormánya gondjaiban általában, különönd pedig azokban, mellyek Magyarország s az ahoz kapcsolt részekre vonatkoznak, legálhatatosabban osztozó munkatársának elvesztését annál mélyebben fájlalja, minél inkább kívánta volna annak félszázados hivataloskodása örök emlékezetű érdemeiért tartozott hálaadóját, azoknak szándéklott örvendetes ünneplésekor leróvni; — legkegyelmesebben kinyilatkoztatni méltóztntván; ámbár a dicsőültnek hideg tetemei gyászos romja felett keseregve — nem kételkedik: hogy e bánatos érzés egész Magyarorszában s az ahoz kapcsolt minden részekben, főképen pedig e magyar kir. helytartótanácsnál, úgymint kinek az elhúnytban több mint félszázados fenséges elnöke, fénye, dicsősége múlt ki, — hasonló gyászos viszhangra találni fog; mindamellet azonban kegyelmesen megparancsoló: hogy mind e m. kir. helytartótanácsnak minden tagjai, mind pedig általában minden kir. kormány- s ítélőszékek, szóval minden néven nevezett királyi hivatalnokok a Boldogult végtiszteletére három hónapokig gyászt viselni tartozzanak, s ezen legfőbb parancsának minden kivétel nélküli pontos teljesítéséről e m. kir. helytartótanács a m. kir. udv. kamarával egyetértőleg kellőkép gondoskodjék; — kötelességül tétettet továbbá e m. kir. helytartótanácsnak: — melly is a fent kitett gyász idő alatt az ország törvényhatóságaihoz irányzott minden intézményeit feketére szélezve bocsátandja ki — hogy az érsekeket, megyés püspököket az engesztelő szent áldozatoknak, és minden vallásbeli előljáráságokat áhitatos szertartásaiknak országszerte teendő elrendelésére utasítván, a megyéket, városokat s egyéb törvényhatóságokat a súlyos veszteségről nyomban azon hozzáadással tudósítsa: hogy ó Felsége nem csak a diceóült iránti hálás érzetnek, hanem az ön felséges személyéhez! ragaszkodásnak is egyik legvigasztalóbb zálogául tekinti: ha ezek is a kir. hivatalnokokra nézve elrendelt gyászban minél készebben részt veendőnek. Miről is e magyar kir. helytartótanács maga mihez tartása és az elrendelendöknek tüsténti elrendelése végett ezennel értesittetik. Kelt Bécsben Boldogasszonyhó 15-kén 1847. gr. Apponyi György m. k. Beöthy Sándor s. k. 6 cs. kir. sat. parancsára Pazziazy Mihály m. k.

Ugyancsak 1847-dik évi October 16-kán most uralkodó felséges Urunk I. FERENCZ JÓZSEF Ausztriai császár és magyar király *Budát* magas látogatásával szerencsélteté, s mint kiküldött cs. kir. udvari Biztos *István* főherceget, mint Pest Pilis és Solt megyék főispánját e hivatalába igtatta, Pestvármegye közgyűlési teremében a lelkesedés szünni nem akaró kitörése közben *dicső magyar* beszédet tartván, melly Pest megye költségén, Trattner-Károlyi betűivel, nyomtatásban is megjelent.

d) 1848-dik évi *Márlus 15-től.*

Graviores addere curas
Venimus, et Patriae luctus aperire récén tes.

Janus Pannonius. Panegyric. II.

Buda jelenjéhez értünk; a történetíró nem csekély feladatához tartozand megírni *a még most alig múltnak* eseményeit, meg-

írni tüzetesen az előzményeket, mellyek Budavárának 1849-dik évbéli ostromoltatását bekövetkeztetek; e sorok Írójának — ez utóbbi szerencsétlen catastrophnál, az ostromlott várba benn voltak, jelen feladata csupán a *Buda történetére vonatkozó egyes események elősorolására* terjeszkedend.

Az 1848-dik évi februárhó utó napjaiban a bourbonok trónját megégető párisi nép által támasztott forradalom, alig néhány nap alatt, majd nem az összes Európát — mint dülő fergeteg futván át, a birodalmi fővárosban történtek után, a mondott évi mártiushó 15-kén Pest városában is élénk mozgalmakat idéze elő; melly szokatlan öscecsoportozások felől a magyar királyi helytartótanács értesülvén, nem mulasztá el a városi tanácsot azonnal komolyan figyelmeztetni: hogy mennyiben az efféle jelenetekből könnyen támadható zavargások a számos lakosságnak személy és vagyon bátorságát is veszélyeztethetnék, a közrend és csend fentartása iránt törvényes hatósághoz képest erélyesen, de egyszersmind óvatos vigyázattal intézkedjék; Pest vármegyének helyben lévő alispánja egy úttal felszólíttatván: miszerint maga részéről is az érintett célra segéd kezeket nyújtani igyekezzék.

Azonban e nap délutáni óráiban tömérdek sokaság kíséretében megjelent a mondott királyi kormányzék színe előtt egy Pest városa polgárságának közgyűléséből rendelt küldöttség, melly a városi alpolgármester vezérlete alatt, élő szóval terjesztő elő: miként az úgynevezett „ellenzéki kör“-ben az egyesülés eszméje Mártiushó 14-kén roppant számú hallgatóság jelenlétében kimondatván, ott a törvényhozásnak mintegy irányadásul, petitio alakban, nem ugyan mindjárt, hanem az ellenzéki választmány által rendezendő izgatás mellett, következő 12 pont felterjesztetni határozatott, u. m. 1) Sajtószabadság, és censura eltörlése. — 2) Felelős ministerium Budapesten. — 3) Évenkénti országgyűlés Pesten. — 4) Törvényelőtti egyenlőség polgári és vallási tekintetben. — 5) Nemzeti őrség. — 6) Közös teherviselés. — 7) Urbéri viszonyok megszüntetése. — 8) Esküdtszék s képviselő, egyenlőség alapján. — 9) Nemzeti bank. — 10) Katonaságnak az alkotmányra felesketése, a magyar katonaságnak külföldre ki nem vitele, s a külföldieknek a hazából kiküldése. — 11) Political foglyoknak szabadon bocsátása. — 12) Unió Erdély lyel. Azonban még ez nap, esti 9 óra tájban megérkezvén a bécsi események híre, ez felvillanyozta a kedé-

lyeket s az érintett pontok Mártius 15-kén reggel már minden utazásaikon kifüggesztettek, valamint egy más falragasztvány is, mellyben — mindenki a tanuló ifjúságnak reggeli 10 órakor a tudomány egyetem felé tartandó menetéhez csatlakozására félhivatott. A megyeház előtt összecsoportozott ifjúság, csakugyan reggel 9 óra tájban elindulván, mentében nőtön nőtt, s először az orvosi kar növendékeit, aztán pedig a mérnök tanulókat az iskolákból magához kényszerítve, utóbb Landerer és Heckenasztznak, a hatvani utczában lévő könyvnyomdája előtt megállott, itt egy sajtónak erőszakos lefoglalásával a fennérített 12 pontot, „mit kíván a magyar nemzet?“ czim alatt, Petőfy Sándornak „Talpra magyar, hí a haza“ nemzeti dal czimű versezetével, együtt rögtön kinyomatta s ezer meg ezer példányban szétosztatta mint a szabadsajtó első termékét. Innen a bámulók inkább mint, tényezők számával mindegyre többre szaporodott tömeg, a városház terére tódulván, ott a tanács és választó polgárságot nyilvános közgyűlés tartására szorítá, mellyben elébb a kinyomtatott pontok folyamodványként, aláíratván, egyszersmind a rend fentartására 14 tagból álló bizottmány, a kir. helytartótanácsához pedig a már fentebb érintett küldöttség neveztetett, melly olly nyilatkozat mellett terjeszté elé ama közgyűlés alább elősorolandó három rendbeli kívánatát, hogy valamint ezen kívánatok elfogadása után a helybeli két hatóság a közrend és bátorlét fentartása kötelességét a kir. helytartótanács, sőt az egész haza előtt magára vállalja, úgy a fölöttébb felingerült kedélyek lecsillapíthatását s megnyugtatását egyedül azoknak nyombani teljesülésétől reményű.

A kérdéses három kívánat ezekben pontosult:

1) Stancsics Mihály, ki egy általa közrebocsátott könyv miatt bebörtönöztetett, az ellene indított perbeli eljárás befejezéséig Nyáry Pál Pest megyei másod alispán kezessége mellett fogságából azonnal szabadon bocsáttasék *).

2) A megelőző könyvbírálat tüstént megszüntettvén, tökéletes sajtószabadság létesítessék; az utólagos, vagy is repressiv könyvbírálat azonban a fenálló törvények szerint, egy — az eddig működött könyvbírálok kizárásával, olly egyénekből alakítandó testület által gyakoroltassák, mellyek a közönség bizodalalmát bírják.

*) 1. alább a mártius 26-ról feljegyzetteket.

3) A katonaság beavatkozása annál inkább mellőzi essék, mivel a helybeli két hatóság — mint említve volt — a személy- és vagyoni bátorságról különben is kezeskedik.

Melly kivánatokat a kir. helytartótanács tárgyalás alá vévén nem téveszthette szem elől sem a pillanat sürgetőségét és a közelebbi világesemények által okozott ingerültség féíhető vészes következményeit, — sem pedig törvényszabta állását, mellynél fogva az alkotmány s annak utján hozott törvények őréül rendeltetvén, ugyanezeket szentül megtartani, s megtartatni köteles, habár az eléálló szükség esetében csak némi közigazgatási, de a törvényben világosan nem foglalt intézkedések vagy szabályok háttérbe szorítása mellett eszközölthetnék is. E tekintetnél fogva tehát mit sem kételkedett Pest város tanácsához és Pest vármegyéhez kibocsátott intézményekben kijelenteni: mikép

Az 1-őre Stancsics Mihály se a kir. kormányzék rendeletéből elfogva nem lévén, se általa őrizet alatt nem tartatván, kibocsátása iránt nem rendelkezhetik; mindazáltal kész kebeléből két tanácsost a magyar had főkormányzóhoz olly megkeresséssel küldeni, miszerint felvállalván erre nézve a felelőséget, Stancsics Mihályt a küldöttségileg ajánlott biztosítás mellett szabadon bocsátaná. A mit is akiküldött tanácsosoknak, — csak hamar tett jelentésük szerint — felszólításukat a kívánt siker nyomban követte is.

A 2-kra a kir. helytartótanács gondoskodni fog: miszerint az eddig divatozott előzetes könyvbírálat addig, inig e részben a törvényhozás határozottan nem rendelkezik, helyt ne fogjon, az utólagos könyvbírálat pedig egy közbizodalommal felruházott egyénekből álló testület által törvényeink szerint gyakoroltassák.

A 3-kra hogy törvényeink értelmében a közcsend és rend fentartása különben is a helybeli hatóságokat illetvén, azon esetre pedig, ha erre önerejüket elégtelennek találnák, szabadságukban, sőt tisztükben állván az e végre rendelt katonai erő segedelméhez folyamodni, miután a helybeli két hatóság az iker-városokban fentartandó közrend és bátorlét iránt a kir. kormányzékot biztosítja, a katonaság közbenjárásának szüksége önkényt megszűnik.

Miben a küldöttség megnyugodván a tömeggel együtt Stancsicsnak börtönéből azonnali kiszabadítását vette eszközlésbe, ennek bérkocsiját a tömeg húzván át Pestre.

Martius 16-kán. A tegnapi intézkedések folytán a m. kir. helytartó tanács 12952. sz. a. az ország valamennyi törvény hatóságaihoz következő körlevelet bocsátott ki:

„Kevés napokkal ezelőtt Pest városának lakossága közt a nyugtalanság s ingerültségnek olv. jelenségei tűntek fel, mellyek e kir. helytartó tanács figyelmét annyival inkább vonhatók magukra, mivel azoknak öregbülése s tovább terjedése esetében nem csak az ország ama központi s vele szomszédos fővárosa, hanem honunk egyéb részei csendének háborgatásától is méltán tartani lehet. Az említett ingerültség alap-okául Pest város polgárságának ide nyújtott kérelme szerint leginkább a sajtónak eddig divatozott korlátozása hozatván fel, ezen igazgató kormányzék áthatva alkotmányos rendeltetésének érzetétől, mellyhez képest a nemzet boldogságát feltételező közbéke, törvényszerű rend, személy- és vagyon-bátorság fenntartásában szüntelenül fáradozik, nem tartózkodik addig is, míg a törvényhozás e részben határozottan rendelkezék, az eddigelé gyakorlatban volt előző könyvbírálat megszüntetése mellett, a kívánt sajtószabadságot azonnal létesíteni. Midőn tehát ez intézkedésről TF. e kir. helytartó tanács támadható hasonnemű aggodalmak vagy nyugtalanságok leesillapíthatása végett értesitené, egyúttal pedig azon ideiglenes szabályokat, mellyek a sajtó veszélyes kihágásainak utólagos törvényszerű megfenyítésére nézve alkalmazandók lesznek, mellékletben közölné, TT. buzgóságában s erélyességében bízik, miszerint törvényes tisztüknél fogva a közcsend és bátorság felett minden kitelhető módon örködni fognak, stb.

Az ezen körrendeletben érintett *ideiglenes szabályok* pedig, mellyek Pest vármegye, úgy Pest és Buda városoknak e napról 12445 sz. a. íratlak meg, következők:

- 1) A sajtó minden megelőző Censura nélkül szabadon működik.
- 2) Minden, akár könyvnyomtatás- akár könyvnyomás által kiadott bármínemű irat- vagy rajznak szerzője, szerkesztője vagy készítője az iratban vagy rajzban foglaltakért felelős.
- 3) Minden könyvnyomtató és könyvnyomó az illető irat vagy rajz kinyomása és a szerzőnek átadása után tartozik a nyomtatnak egy példányát az illető hatóság elnökének azonnal átadni; — ki
- 4) Köteles azon példányt a kinevezett biztosság elnökének felelőség terhe alatt haladék nélkül átküldeni. — Az
- 5) pont a sajtó útján elkövethető visszaélések és kihágások megbírálása végett rendelt ideiglenes biztossághoz tagok neveztetéséről szólt.
- 6) Ezen biztosság a kinyomott iratot vagy rajzot megvizsgálván, a benne talált vétség iránt véleményét kimondja, és az esetet a vétkesnek illető bíróságához további elítélés végett átküldi.
- 7) Ki valamely iratot vagy rajzot ki akar adni, köteles a kinyomandó iratot vagy rajzot onkezevel aláírni és ha a nyomdatulajdonos előtt a kinyomtatást kívánó egyén ismeretes nem volna, köteles ugyanazonságát az illető nyomdatulajdonos előtt ismeretes két tanú által bebizonyítani.
- 8) A nyomdatulajdonosa tartozik minden legkisebb nyomatra nevét, vagy műhelye czimét kinyomni, ha ezt elmulasztaná, vagy ha az általa kinyomott iratot ismerve, a kiadó egyént általa alá nem íratta, vagy ha ezt nem ismerve annak ugyanazonságát két általa ismeretes tanúval maga előtt be nem bizonyította, úgy szinte ha a nyomott irat- vagy rajznak a hatósági elnök kezébe azonnali átadását elhanyagolná, a kiadott irat vagy rajz tartalmáért szinte úgy felelőssé válik, mint maga a szerző vagy kiadó.
- 9) Épen ezen felelet terhe alá esik azon hatóság elnöke is, ki a nyomdatulajdonosa által nekic átadott nyomtatványt, a biztosság elnökének azonnal meg nem küldi.

Ugyan ez nap Pest város tanácsa a kellő csend és rend fenntarthatása végett polgári őrhadának felfegyverzésére, megtérítés fejében, nagyobb számú lőfegyvert kiszolgáltatni szorgolván 12444. sz. a. válaszüi nyéré: miként a m. had főkormány részéről kellő rendelkezések tétettek: miszerint az úgynevezett új épületben a kijelentett feltételek mellett 500 fegyver kiszolgáltassák.

Egyébiránt belátván a kir. helytartó tanács: miként a most óránként sőt percenként fejlődő s változó váratlan események folytonos éber őrködést s mindannyiszor rögtönös intézkedéseket igényelnek, a közcsend fentartása iránt buzgó törekvése érzetében egy akarattal elhatározd: hogy míg a jelen aggasztó körülmények jobbra nem változnak, üléseit naponta dél előtt és délután is rendszeren folytatandja.

E nap estéjén a két város helyhatóságilag kivilágíttatni rendeltetett.

Martius 17-ken a pesti központi választottság által ismét számosabb fegyverkiadatása szorgoltatván, nem mulatá el e k. helytartó tanács a m. had főkormányzónál újólaj is közbenjárni; ki is valóban méltányló készséggel oda nyilatkozott. hogy meny nyiben a rendelkezésétől függő s időközben használhatókká tett kincstári fegyverek száma engedi, ma ugyan még 200, holnap pedig 800 puska a városi bizottságnak a kijelentett feltételek alatt kiszolgáltassék, minél többet azonban adni a fegyverek hiánya miatt legjobb akarat mellett sem képes; de ezeket is csak olly világos kikötéssel engedi át: hogy a városi tanács vállalja el a felelőséget, miként ezen fegyverek is békés jellemű egyéneknek a közrend fentartására fognak adatni. Mifelől Pest város tanácsa ez napról 12409. sz. a. kelt intézménnyel olly hozzáadás mellett értesítettett: hogy valamint e részbeni kívánatát az igazgató kormányzék sikeresíteni igyekezett, úgy a jelen rendkívüli körülmények közt eddig is példásan tanúsított érellyességétől bizton megvárja: miszerint nem csak a városi lakosság, de az egész haza érdekében a közcsend szilárdfentartása körül ezentúl is bármi keletkezhető viszonyok közt nem csökkenő, sőt magasztos tisztéhez képest, legbuzgóbb munkásságot s legóvatosabb tapintatot fejtend ki.

Ugyan ez nap a kir. helytartó tanács jónak találta a tegnapi napon 12952. sz. a. kibocsátott körrendelevény netaláni balértelmezéséből keletkezhető bonyodalmak megelőzése végett,

minden törvényhatóság elnökét újólaj felszólítani: hogy miután a követi karnak e hó 14-ről 133. sz. a. küldöikhez intézett nyilatkozatából kitűnik, miszerint a mostani korkérdések sikeres megoldása a jelen törvényhozástól alaposan remélhető, a közbátorság és rend fentartásáról, s minden keletkezhető zavarok erélyes elhárításáról, a körülményekhez képest törvényszerűleg gondoskodjanak, s bármi figyelmet gerjesztő eseményről rögtön körülményes tudósítást tegyenek.

Martius 18-Atín a magyar kir. pesti tudomány egyetemi tanítói kar és tanuló ifjúság részéről több tanár vezetése alatt ő felségéhez küldöttség ment fel, a városi bizottsághoz is pártolás végett benyújtott petitionalis pontokkal.

Ugyan ez napon a 76. lapon előadott 12 pontot a város részéről küldöttség vitte fel Posonba s Bécsbe. Egyébiránt:

Hire futamodván a Pest városháza körül csoportozó tömeg közt, mintha a ministerek ki volnának nevezve, ez ellen sokan zúgolódva kikeltek, mondván: hogy a kinevezendők iránt még elébb tanácskozniok kellene; azonban azzal lönek megnyugtatra, hogy ez az országgyűlés hatósága körébe tartozik, s ő felsége legmagasb elhatározásától függ.

A kir. helytartó-tanács ugyan e napról 12731. sz. a. Pest városát arról értesité, miként a budapesti kincstári épületeken a nemzeti színek alkalmazása szintúgy, mint a dohány trafikák bezáratása már el lévén rendelve, a lotteriákra nézve azon körülmény forog fenn, hogy ezeknél a nyereség fejében eddig betett özvegek vissza nem fizethetők, és így a végett, hogy azok, kik a haza bännelly részében a közelebbi sorshúzásokra némi özvegeket tettek, jogaikban ne sértessenek: a lotteriák bezáratását elébb hazaszerte közhírré tenni szükséges, minél-fogva olly intézkedés történt, hogy az ország kebelében létező lotteriák a jövő april elején véghez viendő sorshúzás után nyomban bezáratassanak. — Továbbá

Az e napon Pest városában szárnyalt ama nyugtalanító híreknek: mintha falukról a felzendült nép csoportosan a városba akarna rohanni, nem csak hogy legkisebb alapja sem volt, sőt a falusiak az épen ekkor esett Jősef napi vásárra a szokottnál sokkal gyéreb szamban jelentek meg; — mindazonáltal azoknak csendben tartására az illető megyei tisztviselők által mindenütt a legóvatosabb rendeletek tétettek. S talán épen ez aggasztó hírek folytán intéztetett a *Pest városi rend és közcsendi*

választmány részéről a városbeli család apák- s bázbirtokosokhoz következő felszólítás;

„Minden házbirtokos, iparúzó Cs családapa, a szabadság koszorúzta közbátorság nevében felszólíttatik, s mint egyes polgár felelőssé tétetik arra: miszerint a) minden hozzá tartozamlott (jelesül gyermekeit, legényeit, tanítványait, cselédjeit) e jelen időben minden csoportozásoktól, s lármás békezevarásoktól tartóztassa vissza; s egyúttal b) világosítsa fel a felett, hogy egyikük is a mostani átalakulás biztos és békés kifejlődését, illetlen magaviselet által ne veszélyeztessék. Pesten 1848-diki martius 17-én.“ — Végre szinte;

E napon a szerb ajkú tanuló ifjúság, számos helybeli polgárok és a vásárra begyült rokon hitű vidéki kereskedőkkel egysülve nagy gyűlést tartott, s vallási, tanítási s közigazgatási érdekekben 17 pontii petitiót szerkeztetett, az országgyűlés eleibe térj esztendő.

Martius 19-kén a posoni országgyűlésről fényes küldöttség érkezett Pestre a tárnokmester vezénylete alatt a végre, hogy magát a két fővárosban fentartandó csend iránt a pesti középonti választottsággal érintkezésbe tegye, és a kedélyek megnyugtatósára munkáljon, melly célból meghozá az országosan egybegyült KK. és RR.-nek a felől kibocsátott nyilatkozatát: milly eredménnyel járt légyen el e hó 16-kán a fenséges nádor vezérlete alatt a nemzet kívánatait magában foglaló országos felirattal Bécsbe indult országos küldöttség?

E közben számos mindenféle nyomtatványok minden név, aláírás nyomda kijelelése nélkül igen sűrűen jelenvén meg, a kir. helytartó-tanács e napról Pest városát oda utasítá, hogy e tekintetben a könyvbíráló ideiglenes választmány iránt kiadott szabályrendhez képest sikeresen intézkedjék. — Végre e napon a *jászok* küldöttsége azzal jelent meg a pesti központi választmány előtt, hogy ők a közbátorságnak Pesten fentartására mindenkor segédkezeket nyújtani készek, s egyszersmind az általok felállított nemzet-örtség néhány tagjait bemutaták. Epén így *Szarvas* mezőváros küldöttsége is.

Martius 20-kán tartatott Pesten a legelső nyilvános ülés.

Martius 26-kán „a pesti központi választmány Stancsicsot, ki a zsidók mellett izgatott, s e végett állítólag tőlök nagyobb mennyiségű pénzt el is fogadott, önkényt ismét tisztességes őrzet alá tette.“

Martius 28-kán a pesti és budai polgármesterek a miniszterelnöktől vett rendelés szerint a két város csende iránt minden harmadnap jelentést tenni tartozván, szinte onnan vett utasításhoz képest kimutatják, miként Pesten jelenleg 4500—5000

gyalog és 300 lovas, Budán pedig 2000—2500 gyalog sorkatonaság van.

Martius 30-kán a nádor elnökileg tudatá a kir. helytartó tanácscsal, miként Pesten a béke fentartására Szemere Bertalan és Klauzál Gábor ininistertársak bízáttak meg, kikkel előforduló esetben érintkezésre a kir. helytartó-tanács utasított; minek folytán a kir. helytartó-tanács nem tartá többé szükségesnek rendkívüli ülései folytatását, hanem a törvényhatóságok főnökeinek a dolgok állásáról s k ifej léséről szakadatlan érkező tudósításait elnökileg folytonosan a nevezett ministereknek küldé át. Mindazáltal ő cs. kir. felségének 1848-dik évi martius hó 18-kán kelt legkegyesebb leirata folytán, melly szerint a minisiterelnök ugyan „a naponként aggasztóbb alakot magára öltő, sőt az ország több vidékein már is súlyos veszélyben forgó közbátorságnak, a törvényes rend és csend rősz akaró háborítói s a mostani nehéz körülményeket bűnös czélokra kizsákmányolni akaró lázítók merényei ellen, erélyes fentartása s illetőleg hatályos helyreállítása tekintetéből szükséges rendeleteknek megtételére felhatahaztatott;“a kir. helytartótanács hatásköre mind a közcsend fenntartására, mind a közigazgatás többi ágaira nézve a törvény további rendeléséig legkegyelmesebben ép-ségben hagyatott; minélfogva ugyan e kir. helytartótanács inulaszthatlan kötelességének ismeré még *april hó 4 én* rendes ülését szokott módon megtartani.

„Azonban elérkezék *april 10-ke*, mellyen ő felsége legkegyelmesebb urunk a jelen országgyűlésen hozott törvényeket legmagasb királyi szavával szentesítendő s az országosan egybegyűlt karokat és rendeket saját felséges személyében eloszlatandó vala. Mélyen érezvén tehát a kir. helytartó-tanács e napon, miként eddigi hatásköre a törvények kihirdetése után önkénynt megszűnik, a fejedelem és haza iránt mindenkor egyenlő hűséggel teljesítetett kötelessége megnyugtató öntudatában ünnepeýyesen lelépett azon díszes polczról, melylyen egy egész századot huszonöttem haladt hosszú évek során át, a haza közigazffatási ügyeit a törvény által kiszabott ösvényen kezelni fogytig férfiasán serénykedett, azoknak engedve jövendőre e tért, kiket a közbizodalom a haza átalakítása nagy művének életbe léptetésére jelenleg felhívott, s becsülettel megfutott pályáját azon igaz hazafiul buzgó fohászszal rekeszté be: vajha az újdon alkotott törvények a trón szilárdítása s a nemzet felvirágzása körül min-

den jó honpolgár által hön óhajtott üdvös gyümölcseiket mentül elébb és mentül áldásdúsabban megteremjék!“.

Ezen — mint neveztetek: átalakulási napok közben a „vér nélkül kivívottakért“ Budapest egyházaiban hála ájtatosságok is tartattak; azé kor történeti adatai egyikeül, de főleg ez átalakulási napokban a többségnek törvényes fejedelme irányában! hűsége s kegyelete tanúsításául szolgáljon a következő:

HÁLA-IMA, *a béke utján kivívott át alakulat végett at állandó bizottmány által rendeli egyházi ttnnepélyre.* Felséges Isten! a múlt, jelen és jövő századok mindenható királya; kinek kezében nyugszik az országok sorsa és jóléte; ki szemed egy pillantásával hazákat alkotsz és megsemmisítesz, Te voltól, ki a honszerzés, a honvédelem vészelt napjaiban kiöntött vérnék özönét megelégelve, népünk felharsogó kívánatában saját szavadat hangoztatva, *szeretett királyunkkal* megértetni engedted, hogy a trón szilárdsága, a haza boldogsága nem a szellem és szabadság elnyomása, hanem mind a kettőnek fölmentése által lehet leginkább eszközzendő.

— Szívünk legforróbb érzelmivel hálát adunk Neked, hogy míg e kincsek kivívása más népeknél vérontásba és haláláldozatokba került, mi azt felettünk örökös gondviselésed kegyelméből arend, törvényesség és béke karjain tudtuk kiküzdeni.

— Adj nekünk erőt, hogy a kivívott szabadság varázsa soha minket a kölcsönös szeretet, *polgári engedelmesség és a fejedelem iránti tisztelet útjáról le ne tántorítson . ne hadd soha elfelejtenünk, hagg azon nép, mellig szabad ágat a rend rs béke filforgátására használja, e visszaélés tüntetéséül mindig zsarnoki önkény alá jutott.* — Adj az átalakulás élén álló férfiaknak elegendő szilárdságot, kitörést és belátást, hogy a hon javát hasonlít lelkesedéssel tovább is eszközölvén, általad az óhajtott siker áldásának minél előbb, minél nagyobb mértékben örvendjünk. *Áldd meg királyunkat, áldd meg szabadságunk- és hazánkat.* Ámen.

* * *

Hagyjuk a *Buda területén kívül* egymásután következett események sor szerinti leírását a történetíró szakszerű foglalkozásául, azt mindazáltal megjegyezni kénytelenítettvén, miszerint a pillanatnyi diadalt élvezők, első mámorukban, Európának e korban majdnem valamennyi megrázkódtatott országai között, hazánkat hívék az egyedülinek, mellyet a világ-forradalom, az aprilhó 11-kén bevégzett posoni országgyűlésen rögtönzött XXXI. cikkben vér nélkül kivívott ¹⁾ szabadság arany napjaira ébreszte fel nyolcz százados álmából; — pedig még végéhez sem juthatott e most említett posoni országgyűlés²⁾, midőn

1) A jelenjén túl látó *Deák* Ferencznek még a posoni országgyűlés végső napjaiban nyilvánított ama óhaja: vajha utólagosan ne kellene a kivívott szabadságért vérrel adózni! a legszomorúbbat eredményező jóslatként valóban teljesedésbe ment.

2) Ugyanis már martiushó 31-kén a „pestvárosi rendre ügyelő bizottmány“ a horvátok között kitört ingerültségek csilapításárn nyomtatott falragaszok kiadását találta szükségesnek, elégnék hívén ez által őket 30 pontból állott kívánataiktól visszalépésre bírni. S Újvidéken martiushó lö 27-kén a szerb s egyéb óhitű közösségek gyülekezetei tartának, mellynek eredményéül 16 pontból állott petitiót Kotics Sándor által vezérelt szerbküldöttség nyújtotta be a posoni országgyűlésnek.

már az annyiféle, saját lételüket egymás irányában féltő nemzetiségek között előidézett borzasztó testvéri harcz, a kivívottnak hitt szabadság élve helyett, mindig tátongóbb mélységet nyitott magok eme néptörzsek között, mellyek századok hosszú évsorán át testvéreileg ölelék egymást. — A posoni országgyűlés befejezése után, melylyel csak előjátéka fejeztetett be a nyomban bekövetkezett véres drámának, a szabadság, testvériség s egyenlőség megünnepelesére *Buda* lakosai is ismételve kivilágítani kénytelenítették ablakaikat. — E közben május 10-kének estéje elérkezett. A martius 15-ki pesti mozgalmak tényezőinek igen nagy része maga vágyott kormányhivatalokra alkalmaztatni, s így semmikép sem akart megbarátkozni az eszmével, hogy a „régí rendszer emberei“, miként a martins előtti korszakban közszolgálatban volt hivatalnokokat bosszús gúnnyal nevező, — a dolgok folyamára befolyást gyakoroljanak. El nem tudá hitetni velők, amazok irányában! vétkes ellenszenvük: hogy képesek legyenek, hogy őszinte akarattal bírjanak az átalakulási elvek megszilárdítását eszközölni. *És innen datálhatni az önmagok támasztotta méltó reactio megszillemlése első per-eiét!* — Az érintett egyéniségek közé soroltatott a martins előtti korszakból még mindegyre hivataloskod ott hadi főparancsnok néhai b. Lederer Ignác is, a férfin, ki a katonai pályán szerzett érdemeiért méltán a köztiszteletnek nem kis polezán állott, s kit a magyar törvényhozás is az 1840. 46. t. czikk által a nemzet tagjává, a szabályszerű honosítási díj elengedése mellett, felvételre érdemesített; — de kit, az ezen szerencsétlen korszakban olly nagyszámmal szerepelt bujtogatóknak, sikerült a tömeg aljas ingerültsége tárgyává kitűzni, ama felőle terjesztett álhit által, miszerint a nemzetország részére szükségelt fegyvereket, a budai fegyvertárból, azon szerintök szinleges ürügy alatt, mintha abban olyanok nem találtatnának, kiadni vonakodnék. — A fentebb mondott nap estéje 10—11 óra táján mindenféle úgynevezett macskazene szereklle ellátott mintegy 400 egyén, roppant ember tömeg kíséretében, a hadi főparancsnoknak, a budai szent György téréni gr. Teleky-iéle házban tartott szállása elébe húzódik, ellenszenvét irányában tényleg tanúsítandó;—nem menthető fiatalkori gondatlanságuk feledtető talán velők, mi a katonának becsülete? s hogy éjien ez az, mit olly érzékenyen megtámadni vetemülnek, — s minek az egyénben megbántása, csak az álladalmi jólét veszélyezésével marad-

hata büntetlen; de úgy látszik, inkább bátortítatva az által, hogy azt, mit teendők valának, már a martius előtti korszakban magas állásban volt, s a magyar ministerium által ismét hivataloskodásra felhívott számos egyéniségek irányában ismételve büntetlen merészelték. — Álig kezdék meg iszonyú lármazajtól kísért működésüket, az adott tárogató jelre felnyíltak a szomszéd fegyvertár kapui, s a hallgató és zenész tömeg egyfelől a fegyvertár udvarából előlovagolt vasas osztály, másfelől a kir. palotához tartozó istállók mögül egy század gránátos fegyvere közé szorittatik. A zavart zavar váltá fel; s hogy néhány sebesültön kívül még többen nem levének áldozatai a zenézők vétkes merényletének, valóban a katonaság nem eléggé dicsérhető mérsékletének köszönhetni s azon körülménynek, hogy a már korább — mint érintőnk, büntetlen ismételtetett hason kicsapongásokat mindedig figyelmetlen hagyó minister! tanács most már — nem menthető apáthiájából felébrülve, éjjel rögtön összeült, s a tények megvizsgálására bizottmányt nevezett ki; melly azonban az országház teremében nyílt ajtók mellett s a zsúfolásig tömött karzatok nem minden befolyása nélkül, több napokon át folytatott tárgyalásai által mitsera eredményezett. S csak ismét méltánylással lehet felemlíteni az ez időben Budán állomásozott katonaság békés türelmét, hogy c vizsgálati tárgyalásoknál olly nagyon szerepelt karzat irányában tényleg nem nyilatkozott.

Julius hó 5-kén 11³/₄ órakor, a budai királyi palotából, a nádor király helyettes a ministerium kíséretében ritka fénypompa menetet tarta Pestre az országgyűlés megnyitására.

Buda története előadásával foglalkozó körünkön kívül esik történeti előadása ez országgyűlés folyamának — úgy mindazoknak, mik a fejedelem irányában! hűségéről világszerte ismeretes nemzetet, ennek tudtán akaratan kívül, a legkárhózasabb polgári háborúba fokonként besodrották, s az e közben az országba beütött horvátsereggel megkezdett háborúskodásoknak; — melly utóbbiaknak Budához közalgése annál aggasztóbban hatott Buda lakosaira, minthogy a városnak Promontorral szomszédos határa végén véd sánzcok ásására, magok a lakosok is kivétel nélkül köteleztettek. — Ezek rövid megérintése után:

Egy esemény, egy véres esemény felemlítésére kényszerítetünk, minthogy ez Budának a volt hajóhidra vezető pontján kezdve követtetett el, s minthogy e borzasztó esemény képezi a magyar

parlament törvényes korszaka s az ez után már megérlelt fórradalom közötti válaszfalat. — September hó 27-kén este 10 órakor, tartott képviselőházi ülésben a nádor lemondását, új ininisterium alkotását tartalmazó, Bécsből érkezett sürgönyökön kívül, felolvastatván egy másik, azt tartalmazó: miszerint a felség az ország minden részét fenyegető polgárháborút megakarván szüntetni, gr. Lamberg Ferencz altábornagyot az országban létező hadseregek főparancsnokául kinevező, ennek megbízatásul adván mindenek előtt fegyvernyugvást rendelni s a Magyarország és a birodalmi tartományok között a századokon át boldogító egységet helyreállítani; — a terembe fegyveresen épen belépett izgatónak kedélyeket felrázó szónoklata magával sodrá a képviselő házat ama örvénybe, inellyből ennek kimenekülése többé lehetlenné vált, s a tömeg bálványozottja már indítványában kimondá a hivatása köréből kiragadott képviselőház ama határozatát: miként ha gr. Lamberg az országban! hadsereg s akárminemű fegyveres csapatok főparancsnokságát elvállalná, s ha az országban! hadsereg s fegyveres csapatok összesen és egyenként őt főparancsnoknak elfogadnák, s neki mint illynek engedelmeskednének: az alkotmány és nemzeti szabadság bünébe esnek. — Másnap a fővárost, az abban elterjedezett hírek a legizgatóttabb állapotba helyezők; mindenki ajkán csak gr. Lamberg neve lebegett, s déltájban villám gyanánt futá végig a fővárost a hir, hogy gr. Lamberg megérkezett ¹⁾ s Buda várát lefoglalni, s a képviselő házat szétoszlantni szándékozik. E hírek átalánossá tették a legborzasztóbb eszmét: mikép a grófnak megkelletik hálnia, hogy a haza megmentessék; s egy perez alatt Buda-Pest utczáin dobok peregtek, a nemzetörség fegyvert ragadott, számosán kaszákkal fegyverkezének fel, s a várkapukat nemzetörök állották el. — Két óra lehetett délután, midőn az üzöbe vett Lamberg bérkocsin jön ki a várból, s már a budai hídfőhöz ér, midőn a felbőszített néptömeg kaszákkal s egyéb fegyverekkel útját állja; a hosszas harczy pályán tanúsított bátor jelleméhez hű férfiú, kocsijából kiszökve, környezőinek önként megnevezi magát, s kéri az ingerült tömeget: bocsátnák Kossuthoz, vele kívánván szóllani, — avagy vezetnék a képviselő házba! — erre — egy perez alatt megtörtént az ezred éves ma-

¹⁾ Reggeli 10 órakor Poson felől egyszerű kocsiban, segéde kíséretében Budára érkeve a Buda vári „Fortuna“ vendéglőbe szállott meg.

gyár történetben hallatlan merény, — és Lamberg gróf — az 1764. 47. s 1791. 73 t. ez. hozatala óta magyar indigena — az utána és elébe rohant tömeg által előbb egy kaszadófással nyakán megsebesíttetik, s a budai hídfőnél őrt állott budai nemzetőröknek ama kérő közbenvetése: elégednének meg, ha mint fogoly letartóztatván általok a képviselőháznak átadatik, — figyelmetlen hagyatva, irtózatosan legyilkoltatik, és maga után véryomot- hagyó teste a hajóhídon végig iszonyú lármatombolás, s a meggyilkoltnak vérébe fűrösztött kardok, kaszák feltartása mellett, a Károly nevét viselő aggkatonai laktanyáig, az utczákon keresztül hurczoltatik. A tett iszonyú! és ismételjük: az ezredéves magyartörténetben hallatlan! de valamint a nemzet késő századok múltával sem fogja ez utczai gyilkosságot magáénak ismerni! úgy a véres tény után következő nap megjelent „Közlöny“ hivatalos lap 111-dik száma is eme szavakra fakadni érzé magát kényteleníttetnek: „Irtózunk! ha a véres jelenetnek főleg erkölcsi és politikai következményeire gondolunk! . . . a constituált hatalmak kötelességüknek ismerendik e véres catastropha iránti törvényes lépések által az igazságnak és emberiségnek megadni azon elégtételt, melyet a törvények igényelnek¹¹. — S a képviselőház kötelességévé tévé ugyan Pest, város hatóságának: „hogy Lamberg Farcenz meggyilkolása iránt a kellő vizsgálatot megtévén, a törvény értelmében járjon el¹¹. Minek azonban — köztudomásra, eredménye nem lön; míg utóbb a soha el nem maradó bosszuló Nemesis, a gyilkolásban szereplők egyik fő czinkosát a cs. hadsereg kezébe juttatá, ki is 1850-dik évben Pesten haditörvényszéki ítéletileg kivégeztetett.

December 31 -kén hallatszék már távolból a tompa moraj, s egyes villámok cikásztak át a sötét látkörön, és az éjjelenként láthatott örtüzek után nem sokára szárnyra kelendőnek hívé mindenki a szörnyű vihart, hogy dühével Buda-Pest felett is pusztítólag dúljon. — Ingerült vala ennélfogva a főváros kedélye, s a mindinkább terjedező csata vészek hire miatt teljesen lehangolva; sokan már el is hagyák a fővárost.

Illy aggasztó körülmények között ült össze a mondott nap este hat órakor az utolsó parlament, és pedig felső és alsóház vegyesen. A leelőbb felszólalt izgató előadván: hogy miután a csatáknak kimenete Isten kezében van, s mivel a tábor már csak nem a fővárosban, holnap pedig Buda környékén tá-

borozandik, s így megtörténhetnék: hogy a csata rész kimene-tele esetében zavarba jönne az ország kormánya és képviselete; pedig annak zavarba jönnie nem szabad, ha csak az országot egy csatavesztés miptt valaki mindjárt elvesztettnek nem tartja; ezeknél fogva az országgyűlés és a kormányzók helyét, mielőtt a csata a főváros közelében vívatnék, máshová átveendőnek indítványozá. „Ezzel — úgymond — tartozunk a hazának, melly haza, habár szívének ismeri is el. és méltán a fővárost, kétség-telenül nem gondolja azt, hogy Budapestnek netalán történhető elestével már az ország is elveszett; mert nem csak itt, más helyen is van Magyarország, 152 évig bírta Budapestet a török és Magyarország még is volt“. — S ha bár a volt miniszterelnök czélszerűbbnek nyilvánítá: ha az országgyűlés maradna Pesten addig, míg úgyszólván itt maradhatásának végpercze el nem érkezett; a kormánynak ellenben adna parancsot, hogy rögtön távozzék Debreczenbe; — a határozat mégis aképp mondatott ki: hogy a császári seregnek a fővároshoz! közeledése miatt az országgyűlés tanácskozása minden pillanatban lehetlenné válhatván, az országgyűlés és kormány Debreczenbe tétessék át. — Éjjeli 11 óra után oszlott el az ülés.

Ekkép végződék „remény és kétség között“ az 1848-dik év 1 A másnapra felviradt 1849-dik évi Januárhó első napján a budai k. kincstári főfizető hivatal a hivatalnokok havi járandóságait két hónapra előlegesen kifizeté. — Ezen s a következő öt napon át, a még csak félig kész lánczhidon álgyük, lovagok, gyalogok egymást tolongva követték; Pest utczáin utazókkal útrakészülőkkel, s szétvert sereg koválgó maradványaival le-hete találkozni. Kit helyzete körülményei Buda-Pesten maradásra kénytete, aggálylyal néze elébe a kétes jövőnek.

Buda e korszaka leírása befejezésül meg kell említenünk: miként a honvédelmi bizottmánynak, a Buda város területére kivetett ujonczok kiállítására iránt mindannyiszor! sürgős meg-hagyása, *Buda város előljáróságának mindvégig inuladékoságáú* hajótörést szenvedni kényszerült.

Januárhó 5-kén a főváros egészen elhagyatott, s az nap reggeli 10 órától késő estig tartott a császári seregek imponant bevonulása Budára, s innen részint a lánczhídon, részint a Duna már beállott jegén két helyütt is Pestre át. Imponant — mondánk — vala e bevonulás! Bámulá mindenki a legzordona-bb télfagyát több napon át a szabad ég alatt harcziás szí-

lárdsággal kiállított hadsereget s mindennel felszerelt készületét; — és alig vala Buda-Pesten ember, nem minden kétségen kívül kivő: hogy e bevonult császári seregnek, a hadi szükségletek minden nemével s bőségben ellátva, a rögtönzött, és ezért nem is rendezhetett, s a hadi szükségletek hiányával olly igen küzdő felkelő sereget legyőznie, miben sem kerülend.

Az ekként Budára bevonult cs. seregek teljhatalmú fővezére hg. Windischgratz Alfréd a kir. palotába szállott meg, s januárhó 7-kén kelt rendelete által Buda-Pest városokat ostrom állapotba tételére, s a lakosokat fegyvereik beadására kötelezésére. — Februárhó 1-ső napján az 1848ki September 28-kán meggyilkolt ¹⁾ gr. Lamberg Ferencz altábornagynak Pestről Budára áthozott tetemei ünnepélyesen takarítottak el. — Ugyan e hó elején, a felkelő seregek által elhagyott vidékek hatóságainak a törvényes fejedelem iránti hódolat érzelmeit tolmácsoló küldöttségei majdnem naponta érkezének fel Budára. — S február hó közepén kezdék meg Budán hivatalos működésüket a teljhatalmú herczeg által kinevezett cs. kir. ideiglenes közigazgatási, s a cs. kir. kincstári kormányiszékek; de a törvényes fejedelem érdekében, s az ország jólétére legjobbat eredményezendő intézkedéseik közben csak hamar megakasztattak; — mert .

A csaták sorsát intéző felsőbb hatalom ugyan is megfordítva juttatá ideiglen a győzők és győzőitek szerepét; s talán épen e pillanatnyi diadal mámorából kelle utóbb, a felkelőknek april 14-kén elkövetett lépése által, az Europa rokonszenvét teljesen elvesztett ügy bukásának bekövetkeznie; „quem Deus perdere vult, prius dementat.“ — A bécsi akkori felhivatalos lap april 28-kán olvasható szavai szerint is, történeti ténykép „az ügyek Magyarországon olly pontra jutottak, hogy nem maradt egyéb hátra, mint a hadjáratot újra megkezdeni.“ E czélból tehát a Magyarországon működött összes cs. hadseregek fővezérségét aprilhó 11-kén átvett tábornagy *Welden* mindenekelőtt a cs. hadsereg öszpontosítását tűzte ki feladatául; — s aprilhó 21 — 23-ka közben ugyan azon mozgalmak tűntek fel ismét Buda-Pest utczáin, minőknek ez év első napjaiban feltüntéről fentebb emlékezünk. Az ideiglenesen megalakított kormányiszékek, egymás után hagyák el a fővárost, ment mindenki, ki csak mehetett. S april 22-kén a cs. hadseregek kivonulása felől

1) I. a 86—88-dik lapon előadottakat.

is, a főváros lakossága következő falragaszú hirdetmény által értesítettet:

„*Hirdetmény.* Az ország kormányzékei és Buda-Pest városok hatóságai, a cs. kir. hadsereg épen most érkezett főparancsnoka, báró W<4den cs. kir. tábornagy ó excellentiája előtt, azon aggodalmukat nyilvánítván, hogy netalán a cs. kir. hadsereg jelen mozgalmainál fogva, a két testvér-városokat szigorúbb katonai eljárás alkalmazása és azon szomorú sors fenyegethetné, miszerint az által sok ezer békés lakók vagyona megszenimisítették.

Ő Excellentiája azt válaszolni méltóztatott: hogy miután ó is azon két virágzó város kímélését épen oily őszintén óhajtja, mint minden egyéb ő Felsége alattvalóinak személy és vagyonbeli védelmet és oltalmat testvérileg nyújtani mindenkor kész. O excellentiája a rideg szükség utolsó lépéséhez saját szándoka és várakozása ellenére csak az által látná magát kényszerítve, ha Pest és később Buda városokból leendő békés és rendes kivonulásra, nem különben a hadsereg betegei- és sérültjeinek biztosítására elegendő idő nem engedtetnék, melly váratlan esetben ő excellentiája, bár mily sajnosán, magát *nk-elrlle.n* arra látná kényszerítve, miszerint virágzó Pest város a lánchiddal, a művészet ezen remekével együtt, az ágyuk tüzének martalékául esnék.

Ennél fogva Pest és Buda minden lakói fölszólíttatnak, miszerint ó excellentiájának ezen nyilatkozatát szívükre véve, saját érdekükben is módokról és utakról gondoskodjanak, mikép a cs. kir. hadsereg főparancsnoka ő excellentiájának a fön kitett értelemben teljes és elégséges kezesség és biztosíték megszereztesseék. Kelt Pesten april 22-én 1849 Felsőbb meghagyásból“.

April 24-én kora reggel a cs. kir. hadsereg Pestet elhagyva Budára költözött át, felgyújtván maga után a hajóhid at;—és a most köz lőtt, hirdetmény eme szavaiból: „ha Pest és később Buda városából leendő békés és rendes kivonulásra, nem különben a hadsereg betegei és sérültjeinek biztosítására elegendő idő nem engedtetnék“ sokan azt következtették: hogy Budát is elhagyandják a cs. kir. hadseregek, sőt már közbeszédben megneveztetett is az illető katonai egyén, ki a várnak mikénti átadásával leende megbízva; — váratlanul lepte meg tehát a főváros lakosait az april 22-kén (vasárnap) estefelé mind inkább terjedő ama hír: miszerint a cs. hadsereg hadi főszállásáról érkezett újabb intézkedés folytán, a budai vár egy hadi sereg osztály lyal Hentzi vezérőrnagy parancsnoksága alatt megszállva tartatni fog. — S másnap (hétfőn) a falakon olvashatott rendeleté a most nevezett vezérőrnagynak: mellyben a vári lakosok felhivattak, hogy élelmi szerekkel két hónapra lássák el magokat, avagy a várat haladék nélkül hagyják el; — mert a vár a végsőig védetni fog; már már mindenkiben a legkomolyabb aggodalmakat ébresztő. — S valóban!

Míg a császári hadsereg után egész Győrig haladott felkelő tábor Komáromnál két részre oszolva, egy rész Vágh bosszant Nyitraig húzódott, s a Rába és Vágh melletti erős pontokat tartá megszállva, és a másik Buda vára ostromára indult Görgey

fővezérsége alatt: Budán egy élethalálra kész vezérőrnagy, az agg arthurmi *Hentzi* Henrik — egy már élemlőt s hadedzett katoná, ki már 45 évig szolgált, s a császári hadseregek fő vezérének teljes bizalmát méltán bírta, négy ezerre terjedhetett, magához hasonló bátor várórságával képezé ama követ, melylyen az ország legnagyobb részét már kezében tartó forradalomnak átkelle esnie, s melly ennek végbnkása magvait hordozá magában. — S april hó 23-tól kezdve mit sem mulasztott el az ősz parancsnok, a hívségére bízott várnak minél védettebb állapótba helyezése iránt szükségeseket eszközöletni, s a már hg. Windischgratz főparancsnoksága alatt a várnak, a felkelők lehető véletlen megrohanásai elleni biztosítására rögtönözve állított védtorlaszokat és lövek-gátakat, tartós ellenállásra minden kitelhető erélylyel megerősíteté; kijavittatá a sánczokat, a régibb bástyázatot magasabbra emelteié s a már megkezdett ostrom alatt éjjelenként ásott futó árkokkal is körülvonatá; a kereszt sánczokat lerontatva, hol szükség kívánta, új mell védfalakat építettett, az utczákon új kereszt-árkokat s új karózatokat huzatott, mellyeknek belső színéből félig fedve löhettek ki a várvédők. Épületek lőnek várdákká alakítva, a házak kérészekkel ellátva s új lövegtanyák építve. A várkapuk kellő számú őrséget nyertek. A Duna részeni vízvezetéknel, úgy szinte a fő utcától karózatokkal elzárt lánczhíd bejárásánál számosabb katonaság őrködött, s két oldalt álgúyuk valának kiszégezve. — Es hogy a felkelők hadserege kompokra szert ne tehessen, mellyeken a Dunáni átkelést eszközölhetné: a hajóhíd már jóval előbb — mint mondánk — felgyujtatott. A lánczhíd pallói s gerendái a budai oldalon felszedetvén, a híd illy módon járhatlanná lön; és hogy a pesti oldalról is a hídon minden áttörési kísérlet megghiúsíttassék, a budai lánczhídfő aknakemenczékkel köttetett össze. A királyi palota kertjének Pestre néző része felett pedig Pest felé irányzott álgúyuk, — továbbá a szent Görgyteréni gr. Sándorféle ház előtt, ugyancsak Pest irányában bombavető morszarak valának felállítva, s csak nem minden fok és szöglet lövegekkel lön megerősítve. Mindezen erősítési munkálatoknál a várórság tetemes részén kívül, az ostrom megkezdése előtt, még polgári munkások is valának bérfizetés mellett segélyül alkalmazva. Szóval: a munkálatokat itt s ott felváltva folytonos jelenlétével vezető várparancsnok mit sem mulasztott el, hogy a hatalmában állott eszközök s erők felhasználása által! az olly igen

számítva volt órák lefolyása előtt, a budai vár hiányain segítve, azt — miként az eredmény tanúsító — ostrom támadásokkal daczó erősvényenyé alakítsa. S mind eme előkészületei közben olly roppant mennyiségű élelmi szereket hordatott fel részint a kincstári épület folyosóira, részint a magtárrá használt várórségi egyházba: hogy ezek fél évi ostrom idejére is elégségesek leendettek nem csak a várórség — de az összes vári lakosság számára is. — De hogy eme előkészületek felőli előadásunkban túlzóknak ne vádolhassunk; ide igtatjuk a felkelő sereg egyik vezértábornokának — tehát a történet igazság érdekében annál inkább figyelmet érdemlő eme Ítéletét:

„Niemand wird leugnen, — mond Klapka ¹⁾ — dass Hentzi bei der Lösung seiner Aufgabe eine ungerneine Thatigkeit und Energie entwickelte. Die seit den Türkenkriegen verfallenen Festungswerke waren nach Möglichkeit ausgebessert, an einzelnen Stellen mit zwei- und dreifachen Pallisadenreihen verstiirkt. Auf den Wallen der Festung wurden neue Brustwehren aufgeworfen und Batterien erbaut, besonders aber die Wasserleitung, von dérén Erhaltung das Behaupten der Festung abhing, auf dem Donauufer befestigt. Aus all diesem ersah ich hinlanglich, dass Hentzi zür iussersten Gegenwahr entschlossen war. Die grosse Anzahl der auf den Wallen aufgefahrenen meist schweren Geschütze ungeheures Kriegsniaterial und reichliche Vorrithe jeder Art, welche die Oesterreicher hier zurücklassen mussten, endlich *die filr den Plats selbst starke Garnison bestiirkten mich in dicsér meiner Ansicht. Die ausgestreuten GerUchte von zahlreichen Desertionen der Besalungsmannschaft, vöm Missvergnügen und der Niedergeschlagenheit der Ofliciere [and ich balddurch eigene Ueberzeugung als grundlos; im Gegentheil schien die Besatzung tóm besten Geiste beseelt und gleich ihrem Commendanten zür hartnäckigsten Vertheidigung entschlossen*“.

Állott pedig a budai várban visszamaradt vár erősség 3898 gyalog, 93 lovas, 250 tüzér, 60 szekeresz egyénből, ehez számítható lévén a budai kórházakba részint könnyű beteg, részint már lábadozó 680 vegyes osztálybeli katonaság. Elneveztetése szerint pedig alakítá e várórséget egy (3-dik) zászlóalj főherczeg Vilmos ezredéből, egy zászlóalj Cccopieri, — egy zászlóalj

¹⁾ „Memoiren“ Leipzig 1850. 9—10. 1.

a varasdi határőr — s négy század a németbánsági ezredből; továbbá egy század János dragonyos, 150 tüzér az V-dik számi! tüzér ezredből, ezekhez szolgálatra a gr. Latour nevet viselő ezredből 100 egyén rendeltetvén, fél század hidász (pionier) 9 árkász (sappeurs) s 60 szekeresz; a bástyákon 75 ostrom álgyu volt elhelyezve. A vármunkák vezetésére két mérnök tiszt *Gorini* és *Pollini* maradt vissza. *Alnoch* ezredes a vár őrsereg parancsnoksága — *Scherpost* őrnagy pedig tüzérségi Cheflség tendőivel biztatván meg.

Az egymástól csak a Duna folyam által választott ikerváros Buda-Pest, alig volt valaha egymás irányában nagyobb s különösebb ellentétben. Pesten a forradalmi proclamatiók diadalmi hirdetésével s széthordozásával foglalkozók öröm zaja s tombolása, Budán hideg komolyság s a kétes jövő miatti aggodalom! Pesten az ősöktől nyert jelentőségét vesztett trikolor, Budán a császári színű zászlók lengedezének. — A Duna mindkét partja egymás irányában örökdő előőrsökkel vala megrakva.

Pestnek a felkelők általi megszállása óta a Budávali közlekedés csak a legszükségesebb esetekre szorítva egyes csolnakok által engedtetett meg; s így a két város lakosai mit sem tudának egymásról; s a közlekedés ekkénti elzártánál fogva mi Budaiak a Debreczenben hozott s Pesten már ezer meg ezer példányban szétosztott april 14-ki legszerencsétlenebb végzésről is nem korább nyerénk tudomást, mint april 30-kán; — mellynek délutáni óráiban, az annyiak hálás emlékében élve maradt ritka emberbarát *Stáhly* Ignác ¹⁾ néhai országos főorvosnak tettük le a budai vártemplom sírboltjába ideiglenesen ²⁾ hidegült tetemeit, midőn inneni haza tértünk közben *Hentziwk* a falakra feltüzött következő tartalmú hirdetménye foglalá le figyelmünket:

¹⁾ Volt idő — a méltányosan ítélő *Toldy* szerint (1. a magyar Akadémia gyűlésében 1851-dik junius 14-kén tartott emlékbeszédét)—Volt idő, és pedig elég huzamos, hogy(*Stáhly*) neve az egész hazában ismeretes, a két fővárosban a köztisztelet a közfigyelem tárgya, s nem érdem nélkül, ha azon sok jótéteményt vetjük mérlegbe, mellyet a szenvedő emberiség tőle vett. Olly időpontban halt meg ő, midőn a legkitűnőbb egyéniség neve s hire az országos események nagyszerű zajában észrevétlenül hangzott els ezért olly számos tisztelői közül alig néhányan kíséretünk ravatalát a férfiúnak, ki fejedelméhez tántoríthatlan hűségű, s a hazája ügyének, hol esak lehetett, buzgó clómozdítója volt. Legyen emléke áldott örökre!!!

²⁾ „*Ideiglenesen*“ mondánk: mert a vár bevétele után Pestre a szent Ferenciek egyháza sírboltjába, itt pihenő családjabelieihöz, vitettek át az inkább a gyász időszak súlya — mint testi betegség alatt elszenderedtetnek hamvadó tetemei.

„Miután a folyó évi ápril 14-kei végzés szerint most már lengyel-magyar köztársaság elnöke Budapest kormánybiztosául Irányi Dánielt nevezte ki, minden hatóságnak meghagyván: hogy neki föltétlenül engedelmességedjenek; ez által mint Budának város és várparancsnoka, kényszerítve érzem magam: a város minden hatóságait úgy szinte valamennyi lakosát komolyan meginteni, hogy a pártütők főnökének honáruló intézkedéseit teljesíteni óvakodjanak, viseljék magokat úgy, miül hű polgárokhoz s felséges császáruk s királyunk jámbor alattvalóihoz illik, s a lengyel-magyar factioval semminemű összeköttetésbe ne bocsátkozzanak. Azokat, kik ezen intésem ellen cselekedni merészkednének, kímélet nélkül rögtöntörvény szerint ítéltem el s mezőnyökért halállal fognak lakolni. Kelt Budán ápril 30-kán 1849. A cs. kir. város- s várparancsnok *Hcnlti*, vezérőrnagy“.

Az e hirdetmény első szavaiban olvasott „lengyel-magyar köztársaság¹¹ kitétel, mint oedipusi talány merült fel mindenki előtt; mellynek megfejthetlensége csak növesztő az úgy is türhetlen helyzet nyomasztó voltát! A legszomorubb jövő felőli kínos sejtelmek merültek fel a bezárt várból nem szabadulhatott, egyébkint hazáját épen olly természetszerűleg szerető, mint a törvényes fejedelméhez rendületlenül hű jobbak csüggedés által el nem tántorítható kebleikben.

Így folytak le a napok, s májushó, ez örömhó beköszöntött, de 1849-dik évben a májushó Magyarországon nem az öröm, de a fájdalom hónapja volt. Hány ezer emberélet hullott el a csatamezőkön, hány ezerezen vézettek el s haltak meg a tábori kórházakban? I a természet ismét a tavasz bájkellemeiben díszlett, a föld ismét zöld bársony köntösét ölté fel, a virágok szinte most is mint egyébkor fejlődtek, a fák most is árnyékadólag terjesztők ki lombos tetőiket; de álgúyk dörgése hangzott az országon keresztül, lőporgóz gomolygott hegy- s völgyeken végig és hol a háború véres lobogóját lengető, ott mezőség és virányos rét elgázoltatok, ott falvak és lakhelyek romokba dőltek, ott nyögött a föld a szilaj dulongás alatt, ott elszáradt a fű a holttestek dögleheletétől *).

A testvér város felett kitörendő zivatar mindinkább közelebb és közelebb vonult össze. Az egykori magyar királyok székhelyét környezte gyönyörű, fekvésű budai hegláncz minden oldalában fegyveres csapatok mutatkoznak mindig hosszabb s hosszabban mozgó vonalakban, végre a hegytetőket is harezosok lépék el. A felkelők Buda körül tábort ütöttek. A sz. Gellért hegyen s mögötte Aulich és Nagy Sándor hadosztályai, a kis Svábhegyen Lablowszky csapatai, a Laszlovszkiféle major és Lipőtmező környékén Kmety és Knezics sereg csapatai tábo-

¹¹) „Görgy Buda alatt“ a Pesti Napló 1850-ki számaiban.

rozta. A hegyeken szerteszt huszár osztályok, társzekerek s előörsök, tanyáztak. Az ostromló összes hadsereg élén Görgey Arthur volt, a férfiú, kit balsorsa arra hívott fel: hogy a forradalmi harcz drámájában az izgató után legfontosabb szerepet játszó. — Miután az ostrom kezdetén a budai városmajor mellett fekvő „Einsiedler“hez címzett házban megtelepült főhadi szállása a várbeliek által megsejtetvén, ezek folytonos álgylövésük kitűzött pontjává lön: Görgey főhadi szállását az ostrom egész idején át a nagy Svábhegyen Heiderich pesti polgár s csokoládé gyámok nyári lakába tette át. Ezen akis Svábhegy háta mögött emeltebb oldalba helyezett pontról a budai vár s Budapestet, egész kiességében a Dunáninnen résznek s Pestnek majd elláthatlan rónasíkjával, mint egy nyílt képet áttekinthetni, előszinén az ezüst szalagként átkígyózó Duna hajjai rezgedeznek, míg ennek árjain innen, két oldalt hegyek veszik körbe az egészt, mellyek kellő közepén, szemiránynyal a képet épen kettévágólag, emelkedik a Svábhegy orma; — a csinos nyárilak előtornáczában törztisztek szállásoltak; a tornácban három távcső volt felállítva. Aulich az úgynevezett Nádorkert egyik lakában, Nagy Sándor pedig a Majerffyféle majorban vette szállását. Állott pedig ezen „felső dunai hadsereg“ nevet viselő ostromtábor, jelesen

1) Nagy Sándor tábornok hadteste	10 zászlóalj	12 század lovas	s 40 álgylúból
2) Aulich „ „ „	10 „ „ „	15 „ „ „	40 „ „ „
3) Knézich „ „ „	9 „ „ „	14 „ „ „	40 „ „ „
4) Kmety ezredes hadosztálya	5 „ „ „	6 „ „ „	16 „ „ „

összesen 30 ezer ember.

Május 4-kén (pénteken) reggeli 9 óra tájban a közönségnek séta s mulatóhelyül szolgáló, de most védhelylyé rögtönzött bástya térről szabadszemmel láttuk a Sas-, kis svábhegyen, sőt egész a Krisztinavárosba száguldozó egyes huszárokat, míg végre 10 órakor az országúton létező ferenczi szerzetesek zárdája előtt állomásozott vári előörsök két álgylövés által jelenték a felkelők seregeinek közeledését. A császári katonaság a vett jelre részint a vízvezető előtt vert védkarózatok mögé vonult, részint fenn a várban foglalá el kirendelt állomásait; a szent Gellért hegyen kiállítva volt előörsöknek 11 órakor a várba érkezével rögtön bezárattak a vár kapui, s a bástyatérről mindenki elparancsoltatott. Előörsi csatazaj és váltogatott sorlövésük következének a hegyek felől, a sz. Gellért hegyén is huszárok mutat-

kozának, s kitűzék a háromszínű lobogót, — és mindenfelé csak a seregek sorai feketlettek a hegyormokon. —

Ez eddig a várostrom előjátéka volt.

Csak hamar nagy tömegekben kezdőnek nyomulni a felkelők hadosztályai a vár felé. Egyik a város-major táján a fehérvári ős bécsi kapu közötti vonult látszék fenyegetni, míg a többi a bombatőr felőli vízvezeték. Algyüütegeik legelőször a kis sváb és sashegyen foglalának állomást; a sz. Gellért hegyre csak délután vonattak fel álgyük. Görgey álgyúi a kálvária hegyről, Vízivárosból (a dolgozó ház mellől) s a kis sváb hegy aljáról működtek. Déli 12 órakor dördült meg a várból a legelső álgyszó, s a bécsi kapu felé közelgő» csapatokra szórattak a vári álgyük legelső halálos gömbjei; s valóban! ha az ezektől vissza nem riadt felkelők tüzet kiállva, a még ekkoron csak egyszerűen betéve volt bécsi kapura rohamot intéznek: ennek bevétele aligha nem sikerülendett; s csak e visszavonulás után rakatá be a tüzelést vezérlő Hentzi úgy a bécsi, mint a vár főkapuját teljes magasságukban kő- és fűvény-zsákokkal. — A A bombatér felül a felső vízvezeték fele is nyomult hadosztály, mellynek közeledtét észrevett császári védereg feltárva hagyá a védkarozat kapuját, mire a közelgők, talán a vízvezeték védésének abban!agyását vélve, olly közel érkezenek a kapuhoz, hogy az e mögött elrejtve volt álgyük ismételt kartács-lövéseitől fogadtatva csapatuk nagy részét veszteni, s eként visszaveretve távozni kén) telenitettek. A Duna pesti partján e közben tömegben csoportosulok mindaddig éljenezgetének a felkelőknek a budai várra intézett lövéseire, míg a várbeliek kartács golyói s bombái által el nem távolítottak. Sietett is erre Pest város lakossága magát s övéit a mindinkább valóbbnak tapasztalt veszély ellen biztosítani, némelyek a házak legalsó osztályaiban, kapuk alatt avagy pinezében, keresték menhelyeiket, sokan a várost is elhagyák. S az álgyúztatásnak viradta fele szüntével valóságos kivándorló karavánok mutatkoznak Pest utcáin, Új-Pest, Angyalmező s a városliget szolgáltak a kiköltözőknek tanyahelyül. Számosán sátorokat állítottak itt, lombokból gúnyhókat, s kisebb nagyobb deszkabódékat. Azonban, hogy Pestnek ez első alkalommal bombáztatására más cél nem igen bírhatta Hentzit, azon körülmény tanúsíthatja: miszerint „nyilvános parancsára“ a Pest irányában kilődözött bombák csak féltöltéssel (Sprengladung) és égő golyók nélkül alkahnaz-

tattak; s ha bár továbbá ez alkalommal — mint a feltalált jegyzékek mutatják — 154 massiv, 32 üres golyó, és 130 bomba, összesen 316 lövés intéztetett is Pest város különféle részei felé, még sem lőn ez úttal csak egyetlen egy ház is lán-gok martalékává, s kivéve egy-két lyukasztást, a házakon sem történt tetemesb rongálás. — A várban is egyébiránt e napon a Jálícs és Offnerféle „Fortuna“ utczai házakhoz tartozó istál-lók, s a vár főkapuja melletti őrház felgyújtásán kívül a mind-egyre sűrűn röpdeső gránátgolyók gyújtás nélkül pattantak szét. Szemtanúi valánk: miként a gondoskodását mindenfelé kiterjesztő Hentzi a gyuladás helyére megjelenve, csak hamar ismét maga vezeté a tűz oltására árkászait, nem félésre buzdít-gatván a már már csüggedőket.

A mindkét részről folytonos álgúydörgések közben a bécsi kapu előtt parlamentair jelenik meg, — egy a Miklós császár ne-vét viselő vasas ezredből, Komáromnál ez évi april 26-kán ví-vott csatában elfogott cs. főhadnagy. Bebocsáttatik a várba. Írott felszólítást hozott Görgeitől, a császári parancsnokhoz, a vár feladását követelőt. Az okirat következőket tartalmazá:

„Tábornok! Buda a magyar seregek által el van zárva s ezek csak parancsomra várnak, hogy a várat amaz erélylyel támadjak meg, mellyel csak a nemzetnek kényszerített élet-halál harcza képes minden egyes katonába önteni, önnek fel-adata: Budát hosszabb ideig védeni, vesztve van! Fogadja el az ajánlatokat, miket emberiségből teszek önnek: Adja meg magát! — A föltételek következők: Becsü-letes hadi fogság, a tisztéké fegyverrel, a legénységé fegyver nélkül. A tekintély, mellyet a magyar seregnél élvezek; a fegyelem, mellyet vaskezekkel tartok fenn; és saját személyes becsületem, mellyet eddig senki, még az osztrákok sem illet-hettek büntetlenül (mint ezt önnök a „lázadó csordák“* eddigi sükereit világosan bizonyítják), kezeskednek önnek az ajánlott feltételek pontos megtartásáról, melly-ről önt szavammal biztosítom. — Győr, Sz.-Fehérvár. Komárom, Nyitra, Hanzsa-bég, a bányavárosok, sőt az egész Vég-vonal kezünkben van; Buda a legszigorú-ban körülvéve; az úgynevezett budai vár neiu vár; ön pedig tábornok, megfoghat -lanul van arra kiszemelve, hogy egy dón Quixotte-szerű adatot oldjon meg, meilynek tragikus kimenetele alig fogja önt a nevetség ellen védeni. — És ha mind ez meg nem indítja önt, indítsa meg azon gondolat, hogy ön magyar, hogy nagy tartozásokat kell a haza irányában lerónia, és hogy erre alkalmat most önnek én szolgáltatok. — Ha mind e mellett ön érett és férfias meggondolás után is megmarad feltételénél: az úgynevezett budai várat legmakacsabbul védeni; akkor a megtámadó és lelkesedett sereg szenvedélyeinek egyes kítőrései ellen önt fel-tétlenül nem biztosíthatom ugyan: a behozandó foglyokkal azonban ekkor sem fogunk embertelenül bánni, mert ezt a mi lovagias hadviseletünk, a mi valódi em-beries érzelmeink nem engedik. — De ha ön az úgynevezett Buda várnak leg-végső védelmével, a lánczhídnak, e felséges mesterműnek szétrombolását, és Pest-nek, honnan megegyezésünk következtében általában semmi megtámadástól nem tarthat, megálgyúztatását kötné össze, melly cselekvést világosan csak alávalónak lehetne nevezni: úgy becsületemet adom önnek, hogy Budának bevétele után, az egész várórség kardra fog hányatni, és én magam ön családjának jóvendőjéről jót nem állhatok. Ön parancsnoka az úgynevezett Budavárnak; de ön egyszersmind

atya is, — született magyar is; — gondolja meg, mit cselekszik! A hazának s az emberiségnek nevében hívom ont fel erre, s elvárom választát legfeljebb délutáni 3 óráig. — Amaz alávaló és becsületfeledett rendszer által, miszerint a mi parlamenti inkkel is mint gonosztevőkkel bánnak az osztrák részen, óvzkodásra intve, ez iratom általvivőjeül egy osztrák hadi fogoly-tisztet használok. — Görgey Arthur, tábornok.“

Hentzi e hozzá intézett felszólításra következő tartalmú választ adott:

„Tábornok! Tetszett önnek engem, mint parancsnokát az úgynevezett budai várnak, határozottan felhíni, hogy 3 óra alatt capituláljak. a várat feladom, s magamat, a vitéz várórséggel együtt, fogolyul kegyesen elvitetni engedjem. — Válaszom önnek: hogy a budai vár, midőn önök folyó évi január 4., és 5-kén gyorsan elvonultak, valóban nem volt még vár, mit a magyar seregnek szakadozott futása elengedőleg bebizonyított, azóta azonban Buda egy valóban tartható erősséggé lőn átváltoztatva, raellynek szerencséje leend önnek a leghatározottabb ellenállást szegezni ellenébe. — Ennélfogva felhívom önt, tábornok ur, a budai sánczokra irányzott teljesen hatástalan tüzeléssel azonnal felhagyni, minthogy én ellenkező esetre, kényszerítve leszek, néhány nap múlva Pest városát hasonlólag álglyúztatni, a mihez olly óriási eszközökkel vagyok ellátva, miszerint ezek használatának kimaradhatlan következménye: Pest városának romlása lesz. — erre inár most vagyok kényszerítve, mivel Pestről álglyúkkal támadtattam meg. — Egyébiránt fel kell önt világosítanom, *hegyén nem vagyok magyar* *); svajezi és honosított osztrák vagyok, Magyarország irányában nincsenek semmi kötelességeim; családom nincsen ön hatalmában, s ha volna is, ez nem esnék a mérőserpenyőbe. — Azért utolsó szavam én a várat kötelesség és becsület szerint utolsó emberig védendetn, feleljen ön róla, ha e mellett a szép két ikerváros áldozatul esendik. Budán, május 4-kén 1849 Hentzi, tábornok és várparancsnok.“

Ez első napi megrohanása felől a várnak, legyen szabad a szakértő *Klapka* következő szavait idézni ²⁾: „Unser erstes unbedachtes Anprallen an die Festung mochte dem Commandanten wohl keine hohe Meinung von der Tüchtigkeit unseres Generalstabes zür Bererinerung eines festeti Platzes beigebracht babén. Das Aufführen von Feldbaterien auf den nmliegenden Höhen, die ganz unniitzige Munitionsverschwendung während zweier Tagé, endlich die sonstigen Vorbereitungen zür Einnahine der Festung waren so zweckwidrig, dass General Hentzi, da durch in seinem Vorhaben die Festung auf das ausserste zu vertheidigen, nur noch bestarkt werden inusste.“

Május 5-kén (szombaton) folytonos álgylövészek mindkét részről.

Ugyan e napon Hentzi következő tartalmú hirdetményt bocsátott Pest város lakosaihoz:

„A budai várnak tegnapi megtámadtatása alkalmával, a vízi városból intézett ostromnak istápolásául. Pestről álgylövészek történtek alánezhid ellen, melyek ö-

¹⁾ Vannak, kik Hentzit Debrcezcncben 1785-dik évi October 20-kán születettnek állítják.

²⁾ I. i. m. 35. 1.

zal mindjárt az első golyók a parti oszlopra estek, s ha csak hús lépéssel rovidebbek, meggyújtották volna a 4 aknakemenzét, s a nyolczadik világcsoda, a felséges mestermű nem volna többé. Én eddig csak kényszerítve és kímélettel feletem álgyúimmal: hanem ha a budai polgárházak czéltalan lerombolására intézett megtámadás abba nem hagyatik: úgy minden kíméletnek vége lesz, és a vandalismusról feleljenek azok, kik egy idegen faetionuk ördögi dühével saját belsejükben dúlnak; az utóvilág átkát nem fogják kikerülni. Budán, május 5-kén 1849. *Henii.* tábornok és várparancsnok.

Hentzi, miként e hirdetmény tartalmából látjuk, a lánczhíd oszlopára esett golyókat Pestről Budára irányzottaknak hívé; azonban a történeti igazság érdekében el nem hallgathatom e részbeni egyéni nézetem nyilvánítását. A Budáról Pestre jövőnek ugyanis a lánczhíd középső oszlopai között, önkényt szemébe ötlük, a pesti oszlopnak Budára néző oldalán látszó álgyú két golyó helye; s ezeknek a pesti partról ide nem történhetett lövetése mellett valószínűbbnek látszik: hogy május 4-ke délutánján, a sz Gellert hegyen, a budai vár irányába felállított álgyúknak első inkább tévesztett mint számított irányú lövéseik okozhatták a mondott hídoszlopon máig látható két golyó helyet. — Hentzi fenebbi nyilatkozata ellen a Pesti hatóság óvást tön; bár más részről Pestnek e naponi bombázata okát inkább igazolja Pestváros helyőrségi főparancsnokságának május 5-kén kiadott következő tartalmú rendelete:

Renddel: Tegnap estvétől az éjjen keresztül most is tartó álgyúztatását Pest városának — *mint arról meggyétödlelem* nagy részben *a polgárság által* a Duna-partról által *iidnytmll* /„eé»eA *idéitek elü.* A városon s Duna partjdní lövöldezés keményen tiltatik. Ki tetten kaptik, vagy vizsgálat folytán, ellene, hogy lőtt, kiviláglik: katonai rögtönítelő bíróság által halállal fog fenytetni.

Pesten, május 5-kén, 1849.

Májushó 6 kán (vasárnap) megengedő a budai várparancsnok, a várból kiköltözni kívánóknak a vízvárosi kapun át kijuthatást. Számosán ménének ki a határozott délutáni órában egy fehér zászló elővittele mellett; szívható vala a látvány, miként viszi a férj gyermekeit, s podgyászat karjaiban, inellyekbea helyzetszerii félelem között kesergő neje is, mint a véstől megóvó egyetlen gyámolba, kapaszkodott. — Egyéberánt e napon is folyton dö-rögték az álgyúk, csak a délután s alkonyat volt valamivel nyugalmasabb; az álgyúk többször óra bosszant hallgattak. E napon Pesten következő „*Figyelmeztetés*“ vala a falakra kiaggasztva:

A városligetbe nagyszámmal kivonult nép kieszközlendő rend, és biztosság iránti állandó intézkedésekre, Wagner Ignác városi rendőrtiszt a szükséges személyzettel kiküldve lévén, figyelmeztetnek az ott tartózkodók, hogy rendelkezéseit tisztelve, szükség esetében hozzá, a Lechnerféle majorban lévő hivatalos szállítására, forduljanak. Pest 1849-ki május ti-kán.

A *Május 7-re* viradó éjen át az álgvázás több ízben félben szakadt. Dél előtt csak egyes lövések valának hallhatók. Pestre egy sem irányoztatott, különösen a Gellérthegy lövetett. Esti 6 óra felé süni álgvázás következett, melly azonban később egészen elhallgatott. — A következett éj egyes lövéseket kivéve csendesen folyt le.

Májushó 8-kán ismételtetett a várbóli kimenet. E nap délutánja csak ritkán váltott egyes lövések közt folyt le; éjféltkor azonban a hegyekről beküldött tüzes gránátok az országház utczában lévő Kalmárfy-féle házat gyújták fel, mellynek oltásához személyesen oda sietett Hentzi, a szomszédházak lakóit, ablakokon koezogtatva ébreszté fel, a lángok tovább terjedhetését gátló intézkedésekre szállítván fel őket. S ha bár a mondott ház tetejét emésztő lángok oltásával foglalkozók közé folytonosan hulladoztak a haláltszóró golyók, sikerült mégis az élet-halállal daczó árkaázok erélyének a lángok tovább harapódzását megakadályozni. —

A toronyóra *május 9-ke* (kedd) viradóra ötöt ütött; megdördültek ismét a már hallgataggá lett álgvák, — de most. Buda vár bástyáiról viszonzásképp, s az egymást váltva két óra bosszant követő lövések iránya Pest város vala. E lövések célpontjául leginkább azon épületek látszottak kiszemeltetni, mellyek a forradalmi küzdelmekkel mintegy történeti öszszeköttetésben állottak. A Redoute épületnek, (mellyben a képviselő ház tartá üléseit) Duna felőli oszlopos homlokzatát alig pár percz alatt számtalan darabokra zúzva söprödték el az álgvógolyók, — a kereskedelmi Casino épület (mellyben a Kossuth bankjegyek pénzértéke egykor tartatott) tetemesen megrongáltatok; s homlokoszlopoi öszzevissza lődözvék, s egyik épen kellő derekán csak mintegy két arasznyi átmérőjű maradék falon maradt állva. — Az átelleni sarkon fekvő dunatordó, a vármegyeházzal szomszédos Trattner-Károlyi ház, az angol királyné *), mellynek erkélyéről látcsövekkel nézdelék a honvéd tisztek a Buda vár felé intézett golyók czikázó röptét, az Emmerling-hotel, Wodjaner Rudolf háza a felső Dunaparton, mellyben gr. Bathyány Kázmér lakása volt, a Lipót egyház, a bálvány utczai Blühdorn féle ház, Birlynek a „nagy Kristóf“-

*) „In's erste Stoekwerk des Hotels,„zur Königin von England¹¹ sollten Kánonén hinauf gescMept wordon“ l. „Aus Ungarri ven Max. Sclesinger“ Berlm. 1850. 230.1.

hoz címzett palotaszerű háza, az ezzel szomszédos Kolbház, Frölichnek a József piarczoni háza, mellyben mint mondatik az angol királyné előtt felállítatni czélba volt álgýú-telephez homok zsákok töltettek, a nagy piacz közepén deszkákból felállítva volt „Nohttheater,“ ugyan e piacson a Derra, Rosenfeld, Burgmann, Schlechta, Balla féle házak, s az Ürményi ház, a Teréz városi Lalidon utczában, a király utca szögletén lévő Rótt és Seefeldner féle házak, a 3 korona utczában három nagy ház, a József téri szélutczába néző két emeletes szegletház, stb. egészen leégtek. Az ez alkalommal, a várból kibocsátott bombák egész a nemzeti színház s királyuteza közép táján túl is elhatottak. — Pestnek ezen bombáztatása következtében a közlevéltárak a Ludoviceumba takarítottak, a posta hivatal az üllői úton néhány év előtt épült új laktanyába vitetett ki.

A következő napok (május 10, 11, 12-é) többé kevésbbé zajtalanul teltek el. A felkelők ezalatt a vár vivási előmunkálattal foglalkozának. Komáromból ostromálgýuk, rohamhácsók, löseik s mindennemű hadi eszközök érkeztek le a Dunán, s hogy a várat ostromlóknak Pestteli közlekedése könnyíttessék, az úgynevezett táborig kórháznál (Lager Spital) hajó-híd rögtönzöttetett.

Május 11-kén Pesten a tálucon olvasható volt:

„*Tudnivaló:* a középponti országos *rendprség hivatala* Buda várának ostrom ideje alatt, a Teréz városi hars utczába, a budapesti kereskedelmi kórház és nyugintézet épületébe, tétetett át. Pesten, május 11. 1849.

Hirdetmény: A piaczi forgalom eddigi helyén az ellenség álgýúzása által veszélyeztetvén: minden szerencsétlenség elhárítása végett, és hogy a lakosság élmezésén e zavaros illőben is kiinyitve legyen, a *heti vásárok* az eddigi piarczokról ideiglen a következő terekre helyzetnek át; u. m. a terézvárosi gyárutezába és a lóvédé elébe. Továbbá: a Rókus kórház háta mögött fekvő terekre, úgyezinte a József és Kerenez külvárosok piaczaira, hol további intézkedésig a naponkint! eleségvásárok is fognak tartatni. Kelt Pesten, május 11. 1849.

Az ostromlók különös czélul tűzték ki a várbástyáinak azon részét, raelly a bécsi és fehérvári kapuk között nyúlik el. E vonal 25 legnehezebb lövegtől védetett ugyan, s a fáradhatlan Hentzi a mellvédfalakat, a hegyekről! ostromlók belátását egyedül gátló éjjelek homálya közben eszközlött földhányások- és homok-zsákokkal igyekezett megerősíteni, és magasbra emelni. Ámde a golyók, gránátok bombák némi rövid szüneteket kivéve szakadatlanul röpültek be mindenfelől a várba, hat tizenkét fontos álgýú a kis svábhegyről, hét nehéz álgýú a szent Gellérthegyről, s húsz másnemű lövegek a kálvária és szőlők közöl

folytonos öldöklő tüzet szórtak, nem annyira a várművek, mint a közelfekvő házak omladozását eredményezvén; e folytonos lödözésekkel igyekeztek a felkelők a várőrséget folyvást nyugtalanítani, elfoglalni, s napéjjelenkinti erőfeszítésekben halálíg lankasztani. Mert mialatt a 30,000 főt számra túlhaladó ostromló tábor működő hadcsapatait naponkint felváltotta, az annyszor gyöngébb várőrség kénytelen volt folytonosan őrhelyein megmaradni, nyugalomban nem részesült, s csak egyetlen egy embere sem volt képes magát kipihenni. Különösen az éjjek valának leginkább nyugtalanítva; s így még nagyobb mértékben szükségeltetett a minél éberebb ügyelet s folytonos örködés, alig múltván el éj a nélkül, hogy a várbelieket borzasztó égési látványok ne rémítették volna. Valóban felesleggé vált a hold fénye, a légben egymást váltva s cikázva röpdeső tűzgolyók s lángoszlopok messzetájakra terjesztének, mint tűztenger, világságot.

Bekövetkezék a *május* 12, 13-e közötti borzasztó éjj! esti 9 óra körül a Duna vízvezetékre ismét többször megújított roham intéztetett, de mindannyiszor visszaveretett. Ez után vette kezdetét Pestnek legutolsó s leghosszabban tartott bombázatása: s miután a budai Vízivárosban szinte több helyütt tűz ütött ki: a bombatér sországut táján; a látványok legborzasztóbbika tűnt fel: az ország mindkét fővárosát lángtenger borította, míg végre a rémteljes éjj középpontjára jutván, a lövegek torkai elnémultak s az álgýúdürgések viszhangja a hegyek között halt el. Ez éjen a budai posta igazgató hivatal is, a vizi városban, lángok martaléka lett. — Ugyan ez éjjen a felkelők által a pesti láger-ispotálnál épített hajóhíd elrontására, a várőrség kövel rakott két hajót bocsátott le a vizen, — azonban eredmény nélkül.

Fentebb említék ¹⁾: hogy a budai kórházakban számos részint könnyű beteg, részint lábbadozó állapotban visszamaradt a nélkül, hogy a várnak a felkelő hadsereg általi bekerítése előtt a várba felszálíttathattak volna; a bekövetkezett ostrom alatt a várőrség naponta fogyván számában, május 15-ke viradójára, a kémei által, a felkelő hadsereg merre tartózkodása felől jól értesült, Hentzi egy zászlóalj — s két álgýúval saját vezér-

¹⁾ 1. a 91-dik lapon.

léte alatt olly eredményű kirohanást eszközölt a vízivárosi kapun, az úgynevezett nyúlkaszárnyáig, hogy az ebben visszamaradt s csak kevés számú honvéd által őrzött korodai egyének közül, 400-nál több fegyverre alkalmas egyént hozott a várba fel.

Május 11 s 15-kén úgy a budai várfokon, mint az ostromlók táborában uralkodott csendet néha néha egy egy lövés zaklatá fel. E közben Hentzi a bekövetkezhető gyuladások eltávolítása s oltása iránt sem szűnt meg a várbeli polgármester *Walheim* Jánossal ¹⁾ egyetemben, szükségelt intézkedéseket megtenni, s mivel a várban lova senkinek sem volt, az álgúkhöz alkalmazott lovak által a házakhoz soronkint hordatá kádakban a vizet, a nevezett kifáradni nem tudó polgármester pedig az iránt is rendelkezett: hogy a házak padjairól minden a történhető gyuladást nevelő anyagok gondosan lehordassanak. Ez alatt azonban a felkelők az úgynevezett Spitzbergen két réstörő tüztelepet állítottak, mellynek álgúúi a fehérvári kapu melletti rondellák között létező várbástya-vonalra irányoztalak. 5—8 jiercznyi szünetekben folyvást négy löveg szórta réstörő golyóit a várfalakra; mi közben majd a kis svábhegyről 2—3, majd a Gellérthegy ormáról két löveg szakadatlan lánczolattal zúgá az olly igen dörgő hangokat, hogy kik a bécsi ostromoknál 1805-s 1809-ben jelen voltak, mondják, mikép az álgúúk dörgése — noha nem olly tartós — de nem volt ennél nagyobb. — Maga a rés-lövésre kiszemelt bástyarész, a fehérvári kapun alól épen Weichselbaum s Jakab házánál a gr. Teleky-féle ház mellett, mintegy 15 ölnyi hosszúságban nyúlt el.

Ugyan e nap Pesten következő tartalmú *rendelet* vala a falakon kiaggasztva:

„A közlekedés Pest és Buda között mától fogva tökéletesen megszüntetvén, mindenki a legszigorúbb büntetés terhe alatt tiltatik az átkelésnek bármi helyeni megkísérlésétől. Ezen tilalom alól egyedül azok vétetnek ki, a kik vagy a polgári vagy a katonai kormányhatóságoktól szolgálatban küldetnek át. s ezek írásbeli megbízásukat előmutatni tartoznak. Pest 1849-ki május 15-kén.

*) Buda várának, ó felsége kitüntető kegyelmére érdemesített, jelenleg is polgármestere épen azért, mivel a vár 17 napon át tartott ostroma közben a várban ben maradva, törvényes Fejedelméhez tartozott hűsége érzetében, Hentzinek a várórség ellátása körüli meghagyásait úgy is mint közhivatalnok, de úgy is mint ember. lelkiismeretesen teljesíté, a vár bevétele után a felkelők kormánya által hivatalából kitétetve, saját házában őrizet alatt tartatott, s a lópor és golyó általi kivégeztése iránt indított kereset alól, a véstörvényszék által felmentetett ugyan, de további hivataloskodásra nem alkalmazandónak nyilvánítottat.

Május 16-kán Nepomuk sz. János napja hajnalán kezdőnek a réstörő álgútelepek szakadatlan erővel működni. E nap borzasztó éjjele közben a királyi palota homlokzata, s délkeleti oldala gyújtatott fel, a sz. Gellert hegyről belőtt tüzes gránát golyók által, — s a várak mondott részein kívül, a várszínház eszközei s festvényeinek raktára, irtóztató füstfellegek kíséretében, szinte beégett; — s borzasztó volt hallani a várpalota égő réztetőjének sustorgó ropogását, s a leötlő olvadt réz sziszergő hullását. Hajnali öt órakor a már pusztá falak fekete kémény csoportozattal meredezőnek magasan az ég felé; — az épület balrészei azonban még a vár bevétele után is egyre füstöl-gének.

„Der 16. Mai zwar zum Angrif/ bestimmt, und dieser halté um 1 Uhr nach Mitternacht zu beginneu. Die Coláimén Aulich* solllen durch die Raitz-enstadt. neben dem Bnrghor in den Schlossgarten, und durch diesen in die Festung dr ingen. das t. Armee-corps untér Nagy Sándor die noch nicht ganz praklikable Bresche ersteigen, General Knézich mit dem drilten Armee-corps das Wiener Thor, und die Bast ionén nehmen, endlich Obrisl Kmett y die stark befestigte Wasscrleiehtng ersliürmen. — Um 2 Uhr begann der atlgemeine Sturm. Die Angrifs Colonnen. iumal in der Wassersladt^ werden mit cinem Hagel non Bõmben. Gránátén, und glühenden Kugeln überschüttet. Die Flammen der durch die Osterreicher angeziündeten grossen Holzstösse und der rielen anf der Donau gegen unsere Schi/fbrücke herabschirimmenden Brander beleuchteten dass grossartige Schauspiel. — Hings um die Festung wilthcle der filrchlerliche Kampf. Die lodes-muthigen Honvéds, wiederholl zurückgetrorfen, riickten mit slels erneutem Mothe su neuem Stiirme tor. Es begann bereits zu tagén. Nach und nach cerslummte das Feuer und der Laerm der Angreifer und Angegriffenen. Die Au führer, die Unmöglich-keit eines Sturmes. bios mil Leitern einsehend und die Bresche noch nicht praktikabei findend. führten die ermüdeten Truppén turilck *).“

Május 17 kén este az ostromlók álgyozásaikat megkettőz-tették, s csakhamar gránataik által felgyújtott vár északi végén a Kimnachféle istállók lángjai iszonyatos vérvörösre festették a láthatárt. E nap története mellett fel kell említenünk: men-

¹⁾ 1. Klapka i. m. 35. 86. 1.

nyíre lelkesítők valának e napon urunk mennybemenetele ünnepe! a derék vári segéd lelkész *Krolkynak* a már mindig jobban csüggedező híveihez a vári főegyház Sz. kereszt oltára szármolyáról intézett kevés — de a vallás szent sugallatából ömledezett vigaszszavai!

Május 18-krin a felkelők nehéz lövegei általi ostromlás szakadatlanul folytattaték. E közben a Vízvárosban ismét két helyütt égett. Reggeli nyolezadfel órákor maga Hentzi tarta szemlét a takarékpénztár előtt felállítva volt horvát őrsereg felett, s daczára az ellene folyvást szórt golyóknak távcsövön nézdelé a sz. Gellért hegyi álgútelepeket.

A várbeli őrség a megkezdett réslövéseknek ellenmunkálni iparkodott, különösen az által: hogy a résen túl sánczolva magát, a gr. Sándor ház közelében Pest felé irányozva volt vetálgukat megfordítván, a nádori palotához tartozó új istállók felett lőtték el; de ezen álgútelepre oldalkanyarodása daczára is, a fegyvertáron által olly sűrű lövések történtek: hogy a tüzérségnek az álgúkkali foglalkozást lehetetleníték. S így történt: hogy a fehérvári kapu közelében nyitott rés mindig nagyobb és nagyobb lön, miért is a vár parancsnoka a rést *Májushó 19 és 20-ka* közötti éjjelen beépíttetni rendelte. S e célra — a szükséges sánez-kosarak hiányában földdel megtöltött löporos hordók alkalmaztattak. De e minden erőfeszítéssel folytatott munkát a májusi éj rövidsége miatt egy éjjen át bevégezni nem lehetett, s alig hajnallott még, midőn a felkelők a célbá vett építést megpillantván, az ezzel foglalkozókra irányzott golyózápor miatt a tovább építéssel felhagyni kellett. Hentzi a be nem végzett építésnél a helyzet veszélyességét elismerve, azt ismét folytatni parancsolá. Az élet-megvetés és halálos elszántság bámulatos jeleit az utókornak példánytanúságul fenhagyó legénység ismételve megkezdé merész munkálatát; s alig lépett az ezt vezető Pollini kapitány a mellvéd falra, egy 24 fontos golyó által testének felső részében szét szagatva rogyott alá.

Május 19-kéről 20-kára viradó éjjelen a rohamtámadások többször, de mindannyiszor visszaveretve, ismételtettek, melyek közben sikerült ugyan a felkelőknek a nádori kertbe bejutni, hol az élő fáktól védetve, egészen a belső vártaiig nyomultak elő, de ennek éber védőitől vissza üzettek. A felkelők tüzes golyói ez este gyújtának fel egyet a régi deszka szénaraktárak

közül, mellyek a vár első falán belől a szerszám-raktár (Zeugstall) alatt állottak, A tűz, a csak azelőtt keletkezett szél hatása által élénkül terjedezé tovább, míg maga a szerszám-raktár is meggyuladván. a szomszéd épületekkel együtt, lángok martalékvá lón.

Husz rohammegtáradást kísértének meg a felkelők, s húszszor verettek vissza, míg végre *májushó 20-kának* estéje elérkezett (még ez nap délutánján is a várban tovább benmaradni nem akarók kibocsáttattak). Esteli kilencz órától kezdve éjfélig a leghevesebb ágyúzás folyt az ostromlók részéről, cselül: mint ha rohanás nem tervezetnék. Éjféltán a rohamra kirendelt zászlóaljok csatarendben várták a jeladást, egyre háromnegyedkor a dobok jelt adának, s a Krisztina városból a fehérvári rondellánál, a nemcsak Pestről, de a vidék valamennyi faluiból összehozott száz meg száz létrák segedelmével is, a rés alatt a nádori kertnél, a vízvezetéknél mindkét oldalról, s a bécsi kapunál egyszerre lón a vár megrohanva; a Wasa, Porosz herczeg, Don Miguel, Ferencz Károly és Gyulai nevét viselő ezredek zászlóaljai nyomultak a rés ellen, s bár attól ismételve visszavertek, de ismét annál nagyobb tömegekben nyomultak előre; a vívókat a várbeliek puskalövésekkel és kézi gránátokkal fogadók. A harcz öldöklő volt. A leghevesebb tüzelés másfél óráig tartott, midőn a bástyafalakra alkalmazott hágsók segedelmével a nádori épületek alá a 17-dik és 19-dik zászlóaljok legelsők jutottak fel. Hentzi értesülvén a résnél is mutatkozó veszély felől, a lánczhidnáli czölöpgátból, hol épen tartózkodott, tartalék csapatokat lelkesült kiáltások között vezérle az ellentömegekre.

E közben a rohamcsapatok a résnél is feljutottak s az 1-ső számú rondellán lobogott az első tricolor zászló. A hős lelkű várparancsnok mit sem mulasztott el a inár bizonyos veszély elhárítására. A fehérvári és bécsi kapu között elvonuló bástyatéren felállítva volt 25 álgúy közül 24 már elhallgatott, csak egyetlen egy tizenhöz fontos szórta tüzet a löfegyverek szerte cikázó tűzvillámai közé. A résnél felállítva volt álgúynál valódi hőskint, cselekvény elszántsággal jelen volt Hentzit, puska golyó földre teríté; honnan a főörhelyyel szomszéd, s a fehérvári várkapuhoz ragasztott épületbe vitetvén, utóbb a vár bevétele után a katonai kormány-épületbe hozatott át, hol még 12 óráig élt. A vár főörhelyén esett el a szinte hős lelkű Gorini kapitány is; a közel eső Neuwertféleház kapuját védő két határőr folytonos

zsivio kiáltások között esett el; egy tüzér — Hubanek nevű — egy maga kezelte már álgyjút, az utolsó kartáctöltésnél a löveg torka elébe áll, s elsütve álgyjút ön maga esik első áldozatul. — Utszai harc a várban mindenfelől, a czölöp gátból egyre új tartalékcsoportok léptettek fel, — szobákban udvarokban ember küzdött ember ellen — a horvátok a bécsi kapunál mint oroszlanok vívtak; míg végre hátulról is megtámadtatva legyőzettek. — S a lánczid czölöp gátjánál? hasonló véres harc, Alnoch ezredes egy támadó honvédet pisztolylövéssel földre térít, s égő szivarét a lóporral terhelt hordóba dobja, ez fellobban iszonyú rázkódással s az ezredes félkezét elragadva halva földre téríti.

Die Dispositionen zür Ersblrmuig der Feslung így iratnak le a már általunk többször idézett által a budai vár bevételeét eredményező intézkedések — *waren am 21. dieselben geblieben¹ irie am 16. General Nagy Sándor mit dem ersten Armeecorps halté die Bresche; das zweite Armeecorps unter General Aulich das Burglhor und die zunachsf liegenden Bastionen . General Knézich das Wiener Thor librist Kmettg endlich mit seiner Armeedecision das Retrenchement an der Wasserleibing zu ersliirmen. Die Balaillonc des ersten Armeecorps erstiegen zaierst die Maiiéra; das 47. war das ersle auf der Bresche; das 34. drang gleichzeitig auf einem andcrn Piunkte ror. Dem Beispiele dieser beiden lapfern Balaillone folytén die ilbrigen . theils auf demselben Wege, theils auf andern Bankién. irott des heftigsten Kartatschen- und Muskelenfeuers. — Der Feind vertheidigte jeden Punkt hartnackig. — Nach Ersfirmung der Walle icirkten noch die in den engem Gassen rerborgencn und diurch Barrikaden gedecklen feindlichen Geschutze rerheerend in unseren Reihen. - General Hentzi, hielt sich bis z-iiin letzten Augenblicke tapfer. Er ivurile auf der Bresche liidt licit verwundet ').*

A felkelők fő hadi szállásán, a nagy Svábhegyen, e közben nagy élénkség uralkodott; a vezérkar teljes működésben, parancsvivők, lovas futárok ide s tova száguldoztak, tábori segéddek jöttek sietve, híreket hozók avagy különös utasításokat kérve ismét tova robbantak főnökeikhez; — s Görgei? — a Heiderich ház tornáczán fel s alá járkálva szokott egyszerű őrnagyi ruhájában, főveg nélkül távcsövön nézdelé a rohamharcz folyamát!

¹) 1. u. o. 40—41. 1.

— a környező mély csendet végre a fővezér léptei felett ellenörködés végett Debreczenből felrendelt Ludwig kormánybiztosnak eme kérdő szavai szakíták félbe: „megirhatom-e Debreczenbe: hogy a vár bevan véve?“ — figyelmeztetvén Görgeit, a várfalakra kitűzött háromszínű zászlót emennél hamarabb meglátván. — „Emlékezik ön Melasra Marengonál? — mond a fővezér — „ön megteheti, én még nem“ — s a távcsövet véve kezébe, négy óra tájban arca egy rövid pillanatra kigyúlt, de nyugodt maradt; „ott lobog a nemzeti tricolor“ mondván a fehérvári rondellára mutatva; — s miután futárát napi diadala felőli^eme három szóval: „Hurrah! Buda! Görgey!“ Debreczenbe megindító, a már bevett várból a főhadi szállásig felhalatszott éljen kiáltásokra, „éljenekkel még egy vár sem vétetett be“ néma komorsággal kiejtett szavak közt, lovára ült s a vár felé lovagolt; — ennek tekintete valóban szájalom-gerjesztő vala; a házak s főleg bástyákra nézők csak nem kivétel nélkül megrongálva, sok leégve, többnek egész homlokfala bedöntve; — az utcák kövezetét téglák, cserepek, omladványok és üvegdarabok, merev tetemek boríták, s midőn a szem egytől elfordult, a láb egymásban, harmadikban botlott meg és véryomok fedék az utcák kövezeteit; halál és enyészet borzalma lenge a vár hosszú utszáin át. — A várból Görgey következő jelentést küldte a Debreczeni kormányhoz:

„Budavár 3 és fél órányi ostrom után seregeink által bevétetett ma, május 21-kén 1849. 7 órakor reggel. Az egész várórség fogva van tisztjeivel együtt. Hentzi tábornok halálos sebet kapott és haldoklik. — Az ellenség a győzelmes ostromlás végperceiben a lánczhídon alkalmaztatott aknákat elsüttette. De mint-hogy a magyar nemeslelkűségét még bosszújában sem tagadhatja el, a fegyvertelen várórség többé nem bántatott. Minden országos, főleg pedig a hadviselésre szükséges javakat azonnal rendesen összeiraték, s *billot* tisztek felvigyázata alá helyezek. Ezen rövid jelentésnek átvivője Kmety ezredes, a ki ma is, mint mindig, kitünőleg viselte magát, valamint Leiningen, Mariassi, Friquel, Asboth, Aulich, sat. a legkétésebb körülmények között személyesen vezették embereiket a győzelemre. *Görgey* m. k.“

A fentebb említett harcz — minden iszonyúsága mellett is tüntetett elő emberiség érzetét tanúsító képeket I a borzadály legmarczanglóbb érzete közt kelle szemeinkkel látnunk: miként húzta le a bécsi kapu közelében lelőtt ellenfele testéről egész a mesztelenig ennek ruházatát a honvéd, — de láttuk azt is kiengesztelésül: miként a barbár eljárást távolabbról szemlélő honvédtiszt a tényhelyére futva, kardja élével kényszerítő a halott-rablót az őrzött ruhák visszaadására, s a királyáért elvázott

horvát mesztelen hagyott tetemei befedésére. Valósultak itt is a történetírók fejedelmének, a korát olly híven ecsetlő Tacitusnak ¹⁾ eme szavai: „*Vitia emui donee homines; séd neque hacc continua, et meliorinn hderrentn pensanlnr^{di}*. — Láttuk ugyan itt a bécsi kapu közelében lévő fűszer bolt feldúlását — de láttuk ismét a honvéd tisztet, miként kergeté szét abból a nem pénzért vásárolgatók tömegét. Láttuk az utczákon szerte hordogatni a királyi palota drágaságait, a legszebb urnákat, s a gyönyörű rajzalbumot, — s a hadi kormány épületben lerakva volt több száz ezer szivar clhordásában miként vetélkedőnek a honvédek — de fájdalom! mások, mások is! kik a vár bevétele után a külvárosokból a romok megszemlélése végett e szivarok százaí által térítették meg magoknak feljövetei fáradságukat.

A vár bevétele utáni május 24-ke délutánján Görgey adiszpiacz hosszú során végig felállítva volt felkelő seregnek érdemeleket osztogatott; maga azonban a debreczeni parlamentnek lelkesedéssel megszavazott, s küldöttség által tudatott kiűntetést *el nem fogadó*.

Adatul szolgálánd majdan a történetírónak ez is *Görgey* kortársai által fel nem fejthetett talány jelleme megoldásához; ha igaz, midőn a kis svábhegyen volt fohadi szállására az ostrom helyéről érkezett futár azon hirt hozá meg hozzá, hogy már 14 zászlóalj van ben a bevett várban, őt a legmélyebb komolyság lépé meg, s hátra kucsolt kezekkel mint második Napokon fel s alá sétálta közben mondá bámuló környezőinek: „pályám be van végezve!“ — *Schillerként* „Die Welgeschichte ist das Weltgericht“, az utókor történetészének hagyjuk a tisztet festeni — de híven! *Görgey* jellemét! — legyen elég e sorokban Vellejussal²⁾ kiáltani fel: „Vivorum ut magna admiratio, ita Censura difficilis est“³⁾.

¹⁾ IV. 74.

²⁾ Paterculus. II. 86.

³⁾ A *Görgey* irányában! ítéletek egyik tekintélyesbike így szóll: „Mit der Mehrzahl der Bevölkerung Ungarns muss man wider Willen auf das Urtheil gerathen, dats *Gürgey* — sei es aus Kurzsichtigkeit in Sachen der Politik, sei es aus Eigensinu und Stolz, — die Tfluschung in seiuen Schauern absichtlich zu erhalten wuzte, um ihre Waffnenstreckung vor dec russischen Anuee herbeizufuhren, und dadurch wenigstens seine Person von der verdienten Todesstrafe zu retten; denn es war natürlich, und lag in der Grossmuth seiner Gegner gegründet, dass man dem Manne, welcher das Beispiel zur Unterwerfung gab, vine Nuehsieht seines Verbrechens zuerkannte. Aber *Görgey*, so wie alle jene, welehe ihm naebuht<-i>.

A foglyok, mint *Görgeynek* fentebbi jelentésében is mondatik, kik önkényt átadák magokat, bántatlan maradtak, így például a várórséghez tartozott dragonyos század mindünnen körülvéttetve lévén egy halomra összerakd fegyvereit s lovaikra ülve várd be a közelgő honvédeket, kik által fegyver s lovaik átvétele után bántatlan elkísértetének. Jelesen a fogoly közlegénység az ó-budai ruhatári épületben s a Svábhegyen helyeztetett el, az őrségi tüzérség mindjárt a vár bevétele utáni napon a fegyverházba szállásoltatok, hol a legénységnek a felkelő hadsereg részére kellett dolgoznia, mialatt a katonatisztek minden munkától mentesek maradtak; később pedig valamennyi császári tiszt szabad lábra helyeztetett, becsületszavukat tartozván adni, hogy a testvér kétvárosból el nem távozzanak. — A hadi foglyok később Szolnokba, Szegedre szállítottak.

Hír szerint az elesett hős Hentzinek, és Alnoch ezredesnek ünnepélyes halotti gyászszertartással kellett volna eltemettetnie, — de mint mondák: *Görgeynek* ebbeli szándékát ¹⁾ meg hiúsítá a felkelő sereg kitörésétől aggodalom, melly Pestnek bombáztatását semmikép sem akard megbocsátani; miért is Hentzi egész csendességben Alnoch ezredessel együtt, a budai katona temetőbe takarítottatott el; hova a többi elesett császáriak is, — ellenben az elesett honvédek a budai Krisztina külvárosi sirkertbe temettettek — a várnak bevétele után első napjaiban ^{a)}).

Mi, kiket sorsunk az ostromlott várban megmaradásra kötelezett, leginkább leheténk tanúi Hentzi nagyságának, mennyi bátorságot, s mennyi reményt tudá önteni úgy a várórségbe mint a vár lakosságába is; naponta végig járta ő a vár utszáit, s valahányszor a vár bástyáira jutott, mindannyiszor golyózapor fogadá őt, a mintegy érkezét vetélkedő éber örökéssel várdaló felkelő ágyútelepek valamennyiétől, de mindannyiszor fővegét a magasra emelve üdvözlé ő, a csak az ő személyét nem találó golyókat „reám! reám löjjetek! kiáltozá — golyóitokat

hat (lurch dicsen Akt verblendeten Eigensinnes Tausende seiner Nation in tiefes Unglück und Elend gestürzt, und ihren Finch auf sein Haupt geladen.“ (1. Der Eeldzug in Ungarn und Siebenbürgen iui Sotnmer des Jabres 18-19. Pestit 1850. 416. 1.)

¹⁾ Annál inkább lehető ezt várni *Görgey* jellemétől, miután a vácsi (april 10-kéu) csatában elesett császári tábornok Göczöt egész katonai diszszel teintteté el.

²⁾ Ostrom közben a várbeli halottak a lánczhíd és „jégvermek“ közötti térbe takarítottak el éjjelenkint, melly tért *Reiller* vári fő lelkesz szentelte be ágyú golyók sivitása közben, s hűségre buzdítván a katonaságot, mire ez „éljen“nel felett.

s derék várőrségeinre — de nem a békés polgárok — testvéreitek házáira!“ — Egyetlen egy tábori szolgálja volt mindenkori követője, míg urának oldala mellett súlyosan meg nem sebesítettet; a „Fortuna“ fogadóban volt kezdetben szállása, s ide járt naponta, kevés egyszerű étkezését végzendő. — Alvásban részesült-e? nem merjük igenleni, miután az egész ostrom alatt magunk is alig hunytuk be szemünket.

Legyen elég a feladatát élte feláldozásával teljesítő Hentzi felől mondottjaink zárszavául ide igtatni *Fényes* eme szavait: felőle: Hentzi, mint katona, bátor, vitéz és rettenthetetlen volt, kereste a veszélyt; *Buda vára*, mellyet kezére bíztak, *élete volt, a vár elesett, ő nem bírta túlélni veszteségét.* — El kell ismerünk mindenkiben a nagyot, a szépet, mert csak az a nagy, az a szép; a mit feltétel nélkül annak lehet mondani. És ezt annál inkább, mert a magyaroknak ¹⁾ csak egy várparancsnokát sem lehet Hentzi vasakaratóval jellemezni. Mindenik gyöngye volt az utósó perczben, mindeniknek maradt még valami megmenteni valója azután, hogy a rábízott vár s azon ügy, mellyért harczolt, elveszett ²⁾.

Az ostrom magával hozta nélkülözésekről mit szóljunk? Az első két nap kaptunk marhahúst, azután egész idő alatt tej, hús csak lisztnemű étkekkel, fekete kávé, rum s borlevccsel tartottuk magunkat, majd minden éj közbe a pinczék mélyébe költözve, bár vala eset, hogy ezek egyikébe is behatott a felkelők öldöklő bombája. A szenvedés perceit nevelé a nem ismert jövő felőli mindegyre marczanglóbb sejtelem, s egymást váltó álhírek az ostromló tábor bekövetkezendő kegyetlenségei felől, „a várból ennek ostroma alatt kimenő férfiak különbség nélkül honvédekké sorolhatnak“ s több eféle hírek okozák: hogy az ostrom alatt többen nem költözének ki a várból, inkább várva ebben, családjaik körében, a bekövetkehető *bizonytalan* halált, mint a várbóli kimenetnél *bizonyosnak hitt* övéiktől elszakasztást! az ostromlók táborában szinte illetén álhírek terjedezének; s ezek egyike folytán: mintha a várban lévő polgárság kezét fogva a várbeli őrséggel, ezzel együtt lődözött volna le a várvívókra; Görgey már már ki is adta parancsát: hogy a vár bevétele esetében mindenki, élet, rangkülönség nél-

¹⁾ talán „*fölkelt*“nek, hogy ezek tényeit az összes nemzetre ne hárítsuk.

²⁾ 1. Magyarország geographiai szótára. Pest 1851. I. k. 171. I.

kül, fegyver élére hányattassék; örködéek azonban felettünk a mindenható Gondviselés! mellynek kegyelme után a várból ostrom alatt, menekvőknek, sikerült az álhírek aplotalansága felől meggyőzni Görgeit, s vele visszavéetni alig emberinek? nevezhető parancsát! A bezárt várban lét ecsetlése eme töredékeihez fel kell említenünk: mennyire alkalmid törekvék felhasználni, magát az ostrom borzasztóságait is, az ezek által sem fékezhető kalmárt szellem! a fentebbiek szerint olly igen kevésre szorított élmezés egyes cikkei a fűszerész boltokból merítettvén, ezek tulajdonosai sorában találkozők — de dicséretére a több kereskedő társaknak! csak egy, ki jól ismerve a majd nem éhséggel küzdő lakosok nélkülzéseit, békés időben bevásárlóit készleteinek négyszeres ára követelésével kezdé sanyargatni az áru megvételére kényszerítőiteket; azonban a csak hamar értesített várparancsnok egy reg lóháton jelent meg a kérdéses fűszerész boltja előtt, kihivatá ennek tulajdonosát, ssarczolásáért szigorán megfedve attól öterélyesen eltiltá ’).

Több napok szükségeltettek, míg az utczákon heverő kő-, háztető-, cserép-romok s ablak-darabok elhordathattak, s lehetett e botrányosabban kiáltó gúny a Budai vár romok irányában, mint midőn juniusó-kén a romok ablakai a „vár bevétele emlékére“ kivilágosittatni rendeltettek!? — s hogy avilág eseményeit örökítő évlapokban nem olvasható vandalisinus végpontját elérje, azon ürügy alatt: hogy a várnak jövőre véd állapotba tétele örökre megsemmisítessék; mindjárt a vár bevétele után a vár bástyái, körfalai, s kapuinak lerontása nagyszéruen eszközlésbe vétetett mindaddig, míg végre juliushó 13-kán a császári seregek Budára beérkezének. S az ezen rombolás körülményei felől nem értesült idegennek volt oka bámulni, az előtte ostrom eredményül feltűnő romok felett.

Maga az ostrom alatti bombázás által a magánosak házaiban okozott kár, hiteles becsú nyomán, jelesen

a) a várban	122383 ft.	37 krt.	pp.
b) a vízi városban	359048 „	— „	„
c) a Krisztina városban	25817 „	— „	„
d) az országúton	2453 „	— „	„

összesen 509701 ft 37 krt. pp.

teszen, ide nem értve a középületeken ejtett kárat.

*) Egy férfiú van még. ki a várban szenvedetteknek emlékéből kitörültetni *Palugyay*. I. 8

Alig hatottak fel Becsbe a Buda bevétele felöli hírek, s a népei sorsában osztozó Fejedelem, akkori hadministeréhez május hó 29-ről e sorokat intéző:

„Kedves Conlon báró, altábornagy! Mély megilletdcssel értesültem Budavár annyi bátor védőinek, jelesül a derék, hőslélkü parancsnoknak, s hadseregem ott alkalmazva volt osztálya számos hú tiszteinek és közvitézeinek szerencsétlen sorsáról. Számos újabb áldozati lettek azon kárhozatos harcznak, melyet egy kétségbeesett párt s ennek elcsábított függeléke a századok óta fenálló jogok, törvény és rend ellen folytat! Akaratom, hogy hátrahagyott özvegyei — és árváiról mindazoknak, kik ott az igaz ügy védelmében olly dicsó halált szenvedtek, s kik közöl eddic névszrint, csak a derék parancsnok *Henhy* altábornagy, az épen olly derék *Alnuch* ezredes, továbbá azon őrnagy, ki a hidoszlop szándéklott felvettetésével életet veszté, vannak följelentve, — lehető módon gondoskodva legyen. Ennélfogva meghagyom önnek, hogy ez iránt kimentő tudomást szerezvén, a czélszerű javaslatokat legrövidebb idő alatt élém terjessze. Kelt Schönbrunban, május 29. 1849. *FEHENC7. JÓZSEF* ni. k.“

S valóban a királyi kegy azon felül, hogy Hentzi hátrahagyottai üledékes évi ellátásban részeltetnek, egyszersmind az utókorál is örökitni kívánván az áldozatul esetek emlékét, az iránt is intézkedett: hogy Hentzi szobra bronzból készítettessék, melly ekkorig nem csak elkészült, (talapjától számítva tetőig 11 ölnyi magasságban), s Becsben az öszinüvészeti intézetben közszemléltre is már kitéve volt; hanem mint az előkészületekből méltán jósolhatni: még ez év folytán, a budai várban a gr. Sándor palota előtti sz. Görgy terén fel fog állíttatni; fel lesznek e szobron vésve mindazok nevei, kik a tábornokkal együtt Buda vára ostromakor elestek.

De a Fejedelem kegyelme — midőn a harczitéken elhullottak irányában ekként nyilatkozó, nem hagyható enyhületlen az ostrom természeténél fogva el nem maradhatott károsításokat szenvedni kényszerült *fiialai lakosok* ínségeit sem; ugyan is 1851-dik évi aprilhó 25-kén legkegyehesebben engedményező: hogy a mondott károk némi enyhítésére a budai cs. kir. kincstári főfizető hivatalnál egy 2° 0 kölcsön nyíttassák. Ezen 250 ezer p.ftből álló kölcsön, tiz évre, ollykép adatott: hogy első évben semmi, a következő 8 év alatt évenként egy tized, az utolsó évben pedig a hátralévő két tized fizettessék vissza.— Biztosítékul csupán ingatlan vagyon fogadtatott el. — Melly kölcsönből Buda város a mondott cs. k. főfizető hivataltól Va-

nem fog, ki a legsűrűbben hullott golyók között is óbor lélekkel megjelenve, a már sokáig nem tartható Ínség elmúlása kecsegtetésével, s a naponta jobban terjedezett álhitek czáfolásával, törekvők életet önteni n vár sújtott lakosaiba, s < férfiú dr. *Lublin* Ignác orvos volt.

lólág felvett	200,000 p.ft. — krt.
ebből kiadott	199,490 „ — „
s így maradt	510 p.ft. — kr.
azonban a kölcsönzők által visszafizet-	
tetett már	4621. „ 50 „

Van tehát (1852-dik év elején) a város bizottsági pénztárában 5131 p.ft.— kr. a még engedményezve lévő, de eddig fel nem vett 50,000 p. fton kívül.

Im előadónk Buda legutóbbi ostroma történetének vázlatát; mint szemtanúk a szerencsétlen catastrophnál, tudva miben sem tértünk el a történeti igazság útjáról. Csak eseményeket sorolónk elő, inellyeknek indokait, tényezőit, Cliónak pártatlan ecsetje rovandja fel majdan, a már minden szenvedélytől fogulatlan utókornak hagyományozandó évlapokra, ezekben fog kimondatni a világtörténet borzasztón igazságos Ítélete mindazok felett, kik előidézék a harczot, mellyben testvér testvér ellen, barát barát ellen, gyermek szüle ellen vívott! Ez vala jelleme a budai vár ostromát eredményező szerencsétlen polgári harcznak, ez vala, mi ezt kegyetlenné, szivszaggatóvá tévé! Ugyan e világ történet határozandja el, mennyire igazolja a budai várnak — ezen már mint mondják: Görgei által is „stratégiai baklövésének nevezett ostroma Sallustius¹⁾) eme mondásának: „Primae dissensiones vitio humani ingenii evenere: quod inquires atque indomitum semper in certamine libertatis, aut glóriáé aut dominationis agit“; arany igazságát.

III. Buda helyhatósági jogviszonyai.

Az előbocsátott történeti adatok s azok közben felhozott fedelmi kiváltságlevelek bőven tanúsítják: mennyire vetésédének hajdankori királyaink, szabaditékok kegy-osztogatása által, tényleges jeleit adni az ország fővárosa irányában! vonzalmuknak. S innen magyarázható: hogy hazánk többi városai is (Civitates et Oppida), például Bártfa, Besztercebánya, Debreczen,

¹⁾ Historiarum!.

Gyöngyös, Karansebes, Kassa, Kolosvár, Komárom, Körmöcbánya, Lippa, Maros, Posen, Sopron, Szeben, Szeged, sat. Buda szabadalmaiban kérték magukat részesíteni, s királyaink is, a nevezett városok részére kiadott kiváltságleveleikben mindannyiszor csakugyan Buda szabadalmaira, kiváltságaira hivatkoznak. Legjobban tanúsítják ezt — mellőzve a többieket, Buda város tanácsának 1488-dik évben Kolosvár¹⁾ — és 1498-dik évben Karansebes²⁾ városok részére kiadott okiratai.

E számos kiváltságlevelek által nyert szabadalmak folytán a XIII, XIV, s XV-dik században kifejtett helyhatósági jogviszonyait Buda városának részletesen tartalmazzák ama Statutumok, melyeknek eddigelé ismert két kézirati gyűjteménye egyikét *Cromer* Lénárd, Kassa város főjegyzője 1560-dik évben szerkeszté. 62 cikke a budai s pesti polgároknak a király, királyné, ország főrendei irányábani kötelességeiről, a lelkész, bírák s jegyző választásáról szól. A következő 100 cikkben előszámláltatnak Budaváros különös jogai, az árúknak Budán lerakásáról! szabadalmi, mesteremberek szabályai, s egyéb a város helyhatóságát érdeklő törvények. — Továbbá 236 cikkben Buda legrégebbs (XIII-dik századbéli) szokásai s statútumai.

Végre 36 cikkben az 1421-dik évbéli, leginkább az árúk eladási módját, kereskedést, s ezeket érdeklő szokásokra vonatkozó statútumok soroltatnak elő. E kézirat mint néhai egyetemi tanár s kir. tanácsos Frank Ignác tulajdona, az általa végrendeletileg hagyományozott többi kéziratokkal együtt, jelenleg a pesti magyar kir. tud. egyetemi könyvtár birtokában van.

A másik hasonló kézirat a posoni evang. lyceum könyvtárában létezik, s tartalmát helybeli tanárok *Micknay* Endre és *Licluiér* Pál 1845-dik évben *„Buda városának törvénykönyve MCCXLI) —MCCCCXXI-ből.”* *„Ofner Stadtrecht von MCCXLI — MCCCCXXr’* czim alatt adták ki, s csak az általuk kiadott kéziratot hívén eredetinek, a fentebb érintett Croiner-félet eből vélik át írottak.

Mi e számos s mindannyi történeti érdeklő bíró statútumok közül csupán a helyhatósági jogviszonyokra, jelesen a *tisztválasztások* hajdankorban miként tartására vonatkozókat tartottuk felveendőknak.

¹⁾ Alább a 123. lapon.

²⁾ *l. Podhardczky* i. m. 125—136. 1.

Évenként szent György napján a vári főegyházban tartatni szokott ünnepélyes szent mise végeztével a *bíró s tanácsnokok* viselt *hivatalaikról lemondottak*; és pedig a hivataláról leköszönő bíró eme szavakkal szokta volt megköszönni a benne helyezett bizodalmat:

„Fon des Richters end Ralhern irer am/it tvifsaping nach Jár frist.¹⁾ Nach Jár friat au SantJorgen tag als hald vnd drs Ilochampt in der Kirche zu Vnser Frawn volbracht will, so sullen der JlicA/er, dy *Ralhern* der vorgang'n iars, vnd der *Statsehreiber*, vnd dy *gáncs gemain* arm, vnd reieh, als den gepürdt, vor dem Rathans auf doni placz zusainen knmen. Do sol der Richter vor syeh selber, vnd der *gellrichter*, oder ein *deutscher geschiroin purger* anch vor sich selber, vnd für die andern, vnd der *Statsehreiber* für sich selber, jeglicher sain Ampt uufslag'n, nach Ausweisung der gulden Bull vnd brieflicher hantfesten“.

„Der Richtei sol also sprechen, des erstcn in dcüilscher stnsg, i nd darnach in engrrischer song“. „ír herren Deutschen, armen vnd reieh, ich dank eueh allén dyeinüetigklich ewr zucht, vnd ewr gchorsam, dy ir inir habi erzaigt, vnd ewr erén, dy ir nieb habt an gelegt das iar. Vnd hiet ich eueh wol gedient, das war mir lieb. Hab ich dan yemantz erzurnet, oder petrüebt, v> ieder recht, den pit ich, das er mirs vergebenn wil vmb gots willen. Also gieb ich eueh hetit ewr gericlit auf nach alter löblicher gewonhait. Barmit sol er habén ein grucn zweyrcin, oder ein weis steblein in der bandt, vnd sol das sitigklichen nyderlegen zu der erdenn“.

E búcsúzó szavakat a leköszönő bíró előbb németül, azután pedig magyarul tartozott elmondani, a mint maga az idézett szavak rubrurna is tanúsítja. S ugyan e szavakkal búcsúzának cíl a többi tanácsnokok, s jegyző is.

„Fon *ericclimg tincs Statrichters*“. „Der Statgenmin wol gesessen vnd gecrbt, vernünftige lent, habén cinen *Richter* zu kiesén aus in selber, weun sic wellen. Also das derselbige Richter eon *deutschen art sey coli a'lem seinem geschliicht* Vnd wenn sic deuselben Richter erwelt habén, so sol man in gén Hof dem *Kunig*, oder (lein *purgvtsuen* zeigen, nach ausweisung der gulden Bull, dy lant also: „Item, sy sullen den grösseren des dorfs, oder Stat cruelen, welichen sy wellen, vnd vus antwurt.'n. Wellicher alle ire Sachen sol riehten. Vnd ob es ist, das dutch yn ein reclite gerechtigkeit nit mug ausgesprochen warden: so sol derselbig amptman, vnd nit das dorH' vor vns kumen, oder für den, dem es durch vus pefohlen wirt“.

„Von *ericelung dec Roilhem*“. „Von alter gewenheit vud von altén rechten sullen die deutschen Zehen man, vnd die Vngern Zwcn zu dem Rat erkicsen, dy dem Richter sullen hilf'n das recht zu pesicz.'n, vnd ausprechen“.

„Fon *erwelung des Statschreibers*^“. „Dei· *Statsehreiber* vnd die Rnthern mit wissen vnd willen eiuér ganzén gémeind mügen cinen *Statsehreiber* kiesén. Vnd derselbig sol seinvon deutscher art vnd gepurdt von alien seineii geseblaechte¹⁾.

„Fon *ericelung des Gellrichters*“. „Dor vorgeschrieben pestetigt *Statsehreiber* hat zu setzeu vnd zu erkicsen nach seinetn willen, cinen aus den Ratmannen, oder aus dea Geschworen purgern zu cinem *Gellpichler*, der aus deUtscher art sey. Derselbig mag, vnd sol riehten alle geltscliuldt, vntz null' vierezig rot gulden, vnd darüber nicht, wan das ist, das gehort für das obrist geriebt“.

Bírónak azonban csak ollyan egyén *válastlathalott*, ki máthat éven át a tanácsban ült¹⁾, s akár bíró, akár tanácsnoknak

1) „Der (a bíró) sol ein deutscher man von alien seinen t ier amién, vnd sol gesessen sein in dem Rat bey sechs Jaren, oder hinuber.

birtokosnak kellé lennie¹⁾ s *a tisztválasztásra fegyverrel megjelenni*, kéz-elmetszés — ott pedig czivakodni, halálbüntetés alatt tiltva volt²⁾.

Ha azonban a választás iránt a polgárok egymás között megegyezni nem tudtak, következő nap ismét összejöttek a választást bevégezendők. Ezeket, valamint hogy *ki s miként válasz—láthatott légyen bírónak s tanácsnoknak?* s nemkülönben a *választói képesség* meghatározását Zsigmond királynak következő 1403-dik évben kelt oklevele részletesen tanúsítja:

„Nos SIGISMUNDUS Dei gratia Rex Hungariae, Dalmatian, Croatian, etc. Marchio Brandeburgensis, ac Sacri Romani Imperii Vicarius Generalis, et Regni Bohemiae Gubernator. Memoriae cotnmendamus, harum serie significantes, quibus expedit, vniuersis. Quod Prudentes et Sapientes viri, Judex et Jurat! cives et alii Consilarii antiqui Consilii Civitatis nostrae *Nóni Monlis Pnsthienis*, seu *Bude»s* <s, suis nec non omnium Ciuium, hospitiuin et Incolarum Ciuitatis eiusdem rempublicam et commune bonum in eadem affectantium personis, nostrum adeuntes conspeetum, nostrae querulose curarunt significari Majestati, quod Libertate» eorum institutae per Serenissimos Priucipes, Hungariae Reges, ac nostros Praecessores diuae reminiscenciae, cis gratiose concessae, per aliquos ex eis vlciscentes, aliqui iram ipsam aliquando conceipientes; etiam dolosa et odiosa consilia, ac magua excogitata versutia, et in publicum producta; in multis articulis torént negligenter imminutae, paruiatae. Nosque superiúde ipsi Judex, Jurati multoties, et universitas dictae Civitatis precibus et instantia debita pulsaverunt, vt super informatione Civitatensium, et regidatione nonnullarum iniquarum consuetudinum nouiter inter eos per quosdam, interdum ipsa vitia sectantes, et rempublicam impugnare nouerentes, regaliter intendere et prouidere dignaremur.

dante Domino, subditoruin, et praesertim salubribus eorum votis, ex quibus commune bonum, et Regni statum paeificum, singularumque personarum vtilitatem speramus indubie et perpendimus resultare, maximé, qnia inter ipsos Ciues Ciuitatis nostrae Noui Montis Pesthiensis seu Budensis, occasione hac jam saepius ad dissensionum, rancorum, odiorum, et damnorum amaritudinis non modicas est processum, quod, vt Regia prouidentia ex eo'honoretur, status Ciuitatis conseruetur, vtilitas reipublicae augeatur, pax, vnio et gaudium obseruetur, cautius conuenit euitare; ad hoc enim acietn nostrae consideration!» conuertentes . vniuersas et quaslibet libertate», et libertatum praerogatiuas, a Dinis Regibus Hungariae, nostris scilicet praecessoribus, memoratae Ciuitati et Ciuibus, ac Inhabitoriims factas, datas et concessas, eisdem valerc, et firmiter stare volentes; alias ad statum dictae Ciuitatis conseruandum, confortandum et augmentandum pertinentia superaddendo, Praelatorutn, Baronum, Magnatum, Proce.rum et Nobilium Regni nostri infra declarandorum, et aliorum quam plurium lateri nostro assistantium digesto consilio, et matúra snperinde deliberatione cum eisdem praehabita, salubrius ordinamus in huné módúm; Et primo: „Quod nullus Judex, vei Juratus Ciuis inter eos obligatur, et fieri possit. nisi sit possessionatus inter eos: et si non. ex tune telem fideiussoriam det cautionem, de qua Regia Maiestas, vei Magister Thavernicorum suorum, aut Castellanus Budensis possit et valeat contentari. Nul-lus etiam ex Coinmnnitate, tempore electionis Judieis et Juratorum, inibi debebit accedere armatus, quod si feeerit, poenae amputationis vnus menus, si vero ibidem

¹⁾ A mint ez Zsigmond királynak 1403-dik évben kelt s alább olvasható oklevélből nyíltan kitűnik.

²⁾ Szinte ugyan ez oklevélben tartalmazottak szerint.

rixas, facto vei ope inchoauerit, poenae capitis subiacebit. Nee aliquis ad ipsorum Ciuium cinile consortium, nisi sit Paterfamilias bonae conditionis, et famae laudabilis, habensque domum, nullo aliquas horv.ditates assumatur; hereditibus autem carens, fideiussoriam praestet cautionem, vt cum ipsis Ciuibus per annum constanter maneant Regiae Serenitati fideliter seruiturus. Iudex quoque et Jurati, per Cives electi, Regiae Majestati, vel Magistro Thauernicorum, aut Castellano Castri Budensis, debeant, in signum demonstrandi maioris fidelitatis, praesentari. Praeterea omnino volumus, et ex intentione stabilimus, vt Coinmunitas nullo vnquam tempore, quacunq; de causa, et pro quouis facto, saluo mandato Regio nullo Magistri Thauernicorum, vel Castellano Castri Budensis in hoc remanente, absque scitu, et voluntate Iudicis, et Juratorum possit, et debeat congregari; quodsi legerit, et contra hoc attentare praesumpserit, in centum mareis puri et hinc argenti. Camerae Regiae irremissibiliter applicandis, eo facto, conuineatur. Nullus denique in casum quemvis, vel euentum, in tabernis, aut in plateis, locis latentibus, aut obscuris, seu etiam patentibus, occultis, aut manifesta consilia intra, extra, aut contra consilium Iudicis et Juratorum, sub poena Centum marcarum Denarium, per Regiam Majestatem plenarie, super, et contra hoc praesumentem, facere audeat, vel praesumat. Demum homines impossessionatos — Iudicis et Juratorum vacare, et actu carere volumus, et stabilimus. Volumus insuper, et praesenti voluntate declaramus, vltra duodecim Juratos, quos de hire in dicta Ciuitate nostra Budensi annuatim eligere consueuerunt, viginti quatuor, super illos duodecim nouissime eligi incepti, et sic per aliquos — conditionis homines, vltius nullatenus eligantur. Praeterea taxam, si quam Regiam Majestatem, et etiam Ciuitatem per se causa necessitatis, aut utilitatis, vltra collectam, a dicta Ciuitate Regi annuatim proveniente, quavis de causa, aut ratione, per ipsam Ciuitatem imponi contigerit: extunc huiusmodi Taxa per probos et idoneos viros, nullo per Communitatem electos taxetur, imponatur et exigatur, exactaque Juratis assignetur, per ipsos Juratos Curiae Regiae assignanda, vel pro necessitate, aut utilitate Ciuitatis exponenda; et de ea, singulis annis, ante festum Sancti Georgii, in depositione Officiorum eorum, mediante Expeditore Curiae, et aliis sufficientibus documentis, rationem dare et assignare tenebuntur. Et vt omnium praemissorum series vim obtineat perpetuae firmitatis, praesentes litteras nostras patentibus, secreta sigillo nostro consignatas, cum insertione, Praelatorum, Baronum, Regniq; Procerum, tempore huiusmodi dispositionis, limitationis et regulationis, nec non libertatum superadditionis, nostro lateri assistentium, eisdem Ciuibus duximus concedendas. Nomina autem Praelatorum, Baronum et Procerum, de quibus supra fit mentio, sunt, ista: Primo Reverendissimi Patres. Domini: Valentinus Cardinalis, Quinque Ecclesiensis, Andreas Archiepiscopus Spalatensis, Johannes Episcopus Jaurinensis, Nicolaus de Marciis, et alter Nicolaus de Czak pridem Vayvodae Transyluani, Stephanus de Canisa pridem Magister Janitorum, Jacobus filius Lnczk Wniwoda Transyluanus, Comes Carolus de Korbauin, Castellanos Castri Wissegradiensis, et Zvetlus de Nassis Castellanus Castri Bodensis, et praesentibus aliis quam pluribus Regni nostri Proceribus, Militibus, Regni nostri Comitatus tenentibus et honores. Datum Budae. die. Dominico proximo post Festum Conceptionis Beatae Mariae Virginis, (azaz: decemberhó 9-kén) Anno Domini 1403).

A megválasztott bíró következő szavakkal tette le a hivatali esküt:

„Ich swere ain ayd got dem almechtigen, vnd vnserin gnedig'n herrn dem Kunig N. Kunig zu Vngern, vnser gnedig'n franco der Kunigin N. zu Vngern, vnd der hailigen Kron zu Vngern, vnd allén Íren trewen landthern und der Stat zu Of n *deirlichen* und t'nyrrn, arm und raich. getrew zu sein, vnd ein rechtes Recht zu haltén, vnd wil das lassen widerfaren dem Armeu, als dem raicheu, dem

¹⁾ Fejti Cod. Dipl. X. 4. 238-240. 1.

kunden, als dem frómbden. nach meinen guet'n gewisson vnd vennögen, als mir das got gibt zu erkennen, vnd der Stat ueez zu erwerben, vnd deli seliaden zu Irtiwareii, das Reecht zu fuerdern, vnd das Unrecht zu hindern, vnd zu krengken. Vnd wil der Stat vnd Rats haimbligkeit verswigen pehalt'n, vnd des nieht lassung wil, wede vmb lieb, noch vmb laidt, noch vmb neidt, noch vmb hasz, noch vmb fordít, noch vmb frundsehufft, noch vmb gunst, noch vmb gab, noch vmbkeinerlay Such, daniit ich disen meinen aydt inocht vermilig'n. Also hilf mir Gott vnd das haliig cwangelium."

Ugyan e szavakkal tették le a hivatalesküt a tanácsnokok s a jegyző is. — S az ekként hevégzett tisztválasztás után minden *ctéhböl* két két tag mutattatott bt; a tanácsnak, s felesketettek arra felügyelendők: hogy a czéhbeli mesteremberek jó munkát készítsenek; — s ha utóbb a kézi munkák iránt panasz fordult volna elő: a bírák által ezek hallgattattak meg.

„*Von enrehing der genornn man run yetiredern hantwerch.*“ Darnach sol num aus iegliehen llantwcreh sunderlich geantwurten zwen der eltisten, vernunffligst'n vnd pestendigist'n mun auf das Rathaus wen der Richter der Hantwercher pedarf zu der Stat notturit das es wisse dy zu besenden, dy sullen auch swer'n, als hernoch geschrieven stet.“

Szigorú büntetés alatt tiltatott a lakosoknak a városi előjáróság meghívása, — engedeltne nélkül *össiegyillekezni*, avagy a bíró s tanács határozata ellen akár közhelyen, akár magánosok között kikelni. ¹⁾

Α *polgári jog elnyeréserei* megkivántatóságokat ekként tanuljuk az annyiszor említett budai törvénykönyvből:

„*Von purger rerhten lu getrm.*“ ..Welich fromb'r man sich in dy Statt zu Ofen delien, vnd daselbs purger reecht gewynnen wil, der sol sain nines guet'n des wolgeleut gcerbter man, hat er des ében nicht, sosol er secz'n piirg'n, das er dasselbig jár und alweg für pás losung gében, vnd mit der Stat leiden wil vbel vnd guet. Auch sol kein pruederschaft, noch kein Verpiutnus, noch heimlich pos samung zwischen halt'n werd'n, sonder aaisgenommen zu gots dinst. Vnd das sol geschehn mit wissen und will'n des rats, ah in der gulden Bele Bul, ah vor am sechsten plat.“

Evlapjainkból tudjuk: hogy Zsigmond királyunkat, hazánk ügyei személyes kormányzásától, nem egyszer s hosszabb időkre, a csehországi ügyek elvonák. E közben történt, hogy több budai polgár egymás között szövetkezve, a volt bírót s tanácsnokokat hivatalaikból kitették s helyökbe önkéntesen másokat választónak; megértvén Zsigmond ez önkéntes eljárást, mint mellybol „*potuissent nobis maximum praejudicium et ingens periculum breviter evenisse*“, Posonból 1404-ki aprilhó 15-ről kelt oklevele által nem csak inegsemmitetnek nyilvánítá, de magokat a főtényezőket „*wí ipsi — de perpelratis doleant, et de commissis*

¹⁾ 1. Zsigmondnak 1403-dik évben kelt, fentebb a 118—119-dik lapon olvius-ható oklevelét.

recipiant debitam poenam ultionis” bíróvá s tanácsnokokká megválasztatás képességétől örök időre megfosztá. Említett oklevele következő tartalmú:

Nos SIGISMUNDUS Dei gratia Rex Hungariae, Dalmntiac, Croatiae, Marchio Brandenburgensis, uc Sacri Rontani Imperii Generális Vicarius, et Regni Bohemine G ubernator. Memoriae comneiídnmus per praesentes: Quod quia Andreas Filius Friderici, Carnifex, quondam Diurentius Pellifex, et Rigolinus parvus, pridem Judices, et omnes illi, qui temporibus illorum Juruti Cives fuissent in Civitate nostra Budensi deputati, pridem, in anno, cuius jam praeteriisset revolutio, Nobis in Regno Bohemias pro Sacri Roinaai Imperii et nostri patronatus prosequendo honore laborantibus, sine nostro mandato, seitu et voluntate, in simul conspirantes, alléétis eis tota conununitate Civitatis praedietae, novum Judieem, novosque Juratos Cives in nostri opprobrium Culminis, in diéta Civitate eligere, deputare et nominare, fidelesque nostros Cives antiquoi, de quibus spéciídeím hiltbemusconfidential», et quorum Civitas ipse ab omnibus impugnationibus fúit protect*

eorum temeritatibus deponere praesumpserunt, et qnamvis ipse Judex, et Jurati electi . . . fidei nostro Zvelo, Castellano nostro Budensi, ut moris est, post electionem — — per ipsum omnino refutati fuissent, ipsi tamen mandatum ipsius nostro in persona eandem Civitatem nostrum, per duos

quasi integros annos sic in errore tunere non expaverunt. De quo potuissent Nobis maximum praepjudicium et ingens periculum breviter evenisse; nisi Domini adjuutorio tali indemnitati congruis et salubribus remediis i'ussisset obvium. Ideo nos auctoritate nostrae regiae potestatis, vt ipsi Andreas cum sociis suis superius expressis, de perpetratis doleant; et de cemmissis recipiant debitam poenam vltionis, statuimus et decrevimus: imo statuim is et decernimus hoc nostro Regio vlt edicto: vt ipsi, et praedicti sociisui, nullo vnquam tempore, in Judicem, aut Juratos Cives, in praedicta nostra Civitate assumi valeant, aut eligi et deputari; hamm nostrarum testimonio litterarum, mandantes serie praesentium firmiter, et districts vobis fidelibus nostris. vniversis et singulis civibus, hospitibus. habitatoribus. et ineolis dictae nostrae Civitatis Budensis, praesentibus, et futuris, ae illi, vel illis, ad quem vel ad quos electio, sui nominatio .Indicia et Juratorum Civium eiusdem Civitatis pertinet, communiter et divisiiu; quatenus praefatos Andreám, et socios suos superius expresses, in Judicem, aut Juratos Cives, nullo modo eligere, nolunare, vel deputare praesumatis, neque sitis ausi modo aliquali, et aliudsnb poena nostrae gravissimae indignationis non faeturi; praesentes etiam apud nostros fideles, Judicem et Juratos Cives Budenses pro tempore constitutes volumus ita manere. Datum Posony feriatertia proximaante Dominicam Jubilitate Anno Domini 1401.)

Egyébiránt Zsigmond király uralkodása Buda város hely hatósági jogai tekintetében nevezetes változást eredményezett, s tekintve országunk két fővárosa *Buda-Pestnek egymás irányában mai* helyhatósági önállását, ennek tényezője volt. — Buda történetére vonatkozólag felhozott adatainkból ugyanis, s Pest városnak ezekkel csaknem azonos története előadásából szinte megértendjük: hogy a mai *Buda* kezdetben *Pest* városának leánya, gyarmata volt, s e viszonymál fogva a mai két főváros előkörunkban *egy városi hatóságot képezett* légyen, a mint ezt IV-dik Béla királyunknak 1244-iki oklevele²⁾ is tanúsítja. Midőn

¹⁾ *Fejér* Cod. Dipl. X. 4. 319. 1. s *Pudhradicij* i. m. 127 — 129. 1.

²⁾ 1. a 10-dik lapon.

azonban a most nevezett király által a kis pesti hegyen épített vár elkészült: a Duna más partján lévő Nagy-Pest lakosai, a hazát már olly igen feldúló tatároknak lehető ismét! berohanásától, mint a bekövetkezett idők története¹⁾ tanúsítja, — nem ok nélkül tartva, az új várba települtek át; — az így lett két város egymás irányában felsőbbséget kezdte igényelni, s az innen keletkezett folytonos viszályok s egyenetlenségek közben a mai Buda népessége számban és erőben mindegyre olly igen növekedett: hogy végre a *mai Pest* lőn *Buda gyarmatává* s Pestnek bíróját s két tanácsnokát is a mai Buda tanácsa mindaddig saját kebeléből választá, míg — miként a történeti évlapokból tudjuk — a folytonosan pénz hiányával küzdő Zsigmond király megnehezelve a budaiakra, a tőlök kölcsön kért ezer arany forint megtagadásáért, az ezen öszveg átadására készekül ajánlkozott pestieknek megengedő: miként tárájukat iiat esküdttel együtt évenkint saját körükből választhassák. A' budai törvénykönyv ez esetet ekként adja elő:

„Kaiser Sigmund hett von der Statt Offen wellen habén 1000 11. lechensz weysz. Wolten iin die von Offen nicht leichen. Da warden die von Pest dusynnen, das die von Offen soldi gelt deni Kayser nit wolten leichen. Vnd brachten soldi 1000 fl. nidi', vnd gingen zu dein Kayser, vnd sehenekten ym solch gelt vnd bathen den Kayser vmb die frayhaitt. das sy in selber mochten ein Richter erwleien, vnd sechs purger. Dean vor hietten si nurtt zwen purger gehubtt. Da gab yn der Kayser die frayhaitt. Vnd man hat ynen die also gelassen bisz aufl' khunig Matgiesch Zaytten. Den baton sy, daniit sy ganezen Ratt mochten habén. Ward ynenauchvon ym gégeben. Maciit sy auch zn eyner Fraystatt zu den syben Fraystcthenn: Darzu sy bysherr nit vyl habén konnen, vnd bisherr selten ayn Rechtt, vor den syben Fraystcthenn bey ieren Richtspriich blieben ist.“

S hogy Zsigmond király korában már csakugyan hat tagból állott volt Pest város tanácsa, tanúsítják ennek 1413-dik évben kelt egyik oklevelének ²⁾ eme kezdő szavai: *Nos Benthek .Index Cioitatis Pesthiensis, Valentinus Sartor. Michael diétás Pakas. Mathias dictus Thennye. Magister Egregius Literatus, et Joannes Carnifex tunc pro tempore Jurali nec non uniter si cites de eadem. memoriae commendamus tenorépraesentium significantes, gnibus expedit unirersis: Quod ele.*

Holló Mátyás király korában annyira rendesebben mentek már Buda városában a nem csak a bíró és tanácsnokok-, hanem az úgynevezett „százak“-nak is újonnan választására évenkint tartatni szokott tisztújítások: hogy maga a nevezett király példánykép véve Buda város e részbeni szokásait 1488-dik évben

¹⁾ 1. majd Fest város leírásában.

²⁾ 1. *l'odluadctky* i. m. 98—100 l.

kelt rendelete által meghagyd Buda előljáróságának: *hogy „stolim acceptis praesentibus — Judici el Ciribus civitalis Nostrae Colosvariensis, Paria-Conslitulionis, Praefectionisque Judicis, el Juralorum, caeterorumque Civium el Centum Hominum nec non tmirersarum aliarum Libert alum el Consretiudinum testrarum, in scriptis sub sigillo restre dari el emanari facéré, — debeatis ac teneamini.“* Mátyásnak eme rendelete folytán Buda város által összeírt szokásaiból megértjük egyszersmind azt is: miként Albert király kora óta a magyar és német lakosok egyenlő jogok élvezetére juttattak. — Lássuk magát, Buda városának 1488-iki június 5-ről kelt s helyhatósági jogviszonyait részletesen tartalmazó oklevelét:

Nos Gregorius Adam dictus, Judex, Jurutiqie Civcs Castru Novi, Montis Pestensis, memoriae commndamiis, tenore praesentium significat<-s, quibus expedit, vniversis: quod nostri personaliter venientes in praesentium prudentes ac circumspect! viri Nicolaus Petri, Mathias et Joannes Barthafly jurat! Lives Civitatis Colosvariensis, in eorum, ceterorumque singulorum Civium hospituin et incolarum, utrarumque scilicet Connunitatum tarn hungarorum, quam teutonorum dictae civitatis Colosvariensis, personis et nominibus exhibuerunt nobis Literas Serenissimi Principle et Domini Domini Mathiae Dei Gratia Hung. Boh. etc. regie, ac Ducis Austrian, Domini nostri Gratiissimi, maiori et secreto sigillo suae majestatis eonsignatas, pro praefatae Civitatis Colosvariensis Civibus et hospitibus ad suae Celsitudinis propriam Ctmmissionem patenter emnatas, nobisque praeceptorie loquentes, quas oinni, qua tenemur, reverentia et humilitate, accepimus bunc continentes tenoréin: „MATHIAS Dei gratia Hung. Boh. etc. rex, dux Austrian, fidelibus nostris prudentibus et circumspect is Judici et Juratis, ceterisque civibus Civitatis Nostrae Budensis salutemet gratiam. Dicitur nobis in personis tidelium nostrorum circumsectorum iudicis et iuratorum, ceterorumque civium civitatis nostrae Colosvariensis, qualiter ipsi in constitutione sen praefectione iudicis et iuratum. ceterorumque civium ac centum hominum in ilia Civitate constituendum, ac aliis vniversis iuribus, ea lege eaque consvctudine, qua scilicet et vos in ilia civitate nostra Budensi utimini, semper et ab antique usi fuissent, et uti vellent etiam in posterum. Supplication igitur exstitit nobis, ut eisdein huiusmodi libertatum et consvetudinum paria in scriptis per vosdarifacéré dignaremur. Quamobrem volumus, et iidelitati vestrae serie praesentium strictissime praecepimus et mandamus, quatenus statim acceptis praesentibus, praefatis iudiei et civibus civitatis nostrae Colosvariensis praedictae paria huiusmodi eonstitutionis et praefectionis iudicis et iuratum, caeterorumque Civium et centum hominum, nec non univrsarum aliarum libertatum et consvetudinum vestrarum, in scriptis sub sigillo vestro dari et emanari facere modis omnibus debeatis ac teneainini, aliud nullo modofacturi. Datum Viennae feria secunda proxima post festum Inventionis Sanctae Crucis Anno Domini 1488.“ Quibus quidem literis visis easumque tenoribus intellectis. volentes regiis mandatis, prout tenemur. subiectissima obedire humilitate, intellectis nihilominus praefatorum Nicolai et Joannis tidedignis relationibus, nobis vivae vocis ipsorum oraculo explicatis, qualiter scilicet ipsi cives in electione iudicis et iuratum Civium cum consvctudine Civitatis nostrae per omnia concordarent, et parili uterentur libertate. Itaque *altero annorum Teutonici allem veró Hunyarm* in iudicem praeficeretur, praeterea ex ipsis civibus dictarum ambarum communitatiim *iurati civet* aequali numero videlicet *tex Teutonici*, et *lolidem Hungari* deptarentur; optarent id circo ex animo in constitutione 100 hominum aliisque libertatibus et consvetudinibus ea lege, eaque consvetudine, qua videlicet et uos utimur,

gaudere et frui velle. Sane igitur agnitis per nos ipsorum Civium civitatis Colosvariensis justis et licitis desideriis, praemisso prius regiae sublimitatis praecepto, lios infrascriptarum libertatum et consuetudinum articulos seriatim suo ordine declarandos, prout ex certis nostris privilegis collegiis, eisdem Civibus, ipsorumque posteritatibus duximus concedendos.

Item *I-us Articulus*: Quod appropinquantibus diebus, sive festivitibus, in quibus videlicet iudices et iurati cives dignitates et officia eorum ex consuetudine civitatis Colosvariensis resignare et depouere habebunt, eundem iudex et iurati uniformiter et concorditer voluntate, de uniuersis carum ambarum Communitatum Civibus et incolis 50 personas . qui sint homines patresfamilias, bonae conditionis honestae vitae, et famae laudabilis, Ieum et eius iustitiam, pariter et utilitatem Civitatis diligentes, <qui consulationi videbuntur ad hoc magis habiles, ubicunque in eiusdem civitatis theatris, et vicis, iuxta distinctionem civitatis commorantes; nec non de singulis Cehis 3 aut 4 viros ad maximum eligere debeant, qui praestitis propriis in eorum idiomate iuramentis, tactis corporaliter sacrosanctis evangeliiis, aut salutiferae Crucis signo, quod non odio vel timore, prece aut prelo inespiciant, nec aliqua alia quacunquē sinistra intentione, sed iuxta ipsorum conscientiae puritatem, ad huiusmodi electionem iudicis et Juratorum Civium procedere velint; illō etiam specificato: quod *electio Ildi hominum singulis annis fienda*, in iudicis et juratorum arbitrio stabit, quem scilicet ex iis de novo assumere. et quem ex prioribus reiciere voluerint.

II-us Articulus: Quod 100 homines electi eo die, quo iudex et iurati cives dignitatum suarum officia resignabunt, nulla vocationis admonitione praemissa, circa tertium calupanae pulsum comparere, atque in uno conelavi, loco scilicet tuto et securo se committere, et absque omni susurratione, strepitu et clamore ibidem ordinatim sedere debeant ita, ut semper inter duos Hungaros *Alemannus medium locum teneat* et e converso nec aliquis de loco sine vocatione, ante electionem* nem praemissam surgere audeat. Quibus ita consentibus, Notarius Civitatis nomina 100 hominum ordinatim pronuntiabit, incipiendo a prioribus, quorum singulus suo lingvagio respondebit: Adsum. Quo facto, Notarioque exeunte, seniores ex ipsis 100 hominibus 4 eligant personas ad tabulam, in qua scilicet nomina in electione iudicis et «Juratorum expressata conscribuntur, *duos theutones et duos Hungaros*, qui primatus sub silentio ad electionem iudicis et iuratorum sues dabunt voces: et post, hae ratione progrediendo, duo ex iis tabulam teneant, alii veroduo in eadem tabula conscripts diligenter occultent, ita tamen, ut unusquisque illorum vocalem expressionem ad iudicis, et iuratorum praelectionem accuratius percipiat. Electo itaque iudice in secunda progressionem duo iurati, eives, *unus Theutonicus*, et *alfa Hungarus* sunt eligendi, et sic consequenter, donec totus numerus 12 juratorum complebitur. Et quidquid maior pars ipsarum bis 50 personarum in talismodi electione coneluserit, illud absque omni tergiversatione valeat, stet, ratumque et firmum habeatur.

III us Articulus: Quo, quia uou nunquam ex negligentia, et minus provida conservatione, et custodia sigillorum, librorum et literarum, scandala et pericula gravia Civitatibus, ipsarumque incolis emergere solent: ideo a modo in posterum, semper temporibus progressivis, pro tollendo quovis dubietatis scrupulo, ac ad vitanda futura, quae exinde oriri possent, main, huiusmodi sigilia, libri, literae, literalia quoque instruments, iura communia dictae Civitatis Colosvariensis tangantia, sub sigillis adminis 8 iuratorum, in certo, tuto, et securo loco conserventur, unquamque ipsis 8 eivibus absentibus, quacunquē ex causa, ipsa sigilia, et libri, sive literae apperiantur; quique 8 iurati Cives, vel saltem alii in tanto numero, apertioni ipsorum sigillorum, sigillationique, et lectioni literarum sigillandarum interessē, et tenores earundem intueri, audire, et auscultare, ac ad quorum iuratorum relationem emanatae existunt? diligenter intelligere, et investigare debeant.

IV-us Articulus: Quod postquam in ipsa Civitate Colosvariensi novus eligitur iudex, omnes Magistri mechanic! in eadem commorantes, singuli cum eorum propria societate, et consimilibus Artificibus, in locum ipsis aptum congregari,

et inter se, ex eorum eommunitate Magistros Ceharum ordinare et eligere, ordina-
tosque et electos Consulatu praesentare debeant; qui pro observanda fidelitate,
Judici, Juratisque Civibus, nec non toti Communitati eorporalia deponent Jura-
menta; ita videlicet: quod ipsi ad arlificii eorum opus diligenter attendere, et
curam pervigilem habere velint, ne opus artificii eorundem perineptos, et inde-
bitos laboré, quovis modo, deturpetur; nec aliquis ex eis laborém artis suae
minus debite, et male factum sub specie boni vendere praesumat. Carnifices itaque,
ne de mane ante pulsum Angelieae Salutationis, nec de sero post pulsum Ave
Maria aliquem bovein, seu consimile pectu, seu peecora furtim adducta, aut squa-
lida, et defectuosa meet are, sive emere valeant; claro enim die, et juxta aquani
tluvialem maetatio talium pecorum fieri debeat.

V- ui Arliculus: Ut de impositione Taxae, sive Collectae Civitatis ordinuriae
debitus ordo in ipsius collectione, impositione, exactione, ac distributione, nec non
ratiociniis conservetur, resque publica per debiti regiminis directionem augmen-
tari, populusque in pacis amoenitate persistere valeat, prout Civitatis nostrae
consuetudo exigit, nonnulla duximus praesentibus inserenda. Primo enim, post-
quam Registra, sive Libri ipsarum collectarum, cum liospitum et iuquilorum
ilominibus ordinata et conscripta fuerint, mox e 1<0> Ilominibus, viginti quatuor
Viri idouei, atque honesti eligantur, 12 scilicet Theutonici, et totidem Hungari,
qui aequè bene, vt praemissum est, de Electione Judicis, et Juratorum, praestabiint
Juramentum, quibus vnus praeficiatur Judex, sive Maior, iuxta currentis temporis
opportunitatem; in cuius domo, aut aliquo alio competent! loco, ipsi 24 Homines
ad imponendam Taxam, sive Collectam convenient, et seriatim eo ordine, prout
de Electione Judicis dictum est, considebunt. Is veró, qui in eorum constitutus est
Judicein, eosdem ordinatim de singulis liospitibus et inquilinis, juxta Librorum
seriem interrogandos hubebit, quomodo videlicet ejuilibet eorum sit taxandus; et
quidquid maior pars in tali impositione concluderit, hoc ad Librum eiusdem Col-
lectae inscribatur, ita tamen, vt ad quemlibet Librum duo deputentur Jurat!,
vnus Hunguriis, et alter Alemannus, qui huinsmodi imposition! Collectae interessu
debeant. Peracta tandem impositione Collectae, iuxta omnes Libros fiat debitu
calculatio eorundem Librorum, cum inscriptionibus summae ex his Libris resul-
tantis. Tandem Libri ipsi signetis consignati, per eosdem 24 Homines Judici
praesententur. Qui quidem Judex, et Járati Cives ad singulum Librum duos ex
Centum Ilominibus eligant, qui Collectam Civitati iinpositam cum duobus Juratis
ad Librum eorundem denutatis colligere, et exigere debeant; quas scilicet pecu-
niae elect! duo ex 100 Ilominibus nd suas recipere valeant manus. Si vero Judex
et Jurat! Cives pecuniam Collectae pro Civitatis vtilitatibus, et emergentibus
necessitatibus, ab Exactoribus Collectarum, in parte vel in toto recipere voluerint,
extuoc Literae Quietantionales sub sigillis Judicis, et duorum Juratorum, scilicet
Theutonici, et Hungari, eisdein assignentur. Qui quidem Exactores, tempore, se
ad hoc oflerente, de perceptis et distributis plenum et justam rationem, evidentibus
documentis mediantibus, coram Spersonis, ex ipsis 100 Ilominibus aequaliter electis,
nec non duobus Juratis Civibus, ad hoc similiter deputatis, plenum reddere teneantur.
Modo simili si Judex, seu tdiquis Juratorum quidquam ex talibus Collectis
pereperint, nut distribuerint, rationem sufficientem dare debeant, et sint adstricti.

VI- ui Arlicului: Quod, ex quo saepenumero contingit homines ad crudeli-
tatis iram, pariter et vlciscendi invidiam inclinatos ex rancore itniini in innocentem
desaevire; probitatem, eosque, nullis ipsorum dements existentibus, sed dolosis
corrupti astutiis criminari haud juste non verentes, vsque ad diem iuridicum dira
enptivatiouis mancipatione, Judieum invocato praesidio, detinere proeurant; quo die
iuridieo adueniente, quando videlicet detentor ergadetention actionem sunm propo-
uere, et de culpa alias eidem extra indicium imputata probationem legitimm pro-
ducere debet, extunc aut in iudicio non comparet, aut in probationem suorum docu-
mentis prorsus et omnino destituitur; quapropter Civitatis Legibus, et a diu intro-
duces consuetudinibus exigentibus, talis injustus detentor per duplicati temporis
spatium in eadem captivitate, in qua homo ille innoxius vineulatus detinebatur.

mancipari, praeterca houini iniuste Jelentő de damnis et expends, iuxta limitationem fidedignorum hominum, aut iuramento detent! affirmationem, satisfacere debeat et teneatur. Excepto si quis propter easam criminalem, et arduam, per suspicion is módúin, vsque ad ipsius expurgationem detineretur. Ceterum illő non practermisso, quod is, qui aliuin de consensu et voluntate Judicis captivari fecit, cuius captivatio in civitate coimmittitur, soluat Praeconibus denarios sex, si vero in Suburbio Civitatis, decem. Dum itaque talis detentus per latam contra cum seuentiam eliberari eupit, aut prius suo emu adversario pacificatur, aut ad fideiussoriam cautioneni ex vinculis emittitur, talis indici 7 denarios, et Magistro Praeconum 12 solvere tenetur; saluis tatnen birsagiis Judiei provenire debentibus. Insuper ne homines culpa earentes per detentions minus justas deprimi, aut aliud enorme factum exinde oriri contingat, cautum est, vt nullus hominum, absque Sigillo Judicis, aut Commissione Juratorum, captivetur, nisi excessus maximi hoc exigent.

P/Z-ws Arlicvlua: Quod nullus ex ipsis Civibus in quarumcunque rerum venalium. et etiam mercantiarum aquisitione societatein, sive mutuuum contractmil cum homine extraneo habere, neque etiam in ipsa Civitate praemptiones aliquas. signanter in rebus victualibus, in ipsam Civitatem per homines ibrenses apportatis, lucri et quaestus gratia audeat, et signanter in diebus fori, donec vexilluin Civitatis erectum steterit, depoeito vero Vexillo penestini, sive Praeemptores id, quod residuum permanserit, emere valeant, atque possiut.

In cuius rei memóriám, firmitatemque perpetuum, praesentes Literas Sigillo nostri munimine roboratas, et a tergo consignatas, praefatis Civibus Civitatis Colosvariensis, ipsorumque posteritatibus vniversis, duximus concedendas, promittentes privilegialibus Literis nostris confirmare, dum nobis eadem in specie fuerint reportatae. Datum Budae feria infra oetavas festi Sanetissimi Corporis Christi, Anno Domini 1488.

Közlöttük fentebb') a Zápolya, I-ső Ferdinand, végre nagy Leopold királyok által Buda részére kiadott kiváltsági kegyleveleket; felemlítve azt is²⁾: hogy Zápolya s I-ső Ferdinand királyaink okleveleinek még csak birtokába is, mikésön juthattak volt; e helyre tartozik már megérintenünk: miként 1703-dik évi October hó 23-ka óta, mint melly napon kelt nagy Leopoldnak imént is érintett kegylevele, Budának a legközelebb időkig lehozott polgári szerkezete alapját eme nagy Leopold-féle kegylevél tévé; állott pedig e szerkezeténél fogva a Buda városi tanács polgármester, főbíró, város kapitány, s 12 tanácsnokból. A polgár mester elnökölt a tanács üléseiben s a gazdasági választmánynál, ő kormányozván a városnak valamennyi közpolitikai és gazdasági ügyeit; — ellenben a város bírósági hatalmat a főbíró gyakorolta, mint a városi törvényszék elnöke. A város kapitány a rendőrség élén állott. A városi tanácsnak több hivatal osztály, úgy az egyes külvárosok bíró- s néhány esküdtből állott bíróságai is, valának alá rendelve. A városi tanács oldalán működék az úgynevezett kültanács avagy a választó

1) 1. a 33-46., 48-49., 52-53., 63-68-dik lapokon.

2) 1. a 46., 54—55-dik lapokon.

84 polgár közönsége, molly a sajátlagos városi községet képviselő, s a népszószóló elnöksége alatt tartá illéseit. — Minthogy azonban e most említett testület befolyása a városi ügyekre s a város gazdasági ügyei kezelésére gyakorolt részvéte, sem az előhaladott korszelemmel, sem a hivatás céljával összeegyeztethető nem vala; e körülmény — valamint a sz. királyi városoknak országgyűléseken! képviseltetése, valóság helyett, mindinkább naponta keserűbbé érlelt gúny gyanánt tűnt fel, s főleg miután ez utóbbit illetőleg magok a városok követeik megválasztására nézve önkéntes határozatokat hozni kezdőnek; maga a legfelsőbb kormány az 184 * -dik évi országgyűlésre leküldött kir. előterjesztései közzé sorolá a sz. k. városoknak, már a korábbi országgyűléseken ismételve szóba hozott rendezését; sőt tényleg kívánván előmenni a mondott évben egybehívott országgyűlésnek, ez évi aprilhó 7-ről 13872. sz. a. eme rendeletet bocsátá ki a m. k. helytartótanács Btida-Pest városaihoz:

„Buda sz. k. városa becsülendő, értelmes és gondos N. N. főbírójának. polgármesterének, többi tanácsnokainak, hites polgárainak, és egész közönségének. Becsületre méltó értelmesek és gondosok 1 O cs. k. ap. Felsege értesülvén az országgyűlési követek mikénti választása iránt e városban keletkezett határozatról, kegyelmesen megengedni méltóztatott, hogy a mennyiben az eddig divatozott szabályos gyakorlat fel nem tartatnék, és az némileg megváltoztatni szándékolatnék, a szóban lévő követ választás, addig is, míg e tárgy a törvény útján elintézetendék, következő korlátok között eszközölthetessék, nevezetesen: a) A belső tanács követekül törvénytudó, s egyéb szükséges tulajdonokkal felruházott helybeli egyéneket jeleljen ki. b) Valamennyi helybeli polgárok számukhoz képest több osztályba (in Tribus) elkülönözve választanak magok közül annyi választókat, hogy ezeknek számuk a választott polgárok számának felerészével egyenlő legyen, e) Az országgyűlési követek a város tanácsa általi kijelöltekből a tanács, választott község, s a b) szerént választandó polgárok közös vokszai által választassanak; s végre d) A követutasítás a tanács, s választott község egyenlő számú egyénei által dolgoztassák ki, s a tanács, s választott község vegyes ülésében adassák elő. — Ezen korlátokon túl semmiféle utasításoknak hely nem adathatván. — Melly k. k. határozat felől e városi tanács Ö cs. k. ap. Felsege egyenes meghagyásából, maga mihez tartása végett, azon utasítással értesítettik: hogy tanácsi hatósága, s tekintélyénél fogva, valamint a b) alatt érintett választók, — úgy a követek választásában a legjobb rendet feutartani, s olly czélszerű intézkedéseket tenni el ne mulasszon: miszerént a kérdéses választások a közcsend háborítása nélkül békeségesen, s a cselekvény méltóságához illőleg történjenek. — Kelt Budán a kir. magy. Helytartó Tanácsnak 1843-ik évi Sz. György hó 7-én tartatott tanácsüléséből. — E városi tanácsnak jóakarói grf. Keglevich Gábor s. k., Lovász András s. k., grf. Serényi László s. k.

Az 184^{3/4}-ki országgyűlés sz. k. városaink érdekében mit sem eredményezett; az ezután következett 1847-ki országgyűlés határnapjának felsőbbleg kitűzése után — igen természetesen városaink az érdekükben megszakadt tanácskozások fonalát újra

felvevőn, e közben már itt ott a közpolgárság, a fentebb közlött 1843-ki rendelet tartalmán túl, nem csak a követek megválasztásában, hanem az ezeknek adandó utasítás kidolgozásában is részt venni kívánt, és némely helyeken ebbeli határozatát életbe is lépteté; sőt legfelsőbb helyre is intézé Buda város polgársága e részbeni kérését; azonban a m. k. helytartótanács útján, 1847-ki decemberhó 21 ről 52449 sz. a. kelt intézményben válaszüi ezeket nyéré:

„Az országgyűlési követeknek adandó utasítás megállapításában a polgári képviselőknek e városi tanács részéről engedtetni szándéklott befolyás iránt legközelebb érkezett kir. udvari rendelvény szerint ő es. kir. felsége a tekintetből: hogy a polgári képviselők köre egyedid a követek választására szorítkozva lévén, ezen tisztük teljesítése után azok mint nem tanácskozó de választó képviselők a többi polgárok sorába visszalépnek, s ezzel minden további foglalatosságuk teljesen megszűnt: e város ismételve felterjesztett ebbeli kérelmének helyt adni nem méltóztatván; erről e városi tanács f. é. december 13-ról 5470 sz. alatt kelt felírása folytán ezennel értesittetik. Kelt sat. sat.“.

A bekövetkezett 1848-ki események Buda helyhatósági jogviszonyaira is enyészetet eredményezőnek; de a Fejedelemnek 1851-dik év utolsó napján kelt felsőbb kabineti irata tartalmából nyugodtan reméllik Budának olly igen sújtott lakosai is, miszerint az ausztriai császári állam korona országaiban szerves intézmények alapelvei 8-kához képest „a helyközségek szervezésénél — a királyi, és országfejedelmi városok előbbi minősége és külön állása figyelembe vétetni fog“. Jelenleg miután a polgári ügy kormányzás a törvénykezési ügyviteltől elkülönítve van — amazt Buda városára nézve a polgármester s 36 község tanácsos kezeli, ez utóbbiak testületét a várból 8, a Vízivárosból 9, a Ráczvárosból 5, a Krisztinavárosból 3, az országúiról 3, Budaajlacról 3, s Ó-Budáról 5 egyén alakítván.

Buda helyhatósági jogviszonyai kiegészítéséül nem szabad elhallgatnunk: miként tárnokszéki hatóság alá tartozván, valamint az országgyűléseken úgy a tárnokszékeken is a társvárosok felett első ülési helylyel bírt:

„III die freyestet fallen liccien ttr Tarnak reckt, getchriben tm 1500 jár; Von erst die von Offen. Die van Kascha. Die Prespurger. Die van Twrna. Die van Edenburg. Die van Wartflal. Die van Epries. Dio van Festh macht Kwnig Matgiesch zu ainer Freystat“: Végezetre ugyan ezen annyiszor felhívott budai német törvénykönyvben *lluda*.

„Die dye Ofner tail schollen habén ette Weisscnpwg; Vncz an das forderst portal an Vnser Frawen kirchenn zu Weissenpurg sol nymandt ynne habén, dy Offher, dy sullen yn írem harnasch hlttten vncz das dy kronung verpracht wirt“.

Bővebb értelmet ad ennek a következő:

„Von det Kunigei vnd der Kunigtn kronung: Zu des Kuniges Oder Kunigin krönung sol der Stntricher mitt efflichen Herren des Rats. und mit nndern crban

Statleuten erlichen ziehen mit irem volk gen Weissenpurg do die kronung soil gesehehen. Vnd zu Weissenpurg sollen sic wol vnd zierlich geharnuscht sten pei der fordern thür an der kirehen dumán den Kunig vnd die Kunigin kront, vnd sullen der kirehtür huetten eben so lang, vnez das die kronung ganz und gar geschen ist, da sullen siedanu die Kunig oder Kunigin belaitenpis im irHerberg.“

Egybenhangzó ezzel az I. Ulászló királyunk koronáztatásán jelen volt *Dlugossus* *) következő előadása is „Uladislaus rex (1440 jul. 17-kén) mane in Ecclesiam AlbaeRegalis iam multitudine completam descendit, et propter hominum pressuram difficilem babuit ingressum. Ut autóm liberius coronationis opus perficeretur, omnis multitudo de ecelesia exclusa est, praelatis, principibus et baronibus, nobilibus insignioribus dun taxat manentibus, *dóiba s autem Budensibus admissis, qui ex veteri obserrantia in coronatione regwn Ungariae habent tus in armis interessé, el bandérium retustum regni Ungariae^ dum perficitur coronatio. gesture.*“

IV. Buda város pecsége s címere.

Buda-Pest előkori közös történetének részletei mutatják: miként ragadt a pesti hegy új várára a „Buda“ név; valamint azonban a rákos mezejére nyúló anyaváros „ó-Pest“ nevezetét pecsétén fentartotta, miként: „SIGILLVM CIVIVM DE /XNTIQUA PEST“ köriratából látható; úgy a mai Budának saját és pedig kettős pecséttel élését a budai német törvénykönyv következő tételei kétségtelenítik:

„Ifer das *Statsigil vber Jár pehallen tol*: Es sol auch ein Deutscher des Rats der Statsigil, payde, das *klain*, vnd das *grot*, Inne habén,ydoeh gesundert: das *grot*, do man anders nicht mit sigilt, dán hantfesten, das col verschlossen sein, vnd zum minsten mit zwayr deutscher purger petschalR versigilt sem. Aber das *klain* petschaft sol ein deutscher geschworne purger habén verschlossen iu seiner lad, vnd darczu sol der Statschreiber den schlüssel habén“.

„Her dar *Slot Intigil inkalten tol vnci_r man ein ander Richter, vnd rat ericelt und pestet igei*: Allé Zeit zu Sand Jörgen tag, in der Zeit, als ob'n geschriben stet, sol man das *gemain Insigel* zu dem Rathaus pring'n verslossen in der lad, do sol mun es aus nemmen, vnd sol ee zaigen der gemam. Darnach sol man es wider einlegen und verschliessen, vnd versigein mit zwayr, oder dreyr deutschen Herren sigil, dy des rats gewesen sein, vnd also verslossen vnd versiglt sol man es antwurten dem pfarrer zu vnser hauptpfarkirch'n, zu vnser lieb'n frawn zu pehalten, vnez das der Richter vnd der Ratt pestet werd'n; sunder den slussel sol der Statschreiber pey ym haldenn“.

¹⁾ *Katona* História Crit. reg. Hung. Stír. Mixt. VI. 88 1.

János királynak fentebb ¹⁾ közlött oklevelében iratik le *Budának* a mohácsi vész előtt létezett, s ha bár elmállott állapotban, a fehérvári belső kapu déli oldalán ma is látható s erről térképünkre E. alatt lerajzolt czímere.

Mai pecsété s czímere pedig Nagy Leopold 1703-ki kegylevelében iratik le ²⁾ s térképünkön A. alatt látható.

V. Buda fekvése s éghajlati viszonyai.

Buda — mondhatni: Magyarország közepén *fekszik*, a Duna folyó jobb partján, Pest város átellenében, a szent Gellért hegyétől észak felé. — E fekvése egyike a legbájosabbaknak nem csak Magyarországon de Európában is. A szent Gellért hegyen lévő csillagdat látpontúl véve keletről 36 fok 42 perez, és 15 másod pereznyire — északról pedig 47 fok, 29 perc és 44 másod pereznyire fekszik Ferrótól. *Leghosszabb napja* 15 óra 48 perez, a *legrövidebb* 8 óra 12 perez.

A közép/eztj/er *feletti magassága* Wahlenbergszerint 215 láb, — de Kmeth budai csillagász segéd észrevétele szerint ez állítás 147 lábbal hibázik. — *Vállas* ³⁾ szerint a mostani csillagda magassága az ádriai tenger felett 724 bécsi láb; a budai vízmércék kezdő pontja felett 419 láb, honnan ezen vízmérték 0. pontjának magassága 305 bécsi láb. — *Egyéb égalji viszonyait* Budának Vállas azon megjegyzéssel: hogy miután ezek a csillagdára vonatkoznak, azaz: egy sokkal magasabb pontra, s így nem mindenben híven tükrözik vissza a város nagy részének viszonyait; következő adatokban adja elő: Középsúly mérő állása 27. 38 pár. hüvelyk, közép mérséklete +- 7°. 1 R. A mérséklet elosztva évrészekre: Télben: — 1°. 7 R. Tavaszszal: +- 7. 1 R. Nyáron: +- 15. 5 R. Őszszel: 7. 8 R. Legnagyobb eddig észrevett héfok: +- 30°. 6 R. 1841-dik évi július 18-kán 3 óra délután, meleg délnyugoti szél mellett. Legkisebb: — 18°. 0 R. 1788-dik évi decemberhó 30-kán.

¹⁾ 1. a 42-dik lapon.

²⁾ 1. a 67-dik lapon.

³⁾ 1. id. m. 294. 1.

Éven át közép számítással 253 borús és nedves nap, mely közt borús 75 nap, esső esett 89 nap, hó 23 nap, ködös 66 nap. Egészen tiszta nap csak 113. Essőmenynyiség 20 hüvelyk. Számos égi háború, jelesen 19 évenként. Legtöbb májusban és júniusban. Évenként középszammal 103 szeles és 19 szélvész nap. Uralkodó szélirány: észak nyugodt. — Egyébiránt Buda magas fekvése által kevés városban élvezhető, ritka jó, tiszta, és *egészeség*es légnak örvend, mely légtisztaság még növekszik a közel és távolövedző erdős hegyek s a közvetlen alatt folyó Duna által; — mellynek 1851-dik évben naponta reggeli 6 — 7 óra között Budán figyelt állása 0 felett következő eredményt tanúsít.

Holnap	Legmagasabb viz állás				Legesekélyebb viz állás				Közép állás			
	Állására nézve			Időre nézve	Állására nézve			Időre nézve	Állására nézve			Időre nézve
	Láb	Hüvelyk	Vonal		Láb	Hüvelyk	Vonal		Láb	Hüvelyk	Vonal	
				Nap				Nap				Nap
Január	8	7	0	1	4	4	9	2	6	3	6	1
Február	4	2	3	1	3	3	6	2	3	8	0	1
Mártius *)	11	1	6	1	2	11	0	1	6	11	3	1
Ápril	12	3	0	1	9	2	6	1	10	9	0	2
Május	12	3	0	1	8	3	3	1	10	0	6	2
Június	13	1	3	1	9	10	6	2	11	1	0	1
Július	11	10	6	1	8	11	0	1	9	6	0	1
August. **)	13	6	0	1	9	0	9	1	10	7	3	1
September	13	1	0	1	9	0	9	1	10	11	0	1
October	9	11	6	1	6	1	0	2	7	11	0	1
November	9	1	3	2	6	0	3	1	7	8	6	1
December	11	0	0	2	6	6	0	1	8	4	0	1
*) Mártius 5-en volt legesekélyebb, u. m. :	—	—	—	—	2	11	0	—	—	—	—	—
**) August. 11-kén a legnagyobb u. m. :	13	6	0	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Időjárása, — a gyakori szélvészeket, kivált a kelet nyugodt, melly nem egyszer 3—4 napon át is dühöng, kivéve — rendszeren kedvező, november és december hónapokban gyakorta köd lepi el a várost, melly ha északról keletnek húzódik, elszokott oszlani, s derült tiszta napokat hagy maga után, — az észak

felé terjedő ködök azonban megszoktak állapotodni s essőzést eredményeznek.

Az *égi háborúk* gyakoriak, s a hegyekből borzasztó hirtelenséjrrrel leomló víztömegek miatt nem ritkán veszedelmesek is; mindamellettt éghajlata, mondottjaink szerint, az ország legegésesebbjei közzé számítható, mit nem csak a helybeli lakosoknak átalános jóléte, de főleg a távolrólí idegeneknek, egészségük helyreállítása végett ide zarándoklása is eléggé bizonyítani látszik.

VI. Buda szomszédai.

Kelet felé egész hosszában a Duna folyó; nyugodt felé: Buda Eörs, Buda Keszi, Kovácsi és Hidegkút helységek. Dél felé: Promontor s Albertfalva helységek szántóföldjei, rétjei s szöllői. Észak felé: Békásmegyter és Vörösvár helységek.

VII. Buda alkrszei.

Buda áll a várból (a vári főváros, a vár deli csúcsán fekvő s ennek csak kis részét tevő királyi palota-vártól megkülönböztetendő) s a *külvárosokból*. Ez utóbbiak ezek: *a)* vízi-, *b)* rác-, *c)* Krisztina város, *d)* Buda-Ujlak, *e)* Országút, és /'} 1849-ki január 1-től Ó-Buda (azelőtt koronái mező-) város.

I. A Buda város legszebb részét képező *vár*, a szent Gellért hegyével szembe a víz közép tiikre felett mintegy 220 lábnyi magasságban, a Duna folyóval párvonalosan észak nyugodt felé húzódik, hol 850 ölnyi hosszúság után ismét végződik. Közép széle mintegy 100 öltre tétetik. — Parancsolt) méltósággal székel e vár Buda többi részei felett, s ösies büszkeséggel tekint alá a Duna folyón túli ifjabb vetétkedő testvére, mosolygva nézve ennek száraz homokos földére, inig saját lakóival, a tavasz zöld kellemeit, és nyárban erdei jóltevé árnyát por nélkül élvezted; öröm pillanatai legtöbbsjét azonban a két testvér várost örökre egyítő jegygyűrű: a világ valamennyi remekművével méltán vetétkedő lánczhyd veszi igénybe, mellyet a vele egy vonalban építendő s a várhegy mélyjét keresztül hasító alagút

nem csak érdekesbbé, jövedelmezőbbé, de szebbé s nagyobb-szerűbbé is teend. — A várhegy pesti oldalán, épen a lánchíd felett, az úgynevezett „elipse“ gyönyörű sétányul szolgál úgy a pesti, mint budai lánchídra belátó közönségnek. De fő díszére szolgál e várnak afalkeríték, melly mint korona áll a várhegyen, s mellynek gyémántját a királyi várpalota képezi; e falkeríték mögötti bástyák teszik védállapotba; várfontossága azonban sokat vesztett a lőpor feltalálása — vagy inkább az álguk használatba vétele óta, miután a körülvonuló magasb hegyekről nem épen feladat a vár felett úrkodni: holott vajmi nehéz e hegyláncá valamennyi pontját védállapotba juttatni s ebben megtartani. — A várkerítéken át, a várhosszában néhány kereszt utcától átszelt házsorok közzé négy kapu vezet fel, s a gyaloglók közlekedésére néhány fedezettel készült *lépcső* szolgál. Ez utóbbiak közül egy a város házatól, a vár nyugodti bástyáira vezető keskeny utca ellenében, a Krisztina városba vezet le, s minthogy lépcsői márványból valának, „márvány lépcső“nek neveztetett; de a várnak az 1849-ki ostroma előtt, védállapotba tétele alkalmával a cs. várparancsnok rendeletéből lerontutván, a várnak ismét a törvényes hatalom alá került után fából készíttetett. A másik ennek ellenében a legré-gibb s egész hosszában fedezett — ezért „Fedezett folyosódnak (Verdeckte Gang) neveztetik, s a vízi városba vezet: „Ut modica (a lépcső), magno tamen ausu an. MDXLI inclaruit, cum per eam urbs pene obruta fuisset. Bornemissa enim, referente Isthvanfio *Francisco Retatjo, qui in Austrian's Caslris jus dicebal. se daturum militibus Hungária ad ingressum exoletam portaiam promisit. Ea erat in sepulcretis solemuis templi Deiparae Virgini, cognomento Germanicae dedicati, eratque usui pads tempore per decliria petenlibus flumen. Atque ille, quod spon-dit, praestitit. Verum res imprudentia et diffidentia Roggen-dorfii successu caruit“¹⁾. — Végre a harmadik az iskola-épü-letnek a Dunára néző szegletén a bomba-térre megy le, — az 1849-diki ostrom után szinte újra lőn felépítve. — A *tár kapui* közül*

a) A vár észak nyugodti végén a vízi s Krisztina külvá-rosokba vezető „*bécsi kapu*“csak Ferdinánd uralkodása s a tö-

¹⁾ 1. *Schier* Buda sacra 82. 1. és az 64—65. lapokon előadottainkai.

rök ideje ¹⁾ óta neveztetik így; az előtt „Zsidó-kapu“ „Szombati-kapu“nak hívták, némelyek szerint azonban „Szent-János kapufának azért, mivel szomszédjában volt a szent János egyháza; ellenben „Zsidó-kapu“nak azért, mivel a rávezető bécsi útca is hajdanában, a benne lakozott zsidóktól „zsidó-utczá“nak neveztetett, „Sabbathinam portam penes Judaeorum pia-team, qua ad vetrem Budám itur“ olvassuk *Islvánfinál* ²⁾. —

E kapu a várnak legutóbbi ostromoltatása előtti alakját III. Károly alatt nyerte, s boltozata alatt Toldy Miklósnak mellvasát, sarkantyúját s lándzsáját, eltörött szántóvasát és láncon függő golyóját, vagy miként maga nevezé: labdáját, lehete a fal ékezetében látni, kívül pedig a szőlőhegyekre néző részén egy gúnyolva rettentő emberfőt, tátott szájában félre tekert nyelvvel, s C. VI. S. A. D. G. G. H. H. B. D. C. R. (Carolus VI. Semper. Augustus. Dei. Gratia. Germaniae. Hispániáé. Hungáriáé. Bohemiae. Dahnatiae. Croatiae. Rex.) betűk valának olvashatók. Ha a történet eme kedves emlékei irányában a szerencsétlen polgárháború kímélő kegyelettel viseltetni nem tudott: mi e sorokban azokat az utókornak átadni kedves kötelességünknek ismerjük. — Az 1849-ki ostrom után őrházával együtt alapjáig lerontott eme kettős várkapu helyett a jelenlegi egyszerű bár — de oldalfalának a kaput teljesen fedező kanyardásánál fogva erősebb, 1850-ki május havában építtetett.

b) A vízi városba s Pestre vezető kapu „Fis* Aapw“nak neveztetik; a török uralkodása alatt „Konstantinápolyi“ vagy „byzanczi“ kapu nevet viselt. Az 1686-ki ostrom alkalmával e kapunál ostromoltatott leginkább Buda, s innen történtek a leghevesebb kirohanások. — E kapuval egyenlő vonalban

c) a Krisztina külvárosba vezető kapu jelenleg „Fehérvári kapu“¹⁾ a mohácsi vész idején „logodi kapu“ ³⁾ nevet viselt; *Jovius* szerint azonban a mohácsi vész előtt „Zsidó kapu“nak neveztetett, szerinte azért: mivel a „Spiessberg“en lévén a zsidók temetője, e kapun át hordattak ki a zsidó halottak; s ez oknál fogva a törökök a vári zsidókat e kapunak megújí-

¹⁾ *Gerlachius* István torok naplóját 12.1. és Pauli *Taflerner* de caes. legatione. Com. de Leslie ad Port. Ottóm. T. IV. p. 173. — *Schier* Buda sacra 82. 1.

²⁾ 1. libr. XIV. pag. 232. s *Tkurócty* P. III. C. VIII. és LXXXVIII.

³⁾ *Logod* egyik külvárosa volt Budának, 1. *Ja lay* Pál: a magyar nemzet napjai a mohácsi vész után I. füzet. 6. 1. s *Schier* Buda Sacra 27. 1.

tására is kötelezék¹⁾; vannak, kik *Werböczy* István tetemeit is a mondott zsidó temetőbe hiszik eltakarítottaknak²⁾; e kaput 1442-dik évben utánszüllött László királyunk építő; megújítását a falba foglalt kövön ma is olvasható, „1540“ év tudatja, s miután 1723-dik évben a lőportorony fellobbanása által tetemesen megrongáltatok: VI. Károly által budavári akkori főkapitány gróf Dann Henrich József felügyelése alatt inegujtattott; homlokzatán e sorok valának olvashatók:

„Carolo VI. Rom. Imp. Semp. Aug. Hisp. — Hung. Böim. Rege. — Porta— HaoC uLbaregaLi-nsIs fundaMentis sVrrexIt. — Paschalibus niijmr feriis Vi nutratu pulveris in auras ejecta — PasChuLi lubVsto rVrsVM splenDoré resVrglt. — Lacta noVo MeLIVs venlt ab Igne DeCVs. — Henrico Josepho e. S. C. I. Comitibus de Daun Supremo armor. Praefecto“!

Az 184!) diki ostromnál e kapu közelében lövetett a rés, s ennél esett el a hős Hentzi is. Az ostrom után azonban majd tövig leromboltatván, 1850-dik évben újra felépítettett.

Hajdan a vízivárosi és fehérvári kapuk közötti keskeny tér, a mostani főörhely háta mögött, fallal és árokkal rekeszté el a királyi várpalotát a vár többi részeitől.

d) Dél felől a sz. Gellért hegyre néző s a kimenőket Pestre s a „Tabán“nak is nevezett rácz város felé vezetí» kapu (a királyi várpalota tőszoniszédjában lévén) vagy „Új kapudnak“ nevezetetik; „Új“nak azért, mert csak Mária Terézia királynénk uralkodása közben nyitattott meg³⁾ s 1787-dik évben II dik József uralkodása alatt építettett tél. V. Ferdinánd által megujtattott 1838-dik évben; s az 1849-ki ostrom következtében kijavítottott.

A várat több *nyílt tér* ékesíti. Ugyan is:

a) A történet nevezetességű *Szent György tér* a kir. várpalota közelében észak felé több nevezetes épületekkel környeztetik. A XVI-dik század kezdetén azonban egész más külsejű volt mint napjainkban. Hol most a fegyvertár áll, kelettől nyugodt felé, a piac egész szélességét Zsigmond kir. palotája foglalta el. Roppant épület, mellyet Zsigmond faragott kőből emeltetett, hat toronnyal, mellyek közöl a legnagyobbik, a négyemeletes

¹⁾ 1. erről *Kollár* Bibi. Aug. Tom. I.

²⁾ Mint *fray, Kelemen, frank* sat. Ellenben *Janfitich* Miklós megmutatta, hogy *Werböczy* a keresztények sirkertébe temettetett el. 1. tölem *IVerbi>cty István élelrajta*, Bndáíi 1842. 32—36. lap.

³⁾ Mellyre szükségelt 3987 ft 16% kr. költségből 1000 ftot az épen n kir. | u-lotába helyezve volt tud. egyetem pénzalapja, a többit a városi pénztár fedőié.

„csónkatorony“ bevégzetlenül maradt, az egész, mint Velius¹⁾ megjegyzi: inkább nagyság mint művészi szépség által feltűnő. A palota előtt a vár öt öl széles árka nyúlt el; mellyen át oszlopokon híd vezetett s irányában a palota nagy kapuja állott; e felé Országh Mihály nádor, Mátyás engedelmevel, Zsiginond király szobrát állittatá, hálából, mivel emelkedését neki köszöné. A palotával szemközt Zsigmond- s mögötte György egyházai állottak. A piac egyéb oldalait úri lakok környezek, középén az óriási Hercules szobor, melylyel Mátyás király ékíté fel e piacot. Egyébiránt a goth építészetnek a XV-dik század kezdetén uralkodó neme, mellyben a palota és Zsigmond egyház építettek, nem épen illett a Mátyás alatt olasz ízlésben emelt úri lakokhoz, s ezek ismét kiáltó ellentétben álltak egyes, még a XIV-dik századból fenmaradt ház szomszédaik sötét falaival s kinyúló erkélyeivel, míg a piacon álló Hercules fenyegetve emelt bunkójával ollyannak látszott, mintha az öt környező régiebb építményeket a Mátyás alatti fénykor után közelgő időre akarta volna emlékeztetni, mellyben az érzelemdús s vallásunkból fejlődött középkori művészet az ő világ vak utánzása által porba döntetik. De épen e rendetlenség különös, újabb városainkban hasztalan kereset bájt vont az egész körűi, azon bájt, mellyet épületeknek, mint ember arcznak csak az ad, ha rajtok a múltról olvashatunk. ²⁾ Konth s társai, Hunyady László kivégeztetése emlékéét örökíti e tér. — A tőle a főörhely által választott

b) *disz-tér* inkább tágas utczához hasonlít, középén nagy márvány kúttal, mellynek helyén — mint látandjuk: szent Magdolna egyháza állott; — s az ezzel közel szomszédos

c) *Városház*— vagy jobban *Szent Háromság-terén* a szent háromság tiszteletére 1714-ik évben emelt nagyszerű oszlop tűnik fel, mellynek már 1692-dik évi dögghalál alkalmával szóba jött felállítása, de pénzhiány s egyéb akadályok miatt csak 1698-ba tétetett le alapköve,s miután 1710-ben ismét kiütött a dögghalál, a városi tanács s lakosság életben maradása hálaemlékeül a jelen 10 öl magas oszlopot állitá. — Előtte márvány víztartó.

d) A vár északi szélén a pompás kétemeletű „Ferdinand“ katonaiak előtti *Ferdinand-* (Garnison) *téren* a vári örkatona-

1) Casparis Ursini Velii de bello pannonico opera A. T. Kollár Vindobonae 1762.

2) 1. b. *Eötvös* i. m. 7—8 1.

súg kisebb csapatai fegyverforgatásban gyakoroltatnak. E tér történeti nevezetességéhez tartozik: hogy az Árpád királyok utolsója, Ill-dik Endre tetemei, e tér gyomrában nyugszanak.

II. *Következnek Buda külvárosai.* A) *A Krisztinaváros* hajdan „fehérvári völgy“ „Logod“-nak neveztetett; mostani nevét szásztescheni herczeg Albert nejétől nyerte; fekszik a várhegynek a ráczvárostól északfelé húzódó túlsó részében, s terjed a városmajorig. E városrész legkellemesb helye Budának, mert a városhoz! közelléttel a falusi élet kellemkeit egyíti; miért is épen nem csodálandó: ha a házak nyári jövedelme, télen át üresen maradásukért is kártalanítja a tulajdonosokat, mint-hogy idegenek, főleg Pest lakosai úgy a főváros pora, mint a hegyek nem szokott éles levegője ellen a Krisztinavárosban keresnek menhelyet, s e körülmény is eléggé feltűnteti e városrész jövőjét a czélbavett alagútnak közel valósulása esetében.

B) Az egykor „kis Pest“-nek nevezett *Tabán* vagy *rácáváros* már I-ső Lajos királyunk korában, mint Pest város gyarmata létezett. Hozzá tartozott a mostani sárosfürdő táján, gyógyvizének a Buda felsőbb részén lévő „felhéviz“-i gyógyvizektől! megkülönböztetése végett „Alhéviz,⁴⁴ máskép „Erzsébetfalva⁴ névvel nevezett kis helység is. *Schier* ') szerint a ráczváros a Krisztinavárossal együtt, a török uralkodás alatt csak egy városrészt képezett, az úgynevezett „hosszúvárost.⁴⁴ Ház számra a ráczváros Buda valamennyi külvárosát meghaladja ugyan, azonban ezek nagyobb részét a Sz. Gellért hegy oldalán függő fészkekkint alkalmazott viskók teszik.

C) *A Víziváros* a volt hajó-hídfőnél kezdődik és a Duna s vár között északfelé a katona-kórházig terjed; déli része azonban a mondott hídfőtől a kapuczinus atyák zárdájáig „halász városkádnak (Fischerstadl) nevezetik, ámbár külön városrészt nem képez. A történeti hagyományok nyomán a Víziváros neve a török elfoglalás előtt „zsidóváros“ nevet viselt, a benne lakott számos zsidóktól. E városrész a török alatt bástyák- és várfalakkal volt megerősítve, mellyeknek a mondott katona-kórháztól felfelé a szegények házáig húzódott maradványai még ma is láthatók; az északi fallal összeköttetésben állott a délfelé tartó fal a Dunaparton, mellyből ma már csak az úgynevezett víztorony áll fenn a városi vízgép mellett; e vízgép által szol-

1) I. Buda Sacra.

gáltatik fel föld alatti csatornák által a Duna vize a várba. Észak felé nyílt az úgynevezett várkapu, mellyen a török basák a követeket bocsátották be. A basák lakása a Vízivárosban volt. S ha bár egyébkint Budának e része a többi külvárosok kisebbjei között tartozik is: mindazáltal a benne települt kereskedés s iparnál fogva a főváros legkeresettebb külvárosának lehet méltán tekinteni; Buda országos vásárai is ekülvárosban tartanak; — majd nem évenként tavaszi árvíz kiöntéseit szenvedni kónytelenítettván, e körülménynek akarjuk tulajdonítani: hogy a különben saját érdekeiket szemük előtt nem hagyó lakosok dunaparti házaik építésében a szomszéd Pest várossal vetélkedni nem mernek.— A „bomba-tér“ mögötti „Mária tér“-en hajdan a ferencziek kisdud egyháza állott, helyét a bold. Szűz tiszteletére emelt szép oszlop örökíti. — E külvárossal tőszomszédos D) «3 országút (Landstrasse), melly hosszában, a katonakórháztól a császárfördögig, s széliében, a Dunától az e városrészt övedző hegyekig terjed; északi része a XII-ik században II-ik Géza király nevérol „Fórum Geysae“ az az „Géza vásárhelyi-ének neveztetett. ¹⁾ Később a Hospitaláriusoknak Szent, Háromság dicsőségére épült egyházáról „Szent Háromság városának, (oppidum sanctae Trinitatis), majd „Felsővíz“- „Felsővízének hívták (ez utóbbi neveztetés által megakarván különböztetni Buda „Al hévíz“ részétől, „Szent Erzsébet“ falvitól). s noha Bonfin ²⁾ szerint a mai Buda részét képezé: még sem függött az anyaváros előljáróságától; hanem saját jogokkal bírt. 11-dik Ulászló király adományából tulajdon pecséttel is élt, mellyen három fehér liliomot, a teljes szent Háromság jelét viselte. Érintett tulajdon előljárósága s különös szabadságai felől tanúskodik a következő 1478-ki oklevél³⁾:

Vniversis et singulis Theloniatoribus, eorumque substitutis, vbiqueconstitutis et existentibus Nicolaus Proviso! Curiae, Praepositus Ecclesiae Sanctae Trinitatis; Judej; Jmalí, ceterique Cives de Suparioiibus l alidis ai/uis liudensibiis: Domini*, fratribus, ac amici* honorandis, salutein cum houore. Cum nos per sauctos et praedecessores Reges, nonnullis libertatum praerogativis simus amplissime ddecorati et dotati; tumen inter cetera: <juí ex nobis proacquisitione victuum, iutraambitum regni Hungariae profleiscerentur, nullibi aliqua tributaria exolutione tenerentur; quae quidein libertates et per Seren. D. Mattbiam, Dei gratia Regem Hung. Boh. etc. existunt confirmatae et roloratae: quorum quidem nostrarum libertatum, quo supra concessarum, conúrmatarum et roboratarum (tenore) Vobis obuiare

¹⁾ 1. *Peterffy* Concil. P. I. 128. 1 *Podhradctky* i. m. 46 I.

²⁾ 1. *Decad.* III. Lib. IV. s *Podradctky* i. m. 47 1.

³⁾ 1. *Podhradctky* i. tn. 47—48. 1.

consentientes, Vestras easdem Doni inat iones, Fra trését amicos diligenterrogajnus: quatenus, dum et quando nostri homines seu homines eorundem eum praesentibus, ne rebus eorum propriis pervenerint, et litteram Regiae Maj. super praesentibus enmatam porrexerint; sine omni tributurum solutione, ne denary» uavigalibus, prout propriis ex suis rebus et bonis, pacificos perinittatis, et permitti facialis: et si homines navigabiles, aut naves habeant appreciatis, communi iustitia vestra requirente, vestrum ius expostulare habetis, scientes in maioribus Vestras Dominationes et Amicitias favore complacen: confoueri. Ex *Suyeiioribus Calidii Aquis lludensibus*. in festo Apostolomul Symonis et Jude Anno Domini 1478.

Történeti nevezetessége még e külvárosnak: hogy a feren-
cziek zárdája táján a Dunapart felé emelt helyen tette d. e.
Ferenci királyunk 1792-ki június 6-kán a Szent István kardjá-
val! szertartásos négy vágást. Egyébkint e külváros inkább
falusi mint városi alakjával lepi meg a szemlélőt. Ugyan így

E) *Buda-Újlak*, Újváros (Neustift) nevű s Budának leghosz-
szabb külvárosa is; egyházától a császárfördőig terjedő része a
tatárjárás után megszállott jövevények által épült s az ó-budai
várhoz tartozott falu volt, s akkori sz. Jakab apostol tiszteletére
emelt egyházától „Szent Jakab falvá“-nak (Villa S. Jacobi)
neveztetett. ¹⁾ Előkori állapotát II-ik Ulászló királynak 1507-ki
ápril 14-kén kelt következő tartalmú okleveléből²⁾ ismerhetni:
„Nos Wladislaus Dei gratia Rex Hungariae et Boh. etc. memoriae commen-
danius, tenoré praesentium significantes, quibus expedit, vniversis: quod nos
considerantes fidelitatem, et seruitia fidelis nostri nobilis Stephani Ragusei in hae
Civitate nostra Budensi commorantis, quae idem nobis iuxta suae possibilitatis
cxigentiam: honesta veró Domina Margaretha eius Consors, servitrix vtpote
Illustrissimorum ac Cbarissimorum Liberorum Nostrorum, eisdem Liberis nostris
sedulitate indefessa, et sincere animo exhibuit, et vei in praesentiarum exhibit.
Cum igitur ex eo, tūm veró supplicatione nonnullorum fidelium nostrorum apud
nos propterea intervenientu, domuin illám ipsius Stephani Ragusei, quam idein ex
opposito Ecclesiae S. *Jacobi*, in villa nostra Zent A *Jakabfahra* vocata, ad Casbum
nostrum *Velerit Hudeiis pertinente*, a fundameuto erigi et aedificari pro se et
liberis suis fecit, simul cum orto circumiacente ac piscina in eodem habita, minori
similiter ortulo, pro croco duntaxat inter duas vias communes exstruetó, ab omnibus
taxis et censibus nostris tam ordinariis, quam extraordinariis, ac aliis etiam qui-
busvis oneribus, ratione eiusdem domus, et aliorura praescriptarum haereditatum
nobis proveniendis, a modo in perpetuum eximendam, et libertandam duximus;
annuentes eidem Stephano insper, et haeredibus suis vniversis ex gratia nostra
speciali, et concedentes: ut a modo deinceps singulis annis 10 vasa vinorum fo-
rensium ad ipsam domum induci, atque istic annuatim et solito more educillari
facéré, pro nutu suo, libere possit et valeat. Imo eximimusetlibertamus, annuimus
et concedimus praesentium per vigorem. Quo circa Vobis Fidelibus nostris mag-
nilico Benedicto de Batthyan moderno, futurisque Thesaurariis nostris, item dica-
toribus et exactoribus quarumcunque taxarum seu contribution uni nostrarum, et
aliis etiam quibusvis Castellanis, et officialibus nostris de Castro Veteris Budensis
praesentibus scilicet ot futuris, praesentes visuris, harum serie firmiter mandamus,
quatenus a modo deuceps praefatum Stephanum Ragusenm. aut haeredes et poste-

¹⁾ 1. u. o. 43. 1.

²⁾ 1. u. o. 48—45 1.

ritates suas, ratione praescriptae domus, et aliarum praedictarum haereditatum suarum, ad aliquam solutionem taxarum. seu Contributionum nostrarum. et regni nos tri arctare, seu compellere, aut propterea ipsuin, vel baoredee suos impedin', turbare, mulestare, aut quovismododamnificare. nullo vnquam tempore praesumatis, et insuper singulis vt praefertnr, annis, praescripta 10 vasa vinorum, in ipsa domo libere et paeifce ipsis edueillare permittere, et permitti facere, modis omnibus debeatis et teneamini, et aliud nullo niodo faeere audeatis, praesentes vero, quas secreto sigillo nostro: quo, nt rex Hungariae, vtimur, impendent! communiri fecimus, post earum lecturam, semper reddi volumus et mandamus praesentanti. Datum Budae fcra 5-a proxima post Dominican! Quasimodo. Anno Domini 1507. Regnorum Nostrorum Hungariae etc. anno 17-o Boliemiue vero 87-o.

Jelenleg apró falusi házakban tartózkodó lakosai leginkább föld- és szőlőműveléssel foglalkoznak; emeletes házat csak itt ott láthatni benne, s csupán az *országúttól* elválasztó pompásan felépült császáriördő körül mutatkozik némi városi élet.

F) *Ó-Buda* 1850-ki januárhó 1-től mint alább látandjuk: szinte külvárosa Budának. Előkori történetére nézve a már mondottak nyomán ismétljük: hogy itt hajdan a rómaiak korában „Aquincum“ „Acincum“ nevezete alatt római gyarmat volt, és pedig *Schönwisner* ¹⁾ szerint a mai Ó Buda helyétől le a Dunaparton Buda-Ujlak határáig, más oldalról a kecskehegy alján a budai városmajorig terjedett, s lakosainak száma 200 ezernél alig ha kevesebb vala. Utóbb királyaink várat is építettek Ó-Budán, melyet Béla király névtelen jegyzője „Budvár“-nak ²⁾ nevez; e várba szálltak meg s abban végezték az ország ügyeit — ide ájtatosság végett³⁾ is gyakran kirándult királyaink. Zách Bódognak Visegrádon elkövetett inerénye után Róbert Károly neje O-Budára költöze át s annyira megkedveld e helyet: hogy tetemeinek majdan ide takarittatása iránt is 1380-dik évben kelt végrendeletében intézkedett; ebben egyszersmind fia Nagy Lajos királyunk adományzásából bírt O-Budát menyjének hagyván. S ez idő óta O Buda királynéink birtoka s rendes lakhelye lön; sőt Szilágyi Erzsébet, Mátyás király anyja is, özvegysege napjai alatt bírta; Mária, a mohácsi téren elesett szerencsétlen Ilik Lajos özvegye volt utolsó birtokosa, mert a mint Buda 1541 -ik évben török iga alá jutott: a most nevezett özvegy királyné Ó-Buda birtokától elesett. —

¹⁾ 1. „De ruderibus laconici, Caldariiue romani et nonnullis aliis monunientis in solo Budensi partim hoc primum anuo 1778 repertis, partim nondum vulgatis liber unicus“.

²⁾ 1. a 6-dik lapon előadottakat.

³⁾ Emlékezik erről II. Endre királyunk is 1215-ki oklevelében 1. *Fodhraciky* i. ui. 25. 1.

Az 1514-ik 3. és 1522-ik 57. t. czikkekből tehát azért számláltatik Ó-Buda a magyar korona jószágai közzé, mert 1514-ben II-dik Ulászló özvegy, 1522-ben pedig II-dik Lajos még nőtlen lévén, ez időkből királynéink nem voltak. E korbani előljárósága bíróból s négy tanácsnokból állott, a mint ezt 1493-ki martins 19 én kelt oklevél ¹⁾ eme kezdő szavai világosan tanúsítják: *Nos Anthonius Demether Judex nec non Stephanas Thelky, Blasius Pelhy, Gregorius Fichthamolh, el Johannes Somogy Jurats Cives Cicitatis Reginalis Weteribud. Memoriae commendamus etc.*

Ugyan ez oklevél fehér viaszban nyomott pecsété kék és veres sodrott selyem zsinóron függ; mi azt mutatja: hogy e város veres viasszal nem pecsételt. Ezen legrégebb — XIV-dik századbéli pecsét rajza következő ²⁾: *tornyos vár* Ó-Budának mint kulcsos városnak s az itt volt királyi palotának képe; a jobb felén álló paizson túl a veres téréen látszatnak négy fehér pólyák (fasciae); innen pedig a *kék udvaron* fénylenek az Andegavi ház arany liliomai, mint Nagy Lajos király nemzetsége czimere; a Pecsét körirása, úgynevezett monastic» betűkkel: f SIGIL-LVM -J- CIVITATIS -1- VETERI f BVDENSIS f.

A török uralom megszűnte után 1693-dik évben Ó-Buda az öregbik Zichy István, mint a komáromi várjóságok birtokosának, tulajdona volt. S mint jutottak e komáromi várjóságok s azokkal Ó-Buda Zichy István sutódnak birtokába? I. Leopold királyunknak, Zichy István részére 1659-dik évi július hó 30-kán kelt adományleveléből történeti érdekességgel ekként adja elő *Érdy János* ⁴⁾:

A komáromi vár uradalmához tartozott öszszes birtokot II-dik Mátyás 1615-dik évben Reiffenberg János Theodorik komáromi főkapitánynak zálogitotta el tizenhét ezer hatvan krajczáros német forinton, kinek kimultával e zálogul lekötött birtok annak örökösire szállott. És mivel az új komáromi kapitánynak, Kollonich Ernesztnek, nem volt e birtok kiváltásához elegendő pénzereje: ez összes birtokot II dik Ferdinánd királyunk jóváhagyása mellett, gróf Eszterházy Miklós nádor váltotta magához, egyik részét Kollonich Ernesztnek engedte in-

¹⁾ I. n. o. 39 i.

²⁾ *Podhradczky* i. munkájából lerajzolva térképünkön is B. alatt látható.

³⁾ I. magyar akadémiai értesítő 1851. 21—29. 1.

gyen át; a másik két faluból álló részét pedig a győri kapitánynak Zichy Pálnak zálogította el szinte 17 ezer forinton. — Kollonich Emészt halála után, birtokát Eszterházy Miklós nádor megegyeztetével, az utánna következett komáromi kapitány Puchaim János Kristóf ¹⁾ foglalta el; a zálogul lekötött hét falu pedig Zichy Páltól, ennek fiára vázsonkői Zichy Istvánra szállott, ki mint 1655-dik évben a magyar kir. kamara elnöke és báró, 1676-dik évben nevezteték gróti'á. — Ill-dik Ferdinand királyunk a komáromi várnak összes birtokát Puchaim János Kristóf grófnak, komáromi kapitánynak zálogította el: ama Zichy Istvánnál zálogul, lekötött hét falut 17 ezer forinton; azon részt pedig, inellyet a komáromi kapitányok Eszterházy Miklós nádortól ingyen bírtak, 37,118 forinton; mennyit Puchaim János Kristóf a komáromi vár erősítésére költött. — E most nevezett Puchaim János Kristóf 1657-dik évben gyermek nélkül halván el, az összes komáromi birtok özvegyénél, Leiningen Polyxena Máriánál maradt 54,118 forintban zálogul lekötve, ki sükségtől kényszerítve kész volt mind e zálogos birtokról, mind pedig azon szent Pál pusztáról, és egyéb birtoki jogokról lemondani, mellyeket néhai férje 3,400 forinton szerzett, igyekezett is azokat a rajta fekvő 57,518 forintnak letétele mellett az új komáromi kapitánynak Puchaim Adolf Imre grófnak átengedni; de mivel ennek Ausztriában volt birtoka, mellynek javítására és szépítésére úgy is sokat költött: azért az őt illető komáromi birtoknak visszaváltását Zichy Istvánnak engedte olly alkuval oda, hogy Komárom városon kívül, Újfalu, Neszmély, Almás és Szent-Péter négy falu, Szent-Pál pusztával Puchaim Adolf Imre grófnak és általa a komáromi kapitányságnak birtokában maradjon, úgy mindazáltal, hogy e kapitányságnak szabadságában ne álljon azokat jelen vagy jövendő sükség esetében másnak elzálogosítani mint Zichy Istvánnak, vagy törvényes utódinak, és pedig azért, hogy idő haladtával ezek is a Zichy Istvánnak elzálogosítandó többi komáromi birtokhoz kapcsoltsanak. Mert a komáromi várhoz, a fentebbieken kívül, az 1659-ki oklevelet fogalmazónak hite szerint, tartoztak még: a Komárom megyei Nagy-Megyer város, valamint Izsap, Ekecs, Nagy-Tany, Két, Csicsó, Megyerics, Bogya és Szöny helységek,

¹⁾ *hetin*, Historisch- und Geographisches Lexicon. Basel, 1745. föl. III. 1044.
— *Kohler's Münz-Belustigung*. Nürnberg, 1735. 4. VII. 113

úgy Aszód vagy Királyföldre, Kecsk, Bök, Felső és Alsó Aranyos, Füzéktó (Füzítő) és Monostor puszták; továbbá a Pilis megyei Tök, Budakesz, Ó-Buda, Szent-Endre, Bogdán, és Tótfalu helységek, nem különben Monostor, Torda, Váczi-rév, Szent-Péter és Várad pusztahelyek. Mind ezeket az említett komáromi várhoz tartozó minden egyéb birtoki jogokkal, és azoknak minden néven nevezendő hasznaival I. Leopold királyunk 1659-dik évben Zichy Istvánnak és fiágu utódinak örökösen, leányágu ivadékanak pedig visszaválthatólag adományozta s 57,518 ftban kötötte le, nem csak vérhatóságot engedvén neki, s utódinak minden főtebb előadott birtokaiban, hanem szabadságot is adván Csicsón, vagy más alkalmas helyen kastélyt építhetni, melly oly ment és szabad legyen, mint maga a komáromi vár.

Igy került Ó-Buda, az 1686-dik évi visszafoglalás után, Zichy Istvánnak és utódinak birtokába, nem mint virágzó népes hely, hanem mint nagyszerű puszta rom, és az ide tolongó idegen gyarmatosok gyűlhelye, kik részint a régi épületek omladozott falait javígtatták ki, részint új, jobbadán nád, vagy szalma födelű házikókat építettek az Árpád völgyben eltemetett vagy mohával benőtt római Aquincum, magyar Íróknál Samborja (Sicambria) *) dűledékeinek köveiből. Az új földes urak, Zichy grófok, nem sok idő múlva, magoknak csendes lakhelyül kastélyt építettek, és mellette kápolnát emeltek, mellyben nyilvános isteni tisztelet tartaték. Az egykor vendégszerető kastély most is ott áll, a városház előtti térnek egész oldalát elfoglaló ruházati bizotmány udvarában; de a kápolnának, melly a mostani bemenettől jobbra állott, jelenleg már semmi nyoma. Ez emeletes kastély oszlopos tornáczárói és erkélyéről a szemközti bércekre és szőlőhegyekre volt a kilátás; mert a körötte épített rakhelyek későbbiek, mellyekre csak mintegy 1810-dik évben raktak emeletet.

Zichy Miklós 1758-ban örökös nélkül halván el, az ó-budai uradalom annak özvegyére, Berényi Erzsébetre szállott, ki ez uradalom iránt a királyi ügyek igazgatójával oly egyességre lépett, melly szerint az özvegy azon feltétel alatt engedte át az ó-budai korona uradalmat a magyar királyi kamarának, hogy ez, az özvegynek, míg életben marad, évenként 16,000 forintot legyen

¹⁾ 1. a 4—5-dik lapon előadottakat.

köteles az ó-budai uradalom pénztárából fizetni. E szerződést Grassalkovics Antal gróf, a magyar királyi kamara elnöke, 1766-dik évi ápril hó 12 kén terjeszté fel királyi jóváhagyás és megerősítés végett, és Mária Terézia királynénk, ki akkoriban épen helyben, Pozsonyban tartózkodott, a kötött szerződést még az nap irta alá, a mint ezt a következő okirat tanúsítja:

MARIA THERESIA etc. etc. Damns pro memória, quod siquidem transactio ilia, quam iidelis noster sincere dilectus Sp. ae Magn. C. Ant. Grassalkovics de Gyárok r. Camerae η. II. A. l'raeses respectu bonorum Vet. Budensium qua Coronarium nobis remittendorum, cum C. Elisabetha Vidua Nicolai condam Zichy de b. Jussu n. r. inivit, per transactionale instrumentum authenticum, sub date 1-ae Mártii a. c. V. Budae emanatum in omnibus conditionibus suis plenarie iam concummata, et ab utriusque depurate esset, virtute eius nimirum quomodocumque antelata Comitissa notabiles praetensiones et investiones suas bonis iisdem inhaerentes pure ex zelo, veraque devotione sua, qua erga majestatem Nostram fertur, et quam benignissimo recognoscimus animo, in Fiscum Nostrum K. transtulisset; ita vicissim eidem annui 16 inille 11. a die p. m. Januarii a. c. angaricaliter ex ipsa üominii V. Budensis Case* ad dies vitae suae accurate solvendi pactati haberentur; ideo transactionem illam clementer adprobando et ratificando antelutam Comitissam eatenus certam et securam reddimus, quod ad dies vitae suae tam praedecelatae 16 tn. f. summáe ex cassa praesciti domini absque ullo defectu accuratam solutionem, quam vero huius intuitu suam eatenus securifatem in iisdem bonis sit habitura. Harum nostrarum assecuratoriarum literarum vigore et testimonio mediante. Datum in arce nostra Regia P'osony die II-a Április 1766. Maria Theresia. C. Antonius Grassalkovics m. p. Ad mandátum S. C. R. Apostolicae Maiestatis proprium Josephus Bacsák.

Ekként került Ó-Buda a korona uradalma alá, melly alatt mai napiglan is létezik. — Polgári hatósági tekintetben azonban egész 1850-dik évi januárhó első napjáig Pestmegye hatósága alá tartozott; de a mondott nap óta Buda sz. kir. város területébe kebeleztetvén, ennek kiegészítő részét teszi. E bekeblezést — a közigazgatásnak olly sokféle igénylett érdekeit, főleg az elkülönzött egyes erük egyítése által — a mennyiben különben mi sem lehetleniti — eszközölhetőnek vélő kormány, csak Buda sz. kir. — s illetőleg Ó-Buda koronái mező városok jólétének mindinkább előmozdítására vette, a külön jogok és érdekek teljes megóvása mellett, foganatba; maga az ez érdemben 1849-dik évi december hó 19-ről 4488 sz. a. kiadott Pest kerületi főispáni rendelet ekként szól:

Folyó évi nov. 8-kán 2820. szám alatt kibocsátott rendeletnél fogva, az abban kifejezett okok szempontjából Ó-Buda mezővárosát e sz. k. város területébe politikai tekintetben bekebleztem, s csak az van még hátra, hogy valamint e város, úgy az említett mezőváros czélszerű igazgatására nézve, szintűgy minden lehető hatósági összeütközések kikerülése végett, az említett mezőváros igazgatási tekintetben is e városba bekebleztessék. Miután azonban e mezőváros tökéletes bekeblezése még néhány nehézségekkel jár, ennél fogva késztetve érzem magamat addig is, míg a tökéletes bekeblezés kérdése eldöntve lesz, hogy azon ideig is sem e város, sem e mezőváros érdeke ne szenvedjen, az átmeneti időszak alatt, a több-

ször említett mezőváros és sz. kir. Buda városa közt fenálló hatósági viszonyok, s követendő igazgatási formákra nézve ideiglenesen következő határozatot léptetni életbe. A) *A terület illetőleg.* Ezt képezendi az Ó-Buda mezővárosához kötve volt Kischingi pusztá kivételével, melly a korona uradalom részéről egészeu elkülönözten igazgattatok, s jövőben is az uradalomnál Pest megye hatósága alatt megmaradand.a többi Ó-Buda neve alatt ismeretes egész terület, melly ezennel Pest megye hatóságából kikebleztetik, s a korona uradalmi jogok és igazak ünnepélyes megóvása mellett, e városnak nehány alább kifejtendő változásokkal ideiglenesen ugyan azon viszonzattal rendeltetik alá, raellyel az ekkorig Pestmegyéhez állt. B) *A kotadól* illetőleg rendelem, hogy az, az 1849 50-ik évre kibocsátott s önnel már közlött ideiglenes adórendelet értelmében azon mérték szerint vettessék ki, melly múlt évben az adókievésnél irányul szolgált. A két község tagok által, kiket ön nekem előterjesztend, beszedett adóhátralék minden hónap végével sz. kir. Buda városa adóhivatalába szállíttassák. sa mennyiben az, az úgynevezett hadipénztár fedezésére van szánva, a sz. kir. Buda városából befolyó adóval tovább küldessék; a házi adóra nézve pedig annak mikénti kezelése iránt on nekem előterjesztést teyen. — Megjegyzem egyszersmind, miként az ekkorig Ó-Buda mezővárosa által Pest megyéhez befolyt, s most e városhoz beszolgáltató adómennyiség, még pedig a hadi adóban 3408 fl. 43%^o kr. a házi adóban 3027 ft. 59*_w kr. vagyis egészen 6432 ft. 52¹⁵%,_o kr. tett. Ez közadón felül az ó-budai lakosok méltányos arányban még azon költségeket is viendik, mellyek Buda városának az ideiglenes bekebelcztetésnél fogva szaporítandó hivatalnoki személyzetéből származnak, ön tehát ezennel általam megbizatik, hogy e tekintetben a fenálló körülmények kellő tekintetbe vétele, s az ezen bekebelezésből Buda városára háromló előnyök méltánylása mellett méltányos arányt dolgozzon ki, s azt nekem előterjessze. C) *Az árva gyám hieatalt illetőleg.* Az árva pénztár egy időre a község által választott gyámatyák igazgatása alatt hagytik. A felügyelet az e városbeli tanácsra bizatik. ön tehát az e pénztárak szabályszerű vizsgálatait, szintűgy a gyámhivatali számadások vizsgálatait eszközöndi, valamint általában felelősége mellett goudoskodandik arról, hogy az e város mint, főgyámnoki hatóság körébe tartozó kötelességek szigorun és pontosan megtartassanak. Továbbá miután értesítés szerint e pénztárban tetemes öszvegü magánpénzek is kezeltenek, mellyeket magán tőkések kamatos használatra beszolgáltattak; — ez pedig a rendes hivatali eljárással sehogysem egyeztethető, ennélfogva rendelem, hogy e magánpénzek a gyám pénztárból kizárassanak. s a lehető legrövidebb idő alatt illető tulajdonosaiknak visszaszolgáltassanak, mire nézve önnek tudósítását annak idején elvárom. D) *A telekhieatali és betáblazdsokat illetőleg.* Az ingatlan ó-budai jószágok bevallása jövőben Buda városa telekbivatalában az itt szokásos taksák és forint-krajczárok lefizetése mellett, mellyek kezelése iránt ön nekem értesítést adand, úgy történendik, hogy a jelen birtok kimutatása végett az illető eladó, vagy telkét a város telekkönyvében ujonta átíratni kívánó tulajdonos, az ó-budai korona uradalomnál létező telekkönyvből kiírandó, s az Ó-Budán lakozó alól említett tanácsnok, valamint az ottani alhatóság által hitelesített kivonatot előterjesztené! — *A beláblzdsok* az ó-budai ingatlan vagyonokra szintűgy jövőben a budai várostanácsnál történetidnek, s a birtok kimutatása, mellyre a betáblázás történik az illető hitelező által azon módon, miként főnebbemlítettett, az átírásokhoz melléklendő. E) *A polgári és büntető törvénykezési eljárást illetőleg* rendelem, hogy addig, míg a legfelsőbb helyen jóváhagyott ideiglenes hatóságok itt életbe lépnek, az igazság kiszolgáltatás a polgári ügyekben úgy mint ekkorig a fenálló ó-budai mint első bíróságu törvényszék által látassék el, mellytől a felebbezések a Buda városi törvényszékhez, mint ez esetben! másodbírósághoz küldetnek. A büntető törvénykezést azonban, az Ó-Budán előforduló büntények felett, a Buda városi törvényszék mint első bíróság viendi. F) *Az összes ó-budai czikek ideiglenesen jelen állapotukban* meghagyatnak. Mindezen rendeletek 1850. január 1-től léptetendők életbe. Egyébiránt miután Ó-Budának e városhoz leendő kapcsoltatása által e város hatóságának ügyei tetemesen megszapornak, ennélfogva szükségesnek

találom, nehogy az ügyfolyam fenakadást szenvedjen, s hogy az ó-budai község érdekei kellően képviseltesse, e város tanácsát két tanácsnoki állással bővíteni s ezekre Fekete Károly ó-budai kamarai adó pénztári ellenőrt, és Greifenegg Vilmos volt ó-budai főjegyzőt s ideiglenes alkapitányt 1850. január 1-től számítandó 600 pfnyti ideiglenes évi fizetvénnyel kinevezem, s ezenfelül ez utolsónak, ki Ó-Budán lakni köteles leend, s ott egyéb hivatalos foglalatosságai mellett felügyelő biztos tisztét is ideiglenesen viendi, a nagyobb távolság tekintetéből 200 pfnyti évi kocsizási átalányt rendelék, ön Fekete Károlyt és Greifenegg Vilmost ez-iránt tudósítandja, s hivatalaikra felesketendi. Végül felhívom figyelmét a többször említett, mezőváros gazdasági ügyeire, s felszólítom önt, hogy nekem mind e tekintetben, mind a peres ügyeken kívüli behozatandó eljárásra, mint p. o. az örökség! tárgyalásokra nézve általában, valamint nem kevésbé a lehető legjobb igazgatás tekintetéből életbe léptetendő igazgatási organumok s hivatalköriekre nézve, a politikai ügy mint finansziális viszonyzatok jövő alakítására! utalás mellett, javaslatot terjesszen elő, s ez alkalommal egyszersmind a nevezett mezőváros viszonzyszerűleg fenálló tényleges vagy szenvedőleges állása felett, pontos kimutatást benyújtani el ne mulasszon. Kelt 1849-diki december 19-kén.

Mennyire a közkívánon alapult kormányunknak Ó-Buda bekebelezése iránti rendelkezése s mennyire a két főváros közjóléte szükségké azt? legjobban tanúsítja maga a forradalmi kormánynak ugyan e célra 1849-ki jun. 24-ről kiadott, eme rendeleté:

Rendelet Buda és Peti városokkal és Pest megye egyetemékes. Miután a lánchid rövid idő múlva tökéletesen elkészülvén, ezáltal meg fog szüntetni az anyagi akadály, melly a két törvényhatóságban elkülönözve élt s létezett testvér-főváros egyesítését és szellemi összeolvadását nehezíté. — Miután a közigazgatás rendezése az egész magyar -diadalomban használhatlanná vált, hogy a mennyiben a természeti akadályok, s politikai nézetek engedik, a népszám, és terület szerint a törvényhatóságok némileg összeolvastás által helyesb felosztást nyerjenek, s e szempontból is kiindulva a két testvér-főváros arra van rendeltetve, hogy mind fekvését, mind lakosainak számát tekintve, *Ó-Budával* együtt egy törvényhatóságot képezzen. — Miután e három hatóság egvütt bir azon hivatással, alkotni a magyar álladalom fővárosát, s ez egyesítés nélkül közigazgatásukból *egység, összesség, egysériség, gyorsaság és pontosság* örökké hiányozni fogna, mint hiányzik a személy és vagyon biztosíték ott, hol három most külön hatóság nyújt az üldözött vétkesnek menhelyet. Miután a főváros csak úgy lesz hatalmas, ha benne egy igazgató hatalom lesz, csak úgy lesz léteiben virágzó, ha törekvésében egy lélek, egy akarat által vezéreltetik, csak úgy lesz boldog, ha a külön érdekek egy közös érdekbe olvadnak fel. Miután a magyar álladalcmnak csak egy fővárosa lehet, inellynek élő erejét főleg Pest — történeti ősi emlékezetét főleg Buda adja meg; és miután végre az ország fővárosának disze, ereje, hatalma, nagysága, *egysége* által föltételeztetik. Mindezeknél fogva rendelém a mint következők:

1) Buda és Pest, s illetőleg Ó-Buda hatóságának egyesítése elrendeltetik s a testvér két főváros mint „Budapest“ ezennel egyesítettik. 2) A törvényhatóság e rendeletvétele után három nap alatt tartandó közgyűlésből hét és hét tagot küld ki, a kik az általam kinevezendő elnök alatt választmányt képezve, a nehézségek, érdekek, jogok mikénti kiegyenlítése s a tisztikarok egyesítése iránt, tervet készítsenek, mellyet 12 nap lefolyása alatt felelet terhe mellett tartoznak nekem előterjeszteni. — A választmány elnökéül Nyári Pál Pest megyei alispán neveztetik ki.

3) Egyszersmind, miután Buda városának Ó-Budával határos területe annyira beépítettett, hogy az utóbbi város Budának külvárosává lett, Ó-Buda ezennel Buda-Pest hatóságába bekebeleztetik. Ruda-Pest, Junius 24-kén 1849. Belügy-minister.

Az Ó-Budán még ma is látható régiségek között a sz. Flórián tere alatt lévő *római fürdőromok* tűnnek fel leginkább, mellyeknek fűtő kamrája csaknem teljes épségben látható. E fűtő kamra alacson terén 192 (csak 3' magasságú) gömbölyű oszlop, és 105 négyszögű támasz állt, melly oszlopok és támaszok igen csekély távolságban vannak egymástól. — Szinte illy nevezetes régiség a *római vízvezeték* (aquaeductus) melly félórányi távolságban Ó-Buda felett a lőpor malomnál kezdődvén egyenesen a fenírt római fürdőnek tart. Vannak, ¹⁾ kik a régi Aquincumnak *színkört* (amphiteatrinn) is tulajdonítanak, állítván: hogy a posta utczai félkörben épült 28 ház római falakon nyugszik, és hogy ezek lakosai ásás alkalmával lépcsőkre is akadtak. Ha ez áll, úgy a színkör igen nagy lehetett, mert e félkört véve fel mértékül, legalább is 80 ezer ember férhetett bele. — Számos felírással ellátott sir és fogadás kövei, ravatalai, oltárai részint Ó-Budán, részint a nemzeti Museumban láthatók²⁾; nevezetes: hogy ezek közül több a közel lévő Duna szigetén, vagy az e között és Ó-Buda város között lévő Dunában találtattak; mi azt látszik tanúsítani, hogy a rómaiak idejében a Dunasziget a száraz földdel össze vala kötve, és hogy Aquincum határa e sziget területét is magában foglalá. — Pénzszabályzó súlymérték is találtatott Ó-Budán,³⁾ mi tanúsítja, hogy itt pénzverőműhely is volt, és pedig illynek az Árpád házból származott királyok alatt már itt léteztét Horváth Mihály is megemlíti ⁴⁾.

Ó-Budának fénypontjául kell felemlíteni, a Duna gőzhajó társaságnak, a közel szigeten lévő kikötőjét s hajógyárát, mellyben csak 1836 — 1846 évek között összesen 40 gőzös épült; s folyó 1852-dik évre a társaság 37 személy szállító gőzöst 3368 lóerővel, 10 áru szállító gőzöst 1050 lóerővel, 15 vontató hajót 2460 lóerővel, összesen 62 gőzöst 6870 lóerővel rendelkezik. Ide nem számítva a 175 vas vonathajót, 25 hajót sertés szállításra, 6 vashajót fa szállításra, s egy vas kettős hajót más nagy terjedelmű terhek vitelére.

¹⁾ I. Schams i. m.

²⁾ I. Schmeisner i. m.

³⁾ I. Válla, i. ni. 324. 1.

⁴⁾ I. Történet tudományi pályamunkák, kiadja a magyar tudós társaság. II. k. Budán 1842. 208. 1.

Ama síkság, melly Ó-Buda felett a Duna hosszában terül el, és észak felé egész Békásmegyér faluig terjed, az oklevelekben „Árpád-völgyé“-nek hívatik. Nyugati széleit bortermő hal-
mok foglalják el, mellyeken túl a szülők háta mögül kopasz bérezek néznek merően alá az e völgyben elomladozott római s magyar múlt kor emlékeire. A völgynek alsó, vagy déli torkánál Mátyás hegye alatt emelkedő dombot egyház és zárda ékesíti, melly „Kis-Czell“ név alatt ismeretes, hol jelenleg hadastyánok tanyáznak. —

Ezen egyházat, vagy mint szerényen nevezik: kápolnát, melly a szőlőhegyek között most is épen áll, s egyedül két harangos tornya hiányzik; Zichy Péter építette 1724-dik évben, ki e szent érzelmekre hangoló dombon a steyer herczegségi Mária-Czelliez hasonló bucsuhelyet szándékozott Kis-Czell név alatt alapítani, s már az e kápolnában felállítandó boldogságos szűznek czelli szobrához hasonló rég megrendelt és nehezen várt iából faragott szobra a zsámbéki kastély kápolnájában volt letéve, midőn szent terveinek végrehajtását 1726-dik évben megakasztó a halál. — Gyászba merült özvegye, Bercsényi Zsuzsána és fia Miklós buzgón folytatták bevégezetlen terveit. A szűz anyának megszentelt szobra, Eszterházy Imre, esztergami érsek védelme alatt 1733-dik évi September 6-kán állítaték fel fényes szertartással az új kápolnában, hol egyszersmind közhírré téteték az is: hogy XI 1-dik Kelemen pápa e helynek, minden év September hava 8-ra, mint a boldogságos szűznek születése — kisasszony napjára, teljes búcsút engedett, melly napon a bucsujáró nép tarka csapatokban hullámozott buzgó áhítattal az új KisCzell védasszonyának tiszteletére; és e szent hely ez idő óta mindig híresebb, mindig látogatottabb lőn. — Bercsényi Zsuzsána és fia Miklós, e kápolna mellett várszerű zárdát építettek ¹⁾, és azt a kápolnának egyházi gondviselésével együtt, Eszterházy Imre, esztergami érseknek jóváhagyó levele mellett, 1738-dik évben a szent Háromságról nevezett szerzeteseknek, trinitariusoknak adományozták; hogy pedig ez adomány

¹⁾ Hogy e zárda építéséhez az Árpád-völgy dűledékeiből is hordottak kövek, azt bizonyítják azon római köemlékek, mellyekről Schönwiesner tesz említést. (De ruderibus Laconiei Caldariique Romani. Budae 1778. 4. Pars. II. Cap. V. pag. 167.) E.

mindenkorra érvényes, és mindenkép foganatos legyen, azt Zichy Ferencz, előbb vágújhelyi prépost, utóbb esztergomi kanonok végre győri püspök, Miklósnak apúl testvére is inegerősíté¹⁾. — Zichy Miklós 1758-dik évben szűnt meg, örökös nélkül élni életének 48-dik évében. — II-dik József némelly szerzetek eltörlése iránt 1782-dik évben kelt rendeletét, 1783-ban a trinitariusokra is kiterjeszté ²⁾, melly rendelet az ó-budai Kis-Czellben 1784-dik évben hajtatott végre, honnan a boldogságos szűznek szobra az ó-budai egyházba tétették át, melly mai napig is ott van külön oldal-oltáron felállítva, jobbján kisedét tartja, s mindkettőnek fejét korona ékesíti, vörös selyem öltözete aranyos csipkével van beszegve. Az egyház alatti kriptából, melly most nagyszerű katonai raktár, Zichy Miklósnak vörös márvány sírköve, márványba féldomboruan vésett mellszobrával együtt 1850-dik évben a magyar nemzeti museumba vitetett át.

Vannak íróink között, kik a felemlített ó-budai Kis-Czellben keresik Árpád sírját, az egykori Fehér egyházat, s remete sz. Pál zárdáját; így *Jászay Pál* is ³⁾. Árpád, a névtelen jegyző szerint 907-ben íagyá el a világot, s azon kis pataknak forrása felett tenietteték el, melly köcsatornán foly Etelvárba alá, hol a magyarok megtérítése után egyház emelteték a szűz anya Máriának tiszteletére, melly Fehér egyháznak hivatik ⁴⁾ Ez egyházzól írja Hunyady Mátyás királ IV. Sixtus pápához 1479-ben intézett levelében: Sita est prope hanc meam Civitatem una Ecclesia, sub honore et vocabulo Dei Genitricis in Campo, vixmilliari uno a regia distans.“ A *Fehér egyház* tehát síkságon (in Campo) feküdt; Kis-Czell pedig dombon emelkedik. — Borbola királynénak az ó-budai apácák részére 1421-ben kelt adománylevelében olvashatni továbbá: „Molendinuin Nostrum prope Albam Ecclesiam ejusdem B. M. V. in rivulo calidac aquae situm et decurrens ⁵⁾.“ A Fehér egyház melletti patak tehát malmot hajtó hévíz, és a névtelen jegyzőnek kő csatornája nem más, mint azon római vízvezetvény (aquae ductus)

¹⁾ Ladislai a S. Stephano, Flores Mariani. Budáé, 1777. 8.

²⁾ Katona, História Critica Reg. Hung. T. XL. 348 1.

³⁾ 1, i. m. I. f. 16.1.

⁴⁾ 1. Anonymusnál de gestis Hung. CLII.

⁵⁾ 1. *Fehér* Cod. Dipl. Tom. X. Vol. VI. 415. 1.

mellynek nagyszerű dűledékei az Árpád-völgyben egész a lőpor malmokig egyenes vonalban feketítnek, és inellyek az 1355-dik évi határlevélben „murus dirutus“ néven jönnek elő ¹⁾).

VIII. Buda környéke.

A budai környék fénypontja tagadhatlanul a sz. *Margit szigete* a 13-dik század végéig „nyulak szigeté“nek (Insula leporum) neveztetett, minthogy előkori királyainknak kedvencz vadászhelyű volt. Az Árpád házból származott királyaink korszakában három kolostor állott e szigeten, a) A domonkost apáczáké. A közben, hogy az év könyveink gyászlapjára felrótt tatáracsata után IV-dik Béla királyunk Veglia szigeten kényszerült menedéket találni: a halál kiragadá karjai közül szeretett két leányát Katalint és Margitot. A veszteséget fájlaló király fogadást tön, hogy ha Isten ismét megajándokozandná leány gyermekkel, ezt Isten szolgálatára neveltetendi fel. Amint, is mi hamar megszületett leányát az elhunytak egyike emlékére Margitnak kereszteltetvén, a veszprémi domonkos! szüzeknél ezek tagjává nevelteté. Ennek számára építetté IV-dik Béla a domonkost apácza kolostort a nyulak szigete középtáján, s azt a budai várnak vásári jövedelmeivel s Czinkota, Nemes, Nogus, Suli és Uzlat helységek birtokával és ezenfelül a budai várban építendő Boldogasszony egyházának kegyurságával megajándékozá; melly egyháztól a sziget „Mária szigeté“nek neveztetett; — míg Margitnak csakhamar bekövetkezett halála után mondott elneveztetése „*Margit-sziget*“ névvel cseréltetett fél. Ugyan is a betegek s ügyefogyottak gyámolításával foglalkozott, Istent lelő, szűz Margit élte 29-dik évében meghalálozott, s szerzetes társai az egyházi főoltára elébe temették el. Csakhamar testvére V. István is melléje, a főoltár balfelére takaríttatván el. Margitot a nép mi hamar szent gyanánt kezdé el tisztelni, s hagyományként femnaradott csodáiról ájtatossággal szóllott. Ilyen vala például a következő: Kun Lászlót gyermek korábani sú-

¹⁾). magyar akadémiai értesítő. 1851. 27. 1.

lyos betegségéből a leghíresebb orvosok sem tudták kigyógyítani, a királyi udvar már bizonyos halála felett, siránkozott, midőn nénye, az apácák egyike, szűz Margit fátyolét küldő a haldoklónak, melly fátyolba takartatván feje, jóltevő izzadás futá át testét, és ezt mihamar teljes felgyógyulás követte. Az ekként halál karjaiból kiragadott Kun László később nagy nényének canonisatióját sürgette, de csak Mátyás királynak sükértült azt a boldogok koszorújába felvétetni. E zárdának maradványai a sziget középtáján keletfele élénken tüntetik elő a hajdani nagyszerűséget. — Margit kolostorán kívül volt a szigeten. b) A premontrei szerzetnek, Mihály főangyal tiszteletére emelt egyházzal, mellynek romjai a főhercegi nyaraló közelében ma is láthatók. — c) a cistercita rendnek — d) a minoritáknak, kiknek zárdája 1270-dik évben kezdett építtetni, s 1272-dik évben már teljesen elkészítettett; maradványai a mai kertészlak körüli dűledékekben lenni sejtetnek. — e) a János rendnek szinte volt zárdája a szigeten. — Azonban a zárdákon kívül az esztergami érseknek is vala rajta vára szent Pál helységével. A török foglalás után elhagyák a szerzetesek s apácák e szigetet. Ez utóbbiak Margit tetemeivel Körمندre azután Nagyszombatba menekültek. Végre a posonyi Clarissáktól barátságosan fogadtatván II. Mátyás király ezekre ruházá át a Margit szigeti apácák jogait; a mint is az 1714-dik évben Budára meghívott Clarissák 1782-dik évig, az az a kolostoroknak II. József általi eltöröltetéseig, a Margit szigetnek háborítlan birtokában voltak. Az utóbb mondott évben a sziget a vallásalaphoz csatoltatott, s utóbb a csabai uradalommal együtt b. e. József családi birtokává lőn, ki alatt a sziget legpompásabb angol parkká alakíttatván a közönségnek is dús élvezetet nyújt-

Az annyi kellem élvet adó budai hegyek kulcsául az úgynevezett *Laszlorszky-féle* telek tekinthető, minthogy a nyárszakban ezenként is kitóduló városi népség ezen telken át folytatja tovább zarándokoskodását, az „Antal“ szirtje, s „meny“ nevű hegy alatt, dél felé kanyarodva a „fácán“ és „vadász udvar“ nevű majorságokon keresztül az úgynevezett „Zugliget“-be mellyet a német „Auwinkel“nek, a közép pedig „Zauwinkel“nek nevez az előkor-ból hagyományozott tanúságául annak: hogy az hajdan Holló Mátyás királyunk vadas kertyehez tartozott légyen. Egyébiránt a fáczántól külön ösvény vezet a

svábhegyre, továbbá az „Isten szemén“ és a „hármás kúton“ át az egész környékre bájos kilátást nyújtó szent János hegyére, azonban ez utóbbihoz közvetlen a Laszlovszki majortól a regényes fekvésű „Remete“ mellett egyenesen nyugodt felé is eljuthatni. Ez ismételve nevezett Laszlovszky telek mintegy szomszédságában van ab.e. Ferencz császár tiszteletére, *Ferenci magasságáénak.* (Franzshöhe, hajdan Faulenzer) nevezett majorság egy két-tornyú, — Kalmárfy, hajdani Buda polgár mester, mint e telek birtokosa által épített kies kápolnával, inellyben a kintlakók számára vasár- és ünnepnapokon rendszeren isteni tisztelet tartatik.

A *svábhegy*, melly nevét az 1686-dik évi ostrom alkalmával itt tanyázott sváboktól vette, a leginkább pesti lakosoknak, egymástól vetélkedni látszó számos nyaralói s korcsmaival, nyugatra esik a várostól és hosszú hegyhátat képez. A Krisztina városból, a veres keresztől szőlők mentibe félóra alatt juthatni fel gyalog, — míg kocsin csak kerülettel érhetni el. A budapesti köznép pünkösöd másod napján ezenként tódul e svábhegy vidékeire, legtöbbnyire élelmét is magával kivivő.

Mindezen a legdusabb élvezetet nyújtó helyeknek fénypontja azonban az úgynevezett „*Stépjuhásmé*“ tája, inelly nevét Holló Mátyás királyunk kalandjaitól nyerte — Dr. Bugáthnak e telek közelében! csinos nyaralója udvarán nem régiben remete szent Pál szerzetesei kolostorának romjai ásatnak ki, valóban kár! hogy a tulajdonos ásatásaival felhagyott. A szerzet első generálisa, ki alatt a kolostorba költöztek 1304. évben az új szerzet tagjai, esztergomi születésű Lőrincz vala, kinek neve után a szerzet egyháza sz. Lőrincz tiszteletére szenteltetett. 1312-dik évben a szerzet közgyűlést tartott e kolostorban, inelly nem csak épülete által híresedett el a messze környéken, hanem szerzeteseinek magaviseleté által is, miről Mátyás korából számos esetet regél az utókor. 1512-dik körül híres Vinczc szerzetes ékesíté fel a kolostort, és egyházát ritka szépségű maradványaival.

Végre felemlítendő a „*Lépöldmező*“ (Nyék), inelly kivált a kára eső kisasszony ünnepén, a remete Mária nevű ezenként tóduló köznéptől hemzseg. (E térről még alább.)

IX. Buda hegyei

A Budát félholdra környező hegyek közül legelsőbben fel-
említendő a történeti nevezetességű *Gellérthegy*. Ős bérce ez
hazának! melly látta Róma büszke sassait, látta, mint népesült
környéke annak világ uralma alatt; látta utóbb, mint települt le
Attila az isten ostorának nevezett kun király edzett hangosai-
val, s utóbb az Ázsiából jött s hazát kereső magyar nép ezer
év előtt; s tanúja volt ama a keresztény vallás kiirtására töreke-
dett kegyetlen pór forrongásnak, melynek áldozatául 1046-dik
évben a tetejéről letaszított s a vértanúság dicső halálát szen-
vedett Gellert piisjiöktől nyerte jelen neveztetését. Alatta tar-
tattak az 1308, 1439, 1445, 1458, 1490, 1498, 1499, 1500,
1505, 1523, 1524-dik években a Rákosi országgyűlések. S
a tetejére kiállított ágyútelepek hol megmentésül, hol kárhoza-
tul működtek az általa, magasságban jóval felül múlt Budavár-
nak. Okleveleinkben e hegy „Mons Pestiensis“ nevezet alatt
jön elő, — a németek azonban mai nap is „Bloksberg“nek ne-
vezik a hajdan itt állott fa erősségtől, melynek utolsó nyomai
a csillagvizsgáló torony építése alatt elbontattak. — E szent
Gellért hegy alatt elnyúló térség, sz. Gellért püspök életének
XI-dik században élt leirója által „*Kreenfeld*“nek nevezi, s
mivel több régi okiratban e táj hol *Creinfeld*, hol „*Kreenfeld*“
nek neveztetik; *Podhratsky* ') szerint igen valószínű, mikép a
legenda vagy az érintett régi okiratok leiróitól származhatott a
mondott tájnak *Kelenföld* elneveztetése. — Minő rendkívüli
bájos kilátás nyílik róla az egész vidékre, — azt csak élvezni,
de leírni nem lehet. Évenként husvét másod napján ezrenként
szokott tódulni fel e hegyre a budapesti köznép. 1851-ik évben
a budai x árnak megvédése okáért a hegytetőn ismét jelenté-
keny erősségű citadella építése kezdetett meg.

A Budát környező többi *hegyek* hajdani s mostani elnevez-
tetését illetőleg legkimerítőbb adatul tűnik fel Buda város
tanácsának 1847-diki június hó 17-dik napján kelt következő
végzése:

1) l. i. m. 54. 1.

„A közgyűlésben egyesült polgárság azon hitben el, miszerint a hazafiul kötelesség, a feuálló törvényeknek eltűrése vagy kénytelen követése által teljesítve nincsen. hanem, hogy szükséges, miszerint főképen a nemzet léteges fejlődésére számított törvényeknek köz és magán életben minden becületos módon érvény, és minél terjedelmesebb divatozó» szereztessék, — létegesítő illy törvények között főhøyen állónak tekintti azt, melly következményeiben a nemzetiség megalapítását, vagyis egy népnek önműnűböl merített és így saját fejlődésit életét biztosítja; ezen törvény hatását előmozdítani folyton igyekezővén, ezt jelenleg tanúsítani az által is kívánja a polgárság — miszerint közemlékek, mellyek a múltat a jelenel összekapcsolják és a jövődűhöz szólnak, e fővárosban már alig létezővén, birtokának azon völgyeit és bérezett, mellyeket maradandó emlékül a természet képezett haszonra és élvezetre, nevekkel díszesítve, mellyek a régibb vagy újabb történet némelly szakaira, vagy eseményeire emlékeztetvén, vagy legalább országos nyelvből merítvén, a közézél t. i. a nemzetű olvadás megközelítésére untalan intse mindazokat, kik azon tájakon örvendenek és kéjelegnek, vagy azokat mivelik és a szorgalom veritékével hasznosítják. Éhez képest következő elnevezések, mellyek nagyobb részben Döbrentű Gábor ur, kir. tanácsos és a magyar tudós társ. rend, tagjának jegyzeteiből merítettek, rendeltetnek jegyzűkönyvbe iktatni.

1. *Rézmál* — az eddig volt Kálvária és kűbánya helyett — nem azért, mert e helyet Gül-baba ¹⁾ „Rűzsa alja“ a híres törűk dervisnek sir emléke most is jelezi; hanem mert ezen elnevezés, melly rűzsa hegyet jelent, már egy 1394-ben kelt oklevélben is feltalálható, iműgyen „Magistratus Cittis Buda de vinca in territorio suo Rézmál vendita, fassionales edit Fejér Gy. Cod. dipl. XII. 252. lap.

2. *Szemlűhegy* — az eddig volt Jűsefhegy helyett, ez elnevezés oka t. i. egy Jűsefszobor régen elpusztulván, így neveztetik, mert a hagyomány és a létező térnek útmutatása szerint Buda utűsű (1686) ostromlása alkalmával a roppant hadsereg éjszakai részének fűhelye őr, és szemlű helye volt.

8. *Vérhalom* — az eddig Ferenczhegy helyett — Már Zsigmond király idejében itt takarítottának el a belbűkétlensűgek folytán kivűgezettek tetemei; jelesen Turűczy Crouica hungarorum 4 részében F. fejezetűben ezt mondja: „postquam sangninem animasque hi milites simul fűdere, sueratum Cupellae nostris viatici in suburbio diétáe Cittis (Buda) habitae, coemeterii tellurem pressere“, értvén az 1393. évben sz. Gyűrgy utcájűban lenyakaztatott hedervári Konth István 32 dalia társaival; ugyan ezt tanúsítja Bonfűtius Remin ung. decadis 3. lib. 11. 1568. kiadásának 402. lapján Ugyan ide hozatott a Mária Magdolna várbeli és udvari magyar szentegyházból 1457. évben Hunyady Lászlű teteme hajnalban; honnan Szilágyi Mihály Turűczy szerint elvitette, ki így jelent: „Michael Szilágyi tumulum dicti comitis Ladislai adiit, funusque ejus exhumari faciens, iilud simul cum cunctis sibi circumstantibus deplanxit, ac tandem transilvaniensem ad Album transferri faciens, idem paternum intra sepulchrum in multis obsequiis conderc fecit.“ Pars 4. Cap. 64. — lásd Ranzanus Index 28. — Schwandtner 1766. év 494. lap. Bonf. — decad. 3. libr. 8. 522. 1. —

4. *Mritűdshrgy* — mint eddig is Hunyady Mátűyas királytól elneveztetett, és az ó-budai reformátusok ajkán még most is Mátűyas király hegye; azonkűvűl egy névtelen német írű ezeket közli róla: „item einer (Berg) hisst vaskapu, der auderte Matthyas király hegy“ — etc.

5. *Árpádul ma* v. orom — eddig Gaisberg mit e következők ajánlűnak: Anonymus ezt írűván Cap. 52 „906 dux Árpád migravit de hoc seculo, qui honorifice sepultus est supra caput unius parvi fluminis, qui descendit per alveuin lapideum in Civitatem Attiláe Regis, ubi etiam post conversionem hungarorum aedificata est ecciesia, quae vocatur Alba, sub honore B. M. V.

E templomról a 17-dik század idején élt német írű ezeket mondja: „templum

¹⁾ másként „Babas“ vagy „Uzashegy“ hihetűleg hasonnevű dervisektűl, vagy „Mihnet depesi“ szenvedés dombja.

B. M. V. ist uuwelt von des Frankl l'öddien Mill, allwo rechter Hand auf ein Kloster gestanden hat zwischen Fereigházaz az Fejéregyház.

Említi ezt Mátyás király 5-dik Sixtus r. jvípához 1179-ben irt levelében is lásd Egyerer Annál. Ord. S. Pauli. Vincu 1663. p. 252. — és Bonfm. decad. I. libr. 9 - 171. lap — nem különben Ranzanus Péter I. indexében. .

A kérdéses patak pedig, mely legott malmot hajt, a kecskehegy, mostArjiád orom ó-budai tövében, az országúrhoz közel most is folyik, ide hajlít még az, hogy a magyarok a keresztényhit elfogadása előtt mindig kút, vízfő, séd vagy szikla mellett áldozván László deer. C. I. Cap. 22. e. helyeket különösen tisztelik.

6. *Törökvész* — (eddig Rochusberg — fruchtbare Ried, és Ochsenried) Szulymann nagyvezér háromszor kísértette vala Budavár védseregét szaporítani. A 8000-nyi elü jancsár és spaclii csapat, mely a buda- eörsi hegyek megöl a nyékbe törtek, a pálvölgyén (fruchtbare Ried) táborozott seregek által üzetett vissza, 3000 ember veszte után. — A második 10,000-nyi csapat szinte azon tájon 2000ct vesztvén, visszavonulni kénytelen volt. Harmadszor 2000 jancsár szánta vala magát el, hogy a hánya el nem hül, a várba beverekszik; Fessler 100-nak gróf Majláth 500-nak említi megérkezését a várban, a többi keresztény kard alatt vérzett vala el, — ezen nevezetes esemény emlékezetének fentartására az említett elnevezés szolgálaiam!.

7. *Pasarét* — (eddig disznórét és zsirdomb) - Aberuhman v. Vezir Arnand Abdi Budának 98-dik pasája kötelessége vitéz teljesítésében 1686 a bécsi kapuról nyíló téren elesett; és véle a torok hatalom Magyarorszáiban megtöretett. Hogy el ne feledhesse ezen község soha, miként a magyar nagyok pártoskodása és irigy - kedéae a fővárost, és avval az országot idegen kézre juttatta, és a pasák uralmának 150 évre utat simítván, a nemzet kifejlődésének akadályait, miket elhárítani még most sem képes, már akkor halmozgatta lón e nevezet elfogadva.

8. *Nyék* — (azon terület, mely Arpádorom, és Bátorhegy, Pasarét és a hidegkúti határ között fekszik; eddig Leopoldfeld — Teufelsgraben — Hnthweide — Schwarzköpd — Hafnerbergl — Thiergarten). Ezen elnevezés hajdani divatozása következőkből derül ki a) Oláh Miklós ezt írja:„ad Septemtriuem ferarium est Regis cui nomen est Nyék . cingens valla non tantum silvosum montem séd prata etiam latissima, in ambitum trium Milliarum Hungarieorum, feris variis abundans. Lateri hujus adnectitur aula, magniheis exstructa aedibus Vládzslai Regis impensis, supra mons divi Pauli cernitur silvosis, monasterio fratrum Ereniitarum et corpore Pauli primi eremitaie olim darus,“e vadaskert tehát 1536-ban midőn Oláh ezt írja, még létezett falainak egy nagy része, valamint az említett épületek romjai nem csak a régiebb városi térképeken, hanem még helyben is láthatók. Említetik még ezen Nyék Fejér. Cod. dipl. IX. I. 151 — 152.1. és egy 1425. oklevélben — úgy Nyikállainál 275. 1.

9. *Kuruczles* (eddig Maxengraben ér Krutzenwinkel). E völgyes tájba leskelődtek II-ik Rákóczy Ferenez hadához tartozott azon kuruczcsapatok, melyek e város lakóit hosszabb ideig zaklatták, mi a városi jegyzőkönyvekből, melyek szerint a karhatalom többször kirendeltetett és Miller Epitóméjéből 140 lap jelesen e szavaiból kitűnik „Asseclae v. Francisei Rákóczy intra territorium hujus Cittis oppido comparuere stb. operarios in vineis saepe iufestaruut, et quos potuerant, trueidarunt etc.

10. *Báiatyhegy* — (eddig Lindenberg) e hegy alján 1300 elején épített pálos kolostorban, melyet Paulus Venetus nevű budai polgár gazdagított Robert Károly királyai és János ó-vári gróffal együtt, első generális pater Laurentius esztergami születésű volt, kitől Claust. 8. Laurentii supra Budám neveztetett, (lásd Egyerer frag. panis corvi etc. Viennae 1663. pag. 100 és 204). — Nagy Lajos király pedig 1381. évben sz. Pál remete testét Velenczéből a budavári kápolnába és innét a kolostorba vitetvén, ez és a hegy neve részint sz. Pálra is változott.

Azonban Egyerer 2. k. 220. lapon az 1456 előadásokkal így folytatván: „daruit eo tempore opinione peculiar! sanctitatis fráter Ladislaus Báthori qui sociatus quibusdam fratribus, quorum ante in Monasterio S. Laurentii Magistrum Spi-

rituálém se profitebatur, in antrum non longe inde dissitum, cum venia superiorum secessit, ubi jejunio, orationibus silentio ac laboré mannum, vitám spirituálém aliquant: din traduxit, donec necessariis destitutus in Coenobium 8. Laurentii reverses est, ubi stndiis litterariis nonminus quam pietati intentus, totain Bibliám cum plurimorum sanctorum historiis e latino in Hun^{aricum} idióma traduxit“ okot szolgáltatott, hogy a tudományos törekvések örökítése tekintetéből e hegy, mellyen a kérdésben lévő barlang most is létezik, a biblia első magyar fordítójáról, kinek neve különben is a történet számos egyéb jelenéseire emlékeztet, Báthori hegynek, azon völgy pedig, melly tövében a szép juhászától a kuruczlesig vonul, és a budakeszi úttal határos, eddigelé pedig különben is névtelen vala:

11. *Blloraljántik* neveztessek.

12. *h'erenczhalma* — Franzenshöhe, dicsóén uralkodott első Ferencz király tiszteletére, kinek idejében a ferenczhalmi kápolna és egyéb épületek, nagy részint a fenemlített pálos kolostor romjainak köveiből építettének — továbbá is eddigi nevének marad.

13. *tirádának* azon dülő neveztetik, melly Ferenczhalma, a posonyi hegy és virányos között elterül, és melly nagyobb részint néhai Köffinger telkeit, és lakházait foglalja magában.

14. *Posonyi hegy* — (Joannesberg) e név a város régiebb határjárásai jelentéseiből vétetett, hol egyszersmind az elnevezés okául az liozatic elő, hogy c hegy ormáról Posony várát láthatni, — többnyire a körülfekvő helységek jelesen Budakesz lakosai most is „Pressburger Berg“-nek nevezik.

15. *l ajtlabcrcznek* nevezé el az evangélikus tanuló ifjúság a tündérhegy alatt lévő azon sziklát, mellynek oldalán szeretett tanára néhai Vajda Péter „dalthon“ < zimu munkájának cikkeit többnyire szerzé. Mind az ifjúság e ragaszkodásának elismeréséül, mind azért, mert a vajdaság a magyar történet lapjain felmerül, e nevet meghagyatik. (Ez előtt, „Antalbércz“-nek neveztetett.)

16. *Viránynt* felváltja a Sauwinkl, zuglíget v. disznózug sem a miveltebb nyelvnek, sem a vidékről képezhető fogalomnak meg nem felelő nevezeteket: mi által egyszersmind kikerülhető azon felette prosaicus „ins grime“ kifejezés, mellyet a kedvderítést keresők, vagy az élet mindennapiságába némi változást hozni szándékozók, és nzért virányos tájakat látogatni kívánok ajkai úton útfélen pengetnek Terjed e táj viradótól és a posonyi hegytől isten hegyének hajnalos nevű oldaláig.

17. *Mdiyáittorgi* azon forrás, melly annak előtte disznófejnek (Saukopf) neveztetett, minthogy pedig az újabb név Döbrentei Gábor ur, kir. tan. és a magyar tud. társ. r. tagjának a forrás óvó épületén látható versezete által divatra kelt, ez hivatalosan is használtatandik.

18. *Tündéi hegy* — am Himmel — arögtön nyíló, csoda szépségű kilátásról neveztetik azon csúcs, melly fokozat gyanánt a poszonyi hegy és vajdabércz között kikerekedik. E hegyen határozottat ezen elnevezési jegyzőkönyv is felolvastatni, hogy azok előtt, kik azt érdektelen jelenésnek nem tartják, előtudomást nevezhessenek.

19. *Hunyady* orom névvel jegyeztetik azon terület, melly Laszlovszky és azon szőlőét között fekszik, melly az úgy nevezett zuglígeti szőlőket a kút völgyektől elválasztja: — éspedig emlékezetére néhai Hunyady János az ország egyik legmagasztosabb jeliemu fiainak.

20. *htenhegy* (eddig Svábhegy) Fejér Cod. d. IV. I. 60—61. 1. és Petrus de Vajda epist Poson. 1776. 241. lapja valamint német régi jegyzetek szerint ezen hegy barát, és paphegynek is nevezteték, egy ottani kolostor, és a bélakuti apát tizedjogáról. Mivel azonban e nevezetek a kívánatnak meg nem felelnek, fenntartandónak határozottat az istenhegy neve, miként a hagyomány szerint a sas és barát-hegyi láncz elneveztetett.

21. *Hajnala* azon hegy-oldal, melly a Nádorkúttól a virányosig is le a völgyig elterjed, a birtokosok kívánatéhoz képest, minthogy ez oldalon a kelő nap sugárai mintegy előmlenek.

22. *Tábora* (eddig rothe Lacke) az istenhegy déli és rétekekkel vegyes erdőség,

melly a három határig lenyúl; — annak emlékezetére, hogy a Budavár ostromára szövetkezett segédnépek táborai eddig terjedtenek.

28. *Vezérhalom* (eddig Reitzenköpf), mely név a telekkönyvekben divatos, mióta az istenhegy külön dombot képező éjszaki oldala, és számos ráczesalád közbirtoka, rendezett tulajdonképen magánkezerekre került, és miután ez elnevezés azon történetbe!! adaton alapul, mely szerint ez ormon vala a Buda visszavételére összegyűjtött 160,000-nyi hadsereg fővezérének Karol) lotharingiai herczeg sátora felütve, az továbbá is használandó.

24. *Belakut* — (Bründl vagy Königsbrun) IV-ik Béla király tiszteletére, ki a városba kézműves iparos gyarmatokat hozván, a mivesség áldásos munkásságot terjedelmesebben első indította vala meg, és valamint a személyek bátorságát úgy tulajdon szentségét 1244-ben kiadott k. kiváltság levéllel biztosítani törekedett etc.

25. *Kádárkút* (Doctorbründl) mely a hajnalost a vezérhalomtól elválasztó út szélén csörgedez, és melynek vize a Bélakutával vegyítve a városház előtti medencébe vezetékézetik. Az 1847. év jan. 18-án elhunyt Jóséi' cs. kir. főherczeg Magyarország 50 éves nádora ivó vizét innét hozatván naponkint, hogy emlékezete e szép virányu tájon is fentartassék, e forrás nádorkutnak nevezetik.

26. *Svábhegy*, mely Budaváros, az Istenhegy és a pasarét között áll, és eddig „kleiner Schwabenberg“ név alatt ismertetik. Fentartatik neve az itt táborozott svábok és lotharingiai herczeg 1686. sept. 2-ka napján esti hat óraker hat ágyút süttetvén el, Budának utósó megrobanására és elfoglalására adatott vala jelt.

27. *Kemelvbly* azon elszánt vitézség, mellyel a német birodalom népei a magyarokkal egyetemben e várost a török Nagy ur hatalma alól kiszabadították, egyiránt tiszteletet és hálát érdemel, és ha bár a magyar nép a 25 éves utósó harczokban ebbéli tartozását bőven lerovta, azért mégis hozzá az elismerés és rokon érzés kifejezése illő; minthogy pedig az említett név megtartása erre tanúságot ad, az a telekkönyvbe továbbá is használtatandik.

28. *Sasad* (eddig Burgerberg et Strasse) e név felélesztetik azon adomány emlékezetének örökítésére, mellyel Buda városáról mindenkor nagylelkűen gondoskodott Mátyás király a község javát előmozdítani kegyeskedett, az illető adományban, melly egész kiterjedésben Kovachich „formulae solennes styli könyvében“ 531. lapján olvasható és tartalmában a dicső király nagyszerű felfogásáról tanúságot nyújt, Sasad pusztát ajándékban adja Buda városának „matúra deliberation' ae de praelatorum et baronum nostrorum consilio;“ az adományt imigyen fejezvéen be: „suscipiat igitur ipsa nostra Civitas, hoc primum nostrum donum de terris, ae tanto magis studeat reformationi suae intendere, quanto se conspexerit sub singular! nostro favore positam.“

Hogy pedig a kijelölt tér „cuin praesidio Sasad“ azonos, kivilágosodik fehér Cod. dipl. tórn Vili, vol I. suppl. pag. 542—3 található 1298. évről szóló oklevél „ratione decimarum de kereinfolde (1. e. kelvmlolde) et de quartu magistral de Sasság (i. e. Sasad) — hasonlón bizonyítatik az 1291. évi oklevélből. melly Fejér. Cod. dipl. IX. tom. VII. v. 706 - és 733. lapon — úgy az 1302 évből által, melly Vili. tom. vol. suppl. 27. lapon található, mivel Kerem vagy Kelemfolde Sasság vagy Sasad tói csak az út által választatik el.

29. *Saskey*¹⁾ — (Adlerberg) Akár azon mese adta légyen e hegy nevének eredetét, mellyel Miller epitoméje 79. lapján és gróf Majlátb Ján. Gesehichte der Magyarén 5. rész 165. lapon elbeszél, akár pedig, mi egyedül valószínű, a históriai biznyságu régi Sasad, mellyhez úgy látszik tartozott vala, az megtartatik, mint-hogy az oldalain termett bor, csemege — de gyógyital gyanánt is kiterjedett hírré kapott;

¹⁾ Hajdan különböző nevei valának: Királyhegy, Paphegy, mert barátoké vala. A törökök „Muhanek“-nek nevezték; Sashegynek állítólag azért is, mivel egykori sept. 2-kán, a vár bevétele emlékére tartott diszmenet alkalmával, onnét áskok repültek a vár felé.

30. *Kelemföld* (előbb circum valltions és Donau-linie) azon terület, mellv a Dunával, várossal Budaörsre vezető országúttal és Albertfalvával határos, ft név e következőkben igazoltatik: Turóczy krónikájában pars I. 11. fejezet 1766. évi bécsi kiadás 72. lapján a magyar eldődökről ezek állanak: „transnato itaque infra Sicainbriam Danubio in ea parte, ubi nunc villa Kelemfeold (Kelemfold) locata est propter quod ex eadem hoc vocabulo denominate dicitur, irrurant.“ Lásd Fejér Cod. dipl. tóm. 7. vol. 5. suppl. pag. 301. „ratione decimarum Keremfulde — prope Budám“ — és 532. lapon ratione decimarum de culltello kef Keremfolde juxta territórium Budense situato“ — továbbá Révay: „emlekezzenk régiekre!“ czimű iratában, így versel 286. lapon:

Árpád juta magyar néppel,
Kelemföldén a Dunán elkelének
A cseken ők csekének.
Az Tetenben el-feltetének.

Végre Vrancsics Antal, Kovachich Script, rer. hung. minores czimű munkájának II köt. 114. lapon ezeket írja: „ex eo Campo. <qui a meridiana regioné sub-jacet Budáé, Kelemfold genti appellate, hoc est transitus terra, quod eo loco olim Hungari primum Danubium trajecerunt.

31. *Kelembéres*. A magyar megszállás óta e hegy neve Turóczy II. r. 40 fejezete szerint mindig az lévén, a foglalás emlékének fentartására valamint több évек folytán már történt, — e felélesztett, név használatik.

32. *Elümál* — az eddig „weisserSandberg“ név alatt ismeretes hegy a kelem és Sashegy között. Minthogy egy 1269-dik évi oklevélben Elömal (Eleumal) neve előfordul a Sashegyre vagy szomszédjára alkalmazva, és e név különben is vala-inelly magasság előfokát vagy részét jelenti, e nevezet az említett hegyre ruháztatik.

33. *Csilebércz* — (eddig Kukukberg és Dreihotter) melly nevezet gr. Majláth Ján. Geschichte der Magyarén 5. kot. 49. lapján fordul elő, külön alkalmazása pedig a többször említett 17-dik század elején kelt német jegyzetkből igazoltatik, mely-ikében azon hegy Csepelyhegynek neveztetik: „Der StuhlweissenburgerGebürg, allwo beszer Vemgart ligt. Csepelyhegy würrh genant, wie auch taills nenn Sasadyhegy, alwo die llotenrung ist.“ — A város régiebb térképei a fehérvári hegyet azon táján jelölvén ki, mellyen az említett Kukukberg fekszik, és a határ három dombja is oda esvén a csilebércz név föllesztve tisztileg használandó.

38. *Dobogó* — (eddig Galgenberg) a gyakran idézett 17-dik századbéli német író ezeket jegyezte fel: „der Galgenberg hat vor diesen geheissen dobogbegy oder akasztóhegy,“ mivel pedig az elsőség előnyén felül e nevezet mellett a társas üledék is harczol, ennél fogva Dobogó jegyzősittetik.

34. *Örsöd* — (azon rétség és legelő, és szántóföldek valamint szállók, mellyek a Dobogó, Kőér, és Budaörs között elterülnek és eddig „breiter Marast. et tabaner Huthweide Berg“ névvel ezimeztettek). — Ezen elnevezés az által támogatatok, hogy Buda visszavétele idejében a Frigyes hadsereg keb-mföldén, a török hadvezér pedig a köéri vidéken pontositván össze főerejét, a kérdéses föld folytonos kémlés, örködés, harczolás és végre azon csatának vala színhelye, melly-nek Buda sorsára elhatározó befolyása volt; éhez képest tekintettel Budaörs nevezetére és az említett határozatlan nevek tisztileg Örsöd névvel változtatnak fel.

35. *Kőérberek*. Az eddig Kanimerwaldnak nevezett berek IV. Béla Buda városnak 1244. évben adott kiváltságlevelében, valamint I. Lipót 1703-ban adott megerősítő oklevelében pusztá Kver v. és Kőér nevezet alatt adományoztatván a községnek, — e név valamint egy idő óta tettelesen már történt jelennel vissza-állittatik, s minthogy e pusztá nagyobb részét szép erdő fedi, kőérberekké hozs-zabit tátik.

36. *Petneháiy* réte, a Bátoraivá mögötti rét eddig Sonnenwirths Wiesennel neveztetett, ezen terület jövőre a fentemlített név alatt foglaltatandik, emlékéül azon magyar vitéznek, ki Buda vár ostromlásakor hős elszántással első hágott a védfalra és tüzte ki a győzedelmes zászlót, melly dicső tette a hagyomány szerint nem sokára gyászos halálát vonta maga után.

A többi elnevezések következő módon t

Szép völgy — Schönthal, Csatárka Csatarka, Zöldinél — Grüngaben, Pál völgy — Paulithal, Kutvölgy — Briinthal, Farkasvölgy — Wolfsthal Farkasrét — Wolfswiesen, Mártonhegy Martinsberg, Orbánhgy — ürbansberg, Naphegy — Sonnenberg *), Vigadomb — Lusthugel, Gazdagrét — reiche Kied, Hosszúrét — lunge Ried, Miiárhegy — Starentanz. Határrét — letzte Ried, Spanyolrét — Spaniolwiese, Péterhegy — Petersberg, Őrmező, melybe a nagy mocsár foglalandó — Feldhut, Istenkut — Strassbrunn, Meződomb — Wiesbergi. Ezúttal meghagyatván, a telektisztviség utaltatik: hogy ezen elnevezéseket 184K. Novemb. 1-sőjétől kezdve tisztkedésében használván, azokat a kiadandó birtoklevelekbe is iktassa, a csőszöket pedig kötelezze, hogy kerületük nevét táblára jelezve alkalmas helyen ez idén is kitűzzék.

Többnyire a közgyűlés gondoskodandik, hogy^r a külterületről megfelelő, a a külön dülök határait kimutató térkép mi előbb készítsék és az magyarázattal is ellátassék, valamint hogy a külön helyek nevei állandó jelek eszközével a nép emlékezetébe átvitettvén, szokás és hagyomány útján örökíttessenek.

Vége méltatván azon fáradozást, melyet a nemzetiség kifejlésében folyton buzgólkodó t. ez. Döbrentei Gábor k. tanácsos ur közremunkálása által keble ügyének ez úttal is hozott áldozatul: ezen elismerés nekie az elnökség útján kijelentetni határozhatott.

X. Buda területe.

Buda *belterülete* 489 $\frac{2}{4}$ holdat, az az 58,7028 □ ölet foglal el; melly 353,768 □ öl ház, 189,513 □ öl kert, s 43,747 ülői téglavető-területre oszlik. Ebből a *várra* 33,786 □ öl ház, s 788 □ öl kert, összesen 34,574 □ öl, — a *Vizivárosra* 113,104 □ öl ház és 25,574 Dől kert, összesen 138,678 Dől, — *újlakra*, 38,433 □ öl ház, 20727 □ öl kert, 4127 □ öl téglavető, összesen 63,287 □ öl, — *országúira* 46,180 □ öl ház, 25,666 □ öl kert, 32,207 □ öl téglavető, összesen 104,053 □ öl, — *Tabánra* 69,012 □ öl ház, 9268 Dől kert, 7413 □ öl téglavető, összesen 85,693 □ öl, — *Krisztinavárosra* 53,253 ház, 107,490 □ öl kert, összesen 160,743 □ öl esik.

A *külterületet* illetőleg: a) *Szántóföld*; jelesen I. osztályú 1393 $\frac{9}{24}$ hold, vagyis 1,672,000 □ öl. — II. osztályú 655 $\frac{18\frac{1}{2}}{24}$ hold, vagyis 786,925 □ öl. — III. osztályú 438|| hold, avagy 526,150 □ öl, összesen 2487 $\frac{14\frac{1}{2}}{24}$ hold, avagy 2,985,075 □ öl.

1) A törökök, Varjúhegy“ „Karga bairi“-nak neveztetett, később „Spiessberg“ nevét vette fel, minthogy e hegyen azon paraszt, ki a 63-dik lapon előadottak szerint Fink levelét vitte a székes fehérvári pasának, felnyársaltattott.

b) *Rét*; I. osztályu $518\frac{1}{4}$ hold, = 707,500 □ öl, = 707 $\frac{9}{16}$ kaszás. — II. osztályu $479\frac{3}{4}$ hold, = 57,500 □ öl, = 57 $\frac{3}{8}$ kaszás. — III. osztályu $720\frac{20}{2}$ hold, = 865,025 □ öl, = 865 $\frac{1}{4}$ kaszás. — IV. osztályu $430\frac{3}{4}$ hold, = 516,225 □ öl, = 516 $\frac{9}{16}$ kaszás, összesen $2219\frac{3}{4}$ hold, = 2,663,750 □ öl, = 2663 $\frac{3}{8}$ kaszás.

c) *Szőlők*; I. osztályu $\frac{1068}{4}$ és $\frac{6}{8}$ -ad, = 4275 kapás, = 855,000 □ öl. — II. osztályu $\frac{1470}{4}$ = 5880 kapás, = 1,176,000 □ öl. — III. osztályu $\frac{3080}{4}$ és $\frac{6}{8}$ -ad, = 12323 kapás, = 2,464,600 □ öl. — IV. osztályu $\frac{1967}{4}$ és $\frac{4}{8}$ -ad, = 7870 kapás, = 1,574,000 □ öl. — V. osztályu $\frac{797}{4}$ és $\frac{1}{8}$ -ad, = 3164 $\frac{1}{2}$ kapás, = 632,850 □ öl, összesen $\frac{8378}{4}$ és $\frac{1}{8}$ -ad, = 33,512 $\frac{1}{2}$ kapás, = 6,702,450 □ öl.

d) *Erdők*; I. osztályu $482\frac{7}{4}$ hold, = 578,750 □ öl. — II. osztályu $1725\frac{6}{4}$ hold, = 2,070,300 □ öl. — III. osztályu $1509\frac{9}{4}$ hold, = 1,811,750 □ öl, összesen $3717\frac{8}{4}$ hold, = 4,460,800 □ öl.

Összesen tehát a *használat alatti külterület* $14,018\frac{9}{24}$ — hold, = 16,822,075 □ öl; ebbe értve a város birtokába lévő 2 holdnyi szigetet, úgy a város területéhez, de nem birtokához tartozó Margit sziget területét is.

E szerint a város *bel- s külterülete együtt* 14,507 hold, = 17,409,102 □ öl; ide számítva még a cs. k. vár-erősítés igazgatósági (k. k. Fortifications) telkeket, vagyis 75 hold, = 90298 □ öl, — várerősítési utakat $2\frac{6}{100}$ hold, = 3000 □ öl, — és az ország-, posta-, megye- s mezei utakra közelítőleg 2731 hold, = 3,278,000 □ öl. *Buda város összes határterületét* közelítőleg 17,317 holdra, = 20,780,400 □ öltre számíthatni. Azonban az ide be nem foglalt

Ó-Buda bel- s külterülete együtt véve 6025 $\frac{1}{2}$ holdra számitatik. E között van az úgy nevezett *nagy sziget* 237 a *kis sziget* 26 $\frac{1}{2}$ és a *Duna folyam* 191 g holddal, melly terület a régi ó-budai felmérés szerint 1100 □ öllet véve holdonkint összesen teend 6,627,91 $\frac{1}{2}$ a nagy sziget 261,111 $\frac{1}{2}$, a kis sziget 28,737, a Duna folyam pedig 210,785 □ öllet.

XI. Buda házai

Budán a legközelebb 1850-dik évben eszközlött összeírás

nyomán, jelesen a várban	227 ¹⁾
a ráczvárosban	967
a Krisztinavárosban	513
a Vízivárosban	809
az országúton	394
Buda-Ujlakon	403
Ó-Budán,	766
Összesen	4079 ház van;
ezekhez a Budát környező hegyekben el-	
szórva lévő gazdasági épületeket s nyári	
kéjlakokat hozzá adva	114

Az összes házsám 4193, melyekben mintegy 12459 állandó lakosztály foglaltatik.

Ide tartozónak hisszük a Budán létező katona-átkelési szállások következő táblás kimutatását is :

Az állomások száma	Neve az átkelési állomásoknak	Alkalmos és kiadható beszállásolási tér					
		tiszti szobák száma	kamra	legények szállása számára	lóra istálló	fűszer	raktár
1	Vár	21	18	627	137	19	1
2	Víziváros	18	18	1211	138	9	—
3	Tabán	33	—	1462	209	31	8
4	Krisztinaváros	20	22	1103	205	25	10
5	Országút	17	17	436	89	6	1
6	Ujlak	11	11	690	173	29	2
7	Ó-Buda	16	11	1254	307	49	—
	Fő összeg	136	97	6783	1348	168	22

¹⁾ Buda minden város részének egyes utcait megnevezni, s a bennök fekvő házak számát meghatározni részint azok sokasága, részint, különösen a ráczváros (lellérthey-feli részének rendezetlensége miatt, csaknem lehetlen. — Elegendőnek hisszük, ha a legkitűnőbb városrész: a vár utcái és tércinek névszerű elsorolásával, és házai számával vesszük igénybe az olvasó figyelmét; melyek: a várpalota felmenet 8, a Györgytér 4. a szmházuteza 12, a várpalotautca 12, a disztér Verantiusnak 1540-dik évben irt Khronikája szerint, „Myndszenit“ utca 16, a főuteza 17, a sz. háromságtér 4, az úri utca, olasz utca welische Gasse, Johannes Gasse 55, a Ferdinand tér 1, a városháztér 4, az országház utca sz. Pál utca .34, az országház tér 5. a kút utca 2, a bécsi kapu utca 28, a tanoda tér .3, a a Fortuna utca Etwes utca 19, a bécsikapu tér Sydo utca 12 és a tavaszuteza 1 házzal. Összesen mint az összeírásból kivethető 227.

E házak közül legelső helyen áll a *királyi várpalota*. Láttuk a 15-dik lapon mondottakból: miként Buda nagyságának alapját Nagy Lajos királyunk vétó meg: midőn a fejedelmi lakot Visegrádiról Budára teve át, de az ugyanott mondottak szerint e fejedelmi lak nem a mai várhegyen, hanem a mai Buda-Ujlak feletti emeltebb helyen állott. Csak Zsigmond király vetette meg a mai várpalota helyén állott későbbi várnak alapját, de a mellyet — miként a 20-dik lapon előadottakból értettük, halastói-, sétányaival együtt be nem fejeztetett, mit az évkönyveink lapjain ismételve felemlített csonka torony is tanúsít. Az általa tervezett nagyszerű épület csak Holló Mátyás alatt éré el legnagyobb fénypontját, mellyhez alig volt Európában fogható királyi lak. A vár mellék épületeivel, a szent György terén kívül, még két tért képeze, s nyugodt felől a mostani Krisztina város táján terjedő királyi diszkertekkel, dél felől a király — ma úgynevezett ráczfördővel állott közlekedésben. A könyvtár előtt, melly emeletes épület vala, mond *Bonfin* ¹⁾ — földszinti részével papi intézetül szolgáló, — egy terem áll, boltozatra domboruló, mellyen az egész ég ábrázolva látható. Déli részéről palotákat emelt (Mátyás), a római fényűzéstől semmiben el nem fértöket, hol tágas ebédlők, büszke csarnokok és teremek, különféle s aranyozott, aczimerek sokaságával jeles boltozatok: ábrázolatokkal ékített ajtók, szép felírásokkal, mellyek felett négy lovas kocsik és számos római czimerek metszvék: alul bútorok és drágaságok. Keletről különféle teremek és szobák állanak, mellyekbe lépcsőkön s folyosón juthatni. Itt a tanács és országgyűlés tereme. Ha tovább haladsz: különféle hajlékok, magas boltozatokra domborúlok: téli és nyári lakok számosak .: meg naplók (heliocamini, nyughelyek, a napsugáréinak kitétettek) s aranyozott pamlagok: ezüst nyoszolyák és karszékek. Nyugodtról áll a régi, még ki nem javított épület: közepett egy tér, régi folyosóval környezett, mellyet kettős csarnok övez: ezeknek legbelsőbbike s az új palotának azon szárnyához nyúló, mellyből a felső ebédlőhöz juthatni, a 12 égi jegyekkel diszeskedő, bámulatra ragad. Mindenütt rakott koczkás padolat terül el, mellyek közül nem kevés mázos: meleg és hideg fordötermek elszórvák: a szobák bútorai szőnyegekkel fedvék, mellyek nem csak a színezet szépségével, hanem különféle állatok ábra-

¹⁾ Decad. IV. Lib. 7. Pag. 654.

zolataival is díszlenek. Az erkélyek homlokfalának tetején három gyalog, fegyveres szobor ötlük a bemenők szemébe. Középeit Mátyás sisakkal fődözve, dzsidára s vértre támaszkodva, gondolkodó helyzetben; másika jobbról, atyját a hőst, harinadika pedig balról testvérét, a szerencsétlen Lászlót ábrázoló. A csarnokok közepén rézből készült kút emelkedik, márvány medenczétől környezett, inellynek közelében Pallas sisakosán s fegyverzetien áll. Ezen tér elején az első csarnokon, melly a többinél sokkal tágasabb, kétfelől pár meztelen képszobor van helyezve, paizszsal, bárdal és karddal fenyegetők: az alapzaton pedig diadalmi jelek vannak körülmetszve. Ezen négyszeg udvarban, melly a Zsigmond épületeinek pitvarai előtt áll, kezdé az egyik szárnyát kiujtítani az ó palotának, mit ha véghez viendhett, a régiség büszkeségét visszaidézi vala. Emeltetett itt két lépcsőt veres márványból s réz alapzatokkal jeleseket. Ugyanazon köből két kaput építtetett reá, mellyeket mesterséges, herculesi művekkel bámulatos, hátulról nem kevésbé, mint előlről szép tekintetű rézszárnyak ékesítenek, mellyekbe (Mátyás) Bonfin Antal ezen epigrammjait metszette:

„Atria cum statuis, ductis aere, foresque
 Corvini referunt principis Ingenium.
 Mathiani, partos tot post ex hoste triuiuphos,
 Virtus, aes, inannor, scripta perire vetant.

Ehez töménytelen költséggel emeletet kapcsolt, mellynek boltozatai az égen repülő planétákat s azoknak bolyongó futását bámulatos magasságban tüntetik elő. A homlokfal ereszei alá oszlopfejezeteket tétetni s az egész művet, miként csak lehet, jelessé tenni szándékozott. A királyi lak kútjába nyolez stadiumnyi távolságból óncsöveken származtató a vizet. Azután a várat környező pompás sétányt és kerteket s azokban a szép réz alapú oszlopokkal ékeskedő márvány hajlékokat, különféle tömkelegeket, madár kalitkákat, halas tavakat sat. írja le. ¹⁾

Érdekessége miatt nem mellőzhetjük ama leírást sem, mellyel b. *Eötvös* ²⁾ a Mátyás palotájának legbámultabb részét: a *római termet* eme szavakkal rajzolja le. „E nevét (római terem) részint nagyszerűségének, részint azon római ízlésben készült

¹⁾ *Harváth* Mihály: A műipar és kereskedés története. Történettudományi pályamunkák II. kötet. 311 313. 1.

²⁾ i. m. 78 — 80. 1.

egyek ékességeinek köszöné, mellyek a század, s Mátyás tudományos ízléséhez képest falait díszesíték. Napjainkban, mikor mindenben, s főkép a képző művészetekről inkább a tudományos ismeretek, mint eredményünk szerint ítélünk, e terem, mellyre Mátyás olly büszke vala, a műbirálónak követeléseit talán nem elégítené ki. A góth faragású márvány-oszlopzatok a rájuk állított római imperatorok mellszobraihoz nem illenek egészen; a kék mennyezetet tartó aranyozott hegyes ívek a közőkbe festett görög istenségekkel nem fértek össze, s Hunyady s az ország czimerei, mikben minden ív végződött, némi ellentétben látszának lenni az aranyozott légió jelekkel, mellyek S. P. Q. II. betűkkel a trón mellett álltak; azonban e különböző építési stylusok összevegyítése a kor sajátágaihoz tartozott, s ép olly kevésbé tűnt fel, mint ha a század festői Krisztust apostolaival középkori öltözetekben ábrázolák; s a római terem mind magyarok, mind külföldiek által mindemellett még is e világ legszebb termei egyikének tartatott.

De Mátyás műve is be végezet! énül maradt, s ha bár a korán elhalt nagy király után következett Ulászló alatt a Hunyadi czírner márványból vésve s Mátyás neve arany betűkkel még ott állt majdnem minden ajk) felett; — a nagy király alig ismert volna saját lakára. S valamint Mátyás alatt a budai várba idegen alig jöhetett, ki annyi megkezdett nagyszerű épületet látva nem mondotta volna: mi szép lesz ez egykor! — Úgy Ulászló alatt az első gondolat, melly a jövényben, mihelyt ez udvarokra lépett, mintegy akaratlanéi támadt, az: mi szép lehetett mindez egykoron I Hazánk a befestett sírhoz, mellyről az írás szól, vala hasonló Ulászló napjaiban; vig színezet takarta külsejét, de ez csak tudatlanok előtt rejthető el az enyészetet, melly belsejében uralkodók ¹⁾. Szóval: mennyire sülyedett Mátyás halála után minden, arról valamennyi egykorú írók egyenlően tanúságot tesznek. Szolimánnak első megjelenése, minta 30-dik lapon láttuk — a budai várpalotának kárára nem volt. Töb- bet szenvedett 1527-dik évben Zápolya János és párthívei által, midőn Ferdinándtól szorongatta!ván Budát elhagyták s ez alkalommal minden belbecst! ingó javakat magokkal elvittek. A gyakori ostrom s török hanyagság pedig mindegyre sülyeszték, míg végre egészen rommá változtatá az 1686-dik évi utolsó

¹⁾ I. b. *Eötvös* i. m. 81. l.

ostrom, mely a törököt Budából kipusztítá. A düledék hosszabb ideig feküdt már, midőn valakinek eszébe jutott, helyébe valami újat állítani. Első vala b. *Regal* budai várparancsnok, ki 1715-dik évben felsőbb helyről érkezett helybenhagyás következtében a düledékekből lakható épülőikét állíttatott össze ¹⁾. De a buzgó férfin a török háborúba szállíttatván, és ott halálát lelvén, a budai romok ismét hosszú nyugalommal néztek elébe jövő-iiiknek. — Végre országos rendeinknek az 1741-dik évi 7-dik t. cikkben tartalmazott kérelme folytán dicsőségesen országlott Mária Terézia királynékn 1745-dik évben a magyar udvari kamarát oda utasítá: hogy a fiscalításokból a budai vár helyre-építésére, akkori kamarai elnök gr. Erdődy Györgynek négy ezer forintot fizetessen ki.

„Nos Maria Theresia — így szólt ez e részbeni rendelet — Spectabilis, ac Magnillce, et Egregii, Fidelis nobis dilecti. Siquidem reparationem regii castri uostri Budensis benigne decrevisemua, curamque cjusdemFidcdi Nostro Spcctabili ac Magnifico Comiti Georgio Erdödy de Monyorókerék, Consiliario Nostro Actuali Intiinn, Camcrario et Camerae Nostrae Regiae Hungariae, Praesidi clementer committentes, ima éti am reoolviseemus: ut ex Fisealitatibus quatuor miile lloreni ad dispositionem eiuedem Comitis, Camerae Nostrae Hungariae Praesidis erga dandas desuper lideles rationes praemissum in finom assignentur; ideo Fidelitati-bus Vestris hanc beingnám Dispositionem et Resolutionem Nostrum eo fine signifi-candam esse duximus: quatenus eandem ad nótám sutnmere, ac ea, quae ad ef-fectum cjusdein necessaria sunt, sua ex parte disponere, etordinare, ac tandem super his omnibus genuinam, ac circumstantialem Informationem suo tempore no-bis submittere noverint, nec intermittant Eaedem Fidelitates Vestrae, nam in eo satisfiet benignae menti, ac voluntati Nostrae. — Dabantur in Civitate Nostra Vi-ennae die 28. Augusti 1745. Regnorum nostrorum anno quinto. Maria Theresia m. p. Joannes Fr. Coin, a Dietrichstein m. p. Ad mandatum S. C. Regiaeque Maje-statis proprium P. A. de, Prandau ni. p. Stephanus Nagy ni. p. ²⁾.

Gróf Pálffy János nádor is körlevele által segedelemadásra szólítá fel az ország valamennyi törvényhatóságait minek foly-tán az építésre a királyi kincstárból kirendelt évenkinti hat ezer forinton felül a segedelmek mindenfelől olly bőven folytak be: hogy az alapkő 1749-dik évi májushó 13-kán, mint a királyné születése évnapiján, gróf Althaun Mihály váczí püspök által ünnepélyesen letéttetett; miután 1748-dik évi július 14-kén az építés vezetésével m. k. kincstári elnökké kinevezett gr. Gras-salkovics Antal bízott meg;— I. Ferdinánd király utána nagy Mária Terézia lévén a legelső, ki Buda városát 1751. és

¹⁾ Már *Bél* Mátyás „Notitiae Hungariae Novae“ czimű könyvének Beesben 1737-ben nyomtatott 3-dik részében láthatni Buda városának s a már 1715-ben fe-dél alá vetett királyi palota rajzát.

²⁾ 1. *Podhradczkynak* „a budai Palotáról“ értekezését a Tudományos Gyűjte-mény 1826-dik évi 3. k. 77. 1.

1764-dik években személyes látogatása által szerencse lieté, ekkor a királyi lak építkezéseit is megszemlélvén. Mi alkalomul szolgált gr. Grassalkovicsnak 1765-diki január 26-kán arra kérni a kir. Felsőget: hogy a legmagasabb tetszést nyert építkezések gyorsabb bevezésére három éven át, busz húsz ezer forintot, kirendelni méltóztassék¹⁾ — A nagy királyné válasza méltó, hogy egész terjedelmében, e lapokban is örökíttessék:

„Chare Comes! Non sum aliena, quin ad continuandam Arcis Biidensis Structunim annua viginti millia florenorum per trienuium convertant ur; informari tamen enpio, quaeenam adhuc ibidem restauranda, aut exstruenda restent; et a<l quae signanter structures ilia, quae desiderantur, annua viginti millia florenorum convertere velint? prout etiam millii pergratnm foret, si eorum, quae adhuc noviter exstruenda requiruntur, deliuiationes proximius videre possem. Die 18-a martii 1765. Maria Theresia m. p.“

Hillebrant főépítőmester, a palota építését felette sürgető kegyeskirálynénak, 1767-dik évi mártius 23-ról feljelenté²⁾): hogy ha hónaponként 3 ezer forint fordíttatnék az építésre, még talán azon évben fődél alá jöhet a palota. — Végre az épület teljes bevégezte valamint az építésre fordított összes költségek mennyisége felől következő értesítését terjeszté fel az annyiszor említett gr. Grassalkovi.es:

„Humillima Nóta. Cum solatio refero Sacratissimae Majestati Vestrae, quod Regia Budensis, *cujus primum fundamentum anno 17 Í8 position est*, jani ad totalem et integrum consistentiae suae statum posita sit, ita, ut seu ad ipsum struct urae corpus, sive ad ejus accessoria, ut sunt: hortus, stabula, portieus, domus vigiliarum, aquae conservatoria, et idgenus alia, nihil jam penitus decsse videatur. Solatur me cumprimis hoc, quod opus cum exordio statim praesidii mei suseptum, et opinione amieorum etiam insuperabile, ad perfectiouem tamen deduct potuerit; opusque sit, cui nomen Regiae non indigne tribuatur. Construction veró habeatur sumptibus, qui pro vastitate et magnitudine, pompaque aedificii tara interiore quatu exteriore non modo excessivi, sed longe infra proportionem mihi ipsi et aliis notitiam eius habentibus videantur. Et hinc omni ex parte Altissimam Majestatis Vestrae complacentiam mihi exinde policed licet. — Ad struct uram etenim hanc cum tót accessoriis, rasionibus, applanationibus, eo indusa etiam Doino Comiiv-ndaturae, applanatione item aedificiorum Praepositualiuni. ex summo aerario nonnisi 307,648 lloreni impensi sünt, Hue coinputatis autem a parte Comitatum et Liberarum Regiarumque Civitatum sub exordio operis per septenium subniinistratis 95,031 florenis, *univeisim tata structure 402,372 florenis* ad statum modernae consistentiae *deducta est*, quod ipsum ex advoluto sunimario extractu pleniur perspicere dignabitur Majeatas Vestra Sacratissima. Summám hanc speetata aedificii mole et decore, habita item arcis Poseniensis ultra millionein et ducenta millia flórén, constantis proportionc, non est, qui non exiguam reputet, et ego ipse ultra medium milliönem inaiimtum esse credideram. Majestatis Vestrae Sacratissimae Gedelló 31 Martii 1771. Comes Antonius Grassalkovies m. p. ³⁾).

¹⁾ Ez iránt 1765-ki január 26-ról kelt felterjesztése *Podhradicky* i. m. 79. lapján olvasható.

²⁾ 1. e feljelentést u. o. 81. 1.

³⁾ 1. u. o. 88-84. 1.

Az ekként elkészült új palotában Szent Pölten városból a nőnem nevelése végett Mária Terézia királynőnek 1769-dik évi novemberhó 28-kán kelt rendelete által behozott Angol kisasszonyok (apácák) szállásoltak¹⁾, a nagy királyné meghagyásából szükséges beszerzéseikre a királyi kincstárból 10 ezer forint utalványoztatván;— kik utóbb azonban Vácra, s onnan Pestre tétettek át, hol máig is hivatásukhoz képest foglalkoznak; II. József rendeletéből 1780-dik évi juniushó 25-kén a palotát a Nagyszombatból áthozott m. k. egyetem foglalá el, de négy év múlva ez is Pestre átköltöztetvén, a palota Sándor Leopold főherczegnek nádorrá lett választásáig üresen hagyatott. Ez időtől fogva a nevezett, s utána következett nagy nádor b. e. József főherczeg szállásoltak benne. S ha bár e királyi palota nem tűnt is fel olly nagyszerűnek, mint a Mátyás királyét fentebb előadánk, de azért inég is elég pompás s szerencsés fekvésénél fogva a legbájosabb kilátásnak örvende, s földszint 66, első emeletben 47, másodikban 78 szoba volt a csillagvizsgáló torony elbontása után készült újabb szobákon kívül, mellyekkel összesen 203 szobát számlált. Alit pedig a 94 ölnyi hosszú főépületen kívül két szárnyból; amaz a Dunával párhuzamosan, ezek arra függélyesek, s e három rész képezi a vártért, mellynek nyugati oldala szabadon hagyatott. A balszárny a várkápolnát, és a főépület balra eső részével együtt a királyi szállást foglalta magában, s jelesül a homlok épület első emeletében 12 régi alakú, de pompásan ékített szobákból s tereinekből állott; s két u. m. a király és királyné osztályaira volt felosztva; nézést érdemle a királyné fogadó szobája, mellyet gazdagon aranyozott veres bársonnyal fedett trón, képzelhetlen nagyságú tükrök, s költséges falszőnyegek ékítettek: — a társalgási terem mindenféle szinti s legkritkább üveg szerekkel; — a fehér fal szőnyegű chinai kötéssel díszített öltöző szoba; — a király tekéző szobája, mellyben égszínkéek falszőnyegekbe aranyfonalakkal beszótt sárkányok meglepő látványt nyújtanak, — a királyi fogadó terem; — e mellett a gyülekeztető terem, mellynek falait nevezetes csaták festvényei ékíték, s végre az udvari mulatságokra rendelt pompás nagyterem. A palota többi részeit a b. c. nádorok lakták. A balszárny második emeletében tartattak az ország ékszerei, a szent korona, királyi páleza, alma, kard, pa-

¹⁾ 1. u. o. 82. 1.

lást, saru, és harisnya, a korona őrség vigyázata alatt. A várpalota az eddig előszámlált részeken kívül a nádori lakot, nádori irodát, a főudvarmesteri hivatalt, pénztárt, a várfelügyelő szállását, kincstárt sat. foglalta magában, — összesen 200 szobával és teremmel. Mellék épületeihez tartoztak a várprépost lakása, a várőrség tanyája, lovaglótér, kocsiszín, kovácsműhely s istállók. Legszebb része azonban a várhegy délkeleti oldalán ennek rendkívüli bájos tekintet adó várkert vala, mely a szorgalom, megfeszítésével a legkopárabb hegyoldalon is, a legdiszlibb állapotban tartott. Különös figyelmet érdemelnek az e kert fekvése miatt csak roppant költségekkel eszközölhetett, s kőfalakkal környezett terassok; a legritkább nemű virággyűjtemények, s a keringő utakat prémező külföldi csemeték; s nem szabad említetten hagynunk a vízgépet, mely nem csak a kert, de a kir. palota valamennyi részeibe ón csöveken hajt fel a Dunából vizet. Mi sors érte e királyi palotát a vár legutóbbi ostromlása közben? hivatkozva a 105-dik lapon előadottakra is, csak azt említjük fel: miszerint a jobb szárny s a főépület legnagyobb része egészen a fenéig elhamvasztatott. Leverő volt látni a vetélyt, a várnak bevétele után nem csupán honvédek — *satis dictu!* — a vári bútorok s drágábbnál drágább szerek rablásában s árulgatásában olly botránkoztatólag üzöttek. — Azonban fejedelmünknek a kir. palota helyre állítására vonatkozó intézkedései folytán szabad reméllenünk: hogy a mit a polgári háború megkímélni nem tudott: hamvaiból annál pompásabban emelkedend fel ismét. *Sürget e cineribus Phoenix!*

A világi czélokra szolgáló nyilvános épületek között második helyen áll *a cs. kir. fegyvertár* a Szent György téren, a királyi palota tőszomszédjában. III-dik Károlynak köszöni léteitét.

3) Az *országház* s a magyar királyi helytartótanács hivatal *épülete*, a bécsi kapu közelében, a vár éjszaknyugoti szélén. Az őrségi egyház és urak utcájára szolgáló homlok részei mind-egyre mutatják a Clarissa apáca nők hajdani egyháza képét *)). Az országházuteza és kisebb országházterére szolgáló részen lévő két t,(remében hajdan országgyűléseink — napjainkban pedig

*) A Clarissák 1714-dik évben hívtak meg Budára, s ezen egyházat, a hozzá ragasztott zárdával együtt bírták, miglen II-dik József alatt úgy az egyház mint a zárdá, ebbeli rendeltetésüktől elvonatva, a PosonWI lehozott királyi helytartótanácsnak adattak át.

a farsangi táncmultságok tartatnak. A hajdani egyház a helytartóság levéltárául használtatik. A négyszegű kétemeletes épület úri utczaí részében van a cs. k. helytartótanács ülés terme s hivatal-szobái. Az örségi egyházhoz ragasztott egy emeletit szinte négyszegű épületben vannak a számvevőségi s közalapítványi főpénztári hivatalok. Ez épület hajdan ferenczi zárdá volt, — inellyet a mondott Clarissák kolostoraféle épülettel egyenes vonalú, két emeletes szinte hivatalszobákul használt épület köt össze.

4) *A cs. k. országos pénzügy-igazgatósági hiralal* három emeletes *épülete*, a nagy Boldogasszony egyházához ragasztva. Száznál több szobáiban az egyes hivatalok foglalkoznak. A tanácsterem a kincstári elnökök ¹⁾ arczképeivel ékítettik 1531-dik év óta korunkig. Ezen épület hajdan a Jézus nevérol nevezett, szerzet zárdája volt, s 1784-dik évben adatott át a kincstárnak.

5) *J hadi főkormány* kétemeletes s négyszegű *épülete* a városi színház mellett. Hajdan a ferencziek, sBudának a töröktöli visszavétele után Széchenyi esztergomi érsek adományából a Carmelita rend zárdája volt. Il dik József eltörölvén a rendet az egyház raktáruí használtatott, míg utóbb Kempelen udv. kamarai tanácsos vezérlete alatt Thália papjainak befogadására alkalmaztatott.

6) *A rúrosi színház* szent György tere észak-keleti csúcsán a hadi főkormány épület tőszomszédjában, — hajdani voltárol csak az iménti 5) pontban szüíöttünk. — Végre

7) *A városháza* egy emeletes régi épület, hajdani voltárol mit sem tudhatni; következő felirata „DoMV s VtILItatl pVbLICae restaVrata“ mutatja megújítása idejét. A Krisztinaváros felöli szegletén ismét „IVrata CFVTVM fIDE InCLareblt“ szavak olvashatók, másik szegletén pedig két fejú sas Magyarország czimerével s alatta nemzeti lételünket kifejező eme szavak: „*Sub umbra alarum tuarum*“. Az ezen városházában lévő kápolnát, az előkori budai polgárság a. szent Kereszt s alamizsnás szent János tiszteletére s ez utóbb nevezett szent lábának befogadására építettett. Alamizsnás szent János tetemeit Mahomet török császár küldé Mátyás királyunk-

¹⁾ Ezek 1709-dik évig „Camcrae praefectue“ névvel említettnek nz egyes képek alatt, s csak gr. Erdődy Leopold képe alatt jön elő legelőször a „t'auierae Praeses“ szó.

nak, kinek rendeletéből azok a várszentegyházban őriztettek. A török foglalás előtt mint jutottak e drága maradványok Posonba? a már fentebb előadottakból láttuk¹⁾, honnan azokat a török rabszolgaság lerázása után Buda polgársága nem késett visszakövetelni, a mint 1712-dik évben a szent láb a többi kincsekkel együtt vissza is hozattak — se korban készült e kápolna a szent lábnak illendő befogadására. 11-dik József azonban a kápolnát is bezáratta, a szent lábat a városi főtemplomnak ajándékozván, s a kápolna gazdag ruháit 1787-dik évben árverésen eladatván. Napjainkban azonban ismét kinyitattott a kápolna a városi foglyok számára.

XII. Buda lakosai.

Ne vádoljon bennünket senki sem nemzetiségünk megtagadása vétkével, midőn „Nemzetiség tekintetéből Buda városát *Vallas* után mi is német városnak vallani“ ¹⁾ kénytelenítettünk. Már *ítél* Mátyásnál olvassuk: „Hocprodigii simile habitum tuit, quod, cum alienigenae certatim coneursarent, ad jura civitatis, in hac regni Metropoli, eapessenda: pauciores fuermt ex Hungária, qui voluissent urbem recolare: sive id fastidioloci factum, cujus occasus gentem universam dirum in módúm adflixi; it; sive quod tutius alibi, fructuosiusque rem procurare familiarem poterint: maximé Belgrade vei periclitante, vei jam amisso. Ergo factum est, ut, ex metropoli Hungariae, iam fere ignara llungarorum, urbs, civitatis undiquaque Germanicae evaserit“.

Már a 10-dik lapon eloadánk: hogy a tatárok által végkép elpusztított ország benépesítését eszközteni kívánó IV-dik Béla *németeket* hívott be Buda város megnépesítésére, és becses kiváltságokban részesítette őket. — A 20-dik lapon pedig meg-érinténk: miként Zsigmond király uralkodása alatt telepedtek meg Buda külvárosaiban a rácztartományokból beköltözött ráczok. Ezek egy része azonban 1690-dik évben Piccolomini tábornok tanácsára hozattak be Ippek görög patriarcha által, kik

¹⁾ 1. a 29-dik lapon.

²⁾ 1. *Valla*, i. m. 294. 1.

közül 1772-dik évben Breradovics alezredes unszolására számosan kiköltöztek Oroszországba. — A török kiűzetése után a Budaujlakon letelepült egyes spanyolokon kívül először svábok és bajorok ülték meg Buda városát, kik is a törökök uralma alatt elköltözött magyar lakosok üresen hagyott házaikat telkeiket ingyen birtokul nyerték s három évre minden adótól mentesítették. — E kedvezményekre vajmi természetesen! örömmel tódult össze Buda falai közé az idegen nép, de a milly hirtelen szaporodtak, olly hirtelen meg is kevescdtek, részint a szokatlan éghajlat-, részint pedig az 1689-dik évben pusztított döghalál miatt. — Ezután következének osztrákok, más bajorok, frankoniaiak, és új svábok; a magyarok ellenben eredeti jellemükhöz híven e korban még a kereskedési ipar mozgalmaktól viszsztatartózkodva, inkább a megszokott földmívelés s állat-tenyésztéssel a városok falain kívül szívesebben foglalkozának. —

Ennyi egymástól különböző népfajok megtelepülése után önként természetesnek tűnik fel Bél Mátyás fentebb idézett észrevétele, természetesnek ama eredmény is, mellyet a közelebbi országos összeírás felmutat. — Mindezek mellett ámbár Budán az állodalmi hivatalnokokon, s ügyvédeken kívül magyar kevés található, mégsem tagadhatni, hogy a műveltebb körökben, sőt a félműveitekben is rendszeren a magyar, kivételkép franczin, angol és olasz nyelveken! társalgás is divatozik, s a szülők természeteszerű kötelességüknek ismerik gyermekeiket a hazai nyelvre beszéltetésére taníttatni. Egyébiránt

Társalmi viszony s életmód tekintetben Buda s a szomszéd Pest között roppant különbséggel találkozunk. Míg Budán a várban, melly a magasabb rangú polgári és katonai tisztség lakását képezi, ünnepies csend uralkodik: a város többi részeiben a gazdasági és kézmesterségi ipar mozgalmi: a műi és kereskedési üzlet élénkebb zaja nélkül tűnnek fel. S a köz-erkölcsiség tekintetében, a valamennyi fővárost elárasztó mindenféle bűnök özöne nem volt még képes Buda lakosságának általános elismert erkölcsösségét megrendíteni, s oka ennek — úgy a békés csendhezi szigorú ragaszkodásnak: *a budai lakosság kitűnő vallásosságában* — melly egyedüli alapja minden, tehát a polgári jólétnek is — rejlik egyedül. Szóval: Buda örökké egyenlő háborítatlan csendével tökéletes ellentéte Dunán túli zajtenger folytonos hullámmal küzdő testvérének.

Ez előzményük — mint a lakosság jellemzéséhez tartozóknak, előbocsátása után, a mi *Buda népességét* illeti;

Budának népessége az 1686-dik évi ostrom alatt következő volt: jancsárok 16,000 egyéb lakosok 30,000, zsidók 10,000, összesen tehát 56,000.

1780-dik év táján pedig Windisch szerint Buda népességű csak 21,665 lélek volt.

Az 1844-dik évben eszközlött városi összeírás nyomán volt Buda területében (Ó-Buda még ekkor e számításba be nem értetvén) család: 7390, hivatalnok és honoratior 345, polgár és mesterember 1840, adózók (mint az elősorolt rovatokba nem tartozók) 12,943, nőseinély 15,671, összesen: 30,799. Végre

Az 1851-dik évi szeptemberhó 30 kán bevégzett országos összeírás, a következő számokat eredményező: összes lélekszám 50,127-re ment. Ebből férfi 20402, nő 22617, együtt 43019 közülök azonban rendesen távol van férfi 431, nő 118, együtt:

549, marad 42470

ide számítva a rendesen itt tartózkodó idegeneket különösen :

a) *Magyarországból* férfi 3056, nő 3126, együtt . . . 6182

b) *A korona országokból* férfi 900, nő 332, együtt . . 1232

c) *Külföldről* férfi 182, nő 61, együtt 243

mindössze 7657, — ezt a fentebbi 42470-hez adva lesz 50127

E közül : a) *A városban* lakik férfi 1667, nő 2161, együtt 3828

b) *A városban* férfi 4472, nő 5023, együtt . . . 9495

c) *A Krisztinavárosban* férfi 2065, nő 2701, együtt . 4766

d) *A vizivárosban* férfi 5286, nő 6073, együtt . . . 11359

e) *As országuton* férfi 2151, nő 2135, együtt . . . 4286

f) *Buda-ujlakon* férfi 2124, nő 2095, együtt 4219

g) *Ó-Budán* férfi 6344, nő 5830, együtt 12174

összesen : férfi 24109, nő 26018 az egész lakosság . . 50127

Vallás szerint pedig, az itt tartózkodó idegenek kihagyásával ekkép oszlik el Buda város népessége :

Római katolikus 36220

Görög katolikus 37

Ágostai vallású 752

Helvét vallású 600

Görög nem egyesült 434

Héber 4976

összesen . 43019 ; levonva ebből a tá-

vol lévő 549-t marad	42470; az itt tartózkodó
idegen	7657-t pedig hozzá adva,
lesz	<u>50127</u>

Nyelvre nézve, az idevalók közül :

Magyar	7555
Német	27939
Olasz	46
Szláv	1307
Szerb	1186
Román	16
Héber	4976

összesen	43019; levonva ebből a tá-
vol lévő 549-t marad	42470 — az itt tartózkodó
idegen	7657-t pedig hozzá adva
lesz ismét	<u>50127</u> Ezekből :

a) <i>házas</i> férfi 8193, nő 8299, együtt	16492
b) <i>özvegy</i> férfi 827, nő 3011, együtt	3838
c) <i>nőtlen</i> férfi 11382, nő 11307, együtt	<u>22689</u>

összesen 43019

levonva a távollevő 449-t, marad	42470
az itt tartózkodó idegeneket	7657
hozzá adva lesz	<u>50127</u>

Ezenkívül a Budán beszállásolt cs. kir. katonaságot, az 1851-dik évi octoberhó 10-kén beadott napi jelentés szerint számítva van Budán: Tábornok 4, Ezredes 2, Alezredes s Örnagy 13, lovas s gyalog Százados 43, alárendelt tiszt 139, katonai számvevő 3, hadbíró 1, főorvos 1, segéd 3, alorvos 16, hadirnok (Fourier) 3, Porkoláb 5, Altiszt és közember 3235 — összesen 3468 ember, 309 ló, mellyek 17 cs. kir. és 18 városi laktanyában, s részben magánosoknál vannak elszállásolva — (Van ezen kívül még Buda városának elszállásolási helye 1057 ember és 91 lóra).

Ide számítva a cs. kir. csendőrséget, melly Budán 1 hadnagy — 2 őrmester — 2 tizedes s 14 köz csendőr, összesen 19 egyénből

Ó-Budán pedig 1 őrmester — 1 tizedes — s 7 közcsendőr, összesen 9 egyénből áll.

Nem különben a budai főtanoda növendékeit 200-al — s a

más mindenféle intézetekbe, például : elemi s rajztanodába, testgyakorló, kiseddóvó intézetekbe járó gyermekeket, az 1850-dik évi kimutatás szerint 4738-al.

Buda összes lakosságát, jelesen:

- a) az idevalókat 42470 — 1.
- b) az idegeneket - 7657 — 1.
- c) a cs. k. katonaságot 3468 — 1.
- d) a fő tanodái ifjúságot 200 — 1.
- e) az intézeti növendékeket 4738 — 1. szá-

mítva, a benyújtott rovatos kimutatások alapján 58561 re lehet tenni.

E népességi számrovattal rokon érdekű a *születési*, *esketési* és *halálozási* rovatok felismerése is.

1850-dik évben ugyan is a lelkeszi jelentések szerint Budán

a) *Született?*:

Római katolikus törvényes ágyból 1592, törvénytelen ágyból 351, holtan 15, együtt 1958

Ágostai vallású törvényes ágyból 40, törvénytelen ágyból 7, holtan — együtt 47

Hétrét rallású törvényes ágyból 32, törvénytelen ágyból 5, holtan — együtt 37

Görög nem egyesült törvényes ágyból 16, törvénytelen ágyból 2, holtan — együtt 18

Héber törvényes ágyból 179, nem törvényes ágyból 6, holtan 8, együtt 193

mindössze született . 2217

b) *Házasságra kel! pár:*

Római katolikus 717

Ágostai vallású 16

Helvét vallású 12

Görög nem egyesült 2

Héber 64

összesen

811 pár.

c) *Meghall* :

Római katolikus természetes halállal 1633, orgyilkosság által

2, együtt 1635

Ágostai rálású természetes halállal 59, orgyilkosság által — együtt 59

Heleél rálású természetes halállal 48, orgyilkosság által — együtt 48

Görög nem egyesült természetes halállal 24, orgyilkosság“ által — együtt 24

Héber természetes halállal 189, orgyilkosság által — együtt 189

mindössze meghalt . 1955

Született tehát Budán *ráláskülönbség nélkül* törvényes ágyból 1859

törvénytelen ágyból 335

halva 23

összesen . 2217

Házasságra kell pár 811.

Meghall természetes halállal . . 1953

orgyilkosság által 2

összesen . 1955

A születtek száma ekként a halálozottakét 262-vel haladja ¹⁾).

XIII. Vallás s egyházak.

A Buda városában létező számos egyházak is bő anyagot nyújtanak az élőkör eseményei átnézésével foglalkozó történetész tolla alá. Már fentebb megérinténk: miként Buda lakossága *kitűnő* a vallásosságban, s itt örvendeztető indoka a Budán létező egyházak nagyobb számának; s ha e részben az előkorra visszagondolunk, alig maradand okunk kétkedni: hogy hajdan Buda városát még több, s nagyobb szerű egyházak, mint a val-

¹⁾ 1811-dik évben született 135, meghalt 1201, s házasságra kelt 340 pár. 1820 „,, pedig „, 1387, „, 1117, „, „, 286 „,

lási buzgóság, — ezen minden polgári jólét, szent központjai ékesítettek. — Ez egyházak száma s egy tekintet a népesség rovataira, szükségtelenitnek minden további szót az iránt: hogy az országunk fővárosában lakozók *római kalholikus* többsége *tetemesen túlhaladja* a más vallásokat követő többi lakosság összes számát.

S hogy már az előkorban *egyház oédjogge*A bírt Buda városa; kitetszik e városnak XIV és XV-dik századbeli, Cromer Lcnárd által összeirt Statútumai eme tételéből:

„Iβu *Erwclung eines Pfarckertl**:*„,1)er *Slatschreiber* und der *Rat* habén vollv macht. und freytumb mit wiseen vnd vilien der gemain, dy darczu gehören, zuer v ellen vnd zu erkiesen eynen pfarrer. Ob gott mit dem todt oder anders dy kyrchen auf'sagt. Vnd won sic denaelbigen pfarrer also crwelt habon, so sullen sic in dem *Erczbitholf zu Gran*, oder seinem Vicerto antwurten, das er in pcstetigt, als der kirchen recht

Nemzeti létünk évkönyveiből tanuljuk: hogy már a nagy Mátyás király korában, az akkori várban létezett *Szent János egyháza*, melly Alamizsnás Szent Jánosnak itt őrzött tetemei után nyeré neveztetését, várkápolnául használtatott s abban a királyi család számára különös oratórium volt. Ez egyház lelkésze „Comes Capellarum Regiarum“ czimmel élő prépost, Pest Pilis vármegyékben nagy jószágokat bírt. —A történeti emlékü Szent György téren a *Szent Zsigmond* nevéről nevezett prépost - sággal egybekötött szentegyházat még Zsigmond király építette az udvarában élt számos csehek számára, a miért is cseh nyelven tartattak benne az isteni szolgálatok. A prépostnak Zsigmond adományzásából nyert birtokai közé Eszek városa is tartozott. E szentegyház sírboltjába takarítottak cl Kinga, Mátyás király első nejének tetemei, s Mátyás király halála után 1490-dik évben ez egyházban tartották az ország rendéi üléseiket, és 14 évvel később itt hirdeté ki Bakács bibornok a Rómából hozott, s törökök elleni kereszt harezra felhívó pápai bullát, s átadá Dózsának a keresztes fehér zászlót vállára tűzvén a keresztet. — A szent György tér délkeleti oldalán állott ezenfelül *Szent György temploma* is, mellytől hihetőleg e tér neveztetett, s melly a törökök által elrontatott; úgy ezen egyház, mint a várkerítéken belől létezett *Szent László* kápolna építőiről mit sem hagyományozának az oklevelek; — ellenben a mostani örhegyen felül, a dísztéri kút táján állott *Szent Mária Magdolnához* czimzett *szentegyház* Nagy Lajos királyunk korában, a magyar polgárok adakozásaiból épült; a törökök uralma alatt ez egy-

ház mecsetté lőn alakítva, míg végre a törökök kiűzését eredményező ostrom alkalmával végkép lerontatott. — Ugyan csak Nagy Lajos alatt épült a város közepe táján remete Szent Pál tiszteletére a *Szent Pál temploma*, mellytől az utca is „paulinus utczá“nak neveztetett. — Ezen a hajdankorban létezett egyháznak ma már csak történeti emlékü van fenn; — mielőtt azonban a ma létező egyházak rövid előadását megkezdenék, megemlitendőnek tartjuk: miként a mai vár területe három r. katolikus lelkészség! területre van felosztva; s ezt sorozatúi véve legelőször felemlitendőnek jön elő

a) A királyi várpalotában lévő szentegyház, mellynek lelkész! területe a királyi várpalotától, a környező térséget a főőrhegyig — vagy is az egész régi várat — foglalja magában. A kir. várpalotának építése felől a 161—167-dik lapon szözlöttünk, e helyre csak az tartozik felemlitendőnek: miszerint ez egyház, a kir. várpalotával együtt 1769-ik évben épülvén fel, Migazzi bibornok által, Mária Terézia d. e. királynénk születése napján ünnepélyesen felszenteltetett, s a nevezett nagy emlékü királynénak, a veres keresztes lovag rend részére kelt adományozásából, a hajdani Szent Zsigmond prépostsággal cgyítettett; míg végre II-ik József által 1786-dik évben anyaegyházzá lőn. Az egyház jobb oldalán lévő Zsigmond nevű kápolnában őriztetik a vári — mint mondánk veres keresztes lovag rendi apát, s „szent István jobbjának öre“ által, ugyanazon keresztes lovagrendből! két káplán segédmüködésével, Szent István első királyunknak Székes-Fehérvárott 1083-dik évben felnyitott sírboltjában épen talált jobb keze; melly szent maradvány őrzésére már szent László királyunk Nagy-Várad közelében a Szent Jog vagy Szent Job szentegyházat építteté, honnan az első török betűtés alatt elvitetett, inig végre Ragusában feltaláltván, azt Mária Terézia királynénk, országunk irányában annyiszor tanúsított jóltevősegei közben, 1771-dik évben Budára ünnepélyesen leviteté; ez ünnepély alkalmára vereti pénzeken következő felírás olvasható: „Dextera B. Stephani Regis, et Confessoris Gloriosi, quam ab anno MXD. ad MDXXVI. in Hung. Túm. Rag. ült. 11. Sec. Cult. Jos. II. et M. Ther. Aug. MDCCLXXI. XXIX May recup. Et post IX. Die. Devot. Hu. DD. Bud. Quot. An. publ. venerat proponend.“ E szent job évenkint a szent király ünnepén (aug. 20-kán) ünnepélyes menettel, a Boldog-Asszony vári szentegyházba vitetik, hol az isteni szolgálat, szentmise,

s magyar és német nyelven tartott szent beszédek alatt kitéve marad s utána szintazon ünnepélyes szertartással a vári kápolnába visszavitetik. — Az egyház belseje egyébiránt igen díszes, a boltzaton lévő fresco festések a híres Hauenzingertől valók, a Krisztus keresztfán! kinszenvedését ábrázoló főoltárkép pedig valóban mesteri kéz ecsetére mutat, de a főoltár körüli rész kellő világításban fogyatkozást szenved.

b) a másik várbeli szentegyház a *belvári*, „*Nagy boldog asszony. Magyarország védasszonya menybemeneteléről*“ nevezett, csaknem egyetlen régi szent épület a budai várban, mellyben a belépő kedélyében nem csupán a történeti emlékeket visszaidéző őskor, hanem a gótlí izlésű kupozatot tartó 12 szabadon álló s több más fal oszlopok szent kegyeletet ébresztenek. Lelkészség! területe a mostani fő őrhelytől a Ferdinand térig, az őrségi szentegyház területéig nyúlik el. Első építője leghihetőbben IV. Béla királyunk alatt a polgárság lehetett, mit azon körülmény is tanúsítani látszik: hogy ez korunkig, folytonosan egyház védnöki jogait, s kötelességeit teljesíti. Tornyának alsó fele a szentegyházzal közös eredetűnek látszik, de felső féle újabb építmény, ennek egyik ablak-felén hollóval diszesített magyar czímer igen azt látszik tanúsítani: miként az építmény bevégzését Mátyás király eszközölte légyen; kinek uralkodása korszakában olly roppant vagyonúvá lón ez egyház, hogy nem csak, házakat bírt a várban, hanem egész jószágokat is; házainak lakói vagy készpénz fizetéssel, vagy kézi munkával fizették le házbér illetőségüket. 1392-dik évben a benne egyházi szertartásokat végező világi papi személyek száma 30-ra ment fél; „*praedicta Ecclesia in qua unus Rector, et triginta Presbyteri divinum cultum ul Plebani peragere consveverunt et peragunt, ac eisdem Parochianis huiusmodi Sacramenta inistrare tenentur, qui quidem triginta Presbyteri debent per ipsuni Rectorem ejusdem Ecclesie pro tempore de fructibus ipsius Ecclesie, et Oblationibus, quae ibidem hunt, pro tempore sustentari.*“¹⁾ — Mátyás királyunknak Beatrixsal, minden addigiakat túlhaladó pompa fényvel, egybeadása ezen egyházban történt; — valamint Wenczel királynak 1301-ben királylyá kikiáltatása s 1309-dik évi jun. 15-kén Robert Károlynak, és 1440-dik évben I. Ulászló királynak megkoronáztatása. 1792.

¹⁾ I. *Schitr* Bnda-Sacra. 114. 1.

dik évi jún. hó 6-kán pedig d. e. I. Ferencz királyunk, megkoronáztatása alkalmával, ezen egyházban nevezte ki arany sarkantyús vitézeit. Történeti emlékei elsorolása közben ezen szent egyháznak egyről különösen nem szabad feledkezünk; ugyanis Budának ezen napjainkban is legnagyobb egyháza, az előkorban szinte főtemploma volt, s a német lakosok által olly annyira kizáró tulajdonúi tekintetett, hogy benne egyházi szolgálatot tartani csak német papoknak engedtetett. A magyar lakosok ellenben s a városban tartózkodó nemesség sz. Magdolna szinte régi s díszes, de sokkal kisebb egyházba végezték az isteni tiszteletet; ebben valának a magyar mesteremberek oltárai, s az egyház körül a magyarok temetkezéshelye. S valamint a szűz Máriáról czimzett egyházban a német: úgy itt a magyar polgárok gyakorlák az egyház védnöki jogokat; szóval a két nemzetiség scholsem vala inkább elkiilönözve egymástól, mint épen egyházi tekintetben. E viszony elkerülhetlenül számos súrlódásokra adott alkalmat, annál inkább, minthogy a szűz Mária egyházának igazgatói ez egyháizban a magyar nyelv használatát megengedni, — sem az egyháznak mint főegyháznak jogairól lemondani nem akartak, sőt egyházuk jogkörét „*usque ad limit es circumjacentium ParochiaUum Ecclietiarum, videlicet S. Marie in Pest, Gerhardt sub monte Peslhiensi^ el S Thome Martyris de calidis aquis*“ kiterjesztve, a közben volt „sz. Magdolna, “ és külvárosban létezett „sz. Péter vértanú“ egyházakat csak leány-egyház gyanánt tekinték, s ezek lelkészei kinevezését, elmozdítását, sőt megfeddését sajátjogúknak követelők. Innen végtelen per eredeti; de melly már a XIII. században megkezdve, a kedélyek lecsillapítására nem épen alkalmas eszköz vala; habár 1257-be Benedek, esztergami érsek által jóváhagyott olly barátságos egyezkedés jött is létre az illető egyházak lelkészei között, mellynél fogva a Magdolna egyház 4' 4 marcát, a sz. Péter egyház pedig 4% marcát ¹⁾ valának a sz. Mária egyháznak évenként fizetendőik. De a viszályok csak hamar megújultak, noha 1270. 1282. 1301. 1303. 1342. 1349. években az esztergami érsek, s római szent szék, előbb szelidebb majd egyházból) kizárás s javak elfoglalása fenyegetésével is, igyekvőnek a viszályokat kiirtani. S 1366-ban Miklós esztergami érsek előtt rendes egyházi perre került a dolog, melly az egyházak területi

¹⁾ A „Mareas et trés fertones;“ a „fertő“ annyit tesz, mint a niarea negyed részét; s a nemet „Viertel“ szótól származik.

határvonalai meghatározásával 1376-ba ítéletileg eldöntetett. Azonban a Magdolna egyház lelkésze pernjítással élt, s végre 1390. évben közösen választott bírák dönték el a már másfél századon át túl vitt ügyet; érdekesnek hisszük a perlekedők felelőse, s a hozott ítélet sommázatát ide igtatni:

„D. *Gregorius* (a Magdolna egyház lelkésze) contra — D. Nicolaum (a szűz Mária egyház lelkésze ellen) proponit, quomodo, quod, licet Ecclesia B. Marie Magdalene Parochialis existat., metas certas habens tarn intra Castrum Budense, quam extra, que mete videlicet intra Castrum Budense taliter distinguuntur: a porta claustrum Fratrum Praedicatorum usque ad muráin castri Budensis predicti, deinde de dicta porta protrahitur veniendo ad domum condam Konth Palatini ad vicum, qui est penes doiuum Krazer, deinde transeundo plateum Wolmugi et veniendo ad vicum, qui mediatur per domum Fraucisci Bernhardi et Johannis Leonhardi, ita quod recta linea protrahitur usque ad muros castri predicti, et sic versus 8. Mariam Magdalenam de Parochia ipsius S. Marie Magdalene, et quod villa Logoth et Tothfalu, item platea Judeorum, et a S. Johanne usque ad curiam Regis fűit similiter de dicta Parochia S. Marie Magdalene. Tiunen honorabilis Vir D. Nicolaus Rector Ecclesie B. Marie V. Budensis non contentus termini? suis metas dicte mee Parochie pluries et pluries fairem suavi in messem meam imposuit per se et Capellanos suos procurando et procurari faciendo, Paroebianis meis Ecclesiastica Sacramenta ea, que inris mei existunt, tollendo indebite. Quare peto per vos Dominos arbitros ne arbitrators et amicabile compositores diétás metas supradistinctas pronunciari, specture et pertinere ad Ecclesiam S. Marie Magdalene, et dictum D. Nicolaum prohiberi, ne in dicta Parochia mea de hys, que ad ipsum non pertinent per se, et suos se intromittat, vei intromittere presumat.

Ex parte D. *Nicolai* Plebani S. Marie V. — — responsum: Quod dicta Ecclesia B. Marie V. est principalis, et Matrix Ecclesia dicti Castri Budensis, suburbiorum, et continentium edificiorum, et quod Ecclesia B. Marie Magdalene est filialis, et capella ipsius jdebis B. Marie V. et infra limitem plebis sue S. Marie V. nullamque habét parochiam, séd in certis locis ex concessione et conniventia sui et predecessorum suorura Ecclesiastica Sacramenta administrat et jura parochialia exercet, et omni jurisdictioni Plebano B. Marie V. Sacerdos, qui in Ecclesia fuerit, subest, et ad ipsum institutio pertinet, et in signum huiusmodi subjectionis annuatim ipse Sacerdos B. Marie Magdalene Plebano, et Ecclesie B. Marie V. ratione census in quatuor marcis, et unó fertone argenti obligatur et tenetur, villamque Logoth et Tothfalu fuisse et esse de Parochia b. Virginis.

E converse dicebat — D. *Gregorius* Plebanus S. Marie Magdalene, quod Ecclesia b. Marie Magdalene erat Ecclesia Parochialis, per se distinctos habens limitee, et in nullo suberat neque tenebatur Ecclesi · predictae B. M. V.

Quibus petitionibus et respensionibus antedictis — így szól maga az ítélet — utrique parti certain statuimus terminum ad probandum intentionem eorum, iuxta quem terminum per utramque partem nonnulli testes fuerunt adducti, quibus receptis et diligenter examinatis, volentes certius de iuribus utriusque partiscertificari alium terminum ipsis partibus ad producendum omnia privilegia, jura, instrumenta, et munimenta statuimus. — Quibus visis et diligenter examinatis una cum depositionibus testium pro utraque parte productorum, diligenterque oculata fide, metis et distinctionibus metarum inspectis, — habitaque consideratione privilegiorum — Philippi et Lodomerii olim A. Episcoporum Strigoniensium, et aliorum quam plurimorum A. Episcoporum loquentium de metis ipsius, subjectione, censu, et filiatione, laboravimus ad concordiam inter se faciendam partes reducere predictas, ad quam inter se non valentes pervenire, nos tandem diem praesentem ad audiendam nostram pronunciationem et deliberationem, laudum et arbitramentum prefalis partibus assignaviinus. Quo adveniente, —

Christi nomine invocato — unanimiter uno consensu neniue inter nos discrepante inter predictas partes tali inodo arbitrium laudamus, dicimus, componimus et sententiamus atque pronuntiamus, quod *Parochia B. Marin* F. incipiat in porta Curie fratrum Claustrum S. Nicolai de Ordine Predicatorum *) usque ad inurum Castrum, deinde de dicta porta veniendo ad domum Konth Palatini ad vicum, qui est penes domum Krazer, delude transeundo paleam Wolnugi veniendo ad vicum, qui mediator per domum Franciad Bernhard! et Joannis Leonhardi, ita quod recta linea protrahatur usque ad turos castrum Budensis, ita quod versus meridiem usque ad Curiam Regis sit et esse debeat cum villa Logoth extra muros Castrum existente de Parochia et in Parochia B. Maria V.; versus autem Septemtrionem intra muros et extra muros a via petrosa recta linea usque ad novum murum, seu portam per quam intrat ad S. Lazarum continuando ultra et extra murum, a S. Lazaro Versus pntibn-lunr, quod est prope viam et per quam intrat ad S. Laurentium monasterium Heremitarum S. Pauli cum parte, que vocatur Tothfalu vulgariter, sit et esse debeat Parochie, S. Marie Magdalene, taliter, quod Plebanus, qui pro tempore fuerit Ecclesie et de Parochia S. Marie Magdalene in perpetuum ratione census Plebano S. Marie V. in die Assumptionis B. Marie V. marcam unam argenti communis, aut quatuor florenos auri solvere teneatur, bine inde partibus perpetuum silentium imponentes super omnibus et singulis ab utraque parte propositis et petitis.“

Ez ítélet szerint tehát a perlekedett két egyház megbagytott régi állásában akként, hogy a német egyház a város keleti, a magyar nyugoti s északi részén gyakorolja hatóságát, ²⁾ a sz. Magdolna egyháza ezenfelül a sz. Mária egyházának évenként egy marca ezüstöt fizetni tartozzék. De hogy e területi felosztás mellett mulhatlanul fordultak elő esetek, hol a magyar házbirtokosok vagy lakók a német-, s még számosabbak, hol németek a magyar egyház hatósága alá kerültek; a bírói ítélet által bekövetkeztetett béke tehát csak törvényes szempontból vala annak nevezhető, minthogy naponként új viták s vetélkedések fordultak elő, s a két egyház hívei egymást csak nem eretnekeknek tekinték; míg csak hamar a német lakosság IX. Bencze pápához fellebezé ügyét, ki által ennek megvizsgálására a bécsi scot barátok egyike Donáld küldeték ki, de ez mielőtt eljárását megkezdhető, raeghalálozott ¹⁾). S váljon ezután még sürgette-e a német lakosság ügye további megvizsgálását? mit sem tudunk; de annyi bizonyos, hogy mind a Magdolna, mind a Péter egyháza szabadságaik élvezetében meghagyattak. Utókorunk magunkkal együtt nem ok nélkül kérdezheti: mért engedék azok, kik a közbéke fentartására hivatva valának, a nemzetiség válaszfalát emelni ott, hol csak a lélek szeplőtlen imája vétetik a ügyelet mérlegébe? Felvilágo-

¹⁾ A műi iskola épület Dunára néző oldalán a romok még láthatók.

²⁾ Tehát figyelve az. Ítéletben megnevezett helypontokra: a Magdolna egyház terület a fehérvári kaputól kezdve a mai diszpiacson végig az országház utcát, s a bécsi kapu összes területét, fel a Wolhfart féle (hajdan Konth) házig, foglalld magában. ³⁾ 1. Péterffy Cone. Tom. II. p. 288.

sodottabb korunk elérte mégis, hogy a századokon át surlódások tárgyát képező, ma is fenálló előkori szent egyházban, Buda város összes lakossága egyenlő joggal imádkozhatja a mindenség hatalmas urát! „Domus mea Domus orationis vocabitur.“

Az országunkat Budával együtt rabigába süllyesztő török uralom alatt e szent egyház is megszenteltségét először török mecsetté, utóbb lóistállóvá, végre ismét keresztény szent egyházzá lőn. Az 1686-ki vár ostrom pedig csupán pusztá falait hagyta fenn; — ezutáni újjá alakítása nem felel meg bár hajdani fényének; de mint mondánk mindegyre kegyeletre gerjesztő belsejében a Mária menybe menetelét ábrázoló fő oltárkép¹⁾, melly az 1849-ki ostrom alatt tetemesen megrótt - gáztatván kijavítást szücséget, — valóban szemlélet nélkül nem hagyható.

c) A harmadik vár lelkészség! terület egyháza: az úgynevezett „*szent János evangélista*“ szentegyház (Garnison-őrségi egyház). A vár észak nyugodt! részében ugyan csak IV. Béla királyunk alatt kezdett épülni. A hajdanában hozzá tartozott monostort előbb a ferenczi — majd a minorita szerzetesek bírták. Közéleiben fekszik az utósó Árpád Ill-dik Endre király eltemetve. II-dik Ulászló király alatt többször országgyűlési tanácskozások helyéül használtatott. Benne koronáztatott meg d. c. I. Ferencz királyunk 1792-dik évi jun. hó 6-án. Felségsértési vétségért kivégzett Martinovics apátnak az egyházi rendből ez egyházban 1795-dik évben történt kiavattatása után ez egyház rendeltetésétől elvonatott s 1819-ik évig raktáru használ- tatott; csak e most mondott évben, a várőrségi katonaság lelki használatára, ismét felnyittatni rendeltetvén, innen nevezte- tik őrségi-Garnison egyháznak. Újból épült belseje, felette egy- szerű, katonai zászlók s hadi jelek díszítik egyedül. A megvál- tás ünnepét előző napokban, csupa katonai fegyverekből ép olylly ügyesen, mint ritka diszszel készült „Krisztus sirját“ a buda- pesti közönség egymásnak alig helytadó tömegekben szokta látog- tatni; az 1849-ki ostrom tetemesen megrongálá, melly közben élelmi raktáru használtatott a várőrség részéről.

A Vízivárosban ss. *Anna* tiszteletére nagyszerű új idomban emelt két tornyu *egyházat* a Jézus nevérol nevezett szerzetesek építették. 1722-ik évben Buda város tanácsa ezen szerzetesek

¹⁾ 1772-ig a főoltáron jobb felöl *szent István*, bal felöl pedig *szent László* királyaink képe szemléltetett.

számára szentegyháznak s zárdának építésére kötelezte magát azon feltétel mellett: hogy a lelkészség fejében mit. se követeljenek a várostól; s jölehet a városi község ez ellen óvást tett, s a kötés megsemmisítésére felsőbb helyen lépéseket tón, 1746. évben mégis mint tulajdonukba ünnepélyesen beigtattattak a mondott szerzetesek, s annak folytonos birtokában maradtuk, míg csak szerzetük 1773-dik évben el nem töröltetett. Az egyház alapja 1740-dik évben tétetett le, s 1746-ban már készen állott. Képei közöl a Mária Magdolna képe, a bemenettől jobb felé eső oltáron, leginkább feltűnő.

Közelében esik ennek az *Erzsébet szerzetes nők egyháza*, inelly hajdan a Ferenczike volt; a törökök idejében pedig e helyen a legpompásabb mecset állott. — A törökök kiűzése után az ezek uralma alatti erélyes s bátor viseletét tanúsított Ferenczikek egy házépítésére, ez egyház körüli tág tért nyervén a várostól, 1703-ik évben letevék alapját c mai Erzsébet egyháznak sa polgárságnak folytonos viszátkodása daczára is, a csak 1732. év után felépült egyháznak, s hozzá épített zárdának birtokában maradtak mind addig, míg II. József a mint alább látni lógjuk: máshová átköltöztetett Ferenczikektől mindkettőt elvévén, az Erzsébet szerzetes nőknek adá át, kik jelenleg is példás erélylyel ápolják a hozzájuk vitt számos betegeket. Azonban az isteni tiszteletszertartásait mai napig is a Ferenczikek végezik.

A halászároskában lévő *Kapuczintisok egyháza* s zárdája szinte a múlt század elején épült. II. Józsefnek 1787-dik évben kiadott rendeleténél fogva a szerzet lelkészség! kötelességek teljesítésére szorittatván, ezt a volt hajóhidtól a harminczad épületig terjedő területen gyakorolja.

A vízi város egyházai közzé sorolandó még az úgynevezett ss. *Flórián* egyháza, mellyet Kristen sütő mester 1750-dik évben, tulajdon költségén a felüdülő polgárok számára épített; most a mellé tartozó épülettel együtt katonai kórház. Az egyházi szertartásokat a vízi városi papság teljesíti.

Az *országúton* lévő *Ferenczikek* zárdáját az egyházzal együtt, 1722-dik évben, a szent Ágoston nevét, viselő szerzetnek adá a városi tanács, azon oknál fogva, mivel már a török uralom előtti korszakban is e szerzeté vala e város részben a lelki pásztorkodás. II. József által eltöröltetvén e szerzet is, zárdájuk, gazdag könyvtáruk, az egyházzal együtt a fentebb mondottuk szerint a sz. Erzsébet zárdájából kiköltöztetett Ferenczikeknek adatott

át, kiknek jelenlegi lelkeszségi köre az őrség kórházától a császárfordóig teljed.

A *buda-újlaki* (Neustift) ez. *egyház* jótékony adományzásokból legelőször 1706-dik évben épült, de a folytonosan népesedő városrész lelki szükségletére csakhamar szűknek tűnván fel 1746—9. évek közben tágasabbá alakítottatott.

A *Krisztina városi vérkápolna*, (Mária véréhez czimzett egyház) vagy a mint a köznép nevezi „kéményseprő kápolna,“ (Rauchfangkehrer-Kapelle) először s kisebb alakban Franczin Pál polgári kéményseprő által építtetett, s a boldogságos szűznek Milánóból hozott csodatévő képével felékíttetett; — az 1723-dik évben azonban a fehérvári kapu közelében létezett lőportárnak légbe repülése által e kápolna is halomba döntetett, mellynek helyére 1729. évben épült új kápolna kicsiny lévén, végre a jelenlegi csinos egyház két év alatt felépíttetett, 1797. évben beszenteltetett, s 1821-dik évben lelkeszségre emeltetett. Ez egyházban szoktak a két főváros miveltebb osztályainak házassági összeesketeisik véghezvitetni.

A *rács városi* egyház helyén török mecset volt; 1728-dik évben tétetett le a mostani egyház alapköve, s ájtatos adakozásokból épült fel, de az 1810-dik évben e város részben dühöngött tűzvész martalékává jutván, újra adakozásokra volt szükség, hogy jelen alakjában felépülhessen.

Az *ó-budai* mostani r. k. egyházat 1749-dik évben az uradalom (Zichy Miklós) és a helybeli község építteték. E szerény egyház is szent Péter és Pál apostolok nevét viseli, mint viselte azon ó-budai káptalan nagyszerű ős egyháza, mellyet sz. királyaink emeltek, és mellynek Erzsébet nagy Lajos királyunk anyja volt új felépítője. Látható ebben a szószék alatti padolatba foglalt vörös márvány lapon'egy felírás, mellyet Zichi Miklós, és hittese Berényi Erzsébet. 1754. évben készíttetek a még 1726-ban elhunyt Zichi Péter emlékére. *) Az 1756-dik évi egyházi látogatás irataiban mondatik: hogy Zichy Miklós az egyházban saját költségén négy mellék oltárt emeltetett; ezeket czimereikről ismerhetni meg, az egymással szemközt álló gazdagon ékesített négy oldal-oltár csúcsán, a márvány-lapon is látható Zichy czimer mellé evetke-mókus (sciurus vulgaris) is van festve, melly Zichy Miklós nejének, Berényi Erzsébetnek nemzetségi czimere ²⁾.

¹⁾ 1. a felirást a m. akad. értesítő 1851. évi folyama 28.1. Érdyötől. ²⁾ 1. u. o.

A nem egyesült görögök ráczvárosbani egyházának alapköve 1742-dik évben tétetett le; az 1810-dik évbeni tűzvész által szinte elpusztítottván, fényesebbnek építtetett fel. — — Egyébiránt e vallást követők előkori történetére vonatkozólag nem akarván e helyt ismételni azokat, mik a 20710. lapon már előadattak, kiegészítésül azonban meg kell említenünk: miszerint a letelepedésük óta a város többi lakóival, vallás dolgában folytatott viszálykodásokban éltek, csak Mária Teresia királynénknak a város többi lakosaihoz hasonló vallási jogok megadása által, sikerült megszüntetni. .

A *helvet hitvallásunknak*, kik a történetekből ismeretes vallási háborúk után települtek meg, Ó-Budán van anyaegyházuk.

Az *ágostai vallás* hívei, mint a népességi rovat leghübben tanúsítja, olly kevesen vannak Budán, hogy csak 1847-ik évben Mária Dorottya hercegasszony, a halhatlan emlékü nagy nádor József neje alapítványából keletkezék egy kisdéd egyház a várban.

Izraeliták pedig, mennyire nagyobb számmal lehettek hajdanában Budán, legjobban tanúsítja azon már általunk is a 134-137. lapon felemlített körülmény: hogy a várbeli most úgynevezett bécsi kapu utcza hajdan „*héber utcának*“-nak — az egész vízi-város pedig „*héber r«ros*“-nak nevezteték, mellyben jelenleg a lánczhid közelében csak egy kisdéd — ellenben Ó-Budán, a zsidó népesség tetemesb voltához képest, olly nagyszerű zsinagógájuk van, hogy az, architectural szépségére nézve, az összes austriai birodalomban elsőnek tartatik.

Egyébiránt a budai zsidóknak az ős előkorbani állapota ismertetéséül szolgálnak a következők:

„Wy rfyé *Juden schollen gehen, vnd claiderr ann tragen vnd von iren* H'e/i/n, Dye *Juden, dye sneiden, hórt neckygen, stinkunden gotis vorreter, schollen von alien iren Wein, dy yn iren gekauftin oder verstanáén erb sein, mit der Stát lasting gébén. Auch von den wein, dy sy kauffenn von den leuten, sullen wider dy Juden nach dye Christen, von den sye den wein pestellet habén (die losung íréi sein?), auff das, das an der stat losung niehtis ap gehe.*“

„I ua *iren claidern dy sy schollen tragen end geteanl.* Dy *Juden schollent auch gewant tragen, da pey man sy irkennet: vber under ir klaiders eynen róthen mantel, vnd an der aller sichersten Stadt eynen gilben Heck, den man nit müg bver spannen.*“

„*Von der Judenn marcht.* Vnd *schulen auch keyn dingk nyndert féri nach nabent vntter dy Christen tragen. Was sy verstanáén phant habén, dy sullen sy ainst in de; wochen in der Juden gassen feyl habenn. Werden sy andersno pergreiffenn, das gericht yn nemen, was sy feil habén.*“

Azonban, hogy ez átalános szabályok alól magokat kitün-

tető egyének irányában „dicséretes kivételekének is nem egyszer adatek hely; a következő oklevél is tanúsítja:

„Prudentes ac circumspecti, amtei nobis dilecti! Quia is Judaeus de Posonio, nomine *Zackarias*, quctn nos ex ved un taté regiae majestatis, domini nostri gratiosissimi, hue Budáin vocari fecimus, túm regiae majestati, túm nobis et vestris amicitias nonnulla servitia siia juxta suae seientiac exigentiam exliibuit et exhibet etiam in posterum. Qui vclit tali praerogativa special! úti et gaudere, ut ipse « *depóilatione capucii* instar aliorum liber et exeiptus haberetur. Proinde pctinius vestras aiucitias praesentibus, quatenus nostri couteinplatione ipsum *ZacAunum medicum a dcportatione capucii liberum paritié: et e.remplum* habere vclitis, et dum opus fuerit, contra alios in hacre defendere vclitis: nam non latét vestras ainicitias, quod in negotiis vestris, dum opus fűit, non defuiiniis, neque de cetero deesse volumus. Datum *Budar.* feria sexta inter octavos festi Visitationis Marian 1511. Moyses Buzlay de Gergellaka magister curiae regiae maiestatis et Comes *).

Hasonló kegyben részeltetett lí. Ulászló és II. Lajos királyainktól bizonyos *Mendel* Jakab „praefectus Judaeorum regiae majestatis“ is. „Ut Jacobus Mendel in signum praefecturae ipsius nee ipse nec filii sui . . . *ad porlandiim et ferendiim pallium et capucium*, habitum et discrimen Judaeorum, a quopiam cogi et conipelli possint.“ De hogy e kegykitűntetés városainknak nem épen kedvére esett, — főleg ha a kitűntetett zsidók

követelései behajtását szprgalmazák; gondolni lehet. Zalkán László királyi kincstárnok is nem épen alap nélkül, de majdnem gunyolólag, 1517-dik évben a posoniakhoz ekként irt: „facietis, ut de certis debitoribus suis ipsi Jacobo (Mendel) Judaco justitia einn satisfactione administretur.“ 1520-dik évben azonban már e kényszernek királyi rendelet általi megszüntetését tanuljuk Várday Pálnak a posoniakhoz írott eme szavaiból „capucium, quod vulgariter *cuclya* vocatur, hoc tempore nullibi hic in Hungária per eosdem (Judaeos) feni auditur, per regiam inajestatem in hac parte liberates.¹⁾

XIV. Tudományos intézetek.

Buda város történetei előadása közben¹⁾ már megérinténk: hogy Ó-Budán hajdan egyetem létezett légyen. Azonban mikor szűnt meg ez? évkönyveinkben nyomára nem akadhatni. Fénykorában a városnak archigymnásiuma volt a budai várhegyen,

¹⁾ Eredetié Poson város levéltárában.

²⁾ 1. Buda városának törvény könyve. MCCXLIV — MCCCCXXI-ből, kiadták *Uichnau* Endre és *Lichner* Pál. Foson 1845. 113 115. 1.

³⁾ 1. a 20-dik lapon.

melly Mátyás királyunk által alapítva a szent Domonkos szerzetesekre¹⁾ bízott, kik e szerint az akkori budai szerzetesek között hihetőleg a legtudósabbak lehettek; egyébiránt évkönyveink adatdúsan tanúsítják, hogy e korban Buda gyiilpontja vala a tudományoknak s művészeteknek. Remekje leend vala az akkori építészetnek azon mii is, mellyet Mátyás Budán, a magyar ifjúság tudományos nevelését előmozdítandó, kezdett emeltetni; de tökélyre vinni sorsa nejn engedé. A terv egy *hét emeletit*, számtalan hajlékokra s teremekre osztott palota volt, negyven ezer, királyi költségen nevelendő, ifjút kebelébe fogadható: alul kereskedő boltokkal, fekhelyekkel, csarnokokkal. — S Mátyás nagy lelkének, s korát túlhaladó miveltségnek legdiseőbb emléke kétség kívül a budai királyi lakban létező könyvtár, melly két tágas teremet foglalt el, s körül belől 50 ezer, nagy részint bársonyba, aranyba s ezüstbe kötött, írott, s nyomtatott könyvből állott. Mi sokat költött Mátyás könyvek s kéziratok beszerzésére, kitetszik onnan, hogy a florenczi Macdicaeusoknak II dik Ulászlóhoz 1498-dik évben intézett levele nyomán, Mátyás egy Írott bibliáért 1400 egy breviáriumért 500 arannyal adós maradt. Bel Mátyás állítása szerint pedig könyvek szerzésére, s Rómában Florenczben s Velenczében leírók tartására évenként 80 ezer aranyat adott ki ²⁾. Mátyás állította fel honunkban az első könyvnyomó intézet is Geréb László budai prépost fel ügyelése alatt. De ennek rövid életet engedett az idők mostohasága; egyébként Fehér Theobad budai könyvkereskedő aligha jött volna arra a gondolatra, hogy Thuróczy évkönyveit 1490-ben Velenczében nyomattassa ³⁾. A gyenge Ulászló alatt eredeti pártviszályok s bekövetkezett török foglalás elenyészteté Mátyás nagyszerű törekvéseit, Ulászló alatt Mátyás legritkább s legdrágább könyvei eladattak. Soliman mint tudjuk — a várat s a könyvtárt, 1526-dik évben el nem pusztította, midőn azonban Zápolya I. Ferdinand elől Budáról sietve elfutott: ekkor a könyvtárt is el akarván vitetni, a rögtönzött készület s elrakás közben olly sok könyv elveszett,

¹⁾ Szent Domonkos rendje már 1222-dik övben jött be hazánkba, s hogy csakhamar Budán is megtelepedett, leginkább az által is tanúsítható: hogy már 1254 és 1382-dik években a szerzet Budán gyülesezett.

²⁾ Ungarisch: Magazin 4 443. lap. I.Történet tudományi pályamunkák, kiadja a magyar tudós társaság II. k. Budán 1842. 313. 1.

³⁾ Ugyanezt tanúsítják az 1820-ki Tud. gyűjt. VI. k. 53. 1. *Berievieij* által előadattak is.

hogy 1666-dik évben Lesz le Walter gróf, Konstantinápolyba utazó császári követ, a vár föld alatti sötét boltjaiban összehalmozva talált könyvek számát 400 darabra teszi. A mi végre Mátyás világhírű könyvtárából részenként megmentethetett, az a bécsi cs. k. udvari könyvtár birtokába jutott.

A vár visszavétele után kezdett ismét mutatkozni némi tudományosabb szellem. A jezsuiták birtokába jutott e korban a budai Gymnasium ¹⁾, míg utóbb a szerzet eltöröltetése után világi tanítóknak adatott át; s később ismét Archi Gymnasium-má emeltetvén 1832-dik évben az ájtatos iskola rendnek adatott át; 1851-dik évben azonban *német [ő]lanodává* alakíttatván, világi tanárok vezénylete alatt áll. Az iskola épület a kir. kincstári épülethez van ragasztva, s kebelében tartja az elemi főtanodákat is az ájtatos szerzetbeli tanítók alatt.

E főtanodabeli ifjúság száma a magánytanulókkal együtt körülbelül 200-ra rugg ²⁾. —

Ezenkívül a külvárosokban is vannak elemi tanodák, és ezek között a Vízivárosban a Marczibányi István alapította *magyar iskola*, a görög egyesültek s az evangélikusok iskolái is; — továbbá rajz-, test-gyakorló s egyéb gyermeknevelő, kisedő-óvó s kereskedelmi intézetek. Különösen: 1) négy elemi főiskola a várban 345; — 2) elemi főiskola leányok számára 158; — 3) városi elemi iskola a Krisztina városban 225; — 4) városi elemi iskola a rácsvárosban 536; — 5) szerb elemi iskola szinte a rácsvárosban 26; — 6) nemzeti elemi iskola a Vízivárosban 273; — 7) városi elemi iskola szinte a vízi városban 416; — 8) városi elemi iskola szinte a Vízivárosban 188; — 9) városi elemi iskola az országúton 319; — 10) városi elemi iskola Buda-Ujlakon 275; — 11) elemi iskola Ó-Budán 574. — 12) héber elemi iskola a rácsvárosban 214; — 13) héber főiskola Ó-Budán 386; — 14) városi rajz-tanoda a várban 232; — 15) városi zenede szinte a várban 3; — 16) városi testgyakorló intézet — 47; 17) kisedővó 429; — 18) három magány növelde 92 növendékkel.

E most előszámlált férfi és leány növendékek összes száma az 1850-1-diki iskolai évi kimutatás szerint 4738-ra megy.

Buda város iskoláira két alapítvány is vonatkozik, egyik a)

¹⁾ A Budán rövid ideig létezett, *egyelem* felől majd Pest város leírásában tüzetesen emléke zendünk.

²⁾ 1821. évben volt e fogymnasiunban 577, 1824-b., 618, 1836-b. 474 tanuló.

az úgynevezett *magyar nemzeti iskolai*, sajátkép *Marczibányi István* féle 2000 pftnyi, és a *Marczibányi család* által tett 200 pft. alapítvány, mellyhez járul *Petheo Jakab* 200 pft. alapítványa, inelly összesen 2400 pft. évi 144 pft., kamatjövedelme a Buda Vízivárosban létező „*magyar nemzeti iskoládnak* a városi pénztár által fedezett évi kiadásai pótlására, jelesen a tanító évi fizetésére, fordittatik. b) *Plattschleger Mihály* alapítványa, szegény, magokat kitüntető tanulóknak nyújtandó évi 100 váltó forint ösztöndíjakra. Alaptökéje 1820-ki October hó végével 23,491 ft. 58 kr. — ehez számítva a Kossuth jegyekben beadott 11640 ft. 37 $\frac{1}{2}$ r. öszveg levonása után a pénztárba maradt 824 ft. 9 $\frac{1}{2}$ kr. készpénzt, az egész alapítványi öszveg tett 24316 ft. 7 $\frac{1}{2}$ krt. vált. ez.

Kölcsön könyvtár. Az országúti lelkészséget teljesítő szent ferenczi szerzetnek nagy számú s a városnak a színház épületében létező csekély könyvtárán kívül van Budán két *kölcsön könyvtár*, egyik a várban, másik a Vízivárosban. Ez utóbbi magán kereskedési vállalat; az elsőbb: a vári, „*olvasó egyeslet*” neve alatt rendes legfelsőbb helyen szentesített alapszabályok mellett keletkezett, s részvényeken alakul, mellyek 1 pft. betéti, és 20 pkr. havi díj mellett adatnak ki, a legközelebb lefolyt gyászos forradalmi idők előtt részvényeseinek száma 300-at meghaladott, jelenleg azonban a mostoha idők befolyása által gátolva részvényesei csak 130—140-t számlálnak. S e körülménynek kell tulajdonítani csupán hogy jelenleg a regény olvasmány teszi majdnem kizárólagos szerzeményeit, — 60 pft szállásbér s a könyvtárnok évi száz pft. fizetésén kívül, a többi bevétel mind könyvszerzés s könyvbekötésre fordittatik.

Könyvkereskedés is kettő van Budán, egy sortimento kereskedés a volt hajó hídfőnél, 1843-ik év óta. A másik ettől észak felé a Duna parton, melly kirekesztőleg régi könyveket árul. — Ezek azonban a Dunán túli ipartársak mellett alig képesek üzletüket fenntartani.

Könyvnyomda jelenleg egy van Budán. A magyar királyi egyetemé, melly a Jezsuitáknak köszöni léteit, s az egyetemmel együtt tétetett át Budára, hol nem sokára saját betű öntő intézettel s a körmöczi nagyszerű papír gyárral gazdagított. Jelenleg csupán kormányi hivatalos nyomtatványokkal foglalkozik. Sár. kath. iskolák tankönyvei kiadására volt szabadalmának 1851-dik évben megszüntetésével jövedelmeiből veszített; bár

ezenkívül a magyar Corpusjuris, misés könyvek s breviáriumok kiadására is kizáró szabadalommal bír.

Könyvön Budán kettő van.

Hírlap jelenleg Budán egy sem jelenik meg. Az ez előtt itt kiadott, *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* „*Gemeinnützige Blätter*“ című melléklappal igen kedvelt hírlapja volt a fővárosi német lakosoknak, de ez az 1846-dik évben keletkezett „*Pester Zeitung*“-gal egygyé olvadt, miután ennek kiadója a „*Vereinigte*“ kiadási jogát megvásárolta. E most nevezett lapot Schikmayer alapította, folytaid Rössler, s halála után ennek özvegye.— Az ugyan csak Budán megjelent „*Spiegel*“ című, kereskedelmi melléklap kíséretében, hetenkint hétszer megjelent német szép irodalmi lap jelenleg Pesten, mint politikai vegyes taltalmu lap, adatik ki.

A Budán létező tudományos intézetek között kétségtelenül fő helyet igényel a *szent Gellert hegyi csillagvizsgáló*, raelly a Nagyszombatból, Jezsuiták igazgatása alatt volt egyetemmel együtt, Budára a kir. várapotának e végre épített külön tornyába költözött. De mivel itt céljának megfelelővé nem igen találtatott, a szent Gellért hegyén Pasquich hires csillagász terve szerint új csillagvizsgáló intézet építtetett. Az alapkövet b. e. József nádor tette le 1813-dik évi augusztus hó 3-kán; két év alig folyt le, s az épületnek tudományos czélokra szolgáló része készen állott; az intézetbeliek számára a lakház később épült. Eszközei ezen nagy költséggel felállított intézetnek nagyobb részint a Reichenbach és Fraunhoffer hires műhelyéből kerültek. Mint régi bútort felemlíthetni a Nagyszombatból ide áthozott nagy falnegyedet. — Az újabb korban beszerzett taneszközök közül felemlítendő a három lábnyi átmérőjű *délkör* (Meridiankreis) mellynek csöve 5' 2" göcztávollal és 48" nyílással bír; — továbbá a *deleltető* (Passagen Instrument) 50" nyílású csöve, és a nagy *szinvető* (Refractor) 6' 1" göcztávollal és 66" nyílással. — Ezenkívül bír az intézet egy *napmérőt* (Helimeter) *egyenlítői* eszközt (Aequatorial) és *sokszorzó kört* (Multiplications-Kreis) számos órái között leginkább dicsértetett a *Kosseck* prágai órás által készült csillagász-óra. Kívül az északi részen állott harang ütése által tudatott naponta a fővárosi közönséggel a középdél ideje, e harang néhai b. e. Stáhly országos főorvos adománya — a legutóbbi ostrom alatt szétzuzatott, helyébe azonban már ismét új állítatott fel.

Műrészei. Mit fentebb a budai könyvkereskedésről atillában felemlítünk, ugyan az áll az író zenész, festész és szobrász lelke teremtményei felől is; — miideniknek művészete s szorgalma szüleményei Budán alig, legtöbbször Pesten, nyer méltányló figyelmet, anyagi jutalom csak ott vagy külföldön mutatkozván. Honi szobrászunk Ferewcsy/nek budai műhelyében felállítva volt Mátyása ma már feledésbe ment; — jeles festészünk *Barabás* Miklós azonban Budán tart lakást, valamint „Hunyady László“ című dalművünk tisztelt szerzője, a derék *Erkel* Ferencz is.

XV. Jótékony intézetek: egyletek a alapítványok.

I. *A Budai takarékpénztár*, 1846 év óta, oct. hava 1-én 1000 — 100 pftos részvényekre alapítva. Bevesz megtakarítás és gyümölcsözés vagy tőkésítés végett minden 10 ezüst krajczárt meghaladó összeget, egész 2000 pftig 5 %, és ezen felül 4 ½ %-ra. — Különben ad kölcsönkép pénzt

a) Status papírokra, Eszterházy sorsjegy, bécsi és pesti Bank részvényekre, ipar papírokra, mellyeknek a bécsi börzén keletük van. A kifizetett összegnek azonban a börze árának $\frac{4}{5}$ felül haladnia nem szabad. — Szabad királyi városok községek vagy magánosok kötvényeire, az előmutató tulajdoni jogának kellő bebizonyítása, sőt azon feltétel mellett, hogy a' tulajdonos magát írásba kötelezze a kötvényt a takarékpénztárnak jogilag átengedni; magán kötvényeknél pedig még az adós arra: hogy semmiféle összeget addig vissza nem fizetett, s vissza váltásáig fizetni nem fog, melly esetben, a névszerinti érték $\frac{3}{4}$ -ig, részére pénz előlegeztetik. — Arany és ezüstre különbség nélkül ha reá legalább is 10 ft. pögpénzben adható a név érték $\frac{3}{4}$ -eig. — Drága kövek s egyéb ékszerekre, ha reá legalább is 1000 pögf. vétetik fel. — javakra ha azok a romlásnak kitéve nincsenek, azok értéke $\frac{1}{2}$ -ig.

Mind ez így előlegezett pénzeszegek rendesen csak 3 óra

¹⁾ Az egykori *budai ludas társaságról* szinte Pestváros leírásában.

adatnak, lehet azonban e határidőt ujabbi 3 hónappal többször is meghosszabbítani.

b) Idegen és magánváltókra; ha az itt a közönségesen leszámítolási üzletnél megkívántaid feltételeknek megfelelnek u. m. ha Buda-Pesten fizetendők, ha arany és ezüstre legalább 200 ftig vannak kiállítva és nem továbbra 4 hónapnál stb.

c) Fekvő javakra elégséges biztosíték mellett.

Az ekkép kiadott vagy bevett összegek kezeléséből eredő haszon $\frac{2}{3}$ a részvényesek között osztalékul kiosztatik, a $\frac{1}{3}$ rész pedig *tartalék tőke* gyanánt letétezik, inelly ha 50,000 ftra emelkedik, a részvényesek 50 ft., ha pedig ismét 100,000 ftig emelkedik, a másik fél-részvény pénzeiket vissza nyerik; az ezen tőke fele továbbra a szegényebb osztályú mesterlegények és szolganók részére, kik tiz éven át legalább havonként egy forintot tettek be a takarékpénztárba, jutalomdíj gyanánt biztosítat ik, az az erre fordított tőke ereje szerint és pedig évenként 12 ft. vagy egyszer mindenkorra 152 ft. 54 kr. pp.

Igazgattatok ez intézet egy, fél-évenként összehívni szokott, közgyűlés határozatai által, hol minden nevezetesebb, a társaság lényegét vagy fennállását érdeklő kérdések vitattatnak, és vagy általános többség- vagy némelly kérdéseknél mint p. o. a társaság feloszlása, $\frac{2}{3}$ -val a szavazatoknak döntetnek el; továbbá egy nagyobb és kisebb, vagyis igazgató választmány által, inelly előbbi az intézeti igazgató, ügynök és 32 tag, az utóbbi pedig szinte a mondott két személy és 16 részvényesből áll, és a leszámítolási dolgokkal s egyéb teendőkkel foglalkozik, mellé még az intézeti ügyész, számvevő, pénztárnok, jegyző és segédjegyző adatván.

Múlt év végével ez intézet 1,275,729 ft. 13 kr. pp. öszszeggel üzérkedett s pénztári maradéka 14012 ft. 33 kr. pp. tett.

II. *Az ó-budai takarékpénztár, vagyis inkább ápoló és élelem biztosító intézet* akkép alapítva 1832. évben: hogy mindenki, ki legalább is egy éven át 25 váltó forintot fizet az egyleti pénztárba, az intézet tagjává felvétetik. Ez így bejött öszszeg biztosíték mellett 3 egész 500 ftig és egy intézeti tag jótállása mellett kamatokra, és pedig vagy magok az intézeti tagoknak, vagy idegeneknek adatik ki.

Az ezen intézettel egybekötött ápolás, vagy élelmezés akként történik, hogy a befizető tag tehetetlensége esetére annyi éven át nyer az intézeti pénztárból 150 ft. váltóban, a mennyi

éven át járult az intézet segélyezéséhez. Az ilyen tagok özvegyei csak azon esetre nyernek segélypénzt, ha legalább egy vagy több 12-ik éviüket meg nem haladó árvaik vágnak, és 300 ftot meg nem haladó vagyonnal bírnak, melly feltétel alatt ha 5 évig fizettek férjeik az intézethez, egyszer mindenkorra 200 ftot, ha 10 évig, 300 ftot nyernek segélyezésképen az intézeti pénztárból. Nőtlenek vagy hajadonok, ha 5 évig fizettek az intézethez, tehetetlenségük esetére évi száz ftot nyernek az intézettől.

III. Az 1797-ik évben keletkezett s a m. kir. helytartótanácsi felügyelet alatt álló *magyar nyugdpénz intézet*, fennállása óta többször módosított s utoljára 1837 ik évben kiadott alapszabályai szerint, egy a helytartóság által kinevezendő tanácsnok előülése alatt, az intézet tagjaiból álló, s alább közelebből megemlítendő választmány által kormányoztatok, s kezelése alá tetemesb összegek lévén bízva, méltán *országos* gyanánt tekinthető. — Hatáskörét illetőleg Magyarország területén lakozó bármely királyi vagy magánosok tisztviselői, nemesek, egyházi személyek, művészek, iparosok, kereskedők, s minden egyéb polgári nevezetű egyének különbség nélkül — hogy ha még életkoruk 50-dik évét meg nem haladták, s különben orvosi vizsgálat után állandó egészséggel bírónak találatnak — ez intézet tagjaivá lehetvén, mind magok, mind özvegyeik s árvaik annak jótékony-ságaiban részesülhetnek, abból csupán katonai, s így hivatásuknál fogva gyakori életveszélyeknek kitett személyek záratván ki, az intézet tetemesb megkárosíthatásainak eltávolítása tekintetéből.

A felvételnél tartozik minden tag az alaptókéhez egyszer mindenkorra 200 váltó ftnyi s legfeljebb 4, fél-fél évi, részletekben kamatostól lefizetendő összeggel, és ezenkívül évenként 24 v. ft. segedelempénzzel járulni; megkíván tat vári a 30-tól egész 50 évesekig még az is: hogy felvételüknél minden a 30-at meghaladó egyegy évért pót-pénz fejében külön 24 v. ft. fizessenek az intézeti pénztárba.

Miután a fentebbiek szerint az intézeti tag özvegye is, ha férjével egy egész évet töltött; — részesülhet ez alapítvány jótékony-ságaiban: az 50 évet meghaladó tag, új házasságra léptekor azon esetben, ha a férj és nő közti korkülönbség 10 évet meghaladna, az alapszabályok értelmében, és pedig:

a	11	egész	15	évi	különbség	mellett	évi	.	.	5
„	16	„	20	„	„	„	„	.	.	7

a 21	egész	25 évi különbség	mellét évi	.	.	10
„ 26	„ 30	„ „	„ „	.	.	15
„ 31	„ 35	„ „	„ „	.	.	21
„ 36	„ 40	„ és tovább	.	.	.	28

váltó forintot köteles házassági díj fejében az intézet pénztárába fizetni.

Az ezen feltételeknek megfelelők 3 próba év lefolyt a után saját kérelmükre már is részesülhetnek az intézeti nyugpénzbe, és pedig ekképen: haabeavatás 4-dik évétől egész 10 évig történt a befizetés: évi 100, a 11-től 14-ig 150, 15-től 18-ig 200, 19-től 22-ig 250, 23-tól 26-ig 300, 27-től 29-ig 350, és 30-tól tovább 400 v. ft díj biztosittatik nyugpénz fejében a befizető tag részére, olly világos kikötéssel még is: hogy az egyszer nyudijt huzó tag semmi esetre sem emelkedhetik többé fel magasabb díjfokozatra. — Ha a befizető tag már maga számára nyugdíjt igényelt, az nékie csak illetéke felében adatik ki; holta után a másik fele özvegyét vagy árváit illetvén annyi éveken át, meddig a befizető tag azt életében húzta; ezen idő eltelte után pedig a nyugpénz az utóbbiak részére egészen fog továbbra kifizettetni. — Az illetékes árvákra nézve azonban az van megalapítva: hogy azok elholt anyjok egész nyugdíját csak azon esetre kaphatják meg, ha legalább négyen volnának; különben egyenként részükre csak a nyugdíj $\frac{1}{4}$ jár; azon esetre pedig, ha a megholt tagnak, özvegyet hátra nem hagyván, csak egy kiskorú árvája lenne, ez anyja nyugdíjának felét huzandja. E díj gyermekeknél bezárólag 20, leányoknál 18 évekig szolgáltat ik ki.

A mi már a tagok kilépését vagy a próba idő előtti meghalálózását illeti; ezekre s jelesen az előbbi esetre nézve bár kinek szabadságában áll az intézeti tagok sorából kilépni, s az alaptőkéhez befizetett 200 v. ft összeget, az évi segéd vagy netalán letett pót-pénzeken kívül, visszakivánni. — Valamelly tagnak a próba évek közbeni meghalálózása esetére mindazáltal az özvegynek nem csak a befizetett tőke, de a netalán befizetett pót-pénz, sőt a házassági díj is visszaszolgáltatik.

Ugyan ily leg történik a már nyugpénzben részesült, de újonnan valamelly inás intézeti taggal házasságra kelt özvegynek, kielégítése fejében a visszafizetés, s pedig akkép, hogy a 20-tól bezárólag 25 éveseknek 400, 26-tól 30-ig 350, 31-től 35-ig 300, 36-tól 40-ig 250, 41-től 45-ig 200, 46-tól 50-ig 150 házassági

jutalom fizettetik ki egyszer mindenkorra; szabad tetszésére hagyatván mindazáltal az özvegynek az esetre, ha új férje az intézetnek nem tagja: vagy a most kitett házassági jutalmat elfogadni vagy nyugpénzét akár ismét! özvegyisége esetére fenntartani, akár pedig azt új férjére minden alaptőke lefizetése nélkül s csupán az illető pótlékdíjak letévése mellett, kiterjeszteni.

Az intézet igazgató személyzete a már fent említett elnökség alatt egy az intézet tagjaiból alkotott bizottmányból áll; vagy is egy igazgató, aligazgató, számvevő, ügyvéd, jegyző, pénztárnok s ellenőrből, kik az intézeti pénzek pontos kezelése iránt minden tekintetben gondoskodnak; egyébiránt a fontosabb kérdések, u. m. alapszabályok megváltoztatása s egyebek az egyetemes intézeti tagok többségének határozata által döntenek el.

1851-dik év végével az intézet kezelése alatt lévő Összeg 843,545 ft. 17 krt tett v. ez.; az évenként kifizetendő nyugpénzek összege pedig 108,700 v. ftra rúg, melly kiadás a bevételt vagy is a tőkének évi kamatait elannyira meghaladja, hogy ekkép az intézet a meghatározott nyugpénzi összegeket már is egészen kifizetni nem bírván, azokat az alapszabályok 18. §. értelmében csak aránylag a bevételhez, melly a most kitett intézeti tőke kamatai s az évi segedelem pénzek $\frac{2}{3}$ ből áll — teljesítheti, úgy hogy az 18⁴⁹/₅₀ év másod felében történt kifizetéseknél a levonások 48 $\frac{1}{2}$ száztolit tettek. — Rokon ez intézettel:

IV. *A városi hivatalnokok nyugpénzi intézete.* Tőkéje 1850-dik évi October végével tett 15,300 ft és 48 krt p.pénzben, és pénztári maradékban 1484 ft $10\frac{2}{10}$ krt p.pénzben. Miután azonban ez összegből 1099 ft 30 kr Kossuth jegyekben az illető hatóságnak átszolgáltattott, maradt pénztári maradék készpénzben 384 ft $40\frac{2}{10}$ kr pp.ben, melly összegekből a lefolyt 18⁴⁹/₅₀-diki közigazgatási évben 6 városi hivatalnok özvegyének nyugpénz fejében 392 ft. 40 kr p pénzben fizettetett ki.

V. *A budai jótékony nő-egylet* még 1817-dik évben boldogult Hermina cs. kir. főherczeg asszony és volt nádornő magas pártfogása és segélyezése által alapítva, eleinte csupán az úgynevezett házi szegények, kor s mostoha körülmények által elnyomorodottak s egyéb ügyefogyottak felségelésére szorítkozott; majd azonban Dorottya fenséges cs. kir. főherczeg asszony gyámolítása s közremunkálása — úgy Brunsvik — Majthényi Marianna grófnő, mint intézeti elnöknek, majdnem 30 évet meg-

haladó vezénylete alatt, az intézet alaptőkéje nem csak Buda város minden rendű lakosságának adakozása, de az ország leg-távolabb részeiből érkezett segélyezések által tetemesen gyara-pítva hatáskörét annyira kiterjeszthette, hogy több nemű birto-kok vásárlása és egyéb évi biztos jövedelmek szerzése által az intézet jövőjét szilárdabb alapokra fektetve, teljes erejében áll.

a) öregség, hirtelen betegség vagy egyéb mostoha csapások által cslszegényültöknek akár egyszerre, akár koronként kész pénz, élelmi szerek, ruha vagy orvosi szerek nyújtása általi segélyezésére tetemesb összegeket fordítani. Eleinte e pénz-beli segélyezésekre havonként 190 ft p.pénzben adatott ki, a legközelebbi mostoha három éveken által azonban, az egylet jövedelmei a viharos idők szülte szegénység következtében meg-szűnt segélypénzek hiányában, tetemesen lepadván, úgy a rend-kívüli drágaság által is gátolva, 1848-dik évben összesen 2155 ft. 23 krt, 1849-dik évben már csak 777 ft 24 kr p. segély-pénzt, és orvosi szerekre 66 ft 57 krt. 1850-ben pedig épen csak 119 ft 24 krnyi segélypénzt s orvosi szerekre 50 ft 19 p. krt szánhatott az ügyefogyottak gyámolítására.

b) 12 elszegényedett öreg polgárnőnek életkorukon át élel-mezése, ruházása, s szállással ellátása.

c) 25 béna s más intézetekbe való felvételre nem alkalmas asszony számára ápolda felállítása által ez intézet a szenvedő emberiség javára olly buzgóan munkált közre, hogy ebbeli fára-dozásai legmagasabb helyt is méltánylattal fogadtatván, még a fenállott magyar királyi udvari Cancellaria által Ö Felségének legkegyehnesebb elismerése felől tudósittatni szerencsétetett.

Ez utóbbi két intézet alapítványi tőkéje 35,920 p.ftnyi ösz-szeg s 35 személy eltartására és ápolására van rendelve, melly-hez még az egyleti elnökijének évi 50 és a bizottsági tagok-nak évi 12 ft 48 p. krnyi adománya járul. — Az utóbbi mos-toha évek azonban nem engedték meg, hogy 25 ügyefogyottnál több tartathassák el.

d) Gondoskodott továbbá ezen egylet három kiseddívó in-tézet vagy tanoda felállítása által az ifjú sarjadéknak még zsen-géjében! szorgos nevelésére ezélszerűen hatni. — Az e tano-dákban vagy ingyen, vagy a tehetősök által 6—20 krnyi havi oskolapénz fizetése mellett oktatottak jelenlegi száma 210-et tesz, mellyből a Buda vári oskolára 80 — a Vízivárosban levőre 70, a Krisztina külvárosira pedig 60 növendék gyermek esik;

elláttatik ez oskolák inindenike egy egy tanító által, kinek évi 240 p.ft fizetés, 2 szobából álló lakás és konyha, és 2 öl fa illeték jár; továbbá mindenik oskola mellett szinte egy egy szolganő is évi 72 ft fizetéssel alkalmaztatok. Ez oskolák bevétele tett 1848-dik évben 744 ft 21 kr, 1849-ben 564 ft, 1850-ben 707 ft 50 kr p.pénzben. Ezenkívül a várbelire Dorottya főherczeg asszony által évenként 50 p.ft adatik; a vízivárosira pedig Reither József prépost előbb Budavári- jelenleg Dunamari plébános 100 p.ftnyi alapítványának jövedelme fordittatik.

e) Ezen egylethez tartozik még a pesti jótékony egylet hozzá járultával alapított vakok intézete 6 szembeteg számára, kik legyenek bár idevalók vagy idegenek is, orvosszer, élelem s fehérruhával láttatnak el. — Az e részbeni kiadások 1848-dik évben 210 ft 36 krt, 1850-be pedig 287 ft 11 krt p.pénzben tettek.

Az intézet ebbeli összes kiadásaira fordítandó vagyon állapotát teszik:

1- ör Az egylet 5 háza 43,300 p ftnyi értékkel, mellyek a három kiseddóvó intézet s ezek tanítói részére, továbbá a fennebb említett 12 ügyefogyott, 25 béna s 6 szembeteg számára szükséges lakásokat ide nem számítva, körül-belől évenként 1400 p.ft tiszta jövedelmet nyújtanak.

2- or A fennebb említett 35,920 p.ftnyi alapítványi töke, úgy az intézet pénz erejének nagyobbitására felsőbb engedelmel 1843-ban szervezett nagyszerű ezüst szerek kijátszása által begyűlt 22,100 p.ftnyi s 5 és 6 “ „ra magánosoknak kiadott nyeremény évi jövedelmei.

Ezeken kívül vagyon még az egylet birtokában egy 96,827 számú gr. Eszterházyféle sorsjegy 20 p.ftnyi értékkel; úgy szinte tetemes segély nyujtatik még ez intézetnek

aa) Az évenként szokott emberbaráti adakozások által, mellyek: 1848-dik évben 1202 ft, 1849-ben 333 ft 40 kr, 1850-ben 142 ft 48 krt p.pénzben tettek összesen.

bb) Az új évi ajándék adakozások eltörlése által e célra bejövő körülbelül 200 p.ftnyi évi jövedelem.

cc) Az intézet célja elősegítésére tervezett hangversenyek, tánczmulatságok, s színi előadások jövedelmei, mellyek:

1848- dik évben 9369 forint 49% krajezárnnyi jövedelmet, és 8715 „ 14% „ kiadást,

1849- dik évben 5820 forint 34% krajezárnnyi jövedelmet,

5640 forint 22 krajezárnvi kiadást, 1850-dik évben 5248 „, 19 „, jövedelmet hoztak és 4992 „, 34 „, kiadást eredményeztek.

dd) Az intézeti választmányi tagok évi 200 pengő forintot meghaladó adományzásai a bénák alapítványához.

Valamint ezen egylet ő fensége cs. kir. főherczeg asszony Mária Dorotyya magas pártfogása alatt áll, úgy ügyeire nézve magas felügyelet alatt lévén, — egy elnöknő vagy helyettese és 16 előbbkelő nőkből álló választmányi s egy egyleti titkár, ügyvéd, pénztárnok s orvos hozzájárulása által igazgattatik, kik valamint a rendes jövedelmeknek úgy a jótékony adakozásoknak a kijelelt üdvös czélra fordítása iránt is kellőleg gondoskodnak. Egyébiránt az egyleti elnöknő vagy helyettese hatalmában áll utóbbi szám tétel mellett az egyleti pénztárból összeveket a szükséghez képest utalványozni.

VI. A budai *Irgalmas szerzel* ispotálya néhai *Marczihányi* István emberbaráti s bőkezű alapítványaiból a folyó század elején 1815ben állíttatott, hol minden városi és egyéb betegek ápoltnak, az utóbbiak közé tartoznak a különféle czéhbeli beteg legények s a birodalom többi részei vagy külhoni, szóval minden a budai község körébe nem tartozó betegek. A most említett ember szerető érzetből eredetileg e nemes czélra alkotta alapítvány tőkéjének, melly a Marczibányi tulajdonból adományozott Császárfürdő s ahoz tartozó melléképületek, mint az úgynevezett Császármalom, a felépített irgabnasszerzeti épület, és egyéb készpénzben letett összegekből állott — folyó évi kamatjárandóságai nem engedték ugyan, hogy már ez előtt olly nagy számban mint jelenleg ápoltnassanak a betegek, miután az abbeli jövedelmekből csupán 24 ágy állíttatott fel; sokszoros kölesönvétel és tetemes pénzberuházások után jelenleg azonban mára tisztán Marczibányi-féle kóroda alapítványából, jelesen a Császárfürdő jövedelmeiből, 41 ágy van felállítva. — Hasonlag Buda városának a kóroda épület felépítéséhez tetemesb összegekkeli járulása tekintetéből úgy a szerzetnek évenként a városi betegek ápolása- illetve félfogadására a házi pénztárból fizetni szokott 3300 ftból. pp. van felállítva és fentartva az úgynevezett *városi osztály*, szinte 41 beteg számára. E két rendbeli ispotályban az évenként ápoltnak betegek száma körülbelül 2407-et tesz. — Miután a kivált utóbbi években nagyobb számban gya-

rapodott betegek ápolására az alapítvány rendes jövedelmei elégségesek nein volnának, nagyobbbszerű építkezések következtében, a szerzet tetemes adósságokkal volt kénytelen az alapítványi javakat terhelni, úgy hogy jelenleg (1851 végével) az intézet *cselekvő és szenvedő állása* következő:

1-ör van az intézet birtokában a) a kóroda épület 48,848 ft értékben, b) az ahhoz tartozó gyógyszerár s egyéb bútorozati és épületi szerek 21,460 ft. c) a Császárfürdő építési kiadás szerint értékkel 178,947 ft 20 kr. d) egy vendéglő 30,613 ft 7 kr. e) a lábbadók háza 76,347 ft 44 kr. f) 2 szőlő 1,516 ft 15 kr.

g) még (4 az országúton fekvő házak szellőkkel) 15,031 ft. 21 kr.

h) a Császárfürdő butorozata 6493 ft. 33 kr. összesen 379,257 ft 20 kr. vagy ha ezen javaknak 5% szerint felszámított évi jövedelmei után tétetik számítás: az összes birtok 523,058 ftnyi értéket képvisel, melly összegből maga a császárfürdőre, miután ennek évi 22000 pftnyi jövedelme van, 440,000 pft esik. Ezenkívül van még ezen intézetnek az országos alapítványi pénztárban 42,956 ft 46 pengő krnyi tőkéje, melly azonban örök birtok lévén az előbbi összeghez nem számítható.

Ellenben ezen intézetnek a már több évek óta fenálló tetemes!) adósságai, és pedig a császárfürdőre 338,734 ft 39% kr. az irgalmas szerzett zárdára . . . 2,200 „ — „

összesen . 340,934 ft 39¹/₄ krt

tesznek, melly összeget az előbbieket vagy is az értékből levonván, a birtok *cselekvő állása* és pedig a becs érték szerint 38,322 ft 46% kr. és a jövedelmi kamatok szerint 181,123 ft 20 kr.

p. pénzben. E szomorító körülmény főleg annak tulajdonítható, hogy az intézet kiadásai annak jövedelmeit évenként felülhadták, mite következő tételek világosan igazolnak: ugyanis az

184 ⁶ / ₇ évben	a bevételek tettek	.	.	45,140 ft 52 kr.
	a kiadások pedig	.	.	48,278 „ 30 „
184 ⁷ / ₈ „	a bevételek	.	.	52,877 „ 31 „
	a kiadások	.	.	53,784 „ 43 „
184 ⁸ / ₉ „	az előbbieket	.	.	41,114 „ 7 „
	az utóbbiak	.	.	40,087 „ 16 „

és így a három összes bevételek . . . 139,132 ft 30 krt
a kiadások pedig . . . 142,150 ft 29 krt

v. cz. tettek, melly összegből, egyenlő három részre osztva, egy évre 18,551 ft bevétel és 18,953 ft 23% kr. p.pénzben kiadás jut.

Ezekből magára a kóroda és a zárdára, a bevételekből esnek és pedig az alapítványi tömegből kamatok . 1,428 ft 6 kr.

a Császárfördői bérből 5,388 „ — „

a városi betegekért évi . . . 3,300 „ — „

a házak jövedelmei 440 „ — „

összesen . 10,556 ft 6 kr.

Ezenkívül bizonytalan jövedelmekben ti.m. a gyógyszerár-
ból, jótékony adakozásokból, a tébolyodottak eltartása- és ápo-
lásáért, végre a budai czéhctől összesen évenként fizetni szokott
11 3!) ft 12 krral, a fentebbiekhez még járul mintegy 4436 ft 31
kr, és így az előbbivel összesen 14,892 ft 37 kr; miután azon-
ban, mint fentebb mondatott, az évi kiadások 18,953 ft. 23³ 5
kr. tesznek, még e szerint 4060 ft 46³ 5 kr hiány mutatkozik.

Hogy ezen bajokon némikép segítve legyen, nevezetesen
hogy a mutatkozó hiányok fedeztethessenek, nem különben a
fent elősorolt roppant adósság után a hitelezőknek már rég óta
visszatartott kamatai kifizettethessenek, 's így ezen intézet el-
len a hitelezői által felmondott tőkék által, elrendelt törvé-
nyes végrehajtásoknak, a mennyiben lehetséges, eleje vétessék;
a magas kormány ezen intézet részére közel 60,000 p.ft össze-
get előlegezni méltóztatott, mellynek egy része u. m. 20,608 ft
18% kr a hátra lévő kamatok, — felmondott tőkék visszafizeté-
sére a többi 39,391 ft 11 kr fordítatott.

Miután azonban ezen legkegyelmesebben nyújtott magas
segélyezés elégségesnek, vagy is arra: hogy az intézet számta-
lan hitelezői által szüntelen zaklattatván a vég veszélytől meg-
meneküljön, kielégítőnek nem találtatott; minthogy a legszük-
ségesebb kiadások fedezésére legalább is még további 61,650 ft
kivántatnék, ezen intézet pénzügyi állapotának rendezésével
felsőbb helyről egy, a cs. kir. Pestbuda kerületi főispán előü-
lése alatt, bizottmány foglalkozik, inelly azon tekintettől vezé-
reltetve: miszerint az intézet pénzereje rősz állásának: igen
sokban az intézeti jószágoknak a Convent részéről eddig rősz és
hanyag kezelése, úgy a hatósági felügyelet hiánya okozta lé-
gyen; magát folytonosan fenállónak nyilatkoztatván, az inté-
zeti javak és pénzek kezelésére szigorú felügyeletet gyakorol;
melly által már eddig is gyakori bizottmányi tárgyalások nyo-
mán, felsőbb helyre ezen mind Buda város betegei mimi az em-
beriség érdekében felette üdvösen közreható intézet nyomasztó

állapotának javítására, kimerítő javaslatok tétettek, ugyan is: felkéretett a magas kormány, miszerint rendelkezni méltóztásék, hogy jövőre

a) Az ezen intézetben ápoltt nagyszámú más koronaországi sőt külhoni betegekért, a többi koronaországok korodáiban szedni szokott díjak ezen intézetnek 1850 évre megtérhessenek, s rendes kórházi díjak jövőre nézve alapítassanak meg; továbbá

b) Hogy a Budai czéhek legényei az újabban kiadott ipar-szabályok 126. 154. 155 §§. értelmében ápolttassanak, s azért legalább is a Pesti Rókus kórodében egy főre venni szokott napi 16 p. kr. fizettség; miáltal az ebbeli bevételek a czéhek által addig rendszeren fizetni szokott 1139 ft 12 krnyi összeget tetemesen felülmúlnák.

c) Tetemesen növekednének az intézet jövedelmei, egy kivált napjainkban annak hiányát különben is olly igen érző Té-bolyda felállítása által, mellyből, ha csak évenként 20 tébolyodott egyén ápoltatna is, az intézetnek bizonyos évi 3650 p.ft tiszta jövedelem szerezhetnék. — Kéretett továbbá

d) Néhány a Convent által mindeddig élelmezett felesleg, számú fogalmas rendi tagoknak eltávolítása, és az itt lévők eltartására megkívántaid költségeknek a szerzeti provincialatus által legalább is részletes vitele.

e) Némelly még fürdők felállításánál haszonvehető források jövedelmezővé tétele. Végteré

f) Figyelmébe ajánltatván a magas kormánynak ezen intézet jelenlegi mondhatni aggasztó állapota, annak az intézeti adósságok törlesztésére többféle javaslatok tétettek; így hogy egynéhány, az intézetnek különben is csekély hasznot hozó házak eladása engedélyeztessék, úgy szinte s különösen hogy a magas kormány kegyes intézkedéséből 200,000 p.ft további kölcsön utalványoztassék vagy mintegy 340,000 p.ft-ra menő intézeti passivák 2% 3% legfeljebb 4% fizetése mellett átvéttenének; vagy ha ez nem történhetne, legalább a magas kormány pártfogása illetőleg jótállásával akár a szab, nemzeti osztrák bank, — akár más tőzsér ház által olcsó kamatok mellett a megkívántaid összeg erejéig kölcsön nyittassák.

Az e részben teendő további magas intézkedése k eredményeül bekövetkezendő határozat legközelebb váratik.

VII. *Pantner István alapítványa*: melly 1850-dik év October hava végével 11,376 ft 48 krpp. és pénztári maradékban a levő-

nandó 1035 ft 30 krnyi Kossuth jegyeken kívül 265 ft 19³ IR kr, összesen 11,642 ft 7⁷/₁₀ kr pp. tett. — Ez alapítvány tőkéje tulajdonkép 12,000 ft pp.ben, melly az irgalmas szerzetbeliek kórházában egynéhány beteg számára felállítandó ágyakra volt szánya, e hiány azonban a fenebbi beadott Kossuth jegyekben! mennyiség által támadt megkárosítás által eredeti.

VIII. *Mukkenhuber Füllöp alaptlt dny augyancsak* a most említett irgalmasszerzetbeliek kórházában lévő egynéhány beteg eltartására szorítva. Alaptőkéje 23,574 ft 52 kr v és 1850 évi october végével pénztári maradék 1109 ft 43 kr, s így összesen 24,684 ft 35 kr váltóban.

IX. *A városi előregedett szegény polgárok ápolóintézete*, hol 17 előregedett és ügyefogyott polgárok vagy polgárnők éllelnetnek. — Az intézeti tőke 1850. october végével tett 95,336 ft 49¹ ₂ kr v. Pénztári maradék 3862 ft 37krv. s így összes pénzbeli ereje tesz 99,199 ft 26 ¹/₂ kr v.

X. *A szent Erzsébetről czimzett apácák kórodájdra telt Marczibdnyiféle alapítvány* összesen 58,384 ft 54¹ ₂kr váltóban; melly összeg maga a boldogult alapító által 1805, 1807, 1808, és 1810-be részletenként Ketskemét városának 6°/₁₀ fizetés mellett olly kikötéssel volt kölcsönkép adva, hogy annak rendes évi 3502 ft 26 kr váltó kamatai a szent Erzsébetről czimzett apácák budai kolostorának lefizettetvén, azokból: a) 24 beteg ágyra a költségek fedeztessenek, b) Naponta 10 ügyefogyott s szegények éllelnetessenek. c) az a) alatti betegek ápolását ellátó 3 apacza éllelnetésére s tartására megkíván tató költségek fedeztessenek, s d) a kolostori épület kijavítására a tőkéből 1000 forintnak rendes kamatai forditassanak, s végre e) naponta ugyanott egy szent mise tartassák. — Egyébiránt e szerzetesnök zárdájukban, melly II. József előtt a ferencziéké volt, évenkint 300—400 beteg nőt ápolnak.

XI. *A szent Nepomuk Jánosról czimzett városi asszony kórház*, mellyben átalán véve évenkint körülbelül egy napon át 100 beteg ápoltatik. — Az 1850. évi october végével tőkéje tett 25,987 ft 10 kr pp. Ezenkívül e kórház számára járó minden a városi sorompón behozott akó bortól 2 kr, úgy szinte a kövezet vámért fizetni szokott bér 4000 ft pp. a városi gazdasági pénztárból fordittatott e kórház költségei fedezésére. — E bevételekből az 1850-dik évi october hava végével volt pénztári maradék 1834 ft 24⁸/₁₀ kr, ebből azonban 1794 ft Kossuth jegyek-

ben beléven adva a hatóságnak, igazabban maradt 85 ft $24\frac{8}{10}$ kr, összesen 38,072 ft $34\frac{8}{10}$ ki·pp.

XII. *A városi szegények intézete:* a városi szegények és ügyefogyottak felsegélésére. Ezen intézet tőkéje 1850-dik évi October hó végével volt 263 ft 26 kr váltó készpénzben, és 50,607 ft és 37 kr váltó kamatozó összegekben, mellynek rendes 2350 ftnyi kamatai $18\frac{4}{50}$ évben a szegények felsegélésére fordítottak. Jelenleg pénzalapja 25,987 p. ft 10 kr, mellynek 2555 p. ft 55 kr kamata a kellő célra elégséges nem lévén, a városi pénztárból segélyezésre 8000 p. ft van utalványozva.

XIII. *Gróf Koháryféle alapítvány* házi szegények felsegélésére; 15,700 váltó forintnyi alaptőke s 96 ft 41 váltó krnyi pénztári maradékkal; összesen: 15,796 ft 24 kr váltó.

XIV. *Dimschütz György alapítványa* 5 elszegényedett római katolikus és 5 görög nem egyesült felsegélésére, melly utóbbiaknál azonban az alapító elszegényedett atyafiai mindenek előtt tekintetbe veendőek. — 1850. évi october hava végével alaptőkéje 28,000 p. ftot tett, mellynek kamatai $\frac{1}{i}$ évenként rendszeren kiosztatnak, miért is ez alapítványnak semminemű pénztári maradéka nincsen.

XV. *Az újlaki szegények felsegélésére Seh'ti'erYing* Adám által hagyományozott 3000 p. ftnyi tőkéjének rendes kamatai fordíttatnak.

Ezen a IV. VII. VIII. IX. XI. XII. XIII. XIV. XV. alatt elősorolt alapítványok mindenike városi gondnokság és a budai tanács felügyelése alatt állanak.

*

**

Ide tartozik felemlíteni: miként Buda város pénztárában 760 tömegben foglalt 751 ft és 743 nő, tehát 1494 *árvának* van készpénzben 351,920 ft 15^{K,n} a mostoha szüléknél, gyámnokoknál kötvényekben és kamatra 232,367 „, 30^{*/o}

összesen . 584,287 ft 46⁴, 0

r pengő pénzben.

XVI. Rendőrség. Közbátorsági. kényelmi intézetek. Börtön-ügy. Temetkezési egyletek. Mulatóhelyek.

A központi cs. k. pestbudai rendőri igazgatóság vezénylete alatt Buda és Ó-Buda városok területén a IV. V. és VI-dik cs. k. járási rendőrbiztosság van felállítva; — az elsőnek hatósági köre kiterjed Buda-Vára-, a Rác- és Krisztina-külvárosokra; — a második vagy is V-dik számú biztosság jogköre avizi-város- s az országúira terjed ki; a VI-dik számú biztosság a Buda-újlak, és Ó-Budára terjesztvén ki hatása körét.

Tekintettel a fenálló ostrom állapotú szabályzatokra; e rendőrbiztosságok körébe tartozik — mint már fenebb megjegyzetett a központi hatóság főfelügyelete alatt: a bejelentési ügy; a személy és vagyon bátorságról! gondoskodás; a tiltott vagy gyanús fegyverek készítésére vagy hordozására felügyelés; a lopott, rablott vagy elveszett avagy talált holmik úgy a talált holttestek vagy eltűnt személyek leírása s felkeresése rendes vagy üldvelck által: a korcsmák, vendégfogadók, kávéházak — szállók — közgyűlő s mulató helyekre — és bordélyházak vagy egyéb magány erkölcsstelen személyekre! felügyelet; korcsmai s egyéb kisebb mulatságok engedélyezése; az ünnepnapok- úgy bér- és társaskocsik egyletére! felügyelet s az e részben lenálló díjszabályok foganatosítása; a tiltott játékok ellenőrzése; végre a cseléd-rend kezelése, és a békebirói működések gyakorlata. Közelebbről kelt magas határozatok folytán a községi rendőrséghez eddig tartozott vásár- rendőrség szinte ezen hatóságok jogköréhez tartozik.

A járási biztosságok ebbéli működéseik támogatására, illetőleg foganatosítására fegyveres hatalom, az az katonai rendőrség; a kutatások s egyéb óvatos eljárásokra nézve pedig a polgári őrszemélyzet (Wachmannschaft) van rendelve.

A mi az ezen hatóságok, meg a központi rendőrség hatásköréhez nem tartozik, a Budai városi tanács jogkörébe hagyott meg; milyen a tisztaság- egességügy — a mennyiben a vásár rendőrség körébe nem vág; továbbá az «/- tűz- építés- és szegények ügye, s az úgynevezett jólét- kényelmi intézkedések, melly ebbel i összes működések a községi (Communál) rend őrség nevezete alatt foglaltatnak.

Ezen eljárásoknál a cs. k. rendőrséget csak az az ellenőrködés illeti, jelesen tekintve

a) *A tűzoltást.* Hogy a tűzvész ellen biztosítsa magát e város különös tűzoltási pénztárt alapított, mellynek tőkéje leginkább a polgárokká felvételni szokott egyének által fizetett díj járandóságokból tartja fenn magát. 1851-ben e célrá 378 ft 48^{8/10} kr pp. adatott ki. E pénzalapból szereztetnek s fenn-tartatnak a város több részeiben létező tűzoltási szerek. Jelenleg összesen van a városnak 3 nagy tömlői 6 tömlőtlen nagy, és 7 kis fecskendője, 25 vizliordó szekere, 21 vízkádja, 24 vízmerítője, 589 vederje, 32 nagy- és 40 kis hágcsoja, 1 7 nagy- és 40 kis csákánya. S hogy e tűzoltó szerek a vész helyére minél előbb elszállíthatassanak, azon intézkedés áll fenn: miszerint a vész-helyén először megjelentek számára határozott jutalmakon kívül minden időben 12 —16 ló áll készen a városi vízgép-műnél.

b) *Árvizek* ellenében csolnakok s hajókon kívül egyéb biztosíték nem lévén — a Duna jegének elindulása idejében a partokon örök állíttatnak fel, a lakosságot részint taraczk lövések — részint kiáltások által a lehető vész elkerülésére figyelmeztetendők. Megkell vallani: miként vajmi keveset gondolt eddigelé a város a Duna áradásait eltávolító intézkedések felől, melly áradásoknak pedig a Dunaparton fekvő város-részek csak nem évenként kitétetvék. A Dunapart nemcsak hosszíi szemétdombhoz hasonlít, mi a fővárost rendkívül undokítja, hanem egészen a Duna rongálásainak van kitéve. A tisztátalanságon lehetne ugyan segíteni, hanem a rongálásoknak csak a Dunapart megerősítése vagy a Duna szabályozása által lehetne elejét venni.

c) *As éjjeli kivilágítás* Budán 1777-ki november 9-kén vette kezdetét (régebben mint Pesten, hol 1790-ki január 1-től eszközöltetik) 1810-dik évben 385 éji lámpa létezett, sévenkint 12,500 ftba került a kivilágítás. Jelenlege célra a város egyes utczáiban 241 finomabb és 355 közönséges, összesen 596 lámpa létezik. 1852-kig házilig kezeltetvén, 1851-be a kivilágítási költség 14,174 ft 28^{8/10} kr pp. rúgott. Jelenleg a kivilágítás hasznosítás mellett kezeltetik.

d) *A Bérkocsisok* száma 1810-be 101 volt, jelenleg körülbelül 70-rc megy, s a pestiekéhez hasonló árszabály mellett tartoznak szolgálatára lenni a közönség kényelmé-

nek¹⁾ — nyáron át a lánczhídtól *társaskocsik* is járnak a Laszlovszkyfélce telekig.

e) *Vendégfogadókban* elég gazdag ugyan a főváros, csak-hogy ezek nem mérközhetnek a szomszédvárosi palotaszerű liasonneniü intézetekkel, miért is az utazók nagyobb része Pestre száll. Legszebb a budaiak között a „hídhöz“ czimzett vendégfogadó a volt hajóhíd tájával átellenben, nagyszerűsége, tisztasága s kényelmes volta miatt leginkább hasonlít a pesti hotelekhez. — Éhez sorolható a várbeli „Fortuna“ fogadó is, mióta 1850-dik évben újból kijavítottatott. Ezekon kívül van még 19 fogadó Budán, és 19 épen nem díszes kávéház, mellyeknek nem

1) A jelenleg Pest, Buda, s Ó-Buda városokra, a helybeli cs. kir. kapitányság és rendőri igazgatóság által megállapított *bérukctizdá díjzabldy* következő: 1. §. Egész napra, reggeli 7 órától esti 9 óráig 6 ft.; 2. §. Fél napra, reggeli 7 órától déli 12 óráig 3 ft.; Fél napra, délutáni 2 órától esti 9 óráig 3 ft 30 kr. Óránkint: 3. §. Mint minden körülmények közt legmagasabb hajtási ár szabatik meg:a)Egy óránál kevesebb ideig tartó hajtásért, Pesten 40 kr; Budán és O-Budán 30 kr; b) Egy órára 1 ft; e) Minden következő órára 48 kr; d) Minden következő negyedórára 20 kr; e) Fél órára 36 kr; f) Fél órán túl, az egész órai összeg fizetik 4S kr; 4. §. E hajtás-díjzabály érvényes csak a vámvonalonkon belől, a vonalon kívüli hajtás díj iránti egyezkedés a feleknek kölcsönösen fenhagyatik, valamint szabad leend bánnellyik bérkocsisnak olcsóbbért is kocsizni. *Határozott hajtások*: 5. §. A vasúti állomás-teréről: a) Pestnek minden város-részeibe, távolsági különbség nélkül 1 ft; b) Budára: avarba, Krisztina-, rácz- vízi-városba és az országúira 1 ft 30 kr; c) Buda-ujtelepig (Neustift) és Ó-Budáig 2 ft; 6. §. Társasági kocsin: egy hely a vasúti állomásig, vagy vissza 8 kr; 7. §. A gőzhajói kikötő-térekőről Pesten: Pest város részeibe, távolsági különbség nélkül 40 kr; 8. § Budán, a gőzhajó bombatéri kikötő-helyről: a) Budavárba, rácz-, Krisztina-, Vízi-városokba, ország-uton, császár fürdőig 48 kr; b) Buda-ujtelepre és O-Budára 1 ft 20 kr; Mind ezen hajtásoknál a kis málhákért, mellyek a kocsiba eltehetők, mi díj sem jár; nagyobb bóröndért és nehéz málháért a bérkocsis 20 p. krig javítást követelhet. 9. §. Pestről a városligetbe, visszajövet nélkül 1 ft; 10. §. A temetőig és vissza, temetésekkor úgy Pesten mint Budán 1 ft 36 kr; 11. §. A hídpénz minden hajtásnál az utazók által fizettetik. 12. §. Minden állomásán lévő bérkocsis, a fél felszólítására e díjért hajtani köteles: a koesizó fél, a kinnálló bérkocsi közül szabadon választhat. 13. §. Az állóhelyem beszálláskor tartozik a bérkocsis vendéget az órára figyelmeztetni. 14. §. A kocsidíj ugyanannyi egy vagy több személyekért. 15. §. E kocsizási díjzabályok minden napra érvényesek minden időben, és az év minden szakaiában reggeli 7 órától esti 10 óráig. Ejjü órákért a szabott díjnak még fele fizettetik. 16. §. E kocsizási díjzabályt minden bérkocsis, a fél által megtekinthetés végett, kocsijában készen tartani köteles. 17. §. A bérkocsisoknak, e szabályok netalán áthágása, kocsizni nem akarás, vagy illetlen viseletek ellen törvényes büntetés végett panasz emeltethetik a cs. kir. rendőri igazgatóságnál, sőt minden kerületi rendőri biztosságoknál is. Minden felállított bátorsági ór, a fél felszólítására köteles a vétkes bérkocsist a hatóságnak bejelenteni. A nevezett hatóságok által, kívánatra, ezen díjazási árszabály is ingyen adatik. A fentebbi határozatok áthágásai, 24 órától 3 napig terjedhető fogsággal, vagy 5 p. fttól 20 p. ftiig menő pénzbírsággal, a szabályoknak ismételve meg nem tartása pedig, a kereseti-jog elvesztésével, fognak büntettetni. Pest-Buda, September 12-kén 1851.

legjobb italai mellett különösen hírlapok szűke felől panaszkodnak az az azokat látogatók.

f) *A tudakozó* intézet igen gyéren kerestetik meg.

g) *Temetője* négy van Budának, mellyek közül szépsége és nagyságánál fogva különösen a város majortól nem messze fekvő vízivárosi polgári és katona temető tűnik fel. A tabáni és Krisztinavárosi szinte együvé fogadja úgy a r. catholicus mint ágostai vallásukat is. — A harmadik Buda-Ujlakon r. katolikusoké — a negyedik pedig Ó-Budán hébereknak szolgál nyughelyül. — A temetőkről szólván, ide tartozik az e temetőkbe járó *halott hordó szekerek s sírokvóX* is szólani, ugyanis

1) A városi pénztár *hullaszekerekérl* bevesz évenként 1,708 ft 52 krt, kiad pedig 230 ft 53 krt, marad jövedelme 1,477 ft 59 kr pp. E hullaszekerek, és sírok iránt megállapított árszabály szerint egy 1-ső számú díszkocsiért 6 lóval 17 ft 36 kr, ugyanazért 4 lóval 11 ft 12 kr,—1, 2-dik számú szekérért 4 lóval 7 ft 12 kr, ugyanazért 2 lóval 4 ft 48 kr, a 3-dik és 4-dik számú szekér ára az előbbivel egyenlő. Egy 5-dik és 6-dik számú szekér az első 2 lóval 3 ft 36 kr, a második 2 lóval 1 ft 36 kr. A 7-dik számú szekér 2 lóval 48 kr. A 8-dik számú pedig 24 kr pp. kerül. A két utóbbi csupán kórházak számára használtatik.

2) *A sírokra* nézve következő árszabály határozottatott: Egy nagy sírásásért a koporsó leeresztésével együtt 30 kr. Egy gyermek sírásásért leeresztéssel együtt 15 kr. A koporsókendő, s egyéb szükségletek oda s vissza viteléért, továbbá a koporsó fel- és leemeléseért 18 kr. A koporsónak vászonszeletekkel leeresztéséért 1 ft. Egy sírnak gyeppei befedéséért 2 ft pp. fizetendő. A síroknak virággal! beültetése, vagy azok öntüztetése iránt a sírkert bérlővel különösen kell szerződni, annak személyes elvégzése mindenki szabad akaratától függvén.

3) Mi Europa civilisált nagy városaiban tényleg: Budán is, noha névre csak, szinte létezik: értem a *halott kémlő kamrát'*, a budai sírkertbe is létezik illy, de hogy a czélnak megfelelőig alkalmazásba vétessék is, a jövő kornak maradt fen intézkedése tárgyául. — De szóljunk

4) Az e városban létező *temetkezési egyletekről* is, minők majd minden egyes város rész számára felsőbb jóváhagyás mellett fennállanak, mellyek e következők:

1-ör Az úgynevezett *Concordia* vagy *egyetértési* egylet az

ahhoz járulók betegségükbeni ápolása, gyógyszerekkel és orvosi segélylyel ellátása, haláluk esetére pedig illő eltakaríthatása céljából alapítva. — A belépő tagok mindenike fizet beléptekor 30 krt pp. ezenkívül évnegyedenként 48 krt pp. egyleti díj 20 krt kezelési költségek fejében és minden halálozásnál (i krt ppben. Ezen befizetésért biztosittatik nekie betegsége esetére minden megkívántató orvosi segély és fedeztetik a gyógyszerészi kiadás; igen szegény sorsunk vagy magokra hagyottak még az egylet pénzerejéhez képest élelemmel és szolgálattal is ellátnak. Halálozás esetére a befizető eltakarítására 40—60 ft pp.ben fizette-tik az egyleti pénztárból. — Az 1 850-dik évi november végéről szóló kimutatás szerint a bevételek 3262 ft 29 kr ppénzben; — a kiadások pedig 3237 ft 6 krt ppénzben tettek; — maradt felesleg 25 ft 23 kr ppénzben a pénztárban.

2- or Az 1848 és 49-dik évi rendkívüli viszonyok miatt feloszlott korábbi temetkezési egylet helyébe felállított *kölcsönös segély ző temetkezési egylet* áll 600 tagból, kiknek mindenike beléptekor 1 ft 6 krt, egy tag halálozása esetére 12 krt pp.ben fizetni tartozik, minden meghalálózó tag örökösei számára 100 pftnyi jutalom díj utalványoztatik az egyleti pénztárnál. — Rendkívüli halálozási esetek biztosítására van az egyletnek 600 pftnyi tartalék tőkéje.

3- or *A felebaráti szeretetről czimzett vízivárosi temetkezési egylet* keletkezett 1835-ben. A 12 — 55 évesek fizetnek évenként 1 ft 4 krt pp. az 55—65 évesek 2 ft 4 krt pp. a 65 — 75 évesek pedig 4 ft 4 krt pp.,s halála esetére illő eltakarításául az egyleti pénztárnál 20 ft ppénzben utalványoztatik. — Jelenlegi pénzbeli ereje 2000 pftot tesz.

4- er *A Buda vízivárosi előbbi egyenruhás polgárok temetkezési egylete*. A belépő tag fizet 4 ftot, azonkívül pedig félévénként 1 ftot váltóban. — Az egyleti tagok száma jelenleg 259. tartalék tőkéül pedig 6 darab Eszterháziféle sorsjegy van az egylet birtokában.

5- ör *A szent Danáról czimzett országúti temetkezési egylet* 1835 évben alapítva. Jelenleg tagjai száma 347-re megy, kik mindegyike beléptekor ezen egylethez 6 havon át 30 krt, 4 havig 15 krt, ezentúl havonként 10 krt váltóban köteles az egyleti pénztárba fizetni, — halálozása esetére eltemetésére 62 ft 25 kr váltóban biztosittatik. A folyó év elejéről szöllő kimutatás szerint van'az egyletnek 5680 váltó ftnyi tőkéje kamatokra ki-

adva, és 1207 ft 8 kr váltója kész pénzben van az egyleti pénztárban sűrű halálozások esetében a kiadások fedezésére.

6- or *A felebaráti szeretetről címzett temetkezési egyesület* az országúti lakosok részére. Jelenleg 112 tagot számlál, mind-egyike beléptekor 5 ft és havonként 15 krt váltóban befizetni tartozik, melly befizetésért halála esetére illő eltakarításáról az egyesület kellően gondoskodik, pénztári feleslege az egyesületnek 1850 forintot tesz, melly összeg rendes kamatokra ki van adva.
— Végre

7- er *Az újlaki egyenruhás polgárok temetkezési egyesülete*. A hozzájárulók beléptük alkalmával fizetnek 4, és félévénként 1 ftot váltóban az egyleti pénztárba. Ezért biztosítatik a tagnak halálozása esetére a temetkezési költségek fedezésére 74 ft 30 kr váltóban; — pénztári maradéka az egyesületnek jelenleg 109 ft váltóban. Ezenkívül bir még 4 darab ötöd sorsjegygyei az 1839-iki kincstári kölcsönből.

A város intézkedései alá tartozó *szegény-ügyet* illetőleg, csak azt említjük fel: miszerint a fentebb 203-dik lapon elősoroltak nyomán, a szegények felségállítására létező alapítványokon kívül, az úgynevezett *utcai koldulás* megszüntetésére a városnak eddig alapítvány pénzalapja nincs, s e célra csupán az önkéntes adakozások útján begyülni szokott összegek fordíttatnak.

Ivó vizel juttató vízgépek s vízvezetők. A budai vár alatt elterülő kemény sziklák alig engedék egy két kút ásását, bár mi roppant költség mellett is, lehetők, s e kevés számú kút koránt sem elegendő a várbeli lakosságnak szükséges jó ivó vízzel ellátására. Már Mátyás király korában tetemes költségű intézkedések tétettek úgy a királyi palotának, mint a vár többi részeinek e részbeni szükségéi kielégítésére, s hogy már akkor vízvezeték által hozatott fel a várba víz, tanúsítani látszik a svábhegyen 1819-dik évben egy régi vízvezetéknek feltalált düledezett fala. A török uralkodás alatt azonban, az akkor élt történetírók hagyományai nyomán szekereken hordatott fel a Dunából a víz. Korunkban a várba, a svábhegy kristály csergedezésű jó kútjaiból, vízvezetők juttatnak vizet, s a Dunából vízemelő gépek hajtanak fel a várba amához semmikép sem hasonlítható, s ezért kevésbé itálra használni szokott vizet. A város jegyzőkönyvei tanúsítják: miként a török kiűzése után egy ideig fenállott kincstári igazgatás roppant költséggel építteté a sváb-

hegy úgynevezett Doctor forrásából¹⁾ vízvezeték a várba. Ezen már 1728-dik évben elkészült vízvezeték, mellybe utóbb a svábhegyi forrás is behúzatott, kielégíté a várbeliek szükségeit, míg utóbb a m. kir. egyetemnek Nagy-Szombatból Budára áttetele után új vízvezeték építettett, az amazoknál magasabban fekvő úgynevezett „király forrás“tól. E három forrás mostanában a svábhegyi hídnál egyesül, s innen a Krisztinavároson, vérmezőn keresztül vitetik a városház mellett nagy víztartó kútba, honnan hármás változók segítségével az országház melletti, iskola előtti s disztéri, viztaró kutak láttatnak el. Pest alig dicsekedhetik olly ivó vizekkel, minőt élvezhetnek e vízvezeték által Buda város lakosai²⁾.

A Duna vizét, mint fentebb mondánk — szivattyúk segedelmével a várba gép emeli fel, se gépezet alánchid tőszomszédjában lévő kútházban van. Vannak kik azt hiszik, hogy már II dik Lajos királyunk korában illy gép által juttatott fel a várba a Duna vize, s e célra létezetteknek látszanak az imént érintett kútház mellett lévő régi épületek is. — A kérdéses vízgép a Dunából! vizet a vári színház előtti kútházba emeli fel lovak segedelme által, hol egy nagyobb s egy kisebb víztartóban összegyűl. A régi, hihetőleg mindjárt a török elűzése után készült gép elégségesnek nem találtatván, 1777-dik évben Kempelen igazgatása alatt nagyobb gépezet állítatott fel, —1780-dik évben ez is tetemesen bővítettén. — A vári színház előtti kútház víztartóiból a víz a városbeli többi víztartó kutakba is vezethetetik, ha nyári időben, avagy a földalatti csövek megromlása esetében a svábhegyi források nem elégséges vizet szolgáltatnak.

Ugyancsak a Dunából vizet emelő más gép is létezik a királyi palota kertje alatt, a takarékpénztári épület tőszomszédjában, honnét a víz a várkert, savárpalota minden egyes részébe is felszivattyúztatik két ló segedelmével³⁾.

Az előadott vízgép, s vízvezetés Buda városának évenkint 1366 ft 27¼. krba pp. kerül.

Miután a budai vár lakosai majd nem kizárólag az elősorolt vízvezeték s emelőgépek által nyerik az olly igen életszük-

1) Minthogy e vízvezetéknek tervét Doctor Everting Eberhard dolgozá ki, innen a forrás *doctor fonalának* neveztetett el.

2) A Svábhegyi s királyforrás keményebb vízzel bírónak — azonban az ezeknél lágyabb nedvüdoetorkút vize által kiegyenlítettnek tartatik, l. *Vállai* i. m. 304.1.

3) l. u. o.

ségű ivó vizet, lehet képzelni: mennyire kettőzött törekvéssel igyekvők avarat 1849-dik évben ostromló sereg, a víznek a várba bejutását lehetőleg gátolni; e őzéből tehát mindjárt az ostrom első napján a svábhegyi vízvezeték zúzaték szét, s valamint ennek eszközlése miáltal sem gátoltaték: épen úgy nem sikerülhetett a Duna vízének óhajtott elvonása, melly ezéلبől a vízgépekre ismételt rohamok a végperczig mindannyiszor visszaveretvén, — mi, kik az ostrom félelmeit a várba benn állottuk ki, minden másban, de vízben épen nem szenvedőnk hiányt.

Mulató helyek: Buda felemlítésre méltóbb mulató helyei közül a miveltebb közönséget leginkább egyesíteni szokta a vár nyugoti részén lévő *bástya-sétány*, mellyen hetekint kétszer katoná zene mulattatja a fel s alá járdálókat. A vár keleti oldalán pedig az úgynevezett *ellipse* felséges kilátást nyújt Pestre, a két várost elválasztó Duna folyóra, ezen úszkáló gőzösökre, s a két várost épen alatta összekötő világremekművű lánczhidra, és Pesten át a messze távolban elterülő környék északi, keleti s déli részeire. — A kisdud bár, de a helybeli közönség befogadására elégséges *színház* létezik a várban, s a Krisztina városi angol park Morvát kertben lévő *nyári színház*; mellynek szerencsés helyzete a pestieknek ide csödülése által már régen megtérítette a reá fordított tetemes pénzázdozatokat.

A budai Casino központja lenne ugyan a budai nemesb társalgásnak, tagjainak száma azonban jelenleg csökkent; 120 részvényes után havonkint fizetett 1 p.ft díj mennyire elégítheti ki az igényeket? — Keletkezett 1841-dik évben, s 1851 ki november 1-én egy évre újra megalakult.

Farsangi vigalmakra a budai országház teremei szoktak a budai színházbérlő részére jövedelmezni. A középosztály és köznép a hétválasztó és fáczánnáli mulatozást inkább használja. — A köznép egyéb mulató helyei: a) az előbb divatozott, de jelenleg elhagyott *lövészkerl.* — b) *.1 szeglövészársulat* (Bolgschützen Gesellschaft). — c) *A városmajor* a Krisztinaváros végén hajdan kedvencz mulatóhelye a budaiaknak, jelenleg el van hanyagolva, s csak nyári vásár s ünnepnapokon ad a bérlő az alsó osztály részére tánczvigalmakat. — d) *A zugyiégei*, mellyről külön születtünk. — e) A város birtokában lévő *hő érberek* (Kammerwald). — f) A bucsujárásokról ismeretes *Mária remetesség* (Maria Einsiedl). — g) *A Leopoldvölgy*, (Nyék) mellynek esinosbitására nem csekély költséget s fáradságot fordítanak napjaink-

ban a Weidinger testvérek. — h) Husvét hétfőn a *szent Gellért-hegy*. — Pünkösöd másod napján a *srábhegy*. —

„A városi kényszerítő dologház“ nevezet alatt az erkölcsi romlottság meggátolására jótékony hatású néhány év előtt létezett intézetben nem csak a rendőri szabályokat áthágó férfi s nő személyek megjobbulás végett, hanem kisebb betudású elítélt bűnösök is ideiglen munkára kényszerítettek; — a szükséges pénzeszveg hiánya miatt többé fen nem áll; jelenleg, 485 p.ft Kossuth jegyek beszolgáltatása után, még 189 p.ft pénztári maradékon kívül, alaptőkéje csupán a Vízivárosban 512 szám alatt fekvő ház és Kováts Pál Budapest kerületi tanodái felügyelő 300 p.ft adományából áll. Egyébiránt

Börtöneiben 1831 —1840 év közben létezett s rendes bíróság által elítélt 2175 rab közül per alatt, felmentve s fél évi rabságon alól 2065 — fél évi s azontuli rabságra 110 ítéltetvén, közép számítással a 10 évi összes rabszámból 218, a félévi s azon túl raboskodókból 11 jutott egy évre.

Ugyan ezen tíz év alatt az egy és több évre elítélt rabok száma 58 lévén, egy évre 6 esett.

1851-ben pedig 124 rab közül 12 egy éven alól, 5 egy évet haladó börtönre volt ítélve, 107 pedig vizsgálat alatt.

A városnak csupán 30 fogoly letartóztatására képes börtöneiben a letartóztatottak száma majd mindig 120-on felül ment, s innen a kormányzat szükségesnek tartá akként intézkedni: hogy a bűnvádi rendes eljárás alá tartozó rabok elkülönítetvén a községi raboktól, csupán ez utóbbiak tartassanak az ezek befogadására is alig elégséges városházi börtönökben, amazok, mint különben is közvetlen az állodalom felügyelése alá tartozók, a Pest-Pilis megyei cs. k. főnök felügyelése alatt őriztessenek; s az erélyes főnök mit sem késett állodalmi költségen bérelt (néhai Hinka-féle) ház részeit, a városházi börtönből áthozott már most álladalrui foglyok befogadására alkalmas börtönökké, a kellő biztosság tekintetében is a legczélszerűbben átalakítani. Ebben april 21-kén 69 rab volt, kik közül april 22-kén 11 szabadon bocsátott. Ma május 5-kén 74 rab van.

Egy egy községi rabnak tartása, jelesen *élelmezése* naponkint 16 kr v. ez., s így havonkint 3 ft 12 kr p. évenkint 38 ft 24 kr pp., fehér s viselőruha pedig évenkint 10 p. ft, összesen tehát egy rab tartása évenkint 48 p.ft 24 krba kerül.

XVII. Egésségi gügy.

Az ezen rovatba tartozó intézetek fénypontját kétségtelenül a számos budai *fürdők* teszik. Valóban a szenvedő emberiség javára híres ásvány forrásokkal áldotta meg a jóltévő természet Budát! — Már a rómaiak is használták c fürdőket, s Ó-Budának általok elneveztetése is: „Aquincum“ (utóbb Acincum) — annyit tevéen írónk származtatása szerint, mint „Aquaes quinque“, — e fordóktól látszik eredetinek. A budai hévíz két főhelyen fakad, a mai város északi részén a József-hegye alatt „aquaes calidae superiores“⁴⁴, a vegyes házból származott királyaink korszakában pedig „Felhévíz“⁴⁴ név alatt valának ismereteseek; a másik főforráa a szent Gellért hegy alatt buzog ki, és ezek „aquaes calidae inferiores“⁴⁴ „Alhévíz“-nek neveztetek.

a) Az úgynevezett „*Császárfürdővel*“ kezdjük e fürdők leírását. Ez a vártól észak-felé a József-hegy tövébe esik, hol meleg halastó képeztek s hajdan a szent Háromság helységének szentegyháza állott. A császárfürdő ugyan az, mellyet a rómaiak „aquaes superiores“ s mint fentebb érinténk: a vegyes házból származott királyaink korszakában élt őseink pedig „Felhévíz“⁴⁴-nek neveztek el. És ámbár e szerint sok évszázadok, sőt évezredek óta ismeretes e fürdő, nagy hírért azonban csak a fürdőket vallási hiedelemből nagy becsben tartó törököknek köszönheti. *Isitdnffy* szerint Hussein pasa épített hozzá fürdőházat, és 30 részint liszt- részint lőpormalmot, s várfallal véteté körül az építményeket. *Wernherr* szerint ellenben Mohamed pasa építette volna a fürdőt, valamint a körülte volt török kolostorokat is ¹⁾; mások szerint pedig Mustafa pasaépité a 30 malmot, és erősíté meg a fürdőt. Egyébiránt a török időkből felírás is maradt, melly kevés évek előtt az úgynevezett török fürdő felett befalaztatok, s mellyen (orientalistáink kihozása szerint) csakugyan a „Mustafa“ név olvasható. *Wernherr* ²⁾ szerint végre

¹⁾ E dervis kolostorok a hozzájuk tartozott mecsetekkel együtt mind eltűntek, ama kis mecseten kívül, mellyben a törökök által szentnek tartott Gül-baba (rózsa-anya) barát tetemei takarítottak el, s mellyhez minden másod vagy harmad évben ájtatos dervisek zarándokolnak Törökországból, sőt Arábiának nap égette pusztáiból is (mint már az 58-dik lapon *) alatt érinténk). E kis mecset, mellynek kulcsai a városházban őriztetnek, a császár fürdőhoz. közel egy kis dombon áll.

²⁾ I. De admir. Hung, aquis 312. 1.

Szolimán az esztergámi érsek budai palotájából fürdőket alakított, a vizet a Dunából csatornákon hajtván fel, s az épület homlokfalát és teremét a városban talált, Mátyás korabeli márványszobrokkal s emlékkövekkel ékesítettvén. Budavárának 1686-dik évbene visszavétele alkalmával a fürdő körüli épületek tetemesen megrongáltattak, sőt a szintén itt állott Velibeg fürdőjének, inelíy különös pompával vala építve, napjainkban nyoma is már alig látható. A török épületekből csak a később úgy nevezett császármalom gömbölyű tornyaival és a fürdő északi szárnyából a közönséges és két török fürdő maradtak fen. Buda vára története előadása közben¹⁾ megemlíténk már, hogy a töröktől visszavétel után nagy Leopold király úgy a várat, mint a várost 12 éven át kincstári igazgatás alá vetette volt; e közben a császár fürdő bizonyos *Eckernelk* évi 333 ft 20 krért haszonbérbe, majd utóbb örökösen el is adatott. így veszté el Buda városa e jövedelmi forrását, melly csak a jelen XIX-dik század kezdetétől fogva kezd ismét inkább kegyes intézet, mint alacsony nyereszkesedés tárgya lenni. 1802-dik évben, ugyan is az ember baráti érzelmeiért köztisztelet emlékbén halhatlanná lett Marczibányi család 72,000 v. forintért megvásárlá e fürdőt, hogy vele a Budára meghívandó irgalmas barátokat megajándékozza, s e barátok bírják maiglan is a fürdőt; sőt miután a régi épület kicsinynek és rondának találtatott, újat, pompásat építetének a régi helyébe ²⁾. A császár fürdő körül mintegy 21 forrás buzog ³⁾, részint vízmennyiségre, részint hőmérsékre nézve egymástól nagyon különböző. *Barra* István Pest megyei volt főorvos ⁴⁾ szerint egy széle, hossza, mélységre nézve 100 hüvelyknyi edény császár-fürdői vízben következő mennyiségű a felolvadt alkreszek száma:

Szénsavas szesz (gaz acidum carbonicum) 3,2 köb hüv.

Kéngyulatsavas szesz (gas acidum hydrothionicum) . . nyoma.

¹⁾ I. a 63-dik lapon.

²⁾ E fürdő épületeket illetőleg azonban meg kell vallani: hogy a mellék épületek czélszerűtlenség lévén, a rájuk fordított kiadások valóban kivetteknek tekinthetők. .

³⁾ I. *Vállán* i. m. 309.1.

⁴⁾ I. Pest Pilis és Solt t. e. Vármegyéknek természet tudományi leírása. Első füzet. Pesten 1839. 103. 1. Megjegyzí egyébiránt általában a budai fürdővizekről ugyau ez író: miként, „Kltaibel és Schuster királyi oktatókon kívül ezen víznek kémiai elbontására és megvizsgálására semmi fáradságot és költséget nem fordítottak, mellynek oka csupán a tulajdonosoknak és haszonbérleőknek csak pénz-dűhbeni veszdések. és a természettudományok iránti részvétlenségek volt.“

Savító (oxigenium)	2,25 köb hüv.
Glaubersó (Sál Glauberi)	3,2 szemer.
Konyhasó (murias sodae)	4,5 „
Sósavas keserag (murias magnesiae)	0,5 „
Keserű só (salamarum)	0,5 „
Szénsavas keserag (carbonas magnesiae)	2,6 „
Szénsavas mészag (carbonas calcis)	6, n
Kénsavas mészag (gypsum)	2,1 „
Agyagföld (terra argillacea)	TAO ”
Kovaföld (terra silicea)	0,94 „
Vas (ferrum)	nyoma.
<hr/>	
Vonadékanyag (materia extractiva)	szemer.
Víz kocson (Wasser Gallerte.)	vili ”

Melegsége a Reaumur hőmérője szerint 48 foknyi.

A császárfürdő udvarán lévő ivó kutvizből pedig Straut, Pfisterer, Prandt, Winterl, Szoinbathy és Kitaibel egykori gyógy - tanárok által eszközölt vizsgálat szerint két itcze vízben következő az alk részek aránya:

Szénsavas fagyagföld (kohlensaure Talkerde)	... 1,307	szemer.
Szénsavas mészföld (kohlensaure Kalkerde) 16,00	
Sósavas Szikag (Salzsaures Natron) 4,62	
Sósavas fagy agföld (salzsaure Talkerde) 2,57	
Kénsavas Szikag (Schwefelsaures Natron) 12,20	
Kénsavas mészföld (Schwefelsaure Kalkerde)	... 0,99	
Szénsavas vasag (kohlensaurere Eisen) nyoma.	
Kova föld (Kieselerde) 1,45	szemer.
Szénsavas szesz (kohlensauerer Gas) 11,49	„ 1)
Kénvízanyag szesz (Schwefelwasserstoff Gas)	... 0,928	„ 2)

Melegsége volt akkoron a Reaumur hőmérője szerint 46 foknyi.

Használ a császár fürdő vize a hólyag nyavalyáiban, csuzrnáj és lépdugulásokban, saz innen eredő gyomor gyengeségekben, aranyérben, kólikában, álmatlanságban sat.; ott azonban, hol a nyavalya tisztán gyengeségen, vagy öregségen alapszik, semmi foganata sem tapasztaltatott.

A császárfürdő tőszomszéd közelében lévő malom udvarában van az úgynevezett *Lukrīts forrló*, mellynek felette csekély számú kádjai leginkább a vidékről érkező iöklmivelők által szokott gyógyul használtatni.

Jelenlegi bérlője a császár fürdőnek *Szekrényesy József* úr

1) vagy 16, 64 köb. hüv.

2) vagy 1, 79 köb. hüv

mindent elkövet a gyógyintézet használói igényeinek teljes kielégítésére ¹⁾).

A felemlített két kút kiapadhatlan forrása óránként 840 □ láb gyógyvizet ad, s míg

Csalhatlan adatok nyomán 1702-dik évben csak 333 ft 20 krt jövedelmezett, jelenleg már 20 ezer p.forintnál jóval többet hoz be.

Gyógy rendeltetésén kivül e fődő a budapesti közönségnek kedvencz nyári mulató helyül szolgál.

b) *A királyfürdő* (Königsbad) a Vízivárosban a császárfördő és a katonai kórház között; — nevét König nevű tulajdonosától vette, hajdan szinte „Springer¹¹” nevű birtokosától „Spring Bad”-nak neveztetett. E fördőt hajdan Kassán budai pasa építette, a mint *Slöker* Lörincz ²⁾ tanúsítja. E fördő vizében van:

¹⁾ A jövő kornak szolgálendő adatul ide ígatjuk a budai császár fördőben jelenleg érvényes árszabályt:

	<i>Személy- szám.</i>	<i>Füüdök ára pp. ft.</i>	<i>kr.</i>
A nagy gyógyudvarban :			
1-ső rendü köfüüdök	1	—	14
„ „ „	2	—	24
„ „ „	3	—	36
Egy friss vizzel eresztett köfüüd	1	1	—
„ „ „	2	1	14
„ „ „	3	1	24
Küüfüüd	1	—	20
A kis gyógyudvarban :			
2-od rendü köfüüdök	1	—	8
„ „ „	2	—	14
„ „ „	3	—	20
Küüfüüdök	1	—	10
Török füüüdök	1	—	14
Közönséges füüüd	1	—	2
„ „ „	2	—	3
Gyermekek 12 éven alól felét fizetik a fentebbi áraknak.			
Füüüd ruhákért :			
1 töralközü	—	—	3
1 lepedü	—	—	6
1 köpeny	—	—	6
1 küü-lepedü	—	—	6
1 darab szappan	—	—	3
1 gyertya	—	—	3
1 „	—	—	2

²⁾ Thermologia Budens. Cap. IX. §. 14. p. 55.

Keserűső	0,8 szemer.	Kövföld	1,03 szemer.
Szénsavas keserag	2,6 „	Vas	nyoma.
Szénsavas mész	5, „	Vonadék anyag	$\frac{1}{100}$ szemer.
Kénsavas mész	1,66 „	Vízkecsen	$\frac{1}{100}$ „
Agyagföld	1.66 „		

Melegsége a Reamur térmérője szerint 36 foknyi.

c) A ráczvárosban létező három rendbeli fürdők közül, melyek mint fentebb érintőnk, hajdanában „*aquae calidae inferiores*“, „*alhévíz*“nek nevezettek ¹⁾; legelőbb a szent Gellért hegye és Dunapart között, a dél felé vivő országúton lévő *rudas fürdőt* (Bruck-Bad) kell felemlítenünk. A törökök korszakában e fürdő „*Mustafa fürdő*“nek nevezetett, hihetőleg, mivel *Istvánffy* szerint fürdőt Mustafa pasa 1556-ik évben építteté;—a török időből azonban csak a nyolez oszlopon nyugvó közönséges fürdő maradt reánk; 1795-dik évben újból építtetett fel, sakét részre osztott fürdők egyike „*Ferencz*“ a másik „*Terézia*“ fürdőjének nevezetett, de a mostani kényelem és izlet kíván tatóságainak megfelelő fürdő-intézettté, fákkal beültetett ház előtti térrel, csak 1831-dik évben a fővárosnak 22 éven túl volt polgármestere Öeffner Ferencznek, b. e. József nagy nádorunk magas méltánylatára ismételve érdemesített gondos vezetése mellett építtetett fel. — A törökök uralma előtt e fürdő a kalocsai érsekiség tulajdona volt, s Budának nagy Leopold alatti visszafoglalása után Buda város birtokává lón, s azóta jövedelmei forrásául haszonbérbe adatván, 1851-ig 17,204 p.ftot jövedelmezett; a mondott év mártius hava végéig azonban a bérlőnek, különféle tekinteteknél fogva, b aszón béréből 4500 p.ft elengedetett, azon évi aprilhó elejétől pedig évenként 1204 p.ft, s így a jelenlegi évi haszonbére 16,000 ftot jövedelmez. Négy forrása szüntelen buzog; s óránként mintegy 90 akó vizet ad. Vizében van:

Szénsavas szesz	3,8 köb. hüv.	Kénsavas keserag	5,5 szemer.
Kéngyulatsav szesz	nyoma.	Kénsavas mész	8, „
Savító	2,25 köb. hüv.	Agyagföld	0,11 „
Glaubersó	9, szemer.	Kövföld	0,72 „
Konyhasó	4,2 „	Vas	nyoma.
Keserűső	3,5 „	Vonadék anyag	„
Sósavas keserag	3,5 „	Vízkecsen	„
Szénsavas keserag	5,51 „		

Melegsége, hol a víz a kősziklát elhagyja $\pm 35^{\circ} + 37^{\circ}$ R.

¹⁾ A ráczvárosi főútcán még ma is olvasható „*Alhévíz*“ útca legbiztosabb hagyomány e részben.

d) *A rács fürdő* a szent Gellért hegy északi alján, a rác (g. n.) egyház közelében. Hajdan e fürdő Mátyás királyunk kedvelt fődője, sőt csak királyi családja használatára és pedig királyi kertjébe befoglalva lévén, ezért is „király fürdő”-nekneveztetett. Nagy Leopold következő adományzásából jelenleg a Zagler örökösök bírják.

„LEOPOLD etc. Getreue Liebe, Vir habén in Gnaden Bewilliget, dass dem Carl Johann Berkazy von Babilonién gégen auf hób, und Cassirung, der Dime, zu seiner Jahrlichen Pension (über die so forthin laufende 200 gulden) IVEithers uuszgesezte 400 gulden, de praeterito, so wohl als in futurum dass so genannte Kleine Raitzen Biitdl, in der Ofner Vorstadt und die zu gehör, fürSich, und se.ine Kinder, Erbaigenhümlieh Verliehen, und iiberlasscn « orden solle. Befehlen Eüch demnach gnMdigst, dass Ihr solches der ordnung nach ad nótám nehmen, und das Biitdl sarnbt der zugehör, hierauf dem impetranten, Wtircklichen eiraumben, und übergeben sollet: allermmnsseu darun Vollzohen wirdt, unsser gnadigstentschlossener willen, und Meinung, gében in unsserer Stadt Wienn, den 26-ten Marty im 1669, Unsserer Reiche des Römisch. im 38-ten, des Hungarischen im 41-ten, und des Bökmischen im 40-teii Jahr. *Leopold* m. p. Seyfridt Christoph Graf *Breiner*. Ad mandatum Eleeti Domini Imperdtoris proprium Johann Wolekhardt Gráf von *Lonsin* m. p. Jac. Theo. von;Wayien“.

Van vízében :

Szénsavas szesz	27,6 kob. hüv.	Szénsavas mész	3,1	szemer.
Kéngyulatsav szesz	nyoma.	Kénsavas mész	7,25	„
Savító	2,	Agyagföld	7,25	„
Glaubersó	8,58 szemer.	Kovaföld	1,37	„
Konyhasó	6,5	Vas	nyoma.	
Sósavas keserüg	0,16	Vonadék anyag	$1\frac{1}{8}$	szemer.
Keserúsó	6,	Vizkocson	$1\frac{1}{8}$	szemer.
Szénsavas keserüg	10,59			

Melegsége 36 fok. s forrása óránként 38 akó vizet ad. – Végre

e) *A sáros fürdő* (Blocksbad) a Duna partján a szent Gellért hegy délkeleti tövében, épen azon helyen, hol hajdan Erzsébet-falva állott. Fő tulajdonságát e fürdőnek neve mondja: „mert sár válik ki vízből.” Forrása a Gellért hegyből ered, s óránként 40 akó vizet ad, s valamint olcsósága, úgy kevés kényelménél fogva legtöbbsnyire csak az alsóbb rendűek által látogatottak. Van vízében;

Szénsavas szesz	32,5 kob. hüv.	Szénsavas mész	10,	szemer.
Kéngyulatsav szesz	nyoma.	Kénsavas mész	8,	„
Savító	2,75	Agyagföld	0,08	„
Glaubersó	8,66 szemer.	Kovaföld	1,02	„
Konyhasó	8,	Vas	1,02	„
Sósavas keserüg	4,	Vonadék anyag	0,25	„
Keserúsó	4,	Vizkocson	sok.	
Szénsavas keserüg	0,92			

Melegsége 38 fok.

Mind eme elősorolt gyógyforrásokat nem elégette még a jóltevő természet Budára árasztani, mert az előadott fürdőhelye-

ken kívül másutt is buzog ki hasonló meleg víz, jelesen a Duna medre fenekéből, mit nem csak az tanúsít, hogy illy helyeken a legzordonabb télben is a víz felülete fagyatlan marad; hanem víz apadáskor a meder fenekén lévő víztől ment zátonyokon az illy földből kiszivárgó meleg vízre akadhatni. Hlyen zátony mutatta fel magát 1830-dik évben a Margit sziget körül, hol az e helyen volt római fürdők maradványai túntek fel *), s az ezen zátonyon ázott több gödrökbe egy két óra lefolyta alatt nagy mennyiségű 28 foknyi melegségű víz gyűlt össze 2).

Buda gyógyforrásainak ekkénti előadása után Buda számos hegyforrásai közül különösen felemlítésre méltók az ugynevezett *Béla és Nádor kid.* mellyek a Krisztina városon keresztül földalatti csatornákon át a várba felvezetve ezt, úgy Buda egyéb részeit, a lehető legjobb ivó vízzel látják el.

Az *egészségi ügyre* vonatkozólag Buda város területében létező *hat kórházban* ápolat *betegek szánta* 1851-ben havonként így állott:

	felvétetett:	felgyógyult:	meghalt:
Januárban	421	262	42
Februárban	494	293	29
Martiusban	353	345	36
Áprilisben	316	275	27
Májusban	317	335	32
Júniusban	322	260	17
Júliusban	338	369	32
Augustusban	377	362	25
Szeptemberben	329	328	22
Octoberben	498	379	19
Novemberben	316	280	17
Decemberben	360	281	25
összesen	4441	3769	323

1851-ik év végével ekórházakban maradt ápolás alatt 279 beteg.

A.T. ez óv alatt előfordult *betegregtk* ekként adattak elő: aggüszök 6, aranyér 17, agyrázódás 2, aszalvány 17, bujadob 9, csonttörés 34, csúz 140, csontszú 11, csontszú az órban 1, fagydnq 3, függütdag 2, görvélydag 8, lábdag 4, térdizdag 3, düh 1, égetés 18, emlőtályog 2, bujafekély 346, kézfekély 3, lábfekeky 75, idültfekeky 189, férférfolyás 1, fulladás 1, függöly 3, tényleg 5, fiezamodás 13. u. a. a hátgerinezben 1, méhgörcs 3, gyomorgörcs 14, rángögörcs 18, gyengeség 1, gyomortágulat3, gyermekágyas 56, himlő valódi 4, ál 17, bélhurut 30, gyomorh. 127, tüdőhurut heveny 70, idült 48, hagymáz 275, hányszékélés 85, hasmenés 38, hasdugulás 4, huyár 9, ízbetegség 1, ebharapás S, seijtsző keményedés 1, májkeiuenedés 1, farkasküteq 2, kanyaróküteg 4, izzagküteg 7, aggkór 52, gumókor 136, nehézkór 7, vízkör 116. melvízkór 9, gelesztakór 3, melakór 5, higánykór 7, gör-

1) *Thaisi* Andrásnak 1831-ki Tudományos Gyűjteményben értekezését.

2) *Barra* István i. m. 107. 1.

vélykór 10, szívkor 5, bujakor 89, címükor 25, agykór 3, kaponyarepedés 2, kőbetegség 3, szekergázoliis 1, hulla Ó-Budáról 1, haldokló 21, eltemetés végett behozott 2, lábbadó 3, betegség nélkül 8, önmérgezés 2, önielakasztás 4, dunábfult 7, fürdőbe fült 1, halvaszületett 6, körömméreg 1, köszvény 68, köhögés 3, kelés 8, látabénulat 1, csúzláz 113, váltóláz 492, csorvláz 268, sorvláz 5, epeláz 27, hurutláz 50, körömlob 2, érlob 1, hashártyalob 21, izlob 10, méhlob 8, fultó-inirigylob 7, mirigylob 5, toroklob 19, torokmirigylob 24, szívlob 2, húgyesőlob 2, szarulob 21, agykérlob 1, ideglob 1, szivburoklobá, csonthártyalob 8, haskérlob 8, viszérlob 3, bórlob 9, gerinczTob 4, mulhártya és tüdőlob 14, béllob 16, gőglob 7, mellhártyalob 65, májlob 13, farcsontideglob 5, agylob 5, szemlob 63, térdizlob 1, veselob 1, tüdőlob 79, herelob 39, mézgjő 7, májtultengés 1, méhnyaszállás 1, orbáucz 35, orcsukat 1, oldalfájás 10, öv 4, méhrák 13, májrák 2, gyomorrák 9, agy rák 5, haskérák 1, heretartórák 1, ajkrák 7, emlőrák 1, bélrák 2, rüh 88, szaruasztó 1, máj és lépsorvadás 10, húgyhólyagsorvadás 2, fejsz 10, ajksebb 1, külfőfelesebb 39, szédülés 6, szélhűdés 84, szívdobogás 3, szülésutáni tisztulás olredkedés 1, somör 4, sérülés 192, súly 5, sérv 2, szürkehalyog 4, tályog 34, tisztulásihiány 3, tüdőlégeny 1, takár 4, vérbőség 1, vérköpés 7, vérhányás 7, vérhas 12, vérfolys 15, vörheny 8, vizesérv 1, Wherhofféle betegség 1, zúzódás 59, összesen 4441.'

Az egészségi ügyet kezelő *orvosi személyzet*, a kórházak szerint a következő:

A nőkórházban	2 fő-	1 alorvos,	1 sebész,	8 betegápoló.
Irgalmas szerzetnél	2 „	2 „	2 „	6 „
Erzsébetnő szerzetnél	1 „	- „	1 „	2 zárdahölgyek,
Ó-budai kikötő kórházban	1 „	- „	- „	1 betegápoló.
„ községi	„	1 „	- „	2 „
„ héber	„	1 „	- „	1 „
összesen 8 fő- 3 alorvos, 4 sebész, 18 betegápoló s a zárdahölgyek.				

Gyógyszertárak: a várban 2, Vízivárosban 2, országúton 2, Buda-Ujlakon 1 (fiók), Krisztinavárosban 1, ráczvárosban 1, Ó-Budán 2, összesen 11; — az Erzsébet nevét viselő zárdahölgyek — de csupán saját betegek számára, magok készítik a szükségelt gyógyszereket.

XVIII. Közlekedési ügy: Lánchíd. Utak. Közmunkaerő.

Az ország két fővárosát egymástól elválasztó Duna folyam feletti közlekedést, már a török uralom korszakában is fennállott, hajóhid tartá fen, de a várnak 1686-dik évben sikerült visszafoglalása után, majd nem egész századon át, röpkülő hid eszközle a két város lakosainak egymáshoz! juthatását. 1767-dik évben a mai rudas földő közelében épített hajóhid csak hamar az innen elnevezett „ó hid utcza“ ellenes tájra hozatott fel, melly utcza akkoron Pestnek észak-felé legszélsőbb utczája volt. 1788-dik évben azonban ismét feljebb, vagy is a budai „hid“ vendéglő, s pesti „nagyhid utcza“ közzé vitetett át; kezdetben ív alakja volt, a vízfolyása ellenében ez erősebbnek tartatván; 46—47 hajón állott, s csak e század 4-dik évtizede kezdete táján készítettett először egyenes vonalban. Utóbbi időben 43 hajón állott, hossza 222 öl, széle 4 öl s G láb.

E hid a két főváros tulajdona volt, s az évi haszonbéri őszvegben egyenlőn osztozkodának; mennyire emelkedett e haszonbéri összeg? kitetszik onnan: hogy 1821-dik évben csak 21 ezer p.ft haszonbér fizettetett tőle; 1831-ben 22900 ft;— az 1845-dik évi Augustus 1-től fogva 1851-dik évi julius hó utoljáig kötött szerződés szerint azonban évenkint 40240 p.ft haszonbér fizetése köteleztetett. — Miután már

A múlt század vége óta hó óhajtása volt a két fővárosnak: hogy mielőbb álló hid által egyítették¹⁾: végre *a kivitel embere*, s hazánk évkönyveiben örökre feledhetlen gr. *Széchenyi István*, a szintolly tisztakeblü gr. *Andrássy Györggyel* szövetkezve 1832-dik évben Angolhonba utazának egy álló hídnak mikénti létesíthetése iránt a világ leghíresebb hidépítőivel értekezés végett. Tapasztaltdús utazásaikból megtérve, mindketten a hidépítése iránti javallat készítésével megbízott országos választmányhoz beadott jelentésük tartalmát, a haza közönségével is sajtó utján tudaták, melly egy részben a vállalat technikai ki-

¹⁾ 1820-dik évben a „hét választódhoz ezimzett vendégfogadó teremében Campmiller egy Duna hídmintát állított ki közszemléletre, terve szerint a Duna álló hídjá csak 24 ezer p.ftba kerülendett. (?)

vihetőségét, más részről pedig a szükséges költségek honnan fedezését tárgyazá. Mindkét kérdés a legélénkebb szóvitákat gerjeszté hazánk országgyűlésein, s valának hatóságok, közgyűléseiből körleveleik által figyelmeztetők a testvérhatóságokat: hogy ne adnák szavazatukat az ős nemesi szabadságnak Hlyeién adózás általi aláadásához. Daczára azonban minden ellentőrekvésnek sükerült a nagy *Széchényi* lankadni—s az ellene is olly bőven szórt nyilaktól visszarettenni nem tudó törekvéseinek: megezáfolva a restség s nem akarás palástjául használt kivihetlenségi ürügyeket, többséget szerezeni a haza lakosai között azon tételnek: mennyire igazságtalan lenne, ha a más költségén építendő budapesti állóhidoni átmenetért az eddig vámmentes magyar nemes ember nem fizetne. Illy körülmények között született meg az 1832²/₆-dik évi XXVI-dik törvényezikk a budapesti állóhídról, s az azt építeni szándékozó részvényes társaságról. Országos küldöttség neveztetett a felhívott t. czikk által, melly az építés elvállalása végett jelentkezők terveit s ajánlatait megvizsgálná, s ha elfogadhatóknak találná, az illetőkkel szerződést is kötne. A számos jelentkezők között b. *Sina* György terve nyert elfogadást, ki az általa összeszedendő részvényes társaság költségén William Tierny Clark terve szerint ígéré a lánczhidnak tervezett hidat építtetni. A szerződés, melly a hídépítést 97 évig tartandó vámszedési joggal adá át a részvényes társaságnak, 1838-dik évi Septemberhó 27-kén íratott alá az országos választmány s b. *Sina* által; a most nevezett azonban mint alább látandjuk: önként a szerződésben 97-re határozott évek számát 87-re szállítá alá; miután a felsőbblegmegalapított szerződés már előbb az 1840-dik évi XXXIX t. czikk által szentesítve lön.

A hídépítés 1839-dik évben kezdetett meg s az alapkő a pesti part oszlopon 1842-dik évi Augustushó 24-kén tétellett le cs. kir. *Károly* főherczeg, mint a királyi Felség erre meghatalmazott cs. k. biztosa s *József* nádor cs. k. főherczeg által a legünnepélyesebb szertartással. — Tíz év kellett, inig a mű, melly a világ remekművéül méltán tekintetik, elkészült, s a közbejött 1848-ki események miatt nem előbb, mint 1849-dik év Novemberhó 20-kán déli 12 órakor nyitattott meg s adatott át a közönségnek.

Történeti érdekénél fogva sem mellőzhető a *Budapesti Idnczhid* iránt fentebb érintett szerződés:

„Mi JÓZSEF császári királyi és ausztriai főherceg, aranygyapjas, nem különben szent István apostoli király rendje nagy keresztes vitéze, Magyarország nádorispánya, királyi helytartója és törvényes főkapitánya, a Jászok és Kunok főispánra és bírāja, a cs. k. lovasság fővezére, két magyar lovas sereg ezredese és tulajdonosa. Fest, Pilis és Solt törvényesen egyesült vármegyék örökös és valóságos főispánja, a magyar királyi Helytartótanács, úgy szinte a Hétszemélyes Tábla előlülője, mint az 1836-dik esztendei 36. törvényezikkely által felhatalmazott országos küldöttség előlülője, és ugyanazon küldöttség többi tagjai; adjuk emlékezetül mindeneknek, kiket e tárgy most vagy jövőendőben illethet: hogy midőn szabad királyi Pest városában, egy Buda s Pest közt építendő állandó-hid iránt fent említett törvény értelmében tanácskoztunk volna, akkoron hodosi és kizdiai báró Sina György ebbeli munkálatnak végbevitelére mint vállalkozó magát jelentvén, mi a törvény rendelkezését s ennek végrehajtására vezető minden eszközöket és egyéb körülményeket méltó figyelembe vevőn, a célzavett építés végrehajtását törvényesen reánk ruházott hatalmunknál fogva a vállalkozó b. Sina Györgynek, s illetőleg vezérlete alatt alkotandó részvényes társaságnak, a legfelsőbb jóváhagyás kikötése mellett következő feltételek alatt. átadtuk s engedtük:

1- ször. Koteleztetik a vállalkozó egy saját vezérlete alatt alkotandó részvényes társasággal Buda s Pest városok közt az országos küldöttség által megállapított, két oszlopu, minden ezéla és teherre számított, s így a szakadatlan közösülésre tökéletesen alkalmas lánczhidat, és ugyan az említett küldöttség által kijelölt vonalon W. T. Clark által készített rajznak útmutatása szerint tulajdon költségén felépíteni, s lehető legrövidebb idő alatt a közönség használatára megnyitni.

2- azor. Mivel ezen állóhidat használandóktul az alább meghatározott mód szerinti vámszedés kirekesztőleg a részvényes társaságot fogja illetni, ugyanazért koteleztetik a vállalkozó, Buda s Pest városainak innét származó jövedelem csorbulását, a felhozott törvényezikkely 6-dik szakasza értelmében, illő kárpótlással ki-egyenlítői, a nélkül, hogy ezen kárpótlás tekintetéből. bármi legyen is az annak fejében, akár barátságos egyezés, akár bírói ítélet által megállapítandó summa, újabb követelést vagy kifogást formálhasson.

3- szor. A mennyiben a kijelölt vonalnak megtartása mellett a budai parton némely aerialis épületeknek kisajátítása szükséges, e részben, úgy nem különben az országiasnak vám alóli felmentése tárgyában netalán kötendő egyezés iránt az országos küldöttség semminemű feleletességet el nem vállalhatván, ezekre nézve a további egyezkedés, szinte bár mi szín alatt formálható követelések vagy kifogások nyilvános kizárása mellett, magára a vállalkozóra hagyatik, önkényt értetődvén, hogy a kötendő szerződés a határozott esztendőkt elteltevel feléledő s a törvény 7-dik, 8-dik s 9-dik szakaszaiban körülírt ország jussainak semmikép ellen nem állhat.

4- szer. Eltelvén a vállalkozó társasággal kikötött szerződési esztendőkt, tartozni fog ezen társaság a felállítandó hidat legjobb állapotban a nemzetnek ingyen átboctatani, sőt hogy időközben is nagyobb megrongáltatások esetére ezen hídnak haszonvehető állapotban leendő tarthatása végett az ország még inkább biztositassék, köteles a vállalkozó a hid megnyitásakor azonnal száz ezer forint conventiós pénzt az ország igazgatóságának kimutatni és szüntelen világosságban tartani, mellynek kamatai mindaddig felhalmoztatnak, míg a kitett summa egy millió conv. forintra növekedik, hol ez a szerződési esztendőkt lefolytéig egy tartalék-pénz alapul fog szolgálni, úgy mindazáltal, hogy annak kamatai időközben a részvényes társaság javára szolgálván, a szerződési esztendőkt elmúltával az egész tőke is arra szálljon.

ö-ször. Azon esetre, ha a szerződési esztendőkt eltolte előtt a hid használható lenni úgy megszűnnék, hogy a részvényes társaság azt többé helyreállítani nem akarná, akkor a törvényezikkely 18-dik szakasza szerint Buda s Pest városai, a kárpótlás fejében nyert sommának visszafizetése mellett, az előbbi átjárást ismét a mostani mód szerint felállíthassák; ha pedig a társaság azon álló hidbun esett hibákat helyreállítani kívánja, azt az állandó küldöttség által meghatározandó idő

alatt eszközölni, addig pedig a szükséges átjárásról maga költségén, de nem az állandó hidhoz szabott, hanem az illető vármegye által s ugyan a kiváltságos személyek kivételével megállapítandó vám szerint gondoskodni tartozik; egyébként:

6 szór. Bár mi érje is a kikötött évek lefolyta alatt ezen hidat, akár az elemek, akár más egyéb viszontagságok által, e részben a részvényes társaság semmi szín alatt kárpótlást vagy a törvény rendelkezése alóli kivételt nem kívánhat, kivéven azon egy esetet: ha háborús körülmények a hídnak elpusztulását okoznák, midőn a részvényes társaságnak jussa fenmarad, hogy az iránt a hasonló háborúi kárpótlások útján keresetét maga helyén előmozdíthassa.

7- szer. Köteles a vállalkozó az általa kibocsátandó részvények felét (melly felének egy harmad része különösen a vállalat előmozdításában tett fáradozásai és költségeik tekintetéből „Wodianer és társainak“ engedtetett által) Magyarországra s jelesen Buda és Pest városai lakosainak tetszés szerinti részvételé végett 6 hónapi szabad vásárolhatásul hagyni, mely idő múltával azon részvények, a mennyiben el nem kelnének, a vállalkozó rendelkezése alá esnek. Az eddig előboesátott kötelezések mellett viszont:

8- szor. A részvényes társaság a hid megnyitásától számítandó kilenczven hét évnek lefolyta alatt a hídon kivétel nélkül mindenkitől, a törvény második szakasza értelmében következő vámot szedhet conventiós ezüst pénzben, három darab ezüst húszast egy unom kölni markra számítván: A) Egy gyalog személy 1 kr, ugyanaz ha vállán vagy hátán terhet visz 2 kr, egy lovas személy minden teher tekintete nélkül 4 kr. B) Egy báránytól, birkától, sertéstől, kecskétől, borjútól s más efféle kisebb barmoktól fizettetik 2 kr. C) Efféle barmot hajtó vagy vezető személy 1 kr, egy fejős tehéntől, és minden vonó marhától ha szabadon hajtatik vagy vezetetik a hídon 3 kr, efféle marhát hajtó vagy vezető személy 1 kr. D) Egy terhetlen taligától, toló személlyel együtt 2 kr, egy terhelt taligától, toló személlyel együtt 3 kr, egy kétkerekű üres taligától vonó személlyel együtt 3 kr, egy kétkerekű terhelt taligától, ha egy személy húzza 4 kr, ha két személy húzza 6 kr, ha három személy húzza 8 kr, és így tovább minden többi személytől egyenkint 2 kr. E) Egy üres kisebb paraszt-kocsitól, ha egy marha húzza 8 kr, ha két marha húzza 8 kr, ha három marha húzza 11 kr, ha négy marha húzza 14 kr, és így tovább minden marhától 3 kr. F) Egy üres közepszerű szekértől, vagy hosszabbított parasztkocsitól, hintótól s úgynevezett stájer-kocsitól, ha egy marha húzza 8 kr, ha két marha húzza 12 kr, ha három marha húzza 16 kr, ha négy marha húzza 20 kr, és így tovább minden marhától 4 kr. G) Egy üres, német tartományból, úgy szinte cseh- és morvaországi szekér valamint a nagy szekerek, úgy-nevezett landkocsisok ha egy marha húzza 10 kr, ha két marha húzza 16 kr, ha három marha húzza 22 kr, ha négy marha húzza 28 kr, és így tovább minden marhától 6 kr. H) Egy marhától, mely kisebb magy ar- vagy erdélyországi terhelt szekér eleibe van fogva 8 kr, két marhától 14 kr, háromtól 20 kr, négytől 26 kr, öttől 36 kr, hattól 48 kr. I) Egy nagyobb, magyar- vagy erdélyországi szekér, úgy szinte egy hosszabbított paraszt kocsi, melyly utóbbi, ha mesterségeszerekkel terhelve van, két marhától 20 kr, háromtól 30kr, négy től 40 kr, öttől 50kr, hattól 1 ft, haton felül pedig minden marhától 8 kr. Terhelt hintók s úgy nevezett stájer-kocsik, melylyeken a kocsison kívül négy személynél több vagyon, ezen 9-dik pont szerint mint terhelt kocsik fizetnek. K) Egy terhelt német tartományi, úgy szinte cseh- és morvaországi szekér, valamint a terhelt úgy-nevezett landkocsisok ha egy marha húzza 20 kr, ha két marha húzza 30 kr, ha három marha húzza 45 kr, ha négy marha húzza 1 ft, ha öt marha húzza 1 ft 15 kr, ha hat marha húzza 1 ft 30 kr, haton felül pedig minden marhától 15 ki. Ha az egyigás szekérnek terhe egy mázsánál, a kétigásé kettőnél, a három- és több igásé pedig három mázsánál többet nem nyom, akkor a marha úgy tekintetik, mintha üres szekeret vonna, különben pedig mint terhetvontatótól fizettetik. L) Azon szekerek, melylyek borral, musttal, mászlással, serrel, pálinkával, s egyéb illyes kereskedésben előforduló szerekkel terhelve vannak, nem a marha számától, hanem akó szerint fizetnek és pedig minden akótól 4 kr. M) Minden nagyobb gulya- vagy vágó-

marhától darabonként 5 kr. Minthogy csalárdság áltl hasznot keresni szabad nem lenne, azért mindazok, kik fortélyosság által a hid vámot megrövidítik, hármás vám fizetésén kívül, még a netalán okozandó költség megadására is kötelezettek.

9- szer. A buda-pesti állandó hídhoz megkívántak) rendőrhatalóság a mondott két város által gyakoroltatván, e részben ezek, valamint az ország igazgatósága is a megkívántató pártfogást nehézség s minden fizetés nélkül nyujtandják; — a hidvám fizetésre s ebből eredő személyes viszonyokra, valamint a Buda és Pest városok és a részvényes társaság közt támadható kérdésekre nézve mindazáltal kiki törvénnyel kijelelt bírójának hatósága alá fog tartozni.

10- szer. Sem hajó, komp vagy csónak, sem gőzhajó, sem akármí más névvel nevezendő átjárási eszköz, a két városok határában egyik partról a másikra átszállításul a részvényes társaság nyilvános engedelmé nélkül pénzért járni nem engedtetik. Ellenben

11- szer. Szabad leszen mindenkinek az 156G-dik esztendei 13-ik törvényczikely szerint tulajdon hajóját maga szükségére használni; ha azonban az illves hajók tulajdonosai, a hidvám kárával pénzért mások portékáit, vagy idegen személyeket a vizen áthordanak, ebbéli vétkes tettökért hajójok elfoglalásával büntetneik; az ó-budaiakra jelen rendszabás olly értelemben terjesztetvén ki, hogy ezeknek helyből t. i. O-Budáról bérért is szabad ugyan mások portékáját Pestre vagy Budára szállítani; ellenben ha pesti határról Budára vagy viszont pénzéit valamit átszállítanak; akkor rendszerint való hid vámfizetésre kötelesek legyenek:

12- szer. Valamint a budai, úgy a pesti molnárok minden fizetéstől mentek, valahányszor saját hajójokon gabonáikat vagy lisztjüket a Dunán átszállítják, de az örletóktől sem kívántathatik fizetés, midőn örletéi végett malomba járnak.

13 szór. Nemkülönbén tulajdon hajóikon minden vám nélkül átszállíthatják a lakosok akár hová, arató s nyomtató részüket.

14- szer. A faeszközökkel kereskedők, kik hol a pesti, hol a budai parthoz helyeztetik hajóikat, és a vásárok miatt a Dunán ide s tova költöznek, sem hajójuktól sem a Dunán leeresztett portékájuktól fizetéssel nem tartoznak.

15- szór. Hasonlóan a talpak is minden vám nélkül átbocsátatnak egyik partról a másikra, ha azonban azokon a vám kárával mások portékái vagy idegen személyek átszállítatnának, ekkora tulajdonos a talp elfoglalásával büntettetik.

16- szór. Azon hajóktól, mellyek a budai s pesti határban valamivel rakosznak, vagy pedig a Dunán másutt rakott teherrel le vagy felmenvén megállapodnak, vámfizetésre senki sem kényszeríthetik.

17- szer. Nem fizetnek végtére azon hajók, mellyek akár honnét jövéen, s portékáik kirakatván, áruba bocsátatnak.

18- szór. A hajóknak egyik partról a másikra való húzása a felállítandó lánzhidon, mint a hídnak ártalmas s a szabad járás-kelest felette akadályoztató, általában eltiltatik, de a hid alatti átjárás mindenkinek fizetés nélkül szabíidon hagyatik.

19- szer. Fenhagyatik a részvényes társaságnak, hogy a mennyiben netalán a lánzhidon kívül a közösülés könnyítése végett még egy vagy több más hidat, vagy egyéb közösülési eszközt is idővel felállítani kívánua, ezeken szinte az állóhidra nézve határozott vámot mindenkitől, ki azoknak hasznát venni akarja, szedhesse, a hídnak megnyitásáért és hajók átbocsátásáért azonban semmi fizetést ne követelheszen.

20- szór. Megengedtetik a részvényes társaságnak, hogy tetszése szerint a két város határában és környékiben a lakosok kényelmére s gyönyörűségére mulató hajókat, csónakokat, úgy kisebb gőzhajókat is, a személyeknek egy partról a másikra átszállíttatása s a két város legközelebbi tájaira kéjutak tehetőse végett szabadon tarthasson.

21- szer. Azon esetben, midőn a természet a két várost jéghíddal megajándékozza, azt mindenki, mennyiben az illető hatóságok személy- és életbiztosság tekintetéből megengednék, fizetés nélkül használhatja ugyan, de olly kikötéssel, hogy semmiféle parti hidak, pallók, vagy a partról a jégre átjárásul szolgáló bármí

néven nevezendő készülétek senki által oda ne helyeztethessenek; és e tekintetben, valamint minden, a két városi Duna mentében a hidvám csorbitására célozható visszaélésekre nézve, az illető törvényhatóságok által nyújtandó, fizetés nélküli segély iránt a vállalkozó s illetőleg a részvényes társaság biztosítottatik.

22- szer. Az előszámlált pontokban kikötött feltételek közt nem foglalt más különös esetekre nézve az 1836-diki 26-ik törvényczikkely teljes kiterjedésében, zsinórmértékül fog szolgálni.

23- szor. Az országos küldöttség által ekkép megállapított szerződés a vállalkozó b. Sina György által elfogadtatván, annak szoros megtartására, a nevezett vállalkozó s illetőleg a vezérlete alatt alkotandó részvényes társaság ezzel leköteltetik. Költ 1838-dik ész. Szent Mihály hava 27-dik napján. *Jáituf* s. k. Adder *Ispán*. Hodosi és kizdiai báró *Sina György* s. k. Pereii *Végh Ignác** s. k. kir. tan. és nádori ítélőmester.

Toldalék-Csikkelyek. Az országos karoknak és rendeknek határozata következtében jelen szerződésnek 1-dik §-a báró Sina Györgynek nevében 1338-dik September 11-kén tetetett, s az országos választmány XV-dik ülésében elfogadott nyilatkozásához képest következőleg egészítettik ki:

1- ször. Azon pénzalap, mellyet a hídnak haszonvehető állapotban! tarthatása végett, a vállalkozó társaság 100 ezer forintokban kimutatni, s szüntelen világosságban tartani köteleztetek, 8 mellyuek kamatai mindaddig felhalmoztatnak, míg a kitett sommn egy millió convention forintra növekedik, a midőn is ez, a szerződési évek lefolytéig egy tartalékpénz-alapul fog szolgálni, olly formán, hogy annak kamatai időközben a részvényes társaság javára szolgálván, a szerződési esztendők elmúltával az egész töke is arra visszaszóljon, a szerződési évek alatt a hid nagyobb megrongáltatásának esetére az ország igazgatása rendelkezhetésére álland.

2- szor. Ugyanazon szerződésnek 8-dik §-a pedig olly formán világosítottatik, hogy a szerződési évek, b. Sina György önmaga által történt leszállítás következtében, a hid megnyitásától számítva, nem kilenczven hét, hanem nyolezvan hét esztendőkre terjedendenek. Kelt szabad kir. Pozson városában ezer nyolezszáz negyvenötödik évi május hónap 8-dik napján. *Jótscf* s. k. *Andor Ispán*. Hodosi és kizdiai báró *Sina György* s, k. Af. *ssúgyinyi Ssögyény* /o'i/ó s. k. cs. kir. kamarás, k. tanácsos és nádori ítélőmester.

Z.sW-dA éri A *XLIX-dik törvény csikk.* A Buda és Pest városai között építendő állóhid tárgyában készült szerződésről. A Buda és Pest városai közötti álló hid építése iránt kirendelt országos választmány által báró Sina Györggyel az 1836. évi XXVI-dik törvényczikkely folytában kötött szerződés, e jelen törvény által is teljes erejűnek nyilvánítottatik.

Rendszabályok a budapesti lánchidat illetőleg. 1. Gyalogoknak csupán az oldal- vagy gyaloguton szabad járnio, és pedig egyik part nil u másikra mindig a jobbi k félen, hol a vámházban a vámjegyek is váltandók számukra.

2. A kocsiuon járnak teherhordó vagy állathajtó gyalogok; mindennemű járművek és állatok; és pedig egyik partról a másikra mindig a b a l félen; hol a vámházban a vámjegyek is váltandók számukra.

3. A vámháznál nem váltatik pénz. Az átkelők ne terheltessenek a vámjegyzéki járandóságot apró pénzben készen magokkal hozni.

4. Az átkelők kötelesek n váltott vámjegyeket a túlsó parton a vámjegy szedőnek átadni; vagy ha ezt nem tennék vagy nem tehetnék, a vámot még egyszer megfizetni.

5. Minden szerencsétlenség és rendzavarás megelőzése végett a hidi kocsiuon szorosan megtartandó az átkelési sor, és más kikerülése akár kocsi- vagy egyéb járművel, akár lóháton, valanúnt a kocs- vagy gyalogutoni tartózkodás is tilos.

6. A dohányzás és bármilly fedetlen égő holminak vitele a lánchidon keményen tiltatik.

7. A vámjegyek meghamisítása, vagy bármilly egyéb, a lánchidoni vámjog megrövidítésére vagy kijátszására ezélzó csalárdság kemény büntetés alá esik. Kelt Buda-Pesten, 1849. november 14-kén. *A városi hatóságok által*

A híd közép oszlopai homlokfalán két két felől Magyarország kőfaragványú címere szemlélhető, s miként a hírlapok reméltetik: nem sokára e hidat létesítő nagy *Széchenyinknek* is és a felépítést eszközlött b. Sinának családi címereiket ugyan c hídon foghatjuk látni.

Egyéb közlekedését illetőleg országunk fővárosának; jelesen a járás kelésre, hat nagyobb *útja* van Budának, mellyek részint már javitvák[^]» részint még javítást igényelnek.

Ezek közül első az *Albertfalvára* vezető, mellyen 3 köhid van, és a Sáros fordó alatt létező sorompótól kezdve az első hídig 690 — az első hídtól a 2-ig 840 — a másodiktól a 3-ig 512 — a harmadiktól végre a Promontori határig 48 — összesen tehát 2090 öl.

Második a *Buda-Eörsre* vezető út, melly a 2-dik számú sorompótól az úgynevezett Ferencz oszlopig 405 — innét a Nagy-Torbágy felé kanyaruló útig 1200 — innét a következő fahidig 150 — innét felfelé 240 — továbbá a Buda-Eörsi határig 442 összesen tehát 2422 öl.

Harmadik a *Nagy-Torbágyra* vezető, melly az említett utkanyarulattól az ottani-határig 980 öl.

Negyedik a *Budaköz-felé* menő, a 3-dik számú sorompótól a Kovácsi és Hidegkút-felé kanyaruló útig 621 —innét a Ferencz-halom felé vezető út 757 — innét a szép Juhászné-felé a Budaközi határig 1500 — összesen tehát 2878 öl.

Ötödik a *AoroZsí-felé* vezető, melly a Budaközre kanyaruló úttól a Lenz-íele telek mellett elvonuló út 443 — innét felfelé 163 — innét az úgynevezett Kovácsi kútig 140 — innét a Lipótmezei városi agyag gödör mellett vezető út 613 — innét felfelé 320 — innét a Hidegkútra kanyaruló útig 63 — innét felfelé 520 — innét a fahidig 93 — ettől a kovácsi határig 657 — összesen tehát 3012 öl.

Hatodik a *Hidegkút* felé menő, melly a Kovácsi utkanyarilattól felfelé 267 — innét a Hidegkúti határig 151 — összesen tehát 418 öl hosszú. — Ez előadottak nyomán.

Buda összes utainak öl szerinti hosszúsága tehát 11,800 ölre megy.

Ezen utak részbeni javítására, különösen: *az: Albertfalvaira* szükséges 2461 igás és 5865 gyalog napszám.—1 *Buda-eörsire* 2157 igás és 5047 gyalog napszám. — *A Nagy-Torbágyra:* 2040 igás, és 8836 gyalog napszám. — *A Budakösire:* 3982

igás és 10,014 gyalog napszám. — *A Kovácsira*: 4961 igás és 19,449 gyalog napszám. — *A Hidegkútra*: 477 igás és 1577 gyalog, összesen: 16,098 igás és 50,788 gyalog összesen 66,886 napszám, mely a gyalogot 15, az igást pedig 40 pkrrel számítva kerül:

Az Albertfalvi ut helyreállítása 3100 ft 55 kr, a Budaörsié 2699 ft 45 kr, a Nagy-Torbágyié 3719 ft, a Budaközire 5158 ft 10 kr, a Kovácsié í 1,564 ft 27 kr, végre a Hidegkútié 712 ft 15 kr, összesen tehát 26,954 ft 32 krajczárba; melyhez ha az építési anyag 1871) ft 2 kr ésa kézművesek bére 1674 ft 50 krral hozzáadatik, Buda város összes utainak helyreállítására szükségelt összeg 29,929 ft 24 krt fog tenni. — Egyébiránt

A Buda város területében 185*₂ évre összeirt *közmunka* erő számszerinti mennyisége következő: a) megnerm váltott igásnap 42, — b) megnerm váltott gyalognap 213, — c) a megváltott 1532 igásnap 40 p. krral számítva 1021 ft 20 krt— s d) a szinte megváltott 29784 gyalognap, 15 p. krral felvéve 7446 ft — együtt 8467 ft 20 krt pp. ad.

Végül a jelen rovat alatt fel kell említenünk: miként jelenleg a lánchidtól a vári vízivárosi kapuhoz új feljáró ut készítettik s 1852-ki augustus hónapban elkészülend, a készítési összeg 17 ezer p.ftra van előtervezve. Ezenfelül *terveztetik* egy más feljárás is ugyan onnan a gr. Sándorféle s cs. fegyverház között a sz. György térre, mellynek előtervezett költségei 40 ezer p.ftra tétetnek.

XIX. Ipar, szorgalom. kereskedés.

Budának az ipar-, szorgalom- s kereskedésre vonatkozó elő-története főtényezőiül azon mindunnan beköltözött népfajokat . kell felismernünk, kiket e főváros benépesítése végett olly igen fényes szabadalmak adásával ismételve hívának be királyaink; magokkal hozák ezek szokásaikat; saját életmódjukat; inkább, mint az ipart, harezot s fegyverforgatást ¹⁾ hivatásuknak tekintő apáink körébe mint szorgalmas munkások jelentek meg ők, „kik — hogy a XII században magyarjaink között letelepült németek felől szóló Horváth Mihály ²⁾ szavaival éljünk,— mint a népség s a természet adományainak szaporítói és feldolgozói, inkább utánzásra, mint ellenkezésre ingerlők, a magyaroknak hasznosak, valódi jótéevők valának mert ha bár a keresztény vallás s európai polgáriaskodásnak hazánkban elterjedése valamennyire elszoktatá is őket Ázsiából magokkal hozott nyereségüktől, de népisegiik tekintetében még mindig közelebb állottak a keletről bevándorlóit nemzetségekhez, mint nyugodt! vendégeikhez, s „még a XIII. században is mindig bizonyos keleti, az élet mindennapi szorgalmas vesződéseivel ellenkező erkölcsi vonás s egy nyilvános hajlam elődeik nomad életmódjára mutatkozik lelkületükben.“ ³⁾ Itt találjuk fel kulcsát annak, miért a műipars kereskedés csak azon városainkban lépett némi jelentőségre, mellyekben németek vagy olaszok települőnek le.

E városaink sorában első helyen áll az ős *Buda*.

¹⁾ „Nec arare terrain, aut exspectare annum, tani facile persvaseris, quam vocatione hostes, et vuluera mereri, pigrum quin imo et iners videtur sudore acquirere, quod possis sanguine parare“ ToctVusnak (Cap. 14.) az előkori németek eme jellemzésében hajdankon őseink régi erkölcsi ecsetlésére is ismerünk.

²⁾ 1. Törvény-tudományi pályamunkák. Kiadja a magyar tudós társaság II. k. 231. l.

³⁾ 1. u. o. 232. l. — Azonban a fentebbieket ha bár nem *b'rMngi* Ottónak és apáink felőli tulszigor ítéletében (De rebus Gest. Frid. I. Imp. L. I. cap. 31.) osztotva állítanunk kell is a történeti igazság érdekében; más részről el kell ismernünk *Spilllerrel* (1. Geschichte Europa's II. k. 249. l.) miként „a népek története kevés példát mutat illy megnemesülésre; — minőt ad a magyaroké — se gyönyörű tüneményt nem kell az által meggyöngíteni, hogy mindjárt, az első magyarokat, kik a Kárpátok és Száva folyam közti tartományi elfoglalták, a história ellenére igen kedvezőleg festeni törekedjünk. Miért fosztanánk meg az utolsó négy s öt század magyarait méltó dicsőségüktől az által, hogy elődeiket a történet rovására felemeljük?“

Évkönyveinkből merített fentebbi történeti adataink mint megannyi tanújelei ama kegyápolásnak, mellyben eme ősvárosunk fényét s nagyságát alapító lakosai, a többi társ városok felett királyaink által olly igen kitüntetőleg részeltetének; ha bár e kegyápolást legtöbbször olly szabadítékok által látjuk vezetetni, mellyek csak a saját határterületre szorítva az országnak, s a többi társ városok kárára az egyedárusságot ápolák. Ilyenek egyikeül nem lehet nem tekinteni a Buda városának már IV. Béla, 1244-ben kelt, s a 10. 1. olvasható eme szavaiban: *item naves el carinae descendentes et ascendentales cum mercibus et currus apud eos descendant, et fórum — habeant quotidianum*¹⁾ és nagy Lajos királyunk által 1367-be adott ama kiváltságát, mellynél fogva a határterületébe hozott bármilly portékát a tulajdonosnak tovább vinni s eladni szabad nem vala. Neveie Budának anyagi jólétét igen is eme *áru megállítási jog*, mint mellynek e korban még csupán egyedül vala birtokában *).

Lássuk rövid részleteit a kizárólagos jognak. Minden a városba érkező idegen kalmár köteles volt magának *rakhelyet* tartani, s portékáit ott árulni. Megérkeztüket a határozott számmal létezett *alkuszok* (Unterkauffel) a bírónak bejelenteni, a városban közhírré tenni, s áruik eladását elősegíteni tartoztak; mint a kiknek közbenjötté nélkül áruinak elvesztése alatt el sem is adhatta áruit az idegen kalmár; ez utóbbi, ha a budai vásáron el nem adhatta áruit: nem engedték neki egyéb belföldi vásárokat is meglátogatni, sem a maradékot más idegennek eladni, hanem azzal Győr felé kelle utaznia; ki e szabályt megszegő: elvesztő áruit. Továbbá minden árut, melly akár hová s akár hóimét szállítván, a városon keresztül viték, itt letenni s bizonyos ideig áruba kelle bocsátani, ki az útjában esett várost elkerülte, rajta kapatván a városiaktól szabadon kifosztathaték. Szintúgy tartoztak megállani a felülről s alólról jövő hajók is. Egyik idegen kalmár a másikkal a városban semmi adásvevésbe sem bocsátkozhatott, s minden portékát, melly a vásártól felmaradt, csak városi kalmár vehette át; az idegenek által itt megvett vagy becserélt áruk pedig az országban többé el nem adathattak, elvesztés büntetése alatt ki kelle azokat vinni. Az ország vidékeiről Budára hozott tárgyakat idegen kalmár csak azután vehette meg, ha

¹⁾ 1. *Bredeciky* Topogr. Beyt. IV. k. 13. 1.

azokat budai vagy más belföldi kalmárok le nem foglalták; s midőn Hlyeket idegen vett, eskütnnek kelle jelen lenni. Belföldi kalmárnak idegennel kereskedési társaságba lépni tilos volt, szintűgy tilos idegennek zsidóval üzni kereskedést.

Tilos vala továbbá az idegen kalmároknak, tiz marka büntetés alatt, míg Budán tartózkodónak, saját — mint mondani szokás — táskájukból élni, hanem kötelesek valónak a városbeli nyilvános vendéglőkből venni eleségüket.

Ezen s hasonló városi s vásári szabályokról valamennyi vendéglős köteles volt az idegen kalmárokat, mindjárt megérkeztekor értesíteni.

Az idegenek áruikat csak nagyobb mennyiségben adhatták el; a legfinomabb posztóból egy végen, a közép szerűből 3, az aljásból 5 és 10 végen alól nem adhattak el. Szintűgy nem adhatták el a selymet 10 réf, a bársony!, damaskot egy darab, vászon és egyéb szöveteket egytől hatig, czukrot 10 font, czint egy mázsa, borsot 30, sáfránt 10 font, nyers bőrtöt negyed mázsa, papirt 5 kötet, ruhaneműeket 12 darab alatt, stb. stb.

Az áruk nemei, mellyeket az idegenek a budai vásárokra szállítottak, legott következőfélék valónak: bécsi, kölni, brüni, passai, herrnthali, lengyel, pruhiitschi, kawmári, deburgi, iglói, plossi, strignici, erdélyi stb. Mindössze 32 helyről posztó, továbbá selyem, bársony, paszomán, ruhaneműk, nadrág főveg stb. damask, különféle vásznok, viasz, olaj, czukor s ezukorliszt, bőrtöt, himmenyét, nyest, stb. fagyó, haring, czin, réz, vas, ón, kéneső, deszka, zárok, ollók, fésűk, bokréták, délszaki gyümölcsök, szappan, ezüst s arany, ékszerek, sátrán, bors, s egyéb fűszerek stb. — Zsigmond országlatának utolsó évében néhány boroszlói kalmár a budai vásárra 1623 vég posztót — mellyből a hosszabb vég 40 réfet, a rövidebb 33 réfet foglalt magában ¹⁾ szállítottak és 86 strigauai, meg 102 görliczi posztó darabot 143 mázsa rézzel cseréltek fel, 588 véget kész pénzért adtak el, 452 görliczi posztóvégen pedig 60 mázsa borsot váltottak be ²⁾.

Egyébiránt a kézműveknek e korbéli ára felől tanuljuk: miként egy vég (pecia) bársony 9 arany, szinte annyi egy vég selejtes, sátor építésre szolgáló, nürnbergi posztó; a finomabb

¹⁾ 1. *Wagner Anal. Seep.* I. k. 424. 1.

²⁾ 1. *Tört. tud. pályám.* II. k. 285. 1. - *Fewfer i. m.* IV. k. 1244. 1.

(de panno prokanes) 20 arany, egy posztóval bélelt zabla 70 jó dénár, megaranyozott 4 arany; egy réf selyem (thafotha roseacea) 30 jó den.; egy vég szőr szövet (camelot) Ulászló alatt 19 arany; 2 vég durva vászony, mellyen Jakab főstész a királyi zászlóaljat lefesté, 5 arany; a finomabb vászony röfe Ulászló alatt 4—5 dénár, Lajos alatt már 6 — 7. Egy kötet papiros $2\frac{1}{2}$ arany; egy mázsa ágyulőpor 14 arany, löcsőbe használandó 25—30 arany; egy tarax (pixis barbata) 3; egy löcső 6; ezer vasgolyó szinte 6; egy mázsa óngolyó 10 arany, stb. ¹⁾. Ugyancsak Zsigmond király korában a lovaknak Budapesten! árértéke felöl Bertrandon, de la Brocquiere francia utazó jegyzeteiből Engel ²⁾ felemlíti, miként az e korban Buda-pestén nagy számmal létezett lókereskedőknél a megvásárolható lovak száma 2000 darabra is felment, s ezek istállóként adattak el, egy istálló 10 lóval 200 forintért; a lovak ketteje vagy háрма is megérte az árat; — s a Zsigmondnak 1427-ki hadszabályzásában előforduló árjegyzék szerint egy mérő zab, árpa, rozs, drága időben 31, olcsóban 25 dénár, egy lóra napi széna adag 1 dénár; két adag kenyér 1 dénár, egy malacz 5 dénár, egy bárány 8 dénár, egy tyuk 3, egy csibe 2, egy akó bor 10 dénár, egy mázsa só egy arany forint volt ³⁾.

A *rásári szabadalmak* közül is Buda városa mutatja fel a legrégebbit, s ez következő:

LADISLAUS. . . Cum Budensium Civium nostrorum universitas indefesse semper fidei vigor>* vigm-rit illibatae regös nostris obsequiis studiosius obsecundans, quam in ipsis elegantius augere cupimus et intend!, votivis ipsorum beneplacitis principalis gratia! munificentiis occurrentes nundinas seu ferias ac *conyregationem fori annul* initiandi per spatium octo dierum ante festum Dedicationis Ecclesiae» b. Joannis eveiig. quod dominico proximo subsequens! post festum Nativitatis Virginis gloriosa)* assolet celebrari, nec non post ipsum Dedicationis diem similiter ad octavain concessimus pe.rpetuo et irrefragabiliter obtinendam, annis singulis pacifice celebrandam, liberam omino et exentam a iurisdictione regni nostri palatini, qui regia de gratia pro tempore fuerit illius in fascibus dignitatis, aliorumque omnium universaliter nostrorum regni magnatum et barönüm et specialiter MagistriTavernieorum nostrorum ac iudicis Curiae nostrae imperiosa iurisdictione^qualibet in eisdem sibi nundinis, foro, congregatione generáli seu feriis prorsus per omnia denegata,ipsius tantummodo Budensis castri nostri iudicis potentia seu iudicio reservatam. De telonio seu tributo tam per vias terrestres, seu aquaticas accedentibus ultro citroque, videlicet per villám Pesth venientibus, vei passim undecunque vei de quibuscunque regionibus occurrerit ubicunque in territorio seu metis ipsius civitatis ad congregationem saepe dictam, diétás nundinas, forum, generalom congregationem seu ferias illas eis esse volumus per omnia liberat et

¹⁾ 1. Tört. tud. pályám. II. k. 322. I.

²⁾ 1. i. m. II. k. 374. 1.

³⁾ 1. Tört. tud. pályám. II. k. 288. 1.

nb omni exactione tributi exemptas, ut nihil ac ipsis penitus exigi valeat novi per quempiam vel imponi in ipsa duntaxat fori nundinalis area, dum mercantur. Praeterea volumus, quod si quae literae quovis modo habitae et obtentae contra eosdem cives nostros et contra donationem huiusmodi ipsis per nos factam per quempiam quovis tempore exhiberentur, cassae sint et inaneset viribus penitus carituras. Ut igitur huius Nostrae donationis series roboretur perpetuae firmitatis, nec processu temporum valeat retractari, praesentes ipsis fidelibus Civibus nostris concessimus literas duplicis sigilli nostri munitissime roboratas Datum per manus discreti viri. magistri Theodori, Praepositi Sibiricensis, Sanctae Albensis Ecclesiae electi. Aulae Nostrae Vice Cancellarii, dilecti et fidelis Nostri, Anno Domini 1277-0, Nono Kai. Jul. indictione quinta decima regni autem nostri anno sedecimo¹⁾

Buda előkori vásámapjai felől az annyiszor felhívott budai törvénykönyvben is ezeket olvassuk:

„Von den Markttagen dieser Slatt, und wieoel dieser sind? Nicht me hr wen zwene rechte marcktage sein bey dieser Statt. Den *Mitlich* bey den Deutschen vmb vnser frauwen kitchen an den piaczen. Vnd der *Freitag* bey den Vngern, vmb sand Marie Magdalenen an den plecz'n; vnd der dritte ist von gewonheit darkomen der *Sambstag*. Dock sol man wissen, das der Margkt czu Kirchtagen, vnd vmb weinachten nindert anders sol sein, den bey den Teutschen bei vnser frawen, vnd bey Sand Jörgen lurch all frist vnd die apgenanten tage weren 25 auch ob der Christag gefellet an den Montag vnd der abent am Samstag.“

E hajdani budai vásárookra az áruk leginkább Becsből s egyéb németországi városokból, Cseh- és Lengyel-, Orosz- és Poroszországból, Velenczéből és más olaszvárosokból szoktak szállíttatni²⁾.

A jelenlegi négy országos vásár mart. 1-én, jun, 27-én, septemb. 14-én s novemb. 30-án tartatik ugyan; jelesen a vízi-város utczáin, de e vásárok felől alig van a helybeli lakosoknak is tudomásuk. — Ó-Buda szinte külön vásári szabadalommal bír, ennek napjai: febr. 16-án, máj. 25-én, aug. 15-én, nov. 1-én.

Valamint általában vegyes házból származott királyaink korszakának köszöni kifejtését hazánkban a *műipar*: úgy Buda-Pest lassan fejledező műiparát is Zsigmond kir. tetemesen segíté elő az által úgy: hogy a 19. lapon előadottak szerint czélba vett építkezésre Párisból Pestre küldött 200 egyén között, a szükségelt kőműveseken kívül, még más nemű mesteremberek is valának, t. i. hímezők, aranyozók, szőnyeg-szővők³⁾ s egyéb divatárú művesek, a szép ízletet is előterjesztendők „Pour y porter le bon

¹⁾ I. FrAér Cod. Dipl. Tom. V. vol. 3 pag. 850.

²⁾ S midőn a „registrum proventuum Auláé“ Budán a következő belföldi kereskedőket említi: Alexius, Szabó, Nyirok, Peterdorf, Arnold, Piller, Haller. Posztómethő, Konesch, stb. s külföldieket: Frank, Octaviano, Francesco, Marsuppino, Felice, Athaniano, Kason, Martincotta, Battista, Bernardino“ stb.; világos .: hogy a legterjedtebb kereskedést olaszok űzték. I. Történet tudományi pályamunkák. kiadja a m. t. társaság II. k. 323. 1.

³⁾ I. Engel i. m. II. k. 376. 1.

gout“ hogy az érintett párisiak küldetése célját kifejező Mad. de Lussan szavaival éljünk ¹⁾).

S jólehet Zsigmoud király is a bármely tartományból Német- s Olaszországba Budán keresztül szállítandó áruk előbb letételére s bizonyos ideig áruba bocsátására a budaiaknak szinte szabadéket adott; mindazáltal az e városnak Nagy Lajostól nyert fentebb előadott áruállítási jogát, nehogy a bel-földi kereskedőknek kárára válják, akként szabályozá: hogy ezen áru megállítási tehertől valamennyi honi kereskedő ment legyen, áruit Budán keresztül is bárhova szabadon szállithatandó, s Buda város áru megállítási jogát csak a külföldi kalmárok irányában gyakorolhassa.

Zsigmond királynak a hazai műipar élesztésére vonatkozó egyéb intézkedései egyikében a *ezekekről* ¹⁾, mint főnálló szabályos intézetről van szinte említés. E szerint senki sem űzhetett több meterséget és kézművészetet, mint a mennyi őt illeté; senki a másiknak kézi keretébe nem vágthatott, hogy kiki maga és övéi részére a szükségest megszerezhesse. Érdekesnek tartjuk egyébiránt az annyiszor felidézett budai törvénykönyvből ismerni Buda műiparosai ezéheinek előkori szabályai közül a nevezeteseket; e szerint csak a tanács tudta, s a kalmárság engedelmzése mellett települhetett le Budán kereskedő, elébb azonban polgári jogot nyernie s 10 ezüst markát lefizetnie kellett. — Minden egyes polgár pedig csak egy mesterséget, vagy kereskedést űzhetett, s mások mestersége avagy kereskedésébe avatkoznia szabad nem lévén. — Az ugyanazon ezébeliek közönségesen egymás mellett, egy tizedben tartoztak lakni, vagy legalább műveiket a piaczi bizonyos részén összecsoportozva rakták ki áruba, mi a kereskedést vajmi igen könnyíté. — Többnyire minden egyes ezéh évenként egy egy czéh-mestert választott, kinek felügyelete alatt havonként kétszer

¹⁾ 1. u. o. 287. 1.

„A hajdankori ezéket eme— egy németirő kifejezését használva: az emberiséget magasabb polezra egyedül emelhető előkori intézetet, egészen más tekintetből kell méltányolni, mint napjainkban; a mi most a műipar kifejlett emberi korában szoritólag, s hátráltatólag hat a mesterségekre, s minden kifejtés s tökély nyomasztó bilinese: az a műipar serdülő szakában igen is jótékonyan hatott azokra; mert a mindennemű mesterségekre, s az ország valamennyi városaira kiterjeszkedett ezéhintézetek az iparosok között olly szükséges rendet s egyetértést tartottak fen, s a művek tökéletesbitését elősegéllő vetélyre ingerlették.“ — 1. ezékről a törvénytud. pályamunkák II. kötetében. *

összegyűlt, a mesterség üzéséről, a művek áráról s egyéb körülményekről tanácskozandó. A czéhből kizáraték s mesteri jogait, el veszté, ki mestertársainak legényeit elcsábítá, ki legényeivel közös haszonra dolgozott; ki a munkabér feletti tanácskozásokat legényeinek felfedezte; ki tolvajságra s egyéb kirúgásokra vetemült, ki a városi tanács rendelkezéseinek nem engedelmeskédék s egyéb illy bűnösök a közrendtartás ellen. — A vándorlegény tartozott magát a czéhmestemek minden városban, ha csak keresztül utazott is, bejelenteni, és ez intézte el, hol nyerelem! munkát vagy szállást. Senki sem tiltathaték a czéhbe lépéstől, ki tudományát, ügyességét és jó erkölcsét eléggé bebizonyíthatá, s ennél fogva a mesteri jogot megnyerni akaró valamely remekmű által tartozott ügyességét tanúsítani, s azonkívül a czéhbeli tagokat megvendégelni, az üveges például, sok apró elibe adott üveg-daraboknak egy hét alatti mesterséges elrendezésére szorítottatott, a képfaragó egy réfnyi magasságú szobrot készített valamely szilárd anyagból, az aranymives bizonyos arany vagy ezüst mennyiségből meghatározott hosszúságú sodronyt, a festő négy arasz tnyi nagyságú megaranyozott deszkán valamely emberi ábrázolatot, stb. A remekmű kívánatóságainak meg nem felelő kontárok a városból kitiltattak, s a lakosoknak nyilván meghagyaték, ilyenek által semmit sem készíttetni. — Egy mesternek sem volt szabad készítményeit egyébkor, mint a nyilvános vásárok idején, áruba bocsátani. — Szinte egy polgárnak sem volt szabad a megrendelt munkát valamely ürügy alatt a mestertől elvenni s másiknak adni; az illy munkát felvállalt mester elveszté mesteri jogait, ha pedig a rendelő a kezéhez szolgáltatott művel meg nem elégedék, a czéhmester előtt javítást vagy kárpótlást kívánhatott, stb. stb. — A külön czéhek speciális szabályai közül említésre méltó a kovácsoknak azon törvénye, miszerint ezek, ha patkolás közben a lovat megsértették, tartoztak azt saját költségükön meggyógyítani, azalatt élelemmel ellátni, s gazdájának ha kívánta, lovat is kölcsönözni.

A budai *kikötő* s *piacstáni* minő voltát? ennek 1255-dik évben kelt szabályozása részletesen előadja. Ebbéli oklevelében Béla királyunk ¹⁾ ekként rendelkezők: minden posztóval ter-

¹⁾ 1. *Fehér Cod.* Dipl. Tom. IV. vol. 2. p. 310.

helt szekér szállítványától, mely öt márkányi ¹⁾ értékű, fizetetik egy nehezék, egy gabnával terhelt szekértől 2 dénár; száz sósziklától egy szikla, tíztől 1 dénár, s így főlebb negyvenig; egy szekér komlótól (de curru Cumulonis) 3 dénár; egy szekér vastól szinte 3; egy edény (tunella) bortól, inelly a piacon eladatik, 2 nehezék; egy szekér ólomtól 3 nehezék; egy szekér vad állat bőrtől, mely 5 márkányi becsű, 1 nehezék; szinte így a viasztól; egy ökörbőrrel terhelt nagy szekértől fél ferting; ugyan annyi egy edény (tunella) mézről; egy vég (petia) posztótól 2 dénár; egy lótól mind a vevő, mind az eladó külön 2 dénárt; egy mázsa fagyutól 2 dénár; finomabb áruktól p. o. ezüsttől minden 5 marka érték után 1 nehezék. Továbbá egy hajó gabnától fél ferting; egy dereglyétől 1 nehezék; ugyanannyi egy hajó haltól; egy vízi talptól, mely két evezővel kormányoztatik, 2 nehezék; egy szekér szénától 2 dénár stb. stb. — A vásári adó eleinte nyers terményekben, később pénzben szedetett ²⁾.

Ezen adók s vámok magokban tekintve, nem voltak ugyan nagyok, de még is több rendbeli oklevelekben találjuk, miként a budai polgárok az adó s vámszedőknekgyakran ellenszegültek, s csak királyi parancs által szoríttathattak azoknak lefizetésére.

³⁾ Kun László a habsburgi Rudolfal ütött frigről szóló oklevélben az utóbbinak tartományaiból érkezett kalmárokat a harminczad és piaczi vámon kívül minden egyéb terhektől felszabadító ⁴⁾. — III. Endre az Aliiért osztrák herczeggel kötött béke után a bécsi kalmárok tekintetében eltörült minden önkéntes s illetéktelen vámterhet; megújítja IV. Bélának fentebbi szabályzatát, s ezek szerint a vámadózást az áruk becsének huszadrészére szállította le.

Budán már az árpád királyok alatt volt *pénzverő műhely*. s a budai *pénzmérlék* lőn törvényesítve, e szerint egy tiszta ezüst marka tőn négy magyar, vagy ehez hasonló florenczi aranyat. A vegyített ezüst marka, mely fillérekre vala kiverve, változó értéke szerint majd aranyat, majd kevesebbet;

¹⁾ Egy marka tőn négy fertinget; egy nehezék (pondus) 5 dénárt s egyenlő hecsű volt a garassal; 5 pensus tőn 200 horvát dénárt, mi egy markát ért, egy marka pedig 3 aranyat. 4. *Schönwimer* Notif. rei numism. 156. 167.288. 1

²⁾ I. *Kotiachich* vestig. Comit. 120. 1.

³⁾ I. *Kalona* V. k. 217. 1. VI. k. 964. 1098. 1116. 1. stb.

⁴⁾ *Engel* i. m. I. k. 410 1. — *Fehér* Cod. Dipl. Tom. V. vol. 2. p. 549.

súly szerint egy finom ezüst márka tön 64 széles prágai, vagy 65 budai garast. Egy kevert érczű ezüst marka, melly 400 bécsi fillért foglal magában, tön $3\frac{1}{2}$ aranyat; szinte olly érczű marka, melly 176 eszterg., vagy 240 pécsi, vagy bánáti fillérből állt, tön 3 aranyat. Egy széles garas egyenlő vala 6 bécsi vagy 8 erdélyi fillérrel, 18 Károly-garas egy aranynyal; egy ferting egy negyed markával¹⁾. — Egy arany marka pedig Robert Károly alatt budai becs szerint 320 fillért számlált, s ebből 80ért egy aranyat. Később az egy márkányi fillérek száma 336 azután meg 360-ra emelteték²⁾.

Zsigmond királynak 1405-ben Budán alkotott II. törvénykönyvének 1. cikkében a *mértékek* is mindenütt a budaiakhoz szabadni rendeltettek; kivétetvén a hegy várnai s tizedi mértékek, s az idegen kalmárok csak városi rétekekkel s mérlegekkel élhettek áruik eladásánál.

„Omnes rés mensurabiles et ponderabiles ponderentur et mensurentur secundum mensuram Civitatis Nostrae Budensis, demtis tantummodo mensuris decimarum et montium tributis, ac lueris, censibus feudis et reditibus presbyterorum et virorum ecclesiasticorum, quos in sui statu et iustitia quantitate et valore volumus permanere.“

Ezek az idézett t. ez. sorai s az 1525. évben Hatvanban tartott országgyűlésen alkotott 25. t. ez. szavai szinte érdekesek:

„Ne au te in fraus et dolus, prout hactenus, in rebus vendendis et eniendis eomittatur, ubique per totum hoc regnum *pro frumenlorum* et *Modorum rendit ioné et emtioné* atque *rinorum educillationr* una et eadem mensura, *cubulus* scilicet et *quartale*, ac *pintha Budennis* forim tur. Vernm temen |h*ec mensura, atque pyntha in priorem et pristinum statum et formám, quae nuper diminuta fúit, redigatur, *etper singulos rejni Comitatum, omnesque Civitales liberót distribuatur.*“

Zápolya uralma közben Buda lakosai meglehetősen kereskedést űztek a törökökkel, kik Budát³⁾ elég sűrűn látogatták, keleti szőnyeget, selyem, szőr és gyapot-szöveteket, s nemi

¹⁾ 1838 előtt egy finom ezüst markából két közönséges márkányi dénár mennyiség veretek, felét tehát más érez tévé, a mondott évtől kezdve Robert Károly az ezüst közzé s egy finom markából másfél márkányi dénárt vagy fillért parancsolt veretni. — A nevezett király alatt a pénzfolyamat kezdetben igen változó vala, s hogy költségeit fedezhesse: a pénzt rosszabb, kevert érczből is vereté (Engel 2 k. 38. 1.) mi a kereskedést némileg nehezíté. 1338-ban ezen akadályát a honi kereskedésnek elhárítandó, jobb pénzt kezdett veretni, míg végre az 1342-ki adószabályozás alkalmával a pénzügyet is szilárdabb lábra állította. O készítettet legelső magyar aranyokat is, egészen a florencziak alakjára s innét annak „forint“ nevezete is. Az országban forgó pénz értéke vagy marka azaz súly szerint, vagy becs szerint számoltatik. 1. *Schonwiessner* L m. 288. 1.

²⁾ 1. Törvényt, pályám. II. köt. 288. 1. s torv. tud. pályám. 261. 1.

³⁾ 1. *Bel* Apparat és *Horváth* Mihály: az ipar és kereskedés története Magyarországon a három utolsó század alatt. Budán 1840. 86. 1.

gyarmati árukat is hozván a budai vásárookra; ¹⁾ s innen lőn Buda az ország belkereskedésnek középpontja „Buda, úgymond *Oláh* ²⁾: híres az olasz, német, lengyel, s jelen korunkban török kalmároknak is ott, mint egész Magyarország piacán, összeseregüléséről.“ Zápolya halála után Buda kereskedése majd végkép száműzetett; mert miután a török Budát elfoglalta minden kereskedési közlekedés megszűnt a magyar és török között. Budának német kalmárai miként futottak el a mohácsi vész haláltára, a 28. lapon olvastuk, s ha bár a bekövetkezett béke s fegyverszünetek alatt némileg helyre állott is, még sem adott a török becsületesség elég biztosságot; s a sultánok s helytartó pasák önkénye sokszor megakasztá a közlekedést, így Verancz egyik levelében olvassuk: hogy Imre és Gellérd deák, kalmárok, Ferdinand jobbágyai, mindamellet, hogy magától a pasától nyertek úti-levelet, nagy értékű áruiktól ugyan azon pasától megfosztattak. Mindazáltal béke idején Budát látogatták néha kalmáraink. Bogáti János, kassai bíró pedig említi, hogy Budán 1605-ben kalmár boltokat is talált, mellyeknek áruik azonban mind minő- mind mennyiségükre igen csekélyek voltak, s némi selyem szövetekből, festett kanalak—s hasonló apróságokból állottak. Szemléltetése közben egy törökkel beszédbe állott, ki öt egyebek közt így szólítá meg: „nemde szép és kellemes dolog, hogy ti magyarok városainkban szabadon járkáltok s kereskedhettek ³⁾. — A hosszas török uralom lerázta után a nem rég pusztá Budáu — miként Bél állítja ⁴⁾, olly hirtelen gyarapodtak nem csak a durvább s közönséges, hanem finomabb kézművek is, miszerint alig van azoknak neme, melly ott gyakorlatban már nem volna.

A XVII. század középtáján Budán *hajók* is gyártattak, *sodronygyá-ban* pedig arany- ezüstsodrony készítetett. 1781-ben József Ó-Budán egy igen szép s nagyszerű *selyemgyárat* állíttatott fel Zaneri Bertalan felügyelése alatt, mellyben egy kerék 4240 orsót tön mozgásba. 80 ezerbe került, s ötven munkást

¹⁾ A török kalmárok legtöbbször a hadakhoz csatolták magokat, s alig volt tábor, mellyben több kereskedők is nem találtattak; így a Bécs ellen intézett 1683-ki hadmenetről írja *Wagner* (Hist. Leopold I. k. 173. 1.) hogy kettős volt a török sereg: egyik kereskedőket s kézműveseket foglalt magában, s mintegy 4.5 ezret tön. 1. *Horváth* i.m. 90 1.

²⁾ 1. *Bel Appar.* I. k. 10 1. s *Horváth* Mih. i. m. 95. 1.

³⁾ 1. u. o. s *Bel Appar.* 335. 1.

⁴⁾ 1. not. Hung. nov. III. k. 466. 1.

élelmezett. Két évvel később egy új gombolyítót emelt, melyben 40 gép dolgozott, s hogy a legömbölyítés kezelésével a lakosokat is bővebben megismertesse: 1782-ki febr. parancsot adott ki hogy a szegény szülők felnőtt gyermekeiket ezen gyárba küldjék. 1784 óta Mazzucato Ágoston, kire József a selyemügyet bízta, nagy szorgalommal tanítá a lakosokat a selyemgombolyítás- és fonásban. Nem sokára egy új gombolyító gépet terjesztett a m. udv. kancellaria elébe, melynek segédelmével sokkal rövidebb idő alatt több és jobb selymet lehet a gubacsokról nyerni, mint az Európában eddig divatos gombolyítók által; a próba olly igen sikerült, hogy a gép nem sokára *Mazzucato gép* nevezet alatt nagyban is felállított 1808-ban állított Budán a vízi városban a hazánkban második *bőrgyár* ¹⁾ melyet Thoma József emelt; kir. szabadítékot e gyár 1822-ben nyert. Készítményei közönséges timárművek valának; rakhelye Budán és Pesten, melyekből mindenféle nagy mennyiség szállítatik az országba; ellenben a legelső *szattyán-bőrgyárat* hazánkban Budán Koher József 1813-ban állítá, s arra két év múlva kir. szabadítékot is nyert; rakhelye Pesten, s ezenfelül némely nagyobb városok vásáraitra szállítja igen kelendő készítményeit.

1836-ban a Budiin létezett mesteremberek száma következő volt: ács 4, asztalos 39, bádogos 5, bőrszekrényes (Taschner) 4, cserepes 3, csizmadia 69, czinöntő 1, cukrász 6, esztergályos 8, ezüstmives 14, fazekas 8, festő 7, fésűs 8, gomböntő 3, gombkötő 13, hajós 2, hajfodrász 12, halász 14, harangöntő 1, harisnyáé 5, hentes 28, irhása (Weissghrber) 10, kádár 39, kalapos 5, kéményseprő 4, kerékgyártó 19, kesztyűs 7, koresmáros 240, kordoványos 10, kovács 19, kőfaragó 2, komi vés 4, könyvkereskedő 1, könyvkötő 8, kórakó (Pflasterer) 2, köszörüs 3, kötélverő 6, lakatos 17, landkocsis 15, mészáros 27, mézeskalácsos 3, molnár 52, nyerges 11, órás 9, posztós 6, puskás és sarkantyus 6, rézműves 3, szabó — magyar 20, — német 106, — rácz 24, szappanos 15, szatócs 29, seborvos 19, szíjjártó 12, szítás 6, szűcs 31, zsemlyés vagy pék 48, takács 5, tücsináló 2, varga 144, zeneszer készítő 3; — kisebb nagyobb kereskedő 54 *).

1845-ben pedig voít Budán 67 szabadalommal ellátott czéh, mely összesen 1021 mestert, és legalább is 300 kontárkodót számlált; rendes czéh alá nem tartozott mesterség pedig volt 26, melylyel mintegy 90 adózó, tanács engedelem mellett foglalkozott, úgy nem különben a zsidóság részéről különféle mesterségben 63. — Az ugyanekkor 3 külön osztályra ágazott kereskedés első osztályába tartoztak a r. katolikus, ágostai és helvet vallást követők összesen 46 — a 2-ikba a g. n. egyesült kereskedők összesen 25 — a 3-ikba pedig a zsidók, kiknek száma 129 volt.

Jelenleg Budán *gyárak* következő számmal léteznek: asphalt gyár 1, bőrgyár 2, divatáru gyár 1, élesztőgyár 2, gépgyár 2, kárpitgyár 1, kesztyűgyár 1, kocsi-gyár 1, szappan és gyertyagyár 2, szeszgyár 20, szőnyeggyár 1.

¹⁾ Az első Pesten 1799-be állítottott.

²⁾ I. Fényes, Magyarországnak mostani állapota 1837. 11. k. 371,1,

Muiparos *cuhmeiterek* száma pedig következő: ács 5, arany 8 ezüstmives 6, asztalon 39, polgári asztalos 13, bádogos 5, bérkocsis 67, bodnár 39, csizmadia 71, czines 3, czipe-készítő 107, horvát czipe-készítő 8, cukrász 5, esztergályos 14, fazekas 8, fésűs 4, festő 5, fuvaros 4, gombkötő 6, gyógyszerár 8, harisnyakötő 5, húsragasztó 40, kartonon 1, kalapos 9, kárpitos 8, kéményseprő 4, kefekötő 17, kerékgyártó 13. késztyűs 8, kordoványos 7, kófaragó 3, kőműves 7, könyvkötő 10, köpenyszabó 5, kötélgyártó 9, lakatos 16, lisztárus 1, mázdó 4, mézeskalácson 4, mészáros 31, molnár 67, nyerges 9, órás 9, parókás 4, patkóió, kovács 20, posztó csináló 1, posztónyíró 4, posztó kereskedő 1, puskás 10, rézműves 3, sárgarézöntő 8, sapkakészítő 2, seborvos 17, szabó 123, és magyar 11, g. n. e. 11, szíjgyártó 8, szögverő 2, szalag s ezérna kereskedő 3, szalma és széna kereskedő 1. szatócs 5, szües 16, (magyar 8, g. n. e. 8), szappanfőző 14, (magyar 11, g. n. e. 3), szítás 3, szítafenek készítő 6, sütő 25, tímár 4, veres tímár 11, téglavető 5, takács 4, terménykereskedő 2, hüv. vetemény kereskedő 2, utca kövező 5, üveges 9, vasöntő 1, zsbáros 1, s kereskedő test: 52.

A Buda városában századok óta fenálló kereskedői testület jelenleg 49 tagból áll; a belépti díj 60 pftban van megállapítva, alaptőkéül pedig a) a fűszer, vas, posztó s rőfárus kereskedő 4 ezer; b) a papír, cserép s szalagkereskedő pedig 3 ezer pftot köteles kimutatni.

Egyébiránt az e városban létező ezéhek s ipar-társulatok (82 grémium) 1158 olly tagot számítnak, kik a buda-pesti katonai kerületi kereskedelmi s iparkamarának 1850-1-ki költségei fedezéséhez egyenkint 20 pkrrel járulni tartoztak.

A Buda területében használt *gütgépeket* illetőleg; a Duna gőzhajózási társulatnak *Ó -Budán* itt készített, s hajógyári munkálatokra használt több gőzgépei közül a) egy 1842-b. Ponton T. nevű főgépész által készített 10 ló erejű évenkint 200 pft javítási kiadást szükségei; — b) egy másik 1851-ben Askie Tamás főgépész által készített 6 ló erejű 3000 pfb. került, s évenkint javítása 160 pfb. kerül; — c) 1851-ben ugyancsak a most nevezett főgépész által készített 3 ló erejű 1000 pftba került; — d) 1845-ben Bisaker W. főgépész által 1800 pft. kiadás mellett készített 2 ló erejű évi javítása 60 pftot kíván; — se) szinte Askie T. főgépész által 1847-b. készített 2 ló erejű 1800 pftb. került s évi javítására 60 pf. szükségeltetik. — Ezekon kívül *Buda-Vjlakon* a gyáralapító társaságnak gyapotfonó gépe, 12 ló erejű Bécsben 1847-ben Specker által készítettet, s 12 ezer pftba került, s évenkint 10950 mázsa kőszent fogyaszt; — Ugyanitt Werther Frigyesnek szesz gyártásra szinte 12 ló erejű gépe Budán Kirchmayer által készítettet, s 6 ezer pftba került; — végre a *Kriszlinatdrosian* Günther Pálnak szeszgyártásra 1849-be Kirchmayer által Pesten 1500 pftért készített gépe évenkinti javítása 200 pftba kerül, s 182½ öl kemény, 182½ lágy fát, és 3650 mázsa kőszent fogyaszt.

Jelenleg Buda lakosai inkább szőlőmiveléssel, mint bár mi mással foglalkoznak; ezt a környező hegyek s a hajdan óta jó-ságáról híres budai bor igen természetessé teszi, ide járul még az e város minden ház s szőlő birtokosának adott hatósági jog: egész éven át bort szabadon kimérhetni.

Az *évi termés mennyiségét* illetőleg, miután ez részint az időjárásnak van alávetve, részint a termesztő szorgalmától is fel-tételeztetik; nem lévén olly könnyen biztos szám-tételekben

feltüntethető: csupán a főváros határterületében több éven át tapasztalt termés felőli tájékozás kép legyen elég e termés minőségét csak hozzávetőleg meghatározni.

Buda határterületében ugyanis egy hold földbe rendszeren $\frac{5}{3}$ pesti mérőnyit szokás vetni; az ez utáni termelés különböző osztályzatához képest I-ső osztályú $5 \frac{3}{4} \frac{0}{10}$ holdra; (20 p. mérőt véve 1 holdra) 1110 — a II. oszt. 15 p. mérőt vetve, 1 holdra $426 \frac{13}{24}$ holdon $639 \frac{2}{3}$ — a III. oszt. 10 p. mérőt vetve 44 holdon $444 \frac{6}{8}$ — végre a IV. oszt. 5 p. mérőt vetve 474 holdon $2372 \frac{2}{3} \frac{1}{4}$ p. mérőt terem. Az összes *gabna-terítés* tehát $1101 \frac{1}{24}$ hold után tesz $10324 \frac{3}{4}$ pesti mérőt.

A *rételi* egy egy kaszálónyi téren 30 — 20 — 10 mázsa szénátadnak; így I. oszt. 45344} kaszálón 30 mázsával véve 6963 — a II. oszt. 4534“ kaszálón 20 mázsával 9070 — a III. oszt. 17854] kaszálón pedig 10 mázsával 17,857% mázsa széna terem. Az összes takarmány tehát $2471 \frac{7}{10}$ kaszáló rét után tesz 33,890% mázsa szénát.

A *szőlő* végre osztályonként egy negyed után rendszeren 30 — 20 — és 10 akó bort terein; e szerint I. oszt. 1010% negyed 30 akójával 39405 — II. oszt. 1370 negyed 20 akójával 27,400 — III. oszt. 4221^2],. negyed végre 10 akóval véve 42,217 akó bort. Az összes bortermés tehát 6905% negyedre 109,022 akó bort terem). 1846-ban a város hatósági kimutatás nyomán 150,000 magyar akó számíttatott fel.

A budai bor színe leginkább vörös, bár egy idő óta a fehér bor is igen természetik. Minőségére nézve hajdan, jelesen már az Árpád házból származott királyaink korában ²⁾ nagyobb hírben állott; s szilezita, morva, lengyel vevők jutalmasan fizették meg a budai termesztők bora árát; jelenleg azonban minthogy e külföldi vevők elmaradván, jobbadán csak belhoni fogyasztók vásárolják össze a budai hegyek termékeit, a termelők inkább több mint jó bort igyekeznek természetni. „Möchten doch die gitten Bürger der so berühmten Weinstadt Ofen, durch das taglich zunehmende Consumo in ihrer Mitte und zu

¹⁾ *Schams* szerint (1. Ungarns Weinbau stb. Pest 1833. II. k. 29 lap.) Budának némely kösziklás helyein egy negyed 10—15 akónál többet nem — ellenben a kövér helyeken fekvő s jól dolgozott szőlők negyedenként 150 akót is megteremnek, s közép számítással 30 akót számítva egy negyedre. *Sc/urailner* szerint is a bortermés évenként 240,000 akót tenne.

²⁾ I. *Katona* Hist. Crit. VI k. 44. 1. *Engel* i. m. I. k. függelékében.

Pest, und durch die grössere Nachfrage gereizt, *das System der Gate dem System der Menye nie aufopfern!*“ mond helyesen már *Schwarlner* is¹⁾. Egyébiránt a Sashegy (Adlersberg) Burgerhegy, sz. Gellérthegy, s Farkasvölgyben termesztett borok még ma is fentartják az egykori budai jó bor hír-névét.

Azonfelül, hogy Buda minden egyes szőlőbirtokosának — mint mondánk — jogában áll egész éven át bort mérni, s hogy csak igen kevesen hagyják e jogot használatlan; van még 109 *bor* és *sörmérés* Budán, inelly utóbbiak Számára előbb 4, most csak 2 *sorit* és főz italt.

A fentebbi felszámításból, mint meg nem határozható természeti rovat ki van hagyva az erdő s haszonvehetlen pusztá föld.

A termés mennyisége ekkénti hozzávetőleges megérintése után, az *érenkinli fogyasztásra* nézve, a már felhívott 1846-ki mérő gabona, és 12,000 tűzi fa szükségeltetett, ide nem számítva a még évenként tűzi ölfá helyett felhasználni szokott 8000 öltre felszámítható egyéb fanemüeket.

Az 1850-dik évben országosan eszközlött *barom-össseirás* hatósági hivatalos kimutatás nyomán, a fővárosi lakosság élelmezésére évenként 9000 darab szarvas marha, 250,000 pozs.

Buda területére vonatkozólag következőt eredményezze:

	1	2	3	Lovak				szamár és teve	ökör, bika bivaly	tehén
	éves csikók			ménló	kanca	beréit	összes.			
Buda vár	—	—	—	1	14	42	57	—	—	3
Rácz külváros	1	1	1	—	27	126	156	3	87	216
Krisztinaváros	—	1	1	5	34	161	202	43	6	146
Viziváros	—	—	—	1	50	235	286	—	—	55
Országut	—	—	—	1	11	111	123	1	1	65
Buda-Ujlak	3	—	—	1	27	114	145	2	6	81
Ó-Buda	3	4	—	3	16	239	265	—	23	242
Összesen	7	6	2	12	179	1028	1234	49	123	108

XX. Adó-viszonyok.

Hogy Buda már az ős előkorba fizette volt az úgy nevezett *királyi bért* (censum regium), a budai törvénykönyv eme tétele is tanúsítja:

¹⁾ 1. Statistik des Königreichs Ungern 1. k. 305. 1.

„Fon des ktiniges Janim, oder Lusting.“ Des Kuniges von Vngern Jarzins von Ofher Stat ist vier lhausent Gulden in gull, darin bezalen die von Altén Ofen enhalb der Thuenaw *) das dritte, vnd die selbig bezalung sol alzeit pest haidenlich geschehen auf Sand Jorgen tag.“

De királyi béren felül új évi ajándékkal is kelle kedveskedniük a buda pesti polgároknak:

„Von des Kuniges und Kunigin géb lag.“ Man ist schuldig dern Kunig ein und uránéiig Margk rerarbeitsles Silber zu Kandel vnd Flaschen oder ander Silber geschier. Vnd des sullen sein zwey thailweis, vnd der dritte vergolt dem Kunig, vnd auch desselben gleich'n der Kunigin zugehortt. Der Obgeschrieb. ben 21 margk Silbers Sullen die altén Ofner, auch bei dritten tayl peezall'n vnd ausrichten. Vnd dieselbig peezalung gewendlich geschehen soil, an dem Jar tag.“

E „Jar tag^{1.*} alatt új év napját, deákul „diem strenarum“ akarja értelmezni Podhradczkynk ²⁾ Zsigmond II. végz. 13. ez. eme szavaira: „Dona seu munera ipsorum (Civiutn) in quolibet anno, praetextu strenarum Regiae Majestati debita“ hivatkozáván. — Továbbá:

„Maii ist schuldig zu gebén allé Jar .VF rotgulden, der selbigen (Tarnakmeters) peezalung, auch die Ált'n Ofner ein drittentail.“ És „Des Kunigs Hufmaistei ist man pflichtig zu gebén allé Jar VI rotgulden. Denselbigen Gulden pecznllen auch die altén Ofner einen drittentail. Als in der Freiheit Kunig Sigismund.“

A közadó rendszert állandósító 1715: 8 t. ez. hozatala óta Buda fővárosnál is egész a forradalom korszakáig, mint hazánk többi törvényhatóságainál, a hatósági pénztárba időnkint befolyt adópénzek „hadi és házi adó“ czim alatt s egymástól egészen különítve kezeltettek *); a katonatartás s egyéb legfelsőbb kormányzási kiadások fedezésére egyik orszótgyűléstől a másikig megajánlott *hadi adó*, az egyes törvény hatóságok által szinte országgyűlésileg megállapított számú *nádori porták* után fizettetett; így Buda városa 1836. évig 40 nádori porta után 27,539 ft. 32^{8/40} krt; — az 1836-ki országgyűlés óta egész a legutóbbi időkig 38 nádori porta után hadi adó fejében 26,162 ft. 33^{14/16} kr. s toborzatra (Verbung) 456 ft. 10^{4/}: kr. és a tartománybiztossági hivatalnokok évi fizetésére 103 ft. 47 krt.

¹⁾ hogy itt a hajdan Ó-Budának nevezett mai Pest értetett légyen, az 5-dik lapon, előadottak nyomán kétségtelen.

²⁾ i. m. 88. 1.

³⁾ A forradalom előtti közadóknak miként szokott kivetése példányául ide igtatjuk a jelenleg már Buda sz. k. város határterületét kiegészítő Ó-Buda volt mezővárosra 184^{7/8}. évben kivetve volt adó illetmény következő kimutatását: a) Ó-Buda városra hadiadó 2453 ft. 7 ^{20/40} kr. — háziadó 2225 ft. 40^{30/} kr. — toborzatra 48 ft. 44^{40/}: kr. — összesen 4727 ft. 32^{20/40} kr. — b) Az Ó-Budához tartozó *hajú gyárra* hadiadó 134 ft. 38^{20/40} kr. — háziadó 122 ft. 9^{20/}: kr. — toborzatra 2 ft. 40^{20/}: kr. összesen 259 ft. 28^{20/40} kr. — c) Az ó-budai *zsidókra* hadiadó 749 ft. 39^{5/}: kr. — háziadó 680 ft. 8^{25/}: kr. — toborzatra 14 ft. 53^{25/}: kr. — összesen 1444 ft. 41^{25/}: kr. — S az ekként kivetett adók mennyisége Ó-Budát illetőleg tett 6431 ft. 42^{15/40} krt.

vagy király úti bíró 36, ö ülnök 18, jegyző 50, szolga 40, Krisztina városi bíró 36, 2 ülnök 18, jegyző 30. ráczvárosi görög bíró 36, négy ülnök 18, jegyző 50, szolga 40. vári óraigazgató 40, vízi városi óraigazgató 36, hegyvámszedő 10 ft. 20 kr., útbiztos 72, csatornása 120 ft., 9 szolga 96, *összesen* évi fizetés járandóságra 29583 ft. 8 kr. szállásbér fejében 160 ft. term, szállás 4 — sz. ruházat 1 egyénnek, ruhára 11 ft. 36 kr. s egy pár 'csizma.

Tárnokmesteri illetőség fejében 166 ft. 24 kr., altárnoknak 24 ft. 57⁸/_s kr., tárnokszéki jegyzőnek u. a. *összesen* 216 ft. 19% kr.

Egyházi egyénekre, vári lelkész 1000. 2 káplán 100, vízi városi lelkész 600, 3 káplán 100, újvidéki lelkész 360, káplán 100, ráczvárosi lelkész 220, 3 káplán 100, Krisztina városi lelkész 260, káplán 100. újlaki templomgondnok 6, vári egyházi zenekar igazgató 10 *zenészszel összesen* 925 frnt., 2 énekes 60, vízivárosi zenekar igazgató 50, 2 énekes, 20 *összesen* évi fizetés járandóságra 4581 ft.

Közköztatási személyzetre: A 4 nemzeti iskola-taúitó 300 ft. 80 ft. sz. hittanító 100, segéde 200, vári leány iskola tanító 300, rajzmester 100, hangázkarnok 200, szolga .30, vízivárosi tanító 260 ft. s. t., sz. ugyanott sz. Jánosféle iskolatanító 260, ország vágj. királyuti tanító 230, újvidéki tanító 230, ráczvárosi tanító 260, illyr tanító 60, görög vallástanító 20, Krisztina városi tanító 260, ft. s. t. sz. vízi városi magyar tanító 332, *összesen* évi fizetés járandóságra 4042 ft., szállásbér fejében 240 ft. s két egyénnek természeti szállás. E szerint *összesen*.

Készpénzbeli kiadások: 38.674 ft. 3% kr. *természeti szállás* 6, s *szabadruhdzat* egy egyénnek, s 1 pár csizma.

A forradalmi viszonyok korábbi adó rendszerünkben változást következtetőnek elő; e folytán a Buda városában létező épületekre 1850-1. évre kivetett *épületi adó* összes kimutatása következő: házbér-jövedelem 609,940 ft. 18 kr. előlegesen levonva a 15 “ (-t, vagyis 91,490 ft. 53 krt, maradt adózás alatti jövedelemül 518,449ft. 25kr. ebből a 12½ adó teszen 62,518ft. 30krt. — 1851-2. évre pedig az épület-adó 63,607 ft. 5 kiszámított.

Kiszámítása

a Buda sz. kir. főváros adó községre kivetett személyes kereseti és földadónak 1850¹-ik évre.

Osztály	rovat	I. Személy-adó				ezüst pénz.	
						ft.	kr.
I.	1.	Házasszellér s napszámos	1946	. . .	— ft. 40 kr.	1297	20
	2.	Legények stb.	3056	. . .	1 ” ”	3056	—
	3.	Cselédek	2257	. . .	— ” 30 ”	1128	30
	4.	Ezen 1-ső oszt. családtagjai	5425	. . .	— ” 30 ”	2712	30
	1.	Mezei gazdák összesen	244	. . .	1 ” — ”	244	—
II.	2.	Honoratior stb.	1111	. . .	3 ” — ”	3333	—
	3.	Activ szolgálatban lévők stb.	543	. . .	2 ” — ”	1086	—
	4.	Nyugalmazottak stb.	51	. . .	1 ” — ”	51	—
	5.	Ipar és kereskedést üzök	822	. . .	2 ” — ”	1644	—
		dto	676	. . .	3 ” — ”	2028	—
		dto	335	. . .	4 ” — ”	1340	—
		dto	407	. . .	6 ” — ”	2442	—
	6.	Ezen II. oszt. családtagjai	544	. . .	3 ” — ”	1632	—
		dto	466	. . .	2 ” — ”	932	—
		dto	2191	. . .	1 ” 30 ”	3286	30
	dto	1831	. . .	1 ” — ”	1831	—	
	dto	270	. . .	— ” 30 ”	135	—	

Osztály	rovát	I. személy-adó				ezüst pénzben	
						ft.	kr.
III.	1.	A III. oszt. 1-ső rovata	113	4	—	452	—
	2.	dto 2-ik	3	6	—	18	—
	3.	dto 3-ik	—	8	—	—	—
	4.	dto 4-ik	—	10	—	—	—
	5.	dto 5-ik	198	2	—	396	—
			5	3	—	15	—
		—	4	—	—	—	
		—	5	—	—	—	
Összesen a személy-adó						29,059	30

f. szám	II. Föld-adó				ezüst pénzben	
					ft.	kr.
1.	Belső telek és kertek hold	192 $\frac{1048}{2100}$	à 1 ft.	20 kr.	257	12
2.	Szántóföld 1-ső rendű	113 $\frac{3}{24}$	—	32	60	24
3.	dto 2-ik	480 $\frac{21}{24}$	—	25	200	25 $\frac{3}{4}$
4.	dto 3-ik	330 $\frac{19}{24}$	—	20	110	17
5.	dto 4-ik	515 $\frac{31}{24}$	—	15	128	54 $\frac{1}{4}$
6.	Rét 1-ső	917 $\frac{12}{20}$	—	42	642	34 $\frac{3}{4}$
7.	dto 2-ik	687 $\frac{15}{20}$	—	36	412	45
8.	dto 3-ik	2179 $\frac{2}{20}$	—	30	1089	54
9.	Szőlő 1-ső	kapás 6295 $\frac{3}{4}$	—	24	2518	21
10.	dto 2-ik	6287	—	18	1886	7
11.	dto 3-ik	20165 $\frac{3}{4}$	—	12	4033	10 $\frac{3}{4}$
12.	Szarvasmarha darab	—	—	24	—	—
13.	Ló	—	—	24	—	—
14.	Őszvér és szamar	—	—	12	—	—
15.	Sertés	—	—	12	—	—
16.	Juh és kecske	—	—	6	—	—
Összesen a föld-adó					11340	5 $\frac{3}{4}$
Hozzá adván a személy-adót					29059	50
Egyben					40399	55 $\frac{3}{4}$

Az 1851-2. évre kivetett adó járandóságai Buda városának következők :

a) Személyadó.....	34,798	ft.	10kr.
b) Földadó.....	13,779	„	39% „
c) Házadó.....	63,607	„	5 „
d) Községadó.....	56,092	„	27 ') „
összesen		168277	ft. 21% „

Adó-pénztári vizsgálat legutószor 1851-ki szeptemberhó 11-én tartatott.

¹⁾ E községadó mennyiséghez, a jövedelmi adó összeírásának még be nem fejezéseuniatt, az ettől a községnek forintonként járó 45 kr. betudva még nincs.

A cs. kir. katonaságnak kiszolgáltatni szokott termények betudása Budán nem teljesítettik.

A közadózás eszméjével! rokonságnál fogva felemlítendő az *újonczoz-ás* minő számmal szokott kötelezettsége is. Ugyan is 1840-dik évben az egész országra kivetett 38000 ujoncz közé 121 katonát állított; 1850-1. évben pedig az 5 katonai kerület által kiállítatni rendelt 16 ezer ujonczból Budára 101 jutott. Végre a folyó 1852-iki ujoncz állításkor a 24 ezer ujoncz közül Buda főváros 136 ujonczot állít.

S e helyre tartozik felemlíteni Buda városának a haza oltárára tett, s törvénytárunkba is feljegyzett pénzbeli áldozatait; az 1812-ki 2. t. ez. szerint a „Ludovica“ nevet viselő katonai nevelő intézetre 8000 ft., — a nemzeti Museumra (1827: 35) 4767 ft. 30 kr. a magyar tudós társaság tőkéjéhez 2000 ftot. (1840: 42) s a nemzeti színház alaptőkéjéhez 2715 f. 45²/₄ krral járult.

XXI. Buda főváros jövedelme 1851-ben.

1850-béli maradvány 18,692 ft. 3⁴/₁₀ kr. — haszonbér és kamat 55,619 ft. 42 . . pálinka mérésből 1 ft. — vásár- karó- s helypénz jogért 2643 ft. 25 kr. — malom karó s mészárszékbér 1284 ft. 40¹/₂ kr. — vám fejében 70,749 ft. 25 kr. — halotti szekerekért 1708 ft. 52 kr. — sírokért 916 ft. 48 kr. — tized 800 ft. — eladott ingókért 198 ft. 12 kr. — eladott lovakért 24 ft. — széna s sarjuért 302 ft. 56*4 — telkekért 1732 ft 54¹/₂ k. — erdő jövedelem 5673 ft. 52¹/₂ k. — birság fejében 4 ft hegyjövdelem 4000 ft.— magszakndási örökségek, levonásdíj s vesztelő javak 9099 ft. 9 kr. eladott gazdtalan anyagokért 4 ft. 6 kr. bérkocsi » halászat díjak 417 ft. 4 kr. - polgárjog díjak 484 ft. — védpénz 3100 ft. — telekdíjak 400 ft. 57¹/₂ kr. — vidéki must behozataláért 91 ft. 19¹/₂ kr. — adópótlék 86864 ft. 57¹/₂ kr. — az ó-budai adó község házi adója 7000 ft. — ideigl. bevételek 43,402 ft. — visszdópótlandó ideigl. kiadások 53,220 ft. 17¹/₂ kr. — a -dik lapon felemlített 2 % kamatok fizetésére a telekhivatalnak adott előlegezés 323 ft. 51 kr. — es. kir. kincstári előfogatokért 13.300 ft. — a visegrádi kőbánya és a lánczhidtól a várba vezető új útra 5700 ft. — cs. kir. kórházakra 54,000 ft. — cs. kir. katona járulék s pótlék fejében 56.113 ft. 8¹/₂ kr. — egyéb előlegezések 7096 ft 54 kr. — hiány tételek 1211 ft. kr. - újon felvett szenv. tőkék 107,025 frnt. 12 kr. — kint lévő követ., tőkék 146,484 ft. 30 . . kr. — kamatok fejében 20,748 ft. 49⁴/₁₀ kr. — az irgalmas szerzet által ápolat férfi betegekért fizetett összeg visszapótlva 1125 ft. 24³/₁₀ kr.—járulék az egyetemi alaptól 85 ft. 54 kr. — csatorna-jarulék 39 ft. 25¹/₂ kr. — asz. Mária oszlop utáni járulék 62 ft. 48 kr. — egyéb különfélejárulékok 6489 ft. 48 kr. — eladott földnemekért stb. 195 ft. 19 kr. — ültetési illetmények 1000 ft. 14 kr. — áttéti ösziét a vámokért 654 ft. 15 kr. — rendkívüliek 10,532 ft. 47 kr.— tüzoltó pénztárhoz! járulék 10 ft. — tüzoltó kádak 40 ft. — hagyományok 131 ft. — kétséges tételek 58,383 ft. 51 kr. — hátramaradt segélypénzek 4,293 ft. 5 kr. (e két utóbbi együtt 62,676 ft. 56⁴/₁₀ kí.) — összesen 830,836 ft. 6⁸/₁₀ kr.

E rovat alatt fel kell említenünk, miként 1848 előtt az esztergomi érseknek 4800 ft. — az esztergomi főkáptalannak

5600 ft. — s a székes fehérvári püspöknek 4000 ft. — összesen 14,400 pfttal *egyházi tized fejében* fizetett összegek a főváros megtakarított jövedelmét teszik. így szinte a fentebb említett 1850-dik évről pénztári maradéokra nézve szinte megjegyzendő: miként e főváros részéről 1848- és 1849-ki *magyar bankjegyekben* megsemmítés végett a cs. kir. katonai térparancsnokságnak következő őszietek adattak át, jelesen a) a gyámügyi hivatal 12,489 ft. 45 kr. — b) a házi pénztár 19661 ft. 26⁸/₁₀ kr. — c) a női kórház 1841 ft. 49³ . kr. — d) nyugdíj alap 118 ft. 26 kr. — e) a hadi pénztár 12709 ft. 15 kr. — f) alapítványok 6700 ft. 30 kr. — g) telekhivatal 13,207 ft. — h) törvényszéki letét tár 1580 ft. — i) egyház alapok 1090 ft. 51³/₁₀ kr. — k) csődtömegek 655 ft. — l. dologház 485 ft. — összesen 70,845 ft. 3⁴-10¹⁰kr. pp.

XXII. Buda főváros kiadásai 1851-beu.

Fizetvényekre 42,128 ft. 44 kr. — városi örök zsoldja 9679 ft. V: kr. — drágasági járulék 1156 ft. 49 — városi őrség ruházata 1848 ft. 20 kr. - nyugdíjak 4818 ft. 32¹/₁₀ kr. — katonai illetmény pótlék 1011 ft. 24 kr. szálláspénzek 3884 ft. 50 kr. — irodai szükségletekre 3266 ft. 32 kr. — a szegény-ház alaphoz 12,600 frnt. — egyéb alapítványok s alamizsnák 4122 ft. 16 kr. — napi dijakra 4243 frnt. 17⁵/₁₀. — jobbágy fuvarokra 522 frnt. 27 kr. — egyéb úti költségek 602 ft. — törvényszéki kiadások 6 frnt. — új építményekre 1345 ft. 24¹ . kr. — épület javításokra 1199 frnt. 26^{*}/₁₀ kr. — anyagok a gabona vásárlásra 3973 frnt. 26. kr. pngpéuzb. — lovak vételére 125 frnt. — gazdasági szükségletekre 16,937 ft. 28. kr. — ünnepélyes kivilágításra 201 ft. 55 . kr. — hiánytételek 250 ft 3 k. — hagyományokra 1632 ft. 44. k. — éji világításra 14,174 ft 28 — vízvezetési költség 1366 ft. 27 kr, — kövezésre 16,147 ft. 43 . kr. — Posta és országutakra 2671 ft. 21 kr. — kir. adó 23,280 ft. — adó fejében 2673 ft. 48[@]/₁₀ kr. — házbér adóra 6 ft. 6⁷/₁₀ kr. — egyéb rendkívüliekre 7339 fi. 43 kr. a cs. kir. katonaság számára 14,294 ft. 58³/₁₀ kr — a magyar katonaság számára 254 ft. 6[@] . kr. — ideiglenes kiadások 35,345 ft. 47 kr. — ideigl. bevételek 130,474 ft. 27 kr. — újonnan kiadott kisebb tókék 2110 ft. — szenv. tókék 673,851 ft. 2³/₁₀ kr. — kamatokra 37,887 ft. 24¹/₁₀ kr. — jutalmakra 1045 ft. 55 kr. — rendkívüli kiadások 1995 ft. — árvák s lelcnek nevelésére 2458 ft. 6 kr. — a redout teremre 300 ft. — a magyar nemzeti akadémiára 200 ft. — a bélyegdijuk 395 ft. 27 kr. — szegények ellátására 602 ft. 12 kr. — kenyérre 12 ft. 53. kr. — Újonzokra 935 ft. 24 kr. — halotti szekerekre 230 ft. 53 kr. — a gyepmesternek 253 ft. 20 kr. — rabok élelmére 1501 ft. 57[@]/₁₀ kr. — ezek kenyérére 33 ft. 10 kr. — ruházat s egyebekre 9 ft. 48 kr. — tűzoltó pénztárba 378 ft. 43. kr. — jutalmak fejében 145 ft. — egyéb rendkívüliekre 2 ft. 30 kr. — összesen 1,101,652 ft. 29 kr.

Egybe-vetve a kiadási öszveget a jövedelmi öszveggel, vagy is: miután az összes jövedelem . . . 830,836 ft. 6⁸/₁₀ kr.
az összes kiadás pedig . . . 1,101,652 „ 29¹/₁₀ krt
tesz; a kiadás 270,816 ft. 22⁸/₁₀ krl
ppben haladja meg a jövedelmet.

XXIII. Kormányzések s hivatalok.

Buda városában mint országunk fővárosában székelnek kormányzéseink, mellyek mint annyi életet s munkásságot terjesztenek országunk különböző részeibe. Ezek valamennyié jelenleg ALBERT cs. k. Főherczeg, katonai s polg. Kormányzó Ő Fenségének magas kormánya alatt állanak. Jelesen:

I. Maga a cs. kir. *hadi főkormány*. Mellynek elnöke 1751-ig mindig a nádor volt; az utolsó nádor, ki a vezér parancsnokságot a nádori méltósággal egyíté, Pálffy János volt. Ennek halála óta e hivatal egészen különítve lón; inig jelenleg Fejedelmünk kegyelméből a katonai s polg. kormányzói méltóságot ismét egyítve bírjuk a haza osztatlan hódolat tárgya: ALBERT Ő cs. k. fenséges Főherczeg magas személyében. — A forradalom előtt létezett hadifőkormány a bécsi hadifőtanácsnak volt alárendelve; s foglalkozási tárgyai öt osztályra szakadtak; u. m. katonai, közpolitikai, gazdasági, élelmezési, s bíraskodásira. Ezekhez tartozott a, *judicium delegatum militare*, s némelly alsóbb hivatalok, úgy szinte a hadorvosi igazgatóság s tábor-lelkészi főnökség is. Személyzete állott a kormányzó hadi parancsnok elnökből, 5 előadóból, hadi fogalmazókból; sat. Újra szervezése közelebb várható.

II. A cs. kir. *Helytartótanács*. Miként Irlandnak Vice királya: akként Magyarországnak századok óta királyi helytartója volt. Az ausztriai házból származott királyok ugyan is országunkon kivid lakván, a közügyeknek a király nevében intézhetésére helytartóra lón szükség; s a *helytartó* nevezettől, a hont utóbb kormányzó szék is nyerte eredetét. A közigazgatás feladatának szükségelt könnyítése — s főleg az elintézés alá került ügyek sokfélesége s terjedelme elkerülhetlenné tévé a helytartó személyét környező tanácsosok, segéd s alárendelt hivatalok rendszeresítését; így keletkezök az 1723: 97-dik t. ezikkben hatáskörére nézve körülményesen megállapított *magyar királyi helytartótanács*, melly az 1724-dik évi Január 21-én, Bécsben készített 30 fejezetű — úgynevezett Carolingi utasításnak átadása s kihirdetése mellett, azon évi martius 21-kén a tanácsnokok ünnepélyes feleskedtetése után, hivatalos működését megkezdő Posonban, honnan József császár Budára tette át 1785-

ben a m. k. udv. kamarával egyesítvén, de inellytől 1791-ben ismét különítettett. Elnöke a mondott törvény szerint mindenkor a nádor volt, ki törvényeinknél fogva az országból távollévő királynak hivatalbóli helyettese vala¹); ennek jelen vagy épen nem létében az országbíró, vagy a tárnok, s ezek jelen vagy szinte nem léte esetében a mágnási tanácsnokok legidősbike; az elnök mellé ugyan azon törvény minden rendből s a hon minden vidékeiről 22 tanácsnokot határozott.— A 98 cikk szerint a tanácsnokokat a helytartótanács előterjesztésére a kir. Felsőg. nevezé, mint szinte a tiszteletbeli fogalmazókat, ellenben a lajstromzót, számvevőt, kiadót s többi alsóbb hivatalnokokat maga a helytartótanács nevezé szavazat-többséggel. A kormányzási ügyek szaporodása eszközlé a tagok száma nevelését. Legutolsó időbeni szerkezete az elnökön kívül 24 tanácsnokot számított, kik között 3 egyházi, 6 mágnási s 16 nemesi rendből; 20 titoknok, 20 fogalmazó s 14 gyakornok, ide nem értve a tiszteletbeli s díjitalan hivatalnokokat. A tanács üléseiben az elnökön kívül 12 tanácsosnak kelle mindig jelen lenni. Az előadó mondá ki legelőször a tárgy feletti szavazatát, utána a többi tagok ülési rendszerint. Szavazatok egyenlősége esetében az elnök dönté el a kérdést, s a többség határozata esetében nyomosaknak vélvén saját ellenszavazata gyámokait, ezeknek a kir. Felsőg. teendő felírásban feljegyzését s elsorolását kívánhatta, ugyan ezt követelhetette a kisebbségben maradt rész bár mellyik tagja is. A tárgyakat a titoknokok is szokták előadni, de szavazat nélkül. A kibocsátott iratokat, leveleket az ülésben elnökösködött, iroda igazgató, s sorsszerű titoknok írták alá.— 7 külön alosztályai valának: u. m. a) *jegyzőkönyvi-* (1 fő- és 1 al-igtató, 4 tiszt s 4 fizetéses gyakornok), b) *lajstromozói-* (1 fő- ki egyszersmind a királyi pecsét s levéltár őre volt — s 1 allajstromozó, 2 segéd, 2 tiszt, 8 írnök, s 6 járulnok) — c) *kiadói-* (1 kiadó, 1 segéd, 2 hites jegyző, 16 hites írnök, 16 járulnok, ajtónok s fűtő.) — d) *számvevői-* (2 számvevő, 6 tanácsnok, 1 lajstromzó s kiadó, 43 hivatalnok, 23 sorozó, 15 járulnok, s 6 fizetéses gyakornok. — e) *tanulmányi bizottsággal egyített kir. konyvbíráló főhivatal* (1 elnök, 6 ülnök, 1 tollvivő, 2

¹ A kir. helytartó (Locumtenens) nem vala egyszersmind szükségkép nádor, 1723 óta négyszer volt az országban helytartó, mi alatt a nádori méltóság betöltetlen vala.

írnok, 1 segéd, s 1 futár.) — f) *közalapítványi ügyigazgatóság* (1 igató, 2 ügyész, 1 segéd ügyész, 1 lajstromozó, 1 kiadó s igató egyszersmind, és 2 írnok.) — g) *közalapítványi pénztár* 1 pénztárnok, 1 ellenőr, 1 kivető, 1 fizető, 8 hivatalnok, 16 járulnok). Ezen osztályokhoz soroztatott az 1723: 100, s 1741: 42 által létesített *tartomány biztosság* is (1 fő 1 al-igazgató, 1 titoknok, 1 fogalmazó, s az ország külön részeiben 10 fő s 10 al-biztos). Mindezen hivatalosztályok főnöke rendszeren a helytartó tanácsosok legöregebike, mint a kir. Felső által nevezett iroda-igazgató, volt. — A megérintett hivatalnokok valamennyien a királyi kincstárból húzták fizetés járandóságait; az 1741-ki országgyűlésen (aug. 29-én) e fizetések fedezésére egy országos pénztár rendszeresítése indítványoztatott; de az országos rendek inkább a só árának mázsáinkint 15 krrali emelésében egyeztek meg. Utolsó időben a kir. helytartótanács összes személyzetének évi fizetés járandósága összesen 312,810 p.ftment, a mintáz alább elősorolandó részletek mutatandják. 1784-ben e kiadás az összesen 94 főből állott személyzetre összesen 80,844 p. ftot tett; 1810-be már a hivatalnokok száma szaporodtával 166,978 ftot s a drágasági pótlékkal 298,177 ftot. — *írósze-ekre* 18,652 ft 52 kr. volt a kir. kincstárból utalványozva, de melly öszvegnek a tárgyak száma növekvésével szükségkép szinte növekednie kellett. — Az ügy-kezelés alá került tárgyak csak 1769-be kezdettek sor számmal elláttatni, érdekes látni a tárgyalási sorszámnak az azóta évenkénti növekvését: Ugyan is

Év	Sorszám.	Év	Sorszám.	Év	Sorszám.	Év	Sorszám.	Év	Sorszám.	Év	Sorszám.
1769	5081	1770	6216	1771	7076	1772	4081	1773	4119	1774	5835
1775	5975	1776	6715	1777	6848	1778	6615	1779	6377	1780	7890
1781	8352	1782	9435	1783	13967	1784	29392	1785	40854	1786	54292
1787	45809	1788	46450	1789	48955	1790	29155	1791	24604	1792	29835
1793	30803	1794	28597	1795	27488	1896	27629	1797	27106	1798	30931
1799	30449	1800	30421	1801	28614	1802	27971	1803	28631	1804	28400
1805	29351	1806	26511	1807	26700	1808	28178	1809	22822	1810	27292
1811	32511	1812	32514	1813	31000	1814	34000	1815	3800	1816	38000
1817	38000	1818	36200	1819	35711	1820	32832	1821	32261	1822	31571
1823	32440	1824	32344	1825	33024	1826	32879	1827	33628	1828	34372
1829	33729	1830	32050	1831	33316	1832	32792	1833	36524	1834	36786
1835	39835	1836	38638	1837	40270	1838	41502	1839	42119	1840	41404
1841	44866	1842	47396	1843	46750	1844	47800	1845	47500	1846	50000
1847	53250.		1)								

¹⁾ Az első évekbeni számcsekélység onnan ered: hogy az ugyan egy érdemre vonatkozott beadványok egy szám alatt igtatattak be.

Hatása ezen az ország legfőbb kormányzékének I politikai— II országgazdászati s rendőrségi — és III biztossági ügyekre terjedett. Politikai tárgyalás alá tartoztak: 1) Vallásbeli tárgyak, kegyes alapítványok, kir. egyetem s iskolai alapítványok kezelése. 2) Tanügy kormányzása, és a protestánsokéra! felügyelet. 3) Adó felosztásrai ügyelet s felvigyázat nehogy az adó alap csorbulást szenvedjen. 4) Összeírás, rabok, állapotának szemmel tartása. 5) Nemességet bizonyító, s úrbéri perekben felelősségi bíráskodás; 1846-ig a zsidóknak ezen évben eltörlött türelmi adója felett is intézkedék a kir. helytartótanács. A közigazgatási- s rendőrségek között soroztattuk a népesség, kereskedés s ipar előmozdítását célzó intézkedések, vámok szabályzata, utakrai felügyelet, posta intézetekre, erdőkre, zálogházakra, közegészségre, s mértékekre felvigyázás. — Az ország hatóságaihoz kibocsátott rendeletei, „intézmény” név alatt említették, s ezek vagy olyanok valának, a) mellyek legfelsőbb meghagyás folytán küldettek az illető hatóságokhoz, s b) mellyeket saját hatóságánál fogva bocsátá ki. Ez utóbbiak ismét kétfélék valának 1) mellyek az egész országot érdeklék, és ekkor valamennyi vármegyéhez, s ha a tárgy természete kívánta, más hatóságokhoz is, *körlevél* nevezet alatt küldettek, ezek szinte kétfélék voltak aa) mellyek a jövőre előkerülendő tárgyak elintézésére szabályul, zsinórmértékül alkalmaztatás végett közrebocsátattak, s ezek *szabályozó rendelvényeknek* nevezettek; bb) mellyek csupán egyes tárgyak közzétéletét eszközlék, p. o. üresen hagyott úrbéri telkeket hitesztelők sat.; végre 2) mellyek csupán egyes hatóságokhoz küldettek, egyszerűn „*intézmény*^*ekuek* nevezettek. *„Kein Dicasterium in Ungern hat mehr Gelegenheit als dieses. recht viel Gutes zu thun; aber auch keines darf mehr auf den Dank der Nachwell rechnen; dadiefortlaufende Geschichte Ungerns, zugleich ein fortlaufender Beleg seiner weisen und wohlthatigen Anordnungen ist“* eszavakkal mondá ki pártatlan ítéletét országunk eme legfőbb kormányzéké fölött a mindenkitől auctoritáskép tisztelt *Schwartner* 1).

Jelenlegi személy s fizetési szervezetét ács. k. m. helytartóságnak, a birodalmi belügy ministeriumnak 1850-diki September 13-ról 5036 sz. a. kiadott rendeletében tudatott 1. f. elhatározás nyomán következő táblázat mutatja:

1) 1. Statistik des Königreichs Ungern. II. k. 231. 1.

Alkalmazottak száma.	Alkalmazási minőség.	Rang osztály.	Évi fizetés forint pp.
1	Helytartó		
1	Helytartósági alelnök		
1	„ tanácsos	V.	4000
2	„ „	VI.	3000
5	„ „	VI.	2500
5	Titoknok	VIII.	1400
5	„ „	VIII.	1200
4	Fogalmazó	IX.	1000
6	„ „	IX.	900
1	Kiadó	VIII.	1500
1	Írástárnok	VIII.	1200
1	Igtató	IX.	1000
2	Igtatóssági tiszt	XI.	700
2	„	XI.	600
4	„ „	XII.	500
3	Ajtonálló		400
1	Kapus		300
3	Hivatali szolgál		350
5	„		300

III. *A magyarországi cs. k. Pénzügyigazgatóság*, a forradalom előtt volt m. k. udvari kamara helyébe létesített. Os előkorunki királyaink jövedelmeit egy, 1527 óta két kincstárnok kezéi. így támadt az *udvari kamara*, inelly „udvari“ melléknevét 1748-ki augusztus 16-kán kelt 1. f. rendelet folytán nyerc, ez II-ik József alatt 1783-ba Pozsonból Budára áttéve, majd a m. k. helytartótanáccsal egygyé olvasztva, utóbb ismét külön helyreállított. Hivatása volt a magyar király minden jogaira s jövedelmeire felvigyázni, a bányai jövedelmeket s a kir. helytartótanács által kezelt adót kivéve. Alárendelve állottak a koronái jószágokú tekintett sz. kir. és szepesi városok is, csak-hogy a városok politikai ügyei kormányzását a kir. helytartótanáccsal együtt eszközlé. S ha bár törvény szerint minden egyéb akár magyarországi akár közbirodalmi kormányzékttől független lévén, közvetlen a kir. felségtől vette is az eljárást szabályzó parancsokat, a Bécsben székel közönséges udvari és bányász kamarákkal még is folytonos kölcsönhatásban állott. Személyzete állott elnök-, alelnök s 15 tanácsosból, több titoknok- fogalmazó- s fogalmazási gyakornokból; úgy a jegyzőkönyvi, lajstromozó, levéltári, kiadó, számvevő, fizető, s díjjazó hivatalosztályokból; összesen mintegy 340 egyénből, kiknek rendszeres évi fizetésjárandósága 307,890 p.

ftot tett. A beadványok évi száma 50 ezeret haladta meg. (1810-be 22,494 volt

E kir. udv. *kamara főfizező hivatalában* központosítottak az országban szerteszét létező hivatalok s hivatalnokok évi fizetés járandóságai felőli utalvány s számadás-könyvek; az utókor-nak hagyományozandó ismeretül a kir. udvari kamara pénztá-rából fedezett valamennyi fizetés járandóságok mennyisége rész-leteit, a forradalom előtti utolsó évi adatok nyomán, követ-kezőkben adjuk elő.

I. Igazság szolgáltatására vonatkozó hivatalok: 1) *HrtssemeZyes tábla* a) évi fizetése 86,750 ft. b) szálláspénzek 720 ft. e) asztalpénz s egyéb javadal-mak 6000 ft. d) laktér 400 ft. e) épület javítása s házi szükségletekre 420 ft. f) iroda s hivatali szerekre 500 ft. g) úti költségekre 11,000 ft. h) szolgál kiadások 240 ft. összesen 106,030 ft. — 2) *Királyi ítéli tábla* a) évi fizetése 54,910 ft. b) nyugdíj 350 ft. c) kegypénz 800 ft. d) szálláspénz 900 ft. e) hiv. laktér 400 ft. f) épület javítása s házi szükséglet 420 ft. g) iroda s hivatali szerekre 500 ft. h) úti költségekre 11,000 ft. i) napidíjak 880 ft. k) szolgál kiadások 240 ft. összesen 70,400 ft. — 3) *Kerületi táblák* a) évi fizetése 48,590 ft. b) nyugdíj 800 ft. c) ellá-tásokra 80 ft. d) kegypénz 1020 ft. e) laktér 150 ft. f) iroda s hivatali szerekre 80 ft. összesen 50,690 ft. — 4) *Váltó bíróságok* a) évi fizetése 105,910 ft. b) nyug-díj: 1260 ft. c) ellátás 40 ft. d) kegypénz 400 ft. e) segélyezés 3600 ft. f) szállás-pénz 6000 ft. g) iroda s hivatal szerekre 8810 ft. h) úti költségekre 800 ft. i) nap-díjak 280 ft. k) jutalmazások 1330 ft. l) szolgál kiadások 110 ft. összesen 128,540 ft. — E szerint az igazság kiszolgáltatása, az elősorolt tételek összeadása után 355,660 ftba került.

II. Belkormányzati kiadások 1) *k. helytartótanács* a) évi fizetése 191,180 ft. b) nyugdíj 50,220 ft. c) ellátásokra 120 ft. d) kegypénz 3540 ft. e) segélyezés 6300 ft. f) szálláspénz 240 ft. g) épület-javítás s házi szükséglet 7030 ft. h) iroda s hivatali szerek 30,290 ft. i) gyors posta s levélbér 2220 ft. k) úti költség 7000 ft. l) napidíj 6570 ft. m) jutalmazások 3350 ft. n) szolgál kiadás 4750 ft. összesen: 312,810 ft. — 2) *I jonnán létesült közlekedési bizottmány* évi fizetésére 1950 ft. — 3) *Vármegyék kormányzóinak* (administratorok) évi fizetése 245,450 ft. — 4) *Fiumei kormányzók* a) évi fizetése 16,150 ft. b) nyugdíj 2010 ft. c) ellátások 170 ft. d) kegypénz 90 ft. e) segélyezés 400 ft. f) asztalpénz s egyéb javadalmak 4000 ft. g) hiv. laktér 940 ft. h) épületek fentartás s házi szükséglet 850 ft. i) iroda s hivatali szerekre 1360 ft. k) úti költségek 80 ft. l) napi díj 1920 ft. m) jutalmazások 500 ft. n) szolgál kiadásai 80 ft. összesen 28,550 ft. — *Építész igazgatóság* a) évi fi-zetése 24,380 ft. b) nyugdíj 9890 ft. c) ellátásokra 210 ft. d) kegypénz 300 ft. e) se-gélyezés 600 ft. f) szálláspénz 150 ft. g) asztalpénz s egyéb javadalmak 30 ft. h) hiv. laktér 840 ft. i) épületfentartás s házi szükséglet 1850 ft. k) iroda s hivatali szerekre 1840 ft. l) gyors posta s levélbér 109 ft. m) úti költség 200 ft. u) napidíj 2560 ft. o) jutalmak 600 ft. p) szolgál kiadásai 90 ft. összesen 43,140 ft. — 6) *Fiu-mej építészhivatal* a) évi fizetése 1780 ft. b) nyugdíj 100 ft. c) szálláspénz 120 ft. d) hiv. laktér 40 ft. e) iroda s hivatali szerekre 120 ft. f) úti költség 20 ft. össze-sen 2180 ft. S így az elősorolt egyes tételeket összeadva a belkormányzati kiadá-sok 634,080 ft-ra mentek.

III. Pénzügyi igazgatóság kiadásai: 1) *m. k udv. kamara* a) évi fizetése 177,580 ft. b) nyugdíj 41,920 ft. c) ellátások 150 ft. d) kegypénz 3840 ft. e) se-gélyezés 6880 ft. f) szálláspénz 8970 ft. g) épület fentartása s házi szükséglet 7520 ft. h) iroda s hivatali szerekre 26,580 ft. i) gyors posta s levélbér 3620 ft. k) úti költség 8190 ft. l) napi díj 7390 ft. m) jutalmak 7310 ft. n) szolgál kiadása 4750 ft. összesen 304,700 ft. — 2) *dijjazo hivatal* a) évi fizetés 2130 ft. b) nyugdíj 270 ft. c) kegypénz 20 ft. d) szálláspénz 30 ft. e) iroda s hivatalszerek 110 ft. f) napi díj 550 ft. g) jutalmak 50 ft. h) szolgál költség 80 ft. összesen 3190 ft. — 3) *Vidéki kamarai igazgatóságok*: a) évi fizetés 6960 ft. b) kegypénz 8090 ft. c) ellátások

300 ft. d) kegy pénz 550 ft. e) szállásbér 290 ft. f) asztal pénz s egyéb javadalmak 1080 ft. g) épület-fentartás, s házi szükséglet 2230 ft. h) iroda s hivatal szerekre 420 ft. i) úti költség 170 ft. k) napidíj 270 ft. összesen 20,360 ft. — 4) *Királyi ügyigazgatóság* a) évi fizetés 21,050 ft. b) nyugdíj 1860 ft. c) kegy pénz 230 ft. d) szállás pénz 400 ft. e) épület-fentartás s házi szükséglet 750 ft. f) j iroda s hivatal szerek 1090 ft. g) gyors posta s levélbér 2000 ft. h) úti költség 600 ft. i) napidíj 1190 ft. k) jutalmak 4250 ft. összesen 33,420 ft. — 5) *o/isefü hivatal* a) évi fizetés 17,950 ft. b) nyugdíj 5820 *fi*- c) kegy pénz 580 ft. d) segélyzés 1000 ft. e) iroda s hivatal szerekre 1150 ft. f) jutalmakra 200 ft. g) szolgálk kiadása 60 ft. összesen 26,760 ft. — 6) *gazdasági hivatal* évi fizetése 1950 ft. — 7) *kerületi felügyelik* évi fizetése 44,200 forint. — Tehát a pénzügy-igazgatóság összes kiadásai 434,580 forintra rúgtak.

IV. Ez, elősorolt közigazgatási rovatokba néni tartozott kiadások:

1) udvari kiadások 4000 ft. — 2) évi fizetések ·) 75,770 ft. — 3) nyugdíj 201,220 ft. — 4) ellátásokra 3550 ft. — 5) kegy pénz 56,600 ft. — 6) segélyzés 2700 ft — 7) szállás pénz 80 ft. — 8) asztal pénz, s egyéb javadalmak 130 ft. — 9) hivatali lakok bére 220 ft. — 10) középület fentartása s házi szükséglet 1920 ft. — 11) iroda s hivatali kiadások 1620 ft. — 12) gyors posta s levélbér 100 ft. — 13) úti költség 2500 ft. — 14) napi díjak 280 ft. — 15) jutalmakra 3750 ft. — 16) egészség-ügyi kiadások 35,900 frnt. — 17) szolgálk költsége 390 frnt. összesen 390,730 forint.

Ez elősoroltak után, az álladahni évi öszszes kiadásokat következő szám adatokból tanuljuk:

I. *Status listzjeinek fentartása*: 1) Udvari költségekre 4000 ft. 2) Évi fizetésekre 1,124,640 frnt. 3) Nyugpénzekre 323,810 frnt. 4) Nyug-bérekre 4590 ft. 5) Kegypénzekre 67,970 ft. 6) Segély-dijakra 21,480 ft. 7) Lakásbérekre 11,900 ft. 8) Asztal pénz és mellékdíjjakra 11,240 ft.

II. *Kormányzási kiadásuk*: 9) Hivatali lakásokra 8490 ft. 10) Kormányépületek fentartása és házi szükségek 22,990 ft. 1.1) Irodai és hivatalos költségek 74,470 ft. 12) Gyors és levélpostabér 8040 ft. 13) Úti költségek és napi díjak 41,560 ft. 14) Napi díjak 21,890 ft. 15) jutalmazás és segélypénzek 21,340 ft. 16) Egésség-ügyi költségek 35,900 ft. 17) Szolgálakra 10,740 ft.

III. *Kiegyenlítések* 10,040 It.

IV. *Alapítványok* 21,870 ft.

V. *Több rendű közönséges költségek, politikai inlétekek szükségleteivel együtt* 24,850 forint.

A *rendes kiadások* öszzege tehát 1,871,810 ft.

Mindezen kiadások fedezésére szolgálk közjövodelmek mennyisége a birodalmi statistikai táblázatok szerint, jelesen 1846-ba a *folyó adó* 4,532,613 ttot tett, de ebből csak 2,595,384 ft fizetett be, a többi a hátralékok tömegét 8 millióra növelé. A *kuzbensövám* 1849-be 2,106,662 ftot hozott be, — a *só* 1846-ban 10,488,298 ftot jövedelmezett ugyan, de ez öszzegeből a szükségelt termelési 4,372,277 ft. kiadást levonva, a felmaradt jövedelem 6,11602 Iftra számíttatott. A *bánya jövedelem* jelesen Körmöczön aranyok 9,261213 f. és húszasok 1,111959 pf. értékig verettek.

¹⁾ Jelesen a két korona örnek 1500 fтал, 3000 — rendkívüli kamarai fizetések 56,170 — s személyes pótlékok 16,600, összesen 75,770 ft.

A *Lotteria* 396,100 — a posta 82,887 — puskapor s salétrommérés 101,439 — a korona s állodalmi javak 155,339 — állodalrni javak (1845-be) eladása 274,239, — rendkívüli jövedelmek 260,629, s így az 1846-ik évi összes jövedelem 23,920, 929 pitra számíttatott. Egyébiránt érdekesnek hisszük a magyarországi közjövodelmek felől épen a forradalom előtti korszakban készített kimutatási *hiteles* táblázatot ide igtatni, mellynek megtekintésére olly igen csalottnak nyilvánítá magát a martins utáni pénzügyminister magyarországi közjövodelmek felöli hitében, hogy legelőször kényszerült bevallani: mennyire könnyebb vala opponálnia, mint leend majd kormánoznia.

Rendes bevételek.

I. *Közvetlen* rtdú . 1) Telekadó a) Horvátország adója 96,333 ft.— b) kir. városok adója 18,006 ft. — c) XVI. szepesi város adója 18,231 ft. — 2) papi segélyadó 73,044 ft. — 3) zsidó adó 109,090 ft. —II. *Kivetett add:* 4) harminczadi jövedelem 3,055,000 ft. — 5) sóbóli jövedelem 5,949,700 ft. — 6) dijak: a) magyar kamarai dijak 20,000 ft. — b) keresk. és váltó törvényszéki dijak 44,000 ft. III. *Jarak* . 7) állodalmi javadalmakból ¹⁾ 2,206,121 forint — 8) bácsi Ferencz csatorna ^{a)} — 9) megürült papi javak 358,444 ft. — IV. *Különbféle közönsége* bevételek:* 10) Különbféle alapítványok járulékai 56,270 ft. — 11) örökülési birsági pénzek 87,100 ft. — 12) különbféle járulékok: a) kamatok 2720 ft. — b) selyemből 630 ft. — c) egészségi jövedelemből 3800 ft. — E szerint *a rendes bevételek összege* 12,098,489 ft.

IV. *Az országos pénztári hivatal* az 1808-ki 2-ik, 7-ik és 8-ik tör. ez. folytán állíttatván fel, s főkormányzása közvetlenül az időnkinti nádorra, akadályoztatása esetében pedig az utána következő ország-zászlósára — országgyűlésről országgyűlésre teendő jelentés és bemutatandó számadás mellett Hibáztatván, — hivatalos működését 1809-ki jan. 1. kezdette meg. — Kezelésére 1 pénztárnok, 1 ellenőr és 2 pénztári tiszt (kik közül egyik időközben történt halálozás által ideiglenesen megszüntetett), és egy szolgáló neveztetett ki.— Kezeltetik e hivatal által

1) *Az országos pénztár*, régiebb idők óta fenállván az időnkinti országgyűlések által meghatározott honosítási díjjakból (taxae indigenales) és tiltott játékok (vetitorum lusuum) törvényes birságából alakult, jelenlegi pénzalapja tészén kötelezvényekben 114,956 pftot — jelesen a magyar kir. kincstárnál

¹⁾ Az úrbéri viszonyok megszűnte következtében az állodalmi javakból a kimutatott öszvegnek alig fele jövendé be.

²⁾ Jövedelem nem előterveztetett, a csatornának célba vett hosszabbítása miatt, mire a kiadások a jövedelmet túlhaladni fogták.

4 %-re 8000 ft. — $2\frac{1}{2}$ %-re 39,000 ft. — 2 %-re 10,000 ft. — a többi 57,956 ft. pedig magánosoknál 6 % kamatra kölcsönözve van.

2) *A ludoviciai pénztár*, felállítandó magyar katonai akadémiaára az 1808-ki VII. t. ez. által alapíthatván, pénzalapja részint azon évi, részint későbbi országgyűléseken, és azokon kívül is legújabb időkig tett önkéntes hazafiúi ajánlatokból alakult, mellyek közül bemutatási joggal bírnak azon 69 alapítók, kik egy ifjúnak neveltetésére évenként 400 pftot kamatozó 6666 pft. 40 kr. tőkét köteleztek.

Jelenlegi pénzalapja tészen: a) Az intézet létre jöveteléig nem kamatozó ajánlatokban 170,639 ft. 8% kr.

b) Az ajánlóknál kint lévő kamatozó ajánlatokban 65,805 „, 5% „,

c) Befizettetett ajánlati tőkékből magánosoknak kiadott kamatozó tőkékben 555,300 „, 8% >>

Összesen 791,744 ft. 22% kr.

3) *A nemzeti museunti pénztár* 1808-dik VIII. törv. ez. által alapítatván, alaptőkéje részint törvényhatóságok, részint magányosok önkéntes ajánlásaiból alakult, s jelenleg tészen 129,969 pft. s 38 krt., miután azonban az 183%-ik országgyűlésen a Museum építtetésére felajánlott 500,000 pft. az előre kivetett építési költségek valódi fedezésére elengedő nem volt, és így nádori rendeletek következtében a folyamatban lévő építésnek folytathatására magánosoktól is pénzek 5 % és 6 % kamatra felkölcsönöztettek, — szenvedöleges állapota ezen pénztárnak jelenleg tesz 282,961 ft. 23 krt., mellyet az alaptőkével összeegyeztetvén kitűnik: hogy a nemzeti museumi pénztár szenvedő állapota, a fentebb kitett 129,969 pf. 38 k. alapértékét, 152,991 pft. 45 krral felülhaladja.

4) *A felkelési összesített pénztár* (Fundus insurrectionalis concurrentialis) az 1809-ik évi francia háború alkalmával felkelt nemes sereg hadi költségei fedezésére országgyűlésileg kivetett 7,500,000 ft. segedelemnek fenmaradt összegéből alakult, mostani alapértéke, melly magánosoknál 6 % száztólit kamatoz, tészen 373,748 ft. 14 kr. pp.

5) *A 1796-Aí felkelési pénztár* az ezen hadjárás alkalmával személyesen felkelt nemesekre felhasznált segedelem pénzekből alakult, mellyek a középponti országos számfejtő hivatal által

a cs. kir. hadi kincstár és törvényhatóságok, úgy ezek között fenállott kölcsönös követeléseiknek számvevőileg eszközöltött kiegyenlítése után femnaradtak, — töke ereje ezen pénztárnak jelenleg 8000 ft. pp., mely 6 kamatra kikölcsönöztetett. — Az illető törvényhatóságoknál kint lévő activ követelése pedig még ezüst pénzben 90,551 ft. 21*¹/₈ krt. tészen.

6) *Az 180°/₁-i felkelési pénztár*, mely szinte az ezen évben felkelt nemes seregre felhasznált kölcsönös segedelmeknek számvevői kiegyenlítéséből eredt, jelenleg készpénzzel nem bír, hanem cselekvő követelése fejében hátra van a törvényhatóságoknál 20,313. ft. 36⁵/₈ kr. pp.

7) *Az 180°/₅ ki felkelési pénztár* ugyan ez évben felkészült hasonló felkelő nemes seregre tett költségek számvevői kiegyenlítéséből származván, követelése fejében némelly hatóságoknál fizetetenül kint van még 2956 ft. 14 kr. pp.

8) *A nemzeti színházi pénztár* az 1840-At 40-dik t. ez. által alapítatott jelenlegi állapota 327,719 pft. 36 kr. mely magánosoknál 6 kamatra ki van kölcsönözve. Végre

9) *A nemzeti színház keletkező nyugdíj* alapja szinte ez országos pénztárban fog kezeltetni; mellynek a pesti takarékpénztárba betett tőkéje 3G29 ft. 16 kr., ennek 1851-ki decemb. 31-ig kamatja 812 ft. s 15 kr. s még a színházi pénztárban 244 ft. 8 kr. pp. összesen 4686 ft. 8 kr.

Ezen elősorolt pénztáraknak szabályszerű éri kiadásai: 1-ezör. A pénztári tisztviselőknek évi fizetésük tüzén, jelesen: pénztárnoknak 1475 ft. — Ellenőrnek 1175 ft. — Pénztári tisztnek 730 ft. — pénztár[^]solgának, ki egyszersmind országos levéltári szolgálja 320 ft. — Összesen 3700 ft. — Ezen 3700 pft-hoz járul a nemzeti színházi pénztár különösen 600 ital — a levéltári szolgálja számára, az országos pénztár 175 ftal. — A többi 2925 pft-hoz az országos pénztár ¹/_a-ed résszel = 243 ft. 45 kr. - A ludovieai pénztár ⁷/_{ij}-cd résszel = 1706 ft. 15 kr. — A museumi pénztár ¹/₈-ed résszel = 243 ft. 45 kr. — A felkelési összesített pénztár ³/₁₂ résszel = 731 ft. 15 kr.

2- szor *Az országos lerellárnoknak* szabályszerű fizetése az országos pénztárból 800 pft.— Az allevéltárnoki állomás, mely után évenként 300 pft. fizettetett, jelenleg üres. — Az országos pénztárból tehát összesen kiadtik 1218 ft. 45 kr.

3- szor. *A ludovieai pénztárból* a) a gr. Buttler féle alapítvány után 19 katonai növendékre fizettetik egyenkinti 400 ft. után évenként 7600 ft. — b) a 20-ik ifjúra Zemplin megyének az alapító gróf által kifizetett tőkét az intézet életbe léptetéséig a megye maga kezeli — c) a gr. Beleznay Sámuel féle alapítványból hasonló ezim alatt 430 ft. — d) a Temesváry Márton féle alapítványból hasonló ezim alatt 400 ft. — továbbá e) az intézet kertészének 800 ft. — és f) az országos pénztári személyzetnek mint fentebb 1706 ft. 15 kr.

4- szer. *A nemzeti museumi pénztárból:* a nemzeti inuseumi személyzetnek u. mint: a) az igazgatónak 2000 ft. — b) régiség osztály őrnek 1000 ft. — könyvtári osztály őrnek 1100 ft. —d) 2 természet osztályi őrnek egyenkinti 800 ftl 1é00 ft. — e)l természet osztályi őrségédnek 500 ft. — f) 1 irattárnoknak 400 ft. — g) 1 írőknek 400 ft. — h) 4 szolgálának s egy kapusnak — az 1-só szolgálának 360 ft.

a többi négynek pedig egyenkint 300 ft — összesen 1560 ft. — i) 1 udvari szolgának 260 ft. — összesen a museumi személyzetnek 8820 ft. — és az országos pénztári személyzetnek mint fentebb 243 ft. 45 krajczár. —

5- ször. *A felkelési összesített (Insurrcctionalis Concurrentialis) pénztárból:* Az 1809-edik évi fanczia háború alkalmával elværtett vagy megsebesült nemes felkelő vitézeknek úgy ezek özvegyei és árváinak évenkinti élelmi segédeimül fizettetik 3100 ft. pp. nem különben az országos pénztári személyzetnek a fentebb kitétel szerint arányban 731 ft 15 kr. — felesleges jövedelme, nz 183^a/₆-ki országgyűlési határozat szerint, ideiglenesen a nemzeti museum felsegélésére tétetik át, melly felesleg évenkint 10—12 ezer forint között változik.

6- ször. *Az 1797-ki 180% és 180%-ki felkelési pénztáraknak* jelenleg kitűzött czélja nem lévén, terhes tartozásaikon kívül, mellyek az 1797-ki pénztárt 925 pft. 57°/s kral — az 180°,-t 11542 pft 37³/₁₀ kral — és az 180°“* . @“5 pftnt. 3³/₈ kral illetik — egyéb rendszeresített kiadások azokból nem tétetnek.

7- szer. *A nemzeti színházi pénztárból* országgyűlési határozat szerint az intézet felsegélésére évenkint fizettetik 16000 pft. — és az országos pénztári személyzetnek, — a mint fentebb már érintett 600 ft.

V. *A cs. kir. közalapítványi fő pénztári hivatal* kezeli a r. katolikusok valamennyi ájtatos s tanulmányi ezéltatu alapítványait; ennélfogva ezek jövedelmeit, úgy kezelési, mint rendeltetési kiadásait, s a mind ezekről számadásokat. E hivatal hajdan a m. kir. helytartó tanács közvetlen kormányzása alatt állott, jelenleg a pénzügy igazgatóság rendelkezik felette, s a kir. helytartó tanács megkeresései folytán intézi a szükségelt utalványozásokat. E fő fizető hivatal ekként van rendszeresítve: fő tiszt 1800, ellenőr 1500, számfejtő 900, pénzkezelő 800, 8 pénztártiszt 1 χ 700, 2 χ 600, 3 χ 500, 2 χ 450, 6 járulnok 3 χ 350, 3 χ 300, 4 gyakorló 200, 2 szolga 1 χ 250, 1 χ 200 ftjával; összesen a 24 egyénből álló hivatali személyzet rendszeres évi fizetés járandósága 12500 pft-ra megy.

E pénztári hivatallal közvetlen alárendeltetésben állottak az ország különböző részeiben létezett *közalapítványi I. és II. rendű fiók pénztárak*, úgy a *sorkivüli pénztárak*. Jelesen az I. rendűek valának a) *Kassán*, pénztárin *) 600 ft és 280 — ellenőr 500 ft. és 120 — szolga 100 ft. és 60 fit. lakpénzzel. — b) *Pozsonyban* pénztárnok 600 ft. — ellenőr 500 ft. — szolga 100 ft. — c) *Győrött* péúztárnok 600 ft. — ellenőr 500, ft. — szolga 144ft. évi fizetéssel; mint Pozsonyban, mint Győrött a hivatali személyzet, a helybeli alapítványi épületben ingyen szállással birt. — d) *Temesváron* pénztárnok 600 ft. és 300 — ellenőr 500 ft. 250, — szolga 60 ft. lakbérrel; — e) *Lőcsén* pénztárnok 550 ft. 80, — ellenőr 450 ft. 280^a), —szolga 110 ft és 12 fit lakbérrel. — fi) *Szathmár-Németiben* pénztárnok 250 fit 40, — ellenőr 150 fi és 20, — szolga 100 fit és 12 fit. lakbérrel ³), Ezen kívül az alapítványi érték jövedelmeinek kezeléséért jutalmazási dijt (renumeration) húztak még a) a *bécsi* cs. középponti kincstári pénztári hivatal 300 — b) az *egri* sóhivatal 180 — c) a *puchorai* sóhivatal 180, s a chinorani só hivatal az 180 fto; és ezek valának az érintett *sorkivüli pénztárak*. — A *11. rendű pénztárakat* képezék az ezek sorába emelt

1) A kassai pénztárnok köteleztetett a pénztárt, s hivatali irodát saját lakában tartani.

2) Lőcsén az ellenőr szállásán volt a pénztár, s hiv. iroda.

3) Horvát- és Tótországban Pozsegán és Zágrábban valának illy' fiók pénztárak.

uradalmi pénztárak; Czeglédén Földváron, Maróton, Pécsváradon, Puspök-Ladányban, Somlyó-Vásárhelyen, Szegszárdon és Znyóvárálján; ezek közül azonban csupán a maróti uradalmi ellenőrködő írnok húzott 50 ft. jutalmi díjt.

A pénzügy-igazgatóság közelebbi újabb rendezése folytán az ország különböző részeiben kerületi pénzügy-igazgatóságok állíttatván, valamint maga a közalapítványi főpénztári hivatal a pénzügy-igazgatóságnak rendeltetett alá: úgy az elősorolt valamennyi fiók és sorkiviili alapítványi pénztárak megszüntetettek, s teendőik köre a kerületi pénzügyi igazgatóságokra Hibáztatott át').

Ez előbocsátottak után érdekesnek s feladatunk körébe tartozónak hisszük az ezen közalapítványi főpénztári hivatal ügykezelése alá tartozó egyes részletek lehető rttvid előadását. E főpénztári főhivatal teendői főleg e kettőre szoríthatók. 1) Az egyes uradalmakból beérkező pénzek átvétele, s ezeknek a (elsőbbség utalványozásai folytán kellő kiadása. 2) az alapítványi pénzeknek felsőbb helyről engedélyezett helyekre tőkékül kiadása, s a beérkező kamatok kezelése.

A közalapítványi uradalmak, úgy az alapítványi tőkék a) *vallási*-, b) *tanulmányi*-, s c) *egyetemi* egymástól különböző alapértéket képeznek. Mit jövedelmezének az urberiségek megszünte előtt, s utána mit hoznak ez uradalmak? következő táblázat mutatja:

N e v e		Évi jövedelem						
		az urbéri adózásoknak megszünte						
az uradalmi kerületnek	az uradalomnak	a vár-megyének	e l ő t t		által elesett		után maradt	
			ft.	kr.	ft.	kr.	ft.	kr.
I. P e s t	Czegléd	Pest	52536	48	35660	21	16876	24
	Taksony	"	4046	18	2886	46	1159	32
	Bottyan	"	2260	—	1160	—	1100	—
	Maróth	Pest és Eszt.	28867	18	3639	35	25227	43
	Ósolnok	Esztergom	9346	43	7085	14	2261	29
	Maria-Nostra	Honth	1621	14	1397	55	223	19
	Vörösmarth.	Heves	1240	—	334	—	906	—
	Kenderes	"	5705	—	2271	51	3433	9
	Écese-pusztá	"	8254	8	—	—	8254	8
	Püsp.-Ladány	Szabolcs	19798	—	7168	11	12629	49
	Vadász-pusztá	Bihar	1432	—	—	—	1432	—
	Báránd	Fehérv.	11000	—	—	—	11000	—

1) Jelenleg ugyan még a lőcsei, posoni fiók pénztárak fenállanak, de az illető kerületi pénzügy-igazgatóságokbai beolvasztásuk már már bevégzett ténynek tekinthető.

N e v e		Évi jövedelem							
		az uradalmnak		a vár- megyének		az urbéri adózásoknak megszünte			
						előtt		által elesett	
az uradalmi kerületnek		ft.	kr.	ft.	kr.	ft.	kr.		
II. Selye	Selye	Nyitra	18227	37	13746	48	4480	49	
	Elefánth	"	5441	—	2304	—	3137	—	
	Zobor	"	374	—	—	—	374	—	
	Kolosa	"	3210	—	510	—	2700	—	
	Mária-Család	Bars	3411	—	2569	16	841	44	
	Csatta	"	7565	18	3858	32	3706	41	
	Znyo-Váralya	Thuróc	7430	14	5287	45	2142	29	
	3 Szlécs	Liptó	2211	20	604	50	1606	30	
III. Győr	Szalka	Trenchéu	4600	—	2589	—	2011	—	
	Pátka	Győr	7861	—	1018	—	6843	—	
	Nyavalyád	Zala	2850	—	718	—	2132	—	
	Rokolány	"	3498	—	939	24	2558	36	
	Som-Vásárhely	Veszprém	13869	34	6752	10	7117	24	
	Vör.-Berény	"	16540	—	3412	31	13127	29	
	Vándorf	Sopron	1760	—	—	—	1760	—	
	IV. Mislye	Mislye	Abauj	4424	—	3972	1	451	59
Boroszló		Sáros	360	30	241	9	119	21	
Alsó-Mérk		"	600	—	450	—	150	—	
Kajatha		"	4510	—	2410	—	2100	—	
Tybe		Szepes	5249	—	1749	—	3600	—	
Kisfalud		Zemplén	1538	30	1183	42	354	48	
Mocsár		Ung	2112	—	350	28	1761	32	
Sajó-Lád		Borsod	10156	44	2751	28	7405	16	
V. Pécs-Várad	Pécsvárad	Baranya	22437	18	15894	42	6542	36	
	Versend	"	22648	1	14680	32	7967	29	
	Bozok	"	32543	24	18178	43	14364	41	
	Magócs	"	11155	9	8483	51	2671	18	
	Vaiszló	"	8438	43	4139	9	4299	34	
	Szexárd	Tolna	34861	46	14433	41	20428	5	
	Földvár	"	28004	—	14010	22	13993	38	
	Sz. Ágatha	Fehér	16500	—	—	—	16500	—	
VI. Temes	Csakova	Temes	64398	28	36557	13	27841	15	
	Gillad	"	31271	31	15479	36	15791	55	
	N. Kövères	"	62460	43	32031	49	30428	54	
	Összesen		608626	14	292911	38	315714	36	
Ebből jut a vallás alapra			354669	3	163587	16	192081	47	
tanulm. „			120455	17	45920	40	72534	37	
egyetem „			133501	54	83403	42	51098	12	

Jelesen a vallás alapi uradalmak következők: Czegléd, Taksony, Bottyán Marót, Csolnok, Mária-Nostra, Vörösmart, Kenderes, Ecse, Püspök-Ladány Bාරံ, Pátka, Nyavalyád, Rokolány, Elefánt, Zobor, Somlyó-Vásárhely, Vándorf Sajó-Lád, Mocsár, Magócs, Csákóvá, Nagy-Kövères, Sz.-Agatha Kolos M.-Család Csattá

Tanulmány alapiak : Vörös-Berény, Mislye, Mérk, Boroszló, Kisfalud, Tybe, Bozok (Honth.), Szexárd, Szalka, Gillad.

Tud. egyetemiek. Pécsvárad, Znyo-Varaiya, Sélye, 3 Szlécs, Bozsok, Földvár, Versend.

Az alapítványi pénzeket illetőleg mindenk előtt meg kell jegyeznünk; miként a forradalmi „honvédelmi bizottmány“ Pestről Debreczenbe költözése előtt 1848-ki decemb. 31-kén⁸³⁶/m. sz. a. következő rendeletet bocsátatott a köz. alap, főpénztárak hivatalához:

A honvédelmi bizottmánynak mai napról költ rendelete következésében ezennel kötelességévé tétetik önöknek, hogy a kezök alatt lévő alapítványi pénztárnak összegét álladalmi titkár Duschek Ferencz urnák elszállítás végett még ma adják által, *hdllaraltván belőle annyit, mennyi a hivatali, s egyéb személyzet fizetésében januarius és februáriul hónapokban volna kiadandó; ideértvén az esen hónapokban történni kellett évnegyed! fiséléseket is, és esekel most előlegezve is as illetőknek szokott nyugtatnám/ mellett adják ki.* Buda-pCst 1848. decemb. 31-én vallás, és koz. álladalmi titkár Szász Károly, s. k.

Illető helyről értesülésünk folytán meg kell említenünk: hogy a rendelet eredetileg csak az „*adják által*”¹¹ szavakig adattott ki, s csupán a pénztári főtiszttség figyelmeztetésére adattak hozzá az után következett szavak; mellyekben tartalmazónak ürügye alatt, miután a mondott nap este 7 órakor 100 ezer pft, e közt azonban 55 ezer Kossuth jegyek, átadtak; sikerült a mondott pénztári főtiszttségnek osztrák bankjegyekben 300 ezer pftot, és 878 ft. 10 krt. aranyban megmenteni, melly összegek a 13 millió pftot meghaladó kötelezvények- egyéb letét pénzek- s a tud. egyetem kincseivel együtt 1849-ki april 22-kén Gréczbe szállítottak el.

1849-ik évig a horvátországi alapítványi pénzek is e pénztárba kezeltettek; azonban a bekövetkezett viszonyoknál fogva az évszázadokon át közös testvéri frigyből kilépett horvát atyánkfiai, mondott év febr. 24-kén készpénzben 107,667 ft. 11³/₄ kr. pp. vittek el, a kötelezvényekben kintlévő tőkék őket illető része még ma is közösen kezeltetik, s a kamat-illetőség nekiek évnegyeden kint rendesen kiszolgáltatik.

A jelenleg létező alapítványi pénzalapok, alapítvánszerű rendeltetésük, úgy 1852-dik évi mart, hó végéveli mibenlétük kimutatása szerint, következők:

1) *vallás alapi* 111. Károly a lelkészségek ellátására egyházi épületek építésére s javítására, úgy a római katholika vallás terjesztésére 1733-dik évtől kezdve a magyar kir. kamara pénztárából évenként 16 ezer ftot fizettetni rendelt; neveié ez évi öszveget a múlt század utolsó év tizedeiben számosabb, csupán vallási szolgálat végett létezett, szerzetek eltöröltése folytán az ezeknek birtokai, úgy egyéb lefoglalt vagyonukból! jövedel-

mck egyítéséből keletkezett tömeg; mely a mondott 16 ezerrel együtt, „vallás-alap“ nevezet alatt, mondott czélra fordítatott; ide járultak végre 1790 év óta a megürült püspökségek jövedelmei (ez utóbbiak azonban utóbb megszűntek e czélra fordíttatni) *készpénzt*). 330,275 ft. 20 $\frac{3}{4}$ kr. pp. *kötelezvényekb.* 3,840,316 ft. 48 $\frac{3}{8}$ kr. váltó ez. és 4,744,248 ft. 23 $\frac{6}{8}$ kr. pp.

2) *rendezett püspökség*). Ez alapot a rendezett püspökségek-ből évenként befizettetni szokott összesen mintegy 102,000 pft. menő segélypénzek alakítják a végre, hogy innét a növendékpapság s elaggott lelkészek intézetei fentartassanak, s a szűk-ségesekkel elláttassanak; *készpénzben* 11,584 ft 16 krpp *kötelezvényekben*.

3) *Tanulmányi alap* keletkezék az 1773. évb. eltörölt, Jézus nevét viselő szerzetnek a magyar kamara részére lefoglalt összes vagyonértékéből, mely 1775-be az ifjúság oktatására adományoztatván „tanulmányi alap“ nevet nyert, *készpénze* 55,212 ft. 34 $\frac{2}{4}$ kr. pp. *kötelezvényekben* 2,730,494 ft. 41 $\frac{7}{8}$ kr. v. ez. s 2,201,442 ft. 56 $\frac{7}{8}$ kr. pp.

4) *Kir. tanulmány egyetemi*. A magyar egyetemet Nagyszombatba a Jézus nevét viselő szerzet alapítá, mellynek javai különféle alapítványokból keletkezének, s miután 1769-be a földvári uradalom s a nevezett szerzet eltöröltetése után 1779-be a pécsváradi uradalom az egyetem felsegállítására adományoztattak, ezek, valamint egyéb ugyanazon szerzet által az egyetem részére szerzett javak teszik a tudomány egyetem tulajdonát. *Készpénze* 1641 ft. 45 kr. pp. *Kötelezvényekben* 413,783 ft. 53% kr. v. ez. és 627,165 ft. % kr. pp.

5) *Kir. tud. egyetemi könyvnyomda*. E könyvnyomdát Pázmán adta a Jézus nevét viselő szerzetnek; a szerzet eltöröltetésével a szerzet nagyszombati házához tartozott egyéb javakkal ez is az egyetem alapjául elfoglaltatott, és 1792-dik év végéig azokkal egyetemben, azóta elkülönítve saját nevezete alatt kezeltetett; rendeltetése az intézet fentartása, s némelly segélypénzek kiszolgáltatása; *készpénze* 9126 ft. ¹/₄ kr. pp.; *Kötelezvényekben* 5698 ft. 47% kr. v. ez. s 131,200 ft. pp.

6) *Nemes nevelő intézetek közpénztára*. Az 1784-ben eltörölt nevelő intézetek tökepenzeiből keletkezék, jövedelmei a tanuló ifjúság ösztöndíjaira fordítandók; *készpénze* 38,908 ft. 31 $\frac{2}{4}$ kr. pp.; *kötelezvényekben* 329,041 ft. 55 $\frac{1}{8}$ kr. v. ez. és 438,898 ft. 14 $\frac{7}{8}$ kr. pp.

7) *Nagyvárad* *nemes nevelő intézet* alapítói Babits Jakab, és Alapi János valának olly czélből: hogy az alapítvány jövedelmeiből az ezen intézetben nevelt ifjak ellátassanak; utóbbi időkben a prémontrei szerzet felügyelete alatt 30 növendék láttatott el. 1848-ba azonban az intézet megszüntetett, s felszerelése eladatván, értéke az alapítván, alaphoz csatoltatott, mellynek kamatai iskolai ösztöndíjakra fordittatnak; *készpénze* 15,440 ft. 25 kr. pp.; *kötelezvényekben* 279,525 ft. $3\frac{4}{8}$ kr. v. ez. s 164,430 ft. pp.

8) *Karliczky alap.* Néhai Karliczky Albert végrendeletileg olly czélra hagyományozá összes vagyonát, hogy annak kamataiból segélyezendő bánságbeli r. kath. nemzeti iskola tanítók a magyar nyugdíj intézetbe felvétessenek; *készpénze* 286 ft. 34% kr. pp.; *kötelezvényekben* 10,793 ft. 13% kr. v. ez. és 5700 ft. pp.

9) *Polgári társulatok* alapja keletkezék az eltörlött polgári társulatok s Máriai Egyesületek javaiból; pénzbeli értéke 1791-ben örültek házának, s e mellé dolgozó háznak Magyarországon létesítésére tüzetett ki; *készpénze* 18594 ft. 48% kr. pp.; *kötelezvényekben* 157,020 ft. 42% kr. v. ez. s 371,485 ft 55% kr. pengő pénzben

10) *Győri árvák* alapja Mária Terézia királynénk által különös gonddal ápolandó árvák intézetére tett különféle hagyományok — s adományokból létesítetett; a közbenjött mostohaságok folytán az alap annyira csökkent hogy az, az elébb Győrött utóbb Pozsonyba létezett árva intézet szükségéi fedezésére elégségessé nem lett; miért is az alap jövedelmei árvák ösztöndíjaira fordittatni kezdetek, s jelenleg is fordittatnak; *készpénze* 4791 ft. 38 kr. pp.; *kötelezvényekben* 119,083 ft. 21 kr. v. ez. s 98849 ft. 47 kr. pp.

W)Hntler árvák alapja (Horvátországot illeti) hasonló rendeltetésű, *készpénze* 4791 ft. 38 kr. pp. ;*kötelezvényekben* 27,975 ft. — kr. v. ez. s 129,468 ft. — kr. pp.

12) *Kollhoffer árvák* alapja (szinte horvátországi) *készpénze* 534 ft. — kr. pp. *kötelezvényekben* 3730 ft. — kr. v. ez. s 12,700 ft. — kr. pp. .

13) *Monsperger árvák* alapja (szinte horvátoké) *készpénze* 189 ft. 30 kr. pp. *kötelezvényekben* 261 ft. — kr. v. ez. s 2768 ft. — kr. pp.

14) *Siket-némák* alapja. A váczon 1800-diki novemb. 1-én

létesített e nevű intézet állandó alapja részint az évenként tett, részint időnkinti adományok — s ájtatos ajánlatokból keletkeznek; *késpénze* 2900 ft 24 kr. pp. *kötelezvényekben* 126,976 ft. $50\frac{4}{8}$ kr. v. ez. s 104,413 ft. 52 kr. pp.

15) *Szécheny-Kollonits* alap keletkezik néhai esztergami érsekek Széchenyi, és biborn. Kollonits gazdag hagyományából a végre: hogy annak kamataiból, az élelmük bekeresésére elégtelen szegény polgári sorsú egyének elláttassanak. Jelenleg 60 pftjával 220 egyén láttatik el; *késpénze* 1882 ft. 4% kr. pp. *kötelezvényekb.* 127,174 ft. 34 kr. v. ez. s 239,067 ft. 25^4 R kr. pp.

16) *Sigray alap.* Néhai Sigray Mária, Johanna és Teréz vcgrendeletileg hagyományozák alaptőkéiket, hogy ezek kamataiból a Posonban létező sz. Orsolya apácák zárdájában két nemes leányka elláttassék; *késpénze* 1882 ft. 4^1 4 kr. pp. *kötelezvényekben* 127,174 ft 34 kr. v. ez. s 239,067 ft. 25^4 /₈kr. pp.

17) *Horrát országi árvák* alapja; *késpénze* 90 ft. pp. *kötelezvényekben* 7400 ft. v. ez. s 100,318 ft. 53 kr.²/₈ kr. pp.

18) *Morvát országi iskolák* alapja; *késpénz* 120 ft. pp. *kötelezvényekben* — ft v. ez. s 59,400 ft. — kr. pp.

19) *Zágráb vármegyei kórház* alapja; *késpénz* — *kötelezvényekben* 5241 ft. 16 kr. v. ez. s 15,297 ft. $1\frac{7}{8}$ kr. pp.

20) *Varasd vármegye. kórház* alapja; *késp.* 677 ft. $27'$ 4 kr. *kötelezvényekben* 6634 ft. 44 kr. v. ez. s 11,539 ft. 45^4 /₈kr. pp.

21) *Körös vármegyei kórház* alapja; *késpénz* — *kötelezvényekben* 1000 ft. v. ez. s 18,114 ft. 40^* /_g kr. pp.

22) *Horvátországi kereskedési* alap; *késpénz* 555 ft pp. *kötelezvényekben* 25879 ft. 57^2 _g kr. v. ez. s 149,616 ft. 37^a /₈ kr. pp.

23) *Horvátországi alap;* *késpénz* 360 ft. pp. *kötelezvényekben* 9735 ft. 6 kr. v. ez. s 87,700 ft. pp.

24) *Felebaráti segedelmi* alap, elnevezetése szerinti czélra fordittatik néhai Gerhard alapítványából; *késpénze* 176 ft 4^3 _t kr. pp. *kötelezvényekben* 3600 ft. v. ez. s 400 pft.

25) *Szidó és lelenczházi* alap az elneveztetésében, kifejezett czélra; *késpénze* 209 ft. 38 kr. pp. *kötelezvényekben* 21230 ft. v. ez. s 11,620 pft.

26) *Szár az* alap, néhai Szár az Erzsébetnek algíri rabok kiszabadítására tett hagyományozásából; *késpénze* — *kötelezvényekben* 200 ft. pp.

27) *Loventhali* alap, néhai Loventhali Jakab galgóczi szegények felségállítására, s mise-áldozatokra tett hagyományozásából keletkezett; *készpénze* 123 ft. 30 kr. pp. *kötelezvényekben* 1000 ft. pp.

28) *Novotny* alap, néhai Oberdorf Anna, özvegy Novotny hagyományából 6 szegény nő felségállítására; *készpénze* 56 ft. 27 kr. pp. *kötelezvényekben* 4000 ft. pp.

29) *Trcnka* alap; *készpénze* pkr. *kötelezvényekben* 765 ft. 54⁴/_s kr. pp

30) *Fékesház-i* alap, néhai Fékesházi Mihály k. kamarai to-kaji uradalmi ügyész 1848-ik évben a magyar nyelv terjesztésére 9000 pft hagyományozott; *készpénze* — *kötelezvényekben* 6000 ft. pp. *).

31) *izraeliták iskola s tanítási* alapja, dicsőségesen uralkodó fejedelmünk, az országbeli izraelitákra a forradalomban! tényező részvétük mlattTönyltéki adózáskép kivetett egy millió pilot az izraeliták iskola s tanulmányi alapjául akként határozá, hogy 4 év alatt mulhatlanul behajtassák; eddig 300 ezer pft. befizettetett; *készpénzben* 13,315 ft. 51% kr. pp. *kötelezvényekben* 212,100 ft. pp.

Ez előadottak szerint 1852-ki martius hó végével volt az alapítványi főpénztárban *készpénzben* 508,849 ft. 7³/_t kr. pp. *kötelezvényekben* 8,254,623 ft. 57⁵/₈ kr. v. ez. s 9,981,552 ft. 25⁵/₈ kr. pp.

Egyszerűn tekintve ez elősorolt alapítványok tételeit, nem lehet nem roppantnak vallani az azokban kitett összegeket; s alig leend valaki hinni hajlandó, hogy az azok után felmerülő évi jövedelem a nem mellőzhető kiadások fedezésére alig, vagy éppen nem elégséges; s ezért az álladalmi pénztár részéről vajmi nevezetes pót-összegek utalványozása szükségeltetik. Pedig a mindjárt következő szám tételek ezt czáfolhatlanul tanúsítják. Legyen elég e részben most mondottalak tanúsítására csak a négy alapítványi alap évi jövedelem s kiadás mérlegét kivonatossan felmutatni. Ugyanis:

A) *a vallás alapnak* az 1851-ikévbeni jövedelmei (kamatokban 229,239 ft. uradalmakból 192,479 ft. s egyébkint befolyó

1) Néhai *Fekesházy* Mihály a kitett összeget, melyből 3000 pft a Debreczenbe költözött kormány vitt el; akként hagyományozd végrendeletében: hogy a nővére által élte napjáig élvezendő kamatok annak kimúltával „a magyar nyelv terjesztésére“ fordíttassanak.

28,222 ft.) — összesen mentek.....	449,940 ftra
a kiadások pedig	458,748 „
tehát az állami pénztár	8808 ftral

volt kénytelen pótolni.

A folyó 1852-dik évben pedig (kamat 310,000 frnt. uradalmak 160,000 ft. s egyébkint befolyó 20,655 ft.)
 az összes jövedelem 490,655 ftra
 számíttatván, ellenben a kiadás . 688,282 „
 rúgván az állami pénztár pótlékául 197,627 ftral
 marad. — Végre

1853-madik évre szerkezeit előszámla szerint a jövedelem (kamat 278,671 ft. uradalmak 171,407 ft. egyéb 19,262) összesen 469,240 ftra
 ellenben a kiadások 602,052 „
 menvén: az állami pénztár által pótlendő . . 132,812 ft.

Tájékozásl szolgálattal az egyes kiadási tételek: 1) tisztek s lelkészek évi fizetésére 4900 ft. — 2) szolgák fizetésére 232 ft. — 3) vesztett javadalmak pótlásául 353 ft. — 4) dotatiók s illetékek kiegészítésére 446,410 ft. — 5) lelkész képző intézetekre 9349 ft. - 6) egyházak szükségeire 3156 ft. 7) alapítványok s sz. misékre 799 ft. — 8) adalékok: (beírtáge) 75424 ft. — 9 haszonbérrekre 2159 ft. — 10) iroda s hivatali szükségletekre 78 ft. — 11) új épületekre 32,576 ft. — 12) épületek fenntartására 15,963 ft. — 13) adózásokra 20 000 ft. — 14) úti költségekre s napi díjakra 2067 frnt. — 15) Regie költség: 8 frnt. — 16) terhelő tőkék utáni kamatokra 170 forint. — 17) hivatalnokok és lelkészek nyugdíjaira 1284 ft. — 18) hivatalnokok s szolgák özvegyeire 2123 ft. 19) — árvák nevelési illetéke 553 ft. — 20) provisiókra 328 ft. — 21) kegy pénzekre 420 ft. — 22) egyéb különbféle kiadásokra 1700 ft. összesen 602,052 ft.; melly összegből 582,717 ft. állandó, s 19335 ft. évenkint a körülményekhez képest változó kiadás.

B) *A rendezett piispökségi alap* évi jövedelmei végkép megszűnván, az e részben 1853-ik évre szükségelt összes kiadásokat, jelesen 1) lelkész képző intézetekre 62,378 ft. (1851-be kiadatott 17,000 ft 1852-be 49,466 ft) — 2) épületek fentartására 1571 ft. (1851-2be ugyanannyi) — 3) hivatalnokok s lelkészek nyugdíjaira 4986 ft. (1851-be 4225 ft. 1852-be 4443 ft.) — 4) egyéb kiadásokra 197 ft. (1851-be 108 ft. s 1852-be 197 ft.)
 — összesen 69132 ftral (1851-be 21333 ft. 1852-be 55677 ft.) az álladalmi pénztár kénytelen fedezni; és pedig ez összegből 62,364 ft. állandó, s 1768 ft. évenkint a körülményekhez képest változó kiadás.

C) *A tanulmányi alap* mutat pénztári felesleget; ugyan is a) 1851-ik évbenti jövedelmei (kamatból 102,048 ft. uradalmakból 83581 ft. tanpénzekből 4764 ft. egyébkint befolyók 3664

ft.) összesen mentek 194,036 ftra, az ez évi kiadások pedig 141, 732 ftra rúgván, pénztári feleslegül maradt. 52,204 ft. b) A folyó 1852-ik évben pedig (kamat 151063 frnt. uradalmakból 72,786 ft. tanpénz: 3207 ft. egyéb: 10,391 ft.) az összes jövedelem 237,447 fttal szám itta Iván, a kiadás ellenben szinte annyira rúgott.

c) Az 1853-ik évre szerkezeit előszámla szerint a jövedelem teend (kamat: 137,251 fit. uradalmak: 75935 ft. tanpénz: 4725 ft. egyébkint befolyók: 6,575 ft.) összesen 224,486 ftot a kiadások pedig 214,519 ftot
 pénztári feleslegül maradand 9967 ft.
 megjegyzendő: miszerint ezen alap évi kiadásai között 179, 625 forint állandó, s 34,894 forint a körülményekhez képest változó.

Az ez alap évi jövedelmeiből fedezett kiadási tételek 1853-dik évre következők: 1) hivatalnokok fizetése "1875 ft. — 2) Pótlékok 1666 ft. — 3) lakpénz 500 ft. — 4) szolgák fizetése 2458 ft. — 5) ezek laktbérei 110 ft.— 6) vesztett javadalmak fejében 226 forint. — 7) Helyettesítések 23,500 forint. — 8) segélyzések 2650 ft. — 9) tanszemélyzet dotatioja 2142 ft. — 10) egyházak szükségleteire 431 ft. — 11) alapítványok s ösztöndíjak 2550 ft. — 12) adalékoks(beiträge) 35657 ft. — 13) haszonberek 2190 ft. — 14 iroda s hivatali szükségletekre 402 ft. — 15) jutalmazások s kisegállések 5040 ft. — 16) elméleti gyakorlati tanítási kellékekre 6167 int. — 17) új építkezésekre 8500 ft. — 18) Épületek fentartására 3805 ft. 19) — adókra s adózásokra 1500 ft. — 20) úti költségekre 1522 fi — 21) Regie költség: 34 ft. — 22) ideigl. nyugoztatások quiscentem Genusse) 2450 ft. — 23) hivatalnokok nyugdíjaira 18,583 ft. 24) szolgák nyugdíjaira 394 ft. — 25) hivatalnokok s szolgák özvegyeire 4282 ft.—26 Ellátásokra 408 ft. — 27) árvák nyugdíj s nevelési segélyezésére 1493 ft. — 28) kegypénzek 267 ft. — 29) egyéb különbféle kiadások 217 ft. — összesen 214,519 ft. — Melly összegből 179,615 ft. állandó, s 34,894 ft. évenként a körülményekhez képest változó kiadás.

D) A tudomány *egyetemi alap* jövedelmei, s kiadásairól részletesen Pest város leírásában szólandunk; itt csak annyit: miként az 1853-ra előtervezet szerint a jövedelem összesen 68,253 ftra

van számítva, ellenben a kiadások 190,392 ,,

s így az álladalmi pénztár által 122,139 ftra leend pótlendő.

Következik az ugyan ezen alapítványi főpénztári hivatal által kezelt *oskolai ösztön díjakról* szóllani. Ezek következők:

Rendes királyi osz-l öndíjak; ezek I. és II. osztályúak; a cs. kir. helytartóság által adományozott I. osztályúak kiterjednek 53 ifjúra 100 pftjával évenként kiadatik 53000 pft. *alapítv.* 1) Mária Teresia budai alapítványa 21 — 2) Mária Teresia vácsi ala-

pítványa 8 — 3) Koháry alapítványa 5 — 4) Ferdinand király alapítványa 3 — 5) a kir. kincstár alap 3 — 6) Széchényi primás alap. 1—7 Szelepcsényi alap: 4 — 8) Pázmán alapít. 4 — 9) Széchényi győri püspök alap. 1 — 10) Lippay alap 1 — 11) váczipüspök alap. 1 — 12) Birovsky-Kamánházi alap 1 ifj.

A II. osztályúakat szinte a es. kir. helytartóság közvetlen, vagy a megnevezendő bemutatók előterjesztésére, adományozza 80 pftjával 241 ifjúra, évenként összesen 19,380 pfrnt. az *alapítványok* ezek: 1) Maria Teresia budai alapítványa 88 — 2) Maria Teresia váczai alapítványa 20 — 3) Koháry alapítv. 4 4) Ferdinand király alap. 8 — 5) kir. kincstár alap. 11 6) Verbiczei nevelő intézet alap. 2 — 7) Amadéi alap. 1 — 8) Széchényi alap, (a herczeg primás előterjesztésére) 7 — 9) Szelepcsényi alap, (szinte) 9 — 10) Pázmán alap, (szinte) 57 11) Szechenyi győri püspök alap, (a győri püspök előtérj.) 6 — 12) Lippay győri püspök alap, (szinte) 10 — 13) Váczai alap, (a váczai püspök előtérj.) 12 — 14) Harrach gr. alap. (Moson vármegye útján a család előtérj.) 2 — 15) Marczibányi alap. (Trenchéni vármegye útján a család előtérj.) 2 — 16) Galgóczy alap, (az esztergálni prépost előtérj.) 1 — 17) Muslay alap, (a család előtérj.) 1 ifjúra. — Ez osztályba tartoznak még:

1) *A győri árva alaptól* fizetett iskolai ösztöndíjak; jelesen I. oszt. 100 pftos *a)* királyi, a győri árva alapkezelő előterjesztésére 6 ifjúra — *b)* Diabácsi alap., Zolna (Sillein) város előtérj. 2 ifjúra — *c)* tatai gr. Eszterházy előtérj. 1 ifjúra - // oszt. 60 pftos ösztöndíjak *a)* királyi, a győri árva alapkezelő előterjesztésére 35 ifjúra — *b)* Diabácsi alapítv. Zolna mváros előtérj. 7 ifjúra — *c)* tatai gr. Eszterházy előtérj. 5 ifjúra. — III. oszt. 30 pftos ösztöndíjak: *a)* királyi, a győri árva alapkezelő előtérj. 10 ifjúra — *b)* Zolna mváros előtérj. 3 ifjúra, *c)* tatai gr. Eszterházy előtérj. 1 ifjúra.

2) *Nagyváradai nevelő-intézet alaptól* 200 pftos ösztöndíjak: *a)* királyi, Alapi alapítvány 2 ifjúra, *b)* Arad vármegye előtérj. Bibits alapítv. 25 ifjúra, *c)* N. váradai káptalan előtérj. Alapi alapítv. 2 ifjúra, *d)* Pest város előtérj. Alapi alapítványa 1 ifjúra.

Ez elősorolt ösztöndíjak után következnek azon I. oszt. *rendkívüli ösztöndíjak*, mellyeket a cs. kir. helytartóság közvetlen vagy a megnevezendő család, előterjesztésére szokott adományozni, s mellyek e cs. k. alapítványi pénztár-hivatal által kezeltetnek:

I. a) *Bosnyak* alapítvány 115 ft. 34 kr. pp. királyi, Körös vármegye előterj. 1 ifjúra.

b) *Csernyei* alap. 24 ft. 24 kr. pp. Sedy István előterj. Pósony várm. útján 1 ifjúra.

c) *Gazsi* alap. 77 ft. 49 kr. pp. királyi, 1 ifjúra.

d) *Harrach* alap. 51 ft. 51 kr. pp. királyi, a család előterj. Moson várm. útján 1 ifjúra.

e) *Kronheim* alap. 111 ft. 50 kr. pp. királyi, 1 ifjúra.

f) *Ladislaides* alap. 46 ft. 14 kr. pp. a család előterj. Nyitra várm. útján 1 ifjúra.

g) *Matlyasorszky* alap. 2 ifjúra 50 ft. 30 kr. pp. s 6 ifjúra 44 ft. pp. királyi, a nyitrai püspök előterjesztésére.

h) *Motko* alap. 25 ft. 27 kr. királyi, a család előterj. Nyitra várm. útján 1 ifjúra.

i) *Ottlinger* alap. 100 pft. b. Bedekovich Lajos előterjeszt. 6 ifjúra.

k) *Hácsay* alap. 86 ft. 13³/₄ kr. pp. királyi, a család élőt. Nyitra várm. útján 1 ifjúra.

l) *Szárász* alap. 58 ft. 36 kr. pp. királyi, Bihar várm. elüt. 1 ifjúra.

m) *Tarnóczy* alap. 68 ft. 8 kr. pp. királyi, a család előterj. Nyitra várm. útján 1 ifjúra.

n) *Trenka* alap, (a pesti József ipar iskola részére) 40 pft. királyi, 1 ifjúra.

II. a) *Hrabovszky* család alap. 38 ft. 38 kr. pp. a család idősbje előterj. Tolna várm. útján 1 ifjúra.

b) *Janics* cs. alap. 97 ft. 42 kr. pp. a n.-szombati gymnasium igazgató előtérj. 2 ifjúra.

c) *Korompay* cs. alap. 84 ft 48 kr. pp. a család idősbje élőt. Pósony várm. útján 1 ifjúra.

d) *Latinovics* cs. alap 98 ft. 24 kr. pp. a cs. id. elöt. Bács várm. útján 2 ifjúra.

e) *Muslay* cs. alap. 55 pft. a cs. id. elöt. Nógrád vármegye, útján 1 ifjúra.

f) *Niczky* Lázár cs. alap. 73 ft. 31 kr. pp. a cs. id. előterj. Vas várm. útján 1 ifjúra.

g) *Okolicsányi* cs. alap. 20 pft. a cs. id. előterj. Sáros várm. útján 1 ifjúra.

h) *Orbán* cs. alap. 42 ft. 56 kr. pp. a cs. id. előterj. Nyitra várm. útján 1 ifjúra.

i) *Ordody* cs. alap. 33 ft. 33 kr. pp. a cs. id. előterj. Komárom várni, útján 1 ifjúra.

k) *Rohrer*cs.alap. 40 ft. 56 kr. pp. a cs. id. előterj. Sopron várm. útján 1 ifjúra.

l) *Thanhoffer* cs. alap. 81 ft. 36 kr. pp. a cs. id. előterjeszt. Sopron várm. útján 1 ifjúra.

III. *A következő II. oszt, rendkívüli ösztöndíjak* a megnevezendő adományzási joggal bírók előterjesztésére adományoztatnak, s ugyan áztatok kezeltetnek. — Ezek:

1) *Barilits* alapítv. 100 vft. 1 ifjúra, a győri káptalan élőt.

2) *Bednár* alapítv. 3 ifjúra, egyenkint 150 vft. a n.-várad káptalan — és 4 ifjúra 60 vftjával a debreczeni középtanoda igazgatója előterjesztésére.

3) *Belánszky* alapítv. 100 pft. egyenkint 10 ifjú számára, a váczy káptalan előterj.

4) *Benők* alapítv. 170 pft. egyenkint 6 ifjúra, a szombathelyi káptalan előterj.

5) *Beznük* alap. 220 vft. 1 ifjúra, az esztergami káptalan előterj.

6) *Bodonyi* alapítv. 160 vft. 12 kr. egyenkint 2 ifjúra, a váczy káptalan előterj.

7) *Der csik* alap. 60 pft. 1 ifjúra a nyitrai püspök előterj.

8) *Fercsák* alap. 50 pft egyenkint 4 ifjúra Kőszeg város tanácsa előterj.

9) *Fricsocszky* alapítv. 150 vft. egyenkint 4 ifjúra, 2-re a nyitrai püspök, s 2-re a nyitrai káptalan előterj.

10) *Fuchs* alapítv. 45 vft. egyenkint 12 ifjúra a nyitrai püspök előterj.

11) *Galgóczy* alapítv. 50 pft. egyenkint 3 ifjúra, az esztergami káptalan előterj.

12) *Gensel* alapítv. 100 vft. egyenkint 4 ifjúra, Sopron városa előterj.

13) *Gotzigh* alapítv. 240 vft. 1 ifjúra, a pesti kir. egyetem előterj.

14) *Gusztinyi* alapítv. 40 vft. egyenkint 4 ifjúra, a nyitrai püspök előterj,

15) *Imre-Reseta* alapítv. 60 vft. 2 ifjúra, a pesti egyetem bölcs, tanári kara előterj.

16) *Kelemen* alapítv. 200 vft. egyenkint 2 ifjúra, Zala vármegye előterj.

17) *Királyi* alapítv. 300 vft. egyenkint 36 ifjúra, a család idősbike előtérj. Komárom várnai, útján.

18) *Khuch* alapítv. 25 arany, egyenkint 12 ifjúra, nyitrai püspök előtérj.

19) *Khuch* alapítv. 6<» vft. egyenkint 30 ifjúra, a nyitrai püspök előtérj.

20) *Kollár y* alapítv. 50 pft. egyenkint 4 ifjúra, az esztergami káptalan előtérj.

21) *Kor ács* alapítv. 117 vft. egyenkint 4 ifjúra, Bács vármegye előtérj.

22) *Kreznerics* alapítv. 110 pft. egyenkint 2 ifjúra, a szombathelyi káptalan előtérj.

23) *Langecker* alapítv. 30 vft. egyenkint 9 soproni tanuló ifjúra, párti'. Sopron városa előtérj.

24) *Makag* alapítv. 50 vft. egyenkint 9 ifjúra, Pécs városa előterjesztésére.

25) *Marczibányi Imre* alapítv. 180 vft. egyenkint 4 ifjúra a cs. id. élőt. Trenchén várm. útján.

26) *Marczibáugi Imre* alapítv. 75 vft. egyenkint 12 ifjúra, a cs. id. előtérj. Trenchén várm. útján.

27) *Marczibányi* alapítv. 40 vft. egyenkint 12 ifjúra, a nyitrai püspök előtérj.

28) *Mecsey* alapítv. 50 vft. egyenkint 2 ifjúra, Kőszegit városa előtérj.

29) *Megyeri/* alapítv. 270 pft. egyenkint 2- és 133 pft. egy ifjúra, a szombathelyi káptalan előtérj.

30) *Mészáros* alapítv. 1 ifjúra a család idősbike előterjeszt. Poson várm. útján.

31) *Molnár* alapítv. 100 vft. egyenkint 10 ifjúra a nagyváradi d. sz. káptalan előtérj.

32) *Nejedig* alapítv. 60 vft. 1 ifjúra, a nyitrai káptalani nagy prépost előtérj.

33) *Nozdroiczky* alapítv. 60 vft. egyenkint 2 ifjúra, nyitr. káptalan előtérj.

34) *Nunkovich* alapítv. 100 vft. egyenkint 5 ifjúra, a cs. id. előtérj. Moson várm. útján.

35) *Faszt erg* alapítv. 4 ifjúra a posoni jog. akadémiái tan. kar előtérj.

36) *Planitz* alapítv. 100 ftól 40 ftigp. 11 ifjúra a leibniczi lelkész előtérj.

37 *Platschleger* alapítv. 100 vft. egyenkint 18 ifjúra, Buda város előtörj.

38) *Revicsky* alapítv. 150 vft egyenkint 14 ifjúra, n.-várad d. sz. káptalan előtérj.

39) *Rozenics* alapítv. 75 vft. 1 ifjúra, győri káptalan előterjesztésére.

40) *Sántha* alapítv. 250 vft. 1- és 150 vft 1 ifjúra, esztergalmi érsek előtérj.

41) *Schedy* alapítv. 50 pft. egyenkint 4 ifjúra, Szakolcza város tanácsa előtérj.

42) *Schedy* alapítv. 30 pft. egyenkint 4 ifjúra, nyitrai kápt. nagy prépostja előtérj.

43) *Schedy* alapítv. 30 pft. egy ifjúra, a nyitrai kegyes iskolaház igazgatója előtörj.

44) *Sedlmayr* alap: 20 pft. egyenkint 12 ifjúra, Pécs város tanácsa előterjeszt.

45) *Sissay* alapítv. 120 pft. 1 ifjúra, Esztergám várm. alispánja előtérj.

46) *Stephanies* alapítv. 100 pft. 1 ifjúra, királyi, Vas várn, bem utalására.

47) *Styrumi Limburg* alap. 250 és 150 vft. 18 ifjúra, Tolna várm. előtérj.

48) *Sziyethy* alapítv. 85 vft. egyenkint 4 ifjúra, a cs. kir. magyar pénzügy igazgatóság adományozza.

49) *Tarkó* alapítv. 144 pft. 48. egyenkint 2 ifjúra, esztergami káptalan előtörj.

50) *Török* alapítv. 150 vft. egyenkint 18 ifjúra, posoni káptalan előtörj.

51) *Vásárhelyi Jonathan* alapítv. 150 vft. egyenkint 3 ifj. Arad várm. előtérj. .

52) *Vásárhelyi Máté* alapítv. 68 vft. egyenkint pártfogó a nyitrai püspök.

A Budán létező többi hivatalok sorába tartozik:

VI. A cs. kir. ideiglenes országos álladalmi *számvevőség*, szervezete következő:

Orsz. álladalmi számvevő 2500 ft. — főfelügyelése alatt állanak I. *hinoldri ont.* 1 alszámvevő 1200 ft. — 6 szám tanácsos LOGO fttal 1 igató s egyszersmind kiadó 800 ft. — Í0 számvevőségi tiszt 700 - 11 X 000 — és 11 X 500 fttal — 8 sorozó 450 — s 4 X 400 fttal — 3 járnok 350 — s 3 X 300 frttal — 1 díjas gyakornok 80, 3 díjnok naponta 1 pfrnt. — s 7 X 45 krral — Iszolga 250, 2 X 200 fttal — 4 kisegítő naponta 36 krral. — II. *alapítványi ont.* 1 számvevő 1500 ft. — 2 számtanácsos 1000 ft. — 4 számvevőségi tiszt

700 ft. - 7 X 600 ft. - 6 X 500 ft. - 5 sorozó 450 ft. - 4 X 400 ft. - 3 járulnok 350 ft. — 2 X 300 ft. — 4 díjnak naponta 45 kr. 1 szolga 250 ft. — 2 kisegítő naponta 36 krral — (Ez osztályba ideiglen besorolják még: 1 számtanácsos 1500, — 1 számvevőségi tiszt 700 ft. — s 1 X 600 ft. — III-dik *adó-óizt.* 1 számtanácsos egyszersmind főnök 1000 ft. — 4 számtanácsos 1000 ft. — 4 számvevőségi tiszt 700 ft. — 9 X 600 ft. 10 X 500 ft. 5 sorozó 450 ft. — s 5 X 400 ft. — 3 járulnok 350 ft. s 3 X 300 ft. 5 díjunk napi 1 ft. — s 3 X 45 kr. — 1 szolga 250 ft. — 2 kisegítő napi 36 krral. (Ez osztályba ideiglenesen besorolták még 1 számtanácsos 1000 ft. — 1 számvevőségi tiszt 600 ftal).

Az összes számvevőségi személyzet évi fizetés járandósága 94274 ft. 30 krt. tesz.

VII. *Cs. kir. kerületi pénzügy-igazgatóság* legközelebb alakított, áll egy hivatali főnök, 3 biztos, s csak alig alakulása miatt egyre változó számú alárendelt hivatal személyzetből. Területe kiterjed Fehér- s Esztergám vármegyékre.

Vili. *Építész igazgatóság* 1851-dik évben következőleg rendszeresített: 1 építési főtanácsos, 5 főmérnök, 3 első rendű, 3 másod rendű mérnök, 6 első rendű, 5 másod rendű segéd, 7 építési gyakorló, 1 számtanácsos, 1 számvizsgáló, 7 vizsgáló-segéd, 1 titoknok, 3 írnök.

IX. Az ezelőtt Budán székelt *cs. k.posta főigazgatóság* 1850be Pestre vitetvén át, jelenleg Budán két (fiók) posta-hivatal létezik, egyik a Vízivárosban, másik a várban. — Hasonlókép:

X. A *cs. kir. váltó-czédula beváltási hivatal* is Pestre, hol a bécsi Bank fiók hivatala keletkezők, vitetett át.

XI. *Lotteria igazgatás, mell}*: a forradalom alatt megszüntetett, ismét, visszaállított.

XII. Az *országos levéltári hivatal* két egyénből áll, 1 levéltárnok, s 1 allevéltárnok; fizetés járandóságaikat az országos pénztárból veszik, (lásd a 239-dik lapon).

XIII. A Budán létező *cs. kir. rendőri kerületi hivatalok* szerkezete következő:

a) IV. sz. alatti a var ban a Krisztina- és Ráczvárosra kiterjedőleg egy I. osztóivá főbiztos 1400 pft évi fizetés s természeti szállás — egy II. osztályú biztos 800 pfrnt évi fizetés — s két II. osztályú fogalmazási gyakornokból 300 pftal. — b) V. sz. alatti az országúira is kiterjedő vriirai 1 II. osztályú főbiztos 1200 pft, s természeti szállás - 1 II. osztályú biztos 800 pfrnt — s 1 II. osztályú fogalmazási segéddel 300 ftal működik. — c) a VI. sz alatti Buda-l'jakra is kiterjed *A-budai* 1 II osztályú főbiztos 1200 pft. s természeti szállás 1 I. osztályú biztos 900 pft — s i I. osztályú fogaim, segéd. 800 pftal Végre

XIV. A város belhatósági szerkezete felől a 128-dik lapon már mondtak után a következő statistikai adatokat igtatjuk ide. Ugyanis *tanácsi jegyzőkönyv* 1851-ki Január 1-től Decem-berhó utolsóig 8714 — s a *község ülés jegyzőkönyve* 915 számot foglal magában.

A *büntényi tárgyak jegyzőkönyve* azon évi Január 1-től April 5-ig 277 számot. April 8-tól kezdve azonban, mint mióta a létezett Buda városi legideiglenesebb törvényszék megszüntetve, az e helyébe újonnan szervezett cs. k. Pest megyei törvényszék budai tanácsa előtt ugyan azon évi Decemberhó 31-kig előfordult ügyiratok s elnökileg elintézett tárgyak kimutatása következő:

I. *Igtatói* jegyzőkönyvbe bevetetett 2687.

II. *Előadott*: a) I-ső bíróságú polgári per 56, b) felebezett 118, c) csőd-és igényper 5, d) fenyítőper 89, e) árva ügy számadás 97, f) keresetlevél 236, g) főtörvényszéki Ítélet-, rendelet-, felebbezés-észrvételek sfolyamodások sat. 1767.összesen 2368.

III. *Előadandó maradt*: a) I. bír. polg.-per 37, b) felebbezett 77, c) csőd- és igényper 30, d) fenyítőper 1, e) árva ügy számadás 5, f) keresetlevél —, g) főtörvényszéki Ítélet- rendelet-felebbezés- észrvételek s folyamodások sat. 39, h) felek szorgalmazását igénylő pertárba utasított régibb per 21, i) pertárban lévő befejezett s befejezetlen folyó per 61, összesen 189.

IV. *Elnöki* tárgy elintéztetett összesen 64.

V. Az előadottak összegéhez veendő a) a be és kitáblázások 8 — b) levéltárba tétetni rendelt ügyirat 39 — c) járásbíróshoz utasított perek 62 - d) s a felek szorgalmazását igénylő, pertárba utasított régiebb perek 21 — összesen 130.

A budai cs. k. *járási bíróságok*) ugyan ezen időszak alatt működési száma 6555.

Adjuk végre összes névsorozatot a Budavárosi előljáráshoz; és pedig a *ti-nikét* Podhradczky okadatolt nyomozásai után¹⁾ 1249: *Károly*. 1268: Comes B *althrrus*, és *Heymo* (ez utóbbi pesti). 1272: *Károly*. 1273: Comes II'nlfAcRMs». 1279: Comes *Henrii*. 1281: *Farkas* (pesti). 1289: Comes *Hemerim*. 1295: Ugyanaz. 1299: Comes *Waltherius*. 1300: u. az. 1303: *Ladislaus* filing *HernAeri*. 1304: *Peterman**. 1306: u. az. 1307: *Ladislaus filius Wemheri*. 1309: u. az. 1322: Comes *Joannes*. 1323: Magister *Nicolaus* (pesti). 1324: Magister *Joannes filius Ihnch*. 1326: ti. az és I *Iricus* Stalchjr *Judex Carinariorum de portu Pestiensis*, et. *Budensi*. 1329: Comes *Tyhnanniis*, és Comes *Simeon* (pesti). 1330: *Joannes* rector *eastri novi mentis Pesthieusis*, et Comes *Musuniensis*. 1333: u. az. 1335 —36: Comes *Simeon* *Judex de Pesth*. 1337: Magister *Nicolaus* rector *eastri novi*. 1343: Mag. *Nicolaus filius .Iohannis filii llench*. 1347: *Loiundus*. 1367: *Michael filius Comitit Kuncilini*. 1.371: u. az. 1384: *H ulinyus*. 1390: *Vlricus Rabenslainer*. 1392: *Joannes Fernhairscr*. 1393: *Vlricus Rabenslainer*, és *Marcus Shiyan*. 1394: *Vlricus Hat: nstainer*. 1395—6: *Marcus Slogan*. 1396: *Joannes l'ernhairscr*. 1402—3: *Andreas* 1403: *Herllinus*. 1404: *Petrus de Raircan*. 1407: *Joannes Lilteratw* de 7 tiliis. 1411: Comes *Johannes Siebenlinder*. 1412: *Rigo Rechyeryer*. 1413: *llenihék*.

¹⁾ A budai járásbíróshoz s a Pest megyei törvényszék budai tanácsa szerkezete felől Pest megye leírásában lesz alkalmunk szólani.

²⁾ 1. Tudománytár. 1840. 7-dik kötet. 296 314.

141.5: Joannes *Stadler*, és Joannes *Sibenlinder* (a 7 tiliis). 1421: Caspar *Brnnhuid*. 1422: Petrus *Poldoff*. 142.5: Michael *Hadler*, és Joannes a 7 tiliis. 1127: Michael *i\adler*. 1 132: Martinus *Holnaer*. 1435: Petrus *Onvcn*. 1440: Ladislaus *Fai'AA>*. 1441: Georgius *Ferenesi* de *fiubach*. 1446—47: u. az. 14.52: Andreas II *aisenslainer*, és Nikolaus *de Jarnack* (pesti). 14.57: *Dionysius Lilteratus* de, Alba Regali. 1 161: Joannes *Ji'ca;< r* és Laurentius *LHteratus <le Bayun*. 1466: Stephanos *Litteratus* de Buda. 1465: Andreas *Olchtay*. 1466; Andreas filius Blasii *Judex Civitatis Pestiensis* de Kelemtfeld (az az Buda) és Mathias de *Boros Jenew* (pesti). 1476: Mathaeus I *itripar*. 1483: Georgius *ForUer*. 1487; Kerewfes, és Georgius de *Bath* (pesti). 1488: Gregorius *Adam*. 1489: Thomas *Meyngos*. 1491: Joanes *Pemp/linger*, 149.5: u. az. 1498: Joannes *Kuncslir*. 1504: Mathias *Harbar és Petrus Theteny *)*. 1508: Laurentius *Thevgyarlui* (pesti). 1Ö09: Petrus *Theteny*. 1512: Martinius *Kaghzayir*. 1514: Petrus *Kagy*. 1515: Joannes *Harber* 1518: Wolfgangus *Hamburger*. 1524: Petrus *Aaj/.* 1526: u. az, és *IVolfgangus Freuburger*. 1530—3: Petrus *Palcian*. 1535—7: Albertus *Eltkyky*. 1537: Andreas *ZeircA Kenez*. 1538: Petrus *Palczan*. 1540: u. az. 1541: u. az, és Nicolaus *Turkovich*. Ez utóbbi rövid bíráskodása után a török alatt HerWesý volt az utolsó budai keresztény, az utána következett török kadik közöl 1606: *Habit Effendi* nevét olvassuk a zsitvai frigykötésnél jelen voltak között. Voltak-e Budán a török uralma alatt a főkadikon kívül keresztény bírák? eddig tudva nincs. — A töröktől visszafoglalás után mint polgármesterek említettek 1687: Joannes Wolfgangus *Premier*, ki az ez évi országgyűlésen az 1688-ban bírónak lett *Salgári* Péterrel volt jelen. 1689: Joannes Wolfgangus *Prenner*. 1691 I: Georgius *l ngar*. 1695—6: Franc. Igu. *Büisingn*. 1696: Georg. *Ungar* helyettesítve. 1697: Franc. Ign. *Bösinger*. 1698: Georg, *i ngar*, és Fr. Ign. *Büisinger* helyettesítve. Május 21-re Frid. *Sauttermeister* a *Saultershaimb*. 1699: u.az, Georg *l ngar*, és Fr. Ign. *Bösinger*. 1700: Venerio *Cermola*. 1701: Fr. *Bösinger*. 1702: Frid. *Saulernieisler*. 1703: Franc. *Bösinger*, egész 1705-ig, mikoron hivatalától elmozdított. 1705—7: Frid. *Sauttermeister*. 1707—9: u. az polgármester, és Joannes *ZeunoA* bíró. 1710 — 11: Joan *Christ. Bait* p. m. 1712: Frid. *Sauttermeister* p. m. 1713—15: Joan, *'aunok* p. m. 1716: Joan. *Chr. Baiz* p. m. 1717 —18: Rudiger Gaspar *Kepeller* bird. 1719: Joan. *Chr. Baiz* p. m., és Frid *Sauttermeister* bird. 1722: Joan. *Chr. Bail* p. m. és *Christ. Vdnosy* bird. 1723: u. az bird, 1727—28: Rudiger Gaspar *Kepeller* bird. 1730—33: Joan. *Seb. Dillman* p. tn. és Fr. *Xav. Deppre* bird. 1735: Rudiger Gaspar *Kepeller* p. tn. és bird az előbbi. 1737: Fr. *Jos. Sailer* hely. p. tn. 1738: Joan. *Ben. Berger* Consul tioravus *Znoitnensis*. *Barth. Pogner* bird, és *Ant. Christen* *Silesita*. 1739: *Laur. Schultz* p. m. *Jac. Cetto* bird. 1741—51: *Jos. Eman. Sauttermeister* p. m. 1751—2: *Jac. Eman. Uelto*. p. m. *Franc. AruAn* user *judex austriacus Lincensis*. 1753 -60: *Jos. Eman. Sauttermeister* p. m. 1754: *Joan. Ben. Beryer* hely. bird. 1755: *Jos. Klmgermayr* bird. 1758; u. az. 1765: *Augustinus Bald-y* bird *hungarus Sehemnicziensis*. 1769: *Franc. Szlatiny* bird. 1782 - 6: *Joan. Parianorich* bird. 1786: *Fr. Sslatiny* p. m. 1788; *Ign. Krammerlauff* *Indy*. p. m. 1789: *Fr. Szlatiny* p. m. 1790: *Joan. Margalics* p. m. 1795: *Jos. Laszue zky* p. m. 1800 —27: *Fr. Baldsy* p. m. *Ign. Kalmar ffy* bird (1822-ig) utána *Igu. Perge.r*. 1828—37: *Fran. Heffner* p. m. *Christ. Szelh* bird. 1837—1848: *Fr. Oeffner* p. m. *Fr. Schreiber* bird. 1849 dta polgármester *H'alheim* János.

A külvárosi bíróságok, jelesen a *tabáni* cath. 1743-ba állott fel (a ráczoknak már 1697-ben volt különös másodbírájok), az *újlaki* 1740-ben, a *vili rdosi* 1737-ben, az *országúti* 1786-ban.

¹⁾ Ettől származtatja a *Kapy* családot *Kapprmai* (I. Kéziratait B. Tórn. 18. p. 152.) Azonban megkell jegyezni: miként a *Theteny* család (de eademet *Choka* már a mindig pénzhiánnyal küzdő *Zsigmond* királynak a mai *Tétény* helységet, mellytől neveztetett, *Sáros* megyében kebelezett s ez időben bizonyos *Pohdrosy* nótája'niatt a koronára szált *Kapy* váráért cserélte el, mellytől a család mai nap is nevezetik.

XXIV. Buda leírását tárgyzólag eddig megjelent iratok.

E rovat alatt az egyes folyó- s röpiratokban megjelent, Buda várost tárgyzó értekezéseket mellőzve, csak az önálló nagyobb e részbeni munkákat említjük fel; ezek következők:

„Beschreibung von Ofen“. Frankfurt, év nélkül. 4rét.

Hegeli: Buda Urbium atque Arcium per Europam celeberrima. Erfurt. 1687. évben.

Schardii: Buda historico-mathomatrice delineata. Lips. 1687.

Bel: Descr. Urb. Bud. In notitia Hung. ill k.

Miller J. E. F. Epitome vicissitudinum Budensium Budác, év nélkül -Írét.

Neu aus seinem Steinhafen wiederum aufwachsender Ofen. Buda 1738. 8rét.

Schier: Buda Sacra. Bacs. 1774. 4rét.

Schams: Vollst. Beschreibung von Ofen. Buda. 1822.

Pmlkradctky: Buda és Pest régi állapotokról. Pest. 1883. 8rét.

Gemilde t»n Pest und Ofen mit ihrer Uingebungen. 2-te Ausgabe. Pest. 1841.

Slacker: Thermographia Budensis. Ágost». 1721. 4rét.

Oesterreichcr: Analyses Aquarum Budensium. Buda. 17X1. 8rét.

Linabauer: Die wartnen Heilquellen von Ofen. Pest. 1837.

Illés: A budai esászárfürdő leírása. Buda. 1847. (németül is).

Schlesinger: Medicinische Topographic der kön. Freistilte Pest und Ofen. Pest. 1840.

1. Adalék.

A 46-ik laphoz.

A 46-dik lapon előadánk, miként jutott vissza a Szirmay családtól János királynak a budaiak részére adott szabadalmi oklevele? a nevezett családnak ezt Buda város községe a mindjárt közlendő okirat által kívánta meghálálni. E helyt *pótlólag* adjuk ez okiratot, miután csak legközelebb juthatánk birtokába.

„Nos Magister Civium, caeterique Jurat! Cives et Seutores Liberae ac Régise Civitatis Budensis; Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit uiversis. Quod posteaquum singular! DEI providentia mediantc antiijua Privilegia et immunitates praedictae hujus Civitstis Budensis a Divis rondám Hungariae Regibus clementer Praedecessoribus nostris, Incolis utpot-e Civitatis ejusdem impertita inter tot et tuitas rerum Hungariae vicissitudinarias revolutiones, bella, procellus, et mulationcs ad praesens usque tempus per Perillustrem Familiám Szyrmaianam. tanto studio et aviditate promovendi Boni publici, sarta tectaquecouservataet per eiusdem Familiáé insigneiuVirumPerillust.reni utpote üominumDominumStephaiium Szyrmay de eadem, Judieatus Curiae Regiae Magistrum Protho-Notarium Nobis suapte proprio celeberrimue antecederter huic Civitati serviendi zelo et affectu motus notificata, ae intacte, ullnque sine corruptela sub aurea Bulla partim in Transumptu Serenissimi condain Joannis Regis Hungáriáé in pergameno pendentí, úti praeinissum est, Bullari sigillo emanata, Nobis tanquam Praedecessorum Nostrorum úti Privilegiorum eorumdem acquisitorum legitimig Successoribus ex inestimabili ejusdem Perillustris Domini Protho-Notarii iunata erga promovenduni Bonum publicum munificntia et propensione tradita fuissent.

Nos itaque hujus praedeclarati immortalis Domini Protho-Notarii, puta Szyrmay, celebrisque ejusdem Familiae Providentiae, Curae, Liberalitatis, Zeli, Chartatis, Amoris, et singularis erga Nos et Civitatem bane (ubi ipse quoque beneinemorata familia Eiusdem priscis temporibus Doinum singularem habuisse perhibetur) propensionis condignum habentes respectuin, volentesque grata reciprocate gratis, inaestimabilis ejusdem Privilegiorum Nostrorum Rciuventionis loco sponte et libere, praehabitoque mutuo universorum Nostrorum praescripti videlicet Magistri Nostri Civium, caeterorumque Juratorum Civium et singulorum incolarum maturo consilio, deliberatione et voto, nullaque persvasione induct! eidem Domino Stephano Szyrmay Protho-Notario, ejusdemque haeredibus, posteritatibus, successoribus vei legatariis utriusque sexus universis in perpetuum Promissionis memóriám Dornum Civilem sub numero 32 ') notatam, quam nunc certus lanio Concivis noster possidet, omni ea immunitate et praerogativa ac libertate, qua domus Vienneis Excellentissimi Domini Comitís a Starenberg — per Archi-Ducalem Civitatem vicinam Viennam Austriae condecorata est, libertandam et muniendam, stabiliendam ac condecorandam, ita ut eadem Domus et ejusdem possessores praesentes vei futuri in praemissam memoíam ullis unquam quocunque nomine vocitandis, aut qualitercunque excogitandis ordinariis vei extraordinariisDatiis, Censibus, Redditibus, Accisis. Portionibus, vei aliis quibuscunque Taxis, Summarum Quantis, Lytris, aut Quartcriorum condescensionibus, giatificationumque oneribus una cum allodio hic in suburbio Civitatis Budensis situato, Vinea lOfbssorum, agrisó metretarum sint exempti et liberi, atque absoluti, verum etiam ad instar singularis libe-

1) Buda város telckönyvei csak 1696-dik évtől kezdődvn, ez adományozott házhely helyiségét kinyomozhatunk. minden igyekezetünk mellett sem átkerülhetett.

ruē domus, cadern videlicet Domus hie et intra moenia Civitatis hujus Budensis habita, sicut et suburbiana cum praescripta vinea et agris omnibus et singulis iisdem Privilegiis, Immunitatibus, Libertatibus et Utilitatibus, Eructibus ac Praerogativis, Beneficiisque, quibus Nos et Posteritates gaudemus et gauderemus, vel maximē continuo educillo et aliis similibus utatur. fruatur, et potiatur ad instar dotnus privilegiatae Starenbergianae Viennensis: Hoc insuper addendo, quod Nos eandem domum hie intra moenia Civitatis Budensis existentem. propriis sumptibus Nostris et fatigiis quam decenter honestissime firmiter et stabiliter tam intrinsecus quam extrinsecus aedificare, ac sine ulla corruptela ad finein debitum deducere teneamur omnino per eundem Dominum Stephanum Szymuy sine ulla refusione aedificioruin praedieto modo possidendam: ac deinceps casu quo Privilegia nostra praefata toties quoties per suas Majestates modoet successivis etiam temporibus confirmari et roborari facerē satageremus, extunc singulis confirmationuin vicibus praesentem libertationem eidem quoque Expedition! per expressura inseri curare teneamur. Quod quae praemissa, praemissorumque singula sancte, inviolabiliter et irrevocabiliter teneuda et observanda, nos universes praemissos nostrosque successores sub Anathemate, et vinculo mille nureorum per quemunque Judicem toties quoties in toto vel in parte praefati, ligis, affidationibus, et asseurationibus, per nos praemissos, et nostrum singulos satisfaction non fuerit, non obsantibus quiliusvis juridicis remediis Judiciorumque temporibus ex bonis Unius pro Omibus, vel Omnium pro Uno ad libitum nobilem vel immobiliter Nostris vel Successorum Nostrorum ubi vis reperiendis una cum refusione expensarum eatenus erogandarum exquirendo obligamus et obstringimus, obligatosque et obstrietos reddimus cum assumptione oneris universorum Successorum Nostrorum praesentium per vigorem, salvo tamen permanente Contractus ad extremum hoc etiam per expression proponendo casu, quo ex praemissis Privilegiorum Articulis et membra nullum plane per Suiiui Mii-jestatem Sacratissimam confirmaretur. extunc libertas quidem stet suo in vigore. praedeclaratae domus et accessariorium, vinculum vero lahefactetur, sin vero aliqua duntaxat in parte ratificabitur, vel eorundem Privilegiorum beneficio unico vel altero duntaxatuti potuerimus, eo in casu vinculum praevia modalitate circumscriptum firmissimum habeat suum robur et firmitatem. Super quibus praesentes litteras nostras Sigillo nostrae Civitatis et Magistri Civium, caeterorumque Juratorum Senatorum propriis, et subscriptionibus dedimus. Budac die 25-ta inensis octobris Anno Domini 1692.

II. Adalék.

A 209-di/t laphoz.

A volt magyar királyi Helytartótanács tisztviselői magány temtkezési egylete elsöbben 1839-dik évben, inkább kölcsönös segélyezési társulat alakjában, akként keletkezett: hogy minden tag valamely elhunyt s egyletbe lépett volt tisztviselő hátrahagyott családjának egy egy pengő forintot letenni köteleztetett; később azonban nevezetesen 1842-ben e társulat fontosabb egylet alakjába szerkesztetvén, legelőbb is hogy e jótékony társulat feloszlásától biztosítsák, határozatott: miszerint a belépő tag az esetre: ha a társulattól kilépni szándékoznék, — az innen hivatalosan máshová költözőket kivéve — 20 pftot fizetni köteleztessék; továbbá a társulati tagok között gyakoribb halálozási esetekre köteleztetett minden egyes társulati tag az egyes halálozási esetben a tagok által rendszeren fizetendő 1 pengő forint mellett még 20 pkr fizetésére mindaddig, míg ezen 20pkrból 300 pftnyi tartalék tőke alakulhat; ezen kívül végre minden tag 100 pft kézi pénztár alakítására havi 10 pkr-t fizet-le. A már is 35 évet meghaladó tagoktól megkívántatván még: hogy éltek 35-dik éve után minden évért 1 pftot fizessenek a tartalék tőkés-pénztárába. — Ekként a társulati tagok szorosabban köttetvén össze, végül határozatott: hogy n már összesen 100 pftot befizetett tagok minden további kötelezettségtől felmentessenek.

PEST

SZABAD KIRÁLYI VÁROS

LEGÚJABB LEÍRÁSA.

„Quod quid em in terri* fiat nccaptina,
quatr concilia, caetuaque hominum fme
ociati, qua Civliataa appellantur“.

Cicero

Roma. Scip.

„Omnes quae usquam rerum potiuntur Vrbes, quaeque alienorum imperiorum magna sunt decora, ubi fuerint, aliquando quaeretur, et vario exitii genere tollentur: alias destrucnt bella, alias desidia, paxque ad inertiam versa consummet, et inagnis opibus exitiosa res, luxus¹¹.

Seneca.
Epist. LXXI.

I. Pest elneveztetése.

Pest város nevét szláv származásának tanuljuk íróinktól; jelesen *Bel* Mátyás Pest neveztetését a szláv nyelven „Pusst“, „Pussti“, „Püssti“ pusztát jelentő szavaktól származtatja; *Engelnél* *) pedig olvashatni: „Pescht, wie es eigentlich heisst, vöm Alt-Slavischen *Pescht*, bedeutet cinen *Ofen*“. S ez értelmezés helyességére nézve *Podhradcsky* ²⁾ hivatkozik a IX-dik században élt, s ős eleinknek hazánkba! letelepedésük előtt, vagy is Krisztus sz. u. 868-dik évben meghalálozott sz. Cyril fordította szent írás (Dániel Próféta III. R. 6-dik vers) eme tételére „A'stse ne poklonite sza, vtoj tsaszwerszeni budetev pes/sognemgorjasztuju“ ³⁾, mellyben a „pests“ szó határozottan „égő kemenczé“t értelmez; de korunkban is nyelvészeink tanítása nyomán a „kemencze“ szó szerb vagy rácz nyelven „pech“ (olvasva pety, vagy pees) — szláv, bosnyák, horvát s orosz nyelven „pech“ vagy „pecs“-nek mondatik. S *Gyarmati* Sámuel ⁴⁾ szerint is Pécs = pest = kemencze == kályha — fomax = pets (oroszul) = pests petska (slávul) = pec (csehül); valamint *Sándor* Istvánnál⁵⁾ a Pest — kemencze. *Lescka* István ⁶⁾ után pedig *Patachichná* ⁷⁾ olvasuk: „Pest Civitas Pestinum, originem ducit ex antiquo slavia *pésci*, h. e. peci, nunc pecti, urere, pinsere; inde pec, pest, (lege peschtsch) quod furnum, fornacem denotat. — História eniin teste, hie loci in utraque ripa Danubii officináé laterariae, Zie-

¹⁾ 1. Geschichte des Ungrischen Reichs. Wien 1813. II. köt. 82. 1.

²⁾ 1. Buda és Pest sz. k. városoknak volt régi állapotokról. Pest 1833. 57. 1.

³⁾ Az az: „ha pedig valaki nem imádja leborulván (a bálványt), azon órában az égő kemenezébe vettetik“. „Si quis autem non prostratus adoraverit, eadem hora mittetur in fornacem ignis ardentis“.

⁴⁾ 1. „Vocabularium, in quo plurima hungaricis vocibus consona variariuin lingvaruui vocabula“¹ sat. czíuú 1811-ban kijött munkájában.

⁵⁾ 1. Toldalék a magyar deák szókönyvhöz 1808.

⁶⁾ 1. Elenehus vocabulorum europeorum, cuinprimis slavicoiuin magyarici usus 1835.

⁷⁾ 1. *Patach'ch* József „Történeti jegyzetek sz. kir. Pest városról. 1839. 8. 1

gelofen, Ziegelhütte, slav. pece, pesre erant, tandem poet bifariatione Bl unius Civitatis in duas, in utraque ripa existent is, uni adhaesit nomen gerinanicum Ofen, quod in slavica lingua tornácéin (pec pise) denotat; alteri antiquum originale slavicum *Pest*, usque ad tempóra nostra pennisit“. Egyébiránt néhai *Horváth* István is megjegyzé: miszerint hazánk némely tájain a magyar lakosok a kemenczét, „pest“nek nevezik, s innen *Szabó* Dávid és *Sándor* István szótáraikban nevezet szinte előfordul; azonban épen nem kíván bizonyítást, miként a kemenczének a kérdéses „pest“ szóvali elneveztetése valamint több más szavak is, a tótokról ragadhatott a magyarokra. — Ez előbocsátottaknál Sokkal több érdeket eredményezne felderítése annak: váljon mi adott okot a kérdéses elnevezésre a hazánkat őseink előtt lakott szlávoknak? *Jankooits* Miklós ¹⁾ azt véli: mintha szent Gellért hegye vétetett volna kemencze értelemben, mellyből mint tüzes kemenczéből csurog a forró viz. — *Oláh* Miklós ²⁾ ellenben mész égető kemenczéktől származtatja Pest elneveztetését; — *Jankovits* nézete azért látszik inkább elfogadhatónak, mert így hihető: miként a szlávok ez oknál fogva nevezhették el sz. Gellért hegyét *Pestnek*; seként legalább az ó-budai s a mai császár *langyabb* fordóket, asz. Gellért hegyből csurgó *melegebb* vizektől megkülönböztették. Annyi bizonyos: hog} a nemetek a „*Pesl*“ nevezet alatt csakugyan kemenczét értelmezve „0/é“nek nevezték el a Gellért hegy oldalon elvonuló mai Budát; mit a clastro neuburgi krónikában ostiai Cardinal Miklós pápai követ is 1301-dik évben Budára érkezte felől eme tételével „tandemque in Vngariam in Civitatem *Ouen* veniens quam Budám vocant“ eléggé határozottan tanúsít ³⁾). Egyébiránt

Történeti adatok nyomán kétségtelen lévén: hogy ős előkörunkban a hegy, mellyre IV-dik Béla királyunk várat épített „pesti hegy“nek neveztetett, amint ezt maga IV-dik Béla 1255-dik évben kiadott oklevelében határozottan ekként nevezi eme szavaiban „inter alia castra defensionis regni congrua in monte *Pestiensi* castrum quoddam extrui fecimus“ ¹⁾; igen természetes, hogy maga az e hegyre épített vár, „*pesti hegy újjvárának* s az alatta elterülő helység „*kis Pest*“nek neveztetett épen

¹⁾ 1. „a magyar szó nemzése“ czimú munkájában.

²⁾ 1. „Hungária et Attila“ czimú könyvében.

³⁾ 1. *Podhradczky* i. ni. 86. 1.

⁴⁾ 1. *Féjér* Cod. Dipl. Tom. III. Vol. II. p. 821.

úgy: mint a Duna túlsó partján fekvő anya város „Ó“ (vetus) mellék nevezetet nyerve „Ó-Pest“nek. Ekként nevező ugyan csak IV. Béla királyunk is 1259-dik évben kelt adománylevelében „Dedimus siquidem (a nyulak szigetében volt apáczáknak) terras Vzlar et Suli vocatas, ultra Danubium prope villam *Veteris Pest* existentes ¹⁾). Tamás esztergami érsek pedig „*antiqua Pestinek*“ nevezi 1313-dik évben kelt oklevelében „et inter cives castris Budensis ex suburbio eiusdem, ac de *antiqua Pestensi* altera contentio inota fuisset“ „ubique in districtu Pestiensis castris sive in suburbio, sive in *antiqua Pest* tributum solvi debeat“ sat. S ugyan így olvassuk — mint alább látandjuk: a városnak török uralom előtt használt pecsété köriratában is. Később azonban miután a Pesti hegy új várára ragadt a „Buda“ név, a mai Pest egyszerűen „Pes/“nek nevezteték.

Miként cseréltetett el pedig a „pesti hegy új várának“ eredeti neve, s pedig minden helyes ok nélkül „Buda“nak? maga helyén előadtuk; valóban csodálni kell őseinknek e részbeni gondatlanságát: midőn más részről méltányuló figyelmet igényel Buda-Pest hajdankori német lakossága, hogy a nevezett testvér város német nevét huzamosabb idők lefolyta alatt híven fenntartotta, anyavárosunkat „Ofen“- a mai (Ó) Pestet pedig „Alt-Ofen“-nek nevezvén ²⁾; — a mint a mai Pestnek ekként! német elneveztetését, a Buda leírásában annyiszor felhívott budai törvénykönyv számos czikkeiben előforduló eme „*Altén Ofen enhalb der Thuenaw*“ kitételek kétségtelenül tanúsítják. — Azonban 1500-dik év táján már a németek is „Pesí“nek nevezők a mai Pestet; — mi kitetszik onnan: hogy már a XIV-dik században O-Buda hivatott „*Alt Ofen^anek*“ ³⁾.

Ismert okleveleinkben mindazáltal a „Pest“ nevezet nem előbb, mint II-dik Géza 1148-ki adománylevelében jön elő⁴⁾, mellyben a pesti és kerepesi révvám „tributum portus Pest et Kerepes¹⁴“ a budai káptalannak adományoztatok. És pedig magyar íróink általában egyszerűen, a deák írók vagy így, vagy *h* betű hozzáadással (Pest/zinum) a németek szinte *h* betűvel Írták, s jelenleg is Írják.

¹⁾ I. *Sckmidth* Miklós: *Episc. Agriensis*. Pag. 1. p. 1&8.

²⁾ I. *Podhradciky* i. m. S6. 1.

³⁾ I. u. o. 92.1.

⁴⁾ I. *Fejér* Cod. Dipl II. k 129. 1.

11. Pest történetére vonatkozó adatok.

Pest város eredete felől szinte szétágaznak az írók véleményei. — Béla királyunk névtelen jegyzője előadván ¹⁾ miként keltek át a Dunán e hazába megtelepült őseink? Pest városáról egy szóval sem emlékezik; — s innen sokan Pestnek még akkor nem léteztél, akarják következtetni. Holott épen a névtelen jegyző előadásai tartalmát tekintve, mellyekben az előadása közben felemlített város mikor? mi alkalommal? s ki által építetett? rendesen, még pedig részletes körülményekkel együtt, elmondani szokta; nem lehet nem következtetni: hogy ha Pest őseinknek a Dunán átkelése idején még nem létezett, s csak később épülvén magyar eredetű város lett volna: bizonyára munkája azon részében, inellyben Pest felől legelőször teszen említést ²⁾, el nem mulasztotta volna annak eredete sőt építője felől is említést tenni; — s ezt — mint mondánk — annál is inkább lehet következtetni, mert midőn a Krisztus sz. u. 957 — 971 évi eseményekről szól, Pestnek eredetét hallgatással mellőzve, csak oda vetőleg mondja: hogy Taksony vezér, a bolgár földről nagy számú izmaelitákkal beköltözött Billa és Bocsu testvér főnemeseeknek, az országban számos helyeken kívül, Pest várát is ajándékozta.

Ez előbocsátottak nyomán tehát Pest őseinknek itteni letelepedésekor már fennállott; s minden kétkedés nélkül osztható Íróink ³⁾ legtöbbjének Pest eredetére vonatkozó tanja: miszerint ama korban, midőn a mai O-Buda helyén, Flavius Vespasianus alatt, a második számú római légió, a közelében lévő számos gyógyforrásokról Aquincumnak nevezett erősséget építé ⁴⁾: ezzel szemközt a Duna túlsaján, ama úgynevezett „ördög malom “ táján szinte létezék más római telep „Trans-Aquincum“ nevezet alatt; s hogy az nem volt bizonyos körbe szorított város, hanem több egymástól, bizonyos távolságra fekvő védvárakból, — mellyeket a mondott légió a dunántúli részeknek, a

¹⁾ 1. munkája XLVI-dik részében.

²⁾ 1. u. o. LVII. r.

³⁾ 1. *Bunfin* Dec. 1. L. I. p. 5. — *Sirató* L. V. p. 173. — *Grllnrío*· Ín notitia Orbis Antiqui Lib. II. Cap. VIII. pag. 559.

⁴⁾ I. „Buda legújabb leírású“ 7-aik lapján.

barbárok, birtokaikkal egész a Tiszáig terjeszkedett jászok és metanasták elleni védekezésére emelt — állott légy en; igen valószínű abból, mivel az ájtatos iskola szerzetnek pesti háza helyén, de más helyeken is találtak romok, melyek építési modoruk után Róma uralkodása korából maradtaknak ismeretnek fel.

Vannak azonban, kik az imént nevezett Trans-Aquincum-ot a jelenlegi kereskedelmi testület háza táján, — hol a földből kiállott régi dűledékek helyén szent János tiszteletére létezett kápolna csak néhány év előtt, a Duna-part kiköveztetése alkalmával elbontatott s magok a dűledékek is földdel egyenlítették ki — helyezettek hiszik. De mennyire hibásan! mert azon felül: hogy e táj a mai Ó-Budának, vagy is az itt minden kétségen kívül elterült hajdankori Aquincumnak fekvésével semmikép meg nem egyezik; — minden e részben további nyomozást feleslegit azon körülmény: miszerint a mai Ó-Budával, a Duna túlszéljén szemközt lévő, úgynevezett „ördög malom“ táján, pesti polgár Göttersdorffer János földjének 1812-dik évbéli felszántása alkalmával a kérdéses Trans-Aquincum alapkövei felfedezettek ¹⁾. S a megemlített — kereskedelmi testület ház táji régi dűledékek 1417-dik évnél nem régiebbek, s nem is egyebek, mint a Zsigmond királyunk által építtetni kezdett állóhidnak ²⁾, — vagy *Bertrandon de la Brocqticre* szerint a Dunának lánczszali elzárása végett ugyan csak Zsigmond által félbehagyott torony maradványai ³⁾. — Egyébiránt

Hogy őseinknek bejöttékor az egész Duna tájat, s így Pestet is marahani szlávok lakták, ugyan csak Béla király névtelen jegyzője tanúsítja, de tanúsítja szláv nyelven elneveztetése is, a mint ezt már fentebb láttuk.

Nevezetessé e várost, a mennyiben történeti hűséggel állíthatni: a Taksony alatt bevándorlóit izmaeliták, s később mindegyre szaporodott német gyarmatosok tevék; s szent István korában már a szabad városok közé soroltatott s mint ilyen nyerte a szent királytól, a tatárjárás idejében elveszett kiváltságlevelét, a mint világosan tanúsítja ezt Zápolya István

¹⁾ 1. az 1820-dik évi Tudományos Gyűjtemény III-dik kötete 9-dik lapján *Illiciky* Andrásnak „rövid értekezésit egy hidvárról, mely a pesti Duna parton a régi római Aquincum, a mostani Ó-Budának általellenében állott.

²⁾ A mint *Bonfin* hagyományozá.

³⁾ 1. ez iránt körülményesebben „Buda legújabb leírása“ 19-dik lapján.

nádor, 1496-dik évben kelt ítélő levelének eme tétele: „... Civitates Albensis, Pestieisis . . . temporibus s. regis Stephani... ab omni exactione exemptas ac liberatas fuisse“. — — S midőn az ország vármegyékre osztatott fel, ezek egyike Pesttől kölcsönző maiglani elneveztetését. Egyébkint c korban

Pest a mostani Budát is magában foglalta, nevezetesen a szent Gellért hegy alját, mert noha itt állott a szent Gellért tiszteletére emelt egyház, azt a XI, XII, és XIII-dik században kelt számos oklevelek „in parvo Pest“ fekvőnek állítják; sőt Robert esztergami érseknek 1236-dik évben kelt levelében nyíltan olvasható: hogy ezen Pest, hol a szent Gellért egyháza áll, a túlparton „ültra Danubium“ feküdt légyen; azonban ugyan e kápolnát IV-dik Béla királynak 1296-dik évben kelt levele „Kreynfeld“-ben fekvőnek állítván, e városrész hihetőleg az ott letelepedett karinthiaiaktól „Kraynfeld“-nek is neveztetett, inelly nevezet több, a veszprémi káptalan levéltárában lévő okiratok nyomán néha „Kereinfeld“, sőt „Greenfeld“-del is eserélteték fel, hihetőleg az írók hibájából. S ugyancsak IV-dik Béla király 1244-dik évben a pesti polgároknak újólág adott oklevelében nyíltan szól mind a Dunán innen, mind pedig a Dunán túl lévő Pest felöl; és ha Pest akkor két külön város lett volna, hogy adhat vala nekik a nevezett király ugyan azon egy kiváltság-levelet? holott mindenkinek ha már egy szabadságot, de még is két külön okiratban fogta volna adni. De még inkább feltűnik a mondottak valósága a következőkből: IV-dik Béla Margit leányát Veszprémből a nyulak szigetébe hozatván az itt újonnan alapított apácza-monostorba¹⁾, ennek a pesti hegy új várának piarcz, vásár jövedelmeit adományozá; történt azonban: hogy ezen apácázák nem csak a pesti hegy új várában tartott vásárok jövedelmeit, de a mostani Pest város efféle vámját is, ugyan csak IV-dik Béla király adományzása folytán, magoknak tulajdonítva perbe idézték a polgárokat, melly perben Tamás esztergami érsek 1313-dik évben ekként Ítélt: „Nos, quia coraperimus, quod per spatium quinquaginta et octo annorum (az 1255-dik évben kelt adományzástól számítva) *el de suburbia castris Pesthiensis* tributum exactum fuerit in locis praedictis, quia etiam comperimus, quod privilegia Stephani (V.) et Ladislai (Cumani) regum

¹⁾ 1. Schier Buda Sacra. 101. 1.

interpretabantur illud idem expresse *de Pesth anti qua et de suburbio castris Pesthiensis* mentionem facientes, quod ibidem deberet tributum solvi dominabus antedictis — Nos igitur — interpretamur et exponimus, quod *ubique in districtu Pesthiensis castris, sive in suburbio, sive in antiqua Pesth* tributum solvi debeat dominabus antedictis. Már ha a Duna két partján fekvő Pest nem egy város volt, mi jognál fogva követelhetők volna az apácák a kérdéses vámot még a mostani Pest város polgáraitól is? — Figyelembevételt igényelvén ezen felül: hogy a Duna balpartján igen csekély lévén — amint maga helyén látandjuk: — Pest határa: ennek nagyobb része a mai Buda részén feküdt; azonban róna fekvése miatt kereskedésre alkalmasabb lévén a Duna jobb partján lévő hegyes Pestnél, melly *kis Pestnek* neveztetett: népsége nöttön nőtt, míg mint mondánk: szabad királyi várossá lön; — s valamint a Duna jobb partján lévő hegy völgyébe szorított Pest *..kis Pestinek;* úgy a Duna bal partján róna fekvésű Pest, *nagy Pestinek* neveztetett; a mint ezt Róbert esztergami érseknek 1236-dik évben kelt fentebb is már felhívott levele *) tanúsítja.

S ez vala állapota a Duna két partján fekvő de egy várost tevő, Pestnek egész a szerencsétlen emlékü tatárjárásig; a mai Pest népesebb, nagyobb s gazdagabb volt a budai részen állott Pestnél; — a tatárjárás után azonban kis Pest nagy Pestet mindenben túlhaladta ²⁾. E közben

Péter s Aba királyaink korából nincsenek Pestről történeti adataink.

Endre alatt pedig a pogánysághoz szító tömeg Kreinfeldén dühöngve a hegy ormáról löké le Gellért nevű Csanádi püspököt, kinek emlékére építetett a többször érintett egyház.

Geyza és Salamon királyaink Pest környékén eldöntő csatát vívtak.

A következő királyok nem lakván még Budán, említést sem találunk Pestről II. Geyza királyig, ki a pesti kerepesi viz vámot 1148-dik évben a budai káptalannak adományozta.

IV-dik Béla királyunk alatt, miként évlapjaink tanúsítják — a Sajónál győztes tatárok Kálmán herceget üldözvén, ez új csatát vívott Pest alatt csak a pestiek hős védelmének köszön-

1) I. *Fejér* György. Codex Diplotn. Tom. IV. Vol. p. fiO.

2) I. *Pvdhreuiciky* i. m. 67 — 79. 1.

hété, hogy kevés népségével a Duna túl partjára menekülhetett, inig a tatárok Pest lakóit s a hadsereg innen visszamaradt részét lekonzolván a Dunán átkeltek ¹⁾; ekkor veszett el a városnak szent István királytól nyert kiváltságlevele is, mint ezt IV-dik Béla király, a város szabadalmait megerősítő, 1244-dik évben kelt s Buda város leírásában általunk már egész terjedelmében közlött ²⁾ oklevelében nyíltan elismeri. S miként már Buda város történeti adatai között is felemlítünk ³⁾; ugyancsak IV. Béla király saját tapasztalásából tudva: hogy a hegyen épült várak- s városokat a tatároknak bevenni s feldúlni nem sikerült; a kis pesti begyre, a mostani Budavár hegyén erősséget kezdé építeni, mellybe a Duna bal partján lévő Pest lakosai, tartva a tatárok ismét visszatérhetésétői, csakhamar áttelepültek. Nem is volt alaptalan a pestiek aggodalma, mert — a mint évlapjaink tudatják: csakugyan több ízben berohantak még hazánkba a tatárok; de a pesti hegy új várának lakosai nem csak bántatlan maradtak; „cura in castro Búdén si indusáé, praeter raetuin tartarorum (a mint Erzsébet, Kán László neje, 1285-dik évben kelt adomány-levelében mondja) simul cum fidelibus baronibus ac juvenibus domus nostrae, ac civibus Budensibus“ — hanem győzelimeskedvén is rajtok, mindannyiszor gazdag zsákmány birtokába jutottak ⁴⁾.

Az Árpád házból származott királyok csak hamar következett kihaltáig ismét nem találunk egyéb történeti érdekű eseményt Pest évkönyveiben, mint hogyKún László alatt 1285-ik évben a tatárok ismét egész Pestig nyomultak elő, de a már ekkor megerősítve volt várost be nem vehették ⁵⁾. Azonban

III-dik Endre halála után pártokra szakadván a nemzet, egy rész Venczelt a cseh királyfit kiáltá ki királynak, ki azonban a pápai kegyencz Robert Károlytól szorongattatván atyját hívá segélyül: megjelent ez, s Pestnél telepedett le táborával, hova fia is magával vivé a sz. koronát ⁶⁾; mire őt atyja ezen nemzeti

¹⁾ 1. *Rogerus*. *Destructio Hungariae per Tartaros*. Cap. XVI. pag. 183.

²⁾ 1. Buda legújabb leírása 10. lapján.

³⁾ 1. u. o. 9. 1.

⁴⁾ „Ii (a pesti polgárok) sumpto nunc spiritu rebellionis et superbiae, quum multae divitiae in praesenti persecutione tartarorum acquisitae eos faciant insanire“; e panasz szavakra fakadt ellenök Lodomer esztergami érsek 1285-ben kelt levelében, mivel az ó budai egyháznak vámot adni nem akartak.

⁵⁾ 1. *Thuróczy*: Part. II. Cap. LXXIX. pag. 79. — s *Bunfin*: Decad. II. Lib. Vili. pag. 305.

⁶⁾ 1. Buda legújabb leírása 13-14 lapján.

kincsesei együtt — mely ekkor került *legelőszőr* fogságba, — országába vivé, azt vélvén: hogy ez által kényszeríteni fogja a nemzet ellenkező részét Venczelt királynak elismerni. Azonban csalódott, mert elébb Otto a bajor herceg, s ennek rövid ország-lása után Róbert Károly, a Pest szomszédjában fekvő Rákos *) mezőn *legelőszőr* tartott országgyűlésen választatok el Gentil bibornok, s az Omode párt feszült törekvései következtében hazánk királyává, habár egyelőre a dúló táborával egész Pestig előnyomult hatalmas trencényi grófot, Csák Mátét kelle legyőznie.

1352-dik év táján nagy Lajös királyunk Vissegrádról a mai Buda-újlak felett épített várpalotába tevén át lakását, e folytán a mai Buda naponkint emelkedni kezdett elannyira: hogy ha bár a tulparti anyaváros *Pest* viselte is a terhek legnagyobb részét, bár eredetileg ennek adattak a kiváltságok: a mai Buda ugyanezeket kérdőbe vonta, sőt önkebléből választá a Pest városát is kormányzandó községi tanácsot. E jogkorlátolást illetőleg eredett villongásokat Zsigmond királyunk egyenlité ki olykép: hogy Budát Pesttől különítvén, mindkettőt egymástól független szabad városi rangra emelé; mire ugyan, mint Zsigmondnak Pest város irányában! olly sok más kedvezéseire, Cromer szerint ²⁾, az e fejedelemnek örökös pénzszüksége, szolgáltatott alkalmat. Zsigmond ugyan is ezer forintot kért kölcsön az új pestiektől, (budaiaktól), mitezek teljesíteni vonakodván az ó pestiek ajánlko-zának a mondott öszvegnek ajándékképeni megadására, ha a király őket felszabadítandja a budaiak ama jogtalan elnyomásától, mely szerint ezek évenkint saját kebelükből tolnak egy bírót s két tanácsnokot nyakukra; mire Zsigmond őket szabad királyi városi rangra emelvén megengedte: hogy egy bírót s hat tanácsnokot választhassanak magoknak.

Zsigmond királynak eme kiváltsága, s egyéb maga helyén alább elősorolandó kedvezményei, úgy a királyi udvarnak a

¹⁾ Az e téren tartott számos országgyűlésektől mintegy másod., *Camput Martius* "ává lett nemzetünknek e *rákost tér*, mely nek így nevezett kiseded folyójától külhoni Íróink országgyűléseinket is / («kosnak nevezték el, „Die Ungarn hielten bei ihren Land- und Wahitagen folgenden Gebrauch: ¹⁾ hielten sic aolche Zusmmenkünfte in Waffen und offenen Felde, insonderheit bei Pest im Föld *Kákos* genannt, wovon die Ungarn noch heutige Tages *ihre Landtaye Rákos* nennen“ 1. „Han das alté und neue Pannon.“ 102. 1. *Pusztay* „Die Ungarn in ihren Staats- und Nationalwesen von 889 bis 1842“. k. k. 38 1.

1. Buda legújabb leírása 121—122-dik lapján bővebben előadottakat.

szomszéd Budáni tartózkodása, s a közel Rákoson ismételve tartott országgyűlések által tetemesen gyarapodott Pest; ez utóbb említett országgyűlések közül nevezetesebbek egyike, az 1439 - ki, Albert alatt, kinek holtá alatt Pest Ulászlót pártolván, ennek Várnánál történt szerencsétlen halála után 1445-ben ismét Rákoson tartatott országgyűlésen a Hederváripárt azon törekvése ellen, hogy vagy köztársaság alapíttassék honunkban (természetesen a velenczei mintára) vagy belföldi király választassák; a körülmények fontos voltát bölcsen felfogó Hunyady Jánosnak sikerült kivívnia: hogy Albert fia, az atyja halála után született V-dik László emeltesék hazánk trónjára, az ország kormánya magára Hunyady Jánosra, bízván; ha bár utóbb a most nevezetnek eme s egyéb világszerzte híres érdemeit, idősb fiának Budán hóhér bárdnali kivégeztetése által tudta László jutalmazni.

1458-ki január 21-kén a magyar nemzeti erő egyik legszebb jelenetét látta *Pest*; a most mondott nap emelé ugyan is a nemzet a hős bajnok Hunyady Jánosnak fiát, az ártatlanul lemészárlott Lászlónak öcscsét, a csak hamar olly nagygyá lett Mátyást, élte 15-dik évében hazánk királyi székébe. Húsz ezer fegyveressel jelent meg ez országgyűlésre horogszegi Szilágyi Mihály, a nagy Hunyady János özvegyének testvére. A mondott nap éjjelén Szilágyi a nádort az ország nagyjaival együtt Budáról a Duna épen beállott jegén a Rákos mezejére kíséré át. Gara nádor, ki örömet saját fejére óhajtó a koronát, látván, hogy a többség Szilágyi Mihály felhívásaira Hunyady Mátyáshoz hajol, a gyűlést más napra halasztó. Minthogy azonban az egész tábor, valamint az éhez csatlakozott pesti lakosok is, közakarattal Mátyást kívánták királynak, harmad nap reá ugyan azon helyen, hol 12 év előtt Hunyady János az ország kormányzójává nevezetett, a dicső atyára teljesen érdemes fia, Mátyás, királynak kikiáltatott, Szilágyi választatván igazgatójának. — Ugyan ezen országgyűlésen a 13-dik törvényezik által rendeltetett: hogy az ország karai és rendei évenként pünkösöd napján Pesten összegyűlni tartozzanak, melly törvénynek teljesítésében azonban gátoltattak a Giskra vezérlése alatt Rákos mezején telepedett Husziták által, kik több évek alatt szerzett ragadményait c téren költék el, inig végre Mátyás király által szétűzettek.

1490-ben Mátyás király elhunyván, Dóczi Orbán egri püspök felhívására ismét Pestre gyülekeztek az ország rendei király

választásra, hol is a hosszas vizálgodások után Július 15-kén II-dik Ulászló királylyá választatott. E választást azonban Albert, Ulászló testvére, fájjalván, hatalmas sereggel Pestre nyomult, s a Rákosra táborba szállott; de minthogy a király Pesten kötött egyezés által a lengyel koronáról testvére részére lemondott: ez seregestől elköltözött.

1498-ban neheztelvén az ország rendéi: hogy II-dik Ulászló Budán tartá az országgyűléseit; az 1-ső t. ez. által elhatározzák, hogy három egymás követő évben sz. György napján — utóbb pedig minden 3-dik évben Rákos mezején országgyűlések tartassanak, a mint is valóban 1498, 1499 s 1500, továbbá 1504, 1505, és 1507-ben mégis tartattak.

E közben a Mátyás halála óta keblében meghasonlott hont vég enyészete várá. Az 1523-dik évi szent György napján Budán tartott országgyűlésen megszavaztatott bár *a magyar rendek által valaha határozott legnagyobb adó* ¹⁾; s ha bár a folytonos kéjelv tompította idegüeket rettentőn rázza meg a nem várt vész; de milly rettentő valólag ez: szintolly pillanatnyi a könnyen feledett rémület okozata láz, s ekkor önkénytes a vészbe rohanás. A nagyban megkezdett hadi készületekkel, s az ellenségtől nem oknélküli félelmet tanúsító intézkedésekkel semmikép sem volt öszhangzásban a fiatal Lajos királynak, főrendeknek részint vigság, mulatság, részint egymással czivódásba merü lésök. Szóval: a Lajos király udvarában volt akkori osztrák követ Herberstein Ferdinándhoz intézett levelében arra kényszerült fakadni: miként soha országot nem látott, soha nem hallott, melly nagyobb rombolással veszett volna el, mint Magyarország ²⁾. A vész perceit mindinkább közeltető eme körülmények között elérkezett az 1524-dik évi September 8-ka; a pesti Rákoson országgyűlés tartaték; hol miután a király a török részéről mindinkább növekedő veszély elhárítására a haza oltalmát, seregek s hadi segély pénzszedését, az engedetlenek büntetését, a pápa stöbbs kül fejedelmeknél segély-keresést tár-

¹⁾ Minden kéményre 2 arany rovatott; az egy telki! nemesek személyesen felkelni, a birtokosabbak 10 jobbágytelektől egy fegyveres katonát állítani, főbb rangú egyházi szerzetesek s apáczák saját személyeikre egy egy lovagot adni parancsoltának, s mindazok, kik a király parancsára fegyvert kötni vonakodnak, ha csak nem valóságos betegek s elaggodt öregek, fő s jószágvesztés alatt köteleztettek. 1. KOVACHICH Sági, ad Vest. Comit. II. k. 515 1.

²⁾ 1. *Herbentein* Sig. Commentar. rerum Moicovit. in folio, j

gyázó kívánatait előadó, Burgio pápai követ is ösztönzi a rendeket, kinyilatkoztatván: mikép a pápától hozott pénzöszveg a Fuggereknél letéve mindig készen áll az ország védelmére, mihelyt a rendek a szükséges intézkedéseket e végre részükről is raegteendik. Alig hogy a király tanácsosai kíséretében eltávozott, többen kezdék a honnak Ínségét eleven színekkel festeni, s annak kimondására: miként a bajok forrását egyedül a haszonleső tanácsosok lekiismeretlenségében, kik a király gyengeségével nem pirultak visszaélni, kell keresni; élénk vitatkozásokra tárulUalkalom, kedvetlen igazságok, visszaéléseket leplezetlenül nyilvánítók, kerültek szőnyegre. Feláll e közben Werbőczy is, az 1519-ben megválasztott, királyi szeméi) nő; elragadó ékes szállásával kezdé az országnak egykor virágzó s jelen elhagyatott helyzetét, hazafi kebleket most emelő majd mély fájdalomba sülyesztő terjedékeny beszédében festegetni, s miután minden gonosz szerző okát szinte a tapasztalatlan gyenge királyt környező hűtlen tanácsosokban s idegenekben lenni állította volna: először is ezeknek a király közeléből, magas hivatalaikból haladéktalan eltávolítását, azután az igazgató tanácsot s általában az igazgatást illető némelly sürgetősebb változtatásokat, végre egy közönséges nagy nemzeti rendező gyűlésnek, mellyen minden nemes feje és vagyona vesztese alatt megjelenni tartozzék, Hatvanba összehivatztatását indítványozá¹⁾). Werbőczy indítványai egyről egyig elfogadtattak, s közakarattal Budára megerősítés végett a királyhoz átküldettek. A gyenge király ellenszegülni nem mervén, hogy legalább a hatvani fegyveres gyűlést, mellytől előre sem tudott jót várni, megelőzze, válaszul adá: hogy a mi helyes és igazságos, az elébe terjesztett cikkekéből, mindjárt teljesített, az egész végzést pedig a legközelebbi országgyűlésen felvételni fogja. S e czélból a következő 1525-dik évisz. György napra csakugyan országgyűlést is hirdetett Rákosra. A nemesség nagy számmal és fegyveresen gyűlt össze s előre is látható volt, hogy most még hevesebben ki fog kelni mint a múlt évben. Nehány nap csöndesen múlt el, s azok alatt midőn a közelebbi rákosi végzések némelly nem lényeges változtatásokkal ²⁾ heves vita után helybenhagyattak: a Hatvanba rendelt országgyűlés pontjaira ke-

¹⁾ 1. *Istvánffy*, Libr. VIII. Histor.

²⁾ 1. *Kovachich*: Vestig. Comit. 674. 1.

rülvén a sor, sebben az urak semmikép megegyezni nem akarván, a nemesség Werbőczy vezérlete alatt a gyűlést Május lükén oda hagyja, s a pesti sz. Péter egyházban öszszegyülvén azt határozd: hogy a fegyvert letenni nem fogja, s e határozatát a királynak is tudtul adja, így akarván annak ellenkező parancsát megelőzni. A király, kihez a Rákoson magokra hagyott főrendek a várba felgyülekeztek, még az nap nyitrai püspök Podmaniczky Istvánt küldvén hozzájok, különválásuk okát tudakozza, s inti őket, tennék le fegyverüket, s térnének vissza Rákosra. Ezek a várt engedelmet ekként megtagadottnak látván, az ellenfélt megrettentük, Budára mentek át, s ott a sz. János (mai őrségi) egyházba gyülesezvén azon támasztott kérdésre: ki volna oka, hogy a múlt évi törvények végre nem hajtottak? a többség iszonyú zaj között Szálkánt, előbb váczi püspök de 1524-diki Május 6-ka óta esztergálni érsek s Cancellárt, ki — mint mondák — maga alacsony sorsból származván (váczi varga fia volt) a nemességnek ellensége volna; vádolván, valamennyien megesküsznek, hogy a fegyvert le nem teszik, valameddig csak, ezúttal még határozottabban, s sürgetősebben megújított kívánataik kivíva nem leendenek; Rákosra inindazáltal visszaternek s a királyt pénteken (mart. 12-kén) gylésükbe, a főrendek nélkül, megjelenésre felkéretik, de ez, újabb hívásra is maga helyett egy püspököt s egy mágnást küldvén hozzájok azon kívánsággal: hogy miután a török követtel, ki a gyűlés előtt néhány nappal érkezett, a békéről végezni semmit sem lehetett: a mindinkább fenyegető körülményekre figyelve, mielőbb hadi segélypénzt határoznának; mire a Rákoson tanácskozók más nap, szombaton, 60 személyből álló küldöttséget küldenek a királyhoz, tőle határozottan, szinte fenyegetőleg kívánva: a) hogy a király és királyné valamennyi idegent a királyi udvarból öt nap alatt eltávolítsanak, különben a nemesség erőhatalommal fogja elűzni azokat, b) Az ország ügyeibe kellenül avatkozó császári követ s a velencei is, ki, miután küldői a törökkel békét kötöttek, itt csak kémkedik, haza küldessék. c) Az eddigi országtanácsosok, kivált Sárkány helyett, a király másokat válasszon, kiknek nem önérdükük, hanem az ország java fekszik szívkön. S d) a mindenek felett gyűlölt, s Belgrád elvesztésében is a nádorral együtt okolt (zsidóból keresztes kedett) Szerencsés Imre a pénzügytől azonnal elraozditatva, sáfárkodása, iránt a legszigorúbban kérdőre vonattassék.

A király halasztást kért hétfőig; valóban pedig csak halasztani akarta az ügyet, míg a 15 nap, mennyire a gyűlés ideje határozottatott, eltelvén, a rendek széteszlanának; — de e szándéka kitudatván, a midőn még a budapesti polgárság felfegyverzéséről is hír szállongana, a válasz elhalasztását tudtul adó követek azzal lőnek fenyegetve: hogy a várost azon esetre körül fogják, s minden élelemszállítást meggátolandanak. Hétfőn a királyhoz ismét 120 tagból álló választmány küldték, de mellyet a király olly felelettel bocsátott el, hogy Szerencsés ellen kész tartani vizsgálatot, a külköveteket azonban küldőik-, a német udvari tiszteket a német birodalom megsértése nélkül, udvarából el nem utasíthatja; most pedig, midőn a török megtámadásainál külsegély nélkül el nem lehetni, nem volna tanácsos a szomszédokat az ország ellen ingerelni. A király e válaszában más nap a rendek késleltetésnél egyebet nem láttak, s ismét 120 tagból álló küldöttséget neveztek ki, mellynek abbeli tudakozódására: akar-e vagy nem a Rákosra jönni, s velek végezni? megigéré a király: hogy másnap (május 18.) meg fog közöttük, még pedig kíséret nélkül, jelenni. Meg is jelent s minden tisztességgel fogadtatott. Előterjesztvén ekkor Werbőczy újra a haza veszélyes állapotát, a nemesség kívánatit, bizonyossá teszi a királyt: hogy ha hűtlen tanácsosait, kik minden rosznak okai, eltávoztatván, maga fogna hatalommal és tekintettel uralkodni, a nemesség kész érette életét s javát feláldozni. A király ismét egy napi gondolkozásra kért időt. „Egy pillanatot sem többet, mindjárt akarjuk királyunk határozatát hallani* harsogá mindenfelől, az egymást követett ígéretek nem teljesítése által béketiirést vesztett fegyveres sokaság; később azonban hadnagyai által lecsendesítettvén nem csak a kért várakozásra késznek nyilatkozik, hanem kívánságait isnemellyekben mérsékelvén, a másnap tartandó gyűlésbe a főrendeket is meghívta azon Ígérettel, hogy senkinek bántalma nem lesz; másnap azonban sem a főrendek meg nem jelentek, sem a király feleletet nem adott. Mire a nemesség elhatároz»: a) hogy a tized, az egyháziaknak megtagadtatván, a végvárok erősítésére fordíttassék; s b) hogy Hatvanban bevárván a többi nemességet, az országnak végromlástóli megóvására kellő határozatokat hozzanak. S eme végzéseik felől szombaton (máj. 20.) a királyt tudósítják s egyszermind a főrendeket is Hatvanba meghívják, a helyes ok nélkül szántsándékkal kimaradókat hazaárulók büntetésével fenyegetvén. A

főrendek tovább is hajthatlanok¹⁾. A király ellenben, nagyobb bajtól tartva, engedékenyebb lett, Szerencsés Imrét a csonka toronyba fogságra téteti, a németeknek — kettőt maga, s kettőt neje részére megtartván — azonnali elbocsátását, úgy egyéb kívánatok teljesítését is megígéri, csak a hatvani gyülesezés, s tized iránti végzéstől állanának el, inig ezekre nézve is határozni, s határozatát tudatni fogná; a nemesség másnap adott válaszában elállani nem akart s a király május 22-kén, a fentebb megállapított rákosi végzéseknek megerősítés végett elébe terjesztése alkalmával határozottan kijelenté: hogy sem a hatvani gyülesezésben sem a tized felőli rendelkezésben meg nem egyezik. Erre a nemesség útjára indultában, a közösen gyűlött Szerentsés Imre, ezzel egy kézre dolgozni hitt Szálkái László s a királyi jövedelmeket bérlő Fuggerek palotáira rohan, a két elsőt ki is rabolja, az utóbbiaktól erős őrsereg által tartatik vissza: maga a Báthory unszolására ismét szabaddá lett Szerencsés Imre — kitől 60 ezer arany vétetett el — vendégeivel együtt a vár falairól köteleken lebocsátkozva menekülhetett meg. — Elérkezett csakhamar Junius 24-ke, inellyre 14 ezer fegyveres neoieség gyűlt össze Hatvanban, daczára a királynak megyeszerle szétküldözött kemény tilalma ellenére, ki maga is ismételt hívásra július 2-kán külföldi követek, főrendűek s 3 ezer fegyveres kíséretében Hatvanban megjelen, az összes nemességtől nagy tisztelgések között fogadtatott, s másnap választmány által a gyűlésbe jönni kéretett. A gyűlés tere korlátokkal volt körülvéve, mellyeken kívül fegyveres nép állíttatott fel, közepén a király s az urak számára emelvény készíttetett. A tömeg nevében ismét Werbőczy szólalt fel s két óráig tartott beszédében üdvözölve a királyt, kóre a főhivatalbelieknek s az egész királyi tanácsnak haladék nélküli eleresztésére, helyeiknek másokkal, közbizalmat bíró férfiakkal, betöltésére. Ezeknek vezetéke alatt — úgymond — a nemesség tanúságát fogja adni, mikép apai őszelleme, melly hajdan oily félelmes volt az ország elleneinek,

¹⁾ Az országtanács ülésében Szálkán érsek Tally János bánsága felett Frangepán Kristóffal heves szóváltásba esvén, haragjában ennek tisztos szakáiába kapott, miért ez őt arczon csapta. A már majd vérontásba átment civakodást csak a király meg jelenése csillapíthatta le, Frangepánt merényletéért néhány napi börtönnel bünheszttetvén a csonka toronyban; honnan ez kiszabadulván Budáról tüstént távozott, s Ferdinánd osztrák herczeg szolgálatába állott. I *Istvánffy* Hist. Lib. Vili. 71. .

még korán sem halt ki kebléből. Beszédét végezve a nemességhez fordula, kérdezvén: híven tolmácsolta-e érzelmüket s kérémeiket? mire a nemesség zajos igennel válaszolt, kérvén egyszermind a királyt, mentené meg valahára magát, az országot, a gonosz, önhaszonleső tanácsosok zsarnokságától. Utána az esztergami érsek, a nádor, s az országbíró Sárkány Ambrus szólották; az utóbbi gondatlan önhittséggel, saját hazája s királyának tett sok és fontos szolgálatait, (inellyekben — ezek valónak szavai: — nem hiszi: hogy csak három is lenne a gyülekezetben, ki érdemekben hozzá hasonlítana;) emlegetvén, a tömeg kitörő felzudultát idézé elő, szemére veték, mikép főtiszttségéhez illetlen bormérés, kalmárkodás s a szegények fosztogatása által gazdagodott meg; áruló ebnek mondák őt, kit tüstént összevágának, ha a király személyét nem tekintenék; s valóban össze is vagdaltatott volna, ha a király közbe nem veti magát, ki látva a könnyen tovább törhető felhevülést, azon ígérettel: hogy másnap felelni fogna a Werbőczy által kijelentett kívánásokra, a gyűlést eloszlató. — Másnap (jul. 3.) csak a király küldöttei jelentek meg, s híre futamodván, hogy az országbírója megszökött, a felindulás legfőbb fokát éri el; az országbírója honárulónak hirdettetik, javai nyomban Paksi György és Bodó Ferencz között felosztatnak, Báthory nádori méltóságától s többen hivatalaiktól megfosztatván, az országgyűlésre meg nem jelent főrendek mint hazaárulók számúzetnek s Werbőczy nádorrá választatik. — Julius 5-kén a király személyesen jelenik meg, Werbőczyt nádori hivatalában megerősíti s felesketi, a régi országtanácsosokat elereszti, s új nyolcz nemest vesz fel, a főrendekkel egyenlő joggal s tekintettel birandókat. Mire a sokaság minden paraszt telekre egy aranyat adókép határozott¹⁾, s a következő év sz. György napjára Rákosra országgyűlést határozva elszéledett

Előre látható vala, hogy ezen erőszakos országgyűlés nem fogja megnyugtathatni a zavargó országot. Es valóban alig osztottak szét a rendek, a mind szám- mind birtokra hatalmas Báthory család titokban ugyan, de annál biztosabban tüstént megkezdette a rajta elkövetett méltatlanság megbosszulása- s Werbőczy megbuktatására cselszövényeit, s „Kalandos” név

¹⁾ 1. tölem., Werbőczy István rövid életrajza“. Budán 1842. 24 — 28. 1.

alatt Zápolya s Werbőczy ellen társulatot¹⁾ alakított, ennek céljául tűzvén ki mindazt, mi Hatvanban végeztették, megsemmíteni; s a mint közeledett a Rákosra kitűzött országgyűlés ideje, úgy növekedett a Báthory párt ármánykodása is a szunnyadozni látszó ellenpárt megbuktatására. — Elérkezett a kitűzött sz. György napja, (ápril 25.) mielőtt a nemesség a Rákosra összegyűlt volna, a kalandosok, kik nem csak jobbágyaikat magokkal hozzák, hanem a szegényebb köznemeseik közül is sokakat megvesztegettek, Budán a sz. János egyházban összegyűlve Werbőczy letételét elhatározzák; (ápril 27-kén az összes nemesség Rákosra gyűlvén, szövetségüket a kalandosok nyilván kihirdették, ennek céljait srendeltetését felolvasták, miképen t. i. a nemesség tanácskozásainak szabadságát, mellyet némelly nagyok megsértettek, helyreállítani szándékoznak s a hozzájuk csatlakozásra az egész nemességet felszólították. E közben a bánya városokban támadt zavarok lecsillapítására ²⁾ távozott Werbőczy visszatérvén, miután a Báthory párt terveiről értesült, egyebek közt hogy neki megöletnie kell vala ³⁾ — ápril 27-kén a király s fő urak gyülekezetében nádori hivataláról, mellyet mint mondá, csak polgári kénytelenségből vállalt el, nyilván lemondott. A király öt további rendeletétől várni, s addig hon tartózkodni parancsoló. Másnap ez (ápril 28.) a Rákosra küldött követei által előadatá, mennyire megsértette légyen a rákosi s hatvani gyűlésen királyi méltóságát s tekintélyét a nemesség, de tudván, hogy ez nem az ő bűne, hanem azé, ki által elcsábítottak, a nemességnek megbocsát. Előadatá továbbá, mikép Werbőczy hivataláról lemondott, Báthory pedig magát visszahelyeztetjii kérte, kit is a nádorságba visszahelyezett. Helybenhagyását rivalgá az előre elkészített sokaság, sőt még fegyverei lerakására is késznek nyilatkozott; éltetve a királyt s Werbőczy ellen zajos szitkozódokra fakadván. Vészesmet nyervén ekként Báthory emberei, a bekövetkezett éjjel Werbőczyt megölő szándékkal ennek lakára rohannak, de ez már akkor előre sejtve a kitörendő zivatart, Zoby Mihálylyal,

¹⁾ E Kalandos társulat oklevelét a Báthory párt mintegy 200 lóur s előkeld nemessel, kik már előbb Kecskeméten összeesküdtek, a király tudtával, forma szerint aláíratva.

²⁾ *Kntona* Hist. Crit. Reg. Hung. XIX. köt. 579. 1.

³⁾ „Excoriandi Palatinum Verbőcz” olvasható Burgio pápai hírnök levelében, I. Epistolae Proc. L k. 232 1.

kiben fogadott atyját tiszteie, Erdélybe menekül, az útról tudósítván a királyt, mint volt kénytelen, élte megmentéséért, hire s engedelme nélkül távozni *) Másnap a rendek a királyi palota előtt gyűltek össze, és megjelent köztök Báthory is, visszaheleztetését nekik köszönn. Ezután Werbőczy törvény elé idéztetett; a király azonban inté a nemességet, tartóztatná magát Werbőczy háza feldulásától, miután abban bornál és irományoknál egyebet úgy sem találta, s a bor kicsapongásokra vezethetné, az irományok feldulása által pedig másoknak fogna ártani. — April 30-kán a nemesség ismét a királyi palota előtt gyűlt össze s elhatározd: hogy a nádori hivatal örökös legyen; azután pedig, mivel a kalandosok, céljokat nagy részben már elérvén, az ígért pénzt a köznemesség tartására összeadni vonakodtak, ez költségéből kifogyva kebeléből 100 tagot választott s kérte a királyt, tanácskoznék ezekkel a végzendőkkel, magát pedig bocsátaná haza. A király átlátva: miként a csak önédekeikért vivő kalandosok a királyi hatalom ellen kezdenek munkálódni, a nemességnek, mellyben még némi reménysége volt, szétosztatását legalább inig az adó iránt határozat tétethetik, elhalasztotta, a választinányali tanácskozásban azonban meg egyezett. — Május 2-kán az urak által a nemesség választmányával együtt készített törvénycikkek a király elébe terjesztettek. Midőn ezek között az is olvastatnék: hogy a kir. kincstár a király és országtanács biztosaitól évnegyedenként megvizsgáltassék, a királyné tollat ragadván az egész cikket kitörülte, s fölébe e szavakat írta „unus rex unus princeps“. A gyűlésben e miatt nagy zaj támadt a királyné német tisztjei s tanácsosai ellen, s a gyűlés végzés nélkül oszlott szét. — Május 3-kán a törvényszék Werbőczyt és Zobyt hazaárulóknak ítélte, jószágait pedig lefoglaltatni rendelte. A király ezen ítéletet a nemesség gyűlekezetében másnap személyesen kihirdette, s azt, miután tovább maradni nem akart, hazabocsátotta; — és ezzel a rákosi gyűlés, melly szabad ég alatt az *utolsó* volt, berekesztetett.

A csak hamar bekövetkezett mohácsi vész után a győztes Szolimán hazánk tisztai vidékére — mint Buda leírásában (31-dik lapon) láttuk — Pesten vonult át hatalmas seregeivel. Távoztva után nemsokára a Tokajban hívei által királylyá kitűzött

1) 1. *Péczely* i. m. 154. 1.

Zápolya János Pestre érkezével a várost egyelőre részére nyéré, de melly a posoni országgyűlés után Ferdinándot ismeré királyának; azonban ismét János király hatalmába került a törökök seregély ereje által, kiknek itt fegyvertáruk is vala János király uralma alatt. Ennek halála után Fels Lénárd császári fővezér foglalta vissza, ki által Budára nézve fontos fekvése miatt megerősítetvén 1541-ben sükerrel állott Török Bálint ostromának ellent. Később Roggendorf Buda alatt megveretvén, Pest is a törökök hatalmába esett, kiktől 1542-ben Joachim brandenburgi herceg vissza akarván foglalni, Vitellius olasz, Perényi és Zrínyi Miklós magyar tábornagyokat küldé Pest ostromára; lelkesen ostromiák is ezek a várost; s Vitellius vala, ki előadván katonáinak, hogy ha bár Olaszországban születtek is, ide győzelem kivívása végett jöttek: mutassák meg tehát a legerősebb nemzetek előtt vitézségüket. Volt is sikere a vezér felhívásának, inert az oldalról küzdő Perényi magyar hadával, s a leghatározóbb percbe érkezett Zrínyi Miklós horvát katonáival egyesülve, a kirohant védők visszaverésével, már már feltüzék a falakra győzelmes zászlóikat, midőn a német katonaság eg}' újólag előre nyomuló török sereg által visszaveretve futásnak eredt; mire az olaszok, magyarok is visszavonulván, bár mint akartak is ezek új ostromot megkísérteni, Joachim visszavonulást parancsolt, sőt az ezért élesebben kitörő Perényit fogságba küldé, hol ez meg is halt. Békésén bírták ezután 1598-ig Pestet a törökök, mikoron is Búdeival együtt, bár sükertelen, ostromoltatott, s csak 1602-ben hódítá meg liosswurm császári fővezér, ki benne számos élelmi s hadi készletet talált, s mivel Budára nézve fontosságát megismeré, újonnan megerősítő, s hősileg védelmező Haszszán pasa ellen, ki Pestet a Rákos mezejéről 30 ezernyi seregével éjnaponta ostromlá, inig végre czélt nem érhetve az ostrommal felhagyni kénytelenült. A később visszatérő törökök elöl azonban, a megrettent Jagenreiter nevű kapitány a várost gyáván odahagyá, miért is Álhán fővezér által fogságba tétetett. Nem is mulaszták el ez alkalommal a törökök Pest városát lehetőleg megerősíteni, a közelebbi harczokból felismerve c városnak Buda irányában! fontos voltát.

1605-ben Bocskainak a török fővezérrel összejövetele nevezetesíté Pest városát ¹⁾. Jellemzi Bocskainak a törökök irányá-

¹⁾ *Bél Mátyás: Hist. Urbis Pest Cap. II. § 9.*

báni bizalmatlanságát ama utasítás, melyben ellenörködésre hívá fel a pártjabeli Homonnai Bálintot „hogy ha énnékem (a mit az Isten ne adgyon) — így szól ez utasítás első pontja — a törökök miatt, mostani közikbe való menetelemben, valami nyavalyám történik, Magyarországot ne hadgyad. Másodszor: ha nékem szerencsétlenségem esik, ez útamban, tehát a magyarországi urak között, Báthori Gábort mindeneknél fellyebb becsüljed, és ő véle értekezzél. Harmadszor: Rólam példát vévén, ha mi rajtam történik, soha többé, a Török nemzetségnek, kérlek, ne hidgy“ sat. de hogy alap nélküli vala ez úttal Bocskai aggodalma, történeti évlapjainkból tudjuk. — Pest városa egyébiránt e korban — mint Bocatius írja; undok s ronda város vala.

S e török uralmi korszakban Pest város elvesztve kiváltságait ismét Budához kapcsoltatott, s ennek egyik részét tévé; kitűnik ez Beza Jánosnak 1664-ben kiadott Magyarország leírása eme szavaiból: „Ofen ist zu unsern Zeiten in sechs besondere Stadte und Oerter abgetheilt. Das erste Theil ist das Schlosz, das andere die Oberstadt Ofen liegt auff einen neun Hügel in die Lángé, ünter derselben gegén dem Gebürge, ist ein lángé Vorstadt, gehet an von der Thonau, und erstreckt sich so lang das Schloss und Oberstadt ist; in derselben liegt das Blockhauss, auff einen sehr höben Felsen: an der Thonau aber ist dasgrösseste Theil, doch mit in die Mauern eingezogen, und wird genennt die Wasser- und Judenstadt. Vor derselben, die Thonau auffwärts, ist das fünfte Theil der Stadt, nemlich ein Vorstadt min einen kleinen viereckigten Pallast, und darneben mit einem Ungarischen Stakent umbzeunet. Auff dem andern Ufer der Thonau ist *Pest*, der *sechste Theil dieser grossen Stadt, recht gegén dem Blockhatis iiber, und wird mit einer Schi/[briteken an die Judenstadt angehengt*“.

A Nagy Leopold győzelemmel előnyomuló seregének vácz diadala hírére az Ozmánok Pestről minden vagyonukkal a budai várba vonultak be, s Pestet csak 300 jancsár oltalmára bízák, mit megértve a császári seregek bajnok hőse, lotharingi Károly, azonnal Pest felé küldé seregét, melly elől a jancsárok is odahagyák az eleve felgyújtott várost; a lángok martalékai-ból azonban a sietve érkezett császáriak, mit csak lehetett, megmentének, úgy a törökök által felgyújtott hajóhídból is 30 hajót. — S ha bár nem lehete ez úttal tartós a császáriaknak Pest feletti birtoka, minthogy az új erővel átnyomuló törökök elől

Pestről kivonulni kénytelenítettek; azonban annál nagyobb haderővel térve csak hamar vissza, a törököket ismét Budára szorítottak át s az újonnan vert hajóhid ismét lángok prédájává lőn. Ekkor (1686) jutott Pest Leopold birtokába; bástyafalakal vala ez akkoriban körülvéve, s a mostani hatvani, kecskeméti kapuig, a váczai utcának a német színház felé nyúló végig terjedő épületei rondák, s többnyire romokban heverők valának; azonban helyzete, melly főleg a hadsereg számára szükségelt szállások tekintetében felette kedvező vala, több görög s német kereskedőket csalt ide, kiknek szorgalma, s a számos bevándorlások által emelkedve, 1703-ki October 23-kán I. Leopold királytól következő kiváltságlevelét nyeré:

„Nos LEOPOLDUS divina favente dementia electus Romanorum Imperator, semper augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Ramae, Serviae, Gallitiae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariacque etc. Rex. Ardiidux Austriarum, Dux Burgundiáé, Brabantiae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, Marchio Moravian, Dux Lucemburgae, ac superioris et inferioris Silesian, Virthembergae, et Thelcae, Princeps Sueviae, Comes Habsburgi, Tirolis, Ferreti, Kyburgi et Goritiae, Landgravine Alsatie, Marchio sacri romani Imperii supra Ansan, Burgoviae ac utriusque Lusatie, Dominus Mnrchia Slavonicae, Portus Naonis et Salinarum. Memoriae commendamus, tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Quod Nos penitus considerantes, quantum gloriae accedat Regibus et Principibus, ex niultitudine populorum, quantum decoris et roboris acquirunt regna et provintiae in divitiis et amplitudine civitatum, quani expediens sit Principibus, ut Populis servandis, beneficiisque tribuendis, ac Civitatibus magnificandis et fovendis omni studeant diligentia, utpote ex quibus Regum et Regni procedunt commoda has pro suis obsequiis liberalissimé condignis studeant decorare honoribus, quatenus et Regnantium ex hoc luudetur providentia, et Regni ipsorum status, uberioris Commodi et Profectus suscipiat incrementum. Dignum insuper existimantes ut Principes ea, quae fidelibus subditis suis liberaliter largiuntur, quo iisdem stabiliter uti valeant, Regiorum Privilegiorum suorum Patrocinio memoriae commendent sempiternae. Hinc posteaquam superioribus non ita dudum evolutis temporibus, Deo teroptimo maximp, rei Christianae miserto, iustaeque Causae nostrae opitulante eam gloriosis armis nostris Caelitus clementer piacuit impertiri Benedictionem, ut non solum ferocissimos imanisissimi hostis Turearum et Ottoranicum Imperii insultus (quibus praeter amplas praefati regni nostri Hungariae Partes, ipsum quoque inferiorem Arediducatum Austriae ferro, flaiiinia et ultimo prope modum excidio hostiliter devastaverat, ipsamque Provintiarum Nostrarum Metropolim, Residentiamque nostrum Viennam, aretissima aliquot hebdomadarum Obsidione cinctam, ad extremum fere constrinxerat) feliciter repressissemus: verum etiam Offensive contra eundem naturalem hostem Bello, felicibus Auspicis suscepto et in plures Annos gloriose continuato, tot fere victorias, quot praelia numerassemus, et universa quasi in praefato regno nostro Hungariae, ac adiacentia Slavoniae Fortalitia, et Munimenta, ac cu.n famosissima Regia olim Sede Buda etiam Pesthum, ab immani iugo Ottomanico, cui prope semi alterum Saeculum misere subiecta gemebat, feliciter eripuerimus et vindicaverimus, iamque per Dei gratiam numerosis incolis, et hospitibus popular! fecerimus pristinoque Statui quasi postliminio asseuerimus: Benigno revolventes animo, quod eiusdem civitatis Pesthensis cives ab antique, et incolas, vel ex eo, quod Eadem etiam, inter caeteras liberas ac regias praefati regni nostri Hungariae Civitates numerabatur, universis iis, si non amplioribus libertatibus, et Praerogativis, quibus aliaeliberac et regiae Ci-

vitates Nostrae tūm ex indulta divorutn quondam Hungariae Regum, tūm etiam positives regni Constitutionibus usos, et fruitos fuisse manifeste constaret, sēd et antique eorum Privilegia memoratos Cives et Incolas variis et amplis Libertatibus, Gratiis, Praerogativis et Concessionibus munificentissime dotatos fuisse, sat superque testatum redderent. Turn igitur ob id, tūm etiam ad uonnullorum Fidelium Nostrorum pro parte Prudentum et Cireumspectormn moderuorum Consults Judicis, caeteroriunq̄ Senatorum ac Juratorum Civium et Inhabitorum adeoque totius commnntatis praefatae Civitatis Nostrae Pestbiensis demissam Supplicationem, nostrae propterea factam Majestati, sēd et attends et consideratis Fidelitate, et fidelium Servitiorum Meritis Eorundem Incolarum Hospitum, et Civium, quae Ipsi a tempore Eiusdem Civitatis gloriosae rccuperationis suique in eandem eollocationis et inhabitationis ae alias etiam pro posse semper suo et virium, faeultatunq̄ exigentia, special! semper sollicitudine et cura Sacrae praeprimis praefati Regni uostri Hungariae Coronae, utiēt Majestati Nostrae, pro loeorum et temporum varietate, constanter et alacriter exhibuissent, et impendissent, parique posthne etiam promptitudinis obsequio semet exhibituros et impensuros pollicerentur; imo in contestationcm debitae suae et homagialis fidei, gratique obsequii specimen, p < > *redenptiune Juris Armorum. certain summām penmiam* effective persolvendam, et in publicas necessitates convertendam obtulissent: Volentes Nos quoque benignitatis et munificentiae nostrae Eosdem Cives, et Incolas Nostros particeps reddere, ac uti ipsi in pristinum Deum, feltcioremque Conditionem Nostra dementia restitui, taliterque stabiliri valeant, ac in sera etiam Posteritate sua, Fidelitatem, et Fidelia Servitia per Majestatem Nostram remunerata fuisse experiantur, ac eadem quoque nd fulura de Majestate Nostra, augnstaque Domo Auetriacae, sacroque Regni diademnte bene mi-rendi studio eo magis incitetur, et calcar acquirat, ac stimulum praomentionatam elvitatom nostram Pesthiensem cum suis Civibus, Hospitibus et Ineolis in antiquum postliminii Jure statu reponendani et praefato Regno nostro Hungariae, eiusdemque Statibus et Ordinibus reincorporandam, ac insupef id iisdem clementissime concedendum et annuendum esse duximus, ut universis et singulis Juribus, Praerogativis, Iminunitatibus et Privilegiis, tūm Regni articulis, tūm etiam generāli reliquarum liberarum regiarumque Civitatum nostrarum Consuetudine Eidem compctentibis, libere uti, frui, et gaudere valeant, et Quarto Regni Statui rursus cum S-ssionc, et Veto, prout antiquitus fuissent, iniantur, ac ad generates Regni diaetas per Regales evocentur, pro peculo sacrae Coronae bab-antur, neeabea unquam separari, alienari, veloppignōrari ullo pacto possint ac valeant, Magistratus et Cives collective uomine sumpti, pro verō et indubitato Regni nubile censeantur, publicas Contributiones non secus quatrū cum Regno et taxas diaetales, ad instar reliquarum Civitatum nostrarum Liberarum et Regiarum praestarc sint obligati, Jus territoriale, in suis Territoriis, et Praediis hactenus etiam quiete possessis, signanter verō Szent-Liászól, et Burgundia, sic dictis, cum universis eo spectantibus, alias de Lege Regni nomine pertinentiarum intelligendis, nd instar aliorum Dominorum Terrestrialium, cum Jurisdictione, Dotninio, fructu, et utilitatibus appertinentibus habeant, et super huiusmodi Fundis, ac aedificiis Urbārium conficere, et illud licito et legitimo modo dirigere, impositaque servitia velut Dominie Terrestribus consueta a quocunq̄ Possessore ex inde colligere Ipse Magistratus iinperturbafē possit et valeat, pront et in possessionibus, Pagis et Bonis quibusvis, quac ab antique ad se bono Jure pertinuisse praetenderent, respectu quorum tameu prius e.oram Subdelegata Commissionē nostra quoad hujusmodi Bona Neoaquistica clementer ordinata, eiusmodi practensa Jura sua edoecere, et legitimare tisdem incumbet. Ad Decimas vero minores, utpote Agnellormu, et Apum, Ipsi Cives Pesthienses, sed nec ad Nonam, vei in vicēm hiius aliain quampiam praestationem, contra antiquam Civitatum libertatē per neminem ullo pacto cogi possint. Et quia Coininercium Civile in educillando praecipue et macellando, aut alio quocunq̄ nomine appellatnm, nemini in Civitate nut eius Territorio compet'd, hinc nulli pariter, prout nec Clero, praeterquam ab antique Privilegiato, nec Comitatu, Nobili, Camcratico, aut Militi,

nisi qui Jus Concivilitatis solito more consecutus fuerit, tale commercium aperte, vei occulte, ac directe vel indirecte exereere, nec vina externa ad educillandum, sine praevio Magistratus consensu invehere libeium érit, attendandum vero per quemcunque hocce educillandi beneficium, plenam ipse Magistratus Civilis id impediendi et turbandi habeat facultatem. Pro bono porro et publico commodo Civitatis, singulis Angariis, intra Annum per quatuordecim dies, sola Civitas hactenus etiam usitati iure educilli fruetur; interea vero nulli Civium nisi in Diversoriis pro solis divertentibus educillare liberumerit; in suis porro propriis Territoriis Jus Pascuationis, lignationis, Venationis, Aucupii, et maiorum pariter et minorum Piscium, Piscationis, cum redditibus similium Piscationum, etiam in Danubio ad medietatem usque Fluvii extensionein videlicet Territorii sui, ac ibidem comprehensis Insulis, ad ipsam Civitatem aliunde pertinentibus, Molendinis item, nec non Jure itidem ripparum, portus seu traiectus danubialis, Vectigalisque turn a Navium statione, turn etiam transmigrantium Rebusque et Personis Vectigalium Solution! obnoxii colligendo et percipiendis; Praeterea Diversoriis, Tabernis, Pharmacopoliis, et Baincis, cum potestate quoque ibidem inquirendi et corrigendi, uti et Physico, seu Medico ordinario pro communitate suscipiendo, ac etiam Officina Pistrana, Domibus, seu aedificiis ad cocturam et adustionem calcis, laterum, tegularum et similium, exstructis, cum fructu inde emergente, uti et omnibus Froventibus pro communi Civitatis bono applicandis, similiter lapicidinis in Territorio existentibus, Theatris, Domibus Jaculatoriis, et aquae ductibus, aliisque locis publicis et Foris, ius item braxandi sine ullo onere, cum facultate ad extraneam, et alienigenam Cervisiam invehendam, erga tamen iam practicatam nonnullorum grossorum, pro hospitalis, seu Xenodochii duntaxat conservacione colligendorum, concedenda, pro memoratis Civibus Pesthicensibus salvum et illaesum pennaneat. Autoritatis etiam solius erit Magistratus ponders, et mensuram aridorum, et liquidorum observare, ac hunc in finem libram etiam publicam, et Mensuram legalem erigere, et statuere, et his injuste utentes, vel defraudantes punire, nec non in ordinariis Nundinis, Forisque publicis, ad actus tumultuarios et violentos curam habere, adventantibus Mercatoribus, Institoribus aliisque hominibus Protectionem Territorialem adhibere, ad opera quoque, et manufactures, ut sine dolo, fuce, et fraude, sed et iuxta cujuslibet Artis Leges solidae sint, attendere, et providere, de Pergulis, Stationibus, venditisque Pecoribus moderatam, et alibi etiam consvetam Collectain, ac Telonium penes speciale superinde obtentum benignum Privilégium nostrum exigere; Cives etiam, et Incolas in medium Sui recipere, Judeos et Zingaros admittere, vel non admittere, super Orphanos et Bona eorum curam habere, Tiitores et Curatores Rationibus dundis obnoxios constituere, Parochum seu Plebanum cum Beneficiis et oneribus Canonice legalibus, denominare, et cui competit praesentare, Cives ipsos pro communi Civitatis necessitate, et ad iurisdictionis tutionem, ad praestandas operas adigere; — Collectas iisdem LegibusRegni conformes, ac in reliquis etiam Liberis et Regiis Civitatibus nostris receptas imponere, et municipalia inter se Statuta, Constitutionibus tamen Patriis minus contraria condere, denique jure Cadueitatis, et retractus, iurisdictioneque privative in Civitate, eiusque Territorio, Magistratualique Judicatu, in Politicis, Civilibus, et Criminalibus virtute Juris Gladii eidem plene competentis, cum potestate super quibuscunque delictis cognoscendi, incaptivandi, et exequcndi, signaque iurisdictionalia erigendi, in Criminalibus quidem sine Appellatione juxta Leges Regni, et Statuta ac Jura Municipalia et communia, salva ad sedem Tavernicalem iuxta veterem usumet consvetudinem provocationo uti, frui et gaudere; Judicatum porro Magistratuali oranes et singuli Cives et Incolae inhabitantes, ibidemque ex Opificio, Artificio, Quaestura, vel ex Fundo civili, sive Nobiles, sive Ignobiles, et cujuscunqueNationis, et signanterquidemRasciani, et Judaei(qui non in alterius, quam Ipsiusmet Civitatis Protectionem, seu Jurisdictionem amplius assumi possint) et praeter Communia Onera, communiter sufferenda, quoad cunctas Causarum Species in proprio Territorio exortas Civiles et Criminales, reales et personales (exemptis tamen legaliter Privilegiatis) Judicio tam possessorio, quam petitorio sub-

esse debeant, hoc per expressum declarato, ut nemo a vera Orthodoxa Romano-Catholica Religione alienus in Concivem, ullo sub praetextu admittatur, nec toleretur. Praedeclarati demum Civis, Hospites, et Ineolae memoratae Civitatis Nostrae Pesthiensis liber am etiam Judicis vel Consulis, praesente nihilominus Regio Commissario Nostro, ad restorationem Magistratualem, de more in aliis liberis ac regibus Civitatibus nostris observato exmittendo, electionem. in die consveto singulo biennio habituri sunt, ita ut selectus Civium rite a Judice vel Consule convocatus in Doino Civica, Officiis prius resignatis, iuxta Votorum pluralitatem, in praesentia ut praemissum est, Commissarii nostri Regii, Civium Oratoris, et Jurati Notarii singillatim a Civibus colligendorum, vel priorem confirmare, vel alium ex Senatu electum pro Consule, et Jodice medio etiam Juramenti ordinarii in Parochiali Ecclesia ante Altare desumendi, in eadem die denominare vultant; similiter Magistrates ex duodecim Numero Senatorum uno, vel altero deinortuo alium idoneum habita Virtutis et Prudentiae ratione, in locum eius substituendi, uti et contra Senatus Juradelinquentem a functione suspendendi, Munia Civilia distribuendi, curam super Proventibus Civitatis habendi, et ab Officialibus debitas Rationes exigendi, et exequendi habeat facultatem. Quo vero praeciati Cives, Hospites et Ineolae praespecificatae Civitatis nostrae Pesthiensis, supradeclearatis benignis Concessionibus, Libertatibus, et Praerogativis, aliis aequae Liberis et Regiis Civitatibus Nostris Communibus et Legibus ac Constitutionibus Regni potissimum contentis, et approbates, omni cum tranquillitate et quiete, secureque et imperturbate uti, frui et gaudere valeant, omneque eatenus impedimentum, et cuiusvis dissensionis Ansa submoveatur, omnem omnino domorum, et fundorum in, vel extra Civitatem existentium, sine Consensu, aut in praerudicium Ipsiusmet Communitatis exemptionem, et libertationem cautius esse volumus, et vetitam; imo per expressum statuimus, ut si quae Bona Immobilia sive haereditatis, sive alio quocunque Titulo, ad ecclesiasticam vel exteram, et alienigenam Personam devolvi contingeret, talis similia Bona intra Annum. nisi medio tempore se Jurium, et Beneficiorum Civilium consortem, et participem reddiderit, Civibus dividere teneatur, secus penes Magistratum stabit, prout via aestimatione, et pretio eorundem Possessor! exoluto, eundem ab eiusmodi bonis ainovere. Ac ut Juris Municipalis cursus, et Jurisdictio civilis sarta tecta conservetur, et licet neutiquam turbetur, aut confundatur, per expressum volumus et declaramus, ne ullus alius, seu Militares, seu Camerales Officiales nostri, nec etiam Comitatus cum Praerudicio Legum et dictae Civitatis nostrae Pesthiensis, quamquam Jurisdictionem exercere, Judicium contra Cives ferre, vel aliis actibus Jurisdictionalibus, in specie Vecturarura vulgo Vorsepon indebita impositione et siruilibus in eos procedure, et semet immiscere, ac in exequendo actu Criminali, in Portis, seu alibi, Judicium Civile impedire praesumant. Cunque Justi pro Iniustis, ac innoxii pro Reorum excessibus non debeant quoquo modo impediri, licet prout saepe factos Incolas, Hospites, et Cives praefatae Civitatis nostrae Pesthiensis, ubique Locorum propter aliorum debitam Personam vel Rebus suis arrestari, et detineri facere, imo et Debitorem Civem absque postulate praeviae et denegata Juslitia turbari et arrestari cautum omnino et vetitum esse volumus et iubemus; ita a quibuslibet Vectigalibus, Tributis, Teloniis, Tricesimis, intra ambitum praefati Regni nostri Hungariae, prout et violenta in Domos ipsorum invitis Hospitibus, et praetor Magistratualem assignationem cuiuscunque Conditionis hominum, Condescensione, Quarterns, et Hospitalitate, antiquaeorum. et reliquarum liberrarum ac regiarum Civitatum Nostrarum Libertate id exigente, exemptos et supportatos esse dechiramus. Ita tamen, et ea Conditione, ut praerepetiti Cives, Ineolae, et Hospites in omnibus aliis Civitatibus nostris Regiis se conformare, in et in gratitudinis, ac infidelitatis Nota, et Macula, sub Poena amissionis et ablationis horum ac aliorum omnium Privilegiorum, et Libertatum suarum, perpetuo sibi cavere, hocque insigne Beneficium, et non vulgarem Gratiam, et Clementiam nostram in ipsos collatam, de Maiestate Nostra haeredibusque, et Successoribus Nostris, legitimis videlicet Hungariae Regibus omni lide, Constantia, et fidelitate mgiter demereri studeant, et debeant. Imo reponimus, reincorporamus,

eximimus, supportamus, decernimusque et confirmamus. Salvo tamen quoad omnia et singula praemissa Jure alieno, praesertim vero Ecclesiarum Dei. — Quo vero perpetuum et celebrius huius Nostrae Benignitatis et Clementiae erga praefatam Civitatem nostrum Pesthiensem declaratae, exstet documentum, Eademque pleniore Beneficio decorata, clarius in oculis incurrat hominum, antiqua Armorum Eiusdem, quibus antehac dudum a Divis olim Hungariae Regibus decorata, et Nobilitata, ac iisdem usu fuit, Insignia, etiamnum exstantia, cltjmenter approbaverimus, roboraverimus, ratificaverimus et confinnaverimus, et Sigilium in hunc ut sequitur formam iinposterum etiam futuris, et perpetuis semper temporibus ac usum Cerae rubrae in sigilbindo, et quavis Sigilli eorundem impressione, benigne concesserimus: Scutum videlicet erectum coelestini coloris duabus cornuopiis, ex iisque diversis floribus eminentibus circumcinctum, in cuius meditullio Turris rubris tegulis, sive lateribus tecta, e quadrat# lapidibus, solido muro, et propugnaculis constans, portaque in bifarium apperta, et patenté catharactisque de more intra ipsius portae introitum suspensis et pendulis, locate esse cernuntur. Quemadmodum haec omnia in Principio, sive Capite praesentis benigni Diplomatici Nostri, Pictoris edocta manu, et artificio, propriis et genuinis suis coloribus clarius depicta et ob oculos Intuentium lucidius posita esse conspiciuntur. Decernentes, et ex certa nostra Scientia, animoque deliberate concedentes, ut memoratae Civitatis Nostrae Pesthiensis Cives, Hospites, et. Incolae, ac Eorum Poster!, et Successores universi, Sigillo Eiusdem Civitatis praevio modo armorum Insigniis notato, et exsculpto, universis, et quasiibet Literas, quacunque de Causa in medio Eorundem emanandas cera rubra sigillare, huiusmodique Sigillo in cera coloris praenotati, quibuscunque litteris Ipsorum appensa. seu apressa, perinde, sicut Litteris, seu Sigillis aliarum Liberarum ac Regiarum Civitatum nostrarum Cera similis coloris iu Sigillo utentium Vigor et Fides adhibeantur, adhiberique debeant, effective, et indubitanter. In cuius rei memoriám, firmitatemque perpetuum, praesentes Literas Nostras Secret! Maioris Sigilli nostri impendentis, quo ut Rex Hungariae ntimur, munimine roboratas iisdem Civibus, et Incolis annotatae Civitatis Nostrae Pesthiensis pro Ipsiis, Eorumque Posteris, et Successoribus in aevutu valituras dandas duximus et concedendas. Datum per manus Fidelis Nostri Nobis dilecti Reverendi Iadislai Mattynsovsky Episcopi Nitriensis, Locique et Comitatus Eiusdem Supremi et perpetui Comitatus, Consiliarii Nostri, et Aulae Nostrae per Hungariám Cancellarii, in Civitate Nostra Vienna Austriae, die vigesima tertia mensis Octobris anno Domini MillesimoSeptingentesimo tertio. Regnorum Nostrorum Romani Quadragesimo Sexto. Hungariae et reliquorum Quadragesimo nono. Bohemiae vero anno Quadragesimo septimo. Reverendissimis ac Venerabilibus in Christo Patribus Domiuis Leopoldo Sanctae Romanae Ecclesiae Tituli Sancti Hieronymi Illyricorum Presbytero Cardinale a Kolonic Metropolitanae Strigoniensis, et Fratre Paulo Széchényi Collocensis, et Bacsensis Ecclesiarum Canonice unitarum Archiepiscopis, Stephano Telekessy Agriensis, Martino Braikovich electo Zagradiensis, praenominato Ladislao Mattyasovszky dictae Nitriensis, Comite Emerico Csáky Variadiensis, illustre Christiano Augusto Saxoniae Duce Jaurincensis, Andrea Illés Traisilvanicensis, dicto Fratre Paulo Szécsény Administratore Vesprimiensi Michaele Dvornikovics Vacienis, Stephano Dolny electo Csanadiensis, Vilhelmo Francisco Joan. Bertramo a Nesselrodt electo Quinqueecclesiensis, Fratre Josepho Mar. Tavini electo Sirmiensi, Andr. Matussek electo Scopiensi Steph. Illyés electo Samandriensi, Paulo Balassa electo Rosonensi, Georg. Ghillany electo Noviensi Ferdinando Rummel Tininiensi Stephano Kazo electo Belgradiensi, Georgio Patacsich electo Bosnensi. et Benedicto Bedecovich electo Segniensi et Modrusiensis seu Corbavicensis Ecclesiarum Episcopis, Ecclesias Dei feliciter Gubernantibus. Item Illustre, Spectabilibus ac Mgnificis Paulo Estorás de GaWntha, Sacri Romani Imperii Principe, Aurei Velleris Equite, dicti Regni Nostri Hungariae Palatino, Officiis Judicatus Curiae Nostrae Regiae, ac Banatus antelatoruin Dalmatiae, Croatiae, Slavonian Regnorum Nostrorum vacant. Comite Georgio Erdödy de Monyorokerék Tavernicorum, altero Comite Christophoro similiter Erdödy de dicta Monyoroke-

rék Dapiferorum, Comite Marco Czobor de Czobor Sz. Mihály Janitorom, Comite Nicolao Pálffy Seniore ab Erdőd Cnbiculariorum, Comite Francisco de Batthányi perpetuo in Német-Újvár Pincernarum, Comite Michaele Esterházy de dicta Galántha Curiae, Comite Joanne Kéry de Ipolykér Agazonum Nostrorum Regalium in Hungária Magistris, et dicto Comite Nicolao Pálffy de antelata Erdőd, Comite Poseniensi, caeterisque quam plurimis saepcfati Regni nostri Hungariae comitatus Tenentibus et Honoree. Leopoldusm. p. — Ladislaus Mattyasovszky m. p. Episcopus Nitriensis. Ladislaus Hunyady m. p. (L. S.)

Jelen másolat hitelül Pesten 1852-ki január 12-kén Czigler Ferdinánd s. k. szab. kir. Pestváros főjegyzője.

*

Pest város szabadságait örökítő eme kiváltságlevél kelte óta egy egész századot túlhaladt évek hosszas során át Pest fokunkinti felvirulásának¹⁾ oly igen sietve méné elő: hogy csak hamar Europa fő városai közzé méltán soroltaték. Az e közbeni történetére vonatkozólag azonban leginkább ama elemi csapásokat kénytelenítettünk felemlíteni, mellyek e várost ismételve s oly igen sújtogaták.

Engel és Csaplovics 1341-re teszik az első döghalált hazánkban, mellynek 1453-bani alig megszűntével 1456-bani dühöngése áldozatául Hunyady Jánosunk is elesett; 1527 ben Budán ütött ki, 1545, 1553, 1554, 1555, 1556 szinte számos martalékot követelt; 1562-ben Nádasdy Tamás lön áldozatává, s 1563, 1570, 1571, 1572, 1575, 1576, 1577, 1584, és 1585-ben leginkább fiatalokat öldöklőit; az 1595, 1599, 1600, 1611, 1613, 1619, 1622, 1623, 1626, 1633, 1643, 1645, 1646, 1647, 1649, 1650, 1655, 1658, 1661, 1663, 1664, 1668, 1673, 1676, 1678, 1679, 1680, 1683, 1688, 1692, 1697, 1698, 1699, 1700, 1701, 1708, 1709, de főleg az 1710-dik év gyász emlékül rovattak történetünk lapjaira; *Cserey* Mihály szerint az utóbbi évben 300 ezer ember esett az országban áldozatul, s a lakosok erdőkbe futással kerestek menedéket a városok s falvakban dühöngött döghalál elől, inelly 1711, 1712, s 1713-ba újonnan kitört, s 1737, 1738-ban újolag feltűnván, 1739-ben Budán 6 ezer ember életét söpré el, Pesten főleg ez évi april, május és October hónapokban dühöngvén, 1740-ben csak hamar elnyomatott, azonban 1841-ben October hónaptól az év végéig pusztitgatott, 1742, 1743-ba szinte; s végre 1744-be ismét hatalmaskodván a kimúltak tetemei azon helyre takarítottak, hol 1838 előtt a

¹⁾ Ehez előmozdítóig hatott ama körülmény is: hogy a múlt században bekövetkezett török háborúk alatt a tei kelt hajók mind Pest mellett haladtak el.

polgári lövöldöző ház állott a mézáros utczában, melly házhely 1839 be a nevezett utca tágításával új háztelkekre osztatott fel. — Még nem folyhatott le azóta egy év-század, midőn az 1831-dik év hazánk népességére öldöklőleg tűnt fel; a napkeleti epekőr a most mondott évi junius 13-kán Ugocsa vármegyében ütvén ki először, innen csakhamar Beregh, Zemplén, Szabolch, Szathmár s Borsod megyékbe átcsapva Pest felé mindinkább közelge; minélfogva az ország halhatlan emlékű nádora a főváros határszéleinek Julius 2-kán 4 órakor, rendes fegyerviselők, majd utóbb pénzért fogadott lakosokból alakított őrvonal általi elzárását elrendelni szükségeltett. Veszteglő állomások állítottak; a belváros 4, Leopold 2, Teréz 8, József 6, Ferencz külváros 2, s így az egész város 22 kerületre lőn osztva; mindenik kerületbe 1 fő s 6 — 8 albiztos a városi tanács s illetőleg városi főbb hivatalnokok közöl, s mindenik kerületbe 1 orvos, 1 seborvos, s az egésznek kormányzására néhai b. Mednyánszky Alajos elnöktele alatt egy biztosság neveztetett; a szegényebb sorsú betegek számára kórházak állítottak, s a kereset-nélküli idegenek a városból kiutasítván a munka nélküli lakosoknak foglaltosság adatott. S a nádor kormányzása alatt működő királyi helytartótanács, mint a városi helyhatóság részéről lehető intézkedéseken kívül népszerű oktatások bocsátattak ki sajtó útján, úgy a ragadozónak hitt kórtoli őrizkedés-, mint a már bekövetkezett betegségnek az orvos érkeztéig fékezésére előővási rendszabályokat tartalmazottakat. A városbeliek élmezése iránt sem inulasztattak el a szükséges intézkedések.

Daczára azonban mindezen elő óvatossági s gyógy intézkedéseknek bekövetkezék még is, mi visszatérhető nem volt, s az európai kör az emberek tudatlansága felett gyász ravatalokat állított. Julius 14-kén kitört a vész, melly a rendkívüli halandóság százan kiqt elragadott áldozatain kívül, a fővárosi népesség egyik osztályának a kór betegség körülményei — úgy az ezek szükségelte hatósági intézkedéseinek bal felfogása miatt, a közcsend felháborítását is eredményeie. — Mielőtt a kór pusztításai felől szólnánk, lássuk előbb e csendzavarás eseményeit.

Az összes Európát alig néhány hónap alatt visszatérhetlenül átfutó epeláz hazánk határait is hamarabb éré el, mintsem valóságos mibenléte, gyógyítási körülményei felől nem mondom kimerítő, de csak biztos tájékozási ismereteket szerezhetének

felöle magoknak orvosaink; a gyógytan titkaival legismeretesb-
 jei is ezeknek kétes határozatlan ménének elő a nem ismert ven-
 dég fogadására; mi igen természetes tehát: hogy a „pestis“t, az
 apák szóbeli hagyományozása után szörnyetegként rettegő köz-
 nép, sok helyütt kétségbeeséssel küzdő borzadállyal várdalá bi-
 zonyosnak hitt halálát. S a vész körülményeivel szinte nem is-
 meretes hatóságok óvintézkedéseiben a soha el nem maradó rősz
 akarat vajmi könnyen tudott találni olyakat, mik a tudatlan
 tömegnek úgy is, mint mondánk: kétségbeeséshez olly közel jut-
 tatott kedélye felzaklatására s a közcsend felháborítására leg-
 inkább eszközül mutatkoznak. A kórvészről legelőször me^oke-
 resett felső részeiben hazánkban a legszomorúbb népinozgalmat
 előidézni sikerült illetén bujtogatónak.

Így történt Pestmegye közgyűlési határozatával is; ugyan is
 Pestmegye rendei az cltávolithatónak hitt vész akadályzása
 iránt rögtönzött közgyűlésükben Pest városának a vidékbeliek-
 keli közlekedés meggátlására az őrvonalon átjuthatás megtiltá-
 sát az elhatározá; e megyei határozat Juliushó 16-kán véte-
 tett fogamatba akként: hogy a várost környező sánczozásokon
 átjuthatás szorosán megvitattott, s a két főváros közötti közle-
 kedés is a hajóhíd felnyitásával megszüntetett. Mind eme intéz-
 kedés már a mondott nap előtt a fővárosi közönség nem csekély
 aggodalmát gerjeszté ugyan az iránt: hogy a kór terjedése
 meggátlásául elrendelt elzárása az ország kereskedés tekintetben
 is fővárosának, erre mindinkább aggasztóbb következményeket,
 különösen élelmezés tekintetében, háritand; mindazonáltal e köz-
 beszédben nyilatkozott aggodalmak komolyabb tények előpos-
 táiul nem mutatkoznak. S csak juliushó 16 ka mint a mondott
 megyei határozat életbe léptetése napja délutánján szolgált ez
 a kerepesi utón létező „fehér hattyu“hoz czimzett fogadó kávé-
 házában gyülekezett számos fiataloknak bosszús kifakadásaira
 alkahnul; kik végre azon megállapodással hagyák el a mondott
 kávéházat: miszerint másnap ez iránt az egészségügyi kir. biz-
 tosnál panaszt emelendők, ettől el távozzat ás ra útlevelet, vagy
 ha ez megtagadtatnék, élelmükre szükségglendő költségeket szor-
 galmazandnak. — A bekövetkezett julius 17-ke reggeli óráiban
 csakugyan e tanuló ifjúság tömege az egyetemi zászló elővitele
 mellett a váczi utcán keresztül menve néhai Stáhly Ignác
 egyetemi orvos tanár szállása előtt megállapodott, csak hamar
 600-ig növekedve, útlevelet, szabad távozzatást s a Dunahíd

szétvont hajóinak összehelyezését „nincs cholera“ kiáltások közben követelé. Miről értesülvén az épen tanácskozmányt tartó egészségügyi kir. biztos, a nevezett egyetemi tanár s Pest városi kapitány kíséretében a zajongókhoz sietett, útleveleik kiadása Ígérete mellett, a hajóhid berakása iránti követelésük abban hagyására s ekkép a felsőbb rendeletek tiszteletben tartására, híván fel őket. E közben az egyetemi orvos s bölcsészeti kar idősbjei is növendékeik kicsapongásai felől értesítette, a helyszínére hivattak, kiknek azonban szinte a közbékére intézett felhívásaik azonkép eredménytelenek levének. Az ekként nein fékezhetett kicsapongások közben egy hadnagy vezénylete alatt közelgő 15—20 főnyi katonai őrcsapatot, a mindinkább ingerült fiatalság kövekkel fogadá, mellyek süni zápora ellenében a fegyverének hasznát nem vehető őrcsapat visszavonulni kényszerült. Mire a felbátorultak botokkal fegyverkezve déli 12 óra táján a hajóhid felé irányzának rohamot, ennek tüsténti beállítását szorgalmazók; ezt ki nem eszközölhetvén mesterlegények, utcafiuk, s a legaljasabb néposztály tetemes számával szaporodva, a városház elé tértek vissza ebbe berohanni szándékolok, de mitől szinte visszattartván az ablakok betörését vették eszközzésbe, innen a városon kívül felállított őrházak megrohanására indult; hol azonban a kir biztos által s hatóságilag felkért nádor ép olly gyors mint a rendkívüli rakoncátlanság mindinkább veszélyessé fajulni kezdett kitöréseit — ideje korán még — rendkívüli eszközökkel fékezhető intézkedései folytán közbenjött katonai erő, az egész városi közönség irányában már már félelmesnek mutakozó rendháborítókat szétveré; miután közölök hat a vétkes merénylet áldozatául halva maradt, s 13 sebekkel terheltetett. Valóban Pest város lakosai most is hála-kegyelettel emlékeznek vissza a nagy nádornak, bár rendkívüli de a körülmények által el nem távolíthatott, intézkedéseire; mellyek folytán az éj beáltával a csend is helyre állítva lón.

Lássuk a sorompón kívüli események felől maga a hivatalos jelentés eredeti szövegét:

„Post prandium ciusdem (17-a Julii) diei insolitum quodpiam in Contumacia silentium, combinatis iis, quae ante meridiem in ipsa Civitate partim vidi, partim audivi, praesensum quempiam impendentium eventuum non excitare non potuit, — donec circa horam mediam quintain mihi Josephus Kollman in officio Capiianeatus Commissarialis Practicus curru advectus nunciasset: quod frequentior Exeedentiutn Copia proeul duhio Contumaciam oppugnatum eat. Quo mihi insinuate, illico medio alterius die videlicet hoc ab hora 1-ma ad contumaciam dispositi Vigiliarum Magistri ab 1-tae Lcgionis Prineipe-Wurtembergensis Capitaneo Domino Francisco Seidl in Xenodochio Militari constitute —

cum nonnisi 30 milites, et hoc etiam praeter Vigiliarum Magistrum omni animo destitutes habuerim — scripto supetias, communicato motivo, rogavi, ipse autem receptis publicis pecuniis conscendi equum, et cum uno obeqvatore Tumultuantibus obviam ivi; ut quippe illos usque quo ad Contumacialia Tuguria venerint aut componam, aut — si hoc, quod nec speravi, assecutus non fuero — verbis, et aecomoda in his Circumstantiis agendi ratione animos eorum, jam matutino ad pontem successu magis erectos, quantum possem, plaerem.

Ita praedispositus: in distantia circiter 600 passuum a Contumacia Obeqvator, quem explorationis causa praecedere jussi, trans collim a Linea N-ro I-mo magnam Exedentium multitudinem versus nos venire, mihi retulit; hocque vix relato: duos solidiores viros Majoribus truncis in humero provisos per collim proeedere observari. Hos igitur accessi, vidi quod Hungari sint, et procul dubio sodales, illisque postcaquam semet, intentione sociorum, in quantum nutus praesentium admitterent, exprobrata mihi, adjuvissent — commissi: ut ad ceteros redeant, ac eos a praemeditatis dehortentur et detineant, paulo ipse secuturus. Mox tamen ac hi reversi sunt: per eundem collim diflusa multitudo magno cum clamore, et Vexillo irruerat, ultro itaque illis in directione ad Vexilliferum obviam processi, et equo obeqvatori meo resignato, me penes Vexilliferum collocavi, hic constitutus, — eodem Vexillifero cum memoratis duobus praecedentibus detento, et per Tumultuantes circa nos sic dictum Qvaree formato, viso praeterea eo: quod apud homines hos nimium clamorosos, pluribus etiam potis, dehortationes seriae adhuc obsessent, — iisdem digito sepulcrum praecedente nocte tumulati monstrando necessitatem hujus Instituti ob oculos posui; et re ipsa adhaerebant plures, et plures e sobriis etiam ad partes meas transiverunt, qui truncis prae manibus habitis in longitudine oppositis reliquas manipulatim sistere conabantur: ast alii crudiores extremas partes circumibant, et continua versus Contumacialia Tuguria ininterrupto cum ejulatu properarunt. ut proinde salvem, quod influxu meo salvare potero, et quod fit, ut fiat cum minima, quae in tali situ possibilis est, rerum ac personarum laesione, ego quoque ad Tuguria concessi, et cum petitas supetias jam per ferme tres horae quadrantes frustra expectassem, dictis vero 30 millites cum 4. Trabants, et aliquot Magazinalibus Bajulis, insimul igitur 40 homines *ad resistendum cum effectu tantae Multitudini et una de/endenda lot Tuguria* quo reclusi in parte rem cum Oppugnantibus communem fecerunt, — *in>uper duplicis Ordinis dusita Mercibus repleta Magazina prorsus non suffeissent*, — fera exacerbatione jam utcumque sopita, ne haec recrudescat, et taliter merces quoque Privatorum in Magazinis direptionis, accombustionis periculo exponantur; tempore, quo Tuguria disjecta, et apparatus Contumaciales concusi sunt, cum primis curavi: ne Milites laedantur, et honor eorum, nec non Magazina Intacta permaneant, quod etiam successit.

Ceterum haec intervallo unius horae accederunt, quod autem numerum Exedentium attinet, hujus intuitu ex quo illi etiam, qui cointererant, in hoc defigendo dissentient, — si necessarium fuerit, exopt opinionem depromam. Erant inter eos Studiosi quoque bene vestiti, plurimi tamen videbantur sodales, et plures Tyrones. In turbis meum quoque Tugurium disjecerunt, quamvis hoc per multos ex ipsis excedentibus defensum exstiterit; ast hi Tumultuantes hoc in excessu normam illam secuti sunt: ut eam partem ubi ego aut Cancellista Kovácsy loquebamur, intactam relinquerent, in adverse vero parte, resistantia sociorum minori, opus meum continuarent, antequam tamen hocce Tugurium ex integro dismembratum fuisset, plures e Tumultuantibus lectisteria, Armarium, vestes, et sellam — quae adhuc remansit eportarunt, collocatoque desuper Vexillifero custodiverunt. — Re taliter gesta: studui homines, partim ideo quod extra Civitatem constituti mali minus patrare poterint, partim ut interea in ipsa Civitate ad securitatis provisiones plus temporis, et minus impediment! sit, domum et vires omnium Tumultuantium sejunctae maneat, in Loco Contumaciae diutius detinere; — donec major Tu-

multantium pars versus Lineam N. 2-i discessisset, qva occasio equum ab illo, qui ei insedit, et circa Tugurium meum versabatur — quem etiam agnoscerem — repeti cumve hic potus cum mihi resignare renueret: idem per socios suos indo detrusus, ac equus cum eo: ut eum conscendam, mihi restitutus est. Ultimo demum Excedentium tentamine: ut cum illis in Civitatem veniam, per unum in lucidocerulea toga, quem pariter noscerem, vehementius adurso, non succedente, circumspexi omnia, et cancellista Kovácsy, qui cooperam in omnibus mihi navavit, cum reliquis ad Contumaciam magistratualiter constitutis, — praeter Dominos Manovetz Medicum, et Vogel sic dictum Contumatz Verwalter quos eorum non vidi, — Militibus item in loco relictis: causa faciendae Domino Consul! Relationis versus Civitatem festinavi. trans collim tamen superiorum memoratum viso Excellentissimo Domino gremiali Brigaderio Barone Paulo Vernhardt cum aliquot Uhlanis, et manipulis Hungarofum Militum: — Eundem accessi et per illum quoad Excedentes iuterrogatus Directionem, qva hi iter resumerent? *Eidem* communicavi, Militibusque ad Contumaciam constitutis e Commissione Ejusdem Suae Eccellentiae eo injuncto: ut in Loco manerent: directe Dominum Civitatis Consulem adivi, cui posteaquam omnia in foro Civitatis communicassem, nulla ulterior! Inviatione accepta, me domum contuli. Pestini die 25. Julii 1831. Franciscus *Gónicty* m p. Ord. Nótarius, qua Gremialis Contumaciae Magistratualis Commissarius.“

A számos befogottak egy Pest vármegye, Pest város, m. kir. tud. egyetem mint meg annyi érdeklett hatóságok kebeléből alakult bíróság elébe állítottak; ennek hozott Ítéletét társítja a következő ítéleti levél:

„Nos FRANCISCUS Primus etc. etc. Damus pro Memoria: quod Tabula Nostra Regia Judiciaria Anno Millesimo Octingentesimo Trigesimo primo die duodecima Novembris in Libera Regiaque Civitate Nostra Pestiensis Comitatus Nostro ejusdem nominis adjacente, loco videlicet, et Termino celebrandorum Generalium Regni Nostrae Hungariae Judiciorum ad discutiendas, et recto Juris, Justitiaeque aequilibrio ponderandas Litigantium Causas pro Tribunal! considerente: Eorum nomine et in persona Fidelis Nostrae Egregii Pauli Nyáry qua tamen Comitatus Nostrae Pestiensis Fiscus Magistratualis exhibitus ac praesentatus exstiterit eidem certus Processus Criminalis, Actore praenuncupato Fisco R. contra Michaellem Bukovits 1-i, Ignatium Szaktsi 2-di, Andreám Baláskovits 3-i Antonium Kreutzer 4-i Michaellem Peley 5-i Stephanum Szikszay 6-i Franciscum Szarka 7-i Franciscum Kohót 8-i Franciscum Pirner 9-i Michaellem Pintér 10-i Stephanum Zaduba 11-i Georgium Hupka 12-i Michaellem Kszantner 13-i Nohilem Stephanum Kalmár 14-i Franciscum Babcsányi 15-i Joannem Berko 16-i Joannem Varga 17-i Joannem Sajgó 18-i et Joannem Andrásy 19-i Ordinis Invincolato, qua Tumultus in Libera Regia Civitate nostra Pestiensis die 17-ina Julii anno 1831-0 excitati, patratumque Excessuum Reos eorum Sede Judiciaria mixta toties fati Comitatus nostri Pestiensis, item Civitatis ejusdem nominis, nec non Seientiarum Universitatis Regiae Hungaricae Anno 1831-0 die 2-a Augusti suscitatus, ibidemque Michaelle Bukovits 1-i Ordinis invinculato ad duorum, Ignatio porro Szaktsi Ordinis Invincolato ad unius; Andreáe dein Baláskovits 3-i Antonio Kreutzer 4-i Michaelle Peley 5-i Stephano Szikszay 6-i Francisco Szarka 7-i Francisco Pirner 9-i Michaelle Pintér 10-i Nobile Stephano Kalmár 14-i et Joanne Sajgó 18-i Invinclatis ad medii anni — Franciscum demum Kohót 8-i Stephano Zaduba 11-i Georgio Hupka 12-i et Carolo Kszantner 13-i Ordinis Invinclatis ad trium mensium in Compedibus et laboribus publicis, penes biduanum item hebdomadam observandum Jejunium subeundos Carceres condemnatis; reliquis vero Francisco utpote Babcsányi 15-i Joanne Berko 16-i et Joanne Varga 17-i Ordinis Invinclatis cum Imputatione hucduin perpessae Captivitatis ab ulterior: poena relevatis, ac insuper omnibus Reis-Conventis in refusione causatorum

damnorum convictis, (Joanne Andrásy 19-i Ordinis Invincolato intermedio fatia functo) terminatus fineque inatunioris Revisionis in sequelam Bcigni nostri Mandati ad dictam Tabulam nostram Regiam Judicariam deductus.

Cujusmodi Procesu per nominatam Tabulam nostram Regiam Judicariam suo modo reviso et discusso, eadem anno die mense locoque ut supra delibera- vit sequentibus:

ítéltetett.

A fennforgó terhelő környűállásokra tekintve Bukovits Mihály 1-ső alpe- res büntetése 3 esztendei vasban, közmunkában, és hetenkinti 3 napi böjt mel- lett kitöltendő tömlöczözésre terjesztetvén — a többi alperesek közül azok, kik a törvényszék által a 2-ik és 3-ik osztályba helyeztetek, u. m. Szaktsy Ignác 2-dik Baláskovics András 3-ik Kreuczer Antal 4-ik Peley Mihály 5-ik Szikszay István 6-ik Szarka Ferencz 7-ik Pirner Ferencz 9-ik Pintér Mihály 10-ik és Sajgó János 18-ik alperesek, kivéven nemes Kalmár István 14-ik alperest ennek tömlö- czözése'fél esztendőről nyolcz holnapra változtatván, — jelen ítélet kihirdetése- kor elveendő 30, elbocsátások alkalmával pedig ismét 30 pálca ütésekre, — azok pedig, kik a 4-ik osztályba tétettek, u. m. Kohót Ferencz 8-ik Zaduba István 11-ik Hupka György 12-ik Kszantner Mihály 13-ik alperesek kiszabadulásuk ide- jekor szenvedendő 30 pálca ütésekre ítéltetnek. Egyéberánt a nevezett alpere- sekre nézve áltáljában, hogy a reájok rótt, és az egész raboskodás alatt minden hevítő italoktól való megtartózkodás mellett kitöltendő tömlöczözés jelen ítélet kihirdetésétől számítasson, — a kárpótlás eránt pedig, hogy a károsok a követelt káraik mennyiségét a végrehajtáskor hittel erősítsék — határozatván, ezen vál- tozásokkal a törvényszék Ítélete helyben hagyatik, és a per foganatszerzés vé- gett visszaküldetik.

Super qua Causae praescriptae modo praevio facta Revisione et Discussione praesentes, futuram praenuncupati Fiscii A. Jurium ad Cautelam deservituras extradandas esse duximus et concedendas Litteras nostras seutentionales Testimoniales, Communi svadente Justitia. Datum in Libera R. Civitate nostra Pestiensis die expeditionis 22-da Novembr. anno Domini 1831. Lectum et extra- datum penne Georgium Majláth de Széktelek 8. C. R. A. M. P. Pstiae in Ju- dicii. Löttem et Consilia. Cottus Hont S. Comitem. —

Kiadta Szögyény László, főnot. s. k.

S hogy a jövő kor lássa, minő óvatos intézkedések vétettek a nem ismert kórban elhaltak hajlékainak s ágyneműinek taka- rítása tekintetében eszközlésbe? ide igtatandónak tartottuk né- hai *Susler* János egyetemi tanár hivatalos jelentéséből a követ- kező kivonatot.

„Ut autem tam Publici, quam infra scripti causa de qualiter peracto officio hoc alitjua existat memória, brevem expositionem methodi adhibitae exponere, — non incongruum videbitur

l-o *Melhodut Reputiationis erat* „*rqum*: Infrascriptus cum Laborante suo in cubile intrans ante omnia lectum defuncti, saepissime in statn intacto inven- tum, evacuabat, saccum stramineum ope currus illico, et in sua praesent ia extra civitatem evehi, ibidemque stramen comburi curabat.

Imtea quaecunque libera, aut si adsuta fuerant lectisterniis detracts, ipse in scaphia. aut scaphas proiciebat, desuperque aut lixivium affudit, aut cineres (ubi- que habendos, desuper ponendo, mox aquam affudit ad vasis plenitudinem, sic- que omisit.

Leetislnmia cetera in cubili super sellis, armnriis, lectis vacuis et in longum expandebntnr.

Si lintcainina, et lectisternia iáin ad paviincnium delata erant, liaec in cubile deferebantwr, et ratione praefata tractabantur, eu de causa, ne illiquid repur- gandi repurgationem effingerct.

Nunc solvebantur três quartae partes 7 -ae eivilis de Chlorido calcis in scapha aquae, atque solutio haec bene agitata, post fenestras reclusas in omnem régi-ónéin cubilis, praecipue tamen sub lectis, effundebatur ita, ut omnia bene humectata essent.

Tandem vas fictile quaecunquae (Lavoir, patina. Reindl Becken etc.) unam quartam partem 7 -m eivilis de Chlorido calcis suscipiens, aqua desuper affusa, in partem cubilis médiám, medio inter dislocate lectisternia loco (et si haec humida essent, sub ipsis lectisterniis) ponebatur, et desuper acidum sulphuricum concentratum, (seu oleum vitrioli) cum tribus aquae partibus praevie mixture, et hinc ad ebullitionem incalescens sensim afiundebatur. — Sic cloridi Calcis ad singulum cubile adhibitaest ' -a eivilis una, et olei vitrioli $7 \frac{1}{4}$ ei *Gas chlorsum flaticans ecolulum* per totum cubile se sparsit. — Si post tempus horae unius cubile inspiciabatur, totum plenum videbatur vaporibus albis, quasi nebula densa, gasis muriatici. Omnis odor alter, seu saepe repertus Moschi, seu remediorum aliorum, aut turpis animalis destructus erat.

Cubilis clavis resignabatur nunc, cum ea data inviatione:

a) Ut post 24 horas aperiantur portae, et fenestrae, ut sic aeris tractu omnia mundarentur.

b) Ut dein linteamina laventur, ad quod faciendum alioquin cogebantur homines per affusionem lixivii.

c) lectisternia cetera soli exponantur, ad quod faciendum odor Chlorii fortis adhaerens alioquin compellebat.

d) Ut cubile calce imbuatur et pavimentum assereum lavetur, ad quod faciendum aeque coacti erant, per perfusionem plenariam assereum ope Chloridi Calcis.

2-o Ad quorundam pauperiorum aedes repurgandas requisite chemica e laboratoriae R. Universitatis H. assumebantur, ad aliorum vero ad rationes Civitatis Pestanae praescribebantur.

8-0 Erant loca, ubi vix non obmurmurabant cohabitantes, quos tamen infrascriptus ea cum assertione pacatos reddidit, quod ad offieium non admodum gratum, non sua causa, non proprio motu venerit, sed et ratione Publicei, et ad altiores Ordines.

4-o Habitacula quaedam repurgari non poterant, cum ea membra familiae residua inhabitabant, aut praevie per se calce dealbata, aut lota, aut minus his, tamen ultimis rerum omnium ventilatio, insolatio, imo quantum fieri posset, lotio serio svadebatur.

Hac ratione infrascriptus miseries humanas multas vidit, adiitque, et sordes quam plurimas intuebatur: sfb. stb.

Történeti adatkép ide igtatjuk végre ez európai kórbán *megbetegültek s elhullottak táblás jegyzékét*, jelesen:

I. Megbetegedtek.

Időszak	a) Élet-kor szerint												Összesen		
	1-7		8-14		15-25		26-45		46-60		61-90				
	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő			
I. Jul. 15-23	—	—	1	—	3	1	10	9	7	6	4	1	—	—	42
II. „ 24. Aug. 7	21	29	23	29	65	67	99	143	47	55	33	32	17	7	667
III. Aug. 8-15	35	26	33	22	59	100	97	136	58	74	20	30	7	9	706
IV. „ 16-31	45	35	27	17	77	70	8	113	41	55	28	29	10	9	637
V. Sept. 1-10	6	6	6	8	16	25	40	37	13	10	4	6	1	—	178
VI. „ 11-26	3	2	3	2	6	6	13	5	5	2	—	—	—	—	47
Összesen	110	98	93	78	226	269	340	448	171	202	89	98	35	25	2277

b) Meghaltak.

Időszak	a) Élet-kor szerint														halva behozottak száma	összesen
	1-7		8-14		15-25		26-45		46-60		61-90					
	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő		
I. Jul. 15-23	—	—	1	—	1	1	7	5	5	5	3	1	—	—	1	31
II. „ 24. Aug. 7	16	22	16	18	44	45	79	93	42	45	30	24	14	6	23	517
III. Aug. 8-15	29	21	23	9	31	61	70	77	42	55	14	19	6	8	106	571
IV. „ 16-31	34	26	15	11	39	38	48	70	29	40	19	20	7	7	21	423
V. Sept. 1-10	4	5	4	4	7	11	25	25	9	6	3	4	—	—	15	122
VI. „ 11-26	3	2	2	1	3	2	10	1	4	2	—	—	—	—	1)	36
Összesen	86	76	61	43	125	158	239	271	131	153	68	68	27	21	173	1700

Szóljunk Pestnek olly sokszor árvíz okozta súlyos szenvedései- s Ínségeiről is. A város évlapjaiból ismeretes árvizek közül az 1732-ki 0 felett 1 új s 6 vonal magas árvíz tűnik fel legelőször; 1744-ben 21' 1" 9", — 1748-ban 19* 7" 6", - 1775-ben pedig 23* 9" 9", melly alkalommal 611 ház omlott össze, s a kár 171,244 ft 56 krra számított- 1781, 1786, 2) 1788,s 1795-benzinte árvíz lepte meg Pest utcáit s 1799-ben az 0 felett 23' 1" 3" magas árvíz a Ferencz külvárost majd egészen összeromlasztá, s alkalmi szolgált a gyakori pusztítások meggátlásaul a vácsi s soroksári véd töltések készítésére. 1809-ben az 0 felett 21' 5" 9" dühöngött árvíz a belváros több részeit lepte el, 1811-ben szinte 21* 3" ()** magas volt 0 felett.

De mindezek feletti árvíz volt az ország nagy részét jelesen a fővárosokon kívül Pest, Esztergám, Nógrád, Hont, Baranya, Fehér vármegyék, s a jászkun kerületek nagy részeit elöntö 1838-ki. Az ez évi Január hó 6-kán Bifda-Pest között megállót, s az 0 felett 20* 6" 9" magasságú jég mart. 13-án délután 2 — 3 óra között 22* 11" 9" magassággal megindult, s estve ismét megállott. Éjjeli 11 óra táján a városi tánczépiiletnél 22* 3" 0" magassággal tört be a víz, mart. 14-kén 27* 11" 9"-re emelkedvén. — Mart. 15-én reggel 26* 7" 9" apadott, de délután ajég megindulván 28* 0" 6" áradott; este 8 óraker 29' 3" 6" — 10 óraker pedig a legmagasabb 29' 4" 6" volt, 12 óraker 6"-val, és ezután folyvást apadott.

Az rímének a város egyes részébeni legnagyobb állása, az

1) Az itt kitett 173 halva behozottak a megbetegültek fentebbi 2277 — számához adva, a megbetegültek összes száma 2150, kik közül 1700 meghalván felgyógyult 1750.

2) Ez évben ugyanis 611 ház dült össze, s az okozott kár 164364 fra ment.

ajtók küszöbétói számítva következő volt: a sz. Rókus kórházi egyházban 8' 7" 6", rácz templomban 8' 6" 0", belvár. foegyházban 7' 11" 0", apáezák egyházában 6' 6" 6", József külvárosi egyházban 5* 2" 6", Teréz külv. egyházban 5' 0" 0", görög oláh templomban 4' 6" 0", pap növeldei egyházban 3' 0" 0".

Az *összeomlott házak* száma a belvárosban 70 — Léplodvárosban 71, — Terézvárosban 811, — Józsefvárosban 891,

Ferencz külvárosban 438. — Összesen 2281. Megrepedezett 827, épen maradt 1146.

Az *épületekben okozott kár* a belvárosban 1,071,040 — Léplöd külvárosban 545,706 — Teréz k. vár. 3,686,334 — József k. vár. 3,198,557, — Ferencz k. vár. 1,999,087, összesen 10,500,724 p. forintra vétetett. Ide nem számítván a házi bútorok, — kereskedelmi árnemük, — gabona, — marhákban stb. okozott kiszámíthatlan károkat.

151 ember vesztette életét, habár a hatóság, úgy egyesek részéről, misein mulasztott a szerencsétlenek megmentésére. S inig Pest város évkönyvei létezendenek, szabadító nemtökint tünend fel a késő utókor előtt *István* főherczeg neve, ki maga csolnok-lapátot fogva számos emberek megmentésével evedzte át Pest utczáit; s a magas aristocrazia közöl a saját életét megvető b. *Wesselényi* Miklós példátlan feláldozását b. *Podmaniczky* János, gr. *Károlyi György*, gr. *Szapáry* Ferencz mindannyian megosztani vetélkedének. Mikép fejezé ki háláját Pest város a most nevezettek irányában? a következő jegyzőkönyvi kivonat tanúsítja:

Aunug auí dem ProtocoU der Ervahlten Bürgerichaft Peti ddlo 26. September 1838. — 284. Nádidéin mehrere Magnaten sowohl zür Gelegenheit des gewesten ausserordentlichen und gcfährvollen Donau-Überschweminung in dieser Stadt als auch nach deredben, durcli Ilodiherzige Handlungen rühmlichst ausgezeichnet habén, nanieutlich die Herrn: Baron Johann v. *Podmaniliky* p. t. Baron Nicolaus v. *H'euelényi* n. t. Graf Georg v. *Károlyi* p. t. und Graf Franz v. *Stapári* p. t. so wird dem löblichen Magistrate der Vorschlag getnacht, dass dem liern Gráfen Georg v. *Károlyi* ein Dankschreiben iuu Nanien des 1. Magistrals unddieser Wahlbürgersehaft eingesendet.denn übrigen drei Magnaten aber das EhrenUrgerrecht verliehen werden wolle.

Azonban minő nagy volt a csapás szintolly nagy és élénk vala részvét is, mellyre a bel- s külföldön ébresztett. Soha ember emlékezetére ennek forrása ínség enyhítésre dúsakban még nem nyílt. A fejedelem adta az első példát s a két magyar haza — miként az e felőli hivatalos irat szavaival éljünk — a német örökös tartományok s maga a külföld lakosi is, rang és vagyon különbség nélkül, sietének nyújtani tehetségükhöz mért adakozá-

saikat, mire az összegyűlt segedelemnek sommája példátlan magasságra hágott. Csak mellesleg felemlítve a közigazgatás intézkedései útján az ínség enyhítésére s a jövőendő biztosítására történeteket, úgy azon 3 millió ezüst forintokat is, melyeket a kormány felhívására a bécsi nemzeti bank száztóli két ftos kamatra, a beomlott házak felépítésének siettetésére nagy lelkűen adott; az *ajándékkép befolyt segédpénzek* (ide nem számálva más, különböző utakon történt adakozásokat) összesen 1,158,290 ft. $1^{35}/_{40}$ kr. pp. mentek.

Ezen tetemes mennyiségű segélypénzek hova fordítását vezérleni nem illethete senki mást, mint az ország nádorát b. e. József főherceget, ki már a vész óráiban is szabadító sjondviselés gyanánt örködött az iker város — ezen mindig olly atyai gonddal ápolt kegyenczei felett I magas intézkedése alatt alakult Pesten a központi aláírók közöl a begyiilendő pénzek kezelésére választmány, mellynek elnökét s több tagjait a b. e. nádor nevezte ki, ki a közvetlen főfelügyelése alatt munkálkodott választmányra bízta kiosztását mindazon pénzeknek is, mellyek az adakozók által egyenesen magas személyének szabad rendelkezése alá valának eresztve, s így történt, hogy a fentebb kitett 1,158,290 ft $1^{35}/_{40}$ kr. egészen a mondott választmány által kezeltetett. Melly a pillanatnyi nyomasztó Ínséget azonnali segély nyújtás által enyhíteni, s a kézi munkából élő károsultakat azon karba helyezni igyekezett, hogy félbe szakasztott foglalatosságait folytatva magok — s családaiknak ismét élelmet szerezhessenek; ezután az egyesek butorbéli kárát a a lehetőségig pótolván, a begyűlt pénzeknek a fentebb elősorolt károsodott törvényhatóságok közti felosztásánál, az összeírt károk ¹⁾ mennyiségét használta felvetési alapul, főfigyelmét mindig a köz részvét főtárgyaira Buda-Pestre, s ezekben ismét arra fordítván, hogy a két városnak romlást szenvedett részei ismét

¹⁾ E károk összeírása szerint, a szenvedett kár sz. k. Buda városában 1,900000 ft. — sz. k. Pest városában 20,000,000 ft. — sz. k. *Esztergám* városában 1.600,000 ft. — *Esztergám* vármegyében 160,000 ft. Pest vármegyében 3,800,000 ft. — *Bogiad* vármegyében 30,000 ft. — *Baranya* vármegyében 80,000 ft. — *Fehér* vármegyében 20,000 ft. *Honth* vármegyében 250,000 — Jászkun kerületben 700,000 — összesen 28,540,000 pframent. — Jutott pedig ez elősorolt hatóságok károsult lakosaira a fent kitett 1,158,290 frnt. 1^{35} kr. adakozásokból: *Budára* 88765 ft. Pest városra 858889 ft. 56_R kr. — *Esztergám* városra 50,317 ft. 8 kr. — *Etzlergam* vármegyére 7275 ft. — Pest vármegyére 112,828 ft. $1/4$ kr, — *Bógrádra* 1712 ft. — *Bai anyára* 3200 ft. — *Fehérre* 1200 ft. *Komáromra* 150 ft. — *Honikra* 7200 ft. — *Jáitkun* kerületekre 19000 fi. — közös kiadásokra 7752 ft. $38^{3}/_{9}$ kr. pp. —

felépülvén, a hajlék nélküli sokaság ismét állandó lakhelyeket találhasson; nyertek ezen felül segítyt káraik mennyiségéhez mérve a károsodottak egyéb osztályai is, s ezek között főkép a kereskedők; olly adakozások pedig, mellyek különös rendeltetéssel küldettek be, mindig lelkiismeretesen az adakozók szándékához képest osztattak ki.

Az egész kiosztásnak, amint ez a *vész-napok óta egész- 1839-ki majushó I-ig* történt, Buda-Pestre vonatkozó sommás kimutatása következő : A) *Pesten.*

	a) Házbirtokok :			b) Kézművesek :		
	Fel-segéltek száma	frnt.	kr.	Fel-segéltek száma	frnt.	kr.
Bél-városban	160	41810	46	69	2600	46
Léopold-városban	57	21073	—	167	3872	—
Teréz-városban	862	218925	6 $\frac{1}{2}$	2079	20669	40
József-városban	1000	222345	23 $\frac{6}{10}$	862	13424	24
Ferencz-városban	595	154285	3	631	8966	24
Összesen	2674	658439	19	3835	49585	14
	c) Kereskedők :			d) Egyéb károsult lakosok		
	Fel-segéltek száma	frnt.	kr.	Fel-segéltek száma	frnt.	kr.
Bél-városban	132	11077	57	500	8732	9
Léopold-városban	—	—	—	372	4686	—
Teréz-városban	529	15361	—	3157	25350	—
József-városban	56	2164	—	2100	14277	24
Ferencz-városban	46	1476	—	822	6912	24
Az egész városban elszórva	34	10301	18	551	1750	—
Összesen	797	40380	15	7502	61707	57

Ezenfelül a királyné felsége által özvegyek s árvák számára küldött pénzből e czélra 4675 ft. 16 kr. pesti jótékony egyletnek kiosztás végett 3050 ft a szegények biztosságának hajléktalan vízkárosultak ápolására 2400 ft. vakok intézetének 1934 ft. 20 kr. különféle 6840 hajléktalan számára gyógyszerekért s ápolásért a kórházakban 7633 ft. 47 a Pesten működött k. biztосnаk átadott több szegény házbirtokos számára 24047 ft. 11 $\frac{1}{2}$ k. s így a kiosztásra még fenn maradt 5088 ft. 36@, krral a valóságos kiadási összeg 858,889 pft. 56% krra ment.

B) *Budán.*

	a) Házbirtokok :			b) Kézművesek :		
	Fel-segéltek száma	frnt.	kr.	Fel-segéltek száma	frnt.	kr.
Víz-városban	147	14706	—	261	3948	—
Országoton	34	3768	—	29	333	—
Buda-Ujlakon	260	48253	—	146	1679	48
Rácz-városban	74	5663	—	40	657	—
Összesen	515	72390	—	476	6617	48

	c) Kereskedők :			d) Egyéb városi lakosok		
	Felsegéltek száma	frnt.	kr.	Felsegéltek száma	frnt.	kr.
Víz-város				279	2385	—
Országút				38	806	—
Buda-Ujlak	48	3380	—	234	1791	12
Rác-város				102	1265	—
Az egész városban elszorva				120	350	—
Összesen	48	3380	—	773	6097	12

Ezenfelül özvegyeknek s árváknak a királyné ő felsége által e célra küldött pénzből 230 ft. adatván, összesen kiadatott 88765 ft.

Ennyi adakozások folytán Pest újra felépülni, s a sorsában osztozott nagy nádor pártfogása alatt csak hamar ismét virágozni kezdett; s valóban ha az 1847-ik évi jan. hó 13-kán „főherceg József nádor halála — a magyar nemzet családra közegyetemes bánatot hozott: “ Pest városának bizonyára a nemzeti közfájdalomból nem másokéhoz hasonló, hanem sokszoros osztályrész jutott; a nemzet-család patriarchájának rovatala felett erezett vesztesség perczében igen érzékenyen emlékeztetvén: mi sokszoros hálával, a szeretetnek és pietásnak mi szent emlékezetével tartozik irányában léte felvirulta teremtojének, ki mint mondják „kevéssel halála előtt magát az ös királyi lak ablakához viteté, hogy Pestet még egyszer láthassa. És ha e végbucsu pillanatában elvonult lelke előtt Pest város képe, minő volt akkor, midőn azon ablakból mint nádor először nézett le Pestre, s megtöredező szemei látták a képet, melly virító ifjúságában terült el a haldokló előtt: e nagyszerű perczbe lehetlen volt át nem rezgeni lelkét a gondolatnak, hogy a főváros eme két képében a magyar nemzet képét szemléli, minő volt, midőn ő a nádori székbe lépett, és a minő most, midőn leszáll.“

Élte alkonyába Pest újjá-sziiletésének napkölte vegyült.

Az 1848. évi martinsi mozgalmakat illetőleg, azokon kivid, mellyeket a két fővárost közösen érdeklőleg, Buda főváros leírásában töredékesen elősorolánk, mint különösen Pest város történeti adatai rovatába tartozókat hisszük a következőket:

Az apr. 11-én bevégzett országgyűlésről apr. 13-án Deák és Eötvös, apr. 14-én pedig gr. Batthyány Lajos, Kossuth és Széchényi érkeztek Pestre. Az e nap nagyban folytatott fogadási készülétek közben délutáni 2 órakor már a két fővárosi nemzetörtség a duna pesti partjaira lön kiállítva, s ötven tagból állott nősereg, koszorú átnyujtásával várdalá a csak este, álgyük

durrogása, s a fogadási ünnep emelésére rendezett kivilágítást majd egészen elfojtó zápor legsűrűbb ömlése közben érkezettek. A gőzhajóról kiszállottakat Vasváry Pál — a martiusi napok egyik hatályos szónoklata bajnoka üdvözlé, honnan a miniszerelnöknek a gr. Czirákyféle hatvani-utcza házában tartott szállásáig fáklós zene kíséretében a nemzetőrség elvonult.

Apr. 15-én a Pest városi reudiigyelő bizottmány, a miniszerterek leérkezéttel foglalkozása körét bevégezettnek ismerte, magát feloszlotttnak nyilvánítá, s jegyzőkönyvét a nemzeti museumba tette le.“

Apr. 16-án a miniszerterek megkezdek működésüket következő rendelet kibocsátásával:

Az országgyűlés eloszolván, a hazának köz kormányzását a törvények értelmében átalvettük. Midőn ezt a haza minden törvényhatóságaival s egyes polgárai-val tudatjuk, felhiva érezzük magunkat kinyilatkoztatni: miként nem csak közgyűléseinket igazgatni, hanem a további kifejlődést is előkészíteni és biztosítani tisztünk lévén, ennek érdekében a nemzetnek és minden egyes polgárnak törvényes szabadságát s a rendet, mint a szabadság feltételét, hatalmunkban álló minden eszközökkel védeni és fentartani kötelességünknek ismerendjük. Minélfogva a törvény nevében a hatóságoktól, egyes tisztviselőktől és a haza minden polgáraitól hazafiul közremunkálást kívánunk, megvárva azon engedelmisséget, melylyel a törvényeknek mindenki tartozik Eljárásunkról annak idejében felelni úgy tartjuk kötelességünknek mint dicsőségünknek.“

Mindezek mellett tagadni nem lehet: Pesten s az országban ingerültség uralkodott. Kitérés fokán nem állt, de elhallgatni a ministerium sem tudta, s csöndesíteni is csak annyiban, hogy a támadt kedély-zavar kitérését elhalaszták ').

Apr. 18-án István főherczeg, a „Nádor“⁴¹ czimű gőzösön szinte Posonból érkezett meg, s szinte nagyszerű ünnepélyességgel üdvözlő szónoklatokkal, s hölgyek nyújtotta virágfüzerekkel fogadtattott.

Apr. 19-én a pestieknek a zsidóság irányában! ellenszenve üldözési tényekben nyilatkozó. — Nagy része a lakosságnak semmikép sem türheté: nemzetőrségi soraikba a zsidóknak is czélba vett besoroztatását. A mondcsft nap kora reggelén minden felé hallatott szóbeli kitérésokban léptek fel ellenök; délután már tényekre került; ablakok zuzattak be, s az utczákon mutatkozott zsidók ütlegekkel illettettek. Ski őketrendre akarta utalni, volt legyen bár keresztény vagy katona—mint megtörtént egy nemzetőri tiszttel — hasonló sorsban részesült. Este elterjedt a hir, hogy a zsidók a királyutczában az elmenőket

¹⁾ 1. *Szilagy* Sándor: a magyar forradalom története 1848 és 1849-ben 39.1,

kövekkel hajgálják, fejükre forró olajat töltenek; mi a kedélyeket még ingerültebbé tévé úgy hogy a katonaságnak, s nemzetőrségnek alig sikerült a zajt lecsendesíteni. Éjen át katonaság czirkált Pest utcáim. — Ezek folytán

Apr. 20-án a inisterium következő rendelete vala Pest utcáinak falain olvasható:

1) A tegnapi zavargások folytatói, előidézői, a békés polgárok személy és vagyon biztosságának megtámadó! ellen bűnvádi vizsgálat s bírói eljárás rendeltetett.

2) A kiket a törvény közrend elleni bujtogatások miatt bűnösnek találánd. azok az okozott károkért s költségekért is felelősekké tétetnek. 3) a közönség felszólíttatik, hogy zavarokra vezethető czéltalan esoportozásoktól óvakodjék. Meghagyatik egyszermind, hogy ha a rendnek s nyugalomnak megzavarása akkép folytattatnék, s a csoportozat az illető polgári hatóság biztosának a törvény nevében teendő háromszori felszólítására sem oszbinék el békésén, általa az elosztatás minden illy esetben fegyveres erővel fog eszközöltetni. 4) Nem csak a rendnek s közösenek tekintete, hanem a nép jogainak sértetlen fentartása is megkívánja, hogy a népgyűlések rendetlen zavarrá és lázongó csoportozásokká ne fajuljanak; c végre tehát Budapestet illetőleg rendőrileg ezennel ideiglenesen rendeltetik: Népgyűlést senki össze nem hívhat, hacsak annak idejét, helyét s világosan kifejezett ezélját a városi törvényhatóság elnökének 24 órával előbb be nein jelenti, s ha illy előlegen bejelentés nélkül valaki népgyűlést hívna össze, a hatóságnak kötelessége lenend a népgyűlést meggátolni, vagy ha már összejött, elszéleszteni. Az összehívó pedig rendőrileg feleletre vonatik.

Bekövetkezének a húsvéti ünnepek; ezekre Becsből fényes küldöttség érkezek Pestre; száma 300ra mehetett, tagjai részint Becsben lakó magyarok, részint nemzetörök, követek valának. Hogy nagy ünnepélyességgel íbgadtatának: szinte felesleg említeni.

Apr. 29-én Erdélyből) követség érkezek Pestre azt kieszközlendő: hogy István főherczeg nyissa meg a május 29-re hirdetett erdélyi országgyűlést, s mondja ki ezen az Uniót. E küldöttség tiszteletére

Apr. 30-án a radickör banquet-et rendezett, mellyen a pesti reformerpárt jelen volt legjelentékenyebb tagjai közöl b. *Wesselényi* Miklós felső házi tags belsőSzolnok-megyei főispán thoastja ') folytán

Május elején Pest utozáin szokatlan vigkedélyü toborzók jártak szét kávé-szinü atillában, veres zsinórral, s fejükön veres sipkával. — Egyikük nemzeti zászlót vitt, s a Rákóczy hangjait menydörgő „éljen“ kiáltások szakaszták félbe. Ezek a legelső toborzó honvédek valának, önkéntes nemzetöröket keresők az alvidékeken pusztító rácز vendée ellen.

Május 23-án érkezek meg Pestre Mészáros Lázár hadügy-

1) 1. u. o. 49—61.1.

minister, s másnap május 24-én tartott népgyűlésen határozottá lón a haza oltárára önkéntes adakozásokkal járulni. Főúrespór, szegény és dús sietett, tehetségéhez képest a haza oltárára áldozni. Gr. *Széchenyi* István egy mázsa ezüstöt, s a nemzeti Casino 20 ezer pfrot adott; mihamar több millióra rúgott fel ez önkéntes adakozási összeg.

Jun. 11 én (piink. vasárnap) a Károly laktanyában tanyázó olasz Ceccopier sorkatonaság s oda szállásoltatott önkéntesek között, állítólag orzások miatt, inár huzamosb idő ótai súrlódások esti 9 óra tájban véres jelenetben törtek ki, a sorkatonaság leginkább fájlalá a méltatlanságot: hogy mellőztével az önkéntesek kétannyi napi zsoldot nyeltek. A megkezdett tüzelési zajra megkonduktak a vész harangok, a nemzet-örök fegyverre keltek, s a testvér két város egész éjen át nyugtalanító ingerültségben tartatott; a fellegyszerzetten benn lévő sorkatonaság nem akará magát feladni; csak a bátorsága fényes tanujelét adva hely színére sietett Mészáros hadinimisternek sikerült más nap délben őket lefegyverkeztetni, s gőzösön Komáromba szállíttatni. E szomorú eset borzasztóságából is fénylőleg tűnék fel a humanismus szelíd érzete: Gallovich Sándor Turszky ezredbeli hadnagy az ép kitört forrongás legnehezebb perceiben kötelessége tudtában sietett a Károly laktanyába osztályabelieit (Il dik honvéd zászlóalj) megnyugtatóndó; de golyó által halálosan megsebesítettven, szándokát véghez nem hajthatta. Ez alkalommal Ticzek Károly ifjú az összerogyottat támasítja, őt, a környező veszélyt feledve, szobába vezeti, sorvosi segély után futván, állapotán mindenkép segíteni — ha bár sikertelen! törekedett. A Turszki ezred tisztikara kötelességének tartá nevezett Ticzek Károly emberszeretetéért melylyel a szerencsétlen bajtárs iránt viseltetett, hírlap útján köszönetét nyilvánítani.

Jun. 12-én a kormány két placát-rendeletet adott ki; egyik által békére csendre hívá fel a fővárosi közönséget, másik által rögtön Ítéző bíróság lón kihirdetve.

Az ezután csakhamar bekövetkezett eseményeknek, mint már sajátkép a forradalom történetéhez tartozóknak előadását a történetíró tolla alá hagyjuk fenn, ki egyszersmind hivatva leend teljes igazzal elmondhatni a már korunkban olly igen valósult szavakat: „Viele sind von ihren vormaligen Verirrungen zurückgekommen, viele würden noch zurückgekommen seyn,

wenn sie langer gelebt hatten, um die Folgen ihrer Bemuthungen zu sehen: viele werden — soviel Zutrauen muss man zur Menschheit habén: wohl gewiss noch zuriick kommen. Bona pars hominum decepta Cupidine falsi.“

III. Pest helyhatósági jogviszonyai.

IV. Béla királyunknak 1244-ben kelt s Buda város leírása 10-ik lapján közhitt oklevele, a Dunán innen és Dunán túl fekvő Pestet vagy is a mai Pestet és Budát mint akkoriban ugyan egy várost, közösen illeté; kitetszik ez Zápolya István nádor 1466-dik évben kiadott leveléből is:

„Litterarum per Procuratorem Judicis, Juratorum, ceterorumque Civium et incolarum Civitatum Budensis, et Pestiensis *sub una et eadem liberalis praerogativa* utentium, et gaudentium, prima litera olim Domini Belae regis privilegialiter exorta series jani tactarum literarum dicti olim Domini Belae regis praesentibus verbaliter insertarum libertates dictorum Civium et incolarum Budensis et Pestiensis Civitatum eiusdem innovatarum in se continebat. Et queniadmodum eadem literae ipsius olim Domini Belae regis duas Civitates et denominationes Pest appellatas, *unam scilicet ej: una parte Danubii, aliam verò Minorem ultra l)anubium* habitam fuisse et esse testabantur.“

S valamint IV-dik Béla király említett oklevelében a két főváros előkori, sz. István királytól nyert, de a tatái' pusztítás közben elveszett szabadságai s kiváltságai újólág *) megerősítettek: úgy ebben találjuk a Pest helyhatósági jogaira vonatkozó legelső intézkedést is. ²⁾ S miután a fentebb ³⁾ előadottak szerint a pesti hegy újvára elkészült: ennek népessége napról napra olly igen szaporodott, hogy fővárosává válván anya városát Pestet csak részének kezdé tekinteni, inig utóbb ennek kiváltságait is megtagadó; a mint ezt az annyiszor említett Budai törvénykönyv eme szavaiból is tanulhatjuk:

„Da wir das Recht, wie do vor stehet, gewonnen hietten, Luden vns die unweissen Pester in das Landrecht auf Georgy. Vnd klagten vns an, wie die Gulden Bull, so wir habén, von khunig Béla, ier wer: vnd allé Freyheit, so wier hietten allé ier weren, vnd yn entpfrentt weren, als die Zeit, da wyr in von Hynnen nllé-

1) „Bela Dei gratia . . . hospites Nostri de Pesth privilegium super ipsorum libertate confectum et concessum amisissent; nos seriem libertutis memoratae, quutn esset notoria. duximus renovandnm¹¹ stb.

2) „ ipsi majoréin villáé sibi eligant, quem, volunt, et nobis electum praesentent“ stb.

3) 1. a 11-dik lapon.

weg, vnd alle Jar ein Richter hetten gebenn, als ob sy wolten sprechen, dieselbing Richter hietten ynsz gestollen. Wenn von langcn Jharen habén in die von Offen alle iar ein Richter hinüber geben hiss auff kaiser Sigmund Zaytten.“

S csak Zsigmond király engedd meg a pestieknek, hogy nem csak bírójukat, melly hivatalra az előtt csak a pesti hegy új vár tanácsnokai alkalmaztattak, miként ezt a budai törvénykönyv eme tételei:

„Da wyr in von Hynnen alleweg und alle Jahr ein Richter hetten geben¹, — „wenn vor lángén Jharen habén in die von Offen allé iar ein Richter hinüber gebén“ — „bathen den Kayser vmb die fraihuit, das sy in selber mochten ein Richter erwellen, und sechs purger“

kétségtelenek; hanem 6 tagból álló tanácsukat is szabadon választhatassák. Shogy Zsigmond király uralkodása előtt Pest város tanácsa csak egy bíró- s két tanácsnokból állott, és hogy mioknál fogva engedd meg Zsigmond király Pest lakosainak 6 tagból álló tanácsuknak saját kebelükből) választ!)atását? Buda város leírásában már felemlítvén, e helyt az ismétlést elkerülni óhajtva csak a 121 —122 lapokon előadottakra hivatkozni elégségesnek tartjuk; megjegyezvén: miként a budai törvénykönyv most felhívott lapokon idézett tételének minden kérdésen kívüli hitelessége kitetszik abból: hogy a Zsigmond király uralkodása előtt kiadott oklevelekben Pest város tanácsa részéről 3 tagnál több nem említettik; — így — hogy többel ne fárasszuk olvasóinkat — egy 1-335-ik évbéli oklevélben olvassuk:

„Excellentissimae Dominae Elisabeth Dei gratia incl. reginae Hungariae Colomanus Praepositus, et Capitulum Ecclesiae Strigoniensis Orationcs in Domino tarn debitas quam devotas, Excel-Vestrae litteras ad faciem possession!*

Jeneu Simeone Judice de Pesth, Petermanno et Petro dieto de Adacli juratis ac aliis conceivibus eorumdein quan: pluribus de cadein et Praeposito Ecclesiae S. Michaelis Archangeli de insula leporum vicinis et commetaneis dietae possession!* ibidem comparentibus et praesentibus accedentes ipsam possessionem a parte terrarum Pestiensis Civitatis.“

Hogy pedig annyiszor említett Zsigmond király uralkodása alatt Pest város tanácsa egy bíróból, s 6 tanácsnokból állott, kiviláglik a következő 1413-ik évben kelt oklevél szavaiból:

„Nos Benthek Judex Civitatis Pestiensis, Valentinus Sartor, Michael dictus Pakas, Mathias dictus Thennye, Magister Egregius Literatus et Joannes Carnifex, tunc pro tempore Jurati nec non universi Cives de eadem memoriae emundamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis “

De még Mátyás király alatt is ugyan annyi tagból állott Pest város tanácsa, a mint ezt egy 1465-ik évben kelt oklevél következő kezdő szavai tanúsítják:

„Nos Michael Ország de Guth regni Hungariae Palatinus, et Judex Cumanorum memoriae commendamus tenore praesentium significantes. quibus expedit universis: Quod cum Prudentes et Circumspect! Viri Andreas *Olehtay* Judex,

Valentinus *Harminctados*, Andreas *Magnus*, Georgius *Lukiis*, Albertus *Fengyarto*, Joannes *Kelenföldi*, et Mathias *Carnifex* jurati Cives Civitatis Pestiensis in ipsorum ac totius Communitatis Civium et inhabitatoruin eiusdem Civitatis Pesthiensis in conspectum Serenissimi Domini Nostri Gratosi, Domini Mathiae Dei gratia regie Hungariae veniendo.“ stb.

Ugyan csak Mátyás király alatt Pest új kiváltságokat nyert, ezek között a tárnoki 7 város közé számított. „*Die von Pesth macht kunig Matgiesch zu ayner FrayslaP*“ mond a budai törvénykönyv is; s az 1514-ki 3 t. ez. 1-ső §-a eme szavaiból: „sunt igitur octo imprimis Civitates liberae, videlicet: Buda, Pest“ stb. tanuljuk: hogy Pest a sz. királyi városok között 2-ik helyre soroltatott, se helyét., úgy az országgyűléseken, mind a tárnokszékeken, le egész korunkig megtartotta volt. — Egyébiránt Pest városának a fentebb előadottak által tanúsított Budávali kölcsönös helyzetéből önként következnek; hogy a két városnak közösek valának szokásai, közösek statútumai; s ennél fogva a Buda főváros leírásában előadottak Pestre nézve is alkalmazandók lévén, az ugyanott (a 116—126. lapon) tárgyalt inazottakból részletesen megérthetni: mikép *történlek hajdan a városi tisztválasztások* egész a mohácsi vésznapi? mely után Pest város tanácsát, a bírón kívül 12 tanácsnokból állottnak tanuljuk egyik 1537-ik évben kelt okirat következő kezdő szavaiból:

„Nos Androas ZeircA, Kener dictus, Judex; Andreas ZaAo, Georgius *V.aho*, Gaspar ZaAo, Dionisius *Ha-minctadm*, Franeiscus *Literatus*, Valentinus *Sarketrsy*, Elias *Tkethey*, Ambrosius *Literatus Béreghy*, Joannes *t'hyssar*, Oswaldus *Mysy*, Joannes *Literatus Nagh*, et Blasius ZeircA junior, jurati Cives Civitatis Pesthiensis, memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus, expedit, universis. Quod¹ stb.

Ugyanekként intézkedék I. Leopold királynak 1703-dikévi oct. hó 23-ról kelt s a 303 — 308 lapon közölt. kiváltság-levele is, egyszersmind azt is rendelő: hogy a tisztválasztások *királyi Biztos enöklete alatt* minden két évben tartassanak. E kiváltság-levél tartalmából ezenfelül kitűnik: hogy hajdana tanács, a saját körében üresedésbe jött helyeket választás avagy helyettesítéskép maga töltötte be, a mint is ezt a városi levéltárban létező előkori jegyzőkönyvek szinte mutatják. E szokást I. Leopold kiváltság-levele eltörölte, s a választási jogot egyenesen a polgárságnak, sőt a nem polgár lakosoknak, (Cives, hospites et iucolae) adta meg, nyilván kimondván: hogy a szavazatok (singillatim a civibus colligendorum) egyenkint szedessenek a polgároktól. — I. Leopold király ideje után azonban a tisztvá-

lasztások többnyire királyi biztos nélkül tartattak; a mint ezt a következő okiratok tanúsítják jelesen:

I. CAROLUS VI. Dei gratia electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniae, Hispaniarum, Hungariae, Bohemiacque etc. Rex. Prudentes ac Circumspect! Fideles Nobis dilecti. Tametsi quideni ad exactius indagandum propriae Conservationis Vestrae Statum, pro imminet* et in Festum S. Georgii Militis et Martyris incidente Magistrualis Restaurationis Vestrae Termino, certum Commissarium Nostrum Regiumegremio Camerae Nostrae Regiae Hungaricae, qui eidem Restaurationi Vestrae praesit, aliaque ulteriorem Regii istius Peculii nostri Conservationem respicientia Negotia pertraetet, ad Vos exmittere intendissemus; nihilominus tamen ex rationibus et motivis Majestati nostrae apprime notis, prae-notatae Restaurationis Actum pro hac vice absque interventu dicti Commissarii Nostri, ad ulteriorem tamen benignam Ratificationem Nostram, peragendum admittere, ad Vos concedere benigne censuimus. — Idcirco Vobis harum serie benigne simul ac firmiter committimus et mandamus, quatenus debitam eamque bomagialeme erga Majestatem Nostram Obligationem Vestram prae oculis habentes, semotis quibusvis nocivis simultatum seminibus, et privatis respectibus (quae omnia vobis vigore praesentium districtim interdiciamus) in online quoad memoratam Magistratualement Restaurationem Vestram, nonnisi e»7 quae pro emolumento Fide! Orthodoxae Romano-Catholicae, servitii item Nostri promotione, et publica vestra utilitate, iustitiaeque communis indefessa administratione, et consequenter Peculii istius Nostri Regii conservatione utilia et proficua fore exist imaveritis, decenter, concorditer, et pacate tractare, Senatorias demum, et aliorum subalternorum Officiorum (si nimirum intermedio tempore quaequam contigissent) vacantias, habilibus et idoneis subiectis redintegrare et supplere; totius denique Tnterni status vestri Regimen debite ac competenter, proque ulteriore Regii istius Peculii nostri conservatione ac incremento regulare; ac tandem super totius istius Magistrualis restaurationis vestrae, Vobis mofo praevio clementer concreditae serie, Majestati nostrae medio Camerae nostrae Regiae Hungaricae fidelem ac genuinum Relationem, intra unum mensem a die praecattactac Restaurationis Vestrae computandum, demisse submittere debeatis et noveritis. Secus non facturi. Gratia in reliquo nostra Caesareo-Regia Vobis benigne propensi manemus. Datum in Civitate nostra Vienna Austriae die quinta Mensis Aprilis, Anno Domini millesimo septingentesimo vigesimo quinto. — *Cwolus* m. p. Emer. Eszterhdzy m. p. Eppis. Vesprim. Josephus Koller m. p. — Prudentibus ac Circumspectis N. N. Judici, t-eterisque iuratis Civibus, et Senatoribus, ac toti Communitati Liberae et Regiae Civitatis nostrae Pesthiensis ac Fidelibus Nobis drlectis“.

II. a m. k: kamara ugyan e tárgyban következő rendeletet bocsátott Pest városához:

„Prudentes ac circumspect! Domini, Amici nobis honorandi! Salutem et Officii nostri promtitudinem. Qu am vis Suae Maiestatis Sacratissimae benigna mens, et Voluntas exstitisset, ut proimminente, et in Festum S. Georgii Militis ac Martyris incidente Magistrualis Restaurationis Privilegiali Termino ad exactius investiganda ea, quae statum Peculii istius Regii intuitu Conservationis concernereut, certus Couunissarius Regio Cameralis pro peragenda hujusmodi Restauratione Magistruali exmittendus venisset; nihilominus tamen ex certis rationibus, ac motivis pro hac vice benigne dispensasset eadem sua Majestas Sacratissima, quatenus Actus Restaurationis sine Potentia exmittendi Commissarii (ut praectatum est) ad ulteriorem praelibatae suae Maiestatis Ratificationem per commemoratas Dominationes vestras, ac totam electam Communitatem, juxta tenorem et exigentiam hisce in originali annexi benigni Mandati, per Inclutam Cancellariam Hngco Aulicam emanati, exacte observanda suo modo et ordine rite peragatur. — Proinde nos quoque ex incumbente nobis officio Camerali Prudentes, et Circumspectas Dominationes vestras serio et diligenter adhortandas esse duximus, quatenus attactam et pro hoc anno sibi concreditam Magistrualis Restaurationis Provinciaiin juxta

benignam Caesareo Regiam Intentionem pro homagiali obligamine sepositis quibusvis privatis respectibus, considerationibus, praesertim veró pro emolumento Fidei Romano Catholicae orthodoxae, et Servitii Caesareo Regii promotions, — nec non utilitate, conservationeque totius Peculii Regii, Justitiae item distributivae administratione indiscriminatim, et quidem indefesse, postpositis quibusvis prolationibus ferenda, Vacantias demum Senatorales, et alia subalterna officia (si quae interea evenissent) idoneis. capacibusque, apacem amantibus, morigeris item subjectis redintegrando, paeate et quiete peragant, et ne fors propter factarum dispositionum exactissimae effectuationis intermissionem, vei quospiam defectus, et dissensiones extra etiam Magistratualis Restaurationis Terminum ad Regii Cameralis Commissarii exmissionem ansam praebere, séd et peractae Magistratualis suae Restaurationis seriem, quoeandem Summememoratae suae Matti Saermae pro Ratifications aut modifications remonstrare possimus, intra spatium unius Menüs, a die peractae ejusdem Restaurationis computando nobis transmittere velint, nequs intermittant. Queis in reliquo ad vota valere cupimus. Posenii die 16. mensis Apr. 1725. Sacrae Caesaræ Regiaeque Mattis Regiae Camerae Ilungaricae Praeses, et Consiliarii. Ki v fiiról: Prudentibus ac circumspéctly Dominis N. N. Judici Senatoribus, totidemque Communitati liberae Regiaeque Civitatis Pestiensis D. Amicis Nobis honorandis“.

III. Pest városa maga az előbocsátottak folytán kir. biztos nélkül megtartott tisztújítása felől legfelsőbb helyre következő felterjesztést intéze:

„Sacratissima Caesareo Regia Majestas! Domine nobis Clementissime! Posteaquam Magistratualis Restaurationis nostraeprivilegialis terminus in festó S. Georgii Militis et Martyris recenter elapso, Deo favente nobis iterum afluisset, et Maiestas vestra Sacratissima eundem Restaurationis actum vigors benigni Mandate die 5-a mensis Április ad nos clementer emanati absque Commissarii Regii exmissione (pro quo demississimas expendimus grates) (peragendum nobis benigne concedere et-comittere dignata fuisset. Mandato huicce benigno Caesareo Régió pro homagiali obligamine nostro humillimum morém gerere satagentes, praesente memorato termino mane medio pulsus campanav ad hoc destinatac tota communitas ad domum Civicam convocata est, qua congregata et simul ibidem existente, praesentique Magistratu primo et ante omnia Judex Civitatis more solito suum resignavit officium simulque clavim ad domum Civicam, sigilla et Privilegia Civitatis sibi qua Judici coneredita deposuit. Hoc facto Magistratus et tota Communitas absque Spiritus S. gratia nihil solidi aut perfect! fieri posse rati, pro ea ad subsequentem actum bene peragendum Deum invocaturi ad Ecclesiam Parochialem sese contulere, soleniterque ibi Veni S. Spiritus decantato iterum ad curiam reversi, Magistratus ad senatorium, Communitas vero ad alium cubiculum se se receperunt. Ad quam itaque simul constitutain, praeve confirmato prioré civium oratore, redintegratoque selectu assumptis in locum trium demortuorum aliis ex comunitate idoneis subjectis, Juratus Civitatis Nótárius a Magistratu eum in finem exmissus est, ut penes oratorem Civium vota pro eligendo Judice a communitate desumeret, et colli^eret. Qua propter cum Idem omnes ac singulos admoneret, quatenus juxta benignum suae Maiestatis Sacratissimae Mandatum jam praeve demississima cum reverentia perlectum et publicatum, sepositis quibusvis privatis respectibus et simultatibus, debite proindeque actum hunc peragerent. Omnes unanimi voce conclamantes Senatus Seniorelem Nobilem Dominum Sámuelem ab Egsenthall in judicem elegerunt. Eidemque extemplo omnem civilem obedientiam devoverunt, turn simul sigilla, clavis et privilegia in signum Judicatus ex tradabantur, cumque intermedio tempore nulla nec sanatoria, nec alterius officii vacantia alio subjecto suplenda emersisset, consequenterque nihil amplius restaret quam ut actui huic finis imponeretur, Dominus neo-electus Judex cum Magistratu et tota Communitate denuo templom Parochiale ingressus coram Magno Altare assistente A. R. etc. Paroclio ordinario et duobus senioribus ex Magistratu con-

svctum solenne Judicis juramentum a jurato Civitatis Notario praelectum dara voce deposuit. Super cuius itaque totius pcracta Restaurationis nostrae serie dum pro benigna ratificatione fi delein ac genuinam relationem Maiestatis suae Sacratissimae juxta homagiale obligamen nostrum humillime submittimus, in gratiam et clementiam Caesareo Regiam nos demississime recommendantes ceterum manemus Majestatis Vestrae Sacratissimae humillimi perpetuoque fideles subditi Judex Senatus totaque Communitas etc. L. R. Civitatis Pesthiensis¹¹.

Tartattak pedig a Pest városi tisztujítások minden másod év szent György napján, úgy mégis, hogy egész 1723-ik évig a tisztválasztásban valamennyi polgár részesült, ekkor pedig azon oknál fogva hozott tanács-végzés folytán „mivel a *polgárok összejövelei inkább károsak, mint hasznosak*, s mivel a *nemzetiségek összeütkezésére adnak alkalmat* a 24 külső tanácsnokhoz még minden tisztujítás alkalmával új választás alá kerülő 100 választott polgár adatott, kik két szószóllójukkal együtt választották a város elöljáróját s így a Leopold király kiváltság levelében nyert általános szavazati jog nem sokáig divatozott. Megérintett indokainál fogva érdekesnek tartjuk ezen tanácsi végzést saját szavaival ide igtatni:

„1723-dik évi apr. 23-án Pesten tartott tanács-ülés jegyzőkönyvének kivonata: Nach deine, weiln gahr zu beschwerlich, das in gemeines weesen betreffenden Sachen jederzcith die ganze Burgerschafft zusamhen berufen werde, welche Convocation, und Versammlung ölfers zu schaden, als Nuzen der gemeinde ist, nonderlich bey denen Richter wahlen, wo durch so zerschidene Nationen sinncn, vm gemüther, jemehrer derén sind, jemehrer ünordnung, und Confusion Man zusorgen hat, da doch nach hinnhalt Sr. Majestiit idler gniidigsten Restaurations Befelch idles pacaié in friedt, und einigkeit solle traotiert werden; abss ist mit Consens dess Magistrate, und ganzen gemeinde Beschlossen, vnd Statuirt worden dass nebst denen 24 dess aussern Raths, noch Hundert aus der Burgersehaft sollen eligiret werden, welche nebst denen 24 allé, vnd jede sachen, und angelegenheiten, so die ganze communitet concerniren, in nahmen derselben fridsanb, cinig, und ihren habenden Jurament gemäss tractiren, und abhandeln sollen“. Kelt mint fent.

E tanácsi végzés által behozott választási jogot korlátozó szokás azonban lassan lassan eltöröltetvén, helyébe a legutóbbi időig divatozott polgársági rendszer létesítettett.

1687-től 1703-ig 412 egyén lön Pest város polgárává, kik között számos magyar nevekre s még máiglan is virágzó családok elődeire találunk.

1769-dik évig két szószólló volt Pesten, egy magyar és német, mi sok egyenetlenségre adván alkalmat, ez idő óta csak egy választatott.

A tisztujítási választás eleinte vagy felkiáltás, vagy pedig szavazás által történt, a szavazatokat a város jegyzője a két szószóllóval szedvén össze — később azonban 1731-ben a választ-

tott polgárság a városházi torony alatti szobába gyűlt össze, hol is mindenik nevével felszólíttatván az egyik ajtón az 1515. évben készült tanácsi terembe lépett, és itt szavazatát kijelentvén. a másik ajtón ismét kiment.

Tisztújítások — a mennyire kitudhatni 1767-től 1780-ig rendszeren minden két évben, tovább 1790, 1793, 1796, 1798, 1800, 1802, 1807, 1813, 1819, 1822, 1824, 1826, 1829, 1834, 1836, 1838, 1843, s legutószor 1848-ik évben tartattak.

A városi tanács előtt lefolyt perek száma szaporodtával ezek vizsgálatára 1767-ik évben egy elnök, 4 tanácsnok, s egy jegyzőből állott törvényszék létesített, s a rendes bíró mellé törvényszéki elnökül egy helyettes bíró választott. Es miután a külvárosok is napról napra messzebb teljédének s népesülének, 1769-dik évben ezekben is külön bírák s esküdtek létesítettek. A közbátorság lentartása pedig egy kapitánynak rendszeresítését is szükségeié, miért is a mondott 1769-dik évben kapitány is választott, ki azonban a tanács üléseiben ülést, és szavazatot csak 1773-dik évben nyert, ez évben a helyettes bíró helyébe polgármester választatván, ki is a tanács elnöke lón, a törvényszéki elnökség a főbírónak adatván. — Végre 1813. évben a törvényszék a tanácstól annyiban elkülönített, hogy ennek egyik külön osztályát tévé, inig 1843-ki május 17-kén az alpolgármesteri hivatal létesítése által teljes függetlenségét érte el; egyébiránt a belügykezelés iránt elégségesnek tartjuk a 126-ik lapon mondottak kiegészítéséül megjegyezni: miként Pesten az úgynevezett *kültanács* vagy is a választó polgárok közönsége 120 tagból állott volt. Végül

1847-dik évi szeptemberhó 18 kán tartott tanács-ülésből, Pest város is, az országgyűlési követeknek adandó utasítás megállapításához, az 1843-ki apr. 7-ről kiadott s Buda leírásában 127-ik lapon olvasható helytartósági körrendelet értelmében működő polgári képviselőknek a városi tanács részéről engedtetni szándéklott befolyás iránt úgy legfelsőbb helyre mint a m. k. helytartótanácsához is intézett felírást, melyre következő legfelsőbb válasz érkezett.

D. $\frac{18921}{701}$ sz. Ő császári és apostoli királyi Felsege, legkegyelmesebb urunk nevében, szab. kir. Pest városa tanácsával kegyesen tudandó; Az országgyűlés; követ-utasítások kidolgozásába az összes polgárság képviselőinek engedendő tetteges befolyás tárgyában, e városi tanácsnak f. é. sept. 18-án tett felírására, ezennel kegy. válaszoltatok, hogy miután Ő Felsege, az 1843-ki országgyűlési követeknek választása és utasítása tárgyában a kir. helytartótanács útján

kibocsátott k. k. rendelvénnyel az erre vonatkozó eljárás szabályozását az akkor kitért határok közt, nem csak az egy esetre, de addig, míg országos törvény által más határozatnak, méltóztatott legkegyelmesebben engedni; a már fennálló szabályok megváltoztatásának jelenleg hely nem adhatik. — Kelt a birodalmi fővárosban Bécsben Ausztriában, szent Mihály hó 30-ik napján 1847-ik esztendőben. — Gr. Apponyi György s. k. — Remekházy József s. k. — Ö. cs. és apóst. kir. Felsége kegyes parancsára b. Miske Imre s. k.“

A m. k. helytartótanács pedig azon évi oct. 19-ről 43,945. sz. a. következő tartalmú intézvényét bocsátá ki Pest város tanácsához:

„Közpolgárainak abbeli folyamodványa iránt, melly szerint a bekövetkező országgyűlésre küldendő követeknek adandó utasítás kidolgozásában, úgy mint a követek választásában részt venni kívannak, f. é. s hó 14-én 18071. sz. a. kelt jelentésére, mellynek csatolmányai ezennel visszarekesztettek, — e városi tanácsnak válaszolhatik: mikép a folyamodóknak jelen kérelme legfelsőbb helyről közelebb kelt s közvetlen hozzá intézett k. udvari rendelvénnyel meghaladtatván, nincsen egyéb hátra, minthogy mind az országgyűlési követek megválasztása, mind pedig az utasítások kidolgozása — és megállapítására nézve szoros felelet terhe alatt magát ahoz alkalmazza.“ Kelt stb.

IV. Pest város pecsége és címere.

A török uralom előtti korszakig Pest város illy köriratú pecsétet használt: „SIGILLUM CIVIUM DE ANTIQUA PEST“; mellynek alakja térképünkön B. alatt látható. Egyébiránt

Pest városának veres márványba ékesen faragott régi címerét illyen aláírással: „ARMA. INCLYTAE. CIVITATIS REGALIS. PESTHIENSIS. M.D.V.II.“ láthatni az öreg plébánia templom sanctuariumának bal oldalán.

A török uralom megszűnte után Pest 1687-be új pecsétet nyert ennek körirata volt: „SIGILLUM REGIAE AC LIBERAE CIVITATIS PESTIENSIS MINUS 1687.“

Az 1703-ki October 23-ről I. Lépöid király által Pest város részére adott kiváltság levélben leiratik, s fentebb a 306-dik lapon olvasható; Pest városának máiglan használt pecsété, egyébkint térképünkön A. alatt szemléltethető.

V. Pest éghajlati viszonyai.

A Buda sz. k. főváros éghajlati viszonyai felől mondottak Pest város területét is illetvén, jelen rovatunk alatt csak a következő *időjárás*i adatokra szorítkozandunk:

1851-dik évben az időjárat feletti rendkívüli lévén ezért az évszakok nem csak a hideg- vagy melegség közönséges általános fokához, de a légkör minden egyéb változásaiban a szokottól eltértek. A *tel* rendkívüli gyenge volt, úgy, hogy a legnagyobb hideg Martius hó 6-kán csak 0—6²“R. jegyeztetett. *Hó* Januárban csak egyszer igen kevés, Februárban csak kétszer szinte felette csekély, Martiusban pedig 4, 5, és 7-kén többezett, de rövid idő múlva elolvadt. A *Szél* Januárban kétszer keletről, Februárban többször É. K. és Ny. Mártiusban sokszor erősebb K. — D. K. — É. K. — és É. Ny. — többnyire borult napokat láttunk. Januárban csak 1-Februárban csak 5- Martiusban szinte csak 1 egészen tiszta, azonban a hónap vége igen kellemes volt, úgy, hogy a hőmérő sokszor 0-4-18° R. mutatott. Az időjárás azonban változékony vala. —A *tarasz* eleje hűvös, későbbben melegebb, de igen változékony volt többször hó-eső, Martius 2 6-kán nagy égi háború záporral, a szelek E. Ny. April hónapban a hőmérő legmagasabb állása 23, és 23—0-4-22° legalacsonyabb 2-kán reggeli 7 órakor 0-4-2° R. Május felette hűvös sok essözéssel, hőmérő April 12-kén legmagasabb állása 0-1-6. 50“ R. tiszta nap e hónapban nem volt; Júniusban csak kettő; a hőmérő 1. m. a. 0-4-23°. 1. a. 19“-*-9“ R. — A *Nyár* kellemetlen, hűvös sok essővel, változékony, igen meleg napok csak Julius végétől Augustus 25-ig. September majd minden nap eső; szél É. Ny. Julius 1-én éjjeli 10 óra 10 perczkor 10 másod perezni földrengés. Julius 28-kán délutáni 3 óra 44 perczkor (nem teljes) napfogyatkozás két óráig tartó. Hőmérő 1. m. a. Julius 6-kán -4-26° 1. a. Julius 24-kén 0-4-7. 5° R. — Az *ősz* kezdete igen kellemes és meleg, Octoberben csak kétszer essözés, négyszer égi háború, Novemberben nagy essözés, vége felé hó. December igen kellemes, hőmérő 1. m. a. October 3-kán dél. 0-4-22“ R. — 1. a. December 4-kén 0—4. 50“ R. ¹⁾

¹⁾ Pest városi főorvos Dr *Tormáy* szíves közléséből.

Az egész éven át a hévmérő 1. m. a. 0-4- 26. 6. R. (Julius 24 kén délbe) 1. a. 0 — 6. 5. (Martius 6-kán reggel) Tiszta nap az egész évben 25, féltisztanap 68. ködös 34. borús és felhős 212, fagyos 74, havas 12, esős 66, szeles 266. Égi háború 17. (az első April 26-kán délután 4% óraker, utolsó October 4-kén éjjel). Egyébiránt

A legutóbbi (1841 —1850) tiz év közben a hévmérő legmagasabb volt -4-30 1841-ki Julius 18-kán délután 3 óraker, legalacsonyabb — 19½ (szabadban — 22) 1850-ki Január 23-kán reggeli 7 óraker.

VI. Pest szomszédai.

Kelet-felé Czinkota, s a Keresztúri határ. Nyugodt-felé egész hosszában a Duna folyó. Dél-felé Soroksár, Gubacsi pusztá és a Csepelyi sziget. Észak-felé Új Pest, Palota, Fóth helységek, s a Káposztás-Megyéri pusztá.

VII. Pest alkreszei s belső felosztása.

Már a török birtokolás előtt Pestnek több külvárosai, nevet viselő s kövel kirakott utcái valának. Kitűnik ez Pest város 1537-dik évben kiadott eme leveléből

„Nos Andreas Zewch, Kencz dictus Judex, Andreas Zabo etc. Jurati Cives Civitatis Pesthiensis memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit, uni versis: quod coram nobis personaliter constitutus Nobilis Mathias Bolt-hows Aulicus regiae Maiestatis, sponte et vivae vocis oraculo fassus est in hunc modum: qualiter ipse bona, ac matúra deliberatione praehabita, domum suam lapideam in medio nostri, in platea Sancti Petri, in vicinitate domorum Providorum Oswald! semellatoris, intermediente parvo vico, quo itur ad claustrum Sancti Petri a superior!, et Nobilis Georgii Orbouacz ab oriental!, et honeste domine Anastasiae relicte condam Joannis Gonda, intermediente similiter parvo vico, quo itur ad plateam kalach sythew (kalács sütő) concivium nostrorum a meridional!

plagis existentem habitam, cum cunctis eius utilitatibus et pertinentiis quibuslibet ad eandem domum de iure et ab antique spectantibus et pertinere debentibus vendidisset, dedisset, et appropriasset circumspecto Floriano Wasáros, concivi nostro etc.“ — hogy pedig az utcák kövei voltak kirakva; onnan lehet állítani, mivel korunkban több helyeken a föld alatt köpadlat találtatt.

Jelenleg azonban Pest belterülete öt részre van felosztva, u. m. a) *bel-város*, b) *Leopold*- (új) c) *Teréz*- d) *József*- és e) Ferewcz-külvárosokra. — A *belváros* előkorunkban kőfalak- s kapukkal vala körülvéve, a hatvani kapu, hol jelenleg a hatvani utcában az elefánthoz czimzett ház áll, már emlékezetünkre boutatott szét. — A *Leopold* (új) város II. József császár korában kezdett épülni, rendesen kimért utszái, s Európa építészeti izlete szerint épült házai tekintetében a belvárost túlhaladja. — A *József* város Pest külvárosai között legrégibb, szinte díszes épületekkel. — Ugyan így a *Teréz* város rendes utcák s szép épületekkel dicsekszik, s leginkább zsidók lakhelyéül szolgál. Legszegényebb épületeire nézve a *Ferencs* város.

Pest útszái s szabad téréi számát a következő számadatok tüntetik elő:

Neve a város résznek	1827-ben	1831-ben	1852-ben	Meg nyit- tatai tér- veztetik	szabad térak- száma
	létező útszák száma				
Belváros	49	49	48	—	8
Lépőid külváros	21	28	28	9	7
Teréz..	43	49	45	19	3
József „	50	50	61	9	7
Ferencz „	17	24	26	8	4
összesen	180	200	208	45	29

Pest város szabad téréi közül leginkább kettő az *új* vagy *nagy piarcz* és a *városházi tér* felemlitendők, az előbbi Europa legszebb téréivel méltán vetélkedik s az osztrák birodalomban első helyet foglal el, hossza 100, széle 93 öl; a — másikat közepén állott szent Háromság oszlopa díszesítette, inelly omló állapotban lévén, 1810-dik évben lerontatott. Jellemző a pestiek ájttat osságára, hogy Pest majdnem valamennyi szabad tere, szent szobrokat tartván közepén, ezektől vette volt nevezetét.

1787-dik évben Pest város egykori kapui közül még a *váczi*,

hatvani és kecskeméti létezék, melyek inindenike az akként nevezett helyek-felé vezető utakon helyezve lévén neveztettek el. így a Károly laktanya mögött is létezék kapu.

VIII. Hegyek.

Pest város határ-területében első pillanatra hegyek nem mutatkoznak, azonban emelkednek magasabb dombok, inellyek egyike, az úgynevezett „*új szőlőhegyi* csúcsa (Neugebirg) a határ napkeleti s délközti szélén közép hason magasságú a szent Gellert hegyéhez. — A mondott hegy mellett, bentebb a város felé kisebb magasságú az úgynevezett „*kőbányai hegy*”¹¹ mellybő) kövek töretnek évenkinti tetemes mennyiségben, s lakházak építésére fordittatnak. E kövek, úgynevezett „*homok kövek*” fehér színük, s tengeri csigából veszik eredetüket, s föld alatti képeztetésük 3—4 szomszédos határokon is elterjed, oly annyira, hogy a kőszikla épen a határ déli oldalán a Duna vize alatt, továbbá a csepeli sziget alatt is, Promontornál ismét a szabadra felemelkedve Tétényig, s ennek környékébe egész Pistyálig, így tehát több mértföldre elvonúl.

De történeti nevezetességű a Rákos mezőn emelkedő úgynevezett „*királyhegyi* vagy „*királydomb*”, mellyen első magyar királyaink választása eszközöltetett. A hon őskori történetei iránt kegyelettel viseltetők között, remélleni szabad, fog találkozni, ki e hely emlékét oszlop emelése által örökítendi.

IX Vizei, mocsarai, ásvány, s ásványvizei.

A Pestet Budától elválasztó „*Duna*” folyó valamint hazánknak, úgy Európának legnagyobbika, Pest város partjait akként mossa, hogy északtól déli határáig egész környéke, e folyó közelében terül el, mellynek szélessége a Margitszigeten alól 222,— a szent Gellért hegygyei egyaránt 160, lejobb 500 öl. A viz sodra a budai oldalon van, s csak a sz. Gellért hegyen túl vetődik a bal partra.

Van ezen kívül Pest város területében egy kis folyócska, az úgynevezett „*Heikos palak*“, mely a város egész határán át bontennő réteken keresztül vonulva ömlik a Dunába; — e kis folyó a határban 4 parti malmot hajt, azonban szabályozatlansága miatt tavaszkori nagyobb áradásaival tetemes károkat okoz, valamint rendkívüli száraz nyárban több napokon át egészen kiszáradni szokott; ama sok viszály s vész emlékét, melyet a Rákos mezőn tartott országgyűlések eredményezőnek, híven tartja fenn e kis Rákos folyóról a nép száján forgó dal eme tétéle „*magyar csonton [oly a vize, s könnyektől sós annak ize*“.

Tárak Pest város határában nem találhatók; — ellenben

Számos *mocsarai* közül leginkább felemlítendő az úgynevezett „*disznó tó*“ 37 holdnyi nádassal, továbbá a „*kis disznó tó*“ és „*kút tó*“ mellyutóbbiak⁸⁸ holdat foglalnak el; azonban ezen 88 hold legnagyobb része, miután a nevezett mocsárok lecsapoltak, immár kaszálók gyanánt használtatnak.

Ásvány, a fent érintett kőbányát kivéve, Pest város határában nem létezik.

Orvos vizeiül vehetők a városban létező több rendbeli vasfordók vast tartalmazó vize. — Találhatók továbbá Pest város határában, különösen felső táján, a Buda város határához tartozó Margit szigeten felül a Duna közepén egy kis sziget *fordo halom sziget* (Bad Haufel Insel), mellynek nagyszerű meleg forrásából a budai császár fürdő hő forrásához hasonlóan állított meleg víz több erekre oszolva két oldalt: Buda-Pest felé a Dunába ömlik. E kis szigeten a forráshoz építve vala egy török fürdő, mely azonban szinte, mint a szigeten létező nagy fák 1775-ben az akkori rendkívüli Duna áradás, s jégmenet alkalmával egészen elpusztított. És ezért jelenleg a forráshoz jutni csupán akkor lehet, ha a Duna víz-állása csak néhány lábnyi magassággal léte a 0 felett, különben az egész sziget víz alatt áll.

X. Pest területe.

Pestnek hajdani területét *Szerdahelyi* Gábor ¹⁾ ezen szavakkal írván le: „*Pesthum Libera Regiaque Civitas — quadratae*

¹⁾ I. „*Topographia celebriuin Hung. Urbium et Oppidorum*“ Tyrnaviae. 1702.

formae, ambitu circumdata, Danubio utrinque conjuncta“ né-melleyek azt állítják: miként Pest hajdan szigetben feküdt; s vannak előkorbeli földabroszok is, mellyeken Pest szigetben látható, így Bél Mátyás is á munkájához¹⁾ függesztett, Mikovinyi készítette földabroszon Pestet szinte szigetben tünteti elő; sőt II. Géza királyunk is 1148-ban kiadott adomány-levele, mellyben a pesti és kerepesi vízi vámot a budai káptalannak hagyományozta, szinte arra mutatni látszik: hogy a Dunának egyik ága Pesten túl folyt; innen azonban épen azt: mintha a Duna a mai Kerepes mellett folvt légyen, határozottan következtetni nem lehet, de igen is, okszerűbben azt: hogy a Pesten túl volt Duna ágán létezett rév „kerepesi rév“nek (portus Kerepes) neveztetett, s a.Dunának ez ága ott foly, hol jelenleg a Rákos árka a váezi töltéstől kezdve egész a molnár tóig húzódik.

A tatár beütés előtti határ területe felől pedig *Roger ius-nál* ²⁾ olvassuk: miként „magna et ditissima Teutonica villa, quae Pest dicitur“ s ha bár IV. Béla királyunknak Buda leírásában a 10. lapon közlött adomány-levelében tartalmazott „item tain terrain Kuer, quain eis de novo contulimus“ szavaiból a mai *Kőbánya* (Steinbruch) adományozását szinte következtethetni: Pestnek ez időbeni határa a Dunán túli (mai budai) részre is kiterjedett; mellyet már László királyunk a Pest és Jenő között fekvő új-Becs nevezetű helységgel toldott meg; amint Péter tárnokmesternek 1281 évben kiadott eme ítélőlevele kétségtelenül tanúsítja:

„Petrus Magister Tavernicorum Domini Regis, Vniuersis Christi fidelibus tain praesentibus, quam futuris, praesens scriptum inspeeturis salutem in Domino sempiternam. Ad vniuersorum notitiam tenore praesentium volumus pervenire: Quod cum inter religiosas Dominos sorores de insula Virginis gloriosae, Deo iugiter famulantes ex vna parte; Petrám, Vernerium filium suum, et Hencz Comites, Farkasiuin Villicum, etvniuersosCities de Pesth ex altera; super terra Ujbecs vocata, quae iacet inter terram dictarum Soronun, Jenő vocatani, et Civium de Pesth praedictorum, lis et contentio fuisset eoram nobis suscitata, quam quidem terrain eadem sorores ex collatione Belae, Illustris regis Hungariae, bonae memoriae se dicebant possidere; praedicti vero Ciues eandem esse suam ab antiquo asserebant; et eadem causa diutius fuisset in nostri praesentia ventillata, tandem Comite Petro, officiale dictarum sororum pro ipsis sororibus, Vernerio, et Hencz Comitibus, Farkasio Villico, Paolo, Joanne, kozma, et Wese pro ipsis Civibus ex altera parte coram nobis constitntis, idem Comes Petrus exhibuit privilegium Stephani illustris regis Hungariae, felicis recordationis, in quo vidimus contineri, quod ipsam térin Ujbecs Dominus Bela rex, pater suus, cum litteris suis patentibus, Ecclesiae

¹⁾ 1. Notitia Hung. Nov. Tom. III. pag. 23.

²⁾ Carmen miserabile.

Beatae Virginis Ju insula, et sororibus degentibus in eadem, simul cum palatio, super ipsa terra constructa contulisset; e conuerso autein dicti cities de Pest exhibuerunt priuilegium Domini nostri Ladislai, incltyi regie Hungariae, in cuius tenoré collegiums, quod ipsam terram Ujbecs praefatis ciuibus de Pesth, quorum vsibus subjects fuerat, reuocando a sororibus inemoratis, idem Dominus noster Rex reliquisset, perpetuo possidendam. Nos itaque visis privilegiis ipsis, et tenore eorundem plenius intellecto, volentes litibus finem inponere, et iniquiorum semina resecare, partibus assummentibus, misimus Magistrum Micha^lem Protonotarium nostrum sub testimonio Capituli Budensis ad terram antedictam, qui videlicet videret qualitatem et quantitatem dictae terrae, et faceret concordiam, si posset, inter partes. Quibus ad ipsam terram accedentibus, partibus volentibus, talis compositio amicabile exstitit inter ipsas, quod dictam terrain Ujbecs, totáléin existentem extra magnum fossatum a partae villáe Jenó supra palatium Comitis Vernerii, prout cursus metarum distinguit subscriptarum. Comes Vernerius Hencz villicus eiusdem villáe Pesth, et Farkasius Vice et nomine ciuium de Pesth praedictorum reliquerunt Ecclesiae B. Virginis, et sororibus Deo deuote obsequentibus, praesentibus fratre Paulo conuerso, et socio suo, ac Comite Petro pro dictis sororibus compareutibus, et dictam ordinationem assummentibus, et consentientibus iure perpetuo pacifice possidendam. E conuerso autem idem fráter Paulus, et Petrus Comes, vice et nomine sororum praedictarum, intra magnum fossatum existentia de eadem Ujbecs, simul cum palatio Comitis Vernery supra ipsam terram constructo, prout eursus similiter distinguit metarum subscriptarum, propter pacis et concordiae vnioem reliquerunt Vernerio, Petro et Hencz Comitibus, ac Civibus de Pesth, iure perpetuo pacifice, et irrevocabiliter possidendam. Ac ut huiusmodi ordinatio inter partes facta, firma et inconcussa in perpetuum perseueret, praesentes ad petitionéin partis utriusque eisdem partibus concessionis us litteras sigilli nostri munimine roboratas. Cursus autem metarum dictae terrae Ujbecs prout in litteris dicti Capituli Budensis contineri vidimus, hoc online distinguntur: prima meta incipit iuxta Danubium supra magno fossato, quod circuit villain Pesthiensem, a parte villáe Jenó, supra Palatium Comitis Vernerii, in cuius capite sunt duae metae, et vádit supra ipsum fossatum, usque viam, quae ducit in Vacinm; et transit ipsam viam, iuxta quam sunt duae metae magnae; inde eurrit versus orientem, ad monticulum; prope quern monticuluin similiter sunt duae metae, ubi etiam antiquitus fuerunt sepulchra paganorum; a quibus parumper descudendo, in fine terrae arabilis sunt duae metae; ab hinc vádit similiter ad plagam orientáлом, inter terras arabites; de quibus pergit ad pratuiu, iuxta quod sunt duae metae, ab his tendit ad montem sabulosum; quern transenndo, subtus ipsum niontem sunt duae metae, de quibus pervenitur ad duas vias versus orientem; quarum nini ducit in Nyir, alia in l'asdeo, iuxta quas sunt duae metae, et inde per illám viam vádit verus orientem usque ad viam, quae ducit in Annyas — Nyires, usque ad inetas Cruciferorum; ibi sunt tres metae angulares; quarum una est Cruciferorum sancti regie, altera Hospitum de Pesth, tertia vero populorum de Jenó et sic terminatur. Datum Budáe, in festó Nlathiae Apostoli, Anno Domini MCCLXXXI Indictione nona, decima Kalendas Octobris“. *)

Később azonban, jelesen 1382-dik évben az ezen oklevélben Pest város részére odaengedett része is Ujbecs helységnek, Zech Miklós országbíró által a nyitlak szigetében létezett zárda szüzeknek íteltetett oda.

1664-dik évbeni területe felől Pest városának Beza Jánosnál következőket olvassuk: „Salamon Schweiker in seinem orientalischen Reissbuch meldet, dass Pest kleiner als Ofen, in

1) I. *Fejér* Cod. Dipl. Tom. V.

einem ebenen weissen Felde gelegen, ziemlich hohe, und dicke starke Mauern habé. Inwendig sein schlechte niedertrachtige Gebau, und liederliche Hausslein, auch sehr kotbige und wiiste Gassen, darinn seiner zeit, etliche Christen gewohnt, die ein eigene Kirchen, und Pfarrer, so der Ewangelisten Lehr hat seyn sollen, aber keine Glocken, noch Schlaguhr, gehabt, welche Vhren man damaln noch zu Gran, und Ofen, sonsten aber in der Turkey déren nicht mehr, wie er sagt, gefunden hat Isthuanfius berichtet, dass Pest vierekigt gebaut, in der Eben, und niedriger als Ofen, gelegen sey“.

Délfelé terjedő határa felől pedig Pest városának Jankovits Miklós *) munkájában ezeket találjuk: „Grassalkovich pedig Soroksár határozása alkalmatosságával a határokat egész a kecskeméti kapuig bevinni akarta, de a Fáy famíliának is levelei többféle birtokokról szólnak, mellyek most Pest város határában bekapcsoltattak.“

Jelenlegi területi kiterjedése Pest városának, a bel s külső telkeknek ben foglalásával, 1784⁴/₉-dik év előtt eszközlött felmérések alapján, egy holdra 1200 □ ölet véve, 1851-diki martius 28-kán kelt kimutatás szerint következő: jelesen

Az összes halár területe 18,862 hold. Ebből

I. *A város belkiterjedése* ; u. m. a) belváros 91 hold 348 □ öl. — b) Lipótváros 158 h. 702 □ öl. — c) Terézváros 452 h. 141 □ öl. — d) Józsefváros 419 h. 908 □ öl. — e) Ferenczváros 248 h. 1105 □ öl. összesen 1370 hold 804 □ öl.

II. *Magánosok birtokában lévő kültelkek*; u. m. a) Szántóföldek: a viza fogáson, török őrhely, s a soroksári út mellett, együtt 762 h. 633 □ öl. — b) a rákosi mezőség 4756 h. 618 □ öl. — c) erdőtelkek, többnyire használatban 415 h. — d) István s Hermina telkek 329 h. 706 □ öl. — e) téglá-égető hely 104 h. 227 □ öl. — f) Nagy-Szuglói telkek: 121 h. 1067 □ öl. —

g) szőlőtelkek: és pedig 1) a város ligetben 243 h. 542 □ öl. 2) a kőbányai régi szőlők 843 h. 600 □ öl. — 3) kőbányai új szőlők 117 h. 300 □ öl. — együtt a szőlők: 1204 h. 242 □ öl. — összesen 7693 hold 1093 □ öl.

III. *Város birtokában lévő kültelkek*: a) szántóföldek, mezők, s a városi sziget 1753 h. 837 □ öl. — b) legelő 5986 h. 350 □ öl. — összesen 7739 hold 1187 □ öl.

1) 1. Magyar szó nemzése 69. 1.

IV. *Egyéb városi bel s kid telkek:* a) utcák, utak, köztérek a beltérségen 613 h. 854 □ öl. b) legfelsőbb helyen megerősített rendezés szerint esik a városi belbirtokhoz 84 h. 600 □ öl.

c) összes utak a városi sorompón kívül 386 h. 405 □ öl. d) es. k. tábori kórház 4 h. 847 □ öl. e) cs. k. fa-lerakóhely 3 h. 400 □ öl. f) cs. k. lőportárok helye 56 h. 647 □ öl. g) cs. k. széna raktárhely az alsóbb részen 19 h. 1050 □ öl. h) ugyan ez a ke-
repes! vámházon túl 1080 □ öl. összesen 1169 hoki 1083 □ öl.

V. Város *erdőske* 308 hold.

VI. *Köz sírkertek* összesen 130 hold, 1100 □ öl

VII. *Hasznátlan terék:* például homok dombok, bucz-
k◁k s posványok 448 hold, 733 □ öl.

XI. Pest házai.

Pesten 1787-dik évben 1981, 1795-ben 2681, 1802-ben 2909, 1814-ben 3325, 1820-ban 3859, s 1824-ben 4305 ház létezett, s e számok csalhatlanul tanúsítják Pest város területe folytonos gyarapodását, s még inkább feltűnteti ezt a következő 1831, s 1850-dik évi adatok nyománi egybehasonlítás; ugyan is az egyes városokat véve volt 1831 *ben* 1850 /*rz összeírás szerint*

	<i>ház</i>	<i>ház s lakosztály</i>
a belvárosban . . .	695	679 4679
a Lépőid külvárosban . . .	434	494 4446
a Teréz „ . . .	1367	1686 8043
a József „ . . .	1404	1730 5435
a Ferencz „ . . .	617	850 1975
összesen . . .	4517 ¹⁾	5439 24578

Azonban a *belvárosi* 679 ház közül 6 üresen áll, s 8 építés alatt, van. — A *Lépőid* városi 494 közül belső háztelek 399, kül-telek 95, a beltelkek közül 7, s a kültelkek közül 26 üres, — a beltelkek közül 6 van építés alatt, a kültelkek közül egy sincs.

¹⁾ 1832-ben számlált e város 3573 házat, 28691 ablakkal; e házak közt föld-színti volt 2866, egy emeletes 495, két emeletes 179, három emeletes 30, négy emeletes 3; s e valamennyi között volt 1 megyei, 47 városi, 6 kincstári, 37közala-pítványi épület, 14 katonai laktanya, s 6 ugyan illynek bérelt magán ház, és 959 üres házhely.

A *Teréz* városi 1686 házak közül 1467 bel, 219 kültelek. A beltelkek közül 203, a kültelek között 33 üres, a beltelkek között 6 építetik, a kültelekeken mi sem épül.— A *József* városi 1730 ház közül 1585 belső, 145 kül ház telek, épület nélkül a beltelkek 335, a kül telkek között 4 van. Építés alatt a beltelkek között 2, a kültelek között egy sincs. — Végre a *Ferenci* városi 850 liáz közül 827 belső, 23 külső teleknek tekintetik. A belső telkek közül 123, a külsők között 2 üres. A belső telkek között 3 van, a kül telkeken egy sincs építés alatt.

A *kültelek* magán tulajdonosaik számához, képest következőleg osztályoztalak: jelesen a viza fogói szántóföldek 95 . — b) soroksári út melletti földek 41, — c) a török örön lévő 222, — d) rákosi rétek 424, — e) angyalföldi földek 10, — f) városi bika rét 10, — g) erdőtelek 25, — h) ó hegyi szőlők 721, i) új hegyi szőlők 73, — k) Hermina mezőföldek 65, — l) István telki földek 76, — és m) kis szuglói földek 43 — apróbb részekre szakadnak.

A fentebb kitett ház számban benfoglalt házak vagy háztelkek közül a *városi község tulajdonához* tartoznak: a) *belváros*ban 1 szám alatt városház, — 3 sz. a. nemzeti iskola, 51 sz. a. üres telek, — 114 sz. a. magyar iskolaház, — 115 sz. a. pap lak, — 147 sz. a. elemi iskola, — 228 sz. a. városi katonai laktanya. — b) *Lépőid* városban: 1 sz. a. városi színház, 22 sz. a. lelkészt és iskolaház, — 317, 335, 375, 376 sz. a. üres telkek. 466 sz. a. városi kikötő hely. — c) *Teréz* városban 10 sz. a. városi őrház, — 132 sz. a. városi rakhely, 289 sz. a. szegény intézet, — 298, 425, 874, 1099 sz. a. városi telkek, — 1103 sz. a. pap lak, —⁴ 1118 sz. a. városi telek. — d) *József* városban: 175, 196, 197, 198, 227, 233, 378—384sz.a. városi telkek, — 433 sz. a. József árvaház, — 447, 449 sz. a. városi telkek, 539 sz. a. régi temető, — 540 sz. a. városi pásztorház, — 559 sz. a. pap-lak, — 640 sz. a. városi iskola ház, — 739, 740 sz. a. városi telkek, 795 sz. a. vámház, — 990 sz. a. városi telek, — 1409, 1412, 1413 sz. a. polgári kórház, — 1497 sz. a. városi major. 1463 sz. a. iskola-ház, 1515 sz. a. kényszerítő dologház, 1531 sz. a. városi löporház, 1535 sz. a. városi vámház. — Végre e) *Ferenci* városban 85 sz. a. városi rakhely, 193 sz. a. pap-lak, 194 sz. a. bíró ház, 195 sz. a. iskola-ház, 196 sz. a. városi telek, 753 sz. a. vámház, 766 sz. a. üllői vámház, 800 és 801 sz. a. katonai laktanya.

Az elősorolt házak s lakosztályok közül a Pesten létező katonai átkelési szállások táblás kimutatása következő:

Az állomások száma	N e v e az átkelési állomásoknak	Alkalmas és kiadható beszállásolási tér					
		tiszti szobák száma	kamrák	szállás legények számára	lóra istálló	fészer	raktár
1	Belváros	23	11	2501	241	—	—
2	Lépeoldváros	37	236	1715	204	—	—
3	Terézváros	48	17	1304	1304	33	132
4	Józsefváros	16	—	1774	601	1	—
5	Ferencváros	14	—	969	348	8	—
	fő összeg	138	264	10071	2698	43	132

A Pesten létező középületek rövid leírási sorozatát alig kezdetjük meg mással mint a) az úgynevezett *agg katonák lakatnyája-éval*. A roppant épület homlokzatán olvasható eme felírás: „Imp. Carolus VI. S. A. P. P. Hanc. Molem. Condidit. Ad servandos. Milites. Senio. Morbis. Vulneribus. Confectos. A. S. MDCC.XXVII. “ önként feltünteti a tömérdek költséggel létesült épület rendeltetését. A nevezett *Károly* császár és király 1727-dik évben bevégzé a már édes anyja *Eleonora* királyné által megkezdett olasz ízlésű épületet, Martinelli Antal híres építész vezetése mellett; homlok része a földszintiéi együtt 4 emeletes s soronkint 47 ablakot számít, kerületepedig ezen négy udvari! roppant, olasz ízlésű épületnek 370 öl. Létesítését Széchenyi s Kolonics érsek s számos országnagyok is bőkezűségük által segítették elő. Hátulsó része 1829-dik évben készült el. Nagyszerűségét az épületnek *Schwarlner* ') eme szavakkal fejezi ki: „Dieses weiland ungrische *Hotel lloyal des Invalides*. — schöner als die kaiserliche Burg in Wien ist“. Mennyit nyerne ez épület: ha a Szerviták átellenes kerte megváltás mellett szabad térre alakíttatnék. — A jászkún kerületek leírásából látandjuk: miként ezek 1730—1745-dik év közben az *agg katonák lakatnyája* birtokában valának, melly jelenleg, az *agg katonáknak* Nagyszombatba szállításával, közönséges katonai laktanya.

b) „*Új épület*“ másként, *tüzér kaszárnya*“ a Lépeöld város végén II. József császár építette 1786/7-dik évben; eredeti rendeltetését titok homály fedi. Van benne 9 udvar, a középső főudvar

1) I. Statistik des Königreichs Ungern. 1807. II. k. 396. I.

9480 □ öl s így 180 □ öllel nagyobb a nagy'piarcznál; az összes épület négyszög alakú, akként azonban, hogy mindenik szöglete ismét külön négyszögü épületet képez, mellynekö emeletében 60 szoba s 15 konyha van; a hosszú oldal épületekben ismét 50 mintegy 18 ölnyi hosszú terem létezik, más kiesebb 21 szobával, s 17 konyhával. Sorkatonaság szállásoltatásán kívül hadi szerek rakhelye, s állodalmi börtönök.

c) A *vármegye háza* 1689-dik évben szereztetett s azzá alakítottatott. (Pest megye leírásában bővebben szólандunk felöle).

d) *Országháza*, hajdan am. k. tud. egyet.; romladozott állapotban, jelenlenleg járásbíróság, s kér. állad. ügy. hivatal helye.

e) *Kir. Tudomány egyelem házai*, egyik a papnöveldei épület közelében, mellyben a bölceleti s törvénytudományok taníttatnak, az egyetemi nagy teremmel, földszint a József ipartanoda osztályai vannak. Másikban, a hatvani utczában, az orvosi tudományok adatnak elő, ebben van az egyetemi kóroda is. Az épület felírása: „Bonis Artibus Joseph. II. MDCCXXXV.“ — Harmadik az egyetemi könyvtár a barátok piarcznán.

f) A *kir. ügy-igazgatóság épülete*, e házat néhai Alapi prépost a tanulmányi alap részére hagyományozá, miért is a kir. kincstárból a mondott alapnak évi haszonbér fizettetik.

g) *Kir. Zálogház* a lövész utczában az egyetemre néző szögletén, valaha Klarissa apácza nők zárdája volt, 1831-dik évben a köz alapítványi ügy-igazgatóság szomszédos házával nagyobbitatott.

h) *Harminczadi* épület a német színház terén, jelenleg a Pest kerületi es. k. pénzügy igazgatóság működik benne.

i) *Só-Dohányház-ak.*

k) *Tábori kórház* (a városiról külön szólандunk) a soroksári vámházon kívül.

l) A *cs. k. hajó hivatal épülete* Lipót városi Dunaparton.

in) *Cs. k. Puskaapor épületek.*

n) *Pap növelde* épület valaha a Paulin usok kolostora volt,

o) *A polgári lőrédé.*

p) *Museum, Színházak. s LudoviceumrÓl*, illető helyen szólандunk.

q) *Város háza* örteronnyal s homlokzatán szobrokkal újabban 1842-dik évben felékitett épület, mellyre fordított újítási költségek 86488 ftot 15¹ 2 krt. tettek.

XII Pest lakosai.

Habár a Pest város népességét illetőleg alább felhozandó rovatok szinte nem mutatnak is nemzetiségünk tekintetében többséget; mindazonáltal magok e rovatok elég kedvező eredményt tanúsítanak ép nemzetiségünk tekintetében; nem feledve: hogy csak 1837-dik évben is Pesten „a sokkal nagyobb rész német volt, a magyarok, csupán a megholtak neveiről Ítélve, ötöd részét tették az egész népességnek“¹⁾.

Száz ötven évig uralta Budával együtt Pest is a törököt; s az ennek elűzésére ismételve sükertelen megkísértett harczoknak Pest mindannyiszor csak nem áldozatul esvén, igen természetes: hogy lakosainak száma mindenegyre fogyott; és az 1686-ki visszafoglalás után Pestre települők nagyobb része rácok s németek valának; s innen jelenünkre, nemzetiségünk érdekében eléggé megnyugtató: hogy felette kevés lakosa van Pestnek, ki a magyar és német nyelvet együtt nem beszéléné, vagy legalább ne értené.

Társalmi viszony s életmód tekintetben Pest Europa civilizált városait mindinkább megközelíteni indul, s a pestiek fényűzését már Schwartner is ezen szavakkal jellemzi: „in Pest ist der verfeinerte Luxus, beynahe nicht weniger als in dem grossen Wien, anzutreffen²⁾.“ Erkölciség tekintetben pedig, noha világtapasztalás nyomán nincs neme a bűnnek, melly a fővárosokat el ne árasztaná, más részről mégis ki előtt a világ eseményeit örökítő évlapok tárvák, bevallani kénytelenül: miként épen a városok lakosai között létezik egy a történetírás által rász erkölcsökről legkevésbé vádolt osztály, mellynek keblében élő erkölciség érzete a legszigorúbban megkívánja az élet fedhetlenségét; értem a városi lakosság alig ha nem többséget tevő műiparosokat s kalmárokat; ilyeneket maga ezen osztály nem tűr kebelében. Pest irányában különösen mutat fel példát előkorunk. A hatalmas Mátyás király korában pesti kard-gyártó Csiszár Márton neje házasság törésről tévé magát gyanússá. Mitután

¹⁾ 1. *Fényei* Magyarországnak stb. állapotja. 1837. II. k. 385. 1. s legújabban kiadott „Magyarország geographiai szótára“ czimű jeles munkájában pedig (111. k. 224 1.) szinte bevallja az 1848-i s illetőleg jelenlegi népességről: miszerint „bizonyos, hogy e (nyelv) tekintetben legszamosabbak a németek, aztán a magyarok.“

²⁾ 1. Statistik des Königreichs Ungern Ofen 1809. I. k. 382.1.

a rász hír a közönségben elterjedett, a czéh kényszeríté a mestert: vagy nejtét eltaszítani magától, vagy a városból kiköltözni. Mivel pedig Csiszár Márton, egyikre sem állott reá, a czéh műhelyét bezáratá s kebeléből száműzvé a pesti határok között megtiltá mestersége üzését és csak a királynak, a gyanús nő esdeklései által kieszközöltött kegylevele vala képes a bűn mocskát letörülni, és a férjnek mesteri jogait visszaadni¹⁾. És most

Pest város, „das heranwachsende London Ungerns“ — mi-ként már *Schwartner* nevező²⁾ — jelenlegi népessége száma előadását megkezdendők, az e részbeni évi növekvés tanúságául nein lehet, nem felemlítenünk: miszerint 1780-ba még csak 13,550 lélek lakott Pest városában, 1799-ben 29870, 1809-ben (31323 fi, 31811 nő) 1835-ben 66788, 1839-ben 65226.

Az 1851-ki mart. 31-én bevégzett országos összeírás Pest város népessége tekintetében következő számadatokat tüntet 35449, 1819-ben 47188, 1829-ben 62471, 1832-ben 63134,

1) *Nem* szerint :

Belvárosban . . .	6665 férfi	7000 nő	együtt	13665
Lépcold „ . . .	5131 „	5447 „	„	10578
Teréz „ . . .	16136 „	17615 „	„	33751
Jósef „ . . .	8313 „	9241 „	„	17554
Ferencz „ . . .	3967 „	4313 „	„	8280
Összesen	40212	43616	„	83828

Közölök azonban rendesen távol lévén 388 fi, 54 nő, együtt 442; — marad 83386, ide számítva a rendesen Pesten tartó-idegeneket, különösen

a) Magyarországból	fi 8594	nő 7713	együtt	16307
b) A birodalom más országaiból	„ 3929	„ 1698	„	5627
c) Külföldről	„ 782	„ 277	„	1059
	Összesen	22993		
	ehez a fentebbi	83386-t		
	hozzáadva, lesz	106379³⁾		

¹⁾ Kovacich Form Solen. 492. 1. s tört., tud. pályám. II. k. 336. 1.

²⁾ 1. Statistik des Kotiigreichs Ungeru Ofen 1809 I. k. 102 1.

³⁾ 1848-ba volt a belvárosban 17146, Lépcold-városban 11800. Teréz-városban 34815. Jósef-városba η 16871. Ferencz-városban 7983, összesen 88618.

2) Vallás szerint az idegenek kihagyásával:

	r. kath.	g. kath.	ágost.	hef.	g. n. e.	héber	összes.								
Bel-városban	1369	71	914	478	454	879	3665								
Léopold-városban	6299	3	895	325	164	2892	10578								
Teréz-városban	11846	22	6888	5864	40	9091	33751								
József-városban	16027	2	676	565	80	204	17554								
Ferencz-városban	7592	12	298	360	32	76	8280								
Összesen	43133	110	9581	7592	770	12642 ¹⁾	83828								
	levonva ebből a távollévő 442-t, marad						83386								
	s a Pesten tartózkodó						22993								
	idegent pedig hozzáadva, lesz						106379								
3) Nyelvre nézve :															
	Magyar	Német	Tót	Szerb	Horvát	Román	Hely	Olasz	Francia	Angol	Schwaiz	Belga	Czigány	Héber	Összesen
Belváros	4617	7523	554	340	48	147	—	52	20	5	—	—	—	379	13585
Léopoldv.	2760	4002	734	128	—	18	2	6	16	7	11	2	—	2892	10578
Terézv.	17091	7030	451	—	—	—	39	59	10	—	—	—	—	9091	33771
Józsefvár.	4960	10342	1914	69	15	17	—	33	—	—	—	—	—	204	17554
Ferenczv.	2537	4987	534	33	13	16	—	—	—	—	—	—	81	76	8280
Összesen	31965	33884	4187	570	56	198	41	130	46	12	11	2	84	12642	83828
	levonva ebből a távollévő 442-t, marad														83386
	a Pesten tartózkodó														22993
	idegent pedig hozzáadva, lesz														106379

¹⁾ 1835-ki egyházi összeírás szerint volt 55983 kath., 2919 evang., 1020 ref., 835 n. e. g. 6031 héber. Jelese a város részek szerint:

	r. kath.	evangel.	reform.	g. n. e.	héber	összesen
Belváros	16400	760	442	419	143	18164
Léopoldváros	6400	975	136	216	1045	8772
Terézváros	17684	743	217	157	4843	23644
Józsefváros	10431	198	60	—	—	10689
Ferenczváros	5068	243	165	39	—	5515
összesen	55983	2919	1020	831	6031	66784

¹⁾ 1848-ban pedig volt r. kath. 68985, evang. 2027, reform. 1694, g. n. e. 799, héber 10029, összesen 88612.

4) állapotra nézve:

	Nőtlen		Házas		Özvegy		Összesen
	fi	nő	fi	nő	fi	nő	
Belváros	3790	3489	2751	2540	304	971	13845
Léopoldváros	2976	2841	1987	2054	168	552	10578
Terézváros	8976	9564	6833	6835	327	1216	33751
Jósefváros	4573	4559	3412	3423	328	1259	17554
Ferencváros	2191	2175	1659	1654	117	434	8280
Összesen	22506	22628	16642	16506	1244	4482	84008
					levonva abból a tvollévő 442-t, marad		83386
					a Pesten tartózkodó		22993
					idegent pedig hozzáadva, lesz ¹⁾		106379

Ezenkívül a Pesten beszállásolt cs. kir. katonaságot jelenlegi kimutatás szerint számítva, van Pesten: altábornagy 6, tábornok 7, ezredes 3, alezredes s őrnagy 29, lovas s gyalog százados 114, alárendelt tiszt s hasonrangúak 296, alorvos s badírnok 104 legénység 8500 ember, 850 ló.

A cs. kir. csendőrség Pesten 1 alezredes, 1 őrnagy, 1 hadbíró, 2 gazdasági tiszt, 2 ezredí segéd, 1 számvevő, 1 badírnok, 1 gyakornok, stb. 40 egyén, 19 ló.

A mindenféle tanodák növendékeinek száma: 12500

S így város összes lakosságának számát, jelesen:

a) á helybelieket	83386
b) az idegeneket	22993
c) cs. kir. katonaságot	9056
d) tanodái ifjúságot	12500
lehet számítani	127935

E népesség kimutatását feltüntető számadatokkal rokon a születési, esketési, és halálozási számadatok feltüntetése is.

1851-dik évben ugyan is az egyes lelkészek jelentéseik nyomán Pest városában

¹⁾ Az 1830-ki összeírás szerint volt a

Belvárosban	10144 fi	7193 nő,	együtt	17337
Léopoldvárosban	3567 „	3330 „	„	6897
Terézvárosban	11366 „	11783 „	„	23179
Jósefvárosban	6055 „	6520 „	„	12575
Ferencvárosban	2686 „	2820 „	„	5506
Összesen	33848 „	31676 „	„	65494

I. Születet!: jelesen

a) *Római kath.: a belvárosi főlelkészési területben 850 **).

A Léopoldvárosbau 375 ²⁾ e közöl törvényes ágyból 314, törvénytelen ágyból 61. — holtan 5, rendes szüléssel 370. — fin 191, leány 181. — iker 6.

Terézvárosban 1324 közöl 649 férfi, 675 leány ³⁾).

Józsefváros területében 992 ⁴⁾).

Az ugyan e város rész területében eső *Sz. Rókusi egyháznál 116* ⁵⁾).

*Ferencvárosban 476 **).

b) *A görög egyházban kereszt vitetett 3* ⁷⁾).

c) *A g. n. e. Szerb egyházban 14 közöl 6 férfi, 8 leány, 12 törvényes ágyból, 2 házasságon kívül* ⁸⁾).

d) *A román egyházban ez év alatt egy sem kereszteltetett* ⁹⁾).

e) *Reformata egyházban 160 közöl 84 fiú, 76 leány* ^{*°)}).

f) *Hébereknél 580 közöl 362 fi, 218 nő; — törvényes ágyból 495, ebből 318 fi, 177 nő, (iker 1 pár, egy fi, egy nő) házasságon kívül 48 közöl 18 fi, 22 nő, holtan született törvényes ágyból 45 közöl 26 fi, 19 nő.*

Mindössze született 4900.

II. Házasságra kell pár:

a) *Római katoliknsok belvárosi főegyházában 170 pár* ^{“)}).

Léopoldvárosban 183 pár ¹²⁾).

Terézvárosban 411 pár ¹³⁾).

Józsefvárosban 310 pár ^{H)}).

Sz. Rókusi egyházban 2 pár, ^{s)}).

¹⁾ A korábbi évekhez mérve e szám szaporodásban van . minthogy 1850-ben 813 született, — ellenben 1849-ben 592.

²⁾ Több mint más években.

³⁾ 1850-ben 1877 közöl 688 férfi, 689 leány, - 1849-be 1290 közöl 618 férfi, 672 leány.

⁴⁾ 185-ben 984, — 1849-ben 908.

⁵⁾ Az 1850-ki számhoz képest 59 — s az 1849-kihez 182-vel kevesebb.

⁶⁾ 1850-ben 470.

⁷⁾ 1850-ben 5.

⁸⁾ 1850-ben 10 közöl 5 férfi, 5 leány. — Egyébiránt az ezen egyházhhoz tartózó összes népesség száma 1851-ben 293 lélekre tétetett, kik közöl 155 fi, 138 nő.

⁹⁾ 1850-ben 11.

¹⁰⁾ 1850-ben 146 közöl 82 fiú, 64 leány.

¹¹⁾ E tétel szinte szaporodásban van a korábbi évekhez mérve, 1849-dik évben 134 pár kelt össze.

¹²⁾ Szinte több mint a korábbi években.

¹³⁾ 1850-ben 440, 1849-be 322 pár.

¹⁴⁾ 1850-ben 280, s 1849-ben 279 pár.

¹⁵⁾ 1850-ben 5, s 1849-be 6 pár.

- Ferenczvárosban* 111 pár ¹⁾).
 b) *A görög egyházban* 1 pár ²⁾).
 c) *A g. n. e. Szerb egyházban* 6 pár ³⁾).
 d) *román egyházban* 6 pár ⁴⁾).
 e) *A re format a egyházban* 69 pár ⁵⁾).
 f) *Hébereknél* 165 pár ⁶⁾).

Összesen 1434 pár.

HL *Meghall:*

a) *R. katolikusok közöl a belvárosban* 388 ⁷⁾).
Léopoldrárosban 227 ⁸⁾), ebből kor szerint 82 egy éven alól, 47 egytől 10 éven alól, 12 tiz—20 év között, 23 húsz—40 év között, 21 negyven—60 év között sat. — Kór szerint 1 szülésben, 220 közönséges halállal, 5 lázban, 1 himlőben. — férfi 121, nő 106.

Terézvárosban 965 ⁹⁾ közöl 438 fi, 487 nő.

Józsefvárosban 786 ¹⁰⁾).

A Sz. Rókus kórházban meghaltak s holtan behozattak száma 917 “).

Ferenczcárosban 372 *²⁾).

b) *Görögök közöl* 6 ¹³⁾).

c) *A g. n. e. Szerbek közöl* 14 ¹⁴⁾).

d) *Románok közöl* 10 ¹⁵⁾), — 8 férfi, 6 nő, egy éven alól 1, 1 —10 év között 3; 10—20 év között 1, 30—40 év között 2, 40—50 év között 1, 50—60 év között 3, 60 éven felül 3.

e) *Reformátusok közöl* 118, férfi 68, nő 50 ¹⁶⁾).

f) *Hébereknél* 420 közöl 216 fi, 204 nő, 6 fi s 2 nő epemirigyben, — 1 nő himlőben, — 2 nő nehéz szülés következtén,

¹⁾ 1850-ben 142 pár.

²⁾ 1850-ben 3 pár. .

³⁾ 1850-ben 3 pár.

⁴⁾ 1850-ben 3 pár.

⁵⁾ A vegyes házasságnak az illető’vallásunk rovatába vétettek fel. 1850-ben 142.

⁶⁾ E közöl a legifjabb tí 19 s legidős57 éves, s a legifjabb nő 16, s legidősb 40 éves volt.

⁷⁾ 1849-ben 509.

⁸⁾ Kevesebb mint a korábbi években.

⁹⁾ 1850-ben 989 közöl 444 fi, 545 nő, - 1849-ben 1400 közöl 669 fi. 731 nő.

¹⁰⁾ 1850-ben 722, - 1849-ben 1199.

¹¹⁾ E szám az 1850-kihez képest 211 — s az 1849-kibez 1229-el csökkent,

¹²⁾ 1850-ben 366.

¹³⁾ 1850-ben 10.

¹⁴⁾ 1850-ben 17.

¹⁵⁾ 1850-ben 14.

¹⁶⁾ 1850-ben 109, férfi 44, nő 65.

— 1 nő helyi- 209 fi s 198 nő közönséges nyavalyában, 1 fi öngyilkosság¹⁾ által.

Összesen meghalt 4225^{a)}.

A szülöttek száma ekként a halálozottakét 675-tel haladja meg³⁾.

XIII. Vallás és egyházak.

Az őskori Pest város lakosai vallását illetőleg bizonyossággal csak annyit említhetünk fél: miként a Taksony vezér alatt Pesten letelepült izmaeliták azon németek példájára, kiket sz. István első királyunk hozott be Pestre, a keresztyény hitre térvén a mai napig is többség sajáta róm. kath. *vallását* követék.

S hogy már az ős korban *egyház védői* joggal bírtanak; IV. Béla királyunk annyiszor felemlített 1244. adomány levelének eme tétele „habeant liberam electioneui Plebani, quum eorum Ecclesia vacaverit, nec Plebanus, Vicarios constituet iis in-vitis“ stb. minden kétségen kívül helyezi.

Az előkorban Pesten létezett *egyházak* közül csak az 1133. évben épült fehér barátok-féle egyház⁴⁾ felől találunk némi jelenségeire annak: hogy azt a tatárok feldúlták, s a később időkben létezett egyházakat s szerzetesek zárdáit a törökök részint lerontották, részint Moschekká alakították. — A török uralkodásnak 1686-ik évbeni kiűzése után, ugyan ez évben létesültnek, vagy talán igazabban helyreállítottanak tanuljuk a mai belvárosi főegyházi lelkészséget; 1688-ik évtől léteznek anyakönyvei. — Első lelkésze 1686-ban választott MakayPál; később 1703-tól 1710-ig az isteni szolgálatot a Jézus nevéről nevezett szerzetesek, 1752-től pedig 1761-ig, az ájtatos iskola-rend végezők. — 1777-dik évben állitattak fel a Teréz és Jóséi külvárosi lelkészségek. 1787-ben a lelki pásztorság a szent Ferencz szerzetre is bízott, s jelenlegi egyházuk, miután e

¹⁾ 64 éves, s mészáros volt, gyanítható oka öngyilkosságának: adósságai.

²⁾ 1833-ban 3159, 1834-ben 3604 halt meg.

³⁾ 1833-ban született 2830, meghalt 3159, s házasságra kelt 663 pár. 1834-ben született 2993, meghalt 3604, 's házasságra kelt 615 pár, és 1798— 1807 közötti évtized alatt született összesen 14123, meghalt 14495, s házasságra kelt 3813 pár.

⁴⁾ I. *Patachich* Ist. Tört, jegyzetek sz. k. Pest városról. Pest, 1839. 56. I.

szerzet lakhelyét I. Leopold király 1690-ben újra megerősítő, jóttevők adakozása folytán 1715-ben épült; — József császár rendeletéből 2 egyház s 11 kápolna zárattott be. — Végre 1817-ki jun. 14-kén a Léopold-városi ¹⁾ s 1822-ki oct. 12-én szenteltetett fel a Ferencz külvárosi egyház. S ha bár az előkorból nagyszembűbb egyházat Pest város nem igen mutathat is fel; — vallássosságának kiáltó jelei még is a török uralom óta emelt számos egyházak, mellyek legfényesbbikeül mutatandja fel bizonyára utókorunknak a mai építés alá vett. Léopold-városi nagy egyházat; alapköve ennek 1851-ik évi oct. hó 4-én tétetett le országunk mélyen tisztelt herczeg-primása által, pápai követ Viala de Prela s számos egyházi, katonai s polgári méltóságok jelenlétében. E roppant egyház költségei fél millióra pp. terveztetnek ²⁾.

Pest s Buda városok valamennyi egyházai jelenkorunkban, mint kivételesek (exemptae) az esztergami érsek lelki kormányhatósága alá tartoznak.

Ez előzmények után szóljunk részletesen Pest város jelenlegi szentegyházai felől. Ezek sorozatában legelőször felemlítendő:

a) A *boldogságos szűz* tiszteletére épült két tornyú városi egyház a piacon a városháza közelében. Építői előkori királyaink valának, felékesítésére is tetemesen adakozók, a különböző harczai viszontagságok között megrongált egyházat a város saját költségein ujittatá meg, tornyait 1795-ik évben rézzel fedetvén, s ezek egyik gombjába, az akkori kor viszonyait feltűntető következő tartalmú okiratot tétetvén:

„Anno a nativitate Christi 1795-to (*Francisco II.* imperante) coronata Regina *Maria Theresia* eius conjuge secunda, S. R. J. Cardinale, S. R. I. Principe Josepho e Comitibus de *fiatthyán*, Archi-Episcopo Strigoniensi; *Alexandra Leopoldo* Archi-Duce Austriae, Palatino et fratre Regis, Comite Carolo *Zichy* Judice Curiae Regiae, Petro *Végh*, Tavernicorum Regalium

¹⁾ Melly a Buda leírásában 101-ik lapon előadottak szerint Buda vár ostroma közben lángok martaléka lón.

²⁾ Ezenszentegyh. felépítésére gyűjtött adakozásokból keletkezett alapítványi tömeg összesen tesz 64684 ft. 8^{**}/₁₀ kr. pp. melly összegből azonban a misékre s egyéb érintetlenül hagyandó alapítványi tőkék összegét 7180 frnt. — levonva, a templom építésére fordítandó összeg tesz 57504 ft. 3¹⁹/₁₀ krt azonban ez összegből is, magára az épületben levő templomra már 24000 pft. felhasználtatott.

Magistro, Alexandra *Széchény* Thesaurario, et Camerae Regiae Hungarico Aulicae Praeside, Josepho de *Űrmény* Personalia Praesentiae Regiae in Judiciis Locumtenente. Comite Josepho *i runszvik* Comitatum Pest, Pilis, et Solt articulariter unitorum Administratore. Vincentio Barone *Barkó* Armorum per Hungáriám Vice Praefecto. Josepho *Szily* V. Comite Ordinario. Stephano *Schönwissner* Reg. Scientiarum Universitatia Pestiensis Rectore Magnifico.

Ejusdem Universitatia Pestinuin Buda translatae Anno 10-o Nobile Michaelae *Kregár* Urbis Pestiensis Consule. Nobile Joanne Nep. *Boráros* Judice, una Coinitatus Pestiensis Tabulae Judicariae Assessore. Senatoribus: Valentino Mauritio *Hülff* S. C. Reg. Majestatis Supremo Vigiliarum Praefecto. Josepho *Kögel* Equitum Magistro. N. Antonio *Paschgall*. N. Alexandra *Dolericzeni*. N. Josepho *Sarlay*, Joanne *Aluskalirorics*, Mathia *Vithnasser* una (ivitatis Capitaneo, Josepho *Domokos*, Mathia *Lambniülzer*, uno vacante.

Urbe, excitante imper *Josepho* II. F. M., in dies crescente, et iam in 5 regiones divisa, Veterem, Theresianam, Josephinain, Novam, Leopoldinam, et Francisci, et pro harum conjunctione, moenibus interioris Urbis, et ejusdem amplis portis, una Vacien-
 (sic) altera *Kecskeméti*)iensi jam solo aequatis, tertia quoque *Hatvaniensi* mox sufferenda.

Actu in magna Aerariali domo impensis *Josephi* II. Anno 1786 posita, tentis 543 ducibus Gallicani exercitus captivis, durante etiamnum infaustae revolutionis Gallicae hello.

Rebus ad Pacem cum Francis jam inclinantibus, spe inessis melioris aft'ulgente, cum metu publico.

Panis Siliginei Lottones 16, autoritate Magistrates Comi-
 tatus uno crucifero. Libra Bubulae 9 denariis, Vitulinae 9 d., Vervecinae 6 d., Suillae 6 cruciferis limitata sint, solito magis aucto pretio venientibus. Metreta Psoniensi Triticici puri 4 fl. 12 kr., Siliginis 3 fl. 14 kr., Hordei 2 fl. 40 kr. Avenae 1 fl. 30 kr. Fagopiri 3 11. Urna vini 2 fl. 30 kr. Conduentibus ad Pestense forum ex remotis Hungariae partibus Agricolis, annonae procurandae, ab illis alias cumulation. praebitae penuria pressis. Exeunte tempore S. Jubilaei ob necessitates belli concessi 26-ta Aprilis coepti, et 6-ta Juuii terminati. Tempore Nundinarum S. Medardi indultu Principle cum reliquis S. Joan-
 ^nis Decollates. Leopold), et Din Josephi hebdomadadurantium

a vindicata e Turcis Hungária celeberrimarum. Captojam initio novi Xenodochii Civilis Pestiensis. Consita Urbani Judicis industria prope Theresianam Civitatem nova silva. Minori vero insula Civitatis a suis salubribus calidis aquis (Baad-Insel) nomen trahente ob anni hujus Danubii exundationem usque ad has aedes pertingentem fere ex integro absorpta. Alucentibus Lucernarum igne nocturno tempore, veteri, et nova Leopoldina Regionibus. Fervente opera in libellandis et sternendis Urbis plateis, et vicis, ducendis subterraneis canalibus, inuniendis rippis Danubii solertia Valentini Maurittii Hiilff. Comodis Danubii ponté dupplici navali, et volatili auctis — Theatrali societate Hungarica nuper anno 1790 coalescente, et hactenus sub Gemanici theatri Directoris provisione stante, hoc anno sibi ipsi relicta Architecto et Asciariorum Magistro Antonio Josepho Hacker haec Turrium cuprea tecta surrexere die 11. Junii.“

A másik torony gombjába tett okirat tartalma pedig következő:

„Anno Domini 1795. die 6-ta Augusti Alteri turri apex impositus est.

Mutatis interea rerum vicibus, Alexandra Leopoldo regni Palatino, fato inopinato, summo Hungariae dolore, et sine oblivione Anno aetatis 23-tio Viennae 12. Julii vivis erepto. Miseris beneficum hunc Principem deplorantibus.

Josepho Archi-Duci in Locumtenentem. *Petra Végh* in Judicem Curiae Regiae. *Josepho* Comite *Majláth* in Tavernicorum Regalium Magistrum. *Josepho Nagy* in Personalis Praesentiae Regiae in Judiciis Locumtenentem, et *Paulo Almásy* in Supremum Provinciális Commissariatus Directorem denominatis.

Praesenti numero incolarum hujus Urbis ad 29,870 capita evecto.

Actu extante numero Domorum, et quidem in Ūrbe interna veteri 642, nova Leopoldina 169, Theresiana 749, Josephina 799, et Franciáiéi 222.

Eminentibus inter ceteras Aerariali Domo Josephina, nec dum perfecta. Palatio militari ante hac fracto militi exstructo. Seminario education! Cleri Junioris Auspiciis Josephi II. posito. *Josepho Ūrményiana*. *Kemniczeriana*, et *Josepho Telekiana*, privatis domibus. Duarum contignationum 24. Unius 318. Humiliorum Nro 2236. Exstantibus adhuc in Suburbio stramineis tectis Nro 151. Prohibitibus anno hoc defectu majoris pasculi jussa

Principle cunctis ovilibus in agro Pestiensi. Danubii aquis ob frequentes imbres saepe grandine mixtos fere toto mense Julio rippas aequantibus. Spe coloni impleta, fori pretio imprimis oleum deminuto. Florentibus hac Urbe Fabricis, et mechanicis artibus, praecipue veró fabrica Pepii fratrum Valero, exstantibus universis opificiorum 142 speciebus. Bello cum Francis adhuc perdurante, Magistratu, et Civibus hujus Urbis in subsidium hujus infausti belli 18650 llorenos sponte et gratuito ad aerarium regium iam dependentibus, statutis propterea et efective adlectis ex parte hujus Civitatis 180 tyronibus usque tinem hujus belli 40 milites quotannis iutertenentibus¹.

b) Az *Angol apácák egyháza* régi épületnek mondatik *Ferrarivé* ¹⁾ által. Szerinte 1233-dik évben Besenyei Mihály, s neje Anastázia, György fia, és Kenderes Balás építették. A török háborúk megszűnte után váczai püspök Dvornikovich Mihály újította meg. Hajdan sz. Domonkos szerzetesei tulajdona volt, jelenleg az 1786-dik évbe Pestre szállított angol apácák birtokában van a szomszédos zárdával együtt; mellyek, úgy a torony fényes bádoggal fedele, 1809-dik évben tűz prédájává lettek; s habár csak hamar az egyház helyreállított, s a zárda épület egy emelettel feljebb vitetett is: a torony régi díszét többé vissza nem nyerte.

c) A *m. kir. Ind.-egyetem egyháza* hajdanában sz. Pál szerzeteseinek tulajdona volt, kiket Pestre Károly császár hozott be; 1693. évben 100 ölnyi hosszú és 80 ölnyi széles tér adatván a nevezett szerzeteseknek, kik Pest városába a török iga alóli felszabadulta után legelsőként tértek vissza; ezek a mai két tornyú egyházat a szomszédos épületekkel együtt, a város mindannyi díszéül emelék. Az egyház belsereit a rend egyik fráter tagja készíté, s a falak szemlére méltó festéseit 1776-ik évben Bergl János készítette. Az 1849-diki forradalomnak Debreczenből Pestre feljutásakor, ez egyház a képviselők tanácskozási tere méül alakítottatott át; annak legfőbb értékű kincsei, az orgona, mesteri faragványu padok, s szószék az udvari istálló egyikébe helyeztetvén.

d) A S3. *Ferencz szerzetbeli atyák egyháza* is régi, de a sok harci viszályok közbe szinte elrongáltatott; miért is a múlt században lőn újra felépítve. E szerzet telke eredetileg az egy-

1) 1. De rebus provinciáé Ordinis Praedicatorum Part. IV. Cap. 2. pag 624.

háztól fel a szép utca szögletig, innen a zártkert utcán le ropant négyszöget képezett; azonban a jámbor atyák tág telkük birtokában időnkint csonkítást szenvedni kénytelenítettek; épületük nevezetesebb része ugyan is az egyetemi könyvtár által foglaltatott el annyira, hogy a tulajdonos szerzet jelenleg az épület udvari szűk részébe vonulva szorong, s hajdani kertje ismét az egyetemi fűvész kertté alakított, mely habár csak hamar innét máshová költöztetett át, mindegyre az egyetem birtokában maradt. Előkorunkbóli történeti adatul ide igtatjuk Pest város hatóságának a kérdéses szerzetbeli atyák részére 1715-ki Augustus 8-kán kelt következő tartalmú bizonyítvány levelét: ‘).

„Nos N. N. Index, et Senatus Liberae Regiaeque Civitatis Pesthiensis memoriae commendamus, praesentibus significantes, quibus expedit Universis; quod Egregius Sámuel Eisserich Liberae, Regiaeque hujus Civitatis Concivis, ac Senator, coram Nobis personaliter constitutus, Nomine, et in Persona Admodum Reverendorum Fratrum Venerabilis Conventus Ordinis Minorum Strictioris observantiae Sancti Patris Franciái Seraphiei Reformátorom Almái Provinciái Beatae Mariae Virginis in Hungária hie in Civitate nostra Pestiensis habitus, et existentis, qua Spirituális ejusdem Syndicus produxit certas, easque authenticas litteras super eerto loco iisdem praelibatis Religiosis pro aedificanda sibi Ecclesia, et Monasterio ibidem in haec Civitate Nostra assignato, in perpetuum valituras, per quondam Sacratissimae Caesareae Regiae Majestatis Consiliarium, ac Inclitae Camerae Inspectionis Administratoreiu Illustrissimum D. D. Baronem Joannem Stephanum a Werlein ad speciale superinde Suae Majestatis Sacratissimae Caesareae Regiae benigne emanatum Mandatum extradas, vigore quorum, siquidem praememoratus Conventus ad praemissam Almae Suae prius mentionatae Provinciae adhuc in retroaeto anno 1690 apud Suam Majestatem Sacratissimam humillimam Instantiam, atque Supplicationem, et impetratam ad hoc benignam resolutionem C. Regiam, idem Dominus Administrator non procul a Porta Agriensi Unam Muscheani Turcicam ibidem circa plateas Dominorum, et Agriensem ita vocitatas prospicientem, atque existentem, una cum adjacentibus antiquis ruinatis aedificiis, ac spatio, et quidem in facie ad Dominorum plateam latitudinis 66, in dorso aequae 50; in longitudine veró ad plateam dictam Agriensem 78. penes hortum aequae Kollbacherianum 77 orgiarum habentia, atque continentia, non solum assignasset. verum taliter appropriasset, atque dedisset, quod ibidem Ecclesiam, nec non Monasterium sine cujuspiam impedimento aedificare, atque quiete possidere, usuque valeant, ac possint in perpetuum iidem fratres Religiosi Supramentionati Conventus Pesthiensis. Quapropter etiam Nos visis, atque repertis in forma autentica iisdem litteris assignatoriis, ad instantiam praenominati Domini Spirituális Syndici, non solum super assignato eatenus loco, et spatio in quatuor suis angulis, dimensurato, testimoniales nostras pro futura ejusdem attacki Venerabilis Conventus firma, et inviolabili securitate extradare annuimus, consentimusque, verum et in majorém earumdem fidem Sigiillo Civitatis consueto, eas hisce, munimus, atque corroboramus. Datum in Libera Regiaeque Civitate Pesthensi Die 8-a Mensis Augusti Anno Domini 1715-0. Per me Joannem Antonium *Motelt* Senatorem, et Juratum Notarium ibidem“.

1) Közöljük t. ez. *Podhradczky* úr szíveségéből.

e) Az *ájtatos szerzetbeli atyák* épületének első emeletében létező kisdud egyház a tanuló ifjúság lelki használatára használatuk leginkább.

f) A *szervita atyák* egyházukkal együtt néhai *Széchenyi* esztergami érsek alapítványozásának köszönik lételüket. Az 1848-ki forradalom a szerzetes zárda nagy részét rendőri hivatalokul lefoglalva, magát az egyházat úgy 1848-ik év vége felé, mint 1849-ben is a Debreczenből visszajövet után végkép bezáratá; de az egyházak rendeltetése felett egyedül Rendelkezhető csakhamar ismét feltáratá az erőszak lezárta imaház ajtait, Pest város lakosságának melly igen lelki szükségletére? kiáltólag legjobban tanúsítja az: hogy nincs ájtatossági alkalom, mellynél ez egyház a lelki vigaszt kereső jámbor lakosok befogadására *valóban kicsinnek* ne tűnnék fel.

Az előszámlált egyházakon kívül vannak még a r. kath. lakosok lelki szükségletére a Teréz, József és Ferencz városokban is külön lelkészség! egyházak, ezenfelül a Károly laktanya, vármegye, városház, kálvária, kőbánya, sóház, Rókus-, s egyetemi kórházakban *kápolnák*.

Mindezen *egyházak alapítványainak mibenléte* felől nyert következő számadatok szinte tanúsítják Pestváros lakosságának a szent célokra áldozatkészséget. Ugyanis a pesti összes öt lelkészség! egyházaknak, Pest város letét hivatala által kezelt alapítványainak állása 1851-ik évi oct. hó utoljáról kelt, kimutatás szerint következő:

a) *A belvárosi plébánia egyház* összes vagyon értéke tesz 23314 ft 26 krt p., évenkinti bevétele úgy kiadása ezen egyháznak körülbelül 4000 pft-ra rúg; — melly bevételek többnyire az alaptőke kamatai, és a temetkezési díjakból állanak.

zl« ezen egyházhoz tartozó *Szent Háromság szobor alapítvány* tömege a fentebbi napon állott 12707 ft 45* j₀ krból.

b) *J Lipót városi plébánia egyház* alapítványi tömege összesen tesz az 1851-dik oct. hó végéről kelt kimutatás szerint, melly az ezen évi összes bevételekkel 81587 ft 1“₁₀ kr. rúg, 70173 ft 15⁹/₁₀ krt, kiadásai pedig ez évben tettek 19813 ft 2^s/₁₀ krt, melly összegből azonban a rendkívüli u. m. 11840 ft, újonnan kikölcönözött, meg az új templom építésére fordított 5000 pft-nyi tőke levonandó.

c) *A Teréz városi plébánia egyház* ez évi összes bevétele tett 36910 ft 6³/₁₀ krt, mellyből maga a tőkepénz 32101 ft 17 kr,

a még felesleg bevétel pedig 113 ft $16\frac{2}{10}$ kr, összesen 32214 ft $33\frac{3}{10}$ pkr. Az ez évi kiadás 9120 ft $1\frac{2}{10}$ kr, melly Összegből azonban a rendkívüli kiadás u. ni. 6800 pftnyi újonnan kikölcsönzött alapítványi tőke levonandó.

d) zI *József városi plébánia egyház* alapítványi tömege a fentebbi kimutatás szerint 10159 ft 17 kr p, az összes bevétel pedig 13671 ft 45°. 10 kr volt; a kiadás tett 4002 ft $34\frac{7}{10}$ krt ppben, hová azonban az újonnan kikölcsönzött 2098 ft 5 krnyi tőke is számítandó —

A kálvária kápolna alapítvány összes tőkéje 3026 ft 55 kr, bevételi maradvány 127 ft 26* j₆ kr, a kiadás pedig volt 935 ft 25 kr, honnan újonnan tőkésített 811 ft 55 kr levonandó. —

A kőbánya kápolnai alapítvány összege tett az érintett napon 437 ft 48 krpp.

e) *A Ferenc táros plébánia egyház* összes tőkéje volt 28303 ft. 23 $\frac{H}{10}$ pkr, bevétele pedig 35151 ft $4\frac{4}{10}$ kr, ebből kiadott 10279 ft 58 kr, melly kiadásban azonban 8700 ft új kikölcsönzött tőke is ben foglaltatik; maradt ekkép 1408 ft $14\frac{8}{10}$ kr pénztári felesleg, melly a fenebbi 28303 ft 23 $\frac{6}{10}$ kr tőkéhez adatván, az egész tőke 29711 ft 38 ' _{III} pkrt fogna tenni.

Ágostai vallásbeliek II dik József uralkodása előtt kevesen lakván Pesten, saját templomuk hiányában, ájtatosságaik végzésére Czinkotára jártak ki; — a mondott császár uralkodása alatt a kalaputczai Szilassy-féle házban nyitottak idiglenes imaházat magoknak; 1799-ben nyertek euedelmet, a mostani helyen templomot építeni, melly 1811-ben elkészült, s azon évi pünkösd vasárnapján felnyitattván, benne előbb németül és tótul, 1837-ik év óta azonban már magyarul is tartatnak az isteni szolgálatok; a tót ajkunknak arra: hogy ön számukra a kerepesi utón külön templomot építhessenek, engedetem adatván. Mindenik vallás-felekezetnek saját, egyenlő fizetés járandósággal ellátott pédikátora van ').

A helvét hitvallásnak még később alapították saját anyagyházukat, 1796-dik évben; azelőtt ó-Budán tárták isteni tiszteletüket. 1804-dik évben a széna piarczon építék egyházukat „HaeC saCrata Deo, sint et saCrata Mlnlstrls“ felírással, melly-

’) Miután ez egyház viszonyai *iiz* ezen vallásfelekezet iskoláinak viszonyaival szorosán érintkezők; ez utóbbiak leírásában bővebben szólándunk.

ben 1816-ig az isteni szolgálatok csupán magyarul, azóta pedig váltva németül is tartatnak. A mostani templom talpkövét 1816-diki Junius 12-kén Hermina¹⁾ cs. k. főherczeg asszony s nádorné tette le; s 1830-dik évben készült el teljesen, s azon évi augustus hó 29-kén nyitattott meg.

A *nem egyesült ó hitűek* nemzeti különbség szerint három külön anya egyházat alakítanak, de csak két egyházzal bírnak; és pedig a Danaparton lévőben a görögök és oláhok, legfelsőbb rendeletek következtében, felváltva tartják isteni tiszteletüket; a Ráczt utczában lévő egyházat kirekesztőleg a rácztok használják; az isteni tiszteletet mindenik külön tartott papja által, s saját nyelvükön végezik.

Az *izraelitákat* illetőleg még 1780-ban csak Abelsberger és Liebner héber kereskedőknek engedtetett meg a pesti vásárokról megjelenés, s ezeken kívül ha valaki a városban éjjelezni kénytelenített, 24 krral váltotta meg erre az engedőmet. Sőt ünnep- s vasárnapokon az utczákon megjelenniük keményen tiltatott. II. József császár türelmi parancsa utóbb különbséget tön a tolerantialis és commorationalis szabadságlevelével birt izraeliták között. Az elsőknél a pesteni lakhatás gyermekeikre is kiterjesztetett, az utóbbiaknál csupán személyükre.— Rendes synagoga kettő van Pesten b. Orczyak — Therézia városi házában. Egyikben ünnep és szombat napon tiszta német nyelven tartatnak beszédek, s énekek, — a másikban régi lengyel módra megyen az isteni tisztelet. Bírnak ezeken kívül e helybeli izraeliták számos magány imaházakkal, minthogy törvényeik szerint tíz érett korú (azaz 13 éves férfi) együtt lévén elégséges arra: hogy az egék urát kellően imádhassák.

E rovat kiegészítéséül fel kell említenünk: miként a Pesten lakozó izraeliták egy része, „tisztább vallásos fogalmak terjesztése céljából“ „*Pesti reformált izraeliták*“ czim alatt 1850-ki sept. 18-kán kelt helytartósági jóváhagyás folytán együletet alakítván, ennek mindenik tagja köteles hat éven át legalább havi 6 pkr az egyleti pénztárba lefizetni; melly tartozás teljesítése mellett szabadságában áil a szokásos isteni tiszteleteken családjaival jelen lenni, magát vagy család tagját a szabályszerű díjak lefizetése mellett megeskettetni, s illy esetekben az egyházi

¹⁾ Kinek holt tetemei 1817-ki September 20-kán e templom sírboltjába tetettek le ideiglenesen.

szónok éneklők és imádkozó segélyét; továbbá az újon szülött vagy elhaltak az egyházi lajstrom könyvekbe bejegyzését, és az utóbbiak részére illő isteni szolgálat megtartását igényelni;

minden illy tag egyszersmind az egylet nagy gyűlésében szavazata által befolyhat s választmányi taggá nevezhető. Igazgattatik egy közgyűlésileg választott fő- s aligazgató, 2 titkár, pénztárnok és ellenőr s egy gazdatiszt s az ezek mellé választott 30 tagú választmány által. — Ez utóbbi két részre szakadván, részint egyházi, részint gazdasági ügyeivel foglalkozik; az előbbi ügyel az egyházi lajstromok rendes vitelére, az egyházi szertartásokra, képviseli az egyletet a rendes törvényhatóságok, úgy a Rabbínatus, és az egyházi Zsinatok előtt; az utóbbi az egylet pénzbeli viszonyaival foglalkozván, azt rendezi, a számvitelt eszközzi, a hivatalnokok fizetését határozza sat. Az egylet összes igazgatása felett minden évnegyed végével egybe gyűlni szokott közgyűlés őrkdik.

XIV. Tudományos intézetek.

Hazánk összes tudományosságának központja Pest lévén, kitűzött feladatunkhoz képest múlhatlan köteleességünkké válik mindazon intézetek, egyletek s társulatoknak e rovat alatt tüzetes ismertetése, mellyek Pest városában székelvén a haza minden részeibe, külön természetük szerint, árasztják szét a tudományosság magvait. Két osztályba szorítjuk mindnyáját I) a szorosan tudományos pályaszerii intézeteket, egyleteket, társulatokat. II) az ezekre előkészítő iskolai intézeteket adandjuk elő.

I. A szorosan vett tudományos intézetek között legelőször felemlítendő: a

Magyar Akadémia. Magyar tudós társaság. A XV-dik században Olaszországban keletkezett számos tudós társaságok példája hitta életre a Mátyás és Ulászló királyaink alatt „*Sodalitas literaria Vngarorwn*“ név alatt Budán létezett első magyar tudós társaságot, mellynek a természet- és égtan, történelem, jog- és széptudományok körébeni társalgást célzott összejöveteleit mindenkor lakoma s víg pohározás rekesztette be. Tagjai némelly tudós magyar püspökökön kívül az udvar s

az egyetem emberei voltak; választott elnökének II. Vitéz János a veszprémi püspök tartatik, de tévedéssel: ő a Bécsben székelte Societas Danubiana Patronusa volt, valamint a Wespriemi által elsorolt tagok is nem a budai, hanem ezen, Celtes Conrád által szerzett, „Dunai társaság“ tagjai voltak. Úgy ezen, mint a még „*Societas Septemcastrensis*“ név alatt, s hihetőleg a dunai társaság fiókjául, az erdélyi szászok között létezhetett *erdélyi társulat* munkálataiknak nem maradt semmi gyümölcük: a tudományok emelkedésére, meghonosulására, terjedésére a hazában egyik sem gyakorolt hatást s annál kevésbé, mert e lakomázás, melly mindig a józanság rovására folyt, nem igen volt alkalmas arra, hogy a komoly kedélyű magyarban a tudományok és tudósok iránt tiszteletet gerjessen. Ekép *főhasz-na* a budai tudós társulatnak abból állt: hogy az udvar számos külföldi vendégei abban nyájás fogadtatást, míveltségöknek megfelelő tudós és csinos társaságot s az áldott ország mindennemű anyagi élvezeteit lelvén, a budai életnek jó hírét terjesztették; egyedüli emlékei pedig, mellyek ránk maradtak, Celtes Konrád és Hassenstein Bohuszlónak azt emlegető verseiken kívül egy Mátyás dicsőítésére vert emlékpénz s azon arany mübillikom, mellyet neki egyik tagja, Olmüci Ágoston 1508-ban szentelt, (mindkettő a drezdai kincstárban) ’).

A közelebbi mult XVIII. század másod fele ébreszté fel újra hazánkban az eszmét, Magyar Akadémia létesítését sürgetlőt! Bód Péter ²⁾ első szava csak nem az ellenkezőt eredményezd, mert alig hagyá el (1760) a sajtót, már is (1761) német társulat keletkezék *Posonban*, s miután életre ez sem vergődhetett, újított erővel *Perliczi* deák társulatot (1771 —1776) indítványozott ³⁾. Határozottabb alakba önték az óhajást *Bessenyei*, II. József trónraléptekor (1781) a haza rendéihez intézett iratában ⁴⁾, és *Révay* Miklós a császárnak (1784) átnyújtott ⁵⁾ s

¹⁾ 1. a magyar nemzeti irodalom története, írta *Toldy* Ferencz Pesten 1851. II. k. 35-86. 1.

²⁾ 1. „Az Isten vitézkező anyaszentegybáza állapotjának históriája Basileában 1760. Élőbeszéd 8. 1.

³⁾ „De instinenda in Hungária societate literaria erudita“ czim alatt.

⁴⁾ Sajtó útján csak 1790-ben jött ki illy czim alatt: „Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék“. Bécsben 1790.

⁵⁾ József császárnak a német nyelv behozatalát tárgyazó rendelete kiadása után a pesti egyetemenél *iVinerl* prof, egy német társaságot indított t meg illy czim alatt „Monatliche Früchte einer gelehrten Gesellschaft in Ungern. Pest und Ofen 1784“. de ez első füzet kiadásával elhalt az egész vállalat.

utóbb II. Leopold kormánya felhívására részletesebben is kidolgozott tervében, mellyben egyszersmind meg is nevezé a választható magyar Írókat ¹⁾, s négy nyelv- bölcsészet- mér- és természettani osztályt javalván az intézet dotatioja pótlékául nyomdai s két hírlapi szabadalmat kért. Mindezek folytán az 1796-ki 67. t. ez. által a felállíttatni szándéklott nyelv s tudós társaság ügye a tudományos dolgok elintézése végett kinevezett országos küldöttségre bízott ²⁾.

Ugyancsak 1791-ik év elején, a szomszéd Erdélyben *Aranka* György nyújtott tervet ³⁾ az ország rendéihez, s még azon évben egy másik bővebbet ⁴⁾, mellyben a közel életbe léptetendőnek hitt magyarországi társasághoz az erdélyit fiókul akará kapcsoltatni. Az erdélyi rendek hévvel karolák fel az ügyet, de kész törvény Javaslatuk fel nem terjesztetett, s Leopoldnak csak hamar bekövetkezett halála után a dolog itt is országos küldöttséghez utasíttatott⁵⁾. 1794-ben azonban a rendek tetteleg fogtak az erdélyi magyar nyelvinivelő társaság megindításához, elnökül a kormányzó gr. Bánffy György kéretvén fel, titoknokául az indítványozó *Aranka* ⁶⁾ választatott meg, de ez utóbbinak a helyettes elnök gr. Teleky Mihálylyali súrlódásai miatt a társaság munkálódásai 1810-ben megszűntek.

E közben (1802) magyar hazánkban, míg *Schedius* Lajos egyetemi tanár tervet ⁷⁾ dolgozott ki, olly társaság keletkezésére, melly a természet-, mezői gazdaszat- s orvostant mivelve folyóiratot deák, évkönyveit deák vagy német nyelven adná ki; a magyar irodalom történetében mint egyik fő tényező, nevét örökíttet *Kulcsár* (1804) jutalom kérdésül tüzé ki a magyar

¹⁾ „Planum erigendae eruditae societatis Hungaricae alterum elaborating. Viennae 1790“ és „Candidate erigendae societatis hungaricae, et ratio facti in ea promovenda progressus. Jaurini 1791“.

²⁾ Ez ellenében a német elem részéről, *Oettinger* a derecske! salétrom ültetvények igazgatójától 1791-ben Becsben megjelent: „Plán zür Griindung einer Gesellschaft zurBeförderung nützlicher Wissensschaften und des gemeinen Besten für Ungarn“.

³⁾ „Magyar nyelv mivelő társaság felállításáról, rajzolat a haza felséges Rendéihez. Kolosvárt 1791“.

⁴⁾ „Erdélyi magyar nyelv mivelő társaság. Kolosvárt 1791“.

⁵⁾ I. az erdélyi 1791-ki 64. t. cikket.

⁶⁾ Ugyancsak *Aranka* indítványára keletkezők még Erdélyben egy más társulat is a régi történeti kútfők kiadására „Societas Philohistorum“, Eder József Károly szerkesztése mellett.

⁷⁾ „Plán zu einer Ungarischen Gesellschaft für Naturkunde, Oeconomie, und Medicm. Pest 1802.

nyelv tökélyesbítését tárgyazó módokat és eszközöket; gr. *Teleky* László pedig (1806) egy nagyobbyszerű tudós társaság megindítását ajánlá¹⁾ még azon évben jutalmi kérdésül tűzvéni ki: „micsoda intézet lehetne Magyarországon olly tudós társaságot felállítani s leghelyesebben elrendelni, a melly nem csak a magyar nyelvet és literaturát gyarapítaná, hanem a külföldi tudós dolgoknak megkivántató ismeretét is az országban a nemzet javára előterjesztené”. — Míg ezek így folynának gr. *Széchenyi* Ferencz practikusabbnak vélt oldalról akarván megközelíteni a nagy nemzeti feladatot, számos darabokból állott válogatott könyvtárát ajánlá fel a nemzetnek (1802), mi által *meg lőn vette a magyar nemzeti Museum alapja*.

Elérkezett az 1807-ki országgyűlés, melly a fentebb említett országos küldöttség munkálatát tárgyalás alávette, de a közbejött háborúk ismét meghusiták a táplált reményeket. A nagy nádor azonban nem szűnt meg a felállítandó nemzeti museum számára nevezetes pénzalapot gyűjteni, s ebbeli buzgóságát midőn az 1808-ki országgyűlés rendei hálával megismerve törvénybe iglatták: felkérék ő fenségét, hogy addig is, inig a museum s felállítandó magyar tudós társaság körül részletesben intézkedendnek, a zsenge intézet megindítását magára vállalni méltóztatnék²⁾.

Az országgyűlésen kívül is emelkedének a nemzetiség e szent ügyében szózatok, *Pápay* Sámuel szava³⁾ még nem hangzott el, midőn a gr. *Teleky* László jutalomkérdésére beérkezett pályafeleletek legjobbikából⁴⁾ világosan feltűnt ama csüggedés, melly a reménytelen kebleket annyi siker nélküli mozgalmak után szorongatá. A hitükben ingadozók megerősítőjeül lépett fel maga a jutalomtevő gróf⁵⁾ míg más részről az épen ekkor (1810-ki Dec. 21) meghalt *Marczibányi* István végrendelete által tetteleg jutalmakat alapított akként: hogy a) a nemzeti museum éven kint 3 kérdést bocsásson közre, vagy hibás szók javítására, vagy némelly kétséges állítások megfajtására anyai

¹⁾ I. „A magyar nyelv előmozdításáról buzgó esdekléscit. Pest 1806“.

²⁾ I. az 1808-ki 8. t. czikk szavait.

³⁾ I. „A magyar literatura esmérete. I. k. 11. Rész. Veszprém 1808.“

⁴⁾ „Jutalomra érdemesített értekezés egy magyar tudós társaság legkönynyebb s leghelyesebb felállításáról. Írta *Fejér* György, a pesti Univerzitéásnál kir. oktató. Pest 1809“.

⁵⁾ I. „Ueber die Eiiirichtuug einer gelehrli: n Gesellschaft in Ungarn l'nanbliche Meinung des G. Ladislaus Teleky. Pest 1810“.

nyelven, s a beérkezendő legjobb feleletet 100 forinttal jutalmazza meg. b) Az évenként magyar nyelven megjelenő munkák közt legjobbnak találandó 400 forinttal jutalmaztassék ¹⁾).

Erdélyben ezalatt *Döbrentey* Gábor az 1792-ki tervet módosítja, s a keletkező társulatot nem többé nyelvmívelőnek, hanem tudományosnak nevezte, s számos pártfogókat szerzett, kik tetteleg gyűléskedéshez fogva elnökül gr. Teleky Pált és gr. Kemény Miklóst, titoknokul a tervező Döbrenteit választák, inig csak hamar az engedelem nélküli gy. üléskedéstől elaltattak.

Bekövetkezék hazánkban az 182⁵ 7-ki sérelmi országgyűlés, melly nyelvünk ügyében hevesebb vitákra adván alkalmat, 1825-ki Nov. 2-kán tartott kerületi ülésben a nagy gr. *Széchenyi* István, a nemzeti museum alapítójának fia, eme lelkesedés teljes szavait, s azok által magyar akadémiánk léteitét idézé elő: „Nekem — ugymond: itt szavam nincs; az országnak nagyja nem vagyok, de birtokos vagyok, és ha feláll olly intézet, melly a magyar nyelvet kifejti, melly azzal segíti honosinknak magyarokká neveltetését, jószágaim egy esztendei jövedelmét (60 ezer pft) feláldozom. Érett meggondolással teszem ezt, azért czélra vezető felvigyázást kívánok, hogy a nemzetnek ajánlott somma hasztalanul el ne pazaroltassék“. A nemzet lelkesedésével fogadott áldozat rögtön követőkre talált, gr. *Vay* Abrahám (Borsod megyei követ) 8000, gr. *Andrdssy* György 10,000, s gr. *Károlyi* György (félévi jövedelmét) 40ezerpftot ajánlanak, azországgyűlésének írásban is beadott nyilatkozataikban, mire bizottság neveztetett a Révai tervének átdolgozására. Hazánk nagyjai ezúttal is tanúsították évlapjainkban olly sokszor magasztos történeti hivatásukat; a4 fő alapító példájára gr. *Batthányi* János 10,000, gr. *Eszterházy* Mihály 10,000, gr. *Eszterházy* Károly 10,000 pftot, gr. *Teleky* József családja nevében 30 ezer kötetre menő könyvtárát ajánlá fel, s 5 ezer forint tőkét a társaság rendes tagjai közöl nevezendő könyvtárnok fizetésére, gr. *Széchenyi* Pál is 10 ezer pfttal neveié akadémiánk pénzalapját s gr. *Festetics* László hasonló tőke lekötésével olly feltétel alatt: hogy annak 6-os kamatja olly mértani rendes tag fizetésére fordittassék, ki kötelességül ismerje a miveit nemzetek Ladtani nevezetesebb munkáit magyarra fordítani. Az ajánlat 1826 ki april 17-kén a királyi felség eleibe terjesztetett s az 1827-ki april 11-kén

¹⁾ 1. Tudományos Gyűjtemény 1818.

érkezett kedvező válasz folytán ismét többen járultak a pénz-alap növeléséhez, maga a *Nádor* 10,000, gr. *Cziráky* Antal 3000, hg. *Batthány* Fűiöp 40,000 pfttal, mihez *Sándor* István-nak 1793ban kelt (10,000 pfton kívül könyvtára, pénz, érez, kép sat. gyűjteményéből állott) hagyománya is kapcsoltatott.

Ez elősorolt alapítók eredményezők magyar akadémiánkat, az ennek léteit adó 1827-ki XI és XII-kit. czikkek megszülem-lését.

Nem késett ezután a nádor még ugyan azon évben 22 tudósból állott bizottmányra ruházni az alaprajz, s rendszabások megállapítását, meghíván körükbe a 4 főalapítót is, s az elnökséget gr. Teleky Józsefre ruháfván. E bizottmány tagjai valának: *Bariul* György, *Bene* Ferencz, *Budai* Ezaiás, *Bitnicz* Lajos, gr. *Desseicffi* József, *Döbrentei* Gábor, *Eresei* Dániel, *Fejér* György, *Guzmics* Izidór, *Horváth* Endre, *Horváth* István, *Horváth* János, *Jankovich* Miklós, *Kazinczy* Ferencz, *Kis* János, *Kisfaludy* Sándor, *Köry* Sándor, *Kulcsár* István, b. *Mednyánszky* Alajos, *Schedius* Lajos, *Szemere* Pál, *Vitkovics* Mihály. 1828-ki Martins 11. kezdvén ezek az *alaprjz*, *rendszabások*, s azon mód formulázásához: miként lehessen a társaságot akkori jövedelmeihez képest *életbe léptetni?* három hét múlva 3 iratot nyujtanak be a nádornak, ki azokat azon évi aug. 18-kán Bécsbe küldé fel, honnét az 1830-ki országgyűlés előtt érkezék szentesítő válasz, mellynek következtében a most mondott év November 17-kén magyar akadémiánk megalakítva lön. Első nagy gyűlése 1831-ki Február hónapban tartatott.

Belszerkezete, s feladatszerű foglalkozási köre akadémiánknak legterjedelmesebb részletekben olvasható az évenkint kiadni szokott társasági névkönyvekben ¹⁾).

1847-ben volt az akadémiának utolsó nagy és közülése. — 1847-ik év másod fele óta, az ostrom-zári tilalom következtében, nagy, igazgatósági s közülés nem tartatott. Végre 1850-ki Junius 10-kén gr. *Andrássy* György mint az akadémiának felsőbb helyről megerősített másod elnöke ebbeli megbízatásának „egyedül a Hon és haza iránti hűségből hódolva“ nyitotta meg annak kis gyűlései sorozatát. „A cs. telhatalmú biztos b. Geringer ur ö exja az akadémia körében annyi szellemi erőnek gyümölcsfélén pangását sajnálva tapasztalván — hogy az elnök

¹⁾ 1. különösen a legutószor 1848-dik évre kiadott Névkönyv 33—60 lapjam.

gróf megnyitó beszéde szavaival éljünk — működésének újabb megindítását ennek tagjaiból összeállított bizottmányra¹⁾ bízta, mellynek véleményét és kívánságait egész terjedelmében elfogadta, az igazgatósági, a nagy és közgyűlések tartását nem még ugyan, de a kis gyűléseket megengedni s így tudományos társas működésünk folytatására tért nyitni méltóztatott“. E bizottmány jegyzőkönyveinek 1850-diki június 10-kén tartott kis gyűlésbeni felolvasásából az akadémia teljes megnyugvást mérítvén a történetek iránt, szíves öröm-nyilatkozatokban tanúsította abbeli helyeslését is, miszerint a bizottmány a betegsége által meggátolt gr. *Széchenyi* István helyébe helyettes másodelnökül gr. *Andrássy* György alapító, igazgató és tiszteleti tagot kérvén ki, annak szabály szerinti felsőbb megerősítettését kieszközölte.

S ez óta akadémiánk tudományos működése hetenkint tartani szokott *kis gyűlésekben* foly, váltva egy vagy más osztály számára; minden hónapban minden osztályra egy ülés jut, úgy mindazonáltal, hogy a philosophiai és törvénytani együtt ülés, a matheimatikai és természettani szinte; azonkívül havonkint még egy öszves kisgyűlés tartatik a közös ügyek elintézésére.

Jelenleg az öszves tagok száma 167-re megyen, úgy hogy a nyelvtudományihoz tartozik tiszti, rendes és lev. tag 42, a philosophiaihoz 20, a történetihez 29, a matematikaihoz 19, a törvénytudományihoz 30, a természettudományihoz 27.

Az akadémia célja előmozdítására szolgál, mintegy 50000 kötetből álló *könyvtára*, mellyhez jeles *kézirattár* és becses *pénzgyűjtemény* tartozik.

Pénzalapja 1851 végén kerek számmal 365,000 pft-ra ment, melly tőke után rendes évi jövedelme mintegy 21,000 pftot tenne, ha a kamatok pontosan befizettetének, de a lefolyt zavaros idők miatt a hátralékok roppant summára szaporodván az intézet kifelé hatásában tetemesen meg van akasztva.

Évi kiadásainak mennyisége felőli tájékozhatás végett ide igtatjuk az 1845-ki kiadások következő kimutatását:

Hitelezése 25,700 pft. Helybeli s vidéki rendes tagok, tisztviselők, segédek, másolók és szolgálk fizetésére 10,187 pft. Vidéki rendes tagok nagygyűlés! napdi-jaira s utazási költségeikre 710 pft 36 kr. Könyvek s ezzel rokonok kiadására a

¹⁾ E bizottmány a nevezett gróf elnöklete alatt *Fay* András és b. *Prónay* Albert igazgató — *Fene* tiszti. — *Döbrentey* és *Szilagy* rendes, gr. *Destet/ly* Emil és *Tasner* lev. tagokból, *Tuldy* titoknok, és *Helmeccy* pénztárnokból állott.

mellékpénztárnak segély-illetőségül 2,980 pft. Hivatalos kő-írási, könyvárusi, kötési oklevél-készületi költségül 360 pft 24 kr. Könyvszekrény! bútorozásra 300 pft. Könyvtári és szállásbérre 1000 pft. Irományszekrényre, világitásra és fára 400 pft 31 kr. Jutalmazásokra 2904 pft. Posta és szállítási bérre s elegyre 219 pft 20 kr. Egész évi költség összesen: 44,992 pft 43 kr. S így kivonván az 57,716 pft 4%kr. bevételből a 44,992 pft. 43 kr. kiadást: pénzmaradvány 1846-ra: 9723 ft 21 Va kr ezüstben. Mellékpénztár állapotja 1845 végén. Bevétel 1844-ik évi maradvány 26 pft 20%, kr. A főpénztár segedelemnyújtásából 2500 pft. Eladott könyvek árából 3729 pft. 43 kr. Rendkívüli és elegy 480 pft. Összes bevétel 6736 pft 3% kr. Kiadás: Könyvnyomtatás! és javítási költségekre 2349 pft 36 kr. Tisztelet- és szerkesztési díjakra 2356 pft 47 kr. Rézmetszések, képek, könyvkötési költség, papiros és elegy árban 1089 pft 24 kr. Kamatfizetésre 300 pft. Összes kiadás 6045 pft 47 kr.

Ülés tenne, gyűjteményei és hivatalai akadémiánknak Pesten a Trattner-Károlyi házban helyezvék.

Nemzeti nyelvünk az akadémia közvetlen és követett buzgó működései által kétségtelenül sokat nyert, sokat, sőt annyit, hogy fő czél helyett most már eszközül is szolgálhat a valódi miveltség, alapostudományosság terjesztésében. Es ezek azon magasztos az egész emberiséget érdeklő czélok, mellyekre az akadémia mint egyik főtényező *kell* hogy kiválólag fordítsa figyelmét és munkásságát, kiválólag azok felé törekedjék rendszabásai értelmében, buzgóan, „csendesén és ártatlanul”⁴ igyekezék magyar édes anyanyelvünket általánosán megkedvelteim, és megbecsülteim. Az akadémia jövője és jótékony hatása a magyarság nemesebb kimívelődésére, kivált most már és mindenkorra ezentúl *ktrekesztőleg* a legszigorúbb politikai becsületességen és az érintett alapokon nyugszik¹).

A ni. szépirodalmi intézet, vagyis Kisfaludy-Társaság. Ezen intézet több írók egyesüléséből 1836-ban keletkezett, s 1844-ki Junius 11-kén V. Ferdinánd által királyilag megerősítettett. Rendeltetése szépművek előállítására, kiadása, jutalmazása által az Ízlés nemesítésére s a m. szépirodalom előmozdítására hatni. Vagyon elnöke és helytartó elnöke, egy igazgatója; titoknoka, segédtitoknoka, pénztárnoka és ellenőre; a tagok száma negyvenben van meghatározva; jelenleg harminczkettő van. *Háti üléseken* kívül, mellyekben a tudományos tárgyalások, választások s a gazdasági dolgok vitetnek, egy *közülés* tartatik évenként, mellynek tárgyai szép művek s az évenkénti jelentés előadása és jutalmazások. — A társaság *pénzállapofja* csekély, összesen 3500 ftból állván csak, és némelly hazafiak évenkénti

¹) gr. *Andrassy György* fentebb érintett megnyitó beszéde, lásd a magyar tudományos intézetek hivatalos közlönye 1851. II. 1.

segédpénzeiből, mind a mellett ezen intézet eddig is nem keveset lendített szépirodalmunk előmozdítására, mint arról többi közt Evlapjai eddig megjelent hét kötetéből értesülhetni. Az ostromállapot óta ülései még meg nem indultak újra. Utolsó közlése 1848. volt.

A jó s olcsó könyvkiadó társulat neveztetésében már elég határozottan kifejezett szent célra, legfelsőbb jóváhagyás mellett 1848-ki Május 1-én keletkezett; a társulat védszentje: boldogságos Szűz Mária Magyarország nagy asszonya. Jelenleg 1520 részvényes tagot számít, mi eléggé tanúsítja anyagi erejének növekvését is; f. évi April elsőtől havi folyóiratot indított meg „Családi lapok“ czim alatt, az alább következő alapszabályok II. szakának 3) értelmében, Klezó József szerkesztése mellett. A társulat rendeltetéséhez képest egymást követő szakadatlan sorozattal adja ki működései termékeit; legfelsőbbleg is elfogadott szent célja . „a jó könyveknek *olcsó* ároni terjesztése“ csak az egyet hagyja óhajtandónak: vajha a társulat saját könyvnyomó sajtóval bírhatna, kizárólag saját könyveinek kiadására, mi által az idegen könyvnyomtatóknak fizetni szűkösgelt nyomtatási tetemes összegek a társulat érdekeiben meggazdálkodtatván, a kiadandó könyvek ekként annál olcsóbban, tehát annál nagyobb körben terjesztethetnének, mi által ismét a kevésbé tehetős osztálynál annál bizonyosabban valósíttatnék a társulat szent célja.

Alapszabályai következnek:

„Az Atyának, Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében! Naponkint inkább éreztetvén szüksége annak, hogy a külföld példájára honunkban is egy társulat alakuljon, jó és olcsó könyvek kiadása és terjesztése végett, — 1847-dik évi Bőjtelőhó 15-dikén, több egyházi férfiak gyülekezetében, elvileg kimondott: mikép azon eszmék szerint, mellyek még 1814-ben a, Religio és Nevelés' II. félévi 44-ik számában köztudomásra jöttek, úgy egyházi, mint világi katolikusokból mentül előbb egy társulat álljon össze, melly magának ezélul kítűzze: az irodalom útján, a kér. kath. religio üdvözítő tanainak fejtegetése, boldogító s föntartó elveinek megismertetése és áldásos szellemének terjesztése által, a kath. népben a tiszta erkölcsiséget, józan gondolkozást és polgári erényességet szilárdítani, s általában egyesült erővel arra törekedni, hogy míg egyfelől az anyagi jóllét emelkedésének eszközei részére készíttetnek, vagy szaporítatnak, másfelől szellemi mivelődése is, kath. irányban és szellemben, melly a történetek tanúsága szerint a népek lelki és földi boldogságára leghatékonyabb befolyást képes gyakorolni. előmozdittassék. Hogy tehát kiki lássa és tudja, mit tűz ki magának ezélul ezen társulat, és mint kivan működése által a családi életre, nevelésre, tudományosság- és miveltségre hatni, s így mit várhat tőle e honnak katolikus népessége? előrebocsátja teendőinek vázlatát (programját), melly irányul fog szolgálni e társulat cselekvéseinek, s mérlegül egyszersmind a működése fölött bíraskodó közvéleménynek.

I. A társulat célja. Célja tehát e társulatnak: jó és olcsó könyvek kiadásával s terjesztésével fejtegetni a ker. kath. religio hit- és erkölcstanait, annak

boldogító s főntartó elveit megismertetni, az ellenirányú iratok benyomása ellen védeni, s általában egyéb tudományos közhasznú s népszerű könyveket is akkép szerkeszteni, hogy a kath. szent hitvallásnak áldásos szelleme hassa át azokat, s terjesztésök által a vallásos meggyőződés, mely minden erkölcsiségnek s anyagi kifejlődésnek legtisztább s kiapadhatlan forrása, mindinkább erősödjék és szilárduljon; még pedig: a) a köznépbén, b) iskolákban, c) a miveltebb osztályok közt; minél fogva tehát működését is, e hármás irányban kifejteni; s ez után, a magyar szent korona ernyőzete, alatt élő minden katolikusokra kíván hatni.

II. A társulat neve, és ez i me. E társulat magát egyszerűen, jó és olcsó könyvkiadó társulatnak kívánja czimeztetni; mely czime által tulajdonképeni célját és irányát is megismerteti. De mint kath.írányban működni szándékozó egyesület, nem tévesztheti el szem elől azt, hogy neki emberi pártolás mellett, leginkább isteni segedelemre nagyon szüksége; azért valamint megerősödését fölülről várja, a világosság atyjától, úgy kifejlődésének s egykori sikeres munkásságának reményét is, az üdvezítő Isten-ember ama biztatásában találja föl, mellyel apostolait s híveit bátorította, mondván: „Bízatok bennem, én meggyőztem a világot“. S innen lelkesülve, a régi katolikus jó szokások nyomán, védszentjeül a boldogságos szűz Máriát választja el; kinek szeplőtelen mellében az örök ige testté lett; kinek anyai pártfogásába első apostoli szent királyunk a magyar hazát és népet felajánlotta. — Lesz tehát a társulatnak különös ünnepnapja is, auguszt 15-kén, Nagy-Boldogasszony napján; s igen óhajtja, hogy e napon szövetkezendő tagjai s részvényesei az Istennek anyját, Magyarország pártfogóját, különös ajtatossággal tiszteljék s tiszteletét buzgó ünnepléssel neveljék. E végre egy különös, a társulat minden tagjaitól legalább az napon elmondandó imádság fog kinyomatni, s minden érdeklettek közt kiosztatni.

III. A társulat teendői. Röviden említve leven, miszerint e társulat a keresztény vallásosságot sa valódi catholicismus boldogító szellemét a családi körökben, a nevelés és közkutatás mezéjén, s a miveltebb néposztályok közt kívánja terjeszteni, azt a kath. néppel nemcsak megismertetni, hanem meg is kedveltetni, sőt gondolkodás módjába s élet rendszerébe mintegy beoltani: nem lehet senki előtt kétséges, ki a kér. hitnek és anyaszentegyháznak az erkölcsiség javítására kiható erejéről s azon dicső erkölcsi átalakulásról, mellyet Jézus anyaszentegyháza az emberiség mivelődésén eszközölt, némi ismerettel bir, miszerint az általunk alakítandó társulatnak célja nem egyedül vallási, hanem erkölcsi is; és hogy mi a kath. religio boldogító elveinek s a catholicismus hatályos szellemének terjesztésével, a nép értelmi s erkölcsi emelkedését, a polgári mivelődés elővitelét s különösen a vallásos nevelés és oktatás előmozdítását tűztük ki célul; meg lévén róla győződve, hogy a nevelés, oktatás és minden kifejlődés csak ezen alapra fektetve árasztandja ki áldásos hatásánép minden osztályára. S a 18. százados élöfa, mellyetöntözni s ápolni fogunk, mégis termendie gyümölcsöket, mellyek kívüle csak mesterkelt utánzás által tenyésztetnek, de tartósságai nem dicsekedhetnek. Előadott ugyanazon célját háromfelé ágazó működési téren fejtendi ki a társulat; melly háromfelé ágazó működési terét már most részletesebben is szükséges kijelelnünk. 1) Első tekintetet szükségelvén a családi élet, mint a hitnek, vallásosságnak és egyházilag alkalmazott életrendezernek első bölcsője s gyümölcsös-kertje, a társulat, olly könyveket szándékozik olcsó áron kiállítani s a kath. nép közt elterjeszteni, mellyek benne a kath. hitvallásról! meggyőződést szilárdítsák, a kath. anyaszentegyházhoz ragaszkodást neveljék, az isteni félelmet, vallásos buzgóságot élesszék, némelly előítéleteit kiigazítsák, hit és buzgóság által a valódi erkölcsiséget és keresztény jámborságot terjesztvén, az igazi vallásos nevelésnek, melly leginkább a családi körökben eszközölhető, s a jámbor élet példaadásának alapját a köznépbén megvessék, s azt egyszersmind szorgalmas munkásságra, felsőbbek iránti engedelmesre vezéreljék. Úgy véli pedig e célét megközelíthetni a társulat, ha állandó czikk gyanánt, s mintegy folyóirat módjára, évenként egy „Keresztény naptár“-t állít ki; melly a keresztény családköröknek, a vallásos, erkölcsös és egyházilag elintézett életgyakorlatra, s a közélet szükségéinek kitalálására kalauzul szolgál-

jon. És hogy ezt magának a szegényebb sorsú családtya is megszerezhesse, lehetőleg olcsó áron fogja árulni. Ugyan e tekintetből első gondolatai közt lesz a társulatnak, hogy a családok szerezhessenek maguknak jó és mindenféle szükségességeket magukban foglaló imádságos-könyveket, evangéliumos könyvet rövid magyarázatokkal és oktatásokkal, bibliai történetet, szentek életét, egyházi szertartásokat és ünnepek magyarázatát, népszerű egyházi történetet, népszerű ismeretek könyvét, és más, akár ajtatos, akár közéletre hasznos olvasmányokat. 2) Másik főteendője lesz a társulatnak, az iskolai nevelésre és oktatásra jótékonyan befolyjni; mire nézve a társulat különös gondot és szorgalmat kíván fordítani olly könyvek szerkesztésére, mellyekben a kath. szellem lengje át a tudományt, s a hit gyökeréről fejlesztesse az erkölcsi kötelességeket. Illy szellemben vélné szerkesztendőknek olvasó-könyveket, egyházi hazai történettant, keresztény régiségant (archaeológiát) és még más, az ifjúságnak olvasmányul, vagy a tanítóknak Útmutatásul és ébresztésül szolgálható könyveket. Ezentúl pedig egy különös könyvtár kiadását tartja igen czélszerűnek, ezen czim alatt: Ifjúságot képző könyvtár¹, melly az ifjúságnak hasznos és szívlelkésző olvasmánya legyen. Ebből minden évben legalább egy kötetet kíván kiállítani. De azon kívül más apróbb ajándékokra fordítható könyvecskéket is szándékozik kiadni, miilyenek a Schmid Kristóf-féle elbeszélések, s más német és francia nyelven kiadott illyenmü könyvecskék. mellyeket meghonosítani törekvöndik. Atalában ezen társulat mindazon irodalmi eszközöket, mellyekkel a közoktatásnak, nyilvános és házi nevelésnek kath. irányt adhat, működésébe fölvenni, s a mennyiben tehetsége engedendi, használni kívánja.

3) A társulat aiviveltebb osztályok nyilvános és magán-életének jobb rendezésére, s köztük a vallásosság érzetének terjesztésére azzal kíván hatni, hogy némelly jelesebb francia s német kath. írók példája után, a kath. religio s egyház elleni előítéleteket, vádakot, félreértéseket szelíden czáfoló, meghatólag fölvilágosító s kedveltetőleg elbeszélő munkák kiállításával s terjesztésével szándékozik vissza-utasítani; mit leginkább úgy vél eszközölhetni, ha a kath. religionak áldásdus szellemét, a kath. unyaszentegyháznak az emberiségre kiáradó jótékony hatását, a miveltebb olvasók előtt földeríti, s a történetek valódi előállításában vele szemlélteti, s ha különösen a napi események irányában, s a sokszor tévedő s elfogult közönség ferde ítéleteit útbaigazítani, s azokat a hitvallás és egyházi intézetek szempontjából fölvilágosítani törekszik. Az volna tehát ezen társulat szándoka, hogy ez utóbbi tekintetből, 'Egyházi múzeum' czim alatt egy, időhez nem kötött füzetekből álló egyházi folyóiratot léptessen életbe; mihelyt őt a dolgozó társak száma, s anyagi erő, az illy terjedelmesebb munkakör megbírására is képessé teendik.

IV. A társulat szükséges és hasznos volta s reményei. E nagy és széles terjedtségii földadat megoldására, a sok oldalrolí pártolás mellett, leginkább írói tehetségekre lesz szüksége a társulatnak; s mivel a kath. eleruban az írói kapacitások nem hiányzanak, sőt, a mi remélhető, ezen üdvös vállalat még többeket is fog az irodalmi pályára fölbátorítani: e tekintetben kinézéseink teljesen megnyugtatók; s alig van okunk kétségeskedni vagy aggódni az iránt, miszerint a társulat, a neki kimért munkakört könnyen megfutamdja. Iliszszük tehát, s eleve is fölteszszük, sőt az eddigi, igen hízelgő nyilatkozatok és tettleges csatlakozások a közrebecsátott eszmékhez, nem hagynak kétségeskedni a fölött, hogy a clerus- és rokonszellemlü világkiakból többen esatlakozandanak e társulathoz; hol írói fáradozásaik szebb gyümölcseivel az igazságot éhezők és szomjazok seregét, a század lelki szükségéihez képest táplálni, életük szebb földatának tekintendik. De a hozzáánk csatlakozókban bizunk is, mikép lemondván minden separatismusról, s megvetve a csillogóbb egyedüliség dicsőségét, igaz religioi buzgóság, sa lelkek üdvességének szomja vezérlendi lépésüket: mi által nagy lehet, és Isten segedelmével nagy is fog lenni sikere a társulat munkálkodásának. Mit v illet véghez egybetett ész és akarat, ha azokat az Isteni hitvallás mennyei szelleme meghatja, a kath. anyaszentegyház történetének lapjai bőven bizonyítják. Korunkban egyletek útján sok jó és üdvös intézet hozaték létre. Francia- és Németonban az efféle

társulatok, minőt mi hazánkban föllállítani akarunk, már régóta legjobb sikerrel működnek; s ha a nevezett országokban a kath. gondolkozás és érzelem növekedésben van, ezt leginkább az irodalmi pályán kifejtett nagyobb tevékenységnek kell tulajdonítanunk. És így, ha a magyar círusnak más indítóokai nem volnának is egy hasonló egyletnek a magyar anyaszentegyház körébeni meghonosítására, magának a jelen időnek társulati törekvéseiben, s az innen eredő mindenféle társulatok sűrű keletkezésében, mellyeknek némellyike már is sikerrel működik és szép jövővel dicsekszik, különösen pedig épen azok, mellyek maguknak a tudományt s irodalmat választék mezőül, föltalálná okadatolását annak, hogy ő is egy társulatba lépni siessen. A társulati solidaritas, föltéve azt, hogyazoncgy szellemű s irányú észtehetségekből lesz összealkotva, roppant hatást gyakorolhat magára az egyházi literature fejlesztésére is; s azon hitelességben, mellyet akiaandó könyveknek kölcsönöz, ezek kelendőségét már előre biztosítja: mi megint anyagi erejére jótekonny hatással van. De azon felül sok jónak fejlesztő melege rejlik az eszmecserében, a kölcsönös buzdításban, s a remélt siker vigasztaló élvezetében, vagy a már látottak örömeiben. A katholicismus irodalmi tehetsége mindig ismertető-jele volt az egyházi belerőnek és beléletnek; s ha valamikor szükség vala ennek fölbresztésére, a jelen idő súlyai bőven igazolandják az egyház törekvését, hogy a korszellemet megragadni s maga körébe vinni igyekezzék. Szintügyreméljük, hogy a világi urak és nők is, kikhél a kath. religio még becsben van, s annak üdvözö erejét magukban érzik, s terjeszteni kívánják, készek lesznek e társulat gyáinolitására: s minthogy az alább olvasható alapszabályok szerint, e társulat alapító, dolgozó, és részvevő tagokból, pártfogókból és tiszteletbeli tagokból fog összeállani, biztos kinézéseink vannak arra, miszerint e társulat, melly a kor szükségeiből emelkedik ki, s iránya a legjobb, ezézlata legszentebb, e honban kívánt részvétellel találkozik. s hatásának gyarapodásában azon gyógyszer állítandja elő, melly az indifferentismus és vallástalanság terjedő kórságai ellen üdves hatású leend, s talán magának a magyar literatúrának is journalisticai és romantikai irányát a bölseleti mélység és vallási ihlettség szebb és magasztosabb pályájára fogja vezetni. — Illy remények- s érzelmekkel mozdul ki e társulat az eszmék hosszú vajúdásából, hogy a munkás élet színhelyére föllépien, s most előre csak hat évi munkakört tűz maga elébe; Inegkisértendő, ha valljon ennyi vágyak és óhajtasok magvai, a magyar anyaszentegyház földén megtermik-e a kívánt gyümölcsöt? Minthogy pedig egy illy társulatnak külső organismusra is van szüksége, hogy egészséges ép testben fejthesse ki szellemi tehetségeit, következő alapszabályokat állít föl:

V. A társulat szerkezete. 1. Illy czim alatt: „Jó és olcsó könyv-kiadó társulat*“, épületes és hasznos könyvek olcsó úron leendő kiállítása és terjesztése végett a magyarhoni úgy egyházi, mint világi katolicusokból egy társulat alakul 1850-dik évtől kezdve, egymásután következő hat évre, melly idő lefolyása alatt irányát, szellemi hatását, hasznosságát, s általában életrealóságát kifejthetni reményű. 2. A társulat áll alapító, dolgozó és részvevő társakból. 3. A la p i tó tagjai a társulatnak azok lesznek, kik annak üdves czéljára, egész hat évre egyszer legalább 100 pengő forintot, vagy évenkint 18 p. forintot adományoznak; dolgozó tagok azok, kik a társulatnak ezélját s irányát az irodalom által, a proe grammaban kifejtett elvek szerint előmozdítják; részvevő tagok pedig azok lesznek, kik ezen társulathoz kívánván csatlakozni, pénztára gyarapításához, hat év alatt, évenkint legalább 3 p. frttal járulnak, vagy egyszerre 18-czal. 4. Föntartja magának a társulat, hogy azokat is, kik ez üdves intézetet talán később nagyobb pénzsegélylyel gyámolítandják, s íranta különös hajlandóságát, kedvezést és pártfogást tanusítandanak, pártfogónak elválaszthassa és nevezhesse: sőt illy pártfogókat magának szerezni, s megnyerni minden módon igyekezendik. Úgy szinte azokat, kik e társulat ezélját buzgó közremunkálásuk által előmozdítandják, tiszteletképen tagja közé fölvenni óhajta 5. Az alapító és részvevő tagok onkéntes csatlakozás utján válnak a társulat tagjaivá; de a dolgozó tagok fölvétele, azokon túl, kik a társulat keletkeztekor vagy már önkényt ajánlkoztak, vagy kozóhaj-

tiis útján még fölkéretnek és elvlasztatnak, anngy gyúlésben, a vlasztmány ajánlatára, szavazat útján fog eszkzóltetni. 6. A társulat késznek nyilatkozik ugyan a tagok literatúrai, kéziratan beadott munkálatjaikat, mellyek kiállítására a vlasztmány által fölhívtak, vagy önkényt ajánlkoztak, — ha a programm irányában és szellemében, alaposan és jól lesznek kidolgozva, illendően díjazni; hiszi azonban, bogy lesznek közülök olyanok is, kik a társulat, célját, inelly nagyrészt a könyvek olcsó ároni kiállításában áll, előmozdítani óhajtvan, ezen igényökról a társulat javára le fognak mondani. 7. Hanem társulati tag, hanem más szerző kívánná hason irányú jó munkájával a társulat célját előmozdítani, a társulat az illy dolgozatokat is kész elfogadni, s pénztértékéhez mért illó díjjal jutalinnzandja. 8. A beadott kéziratok a vlasztmány kiküldött tagjai fogják megbírálni, s az iránti ítéletöket kimondani, ha valljon a kitűzött célra alkalmasak-e. A kiadandó munkák czimlapjára a szerző neve, s alább < szavak: Kibocsátja a jó és olcsó könyv-kiadó társulat' fognak kinyomatni. 9. Az alapító tagok minden, a társulat neve alatt kikerülendő munkából egy-egy példánnyal tisztelteinek meg. 10. A részvevő, s a társulatot munkáikkal támogató dolgozó tagok a társulat által kiadandó, s 90-ivig terjedendő kötelezett könyvekből egy-egy példányt kapnak. 11. Az alapító és dolgozó tagok ezen társulat minden ügyeire nézve szavazattal bírnak; a részvevő tagok közül pedig azoknak fog adhatni a társulat a közgyúlésen szavazatot, kik ezen intézet iránti buzogságukat a könyvek terjesztésében tiz aláíró vagy vevő szerzésével fogják kitüntetni. 12. Az alapító és dolgozó tagoknak a vlasztmányban is szinte, mint a nagy gyúlésben, szavazatuk van. 13. Minden társulati tagnak joga van a társulat működésére vonatkozó figyelmeztetéseket tenni, és a javaslatokat tervezni. Ezeket az igazgató és a vlasztmány tartozik kellő figyelembe venni, s ha az alapszabályoktól! eltérést szorgalmaznak, a nagy gyúlés elébe terjeszteni. 14. A társulat pénztárának miként és milly arányban! fölhasználásáról, s ügyvitelének kezelése módjáról, külön gazdálkodási szabályokat fog alkotni, mellyek megtartására az igazgató vlasztmány, és pcnztárnok, kötelesek lesznek. 15. Azon esetre pedig, ha hat év lefolyta előtt az eloslás nem várt sorsa érné a társulatot, a föl nem használt pénz-alapból az alapító és részvevő tagokat aránylagos kivetés szerint kármentesíteni fogja.

VI. A társulat kormányzási rendszere. 1. A társulat fővédnökül a magyar kath. egyház fejét . az ország primását bátorodik tiszteletteljes bizodalommal fölkérni. 2. A társulat ügyeit állandóul egy igazgató vezet, és intézi el, ennek helyét szükség idején az igazgató pótolandja. 3. Az igazgatót egy állandó vlasztmány támogatja működéseiben, s egy meghatározott díjjal ellátandó tollvivő alkalmaztatik mellé. 4. A nagy gyúlés fogja a vlasztmányi tagokat a szavazattal bíró tagokból megválasztani. A vlasztmánynak két harmada dolgozó tagokból állatid. 5. A vlasztmány minden hóban egyszer ülést tart. Azonkívül az elnök valahányszor szükségét, látja, a vlasztmányt mindenkor összehívhatja. 6. A társulat hivatali helye Pest városában leend, mint melly különben is az ország központja, s irodalmi vállalatok kivitelére legalkalmasabb. 7. Minden püspöki székes városban lesz a társulatnak egy vagy több bizottmányosa: sőt illy bizottmányokat más helyeken is, mint a szükség kívánandja, alakit; s minthogy a bizottmányosok felelet terhével járó ügykezelést vállalnak magukra, a társulat nekik, pénztárának állapotához képest, bizonyos procentuatit vagy tiszteletdíjt Ígér. 8. A helybeli vlasztmány ülnökeinek egyike n társulat, pénztárának kezelésével bizatik meg. 9. A püspöki megyékben föllállítandó bizottmányok elvlasztására a főpásztorok mély alázáttal megkérendők, valamint arra is, hogy ezekre atyai gondosságukat kiterjeszteni méltóztassanak. 10. A társulat évenkint egyszer, akár itt Pesten, akár a körülményekhez képest más helyen, egy nagyobb gyúlést tart, mellynek ideje és helye az igazgató által előlegesen közhírré tétetik. 11. A nagy-gyúlés föladata áll: a kiadandó munkák előrajzának megbírálásában, az évi számadások megvizsgálásában, az alapszabályok netalán szükséges módosításában, a vlasztmány s új dolgozó tagok választásában. 12. A társulat az első közgyúlésbe, mellynek előbbségére a jelenlevők között rang-fokozat és idősbség szerint a legtekintélyesebb

méltóság kéretik meg, egy vagy két elnököt választ magának a világi tagok közül, kik azontúl a nagy gyűlésekben mint előlülők a tanácskozásokat vezessék. VII. A társulat viszonyai. A társulat, mint a kath. egyház kebeléből keletkező, s ahhoz hön ragaszkodó socialis intézet, ezen tyusát megtartva az egyházi szent hatalomtól! függés mellett, a hazai polgári törvények ernyőzete alatt kívánja kifejteni munkásságát. — A társulat hivatala: Czukor utca.

A III. nemzeti Museum. Alapítója ezen hazánk jelenlegi egyik nagyszerű intézetének a nemes érzelmű *gr. Széchényi* Ferencz. Már 1792-ben a híres Denis Mihályival, theresianumi egykori tanítójával s a bécsi cs. könyvtár örével tartott tanácskozásai föl} tán eltökéllé egy felállítandó magy. nemzeti könyvtárral lepni meg a nemzetiségét naponta magasabb fokra emelni törekvő magyar nemzetet. A szilárd elhatározás csak hamar hazánk évkönyveiben örökített tényekben nyilatkozik; ugyanis 1802-ik évben összes könyvtárát kéziratok, — földabroszok, képek, — ritkaságok, — czimerek, — pecsétek, s érczekből álló nagy ritkasága, s sok éveken át költségkímélés nélkül s sok sikerrel szerzett gyűjteményét, magyar nemzeti muzcum alapítása végett, az országnak ajándékoz; kinyervén dicsőült 1. Ferencz királyunk megegyezését, s azon évi novemb. 25-én azt megerősítő alapítvány-levelét, melly szerint az intézetre! felügyelet országunk nádorára, vagy ennek nem létében a kir. helytartó tanácsra bízott.

Első lakhelye az intézetnek a mostani papnöveldei épület, hol akkor a kir. Curia is tartózkodott, volt; s ott nyitattott ki 1807-ki aug. 20-án a Czenkről érkezett könyv, kézirat, kép és földabrosz tár, s még azon évi dec.. 10-én szerencsés volt az intézet nádorunkat az alapító társaságába fogadni, ki azt ezóta egész hazánkra történt siralmas kimúlása idejéig gazdag adományaival bővítve, mindenkép oda törekedett, hogy eme közintézetünket minél virágzóbbá s egyszersmind haszonvehetőbbé tehesse; s innen kieszközlé a m. kir. helytartó tanácsnak 1804 évi febr. 28-kán 4333. sz. a. kelt köriratát, mellyben kötelességévé tétetett a hazabeli minden könyvnyomó intézetnek, hogy nyomdájából kijövendő minden munkából egy példányt múzeumunk Széchényi országos könyvtárának beküldeni kötelességének tartsa.

Alig kezdett azonban e rendelet sikereltetni. 1805-ki nov. 19-én a francia hadseregnek Bécshez közeltése miatt a nádor meghagy fisából a nemzeti könyvtár Temesvárra vitetett kocsi-kon a pesti egyetem költségén, honnan 1806-ki mart, hó közepe felé legnagyobb sarakban hozatott vissza, és alig rakattak be a

visszahozott könyvek előbbi helyeikbe, új csapás érte a kezdetben állott intézetet, Pesten királyi rendeletből papnövelde állíttatván fel, e végből a k. Curia az egyetemi épületbe szállíttatott, az egyetem pedig mostani lakhelyébe költözött, hol a nemzeti könyvtár is egy időre nyughelyei kapott.

E folytonos vándorlások folytán nádorunk tervet készített a Széchényi ország, könyvtár őre által egy már sokkal több ágazatra kiterjedő magyar nemzeti muzeum eránt; a nyomtatásban megjelent terv az 1807-ki országgyűlés alatt kiosztatván, azt eredményező: hogy ez az országgyűlési XXIV. t. ez. a királynak megajánlott minden forinttól egy garas beszédését renddé el a nemzeti muzeum tőkepenzeinek alapítására, s nagy köszönettel az alapító eránt a Széchényi országos könyvtár minden ágazataival együtt országos oltalom alá vétetett, s a magy. nemzeti Muzeum neve is e törvényben pendített meg legelőször. 1808-ban a Museum Grassalkovich herczegtől akkori egyetemi lüvész kertet nyerte, inelly a mostani belvárosi szép-utcza üres telkét foglalta el, más fiivészi kertül e herczeg a hatvani kapunál volt saját kertjét ajánlván fel, s e csere az 1808-ki 8. t. ez. által is jóvá hagyatott.

Erre a határtalan kegyelmű s pártfogó nádor 1809-ben minden általa bírt kéziratait Pray Györgynek, úgy a tőle 12000 pfton vásárlóit Kovachich Márton-féle kézirat- és 3478 darab ásványból álló gyűjteményét a museumnak ajándékozod, melly nemes tettől ösztönöztetve gr. Szapári Péter is ásványgyűjteményeivel gazdagítá a nemzeti Museum természet osztályát.

Alig vétettek át azonban e kincsek 1809-ki május 21-kén a már Győrnél volt franczia hadsereg elől a Széchényi országos könyvtár Nagy-Váradra vitetett, honnan ismét legnagyobb sarakban 1810-ki mart. 7-én hozatott vissza.

Most érkezett el Pestre a Széchényi ajándékozta magyar és erdélyországi gazdag érez gyűjtemény is — 1811-ik év első napjaiban az épület ajtai ismételve feltöretni próbáltattak, s csak a szolgálak pontos őrködése mentette meg a haza kincseit, s ez évi jan. 10-től nyert az intézet állandó katona őrizetet, s ugyan ez évben kezdett az eddig csak egy osztályból állott intézet különféle egymástól elvált ágakra oszlani, s miután az 1812. országgyűlés felszóllítása folytán hatóságok s egyesek adakozásai által minden ágaiban szaporítatott, 1813-ban Batthyányi Antal gróftól mostani tág telke vásároltatott meg. — 1818-dik

évben az intézet a nádor által megvett Kietaibel Pál ritka kéziratái 1824-ben pedig hagyományozás által birtokába jutott Vuchich féle könyvtár, és ismét a nádor által megvett Kéler Godofréd-féle könyvtár által gazdagéit. — 1825-ben Illésházy István gróf ajándékozta oda történeti munkákban gazdag s ritka könyvtárát, kézirat, és földabrosz gyűjteményét. 1832-6-ba pedig 125,000 pfton Jankovich Miklós gazdag könyv-kézirat, magyar, görög, római érczek s régiségek, fegyverek, képek, s egyéb ritkaságokból álló gyűjteménye vétetett meg az ország rendei által — szinte 1836-ban Pyrker János László egri atya érsek 190 darab válogatott olaj-festvénynyel ajándékozta meg Múzeumunkat, melly gyűjtemény 1845-ben felálíttatván 1846. mart. 19-én a dicsőült nádor névnapján mint a nemzeti Múzeum új, az az képosztálya, ünnepélyesen meg is nyitattott.

1838. évben az intézet Veszerle János egyetemi tanár gazdag magyar, római, görög érczi gyűjteményeivel; 1844-ben pedig Kis Ferencz magyar, római, görög érem, arany ezüst érez s egyéb, nádori rendelet által megvétetni rendelt, régiségeinek gyűjteményeivel tetemesen gazdagodott. .Végre

Az 1836-ki országgyűlés által megajánlott 500,000 pftból az előbb megvásárlóit telken ezen nemzeti intézet számára egy pompás épület emeltetvén, az jelenleg egész díszében már is fenáll, s benne a gyűjteményi osztályok rendezése a menynyire az a bútorok nagyhiánya miatt eszközölhető, mindegyre folytattatik.

1851-ben a Forray-Chotek-Brunczvig féle gazdag csiga és ásvány-gyűjtemény ajándékozottatott Museumunknak, a Mikecz A. féle ásvány gyűjtemény pedig megvétetett. Végül a folyó évben felosztatott magyar ipar egylet, müipari gyűjteményét s egyéb összes vagyonát ajándékozta a nemzeti intézetnek.

Lássuk már most az egyes gyűjtemény osztályokat.

1-ször. *A könyvtár* az alapító gr. Illésházy István, Kéler, Vuchetich ajándékozott, úgy egyesek által ez intézetnek ajánlott, végre a Jankovich Miklóstól megvett, s az országban létező könyv nyomdákban beérkezett kötelezési példányokkal szaporított könyvtárakból áll, s közel 100,000 kötetet számlál mellyek mind a museumi épület első emeletének első részében 14 teremben vannak elhelyezve. — Felosztatik ismét a) Levél s oklevelek tárára, b) könyvnyomdái zsebkönyvekre, c) kéziratokra s d) magára a könyvtárra. — Igen kívánatos volna ez

osztály gyarapítására, ha gr. Széchenyi Lajos példajaként, ki magyar könyvek beszerzésére 400 ezüst forintot alapítványozott, több elsőbrendű hazafiak által e célra hason ajánlatok tétetnének; továbbá ha az 1848-ki 18. t. ez. 4. §. értelmében minden nyomtatvány és kőmetszet egy példánya ez intézetnek az illetők által rendesen beszolgáltatnék, melly tekintetben már is, az e kerületi kormány részéről, körirat által a rendelkezések megtétettek.

Sokat nyert ez intézet a boldogult Horváth István mintegy 30,000 kötetet, e közt csak Magyarországot illető 6000 darabnál, többet számláló gazdag könyvtárának fenséges főherceg *Albertnak* hazánk hála elismeretével környezett intézkedései folytán, f. évben 60,000 p. ftért eszközöltött megvásárlása által.

Így szinte remélhető a nagyszerű nemzeti intézet gyarapodása, ha Ráday grófok s Kovachich Márton gazdag levél és okirat gyűjteménye az ország által megvétnének, vagy ha általában új könyvek megvétele vagy bekötésére legalább évi 3000 pft fordíttatnék, minthogy pirulva kell beváltanunk, miként a gr. Széchenyi Lajos alapította 400 pfton kívül, mi magyar munkákra van szánva, Museumunk könyvtára gyarapítására semmi bizonyos összeg nem fordíttatik, holott a mintegy 400,000 kötetet számláló bécsi udvar könyvtárra 19,000 pft — az ugyan annyi kötetű Münchenire 16000 bajor ft — s a kisebbek között nem épen gazdag lipcsei egyetem könyvtár bővítésére évenként 3000 ezüst tallér fordíttatik.

2-szor. *A kincstárt osztály* az első emelet másik részében 9 teremben magában foglalja g) a görög római általános és magyar mintegy 90,000 darabot számláló — b) a kő, bronz és vas-korszak — c) mintegy 50 számláló kőszobor — d) az ó és középkor emlékei u. m. régi koporsók, sírkövek, római oltárok, mértföld mutatók, mintegy száz darabot számláló gyűjteményét; mind ez emlékek azonban kellő hely hiányában (miután némelyek nagy súlyuk miatt, melly 100 mázsánál is többet tesz a Museum első emeletére fel nem vitethetnek) elszórva hevernek.

Ezen osztályhoz tartozó még a középkor és újabbkori arany, ezüst s drágaságok mint edények, mintegy százat számláló serleg, — egyházi kanta kelyhek — arany, ezüst, réz-gyűrűk — 500-at meghaladó száma, egyházi főszemélyek drága kövekkel kirakott kesztyű és más ékszerek gyűjteménye; a fegyvertár, végre a középkor és újabbkorú bútorok és öltözetek tára.

Sokat tett ez osztály gyarapítására a néhai Döbrentey Gábor által alapított magyar szoboregylet, kívánatos volna azonban jövőre is, ha az illy emlékek vásárlására legalább évi 1000 pft fordítatnék, nem különben az országban találató régi szobrok és egyebek eránt a birtokosok nagyobb kegyelettel viseltetve, azokat a nemzeti Museumnak átadatnák. Ez osztály hétf. reg. 9—1 óráig van nyitva.

3- ik *A természetiek és kézműtaniak osztályát* illetőleg, rnelly a második emelet egyik részében 14 teremben van elhelyezve, legyen elég e helyt csak azt felemlíteni, miként ez osztályba bár egyes részei u. m a) az állat — s ismét az endősök madarak szüllők (amphibia) halak robarok csigák gyűjteménye; továbbá b) a növény (15,000 fajon felül) — c) ásvány *) d) s a kéziraütani gyűjtemény részint nagylelkű adakozások aján-dóka, részint gyűjtés által sok kitűnőt mutathat is fel, még is annyira hátra van a tökélytől, hogy e részben más hason nemű Intézeteket csak nagyobb pénzbeli erő s pártolás által lesz képes utólrérhetni, — miért is csupán ez osztály gazdagítására legalább 1000 pft szükségeltetnék, tisztviselők száma tekintetében pedig az olly igen szükséges kitömő mindinkább nélkülözhetlennek tűnik fel. —Ez osztály csöt. reg. 9 — 1 ór. van nyitva.

4- ik A hetenkint ked. és szomb. reg. 9 — 1 óráig megtekinthető *képtárt osztály*, a másik emelet másik részében 8 teremben van felosztatik 1) a Pyrker János László egri atya érsek által nagylelkűen ajándékozott 192 darab olaj festvényből álló gyűjteményre. — 2) egy általános képtárra, rnelly az alapító gr. Széchényi Ferencz képein kívül a Jankovich Miklóstól vett festvényekkel, s több hazafiai ajándokaival szaporodott, s a művészeti becsnélküliek elhagyásával 180 képet számlál. — 3) A Jósef nádor nemzeti képcsarnoka, rnelly a dicsőült nádor 50 éves hivatala viselése emlékére külön társulat által alapított. 2) Valamint a többi, úgy ezen osztály gazdagítására igen szükség lenne szinte legalább évi 1000 pft fordítani, úgy ifjú festők

¹⁾ A tulajdonképi rendszeres ásvány-gyűjtemény 10,000 a földismeit 3000 s a kövületek gyűjteménye 5000 darabnál többet számlál, s mint már fentebb érintett, ez ásvány-gyűjtemény 1851-be a Forra-Cbotek-Brunsvig féle gazdag csiga 8 ásvány-gyűjtemény adományzása által tetemesen gazdagodott, s remélhető: hogy viszonyaink jobbra fordultával Drevenyák Ferencz s Zipszer András magyar ásványokra nézve kivált gazdag gyűjteményeik Múzeumunk részére meg fognak szerezetni.

²⁾ Ez utóbbiról alább külön szólandunk.

serkentésére a festvények lemásolása végett jó örökös alatt külön teremtetni.

Ez előadottak után is hazafiul örömmel vallhatjuk ezen hazai intézetünket kedves sajátunknak; mellynek emelésére a derék intézeti igazgató is őszinte hazafiui érzettel karol fel minden alkalmat¹⁾, mindazáltal, hogy Museumunk jelenleg még Europa más országai hasonnemű intézeteit meg nem közelítheti: az intézet szomorító pénzügyi állapotában kell keresnünk, melly nem csak hogy a szükségelt újabb kiadásokra forrással nem bír, de még tartozásait sem képes fedezni, a mint ezt már Buda leírása 258. lapján előadni alkalmunk vala.

Milly tetemesb összegek kívántatnának pedig még részint a legszükségesebb eszközök, részint a Museum gazdagítására megveendő gyűjteményekre? mutatják az e részben tett számítások, mellyek szerint a még szükséges bútorokra legszigorúbb kiszámítás nyomán 80,000 pft a nagy súlyú kö régiségek elhelyezésére építendő árkádokra 32,500 pft. ezenkívül Drevenyák féle ásvány, gr. Ráday és Kovachich féle könyv s okiratok gyűjteményére igazgatási költségek fedezésére összesen még mintegy 150,000 pft. kívántatnék.

A n. képcsarnokot alakító egyesül. Hazánkban 1844. nem létezett nyilvános s művészileg rendezett képtár. Erdélyben b. Bruckenthal nagyszebeni magán képtára roppant távol-ságban a magyar vidékek legnagyobb részétől, korántsem hat-hatott a tehetségdus fiatalságra olly jótékony befolyással, mi szerint akár a festő-művészetre elegendő ösztönt, akár a műpályán létezett kezdőknek jeles képpéldányaival kedves szolgálatot nyújthatott volna. A magyar nemzeti Museum alapítója s néhány nagylelkűek adományai után a művészet barátja s egyik avatottja, a dicsőült Pyrker J. L. egri atya-érsek 190 darab olaj-festményből állott gazdag adománya létesített hazánkban nagyobb-szerű képtárt, nemzeti Museumunkban. — E szép (később még két nagybecsű képpel szaporított.) képtár 1844-ki nyáron hozatott Égerből a Muzeum épületébe, de a termék készületlensége miatt csak 1845-diki decemb. vitethet-vén be rendeltetési helyére, s itt művészileg felállittatván 1846. mart. 19-én a dicsőült nádor neve-napján, ünnepélyesen nyit-tatott meg. Keletkezése kövekező:

¹⁾ így buzgó felhívása folytán jelenleg is a museumi kert megállapítására már ddig is szépen jövedelmezett hangversenyek adatnak, s egy sors játék is tervezetik.

Kubinyi Ágoston, a Museum igazgatója, 1843-ki áprilisben megkezdett hivataloskodása közben csak hamar átlátá a Museum körüli teendők roppantsága mellett az intézet pénzereje csekélységét s e miatt létezett tetemes hiányokat, mellyek okozák, hogy az intézet nem felelhete meg teljesen rendeltetésének s a közvárákozásnak. Oda irányzá tehát erélyes intézkedéseit: hogy a Museum gyűjteményei, habár ideiglen is, közszemléltre felállittassanak, s így ezáltal a közönség figyelme s rokonszenve felébresztessék. S miután tapasztaló: hogy a Pyrker képtárat nagyszámú közönség látogatta, a fiatal festő művészek szorgalmasan kezdék használni: — gondjainak egyik feladatául tüzé ki az intézet ez osztályának is mielőbbi szaporítását s közhasznúvá-tételét, s ezáltal annak képző művészeti iskolává alakítását, — és erre egy magyar nemzeti képtárral gazdagítását.

E magas eszme valósításául kedvező alkalom kínálkozott. A magyar nemzet nagyszerű országos ünnepélyre készült. 50-ik évnapja az ország jóltevő nádora *Jósef* cs. kir. főherczeg boldogító hivataloskodásának 1846-i nov. 12-re vala esendő; inillióji kebléből az öt tisztelve szeretőknek vala kitörendő e napon az ünnepélyes lelkesültség és hálaszülte örvendezés, és hozzá s kedves családja felé a magyar őszinteség szómithatlan jelképeiben lebegni készült. És kinek nagy érdemei emléket inkább örökítheté Museumunk? mint a férfiúnak, kinek bölcs intézkedései tárták fel azt azon állásponton is, mellyen az országot folytonosan sanyargatott mostoha körülmények és számos elenséges viszonyok fentarthatni engedék. A mondott napon óhajtó tehát a n. Museum igazgatója a nemzeti képcsarnok megnyitását, s azt, a dicső nap örök emlékéül s a nagy nádor érdemeinek mint egy hálas hírnökéül **Jósef nádor nemzeti képcsarnoka** cízzel ékesíttni.

1845-ki mart. 9-én az indítványozó szállásán, több rokon érzelmű hazafiakkal¹⁾ tartott értekezlet az egyesület alap szabályait, s egyéb előleges intézkedéseket elvileg, s egyszersmind azt is elhatározá, miként országszerte, de csak magán utakon, aláírási iverk köröztessenek az intézet létesítését előmozdítandó pénzösszeg megszerzése, nem különben a nádornak minél pompá-

¹⁾ Ezek gr. Teleky Sámuel, b. Nyáry Antal. Palásthy Viktor, Schedius Lajos, Fáy András, Mátyai Gábor valának, s közülük id. elnökké' gr. Teleky Sámuel, helyettesévé az indítványozó Kubinyi Ágoston, s titoknokká Mátyay Gábor választattak.

sabb alakban hazai művész által ¹⁾ készítendő képe költségeire s a magas beleegyezés végett felkért nádor helyeselve a társaság czélját kinyilatkoztatá: miszerint a nemzeti képcsarnok reá nézve olly emlék lesz, melyet minden más ünnepély múlandó fényénél kedvesebben fogadand. A Mátray Gábor készítette alapszabályok azon évi mart. 19-én jóváhagyatván felsőbb megerősítés alá terjesztettek, s Majláth György országbíró az egyesület főpártolói czim elfogadására megkéretni rendeltetett máj. 25-én a kir. helytartó tanács azon kedvezésben részesíté az egyesületet, hogy országszerte köröztetendő programmját, még mielőtt az alapszabályok megerősítése legfelsőbb helyről leérkeznek, sajtó alá bocsáthatta. A szabályok jóváhagyása sept. 16-án következék. A vállalat iránti rokonszenv csakhamar kitünőleg bizonyodott be. Ő cs. kir. Felsőgük, s fenséges Családjok tagjai, testületek, hatóságok, honleányok s hazafiak részint pénzösszeggel, részint festvényekkel segíték azt elő.

Az 1846-ki novemb. 12-ke felderült: de a magyar nemzet az e napra rendelt ünnepélyt a nádor betegeskedése miatt elhalasztani kénytetett; — s 1847-ki jan. 13-án a kérlelhetlen végzés hazánk enyhíthetlen fájdalmára ő cs. kir. fenségét boldogabb életre szóllítá. A veszteség honunkat közgyászba borítá. — A 12000 pftnál felül bejött pénzösszeg biztos helyeken tőkésítettvén, kamataiból az elkerülhetlen költségek fedeztetek, részint képek vásároltattak. S e hazában született s meghonosodott művészek felszóllítottak: hogy az intézetnek saját ecsetükkel készült festvényeikkel sőt életiratokkal is kedveskedjenek.

1848-ki febr. 22-től fogva a közbejött honi körülmények miatt 1850-ki jun. 27-ig az igazgató választmány ülései megszűntek ugyan, de elnöki intézkedéseknél fogva az egyesület érdekeiben folytonos lépések tétetvén, a nemzeti képcsarnok mindegyre jeles festvényekkel gazdagított; inig végre az egyesület helyettes elnöke a cs. kir. helytartóság id. főnöke b. Geringer Károly Önmgától megnyeré az engedélyt a képcsarnok megnyitása iránt, s egyszersmind felhatalmaztatott: hogy e megnyitást a cs. kir. Pest kerületi főispán Augusz Antal ő ingával egyetértőleg lehető ünnepélylyel eszközölje — minek következtében, „a néhai József nádor főherczeg 50 évi jubilaumának emlékére alapított nemzeti képcsarnok“ 1851-ki

¹⁾ A megbízatást *Baraicu* Miklós eszközlé.

septemb. 8-án, délutáni 4 óraker, a magy. nemz. Museum épülete 2-ik emeletében lévő képtári nagy teremben ünnepélyesen meg is nyitattott. ¹⁾).

E nemzeti képcsarnok-egyesület alapszabályai következők:

Az Egyesület célja, iránya és ctime: 1. Az egyesület egy a Magyar Nemzeti Museum kép-gyűjteménye mellett felállítandó *Nemzeti Képcsarnok* alakítását és folytonos gyarapítását tűzi-ki céljául; mellybe a magyar és erdély országban s ezekhez kapcsolt részekben született vagy meghonosodott hajdan- és jelenkori festőművészeknek olly jeles festvényeik vétetnek fel, mellyek vagy a szabad ajánlatokból befolyt és jövedőre is befolyandó pénzen szerzetnek-meg, vagy számára egyes személyek és testületek által ajándékoz! atnak, s mindezek az egyesület által a M. N. Museum nemzeti gyűjteményei szaporításául szenteltetnek. — 2. Honosodott művészek az tekintetik, ki magyar és erdély országban s az ezekhez kapcsolt részekben meglepedést szándékkal már tíz évig lakott. — 3. Ezen intézet által az egyesület nemcsak a honi festésiek korszakokként! létezésüket s művészetük kifejlését óhajtja megismertetni, hanem egyszersmind azoknak e központosító helyen fenmaradó emléket állítani, s ennél fogva a hazai művészetben magát gyakorolni vagy kiképezni óhajtó hazai sarjadok számára jövedőre egy művészeti nemzeti iskolát szándékozik létesíteni. — 4. Az ezt eszközlendő társaság „*Nemzeti Képcsarnokot alakító egyesület*“ ezimét viseli.

II. At inlélet neoe is helye: 5. A nemzeti képcsarnok megalapítását és létesítését az egyesület és minden magyar hazafinak szívében öröklendő kedves hálaemléken kívánja megkezdeni; t. i. e gyűjteményt nemesek JÓZSEF ö csász. kir. Főherczegségének, országunk szeretve tisztelt Fenséges Nádorának, valamelly magy. jeleőbb festész által életnagyságban minél pompásabb nagyszerűséggel készitendő képével kezdi-meg, s azt (hozzá csatolván a honi művészeknek M. Nemz. Museumunknál már létező műveiket) ö Fensége nádorisánsági hivatalának 1846-ki nov. 12-ikére esendő áO-ik esztendei napján innepélyes szertartással nyitja-meg, hanem egyszersmind e nevezetes innep örök emlékéül „JÓZSEF NÁDOR NEMZETI KÉPCSARNOKA“ czimmel ékesíti. — 6. Mindenkeri s elválaszthatlan helye tehát közvetlenül a M. N. Museum képgyűjteménye mellett lesz, s ennek, mint a Nemzet tulajdona, folytonosan egyik osztályát képzendi.

III. A képcsarnok gyarapodása: 7. Az egyesület e képcsarnok gyarapítását folytonos feladatul tűzven ki magának, azt a magyar és erdély országban s ezekhez kapcsolt részekben született vagy honosodott hajdani és jelenkeri festészek és műveik fürkészésével, élettörténetük, készitményeik lajstroma megszerzésével és jeleőbb műveiknek a képcsarnok számára megvásárlásával eszközlendi. — 8. A netalán ajándékban beküldött, vagy az egyesület költségén szerzendő festvények közöl csak azok fogadtatnak-el e képcsarnok számára, mellyek, legyenek bár régiek vagy újak, művészeti értékkel bírnak, s az illető bizottság által, a nekick kiadandó utasítvány nyomán, elfogadhatóknak ítéltetnek. — 9. E képek a M. N. Museum igazgatóságának nyugatványok mellett adatnak által, mellyek az egyesület irományai közé tétetnek el.

III'. Gyarapítás módja: 10. E képcsarnok gyarapítása, az ajándékban nyerendő jeles festvényeken kívül, a magánutakon országszerte felszöllítandó hazafiak s honleányok adományaikból begyüldendő pénzöszevvel eszközlötetik olly módon, hogy ebből mindenek előtt a Fenséges Nádor életnagyságú képét illető s egyéb ügyigazgatási költségek vonatnak-le, a fenmaradó és későbbi adományokból ne-

¹⁾ 1. „a magy. nemz. Museumban létező nemzeti képcsarnok ünnepélyes megnyitása 1851-ki sept. 8. leirt a *Mátray* Gábor. Pest, 1851.“ — 123. 1. és „a nemzeti képcsarnokot alakító egyesület évkönyve. 1845 —1851-re I—VII. év. szerkézé *Mátray* Gábor. Fest, 1851.“ 1—62. 1.

vekedő pénz addig biztos helyeken tőkesítettvén, ennek kamatai a képcsarnok további szaporítására s az ezzel járó elkerülhetlen költségek fedezésére fordítottak. — 11. E cél elérése végett nyomtatott aláírási iverk magánutakon ország-szerzte köröztetnek, s az egyesület azoknak kifejlett eredményükhez alkalmazza munkálkodásait. — 12. Az aláírási iverken azonban valamint most, úgy jövődében is csupán egyszer és mindenkorra befizetendő öszvegek ajánlatbatnak, mellyek ha nem előbb is, de legalább a pénztárnoktól kiadott s az ellenőrtől láttamozott nyugtatványok beküldetésükkor fizettetnek a pénztarba. — 13. e nemzeti intézet folytonos fentartásu végett valamint ezen egyesület minden részesének buzgalmá-tól megváratik, hogy hatáskörében törekedni fog a részesek számát szaporítani, úgy minden tiz esztendő múlva ország-szerzte újabb felszólítás bocsáttatik, 'és új aláírási iverk tétetnek forgásba, hogy ez által mind a pénztár minéi biztosabban szaporitassék, mind maga az egyesület megújuljon.

F. *Pénztár*: 14. A pénztár csak az egyesület kitűzött céljára fordíthatik, és semmi más nemű közpénzekkel soha öszve nem vegyíthetetik. — Ennek kezel-tetését s a felügyelési jogot az egyesület örökre fenntartja magának.

VI. *Egyesületi tagok*: 15. Egyesületi tagok lesznek mindazok, kik legalább ö t ezüst fotintot írnak alá. — Ha ezt be is fizették, a közgyűlésekben (mellyekre hírlapok utján hivatnak-meg) szavazatba! bírnak. — 16. Kik öt ezüst forintnál kevesebbet ajánlanak s fizetnek, a közgyűlésekben csupán értesítési szavazattal bírnak.

VII. *Igazgató*: 17. Az egyesület ügyeit a közgyűlés és igazgató választmány kormányozza. A. *Közgyűlés*, a) A közgyűlés csak *három év* múlva, rendkívüli eset-ben előbb is tartatik. b) Mindenek előtt egy országos főhivatalban álló férjfiut választ *egyesületi Főpártolóul*, ki a közgyűlések rendes elölülje lesz. — A *Főpártoló* tüzi-ki tehát a közgyűlés napját (gátoltatása vagy távolléte esetében az igazgató választmány), s azt a titoknak által közhírré téteti; czimét pedig mindaddig viseli, míg arról önkényt lemondani tetszik, c) A közgyűlés az egyesület ügyeinek rész-letes kormányzására bizonyos számú tagokból álló *igazgató választmányt* nevez-ki, és pedig az egyesület tagaiból. — E választás minden három év múlva az első közgyűlésben megújittatik vagy megerősíttetik. — A nevezett választmány tagai-ból választatik az után ugyancsak a közgyűlés által az egyesületi s egyszersmind igazgató választmányi *elnök*, ennek *helyettese*, egyesületi *titoknak*, *pénztárnak*, s pénztári *ellenőr*; a többi tag közé különösen a budapesti festészek közül (ha egyéb-iránt illyesek az egyesület részesei leendnek) *hatan* választatnak, d) a közgyűlés alkotja és módosítja az alapszabályokat mindenkor az igazgató választmány indít-ványára. e) Meghatározza a terhesebb hivatalok viseletéért netalán megajánlandó tiszteletdíjt, hasonlólag az igazgató választmány indítványára, f) A minden három év múlva tartandó közgyűlésben az igazgató választmány megújításán vagy megerősítésén kívül előterjesztetnek az egyesület pénztárának állapota és múlt évi számodásai, az igazgató választmány általános tudósításai mind azon intézkedéseiről, mellyeket az egyesület kitűzött céljának érdekében végbevitt; szó-val, előterjesztetuek mind azon tárgyak, mellyek általján véve az egyesület oszves tagait érdekelhetik, g) Időközben a képcsarnok szaporodása s pénztár állapota felől az igazgató választmány értesítendi hírlapok után az egyesületet.

B. *Igazgató választmány*. 19. a) Az igazgató választmány üléseire az elnök vagy helyettese megbiztából a titoknak hívja egybe a tagokat nyomtatott lapok által, b) Az igazgató választmány rendeli-meg a szükséges nyomtatványokat u. m. aláírási iverket, felssollító leveleket, nyugtatványokat, s a t., miután t. i. tartal-mukat kéziratban megvizsgálta, c) Utasítványokat ad-ki, mennyiben szükséges-nek látja, a titoknak, pénztárnok s ellenőr számára, d) Felügyelőjelevén a pénztár-nak, ennek állapotáról folytonosan értesítetteti magát az ellenőr s pénztárnok által, e) Alrendü szükséges hivatalbelieket, p. o. ímokat, szolgát fogad-fel s fizetésüket meghatározza, f) A festvények kiszemelését s megvásárlását eszközzi; mire nézve azonban mindenek előtt a kebléből választandó s hét tagból álló *műbíráló bizottság* mellett a helyettes elnöknél levő zárdokba beadja, e) Az egyesület öszves birtoka

véleményét meghallgatja. E bizottság tagjai *három* gyakorló művész s nem műértő vagy műkedvelő tagból álland, és előadandó esetenként nevezetik s küldetik-ki az igazgató választmányból különös utasítvány mellett, g) Az ellenőr és pénztárnok indítványára a pénztárban levő felesleges pénzeknek tőkésítése iránt tanácskozik, és minél óvatosabban rendelkezik, hogy azok biztos helyre adattassanak. — Tudta nélkül kamatra a pénzek senkinek sem adatnak, h) Esztendő végén a számadások átnézésére ismét saját kebléből öt tagból álló *számadást vizsgáló bizottságot* nevez-ki, mellyhez a pénztárnok és ellenőr is kiküldetik, i) A közgyűléseket megelőző időközben hirlaputjan értesíti az egyesületet a képcsarnok szaporodása és pénztár állapota felől. — Egyébiránt elrendel s intéz mindent, mi az egyesület czélját minél sikeresebben előmozdítja. — 20. Az *ólnak* rendeli-meg az igazgató választmány üléseit. Aláírja a kibocsátandó aláírási ivatek, felszólításokat s levelezéseket. — Ha az ülesekben a szavazatok két egyforma mennyiségre oszlanának. az elnök két szavazattal járulhat egyik félhez az ügynek gyorsabb eldöntése végett. — 21. a) A *helyülles rln k* a rendes elnök akadályoztatása esetében ennek minden jogával él. b) Ö utalványozza az árjegyzékek kifizetendését, gátoltatása esetében pedig az igazgató választmány kebléből rendelt utalványozó. — c) Nála őriztetnek az ellenőr elzárólása mellett az egyesület fontosabb oklevelei: névszerint a tőkepénzekről szólló kötelezvények, netaláni alapítványlevelek, aláírási ivatek, és ezeknek kiadott példányait elősoroló lajstrom másolata, d) Nála lesznek az ellenőr által évenként készítendő általános előterjesztvények. e) Szóll nálá őriztetik az egyesület levéltára. — 22. a) A *titoknak* hívja gyűlésekre a tagokat a főpártoló vagy elnök rendeletéből, b) O értesíti hirlapokban a közönséget főpártolói, elnöki vagy gyűlési meghagyásból mindenről, mi azt érdekelheti, vagy bármiképpen az egyesület czéljai előmozdítása végett közhírré teendő, c) Ö vezeti a gyűlések jegyzőkönyveit, d) Ö szerkezi az egyesület évkönyveit, e) Segédül azonban, miként a szükség mutatkozik, vagy állandó írnök és szolgáló vétetik fel, vagy ezeknek illendő díjaztatásuk rendelte tik az igazgató választmány által.— 23. a) A *pennái nők* vezeti a számadásokat, és pedig egy mnlúánn, és a jövedelem s költség főbb nemeit külön osztályokban előtüntető *lökonyoben*. b) A naplóba jegyzett folyó számadásokat minden hónap végén berekeszti, mellyeket az ellenőr megvizsgálván aláírásával megerősít, c) a pénztárban leyő feleslegpénzről minden hónap végén, vagy körülményekhez képest előbb is, az ellenőr, vagy saját tudósítása által, értesíti az igazgató választmányt, mellynek rendeletét a nevezett pénz tőkésítése iránt az ellenőrrel együtt teljesíti, d) A nyugtatványokat az ellenőr által láttamozva általveszi, s rólók esztendő végén számol, e) A kamatokat hasonlólag az ellenőr által láttamozott nyugtatványok mellett beszedi, f) A hozzá beküldött aláírási ivatek s azoknak megfelelő pénzöszeveget elfogadja, nyugtatványozza, s azokról az ellenőrt és igazgató választmányt tudósítja: a Budapestiektől még be nem küldött pénzeket pedig nyugtatványok mellett az intézet írnoka vagy szolgálója által beszedeti g) Esztendő végén számadásai megvizsgáltván, egy általános felterjesztvényt mutat-be az igazgató választmánynak az évi jövedelmek s költségek felől, s magát a felelőség terhétől a lefolyt évre felmenteti, h) Semmiféle árjegyzéket ki nem fizet a helyettes elnök (vagy ennek gátoltatásacsetében a kirendelt választmányi tag) utalványozása nélkül. — 24. a) Az *ellenőr* a kiadandó aláírási ivatek kezelvén, azokat számokkal megjelöli, számszerinti átvevőjeit külön névlajstromban feljegyzi, s e lajstrom másolatát egy példányban a helyettes elnökkel, másikban a pénztárnokkal közli, b) A pénztárnoknak általadja a szükséges nyugtatványokat, mellyeket hasonlólag számokkal jelöl-meg és láttamoz; rólók esztendő végén számot kér, és ad a számadást vizsgáló bizottságnak, c) Minden hónap végén megvizsgálja a pénztár számadásait, s aláírásával megerősíti. Ugyan ekkor, vagy körülményekhez képpst előbb is, tudomására jutván, hogy a pénztárban tetemesebb öszveg találkozik, ezt az igazgató választmánynak bejelenti, s a pénznek minél előbbi biztos tőkésítése iránt véleményt ad, s rendelményt kér. d) Az illy pénz tőkésítését pénztárnokkal együtt eszközölvén, a kötelezvénynek másolatát közli a pénztárnokkal, az eredeti kötelezvényt pedig nyugtatvány

felől minden esztendő végén egy általános felterjesztvényt nyújt-be az igazgató választmányának.

Végül ide igtatjuk az egyesület jövedelmei s költségei felőli kimutatást.

A. <i>Jövedelem</i> 1845-ki november 1-től kezdve 1851-ki május 31-ig a jövedelem	
valóságos öszvege volt	14,395 ft. 36 kr.
B. <i>Költség</i> ugyan azon idő alatt	4,636 „ 47 „
C. Ekként <i>pénztári maradvány</i>	9,958 „ 47 „
ebből 1851-ki május 31-kén.	
D. <i>Névszerinti vagyonallás</i> , 3 darab magánkötelezvény	
szerint kamatozó tőkepénz	9000 ft. — kr.
Ideiglenes kamaton	300 „ — „
Takarékpénztárban	100 „ — „
Pénztári készpénz	558 „ 47 „
összes pénzvagyron 9958 ft. 47 kr.	

Az első magyar festészeti akadémiát gyámolító társulat. *Marasztóni* J. akad., festész azon szempontból kiindulva: hogy a lélekmívelő s ízlés nemesítő művészeteknek önálló terjedtebb körű tancsarnokuk legyen, mellyben a hon ifjúságában lappangó hajlamok és tehetségek élesztve, s gyámolítva lehető képeztetést nyerjenek: 1846-diki oct. 3-án magán vállalatú festészeti akadémiát nyitott. Mint minden kezdet nehéz: akként e vállalat is mindjárt kezdetben vállalkozójának majd nem összes vagyonát, elnyelé már, midőn a művészeti ügy szent érdekét felkaroló ügy-barátok, néhai Schedins Lajos s Kubinyi Ágoston lelkesítő felszólamlásaik által a már létező magán vállalatnak gyámolítására társulat alakítását hozák indítványba. Megis alakult ez még azon évi oct. 14-én Ürményi Ferencz koronaőr elnöksége mellett, az alapszabályok kidolgozása után a következő 1847-ik évben az ország valamennyi hatóságai, az akadémia, s illetőleg társulat ügyének gyámolítására szólhattak fel; s minthogy a vállalat szövetkezet részvényesek száma még a társulati cél, t. i. növendékek képeztetését — csak igen csekély mértékben közelíthet meg: fölmerült szüksége egy festvény kijátszásáinak, de a inelly 1848-ki aug. 15-kén eszközölve a társulati pénztárra nem hozott kedvező eredményt. Mert Marasztóninak 6 nagy olaj festvényeért 1000 pft lévén biztosítva, az 1600 sorsjegyből csak 986 kelvén el, még a társulat pénztára volt kénytelen 14 pft kárt szenvedni. Azonban 3 képet az el nem kelt sorsjegyek szerint maga a társulat nyervén meg, ezek legjelesbikét később a nemzeti Museumnak ajándékozta, kettőt pedig s megmás kettőt, mellyek bár másoktól

nyerve de el nem vitetve a társulat tulajdonául maradtak, Marasztóhinak, növendékekért tandíjkép 280 pfr értékben adott vissza. — 1848-ki oct. 10-től 1850-kéül 4-ig nem tartott ülést a társulat, s ez utóbbi és sept. 15-én tartatott meg a növendékek tanulmány-műveinek első kiállítása, miáltal 1847-ki közgyűlés által meg állapított elvhez képest, a növendékek szorgalma nyilvános vizsgálat alá bocsátattott. — 1851-ki február. 23-án a társulat újabb 3 (1851 — 3) évre alakult azt is elhatározván: miszerint a társulat évenként sorshúzást rendezend a minden 10 részvény után egy nyereménnyel; — ugyan ez évi mart. 2. el lön az is határozva: hogy a részvények díszes nyomtatványban s oklevél alakban magyar és német nyelven szerkesztve állíttassanak ki. 1851-ki november 2-án ment véghez a tanulmányi művek 2-ik kiállítása s díjosztás, melyre a kormány az engedélyezésen kívül a díjak lefizetését is elengedé. — 1852-ki mart. 4-én viszhangra talált a válaszmány részéről azon eszme: hogy a társulat állandó műkiállítást rendezzen csupán hazai művészek festvényeiből s egyéb szép művészeti műveiből, főkép azért: hogy a hazai művészet emelkedésére segédkezet nyújtson a társulat, — s a részvényesek közt kijátszandó festvényekre nézve minél nagyobb válogathatásnak örvendhessen. Évi részvény 2 pft. — s növedék ajánlási előjoggal bir.

Vagyon-dllapola 1831-ben következő volt: a) *bevétele* 1) 452 részvény befizetve 904 ft. 2) két alapítvány (66 ftal) 132 ft. 3) adakozások 82 ft 52 kr. 4) 9 részvény 1852—3-ra befizetve 36 ft. — összesen 1154 ft 54 kr. - b) *Kiadat* . 1) 9 növendék képeztetése. 594 ft. 2) egyleti részvény oklevelekért 50 fi. 3) 5 kisorsolt festvényért 240 ft. 4) titkári hivatal s irományok 53 ft 4 kr. 5) nyomtatványok, levelezések 14 fi 53 kr. 6) még befizetendő részvények 65 ft. 7) pénztári készpénz 137 ft. 55 kr. Összesen 1154 ft. 52 kr. E szerint pénztár-maradék 1852-re 137 ft 55 k. — 1852—4-ik évkörre újabban aláíratott 51 részvény; — se szerint 1852-re remélhető bevétel: 1) 2 alapítvány 132 f. 2) 503 részvény 1006 f. összesen 1138 f. *Kiállása*. Nagyhid-utca Weiszház 12. sz. a. 3-ik emelet.

A mfiegyeseftlet a volt m. k. helytartó-tanácsnak 1842-ki aug. 30-kán kelt jóváhagyása mellett, a festő művészet tovább terjesztése céljából, részvények kiadása által keletkezett.

Alapszabályai következők:

I. Az intézet *ciélja*. 1. §. A részvények utján felállított egyesület közvetlen célja: a művészet szeretetének terjesztése, s az Ízlés nemesbítése búzánkban; még pedig először: egy évenkénti műkiállítás által; másodsorjő és részvényesek között sors utján kijátszatandó festvények vétele; — harmadszor: egy becses és mindenik részvény után egy példányban a tagok közt kiosztandó műlap kiadása által.

II. *Pénzalap*. 2. §. Az egyesület tőkéje alakul: 1-ször az 5 p. ftnyi részvények beváltásából; 2-ször a műkiállítás belépti jegyeinek úgy festvények lajstromának jövedelméből; 3-szor a tőkésített pénzek kamataiból. — 3. §. Fordittatik ezen

lőké: 1-ször az igazgatási költségekre a szállítási díj és a kiállítási teremért járó szállásbér fizetésére; 2-szor a műlap metszetéi! és nyomtatási költségeire; 3-szor a sorshúzás útján kijátszatandó festvények vételére. — 4. §. Az esztendőnkinti jövedelemből a netalán szükséges kárpótlásra 400 p. frnt. tétetik félre olyformán, hogy ezen summa, ha az említett célra ki nem adatik, annak idejében kamataival együtt nemzeti képcsarnok felállításra fordítandó. — 5. §. Nem számíthatatván ki előlegesen olyan pontosan a kiadások, hogy év végével kiadva legyen az egész bevétel, a tökemaradék a következő évihez járul.

III. *Tnyok.* 6. §. Kik három egymásután következő évre s olyan képen magok lekötöztetésével lépnek az egyesületbe, hogy az első évre járó részvénydíj beléptökkel, a legközelebbi évre járó pedig a lefolyt évi műlap kézhez vételével lefizetik, az egyesületnek rendes tagjaivá lesznek. — 7. §. A rendes tagok szavazási joggal bírnak a közgyűlésben, — egy szavazattal s nem többel bírván a több részvényeket beváltó is — szabad bejárások van a múkiállításra, a műlap első nyomataira jogok van, s mindegyik részvényük két számmal játszik a megvásárlóit képekre a sorshúzásban. 8. §. Az egyesületbe csak egy évre lépők, rendkívüli tagokká lesznek, a részvény díj beléptökkor fizetik, a műlapnak egyegy nyomatát kapják minden részvény után s a megvásárlóit, képekre játszanak egyegy számmal ellátott részvényeikkel a sorshúzásban, szabad bejárások van a múkiállításra: de nem bírnak szavazási joggal a közgyűlésben. — 9. §. Mindcink tag, ha külön maga számára négy részvényt vált, az ötödiket ráadásul nyeri, olyformán: hogy a rendes tagnak jutó csak egygyel játszó a sorshúzásban.

IV. *Igazgató.* 10. § Az egyesület ügyeinek igazgatása a közgyűlés, és az igazgató választmány által vitetik. — 11. §. Minden évben legalább is két ízben közgyűlés tartatik. Ez a számadásokat s illetőleg a pénztár állapotát vizsgálja, és újra választja évenként az igazgató választmányt; az egyesületi elnököt, a titkárt és a pénztárnokot pedig három évre, és egyedül a közgyűlés változtathat az alapszabályokon, még pedig csak két harmad szavazat többséggel egy harmad ellen, ily módon változtatások szándékoltatnak, ezek előlegesen bejelentendők az igazgató választmánynak, s a közgyűlés egybehívásakor kijelentendők. — 12. §. Az első közgyűlés mindcink egyesületi időszakban az elnök, titkár és pénztárnok választásával nyitattik meg. — 18. §. Ha az egyesületi elnök valamelyik közgyűlésben megjelenni akadályoztatnék, akkor a közgyűlés a jelenlévő egyesületi tagok közül azon napra választ elnököt. 14. §. A titoknok és a pénztárnok a közgyűlés által meghatározandó évdíj húznak szolgálataikért. 15. §. Az igazgató választmány 40, a közgyűlés által szavazatok többségével választott tagból áll, kik közül teljes erejű határozat hozatalára legalább is hétnek jelen kell lenni a választmány ülésben. — 16. §. A titoknok az igazgató választmány üléseiben szavazattal bír. — 17. §. Az igazgató választmány választ: 1-ör kebeléből magának az illető évre egy elnököt, ki azon esetre ha a jelenlévő tagok páros számmal vannak, két szavazattal bír, s ki a következő évben minden esetre tagja lesz az igazgató választmánynak, ki továbbá a részvényeket és levelezést aláírja, a bútorok és irományok lajstromát az év kezdetével által veszi, és a választmányi üléseket egybehívja, választ továbbá 2-or egy helyettes elnököt, ki az elsőnek a körülmények általi gátol tatásakor az elnökséget viszi; — választja végre 3-ora művészeti küldöttsége t.

— 18. §. Az igazgató választmány többséggel határoz a pénzek kezeltetése, a kiadatandó műlap, a kiállítás tereme, ideje és meddig tartása, s általában minden előforduló egyes esetek iránt, és évenként áttekintő jelentést s a számadások eredményeit — mellyek amazzal s a részvényesek névsorával együtt nyomtatásban is megjelennek, terjeszti a közgyűlés eléjébe. — 19. §. A művészi küldöttség 7 tagból áll, kik az igazgató választmány által a r. tagok közül választatnak, s az igazgató választmány tagjai lehetnek egyszersmind. Gyakorló művészek, ha e küldöttség tagjaivá választatnak, azon évben nem adhatnak el festvényeket az egyesületnek.

— 20. §. A művészeti küldöttség a beérkezett műtárgyak elfogadása iránt határoz, a festvények kiállítását elrendeli, a szállításhoz nézve egyezkedik, s a sorshúzás alá kerülendő festvényeket megvásárlás végett az igazgató választmánynak ajánl

ja, és ezeket a vétel helybenhagyatása esetében, magoktól a művészekről megszerzi. 21. §. Az évenként kiadatandó műlap máshonnan is, nem csak a kiállítás festvényei közül választathatók, s csak azon esetre adatik ki, ha az illető évben a részvényesek száma felülhaladja a négy százat. 22. §. A műlapnak eredeti táblája az egyesület tulajdona marad. 23. §. A sorshúzásban nyerő számok birtokosai, lia nyereségeiket egy hónappal a következő évi sorshúzás előtt sem által nem vették, sem irántok egyáltalában nem rendelkeztek, úgy tekintetnek, mint kik nyereségeiket ezáltal az egyesületre szállították, s ezen tárgyak a legközelebbi sorshúzásban újra kijátszatandók. 24. §. Ezen alapszabályok és utasítások az egyesületi év folyama alatt legalább is egyszer valamelyik ülésben felolvasandók.

Az 1847-diki, mint az utolsó egyleti pénzkimutatás szerint a mondott évben az egylet bevétele 9605 ft 18 krt tett; inelly összegből a kiadott 1167 részvények 5835 ft a műkiállítási bemenet és a műlajstromok 1313 ft, a magánosok által vett képek pedig 1245ft jövedelmet hoztak az egyleti pénztárnak. — Akiadások tettek 8461 ft 42 krt, melly összegből a műlapra, vám, szállítás és vizelleni 1627 ft. biztosításukért tett kiadásokra 799 ft 44 kr, a kiállítási terem s raktárért 200 ft., az egylet és magánosok által vett képekért 4570 ft, a maradék pedig a rendes nyomtatási és könyvkötői igazgatási, műkiállítási költségek és a tisztviselők fizetésére 400 pft pedig tartalék tőkére fordított. A lefolyt vihartellyes három év alatt az egylet is működni megszűnván csak a múlt évi február havában nyert újabb engedély után 300 pft csekély pénzerejénél kezdhetette meg újabban működését, mindazáltal az ezen éven át az osztályban mutatkozott általános részvét és gyámolítás mellett annyi erőt sikerült nékie kifejteni, hogy a rendesen tartatni szokott műkiállítást megnyithatván valamint inülapot részvényesei számára, úgy több jeles megvett s sorshúzás által kijátszott képeket osztathott ki. — Nem kis segélyére volna ezen Intézetnek, ha a műkiállítási időre az intézetnek alkalmas szállás ingyen engedtetnék át.

A királyi magyar természettudományi társrsulat: *Cielja*, hazánkat természettudományilag megismerni, ennek rejtett kincseire honosinkat s illetőleg a külföldet figyelmeztetni, a külföldön virágzó természeti tudományokat honunkba átültetni, azokat a tanodák szűk falai közöl az élet táj? mezejére átvinni, az élethez közelebb eső egyesületeknek segéd kezeket nyújtani, az alsóbb, vagy is népi és felsőbb, az az tudományos nevelésre közvetve befolyván honunkban a természeti tudományokat terjesztetni, s a magasztos cél elérésére a két magyar hazában találtató minden tudományos kapacitásokat és ügybarátokat központosítani.

Életbe lépett 1841-dik évben. Létrehozására, az orvosok és természetvizsgálók Pesten tartott első nagygyűlése alkalmával. Bugát Pál egyetemi tanár emelt szót; s tavaszelő 26-kán 44-en léptek mindjárt társulatba az ügy szentségétől lelkesült jelenlevők közül.

Tagjai kill- és belföldiek. A *külföldiek*: A) *Tiszteletbeliek*. Ezek olly férfiak, kik természettudományi tekintetből hazánkra nézve magoknak érdemeket szereztek. B) *Levelezők*, az az olyanok, kiktől a társulat fölvilágosítást várhat, és a külföldről tudományos közlekedést reményijét. — A *belföldiek*, az az a magyar korona alatti tartományokból valók pedig A) *Helybeliek*, az az Budapestiek és B) *Vidékiek*. Mind a helybeliek mind a vidékiek továbbá: 1. *Tiszteletbeliek*, 2. *Párfogó*, 3. *Rendes*, 4. *Tankedvelő* és 5. *Segéd tagok* lehetnek.

Munkásság tekintetéből a belföldi tagok így osztályoztatnak: a) *Rendes tagok* azon tudomány és szak emberei, kik a társulat céljának tetteleg előmozdítására, különösen kötelezik magokat. b) *Tankedvelők* a természeti tudományok iránt rokonszenvvel viseltetők, s a társulat munkálataiban részint éldeletet nyerni óhajtók, részint a munkákban részt is vevők, de arra nem kötelezettek. *Segéd tagok* olly egyének, kik szaktudósokká akarván képezni magokat, valamely rendes tag mellé állanak, annak útmutatása szerint munkálkodandók és magokat a tudományban kimivelendők. — A rendes tagok ismét 6 szakra oszlanak a természeti tudományok fő-ágai szerint, mellyek 1. ásványtan, 2. növénytan, 3. állattan, 4. vegytan, 5. természetan és 6. élettan. Ezen 6 szak közül mindegyikre két-két *választmányi tag* neveztetik ki, kiknek feladatuk a szaki munkálatokat vezetni.

Anyagi erejét azon pénzösszeg teszi, melly a kegyes adományokon és ajánlatokon kívül, a tagok által vagy egyszer mindenkorra, vagy évenként fizettetik; nevezetesen: A) *Lefizetett* a társulat pénztárába 1) Gr. Andrassy György 100 pftot. 2) Hám János szathmári püspök 200 pftot. 3) Kopácsi József néhai herczegprimás 12 db. aranyat. 4) Gr. Nádasdy Ferencz néhai kalocsai érsek 100 pftot. 5) Pyrker László néhai egri érsek 300 pftot. 6) Richter Alajos jászói prépost 200 pftot. 7) B. Richterstein Alajos fő bányagróf 100 pftot. 8) Boros-jenői Tisza Lajos kamarás 50 pftot.

B) A *tőke lefizetéséig évenkénti kamatot ajánlottak*: 1) Bugát

Pál a társulat alapítója 1000 pftól. 2) Kubinyi Ágoston k. tanácsos 300 pftól. 3) Scitovszky János herczegprimás 300 pengő forinttól.

C) *Évenként ajánlott* B. Kray János 20 pftot.

D) *A tagdíjak fizetését* illetőleg, a következő osztályzás létezik: 1. A rendes és tankedvelő tagok, ha Budapesten laknak, fizetnek évenként 6 pftot a társulat pénztárába; ha pedig vidékiek: úgy, a múlt évi Junius 7-dik napjától kezdve csak 3 pftot fizetnek, azon oknál fogva, mivel ők a társulat gyűjteményeit stb. nem használhatják úgy mint a helybeliek. Ennek előtte a vidéki tagok is 6 pftot fizettek. 2. A segéd tagok csak behatásukkor tesznek le 2 pftot. 3. Azok, kik a tagdíjnak tőkáját egyszerűen, — vagy 13 éven át a tagdíjt kétszeresen lefizetik, *örökítő tag* névvel tisztelteinek meg. 4. *Pártoló tagokul* olly honfiak neveztetnek ki, kik a társulat pénzalapját legalább 200 pftal növelik. 5. A segédtagokat kivévén, minden tag oklevelet nyer a társulattól, s az csak halálozás, vagy nyilvános lemondás után szűnik meg érvényes lenni; melly utóbbi esetben az oklevél a társulathoz visszaküldendő. Az oklevél díja 5 pft, de ezen díj a tiszteletbeli tagoktól nem követeltetik.

A szellemileg és anyagilag így alakult társulat *czimet* visel, saját pecsétjével él, okleveleket oszt, évkönyveket stb. bocsát közre, s általában saját köréből kelt alapszabályai szerint működik, az 1844-dik évi Aug. 24-dik napján 3544 sz. a. kelt királyi legkegyelmesebb megerősítés alapján.

Hivatalnokait teszik: egy első és egy másod elnök; egy első és egy másod titoknok; egy pénztárnok és egy gyűjtéinényőr.

Könyvtára áll eddigelé 800 nagyobb és 400 kisebb tudományos munkák, folyóiratok stb. köteteiből; s alapját a tagtársak szives ajándokaiból vetette meg.

Gyűjteménye áll 1) az állatországra nézve 430 példányból és 11 csontvázból; 2) több százra menő szárított növényekből és 3) 700 darab részint ásvány részint földtani példányokból; s nélkülözhetlenebb boncz és természettani eszközökből.

Eddig is járatott *folyó iratai*:

Dingler's Politechnisches Journal. Annales de Chimie et de Physique. Annales des Mines. Annales des Sciences naturelles. Archív für Naturgeschichte von Ericbson. Journal für praktische Chemie von Erdmann und Marchand. Leonhard's Jahrbuch für Mineralogie, Geognosic, Geologic und Petrefactenkunde. Liebig's

Annáien der Chemie und Pharmacie. Muller's Archiv für Anatomie und Physiologic. Oken's Isis. Poggendorfs Annáien der Physik und Chemie.

Ez évbén rendelteitek meg: Annales de l'anatomie. Annales des sciences Géologiques. Frorig Jahresberichte über die Fortschritte der Naturkunde etc. Jahreshefte, württembergische naturwissenschaftliche. Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie.

A könyvtár és gyűjtemények minden tagnak szolgálatára állanak; s ennek felette, a múlt évi junius 7-dik napján tartott közgyűlés határozata szerint, jövőre minden, ki tagdíját pontosan fizeti, a társulat költségén megjelenendő évkönyvek s más hasonló munkákból ingyen fog egy — egy példánnyal megtiszteltetni.

Eddigi életmunkásságának köz és főbb jelei: A) Az általa különböző időkben kitűzött, *pályakérdések* nevezetesen: 1. „A fagyalfa (*Ligustrum vulgare*) bogyóiban létező festő anyag természeté és mennyisége meghatározandó; s azon mód miszerint az a kelmék főtésére használható, előadandó“. 2. „Magyarországban a derczefünek (*Gypsophila L.*) melly gyökerében tetemes szappananyaggal bir, több fája bőven teremvén s czélszerű mivelés által nagyon szaporítható lévén: módszer adandó, miként állíthatni e fajokból olly készítményt elő, melly mint gyapjú mosásra s egyéb házi czélokra alkalmas szer, a világkereskedésben is használható legyen; határozottassanak meg egyszersmind azon hazai fajok, mellyek eczélra legalkalmasabbak“.

3. A Muraközi és Hagymádfalvi Asphaltok vegytani vizsgálata és szétbontása. — 4. A honi kereskedésben megkülönböztetett gubacsfajták vegybontása, az azokban lévő cserző anyag minőségének meghatározása s ennek a külön eredetű cserző anyagokkal! egybehasonlítása, vagy azoktól megkülönböztetése, — 5. A budai vidéken találtató mázga-fajták megvizsgálása s annak, hogy mellyeket lehetne meszlény gyanánt vízépítéshez használni? kijelölése, és a Szerém megyeivel, melly a budapesti lánczhid építésnél használtatott, egybehasonlítása iránt. — B) *Évkönyvei*, mellyekbe eredeti, a hazát természettudományilag ismertető, vagy egyszersmind mind a tudományt tovább fejtő értekezések vétethetnek fel. Az I. kötet megjelent 1846-ban Pesten. Szerkeszté Török József másod titoknok. A II. kötet világot látott 1851-ben Pesten. Szerkeszté Gáspár János rendes tag. A III. kötet most van készülöben. Megjelent évkönyveinek tartalmából, ipartekintetéből fő figyelmet érdemel: I. A magyarországi kőszeneknek vegybontása és fűtőerejöknek a bikkfa fűtő

erejével egybehasonlítva tett előterjesztés. Ezen köszenek az országnak 32 külön köszéntelegeiből valók illy renddel: Árva megyének 1, Baranyának 8, Biharnak 2, Esztergomnak 5, Hevesnek 1, Honinak is 1, Komáromnak 1, Krassónak 8, Sopronnak 4, és Szathmárnak 1 köszén telepéből. Ezen köszén vegybontásokat tette Dr Nendtvicli Károly k. József ipartanodái tanár, a bihari köszenekét Tisza Lajos kamarásnak, mint pártoló tagnak költségén, a többi 30-at pedig a társulatén. H. A réz érczek nedves útoni kémlete, 31 külön kísérlet szerint Dr. Bachmann József bányászegyetemi tanár által. III. A Salétrom termelés Magyarországon, Szabó József k. egyetemi tanártól. IV. A bányásági salétrom vidék és salétromfőzés Jánossy Ferencz N. Körösi tanártól.

Az itt nevezettekén kívül, leginkább előmozdították eddig, tudós munkálataik által, a társulat célját e következő tagok: Dr. Balogh Pál. Dr. Bartha Károly Dr. Boor Károly. Dr. Bugát Pál. Dorner József. Dr. Frivaldszky Imre. Gáspár János nevelő. Dr. Glos Sámuel. Hanák K. János -J-. Dr. Heufél János. Kovács János nevelő. Dr. Kovács Sebestény Endre. Dr. Lenhossek József. Molnár János gyógyszerész. Mikecz András kincst. titoknok. Pauer Lipót tanár. Petényi Salamon. Petz Vilmos. Dr. Rhedey Antal T- Reisinger János kir. tan. -J- Dr. Rosenfeld József. Sadler József;-;. Toldy Ferencz acad. titokn. Dr. Török József.

összes tagjainak névsora utoljára 1847 s-dik évről jelent meg nyomtatásban; s belőle örömmel láthatni a közös részvétet, melly a társulat korszerű céljának elősegelésére a két magyarházat lekesíti.

Gyűlést 4félést szokott alapszabályai szerint tartani, nevezetesen: 1. *Köz-gyűlést* tart évenként, kétszer, úgymint a pesti júniusi és novemberi vásárkor rendszeren az országos vásár elő szombatján délutáni 5 órakor. Elnököl benne az első elnök; ennek jelen nem létében a második; ha pedig egyik sem jelenhetnék meg: a közgyűlés magának elnököt választ. *Tárgyai:* az elnök előadja a társulat történetét a közelebb tartatott hasonló gyűlés ótai időről; az első titoknok a közgyűléshez utasított tárgyakat és a választmányi gyűlés jegyzőkönyveit; a második titoknok a Scontrót és irattár mibenlétét; a pénztárnok a pénztár állapotát; a gyűjtemény ör a gyűjtemény gyarapodását. A segédtagokat kivéve, a többi tagok, rendes tag ajánlatára,

közgyűlésileg választatnak át alános szótöbbséggel. A választmányi tagok és a két szaki jegyző, minden évben, a hivatalnokok pedig minden harmadik évben a júniusi közgyűlésben választatnak újonan. Csak harmadik évben, s a tisztújító gyűlésben lehet az alapszabályokon is a korigényelte változtatásokat megtenni.

2. *Közgyűlés* tartatik minden hónapban egyszer a lehetőségig a hónapnak első keddjén délutáni 5 órakor. Az elnökségre nézve ezen gyűlésen az áll, mi a közgyűlésről mondatott. *Tárgyai:* a szakgyűlések jegyzőkönyvei felolvastatnak; a más kis gyűlésből kiküldött bizottságok tudósításai kihallgattatnak; tudományt illető levelek olvastatnak fel s az ezekre adandó válasz meghatározotatok; ajándékok és vizsgálat végett küldött tárgyak mulattatnak bé; értekezletek tartatnak, mellyek közül az élőszoval! megelőzi az írásbelit.

3. *Szakgyűlések* tartatnak a júniusi közgyűlésben megállapított napokon és órákban. Minden ilyen szakgyűlésben 3 szak vesz egyszerre részt: egyszer az élet- állat és növénytaniak; mászszor a természet-ásvány és vegytaniak. Az elnököt itt a jelenlevők választják az ülés kezdetén, rendesen a 3 szak választmányi tagjai közül. *Tárgyai:* a köz és kisgyűlés, vagy egyes tagok által vizsgálatid küldött tárgyak felett véleményt adni, tudományos értekezést tartani, és gyakorlati kísérleteket tenni.

Különös nem halasztható esetekben joga van minden rendes tagnak, az elnök által, rendkívüli szakgyűlést is hirdettetni.

4. *Választmányi gyűlést*, ha szükség kívánja, az elnök hí össze. Ennek tagjai a társulat összes tisztviselői; tárgyai pedig, a társulat házi dolgainak elintézése.

Első közgyűlését tartotta a társulat 1841-dik év június 13-dik napján, mellyben első elnökké Bugát Pál, másod elnökké Kubinyi Ágoston, — első titoknokká Vajda Péter, másodikká Kovács Sebestény Endre, — pénztárnokká Mokossinyi Mihály, — ⁸ gyűjtemény őrré Pauer Lipót választatott volt. Az *elnökséget* azóta egymásra következő viselték Kubinyi Ágoston kir. tanácsos, Scitovszky János pécsi püspök most Magyarország herczeg Primása, Bugát Pál és Szőnyi Pál.

Jelen hivatalnokai a múlt 1851-dik évi június 7-dik napján tartott közgyűlésben választattak illy renddel: Első elnök Szőnyi Pál. Másod elnök Kovács Sebestény Endre. Első titoknok Takács János. Másod titoknok Haumann László. Pénztárnok

Jármay Gusztáv. Gyűjteményőr Pauer Lipót. — Választmány tagjai: 1. A természettani szakban Dr. Balogh Pál és Arnstein József. 2. Az élettanban Dr. Lenhossék József és Dr. Semelweis Ignác. 3. Az állattanban Petényi Salamon és Kovács Gyula. 4. A növénytanban Gerenday József és Dorner József.

5. A vegytanban Dr. Nendtvich Károly és Molnár János. 6. Az ásványtanban Pecz Vilmos és Szabó József. Szaki jegyzők: Az élet- állat- és növénytanban Gönczy Pál. A természet- vegy- és ásványtanban Virnau János.

Gyűlései közöl a köz- és kis gyűléseket tartja a társulat a magyar academia teremében Pesten, az úri utczában, a Trattner-Károlyi ház első emeletében; szak- és választmányi gyűléseit pedig saját szállásán, hol gyűjteményei is vannak, f. évi ápril 24-ke óta Papnövelde utczában a 7-dik sz. alatti ház 1-ső emeletében.

Jelen működésének fő tárgyát teszi Budapest környékének természettudományi helyirata, mellynek minden irányban célszerűleg elkészíthetése tekintetéből, az 1851-dik évi tisztújító gyűlésben hozott határozata szerint, hirlapilag szólította fel a társulat honunk minden természettudósait, a társulati tagságra való tekintet nélkül, hogy a közérdekű munkálathoz, kiki saját szakában nyújtsanak segéd kezeket.

Az így önként vállalkozott szaktudósok, névszerint: Dr. Frivaldszky Imre, Frivaldszky János, Gerenday József, Kovács Gyula, Dr. Lenhossék József, Molnár János, Dr. Nendtvich Károly, Petényi Salamon és Virnau János arra ajánlkoztak, hogy öszhangzásban elkészítendő szakmunkálataikat f. évi május 15-dik napjára beadják, s így az azokból öszveállítandó helyiratot a társulat még ez évben közrebocsátandja. Összes jutalmul 800 pftot ajánl a társulat a helyirat szerzői közt, a külön szakokhoz mérve megállapított arányban felosztani. Eddigelé *Molnár János* a budai ásványvizek vegybontása felőli kéziratát sajtó alá beküldötte.

A magyarhoni földtani társulat. A nemzeti museumi igazgató felsőbb helyről földtani társulat alakítására felszólítván az 1850-dik év September 3-kán tartott közgyűlésben a következő alapszabályok dolgoztattak ki, s utóbb felsőbb helyen is megerősítettek.

1. *A társulat célja s hatásköre.* 1. §. A magyarhoni földtani társulat magánegylet, melly szoros tudományos kapcsolatban van a cs. k. birodalmi földtani intézettel. 2. §. A földtani társulat célja Magyarország minden vidékeinek földtani

kutatása, és ennek következtében feltalálása és megismertetése mindenféle hasznos ásványoknak, érczeknek, kőszeneknek, építésre és más műipari használatokra alkalmas köveknek. 3. §. A magyarhoni földtani társulat szoros egybekötöttségben van a magyar nemzeti musetimmal, minden a társulatnak beküldött földtani példányok, ásványok, kőületek, stb. a magyar nemzeti museum tulajdonává válnak, és az ásványtani osztályba tételnek, joguk lévén a társulat tagjainak azok tudományos használatára. 4. §. A magyar nemzeti museum ellenben a társulatot ellátja ingyen gyűlésekre alkalmas teremmel, őrzi a társulat iratait, és minden más ingó tulajdonát, a magyar nemzeti museum tisztviselői felajánlván kész ingyen szolgáltatásokat a társulat ügyei vezetésére, és az irományok vitelére. 5. §. A társulat pénze a nélkülözhetlen házi szükségeken kívül csupán és kizárólag utazásokra, kirándulásokra, ásatásokra, furatásokra, szükséges eszközök, földabroszok szerzésére, nyomtatásra, szóval csupán tudományos célra fordítatik. 6. §. Ezen társulat tudományos-egylet lévén, bányanyitási, vagy más nyereszkesző vállalatokba nem bocsátkozik, hanem azon remélhető esetben, ha utazói által akar hasznot ígérő érczerek, akár kőszán-, kő-, tőzeg-, vagy más használható telepek tudomására és birtokába jutna, bányanyitásra a társulat tagjaiból más magán-egylet áll össze, melly egyletben való részvétre minden legalább hat hónappal az előtt aláírt tagnak joga van; a választmány teendői körébe tartozván, illy a társulat kebléből keletkező egyletkezeléssel a társulat jogai átengedése végett egyezkedni, 7. §. A társulat maga ügyeiben a legnagyobb nyilvánosság, pénzei kezelésében a legszigorúbb pontosság és felelősség elvét követi.

II. *A társulat tagjai.* 8. §. A társulat tagjai háromfélék: a) rendesek, b) pártolók, és c) tiszteletiek, mindnyájukat a társulat oklevelekkel látja el, mellyekért semmi díjt nem követel. 9. §. A társulat rendes tagja lehet mindenki, a ki ezen szándokát az elnökségnél, titoknoknál, vagy a társulat közhírré teendő megbizottainál jelenti, s az alapszabály szerinti kötelezettségeket pontosan teljesíti; ezen tagok mindenkor a közgyűlésnek bejelentetvén. 10. §. A rendes tagok a társulatba léptök által kötelezik magokat: három egymásután következő évre a társulat költségei fedezésére évenként öt pengő forintot fizetni; ezen összeg minden tag beléptekor, azonkívül minden január hóban a pénztárnoknál vagy a biztosoknál pontosan fizetendő. 11. §. Azon tagok, kik három év lefolyta után akármi okból a társulattól kilépni szándékoznak, kötelesek ezt a társulatnak az utolsó év lefolyta előtt hat hónappal írásban tudtára adni, kik ezt nem teszik, azok újabb három évre kötelezetteknek tekintetnek. 12. §. Pártoló tagi oklevelet oly lelkes egyéneknek osztogat a társulat, kik ennek pénzerejét legalább száz pengő forinttal nevelik, és ez által a társulatot hasznos céljai elérésében hathatósan pártolják. 13. §. Tiszteleti tagokul oly jeles bel-és külföldi egyéneket választ a társulat, kik vagy a földtanban magokat kitüntették, vagy pedig a társulatnak céljai elérésében lényeges szolgálatot tettek, ezeket a nagygyűlés tagjai ajánlatára szótöbbséggel választja. 14. §. A társulat minden tagjai bírnak szavazási joggal, és ezt a közgyűlésekben gyakorolják. 15. §. Azon tagok, kik jövő 1851-dik év január elsőjéig lépnek a társulatba, „alapítótág” czimvel tisztelteinek meg okleveleikben.

III. *A társulat belső elrendelése.* 16. §. Pártfogóul oly férfit választ és kér meg a társulat, ki a földtan iránt vonzalommal viseltetik, és a társulat fényét és díszét emeli. 17. §. A társulat választ elnököt, alelnököt, első és másod titoknokot és pénztárnokot, mindeniket három évre. 18. §. A társulat tart köz-, szak- és választmányi gyűléseket. 19. §. Az elnök a köz- és választmányi gyűlésekben az elnökséget viszi, a társulat pénz ügyeiben ő a főfelügyelő, ő intézkedik a társulat pénzei biztos kamatoztatásáról, a választmány által rendelt pénzszegek kifizetését ő utalványozza, s mind ezekért felelős. 20. §. Az alelnök az elnököt hatáskörében gyámolítja, és szükség esetében ennek helyét pótolja. 21. §. Az első titoknok viszi a gyűlésekben a jegyzőkönyvet, levelez a biztosokkal, a szakgyűlésekben a beküldött tárgyakat bemutatja, a gyűlések eredményeit a lapokba igtatja, és az évenkénti közgyűlésben a társulat tudományos munkálódásáról értekeznek. 22. §. A másod titoknok az első munkáiban segíti, és szükség esetében ennek helyét pótolja.

23. A pénztántok a társulat pénzeit híven kezeli, a választmánynak lévén felelős, és ennek tartozván számadással. 21. §. A társulat ügyeit választmány vezérli, melly a tisztviselőseget is ide értve kilencz tagból áll. 25. §. a választmányi tagok három évre választatnak a közgyűlés által, ezeknek szakértőknek, és budapesti lakosoknak kell lenni. 26. §. Halálozás vagy kilépés esetében a választmány a tagok közül magát kiegészíti a jövő nagygyűlésig. 27. §. A választmánynak jogában áll gyűléseiben való részvételre a társulattól bármely tagjait is meghívni. 28. §. A választmány határozza meg a teendő munkákat, a megvizsgálandó vidékeket, ez nevezi ki az e végre kiküldendő szakértőket, ez köt velők szerződéseket, és ad nekik alkalmas utasításokat. 29. §. A választmányhoz intézik a kiküldött egyének és utazók tudósításait, ehhez küldik a gyűjtött tárgyakat, a választmány nevezi ki a megbízottakat, ez határozza meg a társulat éreljárás eléréséből eredő szükségeket, és azok megvételét, miilyenek számszámok, föld abroszok, könyvek; a választmány körébe tartozik végre a nyomtatás, és a kebléből eredő magán-egyletekkel való egyezkedés is. 30. §. A választmány rendszeren hónaponként egyszer jó egybe, azonkívül pedig valahányszor az elnök azt szükségesnek látja. 31. §. A választmány szótöbbséggel határoz, szavazategyenlőségénél az elnök dönt, batározatok hozatalára legalább öt tag szükséges. 32. j. A szakgyűlések nyáron hónaponként egyszer, télen pedig hónaponként kétszer tartatnak, ezekben értekezések olvastatnak, új felfedezések közöltéinek, a titoknak az érkezett küldeményeket és a levelezést fmutatja be a társulattal. Ezen összejövetelek merőben tudományosak lévén, ezekben semmi szavazásnak helye nincs, a szavazást igénylő tárgyak a közgyűlés és választmány körébe tartozván. 33. §. A szakgyűlések eredményeit a titoknak a lapokba igtatja, és a tartott értekezéseket kivonatban a nagy közönséggel megismerteti. Közgyűlést a társulat rendszeren minden évben egyszer tart tavasszal, de szükség esetén többször is, erre a tagok hat, héttel az előtt lapok utján hivatnak meg. 35. §. A közgyűlés választja szótöbbséggel a tisztviselőket, és a választmányi tagokat. 36. §. A titoknak a közgyűlésnek a lefolyt évi eredményeket és a tudományos vizsgálatokat kivonatban előadja, a választmány pedig az általa megvizsgált számadásokat, és a választmányi jegyzőkönyveket terjeszti elő, minden intézkedéseiről a közgyűlést tudósítván, és annak lévén felelős. 37. §. A társulat alapszabályain minden három évben a közgyűlés teheti a szükségesnek talált változtatásokat. 38. §. Ha a társulat bármi okból feloszlik, minden vagyona a magyar nemzeti inuseumnak marad, és az ásványtani osztály gyarapítására fordittatik.

Jövedelmi forrásai: 1) A pártfogó herezeg Esztrházy Pál ő magassága évenkénti 4.00 pft nagylelkű ajánlata. 2) A pártoló tagok 100 pft egyszeri adománya. 3) A rendes tagok 5 pft évenkénti fizetése. Ezen jövedelem az alapszabályok értelmében a nélkülözhetetlen házi költségeken kívül csupán és kizárólag tudományos célra fordittatik.

Jövedelme s költsége: A társulat alig fél esztendeje léteztván, minden pénzbeli vagyona a múlt évi pénzmaradványból áll, különben a fent kitett jövedelmi forrásokból 1850-ki dec. 31-éig volt Jövedelem 700 ft pp. Költség 215 ft 16 kr. pp.

Λ buda-pesti kir. orvos-egyesület az orvosi tapasztalatoknak szó vagy írásbeli közlések által ezen s a rokon nemű tudományok művelése, továbbá az orvosok között terjesztendő ügyfelijkheid és barátságos egyetértés céljából alakítva és ő cs. kir. felsége V. Ferdinand által a „királyi“ czimnek megadása mellett 1841-ik évi dec. 14-ről költ legmagasabb határozata által megerősítve, bevesz kebelébe tagokul minden az orvosi és az annak segédtudományaiban jártas férfiakat, mellyek vagy rendesek vagy tiszteletbeliek vagy levelezők lehetnek; az előbbiekül neveztethek ki minden Buda-Pesten lakó s az orvosi

ndományokbani műveltséget s jártasságot tanúsított férfiak; kiknek száma jelenleg 58; levelező tagokul választatnak bännilly hazai vagy külföldi az egyesület célját és díszét nevelő orvosok; tiszteletiekül pedig csak az ezen tudományokban magoknak érdemeket szerzett férfiak.

Célját ezen egylet a havonkint kétszer tartani szokott orvosi gyűlések által, mellyben bännilly tagja az egyletnek, vagy épen egyéb orvosok is megjelenhetnek, s hol az előfordult rendkívüli esetek iránti eszmecsere által a tapasztaltak meghányatnak, szó vagy írásbeli előadások tartatnak, stb. továbbá jeles orvosi munkák sajtó utján közzé tétele, a szakba vágó könyvtár felállítása és orvosi időszaki iratok tartása által igyekszik elérni. — Minden rendes tag beléptekor 10, s évenkint 12 pft. köteles fizetni. — Ügyelt ezen egylet vagy a rendesen évenkint tartatni szokott nagy gyűlések által, hol az egyleti elnök továbbá a többi tisztviselők u. m. az alelnök, két titoknok, pénz- s könyvtárnok, továbbá az ezekkel 34 tagot képező választmány 2 évre neveztetik ki szótöbbség által; ez utóbbi vezeti az intézet rendes s folyó ügyeit, ügyel a pénztárra, könyvtárra, folyó iratok megrendelésére stb.

A pest-budai hangász-egyegetlet 1836-ban a magyar kir. helytartó-tanács jóváhagyásával remek hangművek előadása által jobb ízlés terjesztésére, továbbá vagyontalan, de kitűnő elmetehetségű kezdők művészekké képzése céljából alapítva. — Áll tiszteleű, működő vagy is gyakorló és gyámoló vagy is fizető tagokból. Tiszteleti tagokul csak olly zenekedvelők és hangművészek hivatnak meg, kik magasabb helyzetüknél vagy kitüntetett ismereteknél fogva pártfogásuk és tekintetük, vagy belátásuk s tanács adásuk által az egylet céljait leghathatósabban előmozdíthatják. Ezek egyébiránt gyámoló vagy működő tagok is lehetnek. — Működő tagokul csak azok vétethetnek fel, kik az éneklésben vagy valamelly hangszer játszásában olly ügyességgel bírnak, hogy akár énekes, akár hangszeres szerepben zavar-okozás nélkül segédül működhetnek. — Az illyen tagok kötelességében áll az egyesületi műelőadásokra a nekik szánt zene szerepeket elfogadni, a próbákon megjelenni, és az egyleti műelőadásoknál szerepükhez mérve munkás résztvenni — mind az előbbi úgy a működő tagok is különbség nélkül, az egyletbe léptekor 2 pft. az egyleti pénztárba befizetni tartoznak. A tiszteletbeliek pedig még ezen kívül

évi 3 pftot, miért számukra minden egyleti műelőadásra egy belépti jegy adatik. — A működő tagok e kedvezésben ezen fizetés nélkül is részesülnek. A gyámoló vagy is fizető tagok végtére lesznek azok, kik a most említett 2 pítion kívül legalább is egy részvény fejében évi 6 pftot írnak alá és azt minden év elején rendesen befizetik, vagy ha olly mennyiségű pénzösszeget kötnek le, melly évi 6 pftos jövedelmet vagyis kamatot adand. — A ki legalább 100 pft alapítványt kötelez vagy lefizet az Intézetnek, ez ennek örökös részvényes tagjává válik. — Az illy gyámoló tagoknak jogukban áll egy részvény után egy szegény —vagy tulajdon, 8-tól egészen 14 évig gyermeküket az intézeti énekiskolába dijnélküli felvételre az igazgatóságnak ajánlani. A mondottak szerint ezen egyesület célja hangművészet terjesztése lévén jelenleg e cél elérésére eddig az évenként általa adatni szokott 6 műelőadások, továbbá egy ének iskola felállítása és jeles zeneművek szerzésére kiirt jutalom díjak által törekedett közre-munkálni, a múlt évben azonban az egylet a hegedű-osztály, úgy jelenleg a fuvola és klarinét osztályai felállítása által kiterjedésében tetemesen gyarapult. — A műelőadások évenként October hótól april végéig szoktak rendéztetni. — Az ének iskolában 11 hónapon által adatik oktatás a bevett növendékeknek, akkép, hogy az, ki az első próba éven át további tanulásra alkalmasnak tapasztaltatik — 6 éven át nyer teljes kiképeztetéseig oktatást. — A növendékek száma az összes osztályokbane jelenleg 130, ezek közül 70 ifjú és 59 leány, kik nagy részben ingyen vagy évi 12 pft díj fizetés mellett vétettek fel az iskolába. A növendékek szorgalmának buzdítására évenként három jutalom iratik ki, és az évi vizsgálat után a legkitűnőbbek közt kiosztatik. — A 6 évet rendesen kitöltött és az oskolából kilépő növendék miutehetsége s viselete felől bizonyító oklevelet kap, s az „egyesület növendéke“ czimet igényelheti. —

Jelenleg az egyesület csekély pénzereje ezen intézetnek nagyobb kiterjedést nem enged; alaptőkéje növekedtével azonban a zongora, táncz és többi fuvola-szerek osztályai felállítása által belőle Nemzeti-Conservatorium létesitetendvén, ezen oskolák ennek csupán egyes osztályait fognak képezni. Egyesület alaptőkéje 1850. év dec. végével ekként állott:

készpénzben: 110 pft 37 kr.
 takarékpénztári könyvekben: . . 2833,, 22,.

állami kötvényekben: 604 pft — kr.
 biztosított magány-kötvényben: . 6800 „ — „
 alapítványi kötvényekben: . . . 2677 „ 12 „
 összesen: 13025 „ 11 „

Ekként az intézet jövedelmeit teszik:

- 1) Az intézet gyámolító tagjainak évi fizetményei.
2. A Jóltevők s művészek adományai, alapítványai, mely-lyek jelenleg 7396: 45 pftban tesznek.
- 3) Tőkésített pénzei a fennmaradt évi jövedelmekből és ezek kamatai.
- 4) A tehetősb növendékek által fizetni szokott évi díj illeték.
- 5) A hangversenyek jövedelmei.

Évi kiadásai ezen egyesületnek 2000 pfrntot meghaladnak, 1850 évben pedig 2221 ft. 13 krra mentek, melly összeg nagy részben az intézeti szállásbér, a tanítók rendes, úgy a tisztviselők tiszteleti díjai fizetésére és egyéb kisebb kiadásokra fordittatik.

Személyzete áll egy valamelly felkért inagasrendii pártfó-góból választott elnök, alelnök, énekiskolai igazgató és aligazgató, titoknok, ügyvivő, fő- és al-pénztánok és a szükséges tanítók s egy írnokból; mellyhez még adatik egy igazgató-választmány az oskolai növendékek felvételére, a tanítók ajánlására a közgyűlésnél, a számadások vizsgálására, az énekiskola vezény-letére, áll 21 tagból, és oszlik rendes és rendkívüli; a rendes áll fentebbi személyzetből, kivéve a tanítókat és írnokat és még 13 választmányi tagból, azonkívül pedig az előbbieket és még a hangász karmester és karigazgatóból. Az összes választmányi, úgy személyzeti tagok évenként a közgyűlés által választatnak, a tanítókat kivéve, kik három évre vétetvén fel, ez időre hatá-roztatik meg fizetésük is.

Végül megemlítendő, miszerint ezen intézet felsőbb helyt jóváhagyott szabályok szerint, nyugpénz-intézet felállítása által hozzá csatlakozott inübarátok és jeles hangművészek elerötlenült állapotokban! — holtuk után pedig özvegyeik és árváiknak gyámolításáról, gondoskodni igyekszik.

Mind ezen magában czélszerű és ernyedetlen fáradozással tett intézkedések az intézet állását mindinkább kedvezőbbé változtatják ugyan, arra mindazáltal: hogy az nemes czéljának és rendeltetésének kellően megfelelhessen, korántsem elégségesek,

főoka ennek főleg ama körülmény, hogy ezen egyeslet mindeddig csupán tagjai segedelmére szorítva kevés pénzerejéből volt kénytelen mindent létesíteni, sőt fennállását is csak takarékos gazdálkodás, és helyes kormányzat által volt képes a vihar-
teljes időközön át biztosítani.

Tetemes könnyebbségül szolgálna jelenleg az intézetnek névszerint, ha Pest városa, a zenede számára a városi Redout épületben felvett lakásért, mellynek csinosítására az intézet úgysis már 400 pftig költött, a fizetni szokott 200 pfrnt szállásbért elengedné.

A Maticza Szerbska vagyis a nem egyesült görögök társulata, a szerb literatura kifejtése, s szegény de jó pesti egyetemi tanulóknak segélypénzzeli ellátása tekintetéből alkotva életbe lépett 1826-ik jan. 14-én és ő felsége V. Ferdinánd király által mint irodalmi társaság a fennállott magyar királyi helytartó-tanács utján ennek 1836. évi dec. 13-ról 37,171. sz. a. kelt magas intézvénye által megerősített. Tagjainak száma, kik az egész országban szétoszolvák jelenleg 154. A belépő legalább 40 pft. köteles a pénztárba fizetni.

Miután a mondottak szerint e társulatnak kettős a czplja, 11. m. a szerb irodalom terjesztése, s szegény szerb-íjnak segélyezése; e tekinteteből eszközei, illetőleg alapítványai is többfélék, úgymint;

1- ör A Maticza Szerbska alap-tőkéje 12,059 pft, mellyhez még Palikuherry Jánosnak még függőben lévő 10,000 pftnyi alapítványa járul, melly iránt az alapító örököseivel már 1847. év óta folynak a tárgyalások.

2- or Nákó Jánosnak 5000 pftnyi alapítványa, mellynek rendes 300 pft kamatja az alapító által évenként rendszeren az intézeti pénztárba szokott befizettetni.

E két rendű alaptőkék jövedelmei szerb kéziratok megvétele, s kinyomatására, a szerb literatura körében megfejtendő kérdésekért kiírt pályá díjak kiosztására, szerb hírlap kiadása és az ebbeli költségek fedezésére s egyebekre fordítatik.

3- or Tököly Sabbas néhai királyi tanácsos alapítványa 1841-ik évről. Ezen évben ugyanis e férfiú Pesten belső városban 267. sz. alatt fekvő tulajdon házában mint társulati elnök a Maticza Szerbska számára szükséges szállásokról gondoskodván, nem sokára bekövetkezett halálakor 12 szegény

szerb ifjú számára, *kik a pesti egyetemnél* tanulnak, ösztöndíjt alapított. Egy ösztöndíj 80 pftból áll, melly az illy ifjak számára megajánlandó szabad lakás, — fűtés — s világításra fordítatik, — az egész alapítvány öszszegc 48,916 forintból áll pengő pénzben.

E társulat rendszeren az itt lakó s jelenleg 21-et számláló társulati tagok által, s egy a közgyűlés által választott elnök, jegyző, pénztárnok, két kultsár, és egy kezelő által igazgatottak.

* * *

II. Iskolai intézetek. Ezek sorába legelőször felemlítendő a magy. kir. tud. egyetem. Országos lételiink első alapítója s5. *István* a már a magyarok letelepülése előtt keresztény Pannónia régi központján, *Veszprém* városában egy „a külföldet pótló egyetem“et alapított. ¹⁾ Nagyszerűségét ennek azon felül: hogy Kun László király egyik oklevele nyomán a jogtani osztály 15 tanárból állott; tanúsítja „azon a korhoz képest tetemes könyvkincs, raellyet az intézet s annak tanítói bírtak“ s csak az idők pusztító viharaiából magyarázható: mikép annak semmi más emléke nem maradt fen Kun László király két rendbeli okleveleinél, mellyek annak elpusztítását írják le. Felakará ugyan a nevezett király némely adományzásai által segíteni a mondott egyetemet, de ezek elégtelenek lévén, az a bekövetkezett beháboruk közben végkép elenyészett. ²⁾ S csak a XIV-ik században, melly — miként a magyar nemzeti irodalom történetének fáradhatlan Írója *Toldy* Ferencz ³⁾ nevezi: Európában az egyetem alapítások százada volt; — a tudomány kedvelő Lajos kir. pótlandó az elenyészett veszprémi egyetem helyét *Pécsett*, mint nagy birodalma központján a theologia kivételével minden tudományokra kiterjedt, s V. Orbán pápa által 1367-ben más

¹⁾ Alig kételkedhetni erről, mintán Kun László király 1276-ki adományzó levelében világosan így szól „Notitie pateat universorum, quod in Veszprimiensi Civitate, a tempore, quo in Hungária (fides coepit) Catholica Dei dono, liberalium Arium studia — prout l'arisiis in Francia, doctrine Docentium preeminencia, et copiosa discentium frequentia (pre totius) regni llungarie Ecclesiis fama florida crescescente ccelebritate hactenus corruscavit, et cntlus iustitie ad regni inra conservanda inibi obtinuit principatum“ stb. lásd *Fehér* Cod. Diplom. Tóm. λ^o1. 11. pag. 347—8.

²⁾ 1. a megvár nemzeti irodalom. Irta *Tully* Fér. 1850. I. k. 57. 1.

³⁾ 1. u. o. 132. 1.

egyetemek jogaival felruházott¹⁾ egyetemet alapított. Virágzását növendékeinek roppant, néha 4 ezerre menő száma tanúsítja, kik közt kanonokok, esperesek, lelkészek s egyéb áldoroknak XI. Gergely pápa ²⁾ megengedé, hogy állomásuktól, ezek elvesztésének veszedelme nélkül, öt évre eltávozhassanak. E fényes intézetnek, melly a magyar nemzet gyakorlati irányához képest, inkább az álladalomnak mint az irodalomnak gyümölcsözőtt, s mellyben úgy látszik, mint hajdan Veszprémben leginkább a törvénytudoinányok, üzettek; a török idő vetett véget 1547-ik évben, miután 180 évig virágzott, s a mohácsi napon 300 pécsi deák vérzett el a hazáért³⁾.

Ugyan e XIV-ik században keletkezék az *ó-budai egyetem* a szinte tudomány-kedvelő Zsigmond király uralkodása alatt. Alapító s pápai megerősítő levelét nem bírván, szerkezetéről initem tudunk. A Kosztniczi zsinaton (1414—7) hatan viselték az egyetem képét. Cancellárja az ó-budai prépost volt ⁴⁾; neve „Sunda“ (Sigismundea) czimere a mostani egyetemével majd egyenlő. Ebből áll, mit az igazán soha nem virágzott intézetről tudunk ⁵⁾.

Fentebb érintőnk: hogy a pécsi egyetem tan-szakmái közül a hittudomány kihagyva volt. Zrednai Vitéz János midjárt érseki székének elfoglalása után rávette a királyt, hogy hittani karral is bíró új egyetem felállíthatását eszközölné ki a pápától. És csakugyan II. Pál 1465-ben meg is adta ⁶⁾ a bologniai szerint felállítandó egyetemre a kért engedélyt, minek folytán az 1467-ben Posonybana prépostság keleti szomszédságában fekvő tejedelmes épületben „*Academia Istropolitana*“ néven meg is nyitattott. Ez egyetemi palotában a tantermeken kívül, a tanárok s tanulók közös lakásai is benn voltak; cancellárja maga az érsek, cancellárja a mindenkori posonyi prépost, ki az egyetem fényének emelésére a pápától fő-papi dszjelekkel élésre is felhatalmaztatott ⁷⁾. Azonban a nagy sikert ígérő fő-

¹⁾ 1. megerősítő oklevelét *Koller* Jós. Hist. Episc. Quinc. Eccl. Tom. III. pag. 196.

²⁾ 1. *Fehér* Hist. Arad. Scient. Pazman et Budáé 1835. okiratai közt. (5. lap II. d.) alatt.

³⁾ 1. *Toldy* i. m. 133 1.

⁴⁾ 1. *Fehér* most i. m. okiratai közt 6. 1. III. sz. a.

⁵⁾ 1. *Toldy* i. m. 134. 1.

⁶⁾ 1. a *meyerőeitő* bullát *Fehér* most i. m. okiratai közt 9. 1. IV. 3. sz. a.

⁷⁾ 1. az e részbeni pápai bullát *Fehér* most i. m. okiratai között pag. 10 sub. IV. 4.

iskola, miután babérost már többet, de magistert, az ezen rangra szükséges egyetemi évek hiánya miatt, még egyet sem avatott fel, fenállásának alig hetedik évében alapítójával együtt 1472-ben lenni megszűnt ¹⁾).

„Csak a posonyi egyetem illyképi elmúlta után, melyet, mint az utóbbi években leghathatósb ellenzójének művét, Mátyás magára hagyott: kezdett, úgy látszik, a tudomány szerető király egy új egyetem felállításáról gondolkodni és pedig magában a szék-városban. Az eszme, melly aligha nem magáé Mátyásé, nagyszerű sőt páratlan. Ez egyetlen nem csak anya-iskolája leendett a hazának, hanem egyszersemind állodalmi nevelő intézet az ország összes tanuló ifjúsága számára. A budai váralján észak felé volt ezen, nem annyira ház mint város építendő, mellyben 40 ezer deák ²⁾, a cancellár, tanárok és mesterek lakásai, élelmező-házak, kórház, orvosok és gyógyszertár, műves és kalmárboltok stb. együtt leendettek. A tanítás tárgyai a trivium és quadrivium egyes szakai, ugyan annyi tanár által előadva. A roppant épület, mellynek alapfalai még a XVI. század másodfelében láthatók voltak (alaprajzát Heltai Broderics püspöknél szemlélte), félben maradt, hihetőleg az ausztriai háborúk, s a királynak gyakori távolléte, végre az országon kívül lakása miatt, s vele az egyetem e részének életbe léptetése is, a másik rész, mellyen a bölcsészet és hittudományok tanítottak, valamivel 1480. előtt lépett életbe, s ez a dömések budai főmonostorában, hihetőleg csak ideiglen ott nyitatték meg. — Hogy Mátyás e műve mindenkép töredék maradt, mutatja az is, hogy a jog- és orvosi tudományoknak benne semmi nyoma. Egyébiránt e két osztályú állapotában is az Academia Corviniana majd fél századig megtartotta jelentőségét.“ S csak a mohácsi nap vetette végét, mellynek következesei elől a megrémült tanárok szétozlottak ³⁾).

íme tehát, kétszázad alatt öt főiskola támadt Magyarorszában, de ezek közül csak kettő élt alapítójának halálán túl, s e kettőnek is — mint láttuk — vége szakadt a mohácsi ütközet után. — Végre

¹⁾ I. Schier Xistus: Memória Academia Itropolitanae seu Psoniensis.

²⁾ „ki e roppant számban felakadna, emlékezzék a prágai egyetemre, melly Venczel császár alatt némellyek szerint 60,000 tanulót számlált, kik közül a cseh visszahatás alkalmával 1409-ben 36000 külföldi tanuló kivándorolván, a lipcei és más egyetemek létesülésére szolgáltattak alkalmat. I. *Tnláy* i. m. II. k. 21 — 22. I

³⁾ I. u. o. 21—23. I.

Pázmán Péter, esztergálni érsek veté meg alapját 100 ezer itttál a máiglan álló magyar-tudomány egyetemnek, mclly is magát alapítványozója által *Universitas Archiepiscopalis Soc. Jesu Tgrnariensis*“nek czimeztetett. Keletkezése indokát maga Pázmán Péter II. Ferdinand királyhoz intézett emlékiratában következő szavakkal adja elő:

PP. *Ad Kaltholicae Religionis incrementum, et culttiram Int/ariae.*, maximé op-purtunum iudieavi semper, ut universitas erigeretur Seliolarum, ad instar tiraecentis, iu qua Pntres Societatis JESU, Theologicos ne Fliilosophicos cursus profite-rentur. Detinnit conatus meos praeteritorum teniporum calamitas. Nunc DEO be-nedicente, nliquibus facultatibus ad fundationem et priniae, et adhuc unicae in Ungaria Universitatis, iustructus, libenter Ecclesiae DEI mea omnia accomodavi, ne fundationis Universitatis fundaments ieci. Sola, post DEUM Maiestatis Vestrae dementia requiritur, qua et tenuem meant fundationem ratificare, et caesareis ac l legiis Privilegiis ornare velit, iuxta tenorum, quern R. P. Rector Tyrnaviensis Maiestati Vestrae exhibebit. Quam gratiam, ut mihi ultima senectute conriictanti, l irgiri dignetur. maiorem in moduni rogo; neque nte frustatum iri confido. Servet Deus Majestatem Vestrain din felieissime. Posonii die 27. Septembris Anno 1635 humillimus et obsequentissimus Cardinal!» Pazmny. m. p. *)

Kiadá pedig Pázmán alapítólevelét ugyancsak 1635-ki máj. 12-kén ²⁾ kötelességévé tevén benne a nagyszombati Jezsuiták-nak: azonnal megnyitni egy bölcsészeti tanfolyamot, azután évenként 3 illy tanfolyamot tartani; több hittani tanszékek is járulván a mondott bölcsészetiiekhez; végül tanári koszorúkat osztogatni a külföldi akadémiák példájára. Egyébiránt világosan kiköté az alapító, hogy esztergami érsek utódainak az egyetem irányában semmivel több joga ne legyen, mint van átalában a helybeli lelki főpásztoroknak; többire megengedő: hogy a mondott érsekek, vagy az érseki szék üres lévén, az esztergami káptalan az egyetemre felvigyázhassanak, a nélkül mégis: hogy a tanítókat háborgassák vagy a Jezsuita szerzet módszerébe avatkozhassanak. Az intézet ugyanazon év november 13-kán az alapító Pázmán bibornok által nagy iinnepélylyel nyitattott meg ³⁾. — Hat évvel ezután ⁴⁾, a meghalt Pázmán helyére következett Losi Imre, és egri püspök Lippai György a törvénytani kart alapíták meg ⁵⁾, de mellynek tanítói Vesselényi nádor halála után több évig fizetéstől elesvén a tanítással is felhagy-

1) 1. *Fejér* i. m. okiratai között 17. 1. IV. ez. a.

2) 1. *Fejér* i. m. okiratai között 15. 1. VI. sz. a.

3) II. Ferdinánd királynak 1638-ki oct. 18-ról kelt kir. megerősítő oklevelét 1. *Fejér* i. m. oklevelei között 17—22 1. VI. sz. a.

4) ez időbeni szerkezetét terjedelmesen leírja *Kaly Fér.* „Hist. Univ. Soc. Jesu. Tyrnaviae 1738.

5) az alapító oklevél olvasható *Fejér* i. ni. okiratai között 22. 1. VII. sz. a.

tak, míg a kir. felség, s Jézus nevét viselő szerzet buzgóságából előadásait ismét folytatták, noha később is olly igen szorongatott körülmények között, hogy Schwartner ¹⁾ szerint, a kir. helytartótanács által bel szerkezete iránt kérdőre vont törvénytani kar 1766-ban akként nyilatkozik: hogy a hazai törvénytani tanítói csak minden második hónapban tartják előadásait, a közbe eső időt perek folytatására használván; továbbá, hogy az elméleti törvénytani tanító csak minden 15, a gyakorlati pedig csak minden 12 évben fejezi be cursusát. — Illy körülmények közben a nagy Mária Terézia királyné 1769-ben kelt kir. rendeletében ²⁾ előadván: hogy az elődei által alapított nagyszombati egyetem olly elemeket hanyagolt el, mellyek az idők szelleméhez képest az állam kormányzására legtöbb befolyással vannak; elhatározá: a mondott egyetem alapját szélesíteni, s a kor kívánta elemekkel megtoldani, szóval a bécsi egyetemmel ugyanazon lábra állítani. Minthogy pedig ezen szélesítés több oktató közremunkálását szükségeié, a Losi és Lippay alapítvány kamatain felől a Jezsuita-szerzetnek tanulmányi s egyetemi alap czime alatt áradott alapítványok kamataiból évenként 10 ezer ftot rendelt az egyetem számára kifizettetni; csakhamar a földvári apátsággal ajándékozván meg az egyetemet; mellynek bel szerkezetére vonatkozó részletes üdvös intézkedésein kívül, kimondatott egyszersmind a felhívott kir. rendeletben, hogy „ö felsége a nagyszombati egyetemet pátfogása s főkormányá alá vévén, azt a kir. helytartó-tanács segedelmével fogja kormányozni. Az egyetem kormányzójá gr. Fekete György belső titkos tanácsos neveztetvén, kire nem csak az intézet belkormányá, hanem a jövedelhekröli gondoskodás is bízott. A szaporított tanszékek befogadására szük épület új építkezést szükségle, mire épen elégségesnek tűnt fel azon I. Ferdinand király által a Jezsuitáknak spanyolországban megalapításához adott, de a mondott szerzetnek 1767-ben onnani kitiltásával vissza kívánt tetemes pénzalap.

1777-be jelent meg legfelsőbb helyről kiadva a „Ratio educationis, totiusque rei literariae per regnum Hungariae ac Provincias eidem adnexas“ című s a közoktatást a végrehajtó hatalom szempontjából szabályozó munka, melly szerint a királyi

¹⁾ 1. Statistik des Könignichs L'ngern. Ofen 1811. II. k. 368. 1.

²⁾ 1. *Fejéi* i. m. okiratai között 29—32. 1. X. sz. a.

helytartó-tanács tanulmányi bizottságának elnökéül az egyetemi főkormányzó tüzetett ki, mellé a 4 karigazgató — továbbá a szép művészetek igazgatójából alakított egyetemi tanács rendeltetett. Maga az egyetemi tanács akként rendeztetvén: hogy igazgató- 4 kar dékánjai- s öregebbjeiből álljon; a hittani folyam 5, jogtani 2, orvosi 4, bölcsészeti 2 évre határoztatott, s körülbelöl a legutóbb időkig előadott tantárgyak tüzettek ki tanításul.

Egyetemünk ekkénti átalakítása közben felmerült egy úttal az annak holléte felöli kérdés is. Pázmán azt Nagyszombatban alapítá — azért, mert a töröktöli félelem miatt, káptalanéval együtt Esztergomból Nagyszombatba költözött. Valának tehát, kik az egyetemet ismét Esztergámba, mint az ország főpapjának ősi széke helyére kívánták vissza, — míg végre maga a nagy királyné 1777-ik évi martins 6-án kelt rendelete által ¹⁾ a m. kir. egyetemet, a hozzá tartozott kir. nevelő intézettel együtt a budai várpalotába áttéetni határozá, hol három — mondhatni próba évi működése után, a királyné nagy egyetemi ünnepélyre hívá össze az ország rendéit, s trónra léptének évnapján 1780. jun. 25-én kiadatá a mai m. kir. tud. egyetem hires alapítvány levelét, melly az egyetem előkori történetét, kiváltságait, mindennemű dotatioját részletesen tartalmazza ²⁾.

Négy év alig múlt el egyetemünk beigtatási ünnepélye óta, midőn II. József azt a budai kir. palotából elköltözteté; a hittani kar a posoni várba szállásoltatok, a bölcsészeti és törvénytani karral a kir. Curia épülete ³⁾, az orvosi karnak a jezuíták háza jelettetvén ki szállásul. S a Mária Terézia által létesített egyetemi tanács, a kar igazgatókkal együtt eltöröltetvén ⁴⁾ a felvi-gyázat a már Budára települt kir. helytartó tanács külön bizottságára ruháztatott. — 1805-6-ba a bölcsészeti és törvénytani kar a növendék-papság épületébe tétetett át, s a köznevelésnek határozottabb alakot sajátító új „Ratio educationis publicae, totiusque rei literariae per Regnum Hungariae, et provincias eidem adnexas. Budáé 1806.“ az egyetem igazgatása felöl következöket rendelé: az egyetem elnökéül kitűnő jelességű s nagy

¹⁾ I. *Fejér* i. m. okiratai között 34—36. I. IX. sz. a.

²⁾ I. u. o.

³⁾ I. II. Józsefnek 1784-ki júl. 20-ról kelt rendeletét *Fejér* i. m. okiratai között 63. I. XII. sz. a.

⁴⁾ I. u. o. 66. I. XIV. sz. a.

tekintélyű férfiú határozott, helyben lakni, mindent igazgatni s rendben tartani tartozó; ki egyébkint miután körülte mint az intézet központja körül minden ügyek ismerete pontosuk, a tankarok működését a felsőbb rendeletekhez alkalmazni, ezekre nézve sükséges módosítás által az előforduló bajokon segíteni köteleztetek. S hogy feladatának annál inkább megfelelhessen, egyetemi kanzellár hatáskörével bíró másodelnök rendeltetett melléje, kire tisztjéből annyit ruházhatott, mennyit jónak gondolt (Ez állomások egyetemünk kárára már a forradalmi korszak előtt évek óta betöltetlen hagyatott).

A már fentebb előadott tanács teendői a fegyelem fentartása s igazság kiszolgáltatásában pontosultak. Hetenkint tartatott ülést, mellyben a hatósága alá tartozott, vagy hozzá utasított tárgyak felett tanácskozáván, véleményét illető helyrejegyzőkönyveit pedig a kir. helytartó-tanács elé terjeszté. — Választattak pedig az egyetemi igazgató, s karok dékánjai, polgári állapot vagy kor tekintet nélkül szabályszerűleg titkos szavazattal, akként hogy e hajdan évenként sükségkép változott tisztségek 1806 óta választás által is meghosszabbíthatattak. A mondott hivatalnokok a dékánok és idősbek által választattak, választhatók valának pedig nem csak az oktatás által úgy is igen elfoglalt tanárok, hanem a karok tagjai is. Miért is mindenik karhoz külön társulat volt kapcsolva, mellynek tagjaiul a Pesten graduáltattak 6, — valamelyik osztrák egyetembeliek pedig 12 arany lefizetése mellett vétettek fel, egyetemi igazgatóvá s kardékánná szinte megválaszthatók.

Mindenik kar igazgató-elnökük vezérlete alatt tarthatott ülést, mellyben a kar elébe tartozott ügyek például tanárság, vagy helyettes oktatói hivatalért folyamodottak igényei stb. tárgyalattak a karnak valamennyi hivatalos tagja által.

A dékánok kötelességei: a tanulók magaviseletére, s r. k. ifjak lelki kötelességeik teljesítésére felvigyázni, kisebb ügyeket, panaszokat rövid utón elintézni, a nagyobbakat az egyetemi tanácsnak bejelenteni, a közvizsgálatokon jelen lenni, a felsőbb helyréi értesítéseket a tanárokkal együtt szerkeszteni, a kar saját pénztárát kezelni, s arról számot adni, az egyetemet elhagyó ifjaknak bizonyítványokat szolgáltatni, s felügyelni, hogy a tanárok kötelességeiket pontosan teljesítik.

Belszervezetére nézve egyetemünk mint biztosan remélhetni; az előhaladó korszak sükségelte közel átalakulásának néz elő.

Mi már az egyes tankarokat illeti:

I. A **hittani kar** tanteremei a kecskeméti utczára nyúló egyetemi főépület homlok oldalában valának elhelyezve, de a mellyből az 1846-ik évben létesített József ipartanoda által kiszorítottván a szomszéd papnöveldei épületbe, (melly a közbefekvő egyházon kívül az egyetem tulajdonához nem tartozik) ideiglenesen helyeztettek el. Levéltára s ülési termeiül az egyetemi könyvtár udvarának hátulsó részében néhány szoba tűzetett ki. — E hittani kar *segéd eszköze* 20000 dbból álló könyvtár, melly az egyetemnek a budai k. palotából 1 784 ki kiköltöztetésekor Posenba áttett hittani kar használatára, az egyetemi könyvtár tömegéből kiszakasztatva, máiglan is a papnövelde épületben, ennek egyénei által külön használátik. — E kúráltál két *alapítványi* töke kezeltek: a) egyiket néhai *Horváth József kalocsai kanonok* hagyományozd 7700 fttal, kamatja minden negyedik évben a kar által kitüzetni szokott pálya-kérdés magyar nyelvem legjobb megfejtőjének adatik; kezeltek az egyetemi pénztárban — b) a másikat néhai *Dbrcsik János* pristinai püspök, helytartósági tanácsos s egyetemi hittani kar igazgató 1835-ki december 1-én kelt végrendeletében 200 pftal hagyományozd, kamatai minden másod évben osztatnak ki hittanuló által megfejtendő pályakérdések díjazására. Kezeli a központi papnövelde igazgatója.

II. A **jogkarnak** évek óta saját tanácskozási teremei nem lévén, üléseit az egyetemi tanács teremében szokta tartani. Rendes elhelyezés hiánya miatt levéltára az 1838-ki árvíz óta rendezetlen, s némelly jegyzőkönyvei el is veszttek. Van egy *alapítványa*: néhai *Kelemen Imre* k. tan. s egyetemi tanár 400 vft hagyományozd, kamatai szegényebb jogtanulók könyveire s gyógyszerreire adatnak ki. Kezeli a jogtani kar dékánja.

III. A **bölcsészeti kar** tanteremei a kecskemét-utczai egyetemi főépület 3-ik emeletében helyezvék; jegyzőkönyvei 1797-től 1818-ig teljesekek. — *Segéd eszközei* a) budai sz. Gellérthegyen lévő csillagvizsgáló intézet. Azok kiegészítéséül miiket ez intézetről már Buda leírása 190-ik lapján előadánk, e helyt még csak azt jegyezzük meg, miként ez intézetnek kézi könyvtára, melly 72 kötetből állott 56 teljes munkát és 125 csillagászti tér képeket számlált, Buda várnakostromlása közben egészen széthordatott. b) *természeti cabinet*, gépminta gyűjteménnyel, az egyetemi főépület első emeletében, az itt szállá-

solo természettant tanár felügyelése alatt. c) *pénzgyűjtemény a történeti tanár felügyelése alatt.* — A kar felügyelése alatt következő 3 *alapítvány* kezeltetik: a) *Mitterpacher lludaly-féle*; néhai Mitterpacher, egyetemi tanár 1787-ik évben r. k. bölcsészeti beteg ifjak felsegállítására 200 pftot hagyományozott; utóbb Mitterpacher püspök 250 és Hadaly Károly szinte egyt. tanár 250 vft hozzáadásából s kamatok növesztése által a töke már 1849-ik év végén 1350 fttot tett, b) *Imre fiesela* alapítvány; néhai Imre János egyetemi tanár, a tankönyveinek példányai árábóli tiszta nyeresémet olykép hagyományozd: hogy ennek kamatai családjabeli, vagy illyek nem létében Heves vármegyei r. k. ifjúnak adományoztassanak. Az ekként eredményezett tőkét a végrendeleti végrehajtó ritka emberbarát Reseta János¹⁾ egy. nyug. tanár 2400 pftig egészíté ki. Adományozza ez alapítványok kamatait az egyet, bölcsészeti kar, s kezeli az ezen kar dékánja.

IV. AZ ORVOSI KAR tanulmányai körébe tartozó egyetemi intézetek évek hosszú során át foglalkoztatták az illetők — sőt kormányzések figyelmét, de a keletkezett intézkedések akár terjedelem akár belérték, avagy ezektől feltételezett haszonvetőség tekintetéből a németországi alsóbb rendű egyetemek rokonnemű intézeteivel össze nem hasonlithattak. A forradalmi események, s az ezek közbeni kormány önkéntes rendelkezései, s a hosszasan tartott katona szállásolások mindinkább pitoyable állapotba sülyeszték a kérdéses intézeteket; s mitután jelen kormányunk intézkedése folytán az egyetem kebeléhez eddig tartozott „állat-gyógytani intézet“ attól teljesen különítve függetlenné tétetett: az orvoskari intézetek egyik osztályát az orvosi elmélet — másikat az orvosi gyakorlat körébe tartozó intézetek képezik. Es pedig az orvosi elmélet körébe tartoznak 1) a *boncztani intézet* (a hatvani utczai egyetemi házban); elhelyezési tere vajmi szűk, sötét és nedves. Személyzete a felügyelő tanáron kívül egy segéd s egy szolga; saját alappal nem bir, hanem évi 450 — 500 pft. kiadásait az egyetemi kézi pénztár fedezi. — 2) A közel 40,000 ásványt és 8000 állatot magában foglaló *természetiék tára* egyetlen maga az, mellynek ajtait egyetemünk bármí szak értő külföldi előtt kérkedve fel-

¹⁾ ki ne ismerné estik a hírlapi közlésekből is a bármí vész által sújtott szerencsétlenek mondhatni első felsegállójét a derék Reseta Jánost.

tárható. A forradalmi szerencsétlen események kiüríték a szépen rendezett teremeket, sebészi kórodák s katonai ispotály rendeztetek ezekbe; az annyi ezrek értékű gyűjtemény az épület 4 — 5 külön részeibe, részint a nemzeti Museumba, részint egyebütt, minden rend, s az idők befolyása ellenében! biztosíték nélkül mintegy önkényt vetettek ki az enyészetnek. Az utókor elismerését igényli tehát egyetemünk kormánya, midőn a forradalom legyőzése után mitsem mulasztott megmenteni azt, mi még menthető vala. — 3 *Bonca* és *élellani gyiljleménytár* Yon-taita hires viasz-készítményei birtokában; évi kiadásai 180 pft. — 4) A *vegytani dolgozó terein* nem csupán orvosi, de gazdasági s műszertani tekintetben is felette fontos intézet; kellékeit már a forradalom előtti kormány minden kitelhetőleg beszerezni igyekezett; különösen növelé a sükert azon körülmény is: hogy az intézeti tanár (Sangaletti) saját szereit több éven át ingyen használatra engedé, míg utóbb olcsó áron az intézetnek eladá; a szükségletekre évenként kellő 400 pftból a főleg szükségelt szereknek apródonkinti beszerzése eszközöltetik. — 5) *Orvosi gyógyszertár* leginkább növényi anyagból állván, szereit könnyen elromlanák, s taneloadási teremben ládákban tartatnak; már egyszeri meglopátása nem épen nehéz feladat volt; évi kiadásaira 60 pft fordítatik. — 6) *Sebészeti eszköztár*. — 7) A *fűrészkert*. A régi, országutoni, céljának meg nem felelvén, helyébe a Ludoviceum közelébeni Festetics féle kert hét ízben lefizetendő hetven ezer pftért, legfelsőbb engedelem mellett megvásároltatott; terjedelme e kertnek 23% hold. E kert megvásárlására s fii vészkertté alakítására, valamint az egyetemi könyvtári épület tervezetének elkészítésére a közelebb meghalt Stáhly Ignác volt kiküldve, s a végzet úgy akará, hogy előbb kelle kiműlnia, mint akár a könyvtár felépítve, akár a fiivész-kert ilylyé alakítva lehetett volna¹⁾.

¹⁾ Közsorsa az örökké valóságba átköltözötteknek, hogy életükben bármi köztisztelet tárgyai legyenek is, s tetteiket minél nagyobb elismerő méltánylat kísérje, ha egyszer a köz múlandóság órája ütött, — feledve, sőt tetteik ócsárolva, — hogy ne mondjuk — kárhoztatva lesznek. — E sorsban osztozik Stáhly emléke is. A jobbak előtt ismervék tettei, nem szólunk ezekről, nem a fáradalmakról s utánjárásairól, inellyeknek az egyetem érdekében sükert eredményezni egyetlen feladata volt; de ő is ember lévén, a forradalmi események, s végórája nem engedek valósíthatóknak terveit, ó, ki csak az emberiségnek élt, gyarlóságának főbbike csak az volt, hogy igen szereté hazáját, s nemzetét; és e szeretetnél fogva a minő nagynak óhajtó hazáját, s virágoznak nemzetét, ép azon arányban legott az elérhetés korlátain túl számítá terveit; így a fűvész-kert létesítésénél is csak a pá-

A gyakorlati tan anyagot szolgáltató *egyetemi korodáknak* a Pest város sz. Rókus kórházzal egyesítése évek óta sikertelen lön megkísértve; éveken át haladtak az ez érdemben tárgyalások; leginkább kívánt eredményre vezetőnek mutatkozik ama javaslat: miszerint a hatvani utczai egyetemi épület eladtván, s ennek árából a sz. Rókus kórház közelében fekvő“ s úgy a b. c. Kopácsy h. primás, mint Pest város által az irgalmas nénék számára vásárlóit két házhely megvétetvén, az itt létesítendő egyetemi épület, a nevezett városi kórházzal üveges folyosó által köttetnék össze, s ezáltal történnek a betegeknek a Rókus kórházból s viszont áthordása. — A sokáig el nem maradható intézkedések jövőnk feladatává lön.

J *jelenlegi egyetemi korodákat illetőleg*. E kórodák következők: 1) Orvosi kóroda, orvosok számára a hatvani utczai egyetemi ház 2-dik emeletében, czéljának valólag csak akkor felelhetne meg, ha nagyobb szerű betegházzal kapcsolathatnék össze. Személyzete a tanár, egy segéd és két ápolónő. 2) orvosi kóroda sebészek számára, az intézet érdekében, a hely szűkének lehető tágításán felől kívánatos: hogy a férfiaknak a nőktől elkülöníthetése végett, egy egy külön terem juttattatnék. Személyzete a tanáron kívül egy segéd, s egy ápolónő. 3) Sebészi kóroda. Személyzete az intézetnek a tanár, egy segéd, s egy ápolónő. 4) Szemészeti kóroda; személyzete a tanár, egy segéd, s egy ápolónő. Leltára tökéletes. 5) Szülészeti kóroda. Ez intézet hajdan három szoba — egy konyhából s egy nyílt folyosóból állott, melly a segéd s bábák szobáiba vezetett. Martins 15-ike után két szomszéd szobával bővített, s a konyha nagobbított; de ismét a régi állapotba tétetett vissza. Ez intézetre vonatkozólag, miután ez csupán az egyetemen kiképzendő szülések s bábák tanítására szolgál, — az emberiség szempontjából is óhajtható: vajha mielőbb a haza, avagy csak a főváros számára szülőház léteznék. Személyzete az intézetnek; a tanár egy segéd, az egyetemi bába, s egy ápolónő ¹⁾.

risi hasonló intézet lebegett szeme előtt; Hlyet akart ó nemzetének, Hlyet a ni. k. t. egyetemnek; s bizonyára ha találkozzand, — mit nem kétlünk — ki necrologját megírandja: nem feledendi: miként Sthály is egyre csak nemzete jövőjében élt, — s még egyszer meg fogott halni, ha túlélte volna a halála után csakhamar bekövetkezett eseményeket.

¹⁾ A még ez osztályba tartozott állat-gyógytan-intézettről, mint már az egyetem koréból ki kebelezetről alább leend szó.

Ez orvosi karnak szintúgy saját rendeltetésű *alapítványai* vannak. Legnevezetesebbek ezeknek *Andreits* József sebésztudor 6200 pft alapítványa. Kamatai szegényebb sorsú orvosok s sebészek szigorlati díjaik előlegezéseire adhatnak ki olly lekötöttséggel még is: hogy az illetők 5 év lefolyta alatt a vett mennyiséget visszafizetni tartoznak, de kamat nélkül. — Továbbá orvosok s tanárok önkéntes adakozásaiból alakult 100 arany s 1500 pftből álló alapítvány kamataiból elszegényedett karbeli tagok segéltnak. — Ugyan így *Stáhly* Tgnác 400 vft alapítványának kamatai szegény beteg orvos növendékek megélésére fordítatnak. Végre *Havas* Ignác 280 pft alapítványa.

Ezen az egyes tanulmányi karok szerint elősorolt egyetemi alapítványok kiegészítésül fel kell még említenünk ama alapítványokat is, mellyek már nem az egyes karosztályokat, de ezek összegét: az egész egyetemet illetik. Ezek 1) *Pray-Filinger* alapítványa 600 ft 33 kr v. Néhai Pray György eltörölt Jézus rendbeli szerzetes, utóbb kanonok s egyetemi könyvtárnok 1801-ki végrendeletében kath. tanulók által szükségendő gyógyszerek kifizetésére 300 vftot hagyományozván, ez öszveg növeléséhez utóbb *Fiiinger* Leopold 175 vfttal járult. Kezeli ez alapítványt az egyetemi kézi pénztár. — 2) *Gotsigh* Ignác kassai k. akad. tanár 1822-ben végrendeletileg 4000 vftot hagyott ösztöndíji alapú olly feltétellel: hogy e tőkének 240 ft kamatai egy tisztántúli nemes — legalább 5 dik iskolás tanulónak adassanak, — kit az egyetemi tanács kijelölésére a k. helytartótanács nevez ki. Az alapítványi összeget a közalapítványi fő pénztár kezeli. — Végre 3) *Pasquick* János egyetemi csillagász 1829-ben 8000 pftot hagyott az egyetemnek tudományos czélokra. De a hagyományozott összeg birtokába egyetemünk csak 1848-ba jutott, mikor is a kamatok az egyetemi könyvtár szaporítására fordítatni határozatalak, habár mindeddig eszközésbe vétel nélkül.

Következik a m. k. tud. egyetem legfőbb kincse, a valamennyi tanulmányi karok közös segédeszközéről, az **egyetemi könyvtárról** szólni, melly a sz. Ferenczi szerzetesektől II-dik József által elvett kolostor részben, a Ferencziek egyházától dél-felé helyezve van.

Alapját ezen könyvtárnak a Jezsuitáknak nagyszombati könyvtára képezé, melly az eltörölt szerzet könyveiből lassan sok ezer kötetre növekedett, s azóta is mind folytonos vásárlá-

sok, mind a hazában megjelenő nyomtatványok hivatalos példányaiból, mind egyes hagyományok által bővült, s naponként gyarapodik. Az intézet vagyona — alább felemlítendő épületén kívül kétfelé, a) maga a *könyv és kéz-irat gyűjtemény* s b) a *bútorodat*. Az első, vagy is a könyvtár hazai irodalom osztálya részben még a volt kir. helytartótanács s utóbb a magyar közoktatási ministerium útján beérkezett hivatali példányokkal gyarapodott, de miután az 1848-ki sajtótörvény a nyomdák részéről összesen csak 2 példányt követelt, egyet az illető hatóság, s egyet a nemzeti museum számára, az egyetemre nézve e forrás bedugult, s így a hazai nevezetesebb jeleneteknek már vétel útján kellett beszereztetni: de voltak e mellett is szerzők és kiadók, kik munkáikkal kedveskedtek; a hazai irodalom osztálya e különböző forrásokból (1848- és 1849-ben) 423 kötettel és 2176 röpirat-s egyéb apró nyomtatvánnyal gyarapodott. — A *külföldi irodalom* majd minden szakban bővülést nyert, legnagyobb részt vétel útján de külföldi egyetemek küldeményeiből is. Ezenfelül nevezetes bővülést nyert a könyvtár István főhercegtől, ki diesőült édes atyja József nádornak 1809 óta letételkép az egyetemenél volt könyvtárrészét 1849-ki martius 30-ról Schautnburgban kelt elhatározása által az egyetemnek engedményezvén, abból ez időszakban 744 kötet igttatott az egyetemi könyvtárba, 133 kötet pedig a többesek közzé került eladás vagy kicserélés végett. Ezek után az egyetem könyvtár kincse 1849 végén ekkép állott:

1847- ki november 1-én volt	69621 kötet 578 darab egyveleg
1848- ki szaporodás	1913,, 2330 ,, ,,

összes szám 1849. nov. 1. 71534 kötet 2908 darab egyveleg. Ebbe bele vala számítva a hittani fiók könyvtár, b) a csillagász toronban volt fiók könyvtár ¹⁾, s c) némelly más tanszékekhez tartozó könyvek, és d) a kéziratár. E gyarapításra a felvett

1) A könyvtár jelenlegi szakértő igazgatójának, muthematikai, physikai és astronomiai végtelenül szegény tudományi műveltségünk érdekében tett előterjesztésére a forradalmi kormány közoktatási ministeriumának 1848-ki november 18-ról kelt rendeleti következtében a nem szorosan gyakorlati égtani munkák, számszerint 467, acsillagdai fiók könyvtárból az anyakönyvtárba tétettek át. Melylyek immár lajstromozva, és szakonkint beiktatva folytonos s gyakori használatban lévén így nem csak a köznek szolgálnak, hanem azon veszedelmet is elkerülték, melly a csillagdát s ennek könyvtárát — a 406-dik lapon mondottak szerint a szomorú emlékű bombázás alatt érte.

időszakban köttetett 2336 ft $8\frac{3}{20}$ kr a hivatalos úton érkezett, s nádori könyveken kívül bekerült ajándékok pedig 159 darabra rúgtak. — Ezóta a könyvtár gyarapodása következő a) honi irodalmi 244 kötet, 226 darab vegyes, — b) külföldi 712 köt. 294 darab v. — c) becses kézirat 10 köt. — d) István volt nádor nagy lelkű adakozásából 130 köt. összesen 1096 köt. és 520 darab vegyes; melly száma könyvtár két év előtti kötet-számához adatván az egyetemi könyvtárban 1851-ki October 1-jen 72630 kötet 3428 röpirat volt. — Az 1400 kéziraton túl számítható kézirat gyűjtemény közöl a Pray, Hevenessy és Kaprinay hagyományai hazánk történetére nézve különös fontossággal bírnak. Sajnos azonban, hogy az összes könyvkinccs nem csak az alább felemlítendő nedvesség által szenved tetemesen, hanem a használat által is, a mennyiben számos a rász kötés, s férgek által, a sok fabekötés, úgy a régibb köteteknek többnyire csirizzel készülte miatt.

Szaporítására ¹⁾ az intézetnek Mária Terézia királyné évenkint 500 pftot rendelt az egyetemi nyomda tiszta nyereségén felül; ez összeg azonban csak hamar 400 ftra apadt, de 1830 táján 1000 ftra emeltetett, azóta ezen 1000 ft évenkinti pénzadalék az egyetemi könyvnyomda tiszta hasznából a könyvtár gyarapítására van szánva s a közalapítványi pénztárból az egyetem kézi pénztárába szokott áttétetni. Ezenfelül némi folyó költségekre, újság előfizetésekre, irásszerekre, bútorjavításra, apró beszerzésekre, tisztogató eszközökre, ruhák mosogatására, levelekre, újság s könyvcsomó hordásokért, új évi ajándékokra, havonkint 8 pft jár az igazgató kezeihez, mellyről az egyetemi kézi pénztárnak számol ²⁾).

A könyvtár számára beszedendő könyvek választása nem csupán a könyvtárnoktól függ, hanem az iránt a tanárok véleménye is kikérendő ³⁾. S hogy az egyetemi tankarok a világ

¹⁾ Kegyeletei hálával felemlítendő a könyvtár végelőtti igazgatója, az érdeműs *Fejér Györgynek* élte vég napjaiban tett ajándéka, melly valamennyi saját kézirátaiból áll; mikhez még nyomtatott munkáinak nála fen volt példányait adta, mellyek most már a könyvtár részére árulhatnak.

²⁾ 1848-ki február 22-kén az egyetemi tanács elhatározá: hogy néhai *l'asquieh* csillagász alapítványának mintegy 600 vft-ra menő tiszta kamatai 10 évig szinte a könyvtár gyarapítására forditassanak; azonban ez intézkedés a közbejött eseményeknél fogva életbe nem lépett.

³⁾ Hajdan a lajstrom a kir. helytartótanácsnak is felküldetett.

irodalomban megjelent legjobb könyvek ismeretét megszerezhessék, több tudós újságot kell járattatni az egyetemnek.

Valamint a könyvtár összes igazgatása, úgy az annak gyarapítására álló összeg is az intézeti derék igazgató által legnagyobb haszonnal kezeltetik. — Mindez előadottak után is azonban az egyetemi könyvtárt kielégítőnek mondani nem lehet, mert az kolostorok gyűjteményeiből állítatván össze, némelly tudomány szakokban felette szegény; s ha tekintjük azt: miszerint Bécsnek udvari könyvtára van s mégis az egyetemi könyvtár rendes évi jutaléka 2500 pft; egyetemi könyvtárunk a sokkal több s nagyobb szükségek mellett váltóban ennyivel beérni kénytelen: alig lehet reményünk, hogy akár a régi hiányokat pótolhassa, akár az újabb világ irodalommal, mint kellene, lépést tarthasson.

b) A *könyvtár bútorzatát* illetőleg, ez helyenkint szinte szüvas, azonkívül elégtelen is.

Leltára az anyakönyvtár kincseinek, az az helymutatója (Standorts Catalog) nem volt soha, és most sincs. Nem készíttetett pedig, mert helyszűke s a rendszeres felállítás érzékeny felbontásának kikerülése miatt gyakori áttételek szükségeltetnek: azonkívül az építkezés is eleinte remónyltetvén, utóbb bizonyosnak mutatkozván, illy nagy munkát egykét évre eszközölni akkor sem lett volna érdemes, ha arra rendelkezhető erők lettek volna, holott nem voltak, sőt a személyzet csonkagsága miatt épen hogy a folyó munka meghaladtathatótt

Az intézet története kiegészítéséhez tartozik az 1849-ki május 4-től május 21-ig tartott bombázás felemlítése is. Nem volt hely, idő, sem mód és költség az egyetem könyvkincsének a lödözési körből kitakarítására, s így minden, mit a gondos igazgató tehetett, a kéziratárnak a biztosság nélküli karzat szóbából a boltozott olvasó terembe áttétele volt. Az egyetemi tanács szinte gondoskodott, nappal éjjel 12 díjas legényt adván az intézeti szolgál mellé szükséges készületekkel, hogy a netalán gerjedhető égésnek eleje vétethessék. Hullott is le az épületbe s udvarba számos bombatöredék, de a tetőnek helyenkinti összetördelésén kívül, miután egy bomba sem hatott a terembe, kár nem okoztatott. Czélszerű gondoskodás örködött a papnöveldei *hiltani fiók könyvtár* felett is, hol szinte legkisebb kár nem történt. Ellenben a *csillagdái fiók* könyvtár nagy veszteséget szenvedett, miről már ismételve emlékezzünk.

Mi e könyvtár *használatását* illeti; egyetlen könyvtár ez hazánkban mindeddig, melly valóban él és használtatik; melly egy havi szün időt kivéve egész éven át, s pedig hetenkint 5 nap, s naponkint 5 óráig nyitva áll a közönségnek; s mellyben a házára kölcsönzések, mik az egyetem s magyar akadémia helybeli tagjaira vannak szorítva, az utasítás engedélyeinél fogva, elég biztosság mellett tágabb körben is gyakoroltatnak. — 1848 — 1849-ben az elmék másfelé elfoglal tatása miatt e könyvtár gyéribben látogattatván, ez időszakban az azelőtti évekkel hasonlítva, tetemes sülyedés volt tapasztalható: ugyan is e két év alatt volt 8007 olvasó, holott 1846 és 1847-ben 13839, sigy a hiányi különbség 5832. Ekként a havi használat is kevesbedett. Míg t. i. csak 1847-ben 800 kötet adatott ki a könyvtár épületből olvasásra, 1848 — 1849-ben tehát két évben csak 1320 kötet vétetett ki; mi az othoni tudományos szorgalomnak is nyomott állapotára mutat. Ellenben 1851-ben 11120 olvasó fordult meg a könyvtár olvasó teremében, s az othoni használatra kikölcsönzött kötetek száma 184⁴⁹/₅₁-ben két év alatt 1885 kötetre rúgott fel ¹⁾).

Tiszti személyzete ez intézetnek a főnökön (Bibliothecae Praefectus) kívül 2 könyvtár ör, 2 tiszt, s egy szolga.

Hol létééről e könyvtárnak már fentebb emlékezénk. Ismertető feladatunk körébe tartozik az épületnek — niellybe a könyvtár helyezve van — hiányairól is szólani: ugyan is a) *szük* az, nincs elég helyisége az alkalmas felállításra, a kényelmes használatra, s pontos ügyvitelre. Nincs különösen folyóiratok szobája ²⁾), nincsenek a tisztviselők, a dolgozni kívánó tanárok számára írószobák, s nincs raktára. — b) *Nem* eléggé *biztos*, különösen a kézi raktarra, s pénzgyűjteményre nézve, s általában nem tűzment. — e) *Roskadozó* állapotban van a nagy terem s a kéziratok szoba; az eddigkoronkinti javítások palástolók lévén nem gyökeresek, a fedélszék s még inkább a mennyezet állapota aggasztó. Karzata szinte, s 1848-ki octoberhó közben

¹⁾ Magunk is e részben jelen vállalatunk dolgozásánál a tisztelt igazgató ur-nak, a könyvtárból! szíves kikölcsönzéseikért őszinte köszönetünket bevallani ezennel kedves köteletségünknek ismerjük.

²⁾ Az 1850 óta létező magán olvasó szoba ennek nem nevezhető már csak szükvolta miatt is, melly egyébkint az egyetemi tanárok, és magyar akadémia tagjai számára naponkint, ünnepnapokat sem véve ki. nyitva áll, s mellyben 52 külön folyó irat, s hírlap folytonosan kitétetvék, egyes számaik, vagy füzeteik is 14 napi kitétel után, kellő ellenőrség mellett, haza is kiadatnak.

a nagy terein első emelete ablakának felső falazata már is leszakadt. — *Nem száraz*; a könyvek egy része a földszintiek el nem távolítható nedve miatt, szorgalmas szellőztetés dacára is penész, nyirkosság és elmállás által egyre romladozik. E mondtak elég indokul szolgálnak arra: hogy ő Felsége által már 1847-ben elrendelt — de a csak hamar bekövetkezett szomorú idők miatt meg nem indíthatott építkezés lehető hamarabb eszközöltessék, mert különben a nagyszerű könyvtárt folytonos romlásától megóvni, vagy valamely lehető szerencsétlenség ellenében megvédeni lehetetlen.

Már Buda város leírásában (261—263 lapokon) megnevezünk a m. k. t. egyetem tulajdonához tartozó uradalmakat, s felemlítünk az úrbéri adózások megszűnte folytán egyetemünkre károsan ható jövedelem csökkenést; ugyanott (269 lapon) tett ígéretünkhöz képest következik elősorolni ugyan ezen egyetem *éri jövedelmei s kiadásai* részleteit. Ugyan is

1851-ki évi jövedelmei (kamat 39,341 ft, uradalmakból 23,220 ft, tanpénz 2940 ft, iskolai könyvek eladásából 38 ft, összesen) 68,539 ft, a kiadások pedig 146,275 pírra mentek, s így az állodalmi pénztár által pótolandó maradt: 77736.

A folyó 1852-dik évben pedig (kamat 50,000 ft, uradalm: 23,961 ft, bejegyzési díjak 300 ft, tanpénz 1870 ft, iskolai könyvekből 67 ft, egyébkint befolyt 9861 ft) az összes jövedelem 85,879 pírra számíttatván, ellenben a kiadás 203.390 pírta rúgván az állód, pénztár pótlékául 117511 pít maradt. Végre

Az 1853-dik évre szerkezeti előszámla szerint a jövedelem (kamat 38,976 pft, uradalm: 15,665 ft, tanpénz 2700 ft, iskolai könyvekből 38 ft, egyébkint befolyók 10,874 ft, összesen 68,253 pírta. Ellenben a kiadások 190,392 pírta menvén: az állami pénztár által pótlendő 122,139 pft.

Az ugyan 1853-dik évre előszámlázott egyes kiadási tételek ezek: 1) hivatalnokok évi fizetése 81,350 ft. — 2) Ezeknek pótlék 1300 ft. — 3) Szálláspénz 412 ft. — 4) Szolgák évi fizetése 6903 ft. — 5) Pótlék 256 ft. 6) Szálláspénz 40 ft. — 7) Vesztett javadalmak pótlásául 1253 ft. — 8) Helyettesítések 2500 ft. — 9) Napidíjjak 639 ft. — 10) egyházi szükségletek 1100 ft. — 11) Alapítványok s ösztöndíjjak 2230 ft. — 12) Adalékok 24,712 ft. — 13) Kibérlések 1380 ft. 14) Iroda szükséglet 662 ft. — 15) Jutalmak s segélyek 2117 ft. — 16) Elméleti s gyakorlati előadások szükségletei 19,561 ft. 17) új építkezések 7570 ft. — 18) Épületek fenntartása 2370 ft. — 19) Adózásokra 5110 ft. — 20) Üti költségek 487 ft. — 21) Regie kiadások 99 ft. — 22) Terhelő kamat 3510 ft. — 23) Hivatalnokok nyugdíja 9602 ft. — 24) Özvegyeknek 6049 ft. — 25) Ellátások 2030 ft. — 26) Árvákra 220 ft. — 27) Kegypénzek 1382 ft. — 28) Egyébfék kiadások 5558 ft. — összesen 190,392 pengő forint; mely összegről 150,564 ft állandó s 39.828 ft évenként a körülményekhez képest változó kiadás.

Lássuk inár most az egyetembeli hallgatók évi számát; ugyan is először

Általános Jegyeket a m. k. tud. egyetem összes hallgatóságának az 1846/7-dik oskolai övben.

Mellyik évi Hallgatók	I-ör A Hittant Karban.	Száma az év	Száma az év	Összesen az	Összesen az
		elején.	végén.	év elején.	év végén.
1-ső	Világi papi nevéndékek	18	18	18	18
"	Szerzetes "	—	—	—	—
"	Világi "	1	1	1	1
2-dik	Világi papi nevéndékek	12	12	12	12
"	Szerzetes "	—	—	—	—
"	Világi "	—	—	—	—
3-dik	Világi papi nevéndékek	16	16	16	16
"	Szerzetes "	1	—	1	—
"	Világi "	—	—	—	—
4-dik	Világi papi nevéndékek	11	11	11	11
"	Szerzetes "	2	2	2	2
"	Világi "	1	1	1	1
Nevezet szerint Világi papi nevéndékek		—	—	57	57
Szerzetes "		—	—	3	2
Világi "		—	—	2	2
Mindössze		—	—	62	61

Mellyik évi Hallgatók	II-ör A Törvény Karban.	Romai kathol.		Görög egy. hit.		Görög n. e. h.		Ágostai vallásu.		Helvét vallásu.		Össze- sen.	
		év	év	év	év	év	év	év	év	év	év	év	év
		elején.	végén.	elején.	végén.	elején.	végén.	elején.	végén.	elején.	végén.	elején.	végén.
1-ső	évi Törvény hallg.	89	72	1	1	14	12	3	2	2	2	109	89
II-ik	" " "	32	25	—	—	4	3	5	4	2	2	43	34
III-ik	" " "	22	22	—	—	2	2	2	2	—	—	26	26
Mindössze		148	119	1	1	20	17	10	8	4	4	178	149

III-or Az Orvosi Karban.	Római kathol.		Görög n. e. h.		Agostai vallás.		Helvét vallás.		Héber.		Özve- sen.			
	év elején.	év végén.	év elején.	év végén.	év elején.	év végén.	év elején.	év végén.	év elején.	év végén.	év elején.	év végén.		
I-só évi orvos nevendékek	30	19	4	2	5	4	4	3	36	35	79	68		
II-od " " "	12	10	1	1	2	7	3	3	16	15	40	36		
III-ad " " "	9	8	1	1	3	3	—	—	16	15	29	27		
IV-ed " " "	10	9	3	3	4	4	4	4	12	12	33	32		
V-öd " " "	18	17	1	1	1	1	2	2	14	14	36	35		
Magyar sebész mesterek	5	4	—	—	—	—	—	—	—	—	5	4		
Német sebész mesterek	—	—	—	—	—	—	—	—	5	4	5	4		
I-só évi magyar sebészek	37	23	1	1	1	1	4	2	6	3	49	30		
" " német	16	10	—	—	2	2	—	—	30	20	48	31		
II-od évi magyar sebészek	16	14	1	1	—	—	1	1	2	2	20	18		
" " német	3	3	—	—	—	—	—	—	7	7	10	10		
Szemész hallgató I. fél év.	9	7	1	1	1	1	2	2	4	4	17	15		
" " " II. fél év.	9	8	—	—	—	—	—	—	4	4	13	12		
Gyógyszerész nevendék	50	48	3	3	10	10	5	5	—	—	68	66		
Szülésznő magyar	38	37	1	1	1	1	10	8	4	4	54	51		
" " német	54	47	2	2	6	6	—	—	11	10	73	65		
Állatorvos magyar	45	31	2	2	2	2	16	13	—	—	65	48		
" " német	17	8	—	—	3	3	—	—	2	2	22	13		
Mindössze	378	303	21	19	47	45	51	43	169	151	666	560		
IV-er A Bölcsészeti Karban.	Római kathol.		Görög egy. hit.		Görög n. e. h.		Agostai vallás.		Helvét vallás.		Héber.		Özve- sen.	
	év elején.	év végén.	év elején.	év végén.	év elején.	év végén.	év elején.	év végén.	év elején.	év végén.	év elején.	év végén.	év elején.	év végén.
I. évi bölcsészek	135	84	1	—	15	8	2	1	9	6	24	22	186	121
II. " " "	91	70	1	—	9	6	1	1	3	2	16	12	121	91
I. évi mérnökök	32	17	1	—	2	2	3	2	4	3	4	—	46	24
II. " " "	25	23	—	—	—	—	4	3	4	4	—	—	33	30
Mindössze	283	194	3	—	26	16	10	7	20	15	44	34	386	266
Özvevonas	Római kathol.		Görög egy. hit.		Görög n. e. h.		Agostai vallás.		Helvét vallás.		Héber.		Özve- sen.	
	év elején.	év végén.	év elején.	év végén.	év elején.	év végén.	év elején.	év végén.	év elején.	év végén.	év elején.	év végén.	év elején.	év végén.
I. A Hittani Kar.	62	61	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	62	61
II. Törvény " "	143	119	1	1	20	17	10	8	4	4	—	—	178	149
III. Orvosi " "	378	303	—	—	21	19	47	45	51	43	169	151	666	560
IV. Bölcsész. " "	283	194	3	—	26	16	10	7	20	15	44	34	386	266
Özvege a m. k. t. egyetemi ifjúságnak 184 ^{5/2} tan év elején és végén	866	677	4	1	67	52	67	60	75	62	213	185	1292	1036

A jelen 185¹/₂-diki nyári félévben pedig a pesti királyi Tudomány egyetemenél beírt tanulók száma következő:

	Róm. Kathol.	Egyes. Görög	Nem e. Görög	Evangel.	Reform.	Irrelicita	Összesen
Hittani Karban . . .	54	—	—	—	—	—	54
Jogtani „ . . .	189	4	23	26	31	9	282
Orvostani „ . . .	110	5	4	25	23	94	261
Seborvos . . .	—	—	—	—	—	—	145
Gyógyszerész . . .	—	—	—	—	—	—	58
Bába . . .	—	—	—	—	—	—	50
Bölcész Karban ¹⁾ . .	3	—	—	—	—	1	4
Összesen . . .	—	—	—	—	—	—	854

Állat-gyógytan intézet. Már az 1787-ki febr. 6-ról 4748 sz. a. kiadott k. helytartótanácsi intézvény által elrendeltetett egyetemünknel egy állat-gyógytani tanszék felállítására, mely is a következett 1788-ki tan évvel megkezdő működését. Az elméleti előadásokon kívül, mellyek a lovak, szarvasmarhák, juhok, s sertések mindennemű betegségeikre vonatkoznak, a gyakorlati tanmód is alkalmazásba vétetett; mi célra istálló- lakásokra sat. szükségelt helyiségek is felsőbbleg kirendeltettek; s 1851-dik évig az intézet szervezete változatlan maradt; épen hogy 1849-kimart. 24-ről ¹¹⁶⁴/₂₁₃ sz. a.kiadott id. közigazg. rendeletnél fogva egy másod tanári állomás ideiglenesen létesítetett. Végre 1851-diki augusztus 3-kán, legfelsőbb elhatározás folytán az intézet egyetemünkből teljesen kikebelezetve önállóságra emeltetett; s miután a Zootomia- és Physiologiaanak eddig id. tanszékeik rendes tanszékekké tűzettek ki; a tanszemélyzet száma egy segéd, és tan-kováccsal szükségkép szaporítottott; s ennél fogva jelenleg az intézet személyzete áll két rendes tanárból (egyik egyszersmind intézeti igazgató) egy segéd, 1 kovács, s 2 segéllőből. Az intézetnek kellő szervezése, úgy a szükségelt helyiséggel ellátása közelebb remélhető; minthogy a jelenleg Statio utcza 6 s 8 sz. allatti házakban kibérlett helyiségek fold-

¹⁾ A tan-rendszer újabb rendezése folytán a bölcészeti-kar tanulmányai közül a mérnöki tan-tárgyak elkülönítetvén, önként következnek a bölcészeti tanulók számának tetemes csökkenése, a a kitett 4 hallgató szorosán véve olyan, kik más karnál elő nem jönnek; kívülök ugyan még 46 tanuló van beírva, de ezek nagyobb részt jog- vagy orvos- vagy ipartanodai tanulók, vagy épen másfélék.

mivelő s baromtenyésztő országunk igényeinek éppen nem felelhetnek meg. — Az intézet működési körét illetőleg csak azt jegyezzük fel: miszerint a tanulók évi számát közpszámítással 60-ra tehetni, ide nem számítva az egyéb orvosi tan-szakok hallgatóit s rendkívüli hallgatókat. — A gyakorlati kiképezésre elégséges alkalom léteztél minden kétségen kívülé teszi ama körülmény: miszerint daczára a helyiség említett korlátozottságának, a legközelebbi öt éven át 2542 — tehát évenként mintegy 508^a/_s beteg házi állatnak (a kutyákat ide nem értve) gyógyítása esz-közöltetett.

A kegyes tanítórendi nagy Gymnasium. Ezen kezdetben csak 3 iskolai folyamból állott s a város házában szállásolt Gymnasium 1714-ben bízott a városi tanács által a kegyes tanítórendre; csakhamar a mai görög-oláh plébániául szolgáló épületbe tétetvén át, hol egész 1760-ig létezett, mikoron t. i. a nevezett szerzet mai házának birtokába jutott. 1777-ben az iskolák száma két folyammal szaporított, s 1806-ban pedig az úgynevezett nemzeti iskolák harmad év folyama szinte hozzá kapcsolattott. Végre az 1850-dik évben, létesített új tanodái szak-rendszernél fogva 8 tanodái osztályt nyerve magyar nagy Gymnasiummá lön felsőbbleg nyilvánítva. Növendékeinek számát a következő két táblázat tünteti elő:

I) 184⁰/₁ tanévtől kezdve 18⁴⁹/₅₀-kig.

Tan év	Nyilván tanulók száma						Magán tanulók száma	Összes szám
	R. Kathol.	Helv. v.	Ágost. v.	N. c. g. v.	Héber	Öszvesen		
184 ⁰ / ₁ .	554	14	2	21	82	673	78	761
184 ¹ / ₂ .	562	12	2	15	73	664	72	736
184 ² / ₃ .	542	13	1	16	66	638	56	694
184 ³ / ₄ .	549	16	3	16	64	648	66	714
184 ⁴ / ₅ .	618	29	4	12	60	723	49	772
184 ⁵ / ₆ .	553	22	4	12	60	651	81	732
184 ⁶ / ₇ .	493	14	2	8	47	564	84	648
184 ⁷ / ₈ .	530	22	5	11	60	628	34	662
184 ⁸ / ₉ .	360	15	—	9	57	441	30	471
Öszvesen .	4761	151	23	120	569	5630	560	6180

II) 184°/₅₀ és 185°/₁-dik tan évben.

Tanodai osztály	184 ^o / ₅₀ tan év végén	Eltávozott	Több osztályba bocsáttatott	185 ^o / ₁ -be alsó osztályból feljött	Osztályt ismétlő	Másunnan jött	A tan év kezdetén volt	Időközben eltávozott	Másod félévbe jött	A tanév végén volt	Magán-tanuló
I.	60	21	39	38	1	15	54	2	—	52	9
II.	54	25	29	39	4	25	68	13	1	56	11
III.	64	22	42	29	1	17	47	7	1	41	10
IV.	43	12	31	42	1	23	66	6	2	62	3
V.	38	10	28	31	2	70	103	7	2	96	10
VI.	51	6	37	28	2	51	81	10	—	71	9
VII.	—	—	—	37	1	137	175	21	1	155	1
Összesen	310	96	206	244	12	338	594	66	7	538	53

E két táblázat nyomán 184°/₁-től kezdve 185₂-diki tanév végéig volt a pesti Gymnasiumban 7137 növendék.

József Ipar-tanoda. Alig néhány évtized előtt még Europa csupán két fokozatát ismerte a közoktatásnak: az ifjúságba általános ismerteket csepegtető *elemi* tanodákat, s az inkább elméleti mint gyakorlati irányú tudományos *felsőbb* tanintézeteket; a *reál* tudományok számára nem alapítottak tanintézetek. Nem csodálhatni tehát: miszerint hazánkban is olly annyira nem ismerék s nem méltányolák a reál tudományok áldásait terjesztő iparoskolákat, hogy az 1825—27-ki országos tanulmányi bizottmáynak közoktatási tervezetében a real s ipar tan-intézetekről egy szó sem fordul elő. Az 183²/₆-ki országgyűlés folyama alatt gr. *Széchenyi* István volt ismét az első, ki egy magán nevelő készítette ipartanoda! tervet a nádorral közölvén, a rendek tábláján kieszközlé s keresztül vivé az indítványt, melylyel a rendek 200,000 pftot szavaztak meg egy Polytechnikum alapításául. Melly öszveg évi kiadásokra sok, de Polytechnikum alapjául igen kevés lévén, az indítvány eredményre nem vezetett. — 1840-dik évben az új szervezetű tanulmányi bizottságnak első teendője vala az alsó és felsőbb elemi s ipar tanodák tervezete: 1844-ben bekövetkezék az ipartanodai szervezet szentesítése ¹⁾, s az első kir. ipartanoda 1846-ki November 1-én,

¹⁾ Az ezt az ország valamennyi hatóságaival, jelesen Pest városával is 1844-ki július 24-ről 26338 sz. a. tudató k. hely tartótan ácsi körlevél következőleg szólt: „Ő cs. kir. felsége, közelebből érkezett legfentebbi határozatánál fogva a nem-

dicsőült fűhcrzeg József 50 éves nádori méltóságának ünnepeül megnyithatott, miután már az ugyancsak 1846-diki augusztus hónapban kelt legfelsőbb elhatározás által meghagyott: hogy a kir. ipartanoda az említett nagy Nádor érdemei örökítésére „*József Ipartanodá*“-nak. neveztessek, s addig is, míg Polytechnikunimá alakulhatna, s saját épületet nyerne, ideiglenesen a kir. egyetem Kecskemét utcai főépületében helyeztessek. Kimondatván egyszersmind ugyan ezen legfelsőbb intézkedésben: mikép a pesti Szervita atyák kolostora s udvara szolgáland az ipartanodái épület területéül, s az építési költségekre a tanulmányi alapértékből 300,000 pft engedélyeztetett. A nagy nádor félszázados ünnepének s az ipartanoda megnyitásának alkalmával lett volna tehát leteendő a Szerviták

zeti ipar előmozdítása iránt vonzó atyai szándékkal kegyelmesen rendelni méltóztatott: hogy sz. k. Pest városában Ipar-tanodák létesítsenek s a tudományi alapítvány pénztárából ellátassanak. Ezen ipartanodák 3 részre osztatnak, úgymint: gazdasági, mesterség!, és kereskedési osztályokra; — mindenik osztályban az egy évi előkészítésre való időn kívül, — két év alatt a tanulás bevézendő. E tanodákba jöhetnek azon ifjak, kik a legfelsőbb határozat mellett már megalapított új rendszerhez képest alkotandó, és minél előbb az egész országban behozandó alsóbb s felsőbb elemi tanodákat jó előmenetellel végzendik. A most érintett tanodák iránti felügyelés és igazgatás *egy* 1500 pft évi fizetéssel ellátandó igazgatóra bizatik, ki a királyi akadémiákban lévő al-igazgatókkal egy tisztí lépcsőn leend. Az említett tanodákban az oktatás, melly magyar nyelven fog tartatni, a királyi tanítók hivatalainak betöltésére közönségesen fcnálló rendszabály szerint választandó nyolcz tanító által fog eszközöltetni, kik közül az *egyik* tanítja: a Mathesist, az eszmélet! és gyakorlati földmérést, és a mechanikát. Ama-ik: a Phisikát. mezei gazdaságot, a magyar kereskedési és váltó-jogot, — az urbér, erdők fentart-ása, s mezei rendőrség iránti törvények magyarázatát. A *harmadik*: a Chereiét, s a mesterségekről! tudományt. A *negyedik*: a természet históriáját, a természet műveinek ismeretét, a kereskedési földírást. Az *ötödik*: a polgári építő mesterséget, Hydranlikát, — és rajzoló földmérést. A *halódik*: a levelezések, — a közönséges életbeli és kereskedésbeli ügyek iránti írás-módját, — a német nyelvet. A *hetedik*: a közönséges számvetést, a kereskedési számvetést, a számvevői könyvek vezetését, és a számvevői tudományt. A *nyolcsadik*: a rajzoló mesterséget. — Az előbbi öt tanítónak egyenkint évi fizetése 1000 pengő forint az utóbbi háromnak 800 pft, olly módon állapítatott meg: hogy ezen fizetések minden 10 év múlva, ha az illető tanítók ezen időt ez intézetben az előjáróság teljes megelégedésével töltötték el, 100 pengő forinttal szaporítatni fognak. Melly legfentebbi kegyes határozatról e városi tanács illő tudomás végett ezennel értesitetik. Egyébiránt ezen városi tanácsnak, 1842-dik évi julius 1-só napjáról költ 8197 szám alatti felírására ugyan azon évi augusztus 30-káról 30447 sz. alatt kiadott intéző levélre hivatkozva, legfelsőbb királyi parancsolatnál fogva meghagyatik: hogy mivel ő császári királyi Felségének kegyelmes akarátja odacézéoz, hogy az ipartanodák ezen város körében minél előbb létesítsenek, — minden haladék nélkül ide jelentést tegyen az iránt: miilyen sikere lett az említett ipar intézethez szükséges hely iránt közbe jött értekezéseknek? nem kételkedvén ezen m. k. helytartótanács; hogy a jelen üdvös cél serény meghaladásához e város is szokott készségénél fogva, kettőztetett igyekezettel és tetleges hatással járulni el nem mulassza.“

telkén az ipartanodái épületnek alapköve; de a Szervita atyák tulajdonuk mellett szót emeltek s a költétel elmaradt. Pest városának a Szervita atyákkal megkezdett alkudozásai azon megállapodást eredményeztek: mikép a kolostor s ennek udvara a kir. József-ipartanodának átadatván, a kolostor melletti kert nyílt, sétánnyá alakíttassák; előbb azonban a város, egyik kül-részében a Szerviták részére Parochiát alapítandó egyházat s kolostort építsen, mellette kerttel, s ezenfelül a nevezett atyáknak egyszer mindenkorra 20,000 pftot fizessen. A megkezdett alkudozásokat azonban, az ezek eszközlésére a k. helytartótanács által felhívott herczeg primás *Kopácsi*/, hazánkra olly igen koránt bekövetkezett halála miatt, teljesedésbe nem hozható.

Belszerkezetére nézve a pesti cs. kir. József-Ipartanoda rövid fenállása óta több és lényeges változáson ment keresztül. Eredetileg az volt kitűzve rendeltetésül, hogy olly ifjaknak, kik az iparnak bár mellyik ágát választották pályául, a' kellő ismeretek megszerzésére alkalmat, nyújtson. E tekintetből az ipartanoda 3 szakra lőn felosztva, u. m. a mezei-gazdaság, műipar és kereskedelmi szakra, mellyeket megelőzőtt egy mind a 3 szak- vagy osztállyal közös előkészítő tanfolyam. — Alig lépett azonban életbe az intézet, már is, a kitűzött tantárgyaknak elvitázhatlan gyakorlati hasznossága mellett, némi hiányok valának az eredeti tervezetben észrevehető; de feltűnt leginkább az intézetnek általánossága és céljának határozatlansága, mint-hogy, kivéve a kereskedelmi szakot, a többi osztálynak szerkezete nem felelt meg azon igényeknek, mellyek szakiskolák irányában méltán támasztatnak. Nem felelt meg a gazdaszat i osztály, nélkülözvén az okvetlenül szükséges gyakorlati tért; nem a műipari osztály ebben egy részről több tárgy és tudományosb alakban is lévén képviselve, mint a minőt középrendü iparos szükségéi; más részről pedig kevesebb és nem olly kiterjedésben, minőt és minőben azt a teljes technikai kiképzés megkívánja. Mind eme hiányokat élethűn adá elő már 1847-dik év elején az akkori intézeti igazgató, a k. helytartótanácsához adott felterjesztésében, az intézet átalakítását indítványozván; s még azon évi augustus hónapban oda lőn feisőbbleg utasítva: hogy bevárva még egy év eredményét, tervezze az intézetnek az iparállásához megfelelő átalakítását. A terv 1848 ki februárban be is adatott; de a bekövetkezett nehéz idők annak csak tárgyalhatását sem engedék; a hazára súlyosodott zavarok megszűn-

tével azonban az említett tanintézet szerkezetében is leptonként változások hozattak be, melyek által — hisszük — határozottabb alakot nyert. Ezen változások következők voltak: Az előkészítő osztály tanfolyama, a tárgyak bővítése és célszerűbb elosztása mellett, két évre terjesztett eleénte; később hazánkban eddig reáltanodák nem létezvén, az akép tágított előkészítő osztály is elégtelennek tapasztaltatok, és helyébe ideiglenesen, t. i. addig, inig a magas ministerium programja szerint rendes reáltanodák létre jövendőnek, egy felső reáltanoda állíttatott fel, és kapcsolatba hozatott a műtani osztálylyal. Ellenben a gazdaszati osztály végképen megszüntetett, a kereskedelmi osztály pedig, erre nézve több tanszék betöltve nem lévén, felfüggesztetek. A tantárgyakra nézve pedig néinelly az eredeti tervezetben be nem foglalt, habár szükséges tudomány a tantárgyak közé soroztatott, és más tudományoknál eredetileg szűkebbre szabott köre tágíttatott. Hozzá járult még az is, hogy 1851-dik évben az addig a cs. kir. m. egyetemmel kapcsolatban volt mérnöki intézet a József-ipartanodával egygyé olvasztatott, miknek következtében ez utóbbi intézet már most határozott szellemmel bir, és a felsőbb technikus intézetek közt helyet foglal.

Mennyire atyai kegyelettel ápolá ez intézetet a legfelsőbb kormány? mutatja az is: hogy az intézetbe járó szegényebb sorsú növendékek számára *ösztöndíjak* felől is gondoskodók; így a néhai Trenka Mihály Alajos tanulmány bizottsági ülnök tömegéből 738 ft 17² ₃ kr évi 6-os kamata 1848-ki január 22-ről sz. a. kelt udv. rendelettel, a pesti József-ipartanodában magát kitüntető tanuló számára alakítandó ösztöndíjra fordíttatni rendeltetett.

Továbbá miután néhai b. Brudern József hátrahagyott vagyona egy részét végrendeletileg arra hagyományozó: hogy matematikus, hydraulikus, geometrikus, mechanikus, és technikus tekintetekből két ifjú utazási költséggel ellátva külföldre küldessék, s ott maguk bővebb kinniveltetése végett két évig tartózkodván, a felállítandó Politechnikum számára rajzokat, terveket, gépeket szerezzenek, e célra szükséges öszvegeket nyervén; nem mulasztá el a kir. helytartótanács a nevezett b. Brudern csödpere illetőségénél a hagyományozott cél valóstására szükségelt lépéseket megtenni. Végre az intézeti igazgató abbeli kérelmének, miszerint intézete növendékei számára, más intézetek példájára, a tanulmányi alapból külön ösztöndíjak ala-

pitassanak; a jövedelmeiben felette csökkent tanulmányi alap értéknek olly igen sokfelé igénybevett kiadásai miatt hely nem adathatván: még is a már más tanulmányi intézetekre árasztott azon legfelsőbb királyi kegyelemnek: hogy a közép vagy felsőbb tanodákból az ipartanodába átlépő, ösztöndíjakkal már azelőtt ellátott, ifjak, azokat az ipartanodái tanfolyam alatt is megtarthassák; akii. József-ipartanodai növendékekre ^terjesztését azon cél, melly ezen intézetnek olly igen költséges létesítése által elérteni óhajtatott, önként javallta.

Mindezen ipartanoda! ösztöndíjak iránti intézkedésekfelemlítése közben nem szabad elhallgatnunk: miként a Pestvárosi izraelita község is néhai József nádor félszázados hivataloskodása emlékéül 4000 pft tőkét, mint magára vállalt adósságot az 1846-ki november 8-kán kelt, s 1847-ki február 11-ről sz. a. kiadott udv. rendelet által legfelsőbb jóváhagyott „alapító s kötelező oklevél“ben, alapítványkép s a néhai nádor magas nevéül cziraeztetve olly végből alapított: hogy annak 200 pftot tevő s mindenkor november 10-kén kifizetendő ötös kamatjából a pesti kir. József ipartanodában 3 évi tanidőt bevégzett két Pesten született ifjú, minden vallás különbség nélkül, egyik ugyan az ipar, másik a gazdasági osztályból a többször említett néhai nádor, s fenséges családjának legidősb tagja kijelölése folytán, száz száz pftot nyerjen gyakorlati életbe kilépésével segélypénzül. Maga ez *alapító s kötelező oklevél* következő szövegü:

„Miatán ő császári királyi fensége örökös főherczeg József nádorispán sz. kir. Pest város nemes tanácsához folyó évi September 30-ról 2151-ik sz. alatt intézett kegyelmes leiratánál fogva, az alulirt pesti izraelita község legalázatosb kérelmére kegyelmesen megengedni méltóztatott: miszerint a nevezett község ő cs. kir. fensége félszázados magas hivataloskodása örömmünnepe feletti őszinte jobbágyi öröme érzete emlékéül 4000 ezüst forint tőkét, mint magára vállalt adósságot alapítványkép s magas nevéül czimeztetve olly végből alapithasson · hogy annak 200 pftot évenkint öts kamatjából a közelebb felállított ipar iskolában a háromévi tanidőt bevégzett, két Pesten született ifju, minden vallás különbség nélkül, egyik ugyan az ipar, másik a gazdasági osztályból, jelenleg ő cs. kir. főherczegsége kegyelmes, jövendőre pedig ő cs. kir. főherczegsége dicső családja legidősb tagja kijelölése szerint, mindegyik száz száz pengő forintot nyerjen gyakorlati életbe kilépésével segélypénzül; az alulirt pesti izraelita község jelen alapító s kötelező oklevél erejénél fogva, az említett 4000 az az négy ezer ezüst forint tőkét, három ezüst húszast egy ezüst forintra, és húsz forintot egy finom kölni markra számítva, valóságos és kétségbehozhatlan adósságkép örök időre, míg t. i. a pesti izraelita község állani fog, ollykép vállalja magára, hogy ezen 4000 e. ft tőkéül járandó 5 száztól! kamatot 200 fttal az említett célra évenkint, és pedig mindenkor november 10-én ő cs. kir. főherczegsége, vagy a fenséges cs. kir. főherczegi család legidősb tagja rendeletére készpénzben pontosan lefizetni köteles leend; ellenkező esetben elfogadván az 1832/6: 20 és 1840. 11-dik törvény cikkelyek értelmébeni

legszigorúbb szóbeli eljárást, alája veti magát a sommás elmarasztalásnak. — Mellynek erejéül jelen alapító s kötelező oklevél f. é. September hó 27-éről 358 sz. alatt kelt községi jegyzőkönyvi határozat értelmében, a község előljárósága által sajátkezüleg aláíratott és a községi petséttel ellátva kiadott. — Pesten november 8-kán 1846 évben. Kunevalder J. s. k. elnök. Lövy Hermann s. k. elnök. Sinkas Adolph s. k. előljáró. Kasovitz J. H. s. k. előljáró. Breisach Hermann s. k. Stern József s. k. Abeles Illése, k. előljáró. Ponthen Lipoids.k. Singer Vidas.k. (P.H.) Hogy a kebelbeli izraelita község elnöke s többi előljárói, mai napon egybe-együlekezve, a túl lapon foglalt tulajdon aláírásaikkal, s a község rendes pecsétjével ellátott alapító s kötelező levelet, melly előttük élőszóval felolvastatt, egész terjedelmében elismerték, s megerősítették légyen, bizonyítottatik. Pesten 1846-ik évi november holnapnak 8-dik napján. Szepeffy Ferencz s. k. polgármester. Benkóczy József s. k. aljegyző. (P. H.)

Ez előbocsátott alapító s kötelező oklevelet a m. k. helytartótanács 1847-ki april 13-ról 14102 sz. a. Pest városához intézett következő tartalmú rendeletével szentesíté:

„Ő cs. k. apostoli Felsége a pesti izraelita község részéről, aPesten felállított királyi József ipartanodád évi folyamát bevégzett két ifjú számára tett 4000 pengő forintnyi alapítványát legkegyelmesebben jóváhagyni, s egyszersmind elrendelni méltóztatott: miszerint a fentnevezett községnek ezen adakozása iránt a legfelsőbb tetszés nyilváníttassék. — Melly legkegyelmesb határozat következtében e városi tanács oda utasítottik: hogy a többször érintett községnek ő Felsége által kegyelmesen rendelt legfelsőbb tetszést ünnepélyesen nyilvánítsa. Kelt.“ sat.

Végül az ezen intézetbe járó növendékek jelen évi szám kimutatása következő: a felső reál iskola I-ső osztályába 50, — a II-ba 20, — a III-ba 9, — amütani osztályba 79, — rendkívüli hallgató 12, — összesen 170.

Λ **pesti kir. képezde** alapítottatott I-ső Ferdinand austr. császár, ezen néven V-ik magyar király ő Felsége által 1844-ik évben¹⁾).

¹⁾ Ez alapító legfelsőbb okirat, már csak azért is: mivel a hazában létező valamennyi kir. képezdek alapítására is vonatkozik, e helyről el nem maradhat. Eredeti szövege következő:

17244/L. ⁶⁰, Sacrae Caesareae et Regio Apostolicae Majestatis, Domini Domini Clementissimi Nomine, Consilio Regio Locumtenentiali Hungarico benigne intimandum: In ordine ad Consilii hujus Lottlis Regii quoad erigenda in Regno Hungariae nova Praeparandialia Institute sub 19. Maii 1840 No. 27013 factam Repraesentationem Eidein hisce rescribi: Suam Majestatem SSmam virtute benignae altmac. Resolutionis ddo 26. Octobris a. c. clementer praecipere dignatam esse: nt Praeparandiis illis, quae actu subsistunt, tantisper adhuc suo loco relictis, pro hie et nunc novae pro formandis scholarum elementariuni magistris generales Praeparandiae quinque, scilicet: Miskolczini, Szegedini, Kanisae, Ersekujváriini, et Pestini, et quidem in posteriori hac Urbe penes erigendam ibidem in cohaerentia altmae b. Resolutionis Regiae sub hodierno dato et No. ^{17245/}_{L.606} Consilio huic Lottli Régió intimatae. pro speciimine deservituram Scholam elementarem, introducantur, e fundo Studiorum dotandae. Ad quas candidati in regula post absolutas classes humauiores, per exceptionem tamen et impetrato praevie Ejusdem Consilii Lottlis R. indultu emincntioris talenti et morum juvenes, praesertim pauperiores vei si consuetam pro frequentandis humanioribus Scholis aetatem jam su-

Czélja a leendő városi, s falusi elemi tanítóknak elméleti, s gyakorlati előleges, s czélszerii kiképezése által, az elemi nevelés s tanítás korszerű haladásának eszközlése.

Kepetdei tanítványok. 1. osztályban: Általános tanmód. — Elemi iskolai tantárgyak, s ezek tanmódja. — Vallástan; Szertartások magyarázata. — Szentírási történetek. — Olvasás. írás. — Számvetés. — Magyar-nyelv. — Német-nyelv, pergressi essent, etiam post absolutas classes grammaticales assummendi, ii autem, qui lingvae Hungaricae perfecte gnari nondum sunt, propterea hand excludendi runt; quibus in cursu biennali vehiculo lingvae Hungaricae sequentia Studia, caeteroquin imprimis quoad Methodum instructionis, per duos Professores et distinctum Musices Magistrum tradenda sunt: 1-o Methodologia theoretica, 2-do Methodica Speciális, ex qua primo anno: literisatio, sylabisatio, lectio, orthographia, calligraphia, arithmetica quatuor Specierum, geographia; altero anno: historia naturalis, Physica Oeconomia, Technologia ex Arithmetica Regula aurea et Fractiones, 3-o Catechetica, 4-o historia biblica, 5-o lingua Hungarica, 6-0 Paedagogia, 7-o explanatio Urbarii, 8-0 regulae medendi in casibus laesionum bominum et pecorum repentinis, 9-o pulsus organi, cantus sacer et lythurgia; quorum Studiorum et temporis, quo eadem tradenda sunt, distincta repartitio, Praesidi Commissionis literariae Baroni Aloysio Mednyanszky, peculiare Schema, pro ratihibitione sulinde altissimo loco substernendum elaboraturo deferenda, cui id etiam in commissis daudum est, ut libros scholasticos pro usu Praeparandorum ad praenissa tradenda Studia accomodandos per idonea individua actutum compiler! curet. Cum autem ut institutio Praeparandorum fini suo correspondcat, hanc non solum t.theoreticam sed etiam praeticam esse oporteat. ea est altma suo Majestatis SSmae voluntas, ut Praeparandi candidate in locaiibus Scholis elementaribus practicae quoque institution! interveniro, et scopo obtinendi in illa exereitii Magistris subsidariam operam navare teueanter. Constituendis porro ad has Praeparandas Professoribus salaria cum annuis 500 fl. C. M. Pestiensibus localiadditamentoannuorum200 fl. C. M. augenda, Musices vero magistris remunerationem annuorum 100 fl. C. M. altefata sua Majestas SSma benigne applacitare, ac unain locum propositorum proemiorum pro singulo praeparandiali Institute quatuor Stipendia e fundo Studiorum, Pestini cum annuis CO, in caeteris 4 Praeparandis cum annuis 40,fl. C. M. ejusmodi bonae spei juvenibus pendenda benigne resolvere dignata est, qui vitae mediis destituti adjutorio tali pro eo, ut studiis operam navare possint, inomisse egent. In Casum praeterea ilium, si requisitae ad singulum horum neo erigendorum Institutorum localitatesupellectilia per ipsas juxta propositionem Consilii Lottlis R. provoeandas Communitates oppidananas vei civicas aut respectiva Dominia terrestialia gratuito non darentur, pactando pro ejusmodi localitatibus annuo censu et requisitis supellectilibus, seamnis sellis, mensis et quae secus crunt ininoribus requisitis aequae e fundo Studiorum procurandis. Propositione in reliquo Ejusdem Consilii Lottli R. circa inspectionem horum Institutorum immediate a respective Super: Studiorum Directore depensurorum et mediate tantum inspection! localis litterarii Directoris subjeiendorum, prout et altera quoad Professores lingvae Hungaricae perfecte gnaros et Philosopbicis Studiis imbutos concursui penes concernentem litterariam Directionem subeundo subjeiendos, eo addito benigne probata, ut pro Professoratu hocce concurrentes super eo etiam: quod unó adminus anno educatorem seu publicum sen admiuus privatum alicubi jam egerint, testimonium exhibere teneantur, quodve ad Stationes has Professorales modalitate, quae relate ad Professores R. Academiarii obtinet, propositio per Consilium hoc Lottie Regium penes submissionem concursualium operatorum a'tmo Loco substernenda veniat. Demuni et id b. demandare dignata est Altefata sua Majestas SSma, ut cuncti Episcopi Dioecesani, exceptis illis qui similia Instituta praeparan-

Földleírás. — Egyházi zene (orgonázás). — Énekelés. — Egyházi szertartásoknál! szolgálat. — *II-ik osztályban*: Neveléstan. — Elemi iskolai tantárgyak s ezek tanmodja. — Vallástan. — Szertartások magyarázata. — Számvetés. — Magyar-nyelv. — Németnyelv. — (Terményleírás — Kézműtani — Természettant — Gazdászati — Egészség-gyógytani — Törvénytani ismeretek.) — Egyházi zene (orgonálás). — Éneklés. — Egyházi szertartásoknál szolgálat. — *Tanfolyam kei évi*. — *Tanárok fizetése*: két tanárnak külön külön 700 pft. — Hit- és zenetárnak külön 300 pft. Az intézet szolgájának 150 pft. — és ennek szabad szállás.

Nepezde helye: A pesti kir. képezde szállása van . Pest, belvárosi zöldkert-utcza. Kohr-féle 5-ik szám alatti házban — áll: három tanterem, szolgálak, konyha, — padlás és fáspinczéhól. Kibérlette: 1846-ban a m. kir. helytartótanács ávi 480 fítré 10 évre.

Növendékek száma: 1845-ben volt: 25. — 1846. 28. — 1847. 31. — 1848. 28. — 1849. 14. — 1850. 14. — 1851. 16. — 1852. 31. — Ezek közül négyen t. i. két első és két másodóvi növendék ösztöndíjjal évenként a tanulmányi alapból kap külön: 60 pftot.

Nevezetesb bútor s eszközök: Szükséges szekrények, asztalok, székek, íróablák. — Orgona 1. — Nagy zongora 1. — Kis zongora 4. — Villany-gép szükséges részeivel. — Légszivattyú részeivel — Delejítő. — Légsúly, — és Hévmérő. — Földteke s kisebb nagyobb földabroszok. — Nehány sükséges könyvek, többi közt egy misemondó, és esztergami Ritualé. — Német-, magyar- és deák íráspéldányok.

A Pesten létező **kisededóvó képezde** s az ezzel összekötött (középponti) **példány-óvoda** külön egyesületnek köszöni léteit és fentartását. Ezen egyesület 1836-ban martins 5-kén alakult. — Hivatalos elnevezése: *A kisededóvó intézeteket Magyarországnban terjesztő egyesület*; röviden: központi kisededévó egyesületnek is neveztetik. Keletkezésének; — legközelebbi célja volt az óvodák terjedését Magyarországnban előmozdítani, s erre főeszközül egy minta — vagyis példány-óvodát állítani, mellyben okszerű nevelési elvek alkalmazása mellett leendő óvók (óvodai nevelők, tanítók) képeztetnének, az egyesület nagyobb alapítványok, 100 pftos részvény-alapítványok, és évenkénti 6 pftos részvények által tartja fen magát, ő Felsége *V. Ferdinand* császár és király, és a felséges özvegy Anya-császárné 100 pfti

dialia actu jam constabiliverunt, ac ejusmodi Instituta, qualia actu in Scepusio Agriae. et Vesprimii existunt, in Residentiae Suae locis erigenda et fundanda indilate provocentur; quorum declarationibus praehabitis suapte patebit, num adhuc alias in locum modernorum, penes Scholas hucdum Capitales existentium, eotum reducendaruin coordinandas Praeparandas e fundo Stndiorum erigendi necessitas adsit, vei erigendae Episcopates sufficiant? quo circa Idem Consilium L. R. penes Submissionem declarationum Episcoporum ulteriorem opinionem et propositionem eotum faciendum habebit. — Quae altma b. Resolutio Regia Consilio huic L. R. eo addito hisce intimatur, ut in ejusdem conformitate necessaria, nulla interposita more, disponat, et signanter statini accomodum pro concursu requisitorum ad mox erigendas praevias 5 Praeparandas Professorum celebrando terminum praefigat, publicet, atque Altmo Loco referál. Datum in Imperial! Urbe Vienna Austriae die 3-a mensis Novembris, anno Domini 1842. Antonius Comes Mailath m. p. Franciscus Comes Teleki m. p. Ad benignum S. C. et Regio Aptl. Majestatibus Mandatum Petrus Galy m. p.“

kegyes adományaik két külön alapítvány képen kezeltetnek. — Nagyobb alapítványokat tettek: gr. Festetics Leó 4000, néhai b. Wesselényi Miklós 1500, és Zala megye 500 pftal. Az intézet, midőn azt az egyesület 1837-ben October 7-kén életbe léptetvé, Tolnán létezett, gr. Festetics Leótól e czélra ajándékozott külön épületben. Évek múltával mind hangosbbá lón az egyesület óhajtása: ez intézetet vidékről a központba áttenni; s így történt, hogy a kiseddóvókat képző intézet 1843-ik évben Pestre tétetett át, hol előlegesen a király-utczai Müllerházban fogadott magánszálláson October 15-én meg is nyitattott. Azon közben épült az e czélra szánt ház a Teréz városi Valero utczában, mellynek építésébe az eladott tolnai háznak ára is be lón fektetve. Ezen emeletes és csinos ház elkészülvén 1844-ki aug. 17-én ünnepélyes alapkövetétel által lón felszentelve. Az alapkövet ő Fensége *Mária Dorothea* főherczegasszony méltóztatott letenni; az ünnepélyes szertartást pedig Pogány Béla felszentelt püspök és helytartósági tanácsnok végezte — Ugyanazon hónap 19-ik napján költözött be az új házba az intézet, melly napon egyszersmind az intézet új igazgatója — három napi csőd-vizsga után lón megválasztva, bevezetve, s az egyesületi elnök gr. Fesztetics Leó s több választmányi tagok által beigtatva. — Azóta az intézet folytán él és működik, anyagi tehetségéhez s az idők viszonyaihoz képest hol szélesebb, hol szűkebb körben. Újabb időkben különösen a képezendő növendék ifjak száma csökkent meg, főleg azon okból, mivel az egyesület mostoha pénzbeli körülményei miatt a korábban 5 sőt 6-ra megállapított segélydíjakat 1-re leszállítani kénytelen vala, melly szám azonban 1851-ben ismét 2-re lón emelve. — Ellenben a kiseddek száma évről évre örvendetesen szaporodik az óvodában, mit következő számok tanúsítanak:

1844-ben volt	96	kisedd;	1845-ben volt	116	kisedd;
1846 „ „	133	„	1847 „ „	134	„
1848 „ „	130	„	1849 „ „	128	„
1850 „ „	183	„	1851 „ „	193	„

A kiseddóvó-képezde és példány-óvoda két külön czélú de mégis egybeolvadt működésű intézet. A *képeidet osztályban* leendő óvó-nevelők képeztetnek elméleti tanok előadása, s az óvodai gyakorlat elsajátítása által, azaz elmélet-gyakorlati úton. — Illy ifjak legalább is elemi tanulmányokat végezteknek kell lenniük; több és magasbb előkészültség természetesen nagyobb

előnyt nyújtván a növendékeknek. A sajátlagos tanfolyam ezek számára egy évben van megállapítva; ha azonban rögtön alkalmazást nem nyernek, két évig is maradhatnak az intézetben. A segélydíj egyegy növendékre: bútorzott lakás, gyertya fűtés és havonkinti 8 pit. Az úgynevezett félsegélydíj a javadalmakban áll, a 8 pfton kívül. De szoktak egészen saját költségen is járni hallgatók és gyakornokok, úgy, hogy 1846-ban összesen 25 növendék képeztetett. — S illy képezendő növendékek száma volt Tolnán 53, Pesten eddigelé 104, összesen 157 ifjú; kik közül mai napig kisededóvókká lettek: 47; házi nevelőkké, nyilvános vagy magán tanítókká: 35. — A *példány-óvodában* képzett kiseddek száma pedig volt Tolnán 335, Pesten a mai napig 677; összesen tehát 1012 kisedd von részt a megóvatás és zsenge nevelés jótéteményében. A kiseddek 2—7 éves korúak. Beiratási díj egy gyermekért 1 pft; havi-pénz vagyis óvásdíj 20 pkr. Szegények ingyen vétetnek föl. Az óvásdíjából szedett jövedelem:

1846-ban	175 ft. 40 kr.	1847-ben	178 ft. — kr.
1848 “	203 „ 40 „	1849 „	203 “ 40 „
1850 „	353 „ 20 „	1851 „	321 „ 20 „

Az 1850 és 1851-ik év között feltűnő különbség — miszerint 193 kiseddtől kevesebb jött be, mint 183-tól — onnan van, mivel 1850-ben több gyermek íratott be, mint 1851-ben, kik tehát 1 pftot fizetvén, ezen különbséget idézik elő.

Az intézet személyzete következő: 1 igazgató, ki egyszersmind képző tanár; legalább 1 de többnyire 2 rendes növendék mint segédnevelő az óvodában; 1 dajka vagyis felvigyázó asszony; 1 intézeti udvaros vagyis házmester. Az intézet az egyesület s illetőleg választmány közvetlen kormánylata s a felsőbb hatóságok felügyelete alatt áll.

Az intézetet fenntartó egyesület összes vagyona — ide nem értve a könyvtárt, intézet felszerelését és növendék-szobák bútorzatát, tett 1851 végén 30900 pft, min azonban 4208 pfnyi teher fekszik.

A *képeidében* követett tanítási rendszer kiterjeszkedik mind azon tanokra, mellyek gyermek-nevelőnek mulhatlanul szükségesegek, — de szorítkozik ezeknek olly mennyiségére, melly a rövid tanfolyam idejével arányos. Illy tanok: általános neveléstan, embertan lélektannal, nyelvtan, alaktan, erkölcsstan, természetrajz, földrajz s kiseddóvási módszertan. Tanulnak ezen-

felől az ifjak hegedülni is, mi a kisdedek énekeinek vezetésére múlhatlan. — A *példány-óvodában* követett nevelési rendszer az, melly illy intézetekben a legczélzszerűbb és legüdvösebb; sem nem pusztán óvás, sem nem valódi tanítás, vagy éppen betanítás, hanem azoknak szerencsés vegyülete és kapcsolata, miáltal egy saját nevelési mód származik, melly főlebb álla dajkaszbói nevelésnél, de az elemi tanoda feladatába még bele nem vág. Három alapelve, mellyen a rendszer nyugszik: *megóvás* (testi és lelki veszélyektől); *erőfejtés* (testi és lelki erők fejtése, s ezeknek pedig szellemi és kedélyi irányban); és üdvös *szoktatás*; mikből egy felől előkészítés az elemi tanodára, más felől beleszoktatás az élet viszonyaiba eredményeztetik. Az kisdedovás ezen intézetben nem negélyzi azt, mintha már építeni akarna, hanem megelégszik a bár észrevétlen s később tán figyelemre sem méltatandó, de minden esetre nélkülözhetlen s fölöt-tébb üdvös *alapok* megvetésének szerény szerepével. A szellem, melly az egész eljárást átlengi: a szeretet és szelidség szelleme.

*

* *

A Pest városában létező *real* és *elemi tanodák* növendékeinek 185¹/₂-ik évbéni száma következő volt; jelesen

A).. Belvárosi nyilvános tanodákban:

I. *Ájtatos-rendűek* vezérlete *alatti real- és főelemi-tanoda* (Kötő-utca 3. sz. a. IV-ik osztálya 2-od évi folyamában 27, (mind r. kath.) — IV-ik osztálya 1-ó évi folyamában 77, (r. kath. 71, ágost. v. 3, g. n. e. 2, izr. 1.) — III-ik elemi oszt. 192 közöl 171 r. kath., 4 hely., 3 ágost., 1 g. n. e. 13 héber. — II-dik elemi oszt. 125 közöl 114 r. kath., 2 hely., 1 ágost., 8 héber. — 1-ó el. oszt. 223 közöl 203 r. kath., 4 hely., 3 ágost., 13 héb. — Összesen 644 közöl 586 r. kát., 10 hely., 10 ágost., 3 g. n. e., 35 héber.

II. *Angol kisésszonyok* vezérlete *alatti főelemi leány-tanoda* és *nevelő-intései*ben (Lipót-utczában) IH-ik felső osztályban 15 r. kath. — II-ik f. oszt. 23 r. kath. — I-ö f. oszt. 27 r. kath. — III-ik külső oszt. 43 r. kath. — II-ik k. oszt. 98 r. kath. I-ó k. oszt. 116 r. kath. 1 héber. — Kezdők oszt. 70 r. kath. — Egyedül munka osztályban 18. összesen tehát 410 r. kath. s 1 héber.

III. *Városi elemi főtanoda* (Molnár-utca 247 sz. a.) III-ik fi-oszt. 69 r. kath. 1 ágost. — II-ik fi-oszt. 44 r. kath. 2 hely. — I-ó fi-oszt 87 r. kath. 1 hely., 1 ág. — 11-ik leány-oszt. 46 r. kath. 2 hely. — I-ó leány oszt. 53 r. kath. 1 ágost., 2g. n. e. — Összesen 309 közöl 200 fi, a 99 leány r. kath. — 3 fi s 2 leány⁷ hely. — 2 fi 1 leány ágost. 2 leány g.n.e.

IV. *Városi főelemi tanoda*, (sz. Ferenczi terén 411. sz. a.) 11-dik leány-oszt. 112 r. kath., 1 hely., 1 g. n. e. 1 héber. — I-ó leány-oszt. 91 r. kath., 1 ágost., 1 g. n. e., 1 héber. — III-dik fi-oszt. 53 r. kath., 1 hely., 1 ágost. — II-dik fi-oszt. 72 r. kath., 3 g. n. e. — I-ó fi-oszt. 109 r. kath., 2 hely. v., 3 ágost. — összesen 452 közöl 234 fi, s 203 leány r. kath. — 3 fi, s 1 leány hely. — 4 fi, s 1 leány ág. — 3 fi, s 2 leány g. n. e. — 1 leány héber.

V. *Városi elemi tanoda*. (Kecskeméti-utca 508 sz. a) I-ö leány-oszt. 91 r. k. 1 hely., 3 ágost., 3 héber. — II-dik leány-oszt. 52 r. kath., 1 héb. — II ik fi-oszt. 49 r. kath., 2 héb. — I-ö fi-oszt. 110 r. kath., 1 hely., 1 ág., 1 g. n. e., 1 héb.

— összesen 316 közül 159 fi, 143 leány r. kath. — 1 fi, 1 leány helv. — 1 fi, 3 leány ágost. — 1 g. n. e. fi. — 3 fi, 4 leány héber.

B) Lipót külvárosi nyilvános tanodák:

VI. *Városi elemi tanoda.* (Templomtér 191. ez. a.) II-ik leány-oszt. 59 r. kát.

- I-ó leány-oszt. 62 r. kath. — II-dik fi-oszt. 55 r. kath., 7 ágost. — I-ö fi-oszt. 64 r. kath. — összesen 247 közül 119 fi, 121 leány r. kath. — 7 leány ágostai.

VII *Városi elemi tanoda* (Bálvány-utca 19G-ik sz. a.) II-dik leány-oszt 72 r. kath., lhelv., 1 ágost., 2 héber I-ö leány-oszt. 97r. kath. 1 ágost. 3 héb. — II-ik fi-oszt. 48 r. kath., 3 ágost., 2 héber. — I-ó fioszt. 73 r. kath., 3 ágost., 3 héb. — összesen 309 közül 121 fi, 169 leány r. kath. — 1 leány helv. — 6 fi 2 leány ágost. — 5 fi, 2 leány héber.

C) Teréz külvárosi nyilvános tanodák -

VHI. *Városi /iielemi tanoda.* (Nagy-mező-utca 1104. sz. a.) III-dik fi-oszt. 64 r. kath., 2 ágost. — II-ik fi-oszt. 61 r. kath. — I-ó fi-oszt. 131 r. kath. 1 ág. 1 héber. — II-ik leány-oszt. 74 r. kath. — I-ó leány-oszt. 136 r. kath. 2 héber — Össe'en 472 közül 256 fi, 210 leány r. kath., 3 ágost. fi, s 1 fi, és 2 leány héber.

IX. *Városi elemi tanoda.* (Hajós nteza 1248. sz. a.) II-ik leány-oszt. 28 r. kát. I-ó leány-oszt. 109 r. kath., 1 helv., 7 ágost., 2 héber. — II-ik fi-oszt. 45 r. kath. 1 helv. — I-ó fi-oszt. 146 r. kath., 10 ágost., 1 héber. — Összesen 350 közül 191 fi, 137 leány r. kath. — 1 fi, 1 leány helv. 10 fi, 7 leány ág. — 1 fi 2 leány héb.

X. *Városi elemi tanoda.* (Rombach-utca 619. sz. a.) II-ik leány-oszt. 39 r. k., 4 héber. — I-ó leány-oszt. 53 r. kath., 7 héber. — II-ik fi-oszt. 40 r. kath. 2 héb. — I-ó fi-oszt. 81 r. kath. 3 héber. — Összesen 229 közül 121 fi, 92 leány r. kath. 5 fi, 11 leány héber.

D) Jóséi külvárosi nyilvános tanodák:

XI *Városi elemi tanoda.* (Ösz-utca 1463. sz. a.) II-ik. leány-oszt. 60 r. kath., 1 helv. 1 ágost. — I-ó leány-oszt 109 r. kath., 4 helv., 1 ágost. — II-ik fi-oszt. 76 r. kath. 1 ágost. — I-ö fi-oszt. 118 r. kath., 3 g. n. e. — Összesen 374 közül 194 fi, 169 leány r. k. — 5 fi helv. — 1 fi, 2 leány ág. — s 3 fi g. n. e.

XII. *Városi elemi tanoda.* (Statio-utca 640. sz. a.) II-ik fi-oszt. 95 r. kathol. — I-ö fi-oszt. 155 r. kath. — II-ik leány-oszt. 69 r. kath. — I-ó leány-oszt. 134 r. kath. Összesen 453 közül 250 fi, 203 leány r. k.

XIII. *Városi Josephinnin árvaházi elemi tanoda,* (üllői ut 433. sz. a.) II-ik fi-oszt. 20 r. kath., 1 ágost., 1 g. n. e. — I-ö fi-oszt. 44 r. kath., 1 ágost.— Összesen 67 közül 64 r. kath., 2 ágost. 1 g. n. e.

E) Ferencz. külvárosi nyilvános tanodák:

XIV. *Városi elemi tanoda.* (Soroksári-utca 192. ez. a.) II-ik fi-oszt. 89 r. kát. I-ó fi-oszt. 124 r. kath., 2 ágost.— II-ik leány-oszt. 79 r. kath., 1 g. n. e. — I-ó leány-oszt. 110 r. kath., 1 ágost., 1 héber. — Összesen 407 közül 213 fi, 189 leány r. kath. 2 fi, 1 leány ág. 1 g. n. e., s 1 héber leány,

XV. *Szerb nemzeti elemi tanoda.* (Bel-város Zöldfa-utca 265. sz. a.) 2 fi, 2 leány r. k., 14 fi, 4 leány g. n. e. — Összesen 22.

XVI. *Odriig nemzeti elemi tanoda.* (Bel-város Galamb-utca 24. sz. a.) Ez úttal tanítvány nélkül.

XVII. *Román nemzeti elemi tanoda.* (Belv. Galamb-utca 24. sz. a.) jelenleg tanítvány nélkül.

XVIII. *Kereskedelmi vasárnapi tanoda.* (Lipótv. 3 Korona-utca 100. sz. a.) 150 növendékkel.

XIX. *Héber községi nyilvános főelemi tanoda.* (Teréz külv. Sip-utca 382. sz. a.) I-ó real-oszt. 13, III-ik elemi oszt. 17, II-ik elemi oszt. 45, I-ó elemi oszt. 55, előkészítő oszt. 66. Összesen 196.

XX. *Város által segedelmezelt mayán elemi tanoda.* (Tér. külv. Kis-mező-utca 19. sz. a.) 62 fi, 87 leány r. k. Összesen 149.

XXI. *Városi nyilvános rajziskola* (Belv. Kötő-utca 3 sz. a.) és *kis rajziskola* (Alduna-sor 57. sz. a.) a már illető helyen számba vett 406 iskola-tanulón kívül mester-inas s iparos 514.

XXII. *Egyleti festésiét akadémiá* (Belv. Nagy-hid-utca) fi 39, nő 3, *össiesen* 42 tanuló.

XXIII. *Hangász-egyleti ének- it leneskola* (Lipótv. német színház-épületben) fi 52 nő 63, *össiesen* 115.

XXIV. *Egyleti testgyakorló intései.* (Tósef-város Kerepesi úton) fi 119, nő 39, *öltlesen* 158.

XXV. Kisdédóvó intézetetek: jelesen

1) *példány-intézet.* (Terézv. Valero-utca 523. sz. a.) 85 fi, 58 nő r. kath. — 17 fi, 4 nő ágost. — 1 n g. n. e. — 17 fi, 7 nő héber, *össiesen* 189.

2) *Társulati óvoda.* (Terézv. Két sziv-utca 721. sz. a.) 18 fi, 13 nő, *össi.* 31.

3) *Eel-városi eyyleti óvoda.* (Növendékpap-utca 312. sz. a.) 60 fi, 45 nő r. k., *össiesen* 105.

4) *Vargha Péter óvodája.* (Bel-város Aranykéz-utca 30. sz. a.) 36 fi, 24 nő, *összesen* 60.

5) *Jósef-vároti eyyleti óvoda.* (Zerge-utca 998. sz. a.) 25 fi, 19 nő r. kathol., *össiesen* 44.

6) *Jósef-városi magán-tanoda.* (5 pacsérta-utca 1487. sz. a.) 25 fi, 20 nő r. k., *össiesen* 45.

7) *Dubravitiky Jósef magán-óvoda.* (Jósefv. Tavasz-mező-utca 663. sz. a.) 20 fi, 11 nő r. kath., *össiesen* 31.

8) *Eerenci-városi magán-óvoda.* (Liliom-utca 362. sz. a.) 22 fi, 19 nő r. kát. *összesen* 40.

9) *Eipót-városi hold-utcidban* (94. sz. a.) 17 fi, 15 nő r. kath., 1 fi, 2 nő héb., *össiesen* 35.

10) *Héber-könég óvodája.* (Teréz-város Sip-utca 382. sz. a.) 128 fi, 97 nő, *össiesen* 225.

Óvodákban összesen 794.

XXVI. Magannevelő intézetek s tanodák:

a) *Real- és kereskedelmi tanoda* van 4, ezekben 190 r. kath., 9 helv. 14 ágost., 16 g. n. e., 237 héb., *össiesen* 466.

b) *II-ik elemi fi-tanodában* 35 r. kath., 5 helv., 8 ágost., 1 g. n. e., 242 héber, *össiesen* 291.

c) *8 elemi, vegyesen fi- s leány-tanodában* 289 fi, 172 nő r. k., 2 fi, 1 nő helv., 26 fi, 10 nő ág., 12 nő héber, *össiesen* 512.

d) *22 nőnevelő s tanító intézetben* 466 r. kath., 12 helv., 34 ágost., 3 g. n. e., 194 héber, *össiesen* 709.

e) *1 gyár-iskolában* 18 fi, 10 nő r. kath. 2 fi ágost., *összesen* 30.

Az iskolai ifjúság összes száma:

	Fiúk					Leányok					Összesen
	r. kath.	helv. v.	ágost v.	g. n. e.	héber	r. kath.	helv. v.	ágost v.	g. n. e.	héber	
1) Nyilvános real s elemi tanodákba	2747	18	43	25	246	2231	11	17	11	50	6407
2) Magán tanodákba	532	16	30	17	479	468	13	39	3	195	1972
3) Kereskedelmi tanodákba	190	9	14	16	237						466
4) Óvodai ifjúság											794
5) Vasárnapokon utó képzésben részesülnek : mellékesen szépművészetekben u. m.	664										664
6) Rajz, festés, ének, zene s gymnastikába	616										721
Összesen	4749	43	92	58	962	2987	24	56	14	245	10024

A pesti Ágost, hitv. evangélikusok tanodáinak története az egyházétól szintén elválaszthatlanul, következőleg lehozható. Az 1703-ik évben kelt szabadalmi oklevél, melylyel Pest városának szabadsága megerősítettet, a protes tansoktól a polgári jogot sőt még a telepedési és tisztességes temetkezési szabadságot is megtagadván, csak II-dik József császárnak ismeretes türelmi parancsa következtében, 1786ban jött el az idő, mellyben *Liedeman János Samu* és *Garay János Samu* Pest városának első protestáns polgáraivá September 4. felesketi ettek. De pesti prof, gyülekezetről és annak iskolájáról mind eddig szó sem lehet, mivel az evang. családok össze sége meg sem közelíté azon normális számot, melly a türelmi Patens által, új gyülekezet alakul hatására föltételül volt meghatározva, hanem az ágost. hitval. protestáns lakosok szintén úgy, mint az ezen valláson lévő katonaság is, a czinkotai anyagyülekezethez, fiókképpen valának csatolva. — 1787. engedel met eszközlött ki a Pesten lakó protestáns nemesség magán isteni tisztelet tarthatására, de csak azon feltétel alatt nyerte meg az engedelmet, ha az isteni tiszteletnek minden költségeit az összes nemesség kezeskedve magára vállalja; és meghívandó hitszónokát kötelezi, hogy a szent szertartásokat a Buda-Pesten állomászó ágost. hitv. katonaságnak és a katonai kórházakban is minden díj nélkül kiszolgáltassa. A templom és hitszónok szállásáért évenként fizetendő 300 frtnyi költséget gr. Belez na j'né született *Podmanitzky Mária* asszony vállalta magára. A többi költségek fedezésére ugyancsak évenként ajánlottak Bujanovszky — Podmaniczky brnő 50 ft. Macher András 25 ft. Liedeman Samu 25 ft. Garay Samu 25 ft. Horváth Jakab 25 ft. Kollmayer Samu 10 ft. Werthes Fridrik 25 ft. Balog Péter 60 ft. Tihanyi Tamás 60 ft. Solyomi Istv. 40 ft. Adonyi György 50 ft. b. Podmaniczky J. 50 ft. Pfanschmid Keresztelj' 20 ft. Nizsnyánszky Györgj' 20 ft. Glosius Samu 50 ft. Szontagh M. 25 ft. Bodayk M. 12 ft. Bakó J. 3 frnt. Tihanyi J. 10 frnt. Benyovszky S. 2 ft. Schlecha Sándor 4 ft. Reviczky Antal 13 $\frac{1}{a}$ ft. Milecz Illés 10 ft. Kehler Grd. 10 ft. Kehler Sigmond 6 ft. Az így megalapult gyülekezet 1787-ben novemb. 11-ik napján tartott legelőször ünnepélyes isteni tiszteletet a „Bádog kalaphoz“ címzett házban; melly alkalommal *Molnár János* lön e gyülekezetnek első hit szónokává beigtatva. De a hitszónok mellé rendelt első Cantor és organista *Daubner Károly* még

nem volt kötelezve gyermekek tanítására, sőt utódjának *Seifried Antalnak* is csak későbbben tétetett kötelességévé. 1792-ben kapta a gyülekezet azon kies tért, hol jelenleg temploma és iskola épületei állanak. 1798-ban már 20 növendék volt, a két nemből összesen a pesti ág. hitv. elemi iskolában. Ezen időtájban folyt a templom építés, melly a napról napra növekedő drágaság miatt felette költséges és lassu lévén, a gyülekezet tőkéjét egészen felemésztette, sőt rendkívüli nagy kölcsön felvételére kényszeri tette azt, melly miatt iskolája alig tengődhetett. A zsenge elhalástól mentette hát meg az iskolát, sőt talpkövé tette le a pesti ág. hitv. későbbi összes tanodáknak is Beleznay generalisnő született b. *Podmaniaky Mária*, ki azonkívül, hogy az isteni tisztelet tarthatására 10,000 frntnyi tőkét alapított, az iskolának is 2000 fto hagyott végrendeletileg. Nagy lelkű példáját követte a korának hires jogtudósa *Horrál Jakab*, ki az egyszerű síriolirással: „Fuit“ meglegedvén, 2000 forintot és egy tekintélyes könyvtárt hagyott ezen iskolának. 1809-ben Schedius Lajos, báró Prónay Sándor és Schwartner Márton készítettek egy korszerű tanrendszert a pesti ágost. hitv. cvang. iskola számára. Ezen időben lett az iskola két osztályúvá, de még ekkor mindkét osztályban vegyesen tanultak mind a két nemből való gyermekek; az alsóbb osztályban a zenész *Maloecsky* helyébe megválasztott *Kriek Samunak*, a felsőben pedig *Bölönyi Samunak* oktatósága alatt. 1811-ben elkészülvén a templom, azon évi Pünkösöd vasárnapján nyitattott fel s benne egész 1837-ig németül és tótul tartatott rendesen az isteni tisztelet. 1812-ki jul. 19-kén, az elemi iskola két osztályában összesen már 42 fi- és 25 leány gyermek találtatott, midőn az iskola még csak e végre kibérelt szálaláson tartatott. A templom építés így bevégezve, de az iskola épület falai még alig félig felépítve, a gyülekezet pénztára pedig a legnagyobb zavarban volt, midőn annak kezelését Liedeman János Samu 1812-dik évi december 8-án átvevén, rövid idő alatt nemcsak 100000 fto megközelítő adósságát leróvta a gyülekezetnek, hanem tőkétet is alapított és az iskola-építését úgy, hogy 1815-ik évi máj. 25-én az egy emeletű iskola-épület teljesen elkészülve ünnepélyesen megnyitathatott. 1815-ben énekiskola alapítottatott. 1816-ban pedig rajz iskola. Ez utóbbi évben adott a gyülekezetnek egy nemes keblű tagja *Erlanyer* 300 fto az iskolának a végre, hogy azon összegből a nevelés-

tani újabb munkákat könyvtára számára szerezné be. 1818-ban *Wenkheim brnő*, született *Rosenfeld N.* és *Bogsch Erzsébet*, Kraus özvegye, a Reformatio három százados ünnepének emlékéül, 20,000 forintot meghaladó tőkét gyűjtöttek össze oly czélból, hogy abból az eddigi 2 osztályú vegyes elemi iskola felibe, egy külön álló nőiskola alapítassék. S ez azon évi mart. 25. mégis nyitattott Willerding Jakab eddigi rajztanár vezérlete alatt. Ezek szerint már 1819-ben máj. 24. a Canonica visitatio már 2 vegyes elemi osztályt, egy külön nő-iskolát, nem különben egy zene- és rajz-iskolát talált Pesten, mellyekben a finövendékek száma 85-re, a nőké pedig 36-ra ment; Budán pedig egy német-magyar elemi iskolát alapított ezen gyülekezet, a mellett, hogy paplakát és iskolai épületének 2-dik emeletét felépítette. — 1821-ben October 8-án nyílt meg a fi-tanoda 3-dik osztálya 8 növendékkel, kiknek száma nem sokára 15-re szaporodott, Kanya Pál vezérlete alatt. Ezen osztályban a tanfolyam két éves volt. Az osztály első közvizsgálatán megjelenván ő cs. kir-fensége Mária Dorotya főhercegnő magas megalégedése jeléül, ezen iskolának gyarapítására évenként 300 forintnyi segedelmezést rendelni méltóztatott; hasonlóan intézkedvén ugyan akkor a Budán létezett német-magyar evang. elemi iskola irányában is. 1823-ik évi octob. havában nyílt meg a fi-tanoda 4-ik vagy akkor ugymondott *Humanitás* osztálya ugyan csak 8 növendékkel. Í 824-ben elkülönöztetvén az elemi iskolában a leányok a fi-növendékektől, a nőiskolához csatoltattak; a külön fi-oszt.]>edig Balassovits Lajosra bízván, megnyitattott dec. havában. — 1825-ben Fábri Pál gymnasiumi igazgatoul, és a humanitási osztály oktatójául neveztetett ki, melly hivataláról 1837-ben mondott le, midőn helyébe D. Taubner Károly választott. 1831-ben a felsőbb leányi iskola nyílt meg, s bízott Dierner Andrásra, ki azt f. évi mart. 11-dik napján történt elhunytéig vezérelte. 1836-ban testgyakorlati intézet alapított az ezen intézetben tanuló növendékek számára. 1838-ban megnyílt a külön fi-eleini tanodának 2-ik osztálya is. 1840-ben volt a pesti ág. hitv. evang. gyülekezetnek: 1) *Pesten* a Jősef külvárosban egy elemi iskolája a szlávajku fi- és leány-gyermekek számára, egy tanító alatt és vegyesen. 2) *Budán* ugyan-csak egy tanítóval egy fi s leány-növendékek vegyes elemi iskolája. 3) Első elemi osztályú tanodája *Pesten* az iskola középületében, a magyar- és német ajkú fi-gyermekek számára. 4)

Második elemi osztály tanoda 5) *Gyinnasiuma* 1 — 6-dik osztálylyal. 6) Alsó és felső leány-iskolája külön tanítóval, a magyar és német ajkú leányok számára. 7) Ének - rajz és női munkálati külön iskolája s testgyakorló intézete. A két nemen lévő növendékek egyetemes száma ment 450. A — fi-oskolának kamatozó tőkéje volt 50,812 ft, a leány-iskolaké pedig 29,669 ft. 27 kr., összesen 80481 ft. 27 kr. váltóban. Alapítói közt kitüntetést érdemel *Sárloris Sámuel* a gr. Ráday család volt titoknok, ki igazán szájától elvonva megsugorgatott 6000 ftnyi tőkéjét még élteben át adván az iskolai alapítványi tőkékhez, s végső napjaiban betegségre és ínségre jutván, midőn a hálás gyülekezettől tőkéjének kamatjával előzőleg megkínáltatott volna, a helyett, hogy ezt elfogadta volna, azt válaszold: „nem tudna csendesen halni meg, ha maga támadná meg azon tőkét, mellyet szent célokra rendelt.“— Az oktatási nyelv egész 1821-ig német volt a pesti ág. hitv. iskolájában azon okból, mivel az egyház tagjai közt német eredetűek voltak legtöbben. 1821-ben pedig a tótok azt követelték német és magyar ajkú hitfeleiktől, hogy ezek az ő gyermekeik számára állítsanak egy külön elemi iskolát a József külvárosban, mint a mellyben legtöbb tót ajkú evangélikusok lanknak; s midőn az egyház elöljárói ezt tenni nem akarták, hanem inkább azzal kínálták, meg őket, hogy egyesítsék felállítandó elemi iskolákat, a központi iskolagyűlésben már fennálló többi iskolával, meghívandó tanítókat pedig kötelezzék a magyar és német ajkú szülék gyermekeinek is a tót nyelvben egyszermindí oktatására; mint viszont az eddig is működött tanítókat kötelezendő az egyház, hogy a tót szülék gyermekeit is gyakorolják a német és illetőleg a magyar nyelvben: ők ez ajánlást el nem fogadva, hitfeleiktől elszakadtak, saját erejükön még azon évben a József külvárosnak 5 pacsérta-utczában, tót elemi iskolát nyitottak; s azt azon ürügy alatt, hogy a tótoknak saját házi életmódjuk külön tan és bánásmódot igényel, a község egyházi ló felügyelete alól egészen kivonták, az innen természetesen keletkezett hosszas és zajos súrlódásoknak a tót és nem tótajku hit-sorsosok közt csak 1834-ben September 20-án vettetett ideiglenesen vége, azon kir. biztos jelenlétében megerősített egyezkedés által, mellynek 7-ik pontja így hangzik . „Die bis jetzt in der Vorstadt bestehende slavische Elementarschule wird als eine gemeinschaftliche Filialschule betrachtet, und auch ferner

belassen. Hiernach wire! die benannte Schule, in Hinsicht der Schulsachen dem Schulinspectorat untergeordnet seyn. Die Ansgaben fiir dieselbe aber, weil der Lehrer vorzugsweise Kantor ist, werden aus dem Kirchenfond bestritten.“ E pont sem szerzett tartós nyugalmat a tót és német magyar gyülekezet közt. A tót gyülekezet a lelkek számának szaporodtával naponta nagyobb szükségét érezvén annak, hogy gyermekei számára egy második elemi osztálya is állíttassék fel iskolájának, ennek felállíttatását s vele együtt egy második tanítónak tartását kezdte az összes gyülekezettől követelni; mit midőn ez teljesíteni, az újabb idők anyagi zavarai miatt tehetetlen volt, a tót egyház feledve, hogy 1821-ben maga szakasztotta el iskoláját az ágost. hitv. többi iskoláitól a fővárosnak, 1850-ben erőszakosan visszahelyezte azt a központi iskola-épületbe; azóta nyilvánban kimondva, miszerint mind az iskolai épületnek, mind az alapítványoknak stb. egy harmadát követeli magának. A tót egyháznak a magyar-német egyháztól! teljes élválasztása amannak nőttön növvő követelései miatt nem csak kívánatossá, hanem szükségessé is válván, az ügynek békésútoni befejezésére kir. tanácsos Kubinyi Ágoston lőn felsőbb helyről kiküldve, kinek az ügyben tett fáradozásai sem idézhetvén elő a felek kölcsönös végmegnyugvását, a dolog most legfelsőbb elhatározásra vár. — Az egyháznak 1837 óta folytonosan egy magyar, egy német és egy tót lelkésze lévén, az isteni tisztelet mind a három nyelven szolgáltat. tatik ki. A lelkészek egyenlő fizetéssel vannak ellátva. Az összes elemi iskolákban van jelenleg 6 rendes tanító, 416 fi és 156 leány növendék. A gymnasiumban van 2 rendes, 3 helyettes és 4 melléktanító; 19<) magyar, 41 német és 4 tót ajkú növendék. Az intézet könyvtára áll 4500 db könyvből. Ásvány-gyűjteményében van 476 db ásvány, zene-darabjai mennek 840-re. A növendékek felvételi taxaja, fa és tisztogatási pénz-czim alatt befolyt ezen 185* 2-dik tanévben 473 ft 30 kr. pp. Az újból szervezési munka alatt lévő gymnasium örökölt a közelebbi napokban, a Glosiusféle végrendelet erejénél fogva, egy 80,000 pftnál többre menő tőkét, mellynek kamatja kirekesztőleg felgymnasium szervezésére lesz a végrendelet szellemében fordítható.

A Saphirféle prof. tanoda. Alapítója volt Saphir R. Fülep kikeresztelkedett izraelita, ki a nevelői pályára magát Karlsruheban képezte ki. Onnét 1845-ik év vége felé elbetege-

sedve térvén vissza hazájába Pestre, itt elébb csak néhány ügyefogyott szegény szülék gyermekét egyesítette beteg-ágya körül; de csak hamar 60—100-ra is ráment az általa nemes szenvedélyvel és kitűnő sikerrel oktató növendékek száma. S hogy az üdves kezdet érdemlett gyarapodást vehessen, vetélkedve gyámolították azt hazaiak és külföldiek; itthon különösen boldogult csász. kir. főherczeg József ország-nádora; a külföldiek közt pedig az Angol-Missio társulat. így alapult meg azon szegények iskolája, melly Saphir Fülepről *Philipps-Schule-nak* neveztetett. Neveztek némellyek Missio iskolájának is, de helytelenül, mert sem alapítója, sem egyedüli fentartója soha nem volt az Angol-Missio, sőt a helybeli egyházi felügyeletet sem az vitte soha felette, bár 2 lelkésze lakott Pesten, hanem a helybeli református magyar lelkész; annyival inkább, mivel az intézet keletkezte óta folytonosan úgy tekintette azt a helybeli reform, egyház, mint köz- de leány-iskoláját = *Filial-Schule*, mellyre különösen szüksége volt mind azért, mivel ez a Lipótvárosban létezett, s itt lakó szegényebb református lakosok gyermekeinek, a ferenczvárosi reform, köziskolába járnai, igen messze lett volna: mind azért, mivel a Saphirféle iskolában az oktatás nyelve a német volt, s az 1842-ik év óta számosabban kikeresztelkedett, s éppen protestánsé lett és többnyire Lipótvárosban lakozó izraeliták gyermekei csak ezen nyelven érthetik meg az előadást. —

A Missio-iskola nevének alaptalan voltát bizonyítja azon körülmény is, miszerint a közelebb lefolyt 1851-dik évben is, egy női munkákra tanító nőnek évenkénti fizetését kelletvén ezen *szegények iskolája* részére kiteremteni: e végre kirekesztő-ig csak Pesten tettek aláírások, s olly módon, hogy több adakozás történt a katolikusok és izraeliták részéről, mint a mennyit a protestáns aláírók összesen tehettek.

Saphir Fülep 1849-ben meghalván, az ő atyja Saphir Samuel vette át a szegények iskolájának igazgatását, s fáradhatlan buzgalommal és kitűnő sikerrel viszi azt mind e mai napig. — A két Saphir jó hir-neve, mint a kik már kikereszteltetésök előtt a magyarországi izraeliták legértehnesebbjei közzé tartoztak, és azon körülmény, hogy a kegyes adományokból fenálló szegények iskolájában fizetés nélkül oktattatnak a növendékek, természetesen hozza magával azon következményt, miszerint a Lipótvárosban legszámosabban lakozó izraeliták

gyermekei közül igen sok szegény sorsú gyermek tanul ezen intézetben; s vannak szülék, kiknek gyermekei 5 — 6 évig is folytatják ezen iskolát.

A tantárgyak közt a hittan a protestánsok hitágazatai szerint adatik elő. Ezt tanulják a szülék beleegyezésével az izraelita gyermekek is; de sem nem kényszerítettnek annak tanulására: sem senki közölök, bármennyi ideig járjon is ez intézetbe, tanulói ideje alatt ki nem kereszteltetik.

A cs. kir. vallás és oktatásügyi ministerium a múlt 1851-ik évben közelebbi figyelmére méltatván ez intézetet, az ennek eredetéről, céljáról, fenállása módjáról és működéséről szerzett hivatalos felvilágosítás után, múlt évi novemb. 5-dik napjáról 10942: 58. sz. a. kelt magas leiratában megerősítve kimondta annak fenmaradhatását, azt rendelvén az abban tanuló számos izraelita növendékekre nézve: miszerint az ilyeneknek szülei vagy írásban nyilvánítsák, hogy nincs ellenökre, ha gyermekeik ezen prot iskolában, az evangelica hittant tanulják, vagy illető rabbinjaiknak hiteles bizonyítványával mutassák azt fel, hogy gyermekeik az itt tanult egyéb tárgyak mellett, a Mózes val-lásában külön oktatást nyernek.

A pesti ref. egyház részéről f. 1852—k évi jan. 16-áról kelt felterjesztés szerint pedig ezen egyháznak köz-anyaiskolájává — *Mutterschule*, lévén a Saphir-féle iskola elfogadva: ennek folytán s a f. 1852-ik évi jan. 25-ről 173. sz a kelt cs. kir. pest kerületi tanhatósági intézménnyel megújítva rendeltetett az, mint köziskola, a helybeli református lelkész közvetlen főfelügyelete alá. Az intézetnek van 3 terme s a szerint 3 osztálya, melyek közül az I-sőben tanulnak a 7 — 8 éves gyermekek; a másodikban a 8—10 évesek, a ITI-ikban a legjobb elmebéli teli etségük 9—12 évesek.

Van 3 rendes tanár és egy tanító nő, mind neveléstanilag kiképezett egyének. Ezeken kívül tanítja az igazgató maga a zsidónyelvet, az ezt tanulni kívánóknak; és két külön nő tanít női munkákat.

A múlt évben tartott közvizsgálat alkalmával volt:

Az I-ső osztályban 96 növendék — 19 fi és 77 leány.

AII-ik ,, 50 „ — 19 „ „ 31 „

A III-ik ,, 20 „ — 5 „ „ 15 „

Összesen 166 „ — 43 „ „ 123 „

E folyó 1852-dik évben pedig van összesen 350 növendék a két nemből. Vallásukra nézve köztök katolikus egy sincs.

Az intézet van Sétatér-utczában a 4-dik szám alatt földszint.

A Pesten létező inagántanodák közül felemlitendőnek mutatkozik a Szönyi magán fi-tanodája. Megnyílt 1850. évi oct. 3-dik napján, az erre felsőbb helyről nyert és azon évi septemb. 10-ről 16,689. sz. a kelt engedmény útján.

Ezen intézetben: 1. §. Három külön irányban vehetnek a növendékek oktatást, úgymint: a) Elemi — b) Reál- vagy polyteehnicumra készítő c) Gvmasinmi irányban. 2. §- Elemi oktatásra az intézet első évében csak olly gyermekek fogadtattak el, kik abba léptökkor legalább magyarul olvasni tudtak; de e folyó tanévben már minden gyermek felvétetett, ki életének 7-dik évét elérte; s ezen rend a felvételben jövőre is folytonosan megmarad azon okból, hogy a növendék az írás, olvasás stb. legelső elemein elkezdve ugyanazon terv szerint s összefüggésben nyerhesse egész további kiképeztetését. 3. §. A reál- vagy polyteehnicumra készítő oktatás comhualva megy a gymnasiummal real- ezt megengedő tanulmányokban; mi által a gymnasiumi előadás csalhatlanul életre valóságot nyer, a nélkül azonban, hogy latin és görög literaturájában szenvedne. 4. §. A gymnasiumi tanulmányokra kétféle növendékek fogadtatnak el rendesen, nevezetesen: a) Ollyanok, kik merőben kezdők a latin nyelvben, tehát a I-a grammaticaba lépnek a tanév kezdetén; b) Kik egy osztályba tartoznak az intézet első évében volt kezdőkkel, tehát a jövő 185%-dik tanévben IH-a grammatica tanulmányaival fognak foglalkozni. Más gymnasiumi osztályba tartozó növendékek csak a körülmények által javalható kivételként vétetnek fel. De azok, kik az intézetben kezdték a latin nyelv tanulását abban folytonosan mehetnek a felsőbb osztályok tanulmányaira. 5. §. A tanulmányok: A) *Rendes* és B) *Rendkívüli* tárgyakra oszlanak.

Rendes tantárgyak: 1. A *hittan*, mellyben minden külön felekezetű tanuló saját lelkészétől nyer oktatást. 2. *Magyar-* 3. *Német-* 4. *Latin és* 5. *Görög nyelv*, mellyek közül a két elsőben egyenlő szabatossággal beszélésre és könnyen fogalmazásra képezni minden növendéket, a két utóbbiban ellenben csak a gymnasiumi növendékeket oktatni czélja az intézetnek, 6. *Törléneltan*. 7. *Féldrajt*. 8. *Mennyiségtan* s ebből az arithmetica, algebra, geometria és trigonometria. 9. *Ter'mésietrajz* nevezetesen a) Ásvány- b) Növény és c) Állattan. 10. *Te»mó#e«ai»-physica*. 11. *Földirtn-geoiogia*.

Rendkiv. tantárgyak: 1. A *Francia-* és 2. *Angol nyelv*, mellyekhez fog később az Olasz nyelv is járulni 3. *Hajt és* 4. *Stég írás*. 6. §. A tanulók is bármely irányban tanuljanak; kétfélék lehetnek az intézetben, úgymint: A) *Osztály tanulók* azok, kik akár az elemi-, akár a polyteehnicumra készítő-, akár végre a gymnasiumi valamely osztálynak minden rendes tanulmányát különbség nélkül tanulják; és B) *Staklannlők*, azaz ollyanok, kik csak egyes, választott szakban, p. o. vagy csupán a történettanban vagy csak a természettanban stb. vesznek oktatást; az illető oszt, többi tanulmányait pedig akár házi nevelőjüktől, akár valamely más úton külön, és nem az intézetben tanulják. 7. §. A tanulás rendes ideje 10 hónap October 1-ső napjától kezdve Julius végéig. Ezen idő alatt: Egy osztály tanuló, a szerint a mint vágyelemi vagy pedig felsőbb osztályban tanul, 4 — 6 órát foglalkozik naponta a rendes tanulmányokkal; de lehet 7—8 órasi elfoglaltatása is naponként azon esetben, ha a rendes tanulmányokon kívül még a rendkívüliekben is 2—3 órasi tanítást vennie egyéni körülményei engedik. 8. §. Szünidő van: A) A tannév végén 2 hónap, úgymint Augustus és September a nagyobb tanulók számára; az elemi tanulókra nézve, a körülmények szerint tétetik e részben, évenként czélszerűleg módosító intézkedés. B) A tanév folyamában pedig: a) A vásár- és ünnepnapokon kívül, mind a három sátoros ünnep előtt és után egy-egy nap. b) A farsang 3 utolsó napja, c) A tanév

első felének végén Február hó utolsó hete; 8) hetenként, a téli félévben ugyan szerda és szombat délután; a nyári félévben pedig, mihelyt az idő a fűvészeti kirándulásokat lehetségessé teszi, a két szabad délután helyett egy egész nap, a csütörtök. 9. §. Egy osztályba sem vétetik több 25 —30 tanulónál össze a rendes tárgyak tanulására. S ha valamely osztályra 30 nál többen jelenkeznek: ezekből, az oktatásnak sikeresebbé és az erkölcsi felügyelésnek lehetségesebbé tevése tekintetéből, s a tanulóknak gyengébb vagy erősebb előkészülete szerint, két egyenlő fokozatú, de egymástól elkülönözve tanítandó osztály alakittatik. A rendkívüli tárgyak tanulói pedig olyan módon osztatnak fel, hogy: a) az élő idegen nyelvek tanulói legfeljebb 12-en; b) a rajztanulók pedig 16—18-an legyenek egy-egy osztályban; a szépírás tanulói többen is lehetvén. 10. §. Előadási nyelv általánosan véve a magyar, a német és francia nyelv ott használtatván a magyar mellett, hol az előadás tárgya, vagy a növendékeknek ezen nyelvekben bővebb gyakorlatotást igénylő célja, és eddigi előmenetele azt részint szükségesé részint lehetségessé teszi. 11. §. A tanítók szakrendszer szerint működnek, az intézetnek jelenleg fenálló 6 osztályában 18-an, az intézet tulajdonosán és egy felügyelőn kívül; s mindnyájan szakjártasságukért közméltánylásban álló egyének. 12. §. A szakrendszer hasznainak az érzékeltető tanmód (anschauliche Lehrmethode) előnyeivel párosíthatása végett, semmi áldozat nincs kímélve a legczélszerűbb gyűjteményeknek és taneszközöknek minden irányban! beszerzésében és folytonos gyarapításában. 13. §. A melly tanulónak mind ezen intézkedések mellett is, akár természettel gyengébb lelki tehetsége, akár betegeskedése s más hasonlóan közbejött akadály miatt, a tanulás rendes óráin kívül, még utánsegítő oktatásra is szüksége mutatkozik: annak hetenkint 3—4 pót oktatási (correptitio) óra, külön díj nélkül adatik egy hónapig; azontúl pedig havonként annyi pftot díj mellett, a hány' pótottatási órát a gyermek hetenkint véstén. 14. §. A tandíj havonként, a hónap első napján, s előígesen fizettetik, következőleg: A) *A rendes tanulmányukért* a) Az elemi osztályok növendékei fizetnek egy hónapra, fejenkint 12 pftot. b) A reál- és c) A gymnasiumi osztályok növendékei pedig 16 pftot s végre d) A szaktanuló fizet az általa választott egy tárgyért, havonként 5 pftot. B) *A rendkívüli tárgyak közül* pedig: a) A francia nyelvért, hetenkint rendszeren 6 órai tanítást véve, egy hónapra 3 pftot. b) Az angol nyelvért, azon módon számítva 5 pftot. c) Rajzért hetenkint 3 órai tanításért, egy hónapra 2 pftot. d) Szépírásért, hasonlóan 1 p. firtot. 15. §. Ha egy háztól két vagy több testvér is jár az intézetbe, mint osztálytanuló: ezek közül csak a legidősebbtől kívántatik a rendes tanulmányokért kitűzött egész tandíj; a többiek pedig fejenkint $\frac{1}{2}$ kevesebbet fizetnek azon tárgyakért mint fizetnének, ha egyedül volnának. De sem a szaktanulókra, sem a rendkívüli tárgyak tanulására e szabály ki nem terjesztetik. Ellenben 16. §. Köz tudomásra szegény' szüléknek jó erkölcsű és tanulni szerető gyermeke fizetés nélkül is fídvétetik, az intézet minden külön osztályába 3 illy tanulót számítva. 17. §. A növendékek fölvételi beírása történik évenként rendszeren September hó 20-dik napjától kezdve October 1-ső napjáig. 18. §. Minden növendék fizet neve beírásakor, egyszer az egész évre, fejenkint 2 pftot azon *gyermek- és ifjúsági k myvlár* gyarapítására, melly az intézet megnyitása óta hasonló módon begyűlt öszvegből már is szépen megalapult, és a növendékek által élénken használtatik. 19. §. Növendékeit kosztba és szállására fogadni, eddig házi körülményei gátolták az intézet tulajdonosát; kezdetben ugyan mint nőtlent, aztán mint olyyat, a kinek neje született Weninger Ludmilla (eíébb Mayerfiné) maga is egy nőnövelvét vezérelt: miért is a két intézet, nevelési józan elvből, egymástól elszigetelve, egyik a belvárosban, másik pedig a Lipóti városban létezett. Most azonban a 12 évig virágzott nőnöveldének e napokbani feloszlattatása után, egy irányban egyesítendő erővel karolja fel a nevelés terén országos méltánylással működő házaspár a közérdekű szent ügyet; s már a jövő tanévre teljesülve leend a vidéki szülék ama közohajtása. miszerint gyermekeik kosztban és szálláson is az intézet tulajdonosánál lehetvén, teljes neveltetésök egy öszhangzó terv szerint, és minden iránybani felölőség biztosítéka mellett vezéreltessék. Mihez képest a növendékeknek az élő

idegen nyelvekben házi társalgás útjáni gyakoroltatása, nemkülönben, illető fel-tételek mellett, a zene, testgyakorlat, táncz, úszás s több idetartozókban részeltetése is, a tulajdonos által átvállalandó gondok közzé fog, miut értesülve vagyunk, jövőben számíttatni. 20. §. Ilogy a növendék, midőn az intézetből kilép, az abhan végzett tanulmányokból álladalmilag érvényes bizonyítványt fog nyerni, az e részben szükséges felelősséget, a növendék tudományos képességét illetőleg teljesen magára veszi a tulajdonos: azon mérsékelt költséget pedig, mellyel az álladalmi intézetben ilyenkor leteendő vizsgálat egybe van kötötte, a szülék kötelesek hordozni. Az intézet van jelenleg Kétsas utczában a 6 (előbb 155) sz. a. Kappel ház 2-dik emeletében; a jövő tanévre pedig Nádor utczába a 9 (előbb 244) sz. a. Döring ház 2-dik emeletébe fog áttétetni.

A nemzeti vívő intézet főbb rangú magyar hazafiak egyenkénti 400 pftnyi alapítványából felállítva olly czélból, hogy ott szegényebb sorsú magyar-íffak a vívásban s általa a testgyakorlatban nyerhessenek oktatást. — Az illy íffak valannely alapító tag ajánlatára, s a most érintett feltétel alatt ha hogy t. i. magyarok s magok ebbeli kiképzésére saját tehetséggel nem bírnak s egyébkint legalább 12 évesek az intézeti választottság által vétetnek fel; s számát egyelőre az intézet pénzbeli erejéhez képest 60-ra van határozva. — Nyernek az így felvettek itt rendszerint a téli hónapokban minden kedden, csütörtök és szombaton délután 2 — 4 óráig; nyáron és pedig apr. 1-től fogva reggeli 6--9 óráig oktatást. A tanulási határidő legfeljebb 3 évig tart. Tartatnak ezenkívül nyilvános vívás gyakorlatok (Cassants) is, raelly alkalommal egyébiránt a részesek vági' alapítók által bevezetett vendégek is részt vehetnek.

Alapítóinak száma mintegy száz; mellyek között azonban többeknek a legközelebbi gyászos emlékű forradalomban! részvét miatt vagyona a kincstár részére lefoglaltatván, az e részről az intézetre rendszerint háromló évi jövedelem mindeddig függőben van.

— **A pesti testgyakorló iskola** részvényesek által alapítva s fentartva, kik vagy 100 pengő forint letvése által állandó helyet alapítottak, vagy évi 10 pft lefizetése mellett időszaki részvényesekké váltak. Az előbbieknak szabadságukban áll mindenkorra — az utóbbiaknak pedig 3 évre egy növendéket ingyen küldeni az oskolába. — Igazgattatik ez intézeti pártfogón kívül egy fő- és aligazgató, a titoknok, egy pénztárnok, és több választmányi tagok által. — Az oskola előljárói egy fő- és két tanító, továbbá egy felügyelő. — Jelenleg az intézet évi bev. 900 ft, kiad, pedig 1,400 ftra rúgnak, úgy, hogy ezen intézet, ha hathatósabban nem fog pártoltatni — végbomlását legközelebb elérendi

Ludoviceum. A jelen század kezdetén az összes Európát megrázó harci küzdelmek közepette az 1808-ki magyar törvényhozás nem tartá elégségesnek a fenyegető vész elhárítása szükségelte intézkedéseket; de az ösöktől öröklött harci szellem kiképzését is a jövő óvatos előgondoskodásának valva, önkéntes adakozások útján egy nemzeti katonai intézet alakítását elhatározá. — Ezek az 1808: 7. törvény cikk szavai: „Dum SS. et 00. de defensione reffniagercnt, consilia sua non tantúm ad praesens tempus, séd ad futuram quoque aetatem extenderunt, utque filii et posteri eorum non solum viribus séd arte quoque et ideo efficacius pro avita Patria, Constitutione et Augusta regnante Domo depugnare possint, devotione erga suam Maiestatem Sacratissimam et amore erga Pátriám provocati liberis oblationibus notabilem fundum contlaverunt“ stb. 1830-ik évi jun. 28-án tette a magyar nemzet hálájára olly igen érdemes Józef nádoi' e Ludoviceum alapkövét, mellybe a folyamatban volt arany s ezüstpénzeken kívül czin táblára Zollner Lajos metszette, eme emlékirás tétetett: *„Magyar. ifjaknak. 4. hadi, tudományban, való, oktatására. Dicső / . Ferenci Császár s. kir. kedveséseivel. Az 1808-fo' Országgyűlésében. rendeltetett. Mária Ludovica. ugyan, a' kor. rnegkoronáiztalott. Királynénktől. neveztetett. A'nak bőkezűségével. és minden, karbeli, hazánkfiainak. adakozásával, gyarapított Ludoviceának. Alapkövét, letette. Józef. a. Csász. és kir. (lese. Magy. Orss. N. ispánja. Ezen, intézel, törvényes, főigazgatója. 1930-ik esztendei szent ivánhava 28-ik napján. Midőn, bölcs, előiülése. alatt. Hazánk köz-javán. A törvényesen. Arra, választott. Férfiak, ezen, városban, tanácskozonak. — Építő mester Pollack Mihály; építés gondviselője Gömörý Károly lévén.“* S miután a nemes buzgalmat az épen akkor megkoronáztatott Maria Ludovica királynénk bőkezűsége segítette elő: a hálás nemzet felállítandó intézetét királynéja nevérol „Ludoviceum“-nak nevezé el. Maga a fejedelem pedig szentesítve elvileg az országgyűlés törekvését a váczí therezianum féle épületeket a leendő intézet sajátéul adományozá, s egyszersmind a törvényileg öt illető legfelsőbb felügyelést elvállalva az intézet legfőbb igazgatásának, az országos rendek kívánatához képest Nádorunkra leendő ruháztatásában beegyezett. Utóbb az 1825. országgyűlés legfelsőbb jóváhagyást nyerni szerencsétetett ama kívánatéra: miszerint a tervezett katonai intézet Pesten létesí-

tessék, s a váczai épületek, tartozmányai eladása által begyűlendő pénz a Pesten építendő Ludoviceára fordítassék. —

Tervezetileg ez intézetben az ifjúság a hadi tanbani, elméleti, úgy gyakorlati kiképzetésén felül a bölcséleti s jogi tanulmányok külön nemei s több nyelven való oktatást nyerendő, szabadságukra hagyatván 6 éves pályán képzetteknek, akár a hadi, akár a polgári pályán alkalmaztatásukat eszközölni. — Az intézetnek a királyi kincstárból fizetendő valamennyi tan s egyéb személyzetét a nádor előterjesztésére a királyi Felsőgymnáziumba nevezendő; felleendettek pedig vétendőek ez intézetbe vallás s polgári rang különbség nélkül 13 — 15 éves s legalább közép-tanodai 3 folyamot már végzett ifjak; és pedig a 200-nál túl nem emelkedhető növendék számából 120 az intézet, 80 saját költségeiken fogott volt neveltetni. Az előadások hallgatására azonban, jó viseletű más ifjaknak is, az intézeti igazgató által engedély adhatóván.

Összes *pénzalapja* ez intézetnek — miként a 258-dik lapon olvasható részletek tanúsítják: 791,744 ft. 22⁷/₈ kr. pp. — az 1808: 7. s következő t. czikkeben neveztetnek meg azok, kik ez intézet pénzalapjához adakozásaikkal járultak. E helyen csupán azon *alapítók* névsora léssen felemlítendő, kik lefizetett, vagy kötelező, nyilatkozatokban egy egy ifjúra 6666 pft. 40 krral megajánlott tőkemennyiség után, országgyűlési határozat következtében ezen intézetben növendék bemutatási joggal bírnak; ez alapítók ezek . 1) gr. *Zichy* Fér. maradéki (Ödön, Domokos, és Jenő) 1. — 2) b. *Batthányi* Fülöp 1. — 3) gr. *£7/3 Imre* 1. — 4) gr. *Eszterházy* Miklós maga s mint gr. *Eszterházy* Ferencz örököse 2. — 5) gr. *Zichy* Ferraris Ferencz, mint gr. *Zichy* Ferraris Jósefnek veje, és gr. *Zichy* Károlynak örököse 1. — 6) h. *Grassalkorich* Antal 1. — 7) gr. *Illésházy* István 1. — 8) gr. *Festetics* László 5. ²⁾ — 9) gr. *Rhédey* Laj. 1. — 10) *Tisza* László 1. — 11) gr. *Zichy* Ferencz Jósef 1. — 12) gr. *Battler* János 20 ²⁾ — 13) gr. *Nákó* Sándor 1. 14) *Debreczen* sz. k. város 1. — 16) gr. *Csáky* Sándor és Károly 1. — 17) *Nákó* Jósef fia János 1. — 18) h. *Eszterházy* Pál 1.

¹⁾ Alapítványi tőkéje 50000 pft.

²⁾ Az alapító *Butler* gróf által kijelölt következő törvényhatóságok bírnak-bemutatási joggal, u. m.: *Abauj* 1—, *Beregh* 1—, *Bihar* 2—, *Borsod* 2—, *Gömör* 1—, *Hires* 2—, *Nógrád* 2—, *Pest* 2—. *Siabolch* 2—, *Torna* 1—, *Ugocha* 1—, *l ngh* 2—, *Zemplén* 1— összesen 20 növendékre; — és nz ezek részére egyenkint járó

— 19) *Csekonits* József örököse János, *Lázár* Jánossal együtt 1. — 20) gr. *Barkóczy* János, gr. *Barkóczy* Ferencz özvegyével 1. — 21) *Buda* sz. kir. város 1. ¹⁾ — 22) *Pest* sz. kir. város 1. ²⁾ — 23) gr. *Beleznay* nemzetség 1. ³⁾ — 24) gr. *Zichy* Fér., József, gr. *Sternberg* Ádámnak reá háramlóit ajánlatából 1. — 25) gróf *Zichy* János özvegye fiával Jánossal 1. — 26) gróf *Széchenyi* Lajos 1. ⁴⁾ — 27) *Rudit* József 1. ⁵⁾ — 28) gr. *Bathányi* János maradéki 1. ⁶⁾ — 29) *Odry* Éva, *Polinberger* György özvegye 1. ⁷⁾ — 30) gr *Apponyi* György 1. — 31) b. *Mandel* János 1. ⁸⁾ — 32) *Kassa* sz. k. város 2. — 33) *Vojnits* Máté 1. ⁹⁾ — 34) *Szepesi XVI. város* 1. — 35) *Festetits* Antal aranykultsos 1. ¹⁰⁾ — 36) b. *Orczy* nemzetiség 2. ¹¹⁾ — 37) *Temestáry* Márton hagyománya után 1. ¹²⁾ — 38) *Ugyan* azután 1. — 39) gr. *Balthányi* Alajos néhai özvegye gr. Szapáry Teréz örökösei 1. — 40) *Szilágyi* Mihály alapítványa után 2.,¹³⁾ — 41) *Áldássy* Ignác hagyománya után 1 ifjúra; összesen tehát a megnevezett alapítók 69 ifjúra bírnak bemutatási joggal, kik után az alapítványi tőke 471,290 pengő forint 13 krt tesz.

Mіндеzen iskolai intézetek sorából nem szabad kihagynunk a Pesten létező **Papnővelde** intézetet. Jezuiták kezén volt ezen előkorunkban „*Collegium rubrorum*“ nevet viselt s Nagy Szombatban létezett intézet ¹³⁾; Ill-dik Ferdinánd király az

400 pfrt évi illetőség a nevezett megyéknek a keblükbeli ifjak neveltetésére az intézett létrejöveteleig tényleg kiadatik. minden iskolai év végével.

¹⁾ Alapítványi tőkéje 6668 frt 39⁵/₈ kr.

²⁾ Alapítványi tőkéje 16893 frt 20. kr.

³⁾ Ezen alapítványi tőke 10727 frt 13 ⁷/₈ kr., jelenleg a bécsi katonai intézetben egy növendék tartására évenként 430 pfrt. fizetetik.

⁴⁾ Alapítványi tőkéje 8000 pfrt.

⁵⁾ Alapítványi tőkéje 6667 pfrt.

⁶⁾ Alapítványi tőkéje 10000 pfrt.

⁷⁾ Alapítványi tőkéje 6667 pfrt.

⁸⁾ Alapítványi tőkéje 10000 pfrt.

⁹⁾ Alapítványi tőkéje 6667 pfrt.

¹⁰⁾ A *Ludovicea* telkéhez saját (jelenleg egyetemi fiivész) kertjéből átengedett telekrészért bir bemutatási joggal.

¹¹⁾ A *Ludovicea* részére becs áron alól átengedett kert iránt kötött szerződés szerint bir 2 növendék bemutatási joggal.

¹²⁾ Ezen 6666 frt 40 kr. alapítványi tőke után jelenleg a bécsi katonai intézetben egy növendék tartásáért évenként 400 pfrt fizetetik.

¹³⁾ Egyik bemutatási jog *Vihar* vármegyére másik pedig *Debrecsen* sz. kir. városára Hibáztatott.

ó-budai prépostság birtokaival látták azt, hogy ezek jövedelmeiből, növekedve az egyes püspökök emberbaráti adományzaiból jelesen Lősy Imre primásnak hagyománya — 35,000 pft s Nagyfalvai György váczai püspök 8500 pft ingó vagyona ¹⁾, s Telegdy János 15,000 pft alapítványából az országbeli valamennyi püspöki megyék részére kitűnő hittani növendékek kiképzését nyerjenek; s e őzéből nyeré mai „Generáló (Centrale) Seminarium“ elneveztetését., midőn ugyan is az eredetileg Nagy Szombatban volt intézet innen 1777-ben Budára, honnan a 404-dik lapon előadottak szerint 1780-ban Posonba, s innen 180%-ba Pestre lehozattott. Az egyes megyék részére a növendékek évi száma ekként van meghatározva: a beszterczei 2, csanádi 2, eperjesi 2, esztergami 8, erdélyi 1, fehérvári 4, győri 2, kalocsai 2, kassai 2, munkácsi 2, nyitrai 6, nagyváradi d. sz. 2, nagyváradi g. sz. 2, pécsi 2, rozsnyói 2, szathmári 1, szepesi 2, szombathelyi 2, váczai 2, veszprémi 4. — Az intézet jövedelmeit az esztergami főkáptalan kezeli, melly az intézeti igazgató által vezetett évi számadásokat a cs. k. helytartósághoz küldi fel, kezdetben az évi kiadások 17,625 ftra rúgtak. Maga az intézet, a primás, vagy ennek nem létében a más 2 érsek idősbíkének kizárólagos felügyelete alatt áll; a primás nevezi ki bármellyik püspöki megyéből továbbá az intézet spirituálisát, vice rectorát, s tanulmányi felügyelőt; — a „rector“ állomásra kijelöltet a Felsőg nevezi ki, mint szinte a tanárokat is, kik évi fizetés járandóságait a tanulmányi alapból húzzák.

XV. Jótékony intézetek, egyletek, alapítványok.

Vakok intézete. Az 1826 dik évi országgyűlésen bizonyos *Beitl* Rafael nevű, a vak gyermekek tanításában tudományosan kiképzett egyén Posonban megjelenvén, néhány általa kitanított

*) Minthogy Barkóczy primás idejéig az intézeti növendékek vörös egyenruhát viseltek.

²⁾ A Losy és Nagyfalvai-féle tókék. a pesti papnövelde alapításakor különösen esztergám! s váczai megyei növendékek ellátására alapítalak.

vakokkal a főherczeg nádor és az ország nagyjai, és rendei előtt próba-vizsgálatokat tartott s az által a nádornak és az ország nagyoknak emberszerető figyelmét arra ébresztette: miszerint meggyőződtek, meggyőződött pedig különösen a nádor főherczeg egy a szerencsétlen világtalanok nevelésére és oktatására Magyarhonban még eddig nem létezett intézet alapításának halaszthatatlan szükségéről, s annak Pesten létesítésére az adakozások ott tüstént megkezdetvén, s aláírások nyittatván, már ugyan azon évi september-15 kén 727-dik sz.a. kelt levelében a nádor, mint Pest megye főispánja a pesti alispán elnöksége alatt, egy a birtokososztály, Pestvárosi előljárók, és tehetősebb polgárok közül bizottmányt nevezvén ki, azt oda utasítá, hogy a magát jelentendő Beitl Ráfaelnek az emberiségre hasznos, és e hazára nézve is elkerülhetlen szükséges vállalatát a közönséggel nyilvános, és gyakori próbatételek útján ismértesse meg, felszóllitván egyszersmind a bizottmányt, hogy az általa Posonban már e végre megkezdett adakozás gyűjtést itt is folytassa. — Szinte e tárgyban, s az intézet felállítása iránti magas szándékaról a k. helytartótanácsot is értesítvén, honnan October 13-ról 24746-dik sz. a. Beitl folyamodása közöltetett a bizottmánnyal, mellyben a Pesten alapítatni szándéklott intézet felállítására a nádor utasításából ajánlkozik.

Ezen a bizottmánynak alakulása, sőt létesítése előtt érkezett rendeletek, a rendszer és dolog természete szerint akkor előbb a megyén hirdettetvén ki, onnan a közörömmel, és lelkesedéssel felkarolt czélra leendő pénz, és élelembeli adakozás gyűjtésnek elrendelése után 3283 és 3403-dik számok alatt a bizottmányhoz utasítottak, s ennek legelső november 15-dik napján tartatott ülésében tárgyalatván, az a tanácskozásait megkezdette, jegyzőül *Szögyényi* László tiszteletbeli főjegyző neveztetett, — s az intézet — mellynek alapjául a bizottmány rendelkezése alá posoni adakozásokból már is 1100 pfrnt küldetett, — még mielőtt maga Beitl Pestre megérkezett volna — már megalapítván, s a bizottmánynak minden egyes tagjai kiki a maga körében adakozás gyűjtésre kiküldettek, minek csak hamar szép sikere is lett, mert például már a legelső hónapban két Pest városi tag, csupán Pesten a polgárságtól, és minden rangú, és rendű adakozóktól általok beszédett 1457 ft 12 krt mutattak be pengő pénzben, a megye és elnök alispán által utasított szolgabírák pedig, a járásokban és községekben gyűjtött élelmisze-

rek árából, és készpénzbeli adakozásokból, szinte nevezetes özszegeket szolgáltatott a pénzkezelésre nádor ő fensége által ki-nevezett bizottmányi tagnak kezeihez. Ezen kívül maga a d. e. I. Ferencz, a felséges császárné, a pártfogó, és fáradhatatlan gyűjtő néhai József nádor, ennek fenséges neje, főherczeg Károly, az országnak majd minden nagyai, érsekei, püspökei, herczeg Metternich, aposoni országgyűlési, fő és nemesi rendek, káptalanok, főbb, és köz rendű papok, megyék és városok, nagyobb, s kisebb községek, s az országnak ezen szép példák által felbuz-dított minden egyes, még legszegényebb sorsú lakosai is, mint egy vetélkedve siettek az intézet pénztárát adakozásaikkal gy-a-rapítani.

Illy kedvező előzmények között a Beitl Ráfael első tanító igazgatása alatt, egy segéd tanítóval, és szükséges felügyelő cselédséggel bérelt házban, a legnagyobb gazdálkodással létre jött intézet csakhamar képes lett a mindjárt kezdetében kidol-gozott, s a pártfogó nádor által is megerősített rendszer szerinti tanítás, és nevelés végett több növendékek befogadására, és a tanítási eszközök kiállításában s felszerelésében - a növendé-kek felruházásában, a Pest-budai, többnyire ingyen válalkozó mesteremberek, kereskedők sat. csudálatra méltó nemes buz-galma által gyámolítatva, csak nem minden költség nélkül, vagy legalább igen csekély költséggel lön az intézet a tanítás-hoz szükséges készülétekkel anyagokkal, zene szerekkel, vas ágyakkal, egy szóval minden készülétekkel ellátva.

Azonban mindamellét is, hogy a közönség részvételének éb-rentartására a nádornak az érsekekhez, káptalanokhoz, püspö-kökhöz, megyékhez, szétküldözött körleveleivel, hírlapi ismételt felhívásokkal közpróbatételeknek majd Pesten a megye házánál, majd Budán az országházában tartásával minden út, és mód el-követtetett, s az adakozások a haza minden részeiből, s a nép osztályok még legvékonyabb tehetségű rétegeiből is folyton folytak, a napokról napokra sűrűbben jelentkezett növendékek befogadásában a bizottmány még is részint a hely szűke, ré-szint, és kiváltkép pedig azon körülmény által gátoltatván, mert a tapasztalás után kidolgozott tervben egy növendék taní-tása- és nevelésére megállapított 150, később 144 pft, a nagy fáradsággal gyűlt pénzerőt előre láthatólag nem sokára fele-mésztette volna, kénytelen volt a jelentkezőket vagy a bentlévők kilépéséig várakozásra, vagy oda utasítani, hogy olyan jóltévő

dag pártfogókat keressenek, kik éret tők az évi díj fizetését teljesítik s találkoztak is ilyenek, mint a jegyző-könyvekből kitetszik, de találkoztak olyanok is, kik nem a megszabott évenkénti díjat, hanem ennek megfelelő tőkét fizették le egyszer mindenkorra, s ez eredete az örök alapítványoknak.

Az 1827-dik évben készült, s később az 1829-dik évi martins 17-ről 6832. sz. alatt kiadott k. k. intéző levelében a kir. helytartótanács által is helybenhagyott terv életbeléptetése után is, az intézet javát, és gyarapítását országos gondjai között annyira szíven hordozott fő herceg nádor adakozásra, sőt a tehetősebb nagyokat alapítványok örökösítésére szállítván fel ismételt körlevelekben az ország minden rendeit, megyéit, városait, és minden testületét, ennek is szép sikere lett, s megkezdődött az örök alapítványok léteinek máig is tartó boldog korszaka, — azon kívül:

Alig gondolhatni a jótékony adakozásnak olyan nemét, melylyel az intézet iránt a magas pártfogó által lelleskesített hazafiak, és leányok, sőt idegenek is az intézet alapjának neveléséhez ne járultak volna. — Bírák, és különösen Pestmegyének, a bizottmány jegyzőkönyveiben sűrűen előforduló bírái, bírói illetőségüknek, nyertes felek lefolyt, vagy folyamatban lévő peres keresetüknek, örökösök várandó örökségi, vagy végrendeleti részüknek, kereskedők, mesteremberek árjegyzék!, hitelezők adóssági activ követeléseiknek, tőkepénzesek status és ipar üzleti papirosaiknak, egészben vagy bizonyos részbeni átengedésével, tudósok, könyvtárosok könyvekkel, kézművesek munkáikkal, mások tűzifával, házibutorokkal, tanítási készülékekkel, és anyagokkal, zeneszerekkel segítették az intézetet, s az ilyen adakozások közül azoknak, mellyek törvényes és peres útra tartoztak, az intézet javára lehető behajtása a nádor által a bizottmányhoz kinevezett megyei, és városi főügyészek, másutt a bizottmány által kért ügyészi pártfogás útján mindenkor díj és az intézetnek legkisebb költsége nélkül eszközöltetett. — Ezen kívül a nádor körleveleiben utasított bíróságok, és testületek mindenkor ügyeltek, s máig is ügyelnek arra, hogy a hatósági befolyás alatt készült végrendeletekben a pesti vakintézettről a végrendelkező meg ne felejtkezzék, s mennyire üdvös hatású volt legyen ezen intézkedés? bizonyítja azon körülmény, miszerint alig van mai napig a két fővárosban, úgy szinte káptalanokban, és elhunyt plebánusoknál olyan végrendelet, mellyben

ezen intézet részére, valamely hagyomány, sőt a gazdagabbaknál néha örök alapítvány is ne foglaltatnék. — Ilyen végrendeleti úton jutott az intézet az 1832-dik év elején egy nemes lelkű nő halála után egy fél pesti háznak is birtokába, melyet azonban később részint nem alkalmas tájéka, részint a körülette támadt pereskedések miatt., a másik követelő félnek, egység útján, szép haszonnal engedett által.

Az 1834-dik esztendei január 5-kén tartott bizottmány! ülésben az elnöki széket akkor elfoglaló új elnök arra serkentette a bizottmány tagjait, hogy az intézet számára egy alkalmas ház kiszemeléséről gondoskodjanak, annak majdani megszerzésére nézve azt indítványozván, hogy miután az intézetnek, bár az adakozók buzgalma, és szorgos gondolkodás által már ekkor szép összegre gyűlt, de a házbérrel s már akkor tágasabb szálláson több tanítók fizetésével terjedelmesebb kiadásokkal is terhelt pénzerejét arra fordítani nem lehetne: a szükséges pénzmennyiségjótékony színi előadásokból, s e végre ajánlott egyéb mellék forrásból állitassék elő; — indítvány a készséggel fogadtatott, s a csak hamar ajánlatba hozott több fundusok közül a királyutczai, mellyen az intézet háza most áll — legalkalmasabbnak találtván ennek, ha az indítványozott segéd eszközökkel lehetend — megszerzése elhatároztatott.

Itt megemlítendő bizottmány! legöregebb tag *Kappel* Frigyesnek, a nádor által is 1834-dik évi július 6-kán kelt levelében megdicsért azon nemes tette: miszerint azonkívül, hogy a házvétel eszméjének, mindjárt első megpendítésére e végre 500 pftot ajándékozott — a király utczai lündusnak — addig is míg a felterjesztett tárgy helybenhagyást és megerősítést nyere — nehogy az alatt más idegen az intézet elől elkapja, a kialakult 35 ezer vczédula forinton maga saját szerencséjére leendő megvételt, s a helybenhagyás leérkeztekor az intézetnek ugyanazon sommában leendő átengedését nem csak ajánlotta, hanem szavát tartva teljesítette is.

A házvétel tárgyában tett felterjesztésre a pártfogó főherczeg nádortól a helybenhagyó, és megerősítő válasz július 6-ról megérkezvén, az ujabbi segédforrásoknak egy albizottmány által kidolgozott terve September 20-kán tartatott bizottmány! ülésben elfogadtatott, s a jó reménységgel, legjobb akarattal, és a legüdvösebb célra tett, de még is huzamos időt kívánt lépést Isten áldása követte, mert már az 1836-dik évi február 11-kén

tartatott választmányi ülésnek a pénztárnok, és az illető albizottmányok azt jelentették, hogy a ház ára egészen kifizetve van, a díjnélküli átírásról Pest város által kiadott házlevelet is bemutatván.

Így jutott az intézet egy saját, s kedvező fekvésű háznak birtokába, s abban némelly javítások tétele után nem soká be is költözött, melly azonban az 1838-diki árvízkor majd egészen összeroskadt s haszonvehetlenné vált, saz intézet az összeomlott házban, és semmivé tett bútorokban, és készülétekben a csak hamar végrehajtott becső szerint 15000 vft kárt szenvedett.

Az árvíz elől némelly jószívű Pesti lakosok segítségével csak alig kiszabadíthatott, s majd a szomszéd Valeroházba, majd a megyeházához menekült szegény vakoknak, végre Budán biztos helyen lett elhelyeztetése után, megszapordtak ismét az intézet magas pártfogójának, és annak javát szakadatlan erőfeszítéssel munkáló bizottmánynak gondjai, mert újra, és pedig rögtön élelem, és pénzbeli segedelem gyűjtéshez kellett folyamodni, minek lett is, és pedig huzamos ideig szép sikere s maga a k. helytartótanács volt az első, ki az intézetet a szerencsétlenség után tüstént 50 mérő kétszeres búzával segítette, de vetélkedve siettek a szép példát követni legelőbb is az alispánok, és szolgabírák által felszóllított pest - megyei községek, uradalmak, és egyesek is, valamint a nádori felszóllításra az országnak minden vidékei.

Maga a szerencsétlen eset által véletlenül előidézett szükség tette elkerülhetlenné az építésről gondoskodást; a főherceg nádor is május 11-kén 656-dik sz. a. építés feletti tanácskozást kötelességéül teszi a bizottmánynak, egyszersmind az egész országot az e célra leendő adakozásra ugyan akkor szét küldözött körleveleiben felszólítván, ennek következésében az akkor még mint egy 35 növendékre számított, de később már a megkezdett építés közben az adakozásoknak előre alig reménylett sikere, és a munka vezérletével megbízott tagoknak dicséretes gazdálkodása következtében nagyobbra tervezett háznak többszöri vizsgálatokon keresztül ment terve elkészítettvén, az építés-, a szükséges anyagoknak adakozásokból és pénzért is beszerzésére kinevezett építési albizottmány által munkába vétetett, s minthogy az intézet pénztárának kamatra kikölcsozött pénzeihez hamarjába nyúlni nem lehetett, az adakozások pedig bár szép sikerrel, de még sem olyan nagy mértékben folytak, hogv az építés

költségei abból fedeztethettek volna, a fenséges pártfogó közbenvetésére az országos pénztárakból, és bizottmányi tag Kappel Frigyes által elfogadott váltókra, a pesti takarékpénztárból szereztettek meg az építéshez időnkint megkívántatott summák, mellyek azután lassankint mind vissza fizetettek.

A fentebbiek szerint az ország minden rangú és rendű lakossainak hozzájárultával, gazdagok adományaiból, és szegények filléreiből, a d. e. néhai nádornak fáradhatlan buzgalma, és a bizottmány tagjainak erőfeszítése által megszerzett háznak mintegy 36 ezer pengő forintba került tökéletes felépítése, s némelly jóltevőknek, a bizottmány több tagjainak is nemes adakozásából kibutorozásas minden szükséges készülékkel felszerelése után, abba az intézet 1842-diki évben beköltözvén, azóta működéseit Isten kegyelme, és a jóltevők segedelme által gyámolítva folytatja. »

A fentebbiekben a pesti vakintézetnek keletkezésétől fogva eddig lefolyt — jobbára — anyagi élete foglaltatik.

A mi a szellemit illeti: erre nézve előre bocsátva, hogy az intézeti jegyzőkönyvek élőbbizonyosságai szerint a sokszor tisztelve említett néhai nádor, ezen általa, s mondhatni magán szorgalma által alapított, s időrül időre minden külbefolyás nélkül nevezett bizottmányt tagokkal kezelt intézetnek mind kül, mind bel szerkezetét, a bizottmánynyal egyértőleg egyedül maga alapította, és rendezte el, s határozott akaratja volt azt mint köz adakozásból létesített nemzeti kincset mindaddig magán intézet minérvésében nevelni és gyarapítani, míglen alapja majdan annyira öregbedendik, hogy a jótékony adakozásokat, és segedelmet nélkülözhetvén, saját erejéből fennmaradása biztosítva, s az álladalom közvetlen felügyelete alá bocsájtható leend; — mind a tudományos, és a vakok nevelése és oktatással is ösméretes férfiak által mindjárt eleintén kidolgozott, s később a mutatkozott szükséghez annyszor mennyiszor módosított tanítás, és nevelési rendszer — mind pedig a pénztár évenkijti állapotjárói készített számadási kimutatások a kir. helytartótanácsához, mint tanítás és oktatásra ügyelő legfőbb hazai kormány testülethez időrül időre felküldettek, s ép egy illy fel terjesztésre érkezett a bizottmányhoz a tisztelt kormányzéknek egy kegyes intézvénye 1829-dik évi mártius 17-kén 6832-dik szám alatt, mellyben azt jelenti ki: hogy ezen jótékony de még csekély erejű magán intézetet nem tartja elégnek arra: hogy kormányi párt-

fogás alá vétessék. — Egyébiránt az intézetnek szellemi oldalát legvilágosabban tünteti ki a fent irt módon bizottmányilag kidolgozott, s a pártfogó néhai nádor ő cs. kir. főhercegségének 1843-dik évi mártius 7-kén 360-dik szám alatt kelt kegyelmes jóváhagyó leirata következtetésében kinyomatott, s jelenleg is zsinórmértékül, s szabályiül szolgáló tanítási és kezelési rendszer; — melly szerint a növendékek a szükséges olvasás, írás, számolás, természet, történettan, s földleírás— továbbá magyar mint általános tanítási nyelven kívül — zene és éneklésre különben, és pedig leginkább az élelmük keresésére alkalmas kéziművek u. m. a leányok kötőpamut, gyapjú, lószőr, sőt selyem kötésekre — a fi-növendékek pedig könnyű asztalos munkákra — kötélgyártás, szalmaszékek, méhkasok, s kosarak fonására, közönséges paraszt csizmák és saruk varrására s egyebekre tanítatnak.

Igazgatása egy felsőbbileg kinevezett igazgató, a szükséges számú tanító s tanítónők, pénztárnok s ellenőrből, végre házi gondnokból áll; a felügyelet pedig e személyzet munkásságára nézve a kormányzó választmányt illeti, mellynek elnöke mindég Pest megye első alispánya volt, jelenleg pedig annak cs. kir. főnöke.

Az intézetbei felvétel végett az említett választmányhoz intézendő kérvények kíséretében okiratokkal tanúsítandó: miként 1) a növendék 8 évnél nem ifjabb s 12 évnél nem idősb — 2) hogy vakságuk nem gyógyítható; — habár egyébkint 3) testileg s lelkileg épek. — 4) hogy ha a természetes himlőt ki nem állották, be vannak oltva, — végül 5) a szegénységi bizonyítvány is felmutatandó. Az alapítványi helyeken kívül felvett növendékekért évenként 144 pft fiztetetik. Örökös alapítványkép egy egy növendék után 2400 pft szükségeltetik. Az intézeti pálya 6— 8 évre halad; — a havonkint minden hó utolsó napján tartatni szokott magános próbatéteken kívül évenként július hó végével közvizsgálat tartatik. Jelenleg az intézeti növendékek száma: 46.

Az inlélet alapítványai kétfélék, u. ni. A) Az intézet pénztárába lefizetett orr—ki» alapítványok; s ezek következők:

	Alapító neve.	Alapítás ideje.	Alapítvány mennyisége.	Bemutatósi ki-nevezési joggal bir.
1	Batthány János	1831 Dec. 22.	4120 pfrt.	gr. Batthány örökösök.
2	tolnai Festetics Antal. . .	1838 Jun. 15.	2500 pfrt.	Holta ut. Veszprém Vármegye ajánl.
3	bardányi gr. Buttler Ján.	1838 Nov. 6.	2400 pfrt.	Heves Vármegye váltva r. k. és ref. növendéket.
4	Veszprémi káptalan . . .	1839 Sept. 1.	2500 pfrt.	Veszprémi kápt.
5	Szabadka sz. k. város .	1839 Oct. 22.	2500 pfrt.	Szabadka sz. k. v.
6	Vurum József nyitrai püspök	1840 Jan. 19.	2500 pfrt.	Nyitrai püspök.
7	Magyarország rendei Háy Bálint emlékére	1840 Feb. 15.	2400 pfrt.	Intézeti igazgató.
8	Pyrker László egri érsek	1840 Feb. 15.	2400 pfrt.	Egri érsek.
9	Magyarország rendei Makk Ignác honfisi-tási pénzből	1840 Maj. 9.	2500 pfrt.	A korm. Választm.
10	" " "	" " "	" "	" "
11	Ebner József szentpéteri plebános	1840 Aug. 14.	2400 pfrt.	Szeged sz. kir. v.
12	Kopácsy József esztergami érsek	1843 Feb. 22.	2400 pfrt.	Esztergami érsek.
13	Pest Vármegye tisztikara	1844 Aug. 27.	2400 pfrt.	Korm. Választm.
14	gr. Nádasdy Fer. váczai püspök	1845 Jun. 17.	2400 pfrt.	Váczai püspök, vagy kápt. helyettes.
15	Szepesi XVI város	1846 Oct. 1.	2400 pfrt.	Szepesi XVI város.
16	József nádor 50 évi kormánya emlékére a magy. kereskedő testület. . . .	1846 Oct. 26.	2400 pfrt.	Magyaror, nádorai.
17	" " "	" " "	" "	" "
18	Hinke János pesti polgár s neje Hipp Teréz . . .	1837-be	2400 pfrt.	Pest város tanácsa.
19	Jankovits Márton jankováczi plebános	1848 Mart. 20	2400 pfrt.	
20	Simoga Antal(Kőszegről)	1851 Feb. 1.	2500 pfrt.	Korm. Választm.
21	" " "	" "	" "	" "
22	gr. Nádasdy Fer. kalocsai érsek	1851	2400 pfrt.	Kalocsai érsek.
23	" " "	" "	" "	" "

B) *de nem festetti, de állandóan kamatosó Alapítványok.*

	Alapító neve.	Alapítás ideje.	Alapítvány mennyisége.	Bemutatósi, kinevezési joggal bir.
24	Kassa sz. k. város	1836 Jan. 18.	150 pfrt kam.	Kassa sz. kir. v.
25	Cs. kir. Budai kincstár.	1838 Apr. 17.	144 „ „ ¹⁾	A kir. kincstár.
26	„ „ „ „	„ „ „	„ „ „	„ „ „
27	h. Wessclényi Miklós.	1838 Sept. 20.	150 „ „	Özvegye.
28	Laszlóvszky Borbála.	1840 Mart. 20	144 „ „	Örökösei.
29	Pest Várm. pénztára	1848 Aug. 27.	144 „ „	Korm. Választm.
30	Jászság	1844 Jan. 1.	144 pfrt kam.	Jászság.
31	Kis-Kunság	„ „ „	„ „ „	Kis-Kunság.
32	Nagy-Kunság	„ „ „	„ „ „	Nagy-Kunság.
33	Pest sz. kir. város	1844 Dec. 20.	144 pfrt kam.	Pest sz. kir. város.
34	„ „ „ „	„ „ „	„ „ „	„ „ „ „

C) *Julalmi alapítványok*; jlesen 1) gr. Festetits Antal 150 pfrtot lefizetett, bogy uz általa kinevezendő nevendék kiléptekor annak 6% kamatját kapja azon évekre, mellyeket az intézetben töltött. — 2) Forgó 800 pfirt alapítványa 48 pfirt kamatját az illető rendes tanítók húzzák. — 3) Helmeczy Mihály 20 arany alapítványának kamatja évi próbatételkor a legjobb növendéknek adatik ki. — 4) Sehier 40 pfirtja utáni 2 irt 24 kr — és 5) Ott.lik Sándorné 60 pfirtja után 3 frt 36 kr. kamat szinte azon czélra valláskülönbség nélkül. — 6) Ilinké János, a Pest város által kinevezendő növendékeknek uz intézetben töltött évekre, kiléptükkor 1200 pfirt utáni 72 pft kamatról rendelkezett. 7) Gr. Eszterházy Ferenc trombita oktatásra 800 pfirt utáni 48 pft kamatot rendelt.

Az *intévli pénudr állása* 1851-ik év végével következő volt: a) pénztár maradvány 20 arany 2696 pfirt 10 kr. — b) befizetett, örök illőre biztosított alapítványok s kikölcsonözött knmatoló tőkékben 129966 pfirt 47 kr. — c) 1851 végével hátrmaradt (de azóta részint befolyt, részint behajtható) kamat követelés 6592 pfirt 57 kr. — És így az 54415 ft 45 krba került, de nem jövedelmező, hanem csupán az intézet használatául szolgáló díszes házon kívül rendelkezhető *öt ms pntiereje* 20 darab arany, 139255 firt 54 kr.

Josephinum. **Árva ápoló intézet.** Elneveztetését a Pest városát annyi jóltevősége kegyével elárasztott József nádortól nyerte, s keletkezők 1844-dik évben a szülőiket vesztett pesti származású s bárinelly keresztény vallás felekezettü árva gyermekek ingyen ápolása s hasznos honpolgárokká neveltetésük céljából; vidéki gyermekek is vétethetnek fel ez intézetbe 120 pft évi fizetés mellett. Valamennyi növendék, a rendes elemi tanulmányokon kívül, a rajzolásban s a polgári életben nem nélkülözhető tanulmányokban nyer oktatást, az intézetből nem előbb bocsáttatván ki, miglen kifejlett testi erejéhez képest szabadon választandó mesterség tanulására alkalmasnak mutatko-

¹⁾ Csak akkor fizeti ki a kamatokat a kamarai szolgálk és tisztviselők vakgyermekeire, hú azokat kinevezte.

zik. A növendékek felvételét s az intézet egyéb ügyeit a városi polgármester elnöklete alatt működő városi bizottmány kezeli.

Vagyonbeli állapot az 1851-iki év Sept. 20. kelt kimutatás szerint következő:

I. *A Boráros-féle alapítvány*, az árvaház alapításakor 2459 frt 29 kr., a fennebbi napon 4476 frt 22 kr. pedig már tett kötvényekben.

II. *A Dói ion-féle alapítvány*, az átvétel napján, azaz 1844-i Junius 10-én kötvényekben 22,888 frt 13 kr., készpénzben 1419 frt 10¹/₁₀ m kr., összesen 24307 frt 24 krt tett; múlt évi September 20-án vagy is a fenn kitett felszámítást napon pedig 24389 frt 27 krból állott kötvényekben.

III. *A Oitiny-féle alapítvány* állott az átvételi nap vagy is 1844-ki Junius 10-én kötvényekben 12780 frt 24 kr., és visszafizetett tőkéké n 100 frt összesen 12880 frt 24 krból; mely a legutóbbi kimutatás szerint szinte azon összegben van felszámítva.

IV. *A Jote/inum-Alap* állott eredetileg kötvényekben 4336 frtból, jelenleg kötvényekben 11474 frt 48 kr. Takarékpénztári könyvben 300 frt és oklevelekben 156 frtból; mely összesen 11980 frt 48 krmnyi összeget ad.

V. *A felebarát! ueretetrül ciimiett temetkezési egylet alapítványa*, mely 1844-ki Junius 10-ikén 2000 pfrtból állott, sa legutóbbi felszámítás szerint is annyiból áll. Ekkép a fentebbi számítás szerint az átvétel napján az összes alapítványok tettek 45,983 frt 17ⁿ/₁₀ krt, mellyek jelenleg 55,677 frt 1°/₁₀ krból állanak; úgy hogy levonva az eredeti 45983 frnt 17³/₁₀ krmnyi tömeget a jelenből 9693 forint lá'7jo krmnyi felesleg mutatkozik.

E rovat alatt kell még felemlítenünk, miként Pest városában, 1852-diki január 8 kán kelt kimutatás szerint 2713 *árral* illető 1200 *árra tömeg* kezeltetvén, ennek összes értéke 1055,377 pftot tett.

Városi hivatalnokok nyugdíj intézete. Tagja lehet minden élte 60 évét nem haladó városi hivatalnok, ha egészséges testalkotását tanúsítja. A felvételi díj 10 pft; továbbá mindenik belépő 24 évtől 30 ig fizet évenként 6 fto, 30 éven túl de csak belépési idejéig minden évre 12 pftot, azontúl 8 fto. Nyugdíjra számot tarthat kiki, ha hivatalviselési tehetlenségét bebizonyítja; özvegyeik is, míg férjeik nevét viselik, sőt az árvák is 20 éves korukig megtarthatják járandóságukat. 1831-ben tőkepénze volt 48633 ft 10% kr. — 184⁸/₉-be a bevétel 2823 ft 50 kr, a kiadás 2492 ft 3 kr. — 184⁰/₁₀-be a bevétel 2820 ft 33 kr, a kiadás 2544 ft 51 kr. — 185⁰/₁₀-be a bevétel 2618 ft 6 kr, a kiadás 2512 ft 58 kr volt. Jelenleg az összes tőke 43761 pft, mellynek kamataiból 34 egyén húz évenkénti 66 pftot nyugdíj fejében.

Nemzeti színház nyugpénz intézete. A legfelsőbb kormány atyai méltánylattal fogadá a nemzeti színház személyzetének ama buzgalmát, melylyel havi fizetéseikből önként felajánlott fillérek által alapítandó tőke kamataiból, működésre

többé nem képes pályatársaik jövőjét biztosítani törekedtek. Alig f. évi február 7-kén indítottak meg az ez alapszabályok iránti hivatalos tárgyalások s már is folyó évi ápril 3-ról ^{564/} szám alatt lőnek az alább következő alapszabályok szentesítve, bizonyára nyilvános tanúságául annak: „miszerint ő cs. apostoli királyi Felségének kormánya mind azt, mi a hazára üdvös, lehető gyorsan előmozdítani, feladatának ismeri.“^{1.}

Vagyon állapota a legutolsó felmutatás szerint következő:
 A pest takarékpénztárba betett tőke . . . 3629 ft 16 kr.
 Ennek 1851-ki december végéig kamatja . . 812 ft 15 kr.
 Színházi pénztárban készlet 244 ft 37 kr.

összesen . . 4686 ft 8 kr.

Az intézet alapszab. ezek: *Az intézet célja:* §. 1. A nemzeti színház nyugpénzképes tagjainak, előregedés vagy betegség esetében, és bizonyos alább meghatározandó szolgálati évek elteltével, nyugpénzt biztosítani; s ez által a nemzeti színházi tagokat jövendőjükre nézve megnyugtatóván, a színművészeti pályát a tehetségdusabb kezdőknek kecsegtetőbbé tenni, s a már jelenleg működő művészeket ez intézetnél állandósítván, bennök a nemzeti színház művészi és erkölcsi céljaira minél buzgóbb közremunkálást ébreszteni.

Pénzalapja. §. 2. Ez intézet pénzalapjául szolgálndnak a már e célra gyűjtött és meglévő következő összegek: a) A nemzeti színház büntetési pénzei, melyek a színházi törvények értelmében folyást és egyedül ezen intézet javára huzattak le a fizetésekből; s további intézkedésig a pesti takarékpénztárba tétettek le kamatozás végett, b) Az 185*₂ diki színházi év alatt a tagok fizetésének minden forintjától levont ^{*/a} krajczárokból gyűlt és gyüendő összeg, mely levonások a szerződések világos értelmében szinte és egyedül ezen intézet javára történtek, és szinte a pesti takarékpénztárba tétettek le kamatozás végett. §. 3. Jövedőre nézve pedig ezen intézet pénzalapja következőleg fog gyarapítani: a) A nemzeti színház bármi rendszer mellett működő, s bármi néven nevezendő igazgatósága, most és mindenkor és jövendőben, ezen alapszabályok megerősítése után, kötelezve lesz, minden nyugpénzképes taggal, akár Írott, akár szóbeli szerződést úgy kötni, hogy annak minden a színháztól húzandó bár mi néven nevezendő illetőségének 2 száztólja ezen intézet javára vonassék le. Ezen száztóljak a kifizetések alkalmával rögtön levonatnak, és rögtön ez intézet javára tőkésítetnek; s ezen száztóljak a tagoknak soha és semminémü ürügy alatt vissza nem adatnak, b) A nemzeti színház összes személyzetének bármely tagjától most és mindenkoron és jövendőben levonandó büntetés pénzek is mind ez intézet javára fordíthatnak; s ez még a színházi törvénykönyv megváltoztatása esetében sem szenvedhet változtatást. c) Ezen alapszabályok megerősítése után, a nemzeti színház bármi rendszer mellett működő s bármi néven nevezendő igazgatósága, most és mindenkor és jövendőben, köteleztetik minden a nemzeti színházban föllépendő vendéggel vagy vendég-társasággal az Írott szerződést vagy szóbeli egyezkedést úgy kötni, hogy bármi néven nevezendő a nemzeti színháznál kapandó vendégdíjának vagy jövedelmének öt száztólja ezen intézet javára vonassék le. Ezen száztóljak a kifizetésekor szinte rögtön levonatnak, és rögtön tőkésítetnek. d) Ezen alapszabályok megerősítése után, a nemzeti színház bármi rendszer mellett működő s bármi néven nevezendő igazgatósága, most és mindenkor és jövendőben, köteleztetik évenként e célra, ezen intézet kormányával egyetértőleg meghatározandó, két előadást adni a nemzeti színházban, alkalmas korszakban; s ezen előadások összes jövedelmét, csupán a napi előadási költségek levonása után, rögtön ezen intézet pénzalapjához kifizettetni, e) Az e célra begyüendő adakozások és ajánlatok, és

végrendelet i hagyományok, f) Ezen alapszabályok megerősítése után, most is mindenkoron és jövőben, a nemzeti színpadra először kerülendő bármi néven nevezendő eredeti színdarabok, operák és balletek szerzői kötelezettek, minden az illy művek előadása után a színháztól húzandó rész- és száztóli illetőségeiknek egy száztóliját szinte ezen nyugpénzintézet pénz-alapjához fizetni; s ezen egy száztóliak, a kifizetés alkalmával rögtön levonatván, szinte rögtön tókesítettnek. g) Míg az alaptőke 20,000 pengő forintra nem növekszik, mindaddig a tőke minden kamatai annak növelésére fordítanak, s rendes nyugdíj senkinek sem adhatatik. Meglevőn a 20,000 pengő forint alaptőke, ezen tőkének csupán kamatai fordítanak nyugdíjazásra, s ha ez nem volna elegendő, csupán az azontúl begyülemelő pénznek.

Nyugdíjképesség. §. 4. Nyugdíjképesek a nemzeti színháznak következő minőségű tagjai, úgymint: színészek, színésznők, magánénekesek és énekesnők, magántáncosok és táncosnők, a zenekar minden tagja, kardalnokok, knidalnoknők, kartáncosok és kartáncosnők, rendezők, ügyelők, sűgők, festők, titkár, pénztárnokok, gazdák, könyvtárnok, és egyéb művészi és ügykezelési hivatalnokok, kik egyszersmind e szabályok 3-dik cikkének a) pontja értelmében a száztóliákat folytonosan fizetni kötelesek. §. 5. Az olly tag, ki a nemzeti színház szolgálatában tíz évet nem töltött el, semmi esetben és semmiféle nyugdíjra nem tarthat számot; kivéve, ha színpadi működése közben történik rajta valamely tagjának olly külső megsértése, minél fogva művészi pályáját folytatni képtelenné válik; ez esetben a nyugdíjképes tag, a szolgálati évekre minden tekintet nélkül, a következő 6-dik cikk által meghatározandó módon és illetőséggel részesül nyugdíjaztatásban. §. 6. Ha valamely a nemzeti színháznál tíz évet kitöltött s nyugdíjképes tag, öregség, betegség, vagy ön hibáján kívül balsors következtében annyira elnyomorodik, hogy továbbra bármi művészi, vagy hivatalnoki színházi foglalkozásra tókéletesen képtelenné válik, az illy szerencsétlen tagnak minden mások fölött legelső igénye van a nyugdíjaztatáshoz. Ez esetben azonban szükséges három orvos közül kettőnek megegyező bizonyítványa. Ez orvosok közül egyet választ a színház igazgatója, egyet a nyugdíj-választmány, s egyet a nyugdíjképes tagoknak többsége. Az illy szerencsétlenül járt tag, bár szokott művészi szakmáját nem folytathatná is, de ba képessége engedi, kötelezettek az igazgatóság által ráruházandó művészeti vagy ügykezelési hivatalt elvállalni és folytatni. Ha az illy tagnak e hivatal után járandó fizetése fölérne az őt a szabályok értelmében illető nyugdíj mennyiségével, mindaddig, míg ezen fizetése kevesebb volna az őt a szabályok értelmében illető nyugdíjniennyiségnél, ez esetben ezen hiányt a nyugpénz-intézet pótolandja. §. 7. Ha Hlyen nyugdíjazandók nincsenek, ha u nyugdíj-pénztár állapota engedi, nyugdíjaztatni fog az olly nyugdíjképes tag, ki a színház szolgálatában 25 évet töltött, s tehetségeinek és erejének fogyatkozása miatt tovább szolgálni nem akar, vagy kit a színház igazgatósága működési képességének csökkenése miatt, az illető akarhatja ellen is, nyugdíjaztatni akar. A magánénekesekre és magánénekesnőkre nézve az illetén nyugdíjaztatáshoz 25 év helyett tizenöt év elegendő. §. 8. Akét ezelőtti cikkben föltételezett szolgálati évekre nézve az nem kívánatik meg, hogy a tag azon éveket egymásután töltötte legyen a pesti nemzeti színháznál; ha a tag időközben elmenne is a színháztól, visszatértekor mind azon évek (de csupán azok) számíttanak, mellyeket valaha a pesti nemzeti színház szolgálatában töltött el: azonban az illy eltávozott tagra nézve, akár az igazgatóság részéről történt felmondás következtében, akár önként hagyta el az intézetet, vis zatértekor mindig a nyugpénzintézeti választmány határozza el: valljon az intézetnél azelőtt töltött évei beszámíttassanak-e vagy sem; és az okvetlenül szükséges, hogy a tag, midőn nyugdíjaztatik, akkor a pesti nemzeti színháznak valódi működő tagja legyen. §.8. A nemzeti színháznak azon nyugdíjképes tagjainál, kik már a nemzeti színház kinyitása előtt is a magyar színésznél működtek, és a nemzeti színház kinyitása óta a nemzeti színház tagjai, nyugdíjaztatás esetében ezen a színház kinyitása előtt eltöltött évek is oda számíttanak. §. 10. Ha nyugdíjaztatandó nyugdíjképes tagok nem volnának, s a nyugdíj-pénztár állapota engedi, az elhalt nyugdíj-

képes vagy nyugalmazott tagok özvegyei és gyermek árvái is tarthatnak számot némi ideiglenes scgedelmezésre. Ezen ideiglenes segedelmezés azonban időközben is megszűnik, ha nyugdíjazandó nyugdíjképes tag veszi igénybe a nekik fizetett özveget; valamint az özvegyre nézve, ha újra férjhez megy, s az árvákra nézve, ha éltök 15 évét betöltötték, vagy oly állapotba jönnek, hogy a segedelmezést nélkülözhetik, a segedelmezés szinte megszüntetendő.

Nyugdíj mennyisége. §. 11. A nyugdíj mennyisége a nyugdíjképes tag fizetésének mennyisége szerint határozatik meg. A nyugdíjképes tagnak mindenkor legnagyobb fizetése vétetik tekintetbe, mellyet valaha a pesti nemzeti színház szolgáltatásban kapott. §. 12. Legnagyobb évenkénti nyugdíj azonban, mit ez intézet adhat, 600 pengő forint; ha azonban az alaptőke 30,000 pengő forintra szaporodik, 800 pengő forint; s ezt csak azon nyugdíjképes tagok kapják, kiknek két ennyi évenkénti fizetések voltak a pesti nemzeti színháznál; tehát 600 pengő forint egy évi nyugdíjhoz évenként 1200 pengő forint fizetősök, 800 pengő frt egy évi nyugdíjhoz pedig évenként 1600 pengő forint fizetésük; az ezen összegek felüli fizetés nyugdíjazáskor tekintetbe nem vétethetvén. §. 13. A 6. §. értelmében, elnyomorodás esetében, a nyugdíjaztatandó tagok évenkénti nyugdíjúl évi fizetéseknek kőt harmadát nyerendik; értetödvén, hogy az előbbi czikk értelmében legnagyobb nyugdíjnál több soha sem adathatik. §. 14. Kik 25 évot tettek el a nemzeti színháznál, a 7. §. értelmében nyugdíjaztatás esetében, évenkénti nyugdíjúl évi fizetések felét nyerendik; 25-től 30-ig kétharmadát, harminczontúl az egészet; értetödvén mindenkor, hogy a nyugdíj a 12. §. értelmében mennyiséget felül soha sem haladhatja. A magánénekesek- és magánénekesnőknél tiz évvel kevesebb számítandó.

Ideiglenes segedelmei. §. 15. Ezen alapszabályok 3-dik czikkének G. pontja értelmében, mielőtt a tőke 20,000 pengő forintra szaporodnék, rendes nyugdíj senkinek sem adathatván, ha azalatt valamely nyugdíjképes és 10 évot szolgált tag, öregsége, betegség, vagy a tag hibáján kívüli balsors által minden művészi vagy hivatalnoki színházi foglalkozásra egyáltalában képtelenné válnék, az illy elnyoinorodott tagot a 13. §. értelmében illető nyugdíjnak fele illetendvén, ezen illetőség fele külön, aránylag az összes nyugdíjképes tagok fizetésére vettetik ki, fele pedig a nyugdíjintézet jövedelmeiből fizettetik. — Ez esetben azonban a legnagyobb nyugdíj 400 pengő forintnál több nem lehet.

Igényiesítés a nyugdíjhoz. §. 16. A nemzeti színháznál eltöltött éveikre nézve a nyugdíjaztatáshoz elvesztik minden igényüket az olly tagok; a) Kik a színházi igazgatóság tudta és beleegyezése nélkül, szerződéseiket megszegve, az intézetet elhagyják, b) Kik olly büntényt követnek el, melly miatt a közhatóság által ítéletileg elmarasztaltadnak. c) Kik a jelenleg divatozó színházi törvények értelmében a színházi bíróság által elbocsátásra ítéltetnek s az igazgatóság által elküldetnek. Világosan megjegyztetvén azonban, hogy ha a jelen színházi törvények megváltoztatnak, ezen pont érvényessége is megszűnik; s az alább következendő 23. §. értelmében tanácskozandó gyűlés által lesz megújítandó, módosítandó, vagy másal pótolandó. ◊

Ez intézet kormánya. §. 17. A nyugpénzintézet ügyeit választmány kormányozandja. Állani fog pedig ezen választmány 9 tagból. Ezek közül hármat, egy nem színházi és két nyugdíjképes színházi tagot évenként a nemzeti színház igazgatója nevez ki: hatot pedig, két nem színházi, s négy nyugdíj képes színházi tagot, titkos szavazattal, a nemzeti színházi nyugdíjképes tagok választanak. — Ezen a nyugdíjképes tagok által választott hat tag közül, évenként, a színházi év kezdetével, tehát anril elején, sorshúzás utján három kilépend, s helyettük a nyugdíjképes tagok újakat fognak választani, mindig titkos szavazattal. — Elnököt és jegyzőt a választmány saját kebeléből titkos szavazattal választand. §. 18. A többség határozván, ha a választmány tagjai szavazásakor páros számmal volnának, sorshúzás utján közölök egy nem szavaz, hogy a szavazók páratlan számmal legyenek, s a szavazás eldöntő. §. 19. A választmány határozatai csakúgy érvényesek, ha az elnökkel együtt hét tag vesz részt azoknak hozásában. A jegyzőkönyvek és kiadandó

határozatok az elnök és jegyző által iratnak alá. -- A választmány pecsétje az elnöknel leenii.

A választmány teendő. §. 20. a) Az intézet pénzügyeit intézi és fölöttök örökösök. b) A nyugalmazás végett folyamodók vagy ajánlottak felett a szabályok értelmében itélend: ha a nyugpénzre érdemesek-e; s ha igen, milly nyugpénzben részesülhetnek. A vitások szóval történnek, de a választmány titkos szavazattal döntendi el az elnök által felteendő kérdéseket, c) A választmány évenkénti megújítása előtt, a nyugpénzképes tagok öszves gyülekezetében, tudomás végett előterjesztendi egész évi munkálatának kivonatát, d) A nemzeti színház igazgatósága által, a 3-dik ezikk d) pontja értelmében, ez intézet javára adandó előadások megválasztásában és rendezésében kiküldöttei által részt veend.

Pénzkezelés. §. 21. A nyugpénzintézet pénzeit az országos pénztári hivatal kezelend; a kifizetések azonban a nyugpénzintézeti választmány elnökének utalványaira történetidnek. Az országos pénztár által a nemzeti színház nyugdíjintézete pénzalapjairól vezetendő számadások, minden év végével, a nyugdíjintézeti választmánynak lesznek bemutatandók, s általa megvizsgálandók.

Általánosak. §. 22. Ezen intézet pénzei csupán e szabályok által meghatározott czélokra fordíthatnak. és soha ős semminémü ürügy alatt másra. §. 23. Ha az intézet pénzalapja idővel annyira növekednék, hogy az intézet a mostani kiszabott nyugdíjaknál nagyobbakat is volna képes tagjainak fizetni, s ha, bármi oknál fogva, ezen megállapított alapszabályok változtatása szükségeltetnék, a kormányzó választmány valamennyi nyugdíjképes tagot egybe hivatván, ezek gyűlésében csupán a jelenlevő tagok kétharmadának beleegyezésével lehet és szabad ezen alapszabályokat megváltoztatni, vagy helyettük új alapszabályokat hozni. Azonban az ekkép megváltoztatandó, vagy újból alkotandó alapszabályok, megerősítés végett mindenkor azon felsőbb helyre terjesztendők, hol ezen mostani alapszabályok megerősítése történetid.

A Buda-pesti kereskedelmi nyugdíj intézet bármilly helybeli vagy idegen kereskedő házak szolgálatában álló kereskedőn segédeknek megbetegült állapotukbani ápolása, s 60 éves korukon túl, úgy özvegyeik s árváiknak is az alapszabályig határozott időbeni nyugdíjazása tekintetéből alapítva.

Felvétetik e szerint az intézetbe valamelly kereskedő: a) ha a 40 éves kort még túl nem haladta, belépti díj fejében a kórházra 5, s a nyugintézetre 6 forintot, azonkívül pedig a kórodai alaphoz év 2 — a nyugdíj alaphoz évi 4 pftot fizetni magát kötelezi. Nők a kórodából ki lévén zárva csak a nyugdíj alaphoz fizetnek, — ha valaki a szabályszerű kort túlélte, pót díj fejében évi 4 pftot fizet. — Részesítetik pedig b) a kórodai ápolásban, ha már 1 évig be volt kebelezve, a nyugdíjból pedig az egyesület életbeléptetése után az ötödik év végével minden munkára alkalmatlan voltát bebizonyítani tudná, vagy életének 60-dik évét meghaladta volna. A nőkre nézve határozatatik: hogy azok már is 5 évig bekebelezve, s két évig házasságban éltek, továbbá, hogy köztük s férjük közt a korkülönbség 8 évnél nagyobb ne legyen, különben minden évért 4 pft pót díj fizetendő. — 20 évi kor különbség mellett a nő nyugdíjt nem húz.

Az elhalt tagok árvái nevelésére gyámatya rendeltetvén, részökre szülők nyugdíja s pedig fiuknál bezárólag 16 — leányoknál bezárólag 15 éves korukig adatván ki. Az újólag férjhez menő nő s ezen házasságból eredt gyermekei nyugdíjra nem számolhatnak; az előbbi csupán, ha újólag özvegygé válna.

A nyugdíj egyelőre évi 80 pftban alapítottatott meg.

Ezen egyesület ügyeit egy, 18 buda-pesti kereskedő s annyi segédből álló választmány igazgatja, melly örökös az egylet minden vagyona s értéke, a tagok felvétele, a díjak utalványozása felett; tisztviselők alkalmazása, az igazgatók s igazgatói segédek választása 3 évre, 12 tag jelenlétében szó többséggel. E választmány kebeléből választatik a kórodai 5 tagból s a nyugintézeti 5 tagból álló igazgatóság.

Minden fontosabb ügyet az évenként tartatni szokott közgyűlés határozza el. Itt választatik 8 évre az elnök s választmány 3 évre, határoztatik a díjak leszállítása vagy emelése iránt sat.

Zálogház. Midőn az 1787-dik évben felállított cs. kir *zálogház*. Budáról, hol eredetileg helyezve volt, Pestre tétetett volna át 1802-ik évben, az, évenként körülbelül 30,000 darabra menő zálogot kezelt, mellyre mintegy 510,000 forintot kölcsönzött váltó czédulában. — A zálogház illy aránylag még csekélyebb számának kezelésére az akkoron még csak egy igazgató, 2 pénztárnok, 1 zálog őr, egy hivatali szolga, három becselő biztos és két szolga vagyis ekkép 10 egyénből álló személyzet elégségesnek mutatkozott, — majd azonban növekedvén a zálogok száma elannyira, hogy azok 1821-dik évben már 49,000 számláltak, s mellyekre az intézet 1,394,000 váltó ftnyi tőkét fordított, a kezelő személyzet számának is gyarapítatnia kellett, melly 1823-ban egy iroda tiszt — egy írnök, egy fizetésnélküli gyakornok, egynéhány napidijas, s egy fizetésnélküli ingósági becselő biztos meg egy szolgálával is gyarapítottatott. — Ekként az intézet egy időre azon állapotba helyeztetett, hogy a közönség igényeinek szükség szerint megfelelőhetett; — Pest városának népessége szaporodtával még is az illy intézetnek szinte hason arányban kelvén üzletében gyarapodni, a kezelő személyzetnek száma 1825-ben már is egy második kincs őr; 1829-ben pedig egy második ingósági becselő biztos, majd 1832-ben egy második zálogőr, egy igtató, két írnök s két szolgálával sokasítottatott. Mindezideig ez intézet, melly csak tulajdon jöve-

delmeire lévén szorítva, azokból volt kénytelen fenntartani magát — s nem jöhetett azon kedvező állapotba, hogy üzérkedése által képesítettett volna, a mind ekkoráig $10\frac{5}{6}$ pctnyi hivatalos kamatokat alább szállítani, annál kevésbé pedig egy tetemesebb alapítványi tőkére szert tehetni; miután az intézet évi jövedelmei alig valának csak a kezelő személyzet fizetéseinél kielégítésére is elégségesek; egy pár évek lefolytával azonban különösen 1840-ben olly kedvező állapotba helyeztetett, hogy a mindinkább szaporodó zálogok kezelése által, mellyek például 1846-ba 96,988 darabot tettek s mellybe 969,095 pft; 1852. évben pedig már azok száma 118,061 darabra rúgott 1,060,654 pft kölcsön tőkével — azon kedvező állapotba helyeztetett, hogy a fentebb kitett hivatalos kamatokat $9\frac{17}{27}$ százalékra szállíthatta le az intézet jótékonyágában részesülő szegény néposztályok nem csekély könnyebbitésére. — Ez óta az intézet mindinkább! gyarapodásnak örvendhetett elannyira, hogy még 1837-ben a személyzet 2 zálog ör, 1841-ben három díjas hivatali gyakornok, 2 ideigl. napi díjas, ingósági becslö biztos, és egy hatodik hivatali szolgálával, szinte 1844-ben ismét egy 3-dik pénztárnokkal, végül 1845⁶-ban ismét egy zálog örrel, 2 iroda tiszt, egy pár napi díjas, két hivatali szolga, s egy házmesterrel szaporíthatott.—Mind e tetemesb kiadások mellett is még azon intézet képesítve lévén, a fő zálogházi épülettel egybekapcsolt úgynevezett kis nevendék-pap intézetet — mintegy 110,000 pftot meghaladó összegben a tetemes számú zálogok lerakóhelyül megvásárolhatni; úgy a mellet szorgalmas gazdálkodás által még kész tőkét is szerezhetni, melly 1847-dik évben a nem csekély 450,000 pftnyi tömegre nevedett volt fel. — Ez időköz, a reá következő még egy pár hónappal e zálogházi intézet, virágzó korszakának nevezhető, melly ha még egy pár évvel tovább tart vala, az eddigi 9-es hivatali kamatok 7-re leszállíthatók valának; — majd azonban bekövetkezvén a mindent feldúló forradalom korszaka, nem csak hogy annak hason arányban gyarapodtak volna az előbbi évekhez képest jövedelmei, de két mostoha év viszontagságai elégségesek valának az eddig szerzett tőkének nem kis részét is fel emészteni. — Ugyanis ha nem említjük a gyászos emlékü forradalmi korszak ismeretes sa hitelre rázkódtatólag ható kártékony befolyását, melly a különböző forgásban lévő pénznemek által előidéztetett, s ezen intézetre nézve is befolyás nélkül nem maradhatott, elég nagy csapás-

nak mondható csupán maga a körülmény: hogy ezen intézetnek szabályszerűleg 278,580 pftot kelle átadni az illető katonai-hatóságnak magyar pénz jegyekben törlesztés végett; ide járulván még az intézetet ért ama bal csapás is: hogy annak, a posoni hasonnemű fiók intézetnek, a körülmények szülte feloszlata után — miután ez intézet a pesti főzalogház jótállása mellett működött — mintegy 70,000 pftnyi veszteségét is fedezni kénytelenítve vala; — úgy hogy ez által tőkájében nagy veszteségeket szenvedve, mai napig nem többet mint 150,000 pftnyi összeget mutathat mint olytant fel ¹⁾.

A pesti első hazai takarékpénztár 1840-dik év óta üdvösen működik. — A most kijelelt évben ugyan is egy alapító egyesület alakult olykép: hogy annak egyes tagjai az intézet bátorságosítására egy tartalék-pénztár alakításához 100 pengő forinttal járultak úgy: hogy annak hatos kamatját 10 évig bezárólag azaz 1840-ik év januar 11-étől egész 1850-ki év januar 11-ig bezárólag rendesen fizetni igyekeztek, melly kamatok az intézet javára fordítottak. — A szegényebb osztályok kevésbé megtakarított összegeinek kamatoztatása, 's ezen kamatok isinéti tőkésítése lévén fő czélja az intézetnek, bevesz minden 10 pgő xrt meghaladó összeget, attól 300 pfig öt — 5000 pfig 4 — ezen felül külön meghatározandó mennyiséget fizetvén a' betevőnek; kiadja pedig 50 pftig minden felmondás nélkül, azonfelül 100-ig, 8 —100 pftól 300 pftig egy hónapi, ettől 2000-ig két hónapi — s 5000-ig három havi felmondási idő után; 5000pfton túl az intézet 's felek közt kölcsönös meg egyezése lévén szükséges. Rendesen e kamatok az évben január s julius hónapokban szolgáltatnak ki, különben pedig a kivételkor mind azon hónap utolsójáig, melly a kivételt megelőzi; így számítatván egyszersmind a kamatozás is; úgy hogy se a betét se a' kivételkor a folyó hóról kamat nem fizettetik. Kü-

¹⁾ Ezen olly igen közhasznú intézet történetéhez tartozik felemlíteni · miként az intézet mostani Igazgatója *Paphegyi Keresztély* az összes hivatali személyzettel egyetemben a viharos forradalmi idők alatt ezen intézetre nehezedett súlyos körülmények között példás jellem-zilárdságának, saját hivatalos állomása veszélyeztetésével is, mindenben az Intézet javát szem előtt tartva, buzgó példáját adá, ugyan is az 1849-iki év folyamában Buda ostroma alatt s Pest bombáztatása alkalmával a forradalmi kormány abbeli meghagyásának ellenére miszerint a zalogházi intézetből az összes zálogok tova szállitassanak, mind maga az intézet talá-fennállási érdeke, és tetemes költségkímélés, de különösen az ezrekre menő zálog birtokosok érdekében, inkább az Intézetiáiz erős boltozatai alatt mint más helyütt vélték a nagy közönség birtokát biztosítottnak, s az 1838-diki árvizkor is maga az intézeti személyzet mentette meg a kezelésére bízott kincset.

lönben még megkívántatik, hogy valamely összeg tőkésítessék, kamatjainak legalább 20 xrt kell megütniök.— Végül, ha a kamat 1 pftot meg nem üt, tőkéje nélkül ki nem is vétethetik. — Az ekként az intézeti pénztárba begyült tőkék 6 % mellett kiadatnak kölcsönökre, s pedig úgy: 1) ausztriai (1834 és 1839-ik évi) satus papirosokra értékük $\frac{4}{5}$ részéig Eszterházy sors, s a pesti és bécsi kereskedelmi bank részvényeire, az előbbinél az érték $\frac{4}{5}$ az utóbbinál annak $\frac{3}{4}$ részéig. 2) Kereskedők s váltóképes egyének által kiadott váltókra, 3) pestmegyei nemesi ingatlan birtokokra, 4) pesti s budai házakra, 5) kiváltságos pestmegyei községek, 6) ugyan a megyei volt jobbágyi ingatlan, s végre 7) Bács, Csongrád, Esztergom, Fejér, Heves, Hont, Komárom, Nográd és Tolna megyék nemesi birtokaira, s a Jász s kis kun-kerületekben fekvő ingatlan birtokokra. — A váltóképes váltókon 3 hiteles név aláírása, kereskedői váltónál pedig a kölcsönre nézve a szükséges: hogy azon a kölcsönt kívánó mint elfogadó (acceptant) legyen aláírva. — A pestmegyei nemesi ingatlan birtokra nézve megkívántatik: hogy annak hiteles összeírása a birtok czime t. i. osztályos vagy adományos-e? vagy csak zálog, a holdak száma, a birtok bece kimutattassék Illy esetben a becsár *negyed*, különösen biztos esetekben pedig annak harmad részéig adatik kölcsön. Ha mégis a bíráló választmány szükségesnek találná a pénztár nagyobb biztosítása tekintetében, a kölcsönt csak az összeírt birtoknak rendes resignatiója mellett zálogra adja ki úgy, hogy ez esetben a birtok, a kölcsönt kérőnek külön szerződés mellett, haszonbérbe adatik vissza.— A most elősorolt feltételek alatt de mindig csak a zálogba adás által, s előbb csupán a pártfogó Pestmegye utján s illetőleg közbenjárás által adatott a fennebb említett megyék nemesi birtokaira a kijelölt összegek erejéig kölcsön. — Pestbudai népesebb utczában fekvő házakra kellő biztosítás, u. m. telekbírói bizonyítvány, becslevél, betáblázási s tűzkármentesítési, végre vagyon ellen folytatott perek, vagy azok nem létéről szóló bizonyítvány előmutatása mellett a tiszta érték negyede, vagy harmada — s igen biztosított esetekben annak feléig. — A pestmegyei közpénztárral bíró községek lakosainál, csupán a zálogot illetőleg fenn kitett megszorítások mellett adatik kölcsön. — A pestmegyei szab, mezővárosok vagy lakosai ingatlan birtokaira a vagyonról szóló hiteles összeírás s a birtok ezen kellő kimuta-

tása mellett az érték negyed, jobb esetben pedig annak harmadrésze erejéig adatik kölcsön. — Az előbb volt jobbágyi birtokra adatott az előtt Pestmegyére nézve, az intézet tartalék - pénztárából az érték - negyed részéig kölcsön 6 évre, részletes visszafizetés mellett. — A fent nevezett megyékben levő szabad kir. városok vagy magánosok, úgy a Jász s kis kun kerületbeliek birtokaira, de csupán zálogba átengedés mellett s a birtok kellő összeírása, becsúje kimutatása mellett legálább 2000 pforint kölcsönt ad e takarékpénztár, de csak földekre; ház- s szállókra nem; kivéve e tekintetben a Jász és kis kun kerületet. — Mint már fent említett ezen intézet befizetett részvényei egy 100,000 pfrnt tartalék-pénztár alakítására fordítatnak, melly ha már kiegészítve leend, azon jövedelem melly a tőkésített kamatok kamataiból fennmarad, osztalékkép a részvényesek közt kiosztatik; e kedvezés azonban megszűnik, ha az intézet kárt szenvedni kénytelen itt etvén, annak tartalék tőkéje 100,000pftnál kisebb összegre olvadna; mi is mindaddig így történik, míg a veszteség helyre pótolva nem leend. Az intézet dolgait évi 100 arany tiszteletdíj mellett egy igazgató, segédigazgató, s 40 tagból álló választmány kormányozza, az döbbeni kettő 3 — az utóbbi tagjai a részvényesek közgyűlése által egy évre választva. Az előbbieket tisztében áll az intézet ügyeit szoros értelemben véve vezetni, a tisztviselők viseleté s munkálkodása felett örködni, a választmányi ülésben elnökösködni. — A választmány legfőbb teendője a kölcsönök megajánlása; történik ez egy minden héten tartandó ülésben úgy még is, hogy a benyújtott kérvények a már e részben munkálkodó állandó bizottságok által eleve megvizsgálva legyenek. — A többi tisztviselősége ezen intézetnek: egy pénztárnok, ellenőr, titoknok, 8 ügyvédből áll, mellyek szinte a kellő biztosítékok léteté után közgyűlésileg választatnak. — E takarékpénztár ügyei felett végre általános felügyeletet gyakorol az intézeti részvényeseknek évenként egyszer, januarhóban tartatni szokott közgyűlése, mellynek hatásköréhez tartozik a tisztviselőség választásán kívül az intézet állapotáról az igazgatóság által teendő jelentések folytán az alapszabályi vagy egyéb czélszerűnek mutatkozó módosítások keresztülvitele, a számadások időszaki megvizsgálása sat. — A legközelebb lefolyt 1851. évi pénztári kimutatás szerint ezen intézet *pénztári cselekvő állása* 3,258,965 ft. 12 xr. pengő, mellyből az intézeti ház vétel ára

92,898 ft. 29 x., a beadott magyar pénzjegyek tettek 119,184 ft 45 x., s készpénzben volt decemb. 31-kén 80,625 ft 26 x., a többi pedig szabályszerű, így csupán a nemesi ingatlan javakban fekvő 1,365,506 pfnyi kölcsönök, vagy az ezekért még be nem fizetett szabályszerű kamatokért! követelésekben állott. — *Szenvedő állapot* ellenben e következő: a tartalék pénztári tőke 1850-ik dec. 31-ről tesz 164,521 ft 38 pX., hova azonban a beadott 119,184 ft 45 px. magyar bankjegyek is beszámítandók; továbbá cs k. alapítványi kölcsönért 50,000, e fiókpénztári kölcsön 50,000, a tőkésítendő kamatok és kezelési jövedelemre maradt 140,731 ft 43 xr., a többi pedig 5° 0 vagy 4% letételekért, vagy azok behagyatott kamataiért, melyly előbbiekből 5% betétekre magán 2,540,046 ft 34 kr. esik — számítandó.

Jégverés ellen kölcsönösen biztosító magyar egyesület keletkezék 1843-ki február 5-kén; s ezótái 9 éves fenállása közben kétségbe vonhatlan jeleit adójótékonyságának a midőn nem kevesebb, mint 817 (ezek között számos igen tetemes) jégverési károkat térített meg a szabályok értelme szerint, s mindemellett mégis 12,000 pftot haladó tartaléktőkét gazdálkodhatott meg. *Alapszabályai* következők:

1. §. Ezen egyesület illy czímmel: „Jégverés ellen kölcsönösen biztosító magyar egyesület,“ mezei gazdák által alakítottatik, kik hozzávetőleg remélhető termésüket egészen, vagy részben, biztosítás végett bevallják. — Eme bevallás az igazgatónál s ügynököknél készen levő példányok szerint s olly hozzáadással, hogy a bejelentő ezen egyesület szabályait jól ismeri, teendő, s évenként megújítandó. 2. §. A bevallás következtében az illető díj lefizetése iránt a biztosítási levél (Polize) adatik ki, mellyre ezen alapszabályok is nyomtatvák. 3. §. Minden károk, mellyek biztosított természetben jégvihar által, szélvész közt vagy a nélkül, bár mikint okoztatnak, az egyesület által eme szabályok értelmében térítettnek meg, a mennyiben t. i. jégverés által termés mennyiségben megkevesedett; mert a biztosítás azon károokra, mellyek a fenmaradt természetmények minőségében, vagy netán a föld vagy fa további termő tehettségében okoztattak, valamint azon egy földdarabnak, egy éven át többszöri bevetésénél a második s illetőleg harmadik termésre, hacsak újólag bevallva s az illető díjak fizetésével biztosítva nem volt, ki nem terjed. 4. §. A termések következő osztályzat szerint biztosíthatatnak, jelen: I. osztály. Takarmányfüvek, répa és burgonya. II. osztály. Minden gabnanemek, kukoricza, olajvetések, hüvelyes veteinények. III. osztály. Konyha- és gyümölcskertek, kender és len. IV. osztály. Szőlő, dohány, komló, s minden kereskedési természetmények. 5. §. A biztosítás, ha a biztosítási bevallás közvetlen az igazgatósághoz nyujtatik be, a benyújtást követelő déli 12 óraker kezdődik, ha vidéki ügynökségeknél történik, úgy az igazgatóság helyére járó postának elindulta után hat óra múlva, sőt kezdődhetik előbb is, a mennyiben a kormány tanácsosnak találná egyes ügynökségekre nézve ezen időt megrövidíteni; egyébkint egyes természetmények tekintetében a letarlás után 8-ad napra a takarmányfüvek; 14 ed napraminden gabonanem és hüvelyes veteinények; 20-ad napra az olajvetések tekintetében; más minden egyéb természetményekre nézve

püdig legfolebb 3-ad napra, de mind ezen esetekben természetesen csak úgy marad fenn a biztosítás érvénye, ha a természetőien) ek a jégvihar alkalmával még a biztosított földön voltak. 6. §. Ezen egyesületben mindenki biztosított s biztosító egyszermind. Az első minőségben, kár esetére igényt tart annak megtérítéséhez a 10. §. értelmében; mint biztosító pedig mindjárt a biztosítási bevallás benyújtásakor előre díjt fizetni köteles, mellyel kiki az előforduló károk pótlásához járni; s melly az egész társaság tulajdona. 7. §. A biztosítottak biztosítás fejében bizonyos díjt fizetnek, melly a természetményeknek a 4. §-ba foglalt osztály szerint, minden osztályra nézve külön, az egyesületi kormány által évenként határozatják meg; de mindig csak a jövő és nem a múlt évekre, szóval: az új díj-jegyzéknek visszaható ereje nincs. 8. §. Folytonos és félbe nem szakadt biztosításnál azon kedvezés adatik, hogy a 2-ik évben 3, a 3-ikban 6, a 4-ikben 9, az 5-ik és azontuli éveken 12 pent engedetik el a fizetendő díjmennyiségből, melly kedvezés a biztosított örökösére is átszármazik, azonban csak egy évbeni elmaradás által is végkép megszűnik, s az elmaradó, midőn ismét biztosítatt, ujdjon belépő tagnak tekintetik; miért is egész díjat kell fizetnie. 9. §. Az előbb említett biztosítási díjon és a postabéren kívül a biztosítótól semmi más, például: ügyvezetési, irnoki, nyomtatási s hasonló címek alatti fizetések nem kívántathatnak, semmi pótlék-, vagy mellékdíjnaknak helye nincs, s a társaságnak a tagokon ekkint semmi igénye a fent említetteknek kívül nem lévén, a be- s kilépés legkevésbbé sem akadályoztatik. 10. §. Miután az egész évben bevett díjakból minden költségek, úgymint: a vidéki ügynökök s az igazgató jutalomdíjai, a társaság által viselendő ügyvezetés (regie), és a 16. §. esetében! másod becslési költségek levonattak, ez összes díjmaradék az azon évbeli jégverést károk pótlására fog fordíttatni; s a mennyiben ezen öszveg minden károk teljes megtérítésére netalán elégtelen volna . a kárvallottak közt aránylag felosztatik, ha pedig elég, ugva károk tökéletesen kipótoltatnak. 11. §. Midőn a társaság szerencsés éveken biztosítottainak kárát teljes mértékben megtérítvén, még valami felesleggel is bír, ebből tartaléktőke képeztetik, melly csupán városi telkekre betáblázás és háromszoros biztosság mellett adatik ki kamatozásra, s a kamatok ezen társaság évenkénti ügyvezetési költségeinek fedezésére fordíttatnak. — Ha a tartaléktőke annyira növekednék, hogy annak kamataiból az egyesület költségei teljesen födöztethetnének, akkor a netáui kamatfelesleg a kártalanítási öszveghez fog szolgálni arra, hogy a biztosítási díjak lejobb szállíttassanak. — Ha a társaság megszűnnék, a tartaléktőke kamatait az akkori társaság által kijelelendő közzintézet fogja használni mindaddig, míg a jégverés elleni kölcsönös biztosításra valamely más, ezen egyesülethez alapelvben hasonló biztosító társaság nem alakul, melly azt a tőke el nem költésének kötelessége mellett használhatandja. 12. §. A díjak fejében begyült pénz hetenkint a pestmegyei takarékpénztárba fog kamatozás végett beadni, hogy az év folytán ekkint gyűjtendő kamatok által is a kárpótlásokra szolgálándó öszveg növekedjék, s a biztosítottak minél tökéletesebben kármentesitessenek. 13. §. Mihelyt a biztosított jégvihar által kárt vall, tartozik azt vagy ő, vagy megbízottja 48 óra alatt azon ügynökségnél, kinél a bevallást benyújtotta, bejelenteni. *) A bejelentés után a társaság által nevezett becsüs a biztosítottat mikor leendő megérkezéséről eleve olly végből tudósítja, miszerint ez is a becsűnél jelen lehessen, s legfolebb 3 nap alatt kimegy a hely színére, megvizsgálja az előterjesztést, s azt valódinak találván elhatározza, vajjon a becsűt haladék nélkül eszközzeni szükséges-e, vagy inkább tanácsosabb azt néhány napra, de semmi esetre tíznél többre elhalasztani, miszerint a várakozás s időjárás hatá-

*) 1845. januar 14. határozó a kormányzó választmány, hogy ezentül minden' biztosított illető lakhelysége előljáróságának bizonyítványával tartozzék ajégverés után legfolebb 48 óra alatt az illető ügynöknél bebizonyítani, hogy földjét elverte a jég, s e végzést az ügynököknek is utasításba adni rendeli. E bizonyítván) előmutatása nélkül előre is minden becslés érvénytelennek nyilvánítatván.

saiból az elvert termésekről biztosabban lehessen Ítélni. 14. §. Becsű előtt a biztosítottnak nem szabad ajég által elvert természetményekhez nyúlni, hacsak olly érettek nem volnának, hogy azoknak minélelőbbi betakarítása által nagyobb kár hárittatik el; melly esetre azonban tartozik eme körülményt a becsüs előtt bebizonyítani. 15. §. A becsű következő számítási alapra történik mindenekelőtt az határozatlik meg, hogy a biztosított földdarabon . ha a jég el nem veri, mennyi termett volna mind szalmában, mind szemben, tekintetbe véve a természetmények a jégvihart közvetlen megelőzött állását; továbbá, hogy az ekkint remélhető termésnek a jégverés idejekori, s azon vidéken fenállott középára miilyen volt legyen; mellyek nyomán a kárvallott termések mind mennyiség, mind ár nézeteiben valódi értéke megállapittatik; ezután az jó tekintetbe, valljon a biztosítás végett bejelentett összeg nagyobb vagy kisebb-e a fentebbiek szerint meghatározott valódi értéknél, mihez képest azután a társaságnak szabad választása van, vagy azt, hogy a kár hányad részét teszi a valódi értéknek, vagy a biztosítás végett bemondott összeg ép anyiad részét venni a kár mértékéül. — Ezen választási joga a társaságnak a dolog természetén s ama jogviszonyokon alapszik, mellyekben a társaság egyes tagok irányában áll, mert a társaság biztosítóitainak többet fizetni teljességgel nem tartozhatik, mint mennyit a valóságos kár teszen, s a biztosítottak többet semmi esetre sem igényelhetnek, mint a mennyi értéktől biztosítási díjt fizettek. *) 16. §. Az ckkép eszközölt becsű két példányban készittetik el, s egyik a biztosított s becsüs által aláírva, beküldetik az egyesületi kormányhoz; a másik, a becsüs és ügynök által aláírva, a biztosítottnak adatik át, ki a mennyiben a becsű eredménye által magát bármi tekintetben károsítottunk vélné . a beeslevél átadásakor azonnal újabbi becsüt kívánhat s kívánságát írásba foglalva, az ügynöknek átadja, megnevezvén egyszersmind a második becsüléshez részéről is választott becsüst, ki az egyesületi becsüssel 48 óra alatt egy harmadikat nevez, hogy a mennyiben meg nem egyeznének szótöbbséggel határozhassanak. — Ha a becsüsök a harmadikat a kiszabott idő alatt el nem választanák, Hlyet egyik vágy-másik megkeresésére a helybeli előljáróság fog nevezni; — kineveztetvén pedig a harmadik is, ezek az új becsüt legfőlebb öt nap alatt végkép befejezni tartoznak, a mulasztásból eredhető bármi károk azon felet terhelvén, melly-

*) Példa a dolgot világosabbá teendi. Biztosítja valaki egy bizonyos határban leírt szomszédtságok közt tekvő földének búzatermését, mellyet 2000 pesti mérőre számít, 3 p. firtjával. — Tehát biztosit 6000 frtnyi értéket, s fizet tőle az 1843-ra megalapított kulcs szerint 120 ftot.— Ajég elveri felét. Beesű szerint kisül, hogy . ha jégverés közbe nem jó; a termés nem 2000, hanem csak 1500 mérőt tehetett volna, s hogy mérőjének ára nem 3 firt, hanem 2 firt 30 kr., tehát az egész biztosított érték 3750 firt. E szerint a valóságos kár nem 1000 mérő 3 firtjával = 3000 yrt. (tehát ennyit semmi esetre nem követelhet a biztosított) hanem 750 mérő 2 rt. 30 krjával azaz 1875 firt. Ekképen az egyesülettől természetesen nem lehet 3000 frtot követelni; mert a valóságos kár annyit nem tesz: az egyesület pedig semmi jog szerint sem fizethet többet, mint mennyi a valóságos kár; — s ez esetben a kárpótlás kulcsául azt fogja választani, hogy a kár hányad részét teszi a valódi értéknek? — Vegyük az ellenkező esetet. Valaki bevallja biztosítás végett ugyanazon földnek 1500 mérőre remélt termését, mérőjét 2 firt. 30 kijával számítva. Tehát 3750 firt. értéket biztosit s fizet tőle 75 firt biztosítási díjt. A jég elveri. Becsű szerint kisül, hogy ha ajég el nem verte volna, a termés nem 1500, hanem 2000 mérőt tett volna; s mérőjének ára nem 2 firt 30 kr. hanem 3 firt., és kisül, hogy az egész termésnek fele van elverve, tehát a valóságos kár 3000 firt. Igen, de a biztosított nem 6000, hanem 3750 firtig biztosított; s így a biztosításnak felet érvén a csapás, többet nem kívánhat, mint azt, hogy a biztosított érték fele vétessek kármentése kulcsául, miszerint többet semmi esetre nem kaphat mint $3750_2 = 1875$ frtot, mert az egyesület nem fizethet nagyobb kulcs szerint, mint a mellynek biztosítási díját fölvetve. —

nek képviselője okozta a mulasztást. Az első becsü költségei a biztosított fél káratlanítási illetékébe fognak betudatni, a másodiké pedig csak azon esetre, ha reá nézve ennek eredménye az előbbinél nem jutányosabb, s így a második beesü haszontalanul történt. 17. §. Mind az első beesü, ha csak benne világos hibák nem találhatnának, mind a fentebbiek szerint eszközölt második beesü kötelezi a társaságot a kárnak szabályszerű megtérítésére; — minél fogva minden, bármi módon eredhető viták esetében a biztosítottak irányában magát ezen egyesület t. ns Pestmegye első-, vagy ha az nem volna avvagy akadályoztatnék, második alispánjának szóbeli per után az 1836: XX. és 1840: XI-dik t. cikkck értelmében aláveti. 18. §. November 30-ika után, midón a biztosítások az 5-ik §. értelmében lejártak, s az egyesületi kormánynak azon évben történt minden károk tudtára estek; az igazgatóság a számadások elkészítéséhez azonnal hozzáfog, s ezek befejezése után nyomban, legfőlebb pedig ujesztendőre a káratlanítási fizetések megkezdetnek. — A biztosított káratlanítási illetéken kívül az igazgatóságtól vagy ügynöktől a számvitelek kimutatását is nyomtatásban megkapja, s eme számvitel eredménye a hazai hírlapokban is közönségesítettni fog. 19. § A biztosítási levél még a kártérítési összeg átvétele után is a biztosított kezében marad, hogy magát ezzel jövő esztendei biztosítás alkalmakor az alapszabályok 8. §. értelmében az illető díjelengedés végett igazolhassa. 20. §. Az egyesületi kormány, mellynek széke Pesten leend, egy elnökből és 18 kormányzó tagból álland (ezen szám 1845. január 14. kormányzó választmányi határozat szerint 30-ra emeltetett), kik közül egy alelnököt az egyesületi kormány minden harmadik évben szótöbbséggel választ, az elnök távolléte vagy akadályozása esetében elnöklendőt; ha pedig mindkettő akadályoztatnék, tartozik az alelnök az egyesületi kormányt eleve egybehíni, hogy az ideiglen valakit az elnökség viselésére helyettesíthessen. Ezen kormány fogja ezen vállalatot életbeléptetni s igazgatni.— 21. §. Minden évben Pesten országos vásárkor köz- gyűlés fog tartatni. — Az első években, melly alatt az ideigl. egyesületi kormány hivatalokodik, a gyűlés célja nem más lesz, minthogy abban a tagok ezen egyesületet érdeklő panaszait és javaslatokat előadhassák; — 1846. évtől fogva a közgyűlés választási jogot is gyakorlatid.— Elnököt három az egyesületi kormány által kijelelendők közül minden 6. évben szótöbbséggel választ; az egyesületi kormánynak pedig egy harmada kerül évenként választás alá ollyformán, hogy a mennyiben az évnék folytán hatan a tagok közül önkényt ki nem lépnének, az egyesületi tagok közül annyi, mennyi a hat számhoz szükséges, sors által kihuzatik, s helyettük 18-an az egyesületi kormány által kijelölttén, ezek közül azután szótöbbséggel hatan elválasztanak; a volt tagok egyébkint a kijelöléstől s így az ismétli elválasztástól is kizárva nincsenek, hanem mindnyájoknak biztosító tagoknak kell lenniök. 22. §. Az egyesületi kormányon kívül még egy igazgatója is leend a társaságnak, kinek kötelessége arról gondoskodni, hogy az egyesületi kormány határozatai foganatba vétessenek, az ügyvezetési munkálatok rendesen végeztessenek, és a társaság pénzei szabályszerűen s hiven kezeltessenek.— A vidéki ügynököket, kik által az ország minden részeiben eme vállalat gyakorlatba hozatni s vezetetni fog, saját felelősége alatt ezen igazgató nevezi s igazgatja; az írószobában szükséges segéd egyéneket, az egyesületi kormány által helybenhagyandó feltételek mellett, szinte ó fogadja, s érettük hasonlóképp felelős. — Egyáltalán felügyel, hogy minden munkálatok gyakorlati foganatbavétele pontosan s a társaság hasznára eszközöltessék. 23. §. A jelenlegi (H'εία*B.F.) igazgató élte fogytáig állandóul megmarad, s az ügyvezetés körüli fáradozásáért s felelőségéért jutalomdíj fejében a bevett biztosítási díjözvegnék, melly a vidéki ügynökök biztosítási bevételeiktől járó 5 petnyi jutalmak levonása után fenmarad . 10 pentjét fogja huzni, s ezen jutalomdíj mindaddig változhatlanul fizetendő, míg a a biztosítás végett bejelentett összeg 1,500,000 p. firtot felül nem halad, meghaladván pedig, az egyesületi kormánynak joga támad, az igazgató jutalma iránt rendelkezni, úgy mindazáltal, hogy ez semmi esetre kevesebb ne lehessen, mint a mi neki 1,500,009 p. ft. biztosítási összegnél bevett díjából 10 pcentjével jár. — Ha azonban a fentebbi 22-dik §-ban elősorolt kötelességeit nem teljesítené, az

egyesületi kormány által, mellynek irányában számadással tartozik, elmozdítható; de illy ülésre, mellyben az elmozdítás indítványoztatik, valamennyi kormányzó-tag az előkerülendő tárgy iránt előre értesítendő s meghívandó; s arra, miszerint elmozdító határozat hozathassák, szükséges, hogy legalább 12 kormányzó-tag egybegyűljön, s azoknak %-» az elmozdításra szavazzon. 24. §. A biztosító levelek, s más egyéb társasági kormányzást illető iratok s jegyzőkönyvek, mellyeket az egyesület kiad, az elnök, egy kormányzó-tag s az igazgató, az évenkénti számadások kimutatása pedig az egész egyesületi kormány aláírása alatt kelnek. A levelezést azonban az igazgató egyedüli aláírásával vezetheti. 25. §. Az egyesületi kormány mindannyiszor ülést tartand, valahányszor ezt az elnök, vagy annak távollétében az alelnök a társaság érdekében szükségesnek látja, vagy azt a kormányzó tagok valamelyikc, vagy az igazgató kívánja. — Az üléseken . hogy érvényes végzés hozathassák, legalább 4 kormányzó-tagnak kell az elnökön s igazgatón kívül jelen lenni, szótöbbség határoz, egyenlő szavazatoknál az elnöké bir eldöntő erővel. 26. §. Az alapszabályokat, kivéve a 23. §-ban foglaltakat, változtatni joga van az egyesületi kormánynak, de az alapszabályváltoztatás végetti ülésre minden kormányzó-tag az ülés tárgyának világos kijelölése mellett meghívandó, és arra hogy a változtatás érvényesen határozathassék el, 12 tagnak kell jelen lenni s %-nak a változásra szavazni, magában értetvén, hogy az illy változtatásnak hatása s kötelező ereje csak a jövő évi társaságra lehet.

Igazgatósági iroda nagyhidutzai Weisz ház 12. sz. a.

A pesti bölcsőde (Creches) a legközelebb felsőbb helyt jóváhagyott alapszabályok után, szegényebb sorsú anyák gyermekeinek napon által csekély fizetés melletti ápolása tekintetéből, Becs és más nagyobb városok példájára, aláírások útján jótékony adakozásokból begyűlt 1080 pftnyi tőkéből, egynémely emberbarátok nemes szivü fáradozásai által, életbe léptetve, jelenleg Pest belvárosi Kalaputczában, hol ezen intézet részére egy 5 szobából álló szállás, 12 tökéletesen felszerelt vaságy - s a kisdetek részére szükséges ruha s bútorokkal ellátva béreltetett, úgyszólván működésének csak csirájában van, s a szegényebb sorsú népesség javára czélzó eredményteljes munkásságot tőle csak továbbra várhatni; mire azonban az annak léteit adó lelkes bizottmány! tagok, s a legmagasabb pártfogás, mellyben az ő cs. k. fens. HILDEGARD főherczeg asszonynak ezen intézet magas pártfogójává lett felkérése által részesül, méltán feljogosít.

A pesti jótékony nőegylet egészen a hasonnemü bu daival egyenlően, a pestbudai szegény oszt, nyomorának enyhítése czéljából, boldogult *Hermina* cs. k. főherczeg asszony nemes szivük özbenjárása által alapítatott, s magas pártfogása által gyarapított; áll az intézethez rendszeren bizonyos évi összeget fizető tagokból, kiknek kötelességükben áll a külön város részekben találtató valódi szegények sorsa felől magoknak tudomást szerezni, s azt segélyezhetés végett az intézetnek bejelenteni. Igazgattatok egy az intézeti rendes tagok által választandó

bizottmány és egy elnöknő által valamely magas-rangú személy pártfogása alatt, olyképen, hogy a segélyezéssel ellátandó szegények kérvényei a választmányi asszonyok által mindenkor tárgyalásul a bizottmánynak előadatván, abban a kiosztandó összeg mennyisége utalványoztatik.

A legközelebb lefolyt 1851. évről szóló pénztári kimutatás szerint ezen intézet összes-vagyona teszen 50375 váltó fto és 100 aranyat.

Az ugyancsak a most említett évben volt bevételei e kavet-

kezők:

pénztári maradvány múlt évről	1301 f. 32 kr.
Az intézet rendes tagok járulékaiból begyűlt összesen	3697 „ 30 „
ajándékból s hagyományokból	2017 „ 30 „
visszafizetett vagy letéve volt tőkékből kamatokból	11625 „ — „
egyéb u. m. színházi előadás s tánczvigalmak rendezéséből begyűlt jövedelem tett	2920 „ 29 „
	8464 „ 41 „

Az összes évi bevétel volt: 30026 f. 42 kr. váltó czédulában.

Kiadatott ebből kamatra 1891 ft. 30 kr. Szegényeknek kiosztatott 12423 ft. 20 kr. Melly összegből 2260 házi szegény nyert segélyezést. Az egész évi intézeti kiadások pedig összesen tettek: 29949 ft. 56 kr. Úgy hogy levonva az utóbbiakat a bevételekből, marad pénztári felesleg 76 ft. 46 kr. váltó.

Karolineum nevű intézet neveztetését nyeré 1825-ki September 25-kén, az e napon megkoronázott Karolina felséges királyné, dicsőült I. Ferencz királyunk neje nevéről. Ez nap ugyanis Pesten a polgári lövelde-házban nagyszerűen ünnepeltvén, akkori pestvárosi királyi biztos néhai *Mérey* Sándor indítványozd: hogy gyűjtendő adományok kamataiból évenként e nap egy vagy (ha a tőke pénz engedendi) több jól nevelt szegényebb sorsú polgárleány kiházassassék, s maga az alapítvány a nap emlékére „Karolineum alapítványiak neveztessek; jelenlegi értéke egy pesti házra betáblázott 2000 pftos kötelezvényből áll; s évi kamatai az alapítványosok szándokához képest, szegényebb sorsú polgári leányok egyikének évenkénti kiházásítására fordítatnak.

Szegény intézet, melly Pestváros hatósági pártfogása

alatt, II. József császár rendelete folytán a Pestváros templomaiban, az ezen városi szegények gyámolítására felállított perselyekbe gyűlt adakozások az évenként háromszor minden plébánia templomban tartott nagy szent misék alatt befolyt áldozati pénzekből; végrendeleti hagyományokból; a nyilvános tánczvigalmakra adott engedélyek, és a fegy és birság-pénzekből — s egyéb ajándékokból képezett tőkékből van alapítva. — Az ezen intézet birtokában álló egész tőke (1830-ki October utolsóján 98761 ft. 15^K j₍₁₎ kr. volt) a legközelebb vett kimutatás szerint 52,873 f. 5 8 ⁹⁶/₍₀₎,krt.tesz; az évenkénti ezen tőke utáni bevétel pedig körülbelül, így 1850. nov. 1-tőé 1851. oct. végéig tett 6156 ft. 27 krt., akiadás pedig 5363 ft. 36 krt. úgy hogy az ekként 790 ft. 51 knyi maradékot a tőkéhez számítva, annak egész tőkéje jelenleg 53,664 ft. 49^{9fi}/₁₀₀ krt. tesz p.pénzben.

Haynau alapítvány. Az elősorolt alapítványok után fel kell említenünk a *Pesten* kelt Haynau-féle emberbaráti jótékony alapítványozást is; — részleteit ennek tartalmazza alapítványozónak következő felhívása:

„Midőn e jelen év folyama alatt a cs. k. austriai hadsereg a forradalmi párt eleni harezot Magyarországbán újra megkezdette, s legkegyelmesebb urunk császárunk szent jogáért a csatamezőn sok vitéz harezosink vértettek, magasztos elégtét gyanánt hatott rám az, miként a nagy összes birodalomnak szinte minden részeiből sebesülteink számára gazdag pénzadományokat nyújtottak a nagylelkű hazafiak. Hogy eddig is mint kezeltettek azon ajándékok, a mellyek fölötti rendelkezést az illető adakozók egyedül nekem hagyták át, arról szigorú számadás vitetik, s e számadás folytán jelenleg még 9055 pfít 17¹/₂ kr és 4 darab arany maradt fenn rendelkezésemre; s úgy hiszem, a nemes szívű emberbarátok hazafiul értelme ezentúl sem fog meghidegulni, és ezen összevet újabb adakozások által fogja szaporitandani. Most tehát, miután a csata meg van viva, és a béke az országban előkészíti áldásait, szándokom, az említett jelenlévő összeget, s mind azt ami még adakozások utján ezentúl befolyand, egy maradandó katonai alapítvánnyá egyesíteni, mellynek célja lenne „nem csak az austriai hadseregnek az 1848-dik és 1849-dik évbani magyar-had alatt sérült lett harezosít az őrmestertől lefelé, hanem azon szerencsétlen harezosokat is biztos és holtiglani segélyben részesíteni, kik vagy saját téveszméjek által félre-vezettetve, vagy a forradalmi párt által elcsábittatva avagy kényszerítettve, ezen háború alatt a cs. k. hadsereggel a véres szintéren szemközt állottak, s ott kapott sebeik következtében valamely tagjok elvesztése által elbénulva, kéz-munkával élelmüket meg nem kereshetik, s eként az inség áldozatává leendőének.“ Habár a rendelkezésemre fennmaradt oszveg kizárólag csak a cs. k. hadsereg sebesültjei számára van is ajánlva; mindazáltal a nemes adakozók nagylelkűségéről sokkal inkább meg vagyok győződve, hogy sem ajándékainak most indítványozott terjedelmesebb hasznalatábai beleegyezésükről legkisebbé is kételkedhetném. Ezen biztos hiedelem mellett tehát alapítványom lényeges alapontjai e következők lennének: 1-ör. Ez alapítvány a már létező törzstőke és az ezentúl befolyandó oszvegekből képezetik. 2-or. A létező oszvegek a magyarországi katonai kormányshék eszközlése által kellő biztosítás mellett kamatra kiadatnak. 3-or. Az alapítvány célja: a háborúban kapott sebek által megcsonkult, s élelem-keresésre alkalmatlanná lett vagyontalan katonákat az őrmestertől lefelé, az alapítvány kamataiból holtiglani segélypénzben részesíteni. 4-er. Illy segélyek

a megcsonkulás neme szerint három fokozatra oszolvák, és pedig naponkénti 2< 14 és 10 pkrnyi illetménnyel; s mindegyik fokozatba a bejövendő egy évi kamatok szerint egyenlő számú alapítványi helyek lesznek képzendők. 5-ör. Az alapítván! helyeknek: a) fele száma ács. k. austriai hadseregben szolgált katonák, b) a másik fele pedig a felkelők soraiban állott egyének számából betöltendő. Mihelyt egy, a cs. kir. hadseregi egyént illető magasb fokozatú alapítványi hely megürül, nyg abba egy a legközelebbi fokozatú segélyt élvező egyén léphetik elő, és a leg-alantabb fokozatú helyre egy új tag vétetett föl a cs. k. hadsereg csonkulta! sorából. Ha egy illy egyén többé nem léteznék, akkor a helyett egy a felkelők soraiban volt csonkult vétetik föl, és pedig olykép, hogy lassankint az alapítványi helyek a) alatti fele számába is bejuthatnak a vagyontalan hajdani felkelők. Ellenben az alapítványi helyek b) alatti fele csupán csak hajdani felkelők számára lesz alapítva. Ha az évek folytán a megürülendő helyek betöltésére nem léteznének többé megcsonkult egyének az 1848-dik és 1849-dik évi hadakból, úgy ezen alapítvány élvezetére kizárólag csak magyar és erdélyországi cs. k. ezredek egyénei hivatvák, kik elnyomorodva élelmüket magok meg nem kereshetik. Ez alapítványban! részesítési jogot én magamnak kívánám fenntartani, az alapítványi kezelést pedig az országos katonai hatóság felügyelése alá helyezni, halálom után a részesítési jog a Magyarországon leendő időnkénti hadi kormányozó nramenvén által. 6-or. Jövő 1850-diki július 1-től fogva kezdődnek néhány arra hivatva lévő részésítése a már létező tőke kamataiból. Ezek azon lényeges alappontok, mellyeknek kimerítőbb egyes részleteit kijelelni még egy később időpontra hagynom kell, miután most az alaptőke még igen kicsiny, ellenben a vagyontalan csonkult harcosok száma sokkal nagyobb, mintsem hogy ezen alapítványt már jelenleg a kívánt terjedelemben lehetne életbe léptetnem. De hazánkban még számos jótékony szív dobog. — S a hazafiak engem újabb gyűjtemény és adakozás által segíteni fognak e szándékomban, mellynek minél nagyobbbszerű létesítését én, mint életem egyik legszebb emlékezetét megőrizni óhajtanám. Különösen felhívom Magyarországon lakosait, hogy szerencsétlen testvéreikért, kik ezen harezokba megsebesülve, most a kincstár általi ellátásra igényt nem tarthatnak és segedelem nélkül szűkölködnek, erejük és tehetségek szerint segélyt nyújtani szíveskedjenek. Pest városa több jó érzelmű lakosai hazafias ösztön által indítatva ez alapítványom céljára már is 400 pfrtot adtak által; — s én e koronaország határin belől annyival inkább melegebb részvétre számolok, minthogy a főntebb előterjesztett vázlat szerint a magyar-nemzetiségű egyéneknek az által, hogy ók a cs. k. austriai katonák után megürült helyekbe is felvétetnek, különös előnyt biztosítottam, s később az egész alapítvány élvezete kizárólag a magyar és erdélyországi ezredek egyéneire szálland által. Egyébiránt mind azon öszvegek, mellyek vagy egyesek, vagy közönségesek által hozzám jutandnak, a pesti és bécsi hírlapok utján, tudomás végett közöltetni fognak. A hatóságok és közönségek szíveskedjenek tehát, e programmot nyilvános kihirdetés által az országban létező nyelveken minél inkább közhírré tenni, s az ennek folytán bejövendő pénzőszevegeket hozzám, a 3-dik hadsereg parancsnoksága¹ czime alatt Pestre beküldeni. Pesten 1849-diki December 10-kén báró Haynau Gyula, tábornosnester, 3-ik hadsereg parancsnoka.

Az ezen felhívás folytán begyűlt adakozások eredménye felel a legközelebb május 31-ről köztudomásra juttatott 126 jegyzék az *alapítvány összes értékét* következőkben mutatja fel: 5 imperial, 1 Napoleon'dor, 7 20 francos, 210 arany, 165,157 ft 34% kr pp. 82,402 ft 48 kr kötelezvényekben.

Az alapítványi helyek mikénti betöltését szinte hivatalos hírlapjaink időnkint tudatják.

XVI. Rendőrség. Közbátorsági, kényelmi intézetek. Börtönügy. Temetkezési egyletek. Mulatóhelyek.

Buda város leírásában 240 lapon elősorolánk az ország fővárosaiban 1851-ik kezdetével létesített reudórbiztosságok hivatalos feladatát, felemlítve azt is: miszerint a két főváros külön részeiben felállított kerületi biztosságok a Pesten székelő cs. k. rendőr-igazgatóság vezénylete alatt működnek.

E cs. k. rendőr igazgatóság kormánya alá tartozó összes hivatali személyzet következő hivatalos osztályokkal van rendszersítve:

Rendőr-igazgat.	Tanácsos		Fő-Biztos		Biztos		Fogalmi gyakornok		Iroda-igazgató	Irnok		Hivatali szolgál.	Díjnok.
	1-ső	2-od	1-ső	2-od	1-ső	2-od	1-ső	2-od		1-ső	2-od		
	Rangosztály									rang osztály			
1	1	2	3	3	3	8	8	8	1	3	3	3	26
	3		6		16		16			6			
Évi fizetés-járandósága egynek-egynek :													
	1800	1600	1400	1200	900	800	400	300	900	600	500	1ft45k.	pftal.

E hivatalos személyzeten kívül az igazgatóság rendelkezése alatt áll

- polgári őrszemélyzet: 1 felügyelő s 50 egyén.
- katonai rendőr személyzet ez áll:

Kapitány s test- parancsnok.	Gyalogság.							Lovasság.				
	Hadnagy.		Számoló had- írnok (fourier.)	Őrmeester.	Tizedes.	Altizedes.	Közlegénység.	Őrmeester.	Tizedes.	Legénység.	Lovak.	
	Fő	Al									Tisztí.	Legénységi
1	2	4	1	5	40	20	442	1	6	24	3	31

A fentebb érintett kerületi biztosságok pedig a fővárosok egyes alkérszeit illetőleg, a rendőrhivatali legújabb népszámitás nyománkövetkezőleg különíttetnek egymástól.

		Rendőr kerületi biztosságok száma.	Népesség összes száma.	Az egyes rendőri kerületbe.	A két városba.	
P e s t	Belváros Léopoldváros	I.	21300 19300	40600	111,161	
	Terézváros	II.	40000	40000		
	Józsefváros Ferenczváros	III.	20596 9965	30561		
B u d a	Vár Krisztinaváros Tabanváros	IV.	4000 5000 10484	19484	51,586	
	Víziváros Országút Halászáros Ujlakból 13 ház	V.	8600 3800 3000 295	15645		
	Ó-Buda Ujlak többi része	VI.	12200 4157	16357		
	Összesen . . .			162,697		

A közelebb lefolyt év alatti működése eredményét a következő számadatok tüntetik elő.

A budapesti rendőr igazgatóság elé I) *bekisérletett* összesen 13,924 egyén, és pedig a kerületi rendőr-biztosságoktól 1) vétkekért (Verbrechen) 750 — 2) vétségekért (Vergehen) 1576 — 3) áthágásokért 1335, — 4) rendőr ellenes tényékért, u. m. koldulás, kicsapongások, gazságokért sat. 6254, — 5) kiutasítás végett 2660. —

II) *Tárgyalás alá kerül:* összesen 13,909 jelesen A) átadatott vagy bejelentett: 1) a bírói hatóságoknak 3176 — 2) pénzügy illetőségeknek 13 — 3) kiutasított (schub) 2599 — B) a községi hatóságoknak átadatott a) szegények ellátása végett 193 — b) egyéb intézkedésekre 812. — 4) katonai hatóságoknak 495. — c) rendőri eljárás alá vonatott: 1) kiutasítás által 721. — 2) katonává avattatott (ex oft) 30. — 3) kényszerítő dologházba küldetett 237 — 4) rendőri büntetés alá jutott 803 — szabadon eresztetett 4830. — Végül

	Vétkek	Vétségek	kihágások
s z á m a.			
Törvény áthágás miatt feljelentett	709	1467	2133
Eközül mellyeknél a tettes fei nem fedeztetett	187	90	74
Felfedeztetett, de kézre nem kerítettett	48	61	67
Kézre kerítettett	474	1316	1992
A feljelentett törvényáthágásoknál részes tényező volt	784	1459	2111
E közül ismeretlen maradt	111	56	61
Kitudva de kézre nem kerítve	42	47	68
Kézre kerítve	581	1356	1982

A városi elöljáróság hatás-köréhez tartozó *községi rendőrséget* illetőleg jelesen:

a) A *tűzoltásra* nézve a m. kir. helytartótanács 1830-ki mart. 2-kán 6160. sz. a. kelt intézménnyel bizonyos rendszabályokat alapított meg, a város által 1831-ki mart. 16-kán kelt tanácsi végzés folytán magyar és német nyelven ki is nyomtatat. Jelenleg is legfelsőbb tárgyalások anyagját képezik az e részbeni szabályok. Egyébkint e célra saját pénztárral bír a város, mely 1830-ba 27856 ft 37% kr. v. ez. — a legutóbbi kimutatás szerint pedig 16630 pftből áll. Ebből szereztetnek s tartatnak fenn a város külön részeiben létező tűzoltási szerek. Jelenleg összesen van a városnak 10 jó és 9 még használható tűzoltó csöve, 9 vizhordó és öntő kocsija, 61 vízi kád, 27 vízi, 26 felöntöző hordója, és 5 vízmerítője. Ezenkívül van összesen 256% ölnyi hosszúságú viz-szállító csatornája; 596 vizinedre, 34 szurok-fáklyája, 35 tűz'-létrája a tűzoltásnál szükségelt egyéb kisebb eszközökkel.

b) A Pest városát oly gyakran látogatott *árvizek* ellenében tett intézkedései közül Pestvárosának felemlítjük azt: miszerint a Duna jégnek tavaszkori megindulásakor minden csatorna nyíláshoz a Dunaparton úgy a védtöltésekhez, is felvigyázó biztosok rendeltetnek, s a magányos csatornyák betömetnek; áradások tapasztaltaivá», az ezeknek leginkább kitett utcákra csolnokok hordáinak, ha télen sok hó esett, ez kocsikon kihordatik, a hóviz pedig, ha a csatornák már betömettek, kézi kutak által kimerítettik; ajég s vízállása iránt a polgármester a Duna melléki szomszéd törvényhatóságokkal levelezik, s a jégnek megindulása mindannyiszor ágyumozsarak kisütése által tudatik az ekként éber őrködésre felhívott lakosokkal.

c) Az éjjeli kivilágítás Pesten 1780-ki jan. 1-én vette kezdetét. 1710-be 711 lámpa világitá Pest utczáit, s egynek ellátása évenként 31 ftba került; jelenleg 688 argandiai és 801 közönséges lámpa használtatván, a kivilágításra szükségelt kiadások 184%-be 24,126 ft 52 krt. 18^{49/50}-be 43347 ft 54 krt. s 185%-be 41751 ft 27 krt tettek. Egyébiránt a városnak gözléggeli kivilágítása is már rövid időn várható.

d) *Bérkocsisok* száma 1810-be Pesten 116 volt, jelenleg van 112; — árszabályzatuk a 206. 1. olv. — Ezenfelül társas-kocsik is léteznek, például a budai császárfördőbe személyét, 10 pkrért, — a Steinbruckba stb. szállítók.

e) *Vendégfogadói* Pestnek Europa bár mellyik fővárosa vendéglőivel mérközhetnek; csak néhányát ernlítendjük fel ezeknek az egyes városrészek szerint a) *belvárosban* az „Angol királyné,“ „Vadász-kürt“ „Nádor“ „Fehér hajó,“ „Arany sas,“ s „Zrínyi“hez címzettek; — 5) *Lébold-városban*: a „Magyar király,“ „Tigris“ „Európa“ „István főherczeg“ c) *Teréz-városban* „Fehér hattyú,“ vörös ökör,“ „Páris városa d) *József-városban*: „Két pisztoly,“ „Griff“, e) *Fere/tca-városban*: „Két orosz lány,“ „Két fekete medve“ stb.

f) *Kávéház*, 1830-ba 28 volt, most van Pesten 41, ') s ezen kívül kávé-ki mérési joggal bir 106 egyén.

g) *Bormérés* csak azon házakban van megengedve, mellynek tulajdonosa polgár. A *korcsmák* száma 1830-ba 687-re ment, most a sorházakkal együtt 576 van Pesten.

g) *Tudakozó intézete* Pestnek a Lébold-utczában létezik, s hetenkint kétszer megjelenő „Kundschaftsblatt“⁴ czimű német lapot ad ki.

h) *Temetője* Pestnek 9 van; e közöl a váczi úton, a) a görögöknek, s 5) hébereknak, c) a kerepesi úton a köztemető, d) a Steinbruckba vezető út-vonalon a József-városi, és e) a katonatemető, f) az üllői út-vonalon a szerbek, és g) a Ferencz-városiak temetője. — Ezenfelül az úgynevezett váczi és József külvárosi temetők már használaton kívül. A kerepesi úton létező köztemető most van rendezés alatt, mellynek eszközlésével a többi temetők be fognak zárattatni. — *Fizettetik* pedig ezen temetőkben a) 2° hosszú 2° széles sírbolt helyiségért 50 pft, ezenfelül temetkezés alkalmával nagy halottért 6 pft, kis halottért 3 pft. — b) Külön helyiségért nagy halottól 4 ft 48 kr., kis halottól 2 ft 24 kr: — c) köz sirért nagy halottól 30 kr., kis halottól 15 pkr. — Végre sir-ásásért nagy halottól 24 kr. kis halottól 12 kr.

A *halott-hordás* kibérlése fejében bevesz a városi pénztár évenkint, 4105 pftot. Fizettetik pedig a halottak viteléért: a) közönséges halotti kivitelért fedetlen kocsin 48 kr. — 5) ugyan így de posztóval bevont két lóval 1 ft. 36 kr. — c) Ha a kocsin két ló posztóval be van fedve 2 ft 24 kr. — d) Ugyan így 4 lóval 9 ft. 36 kr. — Ugyanígy 6 lóval 20 ft. A polgári kórház-

¹⁾ E közöl „titulo oneroso“ czim alatt nyert bérbe adható 18. — házakra adott jog 11. — Személyzetekre engedélyezett 12.

ban ingyen ápolt s meghalt egyénekért mi sem fizettetik; továbbá a koporsó fél s lerakásáért 12 kr. a halotti szerek oda s visszaviteléért 12 kr.

Mindezen temetkezési költségek könnyebben viselésére léteznek Pesten is számos *temetkezési* egyletek. Hlyen

Az első pesti temetkezési egylet a fennállott királyi magyar helytartótanácsnak. 1845-ik évi kisasszony hava 5-kén 29019 szám, alatt kelt intézvénye folytán alakítva, felvesz tagjául bármely buda-pesti kresztényhitű, bännelly nemű és egészséges állapotú lakost — a 20 évestől egész bezárólag 50 évesig, ki a tagok sorába igtatásáért 40 pengő krt köteles lefizetni.

Minden felvett tag rendes kötelessége a tagtársok számához képest minden halálozás alkalmával 12, 10, 9, 8, 6, vagy 5 pkt fizetni az intézeti pénztárba; ezenkívül pedig kezelési költségek fejében minden év elején 10 pkt. — Az illy befizető javára biztosittatik az egyesület által halálozása esetére temetkezési költségek fejében, 25 pftől 100 pftig akképpen: hogy a három hónapig befizető csak 25 frnt, a félévig fizető 50 frnt., a 9 hónapnál túl felvett tagnak 75 pengő forint az egy éven-túl fizető törvényes örökösei számára pedig már rendszeren 100 pengő forint fizettetik ki. — Igazgattatok ezen egyesület valamely Pest városi tanácsnok, mint egyleti biztoson kívül egy az egylet tagjaiból választott igazgató, ellenőr, jegyző, az egyleti orvos és tizennyolcz választmányi tagból, tisztán kezelő személyzete pedig egy írnok, több pénzbeszedők és szolgálkból áll, kik összesen az egylet pénzerejéhez képest csekély jutalmazásban részesülhetnek. Az egyesület hitelének szilárdítására és rendkívüli esetekre nézve van ezen egyletnek tartalék tőkéje is, melly kifizetett temetkezési díjak s ülési költségek fedezte után még megmaradt évi jövedelmekből képeztctett, és éven-kint gyarapitattik; tőkéje pedig árvái biztosíték mellett rendes kamatozásra egyeseknek kölcsönül kiadatik. — Az 1850-iki év végéről szólló kimutatás szerint az egyesület tagjainak száma 1044-re ment. A befizetésekéből a jövedelem az előbbi évről maradt 143 ft. 43 kral együtt 8649 ft. 10 kr. a kiadások pedig 8601 ft. 40 krt tettek, melly összegből 6725 ft temetkezési díjakra, a többi maradék pedig az igazgatási, kezelési s egyéb költségek fedezésére fordittatott. Az egyesület pénztárának tartalék tőkéje pedig ugyancsak a fentebbi évről szólló kimutatás

szerint 1500 pft., melyből 400 pft az egyleti pénztárnak kölcsönzötté maradt tisztán 1100 ft. A tartalék töke kamataiból eddigi 10 szegény, már 10 évig az intézethez fizető, tagrészére biztosítatik a rendes temetkezési díj minden további befizetés nélkül. A most mondott évben 52 elkölt tag temetésére fizetnek ki a költségek illetőleg díjak az egylet pénztárából.

A pesti első ápolási 8 temetkezési egylet alakult 1836. évben, s jelenleg 1280 tagot számlál, kik az egyleti községek fejében évnegyedenként 36, minden halálozásnál, mely a tagok között történnék 6, kezelési költségek fejében pedig még évi 10 pkr. fizetni tartozik. — Ezen járulékokért biztosítatik minden tag temetkezési költségei fejében annak törvényes örökösei részére 100—120 pft, a mint azt az egyleti pénztár teljesíteni képes. 1848-ik évben ez egylet bevételei 19201 ft 41 krt pp. tettek, kiadásai pedig 16236 ft 40 kr. így 1849-be az előbbieket 18798 ft 57 kr. az utóbbiak 17795 ft 31 kr. s maradt eképp még az 1850-ik évi pénztárban 1003 ft. 26 kr. pp.

A 2. pesti temetkezési egylet fenáll 1841. év óta; jelenleg 700 tagból áll, s egy fő s egy aligazgató, 2 pénztárnok titkár, 2 inas s 24 tagból álló választmány által igazgattatik. Kezelési személyzete: 2 pénzszedő s egyéb szükséges mellék személyzetből áll. 1850 évről szőlő kimutatások szerint az egylet bevétele összesen 5638 ft 39 krt. tett, melyből az 1839. állam kölcsönből 2 % sorsjegy 128 pftban számítottatik, kiadásai pedig tett 5458 ft. 20 krt.

A felebaráti szeretetről címzett pesti temetkezési egylet 1835. évben alakult, s alapszabályai értelmében felvesz minden 12 évet meghaladó és egész 50 évig mindkét nemű pesti vagy környékbeli lakosokat, kik havi 5 és negyedévi 1 pkr-t kötelesek az egyleti pénztárba fizetni. Az 50 évet túl élt személyek is felvétethetnek ugyan ezen egyletbe az 55-65 évesek még is már havi 10 — 65 évet túl éltek pedig havi 20 pkr-t, és ezenkívül évnegyedenként 1 pkr-t kötelesek lefizetni. — Az illy befizetők halála esetére az őket eltakarító rokon vagy örökös részére 20 pft fizettetik ki temetkezési díj fejében s azon kívül érette két sz. mise szolgáltatatik; ez azonban mégis csak azon feltétel alatt történhetik, ha amaz tag legalább is már 6 hónap óta volt légyen felvéve az egylet kebelébe. Személyzete egy igazgató, két pénztárnok, s négy kerületi pénzszedő;

tagjai száma pedig 6000—7000 közt áll. Jelenleg több rendű panaszok folytán ezen egyesület pénztári állapota s egyéb körülményei szoros megvizsgálataról egy felsőbb helyről kinevezett bizottmány lévén kiküldve, míg ennek az ez érdembeni tudósítása be nem érkezend, pénztári állása iránt is közelebről mi sem tudható.

*

**

A mulattató intézetek, sorába legelőször felemlítendő a magyar nemzeti színház *) az 1840-ik országgyűlés 49-ik törvény-cikkének ama világos rendelete folytán, mely szerint a törvényhatóságok által gyűjtött ajánlatokból felépült magyar-színház, mint nemzeti tulajdon, országos pártfogás alá vétetvén a színházi építésből eredő összes 39882 ft 15⁴ 100 krmnyi terhek kiűzetése s az első költségek fedezésére megszavazott 50000 pfton kívül a színház megalapítására 400,000 pft ajánlatott akkép: hogy abból $\frac{2}{3}$ rész kamat évenként a színházi költségek — az $\frac{1}{3}$ pedig az alap tőke szaporítására fordittassék, ezen a magyar-művészet kifejtésére olly jótékonyan ható nagy-szerű intézet életbe léptetve 1840—1844-ik év végéig országos választmányi, s ez időtől országos főigazgatói kormányzat alatt működését a magyar-szini s operai előadásban szakadatlanul folytatja. Sok volna e sorokban ezen Intézet bel- s artisticus szerkezetének leírásába bocsájtkozni, elég leend e helyt csupán röviden megérinteni ezen nagy fontosságú nemzeti intézetnek a lefolyt viszontagságos éveken át tetemesben szenvedett pénzbeli erejét a következőkben kitüntetni: Ugyan is csupán a személyzeti költségek fedezésére szükségelte 8000 pft. meghaladó havi ügy egyéb összesen legalábbbb évi 126,000 pftot tevő kiadások — a miután mintegy 118000 pft-ra menő tiszta jövedelmei mellett is, főleg ama körülménynél fogva: hogy a fentebb kitett alaptőkének az egyes törvényhatóságokra eső-részei annak idejében be sem fizettetvén, azok rendes kamatokat sem hozhattak, nem különben a legközelebb lefolyt viharos idők szülte pangás által az alapítványi tőke adózási kamataikat rendesen le nem fizetvén, a rendes kiadásokat az inté-

1) A magyar színészet évkönyvei írójának avatott tollára hagyjuk a pesti magyar-színház korábbi története megírását, e helyt csak a már létező országos intézet ismertetése lén feladatunkká.

zeti alaptőkéből fedezni kellett — ez intézet alaptőkéjét anynyira gyengítették, hogy abból 1849-diki jul. haváig mintegy 59,201 ft. 9^s 0 kr emésztetvén fel, a jelenleg gyümölcsöző tőke már csak — 337,719 ft. 36 kr. pp. tesz; ide nem számítván még ama az intézeten fekvő s részint az alapítványi, részint állami pénztárakból felvett s még mindeddig részben fizetlen maradt tőkék után fennlevő terheket, mellyek, és pedig a cs. kir. kincstári főpénztárból 14200 forint, az országos pénztárból 5000 ft, az 1797. felkelési pénztárból 5000 ft, a felkelési összesített pénztárból 5000 ft. Összesen 29200 pftot tesznek. — Ebből azonban a kincstárnak a 14200 pft közelebb már visszafizettetvén, marad 15000 pft még megtérítendő.

Ezen passiv álláshoz még hozzá járul ama körülmény, miszerint az utóbbi években a színházi tőke kamatai rendetlenül fizettetvén, jelenleg még 36,290 ft 8° 8 kr. mindig behajthatatlanul van, melly összegből a b. Podmanitzky Andortól 25000 és sz.-miklósi Rudolfféle 20000 pftnyi csőd alatt álló tőkék után járó 12376 ft 27^{4/}_g krnyi kamatok még csak a kérdéses perek teljes bevégezése után lesznek behajthatók.

Végül megemlítendő veszteséget szenvedett ezen intézet volt pénztárnofca Kolossy Jenő bukása által, mellynek folytán a nevezett ellen foganatba vett csődper még mindeddig befejezve nincs. — Hogy az ekként részint a színházi rendes kiadásoknak a bevételeket haladása által, részint a most érintett súlyos körülményeknél fogva pénzügyi alapjában tetemesen megrendített nemzeti intézet állapotán javítani, de különösen a fenntebb előszámoltak után mutatkozó deficit-et kikerülni lehessen, a cs. k. hely tartóságnak 1851-ki sept. 6-ról 1878 pr. sz. a. kelt határozata által ezen intézet gazdasági ügyeinek rendezése egy ugyan csak felsőbbileg kinevezett bizottmányra bízott, melly a cs. k. Pest kerületi főispán elnöklete alatt részint a lehető megtakarítások, részint egyéb ezen intézet állapotának javítására célzó intézkedések iránt tanácskozó, ebbeli javaslatait helybenhagyás végett felsőbb helyre terjessze fel; minél fogva a már eddig is e részben tartott tanácskozmányok alkalmával

a) Színházi személyzet létszámának leszállítása, a nélkül mégis, hogy ez által az intézet magasztos hivatása csak legkevesébbé is szenvedni kénytelenítessék;

b) A színházi személyzetnek az osztó igazság elveivel meg nem egyeztethetőleg túlcsigázott havi fizetései mérsékelt alább

szálitása; ellenben a színházi kivált érdemesb tagok állásának biztosítása tekintetéből, szerződéseiknek újabb három egymásután következő évre kötése legszükségesebb igénynek ismertetett el. Mind eme, úgy a még függőben levő Kolossy féle, továbbá b. Podmanitzky Andor — s sz.-miklósi Rudolfféle említett csődperek mielőbbi befejezése irántitárgyalások, de különösen cs. k. ibherczeg ALBERT ö fenségének, e nemzeti intézetünk érdekében! valóban atyai intézkedései, az intézetre nézve a legkedvezőbb eredményt várattják.

Pest város német ajkú lakossága igényeinek kielégítésére is létezék a város közép pontján a mai redoutféle épületben 3000 embert befogadott színház, melly 1821-be készítettvén el a városnak 627,942 v. ez. ft 56 krba került; azonban egy szerencsétlen véletlen 1846-ki febr. 2-a viradójára, tehát még korább, mint magát a redout épületet, romokba hamvasztá el; s a városra nehézkedett közelebbi viszonyok mindeddig nem engedék annak újabbi felépítését. Jelenleg a nagytéren Noth-Theater épül.

A **lövész-társulat** egy század óta létezik, 1786 a hatvani kapun kívüli helyről a mostanira tétetett át, hol az 1738-1742. pestis által kimúltak valának eltakarítva. A mai csinos épület 1842-be készült.

Egyéb mulató helyei sorából Pestnek csak röviden említjük fel az új épület melletti *Széchenyi* ligetet, ezen alkotójáról így nevezett, s a pesti közönség kedvencz egyetlen közel sétaterét, mellyre tömegestül tódul a nyári hőt már nélkülözö este líráiban; a „Ludoviceumhoz“ tartozó „Orczy-kertet“, a „városi erdőt“, s a ezukor-gyár közelében! „sörcsarnokot“ — közel *kirándulása helyei* pedig *Palota* — hova vasúton, s honnan az indó-háztól *Fóthra* 20 pkrért társas kocsin eljuthatni, — s a pesti *kőbánya* a vasúti állomástól alig 10 pereznyi távolra; ez utóbbi hely kellemei emelésére közelebb keletkezett egy társulat, mellynek gondos intézkedései bizton reméltetik: miként kevés idő múlva pompás fasorok váltandják fel a roppant homokot. E társulat ugyanis a Pest város környékében különben is olly gyéren találtató mulató helyek, különösen a nevezett liget csinosbitása, s szép mulató épülettel ellátása tekintetéből 50,000 pengő forintot képviselő 50 pengő forintos részvényekre alapított, mellyek ezen vállalatból eredő nyereségben egyaránt osztoznak. Ügyei vezetésére egy kebeléből!, választmány, s

továbbá egy pénztárnok s gazdasági felügyelő van a társaság által megbízva. A vállalat sikeréről magának a minden évben febr. havában egyesülni szokott közgyűlés bővebb tudomást szerez, s dönti el a társaság lényeges érdeklő kérdéseket.

*

Börtönnyget illetőleg Pest városának; mindenek előtt felemii tendőnek tűnik fel a *pesti kényszerítő dolgozóhoz* a befogott fegyenczek foglalkodtatása s ekkép erkölcsi létök javítása tekintetéből, részint magány segélyzésekből bejött pénzszegekből, részint Pest városa hozzájárultával 1841. évben életbe léptetve, s az alaptőke rendes kamatai nem különben magány adakozások s a megkívántató feleslegnek Pest városa házi pénztárából fedezete által fenntartva; előbb csupán a dolog s kereset nélküli csavargó egyének félfogadására volt rendelve, időközben azonban minden Buda és Pest városában rendőri vétség miatt befbgottak küldettek bele büntetésül; sőt jelenleg a fenytő törvényszék által elítéltek is ez intézetben foglalkoztatnak; — melljek ősz. száma a m. évben 75 fi és 25 nő fegyenczből állott.

— Az intézet alaptőkéje 14615 frnt 1² 5 kr. pp. s 440 pengő írntnyi hagyomány; majd 5-ös vagy 6-os kamatokra kiadva; minthogy azonban ez összeg rendes kamataiból a legközelebbi évi kimutatás szerint 15200 pft-ra rúgott évi kiadások, — az előbbi évekbe bevett 4195 ftnyi évi munkadíjt, 300 pft-ra rugó adományokat, 280 pftot tevő büntető pénzeket, és 327 pftnyi hagyományokat, egyéb mintegy 102 pftnyi összeget egybe véve, s így — össz. 5929 pfti bevételekből fedezhetők nem volnának, az ekkép mutatkozó 9276 frnt 54 krnyi hiány, részint a Pest város-házi pénztárból ez intézetre szánt 5000 ft, részint pedig a még megkívántató pénzmennyiség előlegezése által pótolatik.

— A kiadott összegből a dologházi hivatali személyzet, melly egy igazgató s gondnok, ellenőr és segéd, két felügyelő, ésezenkivül még a segéd személyzet, vagyis egy varró felügyelőné, mosóné, két házi szolga — orvos, pap és hitszónokpap, és egy organistából áll — magán 1646 pftnyi kiadást szükségei.

— Az ezen intézettel egybekötött szent Rokusféle kórházban levő városi büntető ház bevételei 400 pftot tesznek, melly a munka vagy is a fegyenczek keresetéből jó be; a kiadások ellenben 1790 pft-ra rúgnak, melly mutatkozó 1390 pftnyi hiány szinte a városi pénztár, és a dologház jövedelméből fedeztetik.

— Megjegyzendő még itt, miszerint a most kimutatott bevételi összegekhez még Buda város segélyzése is számítandó, miután ez intézet, eredeti céljával ellenkezőleg, a budai fegyenczház megszűntével, egyszersmind a Budán befogott s a cs. kir. rendőrség által ez intézetben! alkalmazásra kijelelt kóborokat is foglalkoztatja.— Jelenleg az intézet alapszabályai a korviszonyokhoz képest megváltoztatva s az igazgatásba czélszerű javítások behozva, felsőbb jóváhagyás alá terjesztettek, s bekövetkező szentesítésük után bizton várhatni: hogy az intézet rendeltetésének megfelelőig a romlott néposztály erkölcsisége javításában sikeres tényezőül szolgálанд.

A büntető igazság kiszolgáltatására nézve Pest városának

— az e részbeni legújabb kormányzati intézkedések előtt. — 4 fenyítő bizottmánya vala, havonként változva 3—3 tagból álló, t. i. 1 tanácsnok s 2 ügyészből; az elnökséget a tanácsnok, s a jegyzői tollat az egyik (rendesen tiszteletbeli) ügyész vivé, 4-ik tag a városi kapitány vala. — E bizottmány rendeltetése főleg abból állott: hogy 24 órán túl kihallgatlanul egy rab se maradjon el; e bizottmány elébe 136-ba 1056, 1837-be 1388, 1838-ba 1276, 1839-be 1535, 1840-be 1748, összesen ez öt év alatt 7007 rab állíttatott. — 1825-től 1832-ig 7038 rab ítéltetett el, s tartásuk 136,644 v. ez. ftba került, azaz egy évre 879 rab és 16956 ft tartási költség esett. Egyébként börtöneiben 1831 —1840 év tized közben létezett s rendes bíróság által elítélt 11241 rab közül per alatt felmentetve, félévi rabságon alól 10668 félévi s azontúli rabságra 576 Ítéltetvén, közép-számítással a tíz évi összes rabszámból 1124 — a félévi s azontúl raboskodókból 58 esett egy évre. Ugyanezen 10 év alatt az egy és több évre elítélt rabok száma 244 lévén, egy évre 24 jutott. 1851-ki sept. 25-én pedig az e városi börtönökben tartózkodó raboknak összes száma 143 főt tett, kik közül 120 a város-háznál, 23 pedig a szent Rókus-kórházban tartatott fogva; — ezek, s jelesen a város-háznál voltak közül 32, a Rókus-kórházbeliek közül pedig 23, ősz. 55 volt Ítélettel ellátva; — a város-házbeliek közül pedig 88 még vizsgálat alatt; végre ugyan csak a város-házbeliek közül 2, a Rókus-kórházbeliek közül 13-ra nézve a kimondott fogsági idő egy évnél túl terjed. — A legújabb kormányi intézkedések folytán azonban, az e hatósági rabokra nézve is azon intézkedések jöttek közbe, mellyeket Buda város leírásában a 212-ik lapon már előadánk.

A rabtartási költség 1825-be 12,218 ft 42 ²⁰/₁₀₀: krt, 1830-ba 22531 ft 57 krt, 1848/-be 4738 ft 28 krt, J8⁴⁹/₁₀-be 10620 ft 56 krt, s 185⁰/₁₀-be 8676 ft 50⁸/₁₀ krt tett.

XVII. Egésségi ügy.

A Buda város leírásabani sorozatot követve, jelen rovatunk alatt legelőször felemlitendőkül jönnek elő a Pest városában létező fürdők, mellyek részint a) diaethetikai használatú úgynevezett egyszerű, — vagy b) ásvány-fürdők, továbbá c) mesterségesen készített, vág} ⁷ d) gőzfürdők.

Az egyszerű fürdők közt legelől felemlitendők a Duna folyamban lévőek. —

Az egészen szegény néposztályok számára vannak a Duna folyamban Pest városának mind felső, mind alsó részében a nyáron át helyek elkülönítve, hol életveszély nélkül inegfürdhetnek. A vagyonosabbak számára pedig fennáll 4 uszoda s két nagyszerű fürdőintézet igen czélszerűen s minden kényelemnek megfelelőiem elkészítve. Három uszoda férfúéira számára a Duna felső részén a főúttól felfelé van felállítva, alól a görög templom ellenében pedig egy kizárólagosan a nőnem számára:

— ez utóbbi közelében van egyszersmind a két Duna-fordó is.

— Ezek valamint az uszodák is nagy s vastag gerendákból összeállított talpokon, mellyek lánczok, s kötelek által egybekapcsolva a vízben vasmacskák által tartatnak; e felületen fekszik azután az épület, mellyben társasági vagy épen magános fürdők a szükséges öltözködési kamarákkal együtt találhatók. — Magán fürdők fakosarokból állanak, mellyek talpazata erős, oldalai pedig farostélyt képeznek, mellyeken a víz szabadon ki- s befolyhat. — E fürdők az orvosok által gyakran különbféle betegségek — vagy ezek előjelei alkalmával orvosságul ajánlatnak, s nem ritkán jó sikerrel.

2-or. *A Diana-fürdő* egy két emeletes épületben a felső Dunasoron, a Börze-épület közelében, földszint 18 fürdőszobát számlál, mellyek egy ernyözet alatti négyszögben fekszenek. A kádak rézből, néhány fából van készítve, a szobák tágasak s

kellő világossággal ellátvák, nem különben a kényelemre előkészítettek úgy, hogy méltán az ország legszebb s tisztább fürdői egyikének tartható. — E fürdőházban egyszersmind 2 nagy galvano- electricai legújabb mód szerint készített gép van két törekvő fiatal orvos által felállítva, s mellyekből galvano-electricai folyam valamennyi fürdő-szobákon keresztül vezetetik, s nem ritkán bizonyos betegségekben jó sikerrel használtatik.

E fürdön kívül test mosásra találatnak még. 3) A Teréz városi könyök-utczában 4) Az Orczy-féle házban jól felszerelt fürdők. —

Az ásvány-fürdők közt megemlíendő. 5) A Rombach-féle a város-ligetben, hol egy igen jól felszerelt fürdőház és szobák, vendéglő és szép kert találatik fürdő vendégek számára. Felállított 1806-ban. — A fürdő viz hév mérséklete -10 R, vas részeket tartó, s felozlatlan állapotban nagy mennyiségű szénsav, sósav és mészagagot foglal magában. — A kútból frissen merítve tiszta, kissé sárgába játszó, ize nem éppen kellemetlen de a nyelvet összehúzni szokta; a levegőn zavaros lesz, s sárgás salakot vet, éppen így festi az edényt s fehér ruhát is.

6) A *Gamperl-féle casfürdő* Teréz városi Nyúr-utczában 1826-ban felállítva. Vize ± 10 R. hévségű, a kútból merítve tiszta, és szagnélküli, enyhítő, de egyszersmind a nyelvet összehúzó izü, nyílt edényben zavaros lesz és sárgás tinta izii alyat képez; főzve szinte sárgás port hagy az edény fenekére hullani egy 32 latnyi, vagy 1 fontnyi vízében vagyon kavicsföldből egy $\frac{2}{64}$, timsó-földből $\frac{1}{128}$, szén savanyos vasagból $\frac{41}{64}$ szénsava mészföldből $\frac{1}{9}$, szénsavú keseragból $\frac{15}{64}$, kénysavanyos mészföldből $\frac{50}{60}$, kénysavú keseragból 2. 5. szénsavú széksóból 0. 32 ösz. a kemény részeknek tehát tesz — $7\frac{86}{128}$ ezenkívül találatnak még benne nyomai a vil-éleg sav és közlegecsnek. — A szabad légre kiteve pedig a szénsavból 2. 828. bécsi kubik hüvelyknyi mennyiség. Az egész intézet, valamint annak kertje is a fürdő vendégek kén veimének megfelelőleg czélszerien van elkészítve. A kút feneke, honnan a vasrészü viz buzog, felszínén fekete földből áll, mélyebben pedig agyagból futó homokkal keverve; e telep alatt ismét túra nyomai mutatkoznak. — Az ezen kút mélyéből kiásott föld fekete agyag és homok részekből áll, és felmelegítve földi gyánta szagot terjeszt. — Az ezen földmélyjéből kiásott fa fekete, s föld-szurok után szagol. Egészen ehez hasonló fürdők még: 7) A *tas-fürdő* a „Zarándokhoz“ a ki-

rály-utczában, és az ehez közel fekvő 8) *hárs-fürdő* a hársfa-utczában, mindkettő célzecerúen elkészítve, — kerttel.

Különösen említést érdemel itt még 9) Scheibel J. *gőzfürdője* a Terézvárosi Kis-kereszt-utczában, hol mind urak mind a nőnem számára általános úgy külön fürdő-szobák is találtak, mellyek czélszerű és díszes készületre nézve mi kívánni valót sem hagy-
nak hátra, valamint az orvosok igényei — úgy a két testvérvá-
rosi közönség szükségeinek tökéletesen megfelelnek. —

A jótevő birtokos bavonkint 40-50 szabad jegyet szokott a városi főorvosnak, a szegények közötti kiosztás végett átadni. Itt szinte mint a Duna-fürdőben galvanoelectricai gépek vannak felállítva, úgy, hogy orvosi javaslat folytán ott egy szak-
értő orvos által a fürdőben alkalmaztathatnak.

Mindezen fürdőintézet egészségi — rendőrségi tekintetben a pesri városi főorvos közvetlen felügyelete alatt állanak.

Magára a Pest városi *egészségi* ügyre nézve érdekes adatkép mutatjuk fel Pest város érdemtéljes főorvosának 1851 ik évről tett hivatalos értesítése ide vonatkozó pontjait:

Az általános egészségi állapotot, a kórokat úgy *az* élet vagy egészséget veszedelmezhető ártalmak eltávolítását vagy csak enyhítését illetőleg és pedig a) a nemi ösztön kielégítését; a bujaki elhárítása tekintetéből, a ce. kir. rendőrség segítségével felügyelve a bordély házakra, a bujakór ezekből igen keveset terjedt, de ezek is számukra nézve csökkentek, mert a m. év végén még 53 illy engedélyezett ház létezvén, az idén dec. havában csak 39 volt, mellyekben a kéjhölgyek száma 154, melly szám, ha városunkat más nagyobb városokkal és az azokban feljegyzett kéjhölgyeket vesszük, igen csekély. Rokus-kórháziinkban azonban a bujakór felette sok egyéneken tapasztaltatott, és szenvedett ezen kór különböző nemeiben 460 fi és 682 nő, ösz. 1142, tehát majdnem minden 5¹/_a beteg bujakóros volt. A kényszerítő dologházi intézetben az ápolott 801 beteg közt 188 bujakóros volt, és pedig 78 fi és 110 nő, — az Izr. kórházában a 853 beteg közt csak 21—19 fi és 2 nő volt bujakóros. — A kerületi orvosok által orvosolt 9002 beteg közül csak 187, s így minden 49 beteg volt bujakóros. Hogy a bujakór a Rókus kórházban ez idén más évekhez képest nagyobb mértékben tapasztaltatott, ezt csak a kórra nézve való szigorúbb felügyelésnek a cs. kir. rendőrség által tulajdonítani lehet; hogy a kór fogyatkozásban még is van, annak legbiztosabb jele, hogy a kerületi orvosoknál kevesebb illy beteg mutatkozik. A mindennapi tapasztalás mutatja, hogy szolgálóink nagy része bujakórban szenved, ennek oka pedig: hogy biztos tartózkodási helyük, ha szolgálat nélkül léteznek, nincsen. E tekintetben kívánatos volna, ha általam más alkalommal tervezett intézet, nő szolgálók tartózkodási he lye, mellyben azon idő alatt, mikor szolgálat nélkül vannak, felvételt nyernek, így rendes foglalatosság mellett addig, míg ismét szolgálatot találnak, bizonyos csekély díj fizetése mellett maradhatnak; és lakosainknak szolgálókat bizonyos csekély díj fizetés mellett csak ezen intézetből felvenni szabad legyen, b) *A hajadon viselőinkre t/ly ttülézkedükre* nézve. Pest városa az emberiség minden kívánatainak, ámbár nagy áldozatokkal, tökéletesen megfelel, mert azon kívül hogy az egyetemi szülintézeti korodában hol több mint 500 szülészkedő a múlt évben felvétellett, polgári kórházunkban még is még 121 gyermekágyas 80 fi és 76 leány gyermekkel ápoltatott, melly összesen 1285 napot töltött a kórházban; tehát 10% napot egy egy. A m. évi jelentésem nyomán

a Tek. községtanács felterjesztése következtében, a státus részéről már is városunk kebelében egy szülintézet felállítására a szükséges lépések megtétettek c) *A lelenezek tartására* nézve Pest városa jelenleg 152 lelencz után havonként 2 p.¹ fti fizetést véve, fizet évknt 2,669 ft 18 krt. Azonban lelenezek felvételi intézetére nézve a status részéről szinte már lépések tétettek, és reménylhető, hogy a gyermek kórház, a kormánytól való átvétele alkalmával, a kívánt és oly szükséges intézet felállítani, és egyszersmind kezelteni fog, mert városunk a legjobb akarata mellett sem képes, főkép mostani pénzbeli szűk állapotában, többet tenni, mint amúgy is tesz és tőle kívánni lehetne. Századok által gyűjtött statistikai adatok mutat, hogy ott, hol a zsenge gyermekek a legnagyobb vigyázattal szülőik által ápoltnak, és neveltetnek, még is 100 szülött közt az első élet évben mintegy 232 hal el, a másodikban 95, a harmadikban 47 s így t., de a helyben ápol lelenezek halandósága az első élet-évükben 60% körül áll, de lehetetlen is a városban, hol csak a legszegényebb sorsú emberek a lelenezek ápolatásával foglalatoskodnak, s ezek közönségesen rász, nedves, némellykor földalatti lakásokban, sokan egy szobában együtt laknak, hogy a halandóság oly nagy ne legyen, s azok, kik el nem hálnak, hogy görvélyben, serophula s több illyes nyavalákban ne sinlódjenek, s ezek terhelik kórházainkat, d) *AJ ifjuság kezdetbeli ápolása és nevelésére* nézve, a város részéről mi sem mulasztatik. A múlt évben egy új és Magyarországra legelső illy intézet, és pedig „Bölcsöde“ **Göulngöbwehr-Anstalt**, Crèche alapítása, a legjobb sikerrel lett koronázva, ezen intézet magas pártolója Ő es. kir. fensége tisztelve szeretett kormányzónk magas neje, melly jótékony intézet nem sokára megnyílmi és szegény sorsú lakosaink kisdedeiket felvenni fogja. A 10 kisdedóvó intézetekben 794 gyermek czélszerű felügyelő alatt vagyon, és elemi Ívméretekben oktattatnak, úgy a 15 elemi tanodákban 5571 gyermek, a többi 9 tanodákban pedig 3125 a magas kormány által szabott tanrendszer szerint nyer rendes oktatást. Mindezen intézetekről jelenteni lehet, hogy egészségi szempontból ezen évben lényeges észrevételek elő nem fordultak légyen, e) *Az építkezést, czélszerű módját, és új épületeket, lakhatását* illetőleg egy különös bizottmány határozza meg, és ez a lefolyt évben több esetben egészségbeli tekintetből működött, s mitsem mulaszt, hogy a felsőbb rendeleteknek megfeleljen, f) *Az edelek, italok, és edények*, melyekben azok fentartatnak, kiméretnek, vagy készíttetnek, mindig szigorú felvigyázat alatt voltak. A téj több esetben hamisítva, sokszor nagyobb mennyiségű vízzel vegyítve tapasz taltatott, éretlen gyümölcs, úgy elenyésződéiben lévő halak a Dunába dobattak, g) *A ti ztaságol ezéző intézetek* úgy mint fürdők, mellyek összes száma 7, különös felvigyázat alatt voltak, ug megemlíttendő, hogy a Teréz város kis-kereszt utc.iban Scheibl József ur által felállított gőzfürdők használása végett a tulajdonos szegény tehetetlen betegek számára, a jelentő főorvosnak havonként 40—50 ingyent jegyeket adott, mellyek a szenvedők közt kiosztva lettek, és azok által a gőzfürdő a legjobb sikerrel használtatott, miért is Scheibl József ur a tiszt, közönség teljes megismerését magának kiérdemelte, a mi végre h) az egészség és életet fenyegető veszedelmek elhárításról egyéb gondoskodást illeti, e részben mi sem mulasztott el, mi orvosi tehetségünkben állott, ott hol kérgerjesztő okokat tapasztaltunk azonnal is segítettünk, s a hatáságnak bejelentettük, s igv ennek hozzájárultával a fenyegető bajok a legtöbb esetekben eltávolítva lettek.

Általános kórallapot a múlt évben az döbbeni évekéhez képest igen kedvező volt. Az uralgó kórneintő közönségesen csorvás volt, és csak a Grippe járvánkodása alkalmával a hurutos által felülhaladva lett, tavasszal és őszkor a csúszóssal párosulván. Járvány a lefolyt évben csak kettő uralgott, és pedig Január és Februárban a *Grippe* igen nagy kiterjedésben, úgy hogy lakossaink $\frac{6}{8}$ része abban szenvedett, lefolyása ott hol hontartózkodás sem lehetséges nem volt, igen súlyos és makacs volt, Júliusban a *kanyarok*, mellyek már tavasz kezdetén mutatkoztak, az egész városban elterjedve több áldozatokat is vettek. Különiis volt, hogy nem kevés megnőtt ember is azokban szenvedett. A *Cholera*, melly Augustus Sept, és October hónapokban uralgott csak szórványosan, sporadice, lépett fel, s különös

volt, hogy egyes házakra, de családokra szorítkozott. A kóralakokra nézve általában a *hurutos lázak* legkiterjedtebbek voltak, váltóláz egy általában kevés észleltetett, ezt pedig annak köszönni lehet, hogy a Dunavíz áradások ez évben nem voltak; mert Mart, havában, a midón közönségesen a Duna kiönteni szokott, a legalacsonyabb víz volt, és pedig Mart. 5-én 2' 11" 0" legnagyobb víz volt Augustus hó 11-én és pedig 13' 6" 0". A hagymáz (tipbus) ritkán fordult elő más évekhez képest., úgy a vérhas is, de nem a *hasmenés*. *Lobos* bántalmak csak tavasz- és őszkor észleltettek, és nem nagy kiterjedésben, közönségesen a lélegzés orgánumban; az ideges bántalmak kevesebb mennyiségben, azonban a hőkhurut nem ritka s igen makacs volt. Legtöbb beteg volt Január, Febr. és Mart., legkevesebb November és December hónapokban, a) *A betegek nyilvános ápolására nézve* különösen a közönséges beteg ápoló-intézetek kimutatását illetőleg, városunkban a Sí. *Horhos* főtekintetted érdemel. Orvosoltatott ezen nagyszűrű intézetben a múlt 18@/s| évben 6156 beteg, melyek közül halt 640, az élöbbs! 18*%o évhez hasonlítva hol 7452 beteg volt, 1296-tal kevesebb. A betegek száma több évek óta alább szált, mert 18^{9/4}) volt 9258, 18^{7/ie} 10065, 18^{6/17} 12241 beteg, s ez volt az egy éven át ezen kórházban orvosolt betegek legnagyobb száma. Ezen évek előtt a kórházban! hidegek száma kevesebb volt, így lőS^-ban 8113, 18^{4/ss} 6006, 184% 4569, 18^{4/o} 4888, 18^{4/2} 8465. A múlt lő^/^-be legtöbb beteg volt 1. bujakóros 1142, halt 1, ezután szenvedett 2-or Csorvász lázban 437, halt 0. 3-or Váltó lázban 406, halt 0.4-er Gümő kórbán 254, halt 148.5-ör Hagymázban 192, halt 77.6-er Tüdőlobban 136, halt 26. 7-er Vizkórságban 128, halt 62. 8-or Csúzban 122, halt 0. 9-er Cholerában 93, halt 52. 10-er Szembetegségben 71, halt 0.11-er Himlőben 28, halt 5 sat. Gyermekegyas nőszemély volt 121, halt 4, új szülött 161, halt 33. Ezen betegek összesen 162,638 napot töltöttek az intézetben s így egy-egy beteg általában 26 napot, egy napi tartás került 23^{1/13} kr. egyegy betegtartása 10 ft % kr. b) *A kényszerítő dolgozókató intézetben* 801 beteg közül volt 395 fekvő beteg, halt 2. Szenvedett pedig bújásenyben 188, rühben 84, lázakban 83, hurutban 66, lábfejkélyben 47, torokgyíkban 24, szemlobban 18 sat. Egy egy beteg általában 8 nap által volt orvoslás alatt, a gyógyszeres házi kezelés mellett naponként l'/e kr., az egész ápolási költségek pedig 8 krba kerültek, c) *A szegények gyáminlézeti kórházában* 215 beteg Orvosoltatott, halt 37, szenvedett pedig csorvász és csúszós lázakban 40, húdfolyásban 13, vizkórságban 13, náthahurutban ll, vizkórságban 9, guia ütés 9. Egy egy beteg közönségesen 14 napot töltött a kórházban, egy napi tartás 10^{3/4} pkrba, s így "Sy"8X beteg általában és összesen 2 ft 19 krba került, d) *Az izraeliták kó: házában* 353 beteg orvosoltatott, melyek közül 27 halt. Szenvedett pedig váltólázban 44, esorvlásban 37, hagymázban 26, bujakórbán 21, vizkórbán 7. Egy egy beteg általában 18 napot töltött az intézetben, orvoslása került 16 ft 8^{1/4} pkrba. d) *A Budapesti kereskedelmi kórházban*, 11 beteg orvosoltatott ezek közül 1 halt, ezen intézetben a betegek tartása igen sokba kerül, mert tisztviselők fizetésére, s iroda költségekre 1594 ft 50 pkr fordítatik, ide nem számítva a betegek tartását, mely 300 pft felül mül. *A gyermek-kórházban* 2388 beteg került orvoslás alá, melyek közül 202 az intézetben 5048 napot töltött, halt 35, sebészi eset volt.342 —76 műtétéi, 7 huddó; 137szembeteg. Kóralakokra nézve volt hörglobbal 112, tüdő huruttal 103, hőkhuruttal 103, aggkórral 125, görvélyben 172, csontsenyvel (Rhachitis) 931, Cholera 8. Egy egy beteg általában 25 napot töltött az intézetben, egy napi tartás 24 kr., (dajkával 48 kr.), s így összesen 10 pftba kerül, b) *A szegény betegek magány orvoslása a város költségén* a m. évben már tökéletesen rendezve lévén, azt a kívánt pontossággal kimutatni lehet: orvosoltatott pedig: 1. A Lipót város kér. főorvos által 808 beteg, 205 férfi, 290 nő, 213 gyermek. 318 a kórházban. 2. Teréz város I. kér. főorvos által 1869 beteg, 417 férfi, 992.nő, 457 gyermek, 304 a kórházban. 3. Teréz város II. kér. főorvos által 1263 beteg, 315 férfi, 649 nő, 299 gyermek, 353 a kórházban. 4. József város kér. főorvos által 3082 beteg, 824 férfi, 996 nő, 1260 gyermek, 419 a kórházba. 5. Ferencz város kerül, főorvos által 913 beteg, 299 férfi. 403 nő, 211 gyermek, 198 a kórházban. 6. Belvárosi kerül, főorvos által a városház börtönbe 1261 beteg, 542 férfi. 444 nő, 656 a kórházban. 7. Belváros kerül, főorvos

által szegény, being 604 beteg, 294 férfi, 310 nő, 289 a kórházban. Összesen 9800 beteg, 2886 férfi, 4084 nő, 2540 gyermek, 2337 beküldetett a kórházban. Ezen betegek gyógyszerreikre 50% levonása után kerültek a I. f. évben 1875 ft 8 pkr., s így 6525 forint 20 krajczár p.p. kevesebb adatott ki mint az előbb. i 1850 évben, hol aszegény betegek a kerületi orvosok általi gyógy-gyakorlata még rendezve nem volt s így történhetett, hogy a Teréz város I. kerületében esupán gyógyszerrekre évenként 50% levonata után még is még 4000 pfrton felül adatott ki, holott most ugyan azcn kerületben csak 659 ft 25' 2 pkrkötetett a szegény betegek gyógyszerereire, és pedig úgy, hogy mi'sem lett mulasztva, mi ezek egességük helyre állítására szolgál. De azon időben a I-ső kerül, főorvos állítása szerint évenként 8000 beteget orvosolt, és több mint 20,000 vényt irt, mellette a II. kerül, főorvosnál 300 betegem felül alig volt több, holott a rendezés után a I. kér. főorvos a m. évben 1869 beteget orvosolt, ezeknek 3682 vényt rendelt, mellyek összesen csak 659 ft 25% krba kerültek. A II kerületi főorvos a m. évben már 1363 beteget orvosolt, ezeknek 1417 vényt rendelt, mellyek 240 ft 40% kr pp. kerültek. Ebből tehát kitűnik, hogy a főorvosi hivatal rendezése által a szegény betegek orvoslása nyert, de nyert a vár. pénztár is. A szegény betegek közül, mellyek a vár. költségén orvosoltattak általában 10% pkrba került egyegy beteg, c) *A gyógyszerárak száma* 13 mellyek az egész közönségnek, és egy a Rókus kórházban, melly csak kórházban! betegek számára szolgál gyógyszerekkel, a m. évben is I. f. helyről kelt szabályok értelmében megvizsgáltattak, melly vizsgálatról szőlő jegyzőkönyv azonban más alkalommal már is a Teréz városi tanácsnak f. helyre való felterjesztése végett beadva lett, itt azonban csak az megjegyzendő, hogy ezen táruk többnyire a legjobb állapotban találtattak, s csak a Lipót városban Holy János tárukban némelly észrevételek tétettek, és a hiányok mielőbbi pótolására a tulajdonos utasítva lett, d) *Az óvhimlő oltonyozása* a központi óvhimlő oltó-intézetben úgymint a kér. főorvosok és több sebészek által eszközöltetik, a központi intézetben ni. évben 495 gyermek ingyen oltatott, a kerületi orvosok közt Dr. Gross X. Ferencz 86, Dr. Hunyady 898, Dr. Siklósy 124; Dr. Gurovits 52, Dr. Klimkó 173, Dr. Pluhovszky 38, Procopsebész 184, Vadovics 113, Teszényi József 17, Bleuer 41, Trencsónyi 51, öszvesen 1772. Oltanak azon kívül a városban sok magán gyakorló orvosok, kik ezen eljárásokról rendes jegyzőkönyvet nem vezetnek, úgy az oltottak névsorát be nem mutatják; kívánatos volna, hogy orvos rendőri törvények az óvhimlő oltonyozása fontos eljárását határoznák meg, e) *Az ipariizók foglalkozásaikból származó betegségek* nézve különösen megemlítendőnek vélem, gyufáeska gyárakban azon munkásoknál, kik azokban hosszabb ideig a gyártással foglalatoskodnak az állkapczában kifejlődő csontszúzt. Kötelességemnek tartottam gyárosainkat ezen nyavalyára figyelmeztetni, s így a m. évben több kerületi fő- és magán gyakorló orvosokkal, vegytudósokkal mint szakértőkkel mindannyi gyáratát átvizsgálván, a gyárosokat a nyavalya gerjesztő okokra figyelmeztettük, de az ügyet igen fontosnak találván, azt a Budapesti k. orvosegylet eleibe terjesztvén, ez több e tárgyra vonuló biztornányi és rendes üléseket tartván, rendszabályokat dolgozott ki, mellyek megtartása mellett illy gyáruk kezelését megengedni véleményezte. Sebbeli munkálatának felsőbb helyre való felterjesztése elhatározatott. Meggyőződünk mindannyian, hogy az álcsonatokon kezdődő és végfelbomlással rendszerint halálosan végződő bajt a villanygőzők, bár minő vegyalakban párologjanak el, gerjesztik, s azért a gyáruk építését, rendezését, a munkások foglalkozását a szerint véltük szabályzandónak, miszerint ezen ártalmas gőzők a munkásokkal tehetség legkevesébbé érintkezzenek, ezeknek értelmében szükségesnek tartottuk.: 1-ór. Hogy a famunkák külön a gőzőktől tökéletesen ment helyen végeztessenek, ne hogy az itt foglalkozók is szükség nélkül tegyenek veszélyezve; 2-or. A gyu-gyurmához kellő kevermények elkülönözött száraz pinezébe vagy kamarába tartassanak. 3-or. A gyu-gyurma összekeverése külön konyhába történjék, melly tág légvonó kéménnyel, húzó kemenczével, vagy legalább mélyen lenyúló köpenynyel látassék el; 4-r. A mártás szinte húzó kemenczeben, mellyet vasajtókkal elzárhati történjék, itt is kelléken felül gyurma kevermények ne tartassanak, s a mártott gyufák össze ne gyülesztessenek.

5-ör. A szárító szoba a dolgozó helyektől *egészen* elkülönözve Ingyen, légvonalos vasbillentyűkkel vasajtókkal, és ablakokkal bírjon, itt bár kinek is csak rövid ideig szabadjon tartózkodni, és szárítás után a bemenet csak kellő szellőztetés után történjék. 6-or. A papírba a doboszok. vagy tolaszokba illesztést külön tágas szobákba vigyék véghez, sok gyufák ide egyszerre ne hozassanak be, a már beillesztettek itt szükség nélkül ne Imlmoztassanak össze, hanem tüstént a lerakó helyre, a hol fentartatnak, vitessenek, a munkások belépte előtt e hely kellőleg szellőztessék, azonkívül pedig folytonosan fentartassék a külléggeli összekötetés. 7-er A vesajtókkal, ablakokkal ellátott boltozat helyen senki se tartózkodjék, s ez a munka helytől kellőleg elkülönözött legyen. 8-or A munkához, a bevezett fogzás előtt 10 éven alul ne szabadjon szegődni. A munkások a dolgozó szobákban ne egyenek s igyanak étkeket italokat ne tartsanak, felső ruháikat különös szagtalan helyen, legezészerűbb, tiszta levegőben rakják le, munka után szájakat, kezüket mossák meg gyenge lugzó olvadékba, a gőzös szobákba lúg vagy raesz víz álljon szerte széles edényekben; 9-er A munkás megbetegedésének előjelei mutatkezván, az a munkától tüstént mellőztessék el, s orvosi segélylyel azonnal kellőleg látassék el. Véleményem szerint tehát a gyufácskák gyártása csak azoknak engedessék meg, kik ezen kellékeknek megfelelni képesek, f) *Vigyavatlanidg, hanyagság, Indullan>ag, tilalmától! kuruisoláe állni okotull vagy történeteién támadt sirrenctellenf énekre* nézve megemlítettő, hogy 1-ör. Több egyén veszette életét vigyázatlanság által, így esett ház építésnél állásokra, ablakok tisztításánál ablakokon ki, s több illyes orv. törv. boncsolási tárgyává lett, de lett. 2-or. Több gyermek s megnőtt is, mellyek kocsi által elgázoltattak. 3-or Tilalmazott kuruzsolás utáni szerencsétlenségeket illetőleg, azokat ritkán lehetett azonnal betudni, és ezek elnyomására és meggátolására a cs. kir. rendőség készen nyújt segéd kezeket, g) *A halotti kémlelés* igen rendszeren a kilencz halotti kém által eszközöltetik, és pedig utasításaik értelmében. Vizsgálatott átlatok a 1. f. évben összesen 3449 holt., és pedig 1743 férfi, 1652 nő, 220 holtan született, halt pedig r. cath. 2829, ágostai 188, helvet 86, gör. n. egy. 22, izraelita 324, halt a kóralakok szerint; Himlőben 41, járványban Chol. 78, idült nyav. 1278, szerencsétlenség folytán 7 minden orvosi segély-keresés nélkül 1266, orvosi segély mellett 2150; gyermek gyilkolás 11, és a többi. Ezen halotti kimutatásban a kórházakban elhottak nem foglaltatnak, h) *.4 mai.la ét egyhb ha inai kan állataink nyavalyáik* a neme, a 1. f. évben a marha vész csak Sept, és October havakban egynéhány majorságban a vácsi út vonalon tűnt fel, a miről is már annak idejében rendes jelentés tétetett.

Ae orvot Ibrvényketési eljárđ a legfelsőbb helyről kelt rendeletek értelmében történik. A jelentő főorvos azonban csak a t. boncsolásokhoz szólíttatik fid és azokat viszi is véghez, így a Rochuskórházban a m. é. ren. törv. boncsolás 89, a városban 5 történt, mélyekről szőlő jegyző-könyvek, az illető bíróságnak annak idejében beadva lettek.

Az orvosi személyzet a m. é. történt összeírás szerint, mellyre azonban legkevesebb orvos jelent meg személyesen, volt 163 orvos 1jr, 62 sebész, 7 barom orvos, és 13 gyógyszertártulajdonos. A bábák számát rendszeren jegyzékbe vezetni alig lehet mert ezek jönnek és mennek, a nélkül, hogy magukat a város igazgató főorvosnál jelentenek. Szükséges volna még a tekintetből is egy pontos összeírás, mivel vannak sebészek, kik maguknak a külföldről orvos doctor! diplomákat szereztek, me) v-lyeket a díj lefizetése után, és nem tudományok bizonyosságául nyertek, s így jogtalanul orvos doctori czimvel élnek.

*

**

A Pest városában létező e rovat alá tartozó egyéb intézetek sorába tartozik:

Λ pesti szegény gyermekek kórházának egyesülete czélul tűzte ki magának a részint kegyes alapítványok, részint

az egyleti tagok által saját lekötelezés folytán befizetett Összegekből, egy szegényebb sorsú beteg gyermekek vagy egészben ingyen, vagy csekély befizetés melletti ápolásukról gondoskodni. Bir ezen egyesület összesen 50972 ftal pengő pénzben, melyből pesti Józsefváros öszutczában második szám alatt fekvő házára 45906 pftja vagyon beruházva; a többi pedig részint a fundus instructus részint kész tőkepénz, vagy eladható magány és állampapirosokból áll. Fekszik pedig az egész birtokon mintegy 8250 pftnyi adósság.

Ezen koródában jelenleg 30 ágy vagyon felállítva, s minden szükségletekkel kellően ellátva, mellyekből 10 fizetéses napi 24 p.kr. mellett felveendő, 20 pedig ingyenes beteg gyermekek ápolására van határozva. Ez ágyak közül 11 alapítványokból tartatik fenn, mellyekben a lefolyt 1854 év folyama alatt mintegy 202 beteg gyermek nyert ápolást. — Ezen kívül orvosi segélyben részesült ezen éven át e koródában mintegy 2208 beteg gyermek.

Tekintve a kiadásokat, mellyek átmérőileg véve annak után eszközlött kiszámítások után egy beteg gyermekre tétettek, egyenkint 10 pfrnttal számítottak fel, az összes gyermekek által a kórodében töltött napok száma pedig 5048-ra ment.

Miután azonban az egyesület évi kiadásai, mellyek a 2000 pftot. évenként meghaladják, — annak bevételeit, mellyek után számítás szerint csak évi 1818 pfrntra tétetnek, néha tetemesebben is meghaladják, és az így mutatkozó hiányt az egyleti tagoknak kellene az általok ezen üdvös célra különben is hozott tetemesebb áldozatok mellett folytonosan saját erszényükből pótolni, az egylet, részéről az államnak ezen kóroda minden birtokával és tőkéivel akként ajánltatott fel: hogy az e nagy-szerű ajánlatért ama kötelezettséget magára vállalná: ezen az alapítók akarata szellemében továbbá is fenntartandó gyermek kóroda mellett, az egylet jelenleg saját s átengedendő elég tágas épületében lelczerek számára intézetet, s szülházat felállítani, melly által egyszersmind alkalom nyujtatnék, tanuló orvosoknak magokat e részben tökéletesíteni. A magas cs. k. belügyministerium által ezen ügy csakugyan fel is karoltatott, s a cs. k. kerületi főispán előülése alatt, szakértők és ezen egylet küldöttei jelenlétében tartott bizottmányi tanácskozmányok alkalmával a legczélszerűbb javaslatok megtétettek, a fenforgó ügyben minél nagyobb sikert eredményesítők; — fel is terjesztet-

tek ezek; de mellyek folytán a magas belügyministeriummal egyetértésben, a magas cs. k. cultusministerium legközelebb kelt magas bocsájtványával e kórodat az állam részére csakugyan a feltétel alatt, hogy a gyermek kórházat, mellyben szegény anyák gyermekei is ingyen nyerhessenek ápolást, az orvosi tanuló ifjúság kiképzése meg egy szülődé alapítására használhassa, elfogadni hajlandó, azt azonban magának: hogy e kórházból egyszersmind lelelenczház is alakitassék, külön tárgyalások anyagául hagyá fenn; ekként a gyermekek kórházat alapító egylet további nyilatkozatától fog ez intézet jövő sorsát feltételező törekvés függeni.

A pesti irgalmas nők zárdája és kórházának alapítására bold. főhg pr. Kopácsy József hathatós gyámolítása, s ő fels. az Anya Császárnőnek nagylelkű pártolása mellett, a boldogult nádor, apestvárosi tanács s a polgárság bőkezű adományozásából egybegyült alapítványának, az 1850-dik év végéről kelt kimutatás szerint, jelenlegi vagyona áll: egy Pest Józsefvárosban fekvő háztelekből, mellynek értéke mintegy 9000 pft., öszszegyűjtött tőkében 14,652 f. 45 kr., ezenkívül még pénzbeli ajánlatokban mihtegy 854 ft., egy b. Majthényi J-t szenvedőig illető kötvényben, melly a lejárt kamatokkal tesz 332 ft. A háztelek hasznobére számítható 90 pft-ra. Ideszámítható még az építési anyagokban tett ajánlatokra becsű szerint mintegy 600 png. frnt., úgy hogy egybeszámítva az intézetnek egész vagyonát, pénzértékben az tesz 25,501 ft. 45 kr. p. Miután azonban illy csekély tőke a kijelelt nemes cél valósítására korántsem volna elegendő, Magyarország mostani herczeg Primása, kellően felfogván boldogult elődje ájtatos keble sugaltából megindított vállalatának a szenvedő emberiség javára jótékonyhatását, ezen alapítvány gyarapítását új aláírás által határozta el, azt maga 1000 pftnyi ajánlatával újólag megnyitván.

A pesti „Sz.-Rókus“-ról czímez. polgári kórház, betegek, elmekórosok, szülők és aggoknak ápolása céljából 1796 vagy igazabban már 1780. alapítva. — Ugyanis ama helyen, mellyen mai napiglan a városi kórház áll, ennek keletkeztél még 85 évvel, vagyis 1711-ben a még most is fennálló Sz. Rókus kápolna építése előzte meg, melly a mondott évben dühöngő dögvész alkalmával Pest városa legelölkelőbb polgárai és főbb tisztviselői hozzájárultával, kik nem csak az összes költsé-

geket fedezték, hanem sokan közülök a kézi munkát is maguk tevék, jött létre. — Ez időtáján a városi betegek az úgynevezett Kecskeméti házban nyertek ápolást, egész 1796-ik azaz a kórház kápolna építése óta lefolyt 85 évig. A mondott évben legfelsőbb engedelem mellett lőn a Szent Rókus kórház, építve, mellynek azonban a városi agg polgárok és polgárnők részére is menedékül kellett szolgálnia, minthogy a mondott s eladott Kecskeméti háznak ára, hol előbb a betegeken kívül az aggok intézete is vala, szinte a mostani Sz. Rókus kórház építésére fordítatt; — később a városi lakosságnak száma és így betegei s ügyefogyottai is szaporodván, a régi kórház épület a betegek befogadására elegendőnek nem találtatott, és ezért 1838-ik és 1839 ik évben a régi mellé Pestvárosa által részint a kórházi tőkékből, részint pedig Feszi volt pestvárosi lakos hagyományából a' mostani nagyobhszerű kórház épület két szárnyai állítottak fel. — Rendeltetésénél fogva e kórházba a betegek részint fizetés mellett, részint mint a szegény sorsnak ingyen ápoltnak; és ezenkívül még 48 pestvárosi elaggott lakos élelemmel és szállással láttatik el. Az ápoltnak száma ez intézetben évenként eddig körülbelül 8000 — 10,000, rendkívüli esetekben pedig, mint az 1846 — 7 évben, 12,000 en felül volt. — A rendkívül uralkodott drágaság és egyéb szörnyítő körülményeknél fogva viszontagságos 1846 — 7 évben ápoltnak 12241 betegek, és töltöttek a kórházban összesen 28990 napot; meghalt közülök 1831. — E szerint az elhaltak száma az orvosoltakéhoz úgy áll mint 1: 7*₂ vagyis jobban 2: 15. A megholtak közül tüdővészben elhalt minden 6-ik, a járvánkénnyt uralkodott hagymásban pedig minden 3-ik. — A bujakórság minden nemeiben ápoltnak száma úgy áll a többihez mint 1:9. — Az ápoltnakból fizetett 3193, a többi pedig ingyen tartatott, az elmekórokából fizetett 13, ingyen tartatott 45. — Átalában minden egyén 31 napnál valamivel többet töltött az intézetben, különösen minden fizető 20, minden ingyenes 24, minden fizető elmekóros 25, minden ingyenes elmekóros 110, minden szülő 10, minden újszülött gyermek 12 napot töltött e kórházban. Ezekből volt 1999 pesti, 7106 átalában m.-országi, a többi vagyis 3136 részint külföldi, részint más koronaországbeli származású. — Ápolásra a betegek felvétetnek vagy polgármesteri és rendőrségi utalványozásra, vagy más testületek, mint a czéhek, pesti kereskedőség, a magyar középponti vasút igazgatósága, a tég-

la-égetők, vagy végül saját költségre. Megemlítendő még itt, miszerint e kórházba 6 öngyilkos, és 32 szerencsétlenség által elveszettnek hullája hozatott be ugyanez évben eltakarítás végett. — Az ezen kórházra tett szintén Fülöp volt királyi tanácsos 14000 pftnyi alapítványánál fogva, a helybeli elszegényedett özvegy polgárok és mesterek, továbbá polgárnők összesen 8, kik lakások és eltartásokon kívül az alapítvány értelmében napi 3 váltó krajczárt húznak egyéb kisebb szükségéik fedezésére, a szegények ápolójában tartatott és étellemezett ez évben 48. A közelebb múlt 1848 — 9. évben valamivel kedvezőbben állott az arány, miután ezen évben csak 9258; és pedig 2420 beteg és 16 elmekóros fizetés mellett a többi 6763 beteg és 59 ehnekóros ingyen ápoltatott e kórházban, a halálózásra nézve pedig azonban még is úgy állott az arány a felgyógyultakhoz, mint 1: 8⁴/₅, midőn az ezt megelőző 1847 — 8. évben a halottak száma a felgyógyultakéhoz úgy állott mint 1: 10. Ez leginkább az ezen évben uralkodott járványnak tulajdonítandó, miután ennek 209 férfi és 235 nő vagyis minden negyedik beteg lett áldozatává.

A mi ezen intézet igazgató személyzetét illeti, az orvosi és gazdasáztira oszlik. Az orvosi személyzet áll egy igazgató, továbbá 4 fő, 5 orvos, és 5 segédorvosból; — a gazdasági egy gondnok, ellenőr, két rendes írnok, s két dijnokból. Ide számítandó még a házi felügyelő, intézeti bába, egyház plébános és káplán, organista, s egyházfi. Továbbá a szolgálai személyzet u. m. kapus, s iroda-szolga, 3 házi szolgáló.

Vagyonbeli állapota ezen intézetnek a korodai épületen kívül még 86907 pftnyi kész tőkéből áll; mellynek rendes évi kamatai úgy egyéb adakozások és adományozások útján bejövendő összegek az intézet jövedelmeit teszik. Ezek a fennemlített 1846 — 7. évben összesen 110701 ft. 6 ²/₁₀ krt. tettek. Ide számítván az 19,326 pftnyi befizetett kórházi tőkék és 1585 ftnyi tőkésítendő hagyományokat, ezek azonban rendesen kamatozásra fordítván, a kiadások közé soroztattak. A most kitett bevételeknél a rendes évi kamatokon kívül különösen megemlítendő a 19,395 pftnyi ápolási- 14978 ftnyi telek bevallási és 10760 borbehozatali díjak, a 14670 ftnyi ideiglenes bevételek, a városi pénztárból fizetni szokott évi 1200 pftnyi átalány, a fagaras illetékből bejött 1170 ft., a 2033 ftra rúgó polgári díjak, a 6020 ftra menő vásárállási haszonbér, a beteg rabok

élelmezése után megtérített 4343 pft. és a 1207 pft. temetkezési jövedelem.

Kiadásai ezen intézetnek ellenben a mondott év kimutatásai szerint 110610 f. $10\frac{1}{10}$ kr. tettek p. pzben. Itt megemlítendő mindenekelőtt az intézeti személyzet fizetéseiire inegkvántatott évi 12453 pft., melly kiadás 1848—9 évben már 16261 ft. 20 kr. p. rúgott Ezen összegből fedeztetik, a) a kórházi igazgatónak járó évi 800 pft évi fizetés, továbbá a szabad lakás mellett 12 öl fa, és 60 font gyertya, a négy főorvos évi 600 pf. fizetése, az elsőnek még szabad szállása után járó 6 öl fa, és 30 font gyertya és a többi háromnak illetve négy öl fa. Az 5 alorvos 300 pf. évi fizetése, midenkinek a kórodéban levő szabad szállásához mért fiitő fa és 24 f. gyertya; továbbá az 5 alorvos 120 ft fizetése szabadszállása után járó fiitő fa és 24 f. gyertyája. Az intézeti gondnoknak járó 600 pf. évi fizetés, szabad lakásához mért 10 öl fa, 64 f. gyertya és 48 font szappan. Az intézeti ellenőrnek rendelt 500 pft. évi fizetése, szabadszállásához adott 6 öl fája, 24 font gyertyája és 36 font szappan. A két rendes írnoknak egyenkint határozott 300 pft fizetés és szállásbér fejében 80 pft. 3 öl fa, 24 font gyertya, 24 font szappan, két napi díjas Írnoknak és pedig az elsőnek 120 pft. évi fizetése, szabad lakásához megkiváitató famennyiség és 24 font gyertya. Ezen írnoknak még minden temetkezésnél provisio fejében 24 pkr. jár, a második díjnok 219 pft. díja és tollnoki jutalom fejében 60 pft. Ezen összegből fedeztetik még továbbá a házi felügyelőnek 300 pftnyi fizetése, szabad lakásához megkivántató famennyiség, 24 font gyertya és 12 font szappan. Az intézeti bábának fizetése 200 pft., szabadlakásához 3 öl fa, és 24 font gyertya. A lelkésznek fizetése 260 pft., és szabad lakása után járó 4 öl fa; ezen egyházi személynek vagyon még a stola és egyéb egyházi járandóságoktól jövedelme. A káplán fizetése 300 pft., kinek szabadszállása is van. Az orgonista fizetése 300 pft., és az egyházi 96 pft. fizetése szabadszállása után járó fa és világítás. Ezenkívül a kapus 156 pft. fizetése, ruházata, szabadszállásához mért famennyiség és világítás, az irodai szolgafizetése 180 pft., és ruházata, 3 egyházi szolga fejenkénti 120pft. fizetése, szabad szállása után járó fa és világításizerek és ruházat.

A kiadások között különösen megemlítendő továbbá az aggok étele és kenyerekért kiadott 2217 ft. 58 kr., a beszerzett természetményekérti 5868 ft. 42 kr., s anyagokra fordított

5502 ft. 5 kr., a beszerzett szerek és eszközökre kiadott 2370 ft. 14 kr., az orvosi kellékekért tett 2183 ft. 26 kr., a betegek étkeikre tett 32985 ft. 41 krnyi költség, a betegek kenyere beszerzésére megkívánt 6993 ft., az intézet évi tisztogatására kellett 1256 forint, és a gyógyszerekre fordított 11286 forint 24 kr.

Ezen kórház rendezése tárgyában kiinerítő javaslat inár is felsőbb helyre terjesztett, inellyben az intézet javát ezéző intézkedések, ineggazdálkodások, kezelési mód egyszé-rúsítására ezéző javaslatok bővebben kifejték. Végül itt csak azt jegyezén meg: miszerint a bélyegtörvény a telekdijak elvonása által a kórház jövedelikeiben 12—16000 pfrint hiányt eredményezett, minek pótlására a szükséges orvoslás illető helyröl annál inkább váratik, minthogy ez intézet nemcsak helybeli szegényeket, hanem az egész országból Pestre tóduló, sőt a birodalom egyéb részeiből, s a külföldről érkezett vándorlegények nagy számát tiszta emberiség érzetéből, s saját pénzerejének tetemes áldozatával, vajmi gyakran minden kárpótlás nélkül ápolatja.

A pesti izrl. kórház létét vette még 1805-ik évben, midőn a pesti zsidó községi tagok pénzbeli segélyéből hason hitű betegeit egy kised kibérelt szállásba befogadván, azok ápolásáért gondoskodott, — majd azonban Pestváros kereskedelmi virágzóbb kora bekövetkeztén, az itt letelepült izraelita kereskedők nagyobb száma által ezen község tagjainak száma is tetemesebben szaporodván, a hason fokban növekedő szükségleteit a *Kosclier-husra* felsőbb engcdelemmel vetett csekély pótpénzekből törekedett fedezni, mclly ebbeli bevételeiből okszerű takarékoságának sikerült nagyobb szállás, orvosi személyzet fogadása, s egyéb szükségletek megszerzése által ezen jótékony intézetnek nagyobb kiterjedést adni. — Az idők múltával nagyobb rendű hagyományozások, vagy kölcsönzések által az intézet jövedelmei is tetemesebben szaporodván, képesített egy a Pest terézvárosi gyárutezában fekvő háztelek sajátítása által azon szükségleteinek megfelelő épületet létesíteni, melly 1841. évben el is készülvén, rendeltetésének 1842-ik év február hó 1-ével át is adatott.

Kimutatására annak, mennyire terjedett ki a legközelebb lefolyt évben ezen intézetnek munkássága? elégeljen itt annak megemlítése, miszerint abban összesen 353 beteg nyert ápolást,

mellyek mindegyikére tizennyolca kórodában töltött ápolási nap s tisztán ápolási díj fejében 1 forint 2 krajczár p. esik. — A kórodában töltött összes napok száma 6482-öt tévén. — Az 1851-ik évben a kiadások egész összege tett 5863 f. 32 krt, mi az előbbi u. m. 1850. évekhez hasonlítva annál kedvezőbbnek tekinthető, minthogy ezen évben a betegek száma 32vel nagyobb volt mint 1850-ben, midőn ezen évben 7452 pft. tett a kiadás. A források, honnan e kiadások fedeztetek következők: az 1841 -tői fogva tett adományozásokból, mellyek összege az 1851. év végével volt 17455 ft. E tőkéhez számítandók a rendes évi kamatok: s még a legutóbbi évben az alaptőkéhez tett 1 60 pfrntnyi adakozások is. Oka annak: hogy ezen tőke gyűjtélék csak 1841. évtől fogva van felszámítva; ott rejlik, miszerint az előbbi adományozások az intézet-ház felépítésére, meg egy *tartaléktőke* alakítására fordított, mely az intézeti bevétellel s kiadásokkal egybe nem vegyíttethetik. A többi megkívánható kiadási költségek fedeztetnek továbbá: az ezen jótékonyintézetre teendő adakozásokból, mellyek az 1851-iki évben 626 ft. 7 \ s pkrra. számíttattak fel, a házasítási díjak, s az ápoló betegek által visszafizetendő költségekből bejövendő összegek ide nem számítatván.

XVIII. Közlekedési ügy, utak, közmunka erő.

Pest az ország szíve lévén, igen természetes: miként az ország minden egyes részeivel érintkezés előmozdítására mind meg annyi közlekedési köz s magán vállalatok részint már eddigelé fennállanak, részint naponta keletkezőkkel szaporodnak. Már a nagy *Séchenyi* István kijelölő ama egyes vasúti vonalakat, mellyek Buda-Pestet körülhálódzók valának; de nehéz idők következének be, mellyek pillanatra megakaszták a kezdeményeket; azonban kormányunknak a közlekedési ügyet olly hős eddig is szép eredménynyel felkaroló intézkedései e részben is biztos sükert reméltetnek. — A *bécs-szolnoki* — most már állodalmi vaspálya vonalon s Duna gőzhajózáson kívül, léteznek Pest városában az ország majd minden része fele irányzott magán szállító vállalatok; így 1) a *Pest-Kenese* s *Balalon-Fiuredi*

gyors-utazási kocsik tulajdonosa *Lobmayer* Mátyásnak irodája a „Tigris“ vendéglőben van, honnan a mondott kocsik Májusba kedden, csütörtökön, s szombaton, június július, s augusztus hónapban vasárnap, szerdán s pénteken reggeli 4½ órakor megindulván Veszprémen át Füredre az nap esti 7½ órakor érkeznek meg; s vissza Kenéséről a mondott napokon délutáni 5½ órakor, B.-Füredről pedig az ide érkezés után következő nap reggeli 4', órakor indulva Pestre esti 7½ órakor érkeznek meg. Pestről Kenésére fizet egy személy 8 fto, B. Füredre 10 fto.— 2) *Biasini* testvérek *Pest — Kolosvár — Sz-eben s Bukareszti* gyorsutazási intézete a „Fehér-hajó“ vendéglőben fogad fel utasokat, és pedig indul a gyorskocsi Pestről Szolnokig a vasúti vonattal kapcsolatban vasárnap, csütörtökön reggel, s ez napon délbe Szolnokról Mező-Túr, Nagy-Várad, Kolosvár, Károly - Fehérvár, Szeben, Brassón keresztül Bukaresztbe. Egy személy fizet Nagy-Váradig 10 forintot, Kolosvárig 20 forintot, Szebenig 28 frnt 50 krajczárt, Brassóig 34 forint 50 krajczárt, 30 font szabad podgyászszal. Szolnokból N.-Váradra 24, Kolosvárra 48, innen Szebenbe 24, s innen Brassóba 24 óra, s így Pestről 4* 2 uap alatt érkezik. 3) *Pest — Arad — Temesvári* gyorsutazási intézet létezik a „Vadász-kürt⁴⁴“ vendéglő átellenében Koszgleba kereskedésében. A kocsik indulnak Pestről a szolnoki vasúti vonallal kapcsolatban csütörtök s vasárnap esti 6 órakor. Aradról Temesvárra hétfőn s csütörtökön esti 7 órakor. Egy személy Szolnoktól Aradig 9 pftot fizet, Aradról Temesvárig 2 ft 30 krt. 30 font bérmentes podgyászszal. — Egy másik *Pest — Szolnok — Aradi* gyorskocsi intézet *Eisler* Ferencz ügynöksége alatt a váczai-utczai gr. Nákó házban a „Selyembogárhoz⁴⁴“ czimzett kereskedésben létezik. 4) *Pest — Eperjesi* gyorsutazási intézet a „Vadász-kürt⁴⁴“ vendéglőben. Kocsijai indulnak Pestről hétfőn kivéve naponkint reggeli 5 órakor. Egy személy 30 font bérmentes podgyászszal Pestről Gyöngyösig 6 ft 30 krt, Kövesdig 8 ft 30 krt, Miskolczig 10 ft 30 krt, Kassáig 15 fto, Eperjesig 16 ft 15 krt pp. fizet. 5) *Czepléd — N.-Kőrös — Kecskeméti* gyorskocsik a vasúti vonalnak Czeplédre érkezéssel azonnal megindulnak, egy személy 1 ft 12 krt fizet.

A *Postai közlekedést illetőleg* adjuk a) jegyzékét azon posta állomásoknak, mellyek *Pesttől 10 mérfhél távolabb nem* helyezték, s így a Pestre s innen küldött 1 latos levelek 3 pkros levéljeggyel bérmentesítendő; e helyek:

Adony, Árokszállás, Bag, Balassa-Gyarmath, Czegléd, Dorog, Dunakeszi, Dunavecse, Ercsény, Esztergám, Gyöngyös, Hatvan, Jászberény, Inárcs, Ipolyság, Irsa, Kérném!, Kerepes, Keresztur (Sár), Kőbölkút, Körös (Nagy), Kunszent-Miklós, Laczháza, Lajos, Mártonvásár, Moor, Neszmély, Újfalu (Nyerges), Ócsa, Örkény, Pentele, Perbete, Rétság, Soroksár, Sz.-Fehérvár, Szabadszállás, Tapio-Szele, Tétény, Velenze, Vörösvár, Vác, Zeléz.

b) Jegyzékét a *Pesttől 20 mértföldnél távolabb* eső posta állomásoknak, hova s honnan Pestre küldött 1 latos levelek 6 pkros levéljeggyel bérmentesítendő; ez állomások:

Abony. Ács., Alpár, Baja. Bánhalma, Bátaszék, Báth. JBesztercebánya, Bogard (Sár), Bonyhád, Bucsa, Csongrád, Csorna, Czell (Kis), Duveceser, Dorog (Nagy) Eger, Érsekújvár, Félégyház. Földvár. Füred, Galgóc, Gönyó, Győr, Halas, Hajós, Harsány, Játó (Felső), Izsák, Kalocsa, Kápolna, Kapuvár, Karczag, Kis-Ujszállás, Kecskemét, Kistelek, Komárom, Kőrmöcz, Lepcsény, Léva, Lonsoncz, Mély-Kut, Mező-kövesd, Mező-Örs, Miskolcz, Nyitra, Oszlány, ötevény, Páka, Paks, Palota, Pápa, Pataj (Duna), Péteri, Putnok, Privigye, Ripény, Sajó-Kazincz, Sárköz, Selmecz, Siófok, Solt, Somorja. Steinbach, Sümegh. Szakái, Szalatnya (Nagy), Szántó Szatymáz, Szegszárd, Szemes, Sz.-András, Sz-Ivány, Szentes. Szered, Szöllös-Györök, Szombath (Nagy), Szolnok. Tapolcsány. Téth, Torna, Torna-alja. Török-Szent-Miklós. Vadkert, Vámosfalva, Váraslód, Verebély, Veszprém, Moson, Zsámbokrét (Nyitra).

Gőzhajó-társaság. Az 1830. év, a dunai s fekete tengeri gőzhajózás keletkezésének éve, új korszaka kereskedésünknek. Mi már III. Károly s Mária-Teréz kormánya alatt élénk vitatkozások és sokféle tervek tárgya, mi II. József egyik kedvencz eszméje s a török és orosz udvarokkal kötött szerződéseinek, sőt egész kormány és status gazdasági politikájának egyik főcélja volt: a dunai s fekete tengeri hajózás, melly által a hatalmas Dunán út nyitassák Magyarország s a birodalmi társországok nyugodt s észak felől különféle képen korlátozott kereskedésének: e szép és következmény dús eszmét, lelkes hazánkfiainak többjei, külföldiekkel egyesülve, „göz-hajó-társasá-00f” alkotva, hozták létre. A pár hajóval tett kísérlet igazolá a reményeket; a kezdet sikere bizalmat öntött az addigi vállalatok példája után még kétkedőkbe; a társaság számában, az intézet terjedelmében, naponkint gyarapult; 1836-ban már 8 gőzös úszott Dunánkon Becstől Galaczig, s innen a fekete tengeren Konstantinápolyig, s ettől ismét Smyrnaig tartva fenn a közlekedést. A kereskedésnek ez útja azonban mind a Dunán, mind a tengeren naponta annyira élénkült, hogy, a társasági évenként szükségesnek látta hajóinak szaporítását, s minthogy a hajóknak Angliában készíttetése igen költségesnek tapasztaltatott, jónak látta a társaság Ó-Budán, hol télen át szállásolnak is a gőzösök, hajógyárat állítani, mellyben minő sikerrel készült hajóinak jelenlegi száma felől, a 147. lapon szözlöttünk. Úgy a

társulat pénztárának s részvényeinek olly igen kedvező állását a hírlapok napi számai egyre tudatják.

A Pest város határ területében létező *útvonalok* következők: és pedig 1) a vámvonalon belül váczi út 1100° hosszú s 18° öl széles — 2) országút 600° h. s 20° sz. — 3) kerepesi út 820° h. 16° sz. — 4) üllői út 1220° h. 14° sz. — 5) soroksári (utcza) 900° h. 7° sz. — 6) kőbányai (a statio-utczán át) 1150° b. 7° sz. — B) s vámvonalon kívül: 1) váczi út 2730 hosszú 7° széles — 2) kerepesi út 3502° h. 7° sz. — 3) kőbányai út 1996° h. 10° sz. — össze kötve a Gyömrőfelé vezető vonallal, melly 2202 folyó öl h. és 6° széles — 4) üllői út 1778° h. 8° sz. 5) soroksári 2200° h. 10° sz.

A város *ulczáinak kövezésére* 184⁸ 9-be 44,072 frnt 4 kr. 18⁴⁹/₅₀-be 60,380 frnt 57 kr. 185⁰,-ben 46,322 frnt 43 kr. fordi itatott.

A *köz-munka-erő* összeírása a folyó évre következőt eredményez:

	2 napi munkára köteles vonó marha szám	után	vonó	kézi
			munka nap-száma	
Bei-városban	177		354	9925
Lépcold-városban	169		338	8214
Teréz-városban	673		1346	20789
József-városban	880	ii	1760	12750
Ferencz-városban	422	ii	844	4994
összesen	2321 „		4642	56672

Már a kitett 4642 vonó napszámot 40 pkrrel számítva . . 3094 ft. 40 kr.

Az 66672 kézi napszám 15 pkrrel számítva 14168 „ — „

Az 56672 kézi napszám 15 pkrrel számítva 14168 „ — „

Ad együtt 17262 ft. 40 krt.

XIX. Ipar, szorgalom, kereskedés.

Pestnek Rogerius általi elneveztetése, „magna et ditissima villa theutonicorum“¹⁾ eléggé tanúsítja: miként az Árpád házból származott királyaink korában benne települt német gyarma-

1) Carmen Miserabile.

tosok a hatalmas Duna kikötőjét ¹⁾ felhasználni tudván, a szomszéd honi kalmároknak a pesti vásárookra beédesgetése, s az ekként folytonosan emelkedett kereskedés által annyi pénzt, kivált aranyat tévének forgásba, hogy e korbéli királyaink, bánnyáik gazdagsága mellett is, igen kevés s csak apróbb váltó ezüst pénzeket verettek ²⁾ s az ekkép emelkedő kereskedés-szükségkép emelte a műipart is; és e kettő eredményezte gazdagság tekintetben — a már e korban hajós-társasággal is birt ³⁾ Pest, talán Esztergám ⁴⁾ s Posony kivételével, az ország valamennyi városait túlhaladá, Zsigmond királyunk korából pedig Bertrandon de la Brocquierenek már ismeretes irataiban Pestet illetőleg ezek olvashatók: „Szegedről Pestre érkeztem; Szegedtől idáig a föld róna s termékeny. Számtalan nyájakat találhatni az úton ígás állatokból állókat, s vadakként szabadon legelőket; innét van, bogy a szegedi piacon olly nagy számmal találhatnak. Pestnek is igen sok lókereskedői vannak, a ki két ezer lovat kívánna, itt vehetne. Istállókként adatnak el, egy istálló tiz lóval 200 forintért. Több lovat láttam, mellyeknek kctteje vagy háрма megéri azon árat ⁵⁾. — A nemzet ereje megtörésével bekövetkezett török uralmi korszakban megromlott közvélemény nem tulajdonított a kereskedőnek s foglalkodásának kellő tiszteletet „kereskedő vagy kalmár és uzsorás csaló körülbelül egyet tön — csak hazánkat értem — e kor szótáraiban.“ „Tudja nagyságovi — ezek szavai a világos fejű Verancznak a budai basához — hogy illy kereskedéssel foglalkodó emberek a világ nadályai. Miként ezek soha el nem telnek a test nedveivel, úgy a kereskedők sem pénzzel; mit midőn szorgalmasan gyűjtenek, vele nem élnek olly adakozólag mint a katonák.“ ⁶⁾ Daczára azonban e fonák nézeteknek, midőn 1602-ben Pest Rudolf hatalmába került, a tetemes arany s ezüst ruhanemű — eleség s fegyverből Álló martalékon kívül, nagy mennyiségű

¹⁾ 1. *Kalona* Hist. Crit. IV. köt. 593. 1.

²⁾ 1. Tört.-tud. pályaműnk. 11. kot. 200. 1.

³⁾ 1. *Kejer* Cod. Dipl. V. köt. 3. füz. 299. 1.

⁴⁾ Godfried, a Fridrich császár keresztes hadának írója Esztergomot gazdaságáról az ország fővárosának nevező. 1. Tört.-tud. pályám, i. h.

⁵⁾ 1. u. o. 286. 1. — Azonban nem minden vidéken volt illy csekély áru a ló; egy 1404-ki oklevélben (1. *Katona* i. m. XI. k. 595. 1.) egy lovat 50 arany forintra (kassai becs szerint) olvasunk becsültetni.

⁶⁾ 1. *Horváth* Milály, „Az ipar és kereskedés története Magyarországon a három utolsó század alatt.“ Budán 1840. 46. 1.

8 különféle kalmár árúk is foglaltattak el¹⁾. Sőt Jovius már 1541-ben Pestet a kereskedés főpiacának s központjának állítja ²⁾, hova mindenfelől összegyűltek a kalmárok; — Pestnek különösen híresek valának baromvásárai: ló és vágó marha itt gyűjtetett össze az egész alvidékből, s adaték el a lejött osztrák és morva stb. kereskedőknek. Nem kevésbe nevezetes vala bor vására is; nagy rakhelyei voltak itt a szerémi — mi Oláh állítása szerint első rangú vala — s az ország legjobb borainak, a lengyel, szléciai stb. kereskedők nagy részben innét szállították országaikba a magyar bort ³⁾. — Ugyan ez évben egyébiránt Pestnek kalmárai a pusztító töröktől kifosztatva a kard élére hanyattak. — A török uralom végkép megszűntével a Lépöld király adta szabadalmi okirat részletesen tartalmazván Pestnek adott polgári kézmű s kereskedési jogait, természetesen: hogy műiparának s kereskedésének folytonosai! gyarapodnia kellett; azonban történeti előadása e kifejtésnek nem tartozhatik jelen feladatunk körébe, csak egyes töredékek gyanánt említjük fel, miként a gyáripárt illetőleg — minthogy ennek emelkedése legbiztosabb jele a kereskedés gyarapultának — már a múlt század középtáján a legjobb hajtik gyártattak Pesten, a Németországba kivitt magyar bőr, a pesti tímárok hírnevét vívta ki, s mi sok jó pergamen került kereskedés alá, — s tulajdonképi bőrgyár is Pesten lőn legelőször 1799-be felállítva Kemniczer Jánostól, inelly tiz év múlva Kehrer testvérek firmája alá jutott; e gyár kitűnő jóságú művei az ország minden vidékein kelendők valának; — arany ezüst sodrony, irón, spanyolviasz Pesten készítettek legelőször; ugyan így tükör-gyár és olajgyár is, mellybe, utóbbi bizonyos Eger által létesítve, finom asztali olaj készített kender, len, és répa-magból; 1805. táján mázsája a selejtesbnek 48, a finomabbnak 75 fton kelt; s a Valero Tamás által 1796-ban fátzol manufacturával kapcsolatban felállított *selyemgyár* elsőbbséget vívott ki társai felett, évenként mintegy 50—60 mázsa selymet dolgozott fel ez, s 80—100 szék, 3—400 embert foglalkodtatott, és némely évben 150,000 fton tőn forgásba. A nnis 3 pesti manufacturák egyikében 6, másikában 13, harmadikában 16 szövőszék volt mozgásban

¹⁾ 1. u. o. 88. 1. *Istvanfy* után (33. 51Ü).

²⁾ (Lib. 29.) 1. u. o. 95.1.

³⁾ 1. u. o. 96. 1. Beel után (apparatus 18. 1.)

Mit szóljunk iparkereskedési jelenéről Pestnek? az óriási léptekkel előhaladottnak? a közelebb lefolyt évtized alatt négyszeri ipar műkiállítás eredményei Pestet a hazai műipar hatalmas emelkedésének képéül tüntettek elő; s mielőtt a Pesten létező kereskedés, iparintézetekről szövellünk, legyen szabad iparos haladásunk fontos tényezője, a pesti ipar inükiállítások felől, pár szóval megemlékeznünk.

1840-dik év után *ipar egyesület* keletkezék Pesten, s története hűségének érdekében tartozunk megváltani, hogy alapításakor távol tartá magát minden politikai színezetű ügybe avatkozástól. Csak így érhetette el azt., hogy tagjai s résztvevői között minden rangú s osztályú, és minden párttörődékü elvűek valának fel mutathatók. Országlott fejedelmünkkel V. Ferdinand királylyal élén — e magas példa után csak hamar megnyerő az ország összes lakosainak részvétét, s kinek neve annak ivén nem olvastatott, az más áldozatokkal, tényekkel működött érdekében. Ekkép erkölcsi kötelességévé lón az egyesületnek, szorosán csak az ipar körében mozogni, minek hogy csakugyan eredménydúsan mégis felelt; mutatja az: miszerint kevesebb mint 1 év alatt 3 országos s egy részletes műkiállítást rendezett fokonszintű emelkedéssel s tökéletesbüléssel, úgy annyira, hogy a harmadik országos iparműkiállítás a külföld figyelmét is magára voná, s a nemzet iparúzó tehetségének fényes tanúságát adá. Működésének egy másik főrésztét, az iparnak elméleti s gyakorlati oktatás általi előmozdítása képezé „Ismertető bizottmánya“ s a külön szakosztályok: 1) természet és vegytani, 2) erőszeti, 3) építészeti, 4) közzgazdaszat!, fővárosunk ebbeli nevezetességeinek koszorúját foglalák magukban; az egyesület tanárai illető szakikban, mondhatni, nemes önfeláldozással teljesíték hivatásukat az iparos ifjúság oktatásában, hasonló gazdag eredményt mutatva fel rövid idő alatt. — A tanszékek valának: természet-vegytani, természet rajzi (a természet mindhárom országából) erőszeti, építészeti, rajziskolai, mesterinas iskolai, magyar nyelvi a nem magyar ajkú iparosok számára, német és francia nyelvi a magyarokéra, mesterlegények számára írás, olvasás, és számtani leczkék — mellyeken összesen magyar nyelven szólaltatta meg az egyesület az iparköri tanulmányokat s ez segíté nagy mértékben elő a magyarnyelveni tanítás behozatalát a József ipartanodán. Továbbá az egyesület működéseihöz tartozék a szakosztályok által vezetett szakosztályi

társalgás, a szegényebb iparosok kölcsönsegélyzései, utaztatás, iparköri statistikai adatok gyűjteményezése, az iparköri és közgazdaszat! tudományokat terjesztő orgánus, népszerű könyvtár megindítása, az iparügynek közigazgatási teendői körüli véleményezés, hazai kőszenek elemzése — stb. — Ezen sikerdús gyarapodás jellemzé az egyület többi lépéseiben is. Névszerint a gyakorlati oktatás lehetséges!tése s illetőleg könnyebbitésére az egyület egy nem csekély értékű s bármelly hasonló czélú kezdő társulatnak díszére válhatott technológiai gyűjteményt alakított, melly a feloszlott iparegyület vagyona egyik alaprésztévé. Futólag említjük csak végül az iparegyület elősorolt mozdonyai által életbe hivatott s távol gyűrűzetekben elszéledett iparos közszellemet, melly nem csak a népesség alsóbb — különösen inüiparos osztályaiban az öntudat s önbecsülés érzetét felkölté- s ennek folytán azokat műtökéletesítésre, szorgalom-takarékosságra stb. ébreszté, hanem az egész közvéleményt — az ország gondolkodását is átalakítá, minélfogva többé nem tartaték szégyennek nemesi rend szülöttére nézve, a nagy iparos család tagjává avattatni. — Ezeket sorozhatni, dióhéjnyi vázlatba szorítva, a főállott magyar iparegyület első rendű hatásai s eredményei közé, mik által hogy minő s mennyi gyakorlati előnyök háromoltak legyen az ország — de sőt az egész birodalom egyetemére? az az olvasónak részint ítéletére, részint emlékezetére bizatik — hisz mindnyájan előtanui valánk a törtéteknek. És ez vala jelleme az iparegyületi működéseknék egész a forradalmat közvetlen előző korszakig, melly után, midőn a teendők fonalát újra kezébe venné, hogy micsoda okokból lón a vezérek szerencsétlen eljárású taktikájá foly tán feloszlott-nak nyilvánítva? mindenki előtt ismeretes. Megengedtetvén azonban vagyona feletti rendelkezés végett még egy közgyűlést tarthatni, ez 1852-ki mart. 17-én ment a nemzeti Museum gyűl teremében véghez; mellyen cs. k. helytartósági tanácsos Fridrich György kormánybiztosnak a tanácskozínányok folyamára, mint közösen elismerve lón — jótékonyan hatott, s a jogi szempontból támasztott s némelly tagok ellenvetései által bebonyolított kérdések vitásának szabad kifejlődést engedő vezérlete alatt, a nemzeti Museum derék igazgatójának előterjesztésére hozott határozat emez értelemben lón megállapítva: a „feloszlott iparegyület, hátrahagyott vagyona örököséül a nemzeti Museumot teszi azon köteleztetéssel. miszerint a technolo-

giai gyűjtemény a Museum teremében egy külön osztályban, „iparegyleti hagyomány“ cím alatt felállíttassék, őriztessék, s a közönség és különösen az ipar osztály számára nyitva tartassák; az átveendő pénzek kamatai részint iparmű-kiállítások rendezésére, részint más közhasznú s az iparegylet alapszabályaiban kitűzött teendőkkel rokon czélokra fordíttassanak¹⁾ — az ekként nemzeti Museumunk tulajdonává lett volt iparegyleti vagyon értékmenyiséget azonban — minthogy épen most van liquidatio alatt, e helyt szám szerint meg nem határozhatjuk.

Térjünk most a Pesten létező, jelen rovatunk alá tartozó intézetek, egyletek ismertetésére.

A magyar gazdasági egylet alapításának dicsősége, mondhatni kizárólag a nagy *Sséchetiy* Istváné. Hazánk átalakítása alapjául olly egyesületet kívánt ő létesíteni, melly az egész ország szorgalmasb birtokosait összekösse, mellyben az ugyanazon érdek melletti törekvés az ügynek nagyobb erővel eszközözendő gyarapítására központosíttassék, s melly végre a belvetélkedés felébredtése mellet hazánkat a külfölddel is nagyobb érintésbe állítsa. — Mire az 1826-ki országgyűlés alatt Posonban tartott löverseny sikerülte után Eszterházy Mihály s Károlyi Gy. grófok, s Wesselényi Miklós báróval egyesülve, egy *pályafutást*³⁾

¹⁾ 1. magyar hírlap 1851-ki 721. sz.

²⁾ Közérdekénél fogva közöljük e versenyzés szabályait: „Tartatik minden évben Május holnap vége táján. Verstörvények a következők: 1. Minden futásra szánt ló a díj feltételei által kikötött időre, származása, eredete, vérfaja, neme, kora, szőre feljegyzésével bejelentessék. A bejelentés ideje a levél vételétől számitatik. Ha valamely ló későbbben jelentetik, vagy a díj feltételeiben megkívánt minémüségei, ha szükséges hitelesen nincsenek bebizonyítva, pályává nem kelhet. 2. A bejelentett loért, ha pályára nem kél, rendszerint semmi fizetés nem jár. 3. Fut hat azon egy ló különféle díjért; de ugyan azon díjért egy tulajdonosnak rendszerint csak egy lova állhat ki pályára, akár maga, akár más nevében. 4. Egy korú egy nemit ló mind azon egy terhet viszen a teherjegyzék szerint; de kancza kevesebbet ménnél, vagy mén többet kanezánál, a mikép azt t. i. a díj feltételei kikötik. 5. Televér loért, ha 100 aranyos díjért fut, minelőtte gyepre kél, gyeppenz fejében 2 arany, félvértüért egy arany jár; — 100 aranyon alól lévő díjért egész 50-ig televér 1; félvér ½ aranyat fizet; 50 aranyon alól lévőért pedig semmit sem kell fizetni. A 3-ik s 4-k osztálybeli lovak minden gyeppenztől mentek. 6. Hús lónál több egyszerre a pályára nem bocsátatik, s ha felesebb számú gyűlne össze valamely díjért, sorsolással csapatokba osztatnak, s minden csapatból a bárom elsőbb ismét külön szakaszatván, ezek már mint jelesebb futók versenyeznek ismét együtt, s az ilyenek közt leendő diadalmasé a jutalom. 7. Hogy a díjt, s külön — vagy elegyversenybeli sommát a futás után az elitélő áldadhassa a nyerőnek, a díj és letett summá még a lovak' megindulása előtt a Pénztartó kezébe adatik. 8. A kihirdetett órára kiki készen álljon lovával a gvcpen, díjért futásban egyik a másikkra nem várakozik. Külön — s elegyversenyben egy negyed órát enged egyik a másikkal, s az ekkor meg nem jelenő bánatot fizet. 9. Azon ló, mellynek verseny-

társaságot alkotott, Andrásy György, Észterházy Károly, Pejachevich Péter grófok, és Orczy Lőrincz báró hozzá csatlakozása által nem sokára gyarapulandót. Az egyesület, mely közvetlenül céljául a lótenyésztést tűzte volt ki, 1827-ben kezdette meg az alapszabály szerint, központosulás miatt mindig Pesten tartandó versenyeit. — Még ezen évben bővebben kifejtette terveit a nagy gróf, számos hazafiak társaságában *nemzeti Cassinót* állítván fel, mellyben a szétágazó erők központosuljanak, a nemzeti ipar tanácssal és tettel fejlesztessék az együtt munkálkodásban. Első gyümölcse ezen egyesületnek nem sokára kifejlett: a honi borok ismertetését s ez által a tenyésztésnek és kereskedésnek gyarapultát eszközlendő a társaság, pinczéjét ugyan azon évben lerakóul tűzte ki. — Azonban a pályafutási társaság hatalmasan gyarapodván, 1828-ban második korszakát érte, a nemzeti ipar emelésére „*Lótenyésztő társaság*” alakulván át. De nem sokára ismét tágult az egyesü-

társa vágj nem akad, vágj meg nem jelen, egyedül járja körül a pályát, s úgy nyertes. 10. Ha teher van kiszabva, minden lovas tartozik minden futás után a mázsáid helyhez lovagolni, s ott leszállani. A ki előbb száll le lováról, valakivel kezét fog, minekelőtte leszáll, vágj 2 fontnál többel könnyebb mint a kiszabott teher, nem nyerhet, kimaradnak tekintetik. 11. Nj'ereg, kantár, takaró, s korbács mind a teherhez tartozó. 12. A mely lovas a másiknak útját vágja, a másikat kiszorítja, pajtása lovát üti, vagy más alacsonj' fortélyokkal él nyerhetés végett, nem nyerhet, kimaradnak tekintetik, sőt a versenyezéstől is el léssen tiltva. 13. Lovasát levető, vagy rövidre vágó ló nem nyerhet, s kimaradnak tekintetik. 14. Ismétlést kikötő díjagnál a diadalmas lónak kétszer kell legelőször a nyerő ponthoz érkezni. Ha mindazáltal az első ízben A. ló lenne első, a másodikban pétiig B. akkor harmadik iz következik, s a mellyik akkor ismét legelő) jár, az a diadalmas. Ha továbbá a harmadik ízben C. ló kag előre. A. B. C. negyedik ízben vívnak meg egymással, a többiek már velek nem is bocsáttatván s a ki ekkor első, azé a díj. Egyéb-iránt a díj adónak szabadságában áll, csupán az A. B. két első nyertest futtatni harmadszor, és azzal végeztetni is a versenyt. 15. Kimaradt ló következő ízben nem futhat. 16. A választottság nevez ki minden versenyés alkalmával Pályatiszt-séget u. m. Intézőt, Indítót, Elítélőt, Rendreügyelőt sat., s a ki mire meg van az által kérve, pontosan járjon el abban, hogy minden a legserényebb rendben folyhasson. 17. Az Intéző a maga napján feje a gyepen történendő versenyési dolgoknak, s elintézésék végbehajtásának. Minden rendtartást tehát tőle vár a Váiasztottság, s az ő szavára, kiki ha mit magára vállalt, teljesíteni tartozik. 18. Az Elítelő kötelessége, minden lovat, még elindulása előtt lovassá színeivel együtt jól megnézni, s megjegyezni, hogy igazán mondhassa mellyik hol járt. A megérkező lovat ő a nyerőpont oszlopának bal oldaláról nézi, és úgy helyezi a lovakat, azaz kimondja mellyik első, második, harmadik, s ha lehet a többit, is. 19. A mellyik ló csak fél fejfel, vagy csak egy vonattal van is előbb a másiknál az Ítéő szerint, az a nyertes; de megtörténhetik, hogy két ló olly egyszerre terem a nyerőpontnál, hogy elsőséget az Elítelő sem mondhat ki valamelyikére; akkor az illy együtt vívott lovak még egyszer futnak, a többi már velek nem bocsáttatván. 20. A mit az elítelő, a lovak elsőségére mond, az áll; kifogás ellene nincsen, de semmi egyében ő nem bíró. 21. Támadható ellenkezéseket a téren a Váiasztottság jelenlévő tagjai igazítanak el.“

letbe munkálkodási köre: miután t. i. az 1829-ben keletkezett állatmutató egyesületet is kebelébe vonva 1830. „*Állattenyésztő társasággá* változott, s egy lépéssel tovább haladt arra, hogy később az összes mezei gazdaság tökéletesbitését vehesse céljául. A már így fenálló intézet célja volt „*hogy Pesten középpontban egyesülvén, lovak, juhok, szarvasmarha, s egyéb házi állat tenyésztéséről s az azt elősegítő eszközökről . . . tanácskozzanak a honiak, s hogy végre . . . lassankint 'mintegy szívből szívárogjon a haza minden erejébe e tárgyat érintő jobb ismeret, nagyobb szorgalom s így bizonyosabb haszon.*“—A haszon reménye nem csalt; mert azonfelül, hogy számos birtokos jutott kancainak a nemes ménemből ingyen hágatása által nemes fajú lóhoz: az állatmutatásról már 1844-ben jelenté a társaság: hogy valamint egyéb gazdasági állatoknak nemesbitése évről évre haladott, úgy különösen a legfinomabb fajú birkák tenyésztése több helyt már oly fokon áll, hogy ha a legjobbak - kal talán nem mérkőzhetnék, azokhoz naponkint közeledett. — 1835-ben a mindinkább növekedő részvét (kettő hián már 500 tagot számlált) a társaságot negyedik korszakára juttatá, midőn munkálkodása körét az. egész mezei gazdaságra kitérítvén, „*Gazdasági egyesület*“ czimet vön fel, 1837-ben végre f. iratot s örök alapítványokat nyitott meg a társaság; — de lássuk célját, mellyet munkálkodásainak tűzött ki alapszabályai szavaival: „*Célja u. m.: az egyesületnek a honi mezei gazdaság minden ágát a jövedelmezés azon fokára emelni, mellyre a tudományok művészetek és viszonyaink teljes ismerete által lehetséges; és e végre munkálkodása köréhez tartozik: a) minden a mezei gazdaságra vonuló hasznos tudományt, valamint azon újabb ismereteket és találmányokat, mellyek hasznos léte tapasztalás által igazoltatik, pártolni és terjesztetni, b) alapos és biztos tudományt szerezni magának a mezei gazdaság minden ágára nézve azon állásontról, mellyen jelenleg van; kitanulni azon akadályokat, mellyek kifejtését gátolják, s módokat találni, mellyek gyarapodását eszközendifc. c) Idegen nyelven irt és a mezei gazdaságot illető, közhasznú munkákat és iratokat anyanyelvünkre fordítani, és gazdasági viszonyainkhoz alkalmazva a hazában terjesztetni, d) A mezei munkákat könnyebbítő eszközöket megismertetni, azokat készítő alkalmas mesterembereket és művészeket szerezni, pártolni, s mindenek felett állandóan megtelepíteni. e) A Pesten évenkint tartandó állatmutatást*

szintúgy mint minden gazdasági temesztmények és művek mutatását kiterjedtebb divatba hozni, f) jutalomkérdéseket és jutalom feladásokat tűzni ki; továbbá magyar-nyelven irt jeles gazdasági könyveket és hasznos inüszeri, chemiai vagy új gazdasági ágat tárgyazó felfedezéseket megjutalmazni, g) jeles gazdákat emlékjelek által megtisztelni; gazdasági tiszttek, juhászok, és egyéb cselédek kirnivelését nyilvános megbíralás után megkülönböztetések és jutalmak által előmozdítani, h) a hazában fenálló minden gazdasági intézetről tudományt szerezvén, azok használását elősegélleni és gazdasági nevelő intézetek fellállítására hazánkfiait buzdítani, i) jeles magaviseletű salkalmas ifjakat a hazai s külföldi jelesebb gazdaságok megismerésére az egyesület költségén utaztatni és tapasztalásaikat közhírül adni. Végre k) különös igyekezete lesz az egyesületnek az adózó nép sorában lévő számos mezei gazdák közt, gazdasági hasznos ismeretek terjesztése által jó példákkal és jutalmakkal ipart és ezzel nagyobb vagyonosságot eszközteni.“ Dicső és szent czélok valóban l azonban

E gazdasági egyesület is egyike ama intézeteknek, mellyekre a közelebbi viharos idők csapásai súlyosan nehezültek, az egyesületi élet rugékonysága, a haza veszedelmének bánatos érzete merev zsibbadásba sülyedt, végkép megakadván annak képviselt érdekei irányában megszokott munkálódásai. Ez időszak 1849-dik év kezdetétől 1851-ki martius 16-ig tartott, midőn is felsőbb helyről tartatni engedett közgyűlésen, a még h. Windischgratz bevonulása után az egylet-ügyei vitelével megbízott Heinrich Nep. János gazd. egyl. választmányi tag vezérlete alatt, 1849-ki julius 21-ke óta egyleti tagokból alakult bizottmány az egyletnek a viharteljes időszak közbeni helyzetéről jelentését beadá. Ennek tartalom-dus szövegéből csak az egylet léteire leginkább vonatkozó tényeket hozzuk fel; miszerint ugyanis a forgalomból eltiltott Kossuth pénzjegyekben 2726 pftnak beszolgáltatása által az egyleti pénztár végkép kiürült olly annyira: hogy a szöllő és gyümölcsfa iskola munkáltatás! költségei sem fedeztettek. Illy állapotban az egylet egészét öszszetartó organismus, legalább jobb időkig, bizonyosan felbomlik vala, ha csak legfelsőbb kormányunk, atyai gondossága meg nem menté az intézet lételét, hacsak akkori cs. k. főispán *Szentiványi Vincze* urnák — ezek a felhívott jelentés szavai — az egyesület ügyei iránt tanúsított élénk részvéte s pártfogása, különö-

sen Heinrich Nep. János úrnak a pénztár kármentesítése tárgyában tett sürgető kérelmezésére, felsőbb helyről segélyt nem eszközöl, mellyet mint kamat nélküli kölcsönt 1849-ki aug. 7 kelt levelében azon világos kijelentés mellett, hogy azt egyenesen Heinrich N. János úrnak, mint az egylet helyettes igazgatójának felelősége alá helyezi, szerencsés lón nyerni az egyesület 2000 ezüst forintokban/⁴ Ez összeg a bevételi egyéb jövedelemmel együtt az egyleti adósságok törlesztésére s az elkerülhetlen folyó költségek fedezésére fordított. Ugyan e közgyűlésben felmutatott kimutatás nyomán az egyleten 51,282 ft 14 kr adóssági teher fekszik s a jövedelmek s kiadások számadási mérlege következő számadatokban terjesztett elő: 1849-ben összes bevétel 7589 ft 2 kr; kiadás 7278 ft 37 kr maradvány 1850-re 313 ft 25 kr; ez évi jövedelem 4156 ft 44 kr, kiadás 3625. 45 kr, maradvány 1851re 530 ft 59 kr. E két év alatt azonban noha a fenforgó körülmények miatt a szőlő és gyümölcs iskolák kevesebbet jövedelmeztek, az egyesület administrationjában a személyzet fizetés illetőségi folyó költségekből 7968 ft takarított meg s az egylet régibb adósságai közül 2500 fton felüli törlesztés tétetett).

A m. kereskedelmi társaság; 1844-ben 4000 db 500 pftos részvényekre akként alakult, hogy az minden részvényes által 1844-diki julius hó 10-tői egész 1847-diki October végéig évi 25 százalékkal s így 8 részletekben rendszeren befizetendő vala, a különben tevők részvényei az alapszabályok 13. §. értelmében törlesztendő s a befizetett részletek a tartalék pénztárhoz csatolandók lévén. Ezer illy részvény aláírása után a társaság megalakulván a tagok számára az egész lefizetés teljesítéséig ideiglenes 5 % kamatozó jegyek adatván ki; a részvények teljes befizetése után egy rendes kamatozási s osztaléki jegy szolgáltatik ki, az elsőre a félévi rendes 5 % kamatok az utóbbira pedig a felesleges haszon után *egy egyre* járó osztályrész fizettetvén ki. — Az ideiglenes jegyek után a részvényesek ez utóbbi kedvezményben még nem részesülnek. — Mind az ideiglenes mind a valódi részvények hátirattal forgathatók. Célja e társaságnak részint saját részint idegen számadásra közvetlen be s kiviteli önálló kereskedést üzni, különös tekintettel

1) Bocsánat újabb s kimerítőbb adataink hiányáért! ismételt megkereséseink az igazgatóságtól ismételve nyert ígéretei daczára mit sem eredményezhettek.

a magyar nemzeti hajózásra s Fiumére, úgy általában a magyar tengerpart többi részeire alapítani, s ez által úgy a hazai termelés szaporítását, mind a forgalom élénkítését eszközölni, e tekintetből a társaság ügyei sikerteljes vezetésére szakemberekből álló s öszpontosított kormányt igényelvén, az az 1849-ik évi inártius havában közgyűlésileg módosított alapszabályai szerint igazgattatik: egy igazgató által, ki egyszersmind a társulat pénztárával rendelkezik, ki öt öt évre a társaságnak tagjaiból közgyűlésileg választatik, s óvadék gyanánt, legalább 20 részvényt letenni s a társaság ügyeinek rendes vezetése tekintetéből mindenkor Pesten lakni köteles. Tisztelt díjúl évi 3000 pftot s azonkívül a minden kiadások s 5% kamatok kielégítése után maradt tiszta nyereség 10%-ét nyeri a társaságtól. - Az igazgató hatásköréhez tartozik vezetni, vinni, intézni, és eszközölni szabályszerű hatósága körében a társaság minden ügyeit, tartozik az ügy vitelről rendes naplót vezetni, minden egyes munkálatról számolni, úgy hogy jelentéséből kivilágolják, hogy munkássága gyümölcsöző volt-e? felelős a könyvek pontos vezetése, ezeknek az előmutatott mérleggel egybehangzása, ennek általános tökélyessége, valamint a készleteknek helyes és túl nem csigázott értékbecslése felől; képviselője a társaságnak minden activ és passiv ügyeiben gyakorolja s teljesíti a reája szabályszerűleg ruházott megbízást és kötelességeket. — Az igazgató javaslatára történik a választmány hozzájárultával a segédszemélyzet felvétele, melly csupán magyarországi származásuakból állhat, s évi járandóságainak meghatározása. — Végre mind a pénztár kezelője az új felügyelete alatt áll a társaságnak pénz—status-papírosok — váltók, biztosítékul letett részvények, s más értékes tárgyakból álló vagyona. Az igazgató minden tetteiért felelős, s azért annak időközben hivataláról is lemondania nem szabad, ha csak Pestről végkép el nem távozna, vagy épen fizikai hiányok miatt ebbeli hivatásának megfelelni képes nem lenne; melly esetekben legalább félévvel a választmánynak jelentést tenni köteles. — Az igazgatóságnak mindenben szabályszerűleg ellenőre *a választmány*, melly a társasági elnök s hat egyéb tagokból áll, kik közgyűlésileg választatnak. E választmány rendesen legalább egyszer tart ülést havonkint, mellyben az igazgatóság jelentést teend az ügyfolyamról; rendkívüli ülések tartathatnak bármikor, ha azt vagy az igazgató társasági elnök, vagy két választmányi tag szükségesnek találandja. Ha-

tározatokat szótöbbséggel, s legalább három választmányi tag jelenlétében hoz, az igazgató csak értesítő szavazattal bírván. A választmány minden tagja rendszerint Pesten lakni s hivatalát díj nélkül teljesíteni köteles. Hivataloskodásának ideje 2 évig tart, harmadik évben az elnök, minden évben pedig asorshuzásilag meghatározandó 3 tagok kilépnek, kik azonban újra megválasztathatnak. A választmány hatásköréhez tartozik általában a társaság ügyvitelére felügyelni. Evégett időnkint számot kérend az igazgatóságtól azon rendszer és irány felől, melyet munkálataiban legközelebb követni szándékozik; shatásköréhez tartozik általános normatív utasításokkal, például a társaság merényletére minő összegig bocsátkozhatik speculációkba? vagy hogy rendelmények kötelező elfogadásába csak annyiban vagy azon túl is bocsájtkozhatik-e? mennyinek fedezhetéséről magát előlegesen biztosította, vagy áruszállítási szerződéseknél a természetők irányában minő óvatossági szabályokra ügyeljen sat. Továbbá félévénként a társaság állapotáról kimutatást, minden év végével pedig a közgyűlés egybehívása előtt az igazgatóságtól mérleget és rendes számadást kívánni, azt megvizsgálni és iránta a közgyűlésnek jelentést tenni köteles. Végre a váltó leszámításoknál a váltók előleges bírálatára kebeléből 2 — 3 kereskedői tagot küld ki. Az egész ügyek menetéről személyesen meggyőződnek a társulati tagok, az évenként mártius havi vásár alkalmával tartatni szokott közgyűlésen, hol elejükbe terjesztetik az egész társaság állapota, pénzbeli ereje sat. Ezen gyűlésen kívül még tartathatik az igazgató, választmány, vagy a tagok¹ 3 kívánatéra rendkívüli ülés is. Határoztatik e gyűléseken minden kérdések, módosítandó alapszabályok s egyebekről, melylyek a társaság lényegét nem érdeklik, titkosan szavazott többséggel és pedig akként; hogy 1 és 2 részvény birtokosa egy ezentúl minden két részvény után ismét egész 10-ig egy egy szavazattal bírjon. A társaság álladahna 25 évre határoztatván, ez idő lefolytéval közgyűlésileg fog meghatároztatni, valljon a társaság azon időn túl is fennálljon-e?—Lehetnek azonban esetek, inellyekben a társaság magát ez idő lefolyta előtt is felozlatottnak nyilváníthatja, illy esetek ha, példának okáért a társaság 5 egymásutáni évben mindig veszteséget szenvedvén alaptőkéjének $\frac{1}{3}$ kevesbülne; vagy ha a társasági tőke $\frac{a}{s}$ -ra leolvadt, s a tagok $\frac{3}{4}$ száma a társaság felozlatását kívánja.

Eddig az alapszabályok. — A balviszonyok azonban nem engedek, hogy e társulat még csak a megalapított 25 évi kitűzött pályáját is sikeresen megfuttassa, s már ez idő előtt volt hanyatlását s feloszlását elérni. — Ugyan is a mostoha sors e társulatnak már alakultában olly igazgatót juttatott körébe, melly a kezdetre is olly kisded 530,000 pftnyi társulati tőkét rövid 3 év alatt könnyelműség-szülte hanyagságból 150,711 ft 47 kr. kevesbítette, s így a csekély tőkét majdhamar 380,000 pft-ra apasztotta le. De e nagy sebe a társulatnak a veszteség tetemessége daczára is ez idővel talán még behegedhetett vala, ha hazánkra csak a béke éltető melegében növvő zsenge hazai vállalatokat előlő forradalom borúi nem tornyosulnak fel. — Majdhamar érezhetőek valának csakugyan is következetei e társulatra nézve, úgy hogy annak árjában az alaptőkéből újonnan ismét 47,823 ft 10 p. krt emésztetett fel; valamint az előbbi úgy az összeghez a részvényesekre azonkívül háromlott kamati veszteséget oda se számítván. Az így már körül 330,000 pengő forintra apadt alaptőke mellett mindinkább növekedtek a több évek során át különben is elég hazafi usággal áldozott részvényesek aggodalmai, még végre a már az 1849-diki közgyűlésben a végfeloszlásra mutatkozott, s a jövő két évben a szűnni nem akaró veszteségek miatt mindinkább közösebbé vált hajlam az 1852-diki mártiusi közgyűlésben annál inkább szomorú valósággá vált: miután az abban előterjesztett számadások végilég is ismét 47,366 pftnyiveszteséget mutattak magán az alaptőkéből, a kamatokból eredett 19,800 pftnyi összeget külön számítván. —

Az így bekövetkezett társulati feloszlástól azonban az ittott számos részvényes tagok felszólamlásai után ítélve, még annak végelenyészttét bekövetkeztethetni nem mernénk, mellyek inkább a társulatnak ujabbi, a változott viszonyoknak megfelelő alakítását látszanak jósoltatni.

A pesti nagykereskedő testület részére kiadott Okiratot történeti érdekénél fogva is közlendőnek tartottuk:

„Mi első FERDINÁND Isten kedvező kegyelmiből ausztriai császár; Magyar és Csehország e néven ötödik, Dalmát, Morvát, Tót, Italics, és Lodomér Országok apostoli, úgy Lombardia, Velence, Illiria stb. királya; ausztriai főhercege; Lotharingia, Salzburg, Steyer, Iarántán és Krajna, Fel- és Al-Sléczia hercege; Erdély nagy fejedelme; Morvái Ögróf; Habsburg és Tirol Grófja stb. emlékezetül adjuk ezennel jelentvén mindennek, kit illet, hogy szabad kir. Pest városunkban lakó Kalmár és Kereskedő polgár híveink részéről, bizonyos áltatok azon városunkban a mi kegyelmes megegyezésünkkel alakítandó királyi Kiváltságos Nagy-

kereskedői Testület tárgyában, és közöttük eszközzendő jobb rendtartás végett alkotott, magyar nyelven szerkesztett, alább irt tartalmú alapszabályok azon alázatos esedezéssel mulattattak és adattattak légyen be Felségünknek, miszerint mi azokat és az azokban foglaltakat öszvesen, mind egyenként helyeseknek, kedveseknek és elfogadottaknak váltván, királyi kiváltságlevelünkbe iktattatni és íratni, császári királyi hatalmunkkal jóváhagyni, helyeselni, megerősíteni, s mind magok, mind valamennyi utódaik számára érvényesíteni méltóztatnánk,—melly alapszabályok tartalma következő - 1. §. A folyamodók, kik jelen alapszabályokat felterjesztik, s a kiváltság megnyeréséért legfelsőbb helyen alázattal esdenek, ő császári királyi Felsége különös kegyelmétől s adékonyágától reményük^ miszerint ő Felsége megengedni méltóztatik, hogy Pesten egy királyi kiváltságos nagykereskedői testületet alakíthassanak, mellynek tagjai a „Királyi Kiváltságos Nagykereskedő” czimen kívül a mellvérten Magyarország czimierével disztlő császári sással is élhesenek. Ezen testülethez fognak minden ezután felvétetni kívánók csatlakozni. —

2. §. A királyi kiváltságos nagykereskedők száma batarozatlan, s ő császári királyi Felsége kitűnő kegyelméből szabad lesz nekik a magokat jelentő s alkalmas egyéneket; a honban törvényesen bevett vagy türelmezett hitvallás minden különbsége nélkül, testületükbe felvenni. A testület tartozik a bekebelezetni kívánók folyamodását, szabad királyi Pest városa nemes tanácsának benyújtani, mellyet tudni-illik a testületre való felügyelés illet, s mellynek kötelessége a folyamodók személyes tulajdonai s viszonyai felől kimerítő tudomást szerezvén, a folyamodványt a nagyméltóságú magyar királyi helytartó-tanács eleibe elhatározás végett nyolcz nap alatt felterjeszteni. Ha a folyamodványt nem maga a testület nyújtotta be, akkor ez az oily új egyén felvételére nem kényszeríttvhetik. 3. §. A Nagykereskedő megkivántató tulajdonai következők: a) nagykorúság, vagy nyert-kor engedély; b) szilárd becsületesség és szeplőtlen hírnév; c) valódi kereskedőnél, vagy kiváltságos gyárnál töltött üzleti tíz év; d) legalább harmincz ezer pengő forintnyi saját vagyon. 4. §. A kiváltságos nagykereskedő hitelének a közönség előtti megalapíthatása tekintetéből az érték-kimutatásnál arra lesz vigyázat: miszerint a kimutatott érték a folyamodónak maga saját és pedig tiszta s tehernélküli vagyona légyen, minek kipuhatólása iránt a vagyon-különfélebsége miatt részletes szabály fel nem állíthatatik ugyan, mindazáltal meghatározatik, hogy azon vagyonnak nem világos vagy gyanús s nem egészen alapos követelésekből állani soha sem szabad, az érték-kimutatás mindenkor a pesti királyi első bíróságu váltótörvényszék előtt a királyi kiváltságos nagykereskedői testület két vagy három küldöttje közbejövételével s a legszigorúbb pontos eljárással fog történni. 5. §. A királyi kiváltságos nagykereskedők mindennemű árukkal, természetményekkel stb. fogják üzni nagyban a kereskedést, legkisebb korlátozás s kivétel nélkül, valamint mindennemű bizományokkal, szállításokkal s váltóüzletekkel is. 6. §. Ugyanazon egy időben a nagykereskedés mellett kiskereskedést is üzni a királyi kiváltságos nagykereskedőknek nem szabad. 7. §. Ellenben gyárokat felállítani vagy átvenni, s azzal a kereskedés mellett egy időben foglalkodni, minden királyi kiváltságos nagykereskedőnek legkisebb akadály nélkül szabad; de a gyárállítás, vagy átengedés csak a fönnálló rendeletek megtartása mellett történhetik. 8. §. Minden királyi kiváltságos nagykereskedő köteles a szükséges kereskedési könyvet a törvény-szabta módon vinni, s magát váltótörvényszékieleg bejegyezteni. 9. §. Vagyonbukottak, ha hitelesen be nem bizonyítják, hogy elébbeni hitelezőiket tökéletesen kielégítették, s becsületes emberhez illőleg viselték magokat, valamint a dugarusok királyi kiváltságos nagykereskedői testületbe fel nem vétethetnek. 10. §. Az özvegyek míg újra férjhez nem mennek, csak azon esetben folytathatják elholt férjeik üzletét, ha hitelesen bebizonyítják: hogy a szabályszerűleg meghatározott értéknek valóságos birtokában vannak. Kötelesek mindazáltal ez esetben is azon férfit, kire királyi kiváltságos nagykereskedésük vezetését bizzák a királyi kiváltságos nagykereskedői testület küldöttségének bemutatni, hol ez magát kellő ismeretei s szeplőtlen becsületessége felől igazolja. 11. §. Az olly gyáros, vagy gyárreszes, a ki királyi kiváltságos nagykereskedőségért folyamodik, ha kü-

lonben ennek megnyerésére alkalmas, köteles a gyárvagyontól elkülönözött kereskedési saját értéket kimutatni. 12. §. Az olly királyi kiváltságos nagykereskedő, ki megbukván kereskedői hitelezőinek nyolczvannolcz százaléknál kevesebbet ad, és így tizenkét százaléknál nagyobb veszteséget okoz, nagykereskedői jogát elveszti. kivévén ha hitelesen bebizonyítja, hogy fizetési tehetetlenségbe önhibája nélkül jutott. 13. §. A királyi kiváltságos nagykereskedői szabadalom csupán azon személyre nézve lévén érvényes, kinek az adatott, ha ez netalan arra használatnák, hogy paizsa alatt szabadalmatlanul idegen kereskedők helyben jogtalanul üzérkedjenek, az e részben vétkes egyén végkép elveszti kiváltságát. 14. §. A királyi kiváltságos nagykereskedői testület vezetését ennek kebeléből szótöbbséggel választandó három kiküldött veszi-át, kikhez még három hasonlóképp választandó megbízott adatik, tettel és tanácsosai gyámolítás végett ez utóbbiak keltejére fog a testület pénztára évenkénti számadás terhe alatt bízati. 15. §. Ezen a fenebb említettépp választott tagokból fog állani a királyi kiváltságos nagykereskedői testület előjárósága, s küldöttsége, kinek két harmadrésze mindenkor a keresztények közül lesz, s minden másod évben szótöbbséggel választandók; a kilépő ismét választható lévén. 16. §. Ha a kereskedési viszonyok gyakrabbi gyűléseket nem igényelnének a nagykereskedői testületnek legalább minden pesti vásár előtt vagy után közgyűlést kell tartania. Ezen közgyűlésekre a nagyméltású magyar királyi helytartótanács évenként királyi biztost nevez. 17. §. A szállási, ügyvédi, szolgálati s más költségek fedezésére szabad lesz a testület tagjainak magokra békeblezési díjt és évenkénti adózást róni. A testület költségei fedezésére szükséges évenkénti adózási illetmények kivetése csak közgyűlésen, s a jelenlévők két harmadrészenek megegyezésével történhetik. Valero J. A. — Ullmann M. Ugornyai Robitsek Jós. Boscovitz Józ. L. Burgmann Károly. Wodjuner s fia. Kunewalder testvérek. Vogel Lajos és Schön. Karczag B. Boscovitz Manó. Hercz. J. s Pollák M. — Dumtsa Demeter. Appiano J. — Rosenfeld M. L. és fiai. Guggenberger C. F. Koppéi L. M. Dumtsa A. Liedemann J. S. Frigyes. Kanitz M. L. fia. Breisach Hermann. Wodjaner Rudolf. Jalics Ferenez A. Ugornyai Robitsek A. Schulhof A. Lichtenstern és fiai. Gross Károly. Cahen M. A. Stern D. örökösei. Döring Jós. Malvieux C. J. — Halbauer János G. — Pontzen Ábrahám. Kanitz M. L. és fiai. Oswald Antal. Koppély Fülöp. Kern J. Eunoch s fia. Kadisch J. — Lackenbacher testvérek. Herzfelder Dávid. — Fleisehl Sámson és D. Schiefner M. örökösei. Kunz Ján. Józ. s társai. Herman Löwy, Ullman G. — Mandi Joachim. Iszer V. Vilm. Hónig Antal Kasovitz J. II. Mi tehát a fen említett szabad királyi Pest városunkban lakó kalmár s kereskedő polgár híveinknek Felségünkhöz fen idézettépp intézett alázatos könyörgését kegyesen meghallgatván, királyi kegyelmünkre méltatván, mind az általokazon városunkban leendő királyi kiváltságos nagykereskedői testület alakítását, mind az imént elősorolt, s jelen kiváltság-levelünkbe iktatott, s íratott alapszabályokat is, miként ide iktatva vannak egész tartalmukban s minden záradékaikkal együtt és az azokban foglaltakat összesen mind egyenként helyeseknek, kedveseknek és elfogadottaknak váltván császári királyi hatalmunkkal jóváhagytuk, helyeseltük, megerősítettük, s mind a fen nevezett kalmárok és kereskedők, mind az ő valamennyi utódaik számára érvényesítettük; sőt jóváhagyjuk, helyeseljük, megerősítjük, s érvényesítjük, a mások jogait épségben hagyván, s magunknak aziránt, hogy ezen alapszabályokat részben, vagy egészen változtathassuk, módosíthassuk, és eltörölhessük a teljes hatalmat jövődöre is fentartván apostoli magyar királyi titkos pecsétünkkel függőleg megerősített jelen levelünk erejénél, s tanúságánál fogva. Kelt a mi őszintén kedvelt hívünk tekintetes s nagyságos Székhelyi Gróf Maljáth Antal Szent István apostoli királyi rendbeli nagy keresztes vitéz, aranykulcsosunk, valóságos belső titkos tanácsosunk, Zemplén vármegyei főispán, Magyarországunkon királyi fő asztalítok mesterünk, és ugyanott királyi Udvarunk, egyszersmind az említett Szent István apostoli királyi rend kancellára kezéből, birodalmi fővárosunkban Bécsben Ausztriában Szent András-hó huszadik napján az Úr Ezer nyolczszáz negyvenötödik esztendejében Magyar, Cseh sat. országi Uralkodásunk tizenegyedik évében.

FERDINAND B. k. Gf Majláth Antal s. k. Jászay Pál s. k. Beiktattott a czéhki-váltságos királyi könyvbe. Bizonyítja Stankovics Mátyás, kir. tanácsos, irat- és levéltár igazgató. Sz. királyi Pest Városa tanácsának 1816. évi April hó 24. tartott ülése alkalmával e kegyel, királyi kiváltságlevelet 6,495, sz. a. kihirdette — Jordán Henrik s. k. h. főjegyző.^{1*}

A pesti m. kereskedelmi Bank 1841 évi oct. 14-kén kelt legkegyelmesebb királyi jóváhagyás következtében 4000, 500 pftos 5 % kamatozó részvényekre alakítva olly czélből, hogy leszámítolási, forgatási, letéti ügyletek, továbbá előlegezések, kölcsönzések által az üzlet s kereskedés élénkítését s így a tőkék szaporítását eszközölje. E négyes üzleti cél tekintetéből a társulat munkásává is több részre oszolván, azok mindegyike külön említést érdemel; ugyan is, a mi a beszámítolási üzletet illeti, ezen intézetével a bank csupán váltójogi erejű, váltót fogad el, s azért is leszámítolás végett csak idegen az az valóságos tukmált, intézett s intézvény névvel is nevezett, Pesten fizetendő, legalább 300 pftól szólló és 15 — 90 napokat lejárt s 3 pesti kereskedő által kezeseit váltót, saját vagy is nem valóságosokat pedig csak a váltótörvényszéknél bejegyzett kereskedő- gyáros s kézművesektől fogad el 6 % leszámítolási díj fizetése mellett, s az előszámlált feltételek alatt. Az illy benyújtott váltók megvizsgálásával egy 5 tagból álló választmány van megbízva, tnellynél vasárnap s ünnepnapokat véve, minden váltók leszámítolás végett bemutatathatok. A forgatmányozás! banknál mindenkinek szabadságában áll számára s nevére egy külön lapot kérni a bankigazgatóságtól a letétül átadott pengőpénz után, melylyel azután lejegyzés által szabadon rendelkezhetik; ugyan ez történhetik csak egy a letett-pénzről kiadott s látra fizetendő bankkötelezvény által.—A forgatási banknál letett öszvegről rendelkezhetik annak birtokosa akképen: hogy előbb a bank pénztárnál saját aláírását megesmertetvéu, az azzal ellátott iratra a forgató bankban levő pénze erejeig vagy egy más lapjára iratik az utalványozó lapjáról által, bizonyos 100 pftot meghaladó öszszeg, vagy pedig ha olly fél részére jelentetik valainelly tétel be, mellynek a forgató banknál lapja nincsen, a laptulajdonos utalványára a kívánt öszszeg, a váltó íbglalkodásban szokott nyugtatványozás mellet a bank-pénztárnál kiadatik, sőt ha ily utalvány minden előmutatóra szól, birtokosának minden alakszerűség nélkül kifizettetik. — Mint letéti bank elfogad ezen Intézet rendes beclslés mellett arany s ezüst pénzeket,

pengő pénzre szálló statuspapirosokat, arany s ezüst portékákat, mindennemű külföldi kötvények s magánosok pénz-ok leveleit, mellyekért átvételi- gondviselési- időhosszítási s kiadási díjakat szokott venni; a letétemény 15 napot egész három hónapra fogadtatik el, a díjak mindenkor csak 15 naptól időszakaskint vétetvén ki. — A bizonytalan időre letett tárgyakról a díjak évenként előre lefizetendők. — Mind ilyen betett tárgyak azonban csupán olyantól fogadtatnak el, ki birtoki jogát legalább 2, a bank előtt hitellel bíró, tanúval tudja igazolni. Végre előlegez ezen intézet a) arany s ezüst rudakra, b) pengő pénz kamatú status papirok c) nem romlékony honi termékek s portékákra, gyár és kézművekre, s d) házak s fekvő javakra 300 pfton túl akképen: hogy a pénzeknél teljes értékükön alul száztól ötös mennyiségéig; belföldi s pengőpénz kamatú statuspapirokra a betéteikor fenálló alkulási közép árszerint számított ²/₃ értékükig; de csak azon feltétel alatt: ha időközben a betett papirok a közép érték;³/₄ részt ig lelesnének, azok birtokosa másnap reggeli 11 óráig intés nélkül a zálog előbbi értékét más valamely zálog által kiegészítse; továbbá honi termékek s gyár és kézművekre 3 hónapra vagy egy vásártól a másakra az érték feléig; ugyan így adatik ház s fekvő javakra a birtokos által bizonyos lejáratra, melly a kiváltás idejét mutassa — kiállított rendes váltó mellett. — Vala mint a letétnél úgy itt is mind e javak iránt az illető birtok-jogát két a bank előtt hitelt érdemlő s tanúképes pesti polgár tanúteje által köteles bebizonyítani, kik egyszersmind a jótállók is. Kamatul 6° 0. több semmi esetre sem vétethetvén. A banknak minden ügyei egy 50 — vagy egész 100 tagból álló s minden harmad évben választás által megújítandó választmány s egy 14 tagból vagy is 1 elnök (egyszersmind választmányi is), helyettes és 12 igazgató s szükség szerint egy-néhány bíráló által kormányoztatnak. A választmányi tagok a legtöbb részvény nyel bírókból, a bank igazgatók pedig, és pedig az ejnök a 20, helyettese 15, az igazgatók s bírálók pedig legalább 2 részvénynyel bírókból választatnak, és pedig azok ugyan a választmány által 3 évre, melly idő alatt e részvényeik elidegenithetlenek. Az igazgatók közül hat mindig kereskedő s évenként az egészből három kilépni tartozik sorshúzás által, kik azonban újra megválaszthatok. A választmány évenként egyszer, szükség szerint többször is, összeül, megvizsgálandó az igazgatóság által eleibe terjesztett számadásokat, s az egész in-

tézet állását, nem különben elhatározandó minden a társaság rendszabályainak módosítását érdeklő s egyéb kérdéseket, a társaságnak az alapszabályilag meghatározott 25 éven túl fenállását illetőleg sat. A bankigazgatóság hetenkint egyszer tart özszejövetelt, hol az intézet minden ágaira nézve a szükséges határozatok tételnek; az igazgatóság hatalmában áll a tisztviselők félfogadása s elbocsajtása, ide tartozik különösen a titkár s pénztárnok: s számviteli állomásnak a részvényesek közüli betöltése. Végül megjegyzendő, miszerint minden részvény bizonyos névre szólván, birtokosa csak úgy bírhat egy rendes részvényes minden jogaival ha akkép szinte a banknál jegyzőkönyvileg beigtatva vagyon, miért is ha valaki átruházás utján valamely részvény birtokába jutott, köteles az átírást a bank igazgatóságánál eszközölni; ugyan így történik az illy részvénynek forgatás utján lett birtoklása esetében, mellynek folytán azt az átvevő mindenkor maga saját nevére átíratni tartozik. Az illy részvények után járó 5 % kamat félévenként fizettetik ki, a még tiszta nyereségből járó s nyomott szelvény (coupon) mellett kiszolgáltató járulékkal együtt. Ezen intézetnek minden ügyeire a magas cs. k. helytartóság felügyeletet gyakorol egy kebeléből kiküldött tanácsos által, ki is a bank állapotát évnegyedenként megvizsgálni, s a tapasztaltakról felsőbb helyre jelentést tenni tartozik. — Elnök Havas Józsefnek a bank bizottmányához 1852-ki június 13-ki gyűlésben tett előterjesztése nyomán az intézetnek a lejárt közigazgatási évben 111,001 ft 41 kr jövedelme volt s pedig a beszűrnitolási ügylet által 66,976 ft 23 kr, a kölcsön s letét ügylet által 43,255 ft 7 kr, a tartalék alap jövedelméből 655 ft 11 kr, különböző díjából 115 ft. — Ebből különböző czimek alatt levonandó 46,828 ft 23 kr s ekép a múlt évi ügyletben mint nyereség 64,173 ft 18 kr tűnt ki. Ebből 185% első felére osztalékul fizettetett 25,000 ft, hasonló fizetendő a másik félévre is, marad tehát fölös nyereség 14,173 ft 18 kr. — Ez összeállításból az intézet állása, tevékenysége s eredménye dicséretesen kiderül. A bank saját egy milliómén s a kincstár által előlegezett 550,000 fton kívül — mellyből azonban az év folytán 220,000 ft már visszafizettetett — a közönség részéről a bankba mintegy 700,000 ft 4 % kamat utáni folyt be ideiglenes használat végett. A bank alapja tehát meghaladta valamivel a 2 milliót. — Miután az ezzel elért forgalom megközelíti a 12 milliót: a bank igazgatóság az alapot folyto-

nos forgalomba hozva egy részről a kereskedése iparnak apénz-erővel lehető gyamolítást megadá, másrészről a részvény társaság érdekeiről is legjobban gondoskodott. — És ez üdves gyarapodása az intézetnek ö cs. k. apostoli Felségének legmagasb intézkedései s kedvezései által is előmozdítani szerencsétetik akkor: midőn azt minden ügy ágaira nézve, amint azok alapszabályainak 12 s 19 §§-aiban foglalván, bélyegmentességgel felruházni inéltőztatott; minek folytán a bank bármilly összeget ideiglenes használat végett négyszáztóli kamatra felvenni, s azokat vagy látra vagy rövid felmondás mellett visszafizetni magát késznek, és a bélyegdíj pótlását ezentúl nem követelendőnek nyilváníthatá.

A **pesti börze** a pesti kereskedői testület épületében kereskedői értekezések, s ügy kötések céljából felállítva, hova minden becsületes jellemű kereskedő — s természetőnek beinenete vagyon, naponkint délelőtti 11. egész délutáni 1. óráig nyitva.

A legújabban keletkezett **pesti Lloyd** célját, s működési feladatát teljesen előtűtetik következő alapszabályai:

1. §. A pesti Lloyd oily társaság, mellynek ezé Ija Pesten, mint Magyarország legfontosabb kereskedési helyén . központot állítani fel a kereskedelmi forgalom számára. Feladata leend, a kereskedés s ipar-szorgalom emelése, élénkítése s terjesztésére, valamint azoknak a természetőhez! viszonylataira lehetőség szerint hatni, s emelkedésüket közvetlenül vagy közvetve előmozdítani. 2. §. Ezen ezélnak megfelelő a pesti Lloyd a) Társas gyakori viszonos találkozás által alkalmat nyujtand ezélszerű kereskedelmi, mezőgazdasági, vagy ipar-vállalatok indítására, b) Mint közvetítője a kereskedelmi érdekeknek Magyarországon, összegyűjtendi mindazon szükségletekről! tapasztalatokat, mik ez ország kereskedelmi forgalmában mutatkoznak, c) Egy időszaki közlőnyt adand ki, mellynek lényeges irányzata kereskedelmi s államgazdasági érdekeket foglalván magában, egyszermind hivatalos s magán-hirdetéseket is tartalmazand. d) Statistikai adatokat szedend a kereskedés különféle ágazataiban, végre e) Társas élvezmények szaporítása által ezen célpontokat előmozdítandja s gyamolítandja. 3.§. Az egyszer fölszerelt s kibutorozott helyiség, s annak egyéb szükségletei a jelenlegi tagok (alapítók) s jövőre belépő részvényesek évi járuléka által fognak föntartatni s födöztetni. 4.§. A Pesti Lloyd tagja lehet minden illendő magaviseletű s feddhetlen jellemű ti. Azon tagok, kik az alapszabályok jóváhagyásáig aláírtak, többé semmi kérdés alá nem jöhetnek. Egy újabb tag fölvételére megkivántatik, hogy az négy választmányi tag által az igazgatóságnek ajánltassék, melly is ezen esetre annak a belépést tűstént megengedheti, s minden ilyen fölvételt a legközelebbi választmányi ülésben jegyzőkönyvbe igttat. 5. §. Az aláírással együtt azon jogérvényes kötelezettség vállaltatik el, miszerint az aláírott, mint a társaság tagja, 3 egymásután következő évig mindenben magát annak szabályai alá rendelendi, s az egyszer mindenkorra fizetendő bejegyzési díjon kívül, a közgyűlésileg határozandó évenkénti járulékot még azon esetre is fizetendi, ha mindjárt időközben kilépését is bejelentené. — Csak halál esetében s önkéntelen kilépéskor szűnik meg a továbbfizetési kötelezettség. 6. §. Az első aláírás három évre kötelező, — ennek lefolyta előtt a legközelebb múlt, vagy egykorulag tartandó közgyűlés a járulék mennyiségét s az évek számát a megújítandó aláírásra nézve meghatározandja. 7. §. Idegeneknek, a Pesti Lloyd egy állandó tagjának ajánlatára, egyszer mindenkorra, 3 napra szóló, szabadjegy

adatik, melly esetben a bevezetett úgy mint a bevezető neveiket az idegenek könyvébe bejegyzendik. Idegenekül tekintetnek minden bel- és külföldiek, kik nem budapesti lakosok. Azon tagok, kik valamely idegent bevezetnek, az általuk ajánlott vendég magaviseletéért a társaságnak felelősek. 8. §. Kinek Pest és Buda városokban állandó lakása nincsen, a fentemlített kötelezettségek teljesítése mellett, — szinte mint állandó tag részt vehet a Pesti Lloydban, de havijegyet is válthat, mellyért május 1-jétől sept. végéig 2 ft., oct. 1-jétől april végéig 3 l't. pp. havonként fizetendő. Az itt említett vidékiek fölvételére csak két választmányi tag ajánlata kívántatik — az igazgatóság további helybenhagyása nélkül. 9. §. Az igazgatóság azonban tiszteletbeli jegyeket is osztogat, belátása szerint, statushivatalnokoknak, tudósok és művészeknek, kik tehát mint tiszteletbeli tagok további bevezetést nem szükségeinek, — csupán felkérendők, miszerint magukat társasági tag további közbejötté nélkül az idegenek könyvébe, mint tiszteletbeli tagok, bejegyezzék. 10. §. A részvétel joga személyi, és senki másra át nem ruházható, — mindenkor csak egy személyre vonatkozik, nem pedig a többi — netalán valamely czimzethez tartozó érdekeltekre. 11. §. Választmányi tag indítványára, egyik vagy másik tagja a társaságnak a választmány által kizárható, ha a választmányi ülésben a jelenlevők kétharmada a mellett szavaz; — egy ilyen ülésben mindazonáltal az elnökön kívül még legalább 12 választmánya tagnak jelen kell lennie. — A választmány nem köteles indokolni hasonló eljárását. 12. §. Az intézet ügyeit az igazgató választmány vezeti, melly' is az alább következő 30. §-ban van megjelölve. 13. §. Minden év december havában a társaság rendes közgyűlést tart; tanácskozásának főtárgyai lesznek: a) Az elnök jelentése az intézet azon évi működése s kezeltetése fölött, b) Indítványok az intézet hatásának kiterjesztése vagy közelebbi meghatározása iránt, c) Egy bizottmány kinevezése a számadások átvizsgálására, d) Az alapszabályok netalán megkivántató változtatása, a társaság céljának sérelme nélkül, és a magas ministeriumtól a helytartóság útján nyerendő jóváhagyás fentartásával. e) Az előjáróság s választmány megválasztása. Az elnök megválasztása absolut szótöbbséggel történik, f) Határozás az intézet további főállása fölött, ha netalán ez kérdés alá vétetnék, g) Az évenkénti járulék meghatározása, h) A főtitkár fizetésének és alkalmaztatás! feltételeinek, nemkülönbén adandó utasításainak megállapítása, i) Netaláni kölcsönök felvétele. 11. § Rendkívüli közgyűlések összehívása a választmány belátásától függ. 10. §. Minden közgyűlés, rendes úgy mint rendkívüli, 14 nappal előbb, mind a pesti hivatalos lapok, mimi az intézet közlönye által kihirdetendő, s az erről szóló hirdetményben egyszersmind a tanácskozás tárgyai közzé teendők. 16. §. A határozatok a közgyűlésen úgy mint a választmányi ülésekben, az elnök-választást kivéven, relatív szótöbbséggel hoztatnak. A közgyűlésnek szabályilag történt kihirdetése után, a meg nem jelentek a többséggel szavazók gyanánt fognak tekinteni. Közgyűlés érvényességére a jelenlevő tagok bizonyos meghatározott száma nem kívántatik. 17. §. Az intézet és annak személyzete fölötti közvetlen felügyelés egy főtitkára fog bízati, ki egyszersmind a társaság hírlapjának szerkesztését viendi. Fizetése és alkalmaztatásának egyéb föltételei a választmány indítványára közgyűléseleg fognak megállapítani, vagy a körülmények szerint szabályoztatok A közgyűlés határozatid a főtitkárnak adandó utasítás fölött is. 18. §. A főtitkár kinevezése a választmányt illeti. 19. §. A főtitkár gazdasági előadója a társaságnak; feladata különösen a társaság célját előmozdítani, a kereskedés és ipar hiányaira vonatkozó tapasztalatokat, nemkülönbén azoknak a földmíveléshezi viszonyait fölkeresni s az orvoslati módokat a választmánynál indítványozni. Ha ezen javaslatokat a választmány helybenhagyja, akkor azok ezen irányzatban az intézet lapja által fejtegetendők, s ez által a kitűzött cél elérése cszközlendő. 20. §. Ezen hírlap kiadásánál az illető törvények és rendelvények szoroson szem előtt tartandók. 21. §. Egyébiránt e lapnak rendeltetése, mindazon magánhirdetéseket, mellyek a kereskedés s iparra s általában az intézet céljára vonatkoznak, — az elsőket mérsékelt díj mellett — fölvenni. 22. §. Valamint itt a főtitkár kötelességévé tétetik az intézeti cél előmozdításának megfelelő módokat feltalálni s indítványozni: úgy szinte minden társasági tag-

nak vagy résztvevőnek szabadságában áll, tapasztalatait s javaslatait a választmány elébe terjeszteni. 23. §. A 22. §. következte'ben a titkárhivatalban egy jegyzék-könyvnek folyvást nyitva kell állania. Az ezen könyvbe íglatandó megjegyzések illő módon szerkesztendők, sajátkezűleg aláírandók, és a legközelebbi választmányi ülésben tárgyalás alá veendő. 24. §. A társaság vagyona közös java marad a pesti Lloyd összes tagjainak, s a társaság felosztása előtt senki sincs feljogosítva, akármely ürügy alatt ezen vagyon részét igényelni. 25. §. A könyvek, hirlapok, térképek s egyéb a társaságot illető tárgyak használata, annak helyiségein kívül senkinek meg nem engedtetik. 26. §. A házrendre, és azon út és módra vonatkozólag, mikép kelljen — az intézeti cél, előmozdítása érdekében — a tagok és közönség igényeinek lehető legnagyobb megelőzéssel eleget tenni, — az igazgatóság egy külön szabályzatot adand ki, s azt — a helytartóságtól nyert jóváhagyás után — az egyesület helyiségeiben kitétetendi. 27. §. A közönség nagyobb kényelmére, a pesti Lloyd helyiségeinek egy része azon intézvénynek lesz szentelve, melly Pesten több mint 20 év óta „kereskedelmi csarnok" név alatt áll fön; egy másik része a helyiségeknek azon személyek kizárólagos gyülekezetére tartandó nyitva, kik különösen gabna kereskedéssel foglalkodnak. 28. §. Ha a gabnakereskedők gyülekezése s üzletük oly kiterjedést nyerne, miszerint ezen ügyégra nézve külön szabályok szükségeltetnének, akkor azok a társaság által tárgyalandók, s jóváhagyásuk kieszközözendő. 29. §. Az egyleti viszonyból eredő minden vitákérdések, mellyeket netalán a választmány ki nem egyenlíthet, a legközelebbi közgyűlésnek előterjesztendők. 30. §. A társaság kormányát egy választmány veszi át, melly áll egy elnökből, 3 igazgató s 24 tagból, kiknek összesen a pesti Lloyd tagjainak, s a közgyűlés által választottaknak kell lenni. 31. §. Az elnök a közgyűlésen s a választmányi ülésekben előlül; akadályoztatásakor pedig egyike az igazgatóknak — a választásnál nyert szavazat-többség szerint. 32. §. A választmányi tagok egyharmada évenként kilép, melly aztán a közgyűlés választása által pótoltatik; a kilépett választmányi tagok újra választhatók. Az elnök és az igazgatók 3 évre választatnak. 33. §. A választmány rendszeren havonként legalább egy ülést tart. 34. §. Ugyanaz gondoskodik, miszerint semmi segédeszközben hiány ne legyen, mi a társaság céljának előmozdításához közvetlenül vági' közvetve járulhatna. 35. §. A közgyűlés — nemkülönb a választmányi ülések jegyzőkönyveit a titkár szerkesztendi s az elnök aláíranda; az első valóságosága az elnök, titkár s két az egylettől kijelölendő társasági tag aláírásával fog hitelesítetteti; a választmányi ülések jegyzőkönyveit, a választmány legközelebbi ülésén, az elnök s egy választmányi tag aláírása hitelesítendi. 36. §. Az egyletet a választmány képviseli; — a hatóságok s egy harmadik irányában képviseli az elnök, vagy ennek akadályoztatása esetében egyik — a 30. §. szerint kijelölt igazgató. 37. §. Az igazgatók egyike, legalább is egy évre, az intézet gazdasági vezetését veendi át, — ugyanaz a többi két igazgatóval egyetértve felfogadandja s elboesátandja a szolgálakat, e felől a legközelebbi választmányi ülésnek jelentést, teend, továbbá a butorozatra s egyéb holmira gondot viselend, fizetéseket utalványozand stb stb. A vezetésnek többi ügyeit a választmány saját tagjai közt osztja el. Sürgetés esetekben mindazonáltal a gazdasági igazgató egész 100 pftig rendelkezhetik a rendszeres kiadásokon kívül, a választmány utólagos jóváhagyása mellett. 38. §. Határozat-érvényességre rendszeren, all. §-bani esetet kivéve, az elnökön kívül legalább 6 választmányi tag szükséges. 39. §. Egyenlő szavazatoknál azon nézet határoz, mellyhez az elnök csatlakozik. 40. §. A választmány nincs feljogosítva, közgyűlési helybenhagyás nélkül, bármiféle kölcsönt fölvenni. 41. §. A pénztárkezelést egy választmányi tag látja el díjtalanul, ki egyszersmind a pénznaplót is vezeti: minden munkában azonban a fizetéses személyzet által gyámolítottatik. Azok kik a pénztárt kezelik, az őrzött pénzekért egyetemlegesen felelősök, s kötelezvék havonként számolni s a számadást a legközelebb következő választmányi ülés által aláírtni. Az évi számadás a közgyűlés elé terjesztendő. 42. §. A helyiségekben! felügyelet, úgy szintén netalán! egyenetlenségek barátságos kiegyenlítése, az igazgatók tisztje; mindazonáltal joga s kötelessége minden választmányi tagnak, netaláni bajokra

figyelmeztetni. 43. §. A magas kormánynak jogában áll, az egyesület ügykezelésébe betekinteni, az egyesület jóváhagyásakor vagy általános rendelkezések által előszabott határozmányok megtartása fölött öröködni, s az egyesület számára országfejedelmi biztost rendelni, kinek a tartandó rendes és rendkívüli közgyűlések előlegesen bejelentendők, s ki felügyelendő, miszerint az egyesület az engedélyezett jóváhagyás határain s az elfogadott alapszabályok rendelkezésén túl ne lépjen. 44. §. Az egyesület mindaddig álljon fenn, míg ehez szükséges vagyonnal bír, vagy míg annak feloszlása közgyűlésileg ki nem mondatik. Ezen esetre a közgyűlés egyszersmind elhatározandja, milly módon osztandó el a társaság vagyona, inellyphoz igénynyel csak az akkori tagok bírnak.

A pesti cukorgyár egyesület 1844-dik évi aug. 1-ső napján a magyar, és a inennyiben a honitermesztés foglalkodtatására elégséges nem volna gyarmati, cukor finomítása céljából 300,000 pftra rugó s elsőségi vagy is 200 pftos — fél vagy is 500 — és egész vagy is 1000 pftos részvények kiadása által gyűjtött tőkéből alapítva. Az elsőségi részvényesek szorosan az egyesülethez nem tartozván, csupán 6-os kamatot nyernek részvényeik után. — A fél részvényesek az egyesület nyeresége s veszteségében részesülnek ugyan, de szavazatok nincs. Az egész részvényesek az egyesület valódi tagjai s szavazattal bírván annak kormányzatára befolyanak. — Az illy részvények tőkéjének az összes tőke $\frac{2}{3}$ -át felülhaladniok nem szabad. Az egyesület ügyeit az elnök választmány és igazgató kormányozzák. — Áll a választmány 10 egyesületi tag s az elnökből, a tagok felének azonban földbirtokos vagy cukorgyártónak kell lenni. — A választmány az egyesületi igazgatásnak általában mindenben ellenőre; intézkedik a szükség szerint a segéd-személyzet félfogadása iránt, az intézet minden ügyeit — a mennyiben az igazgató köréhez nem tartoznának — ő vezeti, a közgyűlést egybehívja sat. Az igazgató jogához tartozik minden ügyek igazgatása, az alsóbb rendű személyzet felvétele, a megkívántató anyagok bevétele (kivéve a répa-cukort), a gyártmányok eladása, és 2000 pftot túl nem haladó építkezési költségek utalványozása sat. Az egyesületnek évenkint Lipót-vásárkor tartatni szokott közgyűlése elébe terjesztetik végre az egész egyesületi munkásság eredménye, az esztendei mérleg; ő választja a társulati igazgatót, s az elnököt a választmánynyal, az ügyészt, titoknok- s pénztárnokot; nevez ki kebeléből évenkint három részvényest a következőjevi számadások megvizsgálására sat. Az elsőségi részvényeseknek fizetendő 6, s a fél és egész részvényeseknek járó 5 kamat kifizetése után még fennmaradó összeg 5 % tevő erejéig egy tartalék-tőke alapítatik; a felesleges költségek fedezésére, az egyes

részvények visszavételére, az elsőégi részvények beváltására fordíttatik. E tőkének 20,000 pftot nem kell meghaladnia.

A társaság fenállása 20 évre határozottatott úgy mégis: hogy a fél s egész részvényesek névszerinti értéke $\frac{2}{3}$ részének veszte után a részvényesek $\frac{1}{3}$ ada kívánatára is feloszolhasson. Az alapszabályok csak a részvényesek $\frac{2}{3}$ jelenlétében és $\frac{2}{3}$ szótöbbséggel választathatók.

Első magyar stearin gyertya gyára részvény-társulat. Ezen gyertya-gyár felállítására valamint a „szabadalmazott¹⁴ czimmeli élhetésre eredetileg csupán Jurenák József pesti gyógyszerésznek adatott fennállott magyar királyi helytartótanácsi végzés folytán engedély; később azonban nevezett Jurenák József e jogát Fröhlich Frigyesssel mint vállalkozó társsal megosztván, majd ismét egy üzletének nagyobb mértékben! folytatására 350 húsz pengő forintos részvények kibocsajtása által a fenebbi név alatt egy társulatot alakított akképen; hogy az egész ügyvezetés őt és társát illesse, egyébként is birtokukban a részvényeknek fele hagyassák. — A társaság fenállása egyelőre 10 évre van határozva; szerencsétlen esetekre azonban előbb is feloszolhat. Minden fontosabb ügyek vagy teendő változások egy 5 társulati tagból álló bizottmány által vétetnek előleges tárgyalás alá és az évenként junius havában tartandó közgyűlésen határozatilag megállapítatnak. — A társulati tagok részvényeik száma szerint egyenlően osztatnak a társulat haszna s kárában; minden részvény után 6 “ 0 százalékos kamat, s ezen felül még a felesleges jövedelemből az illető osztály-rész jár; csupán a gyári gépek s egyebek kiigazítására vonatván le előlegesen 5 0 0 —

A pesti gőzmalom építő egyesület a Botzeni Holzhammer féle házzal, mint az illy malmok építésére egyedüli kiváltsággal ellátottal kötött szerződés mellett a francenfeldi systema szerint s olly kikötéssel 300, 1000 pftos részvényre, mellynek $\frac{1}{10}$ azonban 100 pftos lesz akként alakítva: hogy egy részről e vállalatban a nevezett ház 50,000 pftal résztvenni, más részről pedig az alakító társaságnak joga legyen e malom mintájára Magyar, s Erdélyországban, a tengerpartot kivéve hason malmokat építeni. — A társasági üzérkedésből bejövő tiszta jövedelemből a részvényesek az 5-ös rendes kamaton kívül még az illető osztalékban is részesülnek. A mennyiben az imént nevezett Holzhammer féle ház e vállalatban 50,000 pft részt ve-

szén, őt illeti az igazgató úgy a technikai ügyvezető, a Bécs és Triestben felállítandó agentíákra, a kinevezés is. — Az igazgató tisztében áll e társaság minden ügyeit vezetni, a buza-vevéseket, s liszteladást eszközölni sat., mely ebbeli fáradozásaiért őt az évi tiszta jövedelem 12 százaléka illeti.

Az igazgató eljárására a 3 évre választott s 10 legalább egy 1000 pftos részvényvel bíró tagból álló választmány ügyel, mely legalább havonként egyszer összeülvén, az egész kezeléstről a pénztár állapotáról magának alapos tudomást szerezni, mely özeiből havonként kiküld kebeléből egy tagot, ki az igazgatónak minden tetteire ellenörködve a tapasztaltakról legközelebb alkalommal jelentést tenni tartozik. Ő rendeli el a rendes osztalékot, hívja össze szükség esetében a közgyűlést sat. határoz szó-többséggel az igazgató s legalább két választmányi tag jelenlétében. Végül az egyesület minden ügyeire, főfelügyelő, az 1000 pftos részvényesek közgyűlése, hol minden 1000 pft után kiki egy szavazattal bír, úgy még is, hogy 50 szavazatnál többje senkinek sem lehessen. A társaság egyelőre egész 1857-dik év april 30-áig nyilatkozatát magát fennállónak; feloszolhat azonban az előbb is, ha a tőke-veszteség az $\frac{1}{3}$ -ot felülhaladná. A társaság tartalék-tőkéje a tiszta haszonból 15,000 pftig gyarapittatik. A gőzgép szerkezete minden tag előtt titok, s a társasági választmánynak jogában állatid még is kebeléből egy tagot kiküldeni, ki magának az egészről tudomást szerezhetend; mely titkot azonban híven megőrizni eskü alatt kötelessége leend. Milly jó hatása vagyon e gőzmalomnak a liszt árának különösen téli időben a búza árához arányban tartása könnyen előtűnik, ha megemlítjük: miszerint az naponta 350 mázsa búzát őröl fel, mi által különösen a nagy Budapesti fogyasztó közönségre nem csekély könnyebbség járul. — Lisztjének ára ugyan a Duna malmiaknál valamivel mindig magasabb szokott ugyan lenni, de azt 6% szaporasága kipótolja. Köztudomású dolog, miszerint e társulatot a gőzgépi épületnek tűzvész által lett felemésztése miatt nagyszerű veszteség érte, a mindenben győző ipari buzgalomnak azonban már is sikerült a tűz által felemésztett épületet ismét felépítve üzletét sikeresen folytatni. E malom a nagy nádor nevével „*József nádor henger malominak* neveztetett el.

A malommal kapcsolatban lévő vasöntvény gyár jelenleg azon állapotban van, hogy két kúpkemenczében egyszerre

100 mázsát képes olvasztani. Vasát többnyire *gróf* Andrássy hámorából hozatja, és Szilvásról, s az Unió és Concordia hámorokból hozottal keveri, melly keverés által az öntvény különös nyálánságot s tisztaságot kap. Az olvasztás oraviczai kőszénből nyert, saját készítésű, „Coaks“ nevű tüzelő által történik, mellyhez szelet a szomszéd hengermalom ad. Az öntvénygyár, készít mindenféle géprészeket, architectural ékesítvényeket, úgy vasból mint speaterből, erkélyrostélyt, emlékoszlopot stb. — A gépműhely pedig, melly még nem olly terjedt, hogy a torlódo megrendeléseket kielégíthesse, készít mindennemű gépeket, hydraulikai s könyvnyomtató sajtót, hengergépeket, fecskendőt, szivattyút, mindennemű csavarokat, nemkülönbén földmivelő szerszámokat, s gazdasági gépeket és eszközöket, a magyar gazdasági egyesület által kiszolgáltatandó minták szerint. — Ezen nagyszerű intézetből az első magyar iparműkiállítás több jeles műveket mutathatott, mellyek közt különösen egy csavaros sajtó orsója vonta magára a műbiráló választmány figyelmét, mellyért s a kiállított s részrehajlatlan vizsgálat után tökéletesen jónak talált lisztneveiért az egyesület teljes méltánlatát ezüst emlékpénzzel tanusítá.

A cs. kir. szabadalmazott austriai Dunagőzhajózási társaságnak mindinkább növekedő üzlete tekintetéből máris felette szükségessé válván, hogy az a pesti Dana-parton egy alkalmas kikötő és rakó hely megszerzése iránt gondoskodjék, melly a jelennél alkalmasabb lévén, az élvező nagy pesti közönség kényelmének lehető tekintetbe vételével a Duna-parti szabadabb kilátást se akadályozza. — Ugyan azért is cs. kir. Pest kerületi főispán Augusz Antal ö méltósága felfogván az e tárgyban még 184 -ik évben gr Széchényi István ö excellentiája — mint kiküldött kormány-biztosnak előülése alatt, a kérdéses Dunagőzhajózási társaság és Pest városa közt folytatott tárgyalások fonalát, egy saját elnöklete alatt alakult bizottmányban ez ügyet tüzetes tárgyalás alá vevén, a magas cs. kir. közlekedési ministeriumnak magas bocsájtványával is méltó elismerésével találkozott fáradozásainak sikerült a gyakran egymásba vágó érdekekből, a Duna-gőzhajózási társaság ügyivősége, s Pest város hatósága között fenforgott súrlódások miatt majd majd félbenhagyatott ügyet megállapodáshoz juttatni: — Ugyan is: lerakó helyül a láncz-híd alatt s feletti kétszer 68 öl hosszúságú térség e következő feltételek alatt jeletetett ki: misze-

rint 1-ör A Duna-gőzhajózó társaságnak használati birtokában maradjon 1885-ik évig.

2) Duna gőzhajózó társaság köteles saját költségén e tért használatára elkészíteni, s azon a szükséges rakhelyeket illendő és a városnak inkább díszére szolgáló s az előterjesztett minták szerint pontosan felépíteni, akkép mégis, hogy e raktáraknak a fedezettel együtt 36' a víz színén magasabbnak lenni semmi esetre sem szabad.

3) Ezen tér használata fejében köteles a Duna gőzhajózó társaság Pest városának 1853-ik évi jan. 1 től vagy a raktárak felépítése után előbb is évi 3000 pftnyi haszonbért fizetni, és a most a Duna-parton fennálló raktárakat saját költségén lebontatni. Szabadságára hagyatván azonban a Duna-gőzhajó-társaságnak a Duna-parton netalán a város díszére szolgáló építkezések végett a meghatározott 3000 pft. haszonbér leszállítása iránt is 6 hó lefolyása alatt a várossal egyezkedni. — E feltételek mellett Pest városa részéről a Duna-gőzhajózó társaság ama kedvezményben részesítetik: miszerint a mostani személy-szállító hajók kikötése helyén 90 ölnyi hosszúságú tért szinte 1885 évig minden haszonbér nélkül, de csak kizárólag a személy-szállító hajók kikötésére megtarthasson, szabadságában áilván még annak a nagy áru-szállító hajókkal a katona-ispotály közelében kiköthetni, s dohány, vagy más ott lerakandó portékákat a városnak járó szabályszerű partvám lefizetése mellett kiszállítani.

Végül miután a Duna-gőzhajózási társaságnak kikötő és leszálló helyül adatott tér egyrésze mindeddig a pesti kereskedői testület használati birtokában volt, e helyett annak a város részéről a Duna parton más hely jelöltetett ki akként, hogy annak használhatóvá tétele iránt a Duna-gőzh. társaság a nevezett testülettel további érintkezésbe lépjen.

E kölcsönös egyezkedés mind Pest város hatósága, mind a Duna-gőzh. társaság meghatalmazottjai részéről rendes szerződés alakjában megkötetvén és két párban aláíratván, az elnök cs. kir. füispány látmozása után az illetőknek kiadatott; a Duna-gőzh. társaság az ekként használatára átengedett tér birtokába azonnal ibrmaszereleg be is vezetettvén. —

Négy országos vásárainak napjai ezek: mart. 19. (Jósef), jun. 8. (Medárd), Aug. 29. (János fővétele) novemb. 15. (Lépőid), mindenik 2 hétig tart; *heti vásárai* kedden s pénteken; *baromvásárai* minden szerdán az üllői vámházon túl. — 1840 ki nov.

hó 10-ről 36378. sz. a. kiadott kir. helytartótanácsi körrendelettel, a nemzeti gazdasági egyesület folyamodása következtében ő cs. kir. apóst. Fensége leginkább a gyapjuvali sikeres kereskedés tekintetéből azt: hogy jövődében a sz. kir. Pest városban tartani szokott úgynevezett Medardi országos nagy vásárnak határnapja az eddiginél 8 nappal későbbre halasztassék, s e szerint az adás-vevés szent Ivánhó 10-ke előtt soha ne kezdődjék, kegyelmesen megengedni méltóztatván, erről¹ valamennyi megyei s sz. kir. városi törvényhatóságok „azért értesítettek: hogy a felől valljon az ezen új-vásári határnapnak a kebelükben tartani szokott más vásárok határnapjával lehető össze-esése tekintetéből nétnelly alapos észrevétel nem forog e lenn? a kir. helytartó-tanácsot tudósítsák.“

Tanúsítására annak: mennyire érdemessé tette magát Pest város már a múlt század vége felé a kézművi város nevezetetésre? nem lesz érdektelen a már ekkor kebelében létezett mesterségek nemeit s azok kezelőinek számát ide igtatni, annál is inkább, minthogy ez összehasonlítva a mai Pestnek alább felhnutatandó állapotával, eltüntetendi azon örvendetes haladást, mellyet e város azóta tett.

Az 1792-ki összeírás szerint léteztek benne: 4 tőcsináló, 1 aranyhímző, 3 tinnár, 14 keményítőgyártó, 4 hűrcsináló, 32 asztalos, 1 sárgaréz- 4 aranyműves, 1 aranyverő, 1 serfőző, 9 sarkantyú műves, 2 rézmetsző, 3 kéményseprő, 1 harangöntő, 14 hajfodrász, 1 papír- 1 kártyafestő, 17 borbély, 7 kéztyűs, 3 csokoládé- 2 rajzszergyártó, 3 gyűrűs, 2 szegmüves, 9 könyvkötő, 1 hűrgyártó, 2 kosárfonó, 72 magyar csizmadia, 9 szítas, 2 paplanos, 5 keses, 3 rézműves, 7 ezukormives, 8 nyerges, 11 kovács, 13 lakatos, 6 ács, 2 hegedűműves, 2 sodronygyártó, 6 fazekas, 3 rézműöntő, 3 kardcsiszár, 7 szűrszabó, 1 enyvfőző, 8 óras, 40 kertész, 3 cserepező, 1 aranyozó, 3 fegyvergyártó, 7 bádogos, 21 mészáros, 3 kőmetsző, 3 ráspolgyártó, 4 paszománműves, 18 szíjgyártó, 24 molnár, 6 kőműves, 16 gombkötő, 3 orgonaműves, 17 posztógyártó, 2 posztónyíró, 6 fésűs, 18 szűcs, 6gyógyszerész, 15 festész, 4 magyar- 11 német kalapos, 18 halász, 23 sütő, 6 kötélgyártó, 9 szekérgyártó, 1 salétromfőző, 3 köszörűs, 26 magyar- 62 német szabó, 5 lő-csőgyártó, 2 bőrröndös, 1 selyemfestő, 1 kefekötő, 5 szappanos, 1 tükörgyártó, 2 őnműves, 2 szobrász, 3 kövező, 1 lőgombraves, 79 német- 2 tót varga, 9 dohánygyártó, 1 szőnyeges, 1 téglás, 2 vászonnyomtató, 14 takács, 7 harisnyakötő, 4 festő, 5 esztergályos, 3 könyvnyomtató, 16 bognár, 8 üveges, 5 kordoványos, 6 hajós, 4 gyámok.

A kézművesek számát illetőleg 1830-ik évben volt Pesten: Ács 6, aczélműves 4, arany s ezüstműves 28, aransodró 2, aranylapító 2, aranyozó 9, aranszövő (himvarró) 2, asztalos 70, bábsütő 6, bádogos 12, bérkocsis 91(143 kocsiival), betűmetsző s öntő 1, bocskorcsináló 15, borbélyműhely 22, bőrfestő 9, csattos 3, csokoládégyáros 4, cserepes 14, cserző magyar tímár 14, csiszár 5, csizmadia 100, czinöntő 6, czirkalmos 9, ezukorműves 10, dohánymetsző 7, dróthúzó 2, csetgyáros 10, enyvfőző 4, építőmester 7, érezborító 5, esernyőkészítő 2, esztergályos 10, fátlyol s anyagszövő 7, fazekas 7, selyemfestő 3, vászonfestő 4, fésűs 11, folttisztító 3, fuvaros 14, gombkötő 16, gomböntő 7, gyógyszerész 9, hajfodrász 14, hajfonó 3, hajósmester 6, halász 27, harangöntő 4, harisnyakötő 2, harisnyaszövő 6, hegedűkészítő 4, hentes 92, hűrcsináló 4, irhász 3, irónöntő 1, iskatulacsináló

3. kádár 30, kalapos magyar 3, német 12, kardcsináló 2, kárpitós s bőrszekrényes 20, kártyafestő 8, kávé 42, kefekötő 6, keményítőcsináló 8, kéményseprő 4, képfaragó 7, képiró 17, kerékgyártó 13, kertész 35, késcsináló 4, kesztyűs 14, kosárkötő 8, kordoványos 14, kovács 20, kőfaragó 4, kőíró 2, könyvkötő 12, könyvnyomtató 3, kőpadoló 2, köszörülő 6, kötélgyártó 13, krepényverő 3, kút csináló 9, lakatos 38, lakirozó 17, mázoló 13, mészáros 46, molnár 32, nyerges 14, óra csináló (fa) 2, kis óracsináló 17, nagy órakészítő 9, óra-tokkészítő 2, orgonacsináló 1, paczalfőző 4, pálinka-égető 26. paplanos 12, papirnyoraó 3, paszomántverő 7. pépes papirkészítő 3, pipafaragó 7, posztócsináló 11, posztónyíró 6, puskaágy csináló 3, puskamíves 9, ráspolycsináló 4, rézmetsző 3, rézmíves 7, réznyomtató 3, rézöntő 7, sapkacsináló 10, sarkantyús 4, sámfametsző 7, srétöntő 1, serfőző 2, sütő, -fejér 44, -fekete 22, -kalács 9, -kenyér 12, szabó magyar 29, -német 228, szappanos 21, szegecsináló 8, szíjgyártó magyar 4, -német 11, szitás 9, szűcs 28, szűrszabó 3, takács 12, tekerőcsiga készítő 1, tésztaacsináló 2, tímár 16, tobákc sináló 16 . tócsináló 8, üveges 15, varga 189, vargaszercsináló 6, vattakészítő 16, virágcsináló 8, zeneszerkészítő 21.

Ugyan ez évben nagykereskedő 27, fűszerész 50, rófős 23, vasáros 23, posztós 18, vászon 11, nürnbergi árus 7, selyem s teveszórárus 2, papíros 5, bőr 5, vegyes kereskedő 2; — ezenfelül vásárokra járó 18, szalagárus 25, kalap 14, gyapot 8, kordovány 11, szőrös bőr 8, dohány stobák 51, pokrócz 5, nő-ékarus 40, fakészítő 2, deszka 29, komáromi deszka ló, tűzifa 7, liszt 31, bor 5, zab 22, borsó 7, sajt 15, káposzta 23, ló 3, sertés 21, illatárus 5. — Könyvárus 7, képáros 1, zsidó-árus keresztény 6, zsidó 33, apró-árus keresztény 246, zsidó 12, alkusz 40.

1836-ban volt Pesten 95 nagykereskedő (55 héber), 10 fűszer, 25 rófős, 23 vas, 16 posztó, 12 gyolcs, 8 Nürnbergi árus, 2 selyem, 7 papíros, <5 bőr, 2 vegyes, 31 szalag, 14 kalap, 8 gyapot, 10 kordovány, 01 dohány, 5 pokrócz, 40 divatárus, 2 berthesgadni, 13 épületfa, 31 komáromi deszka, 9 tűzifa, 31 liszt, 7 bor, (nagyban) 23 zab, 6 ázalék, 15 sajt, 17 káposzta, 3 ló, 21 sertés, 2 illat, 9 könyv- 4 mű-árus, 6 keresztény, 23 héber zsidóárus 246 kér. 12 héb. szatócs, 40 alkusz, 18 vásári liferans, ösz. 444 kereskedő. ')

1848-ba pedig volt Pesten 112 lelkész, 556 ügyvéd (186 váltói is), 144 orvos, 10 sebész, 22 arczkép- s történeffestő, 6 kömetező, 32 hangász, 3 könyvnyomó, 10 könyvkereskedő, 332 czipész, 305 német- 19 magyar szabó, 09 asztalos, 16 lakatos, 25 kovács, 25 óras, 28 arany- 14 ezüstmíves, 94 halász, 52 mészáros, 96 hentes, 34 molnár, 31 szűcs, 45 pék, 19 kárpitós, 12 bőröndös, 11 rézmíves, 15 bádogos, 18 nyerges, 12 német- 6 magyar szíjgyártó, 12 magyar- 12 német tímár, 15 építőmester, 94 bérkocsis, 34 kávé, 18 cukrász. A kézművesek száma összesen 7694, mestereket, legényeket, inasokat, s héber kézműveseket is egybevéve. A kereskedők száma pedig 2000 meghaladta, s ezek között 114 nagykereskedő kér. s 126 héber.

Most pedig van Pesten mázoló 29, gyógyszerár 12, építő- v. kőművmester 15, bodnár 31, virágcsinálónok 3, szalagosok 44, könyvnyomda 8, épületfakereskedés 3, könyvkereskedő 10, szalagkereskedő 22, kútsináló 7, könyvkötő 8, kefekötő 19, kávéfőzők 68, kávémérés 17, kávépótszerkészítők 1, kávépótszerkereskedő 1, chocholádé készítői, kordovány- és szattyánfestő 6, csizmadia 115, seborvos 26, nőiruha kereskedő 3, esztergályos 15, végczipőárus 1, eczetfőző és pálinka égető 32, vasáros 1, mészáros, 55, húsvágó 2, bérkocsis 112, csemegekereskedő 3, fodrász 3, halász 22, tímár 19, kertész 38, kosztadó 1, sárga rézöntő 16, divatárus 6, ötvös 5, fénymás kereskedő 1, harangöntő 2, edény kereskedő 12, üveges 19, arany-ezüstműves és óratok készítő 51, élesztógyár 1, rézmetsző 6, szatócs 371, cs. kir. nagykereskedői testület 36, polg. szabad kereskedői testület 228, kenderese-pügyár 1, kesztyűs 10, hüvelyes veteménnyel kereskedő 14, fazekas 8, fafűrészelő gyáros 1, kalapkészletkereskedő 21, fakereskedő 3, kalapos 30, vágót fakereskedés 6, műtőkészítő 25, olaszterménykereskedő 1, kártyafestő 13, kis kereskedő 1, kosárkészítő 10, gombgyárnok 1, rézmíves 10, réznyomó 6, szűcs 40, sajtkereskedő 1, fésűs 21, mű árus 1, fényesítő 12, deszkakereskedő 1, könyv-

¹⁾ L. Fényes „Magyarországnak sat., mostani állapota Pest 1837. 2 k. 401. 1.

nyomdászok 7, egyesült bőrárosok 52, borkereskedő 2, enyvfőző 3, gépgyármok 1, mézeskalácsos ős viaszöntő 7, késes és sebészi műtőkészítő 9, tejeladás 2, lisztárulás és szatócs 34, pipérosz 16, molnár 70, butorfa kereskedő 1, szögverők 6, divatárkereskedő 2, tűcsináló 10, gyümölcskereskedő 1, paszomántos 6, papirkereskedő 1, izraelita terménykereskedő 115, pipametző 1, parókás 15, pipakereskedő 1, szagos anyagkereskedő 3, utzakövező és téglarakó 13, szijgyár 1, szijgyártó 12, durva anyagkereskedő 2, köszörüs 8, kötélgyártó 10, kőfaragó 5, szítás 4, magyar szabó 15, kovács 1 német szabó 288, rőföskereskedő 7, selyemfestő 9, csizma vagy is kaptnfakészítő 1, nyerges 18, lakatos- puskaműves- és sarkantus 104, szappanfőző 25, szappankereskedő 1, czipész 404, gombkötő 10, hajómester 4, aczél és pakfon-készítő 1, harisnyakészítők 6, erdély orsz. terménykereskedő 1, betűöntő 3, fűszeráros 6, bádogos 6, selyem és bársony készítő 2, asztalos 170, posztókereskedő 1, kárpitos 31, zsbíarus 13, kerékgyártó 13, bormérés 1, vatakészítő 22, fejér ruhakereskedő 4, szerkovács 8, takács 2, virslis 1, szobafestő és ács 12, czines 12, órás 5, czukrász 19, czérnakereskedő 1, aranyverő 5, váltó 1, posztónyiró 10, aranyozó 9, szállítási és más vállalkozási üzlet 1, paplankészítő 1.

Könyv-nyomdászok.	Gyors- gép-	Vas-	Fa-	Szedő	Nyomó
	sajtó			száma	
Trattner-Károlyi . . .	3	6	—	20	4
Länderer és Heckenast .	4	5	—	32	5
Etnich és Eisenfels . .	2	2	—	27	4
Beimcl és Kozma . . .	3	3	4	12	2
Lukács László	3	1	—	25	3
Müller Emil	1	2	—	8	3
Bucsánszky Alajos . .	2	1	—	12	1

Pest városában vagyon három kereskedői testület u. m. a kebelbeli kereskedőség, a pesti kereskedői testület, és az izraeliták kereskedői testületé. Az első 1845-ik év óta áll fenn s jelenleg 35 tagot számlál. Belépti díj 150 pft, és a meghatározott alaptőke 30,000 pft. — A második testület még 1699-ben nyerte szabadalmait, s 245 tagot számlál, kik mindedig belépti díj 150 pftot kötelesek voltak fizetni; ámbár e díj 100 pft-ra és a kereskedői beteg ápoldához fizetendő 1 pft-ra leszállítani szándékolttak. — Az alaptökére nézve a fűszer, vas, posztó rőfös, — gyolcs, és galanteria s selyemáros kereskedőknek 8000 fto, bőr és papirkereskedőknek 6000 fto, szalagáros és cserépkereskedőknek, továbbá kalaposoknak 4000 pftot kell kimutatniok.

A zsidók kereskedői testületé áll 136 tagból. Belépti díj 150 pftot, — a nagykereskedők 40 pftot, — a kiskereskedők pedig 20 pftot kötelesek fizetni. — Fennáll 1824-ik év óta.

Egyébiránt az e városban létező ezéhek s ipartársulatok hivatalos összeírás nyomán (1844) 3445 olly tagot számitnak, kik a budapesti katonai kerületi kereskedelmi, s ipar-

kamarának 185 $\frac{1}{2}$ ki költségei fedezéséhez egyenkint 20 pkral járulni tartoztak.

A Pcet területében használt *gőzgépek* összeírása nyomán, apesti József henger-malom gőzgépei közül a) egy 1841-ben Bécsben Platscher et Ponson készítette 40 ló erejű gőzgépe lisztörléshez 30,000 pftba került, — b) egy másik ugyan e célra Pesten 1850-be Dobbs által készített 60 ló erejű 25,000 pftba került — s c) egy harmadik tűzoltó cső hajtására s vasöntésnél alkalmazott 8 ló erejű Dobbs és Zogelmann által Pesten 1851-be 2300 pftért állíttatott ki; e 3 gép évenként 500 pft. javítási kiadást szükei, s 4500 mázsa faszenet fogyaszt. Ugyan így a cukor-gyárnak is több gépei vannak; így a) egyik 24 ló erejű Brossig által Berlinbe 1851-be készült 8000 pftért, b) másik 12 ló erejű a pesti henger-malom gyárában 1845-be 5000 pfton, — se) egy 2 ló erejű ugyanott 1851-be 850 pfton készített; mindhárom évenként 1500 fnt javítási kiadás mellett 40—50000 mázsa szenet fogyaszt.—Van továbbá Dobbs és Zogelmannak saját gépgyárában 1851-ben 1800 pft költséggel készült G ló erejű, évenként 50 pft javítási kiadást szükei s 1800 mázsa szenet emészt. Az álladalmi vaspálya udvarában működő 16 ló erejű gép Bécsben, Schmidt H. Dánielnél készült 1846-ban 900 pftért évenként 300 pft javítási kiadás mellett 200 öl puhafát, 12000 msa kőszent fogyaszt; Fuehs Adómnak a 3 szívt utcai olajgyárában Pesten Knuczen által 1851-be készített 4 ló erejű gépe 2000 fba került, s évenként 3240 mázsa olaj pogácsát üt ki; — Knuczen II. G.-nek a király-utcai gépgyárába önmaga 1844-be készítette 6 ló erejű gép 3000 fba került, s évenként 150 ft javítási kiadást szükei 3500 mázsa szenet fogyasztván. — Mitterdorfer Jánosnak az öröm völgy-utcai liszt spodium készítő gyárában Dobbs et Comp. 184G-ba Athénben 10,000 pftért készítette 16 ló erejű gépe évenként 500 pft javítási költség mellett 20,000 msa szenet fogyaszt éj és nap szakadatlan működése közben. - A cs. kir. kincstárnak a pipa-utcai dohány-gyárában létező 6 ló erejű gépe, ugyancsak Athénben készült 1838-ba, s 2,000 pftba került, évenként 3000 mázsa szenet fogyasztván. — Holitscher M. J. és fiának a 3 dob-utcai olaj-gyárában Knuczen II. G. által Pesten 1850-be készített 6 ló erejű gépe működik. — Scheibl Józsefnek keresztutezai (jelenleg haszonvetetlen) 3 ló erejű gépe 1850-be Pesten Mitterdorfer és Gerstenbergnél lón elkészítve 1850 fnt, 2200 pftnt javítási kiadást szükei. — Végre Hoffmann J. B. terézvárosi gépgyárában önmaga által készülöben lévő 9% lóerejű gépe 4000 pftba kerülend.

Az *évi termés mennyiségére* nézve; tiszta búza 1291 pos. mérő, rozs 22479, árpa 2095, zab 3358, köles 1656, kukorica 5308, burgonya 12300 pos. mérő. — Széna 4603 boglya, muhar 312 boglya, lóhere 730 boglya, sarju 1234 boglya, — (1 boglya 10 mázsára vétetik.)

A *selyem tenyésztést* illetőleg; létezik Pest városában egy epres kert, mint a város tulajdona 1500 db 3 éves és 1000 db 1 éves eperfákkal beültetve a legjobb karban. 1850-be egyeseknek ültetés végett kiosztatott 2700 db fa; — ezenkívül találhatók a Steinerféle földeken eperfákból 150 öles gát, Fuehs Keresztély féle földeken 200 db 8 éves fa, a Rombach féle környéken pedig néhány bokor. — Selyembogár csak 1850-ig tenyésztetek a városi epres kertben, olaszok által, kik évenként 50 — 60 fontot — és helyben lakozó nyugalmazott százados Weiskireh Ferencz által, ki évenként 40 fontot termesztett, azonban ez utóbbi az eperleveleket, az egy mértföldnyire távol

fekvő szent Lőrinczi pusztáról hordatta; néha a nagy-marosi lakosok is kicsibe fontonkint hordatták eladni 20—24 krral. Miután azonban a legközelebb múlt években sok eperfa elpusztított e tenyésztés is nagyon alászállott; — fonó s motolláló gép Pesten nem létezik.

Az 1850-ik évben eszközlött barom összeírás Pest területére vonatkozólag következő eredményeze:

	L o v a k							szamár és teve	ökör, bika, bivaly	tehén	juh
	1	2	3	ménlő	kanca	herélt	összesen				
	éves csikók										
Belváros . . .	—	—	—	—	7	179	186	—	—	—	—
Lipótváros . . .	1	—	—	6	53	254	314	9	12	80	—
Terézváros . . .	4	3	2	24	137	673	843	12	56	188	128
Józsefváros . . .	—	—	—	25	93	430	548	17	—	819	—
Ferencváros . . .	1	—	—	22	87	368	478	8	16	734	14
Összesen	6	3	2	77	377	1904	2369	40	84	1821	142

A pest városbani fogyasztás felőli tájékozásul említjük fel: miként 45 7 ökör, 111 tehén, összesen 568 db vágó marha készlet hét napi szükségletet fedez ¹⁾. — A molnárok, pékek évenként 180,000 mázsa lisztet készítenek, s illetőleg használnak fel, a kenyér-lisztet ezenfelül évenként 220,000 mázsára számítatván. Borból évenként körül belől 360,000 — sör 45000 akó, s tüzi-fa 60,000 öl emésztetik fel.

XX. Adó viszonyok.

Azok után, mik e rovatot illetőleg a 243-ik lapon előadotak, meg kell említenünk: miként Pest város 1836-dik évig 60 nádori kapu után 41309 ft. 18¹²/₄₀ krt, az 1836-ki országgyűlés óta egész a legutóbbi időig 80 nádori porta után hadiadó fejében 55079 ft. 5 krt, toborzatra 960 ft. 22¹⁴/₄₀ krt, és a

¹⁾ 1832-ben 9675 ökör, 12575 tehén, összesen 7,526,202 font nehézséggel 10615 bornyú, 7078 bárány vágatott le, 1836-ban pedig 8823 ökör, 11,994 tehén, 7668 bornyú, 9137 juh vágatott le, és pedig az ökrök tehének, nyomtak 6,838,943, juhok 305,015 fto.

tartomány-biztossági hivatalnokok évi járandóságára 66 ft 2 krt. Összesen tehát a főváros évi hadi-adója 56105 ft 29¹⁴/₄₀ krt tett.

Ezen hadi-adót kezelő pénztárnak 1848 előtti kiadásai ezek:

Kiadás czime	183 ² / ₃ -ki számadás szerint		184 ² / ₈ -ki számadás szerint	
	ft.	kr.	ft.	kr.
Hadi járandóság fejében	41,309	18 ¹² / ₄₀	55,079	5
Hadfogadókra	720	16	960	22 ¹¹ / ₄₀
Hadipénztárt illető fizetésekre	2,116	2	2,116	2
„ „ „ napidíjakra	25	12	29	22
E városi pénztárt terhelő tőkék kamataira	—	—	—	—
„ „ „ „ „ fizetésére	—	—	—	—
Írószerekre	594	42	853	49
Laktanyák s egyéb katonai épületek javítására	867	30	3,452	56
Katonai veszteség s szállítási teher megtérítésére	25,037	56	35,142	46
Netalán behajthatlan s elengedett adóra	2,836	42	31,239	51
A házi pénztár vegyes költségeire	38	48	45	—
A pénztár mult évi fölös kiadásai	—	—	—	—
A kamarai pénztár szükségelt fedezésére	31,757	4	116,689	21
Összesen	105,303	30 ¹² / ₄₀	245,108	34 ¹⁴ / ₄₀

Ildii adó kiadásai Pest városnak 1848 előtt Hlyeiének valának: Polgármester 800 ft 2 öl fa m. ill., bíró u. a. — kapitány 700 ft — alpolgármester u. a. — 12 tanácsnok 600 ft — tanácsi főjegyző 600 ft — aljegyző 400 ft — 2 u. a. — 3-dik 350 ft — törvényszéki főjegyző 600 ft — 2 aljegyző 400 ft — 3-dik 350 ft — gazdaszát biztossági-jegyző 500 ft — főügyész 500 ft — 2 alügyész 400 ft — 3-dik 300 ft, tanácsbeli igitató 400 ft — törvényszéki 350 ft tanácsbeli levéltárnok 500 ft — törvényszéki 350 ft — szolga 96 fi — kiadó 400 ft — 6 írnök 250 ft — 16 járulnok 200 ft — 2 gyakornok 150 ft — szó szolló 600 ft — községi tollnok 400 ft — számvevő 600 ft — 1-ső számv. tiszt 500 ft — 2-dik 400, 3-dik u. a. - írnök 300 ft — 3 napi díjas 219 ft — hadi pénztárnok 600 ft — ellenőr 500 ft — írnök 150 ft — kamarás 600 ft — ellenőr 500 ft — segéd 300 ft — járulnok 200 ft — szolga 150 ft — gyamatya 600 ft — másik s mint ellenőr 500 ft — telekbiró 400 ft — ellenőr 300 ft — járulnok 200 ft — mérnök 400 ft — másik 300 fi — 6 esküdt 100 ft — jegyző 300 fi — kisbiró 120 ft — 2 őrmester 180 ft — 3-ik 132 ft — 5 káplár 108 ft — 144 poroszló 96 ft — 12 lovas poroszló 144 ft ló tartásra 91 ft 45 kr. — 10 éji őrzető 96 ft — 2 tömlőzertartó 129 ft 54 kr — ruhára lift 11% kr. — börtónszolga 120 ft — mczeibiztos 200 ft — ló tartásra 50 ft — gazda 400 ft — másik 300 ft — 1-ső alkapitány 450 ft — másik 400 ft — tollnok 400 ft — másik 300 frnt — 2 hadnagy 300 frnt — poroszló hadnagy 250 ft ruhára 40 ft — kapitány hivatali írnök 250 ft — másik kettő 200 ft — 18 kerületi biztos 150 ft — 2 hús felügyelő 100 ft — fára felügyelő 160 ft — más kettő 120 ft. — Teréz külvárosi bíró 200 ft 5 öl fa m. ill. — 6 esküdt 100 ft — törvényszéki jegyző 300 fi — kisbiró 120 ft — Józsefvárosi bíró 200 ft 1 öl fa m. ill. 6 esküdt 100 ft — jegyző 300 ft — kisbiró 120 ft — Ferencz külvárosi bíró 200 ft 5 öl fa in ill. — órás 60 ft — 5 főorvos 300 ft — sebész 200 ft — másik 100 ft — bába 100 ft — 2-dik 72 ft — 3-dik 60 ft — 8 más 50 ftal — 4 szállásmester 150 ft — irodai

szolga 96 ft ruhára 20 ft — tekkhivatali 2 kerülő 72 ft — 6 lovas kerülő 130 ft más kettő 120 ft — szállókért őrzők összesen 340 ft — városházi fűtő 12 ft 1 öl fa m. ill. — ferencvárosi tehénpásztor 30 ft t. sz. — város szigetőrző 84 ft — mosónő 48 ft — 2 dunaparti felügyelő 108 ft — hóhér 40 ft — összesen kézpénzben 66,396 ft 36% kr. 6 öl fa m. ill. *Tdmokszeki tisztas* díj 359 ft. *Egyházi egyénekre*: belvárosi lelkész 500 ft — 3 káplán 100 ft — terézvárosi lelkész 300 ft — 2 káplán 100 ft — 3-dik 83 ft 12 kr — lipótvárosi lelkész 640 ft — 2 káplán 100 ft — ferencvárosi lelkészség káplánaival együtt 700 ft — belvárosi templom gondnok 100 templomkari igazgató 135 ft — 140 ft sz. bér 1 öl fa m. ill. 2 templomkar tigyermekkekeü ellátásért 60 ft — orgonás 100 ft 15 ft sz. bér, mély hangos u. a. fennhangos u. a. 2 hangász 100 ft 30 ft sz. bér, 4 hangász 50 ft 30 ft sz. bér, német orgonás 100 ft; összesen 4353 ft 12 kr 1 öl fa m. ill. *Közoktatási személyzetre*: nemzeti iskola igazgató 150 ft (mindig a polgármester) — ájtatos szerzet 1000 ft 24 öl fa m. ill. angol apácák 600 ft 12 öl fa m. ill. — rajzmaster 340 ft 100 ft sz. bér fa helyett 24 ft segéde 300 ft — másik 150 ft — rácz iskola tanító 200 magyar tanító 290 ft 440 ft sz. bér (az iskoláért) — Terézvárosi elemi tanító két segédével 325 ft — Terézvárosi Rombach-féle utcába az iskola tanító 1 segédével 230 ft. — Józsefváros; el. tanító segédével 230 ft — újvárosi tanító segédével 230 ft. — Ferencvárosi tanító segédével 230 ft — 4-dik elemi tanító 400 ft — 2 tanítási szolga 160 ft — más kettő 140 ft — nemzeti iskola épület felügyelő 50 ft — nemzeti iskola fűtő 24 ft — 3 nemzeti és első latán iskola tanítónak 50 ftval — vallástanító 50 ft — lelkész az apácáknál 60 ft — a magyar el. iskolában 20 ft — a német el. iskolában 20 ft — a Lipótvárosban 30 ft — Ferencvárosban kettőnek 40 ft — Rombach utcában 20 ft — Józsefvárosban 20 ft — Ősz utcában 20 ft — összesen 6923 ft 36 öl fa m. ill. Kézpénzbeli kiadásai 78031 ft 48% kr 43 öl fa m. ill. Fizetett egyénei száma 416.

*

* *

Egyházi tized fejében fizetett Pest város az esztergami érseknek évenként 714 ftot, a helybeli lelkésznek 90 ltot összesen 904 ftot váltóban.

Az adónak miképeni felosztása, s a közszükségek fedezésére megkívántató *reáadások* meghatározása végett évenként a vármegye részéről, a városban ingatlan jószágot bíró két kiküldött, s a választott község jelenlétében tanács-ülés tartatott. Az ekként meghatározott adó felosztaték ezután a tanács kinevezte biztonság által, melly két tanácsnok — a választott polgárság szószólójából, ennek két segédéből s több tisztviselők s polgárokból állott, a bel- s Léopold-városbeli házak 16 osztályra, a Teréz-városbeliek ismét 16 külön osztályra, s a József- s Ferencvárosiak szinte 16 külön osztályra osztattak. Jelesen 1831-ben egy □ öltől fizettetett a

	I.				II.				III.				IV.			
	E	A	B	C	E	A	B	C	E	A	B	C	E	A	B	C
Bel- s Lípótváros	10	9	7	5	$4\frac{1}{8}$	$3\frac{6}{8}$	$3\frac{1}{8}$	3	$2\frac{1}{8}$	$2\frac{7}{8}$	$2\frac{1}{8}$	2	$1\frac{6}{8}$	$1\frac{4}{8}$	$1\frac{2}{8}$	1
Terézvár.	8	7	$4\frac{1}{8}$	4	3	$2\frac{6}{8}$	$2\frac{4}{8}$	$2\frac{2}{8}$	2	$1\frac{7}{8}$	$1\frac{4}{8}$	$1\frac{2}{8}$	$\frac{7}{8}$	$\frac{5}{8}$	$\frac{3}{8}$	$\frac{2}{8}$
József s Ferencz-városba	$4\frac{2}{8}$	4	$3\frac{1}{8}$	3	$2\frac{4}{8}$	$2\frac{3}{8}$	$2\frac{2}{8}$	$1\frac{4}{8}$	$1\frac{1}{8}$	$1\frac{3}{8}$	$1\frac{2}{8}$	1	$\frac{6}{8}$	$\frac{4}{8}$	$\frac{2}{8}$	$\frac{1}{8}$
k r a j c z á r																

A majorok, házi kertek a szőlők, szántóföldek s rétek 5 osztályra valának felosztva; jelesen fizettetvén 100 □ öltől

a) majorok, házi, kertek, szőlők-					b) szántóföldek-					c) rétektől					krajczár
a	b	c	d	e	a	b	c	d	e	a	b	c	d	e	
4	3	2	1	$\frac{1}{8}$	$2\frac{1}{8}$	$1\frac{6}{8}$	$1\frac{4}{8}$	$1\frac{2}{8}$	$\frac{1}{8}$	$2\frac{3}{4}$	$1\frac{3}{4}$	$1\frac{1}{4}$	$1\frac{1}{4}$	$\frac{3}{4}$	

Az erdők ültetésére eladott földek holdakra osztattak, s királyi adó fejében minden holdtól, vagy is 1200 □ öltől 6 kr. fizettetett. — Minthogy pedig a város kiadásai fedezésére a jövedelmek nem valának elégségesek, minden királyi adó fejében fizetett (radicalis) pft-ra még 1 ft 20 kr. ráadásul fizetett. A királyi adón kívül fizetett Pest városa királyi bér fejében évenként 840 pftot, melly összeg a házi birtokosok között külön osztatott fel, s az adóval szedetett be.

A borinérésért, melly csak polgári házban engedtetett, mind a házi gazda, mind a korcsmáros külön adót fizetett. A tehene-kért, mellyek legelőre hajtának, szinte külön adó fizetett. (1821-be 15 pkr.)

Termesztmények beszámítása Pest városánál nem történt.

Az adó confrontatio pedig szokás szerint mindig a pénztár vizsgálatokor eszközöltetett.

Lássuk már most A) kiszámítását a sz. k. Pest városra kivetett személy kereset-adónak 185⁰/₁ évre:

Város részek nevei	Cselédek		Napazámos	Legények s ke- reskedő segédek	Tiszviselők s katonák, népül. gyarmadok s. jár. katonák	Tiszviselők népei	Ipart üzök	Iparosok népei s magányzók	Kereskedők	Személyek összesen		
	30 kr.	40 k.										1 ft.
Belváros . . .	4030	127	3356	1211	610	805	1998	442	12579			
Lipótváros . . .	2840	210	2086	1089	369	590	1345	550	9079			
Terézváros . . .	7510	1325	7227	1476	852	1004	3244	478	23116			
Józsefváros . . .	3552	1102	2191	632	303	433	1399	193	10165			
Ferenczváros	2006	646	1411	308	234	161	627	64	5547			
									60486	ft.	kr	
	20028		"	"	"	"	"	"	"	30 kr	10014	—
		3410	"	"	"	"	"	"	"	40 "	2273	20
			16571	"	"	"	"	"	"	1 ft.	16571	—
				4716	"	"	"	"	"	3 "	14148	—
					2428	"	"	"	"	1 ft 30	3642	—
						2993	"	"	"	4 ft.	11972	—
							8614	"	"	2 "	17226	—
								1727	"	6 "	10362	—
											86208	20

B) Kimutatását a sz. kir. Pest városra kivetett föld-adónak 185⁰/₁ évre:

Város részek nevei	Telkek nevei	Telkek mennyisége	Egy holdtól		Összesen		Fő-összeg	
			á. □ °	ft., kr.	ft.	kr.	ft.	kr.
Belváros	Beltelkek	□ 5887	"	1 20	6 38			
Lipótváros		" 24584	"	" "	23 38			
Terézváros		" 1088	"	" "	1 12			
Józsefváros		" 119505	"	" "	132 47			
Ferencváros		" 178276	"	" "	198 2			
Összesen		" 329340	"	" "	" "			362 12
Belváros	Érdekeltek	□ —	1000 □ ^u a	— 30	— —			
Lipótváros		" 14296	"	" "	7 51			
Terézváros		" —	"	" "	— —			
Józsefváros		" —	"	" "	— —			
Ferencváros		" 3825	"	" "	1 55			
Összesen		" 18121	"	" "	" "			9 46
Belváros	1-ső rendű szántóföldek	□ 8052	"	— 25	2 48			
Lipótváros		" —	"	" "	— —			
Terézváros		" 132737	"	" "	46 6			
Józsefváros		" 6631	"	" "	2 18			
Ferencváros		" —	"	" "	— —			
Összesen		" 147420	"	" "	" "			51 12
Belváros	2-od rendű szántóföldek	□ 57430	"	— 20	15 57			
Lipótváros		" 6840	"	" "	1 54			
Terézváros		" 103801	"	" "	28 51			
Józsefváros		" 172095	"	" "	47 48			
Ferencváros		" 10114	"	" "	2 49			
Összesen		" 350280	"	" "	" "			97 19
Belváros	3-ik rendű szántóföldek	□ 130896	"	— 15	27 16			
Lipótváros		" 21078	"	" "	5 24			
Terézváros		" 7736	"	" "	1 36			
Józsefváros		" 19734	"	" "	4 6			
Ferencváros		" 57495	"	" "	11 59			
Összesen		" 236939	"	" "	" "			50 21
							Oldal	570 50

Város részek nevei	Telkek nevei	Telkek mennyisége	Egy holdtól		Összesen		Fő-összeg	
			á	° á	ft.	kr.	ft.	kr.
áttétel							570	50
Belváros	1-ső rendű rétek	□ 320288	1000	□° á	—	42	224	12
Lipótváros		" 287112	"	"	"	"	166	—
Terézváros		" 64472	"	"	"	"	45	8
Józsefváros		" 481272	"	"	"	"	896	54
Ferenczváros		" 50278	"	"	"	"	35	19
Összesen		" 1153422	"	"	"	"	"	"
Belváros	2-od rendű rétek	□ 373880	"	"	—	36	234	28
Lipótváros		" 40091	"	"	"	"	24	3
Terézváros		" 41108	"	"	"	"	24	39
Józsefváros		" 93787	"	"	"	"	56	14
Ferenczváros		" 29697	"	"	"	"	17	48
Összesen		" 578513	"	"	"	"	"	"
Belváros	3-ad rendű rétek	□ 774938	"	"	—	30	387	28
Lipótváros		" 170358	"	"	"	"	85	14
Terézváros		" 359479	"	"	"	"	179	46
Józsefváros		" 276194	"	"	"	"	138	6
Ferenczváros		" 41832	"	"	"	"	20	55
Összesen		" 1622801	"	"	"	"	"	"
Belváros	1-ső rendű szőlőtelkek	□ 25646	800	□° á	1	36	51	17
Lipótváros		" 27440	"	"	"	"	54	55
Terézváros		" 54417	"	"	"	"	108	38
Józsefváros		" 22984	"	"	"	"	45	58
Ferenczváros		" 2926	"	"	"	"	5	51
Összesen		" 183807	"	"	"	"	"	"
Belváros	2-od rendű szőlőtelkek	□ 136719	800	□° á	1	12	205	4
Lipótváros		" 58487	"	"	"	"	87	46
Terézváros		" 161336	"	"	"	"	242	—
Józsefváros		" 280425	"	"	"	"	345	36
Ferenczváros		" 29215	"	"	"	"	43	50
Összesen		" 616182	"	"	"	"	"	"
Belváros	3-ad rendű szőlőtelkek	□ 183636	800	□° á	—	48	183	38
Lipótváros		" 21114	"	"	"	"	21	6
Terézváros		" 92264	"	"	"	"	92	16
Józsefváros		" 68036	"	"	"	"	68	2
Ferenczváros		" 4927	"	"	"	"	4	47
Összesen		" 319977	"	"	"	"	"	"
							4057	32

Sommázat az összes személy-adó 86208 ft. 20 kr.
 " " " föld-adó 4057 " 32 "
 Egy számban 90265 ft. 52 kr.

D) Kimutatása az 1851-kiocL hó végén beszedett s hátramaradt valamennyi Pest városi adóknak:

I. *Hadi-adó hátralék* 18⁴⁹/_{so}-ik év óta befizetendő maradt 70376 ft. 19 kr.

II. *Rovat-adó hátralék* 18⁴⁹/₃₀-ik év végén 60279 ft. 5 kr. ebből 41401 ft 16⁶/_{kr.} kifizettetvén, maradt 18877 ft 48²/_{kr.} krajczár.

III. *Föld-adó* 185ⁿ/_{re} fizetendő volt 40.57 ft 32 kr., ebből lefizettetvén 1804 ft 56 kr., maradt 2252 ft 36 kr.

IV. *Ház-adó* 185%-re 375,676 ft 3 kr. lefizettetett 169098 ft 2 kr., maradt 206,528 ft 1 kr.

V. *Személy- s kereset-adó* 185%-re 86208 ft 20 kr., lefizettetett 33787 ft 31 kr., maradt 52420 ft 49 kr.

VI. *Jövedelmi adó* 18⁴⁹/₅₀-re 32134 ft 16 kr., 185%-re 177322 ft 22⁴/_{kr.} lefizettetett 25496 ft 53 kr., maradt 183959 ft 45⁴/_{kr.}

VII. Az utóbbi négy rovat alatti adók összesen tettek tartozásba 675,398 ft 33% kr., lefizettetett 230187 ft. 22 kr., maradt fizetendő 445,211 ft 11%

A közadózás eszméjével! rokonságnál fogva felemlítendő az ujonezozás minő számmal szokott kötelezettsége is. Ugyan is 1840-be az egész országra kivetett 38000 ujoncz közé 240 katonát állított; a folyó 1852 ki ujonez-állításkor a 24ezer ujoncz közül Pest 265 ujonczot állított.

S e helyre tartozik felemlíteni Pest városának a haza oltárára tett s törvénytárunkba is örökített pénzbeli áldozatait; az 1812-ki 2. t. ez. szerint a „Ludoviceum“ nevet viselő katonai nevelő intézetre 30 ezer — és az 183%: 39. szerint 13330 ft 20 krt, — a nemzeti museumra (1827: 35.) 10 ezer ftot, (1840: 43. §. 2.) ezenfelül a helybeli izraeliták 4005 ftot — A nemzeti színház alaptökéhez 5717 ft. 22% krral járult, s ezenfelül a mai álló hid, s kereskedelmi ház közötti szabad tág tért ingyen a majdan építendő nemzeti színház tulajdonául adá (1836: 41).

XXI. Pest város jövedelmei s kiadásai.

A folyó 185 ^f/_a-ki közigazgatási évre a város *jövedelmei*, jelesen a) telkekből s b) javadalmakból 317612 ft 45 kr. — c) kocsmáltatásból 44893 ft 50⁹/_{io} kr, összesen 362,506 ft 35 ⁹/₅₀ krt. száinitattak; *kiadásai* pedig . . . 717,207,, 12 ⁷/₁₀ krt., s így a mutatkozó hiány 354,700 ft 36²⁶/₅₀ krajczár.

A házi pénztár 18⁴⁹/₅₀. évi bevételei ekként számittatik fel. 1849-dik October végével maradt készpénzben 1167 forint 7²⁷/₄₀ krajczár. Haszonbérletek és bérekből ¹) 293350 forint 21 krajczár. Fagaras 2000 forint. Az eladott telkekért! hátralévő vételárból (30,648 forint 45 krajczár.) 6¹/_o kamatokat félévre szá-

¹) A házi pénztár 18⁹/₁₀. évi haszonbér bevételei ezek valának. Fogyasztási vám a behozott serért 57500 ft. Harabdij szedési jog 80350 ft. Kövezetvám 60000 ft. Mjelypénz és mérés 30150 ft. Partijog, ölfamérték-krajczár s kórházi garas 12610 ft. Leg'yöbér s marhahajtás 13100 ft. Mérlegi jog 4750 ft. Kő- és téglafogyasztási vám 1265 ft. Fördőjog az összes fürdőktől 184 ft. Héber-, konyha-, bor- és pálinkamérési jog 2060 ft. Héber-, mészárlás- s marhavágás 505 ft. Útcai pálinkamérés 250 ft. Halotkocsi haszonbér 4105 ft. Fövény-, anyag- és kavics bányászat 1450 ft. Szemet kihordásáért 9 ft. Viza és kisebb halászat 44 ft. Vizi malombér molnároktól 102 ft. Rákosi birtok, halászat és nádiás V ft 00 kr. Rákosi bormerési jog és malombér 9 ft 15 kr. 25 sertés állásokért 500 ft. Soroksári határkorcsma haszonbér 510 ft. Váczi határkorcsmaért 230 ft. Hidszerek pajtánáli korcsmaért 270 ft. Nemzeti iskola épületért 655 ft. A kőbányai köjegyző 2 lakásokért 2 ft. A kőbányai vámháznál lévő városi gabona pajtáért 32 ft. Az elemi iskola épület alatti pinczeért 45 ft. Terézvárosi fekete sas utcában fekvő üres háztelkekért 10 ft. Gőzhajózási társaság által kikötési- és kirakási helyért 1000 ft. Kereskedők csarnoka melletti helyért 10 ft. A zergeház melletti telekért 40 ft. Jégveremért a harminczadi hivatal mellett 4 ft. Német színházterén lévő pinczeért 4 ft. Ferenczvárosi tanoda épület-telekért 50 ft. A kerepesi úton fekvő városi ház mellett felállított bódéért 20 ft. Leopold utcában lévő serházért, melly katonai laktanyának használtak 2100 ft. Józsefvárosi serházért, mint katonai laktanyáért 600 ft. A kőbányai telekért 12 ft. A váczi országot melletti város telekért a temetőn felől 92 ft. 15 kr. Lóversenyhelyért 400 ft. Az új szeder kertért 20 ft. Keresztúri határ melletti 25 holdból álló telekért 102 ft 30 kr. Keresztúri határ melletti telek, pattanyúsok gyakorlati helye 4 ft 30 kr. Katonai lovagda telekért a cs. kir. táborig kórház mellett 24 kr. Kaszálló rétért a táborig raktárnál az alsó Dunasoron 10 ft. Szénatermés a felső Dunaparton fekvő töltés melletti városi rétből 30 ft 30 kr. A városligetben vezető utak melletti szénatermésért 37 ft 10 kr. A felső Dunapart melletti kaszállórét 1-ső és 2-dik számért 704 ft. A városliget mellett, a kis szugló, a magyar középponti vasút és magánytelkek közt fekvő 38%_o holdból álló szántóföldek 305 ft. Szántóföldek a nagy Szugló melletti magányrétek közt 83 ft 14 kr. A nagy szuglói rétek s szántóföldek 1259 ft 52 kr. Kis Szugló s kerepesi ut mellett éjszaki oldalán fekvő földekért 839 ft 33 kr. A kerepesi országot melletti délfelé fekvő szántóföldekért 2194 ft 8 kr. Az új szederfa-kert melletti telkekért 23 ft 34 kr. A kerepesi és csömöri ut, valamint a városliget és vaspálya közti telkekért 814 ft 41 kr. A vaspálya, kerepesi ut és kőbányai szállók közt fekvő szántóföldek 4196 ft 26 kr. A kerepesi ut, debreczeni vonal, a pékerdőske között fekvő szántóföldekért 1965 ft 9 kr. A kőbányai útnak mind a két oldalán fekvő szántóföldek 2272 ft 56 kr. A vaspálya és kőbánya közti telkekért 478 ft 15 kr. Az alsó bikaréten lévő szántóföldekért 1027 ft 52 kr. A soroksári út mellett a táborig kórház irányában fek-

dítván 919 ft 28 kr. Bérkocsis díjak fejében 168 kocsis 4 pft 48 krral 806 ft 24 kr. Telekhivatali átíratási díjakból 34000 ft. Díjszedő hivatalból 17100 ft. Polgári díjakból 400 ft. A város cselekvő tőkék összesen tettek 11,843 ft 36 kr. Ettől levonván a bizonytalanokat 7206 ft 20 kr. marad a bizonyos töke 4637 ft 16 kr. Mellynek G^o., kamatok félévre tesznek 139 ft 7 kr. Sikeretlenül köröztetett árvák tőkének 323 pft 36 kr. 2/s^o/^o kamatai 8 ft 8° kr. Engedelmi díjak a házi pénztár részére 100 ft. Bille.gzési díjakból 80 ft. Eladott széna, marhák és több efféle bitang eszközöktől 600 ft. Eladott természetmnyek, anyagok és szerekből 3200 ft. Büntetések és kobozásokból 150 ft. Magszakadásokból 500 ft. Számadási elmarasztásokból 35 ft. A rabok tartása megtérítéséből 15 ft. A letéthivatalban létező magány tömegektől járó követelési illeték fejében 1500 ft. Letéthivatali pénzek, melyek tanácsi meghagyás folytán letétettek, és egy évnek eltelte után sem vétettek fel 500 ft. (Csatornák és kövezetre való ajánlatokból régi hátramaradások 3973 ft 23% kr). Visszafizetendő tavali ideiglenes kiadásokból 15000 ft. Rendkívüli bevételekből 600 ft. A házi pénztár folyó jövedelmeiből 2¹/_n kamat kölcsön fejében magános adósokérti előlegezésekből 1350 ft. (Régi hátramaradások 25,382 ft 37°/_w kr.) Az adópénztárból gábák fejében 184° évtől hátralévősége 19,528 ft. Az 184%. hátralévősége 155,604 ft 28°·%_o kr. Két évi hátramaradás 175,132 ft 28^u/_u kr. Az adópénztárból gábák fejében f. évi I^o8⁴⁹/₁ 144258 ft 24 kr. Összesen 517777 ft 16 ⁵/_{en} kr.

Kiadásai pedig ezek valónak 1. Királybér 840 ft. 2. Tiszti fizetésekre 176776 ft 18 kr. Nyugdíjakra 10600 ft. 4. Tiszteletdíjakra 1100 ft. 5. Alapítványokra és jutalmi díjakra 800 ft. 6. Lelenczekre 2500 ft. 7. Tűzoltó szerekre 1800 ft. 8. Laktókákra 10800 ft. 9. Irodai szerekre 9100 ft. 10. Úti költségekre 450 ft. 11. Törvényszéki illetőségekre 70 ft. 12. Posta-illetményekre 180 ft. 13. Kobozási költségekre 80 ft. 14. Építési javításokra és tartozásokra 10100 ft. 15. Termesztmények-, anyagok- és szerekért 18000 ft. 16. Gazdasági szükségekre 3500 ft. 17. A városi rendőr-biztosok, poroszlók és mezei kerülők ruházataira 10000 ft. 18. A rabok, foglyok el-tartására 11000 ft. 19. Elengedésekre 12200 ft. 20. Csatornákra és vízlecsapolási árkokra 30000 ft. 21. Utczai kivilágításokra 51600 ft. 22. Rendkívüli kivilágításokra 1600 ft. 23. Kövezetekre és föltöltésekre 51500 ft. 24. Utak tatarozására 16000 ft. 25. Utak építésére vonalon belül 30373 ft 54 kr. Utak építésére vonalon kívül 22929 ft 8 kr. 26. Töltés építésére s Dunapart szabályozására 33400 ft. 27. Az utc-zák tisztogatására 16000 ft. 28. Városi napszámosokra 2500 ft. 29. Kikötőhely ujonmani építésére 3000 ft. 30. A városi köztételek felsegélésére és pedig a) Polgári kórháznak 15,000 ft b) Josephinum című árvaháznak 500 ft c) Dologház-nak 12000 ft o) Szegényekápoló-intézetnek 1440 ft. összesen 28940 ft. A város szenvedő tőkének kamataira 70340 fi 27 kr. 31. Az üllői-ntoni laktanya építésé-hez felveendő 70,000 pft kamatainak fedezésére 4200 ft. 32. A két kamatú kölcsön magány adósokért előlegezendő kamat fejében 2800 ft. 23. A város szenvedő 2% tőkének törlesztésére a 200,000 ft tőkének 9-dik és 10-dik tized kiegyenlítésére 40000 ft. 34. Az 1847-dik évben uralkodott drágaság tekintetéből működött kir. butaságnak olcsóbb kenyér előállítás körül 12,031 pft veszteségének pótlás-ára 3-ik részlet 2031 ft. 35. A szegények számára kiszolgáló gyógszerekért 8600 ft. 36. Bérkocsisokra és rendőri fuvarozásokra 1200 ft. 37. Nyilvános ünne-pelvekre 2600 ft. 38. Az ideiglenes bevételek kiegyenlítésére 1000 ft. 39. Bánat-pénzekre 10000 ft. 40. Rendkívüli kiadásokra 26000 ft. 41. Országos biztossági ör-seregre 6000 ft. 42. Leopold városi templom építésére 6000 ft. 43. Ludoviceumba az 1838-dik árvíz alkalmával történt árok kijavítására 8-dik és utolsó részletet 1117 ft 48 kr. 44. Az idlői-utoni laktanya építésére kölcsön vett tőkéknek visszafizet-ésére 10000 ft. 45. Lánézhid előtti föitöltésre a társaságnak 8487 pftből ¹/₃ részt minden évben 2829 ft. Összesen 776457 ft 35 kr.

vő telkekért 58 ft. Soroksári út 'napkeleti oldalán fekvő szántóföldek 1621 ft 39 kr. Az alsó Dunapart úgynevezett báránylegelő melletti szántóföldekért 256 ft 55 kr. Összesen 293349 ft 21 k.

Sommas Kimutatása.

Pest sz. kir. város tulajdon birtoka, és építészeti bizottsági pénzalapja cselekvő és szenvedő állásának.

Cselekvő állás.		Egyesen		Összesen	
		ft.	kr.	ft.	kr.
Városi cselekvő tőkék		12,084	43 ⁶ / ₁₀		
Eladott városi telkekért		58,448	1		
Városi épületek és háztelkek értéke		1,697,288	20		
Külső városi telkek		1,075,661	9		
Az 1850-iki oct. hó utolsójáig tett rendkívüli katonai kiszolgáltatásokért járó kárpótlás fejében részint a magas katonai kincstár, részint az egész ország, s részben a pesti budai kerület által megtérítendő összegek	2,038,577	16			
Ugyan ilyenek 1850-iki nov. 1-től 1851-iki april hó végéig tett s megtérítendő előleges kiadások	125,062	53			
Ugyan ilyenek a cs. kir. csendőrség számára 1851-iki julius hó végéig szinte megtérítendő	62,116	53			
Összesen				5,069,234	15 ⁶ / ₁₀
A szépitő alap cselekvőleges tőkéje	144,011	16 ⁶ / ₁₀			
A szépitő alapnak felajánlott, s szabályozás végett még eladatlan ház s erdő-telkek, és az ezen alaphoz tartozó épületek becs értéke szerint	1,303,371	32 ¹ / ₂			
Összesen				1,447,382	48 ⁶ / ₁₀
A város sajátja s a szépitő bizottság alapjának cselekvőleges állása ckkép				6,516,617	4 ² / ₁₀
Szenvedő állás.		Egyesen		Összesen	
		ft.	kr.	ft.	kr.
Városi pénztári szenvedő tőkék	1,428,146	2 ⁵ / ₁₀			
A magas kincstár által a rendkívüli katonai kiszolgáltatások fejében adott előlegezés	721,000				
Az 1850-dik october végéig hátralékos házi adó	34,261	22 ⁴ / ₃₂			
A cs. kir. városi katonai parancsnokságnak átadott magyar bankjegyekért többrendű városi pénztáraknak megtérítendő	465,138	15			
Összesen				2,648,545	39 ³⁰ / ₃₂
Szépitő bizottság szenvedőleges tőkék	431,059	38 ² / ₁₀			
A városi pénztárból nyert és megtérítendő előlegezés	7,007	30 ⁶ / ₁₀			
Összesen				438,067	8 ⁶ / ₁₀
Összege a városi saját s ugy szépitő alap szenvedőleges állásának				3,086,612	48 ¹³ / ₃₂
Igy egybevetve a szenvedőleges állást a cselekvővel				6,516,617	4 ³ / ₂₀
Marad tiszta cselekvő állás				3,430,004	15 ²⁶ / ₃₂

XXII. Kormány-hivatalok.

Buda-pesti cs. kir. főispánt hivatal (a vármegyeházában) kiterjed az ország két fővárosán Buda-Pesten kívül, Pest-Pilis, Pest-Solt, Heves, Szolnok, Csongrád, Borsod, Fehér, Esztergám vármegyékre, s a Jászkún kerületekre. — Főispán .5000 pft s 2000 pft működési pótlék, — 1 helytartósági tanácsos 2.500 ft,

3 kér. tanácsos 2 χ 2000, 1 χ 1800, 1 titoknok 1200, 3 fogalmazó 1 χ 800, 3 χ 700, 10 fogalmi segéd 4 χ 400, 6 χ 300, 2 iskolai felügyelő 1 χ 1600, 1 χ 1200, egészségi előadó 600, 1 tollvivő 700, 1 kiadó 1000, irattárnok 800, számvevő tiszt 600, 3 tiszt 2 χ 450, 1 χ 400, 3 Írnok 2 χ 350, 1 χ 300

4 díjnok 2 χ 400, 2 χ 350, 12 napi díjas 1 χ 1 ft. 30 kr., 11 χ 1 ft., 4 szolga 2 χ 350, 2 χ 300. — E kerületi főispáni hivatalnál a közelebb lefolyt 1851-ik év alatt a tárgyalási szám 24005 volt.

Cs. kir. úrbéri kármentesítő Bizottmány (a vármegyeházában) elnöke a cs. kir. kér. főispán személyesen ülnökök: 1 a köz-igazgatás, 1 a pénzügy-igazgatóság, 1 az állami ügyészség részéről, 1 előadó s egyszersmind jegyző, 2 Írnok, 2 számvevő, 1 szolga.

Cs. kir. Pest-Pilis főnökség . főnök 4000 pft, titkár 800, 2 fogalmazó 600, 1 kiadó 700, irattárnok 600, 3 díjnok, 2 hivatali szolga.

Cs. kir. államügyészi hivatal: (barátok tere Curia épület) személyzete: állami főügyész 4000, helyettes 2000 lajstromozó 800 ft. 2 díjnok 1 ft 36 krral 2 más fttal, 2 1 más 36 krral.

Pest megyei cs. k állam-ügyészség: (Megyeház) személyzete: elnök 2000, 2 helyettes 1200, 3 más 900, 1 χ 700, 2 írnok 480, 4 díjnok 1 fttal 2 más 36 krral.

Cs. kir. Főtörvényszék: (uri-utca Bene-ház) személyzete: elnök 5000 ft fizetés 1000 ft személyes illeték. 1 tanácselnök 3000, 15 ülnök 1500- -2000, törvényszéki jegyző 900, levéltárnok 800, lajstromzó 800, allevéltárnok 700, allajstromzó 500, kiadó 800, 3 írnok 450 — 300, 3 fogalmi gyakornok 300, 3 ajtónok 300 ft, (48 ft lakbér 12 öl fa) 2 szolga 1 ft napi díjjal, 1 kapus 180 ft (12 öl fa) 2 házi szolga 144 — 120 ft, (40 ft lakbér 4 öl fa).

Cs. kir. váltó-törvényszék (nádor-utcza Marczibányi ház) elnök 2500 ft, 500 ft szem, pótlék, 6 ülnök 1200 ft, 200 ft sz. pótlék, 5 jegyző 700 frnt, 100 frnt sz. pótlék, 100 frnt sz. p. lajstromzó 500 frnt, 100 frnt szem, pótlék helyettes kiadó 400 ft, 80 ft sz. p. hely, alkiadó 350 ft, 50 ft sz. p. 5 írnok 350 ft 50 ft. sz. p. 2 írnok 300 ft, 200 ft sz. p. 7 díjnok 45 krral 4 hites szolgál 1 ft napi díjjal, 3 házi szolgál 24 kral 1 futó havonkint 10 fttal.

Cs. kir. megyei törvényszék (a megye házában) személyzete (Írnok 3000 ft, 30 ülnök 1200 — 1000 — 800 fttal 2 titoknok 800, X 12 írnok 400, 4 végrehajtó 300, 3 díjnok 1 ft napi díjjal, 3 hites szolgál 250, 2 házi szolgál 200, χ levéltárnok 800 forint.

Belvárosi cs. kir. járásbíróság (barátok tere Curia) személyzete: elnök 1500, 7 ülnök a megyei törvényszéktől, 6 Írnok 400 — 350, 4 végrehajtó 250 ft 3 díjnok 45 kr. napi díjjal.

Külvárosi csász ári királyi járásbíróság, elnök 150, 6 ülnök a megyei törvényszéktől, 5 írnok 400 — 350, 2 végrehajtó 250 forint, 2 díjnok 45 krajczár napi díjjal 3 házi szolgál 200 forint.

Cs. kir. lelekbíróság: (a vármegyeház új világ-utczai részében) személyzete: elnök 1500 ft, 3 ülnök a megyei törvényszéktől.

Cs. kir. posta-igazgatóság (hatvani utca h. Grassalkovich ház) személyzete: 1 igazgató, 1 segéd, 2 pósta-igazgató, 3 ellenőr, 1 titkár, 32 pósta-tiszt, 7 pósta-gyakornok, 3 vágó, 1 bognár mester, 3 hivatali szolgál, 20 levélhordó, 4 segédhordó, 1 berakó, 4 segéd, 2 házmester, 16 kalauzból áll. Hivatali köre ez igazgatóságnak az egész pest-budai császári királyi kerület területére kiterjedvén, alatta áll 4 pósta-hivatal, melynek személyzete cs. kir. hivatalnokokból áll, 58 pósta-hivatal s pósta-állomás, 9 pósta-kiadó hivatal és egy telegraf-hivatal.

Cs. kir. zálogház személyzetéről a 461-dik lapon már száloltunk.

Cs. kir. rendőri hivatalokról a 474-dik lapon szállottunk.

A kir. ügyek igazgatósága személyzete: 1 főigazgató 3000 ft, aligazgató, 2000, 6 első rendű kir. ügyész egyenkint 1200, s másod rendű évi 1000, 4 segéd évi 600, kiadó 600, lajstromzó 600, irattárnok 600, 3 írnok 450 és 400, 2 járulnok 350

és 300 ft évi fizetéssel; továbbá 1 hivatali szolga 200 ft évi, és házmester 12 ft havi fizetés s szabad lakással.

Az alapítványi ügyek igazgatósága személyzete 1 igazgatóból évi 2000, 2 ügyészből 1200 és 1000, 1 kiadó 500, 1 lajstromozó 500, 1 irattárnok évi 500, 2 írnok 350 és 300, 2 járulnok 280 pfttal s 1 díjjal ellátott hivatali szolgából áll. — Mind e két hivatalos testület már is egészen új szerkezetnek néz elébe, a midőn majd mostani czimét cs. kir. pénzügyi procuratura czimével váltandja fel.

A cs. k. kerületi pénzügyi igazgatóságig, mint az országos cs. kir. pénzügy igazgatóságnak végrehajtó orgánuma, hatásköre leginkább Buda-Pest fővárosokra terjed ki. Személyzete elnök cs. kir. pénzügyi tanácsos 2000 pft évi fizetés; 5 kerületi biztos, 1000, — 900, — 800, 4 fogalmazó 700, — 600, számvizsgáló 800 —, 5 hivatali tiszt 600, — 500, 1 iroda-tiszt 700; 4 irodai segéd 4 — 300 ft évi fizetéssel, továbbá egy szolga s hivatalos hajdúból áll.

Cs. kir. főharniinczad személyzete: 1 igazgató 1500 ft és lakás, főbeszedő 1200 és 200 ft lakáspénz; 2 ellenőr 800 ft és lakás, 1 segéd 700 és 160 ft lakáspénz, 1 pénztárnok 700 és 160 ft lakásp., 2 kiadó 600, 2 χ 500, 2 χ 450, egyenk. 120 pftnyi lakáspénzzel. — 1 vizsgáló 700, egy 600, s 160 pftnyi lakáspénzzel, 5 vizsgáló 500 és 160 ft lakáspénz, 8 Írnok 300 és 100 ft lakáspénz; továbbá 4 raktárnok 400 és 120 ft lakásp., 4 raktárnoki segéd 300 és 80 ft lakásp., szolga-személyzete egy házmester 120 ft és szabad lakás, és 7 feleskedtetett czipelők 120 pftnyi fizetéssel. — E hivatallal ideiglenesen kapcsolatban áll a

Cs. kir. gyűjtő pénztár személyzete: 1 szedő 900 és 90 ft lakásp., 1 ellenőr 800 és 80 ft lakásp., 1 hivatali segéd 300* és 1 szolga évi 200 pftnyi fizetéssel.

Cs. kir. adó-hivatal személyzete: 1 adó-szedő, 1 ellenőr, 1 pénztári tiszt, és hivatali szolgából áll.

A cs. k. dohány-, levél-beráltó hivatal hatásköre kiterjed egész Magyarország területére, alatta állván az országban szerzetést felállított dohány-beváltó hivatalok s raktárok.

zl cs. k. pénzbe váltó hivatal s az azzal összeköteti fiók bank intézete. Az előbbi csak közelebb tétetett Budáról Pestre által, egybe kapcsolatván vele a cs. k. bécsi szabadalmazott nemzeti bank fiók intézete, váltók leszámítolása céljából felállítva.

A cs. k. olvasztó hivatal, mellynek nevezete már is célját eléggé előtűnteti.

*

* *

A városi tanács az újabb időkig 1 polgármester, 1 bíró, 1 kapitány 12 tanácsnokból állott; a nevezetesebb tárgyak s a főbenjáró perek *teljes számú tanácsi ülésekben*, mellyekben az említettek mindnyájan egybegyűltek; vétettek fel, s azuk rendszeren minden szombaton tartattak. A rendtartási s gazdasági ügyek a sajátlag úgynevezett *tanács* foglalkozási tárgyai valának, melly a polgármester *) elnöklete alatt hetenkint kétszer hétfőn és szerdán ült össze. Jelenleg a tanács 12, s a választott polgárság 60 egyénből áll. — A bíraskodás körébe tartozó ügyek, 1813-ba elszakítatván a tanács teendőitől, *törvényszék* nevezet alatt a bíró elnöklete alatt hetenkint hétfőn, kedden szerdán pénteken, vásár alkalmával ha szükségeltett, minden nap összeült, például 1830-ba 151 tanácsi, s 170 törvényszéki ülés tartatott. A külvárosok törvényszékei 1 bíró s 6 esküdtből állottak, kiket az illető külváros-házi birtokos polgárai szavatozás útján választottak. — Mind a tanács, mind a törvényszéknek külön letéteményi pénztára, s ennek gondviselése két két tanácsnokra bízva volt.

A *tollat* úgy a tanács, mind a törvényszéknél 2 fő, 2 al, s 2 tiszteletbeli jegyző, s 2 tolnok vivé. E hat tanácsi jegyző által készített felírások, szóval minden néven nevezhető okiratok s kiadványok száma 1830-ba 1428, törvényszékieké 517, s a folyamatbeli perek száma 1400 volt. — Az *ügyészi* hivatalba 1 fő, 1 al, 5 tiszteletbeli ügyész, kettő árvák ügyésze, s két alfenyítő biztosság jegyzője volt. A rabok kihallgatása s elítélése *fény Hó biztosságra* volt bízva, melly a tanácsnokok közül sor szerint havonkint kinevezett elnök városi kapitány; 1 ügyész

1) 1703-ik év óta, mellyben a város kiváltságai megúj itattak, következők viselték a *bírói* hivalt: Proberger Jakab, Eiserich Samu, Lechner János, Sautermeister Ferencz, Neander János, Eiserich Samu, Sautermeister Ferencz, Parti Gáspár, Kerschbaumer, Parti Gáspár, Moszl Jüsef, Kersehbaumer, Moszl Jósef, Josephi György, Papics János, Lechner Tobias, Kregár Mihály, Bokáros János, Szlatinyi Ferencz, Steinbach Ferencz, Makk Antal, Eichholz János, Havas Jósef, Járy, Szász Mátyás, Greffl, Szekrényessy Endre. Polgármesterek az idő óta, hogy a bírói ügyek 1813-ba a tanácstól elkülönítettek ezek valának: Moszl Jósef, Pa-Íics János, Hülf Bálint, Kregár Mihály, Kögl Jósef, Veidinger János, Felner lenedek, Szeber Károly (Eichholz) János. Szepessy, Rottenpiller, Koller, Ter-czy, Szilárd, s jelenleg Appiano.

s 1 jegyiből állott. (A jegyző s ügyész havonként változott.) A rabokrai felügyelet a városházában lakó őrmesterre s tömlöcztartóra volt bízva; az ítéleteket a városi kapitány hajtaté végre. — A *benyujtványi hivatalában* egy tanácsi s egy törvényszéki jegyző foglalkozók; a benyujtványok évi száma ekként változott: 1790-be 3444, 1795-be 5045, 1800-ba 4485, 1805-be 7247, 1810-be 8940, 1813-ba 8138. Ez évben a tanács a törvényszéktől különítettén, a törvényszék évi száma 1814. 1814-be 3858, 1820-ba 5349, 1825-be 5035, 1830-ba 6060, a tanács száma 1814-be 7079, 1820-ba 7288, 1825-be 7848, 1830-ba 9128, 1851-be 19136. ebből januárba 1359, februárba 1438, martiusba 1700, aprilbe 1836, májusba 1852, júniusba 1532, júliusba 1624, augustusba 1648, septemberbe 1538, octoberbe 1623, novemberbe 1565, decemberbe 1421. Úgy csak 1851-be tanácsi ülés 296, község tanácsi 105 tartatot; a gazdasági, árva s fenytő biztossági jegyzőkönyvek száma együttvéve évenként 24 ezerre mehetett. — A *levéltárban* egy tanácsi s egy törvényszéki levéltárnok működött. — *Irodában* 1 kiadó, 1 kiadói segéd, 2 per gondviselő, 1 tanácsi, 1 törvényszéki lajstromzó, s az adósságok bejegyzésére 1 jegyző 15 gyakorló. — Tanácsi végzés folytán irodai Írnokok csupán jogpályát végzett ifjak vétettek fel. — A *számvevő* hivatalban 1 számvevő s 2 számadó. — *Adó-szedő* hivatalban 1 adószedő s 1 ellenőr, a *pénztárban* 1 pénzszedő (kamarás) 1 ellenőr, 1 segéd, s 1 Írnok foglalkozók. — *Árvák* hivatalában 1 árvák-anya, 1 ellenőr, 1 írnök. — Ezenfelül 1824 óta „*árvák biztossága*” czim alatt 1 elnök, tanácsnok, 1 jegyző, 1 szószólló, árvák-anya, 1 ügyész, 3 külvárosi bírós, s több választott polgár, minden második hét keddjén összeülve intézi az árvák ügyeit. — *Földbirói* hivatalban 1 földbíró, 1 ellenőr, 1 Írnok, e hivatalban történik a házak s földek árverés útján eladásai 1 tanácsnok jelenlétében. Házak s egyéb ingatlan javak átíratása, 2 tanácsnok, 1 főjegyző s földbíró alakította, s minden héti csütörtökön összeült *úrbéri biztosság* előtt eszközöltetvén; s minden ház vagy föld átíratásakor tartozott a vevő az átíratási taksákon kívül laudemium fejében minden fttól 2 krt lefizetni, ebből 1 ½ kr. a város, ½ kr. pedig a Rókus kórház pénztárába minden hó végével adatott át. — *Gazdasági* hivatalban 1 gazda, 1 segéd, 1 mérnök. — *Kapitányi* hivatalban 1 kapitány, 1 alkaptány, 2 hadnagy, 1 jegyző, 2 írnök, c hivatalhoz tartoztak: 6

kerületi biztos, 26 éji őrzető, 2 őrmester, 6 káplár, 101 drabant, 12 ör, 1 dobos. — *Szépítő biztosság* feje s pártfogója a nádor volt, kinek felszólításra Hild építómester Pest város szabályozása iránt tervet készített, mely 1805-be legfelsőbb helyre terjesztetvén 1808-ba szentesített. Ennek értelmében állott 3 tanácsnok, több választó polgár s építész, ács, 1 jegyző, 1 ügyész, 1 mérnök, 1 pénztárnok, 1 ellenőr, 1 gazda, 2 írnokból. Senki Pesten új házat nem építhet-avagy javíthat, mielőtt terve ezen biztosság által helybe nem hagyatik, hetenkint vasárnapokon tartá a német játékszín! épületbe üléseit; alárendelve az *építő-biztosság* a polgármester elnöklete alatt működvén.

A *katonaság elszállásolt* dsa iránti biztosság elnöke a városi kapitány volt; — ellenben a *vásár rendtartására* ügyelő biztosságnak elnöke a polgármester.

A választott község Pesten tisztválasztás alkalmával választott s az egész polgárság és valamennyi lakosnak képviselőit képező 120 polgárból állott, s megválasztatván a polgármestert, bírót, kapitányt, tanácsnokot, számvevőt, és valamennyi pénztári tisztet szavazat útján választá; ezenfelől a gazdasági s némely közigazgatási ügyekbei befolyásán kívül, avagy türelmért vagy lakásért folyamodott zsidók iránt véleményezett.

Polgárság. Polgár csak az értetvén, kit a városi tanács, a választott község megegyezésével illynek felvett, s a polgárok lajstromába beiktattatott; e felvételért üzetett díjak 3 félék; jelesen a) házbirtokos 50, kalmár s mesterember 12, polgárok fiai 6 ft, ezenfelől a felvett polgár, kór-dologház, tűzi s jótévő intézet pénztárába bizonyos öszveg lefizetésére köteleztetvén. A polgár főbb köteleiségeit, a felvétel alkalmával letenni tartozott „*polgári eskü*“ ekként tartalmazza:

„Esküszöm hogy a polgárok számába felvétetvén, elsőben felséges apostoli királyomnak, Urannak minden időben hiv és engedelmes leendő, e városi polgármester és főbíró urakat az egész nemes tanácscsal, valóságos előljáromnak tartani és tisztelni fogom, semmit e város kárára nem teendek, sőt ha másnak ártalmas tettét tapasztalnám, azt azonnal a nemes tanácsnak feladni tartozom, a rám szabott polgári terhet minden készséggel viselni kívánom, s magamat e város statútumainak bévett szokásainak megtartására alkalmaztatni, sőt arra is kötelezem magamat, hogy mindezeket szükséges esetben teljes erőmből is védelmezni fogom.“

Egy század alatt 5714 vétetett fel polgárnak; jelesen 1731-től 1740-ig 263, 1740-től 1750-ig 264, 1751-től 1760-ig 305, 1761-től 1770-ig 403, 1771-től 1780-ig 486, 1781-től 1790-ig 686, 1791-től 1800-ig 653, 1801-től 1810-ig 1099, 1811-től

1820-ig 724, 1821-től 1830-ig 830, 1831 óta mostaniig 2125; — Különös díszének vallá Pest városa, hogy országunk főbb férfiai időnkint díszpolgárai sorába igtatá; tudjuk minő megtiszteltetésnek tartá ezt viszont'gróf. SzdcAewyíIstvánunk is; legközelebb is volt alkalmunk látni az ép olly diszszel, mint költiséggel egy *Paskievits* herczeg, egy *Radecsky* stb. számára, tanácsi végzet értelmében, nemzeti nyelvünkön kiadottakat.

XXIII. Irodalom.

Bel: Notitia Hung. III. kötet.

Wegweiser durch Pest. Pest 1804. alaprajzzal.

Leyer: Die Stadt Pest, und ihre Gegend, in Briefen eines Fremden. Tett, 1803.

Sehusler: Geschichte der Stadt Pest. Pest. 1816.

Schams: Volst. Beschreibung der k. Freistadt Pest, Pest, 1821.

Palachich: Pest városának leírása. Pest, 1831. nyolczadrét, (németül *Pali* s-tól. Pest, 1833. nyolcz. r.)

Palachich: Történeti jegyzetek szab. kir. Pest városról, (nemeiül is együtt.) Pest 1839. 4 rét.

Podhradcsky: Buda és Pest régi állapotokról. Pest, 1833.

Gemälde von Pest und Ofen mit ihrer Umgebungen. 2. Aug. Pest, 1841.

Schlesinger: Medicinische Topogragbie der k. Freistadte Pest und Ofen Pest, 1840.

TARTALOM

Buda sz. kir. város leírása	1—280
I. Buda elnevezetése	3—7
II. Buda történetére vonatkozó adatok; jelesen:	
a) Kezdetői az árpád házból származott királyaink korszakából.....	7—12
b) A vegyes házból származott királyok korszakából	12—27
c) A habsburgi házból származott királyok korszakából 1848-dik évig	27—75
d) 1848.dik évi Martius 15-től	75—115
111. Buda helyhatósági jogviszonyai	115—121)
IV. Buda pecsété s czimerei	129 130
V. Buda fekvése s éghajlati viszonyok . . .	130—132
VI. Buda szomszédai	132
VII. Buda alkreszei: vár, külvárosok, kapuk, térek, Ó-Buda, s kör- nyéke, római lürdó romok, gózhajógyár, Árpádvölgye, Kis- Czell, Fehéregyház	132—150
VIII. Buda környéke: Margit sziget, Zugliget, Isten szeme, remete Ferencz halma, szépjuhászné, Léopoldmező (nyék) svábhegy	150—152
IX. Buda hegyei	153—159
X. Buda területe	159—160
XI. Buda házai	161—170
XII. Buda lakosai	171—175
XIII. Vallás s egyházak	175—186
XIV. Tudományos intézetek	186—191
XV. Jótékony intézetek, egyletek, alapítványok; jelesen: budai s ó-budai takarékpénztár, magyar nyugpénz intézet, városi hivatalnokok nyugpénz intézete, budai jótékony nőegylet, irgalmas szerzet, I'anthner-Mukkenhuber, gr. Kóhary, D)im- schütz, Schifferling, Marczibányi alapítvány, városi elő- regedett szegény polgárok ápoló intézete, sz. Erzsébet apá- czák koródája, sz. Nepomuk János városi nőkkoródája, városi szegények s lejlaki szegények intézete	191—203
XVI. Rendőrség, közbátorsági, kényelmi intézetek, börtönügy, te- metkezési egyletek, mulató helyek, tűzoltás, árvíz, bérko- csisok, éjjeli kivilágítás, vendégfogadók, tudakoló intézet, temető, hullaszekerek, újarándóság, vizemelő gépek, vá- rosi kényszerítő dologház	203—212
XVII. Egészségi ügy: fürdők, kórházi betegek száma, orvosi személy- zet, gyógyszerterek	212—220
XVIII. Közlekedési ügy, lánczhid, utak, közmunka erő	221—228
XIX. Ipar, szorgalom, kereskedés	229—242
XX. Adó viszonyok	242—247
XXI. Buda főváros jövedelmei 1851-ben	247-248
XXII. „, „ kiadásai	248

XXIII. Kormányzések, hivatalok, cs. kir. hadi kormány, cs. kir. hely- tartó-tanács, cs. kir. pénzügy igazgatóság (álladalmi kiadá- sok), országos pénztári hivatal (külön pénztárak), cs. kir. közalapítványi főfizető hivatal (az általa kezelt alapítványok, alapítványi urodalmnk, iskolai ösztöndíjak sat), cs. kir. kér. pénzügy igazgatóság, építész igazgatóság, országos levéltár, sat. sat. — Buda városi bírák	249—277
XXIV. Buda leírását tárgyzólag eddig megjelent iratok	278
Adalék a 46-dik laphoz	279
209-dik laphoz	280
Pest sz. kir. város leírása	281—649
I. Pest elnevezetése	283—285
II. Pest történetére vonatkozó adatok	286—324
III. Pest helyhatósági jogviszonyai	324—331
IV. Pest pecsété s czimere	331
V. Pest éghajlati viszonyai	332—333
VI. Pest szomszédai	333
VII. Pest alkrészei s belső felosztása	333 - 335
VIII. Hegyei	335
IX. Vizei, mocsárai, ásvány vizei	335—336
X. Pest területe	336—340
XI. Pest házai	340—343
XII. Pest lakosai	344 — 350
XIII. Vallás s egyházak	350-351
XIV. Tudományos intézetek, I. magyar akadémia, Kisfaludy-társaság, jó és olcsó könyvkiadó társulat, nemzeti muzeum, n. kép- csarnokot alakító egyesület, első magyar festészeti akadé- mia, műegyesület, természettudományitársulat, földtani tár- sulat, budapesti orvos egylet, pestbudai hangász egylet, Mat- ticza Szerbszka nem egyesült görögök társulata.	
II. Iskolai intézetek: m. kir. tud. egyetem, állatgyógy- tan intézet, nagygymnasium, József ipartanoda, kir. képezde, kisdedovó képezde, s példány ovoda, reál s elemi tanodák, pesti ágost. hitv. evangélikusok tanodája, Saphir-féle prot. tanoda. Szőnyi magán tanodája, nemzeti vívó intézet, test- gyakorló intézet, ludoviceum, papnövelde	359—446
XV. Jótékony Intézetek, egyletek, alapítványok: Vakok intézete, Josephinum árva ápoló intézet, városi hivatalnokok nyugdíj intézete, nemzeti színház, nyugpénz intézete, kereskedelmi nyugdíj intézet, zálogház, takarékpénztár, jégverés ellen kölcsonösen biztosító magyar egyesület, bölcsödé, nőegylet, karolineum, szegény intézet, Haynau alapítvány . . .	446—474
XVI. Rendőség, közbátorsági, kényelmi intézetek, börtönügy, te- metkezési egyletek, mulató helyek, tűzoltás, árvíz, éjjeli ki- világítás, bérkocsisok, vendég-fogadó, kávéházak, bor s sör- mérés, tudakozó-intézetek, temetek, halott-hordás, nemzeti színház, kényszerítő dologház	475 —485
XVII. Egészségi ügy: fürdők, egészségi állapot, szegény gyermek, kórháza, irgalmas-nők kórházára alapítvány, szent Rókus kórház, a pesti izraelita kórház.....	485—498
XVIII. Közlekedési ügy, utak, közmunka, erő, gyorskocsik, postai közlekedés, gőzhajó-társaság, városi utak, utcza-kövezés	498 501.
XIX. Ipar, szorgalom, kereskedés: iparegylet, magyar gazdasági egylet, magyar kereskedelmi társaság, pesti nagy-kereskedő testület, magy ar kereskedelmi bank, pesti börze, pesti Lloyd, czukor-gyár-egyesület, első magyar stearin-gyertya-gyár	

részvény társulat, pesti gőzmalom építő egyesület, József hengermalom, vasöntvény-gyár, pesti kikötő rakhely, pesti vásárok, mester-emberek, kézművesek száma s minősége, gyárak, gőzgépek, selyem-tenyésztés, évi termesztés s fo- gyasztás, barom-összeírás	501--531.
XX. Adó-viszonyok	531 -639.
XXI. Pest város jövedelme s kiadásai	540-542.
XXII. Kormány-hivatalok, s városi tanács	543—548.
XXIII. Pest leírását tárgyzólag eddig megjelent iratok	549.

Jelen munkának német nyelvű kiadása is czéloztatván, ez iránti jogigényeit
fen tartja
a kiadó.

*Szabad kir. Pest város
jelentős privilég.
Berlín Freistadt Pesth
jótágas Szegelel.*

PEST

Sz. kir. Város és határanak átnézeti
Térképe
szerkesztették és rajzolták
Pálgyay Ignác és
Lukács Ignác
Ez a kir. Pest Szt. országos tervének
1837.

PLAN
der kön. Freistadt PESTH
samt aller Begrenzung
entworfen und gezeichnet
von den k. k. Ingenieurern des Erz. Stat. Constab.
Ignatz v. Pálgyay und Ignatz Lukács.

